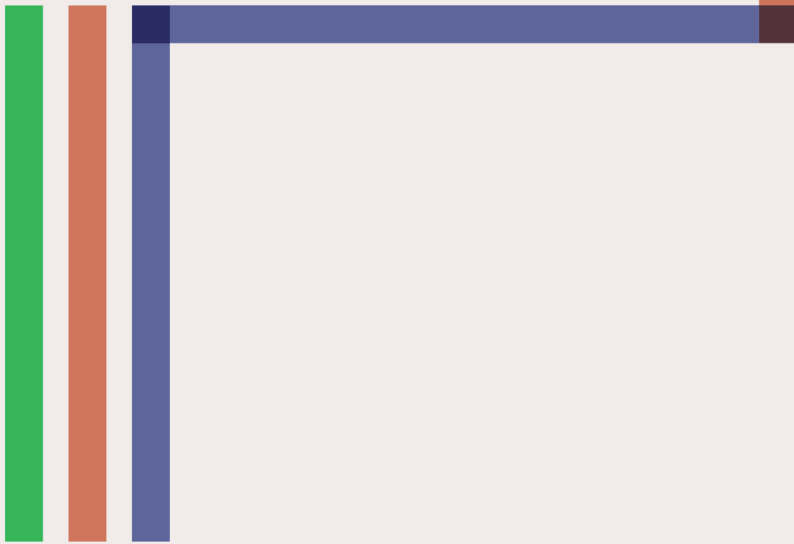

Արժեքային Եղիալեան

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ
ՈՒՂԱԳՐԱԿԱՆ,
ՈՒՂԱԽՕՍԱԿԱՆ,
ՈՃԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՈՒՂԵՑՈՅՑ

2022

Արմենակ Եղիայեան

ԱՐԵՒՄՏԱՅԱԿՅԵՐԷՆԻ

ՈՒՂԱԳՐԱԿԱՆ, ՈՒՂԱԽՕՍԱԿԱՆ, ՈՃԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՈՒՂԵՑՈՅՑ

ՊԵՅՐՈՒԹ – ԼԻԲԱՆԱՆ

2022

Բոլոր իրաւունքները վերապահուած – © Արմենակ Եղիայեան

Վռանց հեղինակի գրաւոր արտօնութեան այս ուղեցոյցէն ոչ մէկ մաս, ներառեալ տեղեկատուութեան պահպանման եւ որոնման համակարգերը, կարելի է վերարտադրել ելեկտրոնային կամ տպագրական միջոցներով, սակայն գրախօսականներու պարագային կարելի է կարճ հատուածներ մեջբերել:

ISBN 978-9939-9285-0-0

(«ԱՐԻ գրականութեան հիմնադրամ», 2022)

Արմենակ Եղիայեան

ԱՐԵՒՄՏԱԿԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂԱԳՐԱԿԱՆ, ՈՒՂԱԽՕՍԱԿԱՆ, ՈՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՂԵՑՈՅՑ

Խմբագիր՝ Վրեժ-Արմեն Արթինեան

Վերստուգող խմբագիր՝ Յարութիւն Քիւրքճեան

Հովանաւոր՝

ԳԱԼՈՒԲՍ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

CALOUSTE GULBENKIAN
FOUNDATION

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Արմենակ Եղիայեան, իր բժշկական ասպարեզին զուգահեռ, ամբողջ կեանք մը նուիրած է հայերէն լեզուին: Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյցը պտուղն է տարիներու իր տքնաջան աշխատանքին եւ ուսումնասիրութիւններուն:

Արեւմտահայերէնը, որ հիմնականօրէն սփիւռքեան լեզու մըն է, դժբախտաբար չունի իր գործածութիւնը օրինակարգող լեզուական առձեռն բաւականաչափ ուղեգիրքեր: Այս ընդարձակ ու մանրակրկիտ ուղեցոյցը, իր իւրայատուկ մօտեցումով եւ ձեւաչափով, կը գոցէ բաց մը, որ երկար տարիներ է ի վեր գոյութիւն ունէր արեւմտահայաստանի աշխարհին մէջ: Ան լուսարձակի տակ կ'առնէ արեւմտահայերէնի հարուստ քերականութիւնը, կը բացատրէ եւ կը լուսաբանէ, դիմելով բազմազան օրինակներու եւ տեսակաւոր լեզուական կիրարկումներու:

Բոլոր կենդանի լեզուներու քերականութիւնն ու բառապաշարը յարափոփոխ են: Արմենակ Եղիայեանի այս ուղեցոյցը կը պարզէ արեւմտահայերէնի ներկայ իրավիճակը՝ իր խնդիրներով եւ մարտահրաւերներով: Լեզուական անհրաժեշտ գործիք մը ըլլալէ անդին, ան հաստատուն հիմք մը կը հանդիսանայ ի շահ հետագայ լեզուական զարգացումներու:

Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան հայկական բաժանմունքը ուրախութեամբ գործակցեցաւ բժ. Եղիայեանին հետ այս ծրագիրը իրականացնելու համար: Շնորհակալ ենք նաեւ Վրէժ-Արմէն Արթինեանէն եւ Յարութիւն Քիւրքճեանէն, որոնք կատարեցին մանրամասն խմբագրական աշխատանք մը, միշտ յարգելով հեղինակին մօտեցումները: Կը գնահատենք Սէրուժ Ուրիշեանին կարեւոր ներդրումը ծրագրի թեքնաբանական մասը յանձն առնելուն եւ ուղեցոյցին առցանց հասանելիութիւնը ապահովելուն համար, ինչպէս նաեւ Մարինա Չիլ Աբոշեան-Պօղիկեանի եւ Նունէ Խուրաճեանի ներդրումը՝ ուղեցոյցի էջադրումին եւ գեղարուեստական ձեւաւորումին համար: Շնորհակալութիւն Լորիկ Սապունճեան-Ծատուրեանին, որ ղեկավարեց ծրագիրը եւ համադրեց աշխատանքը, ինչպէս նաեւ Շողեր Մարկոսեանին, որ հետեւեցաւ աշխատանքի ընթացքին՝ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան կողմէ:

Ուղեցոյցին հրատարակութիւնը մաս կը կազմէ հայկական համայնքներու բաժանմունքի լայնածաւալ աշխատանքներուն, ի նպաստ արեւմտահայերէնի կենսունակութեան եւ անոր զարգացման յատուկ կրթական ծրագրերուն:

Ռազմիկ Փանոսեան

Տնօրէն

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Իր տեսակին մեջ եզակի գործ մըն է, որ կը դրուի հայ ընթերցողին առջեւ, կը դրուի համացանցի ճամբով ու մանաւանդ՝ անվճար, այլեւ կը դրուի գեղագիտական բարձր ճաշակով ձեւաւորուած ու էջադրուած:

Արդարեւ բժ. Արմենակ Եղիայեանի այս «**Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց**»-ը ամբողջ կեանքի մը հետեւողական հետապնդումներուն արգասիքն է, որ կը միտի «ծառայելու արեւմտահայերէնի անսայթաք եւ միակերպ ուսուցման կիրարկումին, ինչպէս նաեւ զանազան վիճելի հարցերու լուսաբանումին ու ճշգրտումին», ինչպէս ինք կը նշէ իր «Յառաջաբան»-ին մէջ: Այս տարողութեամբ ու մանրամասնութիւններով նման աշխատասիրութիւն դժուար ըլլայ գտնելը արեւմտահայերէնի պարտեզին մէջ:

Քերականութեան գիրք մը չէ ան պարզապէս, ու իր երեք բաժինները՝ «Ուղղագրութիւն», «Ուղղախօսութիւն» եւ «Ոճ եւ ոճաբանութիւն» ի մի կը բերեն բազմաթիւ հարցեր ու խնդիրներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կրնար ա՛լ աւելի ծաւալուն ուսումնասիրութիւններու դուռ բանալ: Իրապէս ալ, ցանկացողը կրնայ դիմել իր յղումներուն ու աղբիւրներուն, եթէ ուզէ աւելի խորանալ:

Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է յատկապէս ոճաբանութեան բաժինը, որ կրնայ գեղեցիկ խօսքի դաստիարակչական մատենի մը վերածուիլ:

Իր ներկայացման թուայնացած ձեւով ու առցանց բնոյթով, այս գործը կը ներկայացնէ երկու յաւելեալ նկատառելի առաւելութիւն:

Առաջին՝ ընթերցողը, կամ օգտատէրը՝ ան ըլլայ աշակերտ թէ ուսուցիչ, գրող թէ խմբագիր, կրնայ դիւրութեամբ որոնել ու գտնել իր ուզած տեղեկութիւնը ու խորանալ իր կարիքին համաձայն, կարդալով բացատրութիւններն ու մատուցուած բազում օրինակները, յաճախ նաեւ երթալով մինչեւ տուեալ գրելածեկն կամ եզրին պատմութիւնը կամ արմատները:

Երկրորդ՝ այս գործը ժամանակի ընթացքին կրնայ զարգանալ, բարեփոխուիլ, նորանոր հարցեր ընդգրկել ու միշտ մնալ այժմեական: Կրնայ նաեւ ունենալ տուեալ հարցերուն շուրջ կարծիքներ փոխանակելու հարթակ մը: Եւ դեռ այլ դիւրութիւններ:

Համոզուած եմ, որ ան մեծապէս պիտի գնահատուի արեւմտահայերէնը սիրող, արեւմտահայերէն խօսող ու գրող հասարակութեան կողմէ:

ՎՐԵԺ-ԱՐՄԵՆ ԱՐԹԻՆԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Որեւէ բաժնի, ենթաբաժնի կամ եզրի հասնելու համար տեսնել Բովանդակության յաջորդող Որոնման ցանկը:

Յառաջաբան	33
ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ	35
Բազմաձեւ գրուող բառեր	37
Աշխարհաբար բառեր	38
Գրաբար բառեր, ոճեր եւ ասոյթներ	110
Կցական բարդութիւններ	112
Երկձեւ արտասանուող բառեր	114
Գլխագրում	116
Պարզ անուններ	116
Բաղադրեալ անուններ	118
1. Բոլոր բաղադրիչները կը սկսին մեծատառով	119
2. Միայն առաջին բաղադրիչը կը սկսի մեծատառով	121
Հոգեւոր բնոյթի կարգերու ուղղագրութիւնը	127
Եկեղեցական կառոյցներ	129
«Սուրբ» ածականը եւ յարակից բառեր	131
Խորագրերը	135
Աշխարհագրական դիրքեր	136
Յատուկ անուններու ածանցումով ստացուած բառեր	137
Օրուան եւ ամսուան անուններ	139
Տարեթիւեր	141
Արիւնակցական եւ ազգականական անուններ	146
Ընտանիքի անդամները	146
Ամուսնութիւնը կանխող փուլերը	149
Հայր-ծնող, մեծհայր-մեծծնող	150
Տիկին	151
Թուական անուն եւ թիւեր	154
Միաւոր եւ պարզ թիւեր	154
Կոտորակային քանակական թուականները	157
Մասնաւորող թուականը	157
Բարդ եւ բաղադրեալ թիւեր	158
1. Քանակական թուականներ	158
2. Դասական թուականներ	158
3. Բաշխական թուականներ	161
Թուական արմատով բառեր	162
Հաւաքական եւ մօտաւոր թուականներ	164
Թիւերու գրութիւնը՝ թուանշաններով	164
Թուական որոշիչի եւ որոշեալի համաձայնութիւնը	168
1. Քանակական թուական	168
2. Դասական թուական	170
3. Բաշխական թուական	170

Ճշգրտելի այլ պարագաներ	171
Կարենալ	171
Մարո, Մարոյ, Մարօ	176
Պատիւ-պատուելի- պատուովիլ-պատուում	178
Շարունակել, շարունակովիլ..աճապարովիլ	180
Ուել, որել	182
Տեղի տալ, տեղիք տալ, տեղ տալ	184
Ցաւազրկել, ցաւազերծել, ցաւազրկիչ եւ ցաւազերծիչ	184
Գիծ եւ գծիկ	187
Միութեան գծիկ կամ գծիկ (-)	188
Անջատման գիծ կամ գիծ (--) եւ ստորակէտ գիծ (,-)	191
Տողադարձ	194
Ընդհանուր տեսութիւն	194
Միավանկ եւ բազմավանկ բառերու տողադարձը	195
Բարդ բառերու տողադարձը	201
Ածանցաւոր բառերու տողադարձը	205
Ներշար	207
Բարձրադիր չակերտ	208
Կոչական	210
Ընդհանուր տեսութիւն	210
Շարադասութիւն	216
Շեշտ եւ կէտադրութիւն	217
Կոչական եւ ենթակայ	218
Անուն, փոխաբերութիւն եւ փոխանունութիւն	222
Անուն	222
Փոխաբերութիւն	223
Փոխանունութիւն	224
Բառակապակցութիւններու վրայ հիմնուած փոխանունութիւնները	224
1. Որոշիչ-որոշեալ	225
2. Յատկացուցիչ-յատկացեալ	226
3. Ինքնանուանողական փոխանուն	227
Փոխանուններու հոլովումը	227
1. Փոխանուն որոշիչներ	227
2. Փոխանուն սեռականներ	228
3. Որոշչային սեռական փոխանուններ	229
ՈՒՂՂԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ	231
Շարահիւսութիւն	234
Մտածութիւն եւ խօսք	234
1. Միտք եւ նախադասութիւն	234
2. Ենթակայ եւ ստորոգիչ	234

3. Գլխաւոր անդամներ եւ լրացումներ	236
ա) Ենթակայի լրացումներ	236
բ) Ստորոգիչի լրացումներ	236
գ) Նախադասութեան ոչ-անդամ բառեր	237
4. Նախադասութեան տեսակները ըստ կազմութեան	237
ա) Երկկազմ նախադասութիւն	237
բ) Միակազմ նախադասութիւն	238
գ) Բառ-նախադասութիւն	239
Պարզ եւ բարդ նախադասութիւններ	240
1. Պարզ նախադասութիւն	240
2. Միաւորեալ նախադասութիւն	241
3. Բարդ նախադասութիւն	241
ա) Բարդ համադասական նախադասութիւն	241
բ) Բարդ ստորադասական նախադասութիւն	242
4. Բարդ ստորադասական նախադասութեան տեսակները	244
ա) Ենթաստորադասական նախադասութիւն	244
բ) Համաստորադասական նախադասութիւն	245
գ) Տարաստորադասական նախադասութիւն	247
5. Բազմաբարդ նախադասութիւններ	248
Շտեմարան օրինակներու	248
Հոլովում	252
Գոյականական հոլովումի տեսակները	252
1. Ի, Է, ով հոլովումները	253
2. Ու հոլովում	254
3. Ան հոլովում	254
4. Ուան հոլովում	255
5. (Ե)ա(ն) հոլովում	257
6. Ոջ հոլովում	259
7. Օ հոլովում	260
8. Ոյ հոլովում	260
9. Այլ հոլովումներ	261
Դերանունական հոլովում	263
Հնչիւնափոխ հոլովում	266
Ամառ-ամռան, լեռ-լեռան	273
Չարտուղի հոլովումներ	276
Գոյականներու յոգնակին	280
Միավանկ եւ բազմավանկ բառերու յոգնակիները	282
ա) Բան մը ընող, ըրած, եղած	283
բ) Բան մը ունեցող	284
Միավանկ վերջաբաղադրիչով ածանցաւոր գոյականներու յոգնակին	304
1. Նախաածանցաւոր գոյականներ	304
2. Վերջածանցաւոր գոյականներ	305

Շաղկապներ	306
ԵԼ ԵԼ ՈԼ համադասական միաւորիչ շաղկապներ	306
1. ԵԼ ԵԼ ՈԼ շաղկապներու կետադրութիւնը	312
Որ ԵԼ ԹԷ ստորադասական մեկնական շաղկապներ	313
Որ թարմատար	326
ԹԷ համադասական շաղկապ	326
1. ԹԷ համադասական միաւորիչ շաղկապ	326
2. ԹԷ համադասական տրոհական շաղկապ	327
Համադասական կրկնադիր շաղկապներ	330
1. Ե՛Լ... Ե՛Լ, թԷ՛... թԷ՛, ո՛չ... ո՛չ	330
2. Կամ ու կա՛մ... կա՛մ	333
3. Համադասական շաղկապ եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը	336
ա) ԵԼ/ՈԼ համադասական յաւելական շաղկապ	337
բ) Ե՛Լ...Ե՛Լ, թԷ՛...թԷ՛, ո՛չ...ո՛չ կրկնադիր շաղկապներ	337
4. Կամ մենադիր շաղկապ	339
5. Կա՛մ...կա՛մ կրկնադիր շաղկապ	341
Մասնակի համաձայնութիւններ	341
1. Իւրաքանչիւրս, իւրաքանչիւրդ, իւրաքանչիւրը	341
2. ՄԵկն ու մԵկս, մԵկն ու մԵկդ...	342
3. ՄԵկդ կամ միւսդ, մԵկս կամ միւսս	343
4. Ով եւ ով կամ ով-ով	343
Յոգնակի ձեւացնող յատուկ անուններ	343
Ոչ միայն... այլեւ կամ այլ նաեւ	344
Ոչ միայն... այլեւ ու ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը	354
Միայն	355
Ներհակական շաղկապ	357
1. Ներհակական շաղկապ եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը	358
ա) Ոչ թէ... այլ	358
բ) Այլ ոչ թէ, եւ ոչ թէ	358
2. Ժխտական դերանուն եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը	359
Որ յարաբերական դերանունը	361
Ընդհանուր տեսութիւն	361
1. Յարաբերեալի գեղչում	370
2. Յարաբերեալ նախադասութիւն	370
Աշխարհաբարը եւ հայցական հոլով	373
Որ դերանունի հայցականը	373
Անձնական դերանուններու հայցականը	376
Խնդիր եւ խնդրառութիւն	378
Բայական խնդրառութիւն	378
Կապական խնդրառութիւն	428

Բային շեշտը	442
Համադրական բայեր	442
1. Դրական խոնարհում	442
2. Ժխտական խոնարհում	443
3. Սաստկական ժխտական	445
Յարադրական բայեր	446
1. Յարադրաւոր բայեր	446
2. Չուգադրական բայեր	449
ա) Դրական խոնարհում	450
բ) Ժխտական խոնարհում	451
3. Պատճառական բայեր	453
Լրացական խոնարհում	454
1. Դրական խոնարհում	454
2. Ժխտական խոնարհում	455
Հարցական բառերու առոգանութիւնը եւ գրութիւնը	456
Կանոնաւոր շեշտադրում	456
Չարտուղի շեշտադրում	458
Իլ լծորդութեան պարզ բայի եզակի հրամայականը	460
Պարզ եւ ածանցաւոր բայեր	463
Պարզ բայեր	463
Ածանցաւոր բայեր	463
1. Իմաստակիր ածանցներ	464
2. Իմաստազուրկ ածանցներ. սոսկածանցներ	465
Ածանցաւոր բայերու հոլովոյթը	465
1. Անցողական եւ ներգործական բայեր	466
2. Ան կամ են սոսկածանցը կրող բայեր	468
ա) Ալ լծորդութեան բայեր (ան-ալ եւ ն-ալ)	468
բ) Ել եւ իլ լծորդութեան բայեր (ն-ել եւ ն-իլ)	469
3. Չ սոսկածանցը կրող բայեր	475
4. Ուլ լծորդութեան բայեր	478
5. Բազմապատկական ածանցներ	483
6. Կրաւորական ածանց	483
7. Չարտուղի բայեր	483
Ինք, զինք, իր, իրեն, իրմէ, իրմով/ Ան, զայն, անոր, անկէ, անով	487
Ստացական յօդ՝ ս, դ, ն/ը	497
Բացառում	501

ՈՃ ԵՒ ՈՃԱԲՎՆՈՒԹԻՒՆ	507
Իմաստաբանութիւն	511
Շփոթելի սմանութիւններ	511
Նոյնիմաստ տարբերակներ	601
1. <i>ան-դժ-ապ-չ</i> ժխտական նախածանցներով	602
2. <i>եայ եւ է</i> վերջածանցներով	602
3. <i>աբար-օրէն</i> վերջածանցներով	602
4. <i>աբար-վարի-օրէն</i> վերջածանցներով	603
5. <i>բար-պէս</i> համարժէք վերջածանցներով	603
6. <i>բար-պէս-օրէն</i> վերջածանցներով	603
Լեզուական մակարոյծներ	604
Մակարոյծ բառեր ու կառոյցներ	604
Մակարոյծ յարաբերակներ	628
Մակարոյծ շաղկապներ	632
Շաղկապական փոխառութիւններ	635
Կրկնաբանութիւն	639
Բառային կրկնութիւն	639
Ներբառային կրկնութիւն	648
Յնչիւնական կրկնութիւն	650
Գեղարուեստական կրկնութիւն	654
Աւելորդաբանութիւն	662
Սակաւաբանութիւն	672
Պատմական սակաւաբանութիւն	672
Հաւաքական սակաւաբանութիւն	676
Անհատական սակաւաբանութիւն	679
Պարզ ոճ եւ զարդարուն ոճ	685
Պարզ ոճ	685
Չարդարուն ոճ	685
Ճոռոմաբանութիւն	686
Սաստկաբանութիւն	688
Բառային սաստկացուցիչներ	688
Շարահիւսական սաստկացուցիչներ	690
Աստիճանաւորում	700
Բարձրացող աստիճանաւորում	700
Իջնող աստիճանաւորում	702
Չափազանցութիւն	707
Նուագաբերութիւն	710
Անտեղի յոգնակիներ	712

Անտեղի յօդեր	718
Որոշիչ յօդ եւ յատուկ անուն	721
Անձի յատուկ անուններ	721
Աշխարհագրական յատուկ անուններ	723
Անհամաստեղութիւն	724
Բայական անհամաստեղութիւն	724
Անուանական անհամաստեղութիւն	726
Շարահիւսական անհամաստեղութիւն	730
Շարադասութիւն	736
Որոշիչ	737
1. Որակական ածական	738
2. Յարաբերական ածական	739
3. Որոշիչին կէտադրութիւնը / Բազմակի որոշիչներ	741
4. Համասեռ եւ տարասեռ որոշիչներ	742
5. Յետադաս որոշիչ	744
6. Որոշիչ-որոշեալ համաձայնութիւնը	745
Յատկացուցիչ	750
1. Յատկացուցիչ-յատկացեալ համաձայնութիւնը	755
2. Որոշեալ եւ անորոշ սեռական	757
3. Անորոշ յատկացուցիչ	758
Բացայայտիչ	760
1. Բազմակի բացայայտիչ եւ բացայայտեալ, բացայայտիչի բացայայտիչ	765
2. Մասնական բացայայտիչ	766
3. Մասնաւորող բացայայտիչ	767
Կապ եւ կապական լրացումներ	769
Ենթակայ-ստորոգիչ	771
Հեղինակային խօսք	774
1. Հեղինակային նախադաս խօսք	775
2. Հեղինակային յետադաս խօսք	776
3. Հեղինակային միջադաս խօսք	776
Հարցական նախադասութիւն	778
Բայական լրացումներ	779
Չուգադրական բայեր	790
Դերբայական դարձուած	793
Շուարած բառեր	808
Շրջում եւ խաչաձեւում	814
Չուգահեռութիւն	822
Թեւաւոր խօսքեր եւ դարձուածքներ	827
Համառօտագրութիւններ	852
Օգտագործուած գրականութիւն	854
Բառարաններ	856

ՈՐՈՆՄԱՆ ՑԱՆԿ

Որել է բաժնի, ենթաբաժնի կամ եզրի հասնելու համար կտտացնել անոր վրայ, ապա սոյն ցանկին վերադառնալ նոյն ձեռով՝ կտտացնելով գրութեան մէջ նոյն բաժնին, ենթաբաժնին կամ եզրին վրայ, իսկ գրութեան մէջ երբ բառի մը կամ այս § նշանով պարբերութեան մը յղում ըլլայ «տես» կամ «տեսնել» թելադրութեամբ կամ այլապէս, նոյն ձեռով կարելի է հասնիլ տուեալ պարբերութեան կամ բառին կամ զանոնք բովանդակող բաժնին, ենթաբաժնին, վերադարձը սակայն կը կատարուի դէպի Որոնման ցանկը:

Յառաջաբան

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Բազմաձեւ գրուող բառեր

Աշխարհաբար բառեր

ախոյան (✓) - ախոյեան

աղետալի (✓) - աղետալի, աղիտալի

ամառանոց (✓) - ամարանոց

ամբար (✓) - անբար

ամբարիշտ (✓) - անբարիշտ

ամբիոն (✓) - ամպիոն

ամբոխ (✓) - անբոխ

ամեն (✓) - ամէն

ամպագորգոռ (✓) - ամպագորգոռ

ամսական (✓) - ամսեկան

ամսագլուխ (✓) - ամսեգլուխ

ամսաթոշակ (✓) - ամսեթոշակ

ամսավարձ (✓) - ամսեվարձ

ամսավերջ (✓) - ամսեվերջ

ամսավճար (✓) - ամսեվճար

գլխաբաց (✓) - գլխեբաց

դարավերջ (✓) - դարեվերջ

դարաւանդ (✓) - դարեւանդ

դարաւոր (✓) (դար-աւոր) - դարեւոր

թաղակից (✓) - թաղեկից

միջնամատ (✓) - (միջին-ա-մատ) - միջնեմատ

ջլապինդ (✓) - ջլեպինդ

ջլաբաց (✓) - ջլեբաց

օրական (օր-ական) (✓) - օրեկան

պոլսաբնակ (✓) - պոլսեբնակ

այսուհետեւ (✓) - յետայսու

այցագիր (✓) - այցեգիր

անբաւ (✓) - ամբաւ

անբիծ (✓) - ամբիծ

անգլերէն (✓) - անգլիերէն

անհեթեթ (✓) - անհեղեղ

անհետ կորսուած (✓) - անյայտ կորսուած

անուշ (✓) - անոյշ

անտերունչ (✓) - անտերունչ

աշխարհ (✓) - աշխար

աշխուժ (✓) - աշխոյժ

ապարանջան (✓) - ապարանջա(յ)

առէջ (✓) - առէչ

առնչութիւն (✓) - առընչութիւն

ատլաս (✓) - աթլաս

ատոմ (հիւլէ) (✓) - ադոմ, աթոմ

արժեգին (✓) - արժեգին

արծուաբոյն (✓) - արծուերոյն

արծագանգ (✓) - արծագանք

բախել (✓) - բաղխել

բախտ (✓) - բաղդ

բամբակ (✓) - բամպակ

բամբասանք (✓) - բանբասանք

բարձունք (✓) - բարձրունք

բացագանչել (✓) - բացականչել

բացօթեայ (✓) - բացօղեայ

բզկտել (✓) - բզքտել

բթամատ (✓) - բուլթամատ

բխիլ (✓) - բղխիլ

բնաւեր (✓) - բունաւեր

բշտիկ (✓) - փշտիկ

բուժ (✓) - բոյժ

գամփռ (✓) - գամբռ, գամփր

գեղոր (✓) - գեղօր

գերեզմանոց (✓) - գերեզմանոց

գինդ (✓) - գինտ

գծուծ (✓) - գծուծ

գմբեթ (✓) - գմբեթ

գործուղել (✓) - գործուղել

գործուն (անդամ) (✓) - գործօն (անդամ)

գունդ (✓) - գունտ

դափնի (✓) - դաբնի

դէմ-դիմաց (✓) - դէմ դիմաց

դուռեր (✓) - դուռներ, դռներ

դրացութիւն, դրացիութիւն (✓) - դրացնութիւն

եղեգ (✓) - եղեգ
եռեակ (✓) - երրեակ
երբեք (✓) - երբեք
եւ այլն (✓) - եւայլն, եւն
եւրամիութիւն (✓) - եւրամիութիւն
գբօսաշրջութիւն (✓) - գբօսաշրջիկութիւն
զգուշ (✓) - զգոյշ
զեխ (✓) - զեղիս
զերդ (զի-արդ) (✓) - զերթ
ըմպան (✓) - ըմբան
ընթեռնելի (✓) - ընթեռնելի
ընկճել (✓) - ընգճել
ընտելանալ (✓) - ընտանենալ, ընտենանալ
թակարդ (✓) - թակարթ
թաղանթ (✓) - թաղանդ
թանգարան (✓) - թանկարան
թանկ (✓) - թանգ
թատերգութիւն (✓) - թատրերգութիւն
թաքուն (✓) - թագուն
թոյլատրել (✓) - թուլատրել
թպրտալ (✓) - թփրտալ, թփռտալ, թրպրտալ,
թռպռտալ
թովռալ (✓) - թրվռալ
թքել (✓) - թքնել
իջեւան(իւ) (✓) - իջեվան(իւ)
իրարամերժ (✓) - իրերամերժ
լոգանքդ անուշ (✓) - բաղնիքդ անուշ
խաղալիք (✓) - խաղալիկ
խենեշ (✓) - խենեշ
խենթ (✓) - խենդ
խնջոյք (✓) - խնճոյք
խոնջենք (✓) - խոնջէնք
խոչընդոտ (✓) - խոչնդոտ
խորագնին (✓) - խորագնինին
խորտուբորտ (✓) - խորտաբորտ, խորդուբորդ,
խորթուբորթ
ծալել (✓) - ծալլել
ծածկ (✓) - ծածք
ծանրութիւնս աւելցած է (✓) - կշիռքս աւելցած է
ծնրադիր (✓) - ծնկաչոք

կամքէ անկախ (✓) - կամքէ առկախ
կառուցել (✓) - կառուցանել
կարկաչել (✓) - կարկաջել
կետադրութիւն (✓) - կետադրութիւն,
կիտադրութիւն
կռկռալ (✓) - կրկռալ
կրիայ (✓) - կրեայ
հակա-օդային (✓) - հակ-օդային
համարեալ (✓) - համարեա՛, համարեայ
համարել (✓) - համարիլ
հաշուոյն (✓) - հաշուոյն
հաչել (հառաչել) (✓) - հաջել (շան ձայն հանել)
հաջել (շան ձայն հանել) (✓) - հաչել (հառաչել)
հեծանիւ (✓) - հեծիկ-հեծիք, հեծելանիւ,
երկանիւ
հետագայ (✓) - յետագայ
հեքիաթ (✓) - հեքիաթ, հեքեաթ, հեքեաթ
հեզ (✓) - հեք
հոգեվարք (✓) - հոգեւարք (երկրորդ արմատը
վար-ել է, քշել, հեռացնել)
հունդ, ընդեղէն (✓) - հունտ, հնտեղէն, ընտեղէն
հրեայ (✓) - հրիայ, հրեայ
ձեռքբերում (✓) - ձեռք բերում
ձմեռանոց (✓) - ձմերանոց
ճիշտ (✓) - ճիշդ
ճոճռալ (✓) - ճրճռալ
մանուշակ (✓) - մանիշակ
մանրագնին (✓) - մանրագնինին
մարմաջ (✓) - մարմաչ
մեծհայր, մեծմայր (✓) - մեծ հայր, մեծ մայր
մեծ մասամբ (✓) - մեծաւ մասամբ,
մեծամասամբ
միմեանց (✓) - միմիանց
միջնամատ (✓) - միջնեմատ
միւռոն (✓) - մեռոն, միռոն
մողէզ (✓) - մողէս
մոթամոթալ (✓) - մրթմրթալ, մրթմոթալ
մոմուռ, մոմռալ (✓) - մրմուռ, մրմռալ
յանգերգ (✓) - յանկերգ
յաւերժ (✓) - յաւերժ

յետագրութիւն (✓) - յետ գրութիւն, յետ գրութեան
յոբելեան (✓) > յոբելեանական, յոբելինական,
յոբելենական

յոզնակի (✓) - յոքնակի
յստակացնել (✓) - յստակեցնել
նախշուն (✓) - նաշխուն
ներառել (✓) - ներառնել
նկատի ունենալ (✓) - ի նկատի ունենալ
նմուշ (✓) - նմոյշ
նոթ (✓) - նօթ
նօտար (✓) - նօտար
նօտր (✓) - նօտր
շողոքորթ (✓) - շողոքորդ
շուրթ (✓) - շրթունք
շրջափակ (✓) - շրջաբակ
ոհմակ (✓) - վոհմակ
ոմանք (✓) - որոշները
որով (✓) - որմով
ուժ(✓) - ոյժ
ուլունք (✓) - հուլուն, հլուն, հիլուն
ուղղորդ(ել) (✓) - ուղղորդ(ել)
չեզոք (✓) - չեզոք
պատուոյն (✓) - պատւոյն
պէտք է (✓) - պիտի որ, պէտք էմ, պէտք էս...
պտտիլ (✓) - պտըտիլ
ռաբբի, ռաբբունի (✓) - ռաբբի, ռաբբունի
Ռաֆֆի (✓) - Րաֆֆի
ռեհան (✓) - ռեհան, ռահան
սաղարթ (✓) - սաղարդ
սանդուղ (✓) - սանդուղդ, սանդուխ, սանդուխտ

Գրաբար բառեր, ոճեր եւ ասոյթներ

ակն ընդ ական (✓) - ակ ընդ ական
ատամն ընդ ատաման (✓) - ատամ ընդ ատամն
այսուհետեւ (✓) - յետայսու
անձեռնմխելի (✓) - անձեռնամխելի
ատոք (✓) - ատօք
ափյափոյ (✓) - ափափոյ
եղբարք (✓) - եղբայրք
ըստ արժանւոյն (✓) - ըստ արժանաւուն
ըստ իս (✓) - ըստ ինծի

սեմ (✓) - շեմ
սիրական (✓) - սիրեկան
սիւք (✓) - սիւգ
սոթտել (✓) - սօթտել, սօթթել, սոթթել
սոճի (✓) - շոճի
սովալ(ը)լուկ (✓) - սովալ-լուկ
սպանել (✓) - սպաննել
ստգտանել (✓) - ըստգտանել
վայրկենական (✓) - վայրկեանական
վառվռուն (✓) - վարվռուն
վռնտել (✓) - վռնդել
տիար-տեառն (✓) - տիար-տիարն
տունդարծ (✓) - տուն դարծ (տեսնել նաեւ՝
ձեռքբերում)
տռտռալ (✓) - տրտռալ
ցատկել (✓) - ցատքել
ցոյց տալ (✓) - ցուցնել, ցցնել
ցտեսութիւն (✓) - ի տեսութիւն
փափագ (✓) - փափաք
փետել (✓) - փետտել
փնտռել (✓) - փնտրել
փոխվրեժ (✓) - փոխ վրեժ, փոխ-վրեժ
փտիլ (✓) - փտտիլ
քարտեզ (✓) - քարտես
քերթող (✓) - քերդող
քնքուշ (✓) - քնքոյշ
քող (✓) - քօղ
օրական (✓) - օրեկան
օրինագիրք (✓) - օրենսգիրք
օրինենք (✓) - օրինենք

ըստ մեծի մասին (✓) - ըստ մեծ մասին
թող զկանայս եւ զմանկտի (✓) - թող զկանայս
եւ զմանկտիք (մանկտիս)
ի բերանոյ քումմէ (✓) - ի բերանէ քումմէ
ի զարմանս (✓) - ի զարմանք
ի զուր (✓) - զուր տեղ, ի զուր տեղ (ասոնք
թրքերէն են)
ի ժամու եւ ի տարածամու (✓) - ի ժամուն եւ
տարածամուն

ի ծագել արեգակյան խաւարին աստեղք (✓) - ի ծագիլ
 արեգակյան խաւարին աստղեր
 ի կատար ածել (✓) - կատար ածել
 ի հաշիւ, հաշուոյն (✓) - ի հաշուոյն, հաշւոյն
 ի սփիւռս եւ ի հայրենիս (✓) - ի սփիւռս եւ ի հայրենիք
 ի հետեւանս (✓) - ի հետեւանք
 ի մասնաւորի (✓) - ի մասնաւորե
 ի միջի այլոց (✓) - ի մէջ այլոց
 ի յայտ գալ (✓) - յայտ գալ, յայտնի գալ
 ի պահանջել հարկին (✓) - ի պահանջեալ հարկին
 ի պէտս եւ յումպէտս (✓) - ի պէտքս եւ ումպէտքս
 ի սպաս դնել (✓) - սպաս դնել
 (ի) վաղուց հետո (✓) - վաղուց յետո
 ի ցոյց մարդկան (✓) - ցոյց մարդկան, ցոյց մարդոց
 լռելեայն (✓) - լռելեան
 խորհուրդ մարդկան... (✓) - խորհուրդ մարդկանց...
 ձայն բարբառոյ յանապատի (✓) - ձայն բարբառոյ
 անապատի

մասին (✓) - ի մասին
 միմեանց (✓) - միմիանց
 յականէ-յանուանէ (✓) - ականէ-անուանէ
 յամենայն դէպս (✓) - ամենայն դէպս
 յանպատրաստից (✓) - անպատրաստից
 յաւուր պատշաճի (✓) - աւուր պատշաճի
 յետս կոչել (✓) - ետ կոչել, յետ կոչել
 յիւրս եկն ... (✓) - հիւրսն եկ...
 յոտնկայս (✓) - ոտնկայս, ոտնկաց,
 հոտընկայս
 յորմէ հետո (✓) - յորմէ յետո, յորմէյետո,
 յորմէհետո
 յուրախութիւն (✓) - ի ուրախութիւն,
 ուրախութիւն
 յօգուտ (✓) - ի օգուտ, օգուտ
 նկատի (✓) - ի նկատի
 շնորհիւ (✓) - ի շնորհիւ
 սրբութիւն սրբոց (✓) - սրբութեան սրբոց

Կցական բարդութիւններ

ամեն ամիս - ամենամսեայ
 ամեն ժամ - ամենժամեայ
 ամեն տարի - ամենամեայ
 ամեն օր - ամենօրեայ
 ապրիլ 24 - ապրիլքսանչորսեան
 առաջ քաշել - առաջքաշում
 Արեւելեան Եւրոպա - արեւելաեւրոպական
 Արեւմտեան Եւրոպա - արեւմտաեւրոպական
 ափ հանել - ափհանում
 բարի դրացի - բարիդրացիական- բարիդրացիութիւն
 բաց թողել - բացթողում
 դուրս բերել - դուրսբերում
 դուրս գրել - դուրսգրում
 ետ դառնալ - ետդարձ
 իրար անցնիլ - իրարանցում
 իրարու օգնել - իրարօգնութիւն
 ինծի պէս - ինծիպէսը, ինծիպէսին,
 ինծիպէսէն, ինծիպէսով
 ինծիպէսները, ինծիպէսներուն,
 ինծիպէսներէն...

լոյս ընծայել - լոյսընծայում
 Կարմիր բանակ - կարմիրբանակային
 Հարաւային Ամերիկա - հարաւամերիկեան
 հարաւ-արեւելք - հարաւարեւելեան
 հարաւ-արեւմուտք - հարաւարեւմտեան
 Հարաւային Ափրիկէ - հարաւափրիկեան
 հարիւր հազար - հարիւրհազարաւոր
 հարիւրհազարերորդ
 100.000-րդ
 հարիւրհազարական
 հարիւր քսանհինգ - հարիւր
 քսանհինգերորդ
 հարիւր
 քսանհինգական
 հինգ հազար - հինգհազարերորդ
 հինգհազարական
 հինգ վանկ - հինգվանկանի, 5-վանկանի
 հինգ հարիւր տարի - հինգհարիւրամեայ,
 500-ամեայ
 Հիւսիսային Ամերիկա - հիւսիսամերիկեան

հիւսիս-արեւելք - հիւսիսարեւելեան
հիւսիս-արեւմուտք - հիւսիսարեւմտեան
ձեռք բերել - ձեռքբերում
ձեռք ձգել - ձեռքձգում
ձեռք սեղմել - ձեռքսեղմում
մայիս մէկ - մայիսմէկեան
մայր ցամաք - մայրցամաքային
մանր բուրժուա - մանրբուրժուական
մէկ դար - մէկդարեայ (կամ Եան, տասնադարեան)
մէկուկէս դար - մէկուկէսդարեայ
մէջ բերել - մէջբերելի, մէջբերում
մինչեւ այժմ - մինչայժմեան
մինչեւ քրիստոնէութիւն - մինչքրիստոնէական
Միջին Ասիա - միջինասիական, միջինասիացի
Միջին Արեւելք - միջինարեւելեան,
միջինարեւելքցի

միջին հայերէն - միջինհայերէնեան
Մուսա լեռ - մուսալեռցի
Յետ եղեռնի - յետեղեռնեան
Յետ պատերազմի - յետպատերազմեան
Նիւ Եորք - նիւեորքեան, նիւեորքաբնակ,
նիւեորքահայ
Նոր գիւղ - նորգիւղեցի (ոչ` նորգիւղացի)
Նոր սերունդ - նորսերնդական
չորս գլուխ ունեցող - չորսգլխանի
Սայաթ-Նովա - սայաթնովայագետ,
սայաթնովայագիտութիւն
Սեւ ծով - սեւծովեան
Վայոց ձոր - վայոցձորեցի
Սուրբ գիրք - սուրբգրային
Սուրբ ծնունդ - սուրբծննդեան
Փոքր Ասիա - փոքրասիական, փոքրասիացի

Երկձեւ արտասանուող բառեր

- Չ-ով սկսող բառեր
- Շ-ով սկսող բառեր
- Ս-ով սկսող բառեր

Գլխագրում

Պարզ անուններ

Բաղադրեալ անուններ

- Բոլոր բաղադրիչները կը սկսին մեծատառով
- Միայն առաջին բաղադրիչը կը սկսի մեծատառով

Հոգեւոր բնոյթի կարգերու ուղղագրութիւնը

Եկեղեցական կառոյցներ

«Սուրբ» ածականը եւ յարակից բառեր

Խորագրերը

Աշխարհագրական դիրքեր

Յատուկ անուններու ածանցումով ստացուած բառեր

Օրուան եւ ամսուան անուններ

Տարեթիւեր

Արինակցական եւ ազգականական անուններ

Ընտանիքի անդամները

Ամուսնութիւնը կանխող փուլերը

Հայր-ծնող, մեծհայր-մեծծնող

Տիկին

Թուական անուն եւ թիւեր

Միաւոր եւ պարզ թիւեր

Կոտորակային քանակական թուականները

Մասնաւորող թուականը

Բարդ եւ բաղադրեալ թիւեր

1. Քանակական թուականներ
2. Դասական թուականներ
3. Բաշխական թուականներ

Թուական արմատով բառեր

Հաւաքական եւ մօտաւոր թուականներ

Թիւերու գրութիւնը՝ թուանշաններով

Թուական որոշիչի եւ որոշեալի համաձայնութիւնը

1. Քանակական թուական
2. Դասական թուական
3. Բաշխական թուական

Ճշգրտելի այլ պարագաներ

Կարենալ

Մարո, Մարոյ, Մարօ

Պատիւ-պատուելի-պատուուիլ-պատուում

Շարունակել, շարունակուիլ... աճապարուիլ

Ուել, որել

Տեղի տալ, տեղիք տալ, տեղ տալ

Ցաւագրկել, ցաւագրթօծել, ցաւագրկիչ եւ ցաւագրթիչ

Գիծ եւ գծիկ

Միութեան գծիկ կամ գծիկ (-)

Անջատման գիծ կամ գիծ (--) եւ ստորակէտ գիծ (,--)

Տողադարձ

Ընդհանուր տեսութիւն

Միավանկ եւ բազմավանկ բառերու տողադարձը

Բարդ բառերու տողադարձը

Ածանցաւոր բառերու տողադարձը

Ներշար

Բարձրադիր չակերտ

Կոչական

Ընդհանուր տեսութիւն

Շարադասութիւն

Շեշտ եւ կէտադրութիւն

Կոչական եւ ենթակայ

Անուն, փոխաբերութիւն եւ փոխանունութիւն

Անուն

Փոխաբերութիւն

Փոխանունութիւն

Բառակապակցութիւններու վրայ հիմնուած փոխանունութիւնները

1. Որոշիչ-որոշեալ
2. Ցատկացուցիչ-յատկացեալ
3. Ինքնանուանողական փոխանուն

Փոխանուններու հոլովումը

1. Փոխանուն որոշիչներ
2. Փոխանուն սեռականներ
3. Որոշչային սեռական փոխանուններ

ՈՒՂՂԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Շարահիւսութիւն

Մտածութիւն եւ խօսք.

1. Միտք եւ նախադասութիւն
2. Ենթակայ եւ ստորոգիչ
3. Գլխաւոր անդամներ եւ լրացումներ
 - ա) Ենթակայի լրացումներ
 - բ) Ստորոգիչի լրացումներ
 - գ) Նախադասութեան ոչ-անդամ բառեր.
4. Նախադասութեան տեսակները ըստ կազմութեան
 - ա) Երկկազմ նախադասութիւն
 - բ) Միակազմ նախադասութիւն
 - գ) Բառ-նախադասութիւն

Պարզ եւ բարդ նախադասութիւններ

1. Պարզ նախադասութիւն
2. Միաւորեալ նախադասութիւն
3. Բարդ նախադասութիւն
 - ա) Բարդ համադասական նախադասութիւն
 - բ) Բարդ ստորադասական նախադասութիւն
4. Բարդ ստորադասական նախադասութեան տեսակները
 - ա) Ենթաստորադասական նախադասութիւն
 - բ) Համաստորադասական նախադասութիւն
 - գ) Տարաստորադասական նախադասութիւն
5. Բազմաբարդ նախադասութիւններ

Շտեմարան օրինակներու

Հոլովում

Գոյականական հոլովումի տեսակները

1. *Ի, է, ով* հոլովումները
2. *Ու* հոլովում
3. *Ան* հոլովում
4. *Ուան* հոլովում
5. *(Ե)ա(ն)* հոլովում
6. *Ոջ* հոլովում
7. *Օ* հոլովում
8. *Ոյ* հոլովում
9. Այլ հոլովումներ

Դերանունական հոլովում

Յնչիւնափոխ հոլովում

Ամառ-ամռան, լեռ-լեռան...

Չարտուղի հոլովումներ

Գոյականներու յոգնակին

Միավանկ եւ բազմավանկ բառերու յոգնակիները

- ա) Բան մը ընող, ըրած, եղած
- բ) Բան մը ունեցող

Միավանկ վերջաբաղադրիչ արմատներ

ազդ	զօր	կից	պահ
անցք	էջք	հայր, մայր, քոյր	պաշտ
բան	թաղ	հան եւ հանք	պետ
բուժ	լար	հատ	վար
գաղթ	լոյս	հար	տառ
գար	խաղ	ծայն	տես
գիծ	խոյզ	ծիգ	տու
գիր	խոտ	մաս	տուն
գոյն	խօս	մատ	ցան
գործ	ծին	մարտ	ցոյց
դարձ	կազմ	մոլ	փոխ
դիր	կալ	մուտ	փող
դուկ	կապ	նետ	քաղ
երգ	կեր	նիշ	քարափ
երթ	կերպ	շար	
զանց	կետ	շարժ	
զուրկ	կիր	չափ	

Քանի մը յատուկ պարագաներ եւս

Միավանկ վերջաբաղադրիչով ածանցաւոր գոյականներու յոգնակին

1. Նախածանցաւոր գոյականներ
2. Վերջածանցաւոր գոյականներ

Շաղկապներ

Եւ եւ Ու համադասական միաւորիչ շաղկապներ

1. Եւ եւ Ու շաղկապներու կետադրութիւնը

Որ եւ Թէ ստորադասական մեկնական շաղկապներ

Որ թարմատար

Թէ համադասական շաղկապ

1. Թէ համադասական միաւորիչ շաղկապ
2. Թէ համադասական տրոհական շաղկապ

Համադասական կրկնադիր շաղկապներ

1. Եւ...եւ, թէ...թէ, ո՛չ...ո՛չ
2. Կամ ու կա՛մ...կա՛մ
3. Համադասական շաղկապ եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը
 - ա) Եւ/Ու համադասական յաւելական շաղկապ
 - բ) Ե՛ւ...ե՛ւ, թէ՛...թէ՛, ո՛չ...ո՛չ կրկնադիր շաղկապներ
4. Կամ մենադիր շաղկապ
5. Կա՛մ...կա՛մ կրկնադիր շաղկապ

Մասնակի համաձայնութիւններ

1. Իւրաքանչիւրս, իւրաքանչիւրդ, իւրաքանչիւրը
2. Մէկն ու մէկս, մէկն ու մէկդ...
3. Մէկդ կամ միւսդ, մէկս կամ միւսս
4. Ով եւ ով կամ ով-ով

Յոգնակի ձեւացնող յատուկ անուններ

Ոչ միայն...այլեւ կամ այլ նաեւ

Ոչ միայն...այլեւ ու ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը
Միայն

Ներհակական շաղկապ

1. Ներհակական շաղկապ եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը
 - ա) Ոչ թէ... այլ
 - բ) Այլ ոչ թէ, եւ ոչ թէ
2. Ժխտական դերանուն եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը

Որ յարաբերական դերանունը

Ընդհանուր տեսութիւն

1. Յարաբերեալի գեղչում
2. Յարաբերեալ նախադասութիւն

Աշխարհաբարը եւ հայցական հոլով

Որ դերանունի հայցականը

Անձնական դերանուններու հայցականը

Խնդիր եւ խնդրառուօթիւն

Բայական խնդրառուօթիւն

ամչնալ
այցելել
ապրիլ
աջակցիլ, ընկերակցիլ, ձայնակցիլ
առնչուիլ
արգիլել
արտօնել
գոհ-գոհանալ-գոհ ըլլալ, գոհ մնալ
դժգոհ-դժգոհիլ
զարնել
զգուշանալ, վախնալ, սարսափիլ
ընդօրինակել
ընտելանալ
թափանցել
թոյլատրել
լսել
խնայել
խնդրել, հայցել, աղաչել, աղերսել, պաղատիլ
խփել
խօսիլ
ծանօթանալ
ծափահարել
կախել եւ կախուիլ
կապել
կշտանալ
կռուիլ
համակերպիլ
համաձայնիլ
հանդիպիլ

հանդուրժել
հաշտուիլ
հասնիլ
հարուածել
հաւնիլ եւ հաւանիլ
հոգալ
ճնշել
մեղքնալ
միանալ
մտահոգուիլ
յաղթել
յառել եւ սեւեռել
նայիլ
ներել
շնորհակալ
ունկնդրել... մտիկ ընել
պատահիլ
պատմել
պարտադրել
սպասել
ստիպել
վախնալ
վայելել
վարուիլ
վերաբերիլ
վկայել
վնասել
տատանիլ, տատամսիլ, վարանիլ
տեղեկանալ

Կապական խնդրառուօթիւն

առանց
առաջ, ետ(ք)
ասդին, անդին, հեռու
բացի
դէմ, մօտ
դէպի
ետել, առջել

ըստ
իբրեւ, որպէս
ի դէմս
ի վեր, ի վար
համար
հանդերձ
հետ

հետեւողութեամբ
մասին, պատճառով
մէջ եւ միջեւ
մինչեւ
յանձին

յանուն
յետ
նման
շնորհիւ
փոխանակ, փոխարէն, փոխան

Բային շեշտը

Յամադրական բայեր

1. Դրական խոնարհում
2. Ժխտական խոնարհում
3. Սաստկական ժխտական

Յարադրական բայեր

1. Յարադրաւոր բայեր
2. Չուզադրական բայեր
 - ա) Դրական խոնարհում
 - բ) Ժխտական խոնարհում
3. Պատճառական բայեր

Լրացական խոնարհում

1. Դրական խոնարհում
2. Ժխտական խոնարհում

Յարցական բառերու առոգանութիւնը եւ գրութիւնը

Կանոնաւոր շեշտադրում

Չարտուղի շեշտադրում

Իլ լծորդութեան պարզ բայի եզակի հրամայականը

ազատել	- ազատիլ
այրել	- այրիլ
արածել	- արածիլ
թափել	- թափիլ
թեքել	- թեքիլ
թուել	- թուիլ
խախտել	- խախտիլ
խարխլել	- խարխլիլ
խռովել	- խռովիլ
ծռել	- ծռիլ
կոտրել	- կոտրիլ
կտրել	- կտրիլ
կործանել	- կործանիլ
հիւծել	- հիւծիլ
մաշել	- մաշիլ

մարել	- մարիլ
մրկել	- մրկիլ
յենել	- յենիլ
շփոթել	- շփոթիլ
շեղել	- շեղիլ
պատռել	- պատռիլ
սպառել	- սպառիլ
տապալել	- տապալիլ
տոչորել	- տոչորիլ
ցրուել	- ցրուիլ
փաղաղել	- փաղաղիլ
փրթել	- փրթիլ
փարել	- փարիլ
հակել	- հակիլ
փլել	- փլիլ

յենել - յենիլ
 ընդլայնել - ընդլայնիլ
 բախել - բախիլ
 երկարել - երկարիլ
 ծիւրել - ծիւրիլ
 այլայլել - այլայլիլ

կանգնել - կանգնիլ
 պարարել - պարարիլ
 վառել - վառիլ
 վրդովել - վրդովիլ
 տարտղնել - տարտղնիլ
 տատանել - տատանիլ

Պարզ եւ ածանցաւոր բայեր

Պարզ բայեր

Ածանցաւոր բայեր

1. Իմաստակիր ածանցներ
2. Իմաստազուրկ ածանցներ. սոսկածանցներ

Ածանցաւոր բայերու հոլովոյթը

1. Անցողական եւ ներգործական բայեր

ապացուցել (✓) - ապացուցանել
 զեկուցել (✓) - զեկուցանել
 ծանուցել (✓) - ծանուցանել
 կառուցել (✓) - կառուցանել
 կացուցել (✓) - կացուցանել

հատուցել (✓) - հատուցանել
 մատուցել (✓) - մատուցանել
 յարուցել (✓) - յարուցանել
 ուսուցել (✓) - ուսուցանել
 սնուցել (✓) - սնուցանել

2. Ան կամ են սոսկածանցը կրող բայեր

- ա) Ալ լծորդութեան բայեր (ան-ալ եւ ն-ալ)
 բ) Ել եւ իլ լծորդութեան բայեր (ն-ել եւ ն-իլ)

անհետանալ եւ անհետիլ
 բեկանել եւ բեկել
 հաւանիլ եւ հաւնիլ
 երեւնալ եւ երեւիլ
 կաղանալ եւ կաղալ
 կարօտնալ եւ կարօտիլ
 ճապաղիլ եւ ճապաղնալ

նեղանալ եւ նեղնալ
 զիջանիլ եւ զիջիլ
 կլանել եւ կլլել
 ծարաւնալ եւ ծարաւիլ
 վերանալ եւ վերնալ
 ծանծաղանալ եւ ծանծաղիլ
 քացխանալ եւ քացխիլ

3. Չ սոսկածանցը կրող բայեր

փլչիլ
 փակչիլ
 փախչիլ

կպչիլ
 թռչիլ
 դպչիլ

4. Ուլ լծորդութեան բայեր

թողուլ
 երդնուլ
 հեղուլ, յենուլ, զենուլ
 ընթեռնուլ

զարթնուլ
 զքօսնուլ
 զգենուլ

5. Բազմապատկական ածանցներ

6. Կրաւորական ածանց

7. Չարտուղի բայեր

Ինք, զինք, իր, իրեն, իրմէ, իրմով / ան, զայն, անոր, անկէ, անով

Ստացական յօդ՝ ս, դ, ն/ը

Բացառում

ՈՃ ԵՒ ՈՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Իմաստաբանութիւն

Շփոթելի նմանութիւններ

Ազատել-ազատագրել-փրկել

Ազգային-ազգայնական-ազգայնամոլ-ազգանուէր

Աճիլ ու բազմանալ

Այլասերութիւն-այլասիրութիւն

Անակնկալ գալ-անակնկալի գալ

Անզգայ-անզգամ

Անհարկի-առհարկի

Անմիջական-անմիջապէս

Անյայտ-անհետ

Անսովոր-արտասովոր

Անցնիլ-անցընել

Անօրինակ-անօրինական

Աշխարհ-աշխար

Աչքառու-աչառու

Ապուշութիւն-ապշութիւն

Առանձին-առանձինն

Առաջանալ եւ յառաջանալ

Առաջուան-վաղեմի-երբեմնի

Առողջական-առողջապահական-առողջարար

Արդեօք-միթէ

Արդէն-այլէս

Արտակարգ-արտառոց

Բազմապատկութիւն-բազմապատիկութիւն

Բահ-բրիչ

Բարդութիւն-բարդոյթ

Բարձրահասակ եւ մեծահասակ, տարեկից

եւ հասակակից

Բեկանել-բեկել

Բերումով (բերմամբ)-պատճառով

Բռնկիլ-վառիլ-այրիլ

Բրդել-փրթել

Գդակ-գտակ

Գերազանցել-գերակշռել

Գիտական-գիտնական

Գոչել-կոչել

Գործօն-գործուն-գործունեայ-գործունակ

Գրգռել-քրքրել

Գրական-գրային-գրաբանական

Գօս-գօշ, քօս-քոշ

Դժուար անցնող-դժուար անցանելի

Դիտել-դիտարկել

Եզակի-եզական

Եռամեայ-երեքամեայ

Ետք-յետոյ-վերջ

Երախայ-երեխայ

Երախտիք-երախտաւոր-

երախտագիտութիւն

Երկտող-երկատող

Չգալ-զգայել

Չգացուիլ-զգածուիլ

Չեկուցում-զեկոյց

Չուրկ-զերծ

Ընկերութիւն-ընկերական-ընկերային

Ընտանի-ընտել(ացած)

Թեթեամիտ-թեթեաբարոյ
Թերեւս-գուցե-դեռեւս
Թիկնեղ-մարմնեղ
Ինչ որ... ինչ-որ
Իրավիճակ-կարգավիճակ
Լուծել-լուծարել
Ծարաւ-ծարաւի
Կազմակերպական-կազմակերպչական
Կեսար-Սեզար (César)
Կերպար-կերպարանք
Կշտանալ-յագենալ
Կոչական-կոչնական
Կտակարար-կտակակատար
Կրկնել-երկրորդել
Հագնիլ-հագուիլ
Համր-յամր
Հանապազորդ-հանապազօր
Հանգրուան-փուլ
Հաջել-հաչել, վայրահաջ-վայրահաչ
Հասկացողութիւն-հասկացութիւն
Հատուցել-մատուցել
Հեղ-յեղ
Հիմն-հիմունք, հիմ-հիմեր-հիմք
Հիննալ-հնանալ
Հնաբան-հնէաբան
Հնչեղութիւն-հնչողութիւն
Հնչիւն-հնչում-հնչուն
Հոյգ-յոյգ
Հրածիգ-հրծիգ
Հրատարակել-հրապարակել
Հրատարակութիւն - հրատարակչութիւն
Հրաւեր-հրաւերք
ճաթիլ-ճայթիլ-ճաթիլ
Մանրամաս-մանրամասն-
մանրամասնութիւն
Մարտավարութիւն-ռազմավարութիւն
Մեկնիլ-մեկնել-մեկնարկել
Մէջ-միջեւ-ներս

Մինչ-մինչդեռ-մինչեւ
Միտ-մտիկ, մէտ-միտիլ
Մոլութիւն-մոլորութիւն
Յաջորդ-յառաջիկայ-միւս
Յաղթել-յաղթահարել
Յանգիլ-հանգիլ-հանգչիլ
Յանկարծակի գալ-յանկարծակիի գալ
Յաւակնոտ-յաւակնորդ
Յետ-հետ
Յոյլ-հոյլ-բոյլ
Նախ-ապա-յետոյ-վերջապէս
Նախորդ-նախկին-նախնի
Նայիլ-վերանայիլ
Նմանակ-տարբերակ
Նշանակելի-նշանակալի(ց)
Շնորհիւ-հետեւանքով-բերումով
Ուժգին-ուժեղ
Ուղղել-ուղարկել-ուղեցոյց
Ուղղահայեաց-ուղղաձիգ
Ուսում-ուսմունք
Չնչին-ջնջին
Պայթիւն-պայթում
Պաշտպանել-պահպանել-պահել
Պաշտօնական-պաշտօնեական
Պատրաստակամութիւն-պատրաստականութիւն-
պատրաստութիւն
Պարունակել-բովանդակել
Պճնուիլ (պճնանք)-պչրուիլ (պչրանք)
Սեղմել-սեղմուիլ-սղմիլ
Սեր(ական)-սեռ(ական) եւ յարակից եզրեր
Սուզուիլ-ընկղմիլ
Վաղ-վաղը
Վաղորդայն-վաղորդեան
Վայրի-վայրենի-վայրագ
Վատնել-մսխել
Վարկ-վարք
Վերաբերեալ-վերոբերեալ
Վերահաս-վերահասու

Վերատեսնել-վերատեսել
Տարագիր-տարեգիր
Տնօրենութիւն-տնօրինութիւն
Տուգանք-տուրք-հարկ-հատուցում
Փոխանակել-փոխարինել

Փողոցի-փողոցային
Փորել-բրել
Քաղաքական-քաղաքային-քաղաքացիական
Քառատող-քառեակ
Օրինական-օրինաւոր-իրաւական-կանոնական

Նոյնիմաստ տարբերակներ

1. *ան-դժ-ասյ-չ* ժխտական նախածանցներով

անբախտ-դժբախտ-ապաբախտ
անգոյն-դժգոյն
անկամ-դժկամ-չկամ
անշնորհ-ապաշնորհ
անարդիւնք- ապարդիւն
անօրէն-ապօրինի
աներասան-ապերասան

2. *եայ եւ է* վերջածանցներով

արծաթեայ-արծաթէ
երկաթեայ-երկաթէ
մարմարեայ-մարմարէ
ոսկեայ-ոսկիէ
մագաղաթեայ-մագաղաթէ

3. *աբար-օրէն* վերջածանցներով

ագահաբար-ագահօրէն
դաժանաբար-դաժանօրէն
խիզախաբար-խիզախօրէն
հայրաբար-հայրօրէն
մայրաբար-մայրօրէն
մեծամտաբար-մեծամտօրէն
միամտաբար-միամտօրէն

4. *աբար-վարի-օրէն* վերջածանցներով

ագահաբար-ագահավարի-ագահօրէն
գազանաբար-գազանավարի-գազանօրէն
դաժանաբար-դաժանավարի-դաժանօրէն
երեխայաբար-երախայավարի-երեխայօրէն

5. *բար-պէս* համարժեք վերջածանցներով

առաւելաբար-առաւելապէս
բացառաբար-բացառապէս
մասնաւորաբար-մասնաւորապէս

6. բար-պէս-օրէն վերջածանցներով
բացարձակաբար-բացարձակապէս-բացարձակօրէն
ուժգնաբար-ուժգնապէս-ուժգնօրէն
հաստատաբար-հաստատապէս-հաստատօրէն
ակներեւաբար-ակներեւապէս-ակներեւօրէն

Լեզուական մակարոյծներ

Մակարոյծ բառեր ու կառոյցներ

Մօտ
Տարբեր
Որպէսզի
Արդիւնքով կամ որպէս արդիւնք
Գծով եւ կապակցութեամբ

Փոխանցել
Ընդունիլ
Խոնարհել
Համար
Հարց

Մակարոյծ յարաբերեալներ

Մակարոյծ շաղկապներ

Շաղկապական փոխառութիւններ

Կրկնաբանութիւն

Բառային կրկնութիւն
Ներբառային կրկնութիւն
Հնչիւնական կրկնութիւն
Գեղարուեստական կրկնութիւն

Աւելորդաբանութիւն

Սակաւաբանութիւն

Պատմական սակաւաբանութիւն
Հաւաքական սակաւաբանութիւն
Անհատական սակաւաբանութիւն

Պարզ ոճ եւ զարդարուն ոճ

Պարզ ոճ
Չարդարուն ոճ
ճոռոմաբանութիւն

Սաստկաբանութիւն

Բառային սաստկացուցիչներ
Շարահիւսական սաստկացուցիչներ

Աստիճանաւորում

Բարձրացող աստիճանաւորում
Իջնող աստիճանաւորում

Չափազանցություն

Նուազաբերություն

Անտեղի յոզնակիներ

Անտեղի յոթեր

Որոշիչ յոթ եւ յատուկ անուն

Անձի յատուկ անուններ

Աշխարհագրական յատուկ անուններ

Անհամաստեղություն

Բայական անհամաստեղություն

Անուանական անհամաստեղություն

Շարահիւսական անհամաստեղություն

Շարադասություն

Որոշիչ

1. Որակական ածական
2. Ցարաբերական ածական
3. Որոշիչին կետադրությունը / Բազմակի որոշիչներ
4. Համասեռ եւ տարասեր որոշիչներ
5. Յետադաս որոշիչ
6. Որոշիչ-որոշեալ համաձայնությունը

Յատկացուցիչ

1. Յատկացուցիչ-յատկացեալ համաձայնությունը
2. Որոշեալ եւ անորոշ սեռական
3. Անորոշ յատկացուցիչ

Բացայայտիչ

1. Բազմակի բացայայտիչ եւ բացայայտեալ, բացայայտիչի բացայայտիչ
2. Մասնական բացայայտիչ
3. Մասնաւորող բացայայտիչ

Կապ եւ կապական լրացումներ

Ենթակայ-ստորոգիչ

Հեղինակային խօսք

1. Հեղինակային նախադաս խօսք
2. Հեղինակային յետադաս խօսք
3. Հեղինակային միջադաս խօսք

Հարցական նախադասություն

Բայական լրացումներ

Չուգադրական բայեր

Դերբայական դարձուած
Շուարած բառեր
Շրջում եւ խաչաձեւում
Չուգահեռութիւն

Թեւաւոր խօսքեր եւ դարձուածքներ

Անսիրտ մեր դռներուն է
Արշակաւան
Աւգեան ախոռներ
Աքիլէսի կրունկ
Բաբելոնեան խառնակութիւն
Բարթոլոմէոսեան գիշեր
Գորդեան հանգոյց
Դամոկլէսեան սուր
Դանայեան նուէր կամ՝ Տրովադայի ձի
Դանայեան տակառ
Դափնիներու շուքին քնանալ
Դրակոնեան օրէնք եւ Դրակոնեան պատիժ
Լակոնական ոճ
Լափալիսեան ճշմարտութիւն
Լինե՞լ, թե՞ չլինել
Լինչի ենթարկել եւ Լինչի դատաստան
Լուկուլլոսեան խնջոյք
Կանոսա երթալ
Կարմիր գիծ

Կարմիր թել
Հինգերորդ զօրասիւն
Ձեռքերը լուալ
Մաւրը կատարեց իր գործը եւ Մաւրը
կրնայ հեռանալ
Մետասաներորդ ժամ
Յուդայի համբոյր
Նոյն պատառաքաղով ուտել
Շարայի որկոր, Շիրակի ամբարներ
Ռդիսական
Պիւռոսեան յաղթանակ
Պրոկրուստեան մահիճ
Ռուբիկոնը անցնիլ
Սիզիփեան աշխատանք
Սողո՞ն, Սողո՞ն, Սողո՞ն
Սպանական դղեակ
Վերջին մոհիկան
Քաւութեան նոխազ
Քրեական յանցանք

Չամառօտագրութիւններ

Օգտագործուած գրականութիւն
Բառարաններ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան մերօրեայ ճիգերուն հիմնական թիրախը պարտի նախընտրաբար ըլլալ լեզուի միօրինակութեան իրականացումը: Տրուած ըլլալով, որ արեւմտահայ աշխարհաբարը չէ ունեցած պետական լեզուի կարգավիճակ, ինչպէս նաեւ լեզուաբանական կաճառ մը, որ կարգաւորէր զայն, ան ժամանակի ընթացքին ենթակայ դարձած է ուղղագրական, բառային, ձեւաբանական, շարահիւսական, գրողական եւ այլ կարգի բազմաձեւութիւններու եւ աղաւաղումներու, յատուկ՝ բոլոր այն լեզուներուն, որոնք գրկուած են կեդրոնական ուղղիչ մարմինի մը հեղինակաւոր վերահսկողութենէն: Այս տեղատուութիւնը աւելի շեշտուած է մեր պատմութեան յետեղեռնեան փուլին, երբ հայ գաղութները, իմա՝ դպրոց, մամուլ, գրական ու այլ բնոյթի հրատարակչականներ եւ ազգային զանազան հաստատութիւններ, սկսած են գործել ու գոյատեւել անջատաբար, ընդհանրապէս իրարու անհաղորդ ու իրարմէ անկախ, իսկ երբեմն ալ՝ իրարամերժ տրամադրութեամբ:

Բազմաձեւութեան վերացումը, թիրախ ունենալով լեզուական ընդունելի միութիւն մը, մեր մէջ միշտ ալ բախած է ու կը շարունակէ բախիլ զօրաւոր դիմադրութեան մը, որովհետեւ իւրաքանչիւր գրող այսպէս կամ այնպէս կառչած է իր գիտցածին. **քող** գրողը դժուար պիտի ընդունի **թող** գրել եւ փոխադարձաբար, կամ **ծրագիրներ** ըսելու վարժուած բերանը պիտի չօժարի **ծրագրեր** ըսելու, իսկ այսպիսիներուն զուգահեռ կիրարկութիւնն ալ մերժելի է լեզուական միութեան տեսակէտէ: Պատկերացուցէք պահ մը, որ նոյն դպրոցին մէջ երկու ուսուցիչներ կառչած ըլլան այս եւ նման տարբերակներու կամ թէ դասագիրքերէն մէկը որդեգրած ըլլայ ասոնցմէ առաջինը, միւսը՝ երկրորդը: Այսօր նման կացութիւններ կը պարզուին դպրոցէ-դպրոց, թերթէ-թերթ, գրողէ-գրող եւ անշուշտ գրասենեակէ-գրասենեակ, պաշտօնեայէ-պաշտօնեայ, գաղութէ-գաղութ եւ այլն: Արեւելահայերէնը, բաղդատած արեւմտահայերէնին, ունի այն առաւելութիւնը, որ կ'ուսուցուի միայն մէկ ձեւով, այլ հարց՝ թէ կիրարկութեան մէջ անմիօրինակութիւնները այնտեղ եւս ընդմիշտ բացակայ չեն:

Այս մտահոգութիւններէն առաջնորդուած եւ տարիներու հետեւողական աշխատանքով, ձեռնարկեցինք ներկայ Ուղեցոյցի շարադրութեան, որ, առ ի չգոյն պետականութեան, ակադեմիայի կամ լեզուի որեւէ կարգի բարձրագոյն խորհուրդի, ենթադրուած է ծառայելու արեւմտահայերէնի անսայթաք ու միակերպ ուսուցման ու կիրարկումին, ինչպէս նաեւ զանազան վիճելի հարցերու լուսաբանումին ու ճշգրտումին: Առ այս՝ հիմնուած ենք տասնամեակներու մեր դիտարկումներուն եւ արեւմտահայ գրականութեան լաւագոյն նմուշներու սերտողութեան, ինչպէս նաեւ արեւմտահայերէնի կառոյցին, գրաւոր ու բանաւոր արտայայտութեանց նուիրուած լաւագոյն ուսումնասիրութեանց վրայ՝ առանց մոռնալու ստացուած արդիւնքները անցընել արեւմտահայերէնի գիտակ սրտցաւ բարեկամներու քննարկումին ալ բովէն: Կը մնայ, որ այս ճիգերուն շնորհիւ բիւրեղացած արդիւնքները մատչելի ու ընդունելի դարձուին սփիւռքի բոլոր խաւերուն, բոլոր անոնց, որոնք պատասխանատու են հայերէնի կիրարկումին ու յաւերժացումին, իմա՝ դպրոց, մամուլ, գրողներ, հրատարակչատուներ, բառարանագիրներ, գրասենեակներ եւ այլն: Վասնզի ամեն միութիւն կ'ենթադրէ կամաւոր հրաժարումը կարգ մը նախասիրութիւններէ եւ իւրացումը կարգ մը ցաւցնող ընտրութիւններու: Եթէ ամեն ոք պիտի շարունակէ կառչիլ իր գիտցածին ու յատկապէս նախընտրածին, ապա որեւէ միութիւն չ'իրագործուիր:

Այս բոլոր տուեալները աչքի առաջ ունենալով՝ համազգային բնոյթի հանրօրէն ընդունուած ուղեցոյց մը, որ իբրեւ օրինագիրք պիտի ծառայէ ամեն կարգի զառաձուսներու եւ շփոթներու, այն նուազագոյնն է, որ կրնայ սփիւռքահայութեան բեկորներուն ապահովել լեզուական տարրական միութիւն մը եւ դառնալ անոր պաշտպանութեան մէկ տոկուն կռուանը:

Անգամ մը, որ այս աշխատասիրութիւնը ստանայ իր վերջնական ձեւաւորումը, փափագելի է, որ անոր հիմնական դրոյթները իրենց կիրարկութիւնն ու ցուցումը գտնեն **դպրոցական բառարանի** մը մէջ, որ ցաւագինօրէն բացակայ եղած է արեւմտահայ դպրոցէն եւ որ պետք է ըլլայ արեւմտահայերուս հետագայ թիրախներէն մէկը: Ան իր ուղղագրական, ուղղախօսական, քերականական, կէտադրական ու այլ ենթաբաժիններով մէկտեղ պարտի հանդիսանալ արեւմտահայ դպրոցականի օրինագիրքը, որուն պիտի դիմեն բոլոր անոնք՝ մանուկ, պատանի թէ չափահաս, դպրոցական թէ արտադպրոցական, աշակերտ, ուսուցիչ թէ արհեստաւոր, որոնք կ'ուզեն ստուգել բառերու ուղղագրութիւնը, բայերու խոնարհումը, գոյականներու հոլովումը, ինչպէս նաեւ գրողական ընթացիկ ոճերու եւ ասոյթներու ուղիղ ձեւերը: Ակնկալելի է, որ այս միջոցառումներուն շնորհիւ մեր այլազան հատուածները կամաց-կամաց սկսին միանման մտածել, գրել եւ ուսուցել հայերէնը, եւ հետզհետէ վերանան վերոնշեալ բազմաձեւութիւնները: Լեզուի մը մեծագոյն առաքինութիւնը անոր ճշգրտութիւնը չէ, - ինչ որ երբեմն յարաբերական հասկացութիւն է, - այլ անոր միօրինակութիւնը, միաձեւութիւնը, ուր իւրաքանչիւր բառ ազգին բոլոր զաւակներուն կողմէ կը գրուի նոյն ձեւով եւ կ'ունենայ նոյն նշանակութիւնը: Այլ խօսքով՝ նախընտրելի է սխալ բայց միաձեւ գրել ու խօսիլ, քան «ճիշտ», սակայն բազմաձեւ: Այլ հարց, մենք հաւաքաբար պիտի փորձենք որոնել թէ՛ ճիշտ, թէ՛ միաձեւ խօսելու եւ գրելու միջոցները:

Այս աշխատութիւնը յառաջ տարուած է հիմնուելով հին թէ նոր հայերէնի բոլոր արտայայտութիւններուն՝ յատկապէս արեւմտահայ վերջին 150 տարուան գրական երկերու, մամուլի, դասագիրքերու, դպրոցական հանդէսներու, այլեւ շարադրութիւններու, անհատական բնոյթի գրութիւններու, ցուցանակներու, գրաւոր ազդերու, տոմսակներու եւ այլնի վրայ: Ընտրութիւններն ու առաջարկները կատարուած են նկատի ունենալով մասնաւորաբար արեւմտահայերէնի արդի փուլը եւ անոր ցուցաբերած ուղղութիւնը ժամանակի ընթացքին եւ մեկնելով մասնաւորաբար մանկավարժական մտահոգութիւններէ, դուրս ձգելով անկէ բացառութիւններ, որոնք գործածողներս ժամանակի ընթացքին անհեռատեսօրէն կուտակեր ենք: Առ այս՝ անոնք կրնան անհատական նախասիրութիւն չվայելել անպայման, բայց կ'ըլլան աւելի հեշտ ուսուցելի, ընկալելի ու կիրարկելի: Չմոռնանք, որ եթէ հայերէնը կարգ մը շրջաններու, օրինակ՝ Միջին Արեւելքի մէջ, աւելի լայն եւ դիրին ընկալում ունի, - թէեւ այս պերճանքն ալ հիմա սկսած է խնդրոյ առարկայ դառնալ, - ապա հեռաւոր գաղութներու մէջ շատ դժուարացած է անոր ընկալումն ալ, ուսուցումն ալ, եւ չենք կրնար այնտեղ հասնող սերունդները հրապուրել կամայական, բարդ ու մանուածապատ բառաձեւերով ու կանոններով: Ինչպէ՞ս կարելի է պահանջել լոսանճելըսածին անգլիախօս հայէ մը, - որ բախտով հայկական դպրոց կ'երթայ ու կ'ուզէ հայերէն սորվիլ, - իւրացնել սա՛ պիսի յարացոյց մը՝ **ամառ-ամրան-ամառնային-ամարանոց-ամառուան**, որ շատ աւելի աճպարարական բնոյթ ունի **ռ/ր** կամայական ու անհիմն հնչիւնափոխութիւններով:

Շեշտենք այս եւս, որ ուղեցոյցը պետք չէ շփոթել աւանդական քերականութեան ձեռնարկով, որ կ'ընդգրկէ լեզուն կանոնակարգող բոլոր երեւոյթներուն համադիր ամբողջութիւնը. ան կը հիմնուի լեզուն ճիշտ կիրարկելու տեսակետէ եւ համաժամանակեայ կտրուածքով ներկայացող երեւոյթներու վրայ: Առ այս՝ ան կայուն, մանաւանդ քարացած ու անփոփոխ բովանդակութիւն չի կրնար ունենալ. պարտի քայլ պահել ժամանակին հետ, եւ ըստ այսմ ալ՝ տրամաբանական միջոցէ մը ետք վերանայուի, վերաթարմացուի՝ ըստ օրուան կարիքներուն, ապա ունենալու համար իր հերթական վերահրատարակութիւն(ներ)ը:

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԱԶՄԱԶԵԻ ԳՐՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ

Բառերու ուղղագրական բազմաձեւութիւնը շատ հին երեւոյթ է հայերէնի մէջ, եւ զայն հաստատող մեծաթիւ օրինակներ կը հայթայթէ մեզի մեր մատենագրութիւնը¹: Այսպիսիներուն մէկ մասը կայունացաւ ժամանակին հետ, շատ ուրիշներ սակայն կը գոյատեւեն մինչեւ մեր օրերը, իսկ նորեր ալ յառաջացած են նոյնինքն աշխարհաբարի մէջ: Արեւելահայերէնը յաջողած է հասնելու որոշ միօրինակութեան, շնորհիւ հայրենի պետականութեան ընձեռած առաւելութիւններուն՝ Ակադեմիային, Եզրաբանական կոմիտէին, Լեզուաբանութեան բաժանմունքին եւ հայրենի լեզուաբաններու հաւաքական ճիգերուն: Ինչ որ արեւմտահայերէնի պարագան չէ...

Ներկայիս կատարուածը այդ ուղղութեամբ համեստ նախափորձ մըն է, որ պետք է ժամանակին հետ թարմացուի, լրացուի եւ կայունանայ:

Այստեղ հաւաքուած միաւորներուն մէկ մասին զտումը կարելի էր լեզուականօրէն հիմնաւորել, եւ այդպէս ալ ըրինք, մինչ անդին կը մնան ուրիշներ, որոնց պարագային մեր նախընտրութիւնը լեզուական մասնաւոր հիմնաւորում մը չունի: Այսուհանդերձ կարելի չէր այսպէս ալ շարունակել, եւ պարտէինք կեդրոնական ներկայացող տարբերակներէն մէկ հատին վրայ: Նման պարագաներու մէջ որոշում մը կայացնելու համար առաջնորդուած ենք մէկ կողմէ՝ ներարեւմտահայ միաձեւութիւն մը ստեղծելու, միւս կողմէ՝ արեւելահայերէնէն շատ չհեռանալու մտահոգութիւններով: Հոն, ուր արեւմտահայերէնի մէջ վիճելի պարագաներ կան, նախընտրութիւնը տուած ենք արեւելահայերէնին հետ նոյնացող տարբերակին, պայմանաւ որ հակասութեան մէջ չմտնէինք «Նոր հայկազեան»-ի եւ «Արմատական բառարանի»-ի հետ, որոնք կը կազմեն մեր բառային կազմի եւ ուղղագրութեան անկիւնաքարերը. օրինակ՝ **գունդ** եւ **գունտ** զոյգէն ընտրած ենք առաջինը՝ հակառակ արեւմտահայ բառարանագիրներու մեծամասնութեան նախընտրութեան, հիմք ունենալով «Նոր հայկազեան»-ի եւ «Արմատական բառարան»-ի թելադրանքները. այսպէս վարուած ենք, մէկ կողմէ՝ վերացնելու համար այս երկուքին միջեւ գտնուող տարբերութեան յառաջացուցած անհետեւ ու անարդար շփոթը, միւս կողմէ՝ միութիւն ստեղծելով արեւելահայերէնի հետ: Անդին անփոփոխ պահած ենք **արծազանգ**, **բարտի**, **գծուծ**, **կեդրոն**, **հաջել**, **ճամբայ**, **վոնտել**, **փնտռել**, **փուճ** եւ մէկ-երկու ուրիշներ, – որոնց դիմաց արեւելահայերէնը ունի **արծազանք**, **բարդի**, **գծուծ**, **կենտրոն**, **հաչել**, **ճամփայ**, **վոնդել**, **փնտրել**, **փուչ** եւ այլն, – նոյնիսկ եթէ երբեմն ստուգաբանօրէն անելի ճիշտ ըլլայ արեւելահայ տարբերակը, օրինակ՝ **կենտրոն**-ը, – քանի որ արեւմտահայ իրականութեան մէջ ասոնք նուիրականացած են եւ որեւէ անմիօրինակութիւն չեն յառաջացներ:

Այս բոլորը կը թուենք՝ ցոյց տալու համար այս նախաձեռնութեան առջեւ ծառայող դժուարութիւնները, որոնք պետք է հարթուին ժամանակին հետ:

Կայ բազմաձեւ գրուող, բայց մանաւանդ արտասանուող բայերու խումբ մըն ալ, ինչպէս՝ **ելլել-ելլալ**, **երեւիլ-երեւալ**, **թուիլ-թուալ**, **իջնել-**

1. Գոյութիւն ունին երեք, չորս, հինգ... տարբերակներով անանդուած բառեր. օրինակ՝ **սեղեխ**, որ ունի չորս ուրիշ գրչագրութիւններ եւս՝ **սիղեխ**, **սեղեղ**, **սիղիղ**, **սիղիխ**:

իջևալ, խրիսնջել-խրիսնջալ, կոնչել-կոնչալ, ճերմկիլ-ճերմկնալ, ճոնչել-ճոնչալ, մթնել-մթննալ, մոնչել-մոնչալ, մտնել-մտնալ, շշնջել-շշնջալ, վրնջել-վրնջալ եւ այլն: Ասոնց մէկ քանիին առաջիններն են գրական արեւմտահայերէնի մէջ ընդհանրացածները, մինչ միւս մասին ընտրութիւնը տակաւին չէ կայացած: Մէկ քանին ալ արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի յատուկ տարբերակներ են: Այսպիսիներուն չենք անդրադարձած, տրուած ըլլալով, որ մասնաւոր հարց մը չեն յարուցեր ու մանաւանդ չեն աղարտեր մեր լեզուն, այլ պարզապէս ժամանակի կը կարօտին բիւրեղանալու ու կայունանալու համար:

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԲԱՌԵՐ

§1. Ստորեւ բերուած տարբերակներէն մեր նախընտրութիւնը կը վայելեն առաջին շարքի բառերը, որոնք կը կրեն (✓) նշանը:

«Նոր հայկազեան բառարան»-ը եւ «Հայերէն արմատական բառարան»-ը կը բովանդակեն բազմաձեւ աւանդուած բառային տարբերակներու աւելի մեծ ցանկեր, որոնց բոլորին չէինք կրնար անդրադառնալ: Իտեւեաբար գոհացած ենք ամենէն ընթացիկներով:

Ախոյան (✓) - ախոյեան

Մեր ուղղագրական ընտրութիւններուն մէջ ամեն բան ճիշտ, մտածուած ու յաջող չէ ընթացած, դժբախտաբար. եւ այս իրողութեան ցայտուն նմուշներէն մէկն ալ **ախոյեան**-ն է, որ յատուկ է 20-րդ դարու արեւմտահայ բառարաններուն: Ենթադրելի է, որ նախախորհրդային շրջանին այս նոյն ուղղագրութիւնը կը կիրարկուէր արեւելահայերէնի մէջ եւս:

Հարցը կը վերաբերի անոր մէջ տեղ գտած **ե** ձայնաւորին:

Մինչդեռ բոլոր նախադրեալները կը թելադրէին, որ գրէինք **ախոյան**, որ անհամեմատօրէն աւելի կոկիկ, ակնահաճոյ ու տրամաբանական¹ է:

«Նոր հայկազեան»-ը կը վկայէ, որ բառս գրուած է **ախոյան** եւ **ախոյեան**. այսպէս կը վկայեն նաեւ Աճառեան («Արմատական») եւ Բագրատունի («Ի պէտս զարգացելոց»):

«Նոր հայկազեան»-ը կը թուէ ասոնցմէ առաջինը՝ **ախոյան**, եւ մէջբերուած բնագրային օրինակները ցոյց կու տան այս ուղղագրութեան վաղեմութիւնը. այսպէս գրած են Աստուածաշունչը, Ագաթանգեղոս, Բուզանդացի, Եղիշէ, Խորենացի, այլեւ մեր առաջին մատենագիրները (տեսնել նաեւ «Արմատական»-ի օրինակները):

Այնտեղ, ի հաստատումն վերոբերեալին, կը գտնենք տակաւին՝ **ախոյանաբար, ախոյանական, ախոյանայարձակ**, որոնց ոչ մէկը **ե** կը բովանդակէ:

1. **-եան** բաղադրիչը բոլոր այն բառերուն մէջ, ուր կը գտնենք զայն, կը ճանչցուի իբրեւ ածանց եւ բառին կու տայ պատկանելութեան իմաստը. այսպէս՝ առաւօտեան – առաւօտին պատկանող, Արշակունեան – արշակունիներուն պատկանող: **Ախոյեան** բառը զօրկ է այս երկու յատկութիւններէն:

Աւելի ուշ է միայն, որ չես գիտեր ուրկէ՛, ի՛նչ տրամաբանութեամբ կայունացած, հուսկ տիրապետած է **ախոյեան** ձեւը, եւ այսպէս ալ մտած՝ մեր ուղղագրական բարբերուն մէջ:

Ճիշտ ի՛նչ կ'ուզէին ու կը փնտռէին այս **ե**-ով գրողները,– գնա՛-հասկցիր:

Իսկ «Նոր հայկազեան»-ը՝ իբրեւ գերագոյն յուշարար, գոյութիւն ունէր 1836-էն սկսեալ, երբ տակաւին գրաւոր աշխարհաբար աւանդոյթ մը գոյութիւն չունէր, կամ թէ նոր-նոր կը հաստատուէր արեւմտահայերէնի մէջ:

Ուղղագրական հակասութիւն մը, ցաւօք, կը սկսի հէնց «Նոր հայկազեան»-ով, որ վերոնշեալ այնքան առողջ ու պայծառ մեկնարկէն ետք կը դնէ **ախոյեանամ** բայը,– բերելով մատենագրական ընդամենը մէ՛կ վկայութիւն,– որուն մեկնակէտը... **ախոյեան**-ն է, եւ ոչ **ախոյան**-ը: Ասով ալ՝ ան ցաւագինօրէն կը խառնէ տուեալները:

1837-ին Մխիթարեան ուխտէն հայր Մանուէլ Չախչախեան¹ բառացի կը հետեւի «Նոր հայկազեան»-ին. ան կը գրէ՝ «**ախոյեան**, տե՛ս **ախոյան**», այլ խօսքով՝ կ'ընտրէ այս վերջինը, այլեւ՝ **ախոյանաբար**, **ախոյանական**, **ախոյանայարձակ**, սակայն եկուր-տե՛ս որ տակը կ'աւելցնէ **ախոյեանալ**, ճիշտ «Նոր հայկազեան»-ի հետեւողութեամբ՝ թելադրելով **ախոյեան** մեկնակէտ մը:

Սուքիաս Սոմալեան (1843), նմանապէս Մխիթարեան, ունի միայն **ախոյան**:

Մատաթիա Պետրոսեան (1875), Մխիթարեան ուխտէն, ունի՝ **ախոյան**, **ախոյանաբար**:

Սամուէլ Գանթարճեան (1886), Մեսրոպ Նուպարեան (1892) եւ Եղիա Տեմիրճիպաշեան (1896) իրենց ֆրանսահայ բառարաններուն մէջ ունին մի՛այն **ախոյեան**:

Մինչ Գուկտոն Լուսինեան (1900) ունի «**ախոյեան**, տե՛ս **ախոյան**»:

Չաբարիա Փափազեան (1905), ունի **ախոյեան**:

Պետրոս Չեքի Կարապետեան (1907) ունի **ախոյեան**, **ախոյան**, **ախոյենաբար**:

Միհրան Յովհաննեսեան (1825) ունի **ախոյեան**, **ախոյենաբար**:

Գեորգ Պայեան (1926) **ախոյան**, **ախոյեան**, **ախոյանաբար**:

Նորագոյն բառարանագիրները կը պարզեն հետեւեալ պատկերը.

Գայայեան (1938) ունի **ախոյեան**:

Ճիզմեճեան (1954) ունի **ախոյեան**, տակը՝ **ախոյանաբար**, **ախոյանակից**, **ախոյանանալի**, **ախոյանացած**, **ախոյանութիւն**:

Չարմանալի հակասութիւն մըն ալ այս է. շատ առողջ մտածողութեամբ բոլոր բաղադրեալ ձեւերը **ախոյան**-ով կազմելէ ետք՝ անըմբռնելի

1. Այս յօդուածին մէջ յիշուած բոլոր բառարանները գտանելի են Գալուստ Կիլպէնկեան հիմնարկութեան հովանաւորած «Չայերէն բառարաններ» կայքին մէջ:

գառաժումով մը յանկարծ կ'որդեգրե **ախոյեան** սկզբնաձեւը, որ խոտոր կը համեմատի միւսներուն հետ:

Տէր Խաչատուրեան (1968), Կռանեան (1982) եւ ճերեճեան (1992) ունին **ախոյեան**:

Այլ խօսքով՝ ընտրութիւնը արդէն նուիրականացած է եւ ո՛չ մէկ ետդարծ:

Ինչո՞ւ այս նախընտրութիւնը, – չենք գիտեր. սակայն յստակ է մէկ բան, որ ան ո՛չ լեզուական իմացութեան, ո՛չ ալ արդարացուցիչ հիմնաւորումի մը արդիւնքն է, ճիշտ ինչպէս չեն նաեւ մինչեւ այսօր ոմանց գրիչին տակ յումայետս քաշքշուող **Խայեամ, Սայեաթ** (Նովա), **Պիքֆայեա, Սորայեա, Ֆայեատ, Խայեաթ** տառադարձութիւնները, որոնք աչք կը ծակեն:

Այսքանը՝ ուղղագրութեան համար:

Անդին գոյութիւն ունի նշանակութեան հարց մը եւս:

Եթէ բառիս կրած ուղղագրական կամայական վերիվայրումներն ու հակասութիւնները կը կազմեն խայտաբղետ ամբողջութիւն մը, ապա նոյնը չենք կրնար ըսել անոր նշանակութեան համար:

«Նոր հայկազեան»-ը օրին մեկնաբանած է **ախոյան**-ը իբրեւ «**յառաջամարտիկ, նահատակ, ոսոխ, առջի կտրիճ, առաջ նետուող**»: Ուրեմն մէկ կողմէ քաջ **յառաջամարտիկը**, առաջին գիծերու վրայ **մարտնչողը**, միւս կողմէ՝ **ոսոխը**, թշնամին. ասոնք ըստ էութեան զիրար լրացնող նշանակութիւններ են, եւ այս նշանակութիւնները անփոփոխ մնացած են մինչեւ Գայայեան եւ ճիզմեճեան. այս վերջինին տուած 17 հոմանիշներէն թուեմ՝ «**առաջ նետուող, առաջին յարձակող, հակառակորդ, թշնամի, պաշտպան**» եւ այլն:

Իմաստային այս ներդաշնակութիւնը յանկարծ կը խախտի Տէր Խաչատուրեանով, որ **ախոյան**-ին մէջ կը տեսնէ նաեւ՝ «**մրցումին առաջին ելած**», այսինքն՝ առաջնութիւն շահած: Կռանեանին համար ան «**մրցանակաւոր մարզիկ**»-ն է. ճերեճեան կը կրկնէ Տէր Խաչատուրեանը եւ կ'աւելցնէ՝ «**հականիշ – վերջին**»:

Պէտք կա՞յ ըսելու, թէ արեւմտահայութեան բացարձակ մեծամասնութիւնը, եթէ ոչ ամբողջութիւնը, **ախոյան**-ը ներկայիս կ'ըմբռնէ այս աղաւաղ նշանակութեամբ, որ ունի իր եւրոպական հոմանիշն ալ՝ **champion**, որ մեզի համար կը նշանակէ... յաղթական մրցորդ:

Սակայն կացութիւնը տարբեր է... արեւելահայուն համար:

Ակադեմիայի քառահատորը կու տայ. «**ախոյան – հակառակորդ, թշնամի, մրցակից, մարտնչող, մաքառող**»: Ինչպէս կը տեսնենք, բացարձակապէս ոչ մէկ ակնարկութիւն կայ այստեղ «յաղթականի, յաղթանակ տարած մրցորդի». այլուր մենք գտանք մինչեւ իսկ **նահատակ** նշանակութիւնը, որ շատ հեռու է... յաղթողէն:

Մեզի կը մնայ երկու բան. սրբագրել բառիս նախ՝ ուղղագրութիւնը եւ զայն դարձնել **ախոյան**, ապա՝ նշանակութիւնը՝ համադրելով «Նոր հայկազեան»-ը, ճիզմեճեանը եւ Ակադեմիայի քառահատորը, որոնք միասնաբար՝ ամբողջական ու անթերի են:

Իսկ օտարին **champion**-ը թարգմանելու համար **յաղթական**-ը լայնօրէն բաւարար է:

Աղետալի (✓) - աղետալի, աղիտալի

Այս բառին այլաձեւ գրութեան խորքը կը գտնուի գրաբարեան այն կանոնը, ըստ որուն՝ բառավերջի փակ վանկի **Է**-ն հոլովումի կամ բառակազմութեան առթիւ կը վերածուէր **Ե**-ի կամ **Ի**-ի. ուրեմն հաւասարապէս կ'ըսուէր **աղետ-աղետի-աղետալի** եւ **աղետ-աղիտի-աղիտալի**: Աշխարհաբարեան մտածողութիւնը հոլովումի առթիւ բառին բունը կը պահէ անփոփոխ եւ կ'ըսէ **աղետ-աղետի**: Սակայն բառակազմութեան առթիւ ձայնափոխութիւնը շատերուն գրիչին տակ գլուխ կը ցցէ եւ կը մղէ, որ անոնք գրեն **աղետալի**, նաեւ՝ **աղիտալի**, որոնք հաւասարապէս բռնազբօսիկ ու մերժելի տարբերակներ են: Արեւմտահայոց բացարձակ մեծամասնութիւնը կը գրէ **աղետ-աղետալի**. ա՛յս կը թելադրէ աշխարհաբարեան ոգին, ա՛յս ընթացքով զարգացած է մեր լեզուն նոյնիսկ գրաբարի տիրապետութեան օրերուն, ուր կը գտնենք **աղետաբեր**, **աղետանամ**, **աղետաւոր** (տե՛ս «Նոր հայկազեան», Ա., 59գ), որոնց **Ե**-ով ձեւերը մերժուած են Երից վարդապետներու կողմէ: **Աղիտալի** կը գրեն անոնք, որոնք պապէն աւելի պապական են, եւ տեսական քերականութենէ թելադրուած, այլ ո՛չ իրենց սեփական լեզուազգացողութենէն՝ կը կարծեն, թէ **Է**-ն պետք է հարկադրաբար **Ի**-ի վերածել, ինչ որ ճիշտ չէ: Միւս կողմէ՝ չենք կրնար ուրանալ, ոչ ալ կը մերժենք **Է/Ի** հնչիւնափոխութեան անհամար օրինակներ (**սեր-սիրել**, **տեր-տիրական**, **վեճ-վիճել...**), որոնք ուղիղ ժառանգուած են գրաբարէն, 100 տոկոսով կենսունակ են աշխարհաբարի մէջ ու կը գոյատեւեն անփոփոխ:

Նոյն ծիրէն ներս եւ նոյն սխալ մտածողութեամբ կ'առաջնորդուին շատեր **կէտ** բառի պարագային, որուն կը պարտադրեն **կետադրութիւն-կետադրական** կամ **կիտադրութիւն-կիտադրական** բռնազբօսիկ ձեւերը, որոնք վերոնշեալ տրամաբանութեամբ աշխարհաբարի մէջ պետք է տան **կետադրութիւն-կետադրական** եւ այլն: Այսպէս ալ **պարէն-պարէնային-պարէնաւոր**: Նաեւ՝ **անտեր-անտերունչ**:

Այսպիսի պարագաներու միշտ պետք է առաջնորդուիլ այն իրողութենէն, որ աշխարհաբարը **Է/Ի** հնչիւնափոխութիւն չի՛ ճանչնար ու չի՛ կատարեր: Կը մնայ **ամեն**-ի պարագան, որ եզակի բնոյթ ունի եւ որուն լայնօրէն պիտի անդրադառնանք (տեսնել **ամեն**):

Այստեղ խնդրոյ առարկայ չեն այնպիսի հնչիւնափոխ ձեւեր, որոնք անհնչիւնափոխ տարբերակին կից կը գոյատեւեն իմաստային զգալի

տարբերութեամբ. օրինակ՝ **տերութիւն** եւ **տիրութիւն**, **տնօրէնութիւն** եւ **տնօրինութիւն** եւ այլն, որոնք տարբեր հասկացութիւններ են:

ամառանոց (✓) - ամարանոց

ամբար (✓) - անբար

ամբարիշտ (✓) - անբարիշտ

ամբիոն (✓) - ամպիոն

ամբոխ (✓) - անբոխ

ամեն (✓) - ամէն

1. «Թեպէտեւ ըստ ինքեան ուղիղ եւս է **ամեն**, քան **ամէն**, որ է առաւել ռամկական...» (անդ, էջ 69բ):

Այս բառը իր ամբողջական կազմով գրուած է ուշ միջնադարուն միայն, – վաղ գրաբար ձեռագրերու մէջ չկայ ան, – որմէ ետք հաւասարապէս կը գտնենք **ամէն** թէ **ամեն**: «Նոր հայկազեան»-ը համարժեք կը սեպէ այս երկու ձեւերը¹ թէ՛ առանձին կիրարկուած, թէ՛ բարդութիւններու մէջ: Նոյն տեսակետը ունի հայր Արսէն Բագրատունի գրաբարի համար, իսկ աշխարհաբարի համար կ’ընդունի **ամէն**, որ կը հոլովէ հետեւեալ ձեւով՝ **ամէն, ամենի, ամենէ, ամենով**: Աստուածաշունչի աշխարհաբար առաջին հրատարակութեան մէջ (1853) կը գտնենք **ամէն**, մինչ նոյն տարին հրատարակուող «Մասիս»-ը որդեգրած է **ամեն**: Բագրատունիի ժամանակակիցներէն Արսէն Այտընեան կ’ընդունի միայն **ամէն** ձեւը, որ անփոփոխ կը հոլովէ **ամենը, ամենուն, ամենէն, ամենով** յարացոյցով: Պարզ է՝ Բագրատունի կը հետեւի գրաբարի ոգիին, որ հնչիւնափոխելով կը հոլովէ բառերը՝ **յոյս-յուսոյ, մատեան-մատենի, ամէն-ամենի**, իսկ Այտընեան կը հետեւի աշխարհաբարի ոգիին, որ կը թելադրէ անփոփոխ հոլովել բառերը՝ **յոյս-յոյսի, մատեան-մատեանի, ամէն-ամենէն**: Աշխարհաբարի միւս քերականները՝ Ասատուր եւ Գազանճեան, կը հետեւին Այտընեանի հոլովական տիպարին՝ **ամենը, ամենուն, ամենէն, ամենով**: Իսկ հայր Արսէն Ղազիկեան կը հետեւի Բագրատունիի՝ **ամէն, ամենուն, ամենէն, ամենով**: Այս երկձեւութեան դիմաց արեւելահայերը կ’որդեգրեն **ամեն** սկզբնաձեւը, որ նոյնութեամբ կը պահուի թեք հոլովներուն մէջ՝ **ամենը, ամենի, ամենից, ամենով**, ինչ որ նոյնութեամբ կը մտնէ անշուշտ Աբեղեանի ուղղագրական համակարգին մէջ²:

2. «Մասիս» ամսագիրը Գրիգոր Չոհրապի անցնելէ ետք՝ 1892-ին, որդեգրած է **ամեն** ձեւը. թէեւ հազուադէպ գրողներ նոյն տեղը կը կիրարկեն **ամէն** եւս: Եւ «Մասիս»-ը բացառութիւն չէր:

Յետեղեռնեան շրջանին եւ մինչեւ մեր օրերը վերոնշեալ երկու յարացոյցները՝ Այտընեանի եւ Ղազիկեանի, ունեցած են ու կը պահեն իրենց հետեւորդները: Որոնց վրայ կ’աւելնան **ամէն** սկզբնաձեւը որդեգրողներ, որոնք յօժար են գրելու **ամենուն** եւ **ամենով**, սակայն կը կառչին **ամենէն**-ին՝ **ե**-ով: Կան եւ այնպիսիներ, որոնք միայն **ամէն** սկզբնաձեւը կ’ընդունին, մնացեալ բոլոր ձեւերուն, նոյնիսկ յօդառութեան մէջ, **է**-ն կը վերածեն **ե**-ի: Ասոնց վրայ կ’աւելնան միանգամընդմիշտ **ամեն** սկզբնաձեւը որդեգրող արեւմտահայեր եւս, ինչպէս՝ Լեւոն Շանթ, «Յորիզոն գրական», «Նոր Յառաջ», Ռուբէն Որբերեան, Գրիգոր Շահինեան, Գրիգոր Պըլտեան, Կրեժ-Արմէն, Յակոբ Կիլլիւճեան եւ ուրիշներ:

Ուրեմն բառի սկզբնաձևի ծիրեն ներս ներկայիս մեր բարբերուն մեջ աւելի կամ նուազ յաճախականութեամբ առկայ են հոլովական հետեւեալ հինգ յարացոյցները՝

ամեն...ամենը	ամենուն	ամենէն	ամենով
ամեն...ամենը	ամենուն	ամենէն	ամենով
ամեն...ամենը	ամենուն	ամենէն	ամենով
ամեն...ամենը	ամենուն	ամենէն	ամենով
ամեն...ամենը	ամենուն	ամենէն	ամենով ¹

1. Յարաբերաբար շատ աւելի կայուն է «**ամենք**»-ը՝ Է-ով, սակայն հոս եւս պակաս չեն տատանումները. օրինակ՝ Վ. Թէքէեան «Կեսարիա» յուշագրութեան մեջ ունի՝ «**ամենքն**» (էջ 90), «**ամենքս**» (էջ 99), «**ամենքնին**» (էջ 101):

Ածանցաւոր ձեւերը՝ **ամենայն** եւ **ամենեւին**, իրենց այս ձեւին մեջ ժառանգուած ըլլալով գրաբարէն, գրեթէ միօրինակ՝ Ե-ով կը գրուին: Շատ աննշան են շեղումները:

Գալով բառակազմութեան՝ յատկապէս բարդութեան, կանոնը կը պահանջէ, որ **ամեն** սկզբնաձեւով բարդուող բառերը անփոփոխ պահեն իրենց **ամեն**-ը, եթէ յաջորդող արմատին կը կապուին առանց յօդակապի. օրինակ՝ **ամեն-արար**, **ամեն-արդար**, **ամեն-ընտիր**, **ամեն-ժամեայ**, **ամեն-իմաստ**, **ամեն-իմաց**, **ամեն-ողորմ**, **ամեն-ուր**, **ամեն-ուրախ**, **ամեն-ուրեք**, **ամեն-սփիւռ**, **ամեն-օրեայ**, **ամեն-օրինեալ** եւ այլն, իսկ երբ այդ բարդումը տեղի կ'ունենայ յօդակապով, ապա **ամեն** կը դառնայ **ամեն+ա > ամենա**. օրինակ՝ **ամենա-բաւ**, **ամենա-բեր**, **ամենա-բուժ**, **ամենա-գետ**, **ամենա-գութ**, **ամենա-դաւ**, **ամենա-գօր**, **ամենա-ընտիր**, **ամենա-լուր**, **ամենա-խնամ**, **ամենա-սփիւռ** եւ այլն: Այս կանոնը ամեն տեսակ սխալագրութեան դուռ կը բանայ եւ առեղծուած կը մնայ հաւասարապէս աշակերտին թէ ուսուցիչին, գրողին թէ խմբագիրին, ուսեալին թէ թերուսին անխտիր, եւ հետեւանքը ա՛յն է, որ սփիւռքահայութեան 99,99 տոկոսը սխալ կը կիրարկէ ու սխալ կ'ուսուցէ զայն:

Այս բոլորէն կարելի է դատել, որ գայթակղութեան գլխաւոր քարը **ամեն** սկզբնաձեւն է՝ Է-ով, որուն տնտեսումը ահա աւելի քան 150 տարիէ ի վեր չարչարած է արեւմտահայ մտաւորականութիւնը, բայց նաեւ դպրոցականները եւ ուսուցիչները, այլեւ բոլոր հայերէն գրողները: Այս դժուարութենէն ընդմիշտ զերծ են անոնք, որոնք որդեգրած են **ամեն** սկզբնաձեւը՝ Ե-ով, որ իր պարզ թէ բաղադրեալ կիրարկութեանց մեջ ջուրի պէս պարզ ու վճիտ է եւ չի կրնար ոչ մէկ սխալանքի տեղիք տալ, այսպէս՝ **ամեն**, **ամենը**, **ամենուն**, **ամենէն**, **ամենով**, **ամենարար**, **ամենաբաւ** եւ այլն:

Յետեւաբար պարզ է, թէ որդեգրելով **ամեն** սկզբնաձեւը՝ վերջ տուած կ'ըլլանք հարիւրամեակներու անմիտ ու ամուլ բանավեճերու, բայց նաեւ ուղղագրական այն համատարած խառնարանին, որ տիրած է անցնող մէկուկէս դարերուն ու կրնայ տակաւին նոյնքան մըն ալ տեսել **ամեն** տարբերակի առկայութեան: Մասնաւանդ որ ոչ ոք մինչեւ հիմա յաջողած է փաստել, որ մեր այս բառին սկզբնաձեւը **ամեն** եղած ըլլայ, ինչպէս համոզուած են շատ շատերը, մասնաւորաբար հայր Արսէն Ղազիկեան,

որուն վերամբարձ յայտարարութիւնները խոտոր կը համեմատին իրականութեան եւ իր հմայքին: Այս արմատը մտած է հարիւրաւոր բաղադրութեանց մէջ եւ ոչ մէկ անգամ **ամեն-ամին** հնչիւնափոխութիւն տեղի ունեցած է, մինչդեռ բառավերջի փակ վանկին մէջ **է** ունեցող բառերը ընդհանրապէս **ի-ի** վերածումի օրինակներ տուած են՝ **կէտ-կիտել, աղէտ-աղիտաբեր, սեր-սիրել, տեր-տիրական, պարտեզ-պարտիզպան, օրէնք(ք)-օրինակ, աղուես-աղուխաքուն** (տե՛ս Արսէն Ղազիկեան, «Մի՛ գրեք...», էջ 175)¹ եւ այլն. հապա ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, որ **ամեն-ամին** հնչիւնափոխութեան ոչ մէկ պարագայ գոյութիւն ունենայ: Կարելի չէ՞ մտածել, թէ բառիս սկզբնաձեւը նոյնինքն **ամեն** եղած ըլլայ՝ **ե-ով**, որուն հետեւանքով ալ հնչիւնափոխութենէ խուսափած ըլլայ ան: Չմոռնանք, որ դասական հայերէնը չէ ունեցած այս բառը, որ պետք է յատուկ եղած ըլլայ ռամկօրէնին. մեր բոլոր ձեռագրերուն մէջ ունեցած ենք **ամ** վրան պատիւով (հորիզոնական գծիկ մը). սա դասական **ամենայն** բառին կրճատ ձեւն է: **Ամեն** ձեւը մեր մատենագրութեան մէջ երեւան եկած ու արձանագրուած է այնպիսի ժամանակ մը, երբ մեր բառերը **է-ով** գրելու իսկական **համաճարակ** մը կը տիրեր² ու այդպէս ալ նուիրականացած է. նոյն համաճարակին զոհն է նաեւ **մեկ-ը**, որ պետք է ըլլար **մեկ**, եւ **թեյ-ը**, որ պետք է ըլլար **թեյ**³: Այլ խօսքով՝ **ամեն** սկզբնաձեւը եղած է աշխարհաբարացող հայերէնի սխալ ընտրութիւններէն մէկը՝ թէկուզ նկատի առած միայն իր ներկայացուցած ուղղագրական եւ մանկավարժական անհաշիւ անպատեհութիւնները: Ժամանակն է, որ սրբագրուի այդ դարաւոր սխալը, որպէսզի ունենանք աւելի մատչելի, միօրինակ ու մանաւանդ տրամաբանական ու մանկավարժօրէն գոհացուցիչ ուղղագրութիւն մը, որ զերծ ըլլայ այլեւս **ամեն** սկզբնաձեւի մը լարած անմիտ ծուղակներէն⁴:

1. **Ամեն** սկզբնաձեւ մը կ'ենթադրէ նաեւ հայր Պօղոս Գոճանեան:

2. Մխիթար Սեբաստացիի հրատարակած «Քերականութիւն»-ի կողքին վրայ գրուած է **ՎԷՆԵՍԻԿ**՝ երկու **Է-ով**:

3. Պատմական այս երկու սխալագրութեանց սրբագրութեան հարց չի դրուի որչափով:

4. Յակոբ Չոլաքեան, աւելի լայն բանալով կարկինը, կ'առաջարկէ «**ե-ով** գրել՝ **եղեզ, գմբեթ, խենեշ, պարեն, պարետ, պատճեն, աղուես, ամեն**» եւ «ազատիլ է > Ե տառափոխութեան խնդիրէն» («Գործնական արեւմտահայերէն», էջ 196):

Ուշադրութի՛ւն. 1. Խնդրոյ առարկայ չէ աստուածաշնչական **ամեն** բառը՝ **է-ով**, որ սեմական ծագում ունի, որդեգրուած է բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդներուն կողմէ եւ կը նշանակէ **իրաւ, ճշմարիտ, հաւաստի** եւ այլն: Ասոր կը հանդիպինք պատարագի ընթացքին եւս. օրինակ՝ «**Ամեն, ամեն** ասեմ ձեզ...»,– որ կը նշանակէ՝ «ճշմարիտ, ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի»: Այս բառին **է-ով** գրութիւնը կ'արդարանայ մէկ կողմէ անոր արտասանութեամբ, միւս կողմէ անոր կրած հնչիւնափոխութեամբ. կարգ մը՝ յատկապէս սեմական, լեզուներու մէջ ան **ամին** կ'արտասանուի եւ առօրեայ ընթացիկ բառ է: Մենք օրին հետեւած ենք յունարէն **ἀμήν** գրութեան ու արտասանութեան, այլ հարց թէ յոյները իրենք եւս ներկայիս զայն կ'արտասանեն **ամին**, որովհետեւ յունական **η** տառը, որ հեռաւոր անցեալին է Էր, հիմա **ի** կ'արտասանուի. հոն, ուր հին յոյնը կ'ըսէր **Աթէնա**, արդի յոյնը կ'ըսէ **Աթինա**: 2. Խնդրոյ առարկայ չէ նաեւ **մեն** բառը, որ արմատն է **մինակ**-ին եւ ոչ մէկ կապ ունի **ամեն**-ին հետ:

ամկագոռզոռ (✓) - ամկագորզոռ

ամսական (✓) - ամսեկան

Ամսեկան սխալ ձեւը բաւական տարածուած էր արդէն արեւելահայերուն հիմա վրան աւելցաւ **օրեկան**-ն ալ: Ռաֆֆի «Խենթը»-ին մէջ ունի **դարեվերջ**¹: Ցաւալի է հաստատել, որ արեւմտահայ անուշադիր գրիչներ իրենց կարգին մերթ ընդ մերթ կը գործածեն այս երեք աղճատութիւնները, որոնք հասած են մեր մամուլին եւ դպրոցներն ալ: Ասոնք պէտք է տան **օր+ական > օրական, ամիս+ական > ամսական, ամիս+ա+վերջ > ամսավերջ, դար+ա+վերջ > դարավերջ**: Միւսները **ե**-ով կազմելու որեւէ պատճառ չկայ². Ժամանակի միաւորները կու տան՝ **վայրկեան-վայրկեանական, ժամ-ժամական, օր-օրական, շաբաթ-շաբաթական, ամիս-ամսական**. միայն **տարի**-ն կու տայ **տարեկան**, քանի բառավերջի **ի**-ն, ձուլուելով **ա** յօդակապին հետ՝ կը դառնայ **ե՝ տարի-ա-ական > տարեկան**, այն նոյն տրամաբանութեամբ, որ **ե** կու տան՝ **այգի-ա-պան > այգեպան, կաշի-ա-գործ > կաշեգործ, հոգի-ա-ճաշ > հոգեճաշ** եւ այլն:

Ասոնց շարքին կը պատկանի **արծուէբոյն** բառը, որուն առաջին արմատն է գրաբարեան **արծուի**-ն, որ բնականաբար պիտի տար՝ **արծուի+ա+բոյն > արծուէբոյն**. Նոյնհետայն՝ **արծուէթոռիչ, արծուէկիր, արծուէնշան** եւ այլն: Նախընտրելի է ասոնց բոլորին տալ աշխարհաբարեան հնչողութիւն՝ հիմնուելով աշխարհաբարեան **արծիւ**-ին վրայ, ինչպէս՝ **արծուաբիբ, արծուաբեր, արծուագլուխ, արծուաղեմ, արծուաթոռիչ, արծուակերպ, արծուաճանկ, արծուանշան, արծուապատկեր, արծուատեսիլ, արծուաբիթ, արծուաթոռիչ, արծուակիր** եւ այլն:

Ասոնցմէ բացի՝ ունինք բառեր, որոնք կապակցուած են պարզապէս **ե** ձայնաւորով, որ լիարժէք յօդակապ մըն է: Ասոնց մեծ մասը իրենց վերջին արմատին մէջ փակ վանկի **ի** ձայնաւորը ունեցող բառեր են: Ստորեւ ցանկը այդպիսիներուն.

Արժ արմատով՝ **արժեգին, արժեգրկել, արժեթուղթ, արժեչափ, արժետոմս, արժեցուցակ, արժեւորել**:

Բաժին բառէն՝ **բաժնեգին, բաժնեթուղթ, բաժնեկից, բաժնեմաս, բաժնեվճար, բաժնետեր, բաժնետիրական, բաժնետոմս**:

Հաշիւ բառէն՝ **հաշուեկշիռ, հաշուեմատեան, հաշուեմեքենայ, հաշուեյարդար, հաշուետոմար, հաշուետու, հաշուեցոյց, հաշուեցուցակ, հաշուեփակ, հաշուեքննիչ**: Քանի մը ուրիշներու մէջ ունինք **ա** յօդակապ՝ **հաշուագետ, հաշուակալ, հաշուակցիլ, հաշուապահ**: **Հաշուարկ**-ը անյօդակապ է:

Ծաղիկ բառէն՝ **ծաղկեպսակ** ու **ծաղկեփունջ**, իսկ միւսները միշտ **ա** յօդակապով՝ **ծաղկադաշտ, ծաղկազարդ, ծաղկահանդէս, ծաղկամշակութիւն, ծաղկանկար, ծաղկաջուր, ծաղկափոշի, ծաղկաբաղ, ծաղկավաճառ** եւ այլն:

1. Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ իր «Բաղդատական քերականութիւն»-ին մէջ ունի **դարեւոր** (էջ 16): **Դարեւոր** գրած է նաեւ Ռաֆայէլ Պատկանեան. «Նիրիս ինչո՞ւ **դարեւոր** վրդովում ես...» («Արաքսի արտասուքը»): Նոյնը կը գտնենք Գրիգոր Չոհրապի «Ոչ-կաթողիկէ»-ին մէջ. «Միաբանութիւն մը իր **դարեւոր** աշխատութիւնը այս ամուլ ճիգերուն յատկացնէ»:

2. Պէտք է ի մտի ունենալ, որ հայերէնը **եկան** վերջածանց չունի, եւ **եկան** կը ձեւացնեն միայն իրենց վերջը **ի** ձայնաւորը ունեցող այն բառերը, որոնց վրայ կ'աւելնայ իր սկիզբը **ա** ձայնաւորը կրող բաղադրիչ մը, ինչպէս ցոյց կու տան բերուած օրինակները. **օրինակ՝ տարի-ական > տարեկան**:

Դպիր բառն ունիև միայն **դպրեվանք**, միւսները յօդակապով կը կազմուին՝ **դպրատուն**, **դպրանոց**, **դպրապետ**:

Քար բառն ունիև **քարետախտակ**, որ խորքին մեջ մտածուած է իբրև «քարե տախտակ»: Ունեցած ենք նաեւ՝ **քարեդար**, որ յարմար եզր մը չէ, պետք է ըսել «քարի դար»,– Յին քարի դար, Նոր քարի դար:

Խաբ արմատն՝ **խաբեբայ**, **խաբեպատիր**:

Այց արմատն՝ **այցետոմս**, բայց՝ **այցագին**, **այցագիր** (վիզա), **այցազգեստ**, **այցամատան**, **այցավայր**, **այցավճար**:

Ուրեմն՝

Գրել

Չգրել

- ամսագլուխ
- ամսաթոշակ
- ամսական (ամիս-ական)
- ամսավարձ
- ամսավերջ
- ամսավճար
- գլխաբաց
- դարավերջ
- դարաւանդ
- դարաւոր (դար-աւոր)
- թաղակից
- միջնամատ (միջին-ա-մատ)
- ջլապինդ
- ջլաբաց
- օրական (օր-ական)
- պոլսաբնակ

- ամսեգլուխ
- ամսեթոշակ
- ամսեկան
- ամսեվարձ
- ամսեվերջ
- ամսեվճար
- գլխեբաց¹
- դարեվերջ²
- դարեւանդ
- դարեւոր³
- թաղեկից⁴
- միջնեմատ
- ջլեպինդ
- ջլեբաց⁵
- օրեկան
- պոլսեբնակ⁶

- 1. **Գլխեբաց**-ին հանդիպած ենք միայն Վարուժանի քով (տե՛ս՝ «Յունձք կը ժողվեմ մանգաղով»):
- 2. Ռաֆֆի, «Խենթը»:
- 3. Ռ. Պատկանեան, «Արաքսի արտասուքը», եւ Գ. Չոհրապ, «Ոչ-կաթողիկէ»:
- 4. Բայց՝ **թաղեցի**, որ կազմուած է **թաղ** արմատով եւ **եցի** ածանցով:
- 5. ԴՎ, «Ո՛, Տալիդա»:
- 6. ՎԹ, «Կեսարիա», էջ 109:

այսուհետեւ (✓) - յետայսու

Ասոնցմէ երկրորդը կազմուած է **յետ** յետադրութեամբ, որ սեռական հոլով խնդիր կը պահանջէ, օրինակ՝ **յետ մահու**, **յետ պատերազմի**, **յետ միոյ ամի** եւ այլն, եւ **այսու** դերանունէն, որ գործիական հոլով է. ուրեմն՝ տեղի ունեցած է սխալ ամուսնութիւն մը, որ անգիտութեան հետեւանք է պարզապէս: Եթէ անպայման հարկ է փրկել այս բառը, ապա պարտինք ըսել **յետ այսր** (սեռական) կամ **յետ այսորիկ** (սեռական), որոնք աշխարհաբարի սկզբնական տարիներուն կիրարկուած են, սակայն վաղուց դուրս մնացած են: Անդին ունիև **այսուհետեւ** հոմանիշը, որ թե՛ կազմութեամբ ճիշտ է, թե՛ լայնօրէն կիրարկելի է աշխարհաբարի մեջ: Յարացոյցին միւս անդամներն են՝ **այդուհետեւ**, որ հաւանաբար քիչ մը ժամանակավրէպ է, սակայն ոչ մերժելի, եւ **այնուհետեւ**, որ շատ կենսունակ ու վայելուչ է: Անշուշտ միշտ ազատ ենք կիրարկելու զուտ աշխարհաբարեան **ասկէ ետք**, **ատկէ ետք**, **անկէ ետք** համարժէք ձեւերը:

այցագիր (✓) - այցեգիր

Սա visa բառին համարժեքն է, որ վերջին քանի մը տարիներուն ծնունդ առաւ հայերէնի մէջ՝ ի Հայաստան, եւ տարածուեցաւ ի սփիւռս: Հայաստան որդեգրած է **այցագիր** կանոնական բարդութիւնը, իսկ հոսիոսներս արդէն գտած ենք միջոցը զայն գրելու երկու ձեւով՝ **այցագիր** եւ **այցեգիր**: Անկախ իր ներկայացուցած անբարեհնչութենէն՝ **այցեգիր** ձեւը հակականոնական ալ է: Ե յօդակապով կազմուող բարդութիւնները՝ **այցետոմս, ծաղկեփունջ, քարետախտակ, խաբեպատիր** եւ քանի մը ուրիշներ շեղումներ են, որոնցմէ պէտք է խուսափիլ ըստ կարելոյն, ինչպէս լեզուն ինք խուսափած է. մէկ հատիկ **այցետոմս**ին դիմաց ունինք **այցազգեստ, այցագին, այցավայր, այցավճար, այցատեղի, այցարար, այցաբարտ** եւ այլն. կամ թէ մէկ հատիկ **ծաղկեփունջ**ին դիմաց ունինք **ծաղկաբաժակ, ծաղկաբարձ, ծաղկաբեր, ծաղկաբոյժ, ծաղկաբոյլ, ծաղկաբոյր, ծաղկագործել, ծաղկագրել, ծաղկադաշտ, ծաղկազարդ, ծաղկաթափ, ծաղկածիծաղ, ծաղկավաճառ, ծաղկաքաղ** եւ այլն. նմանապէս միւսներուն համար ալ: Ուրեմն, քանի մասնաւոր աւանդոյթ մը չէ հաստատուած տակաւին ու մանաւանդ որեւէ արգելք ալ չկայ **այցագիր**-ի որդեգրումին դէմ, պէտք է հրաժարինք **այցեգիր** հակականոնական ձեւէն ու որդեգրենք **այցագիր** տարբերակը:

անբաւ (✓) - ամբաւ

անբիծ (✓) - ամբիծ

Յատկանշական է, որ Աստուածաշունչի համաբարբառը կու տայ միայն 12 անգամ **անբիծ** եւ 21 անգամ՝ **ամբիծ**: Իսկ չորս անգամ **անբաւ**, ոչ մէկ **ամբաւ**:

Հայերէնի մէջ, սկսած դասական շրջանէն, միշտ ալ գոյութիւն ունեցած է բառասկիզբի **ան**-ի եւ **ամ**-ի միջեւ շփոթ մը, երբ ասոնց կը յաջորդեն **բ, պ, փ** երկշրթնային պայթականները, որովհետեւ հայուն, – եւ ոչ միայն հայուն, – համար դժուար է կամ գրեթէ անկարելի է **ն**-ի արտասանութիւնը յիշեալ երեք պայթականներէն առաջ, ուր **ան**, խօսակցական բնական կշռոյթով, մեքենաբար կը վերածուի **մ**-ի. այսպէս է, որ **անբաւ**-ը դարձած է **ամբաւ, անբիծ- ը՝ ամբիծ, անբան-ը՝ ամբան, անպէտ-ը՝ ամպէտ**¹ եւ այլն, որոնք սրբագրուած են շնորհիւ ստուգաբանական ճիգերու. սակայն պատահած է, որ նման անդրադարձ մը, նման սրբագրութիւն մը բնաւ ալ տեղի չունենայ. այսպէս՝ հայերէն տրականի **եան** վերջաւորութիւնը տուած է գործիականի մէջ **եամբ**՝ փոխանակ **եանք**-ի. օրինակ՝ **ուրախութեան- ուրախութեամբ, արեան-արեամբ**, այլեւ՝ **մասամբ, ձեռամբ, դիտմամբ** եւ այլն. փոխան հնդեւրոպական **անք**-ի՝ ունեցած ենք **ամպ**: Իսկ պարսկերէնէ փոխառութեանց մէջ փոխատու լեզուի **ան**-ը դարձած է **ամ**. օրինակ՝ **anbar-ամբար, anbartak-ամբարտակ, anbartavan-ամբարտաւան, anboh-ամբոխ, hanbar-համբար**, այլեւ՝ **անբարիշտ-ամբարիշտ** եւ այլն²:

1. 3. եւ 2. Ասատուր չեն վարանիր մինչեւ իսկ գրելու **ամփոփոխ** (Գործ. քեր., Գ., 6-րդ տպագր., էջ 34):

2. Արեւմտեան կարգ մը լեզուներու կամ բարբառներու մէջ շատ աւելի շեշտուած է երեւոյթը. մեր **ան**-ին համապատասխանող նախածանցը այստեղ ունի չորս տարբեր արտայայտութիւններ. օրինակ՝ **in-actif, il-légal, im-possible, ir-responsible**, ուրեմն՝ **in-il-im-ir**:

Աշխարհաբարը իւրացուցած է **անբիծ**-ը, սակայն անոնք, որ մօտ են գրաբար Աստուածաշունչին եւ այլ կարգի հոգեւոր գրութեանց, ուր յաճախակի տեղ կը գրաւէ **ամբիծ**-ը, այս վերջին ձեւով ալ կը շարունակեն գրել: Այսպիսիները չեն վարանիր կառչելու այլ հնաբանութեանց եւս, ինչպէս՝ **բաղխել, բղխիլ, զեղիլ** եւ այլն (տեսնել այս երեքը ստորեւ):

Ծանօթ.– Վերոնշեալներուն հակառակ՝ յստակ հակում մը ունի արդի արեւմտահայը գրելու եւ արտասանելու **անբարտաւան**՝ փոխանակ **ամբարտաւան** ընդունուած ձեւին:

անգլերէն (✓) - անգլիերէն

անհերթէթ (✓) - անհեղէդ

«Նոր հայկազեան»-ը կը դնէ երկու ձեւերն ալ: Բաւական հին է **անհեղէդ** ձեւը՝ Փաւստոս Բուզանդի, Եզնիկ Կողբացիի, Մովսէս Խորենացիի գործերուն մէջ կը գտնենք միայն այս վերջինը. սակայն բոլորն ալ յետին դարերու ընդօրինակութիւններ են, եւ չենք կրնար ըսել, թէ անաղարտ փոխանցուած են: Աճառեան եւս անորոշութեան մատնուած է, սակայն իրաւացիօրէն կը հաստատէ, որ մեր զոյգ գրականներուն մէջ ընդունուածը **անհերթէթ** է. թէեւ **անհեղէդ** գրողներ չեն պակսիր:

անհետ կորսուած (✓) - անյայտ կորսուած

անուշ (✓) - անոյշ

Տեսնել նաեւ **ուժ**:

անտերունչ (✓) - անտերունչ

աշխարհ (✓) - աշխար

Բառավերջի «**րհ**» հնչիւնախումբը ունեցող միաւորներու մէջ «**հ**» հնչիւնը ընդհանրապէս խոցելի է. այսպէս նաեւ՝ **խոնարհ, ճանապարհ, շնորհ(ք), խորհ(իլ)** եւ այլն, որոնք հակամետ են արտասանուելու առանց «**հ**»-ի: **Յ**-ն աւելի կամ պակաս խոցելի է նոյնիսկ կարգ մը բառավերջի ձայնաւորներէ ետք. օրինակ՝ **Սեպուհ, Շապուհ, Նախագահ, Նժդէհ, շահ, վիհ** եւ այլն: Արտասանական այս թերութիւնը յաճախ պատճառ կը դառնայ, որ յիշեալ հնչիւնախումբը կրող բառերը նաեւ գրովին առանց **հ** տառին, ինչ որ կը նշանակէ, որ պետք է յատուկ ուշադրութիւն դարձնել այսպիսիներուն:

Աւելցնենք, որ հայերէնը ունի **աշխար** կախեալ արմատը, որ առնչութիւն չունի **աշխարհ**-ի աղաւաղումին հետ. ան կը նշանակէ «ողբ, լաց, կոծ» (Արմատական) եւ որով կազմուած է **ապաշխարել** բայը՝ «մեղքը բաւել, զղջալ, չարչարուիլ»:

աշխուժ (✓) - աշխոյժ

Տեսնել նաեւ ուժ:

ապարանջան (✓) - ապարանջա(յ)

Արեւմտահայերուս մեծ մասը այս բառը կ'արտասանէ առանց բառավերջի «ն»-ի, այսինքն՝ **ապարանջա(յ)**: Նոյն դժուարութիւնը կը յարուցէ ոմանց համար **Շահէն**-ը, որ շատերու համար դարձած է **Շահէ**: Երբեմնի **զմելին**-ը արդէն դարձած է **զմելի**: Բառավերջի **ն**-ի կորուստի նշաններ ցոյց կու տայ (**ուա**)ան հոլովումը եւս, եւ մեզմէ շատեր կ'արտասանեն **երէկուայ, վաղուայ** եւ այլն հոն, ուր քերականութիւնը կը պահանջէ **երէկուան, վաղուան**: Աւելի երկար ճամբայ կտրած են **աղջկայ** եւ **կնկայ**¹ ձեւերը այն աստիճան, որ **աղջկայ-աղջկան** եւ **կնկայ-կնկան** տարբերակները այլեւս նուիրականացած են: Առ այս պատշաճ չէ այլեւս ըսել **աղջկան կօշիկ, կնկան հագուստ** եւ նմանները, այլ՝ **աղջկայ կօշիկ, կնկայ հագուստ**: Տակաւին հարց է, թէ **կնկայ** եւ **աղջկայ** ձեւերը իրապէս հնչիւնափոխութիւնն են **աղջկան** ու **կնկան** ձեւերուն, թէ՞ ինքնուրոյն յառաջացած են՝ իբրեւ որակական ածականներ, – **Էգ-իգայ, կամ(ք)-կամայ, հեմ-հիմայ** բառերու կաղապարով, – քանի բոլորովին վստահ չենք, թէ ասոնք նախկին սեռականներ են: Արեւելահայերէնի մէջ այս կորուստը կամ զեղչումը արդէն նուիրականացած իրողութիւն է, քանի այստեղ սեռական են **այսօրուայ, ատենուայ, երէկուայ, ժամուայ, իրիկուայ, կէսօրուայ, շաբթուայ, վաղուայ** եւ այլն, որոնց կը համապատասխանեն **այսօրուան, ատենուան, երէկուան, իրիկուան, շաբթուան, վաղուան** տրականները:

Գրաբարեան բառավերջի **ն**-ի կորուստի մեծաթիւ օրինակներ կը հայթայթեն բաղաձայնայաջորդ **ն**-երը, ինչպէս՝ **ամառն-ամառ, ձմեռն-ձմեռ, գագաթն-գագաթ, հարսն-հարս, մատն-մատ, ուսումն-ուսում**², այլեւ՝ **ինքն-ինքը-ինք**³: Նաեւ՝ **մարմանջ-մարմաջ, բարբանջ-բարբաջ** եւ այլն:

Նոյն կացութիւնը կը պարզեն գրաբարեան **եօթն, ինն** ու **տասն** թիւերը, որոնք աշխարհաբարի մէջ դարձած են **եօթը, ինը, տասը**: Ը ձայնաւորը, շատ տկար ըլլալով, հակամէտ է իր կարգին կորսուելու. արդի հայը զօրաւոր հակում ունի ըսելու **եօթի-եօթական-եօթերորդ, տասի-տասական-տասերորդ** եւ այլն:

Արդի արեւելահայերէնի մէջ բառավերջի «ն» բաղաձայնը **ը**-ի վերածելու հակում ունին **դառն, խառն** եւ **սառն** ածականները՝ դառնալու համար **դառը, խառը** եւ **սառը**:

Ն-ի կորուստի այս օրինակներուն դիմաց աշխարհաբարը կը պարզէ **ն**-ի յաւելումի օրինակներ եւս՝ յարաբերաբար գրաբարին. օրինակ՝ **դու-դուն, մեք > մենք, մեռաք > մեռանք, տեսաք > տեսանք, կանաչ > կանանչ,**

1. Եիշտ չէ այն տպաւորութիւնը, թէ **աղջկայ** եւ **կնկայ** բառերը յառաջացած են **աղջիկ+այ** եւ **կնիկ+այ** բաղադրիչներու ածանցումով, ճիշտ ինչպէս **կամ+այ** եւ **անուող+այ**, որոնց առաջինը մակբայ է, երկրորդը՝ ածական: Արդ, **աղջկայ** եւ **կնկայ** ո՛չ մակբայ են, ո՛չ ածական, այլ գոյական են՝ սեռ.-տրական հոլով: Ասոնց տրական հոլովը կրնայ շատ դիրաւ կատարել յանգման խնդրի պաշտօնը. օրինակ՝ «Անշուշտ հանդիպած է...բացառիկ **կնկայ** մը» (Պերճուհի Բարսեղեան, «Խանձուած օրեր», էջ 27), –ինչ որ բաւական է հաստատելու համար անոր գոյականական բնոյթը: Իսկ սեռական հոլովը, իր անորոշութեան բերումով, շատ դիրաւ կը կատարէ որոշիչի պաշտօնը՝ յատկացուցիչի պաշտօնը ձգելով որոշեալ առումին՝ **աղջկան** եւ **կնկան**:

2. Նմանապէս բոլոր –ում-ով կազմուող բայանունները:

3. Այլեւ՝ **ակն, անձն, ափն** (եզերք), **բեռն, բուրգն, բունն, գառն, գեղմն, դուռն, եզն, երկն, եօթն, թռն, ինն, լեռն, խաշն, կաթն, կամն, կողմն, հիմն, հիւսն, ձեռն, ձուկն, ճուռն, մասն, մուկն, նունն, շուրթն, ողն, ոսպն, ոտն, որդն, որմն, ունկն, ջերմն, ոռնգն, սերմն, տասն, փունն**:

1. Գործնական մտածողութեամբ՝ հակամետ ենք աշխարհաբարի մեջ երեւցող **Ն**-երը նկատելու՝ նորագոյն կազմութիւններ՝ յարաբերաբար գրաբարին հոն, ուր զուրկ է ան այդ բաղաձայնէն, սակայն կարելի է նաեւ ենթադրել, թէ նախագրային հայերէնի մեջ իշխողը եղած ըլլան աշխարհաբարեան նոյն այդ ձեւերը, որոնք հետագային գրաբարի մեջ անկում կրած են, մինչ ռամիկի բերնին մեջ անոնք տոկացած են մինչեւ մեր օրերը. այլ խօսքով՝ **Ն**-ով օժտուած ձեւերը շատ անելի հին եղած ըլլան, քան գրաբարեան **Ն**-է զուրկ ձեւերը: Այստեղ օրինակ կրնանք բերել պարսկերէն **mand** եւ անգլերէն **mind** արմատները՝ երկուքն ալ օժտուած **Ն**-ով, որոնց կը համապատասխանէ գրաբար **միտ** արմատը՝ **Ն**-է զուրկ:

ճանաչ > ճանանչ¹ եւ այլն, կամ **մ**-ի վերածումը **ն**-ի, օրինակ՝ **կարդամք > կարդանք:**

առէջ (✓) - առէչ

առնչութիւն (✓) - առնչութիւն

Ասի բաղադրեալ բառ մըն է, որուն բաղադրիչներն են՝ **առ-ինչ-ութիւն:** **Առնչութիւն** դառնալով՝ **ինչ** բաղադրիչին **ի** ձայնաւորը կը սղի ու փոխարէնը կը լսուի **ը** ձայնաւորը, որ ոմանք չեն գրեր (**առնչութիւն**), իսկ ուրիշներ կը գրեն (**առնչութիւն**)՝ մէկ միաւորով անելցնելով բառամեջի **ը**-ի գործածութիւնը, որուն այնքան հակառակ է մեր լեզուն եւ էր... Մեսրոպ Մաշտոց ի՞նքը:

Այս պարագային եւս երկուութեան սերմը կը գտնենք, դժբախտաբար, «Նոր հայկազեան»-ի մեջ, ուր բառս հաւասարապէս կիրարկուած է երկու ձեւերով. բայց իրապէս պէ՞տք է այս եզակի գործը այսպանել նման երկուութիւններու համար: Պէտք չէ մոռնալ, որ «Նոր հայկազեան»-ը ուղղագրական ձեռնարկ մը չէ, այլ ան յղացուած է իբրեւ հարազատ պատկերը, հայելին, անդրադարձը մեր անցեալի մատենագրական ժառանգին, ուր նման երկուութիւններ անխուսափելիօրէն յառաջացած են, ինչպէս պէտք է ըլլայ պարագան աշխարհի բոլոր հին մատենագրութեանց. անոր հեղինակները պարզապէս ջանացած են հարազատօրէն ցոլացնել այդ երկուութիւնները կամ բազմաձեւութիւնները: Կաճառ մը, լեզուաբանական հիմնարկ մը կամ եզրաբանական կոմիտէ մը պէտք է ըներ այդ զտումի աշխատանքները. ահա այս է որ պակսած է արեւմտահայերուս:

«Նոր հայկազեան»-ը ունի **առինչ**, որ հաւասարապէս տուած է **առնչից** եւ **առինչից**. ապա ունի **առինչունակ**, բայց նաեւ **առնչունակ**, այլեւ ունի **առնչութիւն** (Ա. հատոր, էջ 305բ). յատկանշական է, որ այս վերջին բառը առանձին բառայօդուածի չէ վերածուած: Աշխարհաբարը անելցուցած է **առնչել**, **առնչուիլ**, **առնչակից**, **առնչակցիլ**, **առնչաբար**, **առնչական**, **առնչում**:

«Առձեռն»-ը ունի միայն **առնչակից**, Գաբամաճեան՝ **առնչակից** եւ **առնչութիւն**, եւ այնուհետեւ բոլոր բառարանագիրները՝ Գայայեան, հայր ճիզմեճեան, Տէր Խաչատուրեան այս եւ արմատակից բառերը գրած են առանց **ը**-ի: Բայց ահա Բենիամին Թաշեան 1963-ին կը պաշտպանէ **առնչութիւն** ձեւը՝ ծանօթ հիմնաւորումով: Որմէ ետք զայն **ը**-ով կը գրէ հայր Կոռնեան եւս՝ **առնչուիլ** եւ **առնչութիւն**: Արեւելահայերը **ը**-ով ոչ մէկ միաւոր ունին:

Եթէ **ը**-ով գրութեան բառարանային համեմատութիւնը շատ համեստ է, ապա արեւմտահայ իրականութեան մեջ այդ համեմատութիւնը բաւական բարձր է. գոնէ 50 տոկոս, եթէ ոչ անելի: Անշուշտ պէտք չէ կարծել, թէ հայր Կոռնեանին կը պարտինք այս բարձր համեմատութիւնը: Այս ալ

արեւմտահայու հոգեբանութեան մէկ շատ հարազատ ցոլացումն է. ան կը սիրէ շեղիլ սովորական ճամբայէն ու անցնիլ նեղ կածաններէ. այս պատկերն ալ կը գտնենք մեր սերտած բառին առթիւ:

Բառս եւ անոր բաղադրեալները **ը**-ով գրողներուն հիմնաւորումը ա՛յն է, որ միավանկ արմատներու բառասկզբի **ի**-ն բարդումի եւ ածանցումի առթիւ կը հնչիւնափոխուի **ը**-ի. օրինակ՝ **ինչ-ընչեղ, ընչաբաղց, ընչագուրկ, ինձ-ընձենի, իղձ-ըղձալի, ունդ-ընդեղէն** եւ այլն. ուրեմն՝ **առինչ-առընչութիւն**: Թէեւ այս վերջին բերուած օրինակները կը տարբերին անով, որ ասոնց մէջ հնչիւնափոխուող **ի**-ն կը գտնուի բառին սկիզբը, իսկ այդ դիրքի վրայ **ը**-ի զեղչումը կ'աղաւաղէ բառերը. անընթեռնելի են՝ **նչեղ, նձենի, դձալի** եւ այլն. այս պատճառով ալ այս դիրքին վրայ **ը** տառի առկայութիւնը անհրաժեշտութիւն է: Մինչդեռ **առնչութիւն** բառին մէջ **ը**-ի բացակայութիւնը որեւէ աղաւաղում չի յառաջացներ: Ահա այս հիմամբ ալ վաղ գրաբարեան օրերէն նման **ը** մը աւելորդ տեսնողներ եղած են, որոնց վրայ աւելցած են աշխարհաբարի մէջ այդ **ը**-ն անտեսողները: Հարցը ինքզինք այսպէս ալ լուծած ըլլալ կը թուէր՝ նկատի առած այն լայն կիրարկութիւնը, որ, սկսած գրաբարի օրերէն, թօթափած է **ը** միջանկեալ տառը: Սակայն, ինչպէս ըսի, բաւական մեծ է թիւը անոնց, որոնք կառչած են այդ **ը**-ին:

Ի նպաստ անոր զեղչումին՝ բերենք հետեւեալ հիմնաւորումը եւս.

Բառակազմական տեսակետէ՝ **առ-ինչ** եւ **ոչ-ինչ** երկու կաթիլ ջուրի պէս կը նմանին իրարու. ըստ այսմ ալ եթէ կարելի է գրել **առընչութիւն**, ապա պետք է կարելի ըլլայ նաեւ գրել **ոչընչութիւն**: Արդ, մենք չենք պատկերացներ արեւմտահայ մը, որ **ոչնչութիւն, ոչնչական, ոչնչային, ոչնչաբան, ոչնչանալ**¹ բառերէն մէկը կամ միւսը փորձուէր գրել **ը**-ով. ինչո՞ւ,– չենք գիտեր ինչո՞ւ, սակայն այս այսպէ՛ս է: Նոյնքան բարացուցական է **յղել** բառը, որ ստուգաբանօրէն՝ **ի ուղել** է, ուր նմանապէս զեղչուած է **ու** ձայնաւորը՝ առանց **ը**-ի վերածուելու: Միւս կողմէ՝ մենք չենք կրնար երկու չափ, երկու կշիռ ալ գործածել նոյն երեւոյթներուն հանդէպ, նոյնիսկ եթէ նման բաներ կամայաբար, իսկ երբեմն ալ տգիտաբար տեղի ունեցած են մեր լեզուի անտերութեան դարերուն: Հիմա որ որոշած ենք այլեւս վերջ տալ բազմաձեւութիւններու եւ աւելի կուռ ու տրամաբանական ուղղագրութիւն մը կտակել մեր յետնորդներուն, ապա մեզի կը մնայ, որ միահամուռ որդեգրենք բերուած բառայօդուածին **ը**-է զուրկ տարբերակը ու գրենք՝ **առնչութիւն, առնչուիլ, առնչակից** եւ այլն:

ատլաս (✓) - աթլաս

Ասոր եւրոպական համարժեքն է atlas: Գլխագիր՝ կը նշանակէ յունական դիցաբանութեան այն առասպելական էակը, որ իր ուսերուն վրայ կը կրէ Երկիր մոլորակը: Նմանապէս գլխագիր՝ անունն է ավիրիկեան լեռնաշղթայի մը: Փոքրատառ՝ կը նշանակէ աշխարհագրութեան նկարագարդ դասագիրք:

1. Նոր հայկազեանը **ոչինչ** բառայօդուածին կից դրած է **ոչընչի**, քիչ անդին ունի **ոչնչէ**. իսկ բոլոր բաղադրեալ բառայօդուածները առանց **ը**-ի են, ինչպէս՝ **ոչնչանամ, ոչնչութիւն, ոչնչաբան** եւ այլն:

ատոմ (հիլէ) (✓) - ադոմ, աթոմ

արժեզին (✓) - արժեզին

Նաեւ՝ **արժեզրկել, արժեզուրկ, արժեթուղթ, արժեչափ, արժետոմս, արժեցուցակ, արժեւորել** եւ այլն: Ոմանք այս բառերը առանց որեւէ հիմնաւորումի կը գրեն **է-ով՝ արժեզին** եւ այլն¹, այն տրամաբանութեամբ, որ ասոնց առաջին բաղադրիչը **արժեք** է, որուն **ք** բաղաձայնը սղած է: Արդ, **էք** ածանցը (արժեք) մասնատելի չէ, ան կա՛մ այս **էք** ձեւով երեւան կու գայ, կա՛մ ալ լրիւ կ'անհետանայ, ուրեմն չի կրնար ըլլալ, որ **էք** կրող բառերը կորսնցնեն միայն **ք** բաղաձայնը՝ պահելով **է** ձայնաւորը, եւ կարելի ըլլայ նոր բառեր կազմել **արժե** հիմքով: Նման հիմք չունի այս բառը: Բերուած բարդ բառերուն առաջին արմատը **արժ** է պարզապէս, որուն յաջորդող **ե** տառը յօդակապ է, ճիշտ ինչպէս ան յօդակապ է **այցետոմս, խաբեպատիր, ծաղկեպսակ** բառերուն մէջ:

1. Ստ. Մալխասեան ունի **արժեզին** եւ **արժեթուղթ**: Աճառեան՝ **արժեթուղթ, արժեզին, արժետոմս** (Արմ. բառ): Ջահուկեան՝ **արժեզին, արժեթուղթ, արժետոմս** («Ստուգաբանական բառարան»):

Ուրիշ է **արժեքաւոր** ածականը, որուն հիմքը **արժեք** ածանցաւոր գոյականն է՝ **արժ > արժեք > արժեքաւոր**:

արծուաբոյն (✓) - արծուեբոյն

Բառիս արդի արմատը **արծիւ** է, իսկ գրաբարի մէջ **արծուի** էր. այս վերջինը բնականաբար պիտի տար արծուի-ա-բոյն > արծուեբոյն (**ի+ա > ե**), մինչ **արծիւ** պիտի տար արծիւ-ա-բոյն > արծուաբոյն (**իւ > ու**): Քանի աշխարհաբար կը գրենք, պատշաճ է որ որդեգրենք վերջինը:

Գրաբարը ազատօրէն կիրարկած է **արծուաբեր, արծուաթռիչ, արծուակերպ, արծուաճանկ, արծուանշան** («Նոր հայկագետան»)- այս պայմաններուն մէջ ուրեմն քիչ մը անտեղի է կառչիլ **արծուեբոյն**-ին:

Տեսնել նաեւ **իրարամերժ** բառը:

արծագանգ (✓) - արծագանք

Աւանդականօրէն նուիրականացած էր առաջինը՝ **արծագանգը**, սակայն 20-րդ դարուն արեւելահայերը, տեղի տալով ժողովրդական ստուգաբանութեան (ուր բառավերջի ածանցը **-անք** է), սկսան գրել **արծագանք՝ ք-ով**: Մինչ արեւմտահայ իրականութեան մէջ մնաց ավանդականը:

բախել (✓) - բաղխել

Այս ուղղագրութեան կը հետեւին նաեւ **բուղխ, գեղխ, ծղխնի**, որոնք իրենց կարգին պէտք է տան **բուխ-բխիլ, գեխ, ծխնի**: Սակայն **աղխ** (կղպանք, օղակ, կահ-կարասի, տուն-տեղ), **ուղխ** (առատ հոսանք) կը մնան անփոփոխ:

բախտ (✓) - բաղդ

Սա պարսկերեն **PAXT** բառին հարազատ ու հաւատարիմ տառադարձութիւնն է, որ խորքին մէջ ոչ մէկ երկծեւութեան տեղիք կրնար տալ:

բամբակ (✓) - բամպակ

Ըմբռնելի չէ, թէ արեւմտահայերէնի մէջ այս բառը ե՞րբ եւ ի՞նչ հիմամբ դարձած է **բամպակ**, քանի նախաեղեռնեան բոլոր բառարանները ունին **բամբակ**: «Նոր հայկազեան»-ն ու «Արմատական»-ը նմանապէս կը կառչին **բամբակ**-ին՝ յիշատակելով հանդերձ **բամպակ**-ին գոյութիւնը: Շատ հաւանական է թրքերէնի ազդեցութիւնը, քանի թուրքերը կ'արտասանեն pambouk, որուն **б**-ին դիմաց պոլսահայը դրած է **պ**՝ ըստ ընթացիկ տառադարձութեան: Ուրեմն կը վերականգնենք աւանդական ձեւը, որ կը համապատասխանէ նաեւ արեւելահայերէնին:

բամբասանք (✓) - բանբասանք

Այս բառը յառաջացած է գրաբարեան **բամ-բաս-բայ (կ'ըսեմ-կ'ըսես-կ'ըսէ)** բայի առաջին երկու ձեւերու կցումով. աշխարհաբարը իր կարգին կ'ըսէ՝ **ասէ-կոսէ** կամ **ըսի-ըսաւ**:

բարձունք (✓) - բարձրունք

բացագանչել (✓) - բացականչել

«Նոր հայկազեան»-ը այս երկուքէն ոչ մէկը ունի. **ունի բացագանչութիւն եւ բացագանչում** ձեւերը միայն: Աճառեան մէկ անգամ ունի **բացագանչել**. իսկ այլուր ան հաւասարութեան նշան կը դնէ **կանչել** եւ **գանչել** ձեւերուն միջեւ, որոնք բնածայն բառեր են: Արեւմտահայ բոլոր բառարանագիրները հետեւած են դասական ձեւին, որուն հետեւած է Մալխասեան եւս, որ կը մերժէ **բացականչել** ձեւը: Ակադեմիայի քառահատորը կը մերժէ **բացագանչել** ձեւը եւ կ'որդեգրէ **բացականչել**-ը՝ առանց որեւէ արդարացուցիչ բացատրութեան: Էդուարդ Աղայեան երկու տարբեր բառեր կը նկատէ ասոնք. ա) **բացագանչել** – բարձր ձայն արձակել, գոչել. բ) **բացականչել** – որոշ յոյզ՝ վերաբերմունք արտայայտող ձայն հանել. կոչել, գոչել: Ինչպէս նկատելի է ան չի յաջողիր համոզիչ ու զգալի զանազանութիւն մը դնել այս երկուքին միջեւ: Ուրեմն «Նոր հայկազեան»-ի հետեւողութեամբ կը պահենք՝ **բացագանչել, բացագանչութիւն, բացագանչական**:

բացօթեայ (✓) - բացօդեայ

«Պառկած եմ, **բացօթեայ** ու աստղալից երկնքին կը նայեմ» (Լեռ Կամսար, «Չապրած օրեր», էջ 663):

Ակադեմիայի քառահատորը սապէս կը զանազանէ ու կը սահմանէ բերուած երկու տարբերակները.

- ա) բացօդեայ – անձածկ, բաց՝ ազատ օդում
- բ) բացօթեայ – բաց երկնքի տակ

Արդ, հայու մտածողութեամբ՝ այս երկուքը՝ «բաց՝ ազատ օդն» ու «բաց երկինքը», իրապէս տարբեր ու զանազանելի՞ են, թե՞ նման զանազանում մը կը ծառայէ պարզապէս պարտկելու անհեթեթ ու անհիմն Նորագոյացութիւն մը, որ **բացօդեայ** սխալ կառոյցն է:

1. «Կայ եւ սխալ գրչութեամբ **բացօդեայ**, իբր թէ **օդ** բառից լինէր. որ եւ այժմ բաւական ընդհանրացել է տգէտների մօտ» (Աճառեան, «Արմատական բառարան», տեսնել «**օթ**» արմատին տակ):

Փաստօրէն հայերէնը **բացօդեայ**¹ բառ չունի. սա արեւելահայերուն լեզուական մէկ վրիպանքն է, ճիշտ ինչպէս **յետագայ**-ն է: Երկուքն ալ մերժելի են:

բզկտել (✓) - բզքտել

«Նոր հայկազեան»-ն ու «Արմատական»-ը չունին այս բառը, զայն չունին գրաբարի միւս բառարանները եւս, ինչ որ կը նշանակէ, թէ ան աշխարհիկ կամ ժողովրդական բառ է, որ հետագային թափանցած է գրական հայերէնի մէջ:

Արեւելահայ բոլոր արդի աղբիւրներու մէջ ան կը ներկայանայ **բզիկ-բզկտել** միօրինակ ու հետեւողական տարազով: Նոյնն է հայր Սահակ Ամատունիի գաւառական բառարանին՝ «Յայոց բառ ու բան»-ին մէջ:

Իսկ արեւմտահայ աղբիւրներու մէջ ան կը պարզէ հետեւեալ պատկերը.

ա) Ֆրանսական թեքում ունեցող աշխատութեանց մէջ կ'իշխէ **բզիկ-բզկտել** տարազը, օրինակ՝ Նորայր Բիւզանդացիի (1884), Մանուէլ Գանթարճեանի (1886), Եղիա Տեմիրճիպաշեանի (1894), Գուլտոն Լուսինեանի (1900) ֆրանսերէն-հայերէն բառարանները (փնտռել **déchiquter** բառայօդուածին մէջ):

Աճառեան իր բարբառային բառարանին մէջ (1913) ունի **բզիկ-բզկտել**:

Անդին՝ Ամբրոսիոս Գալֆայեան (1861) կը ճանչնայ միայն **բզիք-բզքտել**:

Իսկ Եղուարդ Յիւրմիւզեան (1869) իր աշխարհաբարե-գրաբար բառարանին մէջ ունի «**բզիկ**, տե՛ս՝ **բզիք**»:

Մեսրոպ Նուպարեան (1911) կը հետեւի այս վերջիններուն ու կ'որոշեգրէ **բզիք-բզքտել** տարազը:

բ) Անգլիական թեքում ունեցող բառարաններու մէջ կ'իշխէ **բզիկ-բզքտել** տարազը. օրինակ՝ Էլիաս Ռիկզի (1847), 2. Փափագեանի (1905), Մեսրոպ Գույումճեանի (1970), Մարտիրոս Գուշակճեանի (1970) հայերէն-անգլերէն բառարանները:

Գայայեան, Տէր Խաչատուրեան, Ճիզմեճեան, Կռանեան կը հետեւին այս վերջիններուն՝ **բզիկ-բզքտել** տարազին:

Ի մի բերելով արեւմտահայ իրականութեան մէջ առկայ բոլոր տուեալները՝ դժուար չէ նկատել այնտեղ իշխող անհեթեթութիւնն ու անմիօրինակութիւնը. ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ կրնար **բզիկ** արմատը դառնալ **բզքտել**: Անհետեւողականութիւնը սկսած է Էլիաս Ռիկզով, որ

ամերիկացի էր եւ դժուար թէ այնքան խոր տիրապետեր արեւմտահայերէնի հնչիւնաբանութեան:

Առողջ մտածողութիւնը մեզի կը թելադրէ, որ որդեգրենք **բզիկ-բզկտել** տարազը ու վերջ տանք յիշեալ անիմաստ երկփեղկումին: Այսպէսով կ'ունենանք բառիս մէկ եւ միասնական ուղղագրութիւնը արեւելահայ ու արեւմտահայ իրականութեանց մէջ հաւասարապէս, ինչ որ ինքնին արժէք մըն է, որ, միւս կողմէ, չի հակադրուիր լեզուական որեւէ հիմնաւորեալ աւանդոյթի:

բթամատ (✓) - բութամատ

Յայերէնի ամենէն շատ մելան հոսեցուցած բառերէն է այս զոյգը: Արդարեւ, բառիս առաջին արմատն է **բոյթ**, որ կը նշանակէ ձեռքի առաջին՝ հաստ ու կարճ մատը (pouce, thumb): Այս արմատի **ոյ** երկբարբառի հնչիւնափոխութեամբ՝ պետք է «տրամաբանօրէն» ստանայինք, – ճիշտ է, – **բութամատ**, եւ անհաւանական չէ, որ աշխարհաբարի մէկ հեռաւոր փուլին այսպէս ալ արտասանուած ըլլայ բառս: Բայց ահա կայ այլ իրողութիւն մը. երբ երկբարբառ մը հնչիւնափոխուելով կու տայ թոյլ ձայնաւոր մը, ինչպիսին է **ու**-ն, ապա բացառուած չէ, որ լեզուն երկրորդ անգամ հնչիւնափոխէ զայն, այսինքն՝ **բութամատ**-ը դարձնէ **բթամատ**՝ չբացնելով անոր խոցելի ձայնաւորը: Այսպէսով, ուրեմն, **բոյթ** արմատը կրած է կրկնակ հնչիւնափոխութիւն՝ **բոյթ > բութ > բթ**, ինչ որ համազօր է **ոյ** երկբարբառի ոչնչացման, սղումին: Եւ ինչո՞ւ զարմանալ. չէ՞ որ նոյն կրկնակ հնչիւնափոխութեան ենթարկուած է **բոյր** գոյականը եւս, քանի ունինք՝ **բոյր-բուր-բրոջ**, այլեւ՝ **պոյտ-պուտուկ-պտուկ**: Նոյն գործընթացով ստացուած է **բնաւեր** բառը՝ **բոյն-բունաւեր-բնաւեր**: Յոսանքն ի վեր կը թիավարեն բոլոր անոնք, – ինչպէս Բենիամին Թաշեանը եւ ուրիշներ, – որոնք կը պահանջեն **բութամատ** եւ **բունաւեր** ըսել, երբ անդին մեր զոյգ աշխարհաբարներու մէջ հանրօրէն հաստատուած ու նուիրականացած են **բթամիտ** եւ **բնաւեր** ձեւերը:

Տեսնել նաեւ **պտտիլ**:

բխիլ (✓) - բղխիլ

Տե՛ս նաեւ **բախել**:

բնաւեր (✓) - բունաւեր

Տե՛ս նաեւ **բթամատ**:

բշտիկ (✓) - փշտիկ

(ֆր.՝ pustule, bouton, անգլ.՝ blister)

Ահա երկու բառաձեւեր, որոնք կը բնորոշեն... նոյն հասկացութիւնը արեւմտահայ բոլոր բառարաններուն մէջ եւ մօտաւորապէս նոյն սահմանումով.

«**բշտիկ – փոքր ուռեցք երեսի, ձեռքի վրայ. փոքր, քրալից պալար**»
 «**փշտիկ – պզտիկ պարկ, մանրիկ ուռեցք՝ հեղուկով լեցուն, խաշ**»

Տարբեր բան մը ըսուա՞ծ է. նոյն բանը չե՞ն ասոնք:

Հիմա երեւակայեցէ՛ք, որ դուք հայոց լեզուի ուսուցիչ էք եւ պիտի ընտրէք ու մէկէն մէկը պիտի թելադրէք ձեր աշակերտներուն. ի՞նչ պիտի ընէք եւ ինչպէ՞ս պիտի ընէք: Ո՛րն ալ ընտրէք, անպայման պիտի գտնուին ուրիշներ, որոնք ձեզմէ տարբեր պիտի ընեն, երբեմն նո՛յն դպրոցին մէջ, ա՛լ չեմ ըսեր տարբեր դպրոցներու մէջ եւ ցամաքամասերու վրայ. եւ պիտի յառաջանայ... ուղղագրական խառնարան մը եւ թափթփածութիւն մը, որոնց պատասխանատուն դուք չէք. դուք միայն զոհերն էք, ձեզի հետ ալ ձեր աշակերտները՝ ազգին զաւակները: Պատասխանատուն... բառարանագիրներն են, իսկ անոնցմէ վեր՝ կրթական իշխանութիւնները:

Իսկ այնքա՛ն դիւրին էր չիյնալ այս խառնարանին մէջ: Որովհետեւ մեր բոլոր բառարաններն ալ ունին **բուշտ** բառը՝ ճիշտ այսպէս գրուած. իսկ **բշտիկ**-ը ասոր նուագականն է: Այսքանը կրնար նկատել որեւէ սրտցաւ պատասխանատու եւ օրին հաստատել բառիս ուղղագրական ցանկալի միօրինակութիւնը:

Իսկ արեւելահայ բառարանները ունին մի՛այն... **բշտիկ**:

Եդ. Աղայեան մինչեւ անգամ գրած է՝ «**բշտիկ – նուագական բուշտ-ի**»:

Ծանօթ.– Գոյութիւն ունեցած է տակաւին **փշտել** բայ մըն ալ, որ կը նշանակէ «բշտիկներ կազմել».

- Ուտքերուն մորթը **կը փշտեր**, երբ կոպիտ կօշիկներ հագներ (Չ. Եսայեան):
- Ծովի կանաչ երեսը կ’ուռի շարունակ, **կը փշտէ** ամէն կողմէ, անհամար պալարներով, որոնք մի առ մի կը պայթին (Գ. Չոհրապ):

Ո՞ր փնտռել այս բառը՝ իր այս ուղղագրութեամբ բովանդակող բառարանը,– յայտնի չէ:

բուժ (✓) - բոյժ

Տեսել նաեւ **ուժ**:

գամփռ (✓) - գամբռ, գամփր

գեղոր (✓) - գեղօր

գերեզմանոց (✓) - գերեզմաննոց

գինդ (✓) - գինտ

գծուծ (✓) - գծուծ

Այս բառը՝ «անշուք, խեղճուկ, աղքատիկ, չնչին, նուաստ, արհամարհելի» իմաստով, առաջին ձեւով դրած են «Նոր հայկազեան»-ն ու Աճառեանը, որոնք սակայն չեն վարանիր նշելու, թէ յիշատակուած է երկրորդն ալ՝ **գծուծ**: Բոլոր բարդութիւններն ու ածանցումները **գծուծ**-ով են՝ **գծծագոյն, գծծակերպ, գծծասեր, գծծութիւն** եւ այլն: Այնուհետեւ այս վերջին ձեւով ալ աւանդուած է ան թէ՛ արեւմտահայ, թէ՛ արեւելահայ բառարանագիրներու կողմէ: Մալխասեան իր կարգին կը ճանչնայ միայն **գծուծ** արմատը:

Արեւելահայ հետագայ բառարանագիրները՝ Ակադեմիայի քառահատորը, Սուբհասեանի հոմանիշներու բառարանն ու Աղայեան յանկարծ կը փոխեն այս աւանդոյթը ու կ'որոգեգրեն **գծուծ** ձեւը, որ Եզրաբանական կոմիտէի նախասիրածն ալ է: Այս փոփոխութիւնը հիմնաւորող որեւէ լուրջ պատճառ չգտնելով՝ կը պահենք առաջինը՝ նուիրականացածը:

գմբեթ (✓) - գմբեթ

«Նոր հայկազեան»-ը ունի **գմբեթ**, որուն կից թուած է նաեւ **գմբեթ**-բոլոր բարդութիւնները առաջինով են՝ **գմբեթագարդ, գմբեթախաչ, գմբեթածածկ, գմբեթակիր** եւ այլն: Աճառեան իր կարգին սկզբնաձեւ կ'առնէ **գմբեթ**-ը՝ ընդունելով մէկտեղ, որ աւանդուած է **գմբեթ**-ը եւս ու կ'աւելցնէ. «Ուղիղ ձեւը յայտնի չէ»: Այս հաշուով՝ որոգեգրելով **գմբեթ** ձեւը մենք որեւէ նուիրական աւանդոյթի դեմ մեղանչած չենք ըլլար, նոյնհետայն վերջ տուած կ'ըլլանք մեր բառարաններուն մէջ առկայ հակասութեան՝ սկզբնաձեւին եւ անկէ ծագող բարդութիւններուն ու ածանցումներուն միջեւ, ինչպէս նաեւ մէկ միաւորով կը պակսին **Է**-ով գրուող բառերը, այլեւ **Է/ե** հնչիւնափոխական անհաճոյ կացութիւնները:

գործուղել (✓) - գործուղել

գործուն (անդամ) (✓) - գործոն (անդամ)

գունդ (✓) - գունտ

Գայայեան, իր ծանօթ բառարանին մէջ (1938), ունի **գունդ**, որ հաւասարապէս կը նշանակէ՝ ա) **երկրագունդ**, գնդաձեւ մարմին. բ) **խումբ** (որով կը հասկնայ գումարտակ – ԱԵ): Սակայն ան չի վարանիր երեք տող վարը գրելուն՝ «**գունտ – երկրագունտ**, սկաւառակ»՝ փոխելով առաջին **երկրագունդ**-ին ուղղագրութիւնն ալ: Այս հակասութիւններով ճիշտ ի՞նչ կ'ուզէ հաստատել Գայայեան՝ յայտնի չէ, բայց ահա այդ նոյն խառնարանը կը տիրէ մեր հետագայ բառարանագիրներուն՝ ճիգմեճեանի, ՏԵՐ Խաչատուրեանի եւ Կռանեանի բառարաններուն մէջ եւս, որոնք բոլորն ալ չեն վարանիր գրելուն՝ **գունտ** (կլոր մարմին – ԱԵ), միւս կողմէ՝ **երկրագունդ**, կարծես այս վերջինը «կլոր մարմին» չըլլար: Իսկ **գունդ**-ով կը հասկնան՝ խումբ, բազմութիւն, զօրքի մաս:

Պարզ է, որ **գունտ** ուղղագրութիւնը վրեպ մըն է, որ չես գիտեր ինչպէ՛ս յառաջացած է՝ «ըստ յետին տառադարձութեան» (Աճառեան), –որ պէտք է հասկնալ **դ** եւ **տ** տառերու պատմական հնչիւնափոխութեան հետեւանքով, եւ ուրեմն խորքին մէջ ունինք ըստ ուղղագրութեան միայն մէկ **գունդ**՝ **դ**-ով, որ կը նշանակէ «կլոր մարմին» եւ «խումբ» հաւասարապէս: Բառիս **գունդ** ուղղագրութիւնը կը հաստատուի նաեւ պահլաւերէնի ու պարսկերէնի **gund** համապատասխան բառով:

Գրաբարը եւ արեւելահայերէնը իրենց կարգին ունին մէկ գունդ՝ **դ**-ով:

Իրենց ծագումով՝ այս երկու գունդերը հաւասարապէս պահլաւերէն-պարսկերէն են, ուր անոնք եղած են տարբեր բառեր՝ «գնդաձեւ մարմին»

եւ «խումբ, բանակ», նոյն արտասանութեամբ եւ ուղղագրութեամբ, այլ խօսքով՝ երկու նոյնանուններ:

Ծանօթ.– Ունինք **կունդ** բառը, որ կը նշանակէ ճաղատ, մագերը թափած, տերեւաթափ, նաեւ՝ կեղեքուած: Բայրը՝ **կնդել**, կը նշանակէ մագերը խուզել: Աւանդուած են **կունտ** եւ **կնտել** ուղղագրութեամբ եւս:

Տեսնել նաեւ **հունդ**:

դափնի (✓) - դաբնի

«Նոր հայկազեան»-ը ունի «**դափնի՝ տե՛ս դաբնի**» (նոյնը՝ «Առձեռն»-ի մէջ)․ այս վերջինին կից կը նշուի, որ ան յունական **դաֆնի** բառն է, իսկ բերուած օրինակներուն մեծամասնութիւնը կը բովանդակէ **դափնի** արմատը․ ա՛լ ինչո՞ւ այս անտեղի երկուութիւնն ու շփոթը, – չենք գիտեր: Յամենայն դէպս աշխարհաբարի բոլոր բառարանագիրները միահամուռ ունին **դափնի**․ միայն անհատներ են, որ կը գրեն **դաբնի՝** հաւանաբար յենելով վերոնշեալ բառարաններուն:

դեմ-դիմաց (✓) - դեմ դիմաց

Յոմանիշներ են՝ **դեմադեմ, դեմ առ դեմ, դեմ-դեմի, դեմ-ընդդեմ, դեմ-յանդիման, դեմ ու դեմ, երես-երեսի**:

դուռեր (✓) - դուռներ, դռներ

Պէտք է նկատել, որ ասոնց մէջ ամենավայելուչը **դռներ**-ն է, քանի սղեալ ձեւերը միշտ ալ աւելի բարեհնչութիւն ու գրաւչութիւն ունին, սակայն ի՛նչ ընենք, որ միւս կողմէ պերճանք մըն է ան: Ամենախորթն ու անբարեհունչը **դուռներ**-ն է, իսկ ամենաաշխարհաբարեանն ու տոկունը **դուռեր**-ն է․ ապագան այս վերջինինն է, բայց նաեւ մեր նոր սերունդներուն համար ամենատրամաբանականը՝ **դուռ-դուռեր**․ (ստորեւ տեսնել միավանկ բառերու յոգնակին «**Գոյականներու յոգնակին**» գլուխին մէջ):

դրացութիւն, դրացիութիւն (✓) - դրացնութիւն

եղեգ (✓) - եղեգ

Աւանդուած է երկու ձեւերով ալ: **եղեգ**-ին առաւելութիւնը այն է, որ մէկ միաւորով կը պակսին **է**-ով գրուող բառերը, միւս կողմէ սկզբնաձեւը եւ բարդութիւններն ու ածանցումները հաշտ կ'ըլլան իրարու հետ, որեւէ հնչիւնափոխութիւն տեղի չ'ունենար, հաւասարապէս գրուելով **է**-ով՝ **եղեգ, եղեգեան, եղեգնաբերան, եղեգնաբնակ, եղեգնաբոյս, եղեգնախառն, եղեգնախունկ, եղեգնախոիւ, եղեգնակոիւ, եղեգնաձեւ, եղեգնաշամբ, եղեգնաշէն, եղեգնապուրակ, եղեգնատունկ, եղեգնացուպ, եղեգնաբար, եղեգնեայ, եղեգնուտ**:

եռեակ (✓) - երրեակ

Երբեք (✓) - երբեք

Թերեւս ձեզմէ շատեր ըսեն՝ անշո՛ւշտ **երբեք**. սակայն բացառուած չէ, որ **երբեք** գրողներ եւս գտնուին: Առնուազն պէտք չէ զարմանալ, եթէ այսպէս գրողներու հանդիպինք, որովհետեւ կան նմանները՝ սկսած...«Յին» եւ «Նոր հայկազեան»-ներէն. առաջինը ունի միայն **երբեք**, իսկ երկրորդը՝ **երբեք** եւ **երբեք**, այլ խօսքով՝ նախընտրութիւնը կու տայ առաջինին: Արսէն Բագրատունի **երբեք** կը գործածէ: Ռուբէն Ղազարեանի գրաբարի նորատիպ բառարաններուն մէջ կայ միայն **երբեք**: Մեր մատենագիրներէն Փաւստոս Բուզանդի, Եզնիկի, Եղիշէի¹ պատմութեանց մէջ միայն **երբեք** է, այլ պատմիչներու երկերուն, ինչպէս նաեւ մեր շարականներու կարգ մը հրատարակութեանց մէջ նմանապէս: **երբեք**-ին կը հանդիպինք աշխարհաբարեան ժամանակակից հեղինակներու եւ բառարանագիրներու քով եւս. օրինակ՝ Նորայր Բիւզանդացիի, Լեոյի, Նահապետ Ռուսինեանի «Ուղղախօսութիւն»-ին, Ռուբէն Որբերեանի «Ովասիս»-ի ամբողջ երկայնքին, հայր Սիմոն Երեմեանի բառգիրքին մէջ: **երբեք** եւ **երբեք** դրած է Մալխասեան, սակայն բերած բոլոր օրինակները **երբեք**-ով են: Ճիշտ նոյն ձեւով շարժած է Գաբամաճեան: Չապէլ Ասատուր «Մասիս»-ի մէջ ունի **երբեք** (տե՛ս 11 յուլիս 1892, էջ 147), իսկ դասագիրքերուն մէջ՝ **երբեք**: **երբեք** կը կիրարկեն «Յորիզոն գրական»-ը, ինչպէս նաեւ «Նոր յառաջ»-ը, այլեւ կարգ մը գրողներ: Անդին, սակայն, արեւմտահայ նորագոյն բառարանագիրները՝ Գայայեան, հայր Ճիզմեճեան, Տէր Խաչատուրեան եւ հայր Կռանեան ունին միայն **երբեք**, իսկ **երբեք** գրողներ միշտ ալ կան:

Պե՞տք է ենթադրել, թէ անորոշ է, ուրեմն, բառիս ճիշտ ուղղագրութիւնը կամ թէ բաւականաչափ տուեալներ չկան ճիշտ կողմնորոշուելու համար: Բնա՛ւ երբեք:

Ի՛նչ վարկ ալ այլապէս վայելէ **երբեք** գրող հեղինակութիւնը կամ աղբիւրը՝ կը սխալի ան: Որովհետեւ այս բառին վերջադաս մասնիկը համազօր է **ումեք**, **ուստեք**² եւ **ուրեք**³ բառերու ածանցին. **ում**, **ուստ**, **ուր**, **երբ** հարցական-յարաբերական դերանունները նոյն ածանցի կցումով կու տան **ումեք**, **ուստեք-երկուստեք**, **ուրեք-ամենուրեք-այլուրեք**, **երբեք**: Յոն, ուր «Յին» եւ «Նոր հայկազեան»-ները, Գաբամաճեանն ու Մալխասեանը կը գրեն **երբեք**, անոնք չեն վարանիր միահամուռ գրելու **ումեք**, **ուստեք**, **ուրեք**⁴: Արդ, **երբեք**-ը այս երեքէն տարբեր ածանց չունի: Աչքի առաջ ունենանք նաեւ հետեւեալ յարացոյցը, որ կը փարատէ ամեն կասկած.

Ե՛րբ	Երբեմն	Երբեք
ու՛մ	ումեմն	ումեք
ուստի՞	ուստեմն	ուստեք
ու՛ր	ուրեմն	ուրեք

Սա անհերքելի օրինակ մըն է հաստատելու համար, թէ ամեն հեղինակութիւն ենթակայ է... սխալելու, եւ թէ ո՛վ ալ ըլլայ խնդրոյ առարկան, ապա պէտք է միշտ պահել գիտական կասկածի իրաւունքը:

1. Անշուշտ ի վիճակի չենք հաստատելու, թէ մեր այս երեք մատենագիրները իրենք գրած ըլլան **երբեք**, եւ ոչ իրենց գործերը ընդօրինակող գրիչները, քանի անոնց բնագրերը անծանօթ են, իսկ հնագոյն ձեռագիրը կը կրէ 887 թուականը:

2. Ասով բաղադրուած է **երկուստեք** մակբայը, որ կը նշանակէ «երկու կողմէ»:

3. Տեսնել նաեւ «Յանդէս ամսօրեայ», 1925, էջ 511ա:

4. Յայկազեանի մէջ կը վիստան Է-ի գործածութեան սխալ պարագաները, որոնք գոյութիւն ունեցած են մեր հին մատենագրութեան մէջ. ինչպէս՝ **աղէկոտոր**, **աղէխարշ**, **հոգեգէշ**, **հոգեզուարճ**, **հոգելից** եւ անհամար ուրիշներ:

Սիրելի Պղատոնը, այո՛, սակայն շարունակել հետամուտ մնալ...
ճշմարտութեան:

Ծանօթ.– Ունիկս էք վերջաւորութիւնը եւս, որ ուրիշ բան է. զայն կը գտնենք սովորաբար բայարմատներու վրայ, ուր ան ամփոփումս է **այք-**ին, երբեմն ալ **եայք-**ին օրինակ՝ **եկայք-եկէք, երեխայք-երեխէք, այծեայք-այծէք, այլեւ երեսբացէք, հիմնօրհնէք, հիմնադրէք, նշանդրէք, քրօրհնէք** եւ այլն:

Եւ այլն (✓) - եւայլն, եւն

Ըստ երեւոյթի՝ աննշան, չըսելու համար անկարելոր բառ մը, որ սակայն գոնէ վեց տարբեր ձեւերով կը գրուի արեւմտահայուն կողմէ, նայած թէ ո՛ր օտար լեզուի ազդեցութեան տակ է ան ընդհանրապէս կամ տուեալ պահուն. օրինակ՝

- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ, **եւայլն:**
- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ **եւայլն:**
- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ, **եւ այլն:**
- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ, **եւն...**:
- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ **եւն...**:
- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ **եւ այլն:**

Արեւմտահայերս զարմանալի լայնամտութեամբ մը ասոնց բոլորին ամեն օր կը հանդիպինք ու կը հանդուրժենք բոլորին՝ առանց խորքին մէջ որեւէ կարելորութիւն տալու, չէ՞ որ անկարելոր բառ մըն է այս, միւս կողմէ՝ բազմաձեւութիւնը ոչ մէկ ատեն խրտչեցուցած է մեզ: Մինչդեռ անելի քան հինգ միլիոն արեւելահայեր բոլորը եւ օրինակելի կարգապահութեամբ մը միայն մէկ ձեւով՝ վերջինով կը գրեն:

Ըստ եութեան՝ բոլոր օրինակներուն մէջ ունինք «**եւ**» համադասական շաղկապը եւ «**այլն**» անորոշ դերանունը, որոնք մերթ կցեալ գրուած են՝ **եւայլն**, մերթ անջատ՝ **եւ այլն**, մերթ ամփոփ՝ **եւն**: Ասոնց կցեալ եւ ամփոփ տարբերակները՝ **եւայլն** ու **եւն**, հայերէն չեն, այլ օտարաբանութիւններ են, որոնք առօք-փառօք սողոսկած են մեր լեզուէն ներս, ուրեմն՝ իսկոյն եւեթ մերժելի են: Կը մնայ անջատ տարբերակը՝ **եւ այլն**¹: Հայերէնը նման համադասութեան պարագային **եւ**-էն առաջ ստորակէտ չի դնէր, ուրեմն մերժելի է առաջին տարբերակը եւս, որ բոլորովին օտարաբանութիւն է՝ անգլիաբանութիւն եւ ֆրանսաբանութիւն, որոնք սակայն, դժբախտաբար, համատարած անփութութեան հետեւանքով մեր մէջ հող կը գտնեն վերջերս, յատկապէս Ամերիկայի ու Եւրոպայի մէջ: Ճիշտն ու հայեցին, ուրեմն, վերջին տարբերակն է՝ անջատ եւ առանց ստորակէտի:

Շատ կը պատահի, որ գրողը կրկնէ կամ երեքկնէ **եւ այլն**-ը, այս պարագային երկրորդ եւ երրորդ **եւ**-էն առաջ կը դրուի ստորակէտ. այսպէս՝

- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ **եւ այլն, եւ այլն:**
- Սեղանին վրայ դրուած էր հաց, պանիր, կարագ **եւ այլն, եւ այլն, եւ այլն:**

1. «Հին» եւ «Նոր հայկագեան»-ները կանոնաւորապէս կը գրեն **եւ այլն** կամ **եւ այլք**՝ անջատ, սակայն ընդհանրապէս ստորակէտ կը դնեն **եւ**-էն առաջ:

Իսկ երեք անգամեն ավելի **եւ այլն** կիրարկելը ընդունելի չէ:

Հայեցի գրելաձեւը ունի իր շարահիւսական՝ լեզուական արդարացումը: Արդարեւ, հայ քերականագիտութեան մէջ պայման է, որ նախադասութեան իւրաքանչիւր բառը ունենայ իր շարահիւսական ստուգաբանութիւնը: Արդ, երբ անջատ կը գրենք **եւ այլն**, ապա **այլն**-ը բնութեամբ անորոշ դերանուն է եւ կը դառնայ **եւ**-էն առաջ համադաստող անդամներուն պաշտօնակից, այսինքն՝ կը կատարէ նոյն պաշտօնը. մեր բերած օրինակներուն մէջ ան ենթակայ է, ինչպէս են **հաց, պանիր, կարագ** գոյականները: Այսպէսով՝ **այլն**-ը ունեցաւ թէ՛ բնութիւն մը, թէ՛ պաշտօն մը: Մինչդեռ **եւայլն** անունով բառ գոյութիւն չունի որեւէ բառարանի մէջ, իսկ անգոյ ինչիւնախումբ մը ո՛չ բնութիւն, ո՛չ ալ պաշտօն կրնայ ունենալ: Ինդրեմ, թող չըսուի, թէ ինչո՞ւ մերիսին համարժեքը տնտեսելի է այլ լեզուներու մէջ, ինչո՞ւ ֆրանսացին ու անգլիացին եւ ուրիշներ կրնան գրել **etcetera** կամ ասոր յապաւուած ձեւը՝ **etc.** այսպէս է, քանի որ արդի ֆրանսացիին ու անգլիացիին համար այս երկուքը ոչ մէկ իմաստ ունին, այս պատճառով ալ անոնք զայն տարբաղադրելու եւ անջատ գրելու ոչ մէկ կարիք կը զգան: Մինչդեռ արդի հայուն համար **եւ եւ այլն** բառերը մաս կը կազմեն իր կենդանի ու ընթացիկ բառամթերքին, եւ թոյլատրելի չէ, որ այս երկուքը կցելով ստանանք այլանդակ բաղադրութիւն մը, որուն ոչ մէկ բառարանագիր մինչեւ հիմա համարձակած է տեղ տալ իր աշխատութեան մէջ:

Կը պատահի, որ գրողը իր թուարկումները ավարտէ ընդհանրացնող բառով մը, այսինքն՝ այնպիսի բառով մը, որ կ'ընդգրկէ բոլոր թուարկումները եւ իր կարգին կը թելադրէ նման ուրիշներ եւս. օրինակ՝ «Սեղանին վրայ դրուած էին նարինջ, պանան, դեղձ, տանձ **եւ այլ պտուղներ**», – ուրեմն այս պարագային **այլն**-ի փոխարէն կիրարկեցինք **այլ** ձեւը՝ իբրեւ որոշիչ **պտուղներ** գոյականին, որ ընդհանրացնող բառն է այս թուարկումներուն: Նկատել, որ ընդհանրացնող բառը միշտ յոգնակի կը դրուի: Նաեւ՝ «Ներկայ էին քարակոփներ, երկաթագործներ, որմնադիրներ, ատաղձագործներ եւ **այլ արհեստաւորներ**»:

Կայ թուարկումները ավարտող «այլովք հանդերձ» ոճը ես, որ կը նշանակէ «նմանատիպ այլ բաներով միասին կամ միատեղ» եւ կը դրուի առանց տրոհութեան՝ **նարինջ, պանան, դեղձ, տանձ այլովք հանդերձ. այլովք**-էն առաջ ստորակէտ չդրինք, որովհետեւ ան համադասութիւն մը չէ: Ան **հանդերձ** յետադրութեան հետ կը կատարէ բայական միասնութեան պարագայի պաշտօնը:

Ուշադրութի՛ւն. սխալ է **այլոք** ձեւը, որ գոյութիւն չունի հայերէնի մէջ:

Ծանօթ.– 1. Բառարանագիրները, տեղի ինսայողութեան բերումով, յաճախ կը կիրարկեն **եւն** սղագիր ձեւը՝ այլուր կիրարկելով **եւ այլն** վերլուծական տարբերակը, ինչ որ այս պարագային հաւանաբար արտօնելի պէտք է ըլլայ. սակայն **եւն** ընդունելի չէ մասնաւորաբար գեղարուեստական

գրականության կամ լրագրության մեջ: 2. Երբ թուարկուող բառերը անձի անուններ են, անպատշաճ է, որ շարքը փակենք **ԵԼ ալյն**-ով, այլ պետք է կիրարկենք **ԵԼ ուրիշներ**. օրինակ՝ «Հանդիսականներու շարքին էին ուսուցիչներ, գրողներ, արուեստագետներ, հրապարակագիրներ **ԵԼ ուրիշներ**» (ոչ՝ **ԵԼ ալյն**): 3. Յաճախ տուրք տալով գրաբարին՝ ոմանք թուարկումը կ'աւարտեն **ԵԼ ալյք**-ով, մերթ եւս **այլովք հանդերձ**-ով. ասոնք սխալ չեն, սակայն խրախուսելի ոճեր ալ չեն:

Հոլովում: Ընտիր գրութեանց մէջ **ԵԼ ալյն** դերանունը կը դրուի այն հոլովով, որով կը դրուին թուարկուող գոյականները. օրինակ՝

- Պիտի հրաժարիք ամեն պերճանքէ՝ ճամբորդութենէ, ամառանոցէ, ինքնաշարժէ **ԵԼ ալյնէ**:

- Գիտակցութիւնը կարելի է կորսնցնել հարուածի մը, խոշտանգումի մը, ուղեղային երակախցումի մը **ԵԼ ալյնի** հետեւանքով:

Երբ **ալյն** բառին փոխարէն ուրիշ թուարկում մը կու գայ աւելնալու նախորդներուն վրայ, նմանապէս ստորակէտ չի դրուիր **ԵԼ**-էն առաջ. այս պարագային **ԵԼ** եւ **ու** շաղկապները համարժէք են. օրինակ՝

- Հաց, պանիր **ԵԼ** կարագ:
- Կ'երգեն, կը պարեն, կը կատակեն **ու** կը խնդան:
- Արջը հոտուըտաց շուրջը **ԵԼ** սկսաւ ցնցել մենաւոր տանձենին:
- Տղաքը իրարու բաներ մը ըսին **ու** քալեցին:

Այս կանոնը դժբախտաբար սկսած է խախտիլ նմանապէս օտար լեզուներու ազդեցութեան տակ. օրինակ՝

- Ազգային, կրթական, **ԵԼ** ընկերային մտահոգութիւններ...
- Իբրեւ հայր, եղբայր, **ԵԼ** դասախօս...

Ասոնք ամերիկեան ու ֆրանսական կետադրութիւն են **ԵԼ** կը կիրարկուին ձեռամբ անոնց, որոնք հայերէն կետադրութիւն չեն սորված:

Ծանօթ.– **ԵԼ/ու** շաղկապներու կետադրութեան շատ աւելի համապարփակ ակնարկուած է համանուն գլուխին մէջ (**\$143**):

Ելրամիութիւն (✓) - Ելրոմիութիւն

Ոմանց քով հակամետութիւն կայ այս **ԵԼ** նոյնարմատ բառերը կազմելու **Ելրա**-ով եւ ոչ **Ելրո**-ով, ինչպէս՝ **Ելրամիութիւն**, **Ելրադատարան**, **Ելրախորհուրդ**, **Ելրախորհրդարան** եւ այլն՝ հարազատ մնալու համար հայերէնի «ա» յօդակապի գաղափարին: Այսպէս վարուած են մեր հեռաւոր նախնիներն ալ. օրինակ՝ յունական «**Ելրո**նոտոս» բառը տառադարձած

են «**Եւրանոտոս**» («Արմատական», Բ., 71բ): Սակայն միւս կողմէ **Եւրո** արմատը շատ զօրաւոր կը ճնշէ տակաւին արդի հայուն գիտակցութեան վրայ:

Առայժմ կարելի է գոհանալ **Եւրամիութիւն**-ով, որ յարաբերաբար աւելի տարածուած է, իսկ **Եւրասիական**-ը արդէն կանոնական է: Մնացեալին համար որդեգրել շատ աւելի թելադրական **Եւրո** արմատը, ինչպէս՝ **Եւրոարժոյթ, Եւրոբաժնետոմս, Եւրոդատարան, Եւրոդրամատուն, Եւրոխորհուրդ, Եւրոխորհրդարան, Եւրոպոյիդ** (europoïde), **Եւրովարկ, Եւրոպացի**: Եւ անշուշտ դրամանիշը՝ **Եւրո**:

Ծանօթ.– Այս պարբերութեան շարադրութեան առթիւ շատ լաւ կը գիտակցինք, որ մեր լեզուն տակաւին բոլոր ընտրութիւնները չէ կատարած ու բաւականաչափ չէ կայունացուցած **տուեալ** արմատի ուղղագրութիւնը: Միւս կողմէ այս առիթով որոշ երկփեղկում նկատելի է մեր երկու հատուածներուն միջեւ:

գրօսաշրջութիւն (✓) - գրօսաշրջիկութիւն

Նաեւ՝ գրօսաշրջային, գրօսաշրջական եւ ոչ՝ գրօսաշրջիկային, գրօսաշրջիկական:

զգուշ (✓) - զգոյշ

Տեսնել նաեւ **ուժ**:

զեխ (✓) - զեղիս

Տեսնել նաեւ **բախել** եւ **բխիլ**:

զերդ (զի-արդ) (✓) - զերթ

«Նոր հայկազեան»-ը ունի «**զերթ**՝ տեսնել **զերդ**». ինչ որ կը նշանակէ, թէ բառս **զերդ** է, եւ իրօք ալ է՝. ան գումարն է **զի** եւ **արդ** բաղադրիչներուն: Այսբանը պէտք է բաւեր, որ այլեւս ամեն զառածում վերջ գտներ կամ թէ բնաւ գոյութիւն չունենար ան: Բայց ի հնուց անտի գործած է **զերդ-զերթ** բազմածեւութիւնը. օրինակ միջնադարեան տաղի մը մէջ կը գտնենք.

Անբաղն ճորտ է աւագի
Եւ դարիպուկ **զերթ** զգերի.
Յառջեւն **զերդ** մոմ ի վառ լինի,
Եւ ծառայէ **զերդ** Քրիստոսի:

(«Ֆրիկ դիւան», Էջ 538)

Ան շարունակուած է հետագային եւս՝ ցուցադրելով թէ՛ **զերդ** (Տեմիրճիպաշեան, Թերզեան, Թեքէեան եւ ուրիշներ), թէ՛ **զերթ** (Դուրեան, Չարիֆեան եւ ուրիշներ):

ըմպան (✓) - ըմբան

Բերանի խոռոչը կոկորդին միացնող մկանային խողովակը: Բառիս արմատն է «ումպ», հետեւաբար **ըմպել-ըմպան**: Ցաւալի

թիւրիմացութեամբ մը գրուած է **ըմբան** ու այնուհետեւ անցած է բառարանէ-բառարան:

ընթեռնելի (✓) - ընթեռնի

Այս բային սկզբնաձեւը կամ անորոշ դերբայը **ընթեռնուլ** էր, որուն նմանութեամբ բաւական բայեր ունեցած է գրաբարը (տեսնել «**Ուլ լծորդութեան բայեր**» հատուածը): **Ուլ** բայական լծորդը աշխարհաբարին համար խորթ է. այս լծորդութեան հազիւ քանի մը բայեր՝ **թողուլ, զգենուլ...** կը քաշքշեն իրենց խեղեալ գոյութիւնը, այն ալ՝ քանի մը ժամանակներու մէջ միայն: Միւս բոլորը կա՛մ անհետացած են, կա՛մ լծորդութիւն փոխած են. օրինակ՝ **արգելուլ, առնուլ, դիզուլ, զենուլ, զերծուլ, կիզուլ, հեղուլ, հերծուլ, յեղուլ, յենուլ** եւ այլն դարձած են **արգիլել, առնել, դիզել, զենել, զերծել, կիզել, հեղել, հերծել, յեղել, յենել** եւ այլն: **Ընթեռնուլ**-ը չէ կրցած, գոնէ արեւմտահայերէնի մէջ, փոխուիլ, այդ պատճառով ալ մնացած է լուսանցքային բայ մը, որ փոխարինուած է **կարդալ**-ով: Մեր բառարանագիրները հետեւողականօրէն կը դնեն **ընթեռնուլ** ձեւը, որովհետեւ իրենք ալ չեն գիտեր, թէ ճիշտ ինչպէ՛ս վարուին ասոր հետ, մանաւանդ որ կենդանի ու կենսունակ են **ընթերցում, ընթերցանութիւն, ընթերցասէր, ընթերցարան** եւ այլն: Եւ ան բառարանէ-բառարան կը քաշքշէ իր անմեղ, անվնաս ու մոմիացած ներկայութիւնը, մանաւանդ որ մերթ ընդ մերթ չեն պակսիր **կ'ընթեռնում** կամ **ընթերցայ** գրող հնամուկներ: Բայց բառարանները կը դնեն այս բային նաեւ **ընթեռնի** դերբայական ձեւը,– որ կը կիրարկուի կարգ մը գրողներու եւ թերթերու կողմէ,– ի նմանութիւն միւսներուն ալ, որոնք գրաբարի մէջ կու տային **առնուլ-առնի, զեղուլ-զեղի, զենուլ-զենի, հերծել-հերծի, յեղուլ-յեղի-անյեղի** եւ այլն:

Ժամանակը դերբայական այս ձեւերն ալ խորքին մէջ մերժած է, եւ փաստօրէն միջին արեւմտահայը եւ քերականական կաշկանդում չունեցող մտաւորականը կ'ըսեն **ընթեռնելի, անընթեռնելի**, բացառուած չէ **ընթերցելի** ձեւը եւս՝ այս պարագային արեւելահայերէնի հետեւողութեամբ, ուր բային սկզբնաձեւն ալ դարձած է **ընթերցել**: Պետք է ըսել, որ արեւելահայերէնը յաջողած է յարաբերաբար անելի ճիշտ ու դիւրին կազմակերպել գրաբարէն աշխարհաբար անցումը: Արեւմտահայերէնին համար, օրինակ, **ընթեռնուլ** եւ **թողուլ** խեղուած ու անկատար բայեր են, որովհետեւ իրենց ա՛յս կաղապարով՝ անխոնարհիւ են, մինչ արեւելահայերէնի մէջ ասոնք ունին իրենց խոնարհական ամբողջ տախտակը, որովհետեւ այս զոյգ բայերուն լծորդութիւնը փոխելով՝ անոնք յաջողած են լրիւ փրկել զանոնք կորուստէ կամ մոմիացումէ:

Խոհեմութիւնն ու հեռատեսութիւնը կը պահանջեն, որ այլեւս վերջ տրուի այս անիմաստ քաշքշուքին, եւ յիշեալ դերբայը արձանագրուի **ընթեռնելի**. Բանիւ նովին նաեւ **յեղուլ-յեղի** դերբայն ալ արձանագրուի **յեղել-յեղելի**, հակահիշը՝ **անյեղելի**: Ասի աննախընթաց բարեշրջում մը չէ. մենք արդէն կ'ըսենք **առնելի(ք), զենելի** (ոչխար), **հեղելի** (արիւն) եւ այլն

հոն, ուր գրաբարը կ'ըսեր **առնլի, զենլի, հեղլի**. ուրեմն նաեւ՝ **ընթեռնելի-անընթեռնելի, յեղելի-անյեղելի**:

Հարցը տարբեր լուծում պիտի ունենար, եթէ աշխարհաբարի մէջ կենսունակ ու գործուն ըլլար **ընթեռնուլ** ձեւը. սակայն պարագան այդ չէ: Աշխարհաբարը այս բայը կ'ըմբռնէ **ընթեռնել** կաղապարով,– այլ հարց թէ չ'օգտագործեր զայն, այլ կ'ըսէ **կարդալ**,– ուստի դերբայն ալ կը դարձնէ **ընթեռնելի**:

Տրուած ըլլալով որ **ընթեռնուլ** սկզբնաձեւէն մնացած են **ընթերցում, ընթերցանութիւն, ընթեռնելի** եւ այլն եւ տրուած ըլլալով, որ այս բայը մշակութային շատ մեծ լիցքաւորում ունի մեր լեզուին ու բարբերուն մէջ, միւս կողմէ՝ տրուած ըլլալով որ աշխարհաբարեան խոնարհական կաղապարները կը մերժեն **ուլ** լծորդութիւնը, ցանկալի է, որ խոհեմաբար որդեգրենք արեւելահայերէնի մէջ առկայ **ընթերցել** ձեւը՝ իբրեւ հոմանիշ **կարդալ**-ին: Ճիշտ է, որ հոմանշութիւնը ցանկալի երեւոյթ չէ լեզուներու համար, սակայն անգամ մը որ որդեգրուի ան, ժամանակի ընթացքին կը յառաջանայ նրբերանգային զանազանութիւն մըն ալ, եւ այսպէսով արեւմտահայերէնը կ'իւրացնէ զայն:

Իսկ թէ ի՞նչ կը խորհին **թողուլ**-ին ու **զգենուլ**-ին կառչողները ասոնց համապատասխան բայածականներուն մասին՝ **թողլի** եւ **զգենլի**՞ պիտի ըսեն **ընթեռնլի**-ի հետեւողութեամբ... օրինակ՝ անոնք որ կ'ըսեն **ընթեռնլի ձեռագիր**, պիտի յօժարէին հետեւողականութեան սիրոյն ըսել նաեւ **զգենլի հագուստ**, ո՛չ, պիտի չըսեն, որովհետեւ ծիծաղելի է նման կառոյց մը. սակայն նոյնքան ծիծաղելի է այլեւս **ընթեռնլի**-ն ալ: Ա՛լ չենք ակնարկեր գործիականին՝ **թողլո՞ւլ-թողլուլո՞ւլ...**, թէ՞ պարզ ու կոկիկ **թողելով**:

ընկճել (✓) - ընգճել

Թէեւ բառիս արմատն է **գուճ**, որ կը նշանակէ **ծունկ** կամ **ծնկոսկր**, իսկ բայը կը նշանակէ **ծունկի բերել, զգեստնել**, սակայն մեր երկու բարբառներուն մէջ հաւասարապէս նուիրականացած է **ընկճել** ձեւը՝ **կ**-ով, որ եւ կը պահենք:

ընտելանալ (✓) - ընտանենալ, ընտենանալ

թակարդ (✓) - թակարթ

թաղանթ (✓) - թաղանդ

թանգարան (✓) - թանկարան

թանկ (✓) - թանգ

Ըստ Աճառեանի **թանգ** եւ **թանկ** նոյն արմատի ուղղագրական տարբերակներ են, որոնք գոյութիւն ունեցած են դասական հայերէնի օրերէն ու այնուհետեւ գործած են հայերէնի բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ: **Թանգ** կախեալ արմատը, որ բառային

կարգավիճակ չէ ստացած, տուած է **թանգարան**, եւ ասով բարդուող ու ածանցուող բառեր՝ **թանգարանագետ**, **թանգարանային**, **թանգարանապետ** եւ այլն, իսկ **թանկ** անկախ արմատը, որ ածական է եւ կը նշանակէ սուղ, բառային ազատ միաւոր է, որ տուած է **թանկութիւն**, **թանկագին**, **թանկայիշատակ**, **թանկավաճառ**, **թանկարժէք** եւ այլն:

Ծանօթ.– Ձահուկեան ունի միայն **թանկ**, այլեւ **թանգար** տարբեր բառերը, սակայն ոչ մէկ բացատրութիւն կու տայ **թանգարան**-ի կազմութեան կամ ստուգաբանութեան մասին: Ըստ Ներսէս Մկրտչեանի՝ **թանգարան**-ը եւ արմատակից բառերը յառաջացած են բաբելական **թանգար**-էն, որ կը նշանակէ վաճառական. սա ասորերէնի **taggara**-ն է, իսկ արաբերէնի մէջ՝ **tajjar** (تَجَّار). եւ այս բառէն յառաջացած է **թանգարան**-ը, որ նշանակած է վաճառատուն, բայց նաեւ գանձարան, որոնք լեցուն են մեծարժէք ու չնաշխարհիկ իրերով, որն ալ իր կարգին, իմաստի զարգացումով, տուած է մեզի ծանօթ արդի **թանգարանը**, որ նոյնպէս լեցուած է հնաբանական ու արուեստի թանկարժէք իրերով (տեսնել՝ Ներսէս Մկրտչեան, «Բառերի կենսագրութիւնից», Ե. հրատարակութիւն, էջ 83): Ուրեմն Մկրտչեանի հիմնական առանձնայատկութիւնը այն է, որ **թանգարան**-ին արմատը կը նկատէ **թանգար**-ը եւ ոչ թէ **թանկ**-ը կամ **թանգ**-ը, ինչպէս կը մտածէր Աճառեան:

թատերգութիւն (✓) - թատրերգութիւն

Այս զոյգը հրապարակային բանավեճի նիւթ դարձնողը, որքան գիտէք, Բենիամին Թաշեանն էր, որ կառչած էր **թատրերգութիւն** ձեւին, իսկ անոր գլխաւոր ընդդիմախօսը՝ Շաւարշ Նարդունին, «բարբարոս» կը կոչէր այդ բառաձեւը («Յառաջ», 29 յունուար 1961):

Թաշեանին հիմնաւորումը այն էր, որ բառիս արմատը **թատ** չէ, այլ **թատր** կամ **թատեր** է, որմէ՝ **թատերական** եւ **թատրոն** եւ այլն, որ, կապուելով **երգ** (ութիւն) բաղադրիչին, պետք է տայ **թատրերգութիւն**:

Ստուգաբանօրէն ամեն բան ճիշտ ըլլալ կը թուի, սակայն լեզուն միայն ստուգաբանութիւն ու քերականութիւն չէ, ուրիշ բան ալ է, գոնէ երբեմն. այդ ուրիշը՝ **ճաշակն** է, **գեղեցիկն** է, **բարեհնչութիւնն** է, որոնք միշտ հաշտ չեն ընթանար ստուգաբանութեան ու քերականութեան հետ: **Թատրերգութիւն** ձեւը, ահա, այս վերջին արժէքներուն արտադրութիւնն է:

Բառիս հնագոյն ձեւը պետք է **թատեր-երգութիւն** եղած ըլլայ, ճիշտ ինչպէս **ողբ-երգութիւն**, **կատակ-երգութիւն** եւ այլն: Սակայն փաստօրէն ան սկսած է հետզհետէ ամփոփուիլ՝ հաւասարապէս տալով թէ՛ **թատրերգութիւն**, թէ՛ **թատերգութիւն**. Թաշեան այս վերջին ձեւով գրողներուն դէմ է, որ կը բողոքէր, փոխանակ փորձելու ըմբռնել, թէ ինչո՞ւ այս վերջին ձեւով արտասանողներ կային: Այսպէս է, քանի որ **թատրերգութիւն** ձեւին մէջ կը գտնենք **եր-եր** կրկնաբանութիւնը, որ էապէս խժալուր է. հայերէնը նման խժալուր կառոյցները ընդհանրապէս կը մեղմացնէ, թէկուզ հակաստուգաբանական կամ հակաքերականական

ըլլայ այդ մեղմացումը: Եւ **թատերերգութիւն > թատերգութիւնը** առաջին օրինակը չէ. մեր լեզուն բաւական ուրիշ նմուշներ եւս կը տրամադրէ նման մեղմացումներու. օրինակ՝ **մարմարաշէն-մարմաշէն, թագաւորուհի-թագուհի, ճարտարասան-ճարտասան, գլխահատել-գլխատել, կեղծածամ-կեղծամ, զանցարարութիւն-զանցառութիւն, աշխարհահայեացք-աշխարհայեացք, հասարակակարգ-հասարակարգ, տաւարարած-տաւարած, օգոստոսափառ-օգոստափառ, շնորհահանդէս-շնորհահանդէս** եւ այլն: Նոյնիսկ բարբառներու մէջ ունինք նման մեղմացումներ, օրինակ՝ **փեսայահրաւեր-փեսաւեր, հարսնահրաւեր-հարսնաւեր** եւ այլն: Այս ալ ըսենք, որ միայն հայերէնի մէջ չէ որ կը գործէ յիշեալ կանոնը կամ երեւոյթը. ան կը գործէ բոլոր լեզուներու մէջ: Լատին հոռետոր Կիկերոն, որ խօսքի մեծ վարպետ մըն էր, ըսած է. «Սովորութիւնը երբեմն քաղցրութեան համար ընդունելի ըրած է լեզուին օրէնքներուն դէմ մեղանչել»: Մենք **քաղցրութիւն** բառին փոխարէն գործածեցինք **մեղմացում** բառը:

Յիմա, կրնա՞նք Թաշեանէն պահանջել, որ ինք ու հայերէնը ընդհանրապէս չգրեն **թագուհի**, այլ **թագաւորուհի**, քանի **թագուհի** կը նշանակէ **եգ թագ**, կամ չգրէ **ճարտասան**, քանի բառին արմատը **ճարտ** չէ, այլ **ճարտար** է, չգրէ **կեղծամ**, քանի բառիս առաջին արմատը **կեղ** չէ, այլ **կեղծ** է եւ այլն:

Նոյն տրամաբանութեամբ ու տրամադրութեամբ ալ ծնունդ առած են **թատերգութիւն, ինչպէս** նաեւ՝ **թատերգակ** պարզ ու բարեհունչ ձեւերը, եւ անտեսուած են **թատրերգութիւն** եւ **թատրերգակ** կազմութիւնները, որոնք կոկորդո կը ճանկռտեն: Այլ խօսքով՝ այստեղ կը մնայ գեղագիտական ընտրութեան հարց մը եւ ոչ թէ բառագիտական կամ բառակազմական ճշգրտութեան հարց:

թաքուն (✓) - թագուն

թոյլատրել (✓) - թուլատրել

Ինչպէս նկատելի կամ ակնկալելի էր, **թուլատրել** հնչիւնափոխ ձեւը չէ ընդունուած գրական աշխարհաբարի մէջ: Այսպէս ալ՝ **թոյլատրուիլ, թոյլբերան**, (ան)թոյլատրելի, (ան)թոյլատու, **թոյլտուութիւն**, եւ ոչ՝ **թուլատրել, թուլբերան**, (ան)թուլատրելի, (ան)թուլատու, **թոյլատուութիւն** կամ **թուլտուութիւն**: Բայց ունինք՝ **թուլանալ, թուլացնել, թուլացում, թուլութիւն, թուլակազմ, թուլահոգի, թուլամիտ, թուլամորթ**:

Առաջին արմատի զանազանութեան մէջ որեւէ գիտականութիւն չկայ. պարզապէս կիրարկութիւնն է, որ հաստատած է ուղղագրական այս աւանդոյթը:

թպրտալ (✓) - թփրտալ, թփռտալ, թրպրտալ, թռպրտալ

Այս բառը չունին «Նոր հայկագեան»-ն ու «Արմատական»-ը: Չայն չունին «Հայերէն-օսմաներէն բառարան»-ն ու Գայայեանը եւս: Առաջին անգամ կը հանդիպինք Պետրոս վ. ճիգմեճեանի բառարանին մէջ (1954-ին) **թփռտալ**

ու **թփռտուք** ձեւերուն: Այնուհետեւ ՏԵր խաչատուրեան կը դնէ միայն **թփռտուք**, իսկ հայր Կռանեան՝ **թփռտալ**: Մալխասեան 1944-ին կը մերժէ **թփռտալ**-ը եւ կ'իւրացնէ **թրպրտալ**, բայց նաեւ՝ **թռպռտալ**...: Ակադեմիայի քառահատորը եւ Աղայեան կ'ընդունին միայն **թպրտալ** եւ կը մերժեն միւս բոլոր ձեւերը: Կը հետեւինք այս վերջինին, որ հաշտ է արեւմտահայերէնի արտասանութեան հետ եւս: Կը նշանակէ անհանգիստ՝ հոգեվարքային կշռութաւոր շարժումներ ընել. **կը թպրտայ** ջուրէն դուրս ինկած ձուկը, վիրաւոր կամ թեւաբեկ թռչունը, ինչպէս նաեւ որեւէ մորթուող անասուն, տազնապող սիրտ եւ այլն:

թռվոալ (✓) - թրվոալ

թբել (✓) - թբնել

Այս առօրեայ, կենցաղային այնքան սովորական բայը խոնարհական վեց տարբեր տարազներ հագած է արդի արեւմտահայերէնի մէջ.

ըստ Այտընեանի՝	թբայ	թբար	թբաւ	թբի՛ր
ըստ Գազանճեանի՝	թբի	թբիր	թբաւ	թո՛ւք
ըստ Չապել Ասատուրի՝	թուքի	թուքիր	թուքաւ	թո՛ւք
ըստ ռամիկին՝	թբնեցի	թբնեցիր	թբնեց	թբնե՛
ըստ կարգ մը գրողներու՝	թբեցի	թբեցիր	թբեց	թբե՛
ըստ Կ. Առաքելեանի՝	թբի	թբիր	թբաւ	թբի՛ր

Ասոնցմէ առաջին հինգը, որքան ալ խայտաբղէտ, այսուհանդերձ կը հետեւին որոշ տրամաբանութեան մը ու լեզուական աւանդոյթի մը, որոնք հայկական ըլլալէ չեն դադիր. չեմ ուզեր մէկ առ մէկ սերտել, շահեկան չէ: Միայն վերջինն է, որ ոչ մէկ տրամաբանութեան ու ոչ մէկ աւանդոյթի կը հետեւի, այլ բոլորովին կամայական ու յերիւրածոյ խոնարհում մըն է. հայերէնը չունի բացարձակապէս ոչ մէկ բայ, որուն կատարելի եզակի երկրորդ դեմքը՝ **թբիր**, եւ հրամայական եզակին՝ **թբի՛ր**, կարենան նոյնանալ, ինչպէս նոյնացած են այստեղ:

Ո՞ր պէտք է փնտռել այս արտասովոր այլազանութեան պատճառը այնպիսի սովորական ու գործածական բայի մը համար, որ կայունանալու ամեն պատճառ ունէր: Նախ եւ առաջ մեր տեսաբաններուն՝ սկսած Այտընեանէն, դասագիրքերու հեղինակներուն եւ բառարանագիրներուն, ինչպէս նաեւ մեր ուսուցիչներուն անհեռատեսութեան մէջ, քանի չեն անդրադարձած, որ աշխարհաբարի փնտռածը անանցագուրկ՝ պարզ կանոնաւոր **թբել** բայն է, որ պիտի տայ՝ **թբեցի-թբեցիր-թբեց-թբե՛**. սա միակն է, որ հաշտ է աշխարհաբարեան մտածողութեան հետ: Առ այս ալ՝ վաղուց ու միանգամ ընդմիշտ մեր դասագիրքերէն ու բառարաններէն, այլեւ լեզուական բարբերէն դուրս պէտք է դրուէր **թբնել** ձեւը, որ անտնտեսելի է աշխարհաբարի մէջ:

Չայերէնը նոյնիսկ գրաբարի օրերէն նախածեռնած է այս բարեշրջումին՝ **թբնել**-ին կողքին հետզհետէ տեղ տալով ու ձգտելով **թբել**-ին. ահա

Բագրատունիին վկայութիւնը. «Ոմանք ի բայից աստի լինին եւ ըստ բ. լծորդութեան... **թքեմ**» («Ի պետս զարգացելոց», §372): «Նոր հայկազեան»-ը իր կարգին կը հաստատէ **թքել** ձեւի գոյութիւնը եւ կու տայ բնագրային օրինակներ:

իջեւան(իւ) (✓) - իջեվան(իւ)

Նոյնիւնտայն նաեւ՝ **օթեւանիլ, բարձրաւանդակ**՝ նմանապէս Լ-ով:

իրարամերժ (✓) - իրերամերժ

Այս բառին արմատը գրաբարեան **իւրեար** դերանունն է. որ հնչիւնափոխուելով պետք է տար **իրար** եւ **իրեր**. այսպէս ալ եղած է. արեւելահայերը միահամուռ կ'ըսեն **իրարամերժ**, իսկ արեւմտահայերս ընդհանրապէս կ'ըսենք **իրերամերժ**, որ աւելի գրաբարեան կառոյց է: Այս երկուութիւնը կարելի է լուծել ի նպաստ առաջինին, քանի մեր աշխարհաբարը արդէն ունի **իրար** դերանունը եւ **իրարանցում** գոյականը, որ ոչ մէկ ատեն **իրերանցում** հնչած է, հետեւաբար թէկուզ հետեւողականութեան սիրոյն պետք է պահել միասնական **իրարամերժ** ձեւը, որ մանկավարժօրէն եւս կ'արդարանայ, այնպէս ալ՝ **իրարահաւասար**, փոխանակ **իրերահաւասար**-ի, այլեւ՝ **իրարօգնութիւն**, **իրարհասկացողութիւն** եւ այլն:

Տեսնել նաեւ **արծուաբոյն-արծուեբոյն**:

լոգանքդ անուշ (✓) - բաղնիքդ անուշ

խաղալիք (✓) - խաղալիկ

Ուղղագրական այս երկձեւութիւնը գոյութիւն ունեցած է անյիշելի ժամանակներէ: Արդի արեւելահայերէնի մէջ կայունացած է ասոնցմէ առաջինը, արեւմտահայերուս մէջ կը կիրարկուին երկուքն ալ, Նոյնիսկ բառարանագիրները իրենք երկփեղկուած են: Տրուած ըլլալով ապառնի դերբայի «**իք**» վերջաւորութիւնը կրող գոյականներու շատ մեծ յաճախականութիւնը, ինչպէս՝ **ուտելիք, խմելիք, առնելիք, տալիք, երթալիք, գալիք** եւ այլն, ապա յարմար է, որ կողմնորոշուինք ի նպաստ **խաղալիք**-ին, մանաւանդ որ այսպէսով միութիւն կազմած կ'ըլլանք նաեւ արեւելահայերէնի հետ:

խենեշ (✓) - խենեշ

«Նոր հայկազեան»-ը ունի երկու ձեւերն ալ՝ **խենեշ** եւ **խենեշ**, բերուած են բազմաթիւ բարդ ու ածանցաւոր բառեր՝ հաւասարապէս **ե**-ով ու **է**-ով: Աճառեան այս երկուքը կը թուէ, իր կողմէ կ'աւելցնէ գոյութիւնը **խենեշ** ձեւի մըն ալ: Մեր արդի բառարանագիրները ունին ընդհանրապէս երկուքն ալ, նաեւ՝ մերթ մէկը, մերթ միւսը: **խենեշ** ձեւին ընտրութիւնը վերջ կու տայ այս համատարած խայտաբղէտութեան ու զառաժուամտերուն, մէկ միաւորով կը պակսի **է**-ով գրուող բառերուն թիւը, միութիւն մըն ալ կը հաստատուի արեւելահայերէնին հետ:

խենթ (✓) - խենդ

խնջոյք (✓) - խնճոյք

«Նոր հայկազեան», Աճառեան, Ձահուկեան հաւասարապէս ունին երկուքը՝ **ջ**-ով ու **ճ**-ով: Հայերէն-օսմաներէն ընդարձակ բառարանն ու Գայայեանը ունին միայն **խնջոյք**. այս վերջին ձեւը որդեգրած են արեւելահայերը եւս: Ենթադրելի է, որ բառի սկզբնաձեւը **խնջոյք** էր՝ **ջ** ձայնեղով: Հետագային, երբ **ջ** շնչեղացաւ, իսկ **ճ** ձայնեղացաւ, ապա բառ սկսանք գրել **ճ**-ով: Արեւելահայուն **խնջոյք** արտասանութիւնն ու մեր **խնճոյք** արտասանութիւնը փաստօրէն նոյնն են: Որդեգրելով **խնջոյք** ձեւը վերադարձած կ'ըլլանք դասական ուղղագրութեան, ինչպէս նաեւ վերջ կու տանք արեւելահայ-արեւմտահայ երկուութեան:

խոնջենք (✓) - խոնջենք

Գրաբարը ունէր **խոնջ** արմատը եւ ասկէ սերած **խոնջութիւն, խոնջանք, խոնջական, խոնջանալ** եւ այլն, սակայն չունէր **խոնջենք** գոյականը, որ այս ուղղագրութեամբ՝ **է**-ով, ծնունդ առած է աշխարհաբարի մէջ, հաւանաբար ժԹ. դարու կեսերուն եւ այսպէս ալ մտած է մեր բոլոր բառարաններուն մէջ: Գրիգոր Չոհրապ երեք անգամ գործածած է զայն իր «Վերադարձը» պատմուածքին մէջ, ինչպէս նաեւ Երուխան՝ «Գերագոյն ներում»-ին մէջ. այս խորագիրով քերթուած մըն ալ ունի Մուշեղ Իշխան: Արդ, ըմբռնելի չէ, թէ ինչո՞ւ **է**-ով, քանի հայերէնը **ենք** վերջածանց չէ ունեցած: **ենք** վերջաւորութեան կը հանդիպինք միմիայն այն բառերուն մէջ, որոնք ունին արմատական **էն** հնչիւնախումբը, որուն վրայ կ'աւելնայ **ք** յոգնակերտը՝ **զէն-ք, կապէն-ք, օրէն-ք** եւ այլն: Մենք չունինք **խոնջենք** բառ մըն ալ, որմէ կարելի ըլլար ստանալ **խոնջենք**: Այս տուեալներով՝ **ենք**-ը յերկրածոյ ածանց մըն է, որ հայերէնի ուղղագրական կանոններուն ալ կը հակադրուի, քանի երկու արմատական բաղաձայնէ առաջ չի կրնար **է** գալ: Մինչդեռ կարելի է գրել **խոնջենք**¹, քանի ունինք աշխարհաբարեան **ենք** յոգնականացուցիչ ածանցը, որ **եան+ք** բաղադրութեան ամփոփումն է արդի լեզուի մէջ. օրինակ՝ **Թորոսեանք-Թորոսենք, Մարկոսեանք-Մարկոսենք, Վարդանեանք-Վարդանենք**, որոնք կը նշանակեն Թորոսը եւ իր անմիջական հարազատները կամ համախոհները, զինք շրջապատողները, այնպէս ալ միւսները: Այս պարագային **խոնջենք** ձեւը կ'ընկալուի իբրեւ յոգնակին **խոնջ**-ին եւ հոմանիշը **խոնջանք**-ին, որուն **անք** բաղադրեալ ածանցը նմանապէս յոգնականացուցիչ է, յիշել՝ **զարդար-անք, կախարդ-անք, Վարդան-անք** եւ այլն: Դասական հայերէնը հաւասարապէս ունեցած է **ադամեանք** եւ **ադամանք, նոյեանք** եւ **նոյանք, կղեովպեանք** եւ **կղեովպանք** համարժեք զոյգերը (տեսնել Բագրատունի, էջ 53, §115): **խոնջենք** ձեւը այլապէս ալ ընդունելի է, եթէ զայն նկատենք **խոնջանք**-ին մէկ տարբերակը, քանի **ա** եւ **ե** լծորդ հնչիւններ են. օրինակ՝ **Արաքս-Երասխ, առասան-Երասան, Երախայ-Երեխայ** եւ այլն:

1. Օջական բազմիցս գործածած է «օրհնենք»-ը՝ **է**-ով, «խոնարհները» գործին մէջ:

խոնջենք-ին կաղապարով յառաջացած է **օրհնենք** ուղղագրութիւնն ալ. օրինակ՝ «Ան ալ էֆէնտիին **օրհնենք** տուա՛ւ, **օրհնենք** տուա՛ւ որ...

(ԱԱ, էջ 174): Եթե առաջինը աւանդուած է գրաբարէն՝ գէթ **խոնջանք** ձեւով, երկրորդը ա՛յո՛ ալ չունի. չէ աւանդուած **օրհնանք** սկզբնաձեւ մը: Աճառեան «Արմատական»-ին մէջ մուծած է **օրհնանք**-ը՝ իբրեւ նորագոյն կազմութիւն: Իսկ իր «Յայերէն գաւառական բառարան»-ին մէջ (1913) ունի նաեւ **օրհնէք** եւ **օրհնէք**, որոնք տարածուած կ'ըլլան Պոլիս, Երեւան, Ղարաբաղ, Տփղիս, Ակն, Չեյթուն, Լեհաստան: Սահակ վ. Ամատունի իր կոթողական «Յայոց բառ ու բան»-ին մէջ 1912) ասոնցմէ ոչ մէկը մուծած է:

Անշուշտ բացատրելի է **օրհնէք**-ը, որմէ յառաջացած են **խաղողօրհնէք**, **հիմնօրհնէք**, **ջորհնէք**, **տնօրհնէք** եւ այլն. ասոնց բոլորին մէջ մտնող **էք** բաղադրիչը խտացած **եայ+ք** բաղադրեալ ածանցն է: Բաղդատել նաեւ՝ **դռնբացէք**, **կղպանք-կողպէք** եւ այլն: Ինչ որ վիճելի ու անվաւեր է՝ **օրհնէնք** ձեւն է իր եւ նմաններուն այս ուղղագրութեամբ:

խոչընդոտ (✓) - խոչնդոտ

Շատ տարածուած սխալագրութիւն մըն է, որ հետեւանք է բառիս կազմութեան չիմացութեան: Արդարեւ, ան կազմուած է **խոչ-ընդ-ոտ** բաղադրիչներով, որոնց **ընդ** նախդիրը կը մնայ անփոփոխ, ուրեմն՝ **խոչընդոտ** եւ ոչ **խոչնդոտ**: Ը-ով կը գրուին նաեւ՝ **առաջընթաց**, **առընթեր**, **ինքնըստինքեան**, **մեկընդմիշտ**, **հակընդդէմ**, **հիւրըն(դ)կալ**, **որոտընդոստ** եւ այլն: Ուշադրութի՛ւն, տարբեր է **կորնթարդ**-ը:

խորագնին (✓) - խորագնին

Բայիս արմատը **գնին** է, որ հնչիւնափոխուելով կու տայ **գնն(ել)**՝ ի ձայնաւորի սղոմով. այս վերջինին զոյգ **ն**-երը պատճառ կը դառնան, որ համբակ գրիչներ գրեն **խորագննին**, այնպէս ալ՝ **մանրագննին**, որ պետք է ըլլայ **մանրագնին**:

Նոյն տրամաբանութեամբ պետք է ունենանք **խորաքնին**, որ շատեր **խորաքննին** կ'արտասանեն ու կը գրեն:

խորտուբորտ (✓) - խորտաբորտ, խորդուբորդ, խորթուբորթ

Բառիս հնագոյն կիրարկութիւնը կը գտնուի Խորենացիի պատմութեան մէջ՝ **խորտաբորտ** ձեւով. այսպէս ալ մտած է ան «Նոր հայկազեան»-ի մէջ: Արեւմտահայ բառարաններուն գրեթէ բոլորը ունին **խորտուբորտ**. Մալխասեան որդեգրած է նոյն ձեւը, **խորտուբորտ** ունի նաեւ Մանուկ Աբեղեան (ՀՀԳԳ.1, էջ 472): Արեւելահայ հետագայ բառարանագիրները որդեգրեցին **խորդուբորդ** ձեւը՝ 1944-ին Արարատ Ղարիբեանի մէկ առաջարկին հետեւողութեամբ: Աճառեան կ'ենթադրէ, թէ բառիս արմատն է **խորթ** ածականը, որուն կրկնութեամբ ստացուած է կամ պետք է ստացուի **խորթուբորթ**:

Այս համատարած շփոթին մէջ կը պահենք այնքան հինէն աւանդուած ու ընդհանուր հայերէնի մէջ նուիրականացած **խորտուբորտ** ձեւը:

ծալել (✓) - ծալլել

Մեր բնիկ լեզուն միշտ ալ խորշած է կրկնակ բաղաձայնէն, եւ փաստօրէն չունինք որեւէ արմատական բառ, որ կրկնակ բաղաձայն բովանդակէ. եղածները քանի մը խաբուսիկ օրինակներ են, որոնց մէջ պարագայաբար կրկնակ բաղաձայն կը ձեւանայ. օրինակ՝ **մորիկ** բառին արմատը **մրուր** է՝ **իկ** ածանցով, որ դարձած է **մորիկ**՝ փոխան **մրուրիկ**-ի: **Փթթիլին** արմատը՝ **փթթ**. **կլլել**՝ նախապէս եղած է **կլանել**, ապա **կլնել**, որուն **ն** բաղաձայնը լ-ին ազդեցութեամբ դարձած է **լ**, եւ ունեցած ենք **կլլել**: Նոյն ճամբով յառաջացած են **ելլել** բային զոյգ **լիւները**՝ **ելանել-ելնել-ելլել**: Այլեւ՝ **եղանել-ելանել-ըլանել-ըլնել-ըլնալ-ըլլալ** եւ այլն: Նոյնպիսի զարգացումով յառաջացած են **խլլինք** եւ բարբառային **բալլինք** բառերը (**խլինք-խլլինք, բանալիք-բալլինք**):

Միւս կողմէ, սակայն, մեր նոր լեզուն կարծես հակառակ ձգտումը ունեցած է. ի՞նք հնարած է կրկնակ բաղաձայններ հոն, ուր անոնք չկան. այսպէս յառաջացած են **ծալլել, փետտել, փտտիլ, ամմեն, հրամմել** արտասանութիւնները, որոնցմէ **ամմեն**-ը գոնէ գրաւոր արտայայտութիւն չէ գտած, սակայն միւս չորսը երկարատեւ ու շատ-շատերու կողմէ արտասանուած ու գրուած են ու մինչեւ հիմա ալ կ'արտասանուին ու կը գրուին կրկնակ բաղաձայնով:

Ուրեմն ճիշտ ձեւերը՝ **ծալել, փետել, փտիլ, հրամել** (որ **հրամայել** բայի ամփոփ ձեւն է): Իսկ **սպաննել**-ին համար առանձին տեսնել աւելի անդին:

Եւ վերջապէս գրեթէ համատարած հակում կը ցուցաբերուի արտասանելու **սովա-լըլ-լուկ** հոն, ուր բառս **սովա-լըլ-լուկ** է եւ կը գրուի **սովալլուկ**:

ծածկ (✓) - ծածք

Իր հանրածանօթ «Թիւրն ու թերին» աշխատութեան մէջ Բենիամին Թաշեան կը մտածէ, թէ սխալ է գրել **հողածածկ, ձիւնածածկ, մոխրածածկ, յարդածածկ, քողածածկ**. «Ըստ կանոնի, երբ **ծածուկ**-ը բարդ բառին վերջը գայ, **ու**-ն չի կորսուիր» (Էջ 107),– եւ ուրեմն պէտք է ունենանք **հողածածուկ, ձիւնածածուկ, մոխրածածուկ, յարդածածուկ, քողածածուկ**: Թաշեան այս բոլորը շարադրած է հետեւողութեամբ հայր Արսէն Ղազիկեանի, որ նոյն տեսակետը պաշտպանած է իրմէ առաջ՝ «Մի՛ գրեք... այլ գրեցէ՛ք» աշխատութեան մէջ (Էջ 101 եւ յաջորդք):

Սկսելու համար պէտք է ըսել, որ Թաշեանի նկատողութեան մէջ կայ չափազանցութիւն մը, թացն ալ չորին հետ այրելու ձգտում մը. քանի որ բերուած բառերէն վերջինը ընդհանրապէս գրուած է **քողածածուկ** թէ՛ մեր գրականութեան, թէ՛ մեր բառարաններուն մէջ: Գալով միւսներուն՝ իրաւունք ունի Թաշեան. ներկայիս իշխող եւ ընդունուած ձեւն է՝ **ապակեծածկ, յարդածածկ, մոխրածածկ, ձիւնածածկ, հողածածկ. աւելցնենք նաեւ՝ անտառածածկ, լաթածածկ, մագածածկ, քարածածկ,**

թիթեղա**ծածկ** եւ այլն, որոնց տարածումն ու նուիրականացումն ալ ահա կը բախի Թաշեանի համոզումին. այլ խօսքով՝ Թաշեան առանձին մնացած է բանակին դէմ այն գրողներուն ու բառարաններուն, որոնք իրենց բարդ բառը կը կազմեն բառաւերջի **ծածկ**-ով, փոխանակ **ծածուկ**-ի, ինչպէս ինք եւ իրմէ առաջ ալ Ղազիկեան պահանջած են:

Միւս կողմէ՝ ճիշտ է կանոնի բանաձեւումն ալ, թէ՛ «երբ **ծածուկ**-ը բարդ բառին վերջը գայ, **ու**-ն չի կորսուիր», աւելի ճիշտը՝ պէտք չէ՛ կորսուի, մինչ ան կը կորսուի՝ երբ սկիզբը գայ. տանք այս վերջին կանոնը հաստատող օրինակներ՝ **ծածուկ-ծածկագիր**, **ծածկախօս**, **ծածկամիտ**, այլեւ՝ **ջուր-ջրաման-սակաւաջուր** (ջր > ջուր), **տուր-տրական-երկնատուր** (տր > տուր), **ապուր-ապրանք-թանապուր** (ապր > ապուր), **բլուր-բլրածե-հողաբլուր** (բլր > բլուր) եւ այլն եւ որոնց բոլորը կորսնցուցած են առաջին բաղադրիչի **ու** ձայնաւորը, սակայն պահած են այդ **ու**-ն, երբ ան կը գտնուի վերջին բաղադրիչին մէջ, մինչ վերը բերուած օրինակներուն մէջ **ծածուկ**-ը կորսնցուցած է իր **ու**-ն:

Ի՞նչ պէտք է եզրակացնել. կարելի՞ է մտածել, թէ կը գտնուինք ընդհանրական սխալի մը առջեւ, եւ կը սխալին բոլոր արդի գրողները, իսկ ճիշտը ծանօթ է մի՛այն Թաշեանին եւ հայր Ղազիկեանին...

Լուծումին բանալին կը գտնուի **ծածուկ** բառի՝ ժամանակի ընթացքին կրած իմաստային փոփոխութեան կամ երկփեղկումին մէջ: Արդարեւ, մեր հին մատենագրութեան մէջ **ծածուկ** արմատը ունեցած է շատ սեղմ իմաստ մը, որուն նրբութիւնները տրուած են Ռուբէն Ղազարեանի «Գրաբարի բառարան»-ին մէջ՝ **ծածկել** յօդուածին առթիւ. «**Պահել, թաքցնել, անկատելի դարձնել, հողի շերտի տակ պահել, թաղել, պատել, քողարկել**»: Այլ խօսքով՝ **ծածկել** կը նշանակէր բան մը այս կամ այն ձեւով աչքէ հեռացնել, **ծածուկ** դարձնել: Իր այս իմաստին թելադրութեամբ՝ բոլոր յետադաս դիրքերուն մէջ **ծածուկ** արմատը դասական բառերու մէջ պահուած է իր լման ծաւալով՝ **քողածածուկ, գաղտնածածուկ, ամրածածուկ, թեւածածուկ** (թեւասքող), **յարկածածուկ, թաքնածածուկ**, ինչ որ արդէն բոլորովին հաշտ է մեր բառակերտումի կանոններուն հետ եւս:

Բայց ահա, ժամանակի ընթացքին, վերոնշեալ հիմնական իմաստի կողքին, որ **պահելն** էր՝ թաքցնելու, աչքերէ հեռացնելու իմաստով, **ծածկել**-ին մէջ հետզհետէ զարգացած ու հիմնաւորուած է **երկրորդ իմաստ մը**, որ է Մալխասեանի բառերով՝ «**Մի բան տարածել կամ դնել ուրիշ բանի վրայ**»: Այդ տարածուող կամ դրուող բանը կրնայ ըլլալ որեւէ նիւթ՝ թիթեղներու շառք մը չորս պատերու վրայ, վերմակ մը քնացողին վրայ, ձիւնը լեռան, դաշտերուն կամ քաղաքին վրայ, մոխիրը հողին վրայ, հողը գերեզմանի փոսին վրայ, ասֆալթը՝ ճամբուն վրայ եւ այլն, եւ այլն, որոնց մէջ այլեւս թաքցնելու կամ տեսողութենէ հեռու պահելու մտահոգութիւնը ոչ մէկ առաջնահերթութիւն կը ներկայացնէ: Երբ ճամբայ մը կամ անցք մը կ'ասֆալթապատենք՝ զայն ծածուկ դարձնելու մտահոգութիւնը չունինք

այնպես, ինչպես ունինք, երբ դեմք մը քողով կը ծածկենք: Եւ բառիս այս երկրորդ՝ Նոր իմաստը աշխարհաբարի մէջ այնքան կենսունակ ու տիրապետող է, որ անոր դասական իմաստը՝ **պահել, թաքցնել, աչքերէ հեռացնել** եւ այլն կը նսեմանան անոր առջեւ, Նոյնիսկ կ'ընկալուին իբրեւ անոր փոխաբերական իմաստները:

Աշխարհաբարեան այս Նոր իմաստին կենսունակութեան բերումով ալ ահա բառիս **ծածուկ** արմատը հետզհետէ ստացած է Նոր ու անկախ արտայայտութիւն մը իր գրութեամբ ալ, որ է **ծածկ** բառը եւ որը **ծածուկ**-ին հնչիւնափոխուած ու կծկուած ձեւն է պարզապէս, ճիշտ է: Սակայն, ուշադրութիւն, **ծածկ**-ը ծնունդ առած է իմաստային բոլորովին տարբեր միջավայրի մը մէջ, եւ որքան ալ ան ստուգաբանօրէն կը կապուի **ծածուկ** բառին, այսուհանդերձ իմաստաբանական առնչութիւն չունի անոր հետ. **ծածկ**-ը ստուգաբանութեամբ միայն **ծածուկ** է, բայց ո՛չ իմաստով: Նոյնիսկ խօսքամասային կապը խզուած է այս երկուքին միջեւ. **ծածուկ**-ը ածական մըն է, մինչ **ծածկ**-ը գոյական մըն է, որ կը նշանակէ, ըստ Մալխասեանի, «Շինութեան վրան ծածկող մասը, **կտուր, երդիք**, որեւէ **ծածկոյթ** գլխի վերեւ», բայց նաեւ՝ երկրի բուսական ծածկոյթը, փողոցի յատակի ծածկոյթը, մագերու կամ բուրդի խաւը մարմնի վրայ եւ այլն, որոնք որեւէ ծածուկ նկարագիր չունին: Եւ ահա ճիշտ այս հնչիւնափոխ կծկուած ձեւն է, որ կը գտնենք աշխարհաբարեան Նորահնար բառերուն վերջը, ինչպէս՝ **ծիւնածածկ, յարդածածկ, թիթեղածածկ, լաթածածկ** եւ այլն, ուր **ծածկ**-ը այլեւս **ծածուկ** չի նշանակեր. ասոնք կը նշանակեն՝ ձիւնէ, յարդէ, թիթեղէ եւ այլնէ ծածկ կամ ծածկոյթ ունեցող, ըստ այսմ ալ՝ անընդունելի պիտի ըլլար ըսել՝ **թիթեղածածուկ տուն, ասֆալթածածուկ ճամբայ, խոտածածուկ դաշտագետին** եւ այլն:

Իմաստային այս երկփեղկումը շատ լաւ կը ցոյանայ բառակերտումի ճամբով եւս: Գրաբարը ունէր **անծածուկ**-ը, որ կը նշանակէ «**ոչ-ծածուկ, անթաքուն, յայտնի, ակներեւ, բացայայտ**»: Այս բառը իր այս իմաստով դուրս մղուած է աշխարհաբարի արդի բառարաններէն: Կ'ակնկալուէր, որ փոխարէնը մուտք գործեր **անծածկ** բառը, քանի այս մէկը կը կիրարկուի արեւմտահայերէնի մէջ, սակայն այս ալ տեղի չէ ունեցած, որովհետեւ արեւմտահայ բառարանագիրը կենդանի լեզուի ուսումնասիրութեան վրայ չի հիմներ իր աշխատութիւնը. կը հիմնէ զինք կանխող բառարանագիրներու գործերուն վրայ, այնտեղէն կը քաղէ իր բառացանկը, փոխանակ բանաւոր ու գրաւոր խօսքէն քաղելու զայն, – այս պատճառով ալ **անծածկ**-ը «իր վրայ **ծածկ** կամ **ծածկոյթ** չունեցող, **բացօթեայ**» իմաստով՝ խուսափած է անոնց ուշադրութենէն. ահա բնագրային օրինակներ՝ «Ինքնաշարժի **անծածկ**¹ վաճառատուներ...» (Յ. Պալեան, «Մարդը ժամանակին հետ», էջ 6): «Ունեցանք տուն, որուն դուռն ու պատուհանը **անծածկ** էին» (Թ. Թորանեան, «Երեք գիրք...», էջ 21): «Օ՛, ճարտար ճորտեր, ապրել էք դուք խարխուլ խուղերում, **անծածկ**, անդուռ» (Եղիշէ Չարեան), այսինքն՝ «դուռ ու տանիք չունեցող խրճիթ» եւ ոչ թէ «ծածուկ խրճիթ»:

1. Միւս կողմէ, սակայն, Նոյն հեղինակը Նոյն աշխատութեան մէջ, էջ 138, ունի **անծածք**:

Եւ վերջապէս իմաստային այդ նոյն երկփեղկումը շատ բացայայտօրէն հաստատուած կը գտնենք հետեւեալ տարբերակներու զուգադրումով՝ **կիսածածուկ** եւ **կիսածածկ**, որոնցմէ առաջինը կը նշանակէ կիսովին ծածուկ, գաղտնի, աննկատելի կամ տեսանելի, ծանօթ (իրողութիւն մը, ճշմարտութիւն մը, գաղտնիք մը), մինչ երկրորդը կը նշանակէ կիսովին ծածկուած (առարկայ մը, տարածութիւն մը):

Ուրեմն՝ **ծա՞ծկ**, թէ՞ **ծածք**:

Այս բառը արեւմտահայոց մէջ առաջինը գործածուած կը գտնեմ Մխիթար Սեբաստացիի «Հին հայկազեան բառարան»-ին մէջ՝ **անծածք տեղիս** բառակապակցութեան մէջ (Էջ 146բ, **բաց** բառայօդուածի բացատրութեան մէջ). յատկանշական է, սակայն, որ Սեբաստացի **ծածք** կամ **անծածք** բառայօդուած չէ մուծած իր բառարանին մէջ՝ այս մէկը հաւանաբար համարելով «ռամիկ» կամ «աշխարհաբարեան»: **Ծածք** կը գտնենք նաեւ «Առձեռն»-ի մէջ՝ «դարանաւանդ» բառի բացատրութեան առթիւ (իսկ «Նոր հայկազեան»-ը չունի գայն): **Ծածք** կը գտնենք Էլիաս Ռիկզի (1847) եւ Արսէն Բագրատունիի քով (Էջ 151, **ծածք շինեմ**), այլեւ Գաբրիէլ Այվազովսկիի «Մասեաց աղանի»-ի մէջ (1855, թիւ 1), Պետրոս Չեքի Կարապետեանի «Հայերէն-օսմաներէն» բառարանին մէջ (1907), նաեւ՝ Գաբամաճեանի (1910): Միսաք Մեծարեւոյց ունի. «Մուրթին **ծածքը** կը մաշի» (Յովհ. Գազանճեան այս օրինակը նոյնութեամբ փոխադրած է իր «Նոր քերականութիւն»-ին մէջ): Դանիէլ Վարուժան գրած է. «Դագաղին **ծածքը** սեւ չ'իյնար իր վրայ» («Ձիւնէ դագաղը»): Աւելի ուշ՝ Գայայեանը (1938), որուն այնուհետեւ հետեւած են արեւմտահայ միւս բառարանագիրները:

Ակնբախ է այս ուղղագրութեան սխալ ու անվաւեր բնոյթը, որովհետեւ **ծածք՝ ք**-ով, կ'ենթադրէ գոյութիւնը **ծած** արմատի մը, ինչպէս՝ **ոտք-ոտ, ձեռք-ձեռ, վարք-վար, պետք-պետ** եւ այլն, իսկ հայերէնը **ծած** արմատ չունի: Այս ալ ցոյց կու տայ, թէ ինչպէ՛ս դիւրին կը հաստատուին լեզուական սխալ աւանդոյթները եւ ի՛նչ հեզասահութեամբ կը գոյատեւեն անոնք: Արեւելահայերը ունին միայն **ծածկ**, իսկ գրաբարը՝ **ծածուկք**. այս վերջինը տրամաբանօրէն պետք է տար կա՛մ **ծածկ**՝ եզակի, ինչպէս է պարագան արեւելահայերէնի, կա՛մ **ծածկք**՝ յոգնակի, սակայն բնա՛ւ երբեք՝ **ծածք**. այսպիսի բառ չի կրնար ունենալ հայերէնը: Կը մնայ, որ մեր հետագայ ձեռնարկներուն մէջ գոնէ ան տեղ չգտնէ այլեւս¹:

1. Յատկանշական է հայր Կոնստանի պարագան. «գերեզմանաբար» բառայօդուածին մէջ ան տուած է «գերեզմանի բարէ **ծածկ**, դամբանաբար» բացատրութիւնը, սակայն իբրեւ բացատրելի բառայօդուած՝ դրած է միայն **ծածք** եւ չունի **ծածկ**:

Նոյն ճամբով ընթացած է բարդ բառերու վերջը գտնուող **խախուտ** արմատը եւս. դասական հայերէնի մէջ ան կը ներկայանայ **խախուտ** անհնչիւնափոխ ձեւով՝ **անխախուտ**, – ճիշտ ինչպէս **անծածուկ**-ն է, – եւ որը աշխարհաբարի մէջ անսպասելիօրէն դարձած է **անխախտ**: Անգամ մը որ յառաջացած է այս ամփոփ ձեւը, այնուհետեւ աշխարհաբարը իր բոլոր նոր բառերը կազմած է այդ ամփոփ ձեւով, այսպէս՝ **անխախտ, իրաւախախտ, սահմանախախտ, օրինախախտ** եւ այլն, փոխանակ՝ **խախուտ**-ի՝ **անխախուտ, իրաւախախուտ, սահմանախախուտ, օրինախախուտ**

Եւ այլն, որոնք անհանդուրժելի կառոյցներ են աշխարհաբարի համար: Այս պարագային **խախուտ**-ը սկսած է ընկալուիլ միայն իբրեւ ածական (ճի՛շդ **ծածուկ**-ին պէս), եւ հնչիւնափոխ **խախտ** ձեւը ընկալուած է իբրեւ բայարմատ՝ **խախտող** կամ **խախտուող** իմաստով: Եւ ահա այս վերջին իմաստն է, որ օգտագործած է մեր արդի լեզուն **անխախտ, իրաւախախտ, սահմանախախտ, օրինախախտ** բառերու կազմութեան առթիւ. ասոնք բոլորը նորակազմ եւ շատ կենսունակ բառեր են, որոնց մէջ **խախտ** արմատը այլեւս **խախուտ** ածականը չէ, այլ ունի **խախտող** կամ **խախտուող** դերբայական նշանակութիւնները:

Այսպէս, ուրեմն, աշխարհաբարը, մեկնելով լեզուի տնտեսումի օրէնքէն, հնարած է արմատական **ծածկ** եւ **խախտ** զարտուղի վերջաբաղադրիչները՝ պարտկելու համար **ծածուկ** եւ **խախուտ** ածականներու կրած իմաստային զարգացումները:

ծանրութիւնս աւելցած է (✓) - կշիռքս աւելցած է

ծնրադիր (✓) - ծնկաչոք

կամքէ անկախ (✓) - կամքէ առկախ

Առաջինը կը նշանակէ հակառակ մեր կամքին, հակառակ մեր ճիգին ու փափագին, ցանկութեան. շատ տարածուած է «**կամքէ անկախ պատճառներով**» բառակապակցութիւնը: Իսկ **առկախ** կը նշանակէ կախուած. փոխաբերաբար՝ անլոյծ, անքնին, իր աւարտին չհասած. օրինակ՝ «առկախ հարց», որ կը նշանակէ իր լուծումը չգտած հարց: Ըստ այսմ «**կամքէ առկախ**» անիմաստ բառակապակցութիւն մըն է, որ աւելի շփոթի, սխալի հետեւանք է:

կառուցել (✓) - կառուցանել

Արդի արեւմտահայը, առօրեայ կիրարկութեան թէ դասագիրքերու թելադրութեամբ եւ ի նմանութիւն **թքանել**-ին, այս բայը կը խոնարիէ երեք տարբեր ձեւերով՝

կառուցանեցի	կառուցանեցիր	կառուցանեց	կառուցանե՛
կառուցի	կառուցիր	կառույց	կառուցո՛ւր
կառուցեցի	կառուցեցիր	կառուցեց	կառուցե՛

Ասոնցմէ առաջինը գրաբարեան **կառուցանել** ածանցաւոր սկզբնաձեւին աշխարհաբարեան խոնարհումն է, ճիշտ **թքնեցի-թքնեցիր-թքնեց-թքնե՛** ռամկաբանութեան նմանակը. շատ զարմանալի, բայց նաեւ ցաւալի է, որ Չարեհ սրբ. Ազնաւորեանը ա՛յս խոնարհումը կիրարկած է «Նոր կտակարան»-ի աշխարհաբար թարգմանութեան առթիւ: Երկրորդը՝ գրաբարեան խոնարհումին արուեստականօրէն աշխարհաբարի պատուաստումն է. գրաբարը՝ **կառուցի-կառուցիր-կառույց-կառո՛ւ**, – ուրեմն՝ ըստ ամենայնի շինծու ու բռնագրօսիկ խոնարհում մը, որ Էապէս գրքունակ է, բան մը չի նշանակեր եւ ոչ մէկ հեռանկար ունի իր առջեւ:

Երրորդը մեկնակետ կ'առնէ **կառուցել** պարզ կանոնաւոր ձեւը, որ Էապէս աշխարհաբարեան նկարագիր ունի եւ լուծումն է միւս երկու խարխափ ձեւերուն. ճիշտ ա՛յս է, որուն ձգտած է մեր լեզուն իր պատմական հոլովոյթին մէջ: Ուրեմն՝ **կառուցել > կառուցեցի-կառուցեցիր-կառուցեց-կառուցէ՛**:

Այս նոյն բարեշրջումին առարկայ են 9 ուրիշ ածանցաւոր բայեր եւս, որոնք գրաբարի մէջ կը վերջանային **ուցանել**-ով՝

ապացուցանել	- ապացուցել	հատուցանել	- հատուցել
զեկուցանել	- զեկուցել	մատուցանել	- մատուցել
ծանուցանել	- ծանուցել	յարուցանել	- յարուցել
կառուցանել	- կառուցել	ուսուցանել	- ուսուցել
կացուցանել	- կացուցել	սնուցանել	- սնուցել

Ճիշտ ա՛յն տրամաբանութեամբ, որով **բուծանել, լուծանել, մուծանել, տարածանել, օծանել** եւ այլն դարձած են **բուծել, լուծել, մուծել, տարածել, օծել** եւ այլն: Աւելին գիտնալ ուզողները կը յղենք «Յասկ» տարեգիրքի մեր մէկ յօդուածին (2006, էջ 378 եւ յաջորդք):

կարկաչել (✓) - կարկաջել

կետադրութիւն (✓) - կետադրութիւն, կիտադրութիւն

կռկռալ (✓) - կրկռալ

Տեսնել **մռմռալ** եւս:

կրիայ (✓) - կրեայ

հակա-օդային (✓) - հակ-օդային

Մեր առաջին մատենագիրները ընդհանրապէս խուսափած են յօդակապ կիրարկելէ հոն, ուր բարոյ բառին երկրորդ արմատը ձայնաւորով կը սկսի, ինչպէս է պարագան մեր բերած բառին, ուր երկրորդ արմատը կը սկսի «օ» ձայնաւորով:

Այս այսպէս ըլլալով հանդերձ, աշխարհաբարը քիչ մը տարբեր ձեւաւորուած է եւ... տարբեր կը մտածէ: Այստեղ թոյլ տրուած են բաներ, որոնք արգիլուած էին այնտեղ: Եւ **հակօդային**-ը¹ այլեւս խորթ կը հնչէ մեր ականջին: Խորթ, բայց մանաւանդ անթելադիր: Արդի հայուն ականջը կը փնտռէ **հակա** ձեւոյթը, եւ **հակ**-ը շատ բան չի թելադրեր իրեն: Մեր «հակ» արմատով սկսող մօտ յիսուն բառերուն աւելի բան քառասունը **հակա** ունին իրենց սկիզբը, եւ այդ **հակա**-ն է, որ կը մնայ թելադիրը: **Յակ**-ը կադ, թերի ու պակաս բան մը ունի:

Յակաճառել, հակաճառող, հակաճառութիւն հասկացութիւնները արդի հայուն մէջ ձեւաւորուած են **հակա**-ով: Արդի հնարամիտ հայը «կազմած է» նոյնիսկ **հակա** ածական մը.

1. Նաեւ՝ **ռազմա-օդային, հակա-օրինական**:

–Դուն մեզմե՞ ես, թե՞ **հակա** ես,– այսինքն՝ մեր թմբո՞ւկը կը զարնես, թե՞...
 –Թորոսը մեզմե է, բայց Մարկոսը թունդ **հակա** է...

Ասոնք չհասկցող արեւմտահայ կա՞յ:

Մինչդեռ ոչ մէկը մինչեւ հիմա հարցուցած է. «Դուն մեզմե՞ ես, թե՞ **հակ** ես»:

Այլ խօսքով՝ աշխարհաբարը, մեր արդի մտածողութիւնը կը գործէ յօդակապաւոր բարդութեան ի նպաստ, եւ մենք կը հանդիպինք օրինակներու, ուր ան պատմականօրէն թերեւս մերժուէր:

համարեա (✓) - համարեա՛, համարեայ

Կը համապատասխանէ **համարել** բայի գրաբարեան եզակի հրամայականին, իսկ աշխարհաբարի մէջ ան այլեւս բայ չէ, ուր մնաց որ հրամայական եղանակի, այլ եղանակաւորող բառ է եւ հոմանիշ է **գրեթէ**-ին, որ նմանապէս հրամայական ծագում ունի եւ ոչ մէկ ատեն կը շեշտուի: Շատ շատեր, նկատի ունենալով անոր հրամայական ծագումը, կը շեշտադրեն զայն՝ **համարեա՛**, ինչ որ մեծ սխալ մըն է. այս բառը աշխարհաբարի մէջ նոյնիսկ շարահիւսական շեշտ առնելու ի վիճակի չէ, այլ խօսքով՝ միշտ անշեշտ կը մնայ ան: Իսկ ոմանք ալ բառավերջի **յ**-ով մը կ’օժտեն զայն՝ **համարեայ**, այն տրամաբանութեամբ, թէ... **ա**-ով բառ չի վերջանար հայերէնի մէջ, ինչ որ նմանապէս սխալ է:

համարել (✓) - համարիլ

Կը նշանակէ **սեպել, նկատել, կարծել**: Արեւմտահայ բառարանագիրները ընդհանրապէս ունին առաջինը՝ **համարել**, մինչ միտարեանները սովորութիւն ունին կիրարկելու երկրորդը՝ **համարիլ**, հաւանաբար գրաբարի ազդեցութեամբ: Ժամանակն է, որ միաձել գրենք **համարել**, ինչպէս կ’ընէ արեւմտահայոց մեծամասնութիւնը: **Համարել** նոյնանիշ է միջինհայերէնեան **հսապել** բային, որուն արմատը արաբերէն **հսապ՝ համար** բառն է. հնչիւնափոխուելով ու ամփոփուելով ան կամաց-կամաց դարձաւ **սեպել**, որ կը պահէ իր նոյնանշութիւնը **համարել**-ին հետ:

հաշուոյն (✓) - հաշւոյն

հաչել (հառաչել) (✓) - հաջել (շան ձայն հանել)

հաջել (շան ձայն հանել) (✓) - հաչել (հառաչել)

հեծանիւ (✓) - հեծիկ-հեծիք, հեծելանիւ, երկանիւ

հետագայ (✓) - յետագայ

Բոլոր ենթահոդերը գոյութիւն ունէին, որ այս երկուութիւնը չհաստատուէր աշխարհաբարի մէջ, ակելի ճիշտը՝ ոչ մէկ ատեն մտածուէր **յետագայ** ձեւի մը մասին, բայց ահա այսօր իրողութիւն է, որ արեւմտահայերուս մեծամասնութիւնը որդեգրած է **յետագայ** սխալ ձեւը, եւ փոքրամասնութիւն մըն է, որ կը գրէ **հետագայ** ճիշտ ձեւը:

Արդարեւ, «Յին հայկազեան»-ը (1749) ընդմիջտ չունի **յետագայ**. ան կը ճանչնայ միայն **հետագայ**՝ **հ**-ով: «Նոր հայկազեան»-ը (1837), որ մեր բառապաշարի հիմնաքարն է, ունի միայն **հետագայ**, որուն կցած է բնագրային օրինակներ մեր մատենագրութենէն: Դրած է **յետագայ** եւս, որուն կից գրած է «տե՛ս հետագայ», ուրեմն մերժած է այս վերջինը: Վենետիկի «Առձեռն»-ը իր կարգին ունի միայն **հետագայ**: Միայն **հետագայ** ունին հայր Գրիգոր Ճելալեանի «Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի»-ն (1865), Գաբամաճեանը (1913): Այս վերջինին ժամանակակիցներէն Պետրոս Չեքի Կարապետեան իր «Յայերէն-օսմաներէն բառարան»-ին մէջ (1907) հաւասարապէս ունի թե՛ **հետագայ** եւ թե՛ **յետագայ**, որոնց դիմաց գրած է ك ج اك, որ կը նշանակէ **գալիք, ապառնի, ապագայ**. այլ խօսքով՝ այս երկուքը հոմանիշներ նկատուած են: Կարապետեանէն ետք՝ միայն **հետագայ** ունի Գայայեանը (1938): Պետրոս վ. Ճիգմեճեանը ունի երկուքն ալ, որոնցմէ **հետագայ**-ին դիմաց գրուած է **յաջորդ, ետեւէն եկող, գալիք**, իսկ **յետագայ**-ին դիմաց ալ գրած է **յաջորդող, յետոյ եկող, մօտ յաջորդները**. իրապէս զանազանելի տարբերութիւն մը կա՞յ այս երկու բացատրութեանց միջեւ, իսկ եթէ այո, ապա ինչո՞վ կրնայ արդի հայը զանազանել **յաջորդ**-ն ու **յաջորդող**-ը...: Արտաշէս Տէր Խաչատուրեանի բառարանին մէջ (1968) կը գտնենք երկուքն ալ՝ նոյն արուեստական ու բռնազբօսիկ զանազանութեամբ. արդարեւ՝

հետագայ – յաջորդ, ետեւէն եկող, գալիք

յետագայ – յաջորդող, յետոյ եկող, ետքինը

Նկատել «տարբերութիւն»-ը **յաջորդ**-ին եւ **յաջորդող**-ին միջեւ, այլեւ **գալիք**-ին ու **յետոյ եկող**-ին միջեւ...: Ո՞ր արեւմտահայուն (եւ ոչ միայն արեւմտահայուն) կրնաս հասկցնել, թէ ասոնք «տարբեր» բաներ են եւ ըստ այսմ պետք է կիրարկուին. բայց միթէ ե՞ն: Աւելի ուշ հայր Անդրանիկ Կռանեան նոյնացուցած է այս երկուքը՝ իբրեւ **յետոյ եկող, յաջորդ**:

Ինչպէս կը նկատենք, արեւմտահայ բառարանագիրները որեւէ հիմնաւորում չունէին **հետագայ** ձեւին կից աւելցնելու **յետագայ** տարբերակ մը, որ ըստ էութեան անգոյ է, երբ Սեբաստացիի, Աւգերեանի, Գաբամաճեանի, Գայայեանի նման հսկաներ տեղ չէին տուած անոր, իսկ աւելի ուշ բերուած զանազանութիւնները բացարձակապէս շօշափելի ու ընկալելի չեն: Ասկէ բացի, իրենց օրին ի նպաստ **հետագայ**-ին ու ընդդէմ **յետագայ**-ին կատարի պայքարով հանդէս եկան հայր Արսէն Ղազիկեանն ու Բենիամին Թաշեանը եւ ուրիշներ: Բայց ահա, ինչպէս ըսի, **յետագայ** ձեւը որոմի մը կենսունակութեամբ զարգացաւ, ուռճացաւ եւ այսօր գրաւած է արեւմտահայ գրաւոր խօսքի մօտաւորապէս 95 տոկոսը:

Այս ուռճացումին պատճառը այն է, որ արդի (ու ոչ միայն արդի) արեւմտահայուն մտքին մէջ աղօտած ու նսեմացած է **հետագայ** բառին դասական իմաստը, եւ ան կառչած է **յետագայ** ձեւին՝ ասոր մէջ տեսնելով **յետոյ գալիք**-ի նշանակութիւնը: Մինչդեռ **հետագայ** բառին մէջ, որ կը նշանակէ **ետեւէն եկող, հետքին վրայէն եկող, հետեւող, յաջորդող**,

արդեն առկայ է **յետոյ գալու** իմաստը, քանի ինչ որ կամ ով որ կը յաջորդէ բանի մը կամ մէկու մը, ինքնաբերաբար **յետոյ** եկած կ'ըլլայ: Բաց աստի՝ դասական **հետ** բառը ինքնին արդէն կը նշանակէ նաեւ **ետք, յետոյ, անել ուշ**, այս իմաստին հիմամբ ունինք **յորմէհետէ** մակբայը, որ կը նշանակէ **որմէ ետք**, այլ խօսքով՝ **հետագայ** կը նշանակէ նաեւ **յետոյ գալիք, յետոյ եկող**: Այս բոլոր իմաստներուն կողքին՝ ալ ի՞նչը կրնար մղել աշխարհաբար մտածողութիւնը, որպէսզի հնարեր **յետագայ** մը, եւ ի՞նչ նշանակելու համար, – իբրեւ յետոյ՞ եկող: Բայց չէ՞ որ **հետագայ**-ն արդէն ունի այս իմաստն ալ, ինչպէս տեսանք:

Այս հնարանքին, այս ընտրութեան մէջ կայ, սակայն, ժողովրդային անփորձ ստուգաբանութեան բաժինը եւս. արդարեւ, **յետ** արմատը, գոնէ աշխարհաբարեան բառերու եւ բայահիմքերու վրայ դրուած, **յետոյ** չի նշանակեր, այլ կը նշանակէ **ետեւ** կամ **դէպի ետեւ**. ահա օրինակներ՝

- յետագնաց – դէպի ետեւ գնացող, գացող
- յետադարձ – դէպի ետեւը դարձած
- յետադաս – ետեւը դասուած
- յետադէմ – դէպի ետեւ դիմող
- յետազդեցիկ – դէպի ետեւ՝ անցածին վրայ ազդող
- յետախաղաց – դէպի ետեւ խաղացող՝ շարժող՝ ընթացող
- յետակաց – ետեւը կեցած, կանգնած
- յետածգել – յետ, այսինքն՝ ետեւը ձգել (Մալխասեան)
- յետահայեաց – դէպի ետեւը հայող, նայող
- յետամնաց – ետեւը մնացած
- յետաշարժ – դէպի ետեւ շարժող
- յետընթաց – դէպի ետեւ ընթացող, հկնշ.՝ յառաջընթաց
- յետսապահ – ետեւը՝ ետեւի դիրքերը պահող

Խորքին մէջ **յետ** արմատը՝ **ի ետ**, իր բոլոր կիրարկութեանց մէջ ալ **ետեւ** կը նշանակէ. ի՞նչ ըսել է, օրինակ, **յետպատերազմեան տարիներ**, – սա կը նշանակէ այն տարիները, որոնք եկան **պատերազմին ետեւէն**. այսինքն՝ պատերազմը աւարտեցաւ, անոր ետեւէն եկան այս տարիները եւ յաջորդեցին պատերազմին: Անշուշտ այսպիսիներուն մէջ մենք այլեւս ժամանակային իմաստ ալ կը դնենք, եւ **յետպատերազմեան**-ը կ'ընկալենք (նաեւ) իբրեւ **պատերազմէն ետք, յետոյ** եւ այլն, սակայն այս ժամանակային իմաստը յառաջացած է պարզ համաբանութեամբ միայն:

Այս տուեալներով՝ եթէ մենք ունենայինք **յետագայ** բառ մը, ապա ան պիտի նշանակէր **դէպի ետեւ եկող**, եւ ոչ թէ՛ **յետոյ եկող**, ինչ որ այս բառը կիրարկողներուն ուզածը կամ ենթադրածն է: Իսկ **դէպի ետեւ եկող**-ի գաղափարը կը գտնենք արդէն **յետագնաց, յետախաղաց, յետընթաց** բառերուն մէջ, եւ լեզուն փաստօրէն գոհացած է այս երեքով եւ պէտք

չէ տեսած հնարել **յետագայ** մըն ալ, որ պարզ ռամկաբանութիւն մըն է, յերկրածոյ գոյացութիւն մը:

Մտածողներ ալ կան, թէ բերուած կրկնակ ձեւերու առկայութիւնը լեզուական հարստութիւն մըն է. սխալ տրամաբանութիւն. **յետագայ**-ն իր անորոշ իմաստով ակելորդ ու խանգարիչ բեռ մըն է, որ կը կաշկանդէ **հետագայ**-ի ճիշտ ընկալումն ու հեզասահ կիրարկութիւնը:

Եզրակացութիւն՝ հայերէնը **յետագայ** չունի, անոր կարիքն ալ չունի:

հեքիաթ (✓) - հէքիաթ, հէքեաթ, հէքեաթ

հէգ (✓) - հէք

Այս բառը հաւասար յաճախականութեամբ կը գրուի բերուած երկու ձեւերով ալ: Չեմ ուզեր բնագրային օրինակներով ծանրաբեռնել շարադրանքս, որովհետեւ հրատարակիչներ ու խմբագիրներ կան, որոնք ըստ իրենց ճաշակին կը փոխեն հեղինակին ձեռագիրը: Գոհանանք բառարաններու պարզած պատկերով:

«Նոր հայկազեան»-ը կը ծանրանայ **հէք**-ին վրայ, սակայն կ'ընդունի, որ կայ **հէգ** ձեւը եւս ու կը բերէ օրինակներ այս վերջինով: Ասկէ անդին միւս բառարանագիրները ընթացած են նոյն խարխափումով՝ մերթ ընդունելով մէկը, մերթ միւսը, մերթ՝ երկուքը հաւասարապէս: Պետրոս Կարապետեան (Յայերէն-օսմաներէն բառարան) ունի **հէք** եւ **հէգ**, Գայայեան դրած է **հէք**, ճիգմեճեան՝ **հէք** եւ **հէգ**, Տէր Խաչատուրեան միայն **հէգ**, հայր Կռանեան **հէք** եւ **հէգ**: Իսկ ի՞նչ է Աճառեանի տեսակետը: Աճառեան նախ կը հաստատէ, թէ բառիս ծագումը անյայտ է. ապա կը բերէ բնագրային բազմաթիւ օրինակներ **հէգ**-ով՝ սկսած Ե. դարէն, ընդունելով հանդերձ, որ սոյն օրինակներուն կարելի է այլուր հանդիպիլ **ք**-ով եւս, սակայն, կ'աւելցնէ, «ուղղագոյնն է **հէգ**» (Արմ., Գ., 90բ): Մալխասեան միայն **հէգ** ունի, իսկ Ջահուկեան ընտրած է **հէգ**՝ փակագծի մէջ դնելով **ք**-ով տարբերակն ալ: Ակադեմիայի եւ Աղայեանի բացատրական բառարանները կը մերժեն **ք**-ով տարբերակը եւ կ'ընդունին **գ**-ովը: Աւելցնենք, որ արեւելահայերը, նման վիճելի պարագաներու մէջ, ընդհանրապէս կ'առաջնորդուին իրենց ականջով, որ շատ ակնյայտ կ'ընկալէ մեր բառերու արտասանութիւնը: Օրին Յովհան Վանանդեցիին **գ**-ով գրած է բառս (Աւա՛ղ ցաւոյս... արդ ի շամբից ի տիղմն գաս **հիգաբար**), այնպէս ալ Մ. Պեշկեթաշլեան (Ուր **հէգ** մուսայս մատն ի յերեր...), մինչ Գրիգոր Փեշտիմալճեան կը գրէ **ք**-ով (Եհաս օրհաս կենաց **հիքոյս**, ժամանեցի ի բանդ անլոյս...), ինչպէս եւ Արսէն Բագրատունի (Վա՛յ եւ եղո՛ւկ ինձ **հիքիս**, Սուգ եւ ի յիմ սիրելիս): Դուրեան նմանապէս գրած է **ք**-ով (Ոչ ոք ըսաւ՝ **հէք** տղայ...): **Յէք** կը գրեն Նաեւ Ռ. Պերպերեան, Դ. Վարուժան, Գրիգոր Չոհրապ, Ռուբէն Որբերեան եւ Մատթէոս Չարիֆեան:

Մեր կողմէ ակնցնենք հետեւեալը՝ ի պաշտպանութիւն **հէգ**-ին. հայերէնը չունի որեւէ արմատական բառ, որ **էք**-ով վերջանայ. եղածներուն մէջ՝

այծեք, արծեք, կոճեք, մատնեք, քոչեք, օրհնեք, էք-ը միշտ ածանց է: Մինչդեռ արմատական **էգ**-ով ունինք՝ **եղեգ, էգ, մեգ, սեգ, վեգ, տեգ**, ուրեմն տրամաբանօրեն նաեւ՝ **հեգ**: Եւ որովհետեւ այլեւս ընդունելի չեն նման երկձեւութիւններ եւ վերոնշեալներէն մէկը կամ միւսը պէտք է վերնայ մեր լեզուական բարբերէն, պարզ է, որ պէտք է ընդունիլ **հեգ**-ը՝ այսպետով միասնութիւն մը կազմած կ'ըլլանք նաեւ արեւելահայերէնի հետ:

հոգեվարք (✓) - հոգեւարք (երկրորդ արմատը վար-ել է, քշել, հեռացնել)

հունդ, ընդեղէն (✓) - հունտ, հնտեղէն, ընտեղէն

Մեր նորագոյն բառարանները կը զանազանեն հունտ, ունդ, ընդեղէն: Պարզ է, որ բոլորին արմատը նոյն ունդ-ն է. ուրեմն՝ հունդ, ունդ, ընդեղէն:

հրեայ (✓) - հրիայ, հրեայ

ձեռքբերում (✓) - ձեռք բերում

Ճիշտ է, որ այս գոյականը կը յառաջանայ **ձեռք բերել** յարադիր բայէն (որուն բաղադրիչները անջատ կը գրուին), սակայն ինք միաձոյլ կը գրուի. նման շատ օրինակներ ալ տեսանք **ներառել** բային առթիւ՝ **ներս առնել-ներառել-ներառում**: Նաեւ՝ **դուրս բերել-դուրսբերում, երեսը պատել-երեսպատում**: Բաղադրիչներու ձուլում կրնան ունենալ կայուն բառակապակցութիւններէ յառաջացած բառերը եւս. օրինակ՝ **բարի դրացի-բարիդրացիական, աչքը ծակ-ծակաչք, բերանը բաց-բացբերան, երեսը պարզ-պարզերես, երեք յարկ-երեքյարկանի, չորս գլուխ-չորսգլխանի, կես գիշեր-կեսգիշերային, այս օրինակով-այսօրինակ, երկու հատոր-երկհատոր, այլեւ՝ հայորդի, ջաղացքար, տաքգլուխ, քաջորդի, քարսիրտ** եւ այլն:

Աւելի մանրամասն տեսնել «Կցական բարդութիւններ §3»:

ձմեռանոց (✓)- ձմերանոց

ճիշտ (✓)- ճիշդ

«Նոր հայկազեան»-ը ունի **ճիշդ**, որուն ռամիկ ձեւը **ճիշտ** է կը գրէ ան. բերուած են մօտ քսան բառեր՝ բոլորն ալ **ճիշդ** արմատով: Աճառեան դրած է **ճիշդ** բառայօդուածը, սակայն կ'աւելցնէ, որ **շդ** հնչիւնախումբը չունի հայերէնը, եղածները միշտ **շտ** են, օրինակ՝ **ամբարիշտ, աշտարակ, աշտե, գիշտ, երաժիշտ, կոշտ, հաշտ, հեշտ, միշտ, նաժիշտ, շեշտ, պաշտօն, ռիշտ, վաշտ, վիշտ, տաշտ**: Հնչիւնաբանօրեն եւս **շ** եւ **տ** խուլերը շատ աւելի հաշտ կ'ընթանան իրարու հետ, քան **շ** խուլն ու **դ** ձայնեղը: Պէ՞տք է ենթադրել, թէ **ճիշդ**-ը սխալագրութիւն մըն է, եւ գրել **ճիշտ**, ինչպէս կ'ընեն կարգ մը արեւմտահայեր, օրինակ՝ «Հորիզոն» գրական յաւելուածը եւ ուրիշներ, ջնջելով այս եզակի բացառութիւնը եւ միութիւն մըն ալ հաստատելով արեւելահայերէնին հետ: Միւս կողմէ ծանօթ է արեւմտահայուն կառչածութիւնը **ճիշդ**-ին:

Բոլոր երեւոյթները կը թելադրեն, որ պետք է առնել այս դժուար քայլը եւ հաշտուիլ **ճիշտ**-ի հաստատումով՝ թէկուզ հետագայ սերունդներու սիրոյն:

ճոճռալ (✓) - ճրճռալ

մանուշակ (✓) - մանիշակ

«Նոր հայկազեան»-ը, Գաբամաճեան, Գայայեան, ճիզմեճեան ունին **մանուշակ**: Տեր խաչատուրեան եւ Կռանեան ունին երկուքն ալ՝ իբրեւ անշատ բառայօդուածներ: Մալխասեան եւ ակադեմիայի քառահատորը կը մերժեն **մանիշակ**-ը եւ կ'որդեգրեն **մանուշակ**-ը: Ըստ Աճառեանի՝ ասոնք նոյն ծաղիկին երկու տարբեր արտասանութիւններն են՝ պարսկական եւ ասորական, որոնք հաւասարապէս մուտք գործած են հայերէնի մէջ: Ուրեմն նախընտրաբար կ'որդեգրենք **մանուշակ** ձեւը:

մանրագնին (✓) - մանրագնինին

Տեսնել նաեւ **խորագնին**:

մարմաջ (✓) - մարմաչ

մեծհայր, մեծմայր (✓) - մեծ հայր, մեծ մայր

մեծ մասամբ - մեծաւ մասամբ, մեծամասամբ

Մեծաւ մասամբ-ը մերժելի է այնքանով, որ ան գրաբար է: Իսկ եթէ ոմանք կը նախընտրեն գրաբար գրել, անշուշտ ազատ են:

միմեանց (✓) - միմիանց

միջնամատ (✓) - միջնեմատ

Շատեր **մատնեմատ** բառին ազդեցութեամբ կամ հետեւողութեամբ **ե**-ով կը կազմեն այս բառը եւս: Կ'ըսենք **մատնեմատ**, որովհետեւ մեկնակէտը **մատանի** է, որուն **ի** ձայնաւորը իրեն յաջորդող **ա** յօդակապին հետ կը դառնայ **ե** (**ի+ա > ե**), եւ կը ստանանք **մատանեմատ > մատնեմատ**: Մինչդեռ **միջնամատ** բառին առաջին արմատը **միջին** է, ուստի իրեն յաջորդող յօդակապը անփոփոխ կը մնայ, եւ կ'ունենանք **միջնամատ**:

Տեսնել նաեւ **ամսական** եւ **օրական** բառերը:

միւռոն (✓) - մեռոն, միռոն

մողէզ (✓) - մողէս

«Նոր հայկազեան»-ը ունի **մողէս**, սակայն աշխարհաբար բացատրութեան մէջ կը գրէ **մողէզ**, որով պետք է հասկնալ, թէ մեր արդի լեզուի մէջ աւելի տարածուած է երկրորդը: Աճառեան ունի **մողէզ** բառայօդուածը, որուն մէջ կը թուէ **մուղէզ, մուղէս, մողէս, մուղիզ** տարբերակներն ալ՝ աւելցնելով «Նոր գրականի (իմա՝ արեւելահայերէնի – ԱԵ) ընդունած ձեւն է միայն **մողէս**», որ համաձայն է նաեւ պարսկերէնէ փոխառեալ ձեւին, որ է malus կամ malos: Այսուհանդերձ, հաւանաբար **բզէզ, խլէզ, մալէզ, պարտէզ,**

բարտեզ բառերու կողքին ակելի հարագատ պիտի հնչէր **մողեզ**-ը, որ եւ յարաբերաբար ակելի շատ ականդուած է արեւմտահայ իրականութեան մէջ:

մոթմոթալ (✓) - մրթմրթալ, մրթմոթալ

Գրաբարը ընդմիշտ չունէր այս բառը:

Սահակ վ. Ամատունի իր 1912-ին լոյս ընծայած «Յայ բառ ու բան» գաւառական բառարանին մէջ կը նշէ **մրթմրթալ** ձեւը, սակայն կը յղէ **մոթմոթալ**-ին, այսինքն՝ կը կառչի այս վերջինին: Յաջորդ տարի լոյս տեսած իր «Յայերէն գաւառական բառարան»-ին մէջ Յ. Աճառեան կ'որդեգրէ **մրթմրթալ** ուղղագրութիւնը: Եթէ մինչ այդ արեւմտահայ իրականութեան մէջ հրատարակուած այլազան բառարաններու մէջ երբեմն որոշ տատանումներ կային ի նպաստ միջանկեալ **մրթմոթալ** ձեւի մը, ապա այնուհետեւ երկփեղկումը կը դառնայ ամբողջական. արեւելահայերը կը գրեն **մոթմոթալ**, արեւմտահայերը կը գրեն **մրթմրթալ**:

«Արմատական»-ը չունի նման բառայօդուած, սակայն այլ առիթներով, օրինակ՝ **մոմոալ**-ին առիթով, Աճառեան վերստին կիրարկած է **մրթմրթալ** ձեւը, որուն կը շարունակէ կառչած մնալ: Յատկանշական է հետեւեալ իրողութիւնը. այս նոյն բառայօդուածին մէջ ան կը թուէ ուրիշ բնածայն բառեր եւս, ինչպէս՝ **զոալ-զոզոալ**, **թոթոալ**, **խոխոալ**, **տոտոալ**՝ բոլորն ալ զոյգ **ո**-ով: Արեւմտահայերս տակաւին ազատօրէն կը գրենք **կոթալ** եւ **կոթկոթալ**, բայց ահա երբ կարգը կու գայ նմանապէս բնածայն **մրթմրթալ**-ին՝ Աճառեան այս վերջինը կը գրէ **ր**-ով. ո՞ր է տրամաբանութիւնը կամ արդարացումը այս զարտուղութեան, – չկայ, չենք գտներ զայն:

Աշխարհաբարը, հաւանաբար ակելի ճիշտ պիտի ըլլար ըսել՝ մեր բարբառները ունին **մոուլթ** բառը, որ կը նշանակէ «քիթ-բերան, դունչ», իսկ **մոթմոթալ** կը նշանակէ քիթին տակէն անհասկնալի կամ կիսահասկնալի ձայներ կամ բառեր արտաբերել: Արդ, ի՞նչը կ'արգիլէ մեզի մտածել, թէ **մոթմոթալ**-ը կազմուած է **մոուլթ** արմատի հիմամբ, այսինքն՝ «մոուլթին տակէն խօսիլ, քրթմնջել, փնթփնթալ» իմաստով, ճիշտ ինչպէս կ'ըսենք «քիթին տակէն խօսիլ»: Ուրեմն որդեգրելով առաջին ձեւը՝ **մոթմոթալ**, վերականգնած կ'ըլլանք բառիս մէկ տրամաբանական ստուգաբանութիւնը, միւս կողմէ՝ միութիւն հաստատած կ'ըլլանք արեւելահայերէնին հետ եւս, մանաւանդ որ մեր բառարանագիրները այնքան ալ խիստ կողմորոշուած չեն. Տէր հաչատուրեան եւ Կռանեան հաւասարապէս ունին թէ՛ **մրթմրթալ**, թէ՛ **մոթմոթալ**՝ իբրեւ երկու անջատ բառայօդուածներ, եւ տաղտկալի կացութիւն մըն է այս, որ լեզուականօրէն ու մանկավարժօրէն ընդունելի չէ:

մոմուռ, մոմոալ (✓) - մրմուռ, մրմոալ

Կը նշանակէ խոր, սուր, մնայուն ցաւ. կը նշանակէ նաեւ սոյն ցաւին հետեւանքով արձակուած աղմուկը, անորոշ ձայնը, **մոմոոցը**: Բայրը՝

մոմռալ Է: Այս արմատը մեծ հետեւողականութեամբ արձանագրուած է երկու **ռ**-ով գրաբարի բոլոր բառարանագիրներուն, ինչպէս նաեւ Աճառեանի, Գաբամաճեանի, Մալխասեանի եւ Գիտութեան ակադեմիայի կողմէ: Արեւմտահայ աշխարհաբարի բառարանագիրները ասոր կից կ'ընդունին **մրմռռ** արմատ մը, որմէ՝ **մրմռալ**, իբրեւ՝ **քրթմնջել**, քիթին տակէն անորոշ բաներ մը ըսել, **տռտռալ** եւ այլն (Գայայեան): Եւ այնուհետեւ այս ինքնաբոյս երկուութիւնը գետին շահած է ու կը շարունակուի մինչեւ մեր օրերը, մինչդեռ այս վերջին իմաստը առկայ է Նոյնինքն **մոմռռ** արմատին մէջ, եւ փաստօրէն երկրորդ կամ տարբեր արմատ մը գոյութիւն չունի:

Հայերէնին համար՝ ձայն ու ցաւ հասկացութեանց Նոյն բառին մէջ համատեղումը անսովոր երեւոյթ չէ, քանի որ ամեն ցաւի կ'ընկերանայ բնորոշ ձայն մը, աղմուկ մը. ստորեւ օրինակներ, որոնք քաղուած են Աճառեանի «Հայերէնի գաւառական բառարան»-էն.

*****խշխշալ** ըստ Աճառեանի հաւասարապէս կը նշանակէ՝ ա) ծառերու տերեւներու սօսափիւն, գետի ջուրի զօրեղ խոխոցիւն, խորովուող միսի աղմուկ. բ) սաստիկ ցաւ, մորմոք:

*****մզմզալ**՝ ա) ճչալ, ճըւճուալ. բ) կսկծալ, սաստիկ ցաւիլ:

*****սըլսուալ**՝ ա) հովի, ծառի խշշոց, սօսափիւն. բ) լալ, հեծկլտալ:

*****երկնել**՝ ա) հեծել, հառաչել. բ) ծննդաբերական ցաւեր զգալ:

*****հոգ**՝ ա) ա՛խ քաշել. բ) ցաւ, վիշտ, տրտմութիւն («Արմատական»):

Ասոնց ծիրէն ներս կ'իյնան տակաւին **հնհնալ-հնհնութ**, **նուալ-նըւնուալ-նըւնուոց** բառերը, որոնք հաւասարապէս ձայն ու ցաւ կ'արտայայտեն:

ՌՌ հերթականութեամբ կը գրուին բնաձայն այլ բառեր եւս՝ **գոռգոռալ**¹, **գոզգոալ**, **խոխոալ**, **կոկոալ**, **հոհոալ**, **ճոճոալ**, **պոռպոալ-պոռպոռալ**, **տռտռալ**: Աչքի առաջ ունենալ նաեւ՝ **գոմոալ**, **եռուզեռ**, **թովոալ-թովոռն**, **ծոմոել**, **ծուռումուռ**, **կեռումեռ**, **շուռումուռ**, **վառվոռի-վառվոռն**: Ասոնք մեծ մասամբ յառաջացած են աշխարհաբարի մէջ՝ հաւանաբար ռամկօրէնի ճամբով եւ անցնելով միջին հայերէնէն:

Ունինք **ՐՐ** հերթականութեամբ **բառ-բարբառ-բարբառիլ**, **գիռ-գրգիռ-գրգռել**, **թիռ-թրթիռ-թրթռալ**, **կառ-կարկառ-կարկառել**, **սառ-սարսուռ-սարսուալ** բառերը, որոնք իրենց արմատական առաջին **ռ**-ն վերածած են **ր**-ի՝ հետեւելով հնչիւնաբանական օրէնքի մը, որ մասամբ գործած է դասական հայերէնի մէջ. սա կը պահանջէր, որ բաղաձայնէ առաջ **ռ**-ն վերածուի **ր**-ի: Այս տրամաբանութեամբ ալ, օրինակ, **ձեռ** արմատը գործիականի մէջ կու տար **ձերք**(ակալել), **ջեռ** կու տայ **ջերմ**, նաեւ՝ **քոյր-քեռ-քերք**: Ոմանք այս կանոնին մէկ արձագանգով՝ մեքենաբար կը գրեն նաեւ **գորգոռալ**, **թրվոալ**, **վարվոռն**, ինչ որ սխալ է²:

1. Որմէ յառաջացած է **ամպագոռգոռ** Նոր կազմութիւնը յատկապէս արեւելահայերէնի մէջ:

2. Գրաբարին բոլորովին խորթ չէին **ՌՐ** հերթականութիւնը ունեցող բարդութիւնները. օրինակ՝ «Նոր հայկագեան»-ը նախապատուութիւնը կու տայ **թրթռալ** եւ **թռթռել** ձեւերուն, եւ բերած բնագրային բոլոր օրինակները ունին **ՐՐ** հերթականութիւնը. ուրեմն աշխարհաբարը պարզապէս շեղած է գրաբարէն եւ Նուիրականացուցած է **թրթռալ**-ը: Պարագան Նոյնն է **թիռ** արմատը ունեցող բոլոր բարդ եւ ածանցաւոր բառերուն: **Սարսուռ** բառին կից Նոյն տեղը կը կարդանք. «Գրի եւ **սառսուռ**»,– եւ բերած բնագրային օրինակները գրեթէ ունին միայն **ՐՐ** հերթականութիւնը **սառսուռ**, **սառսուռոյ**, **սառսուռոյն**, **սառսուռով** բառերով: Եւ վերջապէս տեսանք արդէն **մոմռալ** եւ **վառվոռիլ**, որոնք երկուքն ալ ժառանգուած են դասական հայերէնէն: Այս օրինակները ցոյց կու տան, որ **ՐՐ** հերթականութիւնը ունի բաւական կամայական բնոյթ մը, որ շատ հեռու է տիրական, միօրինակ ու համոզիչ ըլլալէ:

1. Ազդակ, գրգիռ, դրոս, խթան, մղոն (motivation):

Իսկ ՐՐ հերթականութեամբ կրկնարմատներ են՝ **անդորր, բերրի, դրդիր¹, երրորդ, թրթուր, խորտուբորտ, ծործոր, կերկեր-կերկերել, հետաքրքիր-հետաքրքրել, հուրհուր, մարմրիլ, մրրիկ, որկոր, չարչարել, չարչրկել, չորրորդ, սորիլ-սորսորիլ, տարր, տերտեր, փորփորել-փորփրել, փրփուր-փրփրիլ, քարքարոտ, քրքիր-քրքրել, օրրան** եւ այլն: Միւս կողմէ՝ **երրեակ** կը գրուի նաեւ **եռեակ**, որ յայտնօրէն աւելի կոկիկ է:

յանգերգ (✓) - յանկերգ

Այս բառը արեւմտահայ բոլոր բառարաններուն մէջ գրուած է **յանկերգ՝ կ-ով**: Այսպէս ալ կը ճանչնանք ու կը կիրարկենք զայն արեւմտահայերս: Այդ նոյն բառարանները ունին, սակայն, **յանգ** եւ **յանգիլ**, որոնք արմատակից են **յանկերգ-ին**, եւ ոչ ոք մինչեւ հիմա չէ գայթակղած այս հակասութեան համար: Այս նոյն կացութիւնը կը տիրէր արեւելահայ իրականութեան մէջ եւս, բայց ան սրբագրուեցաւ խորհրդային շրջանին, եւ այսօր արեւելահայերը հաւասարապէս կը գրեն **յանգ, յանգիլ, յանգերգ՝** երեքն ալ **գ-ով** (անշուշտ **հ** սկզբնատառով):

Ուրկէ՞ այս երկուութիւնը: Պատասխանը կը գտնենք «Նոր հայկագեան»-ի մէջ, ուր գրեթէ բոլոր արմատակից բառերը գրուած են երկձեւ՝ **յանգ-յանկ, յանգագոյն-յանկագոյն, յանգական-յանկական, յանգակից-յանկակից, յանգաւոր-յանկաւոր** եւ այլն: Այս զուգաձեւութիւնները հաստատուած են Աճառեանի կողմէ եւս: Հաւանաբար պէտք է ըսել հետեւեալը՝ ի պաշտպանութիւն **գ-ով** տարբերակներուն. արմատիս հնագոյն ձեւը եղած է **յանգ՝ գ-ով**, որ կ'արտասանուէր yang: Հետագային, երբ մեսրոպեան **կ** տառը սկսաւ արտասանուիլ **ց**, մեր մատենագիրները, հետեւելով իրենց արտասանութեան, սկսան բառս ինքնաբերաբար գրել **յանկ**, որով յառաջացան այս վերջինին հետեւող՝ վերոնշեալ զուգահեռ կազմութիւնները:

Ուրեմն, որդեգրելով **յանգերգ** ձեւը՝ սրբագրած կ'ըլլանք պատմական վրէպ մը, վերջ տուած կ'ըլլանք անտեղի երկուութեան մը՝ միածեւ գրելով արմատակից բառերը, վերադարձած կ'ըլլանք մայր ձեւին եւ վերջապէս միութիւն մըն ալ կը հաստատենք արեւելահայերէնի հետ: Միւս կողմէ՝ աւելի հեշտ ու հետեւողական կը դառնայ անոր ուսուցումն ալ:

յաւերժ (✓) - յաւերժ

Հնագոյն արձանագրութեանց մէջ այս երկու ձեւերը գրեթէ հաւասար յաճախականութեամբ հանդէս եկած են: Նորագոյններէն Մայիսասեան 27 բաղադրեալ բառ ունի՝ բոլորն ալ **յաւերժ-ով**: Այսուհանդերձ ան մերժելի ըլլալէ չի դադրիր, քանի **Է-ով** գրելու որեւէ պատճառ ու հիմնաւորում գոյութիւն չունի, մանաւանդ որ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը կը հակադրուի երկու բաղաձայնէ առաջ եկող **Է-ին**:

յետագրութիւն (✓) - յետ գրութիւն, յետ գրութեան

«Նոր հայկազեան»-ը չունի այս բառակապակցությունը իբր այդպիսին. ան ունի մեծաթիւ օրինակներ **յետ** նախադրութեամբ եւ **սեռական** հոլով խնդիրով, ինչպէս՝ **յետ մահու, յետ երից անուրց, յետ գերութեան, յետ պատերազմի** եւ այլն, որոնք առնչութիւն չունին մեր քննարկումին հետ, որուն առարկան այն փոքրիկ գրութիւնն է, որ նամակագիր մը, յօդուածագիր մը կամ որեւէ գրութեան հեղինակ կ'աւելցնէ, ըսենք, մայր գրութեան անարտին՝ զայն ստորագրելէ առաջ կամ ետք՝ **Յ. Գ.** յապաւումի ձեւին տակ:

Այս սովորութիւնը աշխարհի ժողովուրդներու մէջ ծնունդ պէտք է առած ըլլայ լատիներէնի թելադրանքով, ուր ի վաղուց անտի շատ յստակ կ'արձանագրուի ան ընդհանրապէս Post-scriptum, շատ անելի յաճախ՝ P. S. յապաւումով:

Հիմա տեսնենք, թէ մեր աշխարհաբարի հեղինակները ինչպէ՛ս թարգմանած են այս բառը, որ կցական բարդութիւն մըն է եւ ենթադրուած է բնորոշել այն հակիրճ գրութիւնը, որուն ակնարկեցինք:

Կը գտնենք երեք տարբեր մեկնութիւններ.

ա) **յետ գրութեան** կը թարգմանեն՝ Յեթիմեան, Տեմիրճիպաշեան, Էմինեան, Փափագեան, Չաքմագեան, Մալխասեան, Լուսինեան, Կոզեան, Կռանեան, Գույումճեան, Գուշագճեան:

բ) **յետ գրութիւն** կը թարգմանեն՝ Աղայեան, Ակադեմիայի քառահատորը, Մուրատեան-Խաչատրեան:

գ) **յետագրութիւն** կը թարգմանեն՝ Աւգերեան, Բիւզանդացի, Նուպարեան, ճիզմեճեան¹:

Ո՞ր մէկը ընտրել այս երեքէն:

ա) **յետ գրութեան**

Այս՝ ընդհանուր հայերէնին շատ ծանօթ կաղապարը, ուր ունինք **յետ+սեռական** կաղապարը, ժամանակ ցոյց կու տայ թէ՛ գրաբարի, թէ՛ աշխարհաբարի մէջ եւ կը պատասխանէ **ե՞րբ** հարցումին. այսպէս՝ **յետ մահու՝ ե՞րբ, յետ պատերազմի՝ ե՞րբ**:

Արդ, մեր փնտռածը ժամանակի անուն մը չէ, այլ անունն է գրութեան մը, որ առարկայանիշ հասկացութիւն է եւ իբր այդպիսին՝ պէտք է պատասխանէ **ի՞նչ** հարցումին:

բ) **յետ գրութիւն**

Այս կաղապարը՝ **յետ+ուղղ.- հայց.**, հայերէն չէ:

Մեր լեզուն՝ գրաբար, միջին հայերէն եւ աշխարհաբար, ոչ մէկ ատեն համատեղած է **յետ** նախադրութիւնը ուղղ.-հայց. հոլովը կրող գոյականի մը հետ: Ան կրնայ դրուիլ միայն ու մի՛ միայն սեռական հոլովին վրայ:

1. Այս բոլոր բառարանագիրները կը գտնենք Նայիրի կայքին մէջ:

Չետեւաբար «յետ գրութիւն»-ը մերժելի է՝ ո՛վ ալ գտնուի անոր ետին, ո՛վ ալ ընդունած ըլլայ զայն:

գ) յետագրութիւն

Չայերէնի բառակազմութեան բոլոր կանոնները յարգող իսկական բարդութիւն մըն է այս, որ կը նշանակէ «ետեւը, վերջը գտնուող գրութիւն»: Այլ խօսքով՝ սա ճիշտ այն բառն է, որ կը փնտռենք՝ բնորոշելու համար գրութեան մը աւարտին աւելցած միւս՝ յարաբերաբար աւելի հակիրճ, վերջէն յիշուած, լուսաբանութիւն մը բերող հատուածը: Ան առաջարկուած է Աւգերեանի, Բիւզանդացիի, Նուպարեանի եւ ճիզմեճեանի կողմէ եւ կը լրացնէ իմաստաբանական եւ քերականական բոլոր պայմանները:

Չայերէնի փնտռածը ճիշտ այս **յետագրութիւն**-ն է:

Փոխադրենք հարցը պահիկ մը լատիներէնի մէջ, որու, ինչպէս ըսինք, Post-scriptum-ին ժառանգորդն է մերը եւ աշխարհի բոլոր ժողովուրդներունը: Եւ տեսնենք, թէ ինչպէ՞ս վարուած է լատիներէնը:

Post-ը հոմանիշն է մեր **յետ**-ին:

Գալով **scriptum**-ին, ան հայցական հոլովն է script ուղղականին եւ կը նշանակէ գիր, գրութիւն:

Արդ, եթէ լատիներէնը գրէր post scriptum՝ անշատ, այս բառակապակցութիւնը պիտի պարզապէս նշանակէր **յետ գրութեան կամ գրութենէ ետք**, ինչպէս **post mortem** կը նշանակէ **յետ մահու** կամ **մահէն ետք**, **post bellum** կը նշանակէ **յետ ռազմի** կամ **պատերազմէն ետք**. այսինքն՝ ճիշդ հայերէնի **յետ գրութեան** համարժէք կառոյց, որ ժամանակ ցոյց կու տայ եւ կապ չունի գրութեան հետ:

Բայց լատիներէնը գրած է **post-scriptum**՝ կցուած:

Որովհետեւ իր նպատակը ժամանակի մը անուանումը չէ եղած, այլ ան փնտռած է բուն գրութեան յաջորդող **յետագրութիւնը**:

Այս ընելու համար՝ ան կապած է իր երկու բաղադրիչները միութեան գծիկով մը,– ինչպէս հայերէնը կապած է զանոնք յօդակապով մը,– որովհետեւ այս լեզուն շատ հակամետ չէ յօդակապաւոր բարդութիւններ կազմելու, չունի այդ ճկունութիւնը, ուստի ան գոհացած է կցական բարդութեամբ մը հո՛ն, ուր հայերէնը կ'առնէ այդ նոյն բաղադրիչները եւ յօդակապի մը շնորհիւ այնքան հեշտութեամբ կը կազմէ իր **յետ+ա+գրութիւն** բարդ բառը, որ ձեւի ու իմաստի գերազանց ներդաշնակութիւն մըն է:

Post-scriptum=յետագրութիւն հաւասարութեան մեր մէջ առաջին

անդրադարձողը հայր Յարութիւն Ազերեանն է, իսկ իրմէ ետք Նորայր Բիւզանդացին, երկուքն ալ հմուտ լատինագետ էին. ասոնք առաջինը ճիշտ ըմբռնած են լատինական յիշեալ կառոյցը եւ այդ ճիշտ ըմբռնումին արդիւնքն է **յետագրութիւն** ճիշտ ձեւը՝ իբրեւ «յաւելուած նամակի, որ գրի համառօտութեամբ P. S. եւ հայերէն Յ. Գ.» (ՆԲ):

Ուրեմն՝ կա՛մ կը գրենք «Յետագրութիւն»՝ ամբողջութեամբ, կա՛մ «Յ. Գ.»՝ յապաւումով, հասկնալու համար, սակայն, որ այս յապաւումը կը նշանակէ **յետագրութիւն** եւ ո՛չ թէ **յետ գրութեան** կամ **յետ գրութիւն**:

յոբելեան (✓) > յոբելեանական, յոբելինական, յոբելենական

Գրաբարը **յոբելեան**-ը կիրարկած է իբրեւ գոյական եւ ածական: Ուրեմն մեր թուած երեքէն ոչ մէկը ունի: Աշխարհաբարը զայն նկատած է գոյական, ուստի յառաջացած է անով ածանցաւոր ածական մը կազմելու կարիքը:

Յառաջացած են վերոբերեալ երեք լուծումները:

- յոբելեանական

Այսպէս, շատ հարեւանցի ու միայն մէկ անգամ գրած է Աճառեան:

Այս ձեւը կը հիմնուի այն թաքուն տրամաբանութեան վրայ, որ արդի հայերէնը այլեւս հնչիւնափոխութեան շատ հակամետ չէ. օրինակ՝ կ'ըսենք **արբանեակ-արբանեակային** եւ ոչ **արբանեկային**, մինչ անդին ժառանգած ենք ու կը պահենք ատեան-**ատենական**, մատեան-**մատենագիր** եւ այլն:

Արեւելահայերէնը ոչ մէկ երկրնտրանքի առջեւ գտնուած է. միահամուռ կիրարկած են **յոբելեանի-յոբելեանական**:

-յոբելինական

Այսպէս գրողները կը կազմեն բաւական մեծ թիւ մը:

Այս **եա > ի** հնչիւնափոխութիւնը, որ հայեցի չէ, բազմիցս կը գտնենք «Նոր հայկազեան»-ի **յոբելեան** յօդուածին մէջ՝ «յոբելինի» ձեւով, որ **յոբելեան** բառին գրաբարեան սեռական-տրականն է: Բացառուած չէ, որ **յոբելինի**-ի հակում ունեցողներ հիմնուին գրաբարի այս սեռականին վրայ:

-յոբելենական

Այս մէկը Բ. Թաշեանի առաջարկած ձեւն էր՝ հետեւողութեամբ հնչիւնափոխական **եա > ե** հանրածանօթ կանոնին, որուն վերը ակնարկեցինք: Թաշեան ուղղակի կ'ընդվզէր, երբ տեսներ միւս երկուքէն մէկնումէկին կիրարկումը: Այսպէս էր, որովհետեւ Թաշեան լեզուական ճկունութիւն չուներ, եւ կանոնը իրեն համար անշրջանցելի էր: Սակայն լեզուն միշտ կանոններով չ'առաջնորդուիր, այդ պատճառով ալ աշխարհի բոլոր լեզուներու մէջ կը յառաջանան բացառութիւններ:

Յամենայնդեպս բաւական շատ են **յոբելէնական** գրողները այն նոյն տրամաբանութեամբ, որ կը թելադրէր Թաշեան:

Դժուար է ներկայի դրութեամբ միաձայնութիւն յառաջացնել. միայն այս ըսենք, որ բազմաթիւ գործօններ պիտի միջամտեն անհատական ընտրութեան մէջ: Այդ գործօններէն մէկն ալ բարեհաշուութիւնն է, եւ ենթադրելի է, թէ ամենաբարեհունչը **յոբելիականն** է:

Արդեօք նոյն զգացողութեամբ տարուած չէի՞ն մեր մատենագիրները, երբ **յոբելիսի** կը գրէին, մինչ կանոնը կը պահանջէր, որ գրէին **յոբելէնի**, ինչպէս՝ ատեան-**ատենի**, մատեան-**մատենի**, պատեան-**պատենի** եւ այլն:

Հաւանաբար պետք է ապաւինիլ ժամանակին, որ բիւրեղացնէ ասոնք:

յոզնակի (✓) - յոքնակի

Թէեւ հիմա այլեւս չենք հանդիպիր **յոքնակի** ձեւին, սակայն մօտիկ անցեալին կը կիրարկուէր ան. Այտընեան, օրինակ, հետեւողականօրէն ունի **յոքնակի**: Մինչ անոր ժամանակակիցը՝ Արսէն Բագրատունի, կը գրէ **յոզնակի**: Աւելի ուշ՝ 1922-ին տակաւին, **յոքնակի** կը գրէին Հրանդ եւ Չապել Ասատուրները: Ներկայիս նուիրականացած է **յոզնակի**-ն՝ **զ**-ով:

յստակացնել (✓) - յստակեցնել

նախշուն (✓) - նաշխուն

Բառիս արմատը պարսկերէն **նախշ**-ն է, որ կը նշանակէ զարդ: Ան անցած է ուրիշ լեզուներու եւս, ինչպէս արաբերէնին ու թրքերէնին. զայն իրացուցած է արեւելահայերէնն ալ: Որդեգրելով **նախշուն** ածանցաւոր ձեւը՝ հաշտ կ'ընթանանք բառիս ծագումնաբանութեան, ինչպէս նաեւ մեր շրջապատին հետ ու արեւելահայերէնին հետ:

Ծանօթ.– Նշենք, սակայն, յանուն գիտութեան, որ **աշխարհ**, **բաշխել**, **երաշխ**, **ըմբռնիսնել**, **իշխել**, **վաշխ**... որոնք նմանապէս պարսկական փոխառութիւն են, շրջած են պարսկերէնի յիշեալ **խճ** հերթականութիւնը եւ այս ուղղագրութեամբ ալ նուիրականացած են ընդհանուր հայերէնի մէջ:

ներանել (✓) - ներաննել

Ներաննել ածանցաւոր սխալ ձեւը շատ տարածուած է Հայաստանի մէջ եւ սկսած է անկէ տարածուիլ նաեւ դեպի սփիւռք՝ արեւմտահայերէնի մէջ. այնտեղ ազատօրէն կ'ըսուի նաեւ **ներողնել** հոն, ուր գոնէ Աղայեանի բառարանը կը թելադրէ **ներողել**: Գոյութիւն ունի հայերէնի բառակազմական ոսկի կանոն մը, որ բարդումի առթիւ դուրս կը ձգէ ածանցաւոր բայերու ածանցը. այսպէս՝ **առ-ն-ել** բայով կը ստանանք՝ **բաց առնել** - **բացառել**, **բացառում**, **բացառութիւն**, **բացառական**. զանց առնել-**զանցառել**, **զանցառութիւն**. հաշունի առնել - **հաշուառել**, **հաշուառում**.

Ներս առնել - **Ներառել, ներառում**: Անց-ն-իլ բայով կը ստանանք **չափազանցել, չափազանցութիւն, չափազանցում. անդրանցել, անդրանցում, փոխանցել, փոխանցում**: Դ-ն-ել բայով կը ստանանք՝ ներս դնել-**ներդրել, ներդրում**. դեմ դնել-**դիմադրել, դիմադրութիւն**. այլեւ՝ **հակադրել, համադրել, փոխադրել, յուսադրել**: Մտ-ն-ել բայով կը ստանանք՝ **հետամտել** (հետամուտ դառնալ, հետապնդուող առարկային հետքին վրայէն ընթանալ), **միջամտել**: Պագ-ն-ել բայով կը ստանանք՝ **երկրպագել**: Տես-ն-ել բայով կը ստանանք՝ **անտեսել, անտեսում. նախատեսել, նախատեսութիւն. կանխատեսել, կանխատեսում, համտեսել**: Տուցնել բայով կը ստանանք՝ **ապացուցել**:

Միւս կողմէ, ինչ որ շատ ակնյայտ կարելոր է, այսպէս յառաջացած բայերը՝ **բացառել, փոխանցել, դիմադրել, երկրպագել** եւ այլն կը դադրին ածանցական խոնարհում ունենալէ եւ կը դառնան պարզ կանոնաւոր բայեր. այսպէս՝ եթէ **առնել** ածանցաւոր ձեւը կու տայ **առի-առիր-առաւ, բացառել** կու տայ **բացառեցի-բացառեցիր-բացառեց**, ճիշտ ու ճիշտ **գրել, կարել, վագել** պարզ կանոնաւոր բայերուն պէս:

Բայական վերոյիշեալ կանոնաւորումը կը տարածուի ոչ-ածանցաւոր, սակայն բնութեամբ անկանոն բայերու վրայ եւս. օրինակ՝ **բերել** բայը կառոյցով պարզ կանոնաւոր է **երգել, սիրել, գրել** բայերուն պէս, սակայն ունի անկանոն խոնարհում. փոխանակ տալու **բերեցի-բերեցիր-բերեց**, կու տայ՝ **բերի-բերիր-բերաւ**: Արդ, ասով բարդուող բայերը՝ **արտաբերել, մակաբերել, մեջբերել, մտաբերել, նուիրաբերել**, այլեւ՝ **յարաբերիլ, վերաբերիլ**՝ ասոնք բոլորը պարզ կանոնաւոր խոնարհում ունին. օրինակ՝ **արտաբերեցի-արտաբերեցիր-արտաբերեց** եւ այլն:

Նկատի ունենալ (✓) - ի նկատի ունենալ

Նմուշ (✓) - նմոյշ

Տեսնել նաեւ ուժ:

Նոթ (✓) - նոթ

Նոտար (✓) - նոտար

Նոտր (✓) - նոտր

Այս երեքին **օ**-ով տառադարձութիւնը որեւէ արդարացում չունի՝ ո՛չ արտասանական, ո՛չ ստուգաբանական, ուրեմն՝ **նոթ, նոտար, նոտր**, այսպէս ուղղած է նաեւ Աճառեանը: Անշուշտ հարցը կը վերաբերի միայն **օ**-ին: Հետեւողական ըլլալու համար՝ տակաւին պէտք է գրելնք **նոտ**, փոխան **նոթ**-ի, սակայն կը կարծենք, թէ իրապաշտ պիտի չըլլար:

Չողոքորթ (✓) - Չողոքորդ

Չուրթ (✓) - Չրթունք

Ճիշտ է, որ **չրթունք** ձեւը, – որ գրաբարեան յոգնակի է, – շատ տարածուած է արեւմտահայերու մէջ իբրեւ եզակի, իսկ ասոր ալ յոգնակին՝

շրթունքներ: Ժամանակն է, որ կամաց-կամաց թօթափենք այս խորթութիւնները: Նշեալին կողքին կը գտնենք **շրթներ** յոգնակի մըն ալ, որ իր կարգին կ'ենթադրէ ոչ-աշխարհաբարեան **շուրթն** ձեւ մը. սա իր կարգին վանելի է, թէկուզ բարեհունչ ու գրաւիչ ըլլայ: Ուրեմն կ'որդեգրենք **շուրթ** եզակին եւ **շուրթեր** յոգնակին:

շրջափակ (✓) - շրջաբակ

Այս բառը **բակ**-ին հետ առնչութիւն չունի. կը նշանակէ չորս բոլորը **փակ** տարածք, միջոց, միջավայր:

ոհմակ (✓) - վոհմակ

Մեր մէջ նուիրականացած է **վոհմակ**-ը:

«Նոր հայկազեան»-ը կու տայ **վոհմակ**՝ առանց վկայութեան, եւ կ'ընդունի **ոհմակ** ձեւն ալ: Աճառեան այս իրողութիւնը աչքի առաջ ունի եւ չի կողմնորոշուիր, իր կարգին կը թուէ **յոհմակ** ձեւ մը, որ կիրարկուած է մեր մատենագրութեան մէջ: Նշենք, որ հայերէնը **վո**-ով սկսող բառ չունի, այս հնչիւնախումբը միշտ ալ տարադարձուած է **ո** տառով՝ **ոհ, որ, որակ, որոշ, ոգի, ոտք** եւ այլն: Բացառութիւնները կը տկարացնեն լեզուն. եթէ կարելի չէ ընդմիշտ հրաժարիլ անոնցմէ, ապա կարելի է խելացի մօտեցումով մը նուազեցնել անոնց թիւը, եւ ասկէ կը շահին լեզուն եւ զայն սորվողները:

Ուրեմն կը կառչինք **ոհմակ**-ին, որուն շնորհիւ կ'ունենանք նաեւ միասնական ուղղագրութիւն մը արեւելահայերէնի հետ, որ իր կարգին խզուեցաւ **վոհմակ**-էն 20-րդ դարու երկրորդ կեսին:

ոմանք (✓) - որոշները

որով (✓) - որմով

Որովը ինչպէ՞ս կրնայ յառաջանալ ցորենին կողքին, – ոչ ոք կրցած է բացատրել մինչեւ հիմա, քանի զայն ո՛չ ցանող, ո՛չ խնամող կը գտնուի: Բայց ան արտակարգօրէն կենսունակ է եւ հակառակ մարդկային բոլոր ճիգերուն՝ կանոնաւորապէս կը վերածի ամեն եղանակի: Այսպէս են լեզուական շեղումներն ալ: Լուսահոգի Բ. Թաշեանը 1969-ին արտայայտած է սապիսի միտք մը. «Փորձով հաստատած եմ, որ երբ ես սխալ մը կը մատնանշեմ, յաջորդ օրն իսկ այդ սխալը յարգոյ հասարակութեան կը հրամցուի իբրեւ ուղիղ, իբրեւ վերջին նորոյթը հայկաբանութեան» («Դեգերումներ...», էջ 122):

Գրաբարը **որ** յարաբերականը կը հիլովէր **որ-որով** (յիշել՝ «**որով** էառ զմարմին, հոգի եւ զմիտ»)¹:

1. ա) - **Որով** էառ զմարմին, հոգի եւ զմիտ...:

- **Որով** յուսով վստահեցաւ...:

- **Որով** մանաւանդ պտղաբերութեամբ Աստուած զուարճանայ...:

- **Որով** կուրաց աչք բացան, խուլք եւ համերք բժշկեցան:
- Պինդ կալցուք գշնորհսն, **որով** պաշտեմք զԱստուած...:
- Նեռինք բազումք եկեցցեն, **որով** մարթիմք իմանալ...:
- Գրաբար Աստուածաշունչը 133 անգամ ունի **որով**, ոչ մեկ անգամ **որմով**:
- բ) -Յեզկուրթին էր լուսցարարին միամտութեանը, **որով** կը կարծէր թէ... (Ա. Արփիարեան, «Սրտի յաղթանակը»):
- Լեզուն, **որով** գրեցի, երկրի երեսը քիչեր կը խօսէին զայն արդէն... (ԿԹ):
- Այս էր միակ անունը, **որով** ճանչցուած էր... (ԳԶ, «Արմենիսա»):
- Դուն առաջին վանկ շրթունքիս, **որով** լացի ու երգեցի միշտ յոյզերս... (Սիպիլ):
- Պատկերական գրութիւն մ'է, **որով** կրնանք կարդալ խորհուրդ-մանուկը վսեմ (ԴՎ, «Զորս տարեկանի մը նամակը»):
- Ինք հետամուտ եղած էր գտնել պատճառը, **որով** ամուսինը այնքան պաղած էր իրմէ (Եր, «Ձուկին փոխարէն»):
- Անահիտ մայրութեան եւ արգասաւորութեան դիցուհին էր, «**որով** կ'ապրէր եւ կենդանութիւն ուներ Յայոց երկիրը» (Աբել Մանուկեան, «Լուսաբաց», մայիս 2020, յաւելուած, էջ 5):

Աշխարհաբարի մեծ տեսաբան Այտընեանն ալ տուած է **որ-որով**: Այնուհետեւ Գազանճեան, Ասատուր, Շանթ, Թէօլէօլեան, Պալեան, Մկրտիչեան նմանապէս ունին **որ-որով**, այնպէս ալ այնքան ընտիր գրողները: Այս համատարած ներդաշնակութիւնը յանկարծ կը խանգարուի Չարեհ Մելքոնեանով, որուն համար կայ միայն **որ-որմով**: Գրագետ Գ. Պըլտեան իր մեկ նամակին մեջ՝ ուղղուած տողերս գրողին, մինչեւ իսկ կը զարմանայ, թէ «**որով** գրող կայ աշխարհի վրայ», մինչ, ըստ իրեն, պէտք է գրել մի'այն **որմով**. «Կարծեմ դեւ մը միջամտեր է ձեր դատումներուն մեջ... **որով**-ն է, որ զարտուղութիւն մըն է», – հապա՞... ճիշտ տեղին չէ՞ հայկական այն ասոյթը, թէ՛ ճարպիկ գողը տանտերը յանցաւոր կը հանէ: Այս պարագային հիմնաւորումը հաւանաբար գրական աշխարհաբարի մեկ համաբանութիւնն է, որ թելադրուած է շատ ուրիշ դերանուններէ, այլեւ գոյականներէ, որոնց բացառականին մեջ ի յայտ եկած «մ» բաղաձայնը կը կրկնուի գործիականին մեջ, ինչպէս՝ **ինձմէ-ինձմով, քեզմէ-քեզմով, իրմէ-իրմով, անորմէ-անորմով, մեզմէ-մեզմով, ձեզմէ-ձեզմով, իրենցմէ-իրենցմով, անոնցմէ-անոնցմով, ասոնցմէ-ասոնցմով, ատոնցմէ-ատոնցմով, հօրմէ-հօրմով, մօրմէ-մօրմով** եւ այլն, ուրեմն նաեւ... **որմէ-որմով**, մանաւանդ որ ասոր յոգնակին կը հետեւի Նոյն յարացոյցին եւ օժտուած է «մ»-ով՝ **որոնցմէ-որոնցմով**: Ծուղակը այնքան լաւ լարուած է, որ...: ճիշտ է, նման կանոն մը գործած է, սակայն ի՞նչ ընենք, որ համատարած ու բացարձակ չէ ան եւ չէ ընդգրկած **որ** յարաբերական դերանունան գործիականը եւս, որ, ինչպէս ըսինք, ի վաղուց անտի տուած է **որ-որմէ-որով**¹: Այլ հարց, թէ գտնուած է Նոյնիսկ Նորագոյն հեղինակ մը, որ, քիչ մը աւելի համեմելով մեր լեզուն, տուած է հետեւեալ բոլորովին կամայական բացատրութիւնը. «**որ-որով**՝ եթէ **որ**-ը անձ չի ներկայացներ, **որ-որմով**՝ եթէ **որ**-ը անձ կը ներկայացնէ» (Խ. Իշխանեան, «Գրական արեւմտահայերէն», 2009, էջ 25): Նոյն մօտեցումը կը ցուցաբերէ Յակոբ Զոլաբեան. «**Որով** կամ **որմով**... առաջինը առարկայի, իսկ երկրորդը՝ անձի համար կը գործածուի. Լեզուն, **որով** գրեցի. աշակերտը, **որմով** հպարտ է դպրոցը» (էջ 177):

1. Նկատել տանք, որ գրաբարը ոչ մեկ բառի գործիականին մեջ մուծած է այդ «մ» բաղաձայնը. կարգ մը գործիականներու մեջ երեւցող **մ**-ն պարզապէս **ն**-ի մը հնչիւնափոխութիւնն է **ք** երկշրթնային պայթականէն առաջ. օրինակ՝ **Նովին-Նովիմք**, փոխանակ **Նովինք**-ի (տե՛ս § 1, Աշխարհաբար բառեր, «անբիծ» բառայօդուածը):

Կը տեսնե՞ք՝ ինչպես օրինականության տարագ ալ կարելի է հագցնել շեղումներու:

Չուլաքեան **որմով**-ին կը վերադառնայ հարցական դերանուններու առթիւ եւս: Ահա թէ ինչպես: Յարաբերական դերանունները ընդհանրապէս նաեւ հարցական են, այսպէս է նաեւ **որ**-ը, որ կու տայ ըստ Այտընեանի՝ **ո՞րը-որո՞ւ-որմէ՞-որո՞վ...** այս վերջինին՝ **որո՞վ**-ին կից Այտընեան գրած է **անսովոր** (Քնն. քեր., էջ 36). եւ իրապէս ալ՝ դժուար պիտի համարձակէինք կիրարկել այս հարցականը, այնքան անբարեհունչ է ան: Եւ ճիշտ այս մէկուն փոխարէն Չուլաքեան կ'առաջարկէ **որմով** ձեւը՝ բառնալու համար յիշեալ անբարեհնչութիւնը:

Ծանօթ.– Գրաբարը ուներ եւ շատ հեզասահ կը կիրարկէր **որո՞վ** հարցականը. օրինակ՝ «**Որո՞վ** իշխանութեամբ առնես զայդ» (Մարկոս, ԺԱ/28) եւ «**Որո՞վ** առակաւ առակեսցուք զնա» (Մարկոս, Դ/30): Նոյնը կը գտնենք արեւելահայ արդի դասագիրքերու մէջ (տե՛ս Աղայեան-Բարսեղեան, «Հայոց լեզու», 1980, էջ 101, այլեւ ձեւաբանութեան որեւէ այլ ձեռնարկ), իսկ թէ ի՞նչ յաճախականութեամբ կը կիրարկուի ան՝ յստակ չենք կրնար ըսել:

Մեր տպաւորութիւնը այն է, թէ **որմով** հարցականը որոշ չափով աւելի բարեհունչ է, քան **որո՞վ**-ը. այսուհանդերձ ան իր կարգին խոցելի ըլլալէ չի դադորի, եւ չենք ենթադրեր, թէ հայերէնը ընդունի նման բառածել մը: Թող որ չենք ալ լսեր զայն: Լուծումը՝ **ո՞ր մէկով** վերլուծական ձեւն է, որ կը լրացնէ վայելչութեան, յստակութեան եւ բարեհնչութեան բոլոր պահանջները. բաղդատել՝

***Այս ուսանողներէդ **որո՞վ** կը հպարտանաս:

***Այս ուսանողներէդ **որմով** կը հպարտանաս:

***Այս ուսանողներէդ **ո՞ր մէկով** կը հպարտանաս:

Ո՞ր մէկով-ը ունի նաեւ ա՛յն առաւելութիւնը, որ ան կրնայ դրուիլ թէ՛ անձի, թէ՛ իրի փոխարէն. անձի օրինակ տեսանք. ահա իրի օրինակներ՝

***Այս կառքերէն **ո՞ր մէկով** պիտի ճամբորդես:

***Այդ զէնքերէդ **ո՞ր մէկով** պիտի պաշտպանուիս:

Մինչդեռ, ինչպէս իրաւամբ նկատած է Իշխանեան, **որմով**-ը այնքան ալ իր փոխարինելու յարմարութիւն չունի, իսկ անձ փոխարինելու յատկութիւնն ալ բաւականաչափ բնաւ գոհացուցիչ չէ:

ուժ (✓) - ոյժ

Բառիս հնագոյն՝ դասական ձեւն է **ույժ**, որ արտասանուած է օրին **ույժ**: Ոմանք ներկայիս ալ բռնագրօսաբար եւ արուեստականօրէն զայն կ'արտասանեն **ույժ**: Սակայն իրողութիւնն է, որ այս բառը գոնէ 1000 տարիէ ի վեր կ'արտասանուի **ուժ**. վերջավանկին **ուժ**-ով արտասանուած են

Նաեւ **ամենաբուժ** (ճիշտ այսպէս ալ գրուած է բառս «Նոր հայկազեան»-ի մէջ), **աշխուժ, գուժ** (Կոմս, «Յուշեր», Բ. հատոր, նաեւ՝ Խրիմեան Զայրիկ, «Պապիկ ու թռռնիկ»), **տուժ**. միայն **յոյժ** բառն է, որ խուսափած է **յուժ** հնչիւնափոխութենէն, քանի որ սա շատ ալ գործածական բառ չէ, այս պատճառով ալ պահած է իր արտասանական կուսութիւնը, չէ ենթարկուած ռամիկին, իմա՝ աշխարհաբարախօսի լեզուական հոլովովոյթին կամ վերածելումին:

Ծանօթ.– Այսուհանդերձ կարելի եղաւ գտնել **յուժ** գրութեան մատենագրական երկու վկայութիւններ. ա) «Ունէր դուստր մի գեղեցիկ **յուժ**» (Շապուհ Բագրատունի, «Պատմութիւն», Էջմիածին 1921, Էջ 64). բ) «**Յուժ** տառապանաւք...» (Գ. Յովսէփեանց, «Յիշատակարանք ձեռագրաց», Զ. ամսօրեայ, Էջ 555, Անթիլիաս, 1951):

Նոյն հնչիւնափոխութիւնը կրած են –**ոյշ** վերջաւորութիւնը ունեցող երբեմնի բառերը, որոնք դարձած են **անուշ, բանդագուշ, զգուշ, ըղձանուշ, մեղուշ, նմուշ, ջրանուշ, քրմանուշ, Զերանուշ, Զրանուշ, Սիրանուշ, Վարդանուշ** եւ այլն: Գերմանացի լեզուաբան Կարստը իր՝ Կիլիկիոյ բարբառին նուիրուած կոթողական աշխատութեան մէջ, յատուկ շեշտած է այս պատմական հնչիւնափոխութիւնը:

Ինչպէս կը տեսնենք՝ այս բոլորին մէջ ալ հնչիւնափոխութիւնը կը վերաբերի **ոյ** երկբարբառի՝ **ու**-ի վերածումին. բայց ուշադրութի՛ւն. միայն ա՛յն պարագային, ուր այս երկբարբառին կը յաջորդեն **ժ** եւ **շ** հնչիւնները: Այլ դիրքերու վրայ այդ երկբարբառը կը պահէ իր ուժը. օրինակ՝ **գոյն, գոյգ, թոյր, խոյր, կոյտ, մոյն, յոյն, նոյն, սոյր, քոյր** եւ այլն: Այս ալ պէտք է ըսել, որ այս բոլորը կը վերաբերին արեւմտահայ արտասանութեան: Արեւելահայերէնի մէջ հնչիւնափոխուած են միայն **ուժ, անուշ** եւ **նմուշ** բառերը, եւ այսպէս ալ կը գրուին ասոնք. մնացեալները կը պահեն, – ոչ միշտ, – իրենց երկբարբառային արտասանութիւնը, որ մեծ չափերով յարգուած է:

Արեւմտահայերուս մէջ այս հնչիւնափոխութեան **գրաւոր** արտայայտութիւնը բաւարար ընդհանրացած չէ. պատահական գրողներէն բացի թուեմ Շանթը, որ իր բոլոր դասագիրքերուն մէջ յարգած է զայն՝ **ուժ, անուշ** եւ այլն: Շահինեան հետեւած է նոյն ուղղութեան: Ձեր խոնարհ ծառան իր կարգին «Ծիածան» դասագիրքերուն մէջ հետեւեցաւ նոյն ուղիին: Մեր թերթերէն «Ազգակ»-ը, որքան գիտեմ, միակն է, որ նմանապէս կ'ընթանայ նոյն ճամբով՝ **ուժ, վիրաբուժ, անուշ, աշխուժ** եւ այլն: Այլ խօսքով՝ բացարձակ մեծամասնութիւնը կը հետեւի դասական ձեւերուն. կ'արտասանէ **ուժ**, բայց կը գրէ **ոյժ**, կ'արտասանէ **աշխուժ** եւ կը գրէ **աշխոյժ** եւ այլն: Այսպէս են մեր բառարանները, մեր թերթերը եւ այլն: Ի՞նչ մտածել այս կացութեան մասին:

Արտասանութեան եւ գրութեան միջեւ գոյացող կամ անկայ տարբերութիւնը ուղղագրական մեծագոյն թերութիւններէն

մէկն է. յատկապէս մանկավարժական դիտանկիւնէն մօտեցած: Մեր **ոյ** տառախումբը ժամանակի ընթացքին եւ պատմական հնչիւնափոխութեան բերումով շատ ծանրաբեռնուած է. ան ունի չորս արտասանական տարբերակներ.

- ա) **ոյ = ույ**, օրինակ՝ **բոյր, նոյն**
- բ) **ոյ = օյ**, օրինակ՝ **խոյ, գոյական, հոյակապ**
- գ) **ոյ = օ**, օրինակ՝ **սիրոյ, հաճոյ**
- դ) **ոյ = ու**, օրինակ՝ **անուշ, աշխուժ**

Այսքանը շատ է: Լեզուն որոշ չափով փորձած է այս բեռը մասամբ թեթեւցնել՝ արտասանական ներդաշնակութիւն մը յառաջացնելով դ. խումբի բառերու գրութեան եւ արտասանութեան միջեւ, որոնց ալ նուիրուած էր մեր այս հատուածը: Այս փորձը, դժբախտաբար, բախած է խուլ ականջներու եւ կոյր աչքերու՝ յանուն դասական անբացատրելի հաւատարմութեան մը, որ այլապէս ժամանակավրէպ ու անհեթեթ է: Աշխարհաբարն ալ ի՛ր իրաւունքները ունի, եւ զայն դասականութեան գերի պահելը ազգային ու լեզուական առաքիւնութիւն չէ բնաւ: Եւ այս առաջարկուած բարեշրջումի ակնկալութիւնը աննախընթաց չէ: Մենք ունինք աշխարհաբարեան **շուտ** բառը, որ գրաբարի մէջ **շոյտ** էր եւ **շույտ** կ'արտասանուէր. բայց ահա մենք այսօր ազատօրէն ու ազգովին **շուտ** կը գրենք զայն, որովհետեւ **շուտ** ալ կ'արտասանենք: Պարագան նոյնն է **հոծ** բառին, որ գրաբարի մէջ **հոյծ** էր. եւ որովհետեւ աշխարհաբարը **հոծ** կ'արտասանէ զայն, **հոծ** ալ կը գրէ: Այս նոյն ճամբով **խոյ՞թ** եղած է **խիթ**, **խոյլ** եղած է **խուլ**, **լոյղ** եղած է **լող** եւ այլն: Արդ, որեւէ մէկուն մտքէն անցած է երբեւիցէ ըսել, որ պէտք է յարգել դասական ուղղագրութիւնը եւ ասոնք ալ գրել **շոյտ**, **հոյծ**... դասական ձեւով, թէկուզ արտասանենք **շուտ**, **հոծ**... ո՛չ, նման մաքրամոլ հնաբան բարեբախտաբար չէ գտնուած մինչեւ հիմա ի պատիւ արեւմտահայերոս: Հապա ինչո՞ւ կ'ուզենք **ուժ**, **անուշ**, **նմուշ** արտասանել, սակայն գրել **ոյժ**, **անոյշ**, **նմոյշ** (եւ միւսները), ինչո՞ւ այս երկու չափ ու երկու կշիռը:

ուլունք (✓) - հուլուն, հլուն, հիլուն

ուղղորդ(ել) (✓) - ուղղորդ(ել)

Տե՛ս նաեւ՝ գործուղել:

չեզոք (✓) - չեզոք

պատուոյն (✓) - պատուոյն

պէտք է (✓) - պիտի որ, պէտք եմ, պէտք ես...

Կը նշանակէ **հարկ է, հարկաւոր է, անհրաժեշտ է**:

Ժառանգած ենք գրաբարէն, ուր ան կ'արտասանուէր **պէտ է** եւ ուներ մօտաւորապէս նոյն նշանակութիւնը: **Պէտ** արմատով ունեցած

ենք վաղեմի բայ մը՝ **պիտիմ**⁴, որ 5-րդ դարուն արդեն շատ մաշած՝ պակասաւոր դարձած էր. աշխարհաբարի մէջ աւելի մաշելով ան բոլորովին կորսնցուցած է իր դիմային յատկութիւնները եւ վերածուած է բայական եղանակիչի մը, որով կը կազմուի արեւմտահայերէնի ապառնին՝ **պիտի երգեմ**, որ է արեւելահայերէնի հարկադրական եղանակը:

Աշխարհաբարի մէջ **պէտք է** բառը ունի հաւասարապէս անդեմ եւ դիմաւոր կիրարկութիւններ:

ա) **Անդեմ**: Իր այս կիրարկութեամբ ան եղանակաւորիչ կամ վերաբերական բառ մըն է, որ կը դրուի դիմաւոր բայերու ըզձական եղանակին վրայ՝ նշելու համար տուեալ բայի ցոյց տուած գործողութեան անհրաժեշտութիւնը. օրինակ՝ **պէտք է աշխատիմ**, որ համազօր է ըսելու՝ **անհրաժեշտ է**, որ աշխատիմ, **հարկ է աշխատիլ** կամ **հարկ է**, որ աշխատիմ: Նմանապէս ալ կ'ըսենք՝ **պէտք է աշխատիս, պէտք է աշխատի... եւ այլն**. այս վերջինները ցոյց կու տան, որ **պէտք է** բառը անդեմ է, այսինքն՝ յատուկ դեմքի մը չի վերաբերիր, կարելի է զայն դնել որեւէ դեմքով ու թիւով բայի վրայ: Ոմանք, երբ դիմաւոր բայը անցեալ ժամանակի է, **պէտք է** ըսելու փոխարէն կ'ըսեն «պէտք էր»՝ **պէտք էր աշխատէի, պէտք էր աշխատէիր, պէտք էր աշխատէր...** եւ այլն: Այսպիսի համաձայնութիւն մը բոլորովին աւելորդ է ու մտքի բեռ մը, քանի որ **պէտք է** բառը հասած է այնպիսի բիւրեղային վերացականութեան մը, որ այլեւս ժամանակային ոչ մէկ կարգ ունի ան, ուրեմն՝ կարելի է հաւասարապէս ըսել **պէտք է աշխատիմ, պէտք է աշխատէի** եւ այլն: Ժխտականը կը կազմենք էական բայի ժխտումով. օրինակ՝ **պէտք չէ աշխատիմ, պէտք չէ աշխատէի**: Արեւմտահայերէնը չ'ընդունիր **չպէտք է աշխատիմ, չպէտք է աշխատէի** ձեւերը:

բ) **Դիմաւոր**: Իբրեւ լիարժէք դիմաւոր բայ, ան նախ եւ առաջ պէտք է ունենայ ենթակայ մը, եւ իրօք ալ ան կրնայ իբրեւ ենթակայ ունենալ անձնական դերանուն մը, սովորական գոյական մը, անորոշ դերբայ մը կամ երկրորդական նախադասութիւն մը: Այս պարագային **պէտք է** հանդէս կու գայ ամեն դեմքով ու ժամանակով. օրինակ՝

- Դուն **պէտք ես այս հաստատութեան**: Ան **պէտք չէր մեզի**:
- **Մնացէ՛ք**, (դուք) թերեւս **պէտք ըլլաք** աշակերտութեան:
- Այս ուրագը **պէտք պիտի ըլլայ օր մը**: Այս ուրագը **պէտք չէ** հիմա:
- **Պէտք էր** աճապարել: **Պէտք եղաւ** վերանայիլ որոշումը:
- **Պէտք է**, որ ժամանակէն առաջ հասնինք:

Ոմանք, ենթակայ դերբայի ու երկրորդական նախադասութեան պարագային, **պէտք է** դիմաւոր բայը կը փոխարինեն **պիտի**-ով կամ **պիտի որ**-ով. օրինակ՝

- **Պիտի** ձերբազատիլ այս թերութենէն:

1. Պիտիմ-պիտիս-պիտի, պիտի-պիտիր-պիտեր, պիտեցայ, պիտիցիմ, պիտեցայց. օրինակ՝ «Ոչ պիտի մեզ այր սպանանել». «Պիտեր մեզ նաւապետ մարդ կենդանի գերդ Նոյ». «Չի՞ պիտիցի զարանց ասել». «Իսկ ապա եւ ոչ խորիել պիտեսցի»:

- **Պիտի որ** ժամանակէն առաջ հասկինք:

Արդի աշխարհաբարի համար ասոնք ժամանակավրէպ, խորթ ու անընդունելի ձեւեր են: **Պիտի**-ն՝ առանձին, արդի հայերէնի մէջ դիմային ոչ մէկ յատկութիւն ունի, որպէսզի կարենայ ենթակայ ունենալ:

1. Այս օտարոտի ձեւը խորթ չէր Այտընեանին եւս. «Պէտք ենք միանգամայն գիտնալ» («Նախաշաւիղ», էջ 305): «Պէտք ենք գիտնալ եւ յանձն առնուլ» (անդ, էջ 239): «Մենք արդի լեզուին համար պէտք ենք նշանակել օտարութիւն անուամբ» (Քնն. քեր., էջ 323): Ինչպէս նաեւ Վարուժանին՝ «Անպատճառ ամբողջ Հայաստանը պէտք եմ տեսնել» (Նամականի, էջ 131): Այլեւ Յակոբոս Տաշեանին՝ «Պէտք չենք խորհրդոյ բաժակին ջուր խառնել» (Ազաթանգեղոս առ Գեորգայ): «Պէտք էինք անելի լայն կերպով թերեւս օգտուիլ այս երկասիրութիւններէն» (Գ. Մենեւիշեան, «Գրելու արուեստը», 1936): «Մեր ազգը պէտք էր ստանձնել անոր մօտ մուրացիկ ազգականի մը դերը» (Գ2, «Կենդանի մեռեալներ»): «Ազգային իշխանութիւնը հայր պէտք էր ըլլալ» (ԿԹ, «Արեւ», 30-1-41):

2. Աստուածաշունչի աշխարհաբար առաջին թարգմանութեան Մատթէոսի հետեւեալ համարը՝ «Ինծի պէտք է, որ քեզմէ մկրտուիմ...» (Գ. 14), Մխիթարեանները դարձուցած են. «Ես պէտք եմ քեզմէ մկրտուիլ...» (1960, Սուրբ Ղազար):

Ուրիշներ դիմաւոր բայ յառաջացնել կը փորձեն խոնարհելով «**պէտք է**» բառը անորոշ դերբային հետ. օրինակ՝ **պէտք եմ երթալ, պէտք էք աճապարել, պէտք էիր ընդունիլ**¹ եւ այլն. ասոնք պարզապէս...հայերէն չեն եւ բնաւ ալ չեն եղած. մխիթարեաններու ձախող պատճենումներն են յատկապէս ֆրանսերէնի *devoir* բայի դիմաւոր ձեւերուն հետեւողութեամբ, այսպէս՝ **je dois partir, vous devez vous dépêcher, tu devais accepter**. օրինակ՝ «Հայաստան **պէտք էր** ինքզինք **զոհել** օտարի համար²» («Բազմավէպ», 1912/1, էջ 19բ):

Այսպիսիներու հայեցի վայելուչ արտայայտութեան համար ունինք **պարտիլ** բայը. այսպէս՝ **պարտիմ երթալ, պարտիք աճապարել, պարտէիր ընդունիլ**, ա՛լ չհաշուած այս վերջինին յարադրաւոր ձեւերը՝ **պարտաւոր եմ երթալ(ու), պարտաւոր էք աճապարել(ու), պարտաւոր էիր ընդունիլ(ու)**: Միայն թէ պէտք է շրջահայեաց ըլլալ նրբութիւններու հանդէպ. **պէտք է երթամ եւ պարտիմ երթալ** որքան ալ հոմանիշ ըլլալ ձեւացնեն, այսուհանդերձ նոյնանիշ չեն, ունին նրբերանգային տարբերութիւններ: Փաստօրէն ամեն անգամ **պէտք է**-ի փոխարէն կարելի չէ **պարտիմ, պարտիս, պարտի...** գործածել. իր զաւակին «**պէտք է կաթ խմես**» ըսելու փոխարէն՝ արեւմտահայ մայրը չի կրնար «**պարտիս կաթ խմել**» ըսել: **Պարտիլ**-ը անելի ճոռմ է, իմաստային առումով ալ կ'ակնարկէ առօրեայ կենցաղային սովորական կարիքներէ անելի խոր ու բարոյական լիցք ունեցող պարտաւորութիւններու:

Մերձաւոր հոմանիշներ են՝

- **հարկ է**. կը նոյնանայ «**պէտք է**»-ին հետ՝ այս վերջինին անդէմ կիրարկութեան մէջ միայն. օրինակ՝ **պէտք է երթամ-հարկ է երթամ**: Դիմաւոր կիրարկութիւն չունի. օրինակ՝ չ'ըսուիր. «**Հարկ է, որ երթամ**», մինչ դիւրաւ կ'ըսենք. «**Պէտք է, որ երթամ**»:

- **հարկաւոր է**. կը նոյնանայ նախորդին հետ:

- **անհրաժեշտ է**. կը նոյնանայ «**պէտք է**»-ին հետ՝ այս վերջինին դիմաւոր կիրարկութեանց մէջ միայն. **դուն այստեղ պէտք ես-դուն այստեղ անհրաժեշտ ես, պէտք է որ այցելես իրեն - անհրաժեշտ է, որ այցելես իրեն**:

պտտիլ (✓) - պտըտիլ

Այս բառը գրաբար չէ, հետեւաբար «Նոր հայկազեան»-ը չունի նման յօդուած, այլ ունի **պտտտիլ, որուն** դիմաց կը գտնենք առ ի աշխարհաբար

բացատրութիւն **պտղտիլ**. «Առձեռն»-ը ունի նաեւ **պտղտցնել**: Սակայն այս երկուքին՝ աշխարհաբարեան բացատրութեանց մէջ **ը**-ի կիրարկութեան շատ կարեւորութիւն պէտք չէ ընծայել, քանի որ աշխարհաբարի ընթերցումը դիւրացնելու համար՝ միսթարեանները **ը**-ով օժտած են հազարաւոր այլ բառեր եւս, որոնք ժամանակի ընթացքին թօթափեցին այդ տառը:

Գրաբարի բառարանագիրներէն Գաբամաճեան բառացի հետեւած է նախորդ երկուքին:

Ժամանակակից աշխարհաբարեան բառարանագիրներէն **ը**-ով գրած են Գայայեան, Տէր Խաչատուրեան, հայր Կռանեան: Առանց **ը**-ի գրած է միայն հայր Պետրոս ճիզմեճեանը: **Պտղտիլ** ձեւը կը դասաւանդեն նաեւ կարգ մը դասագիրքեր: Մեր մամուլին, այլեւ գրողներուն մէկ կարեւոր մասը զայն կը գրէ **ը**-ով:

Ահա ա՛յս է բառիս ուղղագրութեան պարզած պատկերը:

Յոն, ուր կարելի եղած է բանաւոր կամ գրաւոր բացատրութիւն մը ստանալ, ապա այս **ը**-ին կիրարկութիւնը կ'արդարացուի նախ՝ բառին արտասանութիւնը դիւրացնելու մտահոգութեամբ. որպէսզի ան չարտասանուի **պըտ-տիլ**, ինչպէս կ'ըսենք **փըթ-թիլ**, այլ մեր փոքրիկները զայն արտասանեն **պը-տը-տիլ**: Սակայն բուն՝ «մեծ» պատճառը կը նկատուի այն իրողութիւնը, թէ **պտտիլ** բայը կրկնակ հնչիւնափոխութեան արդիւնք է՝ **պտոյտ-պտուտ-պտտիլ**, որուն մէջ անհետացած **ոյ** երկբարբառը պէտք է բանով մը ցոլանա՛յ. այդ ցոլացումը տեղի կ'ունենայ շնորհիւ **ը** ձայնաւորի ներկայութեան, ուրեմն՝ **պտոյտ-պտուտ-պտըտիլ**:

Նախ՝ դիւրընթեռնելիութիւնը. հայերէնը ունի հարիւրաւոր բառեր, որոնք ճիշտ ընթերցանութեան հարց կը յարուցեն, որովհետեւ մէկէ աւելի ընթերցումի առարկայ կրնան դառնալ՝ յատկապէս անվարժ ընթերցողներու կողմէ. օրինակ՝ **կրկնել** կրնայ արտասանուիլ թէ՛ **կըրկ-նել**, թէ՛ **կը-րըկ-նել**, թէ՛ **կըր-կընել**. **թռչնազգի** կրնայ արտասանուիլ **թըռչ-նազգի**, **թըռըչ-նազգի**, **թըռ-չընազ-գի**. **մըջնաբոյն** կրնայ արտասանուիլ **մըրջ-նաբոյն**, **մը-րըջ-նաբոյն**, **մըր-ջը-նաբոյն** եւ այլն: Անոնք, որոնք հայոց լեզուի ուսուցիչ եղած են տարրական դասարաններու մէջ,–ինչպէս այս տողերը գրողի պարագան է,– այսպիսիներէն բոլորին,– որոնք հազարաւոր են մեր լեզուի մէջ,– պէտք է հանդիպած ըլլան: Սակայն ասոնց որեւէ մէկը աւելորդ **ը**-ով չենք օժտեր, քանի որ այս տարընթերցումները հետզհետէ կը սրբագրուին միջնակարգի մէջ ու աւելի ուշ բոլորովին կ'անհետանան: **Պտտիլ**-ին համար բացառութիւն կազմելը, ուրեմն, բոլորովին անտեղի ու աւելորդ է:

Ինչ կը վերաբերի կորսուած **ոյ** երկբարբառը «բանով մը ցոլացնելու» մտահոգութեան ու անհրաժեշտութեան, ապա մեր լեզուն նման անհրաժեշտութեամբ չէ առաջնորդուած բնաւ, ո՛չ ալ Մեսրոպ

Մաշտոց, որ մեր ուղղագրության հիմնադիրն է եւ որուն սրբատառ կանոնագրութեամբ՝ արմատական բառերու մէջ լսուող **ը** ձայնաւորը չի գրուիր. եւ իրօք ալ մենք այլուր չենք գրեր զանոնք. օրինակ՝ **քոյր-քուրքոջ, պոյտ** (կաւէ աման, pot ֆրանսերէն, pota իտալերէն) դարձած է նախ **պուտուկ**, ապա՝ **պտուկ**. Վարդան Այգեկցի ունի այս բառը այս ուղղագրութեամբ, ան կը գտնուի մեր արդի բառարաններուն մէջ եւս. տե՛ս նաեւ Արսէն Բագրատունի՝ **պոյտն-պուտան-պտուկ** («Ի պէտս զարգացելոց», էջ 19): **Լեզ-լիզել-լզուրուտել: Տոյց** արմատը տուած է **ցուցնել**, ասկէ ալ՝ **ցցնել**. այս վերջին ձեւը կիրարկուած կը գտնենք Արսէն Այտընեանի, այլեւ Դանիէլ Վարուժանի կողմէ եւս. օրինակ՝ «Իր գթութեան փայլ ալ **ցցո՞ւց** վեհօրէն» («Արիւնոտ ճիւղը»): Պարոնեան՝ «Բարթողիմէոս աղան ալ ժամանակաւ մատով **կը ցցունեն**» («Մեծապատիւ...»): **Բոյթ-բութամատ-բթամատ, բոյն-բունաւեր-բնաւեր** եւ այլն. ասոնց բոլորին մէջ կայ թաքնուած, սղած, կորսուած **ոյ** երկբարբառ մը, որուն փոխարէն **ը** կ'արտասանենք, ճիշտ է, սակայն ոչ մէկ արեւմտահայու միտքէն անցած է այդ արտասանութիւնը արտայայտել **ը** տառով, հապա ինչո՞ւ այդ մտահոգութիւնը **պտոյտ**-ի պարագային, երբ ան կու տայ **պտոյտ-պտուտ-պտտիլ**: Ինչո՞ւ եւ յանուն ինչի՞ այս երկու չափն ու երկու կշիռը:

Մեր հազարաւոր արմատական բառերէն ոչ մէկը իր ծոցին մէջ **ը** ունի. նման անտեղի բացառութիւն մը որեւէ արդարարացում չունի: **Միայն անցընել** ներգործական բայը համազգային համախոհութեամբ կը գրենք **ը**-ով, որպէսզի խուսափինք զայն չեզոքին հետ շփոթելէ. տեսնել վերը՝ **անցնիլ-անցընել**: Որուն վրայ կ'աւելնան զուտ աշխարհաբարեան **պահուըտիլ, քերուըտիլ, հոտուըտալ** եւ նմանները, որոնց մէջ **ը**-ի գրութիւնը ուղղագրական անհրաժեշտութիւն է, քանի որ առանց անոր՝ բոլորովին տարբեր արտասանութիւն կը ստանան բառերս, ինչ որ պարագան չէ **պտտիլ**-ին:

Մեր արդի ուղղագրութիւնը ոչ-արմատական բառամէջի **ը** բովանդակող ուրիշ բառ չունի **անցընել**-էն բացի: Իսկ արմատական սկզբնատառ **ը** ունին սակաւաթիւ ածանցաւոր ու բարդ բառեր. կու տանք ընթացիկներէն փունջ մը՝ **այլընդայլոյ, այլընթերցում, այլընտիր, անընդհատ, անընկեր, անընդմէջ, անընտել, արագընթաց, գործընկեր, դասընկեր, երկընտրանք, ինքնըստինքեան, խոյընթաց, խոչընդոտ, համընթաց, հատընտիր, հիւրընկալ, մէկընդմէջ, մէկընդմիշտ, յամընթաց, նորընծայ, նորընտիր, որոտընդոստ, սրընթաց, վերընծիւղիլ, օրըստօրէ** եւ այլն:

ռաբբի, ռաբբունի (✓) - ռաբբի, ռաբբունի

Ասոնք շատ խառնակ ուղղագրութեամբ աւանդուած են մեր մատենագրութեան ողջ երկայնքին. կը թելադրենք նուիրականացնել առաջինները՝ **ռ**-ով, պարզապէս տեղ չտալու համար **ր**-ով սկսող անիմաստ բացառութիւններու:

Միև կողմէ՝ բաւական յաճախուած են **ռաբի, ռաբունի** ոչ-յանձնարարելի ձեւերն ալ. ասոնք պետք չէ խոտորեն մեզ, քանի բառի ստուգաբանութիւնը չիմանալու հետեւանքով յառաջացած են, թերեւս նաեւ կրկնակ բաղաձայնէ խուսափումի փորձ են¹: Արդարեւ, **ռաբբի** սեմական լեզուներու մէջ օժտուած է ստացականութեամբ եւ կը նշանակէ «Աստուած իմ», «Տէր իմ», «ուսուցիչ իմ», **ռաբբունա՝** «Տէր մեր). ասոնք **bb**-ով կը գրուին թէ՛ յունարէնի, թէ՛ լատիներէնի եւ թէ՛ ասորերէնի մէջ:

Սակայն ուրիշ են **ռաբունական, ռաբունապետ** ածականները, որոնց արմատը **ռաբ** է՝ Տէր:

Տե՛ս նաեւ Աճառեան, Արմ., հտ. 4, էջ 137:

Ռաֆֆի (✓) - Րաֆֆի

Ուրոյն գլխացաւանք մը կը ներկայացնեն կարգ մը նուիրական անձերու անունները, որոնք օրին սխալ արձանագրուած են տերերուն կամ հարազատներուն կողմէ, ինչպէս՝ **Րաֆֆի, Չօհրապ, Մելգոնեան, Մավեան, Կիւլպենկեան** եւ այլն: Ինչպէ՞ս վարուիլ այս անուններուն հետ: Ամեն բանէ առաջ պետք է նկատի ունենալ, որ յիշեալ դեմքերէն ոչ մէկը լեզուաբան էր², եւ այս գրութիւններէն ոչ մէկը կը համապատասխանէ հայերէնի ուղղագրութեան կանոններուն: Իտեալը այն պիտի ըլլար, որ հետզհետէ սրբագրելիք ասոնք՝ **Ռաֆֆի, Չօհրապ, Մելքոնեան, Մաւեան, Կիւլպենկեան**³ եւ այլն: Վասնզի բառասկիզբին հայերէնը Ռ կը դնէ եւ ոչ թէ Ր, պարսկական օ-ն հայերէն ո կուտայ՝ **Չօհրապ, Մելքոնը** աստուածաշնչական ծանօթ անուն է, որ արամերէն **թագաւոր** կը նշանակէ, **Մաւեանը** չենք կրնար վ-ով գրել, քանի ձայնաւորէն ետք **ւ** կու գայ, ինչպէս **Եկաւեան**, եւ վերջապէս **Կիւլպենկեան**, որովհետեւ երկու բաղաձայնէ առաջ չի կրնար **է** գալ, այլ կու գայ **ե**: Բայց մանաւանդ, մանաւանդ նոր ծնունդներու անուններուն վրայ չտարածենք այս սխալագրութիւնները եւ չանուանենք զանոնք Րաֆֆի, Չօհրապ եւ այլն: Միև կողմէ՝ որքա՞ն հիմա շատցած են օտար յատուկ անուններ որոնք Ր-ով կը գրուին՝ **Րաբբա, Րիչարտ, Րաս ուլ Այն, Րոպերթ, Էլիաս Րիկզ, Րայթ Փարսընզ, Արմինիա Րիպոռն** եւ այլն փոխանակ գրելու **Ռաբբա, Ռիչարդ, Ռասուլ Այն, Ռոպերթ, Ռիկզ, Ռայթ, Ռիպոռն** եւ այլն: Արդի հայը կարծես ա՛լ մոռցած է, թէ Ր-ով սկսող բառէ կը խրտչի հայերէնը, որ ունի միայն **րոպէ** բացառութիւնը⁴:

Իր մականունը սխալ գրած է Եղուարդ **Պոյաճեանը** եւս. սա պետք է ըլլայ **Պոյաճեան**, քանի յ տառէն առաջ չի կրնար **օ** գալ: Անշուշտ այս սխալագրութիւնը Եղուարդով չսկսաւ, սակայն ան, իբրեւ հայերէնի ուսուցիչ, կրնար սրբագրել զայն, ինչ որ չըրաւ. կը մնայ որ չշարունակենք գրել զայն **օ**-ով ու անցնիլք **ո**-ին:

Պըլտեան-ը մականունը կայուն արտաբերում չունի. ան հաւասարապէս կրնայ արտասանուիլ Պըլտ-եան (երկու վանկով) եւ Պը-լտ-եան (երեք

1. Այդպէս կը թելադրէ նաեւ Այտընեան (էջ 339, §884):

2. Մելգոնեան եղբայրներուն համար կ'ըսուի, թէ անգրաճանաչ էին:

3. Իր մականունը սխալ արձանագրած է նաեւ հոգեւոր հովիւ, մանկավարժ եւ բառարանագիր Յովհաննէս **Գայաեանը** (պետք է ըլլայ՝ **Գայայեան**):

4. Էլիաս Ռիկզ Ր-ով սկսող 13 բառ դրած է իր բառարանին մէջ, բոլորն ալ թրթրէն են: Միև կողմէ՝ ան իր քերականութեան եւ բառարանին ճակատին իր անունը արձանագրած է Ռ-ով, բայց ահա իր պատմութիւնը գրողներ, օրինակ՝ Երուանդ Քասունի, զայն կ'արձանագրեն Ր-ով. ո՞րը է ասոր արդարացումը:

վանկով), մինչդեռ **Պլուտեան** ձեռք ունի միայն մե՛կ արտասանություն, որ է Պը-լլտ-եան:

ռեհան (✓) - ռեհան, ռահան

սաղարթ (✓) - սաղարդ

սանդուղ (✓) - սանդուղդ, սանդուխ, սանդուխտ

սեմ (✓) - շեմ

սիրական (✓) - սիրեկան

սիւք (✓) - սիւգ

սոթտել (✓) - սօթտել, սօթթել, սոթթել

սոճի (✓) - շոճի

սովալ(ը)լուկ (✓) - սովալ-լուկ¹

սպանել (✓) - սպաննել

1. Պետք է գրել **սովալլուկ** ու արտասանել **սովալլուկ** եւ ոչ թէ **սովալ-լուկ**:

Արեւմտահայերոս մէջ տարածուած է երկրորդը՝ **սպաննել**, որուն երկու **ն**-երը բացատրելու համար՝ հակում ունինք դիմելու հետեւեալ «տրամաբանութեան». գրաբարի մէջ բառս **սպանանել** էր. ան կորսնցուցած է իր երկրորդ այբ-ը, որով երկու **ն**-երը, որոնցմէ առաջինը արմատական է, իսկ երկրորդը՝ ածանց, հանդիպած են իրարու եւ տուած են **սպան-նել**: Շատ բարի, սակայն ուրիշ ածանցաւոր բայեր եւս կորսնցուցած են իրենց այդ **այբ**-ը, բայց եւ այնպէս անոնք պահած են իրենց ածանցական խոնարհումը. օրինակ՝ **խածանել** եւ **մեռանել** դարձած են **խած-նել** եւ **մեռ-նիլ**, սակայն ունին ածանցական խոնարհում. ահաւասիկ՝

խածի	խածիր	խածաւ	խա՛ծ
մեռայ	մեռար	մեռաւ	մեռի՛ր

Եթէ **սպաննել** բայը իրապէս պահած ըլլար գրաբարեան **ն** ածանցը՝ սպան-**ն**-ել, ապա ան աշխարհաբարի մէջ պետք է խոնարհուէր մեջբերուած երկու կաղապարներէն մէկուն հետեւողութեամբ՝

սպանի	սպանիր	սպանաւ	սպա՛ն
սպանայ	սպանար	սպանաւ	սպանի՛ր

Մինչդեռ **սպաննել** բայը չի հետեւիր ածանցական խոնարհումի այս երկու մեծ տիպարներէն ո՛չ մէկուն, ո՛չ միւսին, այլ ունի ոչ-ածանցական՝ բոլորովին պարզ կանոնաւոր խոնարհում մը, ինչպէս, ըսենք, **քալել** բայինս է. արդարեւ՝

քալ-եցի	քալ-եցիր	քալ-եց	քալ-ե՛
սպանն-եցի	սպանն-եցիր	սպանն-եց	սպանն-ե՛

Ինչպես նկատելի է, համապատասխանութիւնը երկուքին միջեւ ամբողջական է: Միայն թէ, ահա, **սպան** արմատին վրայ փակած կամ ծուլուած կը գտնենք երկրորդ **ն** մը, որ ածանց չէ բնաւ. եթէ ան ածանց ըլլար, ապա տեսանք արդէն, թէ ի՞նչ խոնարհում պիտի ունենար մեր բայը: Հապա ի՞նչ է ան:

Սպաննել-ը,– կ’ենթադրենք,– մէկն է այն քանի մը բառերէն, որ արեւմտահայը կրկնակ բաղաձայնով կ’արտասանէ. այդ բառերն են՝ **ամեն-ամմեն, փետել-փետտել, ծալել-ծալլել, հրամել** (հրամայել)-**հրամմել, մանրագլին-մանրագլնին, մանրաքնին-մանրաքննին** եւ... **սպանել-սպաննել**: Առաջին վեցին կարելի եղած է անդրադառնալ, սակայն կարելի չէ եղած խելք հասցնել վերջինին, ինչպես ըրած են արեւելահայերը, որոնք վաղուց ճիշտ կողմորոշուած եւ ընտրած են **սպանել** պարզ կանոնաւոր ձեւը, իսկ արեւմտահայերս մնացած ենք գրաբարի ու աշխարհաբարի սահմաններուն վրայ անորոշ տեղ մը՝ մեր սերունդներուն կտակելով ձեւով գրաբարեան, խոնարհումով աշխարհաբարեան՝ խառնածին բայ մը՝ մէկ միաւորով աւելցնելով մեր անկանոն կառոյց ունեցող բայերուն թիւը: Մինչդէռ, պզտիկ շրջահայեցութեամբ մը կրնայինք առաջքը առնել այս երկդիմութեան:

Արդարեւ. շատ վաղուց, գրաբարի հանրօրէն կիրարկութեան օրերուն իսկ, դասական **սպանանել** ածանցաւոր ձեւին կից եւ անոր զուգահեռ սկսած է գործել, ըստ հայր Արսէն Բագրատունիի, **սպանել** ածանցազուրկ ձեւ մըն ալ. «Ի ստոյգ օրինակագիր գրիչս կայ ստեպ եւ **սպանեմ**» («Ի պէտս զարգացելոց», Էջ 151-ի Էջատակ): Շատ աւելի հետաքրքրական տեղեկութիւն մը կը գտնենք «Նոր հայկագեան»-ի մէջ, որ ահաւասիկ. «Ոմանք ի գրչաց գրեն որպէս ռամկօրէն **սպանել**» (Բ. հատոր, Էջ 754բ),– ուրեմն ռամիկը որդեգրած էր **սպանել** ձեւը, որ այնպէս ալ «ռամկօրէն» կը կոչուէր: Արեւելահայերը ահա այս ռամկօրէն ածանցազուրկ ձեւն է, որ որդեգրած են: Երբեք պէտք չէ կասկածիլ, որ արեւմտեան բարբառներուն մէջ նմանապէս թափանցած էր ան, վասնզի վկայորդ հայր Մկրտիչ Աւգերեանն է, զտարիւն արեւմտահայ մը. այս ենթադրութեան տուն կու տայ արդի արեւմտահայերէնի մէջ բայիս ունեցած պարզ կանոնաւոր խոնարհումը: Սակայն մեր արտասանութիւնը հետզհետէ աղաւաղուած է, եւ փոխանակ **սպանել**-ի, արտասանած ենք **սպաննել**, այնուհետեւ այս սխալ ձեւով ալ արձանագրած ենք զայն՝ ուսուցողական այն անպատեհութիւններով, որոնք յատուկ են այս բայի զանազան ձեւերուն, որոնք ատենը մէյ մը գլուխ կը ցցեն՝ **սպանո՞ղ, թե՞ սպաննող, սպանութի՞ւն, թե՞ սպաննութիւն** եւ այլ բանավեճեր:

Եթէ օրին յաջողէինք **սպաննել** արատաւոր ձեւը դարձնել **սպանել**, վերոնշեալ բոլոր հարցերը կը լուծուէին. կը շահէր արեւմտահայերէնը, մասնաւորաբար դպրոցականները, որոնք միշտ գլխաւոր զոհերն են նման զանցառութեանց: Ուշ չէ. կը մնայ, որ մեր թերթերը իրենք քաջաբար ձեռնարկեն այդ սրբագրութեան եւ միօրինակ գրեն՝ **սպանել**,

սպանող, սպանութիւն՝ որդեգրելով արմատական մէկ ու միասնական **սպան** ձեւը:

ստգտանել (✓) - ըստգտանել

Յանցաւոր համարել կամ յանցանքի վրայ գտնել մէկը: **Ստգիւտ** կամ **ստգտանք** կը նշանակէ յանցանք, մեղադրելի արարք: «Նոր հայկազեան»-ը ունի «**ստգտանել** տե՛ս **ըստգտանել**», այնուհետեւ բոլոր օրինակները կազմուած են բառասկիզբի **ը**-ով: Կազմուած է **ըստ** եւ **գտանել** բաղադրիչներով: Ունինք՝ **ըստգիւտ**¹, **ըստգտանք**, **ըստգտանելի, անըստգիւտ**: Բառասկիզբի **ը**-ով կը գտնենք բառս գրաբարի բոլոր բառարաններուն մէջ, ներառեալ Ռուբէն Ղազարեանի 2004-ի հրատարակութիւնը: **Ը**-ով զայն գրած է Պետրոս Չեֆի Կարապետեան իր հայերէն-օսմաներէն բառարանին մէջ եւս: Աճառեան ունի բոլորին զոյգ տարբերակները՝ **ըստգտանել-ստգտանել, ըստգիւտ-ստգիւտ, անըստգիւտ-անստգիւտ** եւ այլն: Բայց ահա Գայայեան կը յիշատակէ միայն **ստգտանել**, այսպէս ալ ան կը մտնէ արեւմտահայ բառարաններուն մէջ՝ ճիզմեճեան, Տէր Խաչատուրեան, Կռանեան (որ կը դնէ երկու ձեւերն ալ՝ իբրեւ երկու տարբեր բառայօդուածներ) եւ այլն: Մալխասեան ունի **ըստգտանել**, Ակադեմիայի քառահատորը չունի այս բառը, իսկ Էդուարդ Աղայեան նմանապէս **ը**-ով գրած է զայն՝ նշելով անոր հնացածութիւնն ու գրքունակութիւնը: Գալով անոր խոնարհումին՝ ապա գրաբարը զայն կը խոնարհէր **գտանել**-ի տիպարով՝ գտի-ըստգտի, գիւտ-ըստգիւտ, գտեա-ըստգտեա՛. Նոյնը կ'ընէ Մալխասեան. ուրիշ ոչ մէկ տեղ ակնարկուած է անոր խոնարհումին արեւմտահայ աշխարհաբարի մէջ, որ չի կրնար **ըստգտայ, ըստգտի՛ր** տալ: Գործածական չէ՝ յատկապէս բայը: Մեր դասականներէն՝ միայն մէկ անգամ ածականաբար գործածուած կը գտնեմ Գրիգոր Չոհրապի կողմէ. «[Սրտիս խորը] մասնաւոր խուց մը յատկացուցեր էի անոր՝ բացառիկ ու **անստգիւտ** էակին» («Կարծեմ թէ»): Նորագոյններէն՝ «Պատմութիւնը այնքա՛ն ճոխ գրուած էր արդէն, կը մնար **անստգիւտ** ու չգրուած կ'ետեր յայտնաբերել» (ԳՊ, «Կրկնագիր մարդը», էջ 22),– ուր հարց է, թէ հեղինակը ճիշտ ինչպէ՛ս կը հասկնայ ու կը մեկնաբանէ այս բառը:

Ինչպէ՛ս կողմնորոշուիլ բառի մը հանդէպ, որ շատ ալ գործածական չէ: Հաւանաբար ճիշտ կ'ընենք հետեւելով արեւմտահայ արդի բառարանագիրներու աւանդոյթին՝ որդեգրելով **ստգտանել** ձեւը. այսպէսով միօրինակութիւն մըն ալ հաստատած կ'ըլլանք **ստանձնել եւ ստերիւրել** բայերուն հետ, որոնք նմանապէս կազմուած են **ըստ** նախդիրով եւ սակայն կը գրուին առանց **ը**-ի:

«Նոր հայկազեան»-ը որդեգրած է նաեւ **ըստանձնել** ձեւը, որ հեշտութեամբ հանրօրէն դարձուցած ենք **ստանձնել**: Նոյն տեղը կը գտնենք **ըստերիւրել** (ծռել, շեղել, խոտորել, մոլորել), որուն կից յիշուած եւ հաւասարապէս ընդունուած են **ստերիւր** եւ **ստերիւրել**. սա իր կարգին արեւմտահայ բառարաններուն անցած է **ստերիւր-ստերիւրել** ձեւերով: Արեւելահայերը չունին այս բառը:

1. **Գիւտ** արմատը ունի **գիտ** տարբերակ մը, որուն կը հանդիպինք **գտանել** բայի գրաբարեան կատարելին մէջ՝ **գտի-գտեր-(ե)գիտ**: Պարզ է, որ **գտանել**-ը յառաջացած է այս վերջինէն:

Ուրեմն՝ ստանձնել, ստգտանել, ստերիլել:

վայրկենական (✓) - վայրկեանական

Ինչպես կը նկատենք, գրական աշխարհաբարը որդեգրած է բառիս հնչիւնափոխ ձեւը՝ **եա > ե**, սակայն ժողովրդախօսակցական հայերէնի մէջ կ'իշխէ **վայրկեանական**-ը: Ունինք սակայն **այլատեաց-այլատեացութիւն, արբանեակ-արբանեակային**, որոնց մէջ յիշեալ հնչիւնափոխութիւնը ընդմիշտ չէ կայացած: Նկատի ունենալ նաեւ՝ **այժմեայ-այժմեական, առօրեայ-առօրեական, հրեայ-հրեական, պաշտօնեայ-պաշտօնեութիւն, քրիստոնեայ-քրիստոնեութիւն** եւ այլն:

վառվռուն (✓) - վարվռուն

Տեսնել նաեւ **մոմուռ**:

վռնտել (✓) - վռնդել

Ջնագոյն եւ հասարակաց ձեւը **-տել** է. 20-րդ դարու կեսին արեւելահայերը գայն դարձուցին **-դել**, ուստի կը պահենք աւանդականը:

տիար-տեառն (✓) - տիար-տիարն

Տիար բառը (տի-այր, որ է՝ մեծ կամ հզօր այր) աշխարհաբարի ծնունդ է՝ հետեւողութեամբ գրաբարեան **տէր**-ին: **Տիար**-ը չի հոլովուիր, իսկ հոն, ուր պէտք կը զգացուի անոր սեռականին, ապա կը դիմենք **տէր**-ի գրաբարեան սեռականին, որ է **տեառն**: **Տիար** յոգնակի եւս չունի, եւ հոն, ուր կարիքը կայ անոր յոգնակիին, ապա նմանապէս կը դիմենք գրաբարին՝ **տէրք** կամ նախընտրաբար՝ **տեարք**, եւ ոչ թէ **տիարք**:

տունդարծ (✓) - տուն դարծ (տեսնել նաեւ՝ ձեռքբերում)

տռտռալ (✓) - տրտռալ

ցատկել (✓) - ցատքել

Գրաբարը ունեցած է **ցայթ-ցայթել**-բառերը, որոնք գրական չեն համարուած: Այսուհանդերձ ռամիկը հետագային չէ վարանած գրելու **ցաթ(ք)ել (ցայթ-ցաթ** հնչիւնափոխութեան համար բաղդատել **քայլ-քալել**):

Դասական հայերէնը նախընտրած է **ցայտ-ցայտել-ցայտք-ցայտուկք** յարացոյցը: **Տայտուկք** հաւասարապէս տուած է **ցատքել** եւ **ցատկել**:

Այս համատարած խառնակութեան մէջ է որ աշխարհաբարի լուսաւորիչները դիմաւորած են այս բառերը:

Արեւելահայերէնի մէջ, գէթ ներկայիս, կը տիրէ կատարեալ միօրինակութիւն յանձինս **ցատկ** արմատին եւ **ցատկել** անորոշ դերբային: Մեկնակետն է **ցայտուկ** ածանցաւոր արմատը:

Արեւմտահայերէն բանաւոր թէ գրաւոր խօսքի, ինչպէս նաեւ բառարաններու մէջ կը տիրէ **ցատկ** եւ **ցատք** արմատներու խորշելի

երկուքիւնը, որ տուած է հաւասարապէս **ցատկել** եւ **ցատքել**:

Ծանօթ.– Էլիաս Ռիկզ միակը բացառաբար ունի **ցաթկել**, **ցաթկտել**, որոնք բացայայտօրէն հետեւցուած են **ցաթել** բայէն:

Թելադրելին ու տրամաբանականը ցատ(ու)կ, որ է ցատկ, արմատի որդեգրումն է, որով միասնութիւն կը ստեղծենք արեւելահայերէնի հետ եւս: Մանաւանդ որ **ցատք** արմատ մը տրամաբանական եւ հայերէնի բառակազմական ոգիին հետ հաշտ չէ:

Ուրեմն նաեւ՝ **ցատկտել** եւ **ցատկոտել**:

ցոյց տալ (✓) - ցուցնել, ցցնել

Բառիս հեռաւոր մայրը **ցուցանել** է, որ դէպի աշխարհաբարացում երթի ընթացքին կրած է բոլորովին օրինական զոյգ ամփոփումներ՝ **ցուցնել** եւ **ցցնել**: Այս վերջինները մեծ յաճախականութեամբ կիրարկուած են յատկապէս 19-րդ դարուն: Արսէն Այտընեան չի վարանիր գործածելու **ցցնել**-ը: 20-րդ դարուն, յատկապէս երկրորդ կեսին, նուազած է ասոնց յաճախականութիւնը՝ յատկապէս Բենիամին Թաշեանի ճիգերով՝ իբրեւ անբարեհունչ կառոյցներու. ասոնք իրենց տեղը լայնօրէն զիջած են **ցոյց տալ** յարադրաւոր ձեւին:

ցտեսութիւն (✓) - ի տեսութիւն

Ոչ այնքան գրաւոր, որքան բանաւոր խօսքի մէջ բաւական տարածուած սխալ մըն է **ցտեսութիւն**-ի փոխարէն **ի տեսութիւն**-ի կիրարկութիւնը: Ցտեսութիւն՝ բառացի կը նշանակէ «մինչեւ տեսութիւն». հրաժեշտ տալու արտայայտութիւն մըն է, որ ծանօթներն ու մտերիմները իրարու կ'ըսեն բաժանումի պահուն՝ մնաս բարովի կամ երթաս բարովի փոխարէն: Հաւանական է, որ պատճենուած է ֆրանսերէնի **au revoir**-ի կամ թերեւս այլ բնորդի մը վրայ: Իսկ **ի տեսութիւն** կը նշանակէ «տեսնելու համար», «տեսնելու նպատակով». պարզ է, որ բոլորովին անտեղի նշանակութիւն մըն է, որ բնաւ չի պատշաճիր վերը նշուած կացութեան: Անշուշտ բացառուած չէ, որ ան կիրարկուի այլ ծիրէ ներս, օրինակ՝ հիւանդանոց այցելել **ի տեսութիւն** հիւանդի մը կամ բանտ՝ **ի տեսութիւն** բանտարկեալի մը եւ այլն: Սակայն ինչո՞ւ «ի տեսութիւն», երբ կարելի է առանց ծեփծեփումի ըսել «**տեսնելու համար**»: Հոս կարելի է խօսիլ «**ի գիտութիւն**»-ի մասին ալ:

Ունինք, միւս կողմէ, **ի լուր** եւ **ի տես** (լսելով, տեսնելով) ոճերը, որոնք մեծ վայելչութեամբ կը շարունակեն կիրարկուիլ աշխարհաբարի մէջ:

փափագ (✓) - փափաք

«Նոր հայկազեան»-ը ունի **փափագ**, քովստի կը թուէ նաեւ **փափաք** գրչութիւնը, սակայն բերուած բազմաթիւ բարոյութիւնները բոլորն ալ **փափագ** արմատով կազմուած են: Աճառեան եւ արեւելահայերը իրենց

կարգին նախընտրած են **փափագ** ձեւը: Այս ալ կայ, որ հայերէն բնիկ բառերը առհասարակ **ա**-էն ետք **գ** ունին: Ուրեմն որդեգրելով **փափագ** ձեւը՝ վերադարձած կ'ըլլանք մեր ակունքներուն, ինչպէս նաեւ միութիւն հաստատած կ'ըլլանք արեւելահայերէնի հետ:

Այս բանաձեւումին առթիւ շատ լաւ գիտենք, թէ որքան դժուար նախընտրութեան մը առջեւ կը դնենք արեւմտահայը, որ ի տղայ տիոց վարժուած է **փափաք**-ին. բայց եթէ մտածենք, որ Մեսրոպ Եւ Սահակ Նմանապէս գրած են **փափագ**, ապա հաւանաբար... ան հաշտուի կացութեան հետ:

փետել (✓) - փետտել

Տե՛ս **ծալել**-ի տակ:

փնտռել (✓) - փնտրել

Հեռաւոր արմատն է, ըստ Աճառեանի, **պտիռ**, որ հնչիւնափոխուելով տուած է **փնտռել**. սա իր կարգին աւանդուած է երբեմն **փնդռել** ձեւով. «Հրամայեաց թագաւորն զիւրաքանչիւր ոք մերկացուցանել եւ **փնդռել**» (Մխիթար Գօշ, «Ուխտ միայնակեցի ընդ սատանայի»):

Մալխասեան այս ուղղագրութեամբ մէջբերած է արմատը բազմաթիւ բառերու մէջ: Սակայն հետագային արեւելահայերը, անծանօթ պատճառներով, որդեգրեցին փնտռել ձեւը՝ ը-ով:

փոխվրեժ (✓) - փոխ վրեժ, փոխ-վրեժ

Փոխ արմատը սկիզբէն նմանապէս ուղղակի բառին միացած կը գրուի բոլոր բաղադրեալ բառերուն մէջ, – ուր ան կը նշանակէ փոխարինող, օգնական տեղակալ, – ասոնք բաղաձայնով սկսին կամ ոչ. օրինակ՝ **փոխատենապետ, փոխգիջում, փոխծովակալ, փոխներգործում, փոխտնօրէն, փոխազդեցութիւն, փոխարքայ** եւ այլն:

Անջատ կը գրուին **փոխ առնել, փոխ ուզել, փոխ տալ** բայերուն մէջ, սակայն՝ **փոխառիկ, փոխառու, փոխառութիւն, փոխատու, փոխատուութիւն, փոխադրութիւն, փոխադրել, փոխազդեցիկ, փոխանցել, փոխանցիկ** եւ այլն:

Եթէ մօտիկ անցեալին հատուկէնտ բառեր անջատ կամ միութեան գծիկով կը գրուէին, ինչպէս՝ **փոխ ատենապետ** կամ **փոխ-ատենապետ, փոխ նախագահ** կամ **փոխ-նախագահ** եւ այլն, հիմա արդէն ասոնք եւս միաձեւ՝ համադիր կը գրուին:

փտիլ (✓) - փտտիլ

Տես **ծալել**-ի տակ:

քարտէզ (✓) - քարտէս

«Նոր հայկազեան»-ը ունի **քարտէզ, քարտէն, քարտէս**, Գաբամաճեան՝ նմանապէս. Աճառեան իր կարգին կը յիշէ այս երեքը՝ յաւելելով, թէ

հնագոյն **օրինակները** **զ**-ով գրուած են, – օրինակ՝ Խորենացի, – եւ **զ**-ով զայն տառադարձած են վրացիներն ալ, որոնք հայերէնէն փոխ առած են իրենց բառը: Արեւմտահայ բոլոր բառարանագիրները հաւասարապէս դրած են **քարտեզ** եւ **քարտես**՝ առանց նախընտրութիւն գոյացնելու: Աբեղեան իր ուղղագրական ուղեցոյցին մէջ (1892) կ'առաջարկէ **քարտեզ**-ը, որ որդեգրուած է արդի արեւելահայերէնի մէջ եւս. մեզի կը մնայ հետեւիլ այս վերջինին:

քերթող (✓) - քերդող

քնքուշ (✓) - քնքոյշ

Շատեր հակում ունին այս բառը գրելու **ոյ**-ով՝ նմանցնելով զայն **անոյշ**, **սմոյշ** բառերուն, որոնց դասական ձեւը աւանդուած է **ոյ** վերջով: Մալխասեան չէ վարանած այսպէս ալ գրանցելու զայն իր բացատրական բառարանին մէջ:

Անոր կը հանդիպինք գեղարուեստական գրականութեան մէջ եւս. օրինակ՝ «Ցանել էր բազմագոյն ծաղիկներ՝ բուրումնաւետ եւ քնքոյշ» (Մկրտիչ Արմէն, «Յեղնար աղբիւր», էջ 103): Բառիս հնագոյն ձեւը **քնքուշ** է, ըստ որում ունինք սղեալ ձեւեր՝ **քնքուծիւն**, **քնքազիւն**, **քնքոյտէն** եւ այլն: Եթէ սկզբնաձեւը **քնքոյշ** ըլլար, ապա պէտք է ունենայինք **քնքուշուծիւն**, **քնքուշազիւն**, **քնքուշոյտէն**, ինչ որ պարագան չէ:

քող (✓) - քօղ

Մեր դասական ամենաշատ չարչարուած բառերէն մէկն է եւ միակը, որ ներկայիս հաւասարապէս կը գրուի թէ՛ **ո**-ով, թէ՛ **օ**-ով՝ իր ետեւէն քաշելով բարդ բառերու շարք մը, որ նմանապէս խայտաբղետ է՝ նայած գրողին քմահաճոյքին: Յատկանշականը բառարանագիրներն են, որոնք իրենց սեփական ծիրէն ներս անգամ միօրինակութիւն չեն պահած. օրինակ՝ Տէր Խաչատուրեան եւ հայր Կռանեան ունին **քող** յօդուածը, իբրեւ մենաբառ, սակայն ունին նաեւ **քօղ**, որով կազմած են բոլոր բարդութիւնները՝ **քողագերծ(ել)**, **քողածածկել**, **քողածածուկ**, **քողարկել**, **քողընկեց**, **քօղք** եւ այլն: Առաջինը ունի նաեւ թէ՛ **սքօղել**, թէ՛ **սքողել**, երկրորդը՝ միայն **սքօղել**: Ասոնց դիմաց Գայայեան եւ հայր ճիզմեճեան ունին միայն **քող**, եւ բոլոր բարդութիւնները միօրինակաբար կատարուած են այս մէկով:

Ուրկէ՞ կու գայ այս երկուութիւնը: Պէ՞տք է մատնացոյց ընել «Նոր հայկազեան»-ը. սակայն մեր բառարանագրութեան հիմնաքարը հանդիսացող այս աշխատութիւնը, ճիշտ է, գրած է «**քող** կամ **քօղ**», սակայն, միւս կողմէ, բոլոր բարդութիւնները կատարած է առաջինով՝ **քողաբորբ**, **քողազարդ**, **քողաթելեալ**, **քողածածուկ**, **քողածեւել**, **քողածիգ**, **քողարկել**, **քողընծայ**, **քողընկեց** եւ այլն: Տողընդմէջ թելադրութիւնը շատ յստակ է. երից վարդապետները կողմորոշուած են ի նպաստ **քող**-ին: Այսքանը աւելի քան թելադրական պէտք է ըլլար, որպէսզի յետնորդներս կառչէինք միայն **քող**-ին ու ասով ալ կազմէինք ածանցումներն ու բարդումները՝ առանց իյնալու երկձեւութեան ծուղակը, սակայն, ինչպէս

ըսինք ու տեսանք, այս չէ պարագան: **Քող**-ին ի նպաստ կողմնորոշումը մեր կարգ մը բառարանագիրներու կողմէ հետեւանք պէտք է ըլլայ Մալխասեանի բառարանին, ուր կը գտնենք՝ «**քող, տե՛ս քող**», իսկ այս վերջինին տակ աւելի քան քսան ածանցաւոր ու բարդ բառեր, որոնց բոլորը միանուագ գրուած են **օ**-վ: Ի՞նչ հիմնաւորումով Մալխասեան այսքան ամուր կը կառչի քող-ին, – ո՛չ մէկ: Եւ տրուած ըլլալով, որ ան շատ մեծ վարկ կը վայելէր, – թող որ արդարօրէն, – ու կը շարունակէ վայելել արեւմտահայերուս մէջ, ապա մեր բառարանագիրները, այլեւ գրողներէն շատեր ենթադրաբար հետեւած պէտք է ըլլան Մալխասեանին, որ, կրկնեմ, նման շեղում կատարելու որեւէ պատճառ եւ հիմնաւորում չունէր:

Աւելցնենք պատմական հետեւեալ տուեալը եւս. ստոյգ չենք գիտեր, թէ հեռաւոր անցեալին ի՞նչ եղած է այս բառին սկզբնաձեւը՝ **քո՞ղ, թե՞ քաւո**: Նոյնիսկ եթէ այս վերջինն էր, այսինքն՝ **քաւո**, որ բնականաբար պիտի յանգէր **քող**-ին, ապա այսպիսիներուն բառավերջի **ող**-երը աւելի ուշ դարձած են **ող**. օրինակ՝ **ծնաւոյ-ծնող-ծնող, կարաւոյ-կարող-կարող, ձախաւոյ-ձախող-ձախող, յաջաւոյ-յաջող-յաջող, սիրաւոյ-սիրող-սիրող, խաւաւոյ-խօսող-խօսող, ունաւոյ-ունող-ունեցող, գիտաւոյ-գիտող-գիտցող** եւ այլն. հետեւաբար հաւանական, սակայն ոչ ստոյգ **քող** մը իր կարգին պիտի դառնար **քող**:

Ուրեմն եթէ արդարօրէն կողմնորոշուինք ի նպաստ **քող**-ին, մեր բառերուն մէջ կը մնայ բառամեջի ընդամենը մէկ **ող** ունեցող բառ՝ **ցող** բացառութիւնը, որուն ուղղագրութիւնը որեւէ վեճի առարկայ չէ եղած:

Ուշադրութի՛ւն. **քող** կամ **քող** բառին հետ կապ չունի **քողեք**-ը, որ կը գրուի միայն **օ**-ով եւ կը նշանակէ «ապարանջան»: Իսկ **ող** բառին **օ**-ն որեւէ շփոթի տեղիք չի կրնար տալ:

օրական (✓) - օրեկան

Տեսնել **ամսական**:

օրինագիրք (✓) - օրէնագիրք

Փոլթանք ըսելու, որ աւանդականօրէն որդեգրուած է «օրէնագիրք» սխալ ձեւը, որ պատճենուած է «օրէնագետ»-ին, «օրէնսդիր»-ին եւ գրաբարեան կարգ մը այլ բառերու հետեւողութեամբ¹: Արդ, **օրէնագետ** կը նշանակէ «օրէնքը գիտցող, ճանչցող», **օրէնսդիր**՝ «օրէնք դնող, հաստատող», ուր **օրէնք** արմատը կ'ընկալուի իբրեւ ուղիղ ինդիք եւ որուն **ք** բաղաձայնը իբր այդպիսին կը վերածուի **ս**-ի: Արդ, **օրինագիրք** բառին մէջ առաջին արմատը ուղիղ ինդիք չէ, հետեւաբար **օրէնք-օրէնս** բաղադրիչը չի մտնէր այստեղ. **օրինագիրք** բառին մէջ առաջին արմատը երկրորդին յատկացուցիչն է պարզապէս՝ «օրէնքի գիրք»: Ուրեմն պատշաճ է, որ սրբագրենք պատմական սխալ մը եւ վերականգնենք ճիշտը: Այս ալ ըսենք, որ նախապէս կը կիրարկուէր նաեւ **օրէնագիծ** սխալ ձեւը, որ այսօր արդէն սրբագրուած ու դարձած է **օրինագիծ**:

օրինենք (✓) - օրինենք

Տե՛ս **խոնջենք**:

1. Գրաբարը ուներ նաեւ՝ **օրէնսզանց, օրէնսխտոր, օրէնստոյց, օրէնսպահ, օրէնսպահանջ**, որոնց բոլորին մէջ ալ առաջին արմատը կ'ընկալուի իբրեւ ուղիղ ինդիքը երկրորդին, որ բայարմատ է:

ԳՐԱԲԱՐ ԲԱՌԵՐ, ՈՏԵՐ ԵՒ ԱՍՈՅԹՆԵՐ

§2 Աշխարհաբարը զանազան կապերով կը շարունակէ առնչուիլ գրաբարին, յատկապէս բառերով, բառակապակցութիւններով, ասոյթներով ու դարձուածքներով, որոնց ճիշտ ու չափաւոր կիրարկութիւնը վայելչօրէն կը համեմէ մեր արդի լեզուն եւ որոնք, սակայն, յաճախ սխալ կը կիրարկուին: Կը բերենք այդպիսիներէն փոքրիկ փունջ մը. ուրեմն միշտ (✓) նշանը կրողն է ճիշտը՝ ձախին, եւ մերժելի է աջինը:

ակն ընդ ական (✓) - ակ ընդ ական

ատամն ընդ ատամն (✓) - ատամ ընդ ատամն

այսուհետեւ (✓) - յետայսու

Տեսնել նաեւ 1-ի մէջ:

անձեռնմխելի (✓) - անձեռնամխելի

ատոք (✓) - ատօք

Բաղդատել նաեւ՝ **բարոք, նորոգ. այլեւ՝ արդեօք, առօք-փառօք, իրօք**

ափյափոյ (✓) - ափափոյ

եղբարք (✓) - եղբայրք

ըստ արժանւոյն (✓) - ըստ արժանաւուն

ըստ իս (✓) - ըստ ինձի

ըստ մեծի մասին (✓) - ըստ մեծ մասին

թող գկանայս եւ զմանկտի - թող գկանայս եւ զմանկտիք (մանկտիս)

Մանուկ գոյականը գրաբարի մէջ ունէր երկու յոգնակի՝ **մանկունք** եւ **մանկտի**. ուրեմն այս վերջինին հայցականը պիտի տայ **զմանկտի**: Իսկ **կանայք**՝ հայցականը կու տայ **գկանայս**:

ի բերանոյ քումմէ (✓) - ի բերանէ քումմէ

ի զարմանս¹ (✓) - ի զարմանք

ի զուր (✓) - զուր տեղ, ի զուր տեղ (ասոնք թրքերէն են)

ի ժամու եւ ի տարածամու² (✓) - ի ժամուն եւ տարածամուն

ի ծագել արեգական խաւարին աստեղք (✓) - ի ծագիլ արեգական խաւարին աստղեր

ի կատար ածել (✓) - կատար ածել

ի հաշիւ, հաշուոյն (✓) - ի հաշուոյն, հաշւոյն

1. **Ի-հայցական** կառոյցները, օրինակ՝ **ի գիտութիւն**, ունին իրենց սաստկական տարբերակները եւս, օրինակ՝ **առ ի գիտութիւն**, **առ ի տեղեկութիւն**, **առ ի զգուշութիւն**, **առ ի նախատեսութիւն** եւ այլն, որոնք շատ կիրարկուած են աշխարհաբարի մէջ:

2. Կը նշանակէ յարմար եւ անյարմար ժամանակ(ի մէջ):

ի սփիւռս եւ ի հայրենիս (✓) - ի սփիւռս եւ ի հայրենիք

ի հետեւանս (✓) - ի հետեւանք

ի մասնաւորի (✓) - ի մասնաւորէ

ի միջի այլոց (✓) - ի մէջ այլոց

ի յայտ գալ (✓) - յայտ գալ, յայտնի գալ

ի պահանջել հարկին (✓) - ի պահանջեալ հարկին

ի պէտս եւ յումպէտս¹ (✓) - ի պէտքս եւ ումպէտքս

ի սպաս դնել (✓) - սպաս դնել

(ի) վաղուց հետէ (✓) - վաղուց յետէ

ի ցոյց մարդկան (✓) - ցոյց մարդկան, ցոյց մարդոց

լռելեայն (✓) - լռելեան

խորհուրդ մարդկան... (✓) - խորհուրդ մարդկանց...

Գրաբարը կ'ըսեր **մարդիկ-մարդկան**, մինչ արեւմտահայերէնը կ'ըսէ **մարդիկ-մարդոց**, թոյլատրելի է ըսել նաեւ **մարդկանց**՝ արեւելահայերէնի հետեւողութեամբ: Սակայն մեր բառակապակցութիւնը մէկ մասն է գրաբարեան ասոյթի մը՝ «**խորհուրդ մարդկան, կամք Աստուծոյ**», - որ կը նշանակէ. «Մարդիկ կը մտածեն, կը խորհին (կը ցանկան, կը ծրագրեն եւ այլն) սակայն Աստուծոյ կամքն է, որ կը կատարուի», - եւ պատշաճ է, ուրեմն, որ յարգենք գրաբարեան սեռականը:

ծայն բարբառոյ յանապատի (✓) - ձայն բարբառոյ անապատի

մասին (✓) - ի մասին²

միմեանց (✓) - միմիանց

յականէ-յանուանէ (✓) - ականէ-անուանէ

յամենայն դէպս (✓) - ամենայն դէպս

յանպատրաստից (✓) - անպատրաստից

յաւուր պատշաճի (✓) - աւուր պատշաճի

Կը նշանակէ օրուան պատշաճ(ող), օրուան յարմար(ող)՝ խօսք, հագուածք, ընթացք, շարժում, վերաբերում եւ այլն:

յետս կոչել (✓) - ետ կոչել, յետ կոչել

Կը նշանակէ ետ կանչել, փոխաբերաբար՝ արտասանուած բառ մը կամ խօսք մը, տրուած որոշում մը, եղած կարգադրութիւն մը չեղեալ համարել, հրաժարիլ կատարուած ընտրութենէ մը կամ համաձայնութենէ մը եւ այլն:

յիւրսն եկն³... (✓) - հիւրսն եկ...

1. Կը նշանակէ պիտանի կամ օգտակար ու անպէտ կամ անօգուտ ճամբով, եղանակով:

2. **Մասին**-ը աշխարհաբարեան յետադրութիւն մըն է, որ առանձին կը գործածուի սեռական հոլով խնդրի մը հետ. օրինակ՝ **իր մասին, պատերազմի մասին**, բայց՝ այս մասին եւ այլն: Գրաբարը ունէր «ի մասին», որ ոմանք կը կիրարկեն աշխարհաբարի մէջ՝ նախորդին փոխարէն. ահա այս գործածութենէն է որ պէտք է խուսափիլ:

3. «Յիւրսն եկն եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան» (Յովհ. Ա/11). «Իւրայիններուն եկաւ, եւ իւրայինները չընդունեցին զինք» կամ «Հարազատներուն եկաւ, եւ հարազատները չընդունեցին զինք»:

1. «Բայց երեք-չորս տարի է ի վեր, **յորմեհետե** խելահասեր» (Ա. Արփիարեան, «Սրտի յաղթանակը»):

յոտնկայս (✓) - ոտնկայս, ոտնկաց, հոտընկայս

յորմե հետե (✓) - յորմե յետե, յորմեյետե, յորմեհետե¹

յուրախութիւն (✓) - ի ուրախութիւն, ուրախութիւն

յօգուտ (✓) - ի օգուտ, օգուտ

նկատի (✓) - ի նկատի

Նկատի բառը **առնել** եւ **ունենալ** բայերուն հետ բոլորովին աշխարհաբարեան ծիրէ ներս,– ուրեմն՝ առանց գրաբարեան որեւէ հէնքի,– կը կազմէ յարադրաւոր բայեր՝ առանց **ի** նախդիրի: Ոմանք հանգիտութեամբ կարգ մը գրաբարէն մնացած եւ իրենց առջեւը «ի» նախդիրը կրող բառերու հետեւողութեամբ, ինչպէս՝ **ի գին, ի դերեւ, ի դէպ, ի գուր, ի պատուի, ի ցոյց** եւ այլն, կ'ըսեն նաեւ **ի նկատի** (առնել կամ ունենալ), որ սխալ է:

շնորհիւ (✓) - ի շնորհիւ

սրբութիւն սրբոց (✓) - սրբութեան սրբոց

ԿՑԱԿԱՆ ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

§3. Բաւական տարածում ունին կարգ մը յարադրական ձեւեր՝ բաղադրեալ յատուկ անուններ, յարադրաւոր բայեր, կայուն բառակապակցութիւններ եւ այլն, որոնք իմաստ կամ բնոյթ փոխելով կը վերածուին կցական բարդութեան եւ որոնց ուղղագրութիւնը թերի է մեր մէջ: Ստորեւ փունջ մը ընթացիկ միաւորներու, որոնց մէկ մասին այլազան էջերու մէջ տարտղնուած հանդիպած ենք արդէն: Ձախին կը տրուի անջատ ձեւը, աջին՝ նոյնին կցականը: Կը պահենք մեծատառի ու փոքրատառի ուղղագրական հարազատութիւնը:

ամեն ամիս - ամենամսեայ

ամեն ժամ - ամենժամեայ

ամեն տարի - ամենամեայ

ամեն օր - ամենօրեայ

ապրիլ 24 - ապրիլքսանչորսեան

առաջ քաշել - առաջքաշում

Արեւելեան Եւրոպա - արեւելաեւրոպական

Արեւմտեան Եւրոպա - արեւմտաեւրոպական

ափ հանել - ափհանում

բարի դրացի - բարիդրացիական- բարիդրացիութիւն

բաց թողել - բացթողում

դուրս բերել - դուրսբերում

դուրս գրել - դուրսգրում

ես դառնալ - ետդարձ

իրար անցնիլ - իրարանցում

իրարու օգնել - իրարօգնութիւն

ինծի պէս - ինծիպէսը, ինծիպէսին, ինծիպէսէն, ինծիպէսով
ինծիպէսները, ինծիպէսներուն, ինծիպէսներէն...

Այս նոյն ձեւով ալ կը կցուին միւս դէմքերն ու թիւերը՝ **քեզի պէս-
քեզիպէսները, քեզիպէսին, քեզիպէսէն, քեզիպէսով. իրեն պէս, անոր
պէս, մեզի պէս, ձեզի պէս, իրենց պէս, անոնց պէս...**:

լոյս ընծայել - լոյսընծայում

Կարմիր բանակ - կարմիրբանակային

Հարաւային Ամերիկա - հարաւամերիկեան

հարաւ-արեւելք - հարաւարեւելեան

հարաւ-արեւմուտք - հարաւարեւմտեան

Հարաւային Ափրիկէ - հարաւափրիկեան

հարիւր հազար - հարիւրհազարաւոր

հարիւրհազարերորդ 100.000-րդ

հարիւրհազարական

հարիւր քսանհինգ - հարիւր քսանհինգերորդ

հարիւր քսանհինգական

հինգ հազար - հինգհազարերորդ

հինգհազարական¹

հինգ վանկ - հինգվանկանի, 5-վանկանի

հինգ հարիւր տարի - հինգհարիւրամեայ, 500-ամեայ

Հիւսիսային Ամերիկա - հիւսիսամերիկեան

հիւսիս-արեւելք - հիւսիսարեւելեան

հիւսիս-արեւմուտք - հիւսիսարեւմտեան

ձեռք բերել - ձեռքբերում

ձեռք ձգել - ձեռքձգում

1. Թուական բարդութիւններուն համար տեսնել նաեւ §66:

ձեռք սեղմել - ձեռքսեղմում
 մայիս մեկ - մայիսմեկեան
 մայր ցամաք - մայրցամաքային
 մանր բուրժուա - մանրբուրժուական
 մեկ դար - մեկդարեայ (կամ՝ եան, տասնադարեան)
 մեկուկես դար - մեկուկեսդարեայ
 մեջ բերել - մեջբերելի, մեջբերում
 մինչեւ այժմ - մինչայժմեան
 մինչեւ քրիստոնեութիւն - մինչքրիստոնեական
 Միջին Ասիա - միջինասիական, միջինասիացի
 Միջին Արեւելք - միջինարեւելեան, միջինարեւելքցի
 միջին հայերէն - միջինհայերէնեան
 Մուսա լեռ - մուսալեռցի
 Յետ եղեռնի - յետեղեռնեան
 Յետ պատերազմի - յետպատերազմեան
 Նիւ Եորք - նիւեորքեան, նիւեորքաբնակ, նիւեորքահայ
 Նոր գիւղ - նորգիւղեցի (ոչ՝ նորգիւղացի)
 նոր սերունդ - նորսերնդական
 չորս գլուխ ունեցող - չորսգլխանի
 Սայաթ-Նովա - սայաթնովայագետ, սայաթնովայագիտութիւն
 Սեւ ծով - սեւծովեան
 Վայոց ձոր - վայոցձորեցի
 Սուրբ գիրք - սուրբգրային
 Սուրբ ծնունդ - սուրբծննդեան
 Փոքր Ասիա - փոքրասիական, փոքրասիացի

Ծանօթ.– Երբ բարդ բառին բաղադրիչները միութեան գծիկով կապուած են, ածանցումի առթիւ գծիկը դուրս կը մնայ. օրինակ՝ **հարաւ-արեւելք > հարաւարեւելեան, հիւսիս-արեւմուտք > հիւսիսարեւմտեան** եւ այլն:

ԵՐԿՁԵՒ ԱՐՏԱՍԱՀՆՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ

§4. Ստորեւ կ'ականարկուի միայն **գ, շ** եւ **ս** տառերով սկսող բառերու, ուր այդ սկզբնատառերու արտասանութիւնը աւելի կամ պակաս երկձեւութիւն

կը ներկայացնէ: Աւելցնենք, որ այս ցանկին մէջ կան քանի մը միաւորներ, որոնց արտասանութիւնը նոյնը չէ մեր երկու աշխարհաբարներուն մէջ:

Ուշադրութի՛ւն. ոչ-շփոթելի բառերը չենք մուծեր:

Զ-ով սկսող բառեր

ա) Առաջին տառը կ'արտասանուի ըզ` **զգաստ, զգեստ, զգալ, զգետնել, զգ(ը)լիսել, զգուշ, զգօն, զկեռ, զմայլիլ, զմելի** եւ այլն:

բ) Առաջին տառը կ'արտասանուի զը` **զղեար, զմայ, զմռսել, զմրուխտ, զնգալ, զնդան, զռալ, զրինչ, զտել, զտարիւն, զրաբանել, զրադաշտ, զրահ, զրաւ, զրոյց** եւ այլն:

Շ-ով սկսող բառեր

ա) Առաջին տառը կ'արտասանուի ըշ` **շկօթակ, շտապ, շտեմարան**:

բ) Առաջին տառը կ'արտասանուի շը` **շ-ով սկսող միւս բոլոր բառերը**:

Ս-ով սկսող բառեր

ա) Առաջին տառը կ'արտասանուի ըս` **սկահակ, սկաւառակ, սկեպտիկ, սկեսուր, սկեսրայր, սկիզբ, սկիւռ, սկուտեղ, սպայ, սպանդ, սպանել, սպառել, սպաս, սպի, սպիտ, սպիտակ, սպունգ, ստակ, ստահակ, ստամբակ, ստամոքս, ստանալ, ստանձնել, ստգիւտ, ստեղծել, ստեղն, ստեպղին, ստերիւր, ստերջ, ստել, ստէպ, ստինք, ստկել, ստնգալ-ստնգանք, ստոծանի, ստոյգ, ստուգել, ստուգում, ստոյիկեան, ստոր, ստուար, ստուեր, սփիւռ, սփոփ, սքանչանալ, սքողել** եւ այլն:

բ) Առաջին տառը կ'արտասանուի սը` **սգալ, սլանալ, սլացք, սլքտալ, սխալ, սկիհ, ստել, սխալանք, սնամէջ, սնանիլ, սնապարծ, սնապարծիլ, ստախօս, ստապատիր, սրահ, սրել, սրիկայ, սրինգ, սրունք, սփռել, սփռոց, սքեմ** եւ այլն:

Ծանօթ.– Կ'արժէ նկատել, որ նոյնարմատ **սփիւռ** եւ **սփռել** ու **սփռոց** կը հետեւին արտասանական տարբեր տիպարներու, ինչ որ հետեւանք է վերջին երկուքին մէջ **փռ** բաղաձայններու կուտակումին` **իւ** երկբարբառի սղումով:

ԳԼԽԱԳՐՈՒՄ

ՊԱՐԶ ՎՆՈՒՆՆԵՐ

§5. Յատուկ անուններու ուղղագրութեան հարց կը ծագի այն այբուբեններու պարագային, որոնք մեծատառ, կամ գլխագիր, եւ փոքրատառ տարբերակներ ունին. օրինակ՝ արաբերէն, պարսկերէն ու վրացերէն այբուբենները գլխագիր չունին, հետեւաբար մեր առաջադրած հարցէն ազատ են: Լատինատառ այբուբեն գործածողներու պարագային՝ ֆրանսերէնը նուազագոյն գլխագրման ուղին բռնած է, մինչ անգլերէնը կը գլխագրէ քիչ մը ամեն ինչ՝ իմաստագրկելով գլխագրի կիրարկութիւնը (նոյնիսկ անգլիական աշխարհին մէջ այս չափազանցութիւնը մանր քաղթենիութիւն կը համարուի եւ կը մատնէ գրողին դասակարգային պատկանելութիւնը), մինչ սպաներէնը աւելի ֆրանսական ոճին կը հետեւի, իսկ գերմաներէնը իւրայատուկ է, քանի որ կը գլխագրէ բոլոր գոյականները, ինչպէս նաեւ նախադասութեան առաջին բառի առաջին տառը: Կիւրեղեան այբուբեն գործածողները (ռուսերէն եւ այլն) ընդհանրապէս կը հետեւին ֆրանսական ոճին:

Հայերէնի պարագային, ինչպէս բոլոր հին այբուբեններուն, պէտք է նշել, որ Մեսրոպ Մաշտոց ստեղծեց միայն գլխագիր տառեր. փոքրատառերը յետոյ յառաջացան: Հայերէնի գլխագրման ներկայ կանոնները մշակուած են վերածնունդին զուգահեռ, 19-րդ դարուն. արեւմտահայերէնը՝ Պոլսոյ մէջ, ֆրանսական «դպրոց»-ին հետեւողութեամբ (չէր կրնար հետեւիլ Օսմանեան դպրոցին, որ արաբերէն գիրերը կ'օգտագործէր), իսկ արեւելահայերէնը՝ ռուսական դպրոցին հետեւողութեամբ: Եւ քանի որ ռուսերէնն ինքնին իր կանոնները ընդօրինակած էր ֆրանսերէնէն, – չմոռնանք, որ 18-19-րդ դարերուն ֆրանսերէնը միջազգային տիրապետող լեզու էր, – արդի հայերէնի երկու տարբերակները ուրեմն այդ կէտին վրայ համաձայն են: Հաւանաբար կարելի է նաեւ մամլոյ խմբագիրներու ուշադրութեան յանձնել, որ հայերէն տառերը լատիներէնին չեն նմանիր, եւ ամերիկեան tabloid-ներու ոճը (վերնագրի բոլոր բառերու առաջին տառերը գլխագրել) կու տայ ակնկալուածին հակառակ արդիւնքը. լուրի մը վերնագիրը կը ծառայէ էջին վրայ հաստ գիծի մը նմանութեամբ ընթերցողի աչքին ընծայել լուրը, մինչ *ա-լա-ամերիկա* գլխագրումի քաղաքականութիւն մը ճիշտ հակառակ արդիւնքը կու տայ, որովհետեւ մեր գիրերը հաստափոր չեն, այլ ունին շեշտուած գլուխներ եւ ոտքեր, ուստի հաստ գիծի մը փոխարէն կը ստանանք ալեկոծ տող մը, որ խորապէս վանողական է ընթերցողին համար: Հայերէն վերնագրերը նախընտրելի է ամբողջութեամբ գլխագրել կամ գլխագրել առաջին բառին առաջին գիրը միայն (եւ յատուկ անունները, եթէ կան):

Գալով գլխագրումի ընդհանուր կանոններուն, կայացած պետութիւնները սովորաբար կը հրատարակեն յատուկ կամ գլխագրելի անուններու ուղեցոյց մը՝ վաւերացուած պատկան նախարարութեան կողմէ, եւ

անկէ օրինակներ կը գտնուին դպրոցներու, խմբագրատուններու, հրատարակչատուններու եւ գրասենեակներու մէջ, ինչու չէ՝ նաեւ անհատներու քով, ըսենք՝ ամեն տեղ, ուր տուեալ լեզուն կը գրուի, որովհետեւ բոլոր լեզուներու մէջ ալ յատուկ անուններու ուղղագրութիւնը կը ներկայացնէ աւելի կամ պակաս դժուարութիւններ, որոնց յաղթահարումը միշտ չէ որ ամբողջութեամբ մատչելի է մարդկային յիշողութեան: Ամերիկայի մէջ 1916-էն ի վեր բժախնդի վերանայումներով ու թարմացումներով կը հրատարակուի «The Chicago manual of style» պարբերագիրքը, որ գրաւոր ամերիկերէնի աւելի քան 1000 էջանի համապարփակ մէկ ուղեցոյցն է եւ որուն 16-րդ հրատարակութեան մէջ (2014) աւելի քան 90 էջ յատկացուած է յատուկ անուններու կիրարկութեան կանոններուն: Պարագան նոյնն է Հայաստանի մէջ, ուր տասնամեակներէ ի վեր տրամադրելի է նման ուղեցոյց մը՝ «Տերմինաբանական եւ ուղղագրական տեղեկատու» անունով, որ հիմնուած է մեր ուղղագրական ամենահարազատ աւանդոյթներուն վրայ: Ան ատենը մէյ մը կը վերանայուի, կը թարմացուի ի պահանջել հարկին եւ ապա նախարարական հրամանագրով կը դրուի հանրութեան տրամադրութեան տակ՝ առ ի գործադրութիւն: Ասոնցմէ վերջինը վերանայուած է անուանի լեզուաբան Յովհաննէս Բարսեղեանի կողմէ, կը կրէ 14 յունուար 2003 թուականը եւ ստորագրուած է օրուան կրթական նախարար Լեւոն Մկրտչեանի կողմէ: Հետագայ շարադրանքը լայնօրէն ներդաշնակ է այդ ուղեցոյցին հետ եւ պատշաճեցուած է արեւմտահայ իրականութեան, ուր յատուկ անուններու գրութիւնը, աւելի ճիշտը՝ գլխագրելի անունները ենթակայ մնացած են պատահականութեան եւ օտար լեզուներու մեքենական, հետեւակային ընդօրինակումին:

Այս ալ նախօրօք պետք է գիտնալ, որ հայերէնի գլխագրումի կանոնները լայն գիծերու մէջ կը տարբերին ամերիկեանէն ու անգլիականէն, եւ ընդհանրապէս արեւմտեան լեզուներու աւանդոյթներէն: Այս կետը պետք չէ գայթակղեցնէ արդի արեւմտահայը, որ շատ զօրաւոր ազդեցութեան տակն է ամերիկերէնին եւ ընդհանրապէս արեւմտեան լեզուական բարբերուն:

§5ա. Մեր դասագիրքերուն մէջ բաւական մանրամասնութեամբ տրուած են յատուկ անուններու ցանկերը եւ գլխագրելի բառերը: Ասոնց մեծ մասը որեւէ վեճի առարկայ չէ, յատկապէս երբ յատուկ անունը միակի բառ է եւ կը բնորոշէ անձ՝ **Յակոբ, Անի, Գրիգոր**, երկիր՝ **Հայաստան, Անգլիա, Բաբելոն**, լեռ՝ **Արարատ, Հիմալայա, Սաննին**, գետ՝ **Արաքս, Որոնդէս, Եփրատ**, ծով՝ **Միջերկրական, Մարմարա, Պալթիկ**, քաղաք՝ **Երեւան, Փարիզ, Գահիրէ**, դաշտ՝ **Արարատեան, Շիրակ, Պեքաա**, ցամաքամաս՝ **Ասիա, Եւրոպա, Ամերիկա** եւ այլն:

§5բ. Երբ միակի յատուկ անունին վրայ՝ անոր ետեւէն, կ'աւելնայ զայն բնութագրող հասարակ անուն մը, այս վերջինը չի գլխագրուիր. օրինակ՝ **Արարատ լեռ, Արաքս գետ, Տղմուտ գետ, Միջերկրական ծով, Հիմալայա**

լեռնաշղթայ, Աբգարեան վարժարան, Հայկազեան համալսարան, Պալթիկ ծով, Աղթամար կղզի, Նեղոս գետ, Սուրբ Պողոս հիւանդանոց եւ այլն:

Երբ այդ միակի յատուկ անունը պայմանականօրէն կ'անուանէ ընկերութիւն մը, հիմնարկ մը, գործարան մը, թատերասրահ մը, սարք մը, մեքենայ մը եւ այլն, ապա չակերտի մէջ կ'անուուի. օրինակ՝ «Արագ» հրատարակչատուն, «Սեւան» տպարան, «Երեւան» հիւրանոց, «Մերսետես» ինքնաշարժ, «Արիան» տիեզերանաւ, «Յակոբ Տէր Մելքոնեան» թատերասրահ, «Սեւ գօտիներ» մարզական միութիւն, «Մասիս» ակումբ, «Նասիոնալ» օդափոխիչ եւ այլն:

Բաղդատել՝ **Արարատ լեռ, «Արարատ» ֆուտբոլի խումբ եւ «Արարատ» գինիի գործարան:**

§5գ. Յատուկ չեն եւ չեն գլխագրուիր ժողովուրդներու եւ անոց լեզուներու անունները. օրինակ՝ **հայ-հայերէն-հայութիւն, հայ ժողովուրդ, ֆրանսահայ-ֆրանսահայութիւն, յունահայ-յունահայութիւն, եգիպտահայ-եգիպտահայութիւն, արեւմտահայ, արեւելահայ եւ այլն. արաբ-արաբերէն-արաբականութիւն, արաբ ժողովուրդ, թուրք-թրքերէն-թրքութիւն, թուրք ժողովուրդ, թրքահայ, ֆրանսերէն-ֆրանսական-ֆրանսացի, վրացական-վրացերէն-վրացի, գրաբար, աշխարհաբար, միջին հայերէն** (ածականը՝ **միջինհայերէնեան**): Չեն գլխագրուիր զանազան գիւղերու, բաղաբներու, նահանգներու պատկանելութիւնը ցոյց տուող բառերը՝ **մշեցի, վանեցի, պոլսեցի, ատանացի, մուսալեռցի** եւ այլն:

§6. Կարգ մը գրողներ, յատկապէս անգլիա-ֆրանսական թեքում ունեցողներ, կը գլխագրեն ազգութեան անունը, օրինակ՝ **Հայ, Արաբ** եւ այլն, եւ փոքրատառով կը գրեն համապատասխան լեզուներու անունները՝ **հայերէն, ֆրանսերէն**: Կոյր հետեւողութիւն է այս, քանի որ այդ օտար լեզուներուն մէջ ազգութեան անունը եւ լեզուի անունը արտասանութեամբ նոյնն են, օրինակ՝ **Français** եւ **français**, եւ անոնք կը փորձեն գէթ ուղղագրութեամբ զանազանել զանոնք: Հայերէնը այդ կացութեան մէջ չի գտնուիր, քանի ազգութեան անունն ու լեզուի անունը միշտ տարբեր են իրարմէ՝ **հայ** եւ **հայերէն, արաբ** եւ **արաբերէն, յոյն** եւ **յունարէն** եւ այլն: Հետեւաբար ասոնցմէ մեկին գլխագրումը անիմաստ պերճանք մըն է:

ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

§7. Անմիօրինակութիւնը երեւան կու գայ այն պարագային, երբ տուեալ անունները կը գրուին մեկէ աւելի բառերով, այլ խօսքով՝ **բաղադրեալ** են: Այս պարագային կը կիրարկուի երկու սկզբունք՝ ա) կա՛մ բաղադրեալ

յատուկ անունին բոլոր բաղադրիչները կը սկսին մեծատառով, բ) կա՛մ միայն առաջինը կը սկսի մեծատառով, իսկ մնացեալ(ներ)ը՝ փոքրատառով¹:

1. Բոլոր բաղադրիչները կը սկսին մեծատառով

ա) Գործող՝ ժամանակակից պետութիւններու պաշտօնական անուններու մէջ. օրինակ՝ **Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ, Գերմանիոյ Դաշնակցային Հանրապետութիւն, Հայաստանի Հանրապետութիւն, Միացեալ Թագաւորութիւն, Սեուտական Արաբիա, Սուրիական Արաբական Հանրապետութիւն, Արաբական Միացեալ Իշխանապետութիւններ կամ Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններ, Հարաւային Օսեթիա, Հիւսիսային Զորեա, Եւրոպական Միութիւն, Արեւմտեան Ափ (Ինքնավար Պաղեստինի տարածքը), Փղոսկրեայ Ափունք** եւ այլն: Աշխարհագրական տարածքներու եւ գերտերութիւններու անուններու մէջ. օրինակ՝ **Եւրոպական Միութիւն, Խորհրդային Միութիւն, Փոքր Ասիա, Մեծ Հայք, Փոքր Հայք, Կեդրոնական Ասիա, Մերձաւոր Արեւելք, Միջին Արեւելք, Ծայրագոյն Արեւելք, Նոր Աշխարհ** եւ այլն:

Ծանօթ.– Պետութիւններու պատմական անուններու միայն առաջին բառը կը գլխագրուի. օրինակ՝ **Արշակունեաց թագաւորութիւն**. տեսնել ստորեւ:

բ) Բոլոր անձնանուններու եւ ծածկանուններու մէջ, որոնց իւրաքանչիւր բաղադրիչը ինքնին յատուկ անուն մըն է. օրինակ՝ **Մեսրոպ Մաշտոց, Վարդան Մամիկոնեան, Արամ Մանուկեան, Եղիշէ Աբգարի Սողոմոնեան** կամ **Եղիշէ Չարենց, Գուրգէն Գրիգորի Աճեմեան** կամ **Գուրգէն Մահարի, Յակոբ-Մելիք Յակոբեան** կամ **Ռաֆֆի, Սայաթ-Նովա, Կիբթոր Հիւկո, Էմիլի Պրոնթի, Տրիտոն Նանսեն** եւ այլն:

Նմանապէս այն անձնանուններուն մէջ, որոնք կազմուած են յատուկ անունէ մը եւ իբրեւ մականուն տրուած ածականէ մը կամ պատուանունէ մը՝ նախադաս կամ յետադաս դիրքով. օրինակ՝ **Արա Գեղեցիկ, Մեծն Տիգրան, Սահակ Պարթեւ, Դաւիթ Անյաղթ, Ներսէս Ճնորհալի, Սողոմոն Իմաստուն, Մովսէս Խորենացի, Եզնիկ Կողբացի, Իվան Աիեղ, Պետրոս Առաջին, Արշակ Երկրորդ, Անանիա Շիրակացի, Գրիգոր Նարեկացի, Առիւծ Միեր, Գայլ Վահան, Պետրոս Գետադարձ, Կի դը Մոփասան** եւ այլն:

գ) Հոգեւոր-մշակութային արժէք ունեցող հաստատութեանց (վանք, եկեղեցի, մատուռ, ուխտատեղի) անուններու մէջ, որոնք կը կրեն **Սուրբ** բաղադրիչը՝ իբրեւ քարացած մակդիր կամ մականուն եւ ոչ իր բո՛ւն իմաստով. օրինակ՝ **Սուրբ Էջմիածին, Անգղայ Սուրբ Նշան, Սուրբ Ստեփանոս Նախավկայ, Դարաշամբի Սուրբ Ստեփանոս, Ընծայից Սուրբ Աստուածածին, Մաստարայի Սուրբ Յովհաննէս, Մուղնու Սուրբ Գեորգ, Սուրբ Կարապետ, Վասպուրականի Մոկաց Սուրբ Մինաս**, կամ նաեւ՝ **Սուրբ Նշան, Սուրբ Աստուածածին, Սուրբ Յովհաննէս, Սուրբ Գեորգ, Սրբոց Քառասնից Մանկանց** եւ այլն: Երբ ասոնց վրայ կ'աւելնայ բնութագրող հասարակ անուն մը, այս վերջինը չի գլխագրուիր. օրինակ՝

1. Այստեղ քննարկելի չեն այն յատուկ՝ պարզ կամ բաղադրեալ անունները, որոնց բոլոր տառերը կը գլխագրուին. օրինակ՝ **ՄԱԿԱՐ, ԿԱՐՄԻՐԵԱՆ ԿԱՐԺԱՐԱՆ, ԿԱՆԱՅ ԼԻՃ:**

Սուրբ Կարապետ **վանք**, Սրբոց Քառասնից Մանկանց **վարժարան**, Սուրբ Նշան **մայր եկեղեցի** (ճիշտ ինչպես պիտի չգլխագրեինք **մայր ճամբայ** կամ **մայր երակ** բառերը):

Ծանօթ.– Հայերեն թե օտարալեզու բաղադրեալ անձնանուններու եւ աշխարհագրական անուններու մէջ գործածուած միջադաս եւ վերջադաս մեկնական-լրացական բառերն ու քերականական մասնիկները (նախդիր, յօդ, կապ, շաղկապ), ինչպէս այլ լեզուներու, այնպէս ալ հայերէնի մէջ, կը գրուին փոքրատառ. օրինակ՝ **Աբդ Էլ Քերիմ, Անդրեա դէլ Սարտո, Ժան դ’Արկ, Լեոնարդո դա Վինչի, Հարուն ալ Ռաշիդ, Միրզա Մելքում խան, Մանգու խան, Նուր Էդ դին ալ Հալապի, Սալահ Էդ Դին, Շարլ դը Գոլ, Էտմոնտո տե Ամիշիս, Ալֆրեդ դը Միլասէ, Վիլիելմ ֆոն Հոլմբուրդ, Օթթո ֆոն Սանդերս, Աբու-լ-Ֆաթի իբն Իբրահիմ, Աբու-լ-Ալա Մա’արի, Ադրիան վան Օստադէ, Մուհամեդ Սուլեյման օղլի Ֆիզուլի, Մուհամմեդ շահ Աբբաս**, այսպէս նաեւ աշխարհագրական բաղադրեալ անուններու մէջ՝ **Անտիոք առ Եփրատաւ, Անտիոք առ Տաւրոսիւ, Իլ դը Ֆրանս** (մարզ Ֆրանսայի մէջ), **Սիրանո դը Պերժորաք, Նահր Էլ Քելպ, Ռիո դե Ժանեյրո, Թալ իբն Համդուն** եւ այլն, որոնց մէջ քերականական մասնիկներէ բացի՝ չգլխագրեցինք նաեւ **խան, իբն, օղլի, շահ** բառերը եւս: Երբ այս բառ-մասնիկները անունին սկիզբն են, ապա կը գլխագրուին. օրինակ՝ **Վան Կոկ, Լա Մանշ, Դը Կոլ, Ֆոն Կարայան, Էլ-Մութանապալի, Իբն Խալտուն, Դա Վինչի, Շահ Աբբաս** եւ այլն:

Նոյնիւնայն չեն գլխագրուիր հայկական թե օտար անձնանուններու վրայ աւելցող զանազան կոչումներ կամ անուանումներ՝ **աղա, փաշա, բեկ, խան. ամիրա, խոջա, հանում. պէյ, Էֆենտի.** օրինակ՝ **Աբխողոմ աղա, Թալա’թ փաշա, Մանգու խան, Յարութիւն ամիրա Պեգճեան, Մուհամմետ Ամին խոջա, Ատիպէ հանում** եւ այլն:

Երբ այսպիսիները ի կարգավիճակէ չեն տրուած ենթակային, այլ իբրեւ պատուանուն միայն եւ մաս կը կազմեն ենթակայի անունին, այդ պարագային կը գլխագրուին. օրինակ՝ **Յովհաննէս Խան Մասեհեան** (ծանօթ հայ շքեսպիրագետը, որ խան մը չէր), նաեւ՝ **Եփրեմ Խան**, բայց՝ **Հասան խան** (Երեւանի սարդարը կամ կառավարիչը), **Մանգու խան, ճենկիզ խան** (որոնք ի կարգավիճակէ, յաճախ իբրեւ թագաւոր կը կրէին այդ տիտղոսը), **Դաւիթ Բեկ** (որ բեկ մը չէր), **Դանիել Բեկ Փիրումեան**, բայց՝ **Մուսա բեկ** (Կիւլիզարի առեւանգիչը), **Նուպար Փաշա** (որ փաշա մը չէր), **Անդրանիկ Փաշա, Ռուբէն Փաշա**, բայց՝ **ճեմալ փաշա**:

Բաղադրեալ յատուկ անձնանունի զբաղումը, մասնագիտութիւնը, պաշտօնը (բանաստեղծ, վիպասան, նկարիչ, երգիչ, ուսուցիչ, երկրագործ, կօշկակար, թագաւոր եւ այլն) եւ տեղանունան բնոյթը (գետ, լիճ, ծով, լեռ, դաշտ, գիւղ, քաղաք եւ այլն) որոշող բառերը կը գրուին փոքրատառ, ճիշտ ինչպէս պարզ յատուկ անուններու պարագային Էր (Տեսնել §5ա). օրինակ՝ Աշոտ Երկաթ **թագաւոր**, Խրիմեան Հայրիկ **կաթողիկոս**, Գեորգ Ե. **կաթողիկոս**, Դերենիկ Դեմիրճեան **վիպասանը**, Եղիշե Չարենց **բանաստեղծը**, Մարտիրոս Սարեան **նկարիչը**, Արփա-Սեւան **ջրատարը**,

Արեւմտեան Եփրատ **գետը**, Բարձր Հայք **աշխարհը**, Հայկական Պար **լեռնաշղթան**, Մեծ Մասիս **լեռը**, Կեսարիոյ Սուրբ Կարապետ **վանքը**, Նոր Ատանայի Սուրբ Աստուածածին **եկեղեցին**, Պէյրուֆի Նշան Փալանճեան **ճեմարանը**, Նորաշէնի Սրբոց Վարդանանց **եկեղեցին** եւ այլն:

2. Միայն առաջին բաղադրիչը կը սկսի մեծատառով

ա) Աշխարհագրական այն անուններուն մէջ, որոնց առաջին բաղադրիչը յատուկ անուն մըն է, որ իբրեւ որոշիչ կամ յատկացուցիչ կը ներկայանայ հասարակ անուն երկրորդ բաղադրիչին. օրինակ՝ **Հայկական բարձրաւանդակ** (ո՞ր բարձրաւանդակը), **Ալաշկերտի հովիտ**, **Արարատեան դաշտ**, **Արայի լեռ**, **Վայոց ձոր**, **Ծաղկանց լեռներ**, **Ծոփաց աշխարհ**, **Կասպից ծով**, **Սեւանայ լիճ**, **Կովկասեան լեռնաշղթայ**, **Ատլանտեան ովկիանոս**, **Հայկական լեռնաշխարհ**, **Իշխանաց կղզի**, **Պարսից ծոց**, **Բարեյուսոյ հրովանդան**, **Հիւսիսային բելեռ**, **Հարաւային բելեռ**, **Սուէզի ջրանցք**, **Տարտանէլի նեղուց**, **Պեքա՛ի հովիտ**, **Հիւսիսային սառուցեալ ովկիանոս**, **Հարաւային սառուցեալ բելեռ** եւ այլն:

բ) Վարչատարածքային հին ու նոր անուանումներու մէջ (հարստութիւն, թագաւորութիւն, կայսրութիւն, եռապետութիւն, ամիրայութիւն, խալի-ֆայութիւն, մելիքութիւն, խանութիւն եւ այլն), որոնք պետական կարգավիճակ չունին ներկայիս եւ որոնց մէջ երկրորդ բաղադրիչը հասարակ անուն է. օրինակ՝ **Արտաշիսեան հարստութիւն** կամ **թագաւորութիւն**, **Արշակունեաց հարստութիւն** կամ **թագաւորութիւն**, **Բագրատունեաց հարստութիւն** կամ **թագաւորութիւն**, **Կիլիկեան իշխանապետութիւն**, **Հռոմէական կայսրութիւն**, **Բիւզանդական կայսրութիւն**, **Պաղտատի խալիֆայութիւն**, **Դամասկոսի ամիրայութիւն**, **Երեւանի խանութիւն**, **Հայկական առաջին հանրապետութիւն**, **Հայկական երկրորդ հանրապետութիւն** (բայց՝ Հայաստանի Հանրապետութիւն), **Ատրպատականի թեմ**, **Օրլէանի դքսութիւն**, **Լանկշայրի կոմսութիւն**:

Ծանօթ.– 1. **Արտաշիսեանները**, **Արշակունիները**, **Բագրատունիները**, **Ռուբինեանները** կը գլխագրուին, երբ այս անուններով կը բնորոշուի ամբողջ արքայատոհմը, հարստութիւնը կամ թագաւորութիւնը. օրինակ՝ «**Արշակունիները** հիւժեցան Հռոմի եւ Պարսից մրցակցութենէն»: Բայց երբ ասոնք կը բնորոշեն միայն անհատներ, ապա չեն գլխագրուիր. օրինակ՝ «Խոսքով եւ Տրդատ **արշակունիները**...»: Իսկ երբ մէկէ աւելի անհատներ կը կրեն գլխագրուող նոյն մականունը, ապա ասոր յոգնակին կը շարունակէ գլխագրուիլ. օրինակ՝ Ազատ եւ Աշխէն **Մարտիրոսեանները**, տէր եւ տիկին Արա եւ Մարի **Յակոբեանները** եւ այլն: 2. **Հայոց**, **Վրաց**, **Պարսից** սեռականները հաւասարապէս կը նշանակեն **Հայաստանի** եւ **հայերու**, **Վրաստանի** եւ **վրացիներու**, **Պարսկաստանի** եւ **պարսիկներու**. Ինչ որ նման երկուութիւն մը զանազանելի չէ, պատշաճ է ասոնք սկսիլ մեծատառով. օրինակ՝ «**Հայոց** բանակը» կրնայ հաւասարապէս նշանակել Հայաստանի եւ հայերու բանակը: Իսկ ինչ որ աներկբայօրէն յստակ է, որ կ'ակնարկուի միայն ազգային պատկանելութեան, ապա կարելի է

չգլխագրել զանոնք. օրինակ՝ «Տեղացիները ակնդետ կը սպասեին **հայոց** տօները»:

գ) Գրական, գիտական, գեղարուեստական երկերու եւ այլ ստեղծագործութիւններու, լրագրերու, պարբերականներու բաղադրեալ անուններու մէջ, որոնք նաեւ կը չակերտուին, երբ կը մեջբերուին գրաւոր խօսքի մէջ. օրինակ՝ «**Պատերազմ եւ խաղաղութիւն**», «**Մեծապատիւ մուրացկաններ**», «**Մանկութիւն չունեցող մարդիկ**», «**Նահանջը առանց երգի**», «**Իններորդ համաշուազ**», «**Գրական թերթ**», «**Ազգակ գրական**», «**Նոր օր**», «**Նայիրի ամսագիր**», «**Կամար**» պարբերաթերթ, «**Նոր կեանք**», «**Իմ ընկեր Նետն**», «**Մամայիդ բարեւ ըրե**», «**Ճաղատ երգչուհին**», «**Մենք ենք, մեր սարերը**», «**Նոր հայկազեան բառարան**», «**Արմատական բառարան**», «**Ապրիլեան յուշակոթող**», «**Տեյլի մէյլ**», «**Ուաշինկթօն փոսթ**», «**Տեյլի սթար**» եւ այլն:

Ծանօթ.– Զեռոգիտէ աւելի կ’անտեսուի չակերտը եւ ան կը փոխարինուի շեղագիրով եւ թաւագիրով. օրինակ՝ *Պատերազմ եւ խաղաղութիւն*, **Պատերազմ եւ խաղաղութիւն**, չիաշուած տակաւին ասոնց ընդգծուած տարբերակները: Կը նախընտրուի մանաւանդ շեղագրել ու միաժամանակ թաւագրել. օրինակ՝ *Պատերազմ եւ խաղաղութիւն*, որոնք վայելուչ ըլլալէ չեն դադրիր, մանաւանդ որ խճողուած չեն չակերտով:

դ) Կազմակերպութիւններու, միութիւններու, կուսակցութիւններու եւ այլ հաւաքական անուններու մէջ. օրինակ՝

- Միացեալ ազգերու կազմակերպութիւն (ՄԱԿ)
- Սեւծովեան տնտեսական համագործակցութիւն (ՍՏՀ)
- Զայկ. բարեգործական ընդհանուր միութիւն (ԶԲԸՄ)
- Զամազգային հայ կրթական եւ մշակութային միութիւն (ԶԶԿՄՄ)
- Սոցիալ, դեմոկրատ հնչակեան կուսակցութիւն (ՍԴԶԿ)
- Զայ յեղափոխական դաշնակցութիւն (ԶՅԴ)
- Ռամկավար ազատական կուսակցութիւն (ՌԱԿ)

Նաեւ՝ Զայաստանի ռամկավար ազատական կուսակցութիւն (ԶՌԱԿ)

- Զայոց համազգային շարժում (ԶՅՇ)
- Զանրապետական կուսակցութիւն
- Միութիւն եւ յառաջդիմութիւն կուսակցութիւն
- Զաւատարմութիւն դիմադրութեան
- Պաղեստինի ազատագրական կազմակերպութիւն (ՊԱԿ)
- Ապահովութեան խորհուրդ
- Ատլանտեան ուխտ

- Ազգերու լիկա
- Արաբական լիկա
- Տնտեսական միութիւն
- Մաքսային միութիւն

- **Չայաստանի գրողներու միութիւն¹ կամ Գրողներու միութիւն** (երբ լռելեայն կը հասկցուի, որ կ'ակնարկուի **Չայաստանի** կամ որեւէ պետութեան՝ տեղայնացած **գրողներու միութեան**, այլապէս **գրողներու միութիւն** բառակապակցութիւնը ըստ ինքեան չի գլխագրուիր. օրինակ՝ «Անոնք որոշեցին հիմնել **գրողներու միութիւն մը**»):

Նոյն տրամաբանութեամբ՝

- **Լիբանանեան բանուորական համադաշնակցութիւն կամ Բանուորական համադաշնակցութիւն**
- **Ճատրակի համաշխարհային դաշնակցութիւն**
- **Մխիթարեան միաբանութիւն կամ ուխտ, բայց՝ մխիթարեան միաբան**
- **Յիսուսեան միաբանութիւն, բայց յիսուսեան միաբան**
- **Տրանսիսկեան միաբանութիւն, բայց ֆրանսիսկեան միաբան**

1. Ճիշտ այս ձեւով ալ կը գրէ իր անունը այդ միութեան պաշտօնաթերթը:

Ծանօթ.– 1. Երբ **մխիթարեանները** գոյականը կ'ակնարկէ սահմանափակ թիւով անհատ միաբաններու, ապա չի գլխագրուիր. օրինակ՝ «Ներս մտան երկու մխիթարեաններ»։ Իսկ երբ ան կ'ընդգրկէ, կ'անձնաւորէ ամբողջ միաբանական ուխտը կամ կազմը, կը գլխագրուի. օրինակ՝ «**Մխիթարեանները** որոշած են վերահաստատել իրենց միութիւնը»։ Նոյնը հասկնալ նաեւ **յիսուսեաններուն** եւ որեւէ այլ միաբանական ուխտի համար (ճիշտ ի նմանութիւն վերը՝ բ. պարբերութեան թիւ 1. ծանօթութեան, ուր ակնարկուած է նախարարական անուններուն)։ 2. Չեն գլխագրուիր կրօններու, գաղափարախօսութիւններու, վարչակարգերու եւ անոնց հետեւորդներու անունները. օրինակ՝ **քրիստոնէայ-քրիստոնէութիւն-քրիստոնէական, իսլամ-իսլամութիւն-իսլամական, հրեայ-հրեութիւն-հրեական, յուդայական-յուդայականութիւն, լուտերական-լուտերականութիւն, պուտտայական-պուտտայականութիւն, մահմետական-մահմետականութիւն, հինդու-հինդուիզմ, փարիսեցի, սադուկեցի, եսենական, համայնավար-համայնավարութիւն, ընկերվարական-ընկերվարութիւն, հանրապետութիւն-հանրապետական, դրամատիրութիւն-դրամատիրական, մարքսիզմ, լենինիզմ-լենինեան, ստալինիզմ-ստալինեան, ֆաշիզմ-ֆաշիստ-ֆաշական, նացի-նացիզմ-նացիական, դարվինիզմ** եւ այլն։ Չեն գլխագրուիր նաեւ կուսակցութեան ընդհանուր՝ ոչ-տեղայնացուած անունները, օրինակ՝ **բանուորական կուսակցութիւն, համայնավար կուսակցութիւն, դեմոկրատական կուսակցութիւն, քրիստոնէայ-ժողովրդավարական, ազգային-ընկերվարական կուսակցութիւն, սակաւապետ-սակաւապետութիւն** եւ այլն։ Չեն գլխագրուիր նաեւ գեղարուեստական դպրոցներու եւ անոնց

հետևորդներու անունները, ինչպես՝ **քնարերգակ-քնարերգութիւն, իրապաշտ-իրապաշտութիւն, խորհրդապաշտ-խորհրդապաշտութիւն, ողբերգակ-ողբերգութիւն, կատակերգակ-կատակերգութիւն** եւ այլն:
 3. Երբ կարելի կ'ըլլայ բաղադրեալ յատուկ անուն մը բնորոշել իր միայն մէկ բաղադրիչով, ապա այս մէկը կը գլխագրուի. օրինակ՝ **Բարեգործականը** կամ **Դաշնակցութիւնը** եւ այլն:

1. Այս անունին մէջ գլխագրեցինք առաջին բաղադրիչը այն պայմանով, որ «Ամերիկեան համալսարան» բառակապակցութիւնը ընկալուի իբրեւ տեղայնացուած հաստատութիւն, օրինակ՝ Պէյրութի կամ Գահիրէի եւ այլնի. այլապէս «ամերիկեան համալսարան» անորոշ բառակապակցութիւնը ինքնին գլխագրելի չէ. բաղադրելով «Մեր տղան կ'ուզէ մասնագիտանալ Ամերիկեան համալսարանին մէջ» եւ «Մեր տղան կ'ուզէ մասնագիտանալ ամերիկեան համալսարանի մը մէջ», - որոնց առաջինը տեղայնացած է եւ ինքնութիւն ունի:

Ե) Ըստ ինքեան գլխագրելի չեն նախարարութիւններ, ուսումնական հաստատութիւններ, այլ մարմիններ կամ հաստատութիւններ նշող բառերն ու բառակապակցութիւնները, եթէ չեն տեղայնացուած եւ չեն գործածուած իբր յատուկ անուն՝ **արտաքին գործերու նախարարութիւն** (եւ այլ նախարարութիւններ), **կրթութեան եւ գիտութեան նախարարութիւն, լեզուի պետական տեսչութիւն, պետական համալսարան, բժշկական համալսարան, հիւսուածեղէնի գործարան** (եւ այլ գործարաններ), **ազգային գրադարան, պատմութեան պետական թանգարան** եւ այլն. բայց երբ կը տեղայնացուին այսպիսիները, տեղայնացնող բառը կը գլխագրուի. օրինակ՝ **Լիբանանի կամ Լիբանանեան արտաքին գործերու նախարարութիւն, Հայաստանի Հանրապետութեան կրթութեան եւ գիտութեան նախարարութիւն** (ՀՀ ԿԳՆ), **Հայոց լեզուի պետական տեսչութիւն** (ՀԼՊՏ), **Երեւանի պետական համալսարան** (ԵՊՀ), **Ֆրանսական բժշկական համալսարան** (ՖԲՀ), **Գիւմրիի հիւսուածեղէնի գործարան** (ԳՀԳ), **Պէյրութի ամերիկեան համալսարան** (բայց՝ Ամերիկեան համալսարան¹)... եւ այլն:

Չեն գլխագրուիր պետական-վարչական դեմքերու պաշտօնը բնութագրող անուններն ու նստավայրերը՝ **Նախագահ, վարչապետ, խորհրդարանի նախագահ, նախարար, երեսփոխան, դատաւոր, դատարան, դատախազ, դահլիճ, խորհրդարան, վարչապետարան, նահանգապետ, նահանգապետարան, կուսակալ, բոլեշխ, քաղաքապետ, քաղաքապետարան, թաղապետ** եւ այլն:

զ) Պատմական յիշատակելի անցքերու, տօներու, այլեւ յիշատակելի հասկացութիւններու անուններու մէջ. օրինակ՝

- Առաջին համաշխարհային պատերազմ, բայց նաեւ՝
- Համաշխարհային առաջին պատերազմ²**
- Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ
- Հարիւրամեայ պատերազմ
- Վարդանանց հերոսամարտ
- Թարգմանչաց տօն
- Թոնդրակեան շարժում
- Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւն
- Հայրենական մեծ պատերազմ

2. Շարադասական նման տեղաշարժեր թոյլ կու տան հայերէնին՝ շեշտելու տուեալ հասկացութեան գանազան նրբութիւնները. առաջինը լուսարձակի տակ կ'առնէ Նոյն հասկացութեան ժամանակագրական կարգը, իսկ երկրորդը՝ անոր տարողութիւնը:

- Ֆրանսական յեղափոխություն
 - Փետրուարեան ապստամբություն
 - Սան-Սթեֆանոյի դաշնագիր
 - Գրիգորեան տոմար
 - Յուլեան տոմար
 - Նիկիոյ տիեզերական ժողով, նաեւ՝ Եփեսոսի..., Քաղկեդոնի...
 - Հայ դատ
 - Հայոց պատմություն
 - Սպիտակ տուն
 - Յաղթանակի կամար
 - Եղիսեան դաշտեր
 - Բանուորական տուն
 - Ուսուցչաց տուն
 - Ապրիլեան սգատուն
 - Ռամատան
 - Մայրերու օր
 - Պրոնզի դար, Հին քարի դար, Նոր քարի դար, Միջին դարեր, Նոր դարեր
 - Հայոց կամ Հայկական ցեղասպանություն, կամ Տեղասպանություն (եթե այս եզրով յատկապես կը հասկցուի Հայոց ցեղասպանությունը, այլապես **ցեղասպանություն** եզրը ինքնին յատուկ անուն չէ եւ գլխագրելի չէ), **Հայոց կամ Հայկական եղեռն, Մեծ եղեռն կամ Եղեռն, Մեծ ոճիր**
 - Նոր տարի¹, Ամանոր, Չատիկ, Չատկական տուն, Սուրբ զատիկ, Ծնունդ, Ծննդեան տուն, Սուրբ ծնունդ, Յարութիւն, Յարութեան տուն, Ծաղկազարդ, Մեծ պահք, Տեառնընդառաջ, Համբարձում, Ջրօրհնէք, Վարդավառ, Կանաչ կիրակի, Կարմիր կիրակի, Հոգեգալուստ, Բարեկենդան, Նաւասարդ, Նովրուզ, Հիջուա
 - Սահմանադրութեան օր, Անկախութեան տարեդարձ, Մայիս մէկ, Ապրիլ 24, Մայրերու օր, Ուսուցչաց տուն եւ այլն
- Ե) Ազգային կառոյցներու եւ մարմիններու անուններու մէջ. օրինակ՝
- Ազգային վարժարան
 - Ազգային Նուպարեան վարժարան, նաեւ՝ Նուպարեան ազգային վարժարան²
 - Կերթմենեան աւետարանական վարժարան
 - Նշան Փալանճեան ճեմարան (փոքրատառ) կամ միայն **ճեմարան**

1. Կը գլխագրուի, երբ կը նշէ տարուան առաջին օրը հանդիսացող տունը. սակայն այլապես չի գլխագրուիր. օրինակ՝ «Դպրոցական այս **նոր տարին** պետք է նոր եռանդով աշխատինք». «Այսպէսով **նոր տարի** մըն ալ սկսաւ բանտային մնայլ կեցութեանս մէջ»:

2. Ուղղագրական այս տարբերութիւնը բնահաճ չէ. առաջինը կը նշանակէ՝ գոյություն ունին մէկէ աւելի ազգային վարժարաններ, որոնցմէ մէկը Նուպարեան կը կոչուի, իսկ երկրորդը կը նշանակէ՝ գոյություն ունին Նուպարեան անունով մէկէ աւելի վարժարաններ, որոնցմէ մէկը ազգային է:

(մեծատառ, երբ ամբողջ դպրոցը կը բնորոշենք կամ կը ճանչնանք միայն ա՛յս անունով), **Ս. Էջմիածնի Գեորգեան ճեմարան, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ ճեմարան**

- **Հայ կաթողիկե Մեսրոպեան վարժարան**
- **Համազգային թատրոն**
- **Հայաստան հրատարակչատուն**
- **Վահե Սեթեան տպարան**
- **Համազգայինի Վահե Սեթեան տպարան**
- **Ազգային սահմանադրութիւն**
- **Ազգային ժողով**
- **Գաւառական ժողով**
- **Քաղաքական ժողով**
- **Դատաստանական խորհուրդ**
- **Օրէնսդիր ժողով**
- **Գործադիր ժողով**
- **Ուսումնական խորհուրդ**

ը) Շքանշաններ ու մրցանակներ

- **Նուպելեան մրցանակ**
- **Փուլիցեր մրցանակ**
- **Կոնքուր մրցանակ**
- **Պատուոյ լեգեոնի շքանշան**
- **Կիլիկեան ասպետի շքանշան**
- **Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի շքանշան**
- **Արժանեաց կարգի Առաջին շքանշան (նաեւ՝ Երկրորդ շքանշան)**

Ուշադրութի՛ւն. երբ որեւէ բաղադրեալ յատուկ անունի կազմին մէջ իր բնոյթով յատուկ այլ անուն մըն ալ մտնէ, ա՛ն եւս կը գլխագրուի. օրինակ՝

- Հայ կաթողիկե **Մեսրոպեան** վարժարան
- Համազգայինի **Վահե Սեթեան** տպարան
- Հայ առաքելական եկեղեցւոյ **Արարատեան** թեմ
- Չորս տարի **Քիւրտիստանի** լեռներուն մէջ

թ) Չեն գլխագրուիր պատմական այն յատուկ անունները, որոնք ժամանակի ընթացքին դադրած են տուեալ դեմքը բնորոշելու եւ վերածուած են տիպարային բնորոշումներու եւ այլեւս անմիջական կապ

չունին տուեալ անձերուն հետ. օրինակ՝ **մեկենաս** (որ լատին բարերարի մը անունն է), **կիկերոն** (լատին հռետորի մը անունն է), **դոն-քիշոտ** (որ Սերվանտեսի հերոսին անունն է), **դոն-ժուան**, **Եակո** (Շեյքսպիրի նենգամիտ հերոսը «Օթելլո»-ի մէջ), **փանջունի** (Ե. Օտեանի ձախող, տգետ ու մեծախօսիկ յեղափոխականը):

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՆԻ ԿՐԹՆԵՐՈՒ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Յ8. Մեր ուղղագրութեան մեծագոյն գլխացան է այս ծիրէն ներս մտնող եզրերու՝ հոգեւոր թէ աշխարհիկ անձնաւորութիւններու, տիտղոսներու, կարգերու ու պաշտօններու, այլեւ զանազան առարկաներու եւ հասկացութիւններու գլխագումարի մոլութիւնը: Շատերուն համար ասոնք բոլորը կամ գրեթէ բոլորը պէտք է գլխագրուին, որովհետեւ գլխագիրը Պոլսոյ պատրիարքական բարձրուն բերումով նոյնացած է յարգանքի, պատիւի, մեծարանքի հետ: Այս նուաստացուցիչ մտայնութիւնը պատճառ կը դառնայ գլխագրերու անմիտ հեղեղի մը¹, մասնաւորաբար վանական կամ կրօնական, բայց նաեւ կարգ մը աշխարհիկ բնոյթի հրատարակութեանց մէջ: Այս իրողութեան անդրադառնալու համար կը բաւէ թերթատել «Յասկ»-ի, Պոլսոյ «Մարմարա»-ի, ինչպէս նաեւ սփիւռքահայ կարգ մը հոգեւոր եւ այլ հաստատութեանց պաշտօնաթերթերու թիւերը՝ տեսնելու համար, թէ ինչպէ՛ս կարելի է անարգել կամայականացնել գլխագիրի օգտագործումը: Այս կաշկանդիչ ու նուաստացուցիչ կացութենէն պէտք է ազատել նա՛խ մեր մտայնութիւնը, ապա նաեւ մեր ուղղագրութիւնը: Յոգեւոր անձերու անունները, տիտղոսները, կարգերն ու պաշտօնները, այլեւ զանազան առարկաներու անունները յաչս ուղղագրութեան ոչ մէկ տարբերութիւն ունին կամ կրնան ունենալ աշխարհիկ համապատասխան անուններ, տիտղոսներ, կարգեր ու պաշտօններ կամ առարկաներ, եւ մանաւանդ գլխագրումը բացարձակապէս չի նոյնանար յարգանքի, մեծարանքի ու պատիւի հետ: Մարդիկ ու այլ հասկացութիւններ գլխագրուելով չեն մեծարուիր:

Այս տրամաբանութեամբ ալ՝ չի գլխագրուիր եկեղեցւոյ սպասաւորներէն ոչ մէկուն անունը, ի՛նչ կարգ ալ ունենայ ան՝ **դպիր**, **քահանայ** (քհն.), **տէր հայր**, **սարկաւազ** (սրկ.), **աբեղայ** (աբղ.), **վարդապետ** (վ.), **ծայրագոյն վարդապետ** (ծվ.), **Եպիսկոպոս** (Եպս.), **արքեպիսկոպոս** (արք.), **կաթողիկոս**, **վեհափառ**, **պապ**, **քահանայապետ**, **պատուելի**, **վերապատուելի** (վեր.), **մովս**, **խախամ**, **մոզ**, **քուրմ**, **մարգարէ** եւ այլն. այլեւ՝ **առաջնորդ**, **պատուիրակ**, **կաթողիկոսական պատուիրակ**, **տիրամայրը** (հոգեւորականներու մօր տրուած անուն. սակայն **Տիրամայր՝ Աստուածածինի** իմաստով), **նուիրակ**, **արթոռակից** (ՆՍՕՏՏ Գարեգին Բ. արթոռակից կաթողիկոս), **կաթողիկոսական փոխանորդ**, **թեմ**, **թեմակալ**, **ծուխ**, **թաղական**, **թաղականութիւն**, **խնամակալ**, **խնամակալութիւն** եւ

1. «Գլխագրի անխնայ գործածութիւնը աղէտ դարձաւ մեր լեզուին մէջ... ընթերցող ըլլալը բաւական չէ, պէտք է խմբագիր ըլլալ՝ ըմբռնելու եւ ըմբռնելի դարձնելու համար, թէ այս հիւանդութիւնը գրեթէ անբուժելի է այլեւս: Ո՛չ միայն անբուժելի, այլեւ մահացու... գլխագիրը հիւլէական ռումբի չափ ակեր կը գործէ մեր լեզուէն... ներս» (ԲԹ, «Թիւրն ու թերին», էջ 63):

Նմանները՝ ամբողջ կամ յապաւուած, պետք է գրուին փոքրատառ, երբ կը գրուին առանձին կամ կ'աւելնան յատուկ անուններու վրայ:

Ուրեմն՝

- **Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց կաթողիկոս**
- **Գարեգին Բ. Ծայրագոյն պատրիարք** եւ **Ամենայն հայոց կաթողիկոս**
- **Խորէն Ա. վեհափառ հայրապետ** կամ **կաթողիկոս**
- **Ներսէս արք. Տէրտէրեան**
- **Մակար ծվ. Շիրինեան**
- **Գրիգոր վ. Մանուկեան**
- **Յովհաննէս-Պետրոս Ե. պապը**
- **Կոզեան գերապայծառ**
- **Շահէ պատուելի** (կամ՝ **վերապատուելի**) **Կարապետեան**
- **Շմաւոն քին. (կամ՝ աւ. քին.) Մարտիկեան**
- **Հրանդ արք. Սեդրակեան**
- **Մարկոս սրկ. Արիսեան**

Ծանօթ.– **Ծայրագոյն-ը** եւ **Ամենայն-ը** գլխագրեցինք՝ իբրեւ զատորոշիչ մակդիրներ, որոնք կը տրուին միայն եջմիածնի աթոռակալին: Այլ խօսքով՝ կան մէկէ աւելի կաթողիկոսներ, որոնցմէ միայն մէկը կը կրէ **Ծայրագոյն** եւ **Ամենայն** մակդիրները, որոնք, ուրեմն, յատուկ են:

1. Վատիկանի ձայնասփիւռի հայկական բաժնի լրահոսը այս եւ նման մակդիրները փոքրատառ կը կիրառէ. օրինակ՝ **գերապայծառ Վինչենցօ Բելվի...**:

Փոքրատառով կը գրուին նաեւ՝ **գերաշնորհ** (գերշ.), **հոգեշնորհ** (հոգշ.), **արժանապատիւ** (արժ.), **գերապայծառ¹**, **ամենապատիւ**, **հայր**, **հայր սուրբ**, **քոյր**, **առաքինազարդ** եւ նմանները: Այսպէս՝ «Օրուան պատարագիչն Էր **հոգշ. Ոսկան վ. Արիստագեսեանը**» կամ «**արժանապատիւ տէր Վազգէն քին. Մարկոսեանը**». **հայր Գրիգոր**, **առաքինազարդ քոյր Հեղինէ**, **հոգեւոր հայրերը** (ներկայ գտնուեցան պատարագին):

Հաւանաբար անհպելի պետք է պահել, բացառութեան կարգով, **ՆՍՕՏՏ** բանաձեւը (առանց կետերու), որով կը բնորոշուի միայն ապրող կաթողիկոսը, եւ ձեւով մը մէկ միութիւն կը կազմէ տուեալ աթոռակալի անունին հետ. օրինակ՝ **ՆՍՕՏՏ Փառէն Ա. կաթողիկոս Մատաթեան**, սակայն՝ **Նորին սուրբ օծութիւնը**: Այլեւ՝ **Նորին սրբութիւն**՝ առանց գլխագրելու երկրորդ եզրը. օրինակ՝ **Նորին սրբութիւն Գարեգին Ա. վեհափառը**, **Նորին վեհափառութիւն**, **Նորին վսեմութիւն**: Այնպէս ալ՝ **Սրբազան քահանայապետ** կամ **Նորին սրբութիւն քահանայապետը**: Գործող ու տեղայնացուած հոգեւորականը իր անունին միայն մէկ բաղադրիչով բնորոշելու պարագային՝ թոյլատրելի է գլխագրել այդ բաղադրիչը. օրինակ՝ **Վեհափառը այցելեց բոլոր բաժանմունքները**,

Գերապայծառը իսկոյն վերադարձաւ պատրիարքարան, Վերապատուելին անձամբ հետեւեցաւ պաշտամունքին: Նաեւ՝ **Սրբազան հայրը, Յայր սուրբը, Տէր հայրը** (կը փափագի, որ...): Կարելի է ասոնք գլխագրել իբրեւ կոչական կիրարկուելու առթիւ եւս. այսպէս՝ **Վեհափա՛ռ տէր, Սրբազա՛ն հայր, Յա՛յր սուրբ, Տէ՛ր հայր, Գերապայծա՛ռ, Պատուելի՛ կամ Վերապատուելի՛**¹: Բայց՝ **Գեորգ վեհափառը, Մակար սրբազանը, Կոմիտաս վարդապետը, Յակոբ վարդապետը կամ վարդապետ Յակոբը, պատուելի Սողոմոնը կամ Սողոմոն վերապատուելին** եւ այլն:

«**Տէր**» գլխագիր մակդիրը, բացի կոչական «**Տէր հայր**»-էն, ամենուրեք կը վերապահենք միայն Աստուծոյ եւ Քրիստոսի. այսուհանդերձ կան յատուկ անուններ, որոնք կը սկսին **Տէր**-ով, օրինակ՝ Տէր Միևասեան, Տէր Թադեոսեան, Տէր Սահակեան եւ այլն. անշուշտ այսպիսիները կը գլխագրուին: Ունինք նաեւ Ռաֆֆիի «Տէր Թողիկ» կերպարը, որ նմանապէս գլխագրելի է. սակայն ածականը կ'ըլլայ «տէրթողիկեան»:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱՌՈՅՑՆԵՐ

§9.- Յայ եկեղեցի², իբրեւ վերացական ընդհանրական հոգեւոր կառոյց (Բոլորս **Յայ եկեղեցւոյ** զաւակ ենք), սակայն **հայկական եկեղեցի**, իբրեւ նիւթական կառոյց կամ շէնք. «Ձորին խորը կը գտնուէր հայկական եկեղեցի մը»:

- **Յայ առաքելական եկեղեցի**
- **Յայ առաքելական սուրբ եկեղեցի**
- **Յայաստանեայց (Յայց.) առաքելական սուրբ եկեղեցի**
- **Ընդհանրական եւ առաքելական եկեղեցի**
- **Յայ առաքելական եկեղեցւոյ Արարատեան թեմ**
- **Ուղղափառ եկեղեցի**
- **Կաթողիկէ եկեղեցի**
- **Աւետարանական եկեղեցի**
- **Առաքելական եկեղեցի**
- **Արեւելեան ուղղափառ եկեղեցիներ**
- **Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածին**
- **Սուրբ Էջմիածին Մայր աթոռ (կամ տաճար)**
- **Մեծի տանն Կիլիկիոյ սուրբ աթոռը**

Բոլոր վերոնշեալները կ'ընկալուին իբրեւ վերացական հասկացութիւններ:

Գլխագրելու որեւէ պատճառ չկայ՝ **աթոռ, եկեղեցի, մայր եկեղեցի,**

1. Այս պարբերութեան մեջ քանի մը անուններու առթիւ հաւանաբար չկրցանք խիստ հետեւողականութիւն պահել, սակայն ի՞նչ ընենք, ականդութիւնը այնքան զօրաւոր կը ճնշէ, որ չենք կրնար ամեն բան տակնուվրայ ընել:

2. **Յայ եկեղեցի** («Յասկ» պաշտօնաթերթ Կիլիկիոյ կաթողիկոսարանի, 2013, № 6, էջեր 583, 612 եւ այլն): Իսկ Արամ Ա. կաթողիկոսը Էջմիածնի մեջ, Եպիսկոպոսաց ժողովին առթիւ արտասանած խօսքին մեջ, հետեւողականօրէն ու բազմիցս ունի **հայ եկեղեցի** (տես «Արծիւ», Ի տարի, թիւ 15-16, էջեր 2 եւ 4). յատկանշական է, որ Նոյնին մեջ ունինք **Կաթողիկ եկեղեցին**:

տաճար, մայր տաճար, վանք, մայրավանք, կաթողիկոսարան, առաջնորդարան, թեմ, վիճակ, ծուխ, համայնք հասկացութիւնները, ճիշտ ինչպէս չենք գլխագրեր **մայր ճամբայ, մայր պողոտայ, մայր երակ, մայր դպրոց, մայր երկիր, ուսուցչարան, խորհրդարան** բառերն ու բառակապակցութիւնները: Չեն գլխագրուիր՝ **դրախտ, դժոխք, եղեմ, սեղան, խորան, դաս, խաչ, խաչափայտ, ծնծղայ, քշոց, զանգ(ակ):**

Սակայն, երբ **աթոռ** առանձին կը գործածուի եւ փոխանունաբար կը խորհրդանշէ ամբողջ հոգեւոր հաստատութիւնը՝ հանդերձ միաբանօք, այլ խօսքով՝ կ'անձնաւորուի, այդ պարագային կը գլխագրուի, ինչպէս վերը տեսանք այլ օրինակներով. այսպէս՝

- Աթոռիս վարկը կը պահանջէ...
- Աթոռս կը հրաւիրէ առաջնորդ հայրերը...
- Աթոռիս թելադրանքով տեղի ունեցաւ...
- Աթոռս հասաւ այն եզրակացութեան...

Այնպէս ալ **մայր** մակդիրը կարելի է գլխագրել **աթոռ**-էն եւ **տաճար**-էն առաջ, երբ կ'ակնարկուի մի'այն էջմիածինին, քանի սա առաջին հայ եկեղեցին կամ տաճարն է, որ հիմնուեցաւ աշխարհի վրայ: Այլ եկեղեցիներու պարագային **մայր** մակդիրը չի գլխագրուիր. օրինակ՝ Անիի **մայր տաճարը**, Անթիլիասի կաթողիկոսարանի **մայր տաճարին** (կամ **մայրավանքին**) մէջ ...Սուրբ Նշան **մայր եկեղեցի**... եւ այլն, վերջին հաշուով նոյն հասկացութիւնը չի կրնար բազմաթիւ մայրեր ունենալ. այս վերջին կիրարկութեանց մէջ ան պարզապէս կը նշանակէ **աթոռանիստ**՝ կաթողիկոսանիստ կամ առաջնորդանիստ, իսկ նման իմաստներ գլխագրումի ոչ մէկ պարագայ կը ներկայացնեն:

«Մայր աթոռ» բառակապակցութիւնը ըստ գրողի պատկանելութեան եւ խօսքային շրջագիծի կրնայ խորհրդանշել այլազան հոգեւոր կեդրոններ. օրինակ՝ Վատիկանը եւ կամ որեւէ համայնքային հոգեւոր կեդրոնական նստատեղի:

«Մայր եկեղեցի» բառակապակցութիւնը կը նշանակէ նաեւ «Յայ առաքելական եկեղեցի», եւ առ այս՝ կը գլխագրուի՝ զանազանուելու համար Յայ կաթողիկէ եւ Յայ աւետարանական եկեղեցիներէն. օրինակ՝ «Մաղաքիա Օրմանեան վերադարձաւ **Մայր եկեղեցւոյ** գիրկը»:

Եկեղեցին կը գլխագրուի, երբ կ'անձնաւորուի եւ կորսնցնելով տեղայնական բնոյթը՝ կը խորհրդանշէ տիեզերական մէկ ու միասնական հոգեւոր նուիրապետութիւնը. օրինակ՝ «**Եկեղեցին** կ'ապրի արթուն եւ յուսալիր՝ սպասումին մէջ Փեսային¹», կամ «**Եկեղեցին** կը մեծարէ Քրիստոսը» («Աւետիք», 2012, թիւ 9-12, էջ 50): Նաեւ՝ «Երբ եկեղեցականութիւնը փճանայ, կրնա՞յ **Եկեղեցին** կանգուն մնալ» (ԳՁ, «Ժամին բակը»): Սակայն չի գլխագրուիր հոն, ուր կ'ակնարկուի

1. Փեսան՝ Քրիստոսն է:

Նիւթական գործող կառոյցի մը կամ թէկուզ վերացական կառոյցի, սակայն նեղ շրջագիծի մէջ առած. օրինակ՝

- Հաւատացեալները դուրս եկան **եկեղեցիէն**:
- Աղանդները հետզհետէ կը սպառնան մեր **եկեղեցիին**:
- Երեցներուն պարտականութիւնն էր մօտէն զբաղիլ **եկեղեցւոյ**... խնդիրներով... ջանադիր ըլլալ **եկեղեցւոյ** կարգ ու կանոնի պահպանման (Արամ Ա., «Երեցներու տարի», 2014):

Միւս կողմէ՝ **Աւետարանական եկեղեցի, Հայ աւետարանական եկեղեցի, Առաքելական համայնք, Հայ առաքելական համայնք, Կաթողիկէ եկեղեցի, Հայ կաթողիկէ եկեղեցի, Կաթողիկէ համայնք, Հայ կաթողիկէ համայնք, Աւետարանական համայնք, Հայ աւետարանական համայնք, Եհովայի վկաներ, բայց եհովայական(ներ), Լուտերական եկեղեցի, բայց՝ լուտերական-լուտերականութիւն, Երիցական եկեղեցի, բայց՝ երիցական, Հոգեգալստական եկեղեցի, բայց՝ հոգեգալստական, Մկրտչական եկեղեցի, բայց՝ մկրտչական, Անգլիգան եկեղեցի, շաբաթապահ, մորմոն, եսսենական եւ այլն, եւ այլն:**

«ՍՈՒՐԲ» ԱԾԱԿԱՆԸ ԵՒ ՅԱՐԱԿԻՑ ԲԱՌԵՐ

§10. Ոչ-նուազ գլխացաւանք մըն է «**սուրբ**» ածականը, որ այնքան կամայականութեան եւ ուղղագրական բազմաձեւութեան առարկայ է եւ կը կիրարկուի քառասային խայտաբղետութեամբ, երբ կը կազմէ կայուն բառակապակցութիւններ. օրինակ՝ **սուրբ պատարագ, Սուրբ պատարագ, Սուրբ Պատարագ, այլեւ՝ սուրբ հաղորդութիւն, Սուրբ հաղորդութիւն, Սուրբ Հաղորդութիւն, սուրբ սկիհ, Սուրբ սկիհ, Սուրբ Սկիհ, սուրբ խաչ, Սուրբ խաչ, Սուրբ Խաչ, սուրբ մկրտութիւն, Սուրբ մկրտութիւն, Սուրբ Մկրտութիւն** եւ այլն, որոնք յատուկ անունի ոչ մէկ բնորոշ իմաստ ունին, ուստի պէտք է որդեգրուին միայն առաջին տարբերակները:

Սուրբ բառը պէտք է գլխագրուի միայն նիւթական կառոյցներու, իրերու, զանազան հասկացութեանց անուններուն մէջ, ուր ան դրուած է **իբրեւ մականուն** եւ որով կը ճանչցուին անոնք. օրինակ՝

- **Սուրբ** Էջմիածին մայր եկեղեցի
- **Սուրբ** Աստուածածին եկեղեցի
- **Սուրբ** Կարապետ վանք, բայց **սուրբ Կարապետ**¹ (երբ կ'ակնարկուի մկրտիչին). նաեւ՝ **սուրբ Յովհաննու-Կարապետ, սուրբ Յովհաննու-Մկրտիչ, սուրբ Ստեփաննոս-Նախավկայ**²
- **Սրբուհի** Ազնէս աղջկանց վարժարան
- **Սրբոց** Քառասնից Մանկանց վարժարան

1. Ինչպէս որ **Ճնորհալի** մակդիրը այլեւ իբրեւ յատուկ անուն կ'ընկալուի, այնպէս ալ **Կարապետ** եւ **Նախավկայ** մակդիրները կ'ընկալուին իբրեւ յատուկ անուն: Թէեւ Նոյնինքն հոգեւոր գրականութեան մէջ ունինք այս երկուքին փոքրատառ վկայութիւնները եւս, ինչ որ այնքան ալ սխալ չէ, սակայն պատշաճ է, որ առաջնորդուինք արդի մտայնութեամբ:

2. Ոմանք չեն գլխագրեր **Նախավկայ**-ն եւ **մկրտիչ**-ը. այս պարագային միութեան գծիկը կը վերնայ:

1. Սուրբ կոյս, Սուրբ հոգի, Սուրբ գիրք՝ ասոնց (եւ նմաններուն) տրամաբանութիւնը հետեւեալն է. կան բազմաթիւ կոյսեր, հոգիներ, գիրքեր, սակայն իւրաքանչիւրէն միայն մէկը **Սուրբ** է կամ կը կրէ **Սուրբ** մականունը եւ կը ճանչցուի նման մականունով: Ճիշտ նոյն տրամաբանութեամբ ընկալել աւելի վարը **ծնունդ, գատիկ** եւ **յարութիւն** հասկացութիւնները եւս:

2. Բացառուած չէ, որ այլ սիրելի գիրք մը նմանապէս կոչենք **սուրբ**՝ առանց գլխազրելու. օրինակ՝ «Նարեկը ինծի համար **սուրբ** է, չեմ կրնար այս **սուրբ** գիրքը դրամով ծախել»:

3. Այս բառը, իբրեւ ածական, որ կը նշանակէ «Աստուծոյ շունչը իր մէջ կրող», չի գլխազրուիր. օրինակ՝ աստուածաշունչ խօսքեր, քարոզ, աստուածաշունչ մարգարէ կամ մարգարեութիւն:

- **Սուրբ** Յեղինէ կղզի (երբ կ'ակնարկուի կղզիին. օրինակ՝ Նափուլէնս աքսորուեցաւ Սուրբ Յեղինէ կղզին), – իսկ **սրբուհի** Յեղինէ (երբ կ'ակնարկուի Կոստանդիանոս կայսրին մօրը. օրինակ՝ «Այս ամիս պիտի յիշատակուի սրբուհի Յեղինէի տօնը»): Նոյն տրամաբանութեամբ՝ Սուրբ Ղազար կղզի, որ Մխիթարեաններու սեփականութիւնն է, եւ սուրբ Ղազար(ոս), որ աստուածաշնչական դեմք է:

- **Սուրբ** Փրկիչ ազգային հիւանդանոց եւ եկեղեցի (Պոլսոյ մէջ)

- **Սուրբ** կոյս¹

- **Սուրբ** հոգի

- **Սուրբ** գիրք² (Աստուածաշունչ)

- **Սուրբ** երկիր (Պաղեստին), նոյնը նաեւ՝ Աւետեաց երկիր

- **Սուրբ** երրորդութիւն, **Երրորդութիւն**, **Եռեակ** միութիւն

- Քրիստոսի **ծնունդը** (բնախօսական եզր), **Ծնունդ** (տօնը), **Ծննդեան տօն**, բայց՝ **Սուրբ** ծնունդ (նմանապէս տօնը). ածականը՝ **սուրբծննդեան**. (օրինակ՝ **սուրբծննդեան աւետիս, մաղթանքներ, արծակուրդ**):

Նոյնհետայն՝ **Սուրբ գատիկ** կամ **Չատիկ, Չատկական տօն, Քրիստոսի յարութիւնը, Սուրբ յարութիւն** կամ **Յարութիւն, Յարութեան տօն**:

- **Աստուածաշունչ**³ կամ **Աստուածաշունչ մատեան**, բայց՝ **աստուածաշնչական, Ղուրան, Թալմուտ, Տերունական աղօթք, Հաւատով խոստովանիմ, Տասնաբանեայ պատուիրաններ, Լեռան քարոզ**:

Չեն գլխազրուիր **կտակարան եւ աւետարան**. բայց՝ **Նոր կտակարան**-Նորկտակարանային, **Հին կտակարան**-հինկտակարանային, **Հին եւ Նոր կտակարաններ, Մարկոսի աւետարանը, Ղուկասի աւետարանը** եւ այլն: Երկու կտակարան եւ չորս աւետարան կայ, հետեւաբար ասոնք չեն կրնար յատուկ անուն ըլլալ եւ անհեթեթ է գլխազրել զանոնք:

Շատ աւելի անհեթեթ է գլխազրել **աւետարանիչ** բառը, ճիշտ ինչպէս պիտի չգլխազրելիք **երգիչ**-ը կամ **քարոզիչ**-ը. այլ պարզապէս՝ **Մարկոս աւետարանիչ** կամ **Ղուկաս աւետարանիչ**, ինչպէս նաեւ **Թադէոս առաքեալ, Բարթողիմէոս առաքեալ: Նիկիոյ** կամ **Նիկիական հանգանակ, Հաւատոյ հանգանակ, Հաւատամբ**:

Ծանօթ.– 1. Մեր ժողովուրդը սովորութիւն ունի երբեմն ամբողջ «Աստուածաշունչ»-ը avetaran կոչելու. օրինակ՝ «Աւետարանը կ'ըսէ “ակն ընդ ական”», – մինչդեռ այսպէս ըսող աւետարան չկայ. ան ըսել կ'ուզէ **Աստուածաշունչը**, կամ ալ այս անունով կը բնորոշէ ամբողջ Նոր կտակարանը, այլ խօսքով՝ ամբողջ գիրք մը. ահա նման մեկուսի կիրարկութեանց մէջ թոյլատրելի է, որ մեծատառով գրուի **Աւետարան**, սակայն ոչ երբեք՝ երբ անոր կը կցուի աւետարանիչին անունը՝ **Ղուկասի աւետարանը** եւ այլն: 2. Հետեւեալ հատուածը շատ լաւ ցոյց կու տայ **Սուրբ գիրքի** կամ Աստուածաշունչի՝ **աւետարանին** հետ նոյնացումը. «Խրուշչեւ... կ'օգտուէր իմացական անհուն շտեմարանէ մը, որ **Սուրբ գիրքն** է... Չարգացած մարդը ինչպէ՞ս կրնայ անգիտանալ **Աւետարանը**»

(ԱԾ, «Նոր Հայաստան...», էջ 65)¹: Նաեւ՝ «Հայ մշակույթը ամբողջապէս շաղախուած է Աւետարանի լոյսով» (Աբել Մանուկեան, «Լուսաբաց», մայիս 2020, յաւելում, էջ 2): Երբեմն այս կամ այն աւետարանը կը բնորոշուի պարագայական անունով մը. օրինակ՝ **ճաշու աւետարան**, բայց՝ **գայլի աւետարան**. ասոնցմէ առաջինը գրութեան մը անունն է, մինչ երկրորդը պարզապէս պատկերաւոր խօսք է կամ դարձուածք մըն է:

Կը գլխագրուին նմանապէս Աստուծաշունչը կազմող, ինչպէս նաեւ հոգեւոր գրականութեան յարող գիրքերու անունները՝ ըստ վերը նշուած կանոններուն, օրինակ՝ **Գիրք ծննդոց** կամ **Ծննդոց գիրք** կամ **Ծնունդք**, **Եսայեայ մարգարեութիւն** կամ **Մարգարեութիւն Եսայեայ**, **Ժողովող**, **Գործք առաքելոց** եւ այլն: Հասարակ անուն է **սաղմոսը**, բայց՝ **Գիրք սաղմոսաց** կամ **Սաղմոսաց գիրք**, նաեւ՝ **Սաղմոսարան**: Ռաֆֆի «Խաչագողի յիշատակարան»-ին մէջ Քաւոր Պետրոսին մասին կը գրէ. «Նա այն տեսակ մարդկանցից էր, որ **Սաղմոսը**, **Աւետարանը** եւ **Նարեկը** ձեռքից բաց չեն թողնում», – պարզ է, որ **Սաղմոս**՝ այստեղ կը նշանակէ ամբողջ **Սաղմոսաց գիրքը** կամ **Սաղմոսարանը**, իսկ **Աւետարանն** ալ կը նշէ ամբողջ Աստուծաշունչը կամ գէթ կտակարաններէն մէկը, յատկապէս՝ Նորը: Հետեւեալին մէջ սակայն գլխագրուած **Սաղմոս**-ը երկդիմի է. «Այլապէս, **Սաղմոսին** բառերով՝ խոտի պիտի նմանին մարդուն ապրած օրերը» («Հասկ», 2-3, 2014), – ստոյգ չենք գիտեր, թէ կ'ակնարկուի եզակի սաղմոսի միայն մէկ համարի՞ն (103. 15), թէ՞ ամբողջ Սաղմոսարանին:

Յատուկ չեն եւ չեն գլխագրուիր **վեհարան**, **խորան**, **պատարագ**, **հաղորդութիւն**, **մկրտութիւն**, **խոստովանանք**, **սկիհ**, **աջ** (ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի աջը), **մասունք**, **նշխար**:

Սուրբ բառը չի գլխագրուիր, երբ ան իր բուն իմաստով եւ իբրեւ որոշիչ կը դրուի անհատներու յատուկ անունին վրայ². օրինակ՝ **սուրբ** (կամ՝ ս.) **Մեսրոպ Մաշտոց**, **սուրբ** (կամ՝ ս.) **Գրիգոր Նարեկացի**, **սուրբ** (կամ՝ ս.) **Ներսէս Շնորհալի**, **սրբուհի Ռիթա** եւ այլն. ինչպէս որ **դերձակուհի Ռիթան** չի գլխագրուիր, այնպէս ալ չեն գլխագրուիր **սրբուհի Ռիթան** եւ նմանները: **Սուրբ Յակոբ**՝ երբ եկեղեցիի անուն է, շէնք է, թէկուզ տօնի անուն է, բայց **սուրբ Յակոբ**՝ երբ կ'ակնարկուի ասորի սուրբին, որ ուզեց Արարատի գագաթը բարձրանալ:

Սուրբ որոշիչը չի գլխագրուիր նաեւ՝ երբ իր բուն իմաստով եւ իբրեւ որոշիչ կը կիրարկուի կարգ մը հասարակ անուններու հետ, որոնք բնութեամբ կը կրեն սրբութեան յատկանիշը. օրինակ՝ **խորան**, **պատարագ**, **հաղորդութիւն**, **սկիհ**, **աջ**, **մասունք**, **նշխար** եւ այլն. ուրեմն՝ **սուրբ խորան**, **սուրբ պատարագ**, **սուրբ հաղորդութիւն** եւ այլն:

- **Աստուած**, **Տէր Աստուած**, **Հայր Աստուած**, **Թագաւոր երկնաւոր**, **Երկնային թագաւոր**, **սուրբ Աստուած**, **այլեւ Ալլահ**, **Եհովա**, **Մեսիա**, **Միիր**, **Պուտտա**, **Մարգարէ** (եթէ առանձին կը փոխարինէ

1. Շատ անելի յատկանշական է Յովհաննէս Գազանճեանի հետեւեալ արտայայտութիւնը. «Ոսկեդարեան լեզուի ընտրելագոյն տիպար [է]... թարգմանութեանց մէջ՝ Աւետարանի լեզուն» («Պատմութիւն հայ գրականութեան», էջ 24), – ուր Աւետարան պարզապէս կը նշանակէ Աստուծաշունչը:

2. Պատարագամատոյցին մէջ այստեղ յիշուած կիրարկութիւնները հետեւողականօրէն փոքրատառ են՝ **սրբոց Թաղէսի** եւ **Բարթողիմէոսի առաքելոց... սրբոց Ոսկեանց** եւ **Սուքիասեանց... սուրբ պատարագս... ամենասուրբ Երրորդութիւն... Ստեփանոսի Նախավկային... ի սրբոյ Կուսէն... սրբուհւոյ Աստուծածմի... մարդասէրն Աստուած, Հոգւով սրբով... սուրբ եւ պատուական խաչիւր... եւ այլն: Տեսնել նաեւ «Արծիւ»-ի վերոնշեալ թիւին մէջ Ամենայն հայոց կաթողիկոսին խօսքը, ուր կը գտնենք **սուրբ Պօղոս առաքեալը**, **սուրբ Գրիգոր Տաթեւացին** եւ այլն:**

Մոհամմետ մարգարե բառակապակցութիւնը), բայց՝ **աստուածուհի, աստուածներ, աստուածային, աստուածատուր, աստուածակերտ, աստուածահաճ(ոյ), աստուածառաք** եւ այլն: Չենք գլխագրեր **Աստուած** անունին կցուած մակդիրները. օրինակ՝ **անեղ, անժամանակ, անծին, անսկիզբ, անվախճան, արարիչ, բարեխնամ, բարձրեայ, ամենակալ, ամենատես, ամենողորմ, ամենագութ, ամենասուրբ** Աստուած եւ այլն, բացառութեամբ **Տէր** եւ **Յայր** մակդիրներուն՝ **Տէր Աստուած** եւ **Յայր Աստուած**: Սակայն երբ այս մակդիրներէն որեւէ մէկը կը փոխարինէ ամբողջ բառակապակցութիւնը, ապա ան, ըստ վերը նշուած կանոնին, կը գլխագրուի. օրինակ՝ **Ամենակալը, Ամենողորմը, Բարձրեայը, Տէրը, Արարիչը** եւ այլն:

Մեր մէջ շատ անմիօրինակ գրուած բառ է **Նախախնամութիւնը**. միւս կողմէ բոլորիս համար ան կը նոյնանայ Աստուծոյ հետ, հետեւաբար պատշաճ է, որ միօրինակօրէն գլխագրենք այս եզրը, երբ ան կ'ակնարկէ գերագոյն էակի մը. այլապէս, երբ կը նշանակէ նախապէս ի գործ դրուած տնօրինումներու ամբողջութիւն մը, հասարակ գոյական է ան. օրինակ՝ «Տնօրէնին նախախնամութեան շնորհիւ հաստատութիւնը դարձաւ լիապէս ինքնաբաւ»:

- **Աստուածածին, Տիրամայր, Աստուածամայր, սուրբ կամ սրբուհի (ս.) Աստուածածին, սուրբ կամ սրբուհի (ս.) Աստուածամայր, սուրբ կամ սրբուհի (ս.) Մարիամ աստուածածին** (տե՛ս «Մեղայագիր»), **սուրբ կամ սրբուհի (ս.) Մարիամ աստուածամայր. սուրբ կոյս Մարիամ աստուածածին, սուրբ կոյս Մարիամ աստուածամայր. սուրբ կոյս Մարիամ, Սուրբ կոյս, Կոյս** (երբ կ'ակնարկուի Աստուածածինին):

- **Յիսուս, Քրիստոս, Յիսուս Քրիստոս, Յիսուս փրկիչ կամ Փրկիչ** (երբ այս վերջինը առանձին կը գործածենք), **որդի Աստուծոյ, Աստուածորդի, գառն Աստուծոյ, Միածին, Միածին որդի, Միածինը Յօր, Միածին թագաւոր, Թագաւոր երկնաւոր, Օծեայ, Նագովրեցի** եւ այլն:

- **Յայր, Որդի, Յոգին սուրբ¹ կամ Սուրբ հոգի**:

Ուշադրութի՛ւն. չեն գլխագրուիր Աստուծոյ, Քրիստոսի եւ Աստուածածնի կամ որեւէ նուիրական անունի վերաբերող դերանուններն ու անոնց հոլովուած ձեւերը՝ ան, զայն, անոր, ինք, իր, իրեն եւ այլն: Աստուածաշունչը ասոնցմէ ոչ մէկը գլխագրած է:

Փակելու համար այս հատուածը՝ միշտ ու միշտ ի մտի ունենալ եւ ականջի օղ դարձնել, որ գլխագրումը յարգանքի, պատիւի, մեծարանքի հետ ոչ մէկ առնչութիւն ունի:

Մեծատառի կիրարկութեան փոքրիկ նմուշ մը հայրենի «Ազգ» օրաթերթէն. «**Նոյեմբերի 21-ին Սիդնեյում կայացաւ հայ համայնքային կառույցների ժողով՝ Հայաստանյայց հայ առաքելական եկեղեցու,**

1. «Լի՛ց եւ զմեզ **Հոգևով** քով սրբով» (Պատարագամատոյց):

Հայ կաթողիկե եկեղեցու, Հայ ավետարանչական եկեղեցու, Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցության, Հայ հեղափոխական դաշնակցության, Ռամկավար ազատական կուսակցության, Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության, Հայ օգնության միության, ինչպես նաև Ավստրալիայում ՀՀ սփյուռքի նախարարի խորհրդական Էդիկ Դարբինյանի մասնակցությամբ»: Սա մեր ամենահարազատ՝ բնիկ ու տոհմիկ, Էսայես հայեցի ու ավանդական ուղղագրական արտայայտությունն է: Անշուշտ ընթերցողը նկատի ունի միմիայն գլխագիրի կիրարկության պարագաները. արեղեանական ուղղագրության յարող երեւոյթները այստեղ խնդրոյ առարկայ չեն:

Երկրորդ նմուշ մը այն գովելի պարզութենէն, որուն կրցած է հասնիլ Հայ կաթողիկե պատրիարքարանի պաշտօնաթերթ «Աւետիք»-ը՝ կրօնա-եկեղեցական մակդիրներու եւ կարգերու անուանումին մէջ. «**Տելգովիօ Եպիսկոպոսը... հանդիպում ունեցաւ Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկե հայոց Տէր Ներսէս Պետրոս ԺԹ. կաթողիկոս պատրիարքին հետ: Հանդիպման ներկայ գտնուեցան արհի. հայր Մանուէլ Եպս. Պաթագեան, հայր Մեսրոպ Ծվ. Սիււահեան, հայր Վարդան վրդ. Գազանճեան, տէր Աւետիք վրդ. Յովհաննէսեան եւ տէր Կարապետ քին. Թաղէոսեան**» («Աւետիք», 2012, թիւ 9-12, էջ 174):

ԽՈՐԱԳՐԵՐԸ

§11. Բաղադրեալ յատուկ անուններուն կը նմանին կամ կը մօտենան թերթերու եւ գիրքերու հատուածներու վերեւ դրուած խորագրերը կամ ենթախորագրերը. օրինակ՝ **Կարսի հնոցին մէջ** (Ռուբէն), **Նախագահը ջմասնակցեցաւ խորհրդակցութեան (Մամուլ):** Ցաւալի իրողութիւն է, որ արեւմտահայ հրատարակիչները այսպիսիները կը գրեն՝ գլխագրելով բոլոր բառերուն առաջին տառերը՝ **Կարսի Հնոցին մէջ, Նախագահը Չմասնակցեցաւ խորհրդաժողովին:** Սա ուղղագրութիւն չէ, այլ ուղղագրական խարդաւանանք է, որ մեզ այնքան կը հեռացնէ մեր հայեցի ավանդոյթներէն: Հայաստան լոյս կը տեսնէ **Թերթ.am** լրագիրը՝ արեւելահայերէն ու արեւմտահայերէն տարբերակներով. հոն ուր արեւելահայ տարբերակը կը գրէ «**Օթան զինուորապէս պիտի միջամտէ**», արեւմտահայ տարբերակը կը գրէ «**Օթան Չինուորապէս Պիտի Միջամտէ**»: Երբ այս անմիտ տարբերութեան պատճառը հարցուցինք, վերջինին արեւմտահայ խմբագրուհին առանց նուազագոյն տատանումի պատասխանեց, թէ «արեւմտահայերէնը այսպէ՛ս կը գրուի»: Շատ ցաւալի է նկատել, որ շատեր արեւմտահայերէնագիտութիւնը կը վերածեն այսպիսի կամայական ու անհիմն ձեւականութիւններու, որոնց հետ ոչ մէկ կապ ունի մեր լեզուն: Տակաւին այստեղ ալ միօրինակութիւն չի տիրեր. ոմանք կը գլխագրեն, իսկ ուրիշներ չեն գլխագրեր շաղկապները, յատկապէս **եւ-ը**, տակաւին ոմանք կը գլխագրեն թէ՛ բայը, թէ՛ բայական

Կը եղանակիչը, իսկ ուրիշներ կը գլխագրեն միայն բայը, սակայն չեն գլխագրեր **կը** եղանակիչը, այսպես ալ ուրիշ անմիօրինակութիւններ, նայած, թէ իւրաքանչիւր գրող ի՞նչ աղբիւրէ խմած է իր ջուրը: Հետաքրքրուեցանք անգլիական, ամերիկեան, ֆրանսական, եբրայական, լիբանանեան բազմաթիւ լրագրերու գրելաձեւով, եւ ի յայտ եկաւ, որ ոչ մէկ տեղ որդեգրուած է նման գրելաձեւ. բոլորն ալ,– անշուշտ արեւելահայերը եւս,– կը գլխագրեն խորագիրին միայն առաջին բառին առաջին տառը, ինչպէս նաեւ անոր մէջ մտնող յատուկ անունինը, եթէ կայ այդպիսին: Արեւմտահայերու այս գրելաձեւը կամայական շեղում մըն է, որ մասնաւանդ սխալ ալ է. ասով հակասուած կ’ըլլայ լեզուական այն ըմբռնումը, թէ կը գլխագրուի միայն յատուկ անունը կամ որեւէ բառ, որ բաղադրեալ անունը յատուկ դարձնելու յատկութիւնը ունի. հայերէնի մէջ այդ բառը, ինչպէս ըսինք, կը գտնուի բաղադրութեան սկիզբը: Օտար լեզուներու պարագային եւ անոնց շարադասական կաշկանդումներով՝ այդ բառը կրնայ յաճախ բաղադրութեան մէջ գտնուիլ, եւ նման լեզուներ կրնան տեղին համեմատ շեղիլ ընդհանուր կանոնէն եւ գլխագրել տարբեր բառեր եւս: Մեր լեզուն նման կաշկանդում չունի:

Ուրեմն, հրաժարելով գլխագրումի այս յոռի ու փոխառեալ սովորոյթէն,– որ բացարձակապէս ոչ մէկ հայերէն քերականութեան գիրքի մէջ ակնդրուած է,– նախ թօթափած կ’ըլլանք լեզուական սխալ մը, ապա վերադարձած կ’ըլլանք մեր ակունքներուն, յետոյ միօրինակ ու դիւրին կանոն մը կը ձգենք մեր յետնորդներուն եւ վերջապէս միութիւն մը կը հաստատենք մեր միւս կեսին՝ արեւելահայութեան հետ:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԵՐ

1. Երբեմն շփոթելի են **արեւմուտքն** ու **արեւմուտը**. առաջինը ցոյց կու տայ կողմ մը կամ ուղղութիւն մը, որ կը հակադրուի արեւելքին, մինչ երկրորդը կը բնորոշէ արեւուն մայր մտած պահը կամ մայր մտնելու երեւոյթը՝ մայրամուտը:

§12. Աշխարհագրական գլխաւոր եւ միջանկեալ կողմերը բնորոշելու համար ունինք **արեւելք, արեւմուտք¹, հիւսիս, հարաւ**, եւ ասոնց համապատասխանող ածականները՝ **արեւելեան, արեւմտեան, հիւսիսային, հարաւային**: Այլեւ՝ **հիւսիս-արեւելք** եւ **հիւսիսարեւելեան, հարաւ-արեւելք** եւ **հարաւարեւելեան, հիւսիս-արեւմուտք** եւ **հիւսիսարեւմտեան, հարաւ-արեւմուտք** եւ **հարաւարեւմտեան**. Նկատել, որ կողմերու անուններու բաղադրիչները կը գրուին առանց գծիկի, իսկ համապատասխան ածականներու բաղադրիչները՝ գծիկով: Ասոնք բոլորը փոքրատառ կը գրուին, երբ կը բնորոշեն երկրի մը կամ տարածքի մը կողմերը կամ տեղադրումը. օրինակ՝ Սուրիա կը գտնուի Լիբանանի **արեւելքը**, Եդեսիան կը գտնուէր Հայաստանի **հարաւ-արեւմուտքը, արեւելեան** Անատոլու, **հիւսիսային** Իսրայէլ եւ այլն: Այս վերջիններու պարագային կարելի է ըսել նաեւ՝ Անատոլուի **արեւելքը**, Իսրայէլի **հիւսիսը**:

Արեւմուտք յատուկ անունով կը բնորոշենք յատկապէս Եւրոպան, նաեւ Հիւսիսային Ամերիկան միասնաբար առած՝ հակադրելով զայն

Արեւելքին, որ կը համապատասխանէ ընդհանրապէս Ասիոյ, յատկապէս Ասիոյ արեւմտեան ափի երկիրներուն: Կը գլխագրուին նաեւ՝ Միջին Արեւելք եւ Ծայրագոյն Արեւելք, երբ կը բնորոշեն աշխարհագրական ծանօթ տարածքներ եւ բաժանումներ: Չենք գլխագրեր հետեւեալին մեջ՝ Սախալին կղզին կը գտնուի Ռուսական Դաշնութեան ծայրագոյն արեւելքը: **Հիւսիսային կիսագունդ** եւ **Հարաւային կիսագունդ**:

Վերոնշեալ ածականներով մեր լեզուն կը բնորոշէ նաեւ վարչական ինքնուրոյնութիւն ունեցող տարածքներ եւ երկիրներ. օրինակ՝ **Արեւմտեան Հայաստան** կամ **Արեւմտահայաստան** (բայց՝ **արեւմտահայ**), **Արեւելեան Հայաստան** կամ **Արեւելահայաստան** (բայց՝ **արեւելահայ**), **Հարաւային Ափրիկէ**, **Հիւսիսային Քորէա**, **Հարաւային Քորէա**, **Արեւելեան Գերմանիա**, **Արեւմտեան Գերմանիա**, **Արեւելեան Եւրոպա** (արեւելաեւրոպական), **Արեւմտեան Եւրոպա** (արեւմտաեւրոպական): **Հիւսիսային Ամերիկա** (հիւսիսամերիկեան), **Հարաւային Ամերիկա** (հարաւամերիկեան), **Հարաւային Օստրալիա**, **Արեւմտեան Ափ** (Պաղեստին) եւ այլն, որոնց մէկ մասին ակնարկեցինք արդէն եւ որոնք միշտ կը գլխագրուին:

Այս նոյն ծիրէն ներս կը գործածենք **վերին**, **միջին**, **ստորին**, **ծայրագոյն** եւ այլ ածականներ՝ սակայն բնորոշելու համար նոյն երկրին կամ աշխարհագրական նոյն հասկացութեան շերտերը. օրինակ՝ **վերին Եգիպտոս** (պատմականօրէն եղած է վարչական ուրոյն տարածք այլ), **Ստորին Նահանգներ** (Հոլանտա), **վերին Միջագետք**, **Ստորին Միջագետք**, այլեւ՝ **Փոքր Ասիա > փոքրասիական**, **Միջին Ասիա > միջինասիական**, **Կեդրոնական Ասիա**, **Միջին Արեւելք > միջինարեւելեան**, **Մերձաւոր Արեւելք > մերձարեւելեան**, **Ծայրագոյն Արեւելք** եւ այլն: Նոյները գետերու պարագային չենք գլխագրեր՝ Նեղոսի վերին հոսանքը, միջին հոսանքը, ստորին հոսանքը, Արածանիի արեւելեան ափը, Արաքսի ձախ ափը եւ այլն:

Այլեւ՝ **Ափրիկեան եղջիւր**, **Պարսից ծոց**, **Արաբական թերակղզի**, **Բարեյուսոյ հրուանդան**, **Սուէզի ջրանցք**, **Պոսփորի նեղուց**, **Պեքա'յի հովիտ** եւ այլն:

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԱԾԱՆՑՈՒՄՈՎ ՍՏԱՑՈՒՎԾ ԲՎՌԵՐ

§13. Այժմ երկու խօսք յատուկ անուններու ածանցումով ստացուած բառերու ուղղագրութեան մասին. օրինակ՝ **Հայկ-հայկեան**, **Իտալիա-իտալական-իտալացի** եւ այլն: Ծատեր հակում ունին այս վերջինները եւս գլխագրելու, մանաւանդ եթէ յատուկ անունը ինչ-որ նուիրական բնոյթ ունի կամ որոշ ակնածանք կը ներշնչէ. օրինակ՝ կը գրեն Աստուած-**Աստուածային**, փոխանակ գրելու **աստուածային**, **աստուածաբանական**, **Քրիստոս-Քրիստոսադաւան**, փոխանակ՝ **քրիստոսադաւան**,

քրիստոնեական, քրիստոսաւանդ, Յայաստան-Յայաստանեան, փոխանակ **հայաստանեան, հայաստանաբնակ, հայաստանցի**․ այսպէս ալ՝ **Մետրոպ-մետրոպեան-մետրոպաշունչ, Շեյքսփիր-շեյքսփիրեան-շեյքսփիրագետ** եւ այլն: Անշուշտ բացառուած չէ, որ այս ածանցաւոր ձեւերէն մէկը ծառայէ յատուկ անունի մը կազմութեան եւ գլխագրուի, ինչ որ բոլորովին տարբեր բան է․ օրինակ՝ **Աստուածաբանական ճեմարան, Մետրոպեան վարժարան** եւ այլն:

Բառակազմութեան առթիւ յատուկ անունի յատկանիշը կը կորսնցնեն նաեւ յատուկ անուն կազմող կայուն բառակապակցութիւնները․ օրինակ՝ Միջին Արեւելք > **միջինարեւելեան, միջինարեւելքցի**, Սեւ ծով > **սեւծովեան**, Կարմիր բանակ > **կարմիրբանակային**, Սուրբ գիրք > **սուրբգրային**, Սուրբ ծնունդ > **սուրբծննդեան**, Մայիս մէկ (տօնին անունը) > **մայիսմէկեան**, Նոր սերունդ > **նորսերնդական**: Աննկատ կը մնայ շատ յաճախ մինչեւ իսկ բառակապակցութեան անջատ անդամներու միաձուլումի իրողութիւնը: Այս միաձուլումի առթիւ կարգ մը բաղադրիչներ կրնան ամփոփուիլ ու կորսնցնել իրենց ածանցը․ օրինակ՝ Յարաւային Ամերիկա > **հարաւամերիկեան** (հարաւային > հարաւ), Յիւսիսային Ամերիկա > **հիւսիսամերիկեան** (հիւսիսային > հիւսիս): Մերձաւոր Արեւելք > **մերձարեւելեան** (մերձաւոր > մերձ), Միջին Ասիա > **միջինասիական**, Փոքր Ասիա > **փոքրասիական**, Նիւ Եորք > **նիւէորքեան, նիւէորքաբնակ**, Պուենոս Այրես > **պուենոսայրեսեան**, Ալգաս Լորէն > **ալգասլորէնեան**, Նոր Չեւանտա > **նորզեւանտական** եւ այլն: Այս պարագային եւս բացառուած չէ, որ նման նորաստեղծ պարզ բառեր հանդէս գան իբրեւ առաջին բաղադրիչ բաղադրեալ յատուկ անունի մը ու գլխագրուին․ օրինակ՝ **Սեւծովեան տնտեսական կազմակերպութիւն** եւ այլն: **Գողգոթա** յատուկ անուն է իբրեւ բլուր Երուսաղէմի մէջ, սակայն **գողգոթա** հասարակ է իբրեւ պատկերաւոր խօսք, որ կը նշանակէ «տաժանք, չարչարանք» եւ այլն, այնպէս ալ **Աւարայր** յատուկ անուն է, երբ կը բնորոշէ Վարդանանց ճակատամարտին դաշտը, սակայն հասարակ անուն է փոխաբերական իմաստով գործածուած՝ իբրեւ որեւէ վայր, ուր շատ զոհեր ինկած են: **Մարաթոնը**, իբրեւ յատուկ անուն, յունական բնակավայրի մը անունն է, իսկ թեւաւոր խօսքի մէջ **մարաթոն** կը նշանակէ երկարաշունչ վազք, բայց նաեւ՝ մահացու վազք: Յոմերոսի հերոսը կը կոչուի **Աքիլլէս**, սակայն միւս կողմէ՝ **աքիլլէսեան կրունկ** (որ կը նշանակէ ֆիզիքական կամ բարոյական տկար, խոցելի կէտ), **Դամոկլէս**, բայց **դամոկլէսեան սուր** (որ կը նշանակէ մնայուն սպառնալիք, մնայուն վտանգ), **Գորդիաս**, բայց **գորդեան հանգոյց** (որ կը նշանակէ անլուծելի հարց): «**Ողիսական**»-ը Յոմերոսի դիւցազնավէպն է եւ անշուշտ կը գլխագրուի, սակայն կը գրենք **ողիսական**, երբ պատկերաւոր ոճով կ'ակնարկենք արկածալից պատահական կամ անձնական ուղեւորութեան մը:

Տեսնել նաեւ ստորեւ «Դարձուածքներ» գլուխը:

ՕՐՈՒԲԱՆ ԵՒ ԱՄՍՈՒԲԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Գրողական համաշխարհայնացումը մեր մեջ նոր չէ որ կը սկսի. ան ծնունդ առած է վաղուց, յետդեռնեան առաջին տարիներուն, երբ սկսանք շփուիլ օտար ժողովուրդներու եւ լեզուներու հետ եւ ենթարկուիլ օտարալեզու բարբերու. ասոնցմէ մէկն ալ օրուան եւ ամսուան անուններու մեծատառով գրութիւնն է՝ **Երկուշաբթի, Յունուար** եւ այլն:

§14. Մեր ուղղագրական ասանդական բարբերուն մեջ ոչ մէկ ատեն օրուան եւ ամսուան անունները գլխագրուած են: Արեւմտահայ առաջին քերականները՝ Այտընեան, Ասատուր, Գազանճեան այս բառերուն համար գլխագիրի կիրարկութեան հարց չեն դրած երբեք: Առաջին թերթերը՝ «Լրոյ գիր մեծ տէրութեանն օսմանեան» (1832), «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» (1839), իսկ ակելի ուշ՝ «Աւետաբեր» (1880), «Արշալոյս արարատեան» (1840), «Բազմավէպ» (1843), «Բանասեր» (1851), «Մասիս» (1853), «Մեղու» (1856), կը գրէին փոքրատառ՝ **երկուշաբթի, յունուար**, այնպէս ալ միւսները, որոնք հետզհետէ հրատարակուեցան Պոլսոյ մեջ՝ «Ազդակ» (1912) ու «Ազատամարտ» (1914) եւ Կարինի մեջ՝ «Ալիք» (1914): Արփիարեան, Կիւրճեան, Երուխան ոչ մէկ ատեն գլխագրած են օրուան ու ամսուան անունները: Սակայն հաւանական է, որ 1900-ականներուն արդէն շեղումներ տեղի ունեցած ըլլան. օրինակ՝ «Ժամանակ»-ը (1908-էն սկսեալ) կը գլխագրէ ամսանունները, մինչ կը շարունակէ փոքրատառ գրել օրուան անունները: Այս պատճառով ալ Չապել Ասատուր իր քերականութեան մեջ կը շեշտէ, որ օրուան եւ ամսուան անունները «պետք չէ գլխագրել»: Միայն «Մեհեան»-ն է, որքան գիտենք, որ անմիօրինակ կը գրէ՝ մերթ կը գլխագրէ, մերթ ոչ:

Սփիւռքի մեջ գրուած դասագիրքերը հետզհետէ շրջեցին կացութիւնը եւ գլխագրող բառերու ցանկին վրայ կամայականօրէն ակելցուցին օրուան եւ ամսուան անունները, իբրեւ թէ ասոնք «յատուկ անուններ» են: Պարզ է, այստեղ ակելի զօրեղ էր օտար լեզուներու, յատկապէս՝ անգլերէնի եւ ամերիկերէնի հետզհետէ ճնշող ազդեցութիւնը: Եւ այնուհետեւ հայկական դպրոց ակարտողին ականջին օղ կը դարձնէին մեր ուսուցիչները, – առ ի չգոյէ այլ գիտելիքի, – գլխագրել օրուան եւ ամսուան անունները:

§15. Արդ, ինչո՞վ կը բնորոշուի յատուկ անուն մը:

Ան կը բնորոշուի զանազան յատկութիւններով, որոնցմէ առաջինը անոր մէկհատիկութիւնն է, այսինքն՝ անուն մը յատուկ կոչուելու համար՝ պայման է, որ անոր նշած առարկան ընդամենը միայն մէկ անկրկնելի նմուշ ունենայ. օրինակ՝ Ծերենց, Անի, Արարատ եւ այլն: Մինչդեռ իւրաքանչիւր 7 օրուան մէկը արդէն **Երկուշաբթի** կը կոչուի, եւ իւրաքանչիւր 12 ամսուան մէկը **յունուար** կը կոչուի: Յատուկ անունը կը բնորոշուի նաեւ այն յատկութեամբ, որ ան չի կրնար **մը** անորոշ յօդ ստանալ. օրինակ՝ չենք կրնար ըսել **Ծերենց մը, Անի մը** կամ **Արարատ մը**, մինչ շատ սովորական է ըսել՝ **Երկուշաբթի մը, յունուար մը**: Յատուկ անունին առջեւ կարելի չէ ակելցնել **ո՞ր** հարցական դերանունը. օրինակ՝

ո՞ր Ծերենցը, ո՞ր Անին կամ ո՞ր Արարատը, մինչդեռ շատ սովորական է հարց տալ՝ ո՞ր երկուշաբթին, ո՞ր յունուարը:

Ծանոթ.– Հարկաւ այստեղ պէտք չէ անմիտ քաշքշուք ստեղծել ու ըսել, որ Նոյն **Անի** անունով կան բազմաթիւ հայ աղջիկներ: Մարդկային յատուկ անունները պարտաւոր ենք տալու մէկէ աւելի անձերու, այլապէս անհրաժեշտ պիտի ըլլար, որ հայերս ստեղծէինք 8-10 միլիոն անձի յատուկ անուն, ֆրանսացիները՝ 60.000.000, իսկ չինացիները...1.500.000.000, ինչ որ մարդկայնօրէն հնարաւոր չէ: Միւս կողմէ՝ երբ երկու հոգի կ'ակնարկեն **Անի** անունը կրողի մը, ապա անոնք նկատի ունին հանուր մարդկութեան բոլոր եակներուն մէջ եզակի անձ մը միայն, որ կը կրէ այդ անունը եւ որուն մասին կ'ընթանայ իրենց խօսակցութիւնը:

Անշուշտ կարելի է միշտ ալ «տրամաբանել», թէ ի՞նչ վնաս ունի ասոնք գլխագրելը: Կը գլխագրեն, թո՛ղ գլխագրեն: Բայց այդպէս չէ. Նախ եւ առաջ գլխագիրով գրուող բառերը յիշելը մտային յոգնութիւն ու բեռ մըն է. ինչո՞ւ այս աւելորդ բեռը բարդել մեր դպրոցականներու միտքին վրայ: Միւս կողմէ՝ մեր մէջ կան օրուան ու ամսուան անունները գլխագրողներ ու չգլխագրողներ, այլ խօսքով՝ կայ բազմաձեւութիւն մը, որ պէտք է ձեւով մը վճռուի ու վերջ գտնէ, ուրեմն պարտաւոր ենք կատարելու ընտրութիւն մը. ինչո՞ւ չընտրել այն որ աւելի տրամաբանական է, միւս կողմէ՝ հայեցի է ու մերը եղած է դարեր շարունակ: Երրորդ, ինչո՞ւ ուսուցել գիտելիք մը, որ Նախ ճիշտ չէ եւ, ապա, չի համապատասխաներ յատուկ անուններու տրուած սահմանումին եւ բնորոշումին: Եւ վերջապէս ինչո՞ւ մեր կողմէ անտեղի աւելցնել տարբերութիւն մը արեւելահայ եւ արեւմտահայ ուղղագրութեանց միջեւ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող տարբերութեանց վրայ: Անշուշտ կայ տակաւին գեղագիտական կողմն ալ. այնքան ալ ակնհասաճոյ չէ բնագիրի մը գլխագրերով խճողումը, թէեւ այս պարագային ամեն անհատ կրնայ Նոյն ձեւով չընկալել ու չմտածել:

§16. Չեն գլխագրուիր եղանակներու անունները եւս՝ **գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ** (ասոնք եւս գլխագրողներ չեն պակսիր), այլեւ՝ **ձմեռնային գիշերահաւասար, ամառնային գիշերահաւասար, տարեվերջ, ամավերջ** բառերը: Կը գլխագրուին, սակայն, տօնական օրերը՝ **Ամանոր** եւ **Նոր տարի** (ասոնց ակնարկուած է Նախորդ գլուխին մէջ եւս):

Համաշխարհայնացումի ուրիշ պարագայ մը կը պարզէ տարբերիւրու արձանագրութեան ոճը, որուն կ'անդրադառնանք ստորեւ:

Տ Ա Ր Ե Թ Ի Ե Ե Ր

§17. Տարեթիվ գրելու հայկական անանդոյթը կը պահանջէ, որ նշենք նախ օրը, ապա ամիսը, հուսկ տարին, սապէս՝ **5 յունուար 2012** կամ 5-1-2012: **Օր-ամիս-տարի** հերթականութիւնն է այս: Այս թուականը կ'ամփոփէ հետեւեալ անտրոհելի բառակապակցութիւնը՝ «**Երկու հազար տասներկուերորդ տարուան յունուար ամսուան հինգերորդ օրը**», ինչ որ պիտի տայ **5 յունուար 2012**: Կարելի է պահ մը **ամսուան** բառը վերացարկել եւ փոխարէնը թուել պարզապէս ամսուան անունը միայն՝ սեռական հոլով դրուած. սապէս՝ «երկու հազար տասներկուերորդ տարուան **յունուարի** հինգերորդ օրը», ինչ որ պիտի տայ **5 յունուարի 2012**. այսուհանդերձ, ժամանակին հետ նուիրականացած է առաջինը: Ասոնց ակելի պարզացուած արտաբերումը կու տայ՝ «**Երկու հազար տասներկուքի յունուարի հինգը**»¹:

§17ա. Այս տարազը կը գործէ արաբներու, հրեաներու, թուրքերու, ռուսերու, ֆրանսացիներու, իտալացիներու, անգլիացիներու, սպանացիներու, հարաւամերիկեան ժողովուրդներու եւ այլոց քով², եւ անշուշտ պէտք է ենթադրել, թէ մենք ալ հետեւած ըլլանք նոյն անանդոյթին, որ ի շարս այլոց յարգուած կը գտնենք նախորդ գլուխին մէջ. – §14, – յիշուած բոլոր թերթերուն մէջ՝ բացի «Շտեմարան»-էն եւ «Աւետաբեր»-էն, որոնց երկուքն ալ կը գրեն **ամիս-օր-տարի** շարքով՝ օրուան աջին դնելով ստորակէտ մը, օրինակ՝ «դեկտեմբեր 1, 1854», այսինքն՝ ճիշտ ամերիկեան ոճով: Բացի վերոնշեալներէն՝ թուագրումի հայկական ոճը կը գտնենք նաեւ «Մասեաց աղանի»-ի (25 յունիսի 1855), «Կռունկ հայոց»-ի (1861 դեկտեմբերի 31), «Հիւսիսափայլ»-ի (20 մարտի 1861)³ մէջ, այլեւ Մ. Մամուրեանի եւ Խրիմեան հայրիկի բոլոր նամակներուն եւ Աւետիս վրժ. Պերպերեանի պատմութեան եւ Օրմանեան պատրիարքի «Ազգապատում»-ին, «Բիւզանդիոն»-ի եւ «Մեհեան»-ի մէջ:

Նոյնը շրջուած կը գտնենք «Հին հայկագեան»-ի նախաբանին մէջ եւս՝ ա. Էջին վրայ՝ «**1749.ապրիլի.27**»:

§18. Եւ այսպէս գրած ենք տասնամեակներով ու դարերով, եւ ընդհանրապէս այսպէս ալ կը գրենք Արեւելքի ու Եւրոպայի տարածքին, թէեւ անհատական շեղումներ չեն պակսիր. ասոնք նկատուած են հոն, ուր ոտք դրած են ամերիկացի միսիոնարները իրենց հրատարակութիւններով՝ Շուշի, Երեւան, ակելի ուշ՝ Պոլիս, 19-րդ դարու առաջին կեսի վերջերէն սկսեալ, Էլիաս Ռիկզի եւ անոր խմբակին մուտքով ի Պոլիս եւ անոնց այլազան հրատարակութիւններով, յատկապէս «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» մանկա-պատանեկան գունագարդ ամսաթերթով, որ հիմնուեցաւ 1839-ին Իզմիրի մէջ, ապա փոխադրուեցաւ Պոլիս եւ տարբեր անուններով ու աննշան ընդմիջումներով գոյատեւեց մինչեւ 1915: Այս թերթի օրինակներէն մեկուն ճակատին կը գտնենք **յունուար 22, 1910** (ճիշտ ինչպէս այդ նոյն օրը կը թուագրէին Միացեալ Նահանգներու բոլոր թերթերը), առանց մտահոգուելու, թէ ո՛րն էր այդ թերթը կարդացող ժողովուրդին ազգային ոճը: Եղեռնէն ետք այս եւ նման շեղումները կը

1. Այս բառակապակցութիւնը կրնայ խօսքի բերումով կրճատուիլ, օրինակ՝ «հինգ յունուարին» կամ «յունուարի հինգին», թէկուզ «յունուարի հինգը». սակայն անոր բաղադրիչները չեն կրնար տրոհուիլ: Նման բառակապակցութեան մը անտրոհելիութիւնը բացայայտ կ'երեւի սպանական լեզուներու մէջ, ուր ունինք՝ «**24 de mayo de 2009**»:

2. Գերմանացիները ունին իւրայատուկ ոճ մը՝ 5. յունուար 2014, այսինքն՝ օրուան կից կը դնեն միջակէտ մը: Ուր 5. կը նշանակէ 5-րդ (օր):

3. Բերուած բոլոր թուականները համապատասխան թերթերէ բաղուած թուահամարներ են:

գտնենք ամերիկեան կրթութիւն ստացած ազգայիններու քով, աւելի ուշ՝ ամերիկահայ բարբերու մէջ, եւ ինչ որ զարմանալի է՝ անոնք միօրինակ չեն, այլ բոլորովին քմայքոտ ու քմածին: Մինչ ամերիկացին ի վաղուց անտի հետեւողականօրէն ու միակերպ կը գրէ՝ **Յունուար 5, 2012**, մեր հրատարակութիւններուն մէջ հաւասարապէս եւ խառն ի խուռն կը գտնենք՝ **յունուար 5, 2012... , յունուարի 5, 2012... , 5 յունուար, 2012... , 5 յունուարի, 2012... , 5, յունուար 2012**: Այս ցաւալի խայտաբղէտութիւնը միայն թերթ-թերթ չի մտներ, այլ նոյն թերթի այլազան թիւերուն, իսկ երբեմն ալ նոյն թիւին մէջ իսկ: Ասոնք ըստ ինքեան կրնան պարզ, նոյնիսկ անկարեւոր մանրամասնութիւններ թուիլ, սակայն այդպէս չէ. ազգային նկարագրի պահպանութեան մէջ, յատկապէս ինչ կը վերաբերի գրողական կանոններու եւ աւանդոյթներու, բոլոր մանրամասնութիւնները կարեւոր են, եւ պէտք է յարգուի մեր թուագրումի ոճը եւս: Մեր թերթերը կարդացողները հայեր են, եւ ամէն հայ պէտք է տեսնէ իր սեփական տոհմիկ ոճը եւ հետեւի բացառաբար անոր¹: Մանրամասնութեանց մէջ օտարի կապկումը անխուսափելիօրէն պիտի առաջնորդէ աւելի կարեւոր կապկումներու ու զիջումներու: Ի՞նչ պիտի պատասխանենք վաղը անոնց, որոնք պիտի առաջարկեն, որ ամերիկացիին պէս կետադրենք,– թող որ արդէն սկսած ենք ընել այս բանը եւս,– եւ վերջակէտը երկուքի փոխարէն վերածենք մէկ կէտի, բացազանչութեան երկարը փոխարինենք ! Նշանով, պարոյկը՝ ?-ով եւ այլն. չէ՞ որ աւելի «գործնական» է, ու վերջին հաշուով ասոնք ալ «տրամաբանական» են, չէ՞:

1. Ի տես օտարին՝ կը մոռնանք մերը ու կը բերենք օտարը կը պատուաստենք մեր լեզուին: «Ասպարեզ»-ը իր առաջին տարուան առաջին թիւը թուագրած է սապէս՝ **Aug. 14, 1908**, որուն կից նոյնութեամբ հայերէնը՝ **Ուրբաթ, օգոստոս 14, 1908**, «Ազգ»-ը նոյն թիւը, Պոսթոն, թուագրած է **ապրիլ 20, 1907**, իսկ «Արծիւ» նմանապէս՝ Պոսթոն, իր առաջին թիւը թուագրած է **յուլիս 1, 1905**: Բոլորովին տարբեր է «Երիտասարդ Չայաստան»-ը, Պոսթոն՝ **25, դեկտեմբեր 1907**: Մինչ այդ նոյն տարիներուն «Մասիս»-ը, «Ազատամարտ»-ը, «Բիւզանդիոն»-ը, «Մեղու»-ն ու «Մեհեան»-ը Պոլսոյ մէջ, «Ալիք»-ը Կարինի մէջ կը հետեւէին հայկական աւանդոյթին: Եւ այս տխուր կապկումն ու հաւատարմութիւնը տեղական բարբերուն՝ անարգել կը շարունակուին մինչեւ հիմա ալ ամերիկահայ կարգ մը թերթերու, օրինակ՝ «Ասպարեզ»-ի, «Չայրենիք»-ի, «Մասիս»-ի եւ այլ հրատարակութիւններու մէջ եւ անշուշտ «բարի օրինակ» կը դառնայ սահմանէն անդին ալ՝ Արեւելքի մէջ ապրող կարգ մը հայրենակիցներու: Տաւով պիտի արձանագրենք, որ խախտումներ սկսած են յառաջանալ Չայաստանի մէջ եւս՝ ամերիկեան բարբերու անարգել թափանցումով: «Ազատութիւն»-ը թերթի ճակատին հետեւողականօրէն կը դնէ **մարտի 26, 2014**՝ ճիշտ ամերիկեան ոճով, իսկ յօդուածներու վերեւը՝ **26 մարտի 2014**,. ճիշտ նոյնը կ'ընէ «168-ամ»-ը: Բոլորովին տարբեր կը գրէ «Արմէնպրես»-ը՝ **26 մարտ, 2014** եւ **26 մարտ. 2014**, իսկ Civil Net կը դնէ՝ **26 մարտ, 2014**: Մայր աթոռ Էջմիածնի պաշտօնաթերթը 1860-1920, ապա 1944-2010-ն՝ անշեղ կը կիրարկէ աւանդական հայեցի ոճը, բայց ահա 2010-ի դեկտեմբերի վերջին համարը կը թուագրէ **31 դեկտեմբերի, 2010**, եւ այս վերջին ոճով ալ կը շարունակուի ան մինչեւ օրս. ինչո՞ւ այս կամայական փոփոխութիւնը,– ոչինչ գիտենք: «Գրական թերթ»-ը կը հետեւի հայեցի ոճին:

Ծանօթ.– Մխիթարական է հաստատել, որ հակառակ տարբերութիւններու կարգի խայտաբղէտութեան՝ հայկական ամսանունները հանրօրէն յարգուած են: Չանդիպեցանք միայն մէկ բացառութեան. 1850-ականներուն

Կալկաթա հրատարակող գրաքար «Ազգասեր Արարատեան»-ը կիրարկած է կարգ մը անգլիական ամսանուններու հայերէն տառադարձութիւնը. ինչպէս՝ **29 օկտօբր 1850, 27 ջուլայի 1850**, այլեւ՝ **մէյ, ջուն, դեզմբր** եւ այլն:

§19. Երբ թուականին վրայ կ'ուզենք անելցնել օրուան անունը եւս, ապա պարտինք գրել՝ **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012**: Այլ խօսքով՝ օրուան անունին կից հայերէնը կը դնէ ստորակէտ մը: Այստեղ յիշեալ **հինգշաբթին** համազօր է **5 յունուար 2012**-ին, որ իր երեք բաղադրիչներով միատեղ կը նշէ օր մը. այդ օրը Նոյնինքն **հինգշաբթին** է: Նոյն առարկան նշող բառերը իրարու կը յարաբերակցին իբրեւ բացայայտիչ ու բացայայտեալ. **5 յունուար 2012**-ն բացայայտիչն է **հինգշաբթի**-ին: Ուրեմն հայեցի մօտեցումով մերժելի է **հինգշաբթի 5 յունուար 2012** տարազը, ուր օրանունին չի յաջորդեր ստորակէտ մը, Նոյնիսկ եթէ զայն կը գտնենք կարգ մը լուսամիտ ժողովուրդներու, ինչպէս ֆրանսացիներու, անգլիացիներու եւ այլոց քով:

Նոյնհետայն մերժելի են՝

- **հինգշաբթի յունուար 5, 2012**
- **հինգշաբթի յունուարի 5, 2012**
- **հինգշաբթի 5 յունուար, 2012**
- **հինգշաբթի 5 յունուարի, 2012**

§20. Երբ տարեթիւէն ետք պիտի նշանակուին օրը, ժամն ու վայրը մասնաւորող բառեր, ապա կը ներկայանան հետեւեալ կացութիւնները.

- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ին**
- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ի երեկոյեան**
- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ին, երեկոյեան ժամը 8-ին**
- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ի երեկոյեան ժամը 8-ին**
- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ին, ժամը 8-ին**

Երբ հարկ ըլլայ նշել նաեւ վայրը, բերուած հինգ կաղապարներէն մէկուն ետին կը դրուի ստորակէտ մը, որմէ անդին կը նշուի վայրը. օրինակ՝

- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ին, Արմաշ սրահին մէջ**
- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ին, երեկոյեան ժամը 8-ին, Արմաշ...**
- **հինգշաբթի, 5 յունուար 2012-ի երեկոյեան ժամը 8-ին, Արմաշ...**

Ուշադիր պէտք է ըլլալ տարեթիւի հոլովին՝ յօդով եւ անյօդ կիրարկութեան՝ **2012-ի** եւ **2012-ին**: Երբ տարեթիւը առանձին կիրարկուած է՝ ան տրական հոլով է եւ կ'առնէ որոշիչ յօդ մը (ա. եւ բ. օրինակներ), իսկ երբ ուրիշ բառով մասնաւորուած է՝ սեռական հոլով յատկացուցիչն է ան իրեն

հետեւող բառին ու կը դրուի առանց յօդի (գ. օրինակ): Առ այս բաղդատել մասնաւորաբար բ. եւ գ. օրինակները:

§21. Երբ կ'ակնարկենք երկու թուականներու, որոնք նոյն տարուան մաս կը կազմեն, ապա կարելի է եւ աւելի կոկիկ ալ է, որ երկրորդին տարեթիւը զեղչենք. այսպէս՝ «Տուցադրութիւնը սկսաւ 4 ապրիլ 2001-ին եւ աւարտեցաւ սեպտեմբերի վերջը», որ կը նշանակէ «2001-ի սեպտեմբերի վերջը»: Իսկ եթէ տարեթիւը փոխուած է, պէտք է յատուկ նշել զայն, ինչպէս՝ «Տուցադրութիւնը սկսաւ 4 ապրիլ 2001-ին եւ աւարտեցաւ 2002-ի սեպտեմբերի վերջը»:

§22. Ստորեւ տարեթիւերու ազգային ոճի մէկ քանի նմուշներ.

- Ամերիկեան Monday, May 26, 2014
- Անգլիական Monday 26 May 2014¹
- Գերմանական Sonntag, 1. Juni 2014
- Ֆրանսական Lundi 26 mai 2014
- Հայկական Երկուշաբթի, 26 մայիս 2014

1. Անգլերէնը երբեմն շեղում կ'արձանագրէ եւ օրուան անունին քով ստորակետ կը դնէ:

Մերը ամենէն աւելի կը մօտենայ ֆրանսական եւ անգլիական ոճին, սակայն չի նոյնանար անոր հետ, քանի օրանունին կից հետեւողականօրէն ստորակետ կը դնենք մենք:

Ուրեմն բացի ֆրանսականէն՝ միւսները օրանունին կից կը դնեն ստորակետ մը, իսկ բացի ամերիկեանէն՝ միւսները կը հետեւին օր-ամիս-տարի կարգին: Միայն ամերիկեանն է, որ կը հետեւի **ամիս-օր-տարի** կարգին, թէեւ այստեղ ալ օր-ամիս-տարի կարգը շատ սահմանափակ կիրարկութիւն մը ունի, եւ կայ շատ տարտամ ձգտում մը հետզհետէ ընդհանրացնելու զայն:

§23. Երբեմն ոճական ինչ-ինչ նկատառումով հայերէնի թուականը շրջուած կը ներկայացուի, սապէս՝ «Ակոռին կործանեցաւ **1840 յունիսի 2-ին**». ինչպէս նկատելի է, այս շրջումը ամբողջական է, մասնակի չէ. հակառակ կողմէն կարդացուած՝ ան կը պահէ օր-ամիս-տարի կարգը, որ յատուկ է վերը բերուած օրինակներուն: Ընդունելի, սակայն ոչ-խրախուսելի ոճ մըն է այս:

Հայերէնին համար ընդունելի տարբերակներ են նաեւ **2-6-1840** եւ **2/6/1840**. միայն թէ համատարած այն ցրուածութեան եւ յաճախ ալ անտեղեակութեան մեջ, ուր կը գտնուին մեր գաղութները, միշտ պէտք է մտահոգուիլ սխալ ընկալուելու հաւանականութեամբ. ոչ ոք կ'երաշխաւորէ, թէ բերուած երկու տարբերակները, որոնք հայեցի տրամաբանութեամբ կը նշանակեն **2 յունիսի 1840**, ամերիկեան ոճով, – մեր կարգ մը հայրենակիցներու միակ ճանչցածը, – պիտի չկարդացուին **փետրուար 6, 1840**: Ուստի, ամեն շփոթ բառնալու համար՝ նախընտրելի

Է ամսանունը միշտ գրել տառերով¹ հոն, ուր շփոթի նուագագոյն հաւանականութիւն կայ, այսինքն՝ առնուազն ամսուան առաջին 12 օրերը, որմէ անդին շփոթ չի մնար:

§24. Տարեթիւերու պարագային յաճախ կը ստիպուինք յիշելու **Քրիստոսէ առաջ**, թե՞ **Քրիստոսէ ետք**, չհաշուած տակաւին «Մեր թուարկութենէն առաջ...» ձեւը: Ըստ այսմ՝ հնամեայ սովորութիւն է տարեթիւին կցել **(Ք.Ա.), (Ք.Ե.) կամ (մ.թ.ա.)** յապաւումները: Քիչ մը ծանր է այսքանը՝ թե՛ կետ, թե՛ առաջիններու պարագային՝ անարդարանալի գլխագիր մը: Աւելի կոկիկ է գրել (Քա.), (Քե.), կամ (մթա)². այս առաջարկը պէտք չէ արտառոց թուի, քանի ասոր նմանակը արդէն կիրարկուած կը գտնենք «Բազմավէպ»-ի մէջ. օրինակ՝ «Խնդիրը երկու կողմէ ալ Պոմպեոսի ներկայացուեցաւ, 63 կամ 64 **Ն. Ք.** (1912, յունուար, էջ 17ա), որ կը նշանակէ «Նախքան Քրիստոս», վասնզի ի՞նչ իմաստ ունի Նախադրութեան կամ յետադրութեան գլխագրումը: Այս նոյն ձեւով թուագրած է Ս. Մալխասեան իր զանազան երկերուն եւ քառահատոր բացատրական բառարանին մէջ, ուր կանոնաւոր յաճախականութեամբ կը գտնենք՝ **Ն.Ք.** եւ **յ.Ք.:** **Առաջ** յետադրութեան պարագային պիտի տայ **Ք.ա.** եւ ճիշտ այսպէս ալ սկսած են կիրարկել Հայաստանի մէջ: Մեր առաջարկն է, որ գործածենք միայն մէկ միջակետ, այսինքն՝ **Ք.ա.** գրելու փոխարէն գրենք աւելի կուռ ու սեղմ **Քա.** եւ անշուշտ **Քե.:**

§24ա. Մօտաւոր թուական

Յաճախ ճշգրիտ թուականը, իմա՝ տարին, կը խուսափի մեր յիշողութենէն, այս պարագային կը կիրարկենք մօտաւոր թուական մը. օրինակ՝ **1960-ականներուն.** այս տարեթիւը, որ միշտ յոգնակի կը դրուի, ըստ խօսքի թելադրանքին՝ կրնայ ընդգրկել միայն մէկ տարի, որ կը սկսի 60-ով, կրնայ նաեւ ընդգրկել 1960–1969 տարիները: Կարելի է թուել նաեւ միայն վերջին երկու բաղադրիչները. օրինակ՝ 60-ականներուն, այս պարագային լռելեայն կ'իմացուի ընթացիկ դարու 60-ով սկսող տարիները:

1. Նոյնիսկ բծախնդիր ամերիկացիք կը խուսափին այս ոճերէն, քանի որ ասոնք տարբեր բան կը նշանակեն ամերիկացիին եւ եւրոպացիին համար, վերը բերուած պատճառներով:

2. Այս առաջարկը բանաձեւած էինք արդէն, երբ 2013-ի մարտին Հայաստան՝ Պատմութեան թանգարանին մէջ հանդիպեցանք նոյնին, որ հիմա այնտեղ ընդհանրացած է արդէն:

ԱՐԻՒՆԱԿՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

§25. Մասնաւորաբար բանաւոր, բայց նաեւ գրաւոր արեւմտահայերէնի մէջ այս անուններէն շատերը կը պարզեն իսկական խառնարան մը: Միջին, իսկ երբեմն ալ զարգացած խաւին համար ասոնք կը մնան շփոթութեան մնայուն առարկայ: Կը յուսանք, որ ասոնց ամփոփումը՝ մէկ գլուխի տակ, կ'ունենայ իր բարերար ազդեցութիւնը՝ գէթ սահմանափակելով անհեթեթ կիրարկութիւնները:

1. Հոնտորական ոճով՝ թոյլատրելի է, որ ամուսին մը իր սեփական կինը «տիկին» կոչէ՝ երրորդ դեմքի կիրարկումով. օրինակ՝ «Տիկինը կը փափագէ՞ր, որ այսօր թատրոն երթայինք»: Սեփական կինը կարելի է «տիկին» կոչել նաեւ յաչս խօսակիցի մը. այսպէս՝ «Տիկինին կրնաք հարցնել», «Տիկինը թող որոշէ», «Տիկին Մարին հոս չէ հիմա» եւ այլն:

2. Եղեմի մէջ Աստուծոյ կազմած առաջին զոյգը՝ Ադամը եւ Եւան կոչուած են **այր** եւ **կին**. «Վասն այնորիկ թողցէ **այր** զհայր իւր եւ զմայր իւր եւ երթիցէ զհետ **կնոջ** իւրոյ» (Ծնունդք, Բ/24): Ասոնք **այր** եւ **կին** բառերու գրաւոր հնագոյն կիրարկութիւններն են: Այսուհանդերձ երկուքն ալ ունեցած են իմաստային ընդլայնում, եւ տեղին համեմատ առաջինը կը նշանակէ նաեւ պարզապէս **տղամարդ**, արական սեռի ներկայացուցիչ՝ առանց թելադրելու ամուսնական կապ մը, իսկ երկրորդը՝ **կնամարդ**՝ նմանապէս առանց թելադրելու ամուսնական որեւէ կապ:

ա) տղամարդուն կողակիցը իր **կին**-ն է (femme-épouse, wife). այսպէս ալ ան պետք է անուանէ զայն՝ **կինս**, **կինդ**, **կինը** եւ այլն. օրինակ՝ «Կինս կը մտածէ, որ...»: Անյարմար է **տիկին**-ը, որ պատուանուն է եւ կրնայ տրուիլ միայն ուրիշին կողմէ՝ **տիկին Մարին**, **տիկինը ի՞նչ կը ցանկայ**, **տիկին** (կոչական)²: Իմաստային ընդլայնումով՝ **կին** կը կոչենք նաեւ իգական սեռի որեւէ չափահաս կամ ամուսնացեալ ներկայացուցիչ (femme- woman), եւ **աղջիկ** կը կոչենք յարաբերաբար ակելի երիտասարդ, ոչ-ամուսնացեալ ներկայացուցիչը (fille-girl): Ասոնց համապատասխանող կոչականներն են՝ **տիկին** եւ **օրիորդ** (madame-mademoiselle, missis-miss):

Կնոջ կողակիցը իր **երիկ**-ն է, որ գրաբար **այր**² (époux-mari, husband) բառի հնչիւնափոխուած ու փաղաքշական ձեւն է: Հիմա շատ ակելի տարածուած է **ամուսին**-ը արեւմտահայերէնի մէջ, ուր ան կրած է իմաստային որոշ նեղացում մը, քանի որ հեռաւոր անցեալին այս բառը կը բնորոշէր ամուսնացեալ զոյգին երկու անդամներէն իւրաքանչիւրը՝ այրը եւ կինը հաւասարապէս: Արեւելահայերէնի մէջ ան կը պահէ իր այդ վաղնջական լայն իմաստը. արդի արեւելահայ տղամարդը այսօր ալ ազատօրէն «ամուսինս» կը կոչէ իր կինը. այս նոյն կիրարկութիւնը շատ տարածուած է Ռաֆֆիի վէպերուն մէջ:

բ) այրին եւ կնոջ միացութեամբ ծնունդ առնողները կը կոչուին **զաւակ** (ներ), որ հաւասարապէս կը բնորոշէ թէ՛ **արու**, թէ՛ **եգ** սերունդ: Արու զաւակը իր կարգին կը կոչուի **որդի** կամ **ուստր**. այս վերջինը այլեւս գործածական չէ: Եգ զաւակը կը կոչուի **դուստր**, որ սակաւ կիրարկութիւն ունի ներկայիս, փոխարէնը շատ ակելի յաճախական է **աղջիկ**-ը, որ ակելի ընդհանրական իմաստ ունի, քանի ցոյց կու տայ իգական սեռի որեւէ մատղաշ ներկայացուցիչ: Ասոր արական համարժեքներն են **մանչ** եւ **տղայ**, որոնք նմանապէս ընդհանրական իմաստ ունին:

Բաղդատել՝

* Անոր տղաներն ու աղջիկները օտար երկիր հաստատուեցան:

Կարելի է ըսել նաեւ՝ **որդիներն** ու **դուստրերը**...:

* Այս դասարանը կը հաշուէ տասը տղայ ու տասներկու աղջիկ:

Սակայն չ'ըսուի՝ տասը **որդի** եւ տասներկու **դուստր**:

գ) զաւակիդ զաւակը քու **թոռդ** կամ **թոռնուհիդ** է, իսկ թոռան զաւակը քու **թոռնորդիդ** է. այս վերջինին սերունդները կը կոչուին քու ծոռներդ, այլեւ ծոռնորդիներդ եւ ծոռան ծոռերդ:

Ուրեմն՝ որդի-թոռ-թոռնորդի-ծոռ-ծոռնորդի-ծոռան ծոռը...:

դ) **կնոջդ հայրը** քեզի համար **աներ** է, ոչ **աներհայր**, **կեսուրհայր**, **զոքանչհայր** եւ այլն. կը հոլովուի սապէս՝ **աներ-աներոջ-աներէ-աներով**: Կոչականը, այսինքն՝ զայն կոչելու աւանդական ձեւն է **հայրի՛կ**: Կարելի է նաեւ անունը տալ՝ կցելով **պարոն** յարգականը:

ե) **կնոջդ մայրը**, կամ աներոջդ կինը, քեզի համար **զոքանչ** է, ոչ **զոքանչմայր**, **կեսուրմայր** եւ այլն: Կոչականն է՝ **մայրի՛կ**: Ըստ պատշաճութեան կարելի է նաեւ անունը տալ՝ կցելով **տիկին** յարգականը:

զ) **կնոջդ եղբայրը** քեզի համար **աներծագ** է, որ կը նշանակէ աներոջ ձագը, զաւակը. կը կոչուի նաեւ **աներորդի**. սովորական է զայն **եղբայր** կոչել, սակայն կրնաս նաեւ անունովը կանչել, մանաւանդ եթէ տարիքային յարմարութիւն ալ կայ երկուքիդ միջեւ: Ասոր կինը մասնաւոր անուն մը չունի, կրնաս զայն **հարս** կոչել կամ անունովը կանչել:

է) **կնոջդ քոյրը** քեզի համար **քենի** է, կրնաս զայն իր անունովը կանչել կամ անոր կցել յարգական բառ մը: Իսկ ասոր ամուսինը կ'ըլլայ քու **քենեկալդ**, որուն թրթրէն **պաճանախ** ըսելու սովորութիւնը ունինք. կարելի է **եղբայր** կոչել զայն, ինչպէս թոյլատրելի է անունովը եւս կանչել:

ը) **ամուսինիդ հայրը** քեզի համար **կեսրայր** է, այսինքն՝ կեսուրիդ այրը, ամուսինը, եւ ոչ թէ կեսուրհայր, որ շատ տարածուած անհեթեթ սխալ մըն է եւ ստուգաբանօրէն կը նշանակէ «կեսուրին հայրը»: Կոչական ձեւն է՝ **հայրի՛կ**:

թ) **ամուսինիդ մայրը** քեզի համար **կեսուր** է, ոչ թէ **զոքանչ** կամ **զոքանչմայր**, այլեւ **կեսուրմայր**: Կոչական ձեւն է **մայրի՛կ**:

ժ) **ամուսինիդ եղբայրը** քեզի համար **տագր** է. ունի կանոնաւոր հոլովում՝ **տագր-տագրի-տագրէ-տագրով**, պէտք է խուսափիլ **տագեր** կամ **տագրոջ-տագրոջմէ-տագրոջմով** ձեւերէն, որոնք այլեւս ժամանակավրէպ են: Կրնաս նաեւ **եղբայր** կոչել զայն:

ժա) **ամուսինիդ եղբօր կինը** քեզի համար **ներ** է. կը հոլովուի հետեւեալ կերպ՝ **ներ-ներոջ-ներոջմէ-ներոջմով** կամ նախընտրաբար՝ **ներէ-ներով**: Դուն զինք կրնաս **քոյրիկ** կոչել կամ պարզապէս իր անունով:

ժբ) **ամուսինիդ քոյրը** քու **տալդ** է, որ կը հոլովուի այսպէս՝ **տալ-տալոջ** (կամ **տալի**)-**տալէ-տալով**. կրնաս զայն անունով կոչել կամ ըստ պատշաճութեան կցել յարգական բառ մը: Տալոջդ ամուսինը, կամ **տալայրը**, կրնաս **քեռայր** կոչել կամ անունին կցել յարգական բառ մը պարզապէս:

Ժգ) **հորդ եղբայրը** քու **հորեղբայրդ** է, այսպես ալ կը կոչես զինք. փաղաքշական ընդունուած ձեւը՝ **հօբար**: Անոր արու զաւակները՝ **հօրեղբօրորդիներդ** են, աւելի ընդհանուր անուանումով՝ **զարմիկներդ**. դուն այս վերջինները կը կանչես իրենց անուններով: Զօրեղբօրդ եգ զաւակները քու **զարմուկիներդ** են:

Ժդ) **հորդ քոյրը** քու **հօրաքոյրդ** է, փաղաքշական ձեւը՝ **հօբբուր**, **հօքբուր** կամ **հօրաք**. արու զաւակները՝ **հօրաքեռորդիներդ** են, աւելի ընդհանուր անուանումով՝ **զարմիկներդ**. դուն զանոնք իրենց անուններով կը կոչես: Անոր եգ զաւակները **հօրաքեռաղջիկներդ** են կամ **զարմուկիներդ** են: Ամուսինը կրնաս կոչել **քեռայր** (քանի որ ան քու գերդաստանէդ կին առած է) կամ **քեռի** կամ պարզապէս անունովը՝ կցելով անոր **պարուն** պատուանունը:

Ժե) **մօրդ եղբայրը** քու **մօրեղբայրդ** է. կը կոչուի նաեւ **քեռի**: Չաւակները քու **մօրեղբօրորդիներդ** կամ պարզապէս **զարմիկներդ** են, եւ ոչ թէ **քեռորդիներդ**. այս վերջինը կը նշանակէ «քրոջ որդի» կամ «քրոջ զաւակ»: Դուն զանոնք կը կանչես իրենց անուններով: Քեռիդ կինը քու **քեռեկինդ** է եւ ոչ թէ **քեռկինդ**. այս վերջինը կը նշանակէ «քրոջ կին»:

Ժզ) **մօրդ քոյրը** քու **մօրաքոյրդ** է. փաղաքշական ձեւերը՝ **մօբբուր**, **մօքբուր**, կամ պարզապէս՝ **մօրա(ք)**. արու զաւակները՝ **մօրաքեռորդիներդ**, իսկ աւելի ընդհանուր անուանումով՝ **զարմիկներդ** են, եգ զաւակները՝ **մօրաքեռաղջիկներդ** կամ **զարմուկիներդ**, որ դուն կը կոչես իրենց անուններով: Ամուսինը կրնաս կոչել **քեռայր** (ինչպէս զայն կը կոչէ քու մայրդ), կամ պարզապէս անոր անունով՝ կցելով **պարուն** պատուանունը:

Ծանօթ.– Չաւակները իրենց ծնողներուն ազգականները կրնան ազատօրէն անուանել այն բառերով, որոնցմով զանոնք կ’անուանեն իրենք՝ ծնողները. օրինակ՝ հօրդ կամ մօրդ քեռին դուն ալ կրնաս կոչել քեռի, մօրաքոյրը՝ մօրաքոյր, եւ այսպէս շարունակ. այլապէս այս պորտի հարազատները կամ ազգականները բնորոշող մասնաւոր անուններ չունի հայերէնը: Թող որ նման անուանումները, միւս կողմէ, շատ ազնիւ ու նաեւ ազնուացնող հնարքներ են, որոնք յատուկ են հայեցի մտածողութեան:

Ասոնք անուանելու ուրիշ ձեւ մըն ալ ունինք. օրինակ՝ հօրդ քեռին քու հօրենական քեռիդ է, մօրդ քեռին՝ մօրենական քեռիդ, եւ այսպէս շարունակ:

Ժե) **եղբօրդ կինը** քեզի համար **հարս** է, փաղաքշական ձեւերը՝ **հարսուկ** կամ **հարսիկ**, այս վերջիններով ալ կրնաս կոչել զայն կամ պարզապէս տալ անունը: Չաւակները քու **եղբօրորդիներդ** են, որ կը կանչես իրենց անուններով:

Ժը) **քրոջդ ամուսինը** քու **քեռայրդ** է (**քեռ=քրոջ**, ուրեմն՝ **քեռայր-քրոջ այրը**), եւ այսպէս ալ կ’անուանես զայն: Չաւակները կ’ըլլան՝ **քեռորդիներդ**¹:

1. Պէտք է սա եւս ըսել, որ չի բաւեր ճիշտը գիտնալ, պէտք է նաեւ մտածել, թէ խօսակիցդ կամ ընթերցողդ որքա՞ն գիտէ: Այսպէս է պարագան **քեռորդի** բառին, որով շատ շատեր «քեռիի որդի», «քեռիի զաւակ» կը հասկնան, ինչ որ սխալ է. **քեռորդի** կը նշանակէ միմիայն **քրոջ որդի**, այսպէս է, նոյնիսկ եթէ շատ տարածուած սխալի մը դէմ-յանդիման կը գտնուիք: Այս պայմաններուն մէջ բացառուած չէ, որ քեզի համար **քրոջորդի** նշանակողը՝ խօսակիցիդ համար **մօրեղբօրորդի** նշանակէ: Ուրեմն մեծ զգուշութեամբ պէտք է օգտագործել **քեռորդի** բառը՝ համոզուելու համար, որ խօսակիցդ ճիշտ ըմբռնեց քեզ: Ի՞նչ ընենք, ա՛յս է առայժմ կացութիւնը: Սխալ կազմութիւն ունի նաեւ **քեռկին** բառը, որ ենթադրուած է «քեռիի կին» նշանակել, մինչ ան բառացի կը նշանակէ «քրոջ կին»: Արեւելահայերը ունին **քեռեկին** ճիշտ կառոյցը (**քեռի-ա-կին**), որ մեր մէջ չէ տարածուած դժբախտաբար, թէեւ ոչինչ կ’արգիլէ, որ իւրացնենք զայն:

Ծանօթ.– Աւելի հեռաւոր պորտի պատկանող տղամարդիկը յատկապէս փոքրիկներու համար մօրեղբայր, քեռի կամ հօրեղբայր կը կոչուին, թէեւ այս կոչականներով սովորութիւն է անուանել նաեւ ոչ-արիւնակից չափահասները: Իսկ կիները՝ կը կոչուին մօրաքոյր կամ հօրաքոյր, ինչպէս նաեւ ասոնց փաղաքշականները. պետք է հրաժարիլ գործածելէ ասոնց օտար ամօ, թանթ(իկ) ձեւերը:

Ժթ) **ապագայ կիկնդ**, որուն հետ պաշտօնապէս չես ամուսնացած տակաւին, **հարսնացու** կամ **հարսնցու** է՝ քեզի թէ հարազատներուդ համար. ամուսնութենէ ետք ան կը դառնայ քու **կիկնդ**, բայց ոչ **տիկիկնդ**, – քանի որ սեփական կիկնդ կարելի չէ **տիկիկն** կոչել, – իսկ հարազատներուդ՝ **հարսը**

Այս վերջին եզրին համար գրաբարը ունէր **նու** գեղեգիկ բառը, որ չես գիտեր ինչու դուրս մնացած է աշխարհաբարի բառամթերքէն:

Ի) **ապագայ ամուսինդ**¹, որուն հետ պաշտօնապէս չես ամուսնացած տակաւին, **փեսացու** է քեզի թէ հարազատներուդ համար, ամուսնութենէ ետք ան կը դառնայ քու **ամուսինդ**, իսկ հարազատներուդ՝ **փեսան**:

1. Ստուգաբանօրէն **ամուսին** կը կոչուի ամուսնացեալ ամուլի իւրաքանչիւր անդամը՝ այրը՝ կնոց համար, կիկնդ՝ այրին համար: Այսպէս էր գրաբարի մէջ, այսպէս է տակաւին արեւելահայերէնի մէջ: Միայն արեւմտահայերուս մէջ է որ բառս իմաստային նեղացում կրած է, եւ **ամուսին** կը կոչուի մի՛այն տղամարդը:

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆՍՈՂ ՓՈՒԼԵՐԸ

§26. Ամուսնութիւնը կանխող աւանդական ոչ-պարտադիր փուլերը կը հանդիսանան՝

ա) **խօսքկապը**, որ մանչին ու աղջկան միջեւ եւ ասոնց հարազատներուն ներկայութեան հետագայ ամուսնութեան հաշուոյն տրուած կիսապաշտօնական խոստում մըն է, որ կրնայ նուիրագործուիլ մատանիով մը, որ մանչը կը նուիրէ աղջկան, կամ այլ խորհրդանշական առարկայով մը: Այս փուլին մէջ գտնուողները կը կոչուին **խօսեցեալ(ք)**:

Նոյնհետայն խօսեցեալ տղուն եւ աղջկան ծնողներն ու անմիջական հարազատները կը դառնան իրարու **խնամի**: Թէեւ բուն խնամութիւնը կը սկսի ամուսնական արարողութենէն ետք:

բ) **նշանտուքը**, **նշանդէքը** կամ **նշանադրութիւնը** նախորդին մէկ նմանակն է, որով աւելի կը հաստատուի ու կ'ուրուագծուի ապագայ ամուսնական կապը. այս փուլին, որ ընդհանրապէս քիչ մը աւելի բազմամարդ տեղի կ'ունենայ, մատանիի մը նուիրումը՝ մանչին կողմէ աղջկան եւ փոխադարձաբար՝ պայման է: Այդ մատանին, ինչպէս ամբողջ արարողութիւնը, կրնայ օրհնուիլ քահանայով մըն ալ: Այսպէսով խօսեցեալները կը դառնան **նշանեալ(ք)** կամ **նշանած(ներ)**:

Ազգականական կապերու այս խոր գիտակցումն ու անոնցմէ իւրաքանչիւրին համար հնարուած մասնաւոր անուններու տպաւորիչ ճոխութիւնը կը հաստատեն հայկական ընտանիքի կազմաւորման

վաղեմութիւնը ու անոր վայելած կարելորութիւնը մեր պատմութեան ընթացքին եւ հայուն՝ անոր հանդէպ ունեցած մեծ համարումն ու կառչածութիւնը:

ՀԱՅՐ-ԾՆՈՂ, ՄԵԾՀԱՅՐ-ՄԵԾԾՆՈՂ

§26ա. Հայր եւ մայր եզրերը այնքան հին են, որքան հայերէնն է, քանի մեր լեզուն այս երկուքը ժառանգեց հնդեւրոպական մայր լեզուէն: Սակայն նոյնը չենք կրնար ըսել **ծնող** եզրին համար, որ նոր է. ան գոյութիւն չունի «Նոր հայկազեան»-ի մէջ, այլ խօսքով՝ գրաբարը եւ մեր հին մատենագիրները չէին ճանչնար **ծնող**-ը: Չայն չունէր միջին հայերէնը եւս: 19-րդ դարու բոլորովին վերջերն է, որ կը գտնենք **ծնող**, որ յառաջացած է եւրոպական **parent** բառի հետեւողութեամբ: **Parer** (լատ. *parare*) կը նշանակէ **ծնունդ տալ**, սերնդագործել, իսկ **parent** (լատ. *parens*) կը նշանակէ **ծնող**:

1. Միլտանօղլու... կը ներկայացնէ իր ծնողները, **մեծ ծնողները**, ծննդավայրը («Ազդակ», 12-10-2021, էջ 3):

Եւրոպական կարգ մը լեզուներ ունին **grand'parent** եզրը եւս, որ մտած է հայերէն կարգ մը բառարաններու մէջ, ինչպէս նաեւ ունի կիրարկողներ¹:

Հարցը, որ կը ծագի հետեւեալն է. իմաստ կամ գոյութեան իրաւունք ունի՞ «**մեծ ծնող**», աւելի ճիշտը՝ «**մեծծնող**» հասկացութիւն մը, – կը կարծեմ թէ ո՛չ: Որովհետեւ մարդ չի կրնար ունենալ մէկէ աւելի ծնող՝ մեծը եւ պզտիկը, այլ կ'ունենայ միայն մէկը՝ իր բնախօսական հայրը եւ բնախօսական մայրը. այս վերջիններուն հայրերն ու մայրերը իր ծնողները՝ իրեն ծնունդ տողները չեն: Ուրեմն, եթէ ըմբռնելի ու թոյլատրելի է **հայր** եւ **մեծհայր**, նաեւ՝ **մայր** եւ **մեծմայր**² երկուութիւնը, ապա ըմբռնելի չէ **ծնող** եւ **մեծծնող** երկուութիւնը:

2. Արեւելահայերէնը **մեծհայր** եւ **մեծմայր** չունի:

Ահա այս տրամաբանութեամբ ալ պարտինք հրաժարիլ նման եզրէ:

Հօր կամ մօր հայրը պատմականօրէն կոչուած է **պապ** կամ **հաւ**, իսկ ասոնց մայրը՝ **մամ**, **հան** եւ **տատ**:

§26բ. Աւանդութիւնը այսպէս ըլլալով հանդերձ, լեզուական ներկայ իրադրութիւնը տարբեր է. արեւմտահայերուս համար **պապ(ի)** եւ **մամ(ի)** եզրերը այլեւս հօրը կամ մօրը հայրը կամ մայրը չեն նշանակեր, այլ փաղաքշական կոչականն են **հայր** եւ **մայր** հասկացութեանց:

–**Պա՛պ(ի)**, հետդ պիտի գամ:

–**Մա՛մ(ի)**, կերակուրը պատրա՞ստ է:

Արեւմտահայուն համար կան **մեծհայր** եւ **մեծմայր**:

Իսկ ինչպէ՞ս պիտի կոչենք ասոնցմէ անդին ու մինչեւ հեռաւորագոյն սերունդները, – պարզ է, պիտի կոչենք **նախնի**, **նախնիք** կամ **նախնիներ**:

Յիմա, եթե մեկնումեկը կ'ուզե վերադառնալ **պապ**-ին, **մամ**-ին ու **տատ**-ին, – անշուշտ ազատ է, ոչ մեկ անպատեհություն կայ. լեզուն տակաւին կ'ընդունի նման հնաբանություն մը: Իսկ **հաւ**-ին, **նան**-ին այլեւս վերադարձ կարելի չէ, իրապաշտ չէ. ասոնք մեզի համար կորսուած կամ շարքէ դուրս եկած եզրեր են, որոնք հաւանաբար ժամանակ մը ապրին բառարանային կեանքով, սակայն կենդանի արեւմտահայերէնին մէջ այլեւս տեղ չունին:

ՏԻԿԻՆ

§26գ. Շատ հնուց գոյություն ունեցած բառ է, որ իբրեւ պատուանուն տրուած է իշխանական կամ ընդհանրապէս ազնուական կիներու¹: Ինչ կը վերաբերի անոր կազմութեան, ապա Աճառեան տուած է բազմաթիւ մեկնաբանություններ, որոնց բոլորին անդրադարձը կրնայ ծանծաղեցնել այս հատուածը, ուստի թելադրելի է, որ հետաքրքրուողը դիմէ «Արմատական»-ի օգնութեան: Ամենէն աւելի շեշտուած իմաստն է «**մեծ+կին**»² հասկացութիւնը, ի հակադրութիւն հասարակ, ռամիկ խաւերու սովորական կիներու:

Ծանօթ.– Աստուածաշունչը ունի **տիկին** բառի 26 կիրարկութիւն:

Նոյն Աստուածաշունչը կը գրէ. «Եւ արքայ Սողոմոն Էր իգասեր... Եւ էին Նորա **կանայք տիկնայք**³ եւթն հարելր եւ հարճ երեք հարելր» (Գ. Թագաւորաց, Ժա/1–3): Ուրեմն՝ կլոր հաշուով 1000 կին ունէր Սողոմոն իմաստունը՝ 700-ը **տիկին**՝ պաշտօնական, 300-ը՝ **հարճ**՝ անպաշտօն: Այս բոլորին հետ ինչպէ՞ս գլուխ կ'ելլէր... That is the question, – պիտի ըսէր Դանիոյ հիւանդ արքայազնը: Եւ տակաւին այս հազարէն դուրս կային պարագայական «հանդիպումները» եւս. Սաբայի թագուհին, սքանչացած Սողոմոնի համբաւէն, այցելութիւն մը տուաւ անոր եւ վերադարձին՝ ինը ամիս ետք, ծնունդ տուաւ Մենելիքին...

§26դ. **Տիկին** բառը շատ մեծ յաճախականութեամբ կիրարկուած կը գտնենք «Յայոց եկեղեցական իրաւունքը» կոթողական աշխատութեան մէջ, որուն հեղինակն է Ներսէս եպս. Մելիք-Թանգեան (1866-1948):

Այս լայնածաւալ աշխատութիւնը, աւելի քան 750 էջանի, կ'ամփոփէ այն բոլոր կանոնները⁴ օտար թէ հայկական ծագումով, որոնք մշակուած են անցնող քսան դարերուն եւ որոնց տառին ու ոգիին հաւատարիմ է Յայ եկեղեցին:

Ուրեմն այստեղ **տիկին** եզրը տրուած է, առանց դասակարգային **որեւէ խտիրի**, այն բոլոր կիներուն՝ գրեթէ միշտ ժողովրդային խաւերէ յառաջացած, որոնք քրիստոնեայ հոգեւորականներու տան մէջ կը ծառայէին՝ երբեմն տանտիկինին զուգահեռ, եթէ հոգեւորականը ամուսնացած էր, իսկ ընդհանրապէս միայնակ ապրող կուսակրօս

1. Նոր հայկազեանը կու տայ. «Կին տանուտեառն, իշխանի, թագաւորի»: Իսկ եղիշէ հայ նախարարներու կիները կը կոչէ «տիկնայք փափկասունք Յայոց աշխարհի»: Ըստ Մալխասեանի՝ «որեւէ կին որ աղախին կամ սպասուհի է պահում»:

2. **Տի** «մեծ» արմատը կը գտնենք երկու ուրիշ բառերու մէջ՝ **տի-այր** (տիար), **տի-եզերք**:

3. Այս կիրարկութիւնը շատ յստակ ցոյց կու տայ **տիկին**-ին որակական արժէքը. ան իբրեւ պատուանուն դրուած է **կանայք**-ին վրայ:

4. Առաջին կանոնները՝ «տէրունական» կոչուած, մշակուած են Յիսուսի աշակերտներէն ոմանց մասնակցութեամբ:

հոգեւորականներու, որոնք կարիքը ունեին եփող-թափողի մը:

§26ե. Այս բնակակցութիւնը կամ կենակցութիւնը դուռ բացած է սեռային ամենազայթակղալից պատմութիւններու, որոնք կը յառաջանային մասնաւորաբար կուսակրօն ու շատ յաճախ ալ ամուսնացեալ եպիսկոպոսներու, վարդապետներու, քահանաներու եւ սարկաւազներու կենսագրութեան մէջ:

Իսկ **տիկին**-ի այս նշանակութեան ակնարկող ոչ մէկ բառարան ունինք:

§26գ. Միջին հայերէնը ու մանաւանդ աշխարհաբարը կը կիրարկեն **տիկին** բառը իբրեւ յարգական եզր, որ կը տրուի **ամեն խաւէ որեւէ կնոջ**: Շատ սովորական է առանձին՝ իբրեւ կոչական գործածութիւնը. օրինակ «**Տիկին**, ձեր հերթն է», կամ իբրեւ վերադիր յատուկ անունի մը՝ «**Տիկին Անուշ**, ձեր հերթն է»:

Այս երկու կիրարկութիւններէն դուրս որեւէ կին կրնայ «տիկին» կոչուիլ երրորդ դէմքով՝ քիչ մը վերամբարձ, բայց եւ մտերմիկ ոճով, ինչպէս՝ «**Տիկինը** հրաման մը ունի՞»: **Տիկին** կը կոչենք նաեւ այն բացակայ կինը, որուն մասին կը խօսուի. օրինակ՝ «**Տիկին** Աննային հարցնենք», այն պարագային, ուր ենթական որոշ ակնածանքի առարկայ է, այլապէս կը գոհանանք՝ տալով անոր անունը. «**Աննային** հարցնենք»:

§27. Շատ տարածուած է քիչ թէ շատ պաշտօնական կամ անուանի անձի մը կինը **տիկին** կոչելու սովորութիւնը. օրինակ՝ «Ներկայ էր վարչապետին **տիկինը** եւս...», մինչ հասարակ մահկանացուի մը համար պիտի ըսէինք «Ներկայ էր Թորոսին **կինը** եւս», անշուշտ ճիշտը այս վերջինն է. ով ալ ըլլայ խնդրոյ առարկան, կողակիցը պետք է անուանել «կինը»:

Նախագահին կինը «**առաջին տիկին**» կոչելը արդէն նուիրականացած է:

Մինչ թագաւորին կինը՝ **թագուհին** է:

§28. Թոյլատրելի չէ, լեզուն չ'ընդունիր, **տիկին** կոչել սեփական կողակիցը հանդերձ «ս» դիմորոշ յօդով. օրինակ՝ «**Տիկինս** կը փափագի, որ...»: Եւ ընդհանրապէս չկայ որեւէ պարագայ, ուր ամուսին մը «տիկինս» կարենայ կոչել իր կողակիցը. նման կիրարկութիւն չունի հայերէնը:

Պետք է ըսել «կինս». օրինակ՝ «**Կինս** կը փափագի, որ...»:

Սակայն այս պարագային եւս, ի մտի ունենալով սեփական կինը, նոյն վերամբարձ մտերմիկ ոճով, որուն ակնարկեցինք վերը, կարելի է գործածել «տիկինը»՝ հանդերձ որոշիչ յօդով մը կամ «տիկին» որոշիչը՝ յատուկ անունի մը հետ. օրինակ՝ «**Տիկինը** կը փափագի, որ մեզի հետ ճաշէք» կամ «տիկին Աննան կը փափագի, որ...», ուր Աննան, ուրեմն, կողակիցն է խօսողին եւ ծանօթ է խօսակիցներուն. այս պարագային որոշիչ յօդը պարտադիր է: Անպատշաճ, այլեւ անհամեստութիւն է ըսել. «**Տիկին Աննա** կը փափագի, որ...»:

Այդ յօդը կարելի է զեղչել,– բայց նաեւ պահել,– երբ կ'ակնարկուի

պաշտօնական կարգավիճակ ունեցող օտարի մը. օրինակ՝ «տիկին Անի կը փափագի, որ հանդիսութիւնը ջնջենք» կամ «տիկին Անին կը փափագի, որ...»:

Այս պարագային՝ օտար կնոջ անունը՝ **Անի** կամ **Անին**, յօդով կամ առանց յօդի կիրարկելը կախում ունի այդ կնոջ՝ խօսակիցներու շրջանակին մէջ ունեցած մտերմութեան աստիճանէն: Երբ բաւականաչափ ծանօթ է ան եւ կայ ընկերային որոշ կապ մը անոր հետ, ապա կը կիրարկենք որոշիչ յօդ մը. «Տիկին Անին կը փափագի, որ բոլորդ ներկայ գտնուիք հրաւերքին»: Անդին, սակայն, երբ կ'ակնարկենք Գերմանիոյ վարչապետուհիին, յարմար չէ ըսել. «Տիկին Մերքելը կատարեց կարեւոր յայտարարութիւն մը...», – վասնզի ոչ մէկ հաւանական մտերմութիւն կայ անոր եւ մեր միջեւ: Այս պարագային հարկ է ըսել. «**Մերքել**» կամ «**տիկին Մերքել** կատարեց կարեւոր յայտարարութիւն մը...»¹:

1. Արեւմտահայերս այս գանազանումի մշակոյթը սկսած ենք կորսնցնել՝ ազդեցութեամբը արեւելահայերէնի, ուր ամեն ենթակայ միշտ որոշիչ յօդով կը կիրարկուի:

ԹՈՒՎԿԱՆ ԱՆՈՒՆ ԵՒ ԹԻԻԵՐ

ՄԻՎԻՈՐ ԵՒ ՊԱՐԶ ԹԻԻԵՐ

1. 1, 4, 5, 7 **թուանշան** կը կոչուին, երբ կ'ակնարկուի ասոնց պատկերային կամ գծագրական բնույթին: Ասոնք **թիւ** կը դառնան երբ քանակ մը կը ներկայացնեն. օրինակ՝ 4-ը 2-ին կրկնապատիկն է: Իսկ թիւերը՝ իբրեւ խօսքի մաս, կը կոչուին **թուական**. օրինակ՝ 5 կամ **հինգ** մատիտ, 8-րդ կամ **ութերորդ** դասարան, 6-ական կամ **վեցական** ընկոյզ՝ թուականներ են:

2. Մանրամասն տեսնել **§96ա, 3, 4:**

§29. Եթէ մէկը փորձէ գիտնալ, թէ ճիշտ ինչպէ՞ս պիտի գրէ մեր 7, 9 եւ 10 թիւերը¹, ապա արեւմտահայ ոչ մէկ բառարանէ ան պիտի յաջողի ճշգրիտ ու ամբողջական գաղափար մը կազմել այս երեքին մասին: Ասոր հետեւանքը այն է, որ արդի արեւմտահայը՝ աշակերտ, ուսուցիչ, խմբագիր, գրագետ ու քարտուղար, ընդհանրապէս սխալ կը գրէ զանոնք: Կը հանդիպինք ամեն տեսակ այլանդակութեանց՝ **եօթ, եօթն, ինն, իննը, տաս, տասն**, որոնց բոլորն ալ սխալ են: Սխալները կը բազմապատկուին յօդառութեան, ածանցումի ու բարդումի առթիւ:

Աշխարհաբարի մեջ այս երեք թիւերը կը գրուին՝ **եօթը** (մատիտ), **ինը** (ամիս), **տասը** (դահեկան). քիչ մը հեգնական է, սակայն իրողութիւն է նաեւ, որ այս երեքը իրենց այս ձեւով ոչ մէկ արեւմտահայ բառարանի մեջ մէկտեղուած կը գտնենք. պէ՞տք է ենթադրել, թէ մեր բառարանագիրները խօսքի մաս չեն նկատեր թուականները:

§30. Բարդ, այսինքն՝ տասնէ մեծ թուականներու սկիզբը կամ վերջը այս երեքը անփոփոխ կը պահեն իրենց ուղղագրութիւնը՝ տասն**եօթը**, քան**ինը**. Նաեւ՝ հարիւր **տասը, եօթը** հարիւր վաթսու**ինը**:

Յօդառութեան առթիւ, որով թուականները կը վերածուին փոխանունի, այսինքն՝ գոյական կը փոխարինեն ու կը կիրարկուին գոյականաբար², կը դառնան, ըստ կանոնի, **եօթն, ինն** եւ **տասն**.

- Տասը մատիտ ունէի, **եօթն** բաժնեցի:
- Միջոցը քսան մեթր էր, **ինն**՝ բոլորովին անանցանելի:
- Երեսուն տարի պանդխտացաւ. **տասն**՝ Եգիպտոսի մէջ:

Ուրեմն ասոնց վերջի ը արմատական ձայնաւորը յօդառութեան առթիւ կը դառնայ **ն**: Խորքին մէջ՝ պատահածը հետեւեալն է. բոլոր ձայնաւորով վերջացող բառերու պէս, այս երեքն ալ կը ստանան **ն** յօդը՝ **եօթը-եօթն, ինը-ինըն, տասը-տասըն**, որոնք վայելչագրութեան բերումով կը դառնան **եօթն, ինն, տասն**:

§31. Այս երեք փոխանուն թուականներու հոլովումը տեսականօրէն պէտք է տայ՝

եօթն-ի(ն)	եօթն-է(ն)	եօթն-ով
ինն-ի(ն)	ինն-է(ն)	ինն-ով
տասն-ի(ն)	տասն-է(ն)	տասն-ով

Սակայն արդի արեւմտահայերէնը հակում ունի հոլովումի առթիւ ջնջելու **ն**-երը **եօթն** ու **տասն** թուականներու հոլովածեւերէն եւ արտասանելով՝ **եօթի, եօթէ, եօթով** եւ **տասի, տասէ, տասով**: **Ինն** միշտ կը պահէ իր կայունութիւնը՝ **իննի, իննէ, իննով**:

Այսքանը՝ հոլովումի առթիւ:

§32. Գալով ածանցումին ու բարդումին՝ ասոնք սովորաբար կը կատարենք գրաբարի հետեւողութեամբ, ուրեմն կը հիմնուինք ասոնց գրաբարեան ձեւերուն վրայ, իսկ այս երեքին գրաբարեան սկզբնաձեւերն են **տօթն**, **ինն**, **տասն**: Ինչպէս կը տեսնենք գրաբարեան սկզբնաձեւերը կամ արմատական ձեւերը կը համընկնին աշխարհաբարեան յօդաւոր ձեւերուն հետ. այլ խօսքով՝ եթէ **տօթն** գրաբարի համար արմատական է, աշխարհաբարի համար ան **տօթը** քանակականին յօդաւոր ձեւն է՝ **տօթը > տօթն**, ինչպէս տեսանք:

Ածանցումի օրինակներ՝ **տօթն**երորդ, **ինն**ական, **տասն**աւոր:

Բարդումի օրինակներ՝ **տօթն**ամեայ, **ինն**ականեան, **տասն**ապետ:

§33. Սակայն, ինչպէս հոլովումի, այնպէս ալ բառակազմութեան առթիւ այս երեք թուականներու արմատական, այսինքն՝ գրաբարեան, **և** բաղադրիչը աշխարհաբար կառոյցներու մէջ սկսած է կորսնցնել իր կայունութիւնը. եթէ մենք դիւրաւ կ'ըսենք **տասն**աւոր, ապա մեր բերանը չ'երթար ըսելու **տասն**ական, աւելի ճիշտը՝ հակում ունինք ըսելու **տասս**ական: Եթէ ընդհանրապէս կ'ըսենք **տօթն**երորդ, ապա երբեմն ալ կ'ուզենք **տօթ**երորդ արտասանել կամ թէ կը հանդիպինք այդպէս արտասանողի: Ուրեմն ասոնք սխալ ձեւեր չեն, այլ կը յառաջանան լեզուի բարեշրջութեան թելադրանքով եւ կը գտնուին անցումային փուլի մը մէջ: Այս անկայունութիւնը առայժմ կը վերաբերի միայն **տօթը**-ին եւ **տասը**-ին. **ինը**-ին **ինն** արմատական ձեւը շատ կայուն է՝ **ինն**ական, **ինն**երորդ, **ինն**ամեայ եւ այլն:

§34. Գալով 8-ին, ապա ասոր գրաբարեան արմատական ձեւը **ուլթ** ըլլալուն՝ աշխարհաբարի քերականները կը փորձեն յարգել անոր այդ ձեւը, թէեւ ռամիկը, որ ուղղախօսական ու քերականական մտահոգութիւններ չունի, ազատօրէն կ'արտասանէ **ուլթը**՝ նախորդ **տօթը**-ին ու յաջորդ **ինը**-ին ազդեցութեամբ. թող որ այս վերջին ձեւը ընդունուած է թէ՛ Այտընեանի, թէ՛ Աճառեանի կողմէ, իսկ «Նոր հայկազեան»-ի տրամաբանութեամբ՝ **ուլթ** գրաբարեան ձեւն է, իսկ **ուլթը**՝ ռամիկ, որ է աշխարհաբար:

Եթէ աշխարհաբարի համար ընդունինք **ուլթը** ժողովրդական ձեւը, ապա այս եւս բարդ թուականներու ետեւը միւսներուն պէս կու տայ **ուլթը**՝ **տասնուլթը**, **յիսունուլթը**, **վեց հարիւր ուլթը**, **ուլթը հարիւր քսանուլթը**: Յօդառութեան առթիւ կը կրէ նոյն փոփոխութիւնը՝ **ուլթը-ուլթն**՝ «տասէն **ուլթն** գործածեցինք»:

Ածանցումի ու բարդումի առթիւ, ըստ սովորութեան, կը կիրարկուի միայն գրաբարեան արմատը՝ **ուլթ**ական եւ **ուլթ**ամեայ: Թէեւ ոչ ճիշտ՝ այսուհանդերձ սկսած է տարածուիլ **ուլթնամեայ** ձեւը եւս. իսկ «ուլթեակ» սխալ ձեւը համաճարակի մը պէս տարածուած է թէ՛ (ու մա՛նաւանդ) Յայաստանի, թէ՛ սփիւռքի մէջ:

Ծանօթ.– Պարոյր Սեւակ ունի բանաստեղծութիւններու շարք մը, որ խորագրուած է «Ութնեակներ» (Երկեր, ա., էջեր 258-267): Ինդոյ առարկայ թուականի սկզբնաձեւին **ութ** ըլլալը հանրօրէն ընդունելով հանդերձ՝ Ակադեմիայի քառահատոր բառարանը դրած է թէ՛ **ութեակ**, թէ՛ **ութնեակ**. Նոյնը կ'ընէ Էդ. Աղայեանը, որուն համար այս երկուքը «նոյն» բանն են. Մալխասեան ունի **ութեակ**, որուն կից գրած է «տե՛ս ութնեակ», որ կը նշանակէ, թէ այս վերջինը ճիշտ կամ ընդհանրացած կը նկատէ: Հեգնական են այս բոլոր մօտեցումները հաւասարապէս, չըսելու համար՝ զաւելտական. բայց ի՞նչ ընեն, այս այսպէ՛ս է:

Իսկ եթէ աշխարհաբարի համար մեկնակէտ առնենք **ութ** ձեւը, կը ստանանք հետեւեալ կացութիւնը.

Բարդ թուականներու ետին կ'ունենանք **ութ՝ տասնուութ, քսանութ:**

Յօդառութիւնը կը կատարուի **և**-ով՝ «տասը թուզին **ութն** կերայ»:

Ածանցումի եւ բարդումի առթիւ **ութ** կը մնայ անփոփոխ՝ **ութական, ութամեայ, ութեակ** եւ այլն: Սակայն կ'ըսուի **ութնոց**, քանի որ ասոր հիմքը **ութ-ան** է, ուրեմն՝ **ութ-ան-ոց > ութնոց**:

§35. Ստորեւ պարզ թուականներու ընդհանուր ցանկը՝ գրաբար եւ աշխարհաբար

Գրաբար՝ **մի, երկու, երեք, չորս, հինգ, վեց, եօթն, ութ, ինն, տասն:**

Աշխրհ.՝ **մեկ, երկու, երեք, չորս, հինգ, վեց, եօթը, ութ, ինը, տասը:**

Փոխանուն՝ **մեկը, երկուքը, երեքը, չորսը, հինգը, վեցը, եօթն, ութն, ինն, տասն:**

Շատ կարեւոր է նկատել գրաբար **եօթն, ինն, տասն** սկզբնաձեւերու եւ աշխարհաբար **եօթն, ինն, տասն** փոխանուններու նոյնութիւնը: Այսպէսով՝ մինչ գրաբարի մէջ **եօթն, ինն, տասն** ունին ածականական կամ որոշչային կիրարկութիւն, օրինակ՝ **եօթն ամբ, ինն քաղաքք, տասն եղբարք**, ապա աշխարհաբարի մէջ նոյները ունին գոյականական (իմա՝ փոխանունական) կիրարկութիւն, օրինակ՝ **եօթն հեռացան, ինն վերադարձան, տասն կոտորուեցան:**

Տաս-ի բազմապատիկները՝ **քսան, երեսուն, քառասուն, յիսուն, վաթսուն, եօթանասուն, ութսուն, իննսուն**¹ (ինիսուն), **հարիւր, այլեւ՝ հազար, միլիոն, միլիառ** եւ այլն: Ասոնք բոլորը տառերով կը գրուին միաձոյլ կամ միացած:

Մնացեալ թուականները բարդ եւ յարադրեալ են:

Աւելի պատշաճ ու ակնահաճոյ է, որ պարբերութեան առաջին թուականը սկսինք տառերով եւ ոչ թուանշաններով. «**Հարիւր հինգ** տարի առաջ տեղի ունեցաւ այդ միջադէպը» եւ ոչ «105 տարի առաջ տեղի ունեցաւ...»: Այսուհանդերձ աւելի պատշաճ է տարբերելը գրել թուանշաններով՝ «1914-ին սկսաւ Համաշխարհային առաջին պատերազմը»:

Իսկ բոլոր դիրքերու վրայ միաւորները բացառաբար գրենք տառերով. «Այսօր **հինգ** մատիտ գնեցի» եւ ոչ «Այսօր 5 մատիտ գնեցի»: Շատ

1. Քսանէն բարձր տասնաւորները՝ **(ա)սուն** վերջով, պատմականօրէն բաղադրեալ են, սակայն բաղադրիչները այնքան միաձուլուած են, որ գործնականօրէն **պարզ** կը կոչենք զանոնք:

ակնահաճոյ է եւ խրախուսելի պարզ թուականներու տառերով գրութիւնը եւս՝ **քսան, հարիւր, հազար, միլիոն, միլիառ**: Տասն անդին հաւանաբար աւելի դիւրընկալելի է թուանշաններու գործածութիւնը, թէեւ տառերու գործածութիւնն ալ արգիլուած չէ:

Հայերէն տառերը ունին իրենց թուային արժէքները, ինչպէս ցոյց կը տրուի ներքեւի աղիւսակին մէջ:

Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Է	Ը	Թ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ճ	Ի	Լ	Խ	Ծ	Կ	Յ	Ձ	Ղ
10	20	30	40	50	60	70	80	90
Ճ	Մ	Յ	Ն	Շ	Ո	Չ	Պ	Ջ
100	200	300	400	500	600	700	800	900
Ռ	Ս	Վ	Տ	Ր	Ց	Ի	Փ	Ք
1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000

Օրինակ՝ ԺԹ. դար = 19-րդ դար (անհրաժեշտ է կէտը), իսկ ՌՁԺԸ = 1918 (առանց կէտի):

ԿՈՏՈՐՎԱԿՅԻՆ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ԹՈՒՎԱԿԱՆՆԵՐԸ

§35ա. Կը զանազանենք՝

ա) հասարակ կոտորակը, օրինակ՝ **3/5** որ կը կոչուի «երեք հինգերորդ», ուր 3-ը կը կոչուի համարիչ, իսկ 5-ը՝ յայտարար:

բ) տասնորդական կոտորակը՝ **0,13** որ կը կոչուի «գերո ամբողջ տասներեք հարիւրերորդական»:

Ասոնք **մէկ** բացարձակ թուականէն աւելի փոքր են եւ ցոյց կու տան միաւորի մը քանի՛ հաւասար մասերէ կազմուած ըլլալը. կը կազմուի քանակական համարիչէ մը եւ դասական յայտարարէ մը՝ **մէկ երրորդ (1/3), չորս հինգերորդ (4/5)...** **Մէկ երկրորդ (1/2)** ունի յատուկ անուանում՝ **կէս, մէկ չորրորդ (1/4)** ունի **քառորդ** անուանումը: **Երեք չորրորդ (3/4)** կ'արտայայտուի նաեւ **երեք քառորդ** անունով: Կոտորակային թիւերը ածականաբար կը գործածուին **մաս, բաժին, հատուած, շերտ** եւ նման բառերու հետ, ինչպէս **տասը տասնհինգերորդ մասը, հինգ վեցերորդ բաժինը** եւ այլն: Կոտորակ թուանշանները կը գրենք ստորակետով՝ **4,7**՝ չորս ամբողջ եօթը տասնորդական, **7,07**՝ եօթը ամբողջ եօթը հարիւրերորդական, **6,002**՝ վեց ամբողջ երկու հազարերորդական: Կոտորակային թիւերուն համար միշտ ստորակետը գործածել՝ **7,007**, իսկ բացարձակ թիւեր ճիշտ կարդալու համար՝ միջակետը՝ **77.000**: Թուականներու մէջ գործածուող ստորակետէն եւ միջակետէն ետք բացատ չենք ձգեր:

ՄԱՍՆԱԲՈՐՈՂ ԹՈՒՎԱԿԱՆԸ

§35բ. **Մասնաւորող թուականը** կը կազմուի **սոց** ածանցով, կը դրուի որեւէ թուականի վրայ՝ կազմելով որեւէ մէկ բանի միաւորը (օրինակ՝

Ծանօթ.– Թիւերով պէտք է գրել՝ «թիւ 5 սենեակը», «համար 9 նորակոչիկը» եւ այլն:

թղթադրամի) ու արժեքը (գինը) ցոյց տուող թուական. **մեկնոց, երկուքնոց, հինգնոց, ութնոց, տասնոց, հարիւրնոց**: Հարիւրէն վեր թուականներու պարագային այս թուականներու գրութիւնն ալ կը տարբերի. այսպէս՝ հինգ հարիւր թուականէն ունինք **հինգհարիւրնոց** եւ **հինգ հարիւրնոց**: Կը կցենք, երբ կը հասկնանք **հինգհարիւրնոց** թղթադրամը կամ այդքան արժող ապրանքատեսակ մը, մինչ **հինգ հարիւրնոց** կ'ըսենք՝ ու կը հասկնանք իւրաքանչիւրը հարիւր արժող հինգ անջատ առարկայ կամ հինգ հատ անջատ հարիւրնոց թղթադրամ: Վերջինին պարագային կրնանք **հատ** բառը աւելցնել՝ **հինգ հատ հարիւրնոց**:

ԲԱՐԴ ԵՒ ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ԹԻԲԵՐ

§36. Բարդ եւ բաղադրեալ թիւերը կը ներկայանան հետեւեալ պատկերով.

1. Քանակական թուականներ

Տասն մինչեւ իննսունինը, – չհաշուած տասի բազմապատիկները, – բոլոր թուականները կցական բարդութիւն են եւ անոնց տառային գրութիւնը ձոյլ է. այսպէս՝ **տասնմեկ, տասնութ, քսաներեք, երեսուն, երեսուներկու, վաթսունեօթ, ութսունինը**: Բաղադրիչներուն միջեւ մտնող **ը** ձայնաւորը չենք գրեր, նոյնիսկ եթէ արտասանենք զանոնք. օրինակ՝ **տասնհինգ** եւ ոչ **տասնըհինգ**, **քսանչորս** եւ ոչ **քսանըչորս**, նաեւ՝ **քառասուներկու, վաթսունութ, ութսունհինգ** եւ այլն:

Գրաբարեան **իննսուն** թիւը աշխարհաբարի մեջ դարձած է **ինիսուն**: Մեր կարծիքով՝ այս բարեշրջումը պետք է յարգուի՝ ազատ ձգելով հանդերձ անոնք, որոնք կը գրեն **իննսուն**, որովհետեւ կարելի չէ հանրօրէն վերականգնել **իննսուն** ձեւը, որ հիմա քիչ մըն ալ խորթ եւ ճոռոմ կը հնչէ արդէն: Ասոնց պիտի համապատասխանեն՝ **իննսունմեկ-ինիսունմեկ, իննսունչորս-ինիսունչորս, իննսունինը-ինիսունինը** եւ այլն. սխալ ձեւեր են **իննիսունինը** կամ **ինիսունինը**:

Հարիւրէն մեծ թուականները, բացի **հազար, միլիոն, միլիառէն**, բաղադրեալ կամ յարադրական բարդութիւններ են, կը գրուին անջատ. օրինակ՝ **հարիւր երեք**, բայց՝ **հարիւր տասներեք, հարիւր եօթանասուն**, բայց՝ **հարիւր եօթանասուներկու, երկու հարիւր ութսուն**, բայց՝ **երկու հարիւր ութսունեօթ, երկու միլիոն հարիւր տասներկու հազար ինը հարիւր քսանմեկ (2.112.921)** եւ այլն: Ուրեմն ասոնց վերջը գտնուող տասնաւորներու՝ վերը տեսնուած ձոյլ գրութիւնը կը յարգուի հարիւրէն մեծ՝ բաղադրեալ թուականներու մեջ:

2. Դասական թուականներ

Դասական թուականը կը ստացուի՝ ա. քանակական **մեկ** թուականը դարձնելով **առաջին**, բ. **երկուքէն** մինչեւ **չորս**՝ քանակականին վրայ աւելցնելով **-րորդ** վերջածանցը, գ. իսկ անկէ վեր բոլոր թուականներուն վրայ աւելցնելով **-երորդ** վերջածանցը¹:

1. Քանակական թուականը դասականի կը վերածուի նաեւ, երբ կը դրուի **թիւ** կամ **համար** բառերուն վրայ. օրինակ՝ **թիւ եօթը**, որ է **եօթներորդ, համար ինը**, որ է **իններորդ**: Կարելի է ըսել նաեւ **եօթներորդ թիւը** կամ **իններորդ համարը**, սակայն կարելի չէ ըսել՝ **թիւ եօթներորդը** կամ **համար իններորդը**: Քանակականը դասականի կը վերածուի նաեւ յետադաս կիրարկութեամբ. օրինակ՝ **բնակարան 5, մուտք 4, հատոր 3, էջ 17**. բերուած բոլոր թուականները դասական են: Նախադաս կիրարկութեան պարագային պարտադիր է ըսել՝ **5-րդ բնակարան, 3-րդ հատոր, 17-րդ էջ** եւ այլն:

Ըստ այսմ ալ՝ միաւորներու գրութիւնը որեւէ բանավեճի ու բազմաձեւութեան առարկայ չէ. ասոնք են՝

առաջին	վեցերորդ
երկրորդ	եօթներորդ
երրորդ	ութերորդ
չորրորդ	իններորդ
հինգերորդ	տասներորդ¹

1. Անշուշտ նկատի ունինք ոմանց նախասիրութիւնը եօթերորդ-ին եւ տասերորդ-ին հանդէպ, որուն ակնարկուեցաւ քիչ վերը:

Բոլոր մնացեալները իրենց դասականը կը կազմեն բացարձակ կամ բանական թուականին վրայ աւելցնելով **-երորդ** ածանցը. օրինակ՝

տասնեօթներորդ	երեսուններորդ
քառասունվեցերորդ	յիսունիններորդ
վաթսունվեցերորդ	եօթանասունհինգերորդ
ինիսունվեցերորդ	ինիսունիններորդ

§37. Վիճելի են կամ երկձեւ են **երկու, երեք, չորս** միաւորներով վերջացող բարդ թուականներու դասականները. կը հանդիպինք ասոնք կազմելու երկու ձեւերու.

տասներկուերորդ	եւ	տասներկրորդ
տասներեքերորդ	եւ	տասներորդ
տասնչորսերորդ	եւ	տասնչորրորդ

Առաջինին կառչողները կը մտածեն, որ պէտք է առնել բացարձակ թուականը նոյնութեամբ եւ զայն օժտել **-երորդ** ածանցով՝ **տասներկու-երորդ**: Երկրորդ ձեւին կառչողները կը մտածեն, որ պէտք է տարբադադրել բարդ թուականը՝ **տասն** եւ **երկու**, դասականացնել վերջին արմատը՝ **երկու > երկրորդ**, ապա զայն աւելցնել առաջին բաղադրիչին վրայ՝ **տասն-երկրորդ > տասներկրորդ**:

Ինչպէ՞ս կողմնորոշուիլ այս երկուքին միջեւ:

Սկսելու համար ըսենք, որ Այտընեան աշխարհաբարի համար կ'ընդունի առաջին շարքը՝ **տասներկուերորդ, տասներեքերորդ, տասնչորսերորդ**: Ենթադրելի էր, որ Այտընեանէն ետք հարցը այլեւս լուծուած համարուէր: Նոյն սկզբունքին կը հետեւին Զրանդ եւ Չապել Ասատուրներ, Մ. Մկրտիչեան եւ կարգ մը ուրիշներ, սակայն կան արեւմտահայեր, որոնք կը սիրեն միշտ վերանայիլ ու վերստեղծել իրենց լեզուն, ըստ այսմ ալ՝ բաւական ընդհանրացած են երկրորդին հետեւողները եւս:

§38. Զարցը կը կայանայ հետեւեալին մէջ. այս բարդ թուականները պէ՞տք է տարբադադրել, օրինակ՝ **տասն** եւ **երկու**, եւ ապա դասականացնել անոնց վերջին բաղադրիչը, օրինակ՝ **երկրորդ**, յետոյ զայն բարդել տասնաւորին վրայ՝ **տասն-երկրորդ**, թէ՞ զանոնք ընկալել իբրեւ մէկ ամբողջութիւն, օրինակ՝ **տասներկու**, որուն վրայ կու գայ աւելնալու **երորդ** ածանցը, կը ստացուի **տասներկու-երորդ**, եւ նոյն տրամաբանութեամբ ալ՝ **տասներեք-երորդ** եւ **տասնչորս-երորդ**:

Ինչպես տեսանք, այս հարցին պատասխանը արդեն տրուած է հայ քերականագիտութեան մէջ. այսուհանդերձ փորձենք զայն սերտել կամ վերասերտել տեսականօրէն եւս:

Անոր լուծումը փնտռենք **տասնմէկերորդ** դասականին մէջ, որ հանրօրէն ընդունուած է եւ որուն շուրջ ոչ մէկ տարակարծութիւն գոյութիւն ունի:

Եթէ աշխարհաբարը նման բարդ դասականներ կազմելու համար սովորութիւն ունենար տարբադադրելու զանոնք եւ դասականացնելու երկրորդ բաղադրիչը, ապա մենք պետք է ունենայինք՝ **տասն** եւ **մէկ**, յետոյ **մէկ**-ին դասականը՝ **առաջին**, վերջապէս ամբողջ բարդութիւնը պետք է տար **տասն-առաջին**: Մինչդեռ մեր արդի լեզուն այդ բարդ թուականը կը նկատէ իբրեւ մէկ ծոյլ սկզբնաձեւային ամբողջութիւն՝ **տասնմէկ**, որուն վրայ կ'աւելցնէ դասականանիշ ածանցը՝ **-երորդ**, եւ կը ստանայ **տասնմէկ-երորդ**: Սա աշխարհաբարի անվիճելի ընտրութիւնն է. հետեւաբար նաեւ՝ **տասներկու-երորդ**, **տասներեք-երորդ**, **տասնչորս-երորդ**: Ասոնց կը հետեւին աւելի մեծ տասնաւորները՝ **քսաներեքերորդ**, **քառասուններկուերորդ**, **ութսունչորսերորդ** եւ այլն: Նաեւ՝ **հարիւր երեսուններկուերորդ**, **տասնեօթը հազար վեց հարիւր քսանութերորդ** եւ այլն:

Ծանօթ.– Այս նոյն ձեւով կը վարուին անգլերէնն ու ֆրանսերէնը եւս, որոնք տուեալ թուականներու անփոփոխ սկզբնաձեւին վրայ կ'աւելցնեն դասականանիշ ածանցը, այսպէս՝ eleven-th, twelve-th, thirteen-th, fourteen-th. onze-ième, douze-ième, treize-ième, quatorze-ième: Այսինքն՝ անգլերէնը չի փորձուիր ըսել՝ ten-second, ո՛չ ալ ֆրանսերէնը կ'ըսէ՝ dix-deuxième: Այսպէս ալ հայերէնը չ'ըսեր՝ **տասն-երկրորդ**, այլ՝ **տասներկու-երորդ**: Նոյն ձեւով կը վարուէր գրաբարը եւս. օրինակ՝ **երկուտասան(12)երկուտասան-երորդ**, **երեքտասան(13)երեքտասան-երորդ**, **չորեքտասան(14)չորեքտասան-երորդ**: Ինչպէս կը տեսնենք, կանոնը ընդհանրական է, եւ **տասներկրորդ**, **տասներրորդ**, **տասնչորրորդ** ձեւերը ոչ մէկ հիմնաւորում եւ նախընթաց ունին հայերէնի եւ մեզ շրջապատող լեզուներուն մէջ:

§39. Արդի հայերէնի մէջ ունինք դասական թուականները գրելու հետեւեալ միջոցները.

- ա) Արաբական թուանշաններով եւ **-րդ** մասնիկով՝ միութեան գծիկով կապուած. օրինակ՝ **2-րդ**, **9-րդ**, **154-րդ**, **931-րդ** եւ այլն: Այս գծիկը հայեցի ոճին համար պարտադիր է. օտարաբանութիւն են **2րդ**, **9րդ** ձեւերը: **Առաջին** դասականը կը գրենք **1-ին**, որ կը կարդացուի հաւասարապէս **առաջին** եւ **մէկին**:
- բ) Արաբական թուանշաններով եւ փակագիծով, օրինակ՝ **1)**, **5)**, **34)**, **219)** եւ այլն: Պետք է ուշադիր ըլլալ, որ փակագիծին կից որեւէ այլ նշան՝ կէտ կամ գծիկ չդրուի:
- գ) Արաբական թուանշաններով, որոնց կից կը դրուի միջակէտ. օրինակ՝ **1.**, **5.**, **34.**, **219.** եւ այլն: Ուշադրութի՛ւն. մերժելի է միջակէտի փոխարէն

կամ միջակետին հետ մեկտեղ գծիկի գործածությունը՝ 5- կամ 5.- եւ այլն:

դ) Հայերէնի այբբենական կարգով՝ մեծատառ կամ մանրատառ, միջակետով կամ փակագիծով:

§40. Մեծատառը՝ միջակետով միայն, սովորաբար կը կիրարկենք խօսքի ընդհանրապէս մեծ բաժանումներու համար՝ հատոր Ա. կամ գլուխ Գ. եւ այլն: Կարելի է զայն կիրարկել յարաբերաբար ծաւալուն գլուխի մը ներքին բաժանումներուն համար եւս: Մեծատառ կը կիրարկենք նաեւ նշելու համար պատմական դեմքերու կարգը, օրինակ՝ Տրդատ Ա., Արշակ Բ.¹ եւ այլն: Մեծատառով կը նշենք նախընտրաբար դարերն ու դարաշրջանները, օրինակ՝ Ժ. դար կամ ԺԵ. դար, «Երկունք Թ. դարու»: Երբ դարաշրջանը կազմուած է երկու եզրերէ՝ Ե-Թ դարեր, ապա պէտք չէ միջակետ դնել անոնց կից:

1. Անպատշաճ են **Տրդատ 1-ին** եւ **Արշակ 2-րդ** կամ **Արշակ II** ձեւերը:

Ծանօթ.– Արեւմտահայերու ճաշակը այս պարագային որոշ չափով տարբեր է արեւելահայերու ընդունած ոճերէն: Սակայն պայման չէ նոյնացումը:

§41. Փոքրատառը՝ միջակետով կամ փակագիծով, կ’օգտագործենք թուարկումներու համար. օրինակ՝

- Շերամի կեանքի երեք փուլերն են՝

ա) որդը,

բ) հարսնուկը,

գ) թիթեռնիկը:

- Ողնայարաւորները կը բաժնուին հետեւեալ կարգերու.

ա) Ստնաւորներ,

բ) Թռչուններ,

գ) Սողուններ:

Թուարկումներէն առաջ, վերը մնացող վերջին բառին կից, կը դնենք բութ այն պարագային, երբ վերը մնացող բառը եւ թուարկումները կը յարաբերին իբրեւ ենթակայ-ստորոգիչ կամ իբրեւ լրացում-լրացեալ, իսկ վերը մնացող վերջին բառին կից կը դնենք միայն միջակետ, եթէ այդ բառը իբրեւ ընդհանուր անուն կը ծառայէ թուարկումներուն. սակայն ոչ մէկ ատեն կետ եւ գծիկ կը դնենք:

3. Բաշխական թուականներ

§42. Ասոնք կը ստացուին քանակականին վրայ աւելցնելով **ական** ածանցը: **Երկու-**ի պարագային թուականին ու ածանցին միջեւ բացառաբար կը մտնէ **ք** բաղաձայնը՝ **երկու-ք-ական**. օրինակներ՝ **մէկական, երկուքական, տասներկուքական, քսաներեքական, հարիւր վաթսունչորսական, եօթը հազար հինգ հարիւր ութսունութական** (7588-ական) եւ այլն:

Երբ թուականները կը գրուին խառն, այսինքն՝ տառերով եւ թուանշաններով, այս պարագային թուային եւ տառային մասերուն միջեւ կը դնենք միութեան գծիկ մը, ինչպէս տեսանք արդէն բազմաթիւ օրինակներով՝ **6-րդ, 15-ական, 123-րդ, 500-ական** եւ այլն. տեսնել նաեւ «**Գիծ եւ գծիկ**» հատուածը (§72, 7):

Հարիւրին եւ հազարին բազմապատիկ քանակականները անջատ կը գրենք՝ **երեք հարիւր, չորս հազար** եւ այլն, սակայն դասականներն ու բաշխականները կը կցենք՝ խուսափելու համար շփոթներէ, որոնք ահաւասիկ՝ **հինգհարիւրերորդ** եւ **հինգ հարիւրերորդ**. ասոնցմէ առաջինը կը յաջորդէ չորս հարիւր ինսուիններորդին՝ 500-րդ, իսկ երկրորդը կոտորակ է, որ հաւասար է հարիւրին հինգ մասին՝ 0,05 կամ 5/100:

Ուրեմն՝

- **հինգհարիւրերորդ 500-րդ**
- **հինգ հարիւրերորդ 0,05 կամ 5/100**

Բաշխականները իրենց կարգին. **երեքհարիւրական՝ 300-ական**, որ հարիւրին երեք պատիկն է, իսկ **երեք հարիւրական՝** կը նշանակէ երեք հատ հարիւր արժող: Նոյնը հասկնալ հազարաւորներու պարագային: Նմանապէս՝ **հինգհարիւրնոց՝ 500-նոց** եւ **հինգ հարիւրնոց**. ասոնցմէ առաջինը կը նշէ հինգ հարիւր արժող մէկ առարկայ, օրինակ՝ թղթադրամ մը, որուն վրայ գրուած ըլլայ 500, մինչ երկրորդը կը նշէ իւրաքանչիւրը հարիւր արժող հինգ միօրինակ առարկաներ:

Այսպէս է, երբ յիշեալ թուականները երկանդամ են. իսկ երբ բազմանդամ են, ապա պատշաճ չէ կցումը. օրինակ՝ պատշաճ չէ, որ **չորս միլիոն երեք հարիւր յսուն հազար վեց հարիւրերորդ** (կամ... **հարիւրական**) թիւին բաղադրիչները կցենք, որովհետեւ գրողութիւնն ալ իր իրաւունքները ունի: Նման թիւերու պարագային, հաւանաբար նախընտրելի ալ է թուանշան օգտագործել, այսպէս՝ **4.350.600-րդ** կամ **4.350.600-ական**:

ԹՈՒՎԿԱՆ ԱՐՄԱՏՈՎ ԲԱՌԵՐ

§43. Ունինք մեծաթիւ ածանցաւոր ու բարդ բառեր, որոնց առաջին բաղադրիչը թուական մըն է եւ որոնց ուղղագրութիւնը յաճախ դժուարութեանց կը բախի: Ստորեւ կը տրուին ասոնցմէ նմուշներ. ուշադիր ըլլալ մանաւանդ ծոյլ բազմապատիկ գրութեան պարագաներուն:

մէկ – մէկ տեղ, մէկ տեղանի (միայն մէկ տեղ ունեցող), բայց՝ **մէկտեղ**, որ մակբայ է եւ կը նշանակէ միասին, միատեղ. մէկ հատոր, մէկ հատորանի, բայց՝ **միահատոր**, չորս հատորանի, բայց՝ **քառահատոր**, հնգահատոր եւ այլն:

մի – միակ, միահատորեակ, միակերպ, միայարկ, միածին, միամօրիկ

երկու – երկուտակ, երկտակ, երկկողմանի, բայց՝ երկու կողմանի, երեք կողմանի, երկվեցեակ, երկու հարիւրական՝ երկու դրամանիշ կամ որեւէ պիտակ, որ կը կրէ 100 թիւը, 200-ական՝ երկուհարիւրական, 200-երորդ՝ երկուհարիւրերորդ, երկուհարիւրնոց (օրինակ՝ դրամանիշ կամ որեւէ պիտակ, որ կը կրէ 200 արձանագրութիւնը), երկու հարիւրնոց՝ երկու առարկայ, իւրաքանչիւրը հարիւր միաւորէ բաղկացած

երկ – երկեակ, երկբերան, երկակենցաղ, երկյարկ-երկյարկանի կամ երկույարկանի, երկշաբաթեայ, երկերես(անի), երկմեթրանոց կամ երկումեթրանոց, երկհարիւրական կամ երկուհարիւրական, երկհարիւրանոց կամ երկուհարիւրանոց, երկհարիւրերորդ (200-րդ) կամ երկուհարիւրերորդ, երկու հարիւրերորդ (0,02 կամ 2/100), երկփող (հրացան), երկփողանի կամ երկու փողանի

երեք – եռեակ, եռագոյն, եռայարկ կամ երեք յարկանի, եռապատիկ, երեքամեայ, երեքօրեայ, երեքշաբաթեայ, երեքաչքանի, երեքլեզուեան, երեքհազարական, երեքհարիւրերորդ (300-րդ), ուրիշ բան է՝ **երեք հարիւրերորդ**, որ կոտորակ մըն է՝ հարիւրին երեք մասը՝ 0,03 կամ 3/100), եռաստղ, եռոտանի

չորս – քառեակ, քառամեայ, քառայարկ կամ չորսյարկանի, չորստեղանի, քառամեակ, քառամսեակ, չորսժամեայ, չորս գլուխ, չորսգլխանի, քառագլուխ

հինգ – հնգեակ, հինգհազարական, հինգհարիւրամեակ (500-ամեակ), հինգհարիւրերորդ (500-րդ), հինգ յարկանի, հինգշաբաթեայ, որ կը նշանակէ հինգ շաբթուան յատուկ, վերաբերող (այլ բան է՝ **հինգ շաբաթական**, որ հինգ շաբթուան նիւթական վարձատրութիւն կը նշանակէ), հինգ մեթր, բայց՝ հինգմեթրանոց

վեց – վեցեակ (սխալ է **վեցնեակ**), վեցդարեայ, վեցհարիւրեակ, վեց տերեւանի, վեցթեւեան, վեցշաբաթական, վեցանկիւն, վեցհարիւրական (600-ական)

եօթը – եօթնեակ, եօթհարիւրերորդ (**եօթ** արմատով), եօթնամեայ (**եօթն** արմատով), եօթհարիւրական, եօթհազարանոց

ութ – ութեակ (սխալ է **ութնեակ**), ութամսեայ, ութամեայ, ութապատիկ, ութոտանի, ութժամեայ, ութնոց (ութ-անոց)

ինը – իննեակ, իննամսեայ, իննամեայ, իննամեակ, իննհարիւրերորդ՝ 900-րդ, (ուրիշ է, ինչպէս գիտենք, **ինը հարիւրերորդ**-ը՝ 0,09 կամ 9/100)

տասը – տասնեակ, տասնեակ հազար, տասնեակհազարաւոր, տասներորդ կամ տասներորդ, տասական կամ տասնական, տասնամեայ, տասնամեակ, տասներեք, տասնչորս, տասնութ

հարիւր – հարիւրեակ, հարիւրամեայ, հարիւր գլուխ, հարիւրգլխանի,

հարիւր օր, բայց՝ հարիւրօրեայ, հարիւրօրեակ, երկու հարիւր օր, երկհարիւրօրեայ

հազար – հազարամեակ, հազարամեայ, հազար գլուխ, հազարգլխանի, հազարոտնուկ

Ուրեմն անջատ կամ յարադիր բաղադրիչ ունեցող թուականները աջէն աճելու պարագային կը դառնան կցական. օրինակ՝ հազար հինգ հարիւր- հազարհինգհարիւրամեայ, հազարհինգհարիւրամեակ, երկու հազար- երկուհազարամեայ, երկուհազարամեակ, չորս օր-չորսօրեայ, քառասուն օր-քառասնօրեայ, քառասնօրեակ, տասը ամիս-տասնամսեայ, տասը տարի-տասնամեայ, տասնամեակ, տասնամենի եւ այլն:

ՀԱԲԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ՄՕՏԱԻՈՐ ԹՈՒՎԱԿԱՆՆԵՐ

§43ա. Յաճախ առարկայի մը ճշգրիտ քանակը կը խուսափի մեր գիտակցութենէն ու կը գոհանանք մօտաւոր թուական որոշիչով մը. օրինակ՝ 10-15 տարի, 50-60 գինուոր, 4-5 հարիւր քայլ եւ այլն: Ինչպէս կը տեսնենք, ընտրուած են եզերային կլոր թիւեր: Նման պարագաներու թոյլատրելի չէ եզերային ճշգրիտ թիւեր կիրարկել. օրինակ՝ չենք կրնար ըսել 12-15 տարի կամ 10-14 տարի: Այսպէս ալ միւսները:

Միաւորներու պարագային բոլոր հաւանականութիւնները թոյլատրելի են. օրինակ՝ 3-4 տարի, 6-7 հոգի, 8-10 քայլ եւ այլն:

Բոլոր պարագաներուն որոշեալը կիրարկուած է եզակի թիւով եւ անորոշ առումով: Սակայն եթէ ամբողջ բառակապակցութիւնը օժտուած է որոշիչով մը, այս պարագային որոշեալը կրնայ դրուիլ յոգնակի եւ որոշիչ յօդ ստանալ. օրինակ՝ առաջին 10-15 **տարիները**, 50-60 նորակոչիկ **գինուորներ(ը)**:

ԹԻԲԵՐՈՒ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԹՈՒՎԱՆՇԱՆՆԵՐՈՎ

§44. Արդի արեւմտահայը ընդհանրապէս ստոյգ գաղափար չունի, թէ հայերէնի մէջ ինչպէ՞ս կը գրուէին թիւերը՝ թուանշաններով, մասնաւորաբար տասնորդական կոտորակը, ինչպէս նաեւ հազարէն մեծ թիւերը, քանի որ սփիւռքի մէջ այլեւս գոյութիւն չունի որեւէ դպրոց, ուր թուաբանութիւնը հայերէն դասաւանդուի, որպէսզի մեր հասնող սերունդները ճանչնան թիւերը գրելու հայեցի ոճը, որ հիմա ենթակայ է մեր շուրջը տիրող լեզուներու սկզբունքներուն, մերթ ամերիկեանին ու անգլիականին, մերթ քանատականին, մերթ եւրոպականին: Դպրոցներու բացը լրացնողը պէտք է ըլլային լեզուական օժանդակ ձեռնարկները, մամուլն ու հրատարակչատուները, սակայն այստեղ ծառայողները իրենց

կարգին հայեցին չեն սորված եւ ենթակայ են նոյն ազդեցութիւններուն՝ պատճառ դառնալով խայտաբղետ բազմաձեւութիւններու, որով ներկայիս մեր բարբերուն մեջ կը տիրէ թուային իսկական խառնարան մը:

Ուրեմն՝ ի հնուց անտի գոյութիւն ունեցած են տասնորդական կոտորակը եւ ամբողջական մեծ թիւերը գրելու երկու աւանդոյթներ՝ ֆրանսականը, որ կը կոչուի **մեթրական դրութիւն** ու կը կրէ նաեւ «միջազգային» մակդիրը (Système international կամ SI), եւ անգլիականը, որ կը կոչուի **կայսերական դրութիւն** (Imperial system կամ IS):

Մեթրական դրութիւնը տասնորդական կոտորակը կը գրէ ստորակէտով. օրինակ՝ 0,3 կամ 0,57 կամ 0,001 եւ այլն, որոնց գրային տարբերակը կ'արտասանուի՝

- զերո ամբողջ երեք տասներորդ.
- զերո ամբողջ յիսունեօթը հարիւրերորդ.
- զերո ամբողջ մէկ հազարերորդ:

Իսկ ամբողջական թիւերը, որոնք կը գրուին չորսէ աւելի թուանշաններով, աջէն սկսեալ կը բաժնուին երեքական դասերու, որոնց միջեւ կը ձգուի մէկական բացատ. օրինակ՝ 26 097 կամ 1 240 734 կամ 12 465 124 301 եւ այլն: Այս դասդասումը կը ծառայէ, անշուշտ, հեշտացնելու թիւին ընկալումն ու ընթերցումը: Չորս թուանշանով թիւերը չեն դասդասուիր, քանի հեշտ է անոնց ընկալումը, մասնաւորաբար տարբերութիւնը՝ 1954 կամ 2013 եւ այլն:

Գալով խառն թիւերուն, աւելորդ է ըսել՝ ասոնք կը գրուին երկուքին համադրումով, ինչպէս՝ 26 097,3 կամ 1 240 734, 57 կամ 12 465 124 301, 001 եւ այլն: Ասոնցմէ առաջինը կը կարդացուի «**քսանվեց հազար իննսունեօթը ամբողջ երեք տասներորդ**»:

§45. Եւրոպայի տարածքին մեթրական դրութեան չի հետեւիր, պէտք չկայ ըսելու, միայն Անգլիան: Միւս պետութիւններէն ոմանք կը հետեւին ազգային որոշ առանձնայատկութեամբ. այսպէս, գերմանացիք կը գրեն **1.240.734,57**, այլ խօսքով՝ կը պահեն տասնորդական կոտորակին ստորակէտը, իսկ բացատի փոխարէն կը դնեն միջակետ: Գերմանացիներուն կը հետեւին աստորիացիները, ռումանացիները, իրուաթները, Սլովենիան, յոյները, Սերպիան, թուրքերը եւ այլն: **Այս վերջիններուն պէս կը գրենք նաեւ... հայերս:** Եւրոպական հողի վրայ յաջորդ շեղումը կը գտնենք Չուիցերիոյ գերմանախօս նահանգներու մէջ, ուր գերմանական միջակէտերու փոխարէն գը գտնենք ապաթարցներ՝ 1'240'734,57 կամ 12'465'124'301,001: Ասոր կը հետեւի Լիխթենշթայնի իշխանապետութիւնը: Իսկ Չուիցերիոյ ոչ-գերմանախօս նահանգները՝ ֆրանսացիները, իտալացիները եւ ռումանները կը հետեւին մեթրական աւանդական դրութեան:

§46. Կայսերական դրութիւնը տասնորդական կոտորակները կը գրէ միջակէտով, օրինակ՝ 0.3 կամ 0.57 կամ 0.001: Իսկ ամբողջական թիւերու դասդասումը կը կատարէ ստորակէտով. օրինակ՝ 26,097 կամ 1,240,734 կամ 12,465,124,301: Խառն թիւերը կու տան՝ 26,097.3 կամ 1,240,734.057 կամ 12,465,124,301.001:

Կայսերական դրութեան կը հետեւին, անշուշտ, հիմնադիր պետութիւնը՝ Անգլիան եւ Անգլիական Չասարակապետութեան գրեթէ բոլոր բաղկացուցիչ պետութիւնները, Միացեալ Նահանգները, Չինաստանը, արաբական պետութիւնները, Յրեաստան, Մակեդոնիա, Ազրայէճան եւ այլն:

Քանատայի անգլիախօս նահանգներն ու համայնքները կը հետեւին կայսերական դրութեան, իսկ ֆրանսախօս նահանգներն ու համայնքները կը հետեւին մայր երկրի ոճին՝ մեթրական դրութեան: Այստեղ ուրեմն թիւերու արձանագրութիւնը վերածուած է ազգային ինքնուրոյնութեան իսկական գործօնի մը:

Համադրենք՝

§47. –26 097,3 ... (Ֆրանսա եւ ցամաքամասային միւս պետութիւնները՝ Յունգարիա, Նորվեկիա, Շուէտ, Չեխիա, Պոլկարիա, Ռուսիա, Սլովաքիա, Սպանիա, Փորթուկալ, Ֆիլիպինտա, այլեւ ֆրանսախօս քանատացիներ եւ Հարաւային Ամերիկայի բոլոր երկիրները):

–26.097,3 ... (Գերմանիա, Դանիա, Թուրքիա, Իտալիա, Խրուաթիա, Հայաստան, Հոլանտա, Յունաստան, Ռումանիա, Սերպիա, Սլովենիա եւ այլն):

–26'097,3 ... (Չուիցերիոյ գերմանախօս նահանգներ եւ Լիխթենշթայն):

–16,097.3 ... (Ազրայէճան¹, Անգլիա, Անգլիական Չասարակապետութիւն, Յնդկաստան, Ճափոն, Միացեալ Նահանգներ, Չինաստան, արաբական երկիրներ եւ այլն):

1. Յատկանշական է, որ Ազրայէճան չի հետեւիր Թուրքիոյ:

Եթէ բաղդատենք երկու համակարգերու այլազանութիւնները, ապա յստակ կ'երեւի, որ վճռական սահմանագիծը այս երկուքին միջեւ տասնորդական կոտորակի նշանն է. ստորակէտը՝ մեթրական դրութեան համար, միջակէտը՝ կայսերական դրութեան համար:

Ինչպէս կը տեսնենք, մենք տակաւին բաւական հեռու ենք այն երանելի օրէն, ուր միասնականութեան կամ միաձեւութեան սիրոյն համայն մարդկութիւնը որոշէր որդեգրել թուագրումի նոյն ոճը. ընդհակառակն, ամեն ժողովուրդ կառչած է իր աւանդոյթին, որուն մէջ ան յստակօրէն կը տեսնէ ինքնուրոյնութեան հզօր ազդակ մը: Յաւալի է նկատել, որ այս համատարած կայունութեան պայմաններուն մէջ միայն հայերս,–

յատկապես արեւմտահայերս, – չունինք մեր սեփականին գիտակցութիւնը հոն, ուր իրերու մէկ բնական բերումով բախտաւորուած ենք թիւերը արձանագրելու սեփական ոճով մը, որ իր պատուաւոր տեղը պիտի ունենար, – պետք է ունենար, – մեր դիմագիծը հաստատելու համար մեր շուրջը տիրող խաժամուժին մէջ: Համաշխարհայնացման հարթիչ գլանը հասած է մինչեւ մեր թիւերուն, եւ մենք, անգիտանալով կամ կամովին լքելով հայեցին, կուրաբար կը հետեւինք օտար, յատկապես անգլո-ամերիկեան, ասլանդոյթին, եւ կամ ալ մեր անմիջական շրջապատի օրինակին, եւ այսպէսով մեր հրատարակութեանց մէջ, բայց նաեւ ուսուցողական մակարդակի վրայ ականատես կ'ըլլանք խայտաբղէտ ոճերու: Այս կապկումը նկատելի է Հայաստանի մէջ եւս, ուր ընդհանրապէս ճիշտ կը գրէին, բայց եւ այնպէս շեղումները սկսած են անգլերէնի մուտքով:

Ըստ այսմ ալ՝ շատ սովորական երեւոյթ է տեսնել, որ նոյն թերթին մէջ տասնորդական կոտորակը գրուի մերթ ստորակէտով, մերթ կէտով, իսկ ամբողջական թիւերը իրենց կարգին՝ փոխանակեն ստորակէտն ու կէտը, եւ այս՝ յաճախ նոյն թիւի տարբեր էջերուն, որոնց պատասխանատուները ենթադրաբար տարբեր անձեր են, թէեւ մեզի ծանօթ են պարագաներ, ուր նոյն անձը նոյն թիւը երկու տարբեր ոճերով կ'ետադրէ:

«Ազդակ»-ի 24 ապրիլ 2012-ի բացառիկին մէջ, որ խմբագրուած է մէկ անձի կողմէ, երկու տարբեր յօդուածներու մէջ կը գտնենք՝ ա) 100.000-120.000-400.000 (էջ 114), բայց նոյն յօդուածին մէջ՝ 90,000 եւս: ք) 50,000-19,000-8,000,000-9,000,000 (էջ 134): Կողքի առաջին էջին վրայ կը գտնենք 1.500.000, իսկ 114-րդ էջին վրայ 1,500,000:

Սակայն կայ ակելի ծանրակշիռը. 19 մայիսի 2012-ի թիւին մէջ, էջ 7, նոյն յօդուածին մէջ կը գտնենք ամբողջական խառնիճաղանճ մը, ուր տասնորդականները գրուած են թէ՛ ստորակէտով, թէ՛ միջակէտով՝ 5,33-3,5-3.6-1.51 իսկ ամբողջականները ստորակէտով՝ 536,000-300,000-31,536,000:

Մինչ անդին՝ մեր յիշած ժողովուրդներուն համար իրենց ընտրած ոճը նուիրական է ու անփոփոխելի. ոչ մէկ շեղում կարելի է գտնել անոնց բարբերուն մէջ: Եւ արդարօրէն, քանի որ ասոնց շփոթը քանակական ահարկու բարդութիւններու դուռ ալ կրնայ բանալ գործնական գետնի վրայ. ահա օրինակ մը՝ 2,500 թիւը եւրոպական ու հայկական մակնիշի մը կից կը նշանակէ **երկուքուկէս**, մինչ ամերիկեանին, անգլիականին ու չինականին կից ան կը նշանակէ **երկու հազար հինգ հաիւր**. այսինքն՝ հազար անգամ ակելի: Գիտակից հայուն համար՝ 1,500 թիւը պետք է նշանակէ **մէկուկէս**, իսկ ամերիկեան ոճով մտածող հայուն համար ան **հազար հինգ հարիւր** է: Եւ հակառակը՝ 2.000 թիւը անգլիացի ու չինացի աշակերտը կը կարդայ **երկու**, մինչ հայ աշակերտը պարտի զայն կարդալ **երկու հազար**:

Լաւ հասկնանք պատգամը, որ կը բխի այս սերտողութենէն: Բնաւ նպատակ չունինք մեր աշխարհով մէկ տարտղնուած բեկորները մղելու, որ հակադրուին իրենց որդեգրած պետութեանց թուային բարբերուն, որոնց պարտաւոր ենք հետեւելու բոլորս, այլ ներքին կարգով եւ ազգային հաստատութեանց ու հրատարակութեանց, յատկապէս մամուլի ծիրէն ներս պահպանենք հայեցին, որով յիշած ու պահած պիտի ըլլանք նաեւ մեր ազգային ինքնուրոյնութիւնը: Այսպէս հաւանաբար քիչ մը անելի պիտի հայանանք: Ուստի, հայերէնը գրենք հայկական ոճով, տեղական՝ տեղական ոճով:

ԹՈՒՎԿԱՆ ՈՐՈՇԻՉԻ ԵՒ ՈՐՈՇԵԱԼԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ

§48 Այս ալ կը ներկայացնէ հետեւեալ պատկերը.

1. Քանակական թուական

Իբրեւ ընդհանուր կանոն՝ քանակական թուական որոշիչին եւ անորոշ առումով, այսինքն՝ առանց որոշիչ յօդի, կիրարկուած որոշեալին միջեւ թուային համաձայնութիւն չկայ, ուրեմն որոշեալը կը մնայ անփոփոխ. օրինակ՝ ինչպէս կ'ըսենք **մէկ ծառ**, այնպէս ալ կ'ըսենք **տասը ծառ, երկու ժամ, վեց օր, հինգ տարի, քսան զինուոր, հարիւր բնակիչ** եւ այլն: Այսուհանդերձ շեղումները բացառուած չեն, եւ անոնք ունին հոգեբանական-ոճաբանական բնոյթ. այսպէս, եթէ տուեալ բառակապակցութեան մէջ առարկաներուն թիւն է, որ կը փորձուի շեշտել, այդ պարագային որոշեալը կը մնայ եզակի՝ **տասը ծառ**, իսկ եթէ կը մտածուի շեշտել որոշեալին բովանդակութիւնը, այս վերջի՛նը յաճախ կը կիրարկուի յոգնակի՝ **տասը ծառե՛ր**, նոյնպէս ալ՝ **հինգ տարի** եւ **հինգ տարիներ**, **քսան զինուոր** եւ **քսան զինուորներ**: Օրինակ՝ բանտային իշխանութեան համար գոյութիւն ունի կլոր հաշուով **հինգ տարի**, մինչ բանտարկեալին համար՝ **հինգ երկար ու ձիգ տարիներ**, որոնց իւրաքանչիւր օրը, ժամը, վայրկեանը հաշուած է ան. օրինակ՝

- Քանի՞ տարի բանտ մնացիր:

- Հինգ **տարի**... հինգ երկար ու ձիգ **տարիներ**:

Պատասխանին առաջին մասով ենթական պարզապէս կը տեղեկագրէ, սակայն հազիւ խօսքը ակարտած՝ արդէն կ'ապրի այդ հինգ տարիներու կարգ մը մանրամասնութեանց վերյուշը, եւ ժամանակը կ'օժտուի նոր լիցքով, ուստի **տարի**-ն ալ կը դառնայ **տարիներ**:

Բոլոր պարագաներու, ինչպէս ալ գրուին, այսպիսիներ կը մնան իմաստով յոգնակի բառակապակցութիւններ:

Երբ թուականէն բացի հանդէս կու գայ այլ որոշիչ մը, ապա այս պարագային կանոնը կը տատանի, եւ մեր լեզուն տակաւին կայուն

Նախընտրութիւն մը չէ կայացուցած. այսպէս, կարելի է հաւասարապէս ըսել՝ **տասը հաստաբուն ծառ** եւ **տասը հաստաբուն ծառեր, հինգ երկար տարի** եւ **հինգ երկար տարիներ, քսան դեռատի զինուոր** եւ **քսան դեռատի զինուորներ, երեք սառած ձուկ** եւ **երեք սառած ձուկեր** եւ այլն:

1) Որոշեալը հակամետ է եզակի կիրարկուելու՝

ա. Երբ թուականի կողքին հանդէս կու գայ չափի որեւէ այլ կարգի միաւոր բառ մը. օրինակ՝ տասը **կրամ** ոսկի, մէկ **քիլո** նարինջ, երկու **մեթր** կերպաս, չորս **զոյգ** գուլպայ, երկու **ձեռք** հագուստ, տասը **գլուխ** ոչխար, երկու **խուրձ** խոտ, քսան **մղոն** ճամբայ, տասը **հատ** մատիտ, հազար **տոլարի** արտադրանք, երեք **բաժին** ապուր, երկու **շերտ** ձմերուկ, վեց **շիշ** գարեջուր, հինգ **բաժակ** օղի, չորս **ափ ցորեն**, բուռ **մը ոսկի** եւ այլն:

բ. Երբ որոշեալը իր կարգին թուական մըն է, որ կը կրէ **-նոց** կամ **-եակ** ածանցը. օրինակ՝ երկու **մէկնոց** (կ'ըսուի, օրինակ, խաղաթուղթի համար), չորս **հինգնոց** (հինգ միաւոր արժող կամ պարունակող չորս տարբեր առարկաներ, օրինակ՝ հինգդահեկաննոց, հինգօսկինոց, հինգ իր միատեղ պարունակող ծրար եւ այլն), երեք **վեցեակ** (երեք հատ վեցական միաւոր համատեղող, պարփակող որեւէ առարկայ), չորս **տասնեակ** եւ այլն:

գ. Երբ որոշիչը կազմուած է երկու թուականներու կապակցութեամբ եւ ցոյց կու տայ մօտաւոր կամ անորոշ քանակութիւն մը. օրինակ՝ մէկ-երկու **օր**, չորս-հինգ **օր** (4-5), ութ-տասը **շաբաթ** (8-10), յիսուն-վաթսուն **տարի** (50-60): Նկատել, որ այս պարագային կ'օգտագործուի **միութեան գծիկ**:

դ. Երբ թուականը կոտորակային է. օրինակ՝ երեք բառորդ **ժամ**, երկու հինգերորդ **մեթր**, մէկ երրորդ **մասը**, եօթը ութերորդ **բաժինը** եւ այլն:

2) Որոշեալը հակամետ է յոգնակի կիրարկուելու՝

ա. Երբ որոշեալը կը կրէ որոշիչ կամ դիմորոշ յօդ մը. օրինակ՝ **տասը ծառերը** (յօտեցի), (աքսորի) **հինգ տարիները** (մաշեցին զինք), **քսան սեղանները** (սրբուեցան): Նմանապէս՝ **երկու աչքերս**, **երեք եղբայրներդ** եւ այլն¹:

բ. Երբ թուարկում կը կատարուի եւ թուական որոշիչներուն սկիզբը կը դրուի **թիւ** բառը. օրինակ՝ «Թիւ հինգ, եօթը, ինը **աշակերտները** թող մեկնին», «Թիւ երեք, վեց, տասը **սեղանները** հաւաքեցէք» եւ այլն: Այսպիսի որոշիչները շատ ակնյայտ կը յարին բազմակի դասական թուականին. ինչպէս՝ «**Երրորդ, վեցերորդ, տասներորդ** սեղանները հաւաքեցէք»:

գ. Բաղկացական թուականներու հետ. օրինակ՝ **հարիւրաւոր ծառեր, հազարաւոր գաղթականներ, բիւրաւոր հայեր, միլիոնաւոր աստղեր, տասնեակ մը ձեռքեր** կամ **տարիներ, հարիւրներով աղանիներ** եւ այլն:

1. Հայերէնի հետ շփում ունեցող լեզուներէն՝ վաղ դասական դարերէն մինչեւ արդի ժամանակները, միայն թրքերէնին հետ է, որ հայերէնը ճշգրտօրէն զուգահեռ կ'ընթանայ թուական որոշիչ-որոշեալ համաձայնութեան մեջ. այսպէս՝ **երկու համով տանձ** (եզակի) - **իքի տատլը արմուտ** (եզակի) եւ **այս երկու համով տանձերը** (յոգնակի) - **պու իքի տատլը արմուտլար** (յոգնակի), - ուր նմանութիւնը բացարձակ է՝ թուական թէ շարադասական առումներով:

2. Դասական թուական

Դասական թուականին որոշեալը իր թիւով կա՛մ եզակի է, կա՛մ յոգնակի, նայած թէ տուեալ դասը գրաւողը մե՞կ առարկայ է, թէ՞ մէկէ աւելի. օրինակ՝ **առաջին տղան** կամ **առաջին տղաները**, ճիշտ ինչպէս փոխանունաբար պիտի ըսէինք՝ **առաջինը** կամ **առաջինները**: **Երկրորդ դասարանը** (եթէ մէկ երկրորդ կայ) կամ **երկրորդ դասարանները** (եթէ մէկէ աւելի երկրորդ կայ): Ուրեմն արդի հայերէնը այս պարագային որեւէ շփոթի առարկայ չէ:

Երբ կ'ակնարկուի մէկէ աւելի դասերու,– ի՛նչ ալ ըլլայ ասոնցմէ իւրաքանչիւրի որոշեալին թիւը,– միացեալ որոշեալը միշտ յոգնակի կը կիրարկուի. օրինակ՝ **առաջին եւ երկրորդ տղաները**. այս պարագային լռելեայն կ'իմացուի եւ նշանակութիւն ալ չունի, թէ կրնայ մէկ կամ մէկէ աւելի **առաջին** գտնուիլ, կրնայ մէկ կամ մէկէ աւելի **երկրորդ** գտնուիլ:

Դասականին կը յարի թուականներու այն կապակցութիւնը, որուն բաղադրիչները կը կապուին անջատման գիծով. օրինակ՝ **7–12**, որ կը կարդանք «եօթէն մինչեւ տասներկու» եւ որը կրնայ նշանակել նաեւ «եօթերորդէն մինչեւ տասներկուերորդ ներառեալ»: Նման կապակցութիւնը իմաստով յոգնակի է եւ կը պահանջէ յոգնակի որոշեալ. օրինակ՝ «7–12 էջերը կարդացի»: Բաղդատել նաեւ՝ «Եւրոպական վերածնունդը կ'ընդգրկէ **15–16 դարերը**»:

Բաղդատել՝ 10-15 տարի եւ 10–15 տարիներ:

Առաջինին որոշեալը եզակի դրինք, որովհետեւ իրօք ալ ան կը խորհրդանշէ մէկ միաւոր, մինչ երկրորդը կ'ընդգրկէ վեց միաւոր:

3. Բաշխական թուական

Բաշխական թուականին որոշեալը միայն եզակի եւ անորոշ առումով կը կիրարկուի. օրինակ՝ **մէկական մատիտ, երեքական մատիտ, մէկական տարի, հինգական տարի** եւ այլն: Որոշեալը չի փոխուիր, եթէ բաշխականին ու գոյականին միջեւ մտնէ որոշիչ մը օրինակ՝ **երեքական կարմիր մատիտ, չորսական հասուն տանձ** եւ այլն. շատ ծանր պիտի հնչէր «երեքական կարմիր **մատիտներ** նուիրեցի», «չորսական հասուն **տանձեր** քաղեցինք» եւ այլն:

Բաշխական կը ձեւացնեն սապիսիները՝ **50-ական թուականներուն**՝ յոգնակի, եւ նմանները: Սակայն այստեղ ոչ մէկ բաշխականութիւն կայ. այս բառակապակցութիւնը պարզապէս կը նշանակէ տուեալ դարու (որ կը մնայ ճշտելի, օրինակ՝ 20-րդ դարու) այն տասը տարիները, որոնք կը սկսին յիսունով ու կը հասնին մինչեւ 59: Կ'ըսուի նաեւ՝ **յիսունականները**՝ միշտ յոգնակի:

ՃՇԳՐՏԵԼԻ ԱՅԼ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐ

ԿԱՐԵՆԱԿ

§49. Գրաբար համարժեքն է կարեմ:

Աշխարհաբար հոմանիշներ՝ **կրնալ, կարողանալ**:

Մեր հազարաւոր բայերու ամենափորձանաւորներէն է:

Արսէն Այտընեան 1866-ին իր «Քննական քերականութիւն»-ին մէջ նկատել տուած է, որ իր ժամանակակիցները սխալ կը կիրարկեն զայն, անշուշտ սխալ կը կիրարկէին նախապէս ալ, ավանդոյթը շատ հին ըլլալու բոլոր տուեալները ունի:

Այս բային դիմաց մեր բոլոր բառարանները գրած են **չեզոք**, սակայն ասի ըսելու ձեւ մըն է, որ ոչինչ կը նշանակէ, քանի որ այս բայը չի կրնար առանձին հանդէս գալ, այլ իր հետ կը պահանջէ ուրիշ բայ մը. օրինակ՝ **կարենալ երգել, կարենալ քնանալ** եւ այլն, եւ նախադասութեան բայական խնդիրը որոշողը այս երկրորդ՝ յարադրաբար դրուած բայը կ'ըլլայ՝ ըստ իր սեռին. երգել **մեղեդի** մը (հայցական հոլով), քնանալ **կէս գիշերին** (**տրական** հոլով):

Ուրեմն այս հոլովներու ձեւաւորումը ոչ մէկ առնչութիւն ունի **կարենալ**-ին հետ:

Աւելցնեմ սա եւս. այս իր վրայ ավելցող յարադիր բային հետ **կարենալ**-ը կը կազմէ ինքնուրոյն բայատեսակ մը, որ կարելի է կոչել **բաղադրեալ** կամ **բարդ** բայ: Այս եզրերը ես կ'առաջարկեմ գործնականութեան սիրոյն, այլապէս որեւէ սերտողութիւն չէ նուիրուած այս երեւոյթին, ուստի անուն մըն ալ չէ տրուած անոր:

Հիմա սերտենք այս կառոյցը կիրարկողներու զառաձուժին պատճառը:

Ինչո՞ւ այնքան անուանի գրողներ, մտաւորականներ, դասախօսներ, բանասէրներ սխալ կիրարկած են զայն կամ թէ ինչի՞ մէջ կը կայանար սխալը:

Կարենալ երգել կառոյցին մէջ ունինք գերադաս անդամ մը՝ **կարենալ**, եւ ստորադաս անդամ մը՝ **երգել**: Արդ, ըստ քերականութեան ոսկեայ կանոնին՝ բաղադիր կառոյցի մը մէջ միայն գերադաս անդամն է, որ կրնայ փոփոխութիւն կրել, իսկ ստորադաս անդամը կը մնայ անփոփոխ:

Ուրեմն այս պարագային՝ փոխուողը պարտի ըլլայ **կարենալ**-ը, անփոփոխ մնացողը՝ **երգել**-ը: Ուշադրութիւն, ամէն անգամ, որ կը փորձուինք նուազագոյն փոփոխութեան ենթարկել այս վերջինը, օրինակ՝ զայն խոնարհելով, հոլովելով կամ թէ յօդ մը կամ որեւէ մասնիկ ավելցնելով վրան, ապա ստուգապէս կը գայթակղինք. **երգել**-ը պիտի կոյս մնայ:

Ահա այս կուսուրթիւնն է, որ... դարեր շարունակ չէ յարգուած:

- Պիտի կարենամ **երգել**
- երգել** կարենալու համար ձայն պետք է
- երգել** չկարենալը իր թերութիւնն է
- երգել** չկարենալուս կը ցաւիմ
- Ան **երգել** չկարենալուն պատժուեցաւ
- երգել** կարենալը այնքան ալ դժուար չէ
- երգել** չկարենալն է դժուար
- երգել** չկարենալէն ձայնը կորսնցուց
- երգել** կարենալով ո՞ր պիտի հասնիս

Կարենալ-ը չի կրնար որեւէ գոյականական խնդիր ունենալ, այսինքն միանալ գոյականի մը. այսպէս է, քանի ան սեռ չունի: Ան միշտ ու միշտ պարտաւոր է յենելու յարադիր բայի մը, եւ այս վերջինն է, որ կրնայ խնդիրներ ունենալ. օրինակ՝

- երգ մը** ըմբռնչիւնել կարենալու համար, հսկայ գումար վճարեց:
- երգ մը** հայցական հոլով ուղիղ խնդիրը կը պատկանի **ըմբռնչիւնել**-ին:
- Պայտին** զարնել կարենալու համար՝ պետք է զարնել նաեւ գամին:
- Պայտին** տրական հոլով անուղղակի խնդիրը կը պատկանի **զարնել**-ին:

§50. Սխալ գործածութեան նմուշներ

1. Գատըգիւղ չկրնալ **երթալուն**... համար (ԱԱ, էջ 135):
2. Կ'ուզէ զայն ջախջախել՝ կարենալ **տօնելու** համար... (Սիամանթօ, «Կովկաս»):
3. Մայրը մեռած է... առանց կարենալ **սնուցանելու** իր երախան (ԵՕ, «Ընկեր Բանջունի», նախաբան):
4. Ազատօրէն կարենալ **խօսելու** համար... (ՌՍ, «Վեցերորդ զգայարան»):
5. Գիտե՞ս ցաւը որ կայ՝ գրել ուզածը չկարենալ **գրելուն** մէջ (ՎՎ, էջ 508):
6. Աղէտը չկարենալ **կանխելու** համար զիս պիտի մեղադրէր (ԱՅ, էջ 435):
7. Ամբողջ ազգ մը կրնալ **տեսնելու** համար... (ՅՕ, «Գիրքերու քովս ի վեր», էջ 72):
8. Պիտի տառապիւք անոնց չկրնալ **իջնալնու** (անդ, էջ 191):
9. Մտիկ կ'ընէր՝ առանց կարենալ ձեռք մը **երկարելու** (ՎՕ, «Փախստականը», էջ 48):
10. Չունիմ բնագիրը՝ կարենալ **լուծելու** համար այս հանելուկը (ԲԹ, «Լսարան հայ լեզուի», էջ 188):

11. Մարդոց մեծամասնութիւնը կը քնանայ կամ չկարենալ **քնանալու** տառապանքը կ'ապրի (Ռ. Յատտենեան, «Առաստաղ», Էջ 29):
12. Ջուրերը, դիւրաւ անցք **չկրնալ գտնելուն**, կը պտոտակին, կը փրփրին (Յ. Մնձուրի):
13. Փաստաբան չկրցող **եղողները**՝ վաճառական կ'ըլլան, նպարավաճառ չկրցող **եղողները**՝ մանրավաճառ կ'ըլլան, մանրավաճառ չկրցող **եղողները** քահանայ կ'ըլլան (Նշան Պեշիկթաշլեան, «Մեր դրախտէն», Էջ 112):
14. Իր ուսերուն վրայ առաւ՝ առանց թելերուն մէջ կարենալ **ամփոփելու** (ԳՁ «Փոթորիկը»):
15. Այդ գործը չկրցող **հասկցող** մէկ քանի հոգի հեղինակի համբաւ շինեցին (ԳՁ, «Ուրջ տարի ետք»):
16. Այնքան անարատօրէն չկարենալ **ապրելուն** կ'ափսոսար (Երուխան, «Ամիրային աղջիկը», Էջ 250):
17. Համիտին այնչափ մեծ ճիգերով **չկրցած փճացուցած** հայ ազգը... ինքզինք պիտի փճացնէ» (Քասիմ, «Ժամանակ», 31 յուլիս 1910):
18. Ձեռքս ետ կը քաշեմ՝ առանց կարենալ **ծածկելու** զարմանքս (ԱԾ. «Մեծերը եւ միւսները», Էջ 156):
19. Սրածուածներուն ցաւը չկարենալ մեր տրամաբանութեան հետ **հաշտեցնելէ** ետք... (ՊՍ, «Երկու սպանդ», Էջ 68):
20. Ուրիշ մը չկարենալ **սիրելու** տառապանքը (ՊՍ, «Պղտոր ջուրեր...», Էջ 35):
21. Իր պաշտելի հերոսները չկարենալ **մեծարելու** բռնութեան, ենթակայ մարդը չի կրնար... (անդ, Էջ 99): Այս օրինակին մէջ կայ ստորակէտի աւելորդ ու սխալ կիրարկութիւն մըն ալ:
22. Բարեկամներդ չկարենալ **սիրելու** դժբախտութիւնը (անդ, Էջ 156):
23. Չօրութեամբ չկարենալով **ծառանալու** դժբախտութիւնը (անդ):
24. Ոտանաւոր չկարենալ **հրատարակելու** ցաւս ատով կը սփոփէի (Ա. Չոպանեան, «Գրիգոր Չոիրապ»):
25. Յիշում է՝ առանց նշանակութիւնը կարողանալ **որոշելու** (Հ. Աճառեան, Արմ. հտ. 3, «շուշտակ» բառի տակ):
26. Ինք անձամբ չկարենալ **մեկնելով**՝ իր պատուիրակները նշանակած է (Յակոբ Սիրունի, «Պոլիս եւ իր դերը», Ա., Էջ 13):
27. Չկարենալ **ապրելու** եւ չկարենալ **մեռնելու** պէս բան մը ուրեմն (Եդ. Պոյաճեան, «Դեմքեր», Ա., Էջ 196):
28. Բանաստեղծը կը մնայ իր ցաւին հետ հաշտ ու իր **չկարենալ հասնելու** ճակատագրին գիտակ սիրահարը (Մ. Թէօլէօլեան, «Դար մը գրականութիւն», Պոսթոն, 1977, Էջ 182): Նաեւ՝ «Կեանքը **չկարենալ ապրելու** հրայրքին կը հակադրէ...» (անդ, Էջ 489):

29. Շատեր կը նայէին աւերածութեան վրայ՝ առանց կարենալ **որոշելու...** (ԱՅ, էջ 227):
30. Որչափ պիտի սպասենք նոր Չոհրապ մը կարենալ **ողջունելու** համար (Վազգէն Այգունի, «Բագին», 1964, թիւ 4, էջ 79):
31. Յետագային կարենալ ըմբռնելի կերպով **ընդունելու** համար՝ յաջորդական բոլոր ժայթքերը (Գ. Շահինեան, «Բագին», 1964, ապրիլ, էջ 48):
32. Լայն պիտի բանալ կարկինը՝ կարենալ **մօտենալու** համար ճշմարտութեան (ԵՔ, «Քննական տեսութիւն...», էջ 10):
33. Ամեն մարդ վազքի մէջ է... **կարենալ ձեռք բերելու** համար անթացույց մը (ԵՔ, «Կիրակնօրեայ մտորումներ», էջ 111):
34. Անթիքա... աղջիկը **չկարենալ փրկելուն** մեղքը կ'ողբայ (ԳՊ, «Սեմեր», էջ 175):
35. [Ն. Աղբալեան] կը խօսի... զայն **չկարենալ իրագործելու** վախէն (ԳՊ, «Տարմ», էջ 304):
36. Վկայութիւնը կը տառապի հիմնական մեղքէն **չկարենալ պարագրկելու...** ամբողջութիւնը (անդ, էջ 279):
37. Վտանգը կը սպառնայ անգամ մը եւս **չկարենալ** գաղտնիքը **պահելու** (անդ, էջ 287):
38. «Ամեն ինչ **կարենալ բացատրելու** համար» (ՇՇ, «Յառաջ», 24-27 յունուար 1932):
39. [Գրագիրը] ձախողանք մը կը նկատէր այս պարագային օգտակար **չկրնալ ըլլալը**» (ԵՕ, «Ընտանիք, պատիւ, բարոյական», գլ. Է):
40. Իրենց **չկրցած հասկցուցածը** հասկցնողը... (Կարո Սասունի, «Յուշեր», էջ 317):

§51. Սրբագրուած տարբերակներ

1. Գատըգիւղ **երթալ չկարենալուն...** համար:
2. Կ'ուզէ զայն ջախջախել՝ **տօնել կարենալու** համար...:
3. Մայրը մեռած է՝ առանց **սնուցանել կարենալու...**:
4. Ազատօրէն **խօսիլ կարենալու** համար...:
5. Գիտե՞ս այն ցաւը, որ կայ գրել ուզածը՝ **գրել չկարենալու** մէջ:
6. Աղէտը **կանխել չկարենալու** համար զիս պիտի նախատէ:
7. Ամբողջ ազգ մը **տեսնել կարենալու** համար:
8. Պիտի տառապինք անոնց **իջնել չկարենալուն**:
9. Մտիկ կ'ընէր՝ առանց ձեռք մը **երկարել կարենալու**:
10. Չունիմ բնագիրը՝ **լուծել կարենալու** համար այս հանելուկը:

11. Մեծամասնութիւնը... **քնանալ չկարենալու** տառապանքը կ'ապրի:
12. Ձուրերը, դիւրաւ անցք **գտնել չկարենալուն (պատճառով)**, կը պտուտկին, կը փրփրին:
- Նաեւ՝ «Ձուրերը, դիւրաւ անցք **չկարենալով գտնել**, կը պտուտկին...»:
13. Փաստաբան **ըլլալ չկրցողները**՝ վաճառական կ'ըլլան, վաճառական **ըլլալ** չկրցողները՝ մանրավաճառ կ'ըլլան, մանրավաճառ **ըլլալ չկրցողները** քահանայ կ'ըլլան:
- (Իսկ ասոնք **ըլլալ չկրցողները** կը թուի... երգիծաբան կը դառնան – ԱԵ):
14. Իր ուսերուն վրայ առաւ՝ առանց թելերուն մէջ **ամփոփել կարենալու**:
15. Այդ գործը **հասկնալ չկրցող** մէկ քանի հոգի հեղինակի համբաւ շինեցին:
16. Այնքան անարատօրէն **ապրիլ չկարենալուն** կ'ափսոսար:
17. Համիտին... **փճացնել չկրցած** հայը ինքզինք պիտի փճացնէ:
18. Առանց **ծածկել կարենալու** զարմանքս...:
19. Մեր տրամաբանութեան հետ **հաշտեցնել չկարենալէ** ետք...:
20. Ուրիշ մը **սիրել չկարենալու** տառապանքը:
21. Իր պաշտելի հերոսները **մեծարել չկարենալու**...:
22. Բարեկամներդ **սիրել չկարենալու** դժբախտութիւնը...:
23. Չօրութեամբ **ծառանալ չկարենալու** դժբախտութիւնը:
24. Ոտանաւոր **հրատարակել չկարենալու** ցաւս ատով կը սփոփէի:
25. Յիշում է՝ առանց նշանակութիւնը որոշել կարողանալու:
26. Ինք անծամբ **մեկնիլ չկարենալով**...:
27. **Ապրիլ** չկարենալու եւ **մեռնիլ չկարենալու** պէս բան մը ուրեմն:
28. Բանաստեղծը կը մնայ... իր ճակատագրին **հասնիլ չկարենալու** գիտակ սիրողը:
29. Շատեր կը նայէին աւերածութեան վրայ՝ առանց **որոշել կարենալու**...:
30. Նոր Չոհրապ մը **ողջունել կարենալու** համար:
31. Հետագային ըմբռնելի կերպով **ընդունիլ կարենալու** համար...:
32. **Մօտենալ կարենալու** համար...:
33. **Ձեռք բերել կարենալու** համար...:
34. Աղջիկը **փրկել չկարենալուն** մեղքը...:
35. Չայն **իրագործել չկարենալու** վախէն...:
36. Ամբողջութիւնը **պարագրկել չկարենալու** հիմնական մեղքէն...:
37. Անգամ մը եւս գաղտնիքը **պահել չկարենալու**...:

38. Ամեն ինչ **բացատրել կարենալու** համար:

39. Այս պարագային օգտակար **ըլլալ չկարենալը**:

40. Իրենց **հասկցնել չկրցածը** հասկցնողը...

§52. Իսկ Օշականի հետեւեալ նախադասութիւնը՝ «Կրցածնին ըրին, որպէսզի մոռնային՝ իրենց **չկրնալ սիրած** հայ ժողովուրդը...» (Համապատկեր, Ա., Էջ 215), փրկել կարենալու համար պէտք է լրիւ փոխել անոր կառոյցը. «Կրցածնին ըրին, որպէսզի մոռնային այն ժողովուրդը, որ **չէին կրցած սիրել**»:

Կամ՝ «Կրցածնին ըրին, որպէսզի մոռնային՝ իրենց **սիրել չկրցած** հայ ժողովուրդը...»:

§53. Անշուշտ **կարենալ**-ի գերադաս դիրքին վրայ կրնան գտնուիլ ուրիշ բայեր, օրինակ՝ **յորդորել դադրեցնել, թելադրել հրաժարիլ, որոշել մեկնիլ, վճռել պայքարիլ, ջանալ մեղմացնել, առաջարկել գործակցիլ, ձգտիլ միացնել, համարձակիլ հակաճառել, ջանալ շինել, փափագիլ յաջողիլ, փորձել սորվիլ** եւ այլն:

Օրինակ՝ **մեկնիլ որոշելը, մեկնիլ որոշելու, մեկնիլ որոշելէ անկախ, մեկնիլ չորոշած, մեկնիլ չորոշելուս պատճառով** եւ այլն, ուր **մեկնիլ** յարադիր բայը մնաց անփոփոխ եւ բոլոր փոփոխութիւնները իր վրայ առաւ գերադաս բայը:

Նաեւ՝ «Սորվիլ **չփորձելուս** պատճառով տգէտ մնացի»:

ՄԱՐՈ, ՄԱՐՈՅ, ՄԱՐՕ

§54. Սկսելու համար ըսենք, որ հայերէնը **օ** տառով վերջացող բառ չունի եւ չի կրնար ունենալ, քանի որ **օ** տառը ծնունդն է պատմական **աւ**-ի մը, որ իրմէ ետք ունեցած է բաղաձայն մը, առանց որուն **օ**-ն չէր կրնար յառաջանալ:

Արդարեւ, հայերէնի մէջ գրաբարեան **աւ** երկբարբարը **օ** տուած է միայն հոն, ուր այդ **աւ**-ին կը յաջորդէր բաղաձայն մը. այլ պարագաներու՝ բոլոր **աւ**-երը մնացած են անփոփոխ. օրինակ՝

աւր	- օր	աւուր	- աւուր
աւրենք	- օրենք	աւատ	- աւատ
գաւտի	- գօտի	գաւաթ	- գաւաթ
խաւս(իլ)	- խօս(իլ)	հաւատ	- հաւատ
կարաւտ	- կարօտ	դաւ	- դաւ
հաւտ	- հօտ	հաւան	- հաւան
մաւտ	- մօտ	նաւ	- նաւ
նարաւտ	- նարօտ...¹	շառաւիղ	- շառաւիղ...

1. Այս կանոնէն խուսափած են չորս հասարակ անուններ՝ **աղանի, հաւկիթ, նաւթ, քաւթառ**: Իսկ յատուկ անուններէն միայն Պօղոս-ն է, որ ենթարկուած է անոր: Ուրիշ որեւէ յատուկ անուն չէ ունեցած **աւ > օ** հնչիւնափոխութիւնը. օրինակ՝ **Աւրելիոս, Աւգեան, Աւստրիա, Աւստրալիա, Կովկաս-Կաւկաս, Մաւրիտանիա, Փաւստոս** եւ այլն:

§54ա. Այս օրինակները ցոյց կու տան, որ բառավերջի դիրքի վրայ չէր կրնար **օ** յառաջանալ, աւելի ճիշտը՝ անբաղաձայնայաջորդ **օ**-ն հայերէնի մէջ չի կրնար գոյութիւն ունենալ: Եւ արդէն չունի. պետք չէ խաբուիլ **զերօ** եւ **քիօ** բառերէն, որոնց երկուքն ալ նոր փոխառութիւններ են եւ երկուքն ալ անգիտութեան հետեւանք են:

Սակայն անդին ունինք մէկ կողմէ հայերէն փաղաքշական յատուկ անունները՝ **Կարօ, Մարօ, Սագօ, Աօ, Մկօ, Աքօ** եւ այլն (ասոնք 19-րդ դարուն սկսան երեւի), միւս կողմէ՝ **օ**-ով վերջացող օտար յատուկ անունները՝ **Պորտօ, Միլանօ, Վաթերօ, Օսլօ, Պոլերօ, Ժանօ, Յիւկօ** եւ այլն... որոնք բոլորն ալ հակականոնական են, անշուշտ, սակայն ունին այն առաւելութիւնը, որ հանրօրէն ընդունուած ու կիրարկուած են: Անցողակի ըսեմ, որ յատկապէս կարգ մը միխթարեաններ, բայց նաեւ որիշներ առաջարկած են **Պորտոյ, Մարոյ** ձեւերը՝ հաւատարիմ մնալով, իբրեւ թէ, գրաբարի ոգիին, ըստ որուն՝ **ո**-ով ալ բառ չի վերջանար հայերէնի մէջ. կարծես **այո, քո, ուսո՛, մատո՛, փլո՛, կեցո՛** եւ այլն հայերէն չեն: Միխթարեաններու անշքացումով՝ իրենց այս առաջարկն ալ լայնօրէն անպաշտպան մնաց, եւ տիրապետող դարձաւ **Մարօ, Պորտօ՝ օ**-ով աւարտող ձեւը: Օրին Գազանճեան կանոնակարգեց նաեւ ասոնց թեք հոլովաձեւերը. ըստ այսմ՝ **Մարօ, սակայն Մարոյի, Մարոյէ, Մարոյով, եւ ոչ՝ Մարօյի-Մարօի, Մարօյէ-Մարօէ, Մարօյով-Մարօով:**

§55. Եթէ այս սահմաններուն մէջ բաւական միօրինակութեան հասած ենք, շեղումներն ալ անպակաս չեն. «Մեհեան»-ի մէջ ազատօրէն գրուած են **Մարօի** եւ **Մարօյի** մերժելի ձեւերը, եւ ասոնք կը շարունակեն գրուիլ մինչեւ հիմա ալ թէ՛ դպրոցականներու, թէ՛ խմբագիրներու, թէ՛ գրագետներու կողմէ:

Սակայն բազմաձեւութեան եւ շեղումներու իսկական աղբիւրը կը մնայ ասոնց յօդառութիւնը, որ կը կատարուի երկու ձեւով՝ **Մարօ-Մարօն** եւ **Մարօ-Մարոն**, այնպէս ալ՝ **Աւօ-Աւօն** եւ **Աւօ-Աւոն** եւ այլն, այլ խօսքով՝ մեր գրողներուն մէկ մասը բառավերջի **օ**-ն անփոփոխ կը պահէ յօդառութեան առթիւ՝ **Մարօն** եւ **Աւօն**, իսկ միւս մասը, մեծ մասը, զայն կը վերածէ **ո**-ի՝ **Մարոն** եւ **Աւոն**: Ինչո՞ւ այս վերջին ձեւը՝ **Մարոն** եւ **Աւոն**, ոչ ոք բան մը գիտէ, ոչ ոք բացատրութիւն մը ունի, – չունի, որովհետեւ չկայ, – սակայն ոչ ոք կը յօժարի նման անհեթեթութենէ հրաժարիլ:

§56. Ո՞ր է լուծումը այս բոլորին:

Շատ պարզ է. լուծումը կը կայանայ հոն, ուր բոլոր սխալագրութիւնները այլեւս անկարելի կը դառնան. այս պարագային՝ բառավերջի **օ**-ին **ո**-ի վերածումը. այսինքն՝ **Մարո, Աւո, Սագո, Պորտո, Միլանո, Յիւկո** եւ այլն: Նման սկզբնաձեւ մը նախ եւ առաջ հայեցի է եւ վերջ կու տայ անբաղաձայնայաջորդ **օ**-ի հակականոնական երեւոյթին: Միւս կողմէ՝ յօդառութեան եւ թեք հոլովներու պարագային, այլեւս սխալելու բացարձակապէս տեղիք չի մնար, քանի որ **ո**-ն անփոփոխ կը մնայ բոլոր պարագաներուն՝ **Աւո-Աւոն-Աւոյին-Աւոյէն-Աւոյով:**

Եթե յաջողեցանք աննախապաշար ու առողջ մտածողությամբ մը հաստատել բառավերջի ո-ն՝ **Մարո, Յիկո** եւ այլն, ինչպէս նաեւ **ամեն** սկզբնաձեւը՝ **ամեն**-ի փոխարէն, ապա մեր ուղղագրութենէն ջնջած կ'ըլլանք ինչիւնափոխական բոլոր անախորժ ու կամայական երեւոյթները, որոնք խառնարանի վերածած են մեր ուղղագրութիւնը, եւ բանիւ Նովին մեծագոյն ծառայութիւնը մատուցած կ'ըլլանք թէ՛ մեր լեզուին, թէ՛ ապագայ սերունդներուն:

§57. Բառավերջի օ: Եթե Նոյնիսկ յաջողինք յատուկ անուններու վերջի **օ**-ն փոխարինել **ո**-ով, ինչպէս առաջարկեցինք, ապա մենք պիտի շարունակենք բառավերջի **օ** ունենալ ամեն անգամ որ կը տառադարձենք օտար բառ մը կամ անուն մը, որ կ'աւարտի ֆրանսական **eu** քմային ինչիւնով. օրինակ՝ **Ռիւ Պլէօ** (թաղամաս մը Փարիզի մէջ՝ Rue Bleue): Նման պարագաներու, երբ կը հոլովենք այսպիսիները, պետք չէ **օ**-ն վերածել **ո**-ի ու գրել **Պլէոյի-Պլէոյէ-Պլէոյով**, որովհետեւ ասոնք կը կարդացուին **Պլէ-օյի, Պլէ-օյէ, Պլէ-օյով**, ինչ որ աղաւաղուած արտասանութիւն է: **Պլէօ** անունին մէջ **է**-ն այլեւս **է** չէ, **օ**-ն իր կարգին **օ** չէ, այլ այս երկուքը միանալով տուած են Նոր տառ մը, որուն **օ** բաղադրիչը այլեւս ենթակայ չէ **օ > ո** աւանդական ինչիւնափոխութեան: Ուրեմն պիտի գրենք՝ **Պլէօ-Պլէօյի-Պլէօյէ-Պլէօյով**. այս Նոյն ձեւով նաեւ բոլոր օտար բառերու վերջավանկի **էօ**-ին համապատասխանող տառադարձութիւնները:

ՊԱՏԻՒ-ՊԱՏՈՒԵԼ- ՊԱՏԻՈՒԻԼ-ՊԱՏԻՈՒՈՒՄ

- Թօթուել, կեղուել, հաշուել, հովուել, պատուել, ցրուել
- Բովել, գովել, թովել, ժողվել, հովել, սորվիլ
- Գրաւել, ձեւել, պարգեւել

§57ա. Ասոնք բոլորը ներգործական բայեր են եւ կը յատկանշուին իրենց արմատին ծայրը՝ **ել** եւ **իլ** լծորդութենէն առաջ լսուող «v» ինչիւնով, որ գրուած է **ու**-ով, **լ**-ով կամ **վ**-ով: Ամենէն բարդը հաւանաբար **հովուել** բայն է, որ օժտուած է երկու **v**-ով՝ **հո**-**vv**-ել: Ասոնց ներգործական կիրարկութիւնը, ինչպէս անոնք բերուած են այստեղ, ընդհանրապէս շփոթի տեղիք չի տար՝ **կը հովուեմ, կեղուեց, հաշուած, հովուեր** եւ այլն: Դժուարութիւնը կամ խայտաբղէտութիւնը կը սկսի կրաւորական սեռով, որուն գրութիւնը, որ իր կարգին կ'աւելցնէ **v** մը, մնայուն թնճուկ մըն է արեւմտահայուն համար, որ կը դիմէ զանազան արուեստական ու կամայական միջոցներով՝ **կը կեղուէ- կը կեղուի, կը կեղուրուի, կը կեղուրի, կեղուեցաւ, կեղուրեցաւ** եւ այլ սխալ ձեւեր. օրինակ՝ **կը կեղուրած** (Շ. Մալխազալեան, «Ազդակ», 22 մայիս 2014), **կը պատուրլին** (Պ. Սնապեան, «Ազդակ գրական», թիւ 46, 2014), **կը հաշուրլի** (Պ. Աղպաշեան, «Նոր օր», 22 մայիս 2014): Այսուհանդերձ կանոնը այնքան ալ բարդ չէ, բայց ան մեր դպրոցական դասագիրքերէն ոչ մէկուն մէջ ուսուցուած է դժբախտաբար:

Ըստ կանոնի՝ ներգործական բայը կրաւորական կը դառնայ **ել եւ իլ** լծորդները հաւասարապէս վերածելով **ուիլ-ի**․ օրինակ՝ **երգել-երգուիլ, խօսիլ-խօսուիլ**։ Կատարենք այդ վերածումը եւ կը ստանանք՝

- *** պատուել - **պատուուիլ**
- *** բովել - **բովուիլ**
- *** գրաւել - **գրաւուիլ**

Այս պայմաններուն մէջ ասոնք բոլորը կը խոնարհուին **խօսիլ** բային պէս եւ հասարակօրէն պիտի տան՝ **կը պատուուի, կը բովուի, կը գրաւուի**։

Ուշադրութիւն. **ցրուել** բայը ունի **ցրուիլ** չէզոք մըն ալ․ օրինակ՝

- Անցորդներուն **ցրուեցին** թռուցիկները։
- Աշակերտները դադարին **ցրուեցան**։

Կրաւորականը կը կազմուի ներգործականէն՝ **ցրու-ել > ցրու-ուիլ**¹։

Ինչ որ առաջին շարքի բայերուն մէջ կը յառաջացնէ **ու**-երու կուտակում մը՝ **պատուուիլ, թօթուուիլ, հովուուիլ, ցրուուիլ** եւ այլն։

Մենք ունինք գեղեցիկ սովորութիւն մը, որ աչքին հաճոյք պատճառելու համար զոյգ **ու**-երէն առաջինը կը վերածէ **ւ**-ի, յատկապէս կրաւորական բայերու մէջ, ուրեմն այս պարագային եւս առաջին շարքի բայերը կրնանք վայելչօրէն գրել՝ **կը պատուուի-պատուուած, կը թօթուուի-թօթուած, կը կեղուուի-կեղուած, կը հաշուուի-հաշուած, կը հովուուի-հովուած, կը ցրուուի-ցրուած**։

Միւս երկու շարքերը ուղղագրական որեւէ արտասովոր կացութիւն չեն ներկայացներ։ Ինչպէս՝

- **բովել-բովուիլ-բովուած**
- **գրաւել-գրաւուիլ-գրաւուած**

Քիչ մը աւելի բարդ է պարագան արեւելահայ բայածելերու անկատար ներկային եւ անցեալին, որոնք **ում-ով** կը վերջանան (**երգում է, երգում էր**)․ այս ժամանակները իրենց կարգին **ու** մը պիտի աւելցնեն բերուած բայածելերուն վրայ, ինչպէս՝ **պատուուում, թօթուուում, կեղուուում, հաշուուում, հովուուում, ցրուուում**․ օրինակ՝ «Այս վարունգը **չի կեղուուում**»։ Արդ, ի՞նչ լուծում տալ այս երեք **ու**-երու կուտակումին։ Լուծումը երկուք է՝ կա՛մ **պատուում, թօթուում, կեղուում, հաշուում, հովուում, ցրուում**², կա՛մ **պատուուում, թօթուուում, կեղուուում, հաշուուում, հովուուում, ցրուուում**։ Այս երկուքը համարժէք եւ հաւասարապէս ճիշտ լուծումներ են։ Կը մնայ ընտրել։ Մեր կարծիքով՝ վերջին ձեւերը աւելի յարմար ու ակնահաճոյ են, քանի որ արեւմտահայերս երկու **ու**-երու յարադրութեան վարժութիւնը բաւական ունինք կամ թէ ունեցած ենք։

1. Ուրեմն՝ **ցրուիլ** չէզոք, **ցրուել**՝ ներգործական, **ցրուուիլ-ցրուուիլ**՝ կրաւորական։

2. Մ. Աբեղեանի աշխատութեան լիբանանեան հրատարակութեան մէջ կը գտնենք. «Ամեն բարիք **պարգեւում է...**» (ՀՀԳՊ.2, էջ 315),– որ արեւմտահայ հրատարակիչինն է եւ թելադրելի ձեւը չէ։ Նոյնը կը գտնենք Կոստան Չարեանի «Նաւը լեռան վրայ» վեպին մէջ. «Հայաստանի անկախութեան օրերը **հաշւում էին**». «**Խաչածելում** են հոգեկան հիմնական հոսանքները»։ Այլեւ՝ «Մեծ խանը ընդունում է նորան սիրով, **գրաւում** նորա արտաքինով...» («Ֆրիկ դիւան», էջ 62)։ Միայն մէկ հրատարակութեան մէջ գտած ենք **վվ**․ օրինակ՝ «Դուք դեպի վատթարն էք ժողովում» (Հայաստանի Աստուածաշնչական ընկերութիւն, «Նոր կտակարան», Ա. Թուղթ առ կորնթացիս, 11/ 17, 1998)։

Ծանօթ.- 1. Հովիւ-հովուելէն կը յառաջանան հովիւ-հովուական եւ հովիւ-հովուութիւն-հովուութիւն: 2. Այս խումբին հետ պէտք չէ շփոթել հետեւեալները՝ **խածուըտիլ, ծեծուըտիլ, հոտուըտայ, պահուըտիլ, քերուըտիլ, քսուըտիլ կամ քսուըտիլ, սիրուըտիլ, լզուըտել, կանչուըտել,** որոնց **ուըտ** կամ **ուըտ** բաղադրիչը մետրոպէան ուղղագրութեամբ արտայայտելու ուրիշ միջոց չկայ: Այս բաղադրիչը բերուած բառերուն կու տայ բազմապատկութեան կամ փոխադարձութեան իմաստը. օրինակ՝ **հոտուըտայ**՝ մէկէ աւելի անգամ հոտը առնել, **խածուըտիլ**՝ զիրար փոխադարձաբար խածնել: 2. Ասոնց տողադարձին համար տեսնել **§78, ծանօթ. 2 եւ 3:**

Այսպիսիները կարդալով պէտք չէ գոհանալ, այլ մատիտ ի ձեռին բազմաթիւ փորձեր կատարել թուղթի վրայ՝ վարժուելու համար անոնց քիչ մը արտասովոր գրութեան:

ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼ, ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻԼ...ԱՃԱՊԱՐՈՒԻԼ

§58. Բաւական տարածուն սխալագրութեան առարկայ է **շարունակել** բայը եւս, երբ հարկ ըլլայ ասոր կցել կրաւորական ուրիշ բայ մը՝ իբրեւ լրացում. այս պարագային՝ ոմանք անշեղ բնագոյով մը կրաւորական կը դարձնեն նաեւ **շարունակել**-ը. ահա օրինակներ մեր մամուլէն՝ արեւելահայ թէ արեւմտահայ.

- Կրակոցի ձայները **կը շարունակուին լուսիլ:**
- Բանտարկեալների հանդէպ բռնութիւնները **շարունակուում են կիրառուել** (Tert.am, 10-5-13):
- Ամեն ինչ **շարունակուում է պտտուել** («Ազգ», 19-9-13):
- Պատահարների մեծ թիւ է **շարունակուում գրանցուել** («Հետք», 14-11-14):

Սա հայերէն չէ եւ ընդհանրապէս լեզու ալ չէ. **շարունակուիլ** կրաւորական բայը, գերադաս կիրարկութեամբ, չի կրնար իբրեւ լրացում առնել ուրիշ կրաւորական մը: Ան պէտք է կիրարկուի ներգործական սեռով. ուրեմն՝ «Կրակոցի ձայները **կը շարունակեն լուսիլ**» եւ «Նոր սեռը **սկսած է մշակուիլ**» եւ այլն:

§59. Անշուշտ այլ հարց է, երբ **շարունակել** բայը առանձին կը գործածուի. այս պարագային միշտ ալ կարելի է զայն կրաւորական կիրարկել. օրինակ՝ «Կրակոցի ձայները **կը շարունակուին**»:

Այլ սխալ օրինակներ՝ թաւատառ, իրենց սրբագրուած տարբերակներով..

- Բռնութիւնները **շարունակուեցան կիրարկուիլ:**
Բռնութիւնները **շարունակեցին կիրարկուիլ:**
Բռնութիւնները **շարունակուեցան:**

- Պտուղները **շարունակուեցան գողցուիլ**:
 Պտուղները **շարունակեցին գողցուիլ**:
 Պտուղներու գողութիւնը **շարունակուեցաւ**:

- Մեր բողոքը **շարունակուեցաւ անտեսուիլ**:
 Մեր բողոքը **շարունակեց անտեսուիլ**:
 Մեր բողոքին **անտեսումը** **շարունակուեցաւ**:

- Ռազմափորձերու յայտագրերը **կը շարունակուին գործադրուիլ** (Գ. Տերտերեան, «Դարավերջի անդոհանք», էջ 242): «Արտաքին աշխարհում **շարունակուել են պահպանուել** տնտեսական դանդաղ աճի միտումները» («Ազգ», 1-4-16):

Որոնք պէտք է ըլլան՝ **կը շարունակեն գործադրուիլ** եւ **շարունակել են պահպանուել**:

§60. Շարունակուիլ կրաւորական բային հետ թոյլատրելի է կրաւորականէն տարբեր անորոշ դերբայ եւս կիրարկել իբրեւ լրացում կամ կազմել բաղադրեալ ստորոգիչ, մինչդէռ **շարունակել** ներգործականը կրնայ որեւէ սեռի անորոշ դերբայ ստանալ իբրեւ լրացում: Կը բերենք օրինակներ իրենց սրբագրուած տարբերակներով.

Սխալ՝ Առուին քուրը **շարունակուեցաւ հոսիլ**:
 Ճիշտ՝ Առուին քուրը **շարունակեց հոսիլ**:

Սխալ՝ Գարունը **շարունակուեցաւ ուշանալ**:
 Ճիշտ՝ Գարունը **շարունակեց ուշանալ**:

Սխալ՝ Դժգոհութիւնը **շարունակուեցաւ աճիլ**:
 Ճիշտ՝ Դժգոհութիւնը **շարունակեց աճիլ**:

Այս արգելքը չի տարածուիր ընդհանուր առմամբ կրաւորական բայի խնդրառութեան վրայ, եւ լեզուն կը թոյլատրէ այլ կրաւորականներու՝ ունենալ իրենց անորոշ դերբայով լրացումները. օրինակ՝ **ստիպուիլ յանձնուիլ(ու), փորձուիլ քալել(ու), պատրաստուիլ հասցնել(ու)** եւ այլն:

§61. Կրաւորականի ուրիշ անհեթեթ կիրարկութիւն մը ունի **աճապարել** բայը. օրինակներ ընթացիկ մամուլէն՝

- Վերլուծաբաններ կը նկատեն, թէ Փուլին **աճապարուած** է:
- Մենք երբեք **աճապարուած չենք** զգար:
- Անոնք ըսին, թէ իրենք **աճապարուած չեն**....:

Ասոնք մերժելի բայածելեր են, որոնք յառաջացած են ֆրանսերէնի հետեւողութեամբ՝ On est pressé: Պէտք է ըլլան՝ Փուլին **կ'աճապարէ, չենք աճապարեր, չեն աճապարեր**, մանաւանդ որ **աճապարել** չէզոք բայ է եւ կրաւորական չ'ունենար:

ՈՒՄԻՆ, ՈՐՇԻՆ

§62. Ծանօթ իրողութիւն է, որ այս երկուքէն առաջինը արեւմտահայերէնի մէջ կը կիրարկուի անձի համար, օրինակ՝ **ՈՒՄԻՆ ՄԱՐՈՂ, ՈՒՄԻՆ ՍՈՂԱՅ, ՈՒՄԻՆ ՊԻՆՈՒՐ**, իսկ երկրորդը՝ ոչ-անձ ցոյց տուող բառերու հետ, օրինակ՝ **ՈՐՇԻՆ ԱՌԻՆԸ, ՈՐՇԻՆ ԾԱՌ, ՈՐՇԻՆ ՄԻՍՈՔ**: Մեր լեզուի ամենէն անելի իւրացուած կանոններէն մէկն է այս, եւ գրեթէ հազուագիւտ կը պատահի, որ հանդիպինք կանոնազանցութեան: Անշուշտ նկատի ունիմք թիչ թէ շատ գրողական վարժութիւն ունեցող խաւը՝ խմբագիրները, յօդուածագիրները, գրագետները, քարտուղարները եւ նմանները:

Այս կանոնը ունի իր պատմականը:

Մինչեւ 20-րդ դարու կեսերը ան գոյութիւն չունէր արեւմտահայերէնի մէջ: Վերջերս կը կարդայի Զրանդ եւ Չապել Ասատուրներու նամականին, ուր նկատեցի այն անխտիր ու ազատ կիրարկութիւնը, որ ունեցած են այս երկու բառերը անոնց գրիչին տակ: Եւ անշուշտ անոնք բացառութիւն չեն:

Բաց աստի, մինչեւ մեր օրերն ալ կը գտնենք գրողներ, որոնք կ'անտեսեն այս «կանոնը»: օրինակ՝ Մուշեղ Իշխանը, լուսահոգի Չարեհ սրբ. Ազնաւորեանը, որ մեր ժամանակներու լաւագոյն հայերէն գիտցողներէն էր, չէր յարգեր յիշեալ կանոնը. կը ճանչնար միայն **ՈՒՄԻՆ**-ն, որ կը կիրարկէր թէ՛ անձի, թէ՛ ոչ-անձի համար: Կան ուրիշներ եւս, սակայն հազուագիւտ են ներկայիս:

§63. Ինչպէ՞ս յառաջացաւ եւ կայունացաւ այս կանոնը:

Ասոր ախոյանը Բենիամին Թաշեանն է, որ անելի քան 30 տարի տիւ ու գիշեր պայթարեցաւ, մինչեւ որ յաջողեցաւ ընդհանրացնել զայն իրեն ծանօթ այն հնարամտութեամբ ու հետեւողականութեամբ, որոնց գաղտնիքը միայն ի՛նք ունեցած է: Ուրիշ շատ կանոններու համար ալ ճգնեցաւ Թաշեան. ասոնց հանրագումարը կը կազմեն իր հինգ պատկառելի հատորները, յատկապէս «Թիւրն ու թերին» կոչուած մեծարժէք գործը: Շատ ցաւով պիտի նշեմ, որ այս գրքին, որ հրատարակուած է քառասուն տարի առաջ, 750 հատորները չորս տասնամեակ քաշքշուեցան, մինչեւ որ Զամազգայինը վերջերս քանի մը դահեկանով սպառեց անոր վերջին օրինակներն ալ: Մինչդեռ հազարներով պէտք է հրատարակուէր ան ամեն տարի ու բարձի գիրքը դառնար մեր խմբագիրներուն, գրագետներուն, ուսուցիչներուն, ամբողջ ազգին, որպէսզի թիչ մը անելի հայերէն կարելի ըլլայ սորվիլ: Բայց ի՛նչ օգուտ. «Յիւրսն եկ, եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան¹»:

§64. Զիմա, տարիներ ետք, կարելի է արդարօրէն հարց տալ, թէ որքա՞ն ճիշտ վարուեցաւ Թաշեան, այլեւ որքա՞ն իրաւունք ունէր այսպէս վարուելու: Անշուշտ ինդրոյ առարկան միայն **ՈՒՄԻՆ** եւ **ՈՐՇԻՆ** բառերն են:

1. «Իւրայիններուն եկաւ, եւ իւրայինները չընդունեցին զինք» կամ «Զարագատներուն եկաւ, եւ հարագատները չընդունեցին զինք»:

Թաշեանի մտածումը այն էր, թէ **ոեւէ** բառը, որ կազմուած է **ո** եւ **է** բաղադրիչներով, պէտք է կիրարկուի միայն անձերու համար, քանի որ ասոնց առաջին **ո** բաղադրիչը գրաբարի մէջ կը նշանակէ **ով**, որ կը կիրարկուի միմիայն անձերու համար. **ոեւէ** կը նշանակէ, ուրեմն, **ով ալ ըլլայ**: Կարծես իրաւունք ալ ունի, կարելի՞ է, օրինակ, ըսել **ոեւէ ծառ**, այսինքն՝ **ով ալ ըլլայ ծառը**, ո՛չ, կարելի չէ ըսել: Թէեւ ըսողին բերանն ալ օրին ու մինչեւ հիմա ալ չէ պատռած. բայց անցնինք: Դժբախտաբար, սակայն, Թաշեան խոր չմտածեց իր կանոնը կիրարկելէ եւ զայն ոգի ի բռին ուսուցելէ առաջ, ինչպէս շատ յաճախ պատահած է եւ որուն պատճառով ուրիշ սխալներ ալ գործած է ան:

Եւ իշտ է, որ **ծառին**, **ոչխարին**, **արեւի** ու նմաններուն համար անպատեհ է ըսել **ով ալ ըլլայ**, սակայն ունէինք **որեւէ** բառը, իր **որ(ը)** արմատով, որ կիրարկելի է հաւասարապէս թէ՛ անձի, թէ՛ ոչ-անձի համար. օրինակ՝ **ո՞ր** ծառը, **ո՞ր** ոչխարը, **ո՞ր** արեւը, այլեւ՝ այս տողոցմէ **ո՞րը**, այս ծառերէն **ո՞րը**, այս բառերէն **ո՞րը**, ու այսպէս շարունակ՝ ընդգրկելու համար հայերէնի բոլոր գոյականները անխտիր: Թաշեան, յանուն լեզուական միօրինակութեան, պարտեր ընդհանրացնել **որեւէ**-ն՝ ասոր կիրարկութիւնը տարածելով **թէ՛ անձի** եւ **թէ՛ ոչ-անձի** անուններու վրայ: **Ոեւէ**-ն պարզապէս աւելորդ էր, ժամանակի եւ ուժերու մսխում, քանի կրնայինք գոհանալ կոռ ու կոկիկ **որեւէ**-ով, որով միօրինակութիւն մըն ալ հաստատած կ'ըլլայինք արեւելահայերէնին հետ, ինչ որ դէպի ցանկալի լեզուական միութիւն տանող փոքրիկ քայլ մըն է, քանի անոնք կը ճանչնան միայն **որեւէ**-ն: Մենք վերը գոհացուցիչ ցոյց տուինք վերոյիշեալ կանոնը իւրացուցած ու գործադրող արեւմտահայերու թիւը. սակայն, վերջին հաշուով, պէտք չէ մոռնալ, թէ մեր թուած անձերու ընդհանուր գումարը մեր ժողովուրդի մէկ չնչին տոկոսն է. հապա մնացեալն էր... անոնք ալ կը զանազանէ՞ն **ոեւէ**-ն եւ **որեւէ**-ն: Մեր մատուցած դպրոցականները որքանով կը յաջողին տիրապետել այս առեղծուածային երկուութեան: Թաշեան պարտեր իր պայթարը ուղղել **ոեւէ**-ի կիրարկութեան դէմ, որպէսզի նոր սերունդներու բառապաշարէն ու գիտակցութենէն դուրս դրուէր ան, որ աշխարհաբարեան կառոյց ալ չունի: Օրին որեւէ առողջ ձայն չհակադրուեցաւ Թաշեանին, ընդհակառակն, առաջարկուած կանոնը մտաւ զանազան ուղեցոյցներու եւ դասագիրքերու մէջ, իբրեւ արեւմտահայերէնի ամենէն նուիրական ու անյեղելի օրէնքներէն մէկը, որ մինչեւ այսօր ալ կը փորձուի ուսուցել, յարգել ու յաւերժացնել, բայց թէ ճիշտ ի՞նչ յաջողութեամբ, – չենք կրնար ըսել. որքանով զայն կ'ըմբռնեն մեր նոր սերունդները: Ինչո՞ւ այս ժամավաճառութիւնը, ուժերու այս յումպէտս մսխումը:

Երբ այս կամ այն կանոնին կը կառչինք, պէտք չէ մտածենք միայն միջինարեւելեան գաղութներուն մասին, – թէեւ հիմա այլեւս ասոնց կացութիւնն ալ փայլուն չէ, – այլ մանաւանդ հեռաւոր Քանաւայի, Լոս Անճելըսի, Աւստրալիոյ դպրոցականներուն մասին եւս, որոնց սորված իւրաքանչիւր բառը, – ա՛լ չեմ ըսեր կանոնը, – իսկական տաժանք մըն է թէ՛ իրենց, թէ՛ իրենց ուսուցիչներուն համար:

ՏԵՂԻ ՏԱԼ, ՏԵՂԻՔ ՏԱԼ, ՏԵՂ ՏԱԼ

§65. Ասոնցմէ առաջինը կը նշանակէ զիջի, դիրքերը յանձնել, նահանջել եւ այլն. օրինակ՝ երկու հակաճառողներ երկար կը վիճին, եւ ահա կու գայ պահ մը, ուր կողմերէն մէկը կը հրաժարի իր տեսակետէն կամ կ'իւրացնէ հակառակորդին տեսակետը՝ ան **տեղի կու տայ**: Կամ թէ բանակ մը երկար կը դիմադրէ թշնամիի գրոհներուն, սակայն ի վերջոյ իր դիրքերը կը լքէ անոր դիմաց կամ ալ կը յանձնուի անոր՝ **տեղի կու տայ**: Իսկ **տեղիք տալ** պարզապէս կը նշանակէ առիթ տալ, պատճառ դառնալ. օրինակ՝ «Այդ տեսակետդ **տեղիք տուաւ** վեճերու» կամ «Այս նիստ ու կացովդ **տեղիք կու տաս** բամբասաններու» եւ այլն:

- Ձմռան ցուրտը տեղի տուաւ գարնան բարեխառնութեան:
- Յորդ անձրեւները տեղիք տուին մեծ ողողումներու:

Արեւմտահայը ընդհանրապէս չի ճանչնար ասոնցմէ երկրորդը կամ ժամանակի ընթացքին մոռցած է զայն, եւ առաջինը կ'օգտագործէ երկուքին փոխարէն, ինչ որ անշուշտ շատ անախորժ բան է ու մանաւանդ լեզուական անմշակութեան ցուցանիշ մը:

Նաեւ՝ **տեղ տալ**. սա նախորդ երկուքէն բաւական յստակ կը զանազանուի. կը նշանակէ՝ որեւէ անձի կամ առարկայի՝ տրամադրելի տարածքէ մը բաժին հանել, յատկացնել՝ տեղաւորուելու, անցնելու, նստելու, գիշերը անցընելու, պատասպարուելու եւ այլնի համար: **Տեղ տալ** կը նշանակէ նաեւ անտես չառնել, որոշ կարեւորութիւն տալ, յիշել, յարգել. օրինակ՝ «Մեր աշխատութեան մէջ լայն տեղ տուած ենք իր բարեմասնութիւններուն»:

ՑԱԲԱՉՐԿԵԼ, ՑԱԲԱՉԵՐԾԵԼ, ՑԱԲԱՉՐԿԻՉ ԵՒ ՑԱԲԱՉԵՐԾԻՉ

§66. Այս երկուքը արեւելահայ միջավայրի ծնունդ են. զանոնք չենք գտներ արեւմտահայ բառարաններուն մէջ, չէինք գտներ նաեւ մեր բանաւոր խօսքին մէջ: Բայց ահա ժամանակէ մը ի վեր ասոնք կը մտնեն մեր բարբերուն մէջ՝ մասնաւորաբար Հայաստան ուսանած բժիշկներու, այլեւ ընթերցումներու, հեռատեսիլի եւ այլ հաղորդակցութեանց ճամբով: Արեւելահայ արդի բառարանները այս երկուքը հոմանիշ կամ նոյնանիշ կը նկատեն, օրինակ՝ Էդուարդ Աղայեանի երկհատոր բառարանին մէջ կը կարդանք.

ցաւագրկել – ցաւից գրկել, ցաւագերծել
ցաւագուրկ – ցաւից գուրկ, տե՛ս ցաւագերծ

Լեզուական նոյն «տրամաբանութիւնը» կը գտնենք միւս բառարաններուն մէջ եւս: Հետեւաբար շատ սովորական է տեսնել ասոնց նոյնացումը արեւելահայ բանաւոր ու գրաւոր խօսքի մէջ:

Արեւմտահայ շրջանակներու մէջ սկսած է թափանցել այս նոյն անհեթեթ ընկալումը, ինչպէս ըսինք, մասնաւորաբար Յայաստան ուսանած բժիշկներու միջոցաւ, եւ ըստ սովորութեան՝ ան մեր մէջ ունեցած է նոր զարգացումներ եւս. այստեղ յառաջացած են **ցաւազրկիչ** եւ **ցաւազերծիչ**¹ բառերը եւս, եւ վերջերս տրուեցաւ դասախօսութիւն մըն ալ՝ «ցաւազրկիչ»-ներու մասին: Անշուշտ բժիշկները այնքան ալ այպանելի չեն. պէտք չէ մոռնալ, որ անոնք, վերջին հաշուով, լեզուաբան չեն եւ չեն կրնար նկատել այն անհեթեթութիւնը, որ կը գտնուի այս երկուքի նոյնացումին մէջ: Եւ ո՞րն է այդ անհեթեթութիւնը:

§67. Ահաւասիկ. մի՞թէ ցաւ մը վերացնելը, թօթափելը, չեզոքացնելը, լռեցնելը **զրկանք** մըն է, որպէսզի զանոնք պատճառող, յառաջացնող գործօնները, իմա՝ այլազան դեղերը, շիճուկները, բոյսերն ու քիմիական նիւթերը կոչենք **ցաւազրկիչ**, օրինակ՝ «Պարոյր Յայրիկեանը... Երկու անգամ ցաւազրկող դեղահաբ է ընդունել» («Ազգ», 9-1-13): Ասոնք **ցաւազերծիչ**ներ են. զերծումը կ'ենթադրէ ոչ-ցանկալի, անախորժ, մերժելի, տառապեցնող գոյացութեան մը բարձումը, հեռացումը, դադարեցումը, չեզոքացումը, ոչնչացումը եւ այլն²: Պարզագոյն օրինակ մը՝ **մորֆինը** ցաւազրկիչ չէ, ցաւազերծիչ է (analgésique), այնպէս ալ **ասփիրինը**, **ասփրոն** եւ այլն: Ուրեմն ցաւէ տառապողին այսուհետեւ չըսենք՝ քեզ պիտի **ցաւազրկենք**, այլ ըսենք՝ պիտի **ցաւազերծենք**: Տրամաբանօրէն ու մարդկայնօրէն **ցաւազրկիչ** բառ մը գոյութեան իրաւունք չի կրնար ունենալ լեզուներու մէջ, ընդ որս նաեւ՝ հայերէնի:

§68. Մենք ունինք նաեւ **զգայագիրկ** ու **զգայազերծ** ածականները՝ ասոնց համապատասխանող **զգայազրկել** եւ **զգայազերծել** բայերով, ինչպէս նաեւ **զգայազրկիչ** ու **զգայազերծիչ** գրաբարեան դերբայներով. ասոնք բոլորը ունին իրենց տրամաբանութիւնն ու կիրարկութեան յստակ ոլորտը:

Երբ մէկը եղերական պայմաններու հետեւանքով կը կորսնցնէ իր զգալու, զգայելու, այլեւ գիտակցելու կարողութիւնը, օրինակ՝ հարուածի մը, խոշտանգումի մը, մեծ յուզումի մը, ուղեղային երակախցումի մը եւ այլնի հետեւանքով, ան **զգայագիրկ** կը դառնայ, եւ տեղի ունեցածը **զգայազրկում** մըն է՝ **զգայազրկել** բայէն, քանի որ այդ կորուստը կ'ընկալուի իբրեւ բացասական երեւոյթ, իբրեւ զրկանք ու կորուստ:

§69. Իսկ երբ բժշկական կամ վիրաբուժական որեւէ միջամտութեան առթիւ հարկ կը տեսնուի ենթակային զգալու, զգայելու կամ գիտակցելու կարողութեան վերացումը, ժամանակաւոր դադարեցումը, որպէսզի չտառապի ան, ապա տեղի ունեցածը **զգայազերծում**³ (anesthésie) է, քանի այդ գործընթացը իբրեւ դրական երեւոյթ կ'ընկալուի, այդ վիճակին մէջ ենթական **զգայազերծ** է, գործողութիւնն ալ **զգայազերծել** (**anesthésier**) կը կոչուի, առ այս ներարկուած շիճուկը **զգայազերծիչ** է (anesthésique), իսկ զայն ներարկող մասնագետը՝ **զգայազերծող** (anesthésiste):

Զգայազերծումը կրնայ ըլլալ **ամբողջական** (anesthésie générale), երբ զգայելու յատկութեան հետ կը դադրի գործելէ նաեւ գիտակցութիւնը,

1. Այս մէկին հանդիպած ենք միայն մէկ անգամ՝ Գրիգոր Շահինեանի գրիչին տակ, մնացեալները միշտ ալ **ցաւազրկիչ** եղած են:

2. Տեսնել **զուրկ-զերծ** զոյգը «Իմաստաբանութիւն» գլուխին մէջ:

3. Այս իմաստով եւ իբրեւ նոյնանիշ ունինք **անզգայացում** եզրը եւս:

եւ **տեղային** (anesthésie locale), երբ կը զգայազերծուի միայն խնդրոյ առարկայ օրկանը, մինչ ենթակային գիտակցութիւնը գրեթէ պայծառ կը գործէ. օրինակ՝ ակռայ մը քաշելու առթիւ տեղի ունեցածը:

Ծանօթ.– **Չգայազիրկ** ածականին կը համապատասխանէ **զգայազուրկ** տարբերակը. ասոնք ամբողջական նոյնանիշներ են, ազատօրէն կը փոխարինեն զիրար եւ երկուքը հաւասարապէս կու տան **զգայազրկել** բայը:

§70. Վերոնշեալ հասկացութիւններէն տարբեր ոլորտի կը պատկանին **թմբիրը, թմրեցումը, թմրեցուցիչը, թմրանիւթը, թմրամուլը:**

Թմբիրը կամ **թմրութիւնը** կիսագիտակցային վիճակ մըն է՝ անշուշտ այլազան աստիճաններով, որ կը յառաջանայ բուսական եւ քիմիական զանազան գործօններու՝ այլազան ճամբով ընդունումով (ներարկումով, ծովիով, ներշնչումով). այս գործօնները կը զանազանուին հետեւեալ կերպով. ա) **թմրադեղեր** կամ **թմրանիւթեր** (drogue). ասոնք կանոնաւոր ընդունողները եւ ենթակայութիւն ցուցաբերողները՝ **թմրամուլներ** են. բ) **թմրեցուցիչներ**. ասոնք կը ծառայեն որոշ չափով թմրեցնելու տառապող ենթական՝ ընդհուպ մինչեւ զգայազերծում, բժիշկին թելադրութեամբ կամ հսկողութեամբ: Թմրած անձը գիտակցութիւնը միշտ չի կորսնցներ, այլ հարց թէ ան լիարժէք չգործէ, ոչ ալ զգայելու յատկութիւնը կը կորսնցնէ անպայման՝ նոյն վերապահութեամբ, սակայն հակամէտ է քնանալու:

ԳԻԾ ԵՒ ԳԾԻԿ

§71. Մինչև համակարգիչի տիրապետումը՝ մեր գրաւոր խօսքի մեջ ունեինք միութեան գծիկը եւ անջատման գիծը. անջատման գիծը մօտաւորապէս 3 մմ երկարութիւն ունի, իսկ միութեան գծիկը հազիւ անոր կէսն է: Ասոնք բոլորովին տարբեր կիրարկութիւններ ունեցող նշաններ եղած են եւ շատ յստակ կը զանազանուէին մօտիկ անցեալին: Տրուած ըլլալով որ համակարգիչին հայատառ ստեղծերը անջատման առձեռն գիծ չունին, ապա այս մէկը հետզհետէ անհետացաւ մեր բարբերէն, եւ գիծին ու գծիկին այլազան պաշտօնները իր վրայ առաւ միութեան գծիկը առանձինն: Համաշխարհայնացումի չարիքներէն մէկն ալ ա՛յս է: Սակայն պէ՛տք է այս կացութիւնը այսպէս շարունակուի, պէ՛տք է այսքան դիւրին տեղի տալ փորձութեան առջեւ եւ հրաժարիլ մեր գրաւոր խօսքի դարաւոր ավանդոյթներէն:

Ծանօթ.– Բացայայտ իրողութիւն է, որ արեւելահայերը շատ ակելի մեծ կարեւորութիւն կու տան կետադրութեան եւ շատ ակելի ճիշտ ու գիտական կետադրութիւն կը կիրարկեն: Սակայն... անփութութիւնն ու ծովութիւնը իրենց դերը ունին ամէն տեղ, եւ գծիկի ու գիծի նոյնացումը սկսաւ տարածուիլ հայաստանեան բարբերուն մեջ եւս, յատկապէս մամուլին, ներառեալ «Գրական թերթ»-ը՝ առանց խնայելու դասագիրքերուն: Քանիցս փորձեցինք գոնէ այս վերջինին վրայէն այդ արատը վերցուած տեսնել. ուստի բազմիցս գրեցինք անոր խմբագրութեան. ոչ մէկ արդիւնք տուաւ մեր այս նախաձեռնութիւնը, պատասխան տուող ալ չեղաւ: Ծփոթը հասած է նոյնիսկ դասագիրքերու, որոնք երբեմն տեսականօրէն կը զանազանեն այս երկուքը, սակայն գործնականօրէն չեն զանազաներ զանոնք:

Անոնց համար, որոնք բարի կամեցողութիւնը ունին անպայման կիրարկելու անջատման գիծը, ապա ըսենք, որ զայն կարելի է գտնել Insert-ով, յատուկ նշաններու ցանկին մէջ: Իսկ անոնց համար, որոնք չունին այս համբերութիւնը,-- շատ ըմբռնելի պատճառներով,-- ապա կ'առաջարկենք, որ անջատման գիծը պայմանականօրէն նշանակեն միութեան զոյգ գծիկներով:

Այս յօդուածին մէջ անջատման գիծը, ուսուցողական նպատակով, պիտի ներկայացնենք միութեան զոյգ գծիկներով՝ -- որպէսզի ակելի գատորոշելի ըլլայ ան: Չոյգ գծիկի գործածութիւնը ունի ուսուցողական այն մեծ առաւելութիւնը եւս, որ հայ ընթերցողին ան հետզհետէ կը յաջողի թելադրել՝ զանազանել գիծին ու գծիկին կիրարկութեանց պարագաները: Աւելցնենք, որ կարգ մը օտար հրատարակութիւններ,-- երբեմն հայ գրողներ եւս¹,-- արդէն կը կիրարկեն զոյգ գծիկի դրութիւնը, որ այստեղ առաջարկեցինք:

Անշուշտ անոնք, որ անջատման գիծը ստանալու դիւրութիւնն ու համբերութիւնը ունին, ազատ են ըստ կամս կիրարկելու:

Ստորեւ այս նշաններէն իւրաքանչիւրին գլխաւոր կիրարկութիւնները:

1. Վահան Թեքեանի «Հատընտիր»-ի յօդուածական հրատարակութիւնը, 1978-ին, Վահէ-Վահեանի խմբագրութեամբ, կիրարկած է զոյգ գծիկը:

1. Միութեան գծիկի կիրարկութիւնը արեւելահայերէնի ու արեւմտահայերէնի մէջ միշտ նոյնը չէ, որովհետեւ յարադիր՝ անջատ գրուող բառերու կցումը կամ համադրումը երբեմն անելի ճամբայ կտրած է արեւելահայերէնի մէջ. օրինակ՝ հոն ուր արեւելահայը կը գրէ **հագիւհագ, տնէտուն, օրընդմէջ**, արեւմտահայը կը գրէ **հագիւ հագ, տունէ-տուն** եւ **օր ընդմէջ**, երբեմն ալ **օր ընդ մէջ**. հոն ուր արեւելահայը կը գրէ **Տէր-Խաչատուրեան**, արեւմտահայը կը գրէ **Տէր Խաչատուրեան**. հոն ուր արեւելահայը կը գրէ **իզուր, իհարկէ**, արեւմտահայը հակամետ է գրելու **ի գուր, ի հարկէ** եւ այլն: Անմիօրինակութիւն կը գտնենք ներարեւմտահայ իրականութեան մէջ եւս. եթէ արեւելահայուն համար հանրօրէն կայուն է **օրըստօրէ-ն**, արեւմտահայերս կը տատանինք **օրըստօրէ-ի ու օր ըստ օրէ-ի** միջեւ: Միւս կողմէ, սակայն, որոշ անմիօրինակութիւն կայ ներարեւելահայ ծիրէ ներս եւս. օրինակ՝ Ակադեմիայի բառահատորը կը գրէ **դէմ-դիմաց, դէմ-յանդիման**, մինչ Աղայեան կը գրէ **դէմ դիմաց, դէմ յանդիման** եւ այլն: Հաւանաբար պետք է անելցնել, թէ այնքան ալ մտահոգիչ կացութիւն մը չէ այս կամ, անելի ճիշտը, այսքանը պետք է անխուսափելի նկատել՝ ակնկալելով, որ կամաց-կամաց վերնան նման անմիօրինակութիւններ:

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԳԾԻԿ ԿԱՄ ԳԾԻԿ (-)¹

§72. Գծիկով միացած բաղադրիչներով կը գրուին՝

1) Կրկնաւոր բարդութիւններու բաղադրիչները՝ ուղիղ ըլլան ասոնք, հոլովուած, հնչիւնափոխուած կամ խոնարհուած. օրինակ՝ **ափ-ափ, խումբ-խումբ, կամաց-կամաց, մեծ-մեծ, մէկիկ-մէկիկ, պէս-պէս, տեղ-տեղ, փունջ-փունջ, քիչ-քիչ, ամսէ-ամիս, առօք-փառօք, աւալ-թաւալ, մանր-մունր, լռիկ-մնջիկ, հոս-հոն, ոլոր-մոլոր, բերնէ-բերան, դարէ-դար, ըսի-ըսաւ, պատէ-պատ, հագիւ-հագ, պարապ-սարապ, տունէ-տուն, քով-քովի, քովէ-քով, օր-օրի, օրէ-օր** եւ այլն: Բաղադրիչներէն մէկը կրնայ երբեմն հնչիւնափոխուած ըլլալ. օրինակ՝ **բան-ման, կաս-կարմիր, ճեփ-ճերմակ, մարդ-մուրդ, շիփ-շիտակ, չոփ-չոր** եւ այլն:

Ծանօթ.– 1. Անձի, առարկայի զոյգ անունները նմանապէս կը կապուին գծիկով. օրինակ՝ Յակոբ-Մելիք Յակոբեան, Ժան-Ժաք Ռուսո, Կարա-Մուրզա, Մարի Սահակեան-Աթմաճեան, Լեւոն-Չաւէն Սիւրմելեան, Տարօն-Տուրուբերան, Յովակիմեան-Մանուկեան: 2. Պատմականօրէն կազմուած կրկնաւորները կը գրուին առանց միութեան գծիկի. օրինակ՝ **այլայլի, արծարծել, բաբախել, բեկբեկել, թրթովել, խողխողել, կակազել, կարկառել, կափկափել, մարմրիլ, մոմռան, ոստոստել, պէսպիսի, վառվռուն, տռտռալ** եւ այլն: 3. Առանց գծիկի կը գրուին նաեւ կարգ մը անյօդակապ բառեր, ինչպէս՝ **գոռգոռալ, դասդասել, թրթուր, կռկռալ, մոմուռ, տռտռալ, քրքիջ** եւ այլն: Յօդակապաւոր բառեր՝ **մեծամեծ, նորանոր, բարձրաբերձ** եւ այլն: Ծաղկապաւոր բառեր՝ **արդուզարդ, լիուկի, ծուռումուռ, սուսուփուս:** Նախդրաւոր բառեր՝ **գոյնզգոյն, խառնիխառն, մէկընդմիջտ, մեջընդմէջ, հետզհետէ, հեւհեւ** եւ այլն: Առանց գծիկի ու անջատ կը գրուին՝ **առ այսօր, առ հասարակ, առ առաւելն, առ ի չգոյէ, ժամ առ ժամ, մերթ ընդ մերթ** եւ այլն: 3. Միութեան գծիկին եւ կապուող բառերուն միջեւ բացատ չի դրուիր. թոյլատրելի չէ՝ **տեղ - տեղ, հարկաւոր է՝ տեղ-տեղ:**

Ուշադրութիւն. ամեն կրկնուող բառ անպայման կրկնաւոր չի կազմեր. օրինակ՝ «Թշնամին **քար քարի** վրայ չձգեց»,-- ուր ունինք դարձուածք մը, որ կը նշանակէ ամբողջութեամբ քանդեց: Առաջին **քար**-ը ծագումով ուղիղ խնդիր է՝ իսկ **քարի վրայ**՝ ծագումով տեղի պարագայական լրացում:

2) Չուգադրական բայերու բաղադրիչները. օրինակ՝ **գալ-տնկուիլ, եփել-թափել, զուգուիլ-զարդարուիլ, իյնալ-կոտորիլ, զարնել-մեռցնել, ծլիլ-ծաղկիլ, հալիլ-մաշիլ, ձգել-հեռանալ, ուտել-խմել, չափել-ձեւել** եւ այլն. օրինակ՝ «Օր մըն ալ **եկաւ-տնկուեցաւ** գլխուս վերեւ»:

Աւելի մանրամասն տեսնել **§199ա, ծանօթ. 2 եւ 3:**

3) Այն բարդ բառերը, որոնց բաղադրիչները խօսքի նոյն մասեր են եւ հաւասարապէս կը բնորոշեն առարկան, յատկանիշը, գործողութիւնը կամ որեւէ հասկացութիւն. օրինակ՝ **ազգային-բարեսիրական, աման-**

չաման, անգլո-ամերիկեան, անգլո-սաքսոն, ասուրա-բաբելական, արաբո-իսրայելեան, բառ-նախադասութիւն, գեղարուեստական-գեղագիտական, թղթակից-անդամ, կաս-կարմիր, հայերէն-անգլերէն (բառարան), հայ-արաբական, հայ-ռուսական, հարաւ-արեւմուտք (բայց՝ հարաւարեւմտեան), հիւսիս-արեւելք (բայց՝ հիւսիսարեւելեան), ճեփ-ճերմակ, մշակութային-մտաւորական, պարսկա-բիւզանդական¹, վակոն-ննջարան, տեղի-անտեղի, տուն-թանգարան, չոփ-չոր, քուն-արթուն եւ այլն, որոնց մէջ գծիկը կարելի է փոխարինել եւ կամ թէ համադասական միաւորիչ շաղկապներով. օրինակ՝ **ազգային եւ բարեսիրական** կամ **ամառ թէ ձմեռ**: Երբ բարդութեան բաղադրիչները կը կապուին յօդակապով մը, միութեան գծիկը կը վերնայ. օրինակ՝ **բանուորագիւղացիական, կրօնակեղեցական, կրթադաստիարակչա-կան, հոգեմտաւոր (հոգի+ա+մտաւոր), մանկապատանեկան, պատմաբանասիրական** եւ այլն: Ուրեմն՝ **առեւտրական-տնտեսական**, բայց՝ **առեւտրատնտեսական, գիտական-գործնական**, բայց՝ **գիտագործնական, ընկերային-բարոյական**, բայց՝ **ընկերաբարոյական** եւ այլն:

1. Բաղդատել՝ պարսկա-բիւզանդական եւ արեւմտաեւրոպական: Ասոնց առաջինը կը նշանակէ պարսկական եւ բիւզանդական, այլ խօսքով՝ հասարակաց Է Պարսկաստանի ու Բիւզանդիոնի, մինչ երկրորդը կը բնորոշէ միայն Արեւմտեան Եւրոպան:

Ծանօթ.– Երբ ածական-գոյական բառակապակցութիւն մը կը վերիմաստաւորուի, անոր բաղադրիչները կը կապուին առանց գծիկի. օրինակ՝ **ուրախ առիթ** (ածական-գոյական բառակապակցութիւն) եւ **ուրախառիթ** (ածական), **ուրախ երես** (ածական-գոյական բառակապակցութիւն) եւ **ուրախերես** (ածական), **փակ աչք** եւ **փակաչք**, **փակ բերան** եւ **փակբերան** եւ այլն:

- 4) Առնչակից, հոմանիշ եւ հականիշ բառեր, որոնք նոյն հասկացութեան ծիրին մէջ կ'իյնան: Օրինակ՝
- անուն-մականուն, անտեր-անտիրական, աչքով-ունքով, երկար-բարակ, ժամ-պատարագ, լռիկ-մնջիկ, խուլ-համր, համով-հոտով, հլու-հնազանդ, ձեռքով-նոտքով, մագ-մօրուք, յականէ-յանուանէ, ստորակէտ-գիծ, տուն-տեղ, տխուր-տրտում, տունով-տեղով, քիթ-բերան եւ այլն:
 - աղմուկ-աղաղակ, բուք-բորան, գոռում-գոչիւն, դեղ-դարման, լռիկ-մնջիկ, խաղք-խայտառակ, կիսատ-պռատ, ձայն-ծպտուն, ողջ-առողջ, տխուր-տրտում եւ այլն:
 - աշակերտ-աշակերտուհի, արու-էգ, ակել-պակաս, բանուոր-բանուորուհի, եղած-չեղած, Էրիկ-կնիկ, ընկեր-ընկերուհի, հեռու-մօտիկ, կենաց-մահու, մեծ-պզտիկ, ուսուցիչ-ուսուցչուհի, տեղի-անտեղի, տղայ-աղջիկ եւ այլն:
 - ամառ-ձմեռ, այսօր-վաղը, այստեղ-այնտեղ, անցած-դարձած, աջ-ձախ, առտու-իրիկուն, ասկէ-անկէ, գիշեր-ցերեկ, հինէն-նորէն, լեռնէն-ծորէն, ներկայ-բացակայ, շաբաթ-կիրակի, պատեհ-անպատեհ եւ այլն:

5) Ով եւ ինչ դերանուններով կազմուած եւ անորոշութիւն ցոյց տուող բառերը, օրինակ՝ **ով-ով, ինչ-ինչ, ինչ-որ, դոյզն-ինչ, փոքր-ինչ**:

Տեսնել նաեւ «Իմաստաբանութիւն» գլուխի (**\$245**) «**ինչ որ**» բառայօդուածը:

6) Տարբեր ժողովուրդներ եւ պետութիւններ անուանող բաղադրիչներով կազմուած բառերը. օրինակ՝ **հայ-ռուսական, թուրք-ագրայեյնճանական, արաբ-հրեական** եւ այլն:

7) Յապաւուած բաղադրեալ յատուկ անունները եւ իրենց հոլովական վերջաւորութիւնները. օրինակ՝ **ՄԱԿ-ի, ՅԲԸՄ-էն, Գարեգին Բ.-ի, ՀՀ-ով** եւ այլն:

8) Օտար տառերով գրուած բառերն ու բառակապակցութիւնները եւ հայերէնի հոլովական վերջաւորութիւններն ու յօդերը, օրինակ՝ **Paris-ի** կամուրջները, **Oliver Twist-էն** գլուխ մը, **Edison-ով** լուսաւորուեցաւ աշխարհը, **Gandhi-ն, Singapour-ը** եւ այլն:

9) Բառի մը թուային ու տառային բաղադրիչները. օրինակ՝ **2-րդ, 5-ական, 20-ամեակ, 2013-ին** եւ այլն: Հայերէնի մէջ ընդունելի չեն **2րդ, 5ական, 20ամեակ** եւ այլն. բաղադատենք՝ **20-օրեայ...20օրեայ...20ՕՐԵԱՅ տարբերակները:**

10) Ինքնանուանողական ու չակերտուած բառերը եւ իրենց յօդերը կամ հոլովական վերջաւորութիւնը. օրինակ՝ **մարդ-ը** հասարակ անուն է, **Մարի-ն** յատուկ անուն է, **երգ-ը** եզակի է, **ծառեր-ը**՝ յոգնակի, **թթեցի-ն** սխալ է, պետք է ըսել **թթեցի**, կարդացի՞ր «**ես իմ անուշ Հայաստանի**»-ն, Ռաֆֆիի «**Սամուէլ**»-ով խանդավառ է, Թէթեանի «**ես սիրեցի**»-ն գոց սորվիլ եւ այլն:

Ծանօթ.՝ Երբ տուեալ բառը կը վերջանայ **ա** կամ **օ(ո)** ձայնաւորով, կը յառաջանան հետեւեալ պարագաները. ա) Արա՝ **Արան-Արային-Արայէն-Արայով** եւ «**Արա**»-ն-«**Արա**»-ին-«**Արա**»-էն-«**Արա**»-ով, ուրեմն առաջինները կը գրուին **յ** ձայնակապով, իսկ վերջինները կը գրուին առանց **յ** ձայնակապի: բ) Օթելլօ՝ **Օթելլօն-Օթելլոյին-Օթելլոյէն-Օթելլոյով** եւ «**Օթելլօ**»-ն-«**Օթելլօ**»-ին-«**Օթելլօ**»-էն-«**Օթելլօ**»-ով. ուրեմն առաջիններուն մէջ բառավերջի **օ**-ն ձայնակապէն առաջ կը վերածուի **ո**-ի՝ բացի որոշիչ **ն** յօդէն առաջ, վերջիններուն մէջ **օ**-ն կը մնայ անփոփոխ, եւ ձայնակապ չ'աւելնար:

11) Մօտաւոր թիւերու առաջին եւ վերջին եզրերը. օրինակ՝ «**5-10** (կարդալ՝ հինգ-տասը) օրէն կը վերադառնայ», սա կը նշանակէ՝ նուազագոյնը հինգ, առաւելագոյնը տասը, եւ այս երկուքին միջեւ գտնուող օրերէն **մի՛այն** մէկը կամ միւսը, վերջին հաշուով՝ ճամբորդ մը երկու տարբեր օրեր չի կրնար հասնիլ կամ վերադառնալ: «Հինգ-տասը քիլո նարինջ...». տուեալ պտուղը անշուշտ քանի մը ծանրութիւն չունի, այլ միայն մէկ, որ կը տատանի հինգին եւ տասին միջեւ:

Ուշադրութի՛ւն. երբ նոյնը կը գրենք տառերով, ապա նմանապէս միութեան գծիկ կը կիրարկենք՝ **հինգ-տասը, տասը-տասնհինգ** եւ այլն:

12) **Ոչ** ժխտական մասնիկը իրեն յաջորդող այն բառին, որուն հետ պիտի կազմէ այս վերջինին հականիշը. օրինակ՝ **ոչ-նպաստաւոր, ոչ-մաղթելի, ոչ-ընդունելի** եւ այլն: Այս գործածութեանց մէջ **ոչ**-ը համարժէք է «ան» ժխտական նախադաս մասնիկին՝ **ոչ-նպաստաւոր՝ աննպաստ**: Իսկ երբ սովորական ժխտում է առանց հականշութեան, ապա գծիկ չի դրուիր. օրինակ՝ **ոչ այսօր** (այլ վաղը), **ոչ հիմա** (այլ ուրիշ անգամ), **ոչ միշտ կը մոռնայ** (այլ երբեմն), **ոչ այսպէս, ոչ քու ըսածիդ պէս, ոչ դպրոցին մէջ** եւ այլն¹:

1. Տեսնել նաեւ Այտընեան, էջ 237, §665:

Միութեան գծիկով կ'օժտենք նոր տողէ սկսող թուարկումները եւս, ինչպէս ըրած ենք այս աշխատութեան մէջ բերուած բազմաթիւ օրինակները:

Միութեան գծիկ կը ձեւացնէ նաեւ ենթամնան, որ վաղ անցեալին ալեձեւ եղած է: Այս վերածումը այլեւս նուիրականացած է:

Առանց միութեան գծիկի կը կապուին՝ **համա, հակա, միջ, յետ, ներ, փոխ**, ինչպէս նաեւ մնացեալ բոլոր նախածանցները զիրենք կրող բառերուն. օրինակ՝ **համամիութենական, հակապետական, միջպետական, յետպատերազմեան, ներարեւմտեան, փոխվարչապետ**:

Առանց գծիկի ու անջատ կը գրուին հասարակ կոտորակի համարիչն ու յայտարարը նշող թուական-բառերը. օրինակ՝ **երկու երրորդ, չորս եօթերորդ, երեք հինգերորդ** եւ այլն:

Թիւերու եւ թուականներու թուանշաններով գրութեան համար տեսնել «Թուական անուն եւ թիւեր» հատուածը, **§34** եւ յաջորդք:

ԱՆՁԱՏՄԱՆ ԳԻԾ ԿԱՍ ԳԻԾ (--) ԵՒ ՍՏՈՐԱԿԵՏ ԳԻԾ (,--)

§73. 1) Առաջինը կը կոչուի նաեւ «խօսակցական գիծ»: Կը կիրարկուի յատկապէս երկխօսութեան առթիւ՝ իւրաքանչիւր խօսակիցի խօսքէն առաջ, նոր տողի սկիզբը (տե՛ս վարի օրինակը): Իսկ նոյն տեղը, ուրիշի մէջբերուող ուղղակի խօսքի եւ հեղինակային խօսքի միջեւ կը դրուի ստորակէտ ու անջատման գիծ, որ կը կոչենք «ստորակէտ-գիծ». օրինակ՝

-- **Ինչո՞ւ առանձին եկար,-- հարցուց մայրը,-- ոչխարները ո՞ւր են:**

-- **Մա՛յր,-- պատասխանեց տղան լացակումած,-- կաթին խառնած քուրերդ հեղեղ դարձան ու քշեցին-տարին մեր ոչխարները** (Վ. Այգեկցի):

Ուշադրութի՛ւն. խօսակցական գիծին եւ իրեն յաջորդող բառին, ինչպէս նաեւ ստորակէտ-գիծին ու իրեն յաջորդող բառին միջեւ պետք է բացատ, այսինքն՝ միջոց ձգել. տեսնե՛լ օրինակները:

2) Ստորակէտ ու անջատման գիծ կը դրուի նաեւ երբ հեղինակային խօսքը

կը յաջորդէ ուրիշի՝ չակերտներով մեջբերուած ուղղակի խօսքին. օրինակ՝ «Այս բոլորին այն ատեն չանդրադարձայ»,-- դառնութեամբ խոստովանեցաւ բարեկամս:

«Իմ յանցանքս ի՞նչ է»,-- կը կրկնէր անօգնական գիւղացին:

3) Անջատման գիծը կը դրուի այնպիսի բառերու կամ թիւերու միջեւ, որոնցմէ առաջինը մեկնակետն է, իսկ երկրորդը՝ վերջնակետը. օրինակ՝ «Արշաւը պիտի ընդգրկէ **Չահլէ--Պաալպէք** երթուղին». այս պարագային առաջին եզրը միշտ բացառական հոլով կ'արտասանուի՝ **Չահլէէն**, իսկ գծիկը՝ **մինչեւ**. ուրեմն՝ «**Չահլէէն մինչեւ Պաալպէք** երթուղին», որ կը նշանակէ Չահլէէն սկսող եւ մինչեւ Պաալպէք երկարող միջոցը՝ ճամբան: «Տուն--դպրոց ճամբան երեք հարիւր մէթր է» (տունէն մինչեւ դպրոց): «Անիշխանութիւնը ընդգրկեց Դ--Ե դարերը»: «Բացատրութիւնը տեսնել էջեր 67--71»,-- ինչ որ կը նշանակէ, թէ այդ բացատրութիւնը կը սկսի էջ 67-էն եւ կը հասնի մինչեւ էջ 71՝ ներառեալ: Նաեւ՝ «Տօնավաճառը տեղի պիտի ունենայ յուլիս 17--26». որ կը նշանակէ՝ յուլիսի **17-էն մինչեւ 26** երկարող բոլոր օրերը հաւասարապէս: Տրուած ըլլալով, որ մեր արդի գրողները անջատման գիծի այս յատկութիւնը միշտ չեն գիտեր, ապա կը գրեն. «Յուլիսի **17-էն մինչեւ 26**»,-- փոխանակ կարճ ու կոկիկ գրելով՝ «Յուլիսի **17--26**»:

Այս պարագային բաղդատել՝ 10-15 (միութեան գծիկով), որ կը կարդացուի **տասը-տասնհինգ**, ինչպէս տեսանք վերը՝ **§72, 9**, եւ կ'ընդգրկէ կա՛մ տասը, կա՛մ տասնհինգ, կա՛մ այս երկուքին միջեւ ինկող թիւերէն **մի՛այն** մէկը. «10-15 օրէն կու գամ» կը նշանակէ՝ գալուստս պիտի զուգահդիպի յիշեալ օրերէն մէկին, անշուշտ **մի՛այն** մէկին: Իսկ 10--15 (անջատման գծիկով) կը կարդացուի **տասէն մինչեւ տասնհինգ** եւ կ'ընդգրկէ 10-էն՝ ներառեալ, մինչեւ 15՝ ներառեալ, **բոլոր** թիւերը. «Մայիսի 10--15 պիտի անցընեմ ծովափը»:

Ուշադրութիւն. նոյնը տառերով գրելու առթիւ անջատման գիծ չենք կիրարկեր. օրինակ՝ **եօթէն տասնհինգ** կամ **եօթէն մինչեւ տասնհինգ**:

4) Ստորակետ-գիծ կը դնենք հոն, ուր գրողը կը պատասխանէ իր իսկ ուղղած սեփական հարցումին. օրինակ՝

*****Ի՞նչ է ուրեմն լրագրի մը պարտքը**,-- խաբէ՞լ, շոյե՞լ, շողոքորթե՞լ (Մամուլ, 6 մարտ 1880):

*****Ինչո՞ւ զքեզ կը սիրեմ**,-- շա՛տ անուշ, շա՛տ թանկագին պատճառներով... (ՎԹ):

*****Ապրի՞լ, թէ՞ ոչ երագել**,-- չլուծեցինք հարցը դեռ:

*****Վայելքը ո՞ր փնտռել, երագին մէ՞ջ, թէ՞ կեանքին**,

-- Չվճռեցին՛ք տակաւին... (ՎԹ):

- *****Ի՞նչ կը լինի այն ժամանակ**,-- յայտնի չէ (Թեոդիկ, ԺԸ. 160):
- *****Յայտնե՞լ**,-- ա՛տ Եր պակաս, քոսո՛տ... («Մեհեան», Էջ 77):
- *****Ինչո՞ւ Մխիթարեանը այսպէս կ'ընէ**,-- դժուար է բացատրել:
- *****Ի՞նչն է մեզ յուզող գլխաւոր հարցը**,-- արտագա՛ղթը:
- *****Գիտե՞ս ինչն Եր աւելի ողբերգականը**,-- ցանկալի վայրերէն Երեւանի բացակայութիւնը (ՎՎ, «Նամականի», 526):
- *****Իսկապէս որտեղացի՞ Եր նա կամ ի՞նչ տեսակ Եր ունեցել**,-- այս կողմերում ոչ ոք չգիտէր (Ռաֆֆի, «Խենթը»):
- *****Իսկ որի՞ն է սիրում Լալան**,-- այդ մենք գիտենք (անդ):
- *****Վեր առնենք Կարինը, Սվազը եւ Իգմիրը, ի՞նչ կը տեսնենք**,-- մի ընտրական օրինաւոր գործողութիւն (ԵՕ, «Իմ աշխարհահայեացքները», գ.):
- *****Նոր միտք է պարունակում արդե՞ք այս տետրակը, թե՞ հին**,-- այս հարցի լուծումը իմ քննադատներին կ'ընկնի (Ղազարոս Աղայեան, «Երկու խօսք իմ քննադատներին»):
- *****Ինչո՞վ է ձեռք բերում այդ կրթութիւնը**,-- խօսքի միջոցով (Գրիգոր Արծրունի, «Խօսք թէ գործ»):
- Երբ պատասխանը շատ հակիրճ է, ստորակետ-գիծը կը փոխարինուի բութով. օրինակ՝ «Ի՞նչ տեսանք, ի՞նչ հասկցանք Ազգային ժողովէն՝ **ոչի՛նչ**» (Քասիմ, «Օրուան մտածումներ», Էջ 402):

5) Անջատման գիծ կը դնենք բառերու եւ անոնց բացատրութեան միջեւ. օրինակ՝

խուզել -- մագ կամ բուրդ կտրել, մկրատել
ձանձրալի -- ձանձրոյթով լեցուն, տաղտկալի
մայիս -- տարուան հինգերորդ ամիսը

6) Անջատման գիծ կը դնենք փակագիծի մէջ առնուած միջանկեալ խօսքի եւ հեղինակի անունին միջեւ. օրինակ՝ «Որոշում կայացած Եր (անոր կայացումին մէջ մենք դերակատար **չէինք -- ՎԱ**), որ արշալոյսէն առաջ անակնկալօրէն գրոհէինք թշնամի դիրքերը»:

Ծանօթ.-- Ատենէ մը ի վեր ականատես կ'ըլլանք, հետզհետէ աճող յաճախականութեամբ, կետադրական յերիւրածոյ նշանի մը, որ է անջատման գիծ-ստորակետը (–) որ պարզապէս... հայերէն չէ: Յայերէնը կետադրական նման կիրարկութիւն չունի: Չայն կը գտնենք ֆրանսերէնի ու անգլերէնի մէջ, որոնց ազդեցութեամբ ալ ան կը թափանցէ հայերէնի մէջ. օրինակ՝ «Յայրս... աղօթագիրքը ընթերցելէ ետք - մայր ու երեք եղբայրներ դեռ քունի մէջ -, իր հեշտալուր ձայնով պիտի սկսէր երգել» (Ե. Քասունի, «Երգեր եւ երգարաններ», Էջ 5),-- ուր մերժելի է թե՛ առաջին գծիկը՝ ինքնին, թե՛ գծիկ-ստորակետը. երկուքն ալ պէտք է փոխարինուին ստորակետ-անջատման գիծով:

ՏՈՂԱԴԱՐՁ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Արդի արեւմտահայերէնի գրաւոր արտայայտութեան ամենախոցելի կրթանքը տողադարձն է, որ միւս կողմէ՝ ամենալքուածն է միաժամանակ: Թող որ առաջինը բնական հետեւանքն է երկրորդին: Շատ անկազմակերպ ու շատ խայտաբղետ է ան, ինչ որ բոլորովին անյարիր է կայացած լեզուի մը վարկին: Ստորեւ կը ներկայացնենք տողադարձի ամբողջական տեսութիւն մը՝ յուսալով, որ սրտցաւ գրողներ կը փորձեն կամաց-կամաց սրբագրել այս մեծ թերացումը եւ օրինակ դառնալ ուրիշներուն եւս:

§74. Տողադարձը գրաւոր խօսքի այն միջոցառումն է, որուն շնորհիւ տողի մը վերջը բաւարար տեղ չունենալու հետեւանքով՝ կը հատենք բառը եւ անոր մէկ մասը կը տանինք յաջորդ տողին սկիզբը: Այս պարագային վերը մնացած հատուածին աջ ծայրը կը դնենք կարճ գծիկ մը, որ կը կոչուի **ենթամայ**:

§75. Տողադարձի հիմքը վանկատումն է, ուրեմն հանդարտ եւ ուշադիր վանկատումը լաւագոյն երաշխիքն է ճիշտ տողադարձելու: Այսուհանդերձ միշտ չենք առաջնորդուիր մի՛այն վանկատումով. նկատի կ'առնուին այլ գործօններ եւս, որոնց պիտի անդրադառնանք:

Ամեն վանկ կը հիմնուի ձայնաւորի մը վրայ. առանց ձայնաւորի վանկ չի կազմուիր. օրինակ՝ **վէրք, ձի, վա-հան** եւ այլն: Ձայնաւոր մը կրնայ առանձինն վանկ կազմել. օրինակ՝ **ա-րական, ե-րագ, ը-նել, ի-րաւ, ո-րակ, օ-րական, ու-տել, իւ-րացնել, ոսկի-ի, կատու-է** եւ այլն:

Չայերէնի բոլոր ձայնաւորները կ'արտասանուին ու կը գրուին, բացի **ը-էն**, որ կ'արտասանուի, բայց ընդհանրապէս չի գրուիր. օրինակ՝ կ'արտասանենք **կըռ-նակ** ու կը գրենք **կռ-նակ**, կ'արտասանենք **մա-նըր** ու կը գրենք **մա-նր** եւ այլն: Արտասանուող ու չգրուող **ը** բովանդակող վանկը կը կոչուի **գաղտնավանկ** կամ սուղ **վանկ**:

Գաղտնավանկի **ը** ձայնաւորը կը գրուի, երբ ան կ'իյնայ տողին վերջը կամ տողադարձուող վանկին մէջ. օրինակ՝ խոր**ըր**-դական կամ խոր-**ըր**դական:

§75ա. Տողադարձը պետք է ըստ կարելոյն գոհացում տայ աչքին, ականջին ու միտքին հաւասարապէս, այլեւ մանկավարժական մտահոգութիւններու, ինչ որ հեռու է իրականութիւն ըլլալէ ներկայիս,– յատկապէս համակարգչային գրաշարութեան տիրապետութեան օրերուն,– կիրարկուող կանոններու բերումով, որոնք յաճախ կամայականօրէն հաստատուած են անծանօթ, անձեռնհաս ու համբալ ձեռքերու կողմէ ու ձեւով մը նուիրականացած են, չհաշուած տակաւին սովորական անմիօրինակութիւնները:

Այս գլուխը կը շարադրենք՝ առանց անտեսելու գրաբարը եւ հիմնուելով

արեւմտահայ աշխարհաբարի հնագոյն բնագրերուն վրայ՝ հասնելու համար մինչեւ մեր օրերը:

ՄԻԱՎԱՆԿ ԵՒ ԲԱԶՄԱՎԱՆԿ ԲԱՌԵՐՈՒ ՏՈՂԱԴԱՐՁ

§76. ա) Միավանկ բառերը չեն կիսուիր ու չեն տողադարձուիր. օրինակ՝ **այս, գիր, գօրք, կարգ, մէկ, վանկ, օր, սիւն, հայր, քոյր, կեանք** եւ այլն:

բ) Որքան ալ ընդունուած ու որոշ չափով ալ տարածում գտած ըլլայ ան, այսուհանդերձ պէտք է առաւելագոյնս խուսափիլ տողադարձելէ բառասկիզբի վանկարար ձայնաւորին յաջորդող մասը. օրինակ՝ **ա-ւազակ, ե-րագ, Է-ական, ը-նել, ի-մաստ, ո-րոմ, օ-րինակ, ու-րիշ, իւ-ղաներկ** եւ այլն: Տարբեր են՝ **առ-նել, եր-դում, Էա-կան, իշ-խան, օր-հաս, ուռ-կան**, որոնք տողադարձելի են, քանի վանկարար ձայնաւորին կ'ընկերանայ ուրիշ տառ մըն ալ:

գ) Պէտք է նմանապէս խուսափիլ տողադարձելէ այն բառերը, որոնց առաջին վանկը բաղաձայն մըն է, որուն կը յաջորդէ գաղտնավանկի **ը** ձայնաւորը, ինչպէս՝ **բը-լուր, բը-նակիչ, գը-դակ, գը-լուխ, գը-րաւոր, դը-րական, լը-րիւ, խը-րատ, կը-զակ, կը-րակ, նը-կարիչ, նը-ուէր** կամ **նը-ւէր, շը-պար, պը-նակ, սը-ուին** կամ **սը-ւին, վը-նաս, տը-խուր, տը-կար**, որոնք շատ անհաճոյ են աչքին եւ տեղին համեմատ կ'այլանդակեն բառին ուղղագրական ամբողջութիւնը:

Պէտք է այնպէս ալ խուսափիլ իր սկիզբը գաղտնավանկ ունեցող բայերու ժխտականէն. օրինակ՝ **չգը-րեցի, չմը-նացիր, չգը-նաց** եւ այլն:

Ասոնք պէտք չէ շփոթել հետեւեալներուն հետ, որոնք տողադարձելի են՝ **բըլ-թակ, գըլ-խարկ, գըմ-բեթ, թըլ-փատ, թըմ-բուկ, լըլ-կել, խըն-ծոր, խըն-դալ, յըղ-կել, ճըգ-մել, շըն-չել, չըղ-ջիկ, պըղ-տոր, ցըն-դիլ, փըշ-րել** եւ այլն, որոնց մէջ գաղտնավանկի «ը»-ն շրջապատուած է բաղաձայններով:

Եթէ ոչ-մերժելի, այսուհանդերձ խրախուսելի եւս չէ վանկատումը այնպիսիներուն, որոնց գաղտնավանկը բառին վերջն է. նախընտրելի է տողին վրայ մէկ-երկու բացատ յառաջացնել ու բոլորովին վար տանիլ նման բառեր, քան թէ կատարել անհաճոյ տողադարձեր, ուր պարտաւոր ենք **ը**-ով օժտել տողադարձուող բաղադրիչը. այսպէս՝ **ան-գըղ, աս-տըղ, ար-կըղ, բար-ձըր, բու-ռըն, գամ-փըռ, դա-ռըն, դուս-տըր, թան-ձըր, խա-ռըն, ծա-նըր, կայ-սըր, կո-ճըղ, մա-նըր, սան-տըր, վա-գըր, փո-քըր, քաղ-ցըր** եւ այլն:

դ) Պէտք է խուսափիլ բառասկիզբի **ըգ, ոշ, ոս** գաղտնավանկերը վերականգնելով, տողադարձելէ բառերուն մնացեալ մասը. օրինակ՝ չգրել ու չտողադարձել **ըգ-բաղում, ըգ-բօսանք, ըգ-գուշ, ըգ-մայլ, ոշ-կօթակ,**

ըշ-տապել, ըս-պիտակ, ըս-տանալ, ըս-տուեր, որոնց բառասկիզբի **ը** ձայնաւորը արմատական չէ. այսպիսիները տողադարձել՝ **զբա-դում, շկօ-թակ, սպի-տակ** վանկատումով: Թոյլատրելի են՝ **ըն-թացք, ըղ-ծակք, ըմ-բիշ, ըն-թացք, ըն-ծայ, ըն-կեր, ըն-տանի, ըն-տիր** եւ նմանները, որոնց բառասկիզբի **ը** ձայնաւորը արմատական է:

ե) Յանձնարարելի չէ տողադարձել միայն հոլովական ձայնաւոր մասնիկէ եւ ասոր կցուած յօդէ կազմուած վանկերը. օրինակ՝ **ծի-ու(ն), ապակի-ի(ն), բարտի-ի(ն), կատու-է(ն), մարգարէ-ի(ն), առտու-ան, մանրէ-է(ն), որդի-է(ն), հեռու-ի(ն)** կամ **հեռու-է(ն), լեզու-ի(ն)** եւ այլն: Սակայն ընդունելի են՝ **առ-տուան, Արաբիա-յի, Արա-յի, Արա-յէն, տղա-յով...** այլեւ՝ **կը վազէ-իր, կը սիրէ-ին, պատուհա-նէն, որդիներուն** եւ այլն:

զ) Իրարու կից գտնուող զոյգ ձայնաւորներու պարագային՝

1) Աւելի պատշաճ է երկու վանկարար ձայնաւորներէն մէկը պահել վերը եւ տողադարձել միւսը. օրինակ՝ **թէ-ական, թէ-ութին, թոպէ-ական, լի-արժէք, ձիթա-իւղ, մի-այնակ, լի-իրաւ, մի-ութին, մի-օրինակ, ամենա-ուշը:**

Ասոնք կրնան տալ նաեւ՝ **րո-պէական, լիար-ժէք, ձի-թաիւղ, միայ-նակ, միօրի-նակ, ամե-նաուշը:**

2) Իսկ երբ այդ զոյգ ձայնաւորները ունին երկբարբառային բնոյթ, այսինքն՝ շատ սերտ կ'արտասանուին, ապա զանոնք ձգել վերի տողը կամ միասնաբար տողադարձել. **բենիա-մին** կամ **բե-նիամին, դանիա-կան** կամ **դա-նիական, Մա-րիամ, հե-քիաթ, սուրիա-կան** կամ **սու-րիական¹, Գայիա- նէ** կամ **Գա-յիանէ** եւ այլն: Նաեւ՝ **Անգլիա-կան** կամ **անգ-լիական, Թէո-դոսիա, հիա-նալ, միա-կերպ, միա-սին, միա-տարր, մի-լիոն, ովկիա-նոս** կամ **ով-կիանոս, ամ-բիոն, լե-գէոն** (մերժելի՝ **լեգէ-ոն**), **Թէո-դոսիա** (մերժելի է **Թէ-ոդոսիա**), **Թէո-դորա** (մերժելի՝ **Թէ-ոդորա**), **պան-թէոն** (մերժելի է՝ **պանթէ-ոն**):

Ասոնք կրնան ուրիշ մակարդակի վրայ եւս տողադարձուիլ. օրինակ՝ **Թէոդո-սիա, Թէոդո-րա:**

Թէեւ ընթացիկ, սակայն ոչ-յանձնարարելի տողադարձեր են՝ **մի-ակ, ձի-ակ** կամ **ծի-ուկ, ի-տէալ, իտէ-ալ, ո-գիով, ոգի-ով:** Ընդունելի է՝ **հո-գիով:**

3) Պէտք է խուսափիլ տողադարձով անջատելէ **կը** կամ **կու** եղանակիչը դիմաւոր բայէն՝ վար տանելով այս վերջինը. օրինակ՝ **կը-վազէ** կամ **կու-գայ:** Տողադարձը թոյլատրելի է, եթէ եղանակիչը միացած է դիմաւոր բային. օրինակ՝ **կ'առ-նէ, կ'եր-թայ, կ'ու-տէ, կ'իւ-րացնէ:**

4) Երբ զոյգ ձայնաւորները կը գտնուին բառին վերջը, պէտք է անոնք միասնաբար իջնեն վար. օրինակ՝ **հայու-հիի, ոս-կիէ, գետա-ծիու** եւ այլն: Մերժելի է միակի ձայնաւորի տողադարձը, ինչպէս՝ **ոսկի-է** կամ **գետածի-ու:**

1. Պէտք է ընդունիլ, որ ասոնք ունին ուրիշ արտասանութիւն մըն ալ՝ **Բեն-իամին, դան-իական, հեք-իաթ, սուր-իական.** տողադարձի առթիւ այսպիսիները պէտք չէ նկատի առնուիլ: Նոյն կացութիւնը կը պարզեն՝ **Գերմանիա, Իտալիա, Կիլիկիա, Սպանիա, Ասիա...** իրենց **Գերման-իա, Իտալ-իա, Կիլիկ-իա, Սպան-իա,** այլեւ՝ **Ա-սիա, Աս-իական** արտասանութեամբ:

Է) Թոյլատրելի չէ՝

- 1) Տողադարձել տրոհուիթեան նշանները՝ վերջակետը, ստորակետը, միջակետը եւ բուլթը:
 - 2) Տողին ծայրը ձգել բացուած փակագիծը կամ չակերտը: Նոյնիտայն՝ պետք չէ տողադարձել փակուող փակագիծը կամ չակերտը:
 - 3) Անձնանունին եւ հօր անունին սկզբնատառերը ձգել տողին ծայրը եւ տողադարձել մականունը. օրինակ՝ **Յ. Մ. / Յակոբեան** կամ **Գ. Վ. / Աճմեան** եւ այլն:
 - 4) Տողին ծայրը ձգել տիտղոսի, կոչումի, աստիճանի կրճատ գրութիւնը եւ վար տանիլ ենթակային անունը. օրինակ՝ **պ.** կամ **պրն / Յակոբ Գրիգորեան, փրոֆ. / Մանուկ Աբեղեան, տիկ. / Մարի Յակոբեան, զօր. / Անդրանիկ** եւ այլն:
 - 5) Անջատել թիւ մը իրեն կցուած յապաւումէն. օրինակ՝ **15/քկ, նկ./թիւ 75, 60/\$, 3/մ², 65-ին/(Քա.)** կամ **65/-ին(Քա.), 15-/րդ, 2014-/ին, 20-/ական** եւ այլն:
 - 6) Մասնատել յապաւումները եւ տողադարձել երկրորդ կետը. օրինակ՝ **ՄԱ/Կ, ՅԲ/ԸՄ, Յ/ՄԸՄ, ՆՍ/OSS** եւ այլն: Պետք չէ տողադարձել նաեւ ասոնց հոլովական մասնիկները, ինչպէս՝ **ՄԱԿ-ի, ՅԲԸՄ-էն, ՅՄԸՄ-ով** եւ այլն:
 - 7) Նախընտրաբար չմասնատել ու չտողադարձել գրական երկերու անունները. օրինակ՝ «Լուռ / ցաւեր», «Այրուող / այգեստաններ»:
- Բազմավանկ բառերու տողադարձը կը կատարուի ըստ հետեւեալ կանոններուն.

§77. Երկու ձայնաւորներու միջեւ ինկած միակի բաղաձայնը կ'անցնի յաջորդ տող. օրինակ՝ **բա-ղաք, պա-նիր, սե-ղան, պա-տա-նե-կան, բա-նա-սի-րա-կան¹, բա-ղա-քա-վա-րա-կան, մա-տե-նա-դա-րա-նա-պետ** եւ այլն, ուր բառերս կարելի է տողադարձել իւրաքանչիւր գծիկի մակարդակին:

Երբ երկու լիարժէք ձայնաւորներու միջեւ կը գտնուի երբեմնի «յ» կիսաձայնը, որ աշխարհաբարի մէջ բաղաձայն մըն է, ապա ան եւս վար կ'երթայ յաջորդ ձայնաւորին հետ. օրինակ՝ **Յա-յաստան, բա-յական, հա-յելի, հա-յութիւն, կա-յարան, ամա-յի, մա-յել, խո-յանք, Սա-յաթ** (Նովա), **Ռուա-յալ, Պիքֆա-յա, Տարա-յա:** Բայց՝ **Յաւայ-եան, Յիմալայ-եան.** ասոնց բուններն են **Յաւայ** եւ **Յիմալայա:**

Երբ միակի բաղաձայնին կը յաջորդէ **ուա, ուե, ուէ, ուի, ուո** երկբարբառներէն մէկը, ապա ասոնք նմանապէս եւ անփոփոխ կ'անցնին յաջորդ տող նախընթաց բաղաձայնին հետ. օրինակ՝ **պա-տուար, հա-շուեց, պա-տուէր, կարդա-ցուիլ, զի-նուոր** եւ այլն²:

1. Իւրաքանչիւր գծիկ կը համապատասխանէ տողադարձի մէկ կարելիութեան. փաստօրէն բառ մը կարելի է տողադարձել այնքան ձեւերով, որքան վանկ ունի ան՝ նուազ մէկ. օրինակ՝ երկու վանկանի բառը կարելի է տողադարձել 2-1 ձեւով, հինգ վանկանի բառը՝ 5-1 ձեւով եւ այլն:

2. Բաղաձայնի նման հնչմամբ սկսող **ուա, ուի, ուեա, եա, իւ** երկբարբառներուն նախընթաց բաղաձայնն իրենցմէ անբաժան է. օրինակ՝ **ղը-րուի, գը-րուան, ա-նուամբ, վա-ղուան, պր-տուեայ, Յե-սուայ, ա-ղուոր, ըս-տուէր, պա-տուէր...** (Քնն. քեր., էջ 349):

Այս պարագային եւս միջձայնաւորային «յ» տառը, որ այլեւս բաղաձայնացած է, կը հետեւի նոյն կանոնին. այսպէս՝ **կախակա-յուած, հմա-յուած, նա-յուածք, շո-յուիլ, փայփա-յուած, քայքա-յուիլ** եւ այլն

Ծանօթ.– 1. Այս բառերը վերջին կէս դարուն սովորութիւն դարձած է տողադարձել հետեւեալ անմիօրինակ ձեւերով՝ **պատ-ւար** կամ **պատ-ուար**, **հաշ-ւեց** կամ **հաշ-ուեց**, նմանապէս միւսները: Նման տողադարձ մը եապէս խորթ է թէ՛ գրաբարի, թէ՛ աշխարհաբարի ոգիին. այսպէս՝ **պատ-ւար** ձեւը կ'աղաւաղէ բառին պատկերը՝ ու-ն վերածելով ւ-ի, իսկ **պատ-ուար** ձեւի յաջորդ տող անցնող բաղադրիչը՝ հեռացած ըլլալով իրեն նեցուկ բաղաձայնէն, կը ստանայ խոցելի արտասանութիւն մը, որ չի համապատասխաներ իրականութեան: Բաց աստի՛ ոչ մէկ ավանդութեան վրայ կը հիմնուին այս տողադարձերը: «Նոր հայկազեան»-ը ունի՝ **պա-տուակից, պա-տուիրանաց, հա-տուած** (անդ տեսնել այս բառայօդուածները) եւ այլն, մինչ արդի արեւմտահայը սկսած է գրել՝ **պատ-ւակից** կամ **պատ-ուակից, պատ-ւիրանաց** կամ **պատ-ուիրանաց, հատ-ւած** կամ **հատ-ուած**: Այլ խօսքով՝ գրաբարը կը հետեւէր միջձայնաւորային միակի բաղաձայնի տողադարձի այն ընդհանուր կանոնին, որ բանաձեւեցինք նախորդ պարբերութեան մէջ: Արեւմտահայ աշխարհաբարի արշալոյսին մեր նախնիները կը հետեւէին ասոնք տողադարձելու նոյն կանոնին. օրինակներ՝ **Այտընեանէն՝ չ'ը-սուիր** (Էջ 9), **սեւա-չուի** (Էջ 14), **կը կո-չուին** (անդ), **լե-գուին**, (անդ, Էջ 28), **դի-մուի** (անդ, Էջ 31), **լե-գուական** (անդ, Էջ 44), **գա-տուի** (անդ, Էջ 62). Աստուածաշունչի աշխարհաբար առաջին հրատարակութեան (1853) Մարկոսի եւ Ղուկասի ավետարաններէն՝ **տը-րուած, պա-տուիրեց, նե-րուած, կը դի-գուէին** (անդ). «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց»-ի 21 դեկտ. 1864-ի թիւէն՝ **տա-րուէ, յի-շուած, կը նե-ղուի, տը-րուած, ժողո-վուած, մա-հուան, կը քարո-զուի**, պիտի **հաւա-քուի, կ'ը-սուի, խափա-նուած, հաստա-տուած**: Ինչպէս կը նկատենք, այս երեք աղբիւրները կատարելապէս հաշտ ու ներդաշնակ են իրարու միջեւ եւ հաշտ են գրաբարի հետ: 2. Անշուշտ շփոթի առարկայ չի կրնար ըլլալ տողադարձը հետեւեալ բառերուն, որոնց սկզբնաձեւերը՝ **տեղույն... տեղ-ույն, բարուք... բար-ուք, եկեղեցույ... եկեղեց-ույ, գրաւել... գրա-ւուած, նարեկացի... նարեկաց-ույ, սկերացի... սկերաց-ույ** եւ նմանները, օժտուած են ւ-ով մը, որ կը պահպանուի նոյնութեամբ:

§78. Երկու լիարժէք կամ գաղտնավանկի **ը** ձայնաւորներու միջեւ ինկած զոյգ կամ ավելի բաղաձայններէն կը տողադարձուի վերջինը. օրինակ՝ **ար-ձան, կար-միր, գոր-ծիք, հաս-տատ, Վար-դան, Պետ-րոս, կայ-ծակ, կր-կին, մր-ցում, Պայ-րոն, Սեյ-լան, Վեյ-մար, փայ-լակ, աստ-ղալից, բերկ-րանք, թարգ-ման, երկ-նաւոր, ինդ-րել, չը-ջիկ, վարձ-կան, կրկ-նութիւն, տրտ-մագին, պատ-րանք, փրփ-րադէզ, փռնգ-տալ** եւ այլն: Այս պարագային՝ տողին վերջը գտնուող գաղտնավանկի **ը** ձայնաւորը կը գրուի, օրինակ՝ **կըր-կին, մըր-ցում, չըղ-ջիկ, խընդ-րել, կըրկ-նութիւն, տըրտ-մագին, փըընգ-տալ**:

Այս նոյն կանոնով կը տողադարձուին այն բառերը, որոնց մէջ վերջին բաղաձայնին կը յաջորդեն **ուա, ուե, ուէ, ուը, ուի, ուո, ուօ** երկբարբառները, որոնք նախընթաց բաղաձայնին հետ միասնաբար

կը տողադարձուին. օրինակներ՝ Աստուածաշունչի վերոնշեալ գիրքերէն՝ **մկրր-տուեցաւ, ժող-վուեցաւ, ծած-կուիլ, գիտ-ցուած, Աստուած, շար-ժուած, հաշ-տուած, հեր-ձուած**. Այտընեանի «Քննական քերականութիւն»-էն՝ **կը բաժ-նուի** (Էջ 1), **ուղ-ղուած** (Էջ 35), **դար-ձուածք** (Էջ 60), **զար-նուէի** (Էջ 68), **առ-նուեցաւ** (Էջ 73), **կը տես-նուի** (Էջ 87), **կը կազ-մուին** (Էջ 94) եւ այլն. «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց»-ի վերոնշեալ թիւէն՝ **գըտ-նուեցաւ, Աստուածային, կոր-սուած, կը տես-նուէր, բըռ-նուած, չտես-նուած** եւ այլն: Նմանապէս՝ «Բազմավէպ»-ի (1843) եւ «Մասիս»-ի (1853) մէջ, այլեւ 19-րդ դարու երկրորդ կեսի շատ ուրիշ հրատարակութիւններու մէջ: Այսպէս կը թելադրեն իրենց կարգին 2. եւ 3. Ասատուրները, Յովի. Գազանճեանն ու հայր Արսէն Ղազիկեանը: Չայն յարգուած կը գտնենք Նորագոյն հրատարակութիւններու մէջ եւս: «Բազմավէպ»-ի 1912-ի յունուարի թիւին մէջ, էջեր 38–47, նմանապէս կը գտնենք՝ **կը տես-նուի, աս-տուած, աս-տուածածնի, շեշ-տուած, քեր-թուած** եւ այլն: ՆԳԲ մատենաշարը կը կիրարկէ Նոյնը. օրինակներս կ'առնեմ 5-րդ հատորէն՝ **ջար-ղուած** (Էջ 15), **կոր-սուած** (Էջ 38), **Աստուած** (Էջ 50), **գըտ-նուին** (Էջ 55), **կը բաժ-նուին** (Էջ 151) եւ այլն: Այլ խօսքով կը գտնուինք դեմ-յանդիման կանոնի մը, ուր բառերը կատարելապէս անաղարտ կը պահեն իրենց պատկերը եւ որ այնքան ամբօրէն հաստատուած էր արեւմտահայ գրաւոր խօսքի մէջ:

Ահա այսպիսի տոկուն կանոն մըն է, որ 20-րդ դարու կեսերուն արեւմտահայ ինքնակոչ քերականներ նմանապէս փոխեցին, փոփոխեցին ու մտռեցին՝ այլազան անմիօրինակ հնարքներով այլանդակելով տողադարձուող բառերը, ինչպէս՝ **ազնը-ւական** կամ **ազնը-ուական, զար-նըւած** կամ **զարնը-ուած, հաշտը-ւիլ** կամ **հաշտը-ուիլ, հերձը-ւած, տապկը-ւող, պաշտը-ուէր** կամ **պաշ-տըուէր, պատ-մըւածք** կամ **պատմը-ւածք**, կամ **պատմը-ուածք**: Ասոնք ըստ հանրօրէն հաստատուած կանոնի պէտք է տային **ազ-նուական, զար-նուած, հաշ-տուիլ, հեր-ձուած, տապ-կուող, պաշ-տուէր, պատ-մուածք**, այլեւ՝ **զի-նուոր, այ-ցուոր** եւ այլն, քանի առաջարկուած ձեւերը կատարելապէս կը համապատասխանեն մեր հայեցի արտասանութեան, մանաւանդ որ վար իջնող բաղադրիչները լիովին ինքնաբաւ են շնորհիւ իրենց բովանդակած ձայնաւորներուն, որոնք երկբարբառ կը կազմեն, եւ ոչ մէկ պատճառ ունինք այլանդակելու զանոնք:

Ծանօթ.– 1. Երբ բառ մը երեք կամ ւեցի վանկեր ունի, կրնան բնականաբար ներկայանալ տողադարձի այլընտրանքներ. օրինակ՝ **ազնուական** կրնայ տողադարձուիլ **ազ-նուական, ազնուա-կան**, իսկ **աստուածային**՝ **Աստուածային, աստուա-ծային, աստուածա-յին**: 2. Երբ որեւէ բառածեւ ինքնին վանկին սկիզբը կը բովանդակէ ւ բաղաձայնը, ան Նոյնութեամբ կը տողադարձուի. օրինակ՝ եկեղեց-ւոյ, բար-ւոք, հոգ-ւոյն, այլեւ՝ **պատուուած է, պատուուում է** եւ նմանները (տե՛ս §57ա) կը տողադարձուին **պատ-ւուած է, պատ-ւուում է**: Նաեւ՝ **հով-ւուած է, հով-ւուում է**: 3. **Գրաւուիլ > կը գրա-ւուի, ժողվել > ժող-վուիլ, սորվիլ > սոր-վուած**: 4. **Ծեծուըտիլ, ծեծուըռտիլ** եւ նմանները (տե՛ս անդ, ծանօթ.1) **ծե-ծուըտիլ, ծեծուը-տիլ** եւ **ծե-ծուըռտիլ, ծեծուըռ-տիլ**:

1. Անշուշտ չենք կրնար ուրանալ ասոնցմե շատերուն միւս արտասանութիւնը՝ **ամպ-րոպ, թանձ-րութիւն, կարմ-րած, հետաքրք-րական, ճամպ-րուկ, քրտ-նիլ** եւ այլն, որ արեւելահայերէնի ազդեցութիւն է, այլեւ՝ **ամ-պը-րոպ, կար-մը-րած, քրտը-նիլ** եւ այլն, ռամիկին նախասիրածը՝ բաւական տարածուած (տեսնել նաեւ **§80, ծանօթ. 1**):

2. Առերեւոյթ՝ **թոցնել** եւ **մոցնել** բայերուն մեջ **ցնել**-էն առաջ կը գտնենք մէկէ աւելի բաղաձայններ, սակայն այդ յաւելեալ բաղաձայնը իր կարգին կանխուած է չգրուած **ը**-ով մը, որ կ'արտասանուի: Հետեւաբար բերուած երկու կաղապարներուն միջեւ էական տարբերութիւն չկայ:

§79. Երկու եւ աւելի բաղաձայններու կուտակում ունեցող բառերու պարագային կրնան յառաջանալ մէկ կամ աւելի գաղտնավանկեր. օրինակ՝ **ծընծ-դայ, կընծ-նի, մը-կըր-տիչ, կը-տըր-տել, փըր-փը-րել, թըր-վը-ռալ, հետա-քըր-քը-րական, պըր-պը-տող, ընդ-գըր-կել, թը-րըխկ-թը-րըխ-կացնել, մըշ-տըն-չենական, քըրթ-մըն-ջիւն, մըր-մըն-ջել, տըր-տըն-ջալ, հաս-կըցնել, սուրբ-ծը-նընդ-եան** եւ այլն: Պետք է այնպէս մը ընել, որ այսպիսիները գրուին միայն մէկ **ը**-ով, եւ ընդհանրապէս առաւելագոյնս խուսափիլ **ը**-ի գործածութենէ: Ուրեմն՝ չգրել՝ **մը-կըրտիչ**, այլ՝ **մկըր-տիչ**, չգրել՝ **մըշ-տընջենական**, այլ՝ **մըշ-տնջենական** եւ այլն, այլ խօսքով՝ որքան կարելի է խուսափիլ **ը**-ի յատկապէս կրկնակ գործածութենէ:

Երբ կուտակուող բաղաձայններուն վերջինը **ր, ռ** կամ **ն** է, ապա կարգ մը բառերու պարագային աւելի բնական ու հեզասահ արտասանութիւն կը ստացուի՝ վերջընթեր բաղաձայնը նմանապէս վար տանելով. օրինակ՝ **ամ-պրոպ, ան-քնին, թան-ծրութիւն, թը-թռուն, կար-մրած, հետաքր-քրական, ճամ-պրուկ, մար-գրիտ, մար-մրիլ, որ-կրամոլ, փն-տռել, փր-փրագին, քր-տնիլ** եւ այլն¹:

Յատուկ ուշադրութեան առարկայ են անցողական կամ պատճառական բայերը՝ իրենց **-ցնել** վերջաւորութեամբ:

Այսպիսները կը ներկայացնեն հետեւեալ պարագաները.

ա) **-ցնել** բայական վերջաւորութիւնը կը կանխէ ձայնաւոր մը. օրինակ՝ **դողա-ցնել, բարկա-ցնել, զարգա-ցնել, կարդա-ցնել, մօտե-ցնել** եւ այլն:

Արդի հայը այսպիսիները կ'արտասանէ երեք ձեւով՝ **դողաց-նել, դողացը-նել** եւ **դողա-ցնել**. վերջինի պարագային շատ սերտ կ'արտասանուի «ցն» հնչիւնախումբը: Ասոնց երեքն ալ ունին իրենց առաւելութիւնն ու անպատեհութիւնը: Հաւանաբար ամենավայելուչն ու յարմարը վերջինն է՝ **դողա-ցնել**, որուն վար գացող հատուածը կը գրենք առանց **ը**-ի:

բ) **-ցնել** բայական վերջաւորութիւնը կը կանխեն մէկ կամ աւելի բաղաձայններ. օրինակ՝ **դար-ձնել, հար-ցնել, կեր-ցնել, թո-ցնել, մոցնել**² եւ այլն:

Ասոնք կրնկակոխ կը հետեւին նախորդներուն. ունին արտասանական նոյն տարբերակները, որոնցմէ թելադրելին կը մնայ նմանապէս վերջինը՝ **դար-ձնել**, որով հետեւած կ'ըլլանք մէկ ու միասնական կանոնի մը, ուր արտասանութիւնը այնքան ալ խախտած չէ:

Ծանօթ.– **Անց-նիլ** չեզոք բայը աներկբայօրէն կը տողադարձուի **կ'անց-նիմ, կ'անց-նէի**, ինչպէս նաեւ **յանձ-նել, յանձ-նէի, յանձ-նած**. իսկ **ան-ցը-նել** եռավանկ պատճառականը (ներգործականը) կը տողադարձուի **կ'անցը-նեմ** կամ **կ'ան-ցընեմ, կ'անցը-նէի** կամ **կ'ան-ցընէի**, ուր **ը** ձայնաւորը արմատական կարգավիճակ ստացած է:

ԲԱՐԴ ԲԱՌԵՐՈՒ ՏՈՂԱԴԱՐՁ

§80. Բարդ բառերը, մասնաւորաբար ա յօդակապով օժտուածները, կը տողադարձուին սովորական վանկատումի հիմամբ եւ կրնան ունենալ մէկէ աւելի կարելիութիւններ. օրինակ՝ **հա-սա-կա-կից, մար-տա-նաւ, քո-ղա-ծա-ծուկ, հա-կա-ցու-ցանք, ծաղ-կե-պսակ, հոգե-վարք, ման-կա-վար-ժա-կան, քա-ղա-քա-վա-րու-թիւն** եւ այլն:

Սակայն՝

ա) Յօդակապէ զուրկ բարդ եւ բարդ ածանցաւոր բառերը,– որոնք ընդհանրապէս ձայնաւորով կը սկսին,– կը տողադարձուին ըստ բաղադրիչ մասերու՝ առանց նկատի առնելու վանկատումը եւ յաջորդ տողը փոխադրելով երկրորդ արմատը՝ պարզ կամ ածանցաւոր. օրինակ՝ **ակն-դէտ, ամեն-օրեայ, ամեն-օրինեալ, այս-ինքն, այս-պէս, այս-քան, այս-օր, անակն-կալ, արագ-ընթաց, առաջ-ընթաց, բազմ-ամեայ, բազկ-աթոռ, բաց-արձակ, դեր-ասան, գետ-ափ, գործ-իմաց, դիրք-որոշում, երկար-ամեայ, զէն-ընկէց, իմ-ովսանն, իւր-ովսանն, ինքն-իրեն, ինքն-օրինակ, կենս-ուրախ, հատ-ընտիր, հին-աւուրց, ձեռն-հաս, ձեռն-երեց, ձեռն-տու, ճառ-ընտիր, ճարտար-արուեստ, մարտ-ունակ, մեն-երգ, մի-ականի, մի-միայն, մի-մեանց¹, յաղթ-արշաւ, յամր-ընթաց, ներ-ագգային, ներ-առուին, նոյն-օրինակ, շարժ-առիթ, շրջան-աւարտ, ողբ-երգ(ակ), ոտն-լուայ, ունկն-դիր, պար-ուսոյց, ջերմ-եռանդ, սուտ-ասան, վայր-էջք, վեր-ելք, վեր-ուղէշ, վրիժ-առու, տասն-երկու, տաք-արիւն, փակ-ուղի, փառ-երգ, փոխ-վրէժ, քայլ-արշաւ, քայլ-երգ** եւ այլն: Որքան պիտի ռամկանար տողադարձը եւ այլանդակուէին բարդութեան բաղադրիչները, եթէ գրեինք՝ **գործ-իմաց** կամ **գործի-մաց, կեն-սուրախ** կամ **կենսու-րախ, փա-կուղի** կամ **փակու-ղի, փա-ռերգ** եւ այլն²:

Ասոնք կրնան ազատօրէն տողադարձուիլ այլ մակարդակներու վրայ՝ ըստ վանկատումի ընդհանրական կանոնին. օրինակ՝ **ամենօր-եայ, ամենօրի-նեալ, ան-ակնկալ, արագըն-թաց, բացար-ձակ, միակա-նի, յամրըն-թաց, ներագ-գային, նոյնօրի-նակ, ողբեր-գակ, տասներ-կու, քայլար-շաւ** եւ այլն:

Այս պարագային, երբ բարդ բառին վերը մնացող բաղադրիչը կը վերջանայ գաղտնավանկով մը, անոր **ը** ձայնաւորը չենք գրեր, եթէ այդ վանկը կը կանխէ գրուող ձայնաւորով օժտուած վանկ մը. օրինակ՝ **ակն-կալէլ, գառն-սիրուկ, ոտն-լուայ, ձեռն-տու, յոտն-կայս, ոտն-լուայ** եւ այլն. ուրեմն չենք գրեր՝ **ակըն-դէտ**, քանի որ **ակն** արմատը օժտուած է գրուող **ա** ձայնաւորով: Բայց եթէ այդ վերը մնացող վանկը գրուող ձայնաւոր չունի, ապա ստիպուած ենք գրելու գաղտնավանկի **ը** ձայնաւորը. օրինակ՝ **դռըն-բացէք, կըրծ-կալ, հըր-շէջ, ձկըն-կուկ, մթըն-շաղ, մկըն-դէղ, գըր-գիռ, կըռ-կռալ, ճըռ-ճոռց, թըր-թուր, մըռ-մուռ** եւ այլն, եւ ոչ թէ՛ **դռն-բացէք, ձկն-կուկ, մթն-շաղ, մռ-մուռ** եւ այլն:

1. Այս բառը, որ նախորդին սեռականն է, հաւանաբար որոշ արթնամտութիւն կը պահանջէ, քանի որ ունի մոլորեցուցիչ արտասանութիւններ՝ **մի-միանց** (ոմանք այսպէս ալ կը գրեն – ԱԵ), **միմ-եանց**, մինչ ստուգաբանական ճիշտ արտասանութիւնը՝ **մի-մեանց**-ը, այնքան ալ գիտակցուած չէ:

2. Տողադարձումի այս ոճը կը կոչուի «ստուգաբանական», որուն համար Այտընեան կը գրէ. «Ընդհանրապէս ընտիր եւ աւելի քերականական կը համարուի տողադարձը՝ եթէ բառերուն կազմութեանը համեմատ ըլլայ, որ շատ անգամ մինչեւ հիմայ տրուած կանոններէն խտտորում կը կրէ... ըստ այսմ՝ բարդ բառերն իրենց յօդիչ մասանցը (այսինքն՝ բաղադրիչներուն – ԱԵ) կը վերածուին եւ կը բաժնուին» (Քնն. քեր., էջ 349–50):

բ) Յօդակապաւոր բարդութեան յօդակապը վերը կը մնայ, իսկ տողադարձուող բաղադրիչին սկիզբը գտնուող գաղտնավանկի ը ձայնաւորը չի գրուիր,– եթէ ան գոյութիւն ունի,– օրինակ՝ **ակնա-խտիդ, ամենա-փրկիչ, ապա-շնորհ, արագա-սլաց, արիւն-կզակ, բազմա-շնորհ, բանա-ստեղծութիւն, բարձրա-գլուխ, բարձրա-շօնիդ, բացա-տրական, բաց-գլուխ, բռնա-կցում, դասա-լքում, գոյա-կցութիւն, գրա-գրութիւն, դարա-շրջան, ենթա-դրել, եռա-բլուր, երես-սրբիչ, թանձրա-շպար, թերա-կղզի, ժողովա-սրահ, ինքնա-սրբագրում, լեռնա-բնակ, լեռնա-գնաց, խորհրդա-նշական, համա-դրում, համա-լսարան, համա-կրանք, համա-կրիլ, հանրա-գնաց, հանրա-կրթական, հաշուե-նկատ, հաշուե-տուութիւն, հատա-պտուղ, հարցա-գրոյց, հիմնա-դրամ, հողմա-ցրիւ, մակա-գրել, մարդա-բնակ, մենա-շնորհ, միա-բջիջ, մտա-յղացք, յետա-մնաց, նախա-վկայ, նորա-հնար, նորա-հրաշ, նորա-պսակ, նորա-ստեղծ, շահա-գրգիռ, շահա-խնդիր, շարա-դրութիւն, ուշա-գնաց, ուշա-գրաւ, պարտա-դրել, սրա-թռիչ, վերա-սլաց, փառա-պսակ, փառա-տրութիւն** եւ այլն: Մերժելի ռամկաբանութիւն եւ բառային խոշտանգում են հետեւեալները՝ **արագաս-լաց, համալ-սարան, ուշագ-րաւ, բռնակ-ցում, համադ-րում, շարադ-րութիւն, շնչաս-պառ**, որոնց երկրորդ բաղադրիչը կը գրկուի իր առաջին տառէն ու այնպէս կը տողադարձուի:

Պարագան նոյնն է այն բարդ բառերուն, որոնց երկրորդ բաղադրիչը կը սկսի (ը)գ, (ը)շ, (ը)ս հնչիւններով. օրինակ՝ **ան-զգայ, խորա-զգած, համա-զգեստ, հապ-շտապ, դարա-սկիզբ, շնչա-սպառ, նախա-ստեղծ, հիա-սբանչ**: Չի գրուիր **ան-ըզգայ** կամ **անըզ-գայ, համա-ըզգեստ** կամ **համազ-գեստ...**: Թող որ, ասոնց մէջ յօդակապաւորներու երկրորդ բաղադրիչի սկիզբը ը չի լսուիր. օրինակ՝ կ'արտասանուի **հա-մազ-գեստ** եւ ոչ՝ **հա-մա-ըզգեստ**:

Ծանօթ.– 1. Երբեմն բառին ստուգաբանութիւնը շատ ալ թելադրական չէ, մասնաւորաբար դպրոցական տարիքի տողոց համար, ուստի կարելի չէ նման պարագաներու խստապահանջութիւն ցուցաբերել մատուց տարիներուն. օրինակ՝ **զօրակցութիւն**. պայման չէ, որ նման բառ մը տողադարձուի՝ **զօրա-կցութիւն**, քանի որ **կցութիւն**-ը անկախ բառային միաւոր ալ չէ: Սակայն որոշ ճիգով ու յարատեւութեամբ կարելի է ըմբռնելի ու գործադրելի դարձնել հետեւեալները՝ **գծա-գրութիւն, շարա-դրանք, համա-կրանք, վարձա-տրութիւն** եւ այլն, մանաւանդ որ տողադարձուող **-գր, -դր, -կր, -տր** բաղադրիչները բնական արտասանութեամբ սերտօրէն ձուլուած են իրարու հետ՝ գրեթէ չբացնելով գաղտնավանկի ը-ն, ըստ այսմ ալ կեղծ, բռնազբօսիկ ու մերժելի են **գծագ-րութիւն, շարադ-րանք, համակ-րանք, վարձատ-րութիւն** տողադարձերը, որոնք չեն համապատասխաներ ոչ մէկ արտասանութեան: 2. Միութեան գծիկով գրուող բարդ բառ մը գծիկի մակարդակին տողադարձելու առթիւ,– եւ ա՛յս է ընտիր ձեւը,– միութեան գծիկը կը կատարէ ենթամնայի դերը եւս, ուրեմն որեւէ այլ նշան չենք ակելցներ. օրինակ՝ **պէս-պէս, մաս-մաս, մանր-մունր, ոլոր-մոլոր, քաղաք-քաղաք** եւ այլն:

գ) Կրկնաւոր բարդութիւնները կը տողադարձուին ըստ արմատներու. օրինակ՝ **թափ-թփուբ, թըռ-վռուն, կար-կտան, յեղ-յեղուկ, սար-սռալի, վագ-վռտել, վառ-վռուն, քըրթ-մնջիւն** եւ այլն, որոնց վերը մնացող բաղադրիչին գաղտնավանկի ը ձայնաւորը գրուած է, սակայն տողադարձուող բաղադրիչի ը ձայնաւորը ըստ կանոնի չէ գրուած: Վնշուշտ ասոնք եւս կրնան տողադարձուիլ այլ մակարդակներու վրայ. օրինակ՝ **յեղ-յե-ղուկ, վագ-վըռ-տել, քրթ-մըն-ջիւն** եւ այլն:

§81. Երբ կցական բարդութեան բաղադրիչներուն միջեւ կը մտնեն **գ, ի, ընդ, ըստ** նախդիրներէն մէկը, ապա ասոնք վար կ'երթան երկրորդ բաղադրիչին հետ. օրինակ՝ **գոյն-գգոյն, մէկ-գմէկ, հետ-զհետէ, ան-ընդհատ, ինքն-ըստիւքեան, մէկ-ընդմիշտ, խոչ-ընդոտ, մէջ-ընդմէջ, խառն-հիսուռն, օր-ըստօրէ** եւ այլն: Ուրեմն ո՛չ՝ **գոյնգ-գոյն, մէկգ-մէկ, հետզ-հետէ, խառնի-խուռն, մէկընդ-միշտ, մէջընդ-մէջ, օրըստ-օրէ** եւ այլն, – այսպէս է, քանի որ նախդիրը կը պատկանի երկրորդ բաղադրիչին: Իսկ երբ այդ բաղադրիչները շաղկապուած են **եւ** կամ **ու** շաղկապով, կարելի է ազատօրէն վերը ձգել շաղկապը կամ վար տանիլ. օրինակ՝ **առել-տուր** կամ **առ-ելտուր, այլել-այլ** կամ **այլ-ելայլ, առու-ծախ** կամ **առ-ուծախ, հալու-մաշ** կամ **հալ-ումաշ, տարիու-կէս** կամ **տարի-ուկէս, ցիրու-ցան** կամ **ցիր-ուցան**, – այսպէս է, քանի որ այս երկու շաղկապները հաւասարապէս կը վերաբերին երկու բաղադրիչներուն: Մերժելի է՝ **այլել-լայլ** տողադարձը: Միւս կողմէ՝ պատշաճ է, որ տողադարձեալ **որ-ելէ**, – մերժելի է **որել-է**, այլել **որել-է**, ինչպէս տեսնա՞ք արդէն վերը՝ **§76, գ, 3**:

§82. Պատմական «եա» երկբարբառը, որ գրաբարի մէջ կ'արտասանուէր «էա» (ea) եւ իր այս արտասանութեան շնորհիւ ալ կը տողադարձուէր իրեն նախորդող բաղաձայնին հետ միայն, ինչպէս՝ **ան-կեալ, դար-ձեալ, ար-դեալք** (արդէտք) եւ այլն, աշխարհաբարի մէջ քայքայուած է ու տուած է «յա» երկձայնը, ուր յ-ն բաղաձայնացած է այլեւ: Այս բաղաձայնացումը արեւմտահայերէնի մէջ առկայ է **եա**-ի բոլոր դիրքերուն վրայ՝ **եար**, արբանեակային, մենակեաց: Իր այս յատկութեան բերումով՝ բառավերջի **եա** երկձայնը ազատօրէն կը տողադարձուի՝ իրեն հետ վար տանելով հետեւող տառ(եր)ը եւս. օրինակ՝ **անց-եալ, դարձ-եալ, արդ-եօք, ար-եամք, տասնամ-եակ, փայտ-եայ** եւ այլն¹:

Այս ծիրէն ներս արդի արեւմտահայերէնի տողադարձումի մէջ կայ անբնական երեւոյթ մը, որ է «**ուրթիւն**» ածանցին սեռ.-տրականի եւ գործիականի պարզած կացութիւնը: Արդի հայը այս ածանցը կ'արտասանէ (բաջ)ուրթ-եան եւ (բաջ)ուրթ-եամք: Այսպէս կ'արտասանենք այն պարզ պատճառով, որ, ինչպէս ըսինք, այստեղ «ե» տառը բաղաձայնացած է: Ուրեմն այս ածանցը կը նոյնանայ միջձայնաւորային զոյգ բաղաձայն (թ+ե) ունեցող բառերուն հետ (**§78**), ուստի կ'ակնկալուէր, որ առաջին բաղաձայնը մնար վերը, երկրորդը իջնէր վար, այսինքն՝ տողադարձեալ սա՛պէս՝ **ուրթ-եան** եւ **ուրթ-եամք**, բայց ահա միահամուռ կը գրենք (բաջ)**ուրթեան** եւ (բաջ)**ուրթեամք**, որոնք ո՛չ արտասանութեան եւ ո՛չ ալ ստուգաբանութեան կը համապատասխանեն: Այսպէս տողադարձել

1. Ուա, ուի, ուո...
Երկբարբառակերպները, որոնք նմանապէս քայքայուած են, **վա, վի, վո** կ'արտասանուին միայն զիրենք կանխող բաղաձայնի մը ներկայութեան, որմէ հեռու՝ կը կորսնցնեն այդ արտասանութիւնը. օրինակ՝ «**ուխքի**»-ն **վիքի** չ'արտասանուիր, «**ուաթ**»-ը՝ **վաթ** եւ այլն: Հետեւաբար, տողադարձուող **ուա, ուի, ուո** երկձայնները, հեռացած ըլլալով զիրենք կանխող բաղաձայնէն, որ վերը կը մնայ, պիտի կորսնցնեն իրենց **վա, վի, վո** արտաբերումը՝ աղաւաղելով տողադարձուող բառային հատուածի արտասանութիւնը, եւ այս պատճառով ալ ասոնց տողադարձը թելադրեցինք կատարել բաղաձայնին ընկերակցութեամբ՝ **պատուական** եւ ոչ՝ **պատ-ուական** կամ **պատ-ւական, հաշուակալ** եւ ոչ՝ **հաշ-ուակալ** կամ **հաշ-ւակալ** եւ այլն:

1. Արեւմտահայ արտասանութեան ներկայ փուլին՝ չենք կրնար ուրանալ ասոնցմէ ոմանց կրկնակ արտասանութիւնը. օրինակ՝ **ան-ցեալ** եւ **անց-եալ**, **դար-ծեալ** եւ **դարծ-եալ**, **հայ-կեան** եւ **հայկ-եան** եւ այլն. թելադրելի է, որ նախընտրենք երկրորդը՝ թերեւս առանց բռնադատելու կիրարկողները առաջին արտասանութեան, որ գրաբարինն էր:

2. Հաւանաբար այս ցանկին պէտք է կցել տողադարձը **կրիայ** բառին, որ ունի արտասովոր վերջաւորութիւն մը: Այս բառը արդի արեւմտահայը կ'արտասանէ երկու ձեւով՝ կը-րիայ (**կը-րիա**) եւ կըր-իայ (**կըր-եա**). առաջին արտասանութեամբ՝ պիտի ստիպուինք հակադրուիլ վերջ բանաձեւուած կանոնին (**§76, գ**), ըստ որուն՝ պէտք է խուսափիլ տողադարձելէ բառասկիզբի **ը**-ով վերջացող գաղտնավանկը: Կը մնայ յաջորդը՝ **կըր-իայ**, որ իր կարգին ունի անպատեհութիւններ. նախընտրելին՝ գայն ընդմիջտ չտողադարձելն է:

կարենալու համար՝ ստիպուած ենք արտասանել **բաջու-թ(ը)յան** կամ **բաջու-թիան**, – որոնց երկուքն ալ բռնագրօսիկ են, – որովհետեւ կարդալու ուրիշ հնարաւորութիւն չկայ:

Մինչ անդին այն բոլոր բառերը, որոնք ունին նոյն կաղապարը, կը տողադարձենք ըստ արտասանութեան. օրինակ՝ **ատ-եան**, **անց-եալ**, **իրան-եան**, **դարծ-եալ**, **ծննդ-եան**, **հայկ-եան**, **մատ-եան**, **յաւիտ-եան**, **Նանսեն-եան**, **պատ-եան** եւ այլն: Տրամաբանօրէն **ուր-եան** եւ **ուր-եամբ** ածանցները բացառելու բացարձակապէս ոչ մէկ պատճառ գոյութիւն ունի. վերջին հաշուով՝ ինչո՞ւ կարելի է գրել **Մատադ-եան**, եւ կարելի չէ գրել **բաջութ-եան**¹:

Ո՞ր փնտռել այս հակասութեան աղբիւրը:

Ան կու գայ գրաբարի մէջ այս ածանցի ունեցած շատ բարձր յաճախականութենէն, որուն պատճառով մինչ միւս բոլոր «եա» վերջը ունեցող բառերը յաջողեցան անկախանալ, ինչպէս տեսանք, «**ու-թեան**»-ն եւ «**ու-թեամբ**»-ը մնացին անհպելի՝ իբրեւ բացառութիւններ, որոնք խորքին մէջ գոյութեան ոչ մէկ իրաւունք ունին:

§83. Նոյնիւնտայն ուրեմն պիտի գրենք **բացառ-եալ**, **ներառ-եալ**, **անց-եալ**, **դարծ-եալ**, **կախ-եալ**, **սեն-եակ**, **տեղ-եակ**²: Այլեւ՝ **եռ-եակ**, **բառ-եակ**, **հընգ-եակ**, **վեց-եակ**, **եօթն-եակ**, **ուր-եակ**, **ինն-եակ**, **տասն-եակ**, **տասնամ-եալ**, **օթ-եակ**, **հնգամ-եակ**:

Ծանօթ.– 1. **Վայրկեան** բառը կ'արտասանուի **վայր-կեան** (վայր-կեան), եւ այսպէս ալ պէտք է տողադարձել գայն՝ խուսափելով ռամիկին **վայր-կիան** ձեւէն, ինչպէս նաեւ **վայրկ-եան** ձեւէն, որ շատ բռնագրօսիկ է:
2. Ստուգաբանական տողադարձի հիմամբ պարտինք գրել նաեւ՝ **երկարա-կեաց**, **ջրա-կեաց**, **սիւնա-կեաց**, **մենա-կեաց**, **փափկա-կեաց**, **մի-մեանց**: Միւս կողմէ՝ **մարդ-ատեաց** կամ **մարդատ-եաց**, **օտար-ատեաց** կամ **օտարատ-եաց**: 3. Կը գրենք **տուեալ**, կ'արտասանենք **տըլեալ**, կը տողադարձենք **տու-եալ**. Նոյնիւնտայն՝ **տու-իչ**, **տու-չութիւն**: 3. **Օրինեալ** կ'արտասանուի ու կը տողադարձուի **օրի-նեալ**՝ բաղաձայններու կուտակումի բերումով. ուստի՝ **ամեն-օրինեալ** կամ **ամենօրի-նեալ**, նոյնպէս ալ՝ **մատ-նեալ**, **կրկ-նեալ**, **Մկըրտ-չեան** եւ այլն:

Երբ **եան**-ին կամ **ե**-ով սկսող այլ վերջավանկի մը կը նախորդէ **յ** տառը, ապա այս վերջինը կը մնայ վերը, եւ կը տողադարձուի միայն վերջավանկը. օրինակ՝ **Շառոյ-եան**, **Բալայ-եան**, **Գայայ-եան**, **դայ-եակ**, **երեկոյ-եան**, **Մանոյ-եան**, **Նոյ-եան**, **հայ-եացք**, **Հմայ-եակ** եւ այլն: Բայց՝ **Գա-յիան**է կամ **Գայիա-ն**է:

§83ա. Տարբեր է պարագան, սակայն, **ուրթիւն** անհոլով ածանցին, որուն **բաջու-թիւն** տողադարձը չի գայթակղեցներ մեզ: Այսպէս է, քանի որ այս ածանցը մենք կ'արտասանենք երկու ձեւով՝ ա) (**բաջ**)**ուրթ-յուն**, որ կը համապատասխանէ միջձայնաւորային զոյգ բաղաձայնի (ու-թյ-

ուն), եւ բ) (**քաջ**)**ու-թիուն**, որ կը համապատասխանէ միջձայնաւորային միակի բաղաձայնի (ու-թ-իուն): Ասոնցմէ առաջին արտասանութիւնն է, որ կը կիրարկենք բանաւոր անկաշկանդ հաղորդակցութեան առթիւ, սակայն զայն չենք տողադարձեր այդ արտասանութեան հիմամբ, այլապէս պիտի գրէինք **քաջութ-իւն**, որ այս պարագային ընթերցման չէ: Երկրորդ արտասանութիւնը, որ երկբարբառային է, կը կիրարկենք ընթերցանութեան ընթացքին, քանի այլապէս ընթերցման չէ ան, եւ այս արտասանութեան հիմամբ ալ կը տողադարձենք:

Բացառական հոլովի պարագային՝ ոչ մէկ հարց. արտասանութիւնն ու գրութիւնը կատարելապէս կը համապատասխանեն իրարու՝ **քաջու-թենէ**:

ԱԾԱՆՑԱԲՈՐ ԲԱՌԵՐՈՒ ՏՈՂԱԴԱՐՁ

§83բ. Գալով ածանցաւոր բառերուն՝ ասոնց տողադարձը պարտի ըստ կարելոյն հետեւիլ Նոյն սկզբունքներուն, այսինքն՝ որքան կարելի է չմասնատել ածանցները՝ առանց, սակայն, դիմելու աւելորդ բռնազբօսութեանց:

ա) Նախաձանցաւոր բառեր՝ **ան-ակնկալ, ան-գլուխ, ան-զգուշ** (ո՛չ ա-նըզգուշ), **ան-շշուկ, ան-շպար, ան-որոշ** (ո՛չ ա-նորոշ), **ան-սկիզբ, ան-սպառ, ան-սփոփ, ան-սքող, ան-սպասելի, ապ-երախտ** (մերժելի է ա-պերախտ), **ապ-օրէն** (մերժելի է ա-պօրէն), **ապ-ազգային** (մերժելի է ա-պազգային), **գեր-իշխել** (մերժելի է **գե-րիշխել**), **գեր-յարգելի, ընդ-ունայն** (մերժելի է **ըն-դունայն**), **ընդ-օրինակել, թեր-աճ** (եւ ո՛չ **թե-րաճ**), **հակ-ազդել** (մերժելի է **հա-կազդել**), **մակ-երես, մակ-երեւոյթ, մակ-արդակ, յետ-ընթաց, նախ-ընտրութիւն, վեր-աձեւ, վեր-արկու, վեր-ելակ, վեր-ընթաց, տար-աշխարհիկ, տար-օրի-նակ, փոխ-անուն, փոխ-արժէք** եւ այլն¹:

1. Չեն տողադարձուիր՝ տհաս, տգէտ, տկար, չտես, չկամ. կարելի է ազատօրէն տողադարձել՝ **դժժ-բախտ, դժժ-գոհ, դժժ-կամ** բառերը:

Ասոնք դիւրաւ կրնան ունենալ տողադարձի այլ կարելիութիւններ. օրինակ՝ **անակն-կալ, անսպա-սելի, ապազ-գային, ընդօրի-նակել, մակար-դակ, նախընտ-րութիւն, վերար-կու, տարաշխար-հիկ տարօրի-նակ** եւ այլն:

Եթէ նախաձանցին կը յաջորդէ յօդակապ մը, այս վերջինը չի տողադարձուիր. օրինակ՝ **գերա-կայ, ընդո-ծին, թերա-կղզի** կամ **թերակղզ-գի, հակա-դարձ, նախա-վկայ, յետա-դաս, վերա-դարձ, փոխա-դարձ, արժե-գրկել, ծաղկե-պսակ, հաշուե-փակ** եւ այլն: Նմանապէս՝ **այգե-գործ, բաժնե-տեր, ջորե-պան** եւ այլն:

բ) Վերջաձանցներու համար մասնաւոր օրէնքներ մշակուած չեն ու միօրինակութիւն հաստատուած չէ: Հոն, ուր վերջաձանցին ստուգաբանութիւնը թելադրական ու զգալի է, պատշաճ է յարգել անոր ինքնութիւնը. ըստ այսմ՝ **արի-աբար, արդի-ական, չար-ութիւն** կամ **չարու-թիւն, բան-աւոր** կամ **բանա-ւոր, հարկ-աւոր** կամ **հարկա-ւոր, ութ-երորդ, մեռ-եալ, գոհար-եղէն, բանջար-եղէն, արամ-երէն, վարձ-կան,**

րո-պեական կամ րոպե-ական, հրե-ական, երագ-կոտ, կարող-չէք, գործ-արար, վարժ-արան, համ-օրեն, ցա-լագին կամ ցաւա-գին եւ այլն: Նաեւ՝ անգլիա-կան, դանիա-կան, սուրիա-կան, քորեա-կան, որոնց անանցը -կան է միայն եւ ոչ -ական: Շատ ռամիկ պիտի ըլլար գրել՝ գոհա-րեղեն, գործա-րար, վարժա-րան, համօ-րեն եւ այլն: Նման տողադարձ, սակայն, միշտ չի յաջողիր, յատկապէս երբ անանցաւոր բառին բունը խճողուած է բաղաձայններով. օրինակ՝ քնք-ջօրեն, տրտ-մօրեն, տրտ-մագին, փրփ-րագին, կրկ-նութիւն. պարզօրեն թոյլատրելի չէ գրել քնքջ-օրեն, տրտմ-օրեն, փրփր-ագին, կրկն-ութիւն եւ այլն, որոնք բռնագրօսիկ են. ուրեմն գրել՝ քընք-ջօրեն, տըրտ-մօրեն, տըրտ-մագին, փըրփ-րագին, կըրկ-նութիւն:

ՆԵՐՇԱՐ

§84. Անջատման գիծի անհետացումին եւ թիւերու հայեցի գրութեան չիմացութեան վրայ կ'աւելնայ համաշխարհայնացումի նոր չարիք մըն ալ, որ իբրեւ թիրախ ընտրած է **Ներշարը** լուսանցքէն գոնէ նուազագոյնը հինգ տառաչափ աջէն սկսելու հայեցի սկզբունքը: Տաւով կը նկատենք, յատկապէս լրագրութեան մէջ, այդ միջոցին նուազումը, երբեմն տարապայմանօրէն նեղացումը, երբեմն ալ ընդհուպ՝ անհետացումը: Մինչդեռ ոչինչ կը ստիպէր, որ մենք շեղէինք մեր աւանդական գրելաձեւէն:

Հայերէնը ի վաղուց անտի, սկսած մեր ձեռագիր մատենաներէն, յարգած է նոր տողին յատկացուած միջոցը՝ **Ներշարը**, տրամադրելով անոր պատկառելի միջոց մը, ուրկէ կարծես **լոյս կը ցարթեր** եւ ուր շատ յաճախ կը գտնենք այլազան զարդագրեր, որոնք կը համապատասխանեն պարբերութեան առաջին բառի առաջին տառին, որ նաեւ ընդհանրապէս խոշոր ալ գրուած կ'ըլլայ: Չարդագրելու սովորութիւնը այնքան յաճախական էր մեր ձեռագրերուն մէջ, որ ան երբեմն պահպանուած է տպագիր մատենաներու մէջ եւս գոնէ մինչեւ 20-րդ դարու կէսերը: Անշուշտ այստեղ ակնկալուածը այս վերջին աւանդոյթի վերականգնումը չէ, այլ պարզապէս այդ միջոցին յարգումը: Հայերէն գրողին ու կարդացողին աչքը պէտք է փնտռէ այդ միջոցը, որուն գոյութիւնը գեղագիտականօրէն ալ կ'արդարանայ. մինչ այնքան տափակ ու անհաճոյ են նոր տողի միջոցը ջարգող էջերը՝ համակարգիչի ներգործութեամբ, ուր պարբերութիւնները սարսիկի ապաշնորհ տուփերու պէս կը կուտակուին իրարու վրայ:

ԲԱՐՁՐԱԴԻՐ ՉԱԿԵՐՏ

§85. Այս անուանումը եւ անոր ետին կանգնած հասկացութիւնը տեղ չեն գտած մեր քերականութեան մէջ:

Ի վաղուց անտի մեր կետադրական համակարգին մէջ գործած է անբնական երեւոյթ մը, որ է «չակերտ չակերտի մէջ»-ը. այս կը պատահի այն պարագային, երբ ուրիշի խօսքի չակերտուած մէջբերումի մը ծիրէն ներս հարկ կ'ըլլայ չակերտել նոր բառ մը, բառակապակցութիւն մը կամ շարահիւսական հատուած մը. օրինակ՝ **Պասախօսը, աւելի ու աւելի շեշտելով իր բառերը, շարունակեց.** «Որոշած ենք գրչի մէկ հարուածով վերջ տալ այդ բոլոր հնամենի կառոյցներուն, մասնաւորաբար «բարեսիրական միութիւն» կոչուած հասկացութեան, որ ազգային ամօթ մըն է». «բարեսիրական միութիւն» բառակապակցութիւնը կը կրէ չակերտ չակերտի մէջ, եւ ճիշտ ասոր ու ասոր նմաններուն է, որ լուծում մը կը փորձենք բերել:

Այստեղ մէջբերուած երկու խօսք կայ. մէկը՝ դասախօսին կամ բուն ուրիշի խօսքն է, որ իսկական մէջբերումն է եւ աւելի ծաւալունը, մինչ միւսը՝ բանախօսին կողմէ կատարուած մէջբերումն է, որ աւելի կարճ ու սահմանափակ է միշտ: Առաջինը **պարունակիչն** է, եթէ կ'ուզէք, իսկ երկրորդը՝ **պարունակեալը**: Այս երկուքը կետադրական, այս պարագային՝ բացայայտութեան, նոյն նշանով ներկայացնելը անտրամաբանական է, քանի նոյն մակարդակի մէջբերումներ չեն կատարուածները. պարունակիչը իր պարունակեալէն աւելի մեծ կ'ըլլայ միշտ: Միւս կողմէ՝ դասախօսին խօսքը ինչ-որ գերադաս կամ նախապատիւ բնոյթ մըն ալ ունի՝ յարաբերաբար անոր կատարած մէջբերումին: Պարզապէս ունինք՝ մէջբերում մէջբերումի մէջ: Այս զանազանութիւնը պէտք է տեսանելի ըլլայ աչքով եւս: Մեր առաջարկն է, որ մէջբերուող գերադաս խօսքը պահէ իր աւանդական բացուող ու փակուող զոյգ չակերտները, իսկ ստորադաս մէջբերումը առնուի բարձրադիր չակերտի մէջ, որ ներկայիս ունինք արդէն մեր տրամադրութեան տակ՝ շնորհիւ համակարգիչին. ուրեմն այսպէս՝ «բարեսիրական միութիւն», որով ընդհանուր տարազը կ'ըլլայ՝ «...“...”...»: Օրինակ՝ Ուսուցիչը աշակերտները յորդորեց. «Պէտք է այսուհետեւ ձեր բերնէն լսեմ **“չեմ կրնար”** բառը. որովհետեւ բոլորդ ալ կրնաք»:

Ծանօթ.– Հայերէնը բուն չակերտը կը փակէ վերջակէտէն (իսկ տեղին համեմատ՝ ստորակէտէն ու միջակէտէն) առաջ, ի տարբերութիւն արեւմտեան կարգ մը լեզուներու, որոնք զայն կը փակեն վերջակէտէն ետք:

Աւանդական զոյգ չակերտներու կիրարկութիւնը շատ աւելի անհաճոյ է մասնաւորաբար, երբ մէջբերուող չակերտաւոր հատուածին առաջին կամ վերջին բառը իր կարգին չակերտել պէտք ըլլայ, եւ այսպէսով երկու զոյգ չակերտներ հանդիպին իրարու. օրինակ՝ Բարեկամս ժպտագին ըսաւ. ««Գրական թերթ»-ի մէջ կարդացի յօդուածդ»,– ուր չակերտներու հիմշտուք կայ: Մինչդեռ բարձրադիր չակերտի օգտագործումով կը ստանանք հետեւեալ աւելի ակնահաճոյ պատկերը՝ Բարեկամս ժպտագին

ըսաւ. «“Գրական թերթ”-ի մէջ կարդացի յօդուածդ»: Բարձրադիր չակերտը արդէն կը կիրարկուի արեւմտեան կարգ մը լեզուներու մէջ¹, իսկ մեր մէջ եւս զայն մերթ ընդ մերթ օգտագործողներ չեն պակսիր: Չանրահաշուօրէն ալ այսպէս է. թիւերու կամ քանակութիւններու աստիճանական արժէքը բնորոշելու համար՝ այստեղ կը կիրարկուին փակագիծերու այլազան տեսակներ՝ (...), ([...]), {[...]} եւ այլն: Եթէ գրաւոր խօսքի մէջ աւանդական չակերտին կը համապատասխանէ հանրահաշուական անկիւնաւոր փակագիծը, ապա ներքին չակերտին կը համապատասխանէ հանրահաշուական փակագիծը:

1. Կը բերենք օրինակ մը The Chicago Manual of Style աշխատութենէն. The article «Schiller’s «Ode to Joy» in Beethoven’s Symphony» received unexpected attention, ուր ամերիկեան բուն չակերտը եւ ենթաչակերտը տարբեր ձեւաւորում ունին:

Ծանօթ.– Անկիւնաւոր փակագիծը հայերէնի մէջ կը ծառայէ մէջբերուած բնագիրի մը ամբողջացումին կամ յստակացումին. օրինակ՝ Սիմոն Սիմոնեան գրած է. «**Չ.** Ասողիկի, որ հիմա եղած է Ասողիկ սրբազան, պատուէր տուի (խոնարհաբար), որ քեզ պսակէ: **Դեկտ.** սկիզբը Կալկաթա պիտի ըլլայ» (Ասատուր Կիւզէլեան, «Նամականի», Էջ 22): Անոր նամակներուն հրատարակիչը կատարած է հետեւեալ լրացումը. «**Չ[այր]** Ասողիկի **[Ղազարեան]**, որ հիմա եղած է Ասողիկ սրբազան, պատուէր տուի (խոնարհաբար), որ քեզ պսակէ: **Դեկտ[եմբերի]** սկիզբը Կալկաթա պիտի ըլլայ»: Ուրեմն հրատարակիչը կատարած է երեք լրացում եւ երեքն ալ դրած է անկիւնաւոր փակագիծի մէջ: Իսկ կլոր փակագիծը կը պատկանի նամակագիրին՝ Սիմոնեանին:

Չայերէնի կէտադրութիւնը մեծապէս պիտի շահի այս բարեկարգութենէն, եւ անկէ պիտի վերնայ անբնական երեւոյթ մը, որ «չակերտ չակերտի մէջ» աւանդական տարազն է:

ԿՈՉԱԿԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

§86. Կոչականը արեւմտահայուն աքիլլեսեան կրունկն է. հազուագիւտ կը պատահի, որ հանդիպինք արեւմտահայերէն հատուածի մը, ուր կոչականը հետեւողականօրէն ճիշտ ընկալուած, ուրեմն նաեւ ճիշտ լուսարձակի տակ առնուած ըլլայ, եւ այս՝ նոյնիսկ գրական, բանասիրական, մանկավարժական ու հրապարակագրական պատկառելի վաստակ ունեցող մտաւորականներու գրիչին տակ: Պատճառը միշտ ալ դպրոցական թերի ուսուցումն է, այլեւ մեր դասագիրքերու անկատար պատրաստութիւնը: Կոչականը իւրացնել կարենալու համար՝ պէտք է անոր ուսուցումը սկսիլ տարրականի երկրորդ դասարանէն ու այնուհետեւ անընդմեջ շարունակել, տրամաբանական յաճախականութեամբ ու զարգացումով, մինչեւ աւարտական դասարանը:

§87. Կոչականը անունն է՝ յատուկ կամ հասարակ, այն անձին կամ անձնաւորուած առարկային՝ անասունի, իրի, երեւոյթի եւ այլնի, որուն՝ խօսողը կամ գրողը կ'ուղղէ իր խօսքը՝ փորձելով խօսքային փոխադարձ կապի մէջ մտնել անոր հետ, ուշադրութիւնը գրաւել ու հաղորդակցիլ անոր հետ, շահագրգռել զայն կատարուող հաղորդումով եւ ընդգրկել զայն խօսքի ոլորտին մէջ:

Օրինակ՝

- **Յա՛յր**, մեղանչեցի երկինքին ու քու առջեւ:
- Չարթի՛ր, **որդեա՛կ**, յո՛ւշ բեր, վե՛ր կաց...:
- **Կռո՛ւնկ**, ուստի՞ կու գաս, ծառայ եմ ձայնիդ:
- Ինչո՞ւ ապշած ես, **լճա՛կ**:
- Գնա՛, **գարո՛ւն**, ա՛լ մի գար:
- Պարզի՛ր, **աղբի՛ւր**, պարզի՛ր առատ ջուր տանեմ:
- Յէ՛յ, **Չալո՛**, օր մըն ալ Սուրբիկի մեռնելու խաբարը չտա՛ս:

Թաւագրուած գոյականները կոչական են:

Կոչականը ընդհանրապէս գոյական մըն է կամ խօսքի տարբեր մաս մը՝ ածական, թուական, դերբայ, որոնք առարկայացուած են, այսինքն՝ կը բնորոշեն առարկայ մը կամ կը կիրարկուին փոխանունաբար: Արդի հայերէնի մէջ իր ձեւով ան ընդհանրապէս կը նոյնանայ տուեալ բառի ուղղականով. հեռաւոր անցեալին ան ունեցած է իր հոլովական սեփական ձեւաւորումը ու կազմած է ուրոյն հոլով մը: Կը կիրարկուի անորոշ առումով, այսինքն՝ չի կրնար որոշիչ յօդ ստանալ:

§88. Կոչականը նախադասութեան անդամ չէ, այս պատճառով ալ ան թէ՛ առջեւէն, թէ՛ ետեւէն կը տրոհուի նախադասութեան միւս բառերէն, ինչպէս բոլոր լեզուներու, այնպէս ալ հայերէնի մէջ: Տեսնել օրինակները:

Ծանօթ.– Կը պատահի, որ խօսողը կամ գրողը իր սեփական անձին ուղղէ խօսքը՝ իբրեւ կոչականի. օրինակ՝ երբ Յովիոս Կեսար զինք դաշունահարողներուն միջեւ կը տեսնէ նաեւ իրեն շատ սիրելի Բրուտոսը, յուսահատ կը բացագանչէ. «Դո՞ւն ալ, **Բրուտո՛ս**»,– ապա խօսքը կ’ուղղէ իր սեփական անձին. «Ուրեմն ինկի՛ր, **Կեսա՛ր**»:

Կամ թէ Պարոյր Սեւակի գրոյցը իր սեփական անձին հետ.

- Ծերանում ենք, **Պարո՛յր Սեւակ**,
- Ծերանում ենք, **սիրելի՛ս**,
- Հասակակից կանանց արդէն
- Մենք նայում ենք եղբօր պես...:

Իսկ Պաղտասար աղբար, ինքնիրեն ուղղելով խօսքը, կ’ըսէ.

- Տունդ նստե՛, Նարե՛կդ կարդա, **մա՛րդ Աստուծոյ ...**:

Շաւարշ Միսաքեան, ինքնիրեն ուղղելով խօսքը, կը գրէ. «Բայց ո՞վ բռներ է ձեռքդ, աշխատե՛: Իրաւունք ունիս, **աղա՛**» (ԳՊ, «Տարմեր», էջ 271):

Լեռ Կամսար չի վարանիր իր սեփական անձին հարց տալու. «Ծո՛, **տխմա՛ր**, մոռցե՞ր ես 27 թուի կոլխոզացման համատարած շրջանն» («Չապրած օրեր», էջ 386):

Սայաթ-Նովա յաճախ դիմած է ինքնակոչումի. օրինակ՝

- Էնդո՛ւ համա, **Սայա՛թ-Նովա**, շատ էյթիբար չիս անի...:
- **Սայա՛թ-Նովա**, Էրնէկ քիզ, թէ է՛ս անիս... :
- Վո՞ւր մէ դարդին կու դիմանաս, դուն ջրատար **Սայա՛թ-Նովա**...:
- **Սայաթ-Նովա**, նազլու եարին գնած նոքարի նման իս...:

Իսկ միջնադարու մեր մատենագիրները յաճախ դիմած են իրենց սեփական անձին՝ իբրեւ կոչականի:

Այսպէս Կոստանդին Երզնկացին՝

- Չհոգիդ քանի՞ մաշես, է՛ **Կոստանդին**, զօրն անդադար...:
- Այլ չկա՛յ քեզ, **Կոստանդին**, կեանք մուրատով,
- Երբ ի յիւր քաղցր տեսուն հանց կարօտ ես...:

Նմանապէս Սարկաւազ Բերդակացին, որ ինքզինք կը նախատէ իմած գինիներուն համար.

- Ո՛վ **Սարկաւազ Բերդակացի**,
- Դու ի գինւոյ ի՞նչ շահեցար...:

Կամ Մարտիրոս Խարասարցին՝ ուրիշ երկրպագու մը գինիի.

- Այո՛, իմենք քաղցր եւ յորդոր...
Քե՛զ, **Մարտիրո՛ս**, գինո՛վ խոչկոր:

Ըստ ամենայնի կոչական է նաեւ անձնանունը՝ իր լրացումներով, կամ տիտղոսը՝ որեւէ անձի, որուն կ’ուղղուի նամակ մը. օրինակ՝ «**Սիրելի՛ Յակոբ**, իմացայ որ...». «**Մեծայա՛րգ ուսուցիչ**, այսու կու գամ յայտնելու...»:

«Յոգեշնորհ հայր սուրբ, երեկուան պատարագին ուշացայ...» եւ այլն:

Երբ անձի անուն կոչականը կը կրէ որեւէ պատուանուն կամ տիտղոս, ինչպէս **պարոն, տիկին, պրոֆեսոր** եւ այլն, պատշաճ է որ ասոնք գրաւոր խօսքի մէջ չյապաւուին, այլ գրուին լման. այսինքն՝ **օրհորդ Մարալ** եւ ոչ **օր-Մարալ, պարոն Մարկոս** եւ ոչ **պ. Մարկոս**:

Անձի, եւ ինչու չէ՝ նաեւ անասուններու, փաղաքշական անունները՝ **Ատ, Աբո, Ասո, Սագո, Մարկո, Թաթիկ, Մաթիկ, Միջո, Չալո, Ճիմո** եւ այլն յառաջացած են մասնաւորաբար կոչականի ճամբով:

§88ա. Դերանունները ընդհանրապէս կոչական չեն կրնար ըլլալ, քանի դերանունը որեւէ առարկայ չ'անուաներ. չենք կրնար պատկերացնել ուսուցիչ մը, որ քսան հոգինոց դասարանի մը մէջ յանկարծ ըսէ. «Դուն, արտասանութիւնը սորված ես»: «Դուն», այսինքն՝ ո՞վ, քանի բոլոր քսանն ալ կրնան **դուն** կոչուիլ: Բայց ենթադրենք, որ մեր դիմաց ունինք միայն մէկ հոգի, – եւ ուրեմն անձի շփոթ չի կրնար պատահիլ, – որուն անունը չենք գիտեր. ահա նման կացութեան մը մէջ թոյլատրելի է այդ անձին դիմել **դուն** կոչականով: Կամ այդ նոյն կացութեան մէջ գտնուող մէկէ աւելի անձերու դիմել **դուք** կոչականով, եթէ **դուք**-ը կ'ընդգրկէ անոնց բոլորը:

Սակայն նոյնիսկ նման պարագաներու հայեցի մտածողութիւնը հնարած է կոչական բառ-գոյականներ, որոնցմով կը դիմէ անձանօթի կամ անձանօթներու՝ ըստ տարիքի ու սեռի պատշաճութեան, ինչպէս՝ **պարոն(ներ), օրհորդ(ներ), բարեկամ(ներ), ընկեր(ներ), քեռի՛, մօրաբո՛ր, հօրեղբա՛ր, սիրելի՛(ներ)ս, հայրենակի՛ց(ներ), քոյրի՛կ, եղբա՛ր**¹ եւ այլն: Ասոնք լիարժէք կոչականներ են:

§89. Մեր խօսքը աւելի ազդու կամ տպաւորիչ, թէկուզ լսելի դարձնելու համար՝ բանաւոր խօսքի մէջ կոչականը միշտ աւելի բարձր կ'արտասանենք, եւ ձայնի այս բարձրացումը գրաւոր խօսքի մէջ կ'արտայայտուի շեշտով, ինչպէս է պարագան բերուած օրինակներուն: Իսկ երբեմն ալ նոյն նպատակով՝ անոր կը կցենք **ո՛, ո՛վ, ա՛յ** ձայնարկութիւնները. վերջինը առհասարակ արեւելահայերէնի մէջ, սակայն արեւմտահայերէնէն ալ բոլորովին վտարուած չէ ան. օրինակ՝

- Կարմրաշառայլ լոյսերու մէջ կը վառի
Կապելադ, **ո՛ Տալիդա...** (ԴՎ):
- **Ո՛վ անցորդ,** պահ մը կա՛նգ առ այս շիրիմին քով:
- Կարդա՛, **ա՛յ շուն,** կարդա՛ տեսնեմ, չե՞ս յիշեր...:
- **Ա՛յ որդի քան,** ուզածդ ի՞նչ է...

Ո՛, ո՛վ, ա՛յ կը կոչուին «կոչական ձայնարկութիւններ»:

Ասոնց կիրարկութեան պարագային շեշտը կ'իյնայ ձայնարկութեան վրայ, որ կոչականին հետ կ'արտասանուի առանց արտասանական դադարի,

1. Այս ծիրէն ներս մեր լեզուն կը պարզէ շատ հետաքրքրական երեւոյթ մը. երբ նշուած բառերով կը դիմենք անձանօթի մը, հակամետ ենք շեշտելու բառին առաջին ձայնաւորը, այսպէս՝ **քե՛ռի, ե՛ղբայր**, իսկ երբ կը դիմենք մեր սեփական քեռիին կամ եղբօր, ապա կը շեշտենք վերջին ձայնաւորը՝ **քեռի՛, եղբա՛ր**:

ուրեմն որեւէ կէտադրական նշան չի մտներ յիշեալ երեք կոչական ձայնարկութիւններուն եւ կոչականին միջեւ: Ըստ մեր արտասանութեան՝ շեշտը կրնայ ազատօրէն փոխարինուիլ երկարով՝ **Ռ՛վ ... Ա՛յ ... ո՛...** եւ այլն:

Ծանօթ.— Կոչականը հարցականի տակ չ’իյնար ընդհանրապէս, սակայն բացառուած չէ ան, երբ ենթական շատ անակնկալ կացութեան մէջ գտնէ խօսակիցը. «Աշխէ՛ն, ինչպէ՛ս կրցար առնել նման քայլ մը»... խօսողին գայթակղութիւնը՝ առնուած քայլին հանդէպ, այնքան մեծ է ու տագնապեցուցիչ, միւս կողմէ՝ զայն փարատելու մարմաջը այնքան կլանիչ է, որ անոր ուղղած հարցումը կարծես դուրս կը յորդի նախադասութեան սահմաններէն եւ կ’ընդգրկէ կոչականը եւս: Նաեւ՝ «Կարէ՛ն, դո՛ւն ես, ե՛րբ հասար»:

§90. Երբ ուրիշ ձայնարկութիւններ կ’իյնան կոչականէն առաջ կամ ետք, անոնք կը տրոհուին ստորակէտով, եթէ կ’արտասանուին բացազանչական երանգով. օրինակ՝

- **Վա՛յ**, Աբիսողոմ աղա, **վա՛յ**... (ՅՊ):
- **Վա՛յ**, Կիկոս ջան, ա՛յ որդի ջան... (ՅԹ):
- **Ա՛խ**, Մարալ ջան, այս ի՞նչ ըրիր:
- Յերոս տղաս հոն զարնուած է սրտէն,
Ա՛խ, հա՛րս, ճրագը մարէ՛... (ԴՎ):
- **Ա՛խ**, իմ սրի՛նգ, աշխարհ յոյսով թող բերկրի... (ԳՊ):

Երբ այս ձայնարկութիւնները շեշտով կ’արտասանուին՝ բացազանչութեան փոխարէն, անոնք շատ ակնկալ կը սերտանան կոչականին հետ, եւ ստորակէտը հակամետ է երբեմն վերնալու. այսպէս՝ «**Վա՛յ** Աբիսողոմ աղա, **վա՛յ**»: Նմանապէս միւսները:

Ծառուկեան «Թուղթ առ Երեւան»-ի աւարտի մաղթերգին մէջ 26 անգամ գործածած է «Յէյ ջա՛ն, Երեւան» բառակապակցութիւնը՝ առանց որեւէ ստորակէտի հոն, ուր կ’ակնկալուէր «Յէ՛յ, ջան Երեւան»: Եւ կամ «Յէ՛յ ջան Երեւան»:

§91. Կոչականը կրնայ ունենալ եզակի թէ յոգնակի թիւերը, ունենալ իր գոյականական լրացումները՝ որոշիչ¹ ու յատկացուցիչ, կրնայ ստացական յօդ եւս առնել, սակայն չի կրնար **որոշիչ** կամ **անորոշ** յօդ առնել. օրինակ՝

- **Անուշի՛կ Նագիկ**, դուն սքանչելի աղջիկ մըն ես:
- **Վայրի՛ ծաղիկ**, անունդ ի՞նչ է (ՄՄ):
- Քեզ, **հա՛յ լեզու**, կը սիրեմ մրգաստանի մը նման (ՎԹ)²:
- **Երկինքի՛ աստղեր**, հոգւոյս մէջ ընկէք (ՊԴ):
- **Մանկութեան օրեր**, երագի նման անցաք-զնացիք:
- **Իմ սո՛ւրբ հայրենիք**, դուն սրտիս մէջ ես... (ՅԾ):

1. Ան կրնայ իբրեւ որոշիչ ունենալ ամբողջ ստորադաս նախադասութիւն մը. օրինակ՝ Է՛հ, մնաք բարով, Աստուած եւ արե՛ւ,
Որ կը պլպլաք իմ հոգւոյս վերեւ...:

2. Թեքէեանի հրատարակութիւններուն մէջ այս կոչականը սխալ շեշտադրուած է.
Քեզ, **հայ լեզո՛ւ**, կը սիրեմ մրգաստանի մը նման...
Մրգաստանի մը նման կը սիրեմ քեզ, **հայ լեզո՛ւ**...
Միւս կողմէ՝ գլխագրուած է բառակապակցութիւնն ալ՝ **Հայ Լեզո՛ւ**, ինչ որ մերժելի է:

Յիմա ո՞վ է ձեզ համբուրում,
Ծովասարի՛ս ծաղիկներ,
 Ի՞նչ որսկան է ձեզ ցած բերում,
Իմ Սիփանի՛ եղնիկներ...
 Ո՞ւմ արցունքն էք դուք ինձ բերում,
Վանայ ծովի՛ ամպիկներ... (ՅԾ):

- Գիշեր ու զօր դու հնչում ես, **իմ անո՛ւշ տաւիղ (ՎՅ):**
- Ինչպե՞ս չսիրեմ քեզ, **իմ անգի՛ն լեզու (ՅԹ):**
- **Իմ թանկագի՛ն, իմ սրտակի՛ց,**
 Ես քեզ երբեք չեմ մոռացել (Սարմէն):
- Ես քո գինուորն եմ, **երկի՛ր հայրենի:**
- Ո՞ւր էք թռչում, **օրե՛ր գարնան (ՅԾ):**
- Ո՞ւր էք թռչում, **գարնա՛ն օրեր:**
- Յիշում եմ դեմքը քո ծեր, **մա՛յր իմ անուշ ու անգին,**
 Լոյս խորշումներ ու գծեր, **մա՛յր իմ անուշ ու անգին (ՎՏ):**
- Անշուշտ դուն բան մը գիտես, **ո՛վ իմաստուն թռչնիկ (ԱԻ):**
- **Ա՛յ ծերուկ Կաղանդ պապա,** ո՞ւր էիր մինչեւ հիմա:

Այս պարագային՝ շեշտը իր վրայ կ'առնէ լրացումը, եթէ ան նախադաս է. ինչպէս կը նկատենք բերուած առաջին ութ օրինակներուն մէջ: Եթէ առաջին լրացումը սեռական հոլով յատկացուցիչ «իմ» դերանունն է, ապա շեշտը կ'անցնի յաջորդ լրացումին (6-րդ, 7-րդ, 8-րդ, 10-րդ, 11-րդ, 12-րդ եւ 13-րդ օրինակներ), իսկ եթէ «իմ»-ը միակ լրացումն է, ապա շեշտը կը մնայ կոչականին վրայ, որովհետեւ «իմ»-ը շեշտ չ'առնէր (9-րդ օրինակ): Եթէ լրացում(ներ)ը յետադաս է, ապա շեշտը կը մնայ նմանապէս կոչականին վրայ (10-րդ, 11-րդ եւ 12-րդ օրինակներ): Եւ ինչպէս գիտենք, կոչական ձայնարկութեան մը ներկայութեան՝ նախասիրութիւնը կ'երթայ ձայնարկութեան (13-րդ եւ 14-րդ օրինակներ):

Երբ կոչականը ունի մէկէ աւելի նախադաս որոշիչներ, շեշտը կ'իյնայ վերջինին վրայ. օրինակ՝

- Ես քեզ երբեք չեմ մոռացել, իմ հարազատ **հայրենի՛ տուն»** (Սարմէն):
- Իմ մայրենի **քաղցրի՛կ բարբառ,**
 Կեա՛ց անսասան, կեա՛ց յաւէտ» (Մեզպուրեան):
- Լեռնե՛ր, լեռնե՛ր, հայրենի **անմահակա՛ն** դշխոներ (ԴՎ):

Կոչականը կրնայ ունենալ աւելի բարդ լրացումներ եւս՝ որոշիչ ու յատկացուցիչ միաժամանակ: Երբ յատկացուցիչը սեռական հոլով դերանունն է, ան կրնայ դիմորոշ յօդ ալ ստանալ. օրինակ՝

- **Մելամաղձո՛տ լճակ իմ,** քեզ հետ ըլլանք մտերիմ (ՊԴ):

- Կը գրե մայրս. «Ո՛վ իմ որդեակս պանդուխտ» (ԴԿ):

- Ո՛վ դողահար մերկութիւն խլուրդներու խուղերուն,
Որոնք նման ոգնիի արտերու մէջ կ'յայտնուին (ԴԿ):

- Ողջո՛յն քեզ, Աստուած դողդոջ Եակին,
Շողին, փթիթին, ալւոյն ու վանկին... (ՊԴ):

- ՏԵ՛ր ամենակալ Աստուած Աբրահամու, Իսահակայ, Յակոբայ եւ զաւակաց ւոցա արդարոց...թո՛ղ զմեզս մեր (Սաղմոս):

Թաւազրուած բարդ բառակապակցութիւնները՝ վերջին երկու օրինակներուն մէջ, մէկական կոչական են՝ իրենց որոշիչներով եւ յատկացուցիչներով: Բուն կոչականն է երկութիւն մէջ ալ Աստուած գոյականը, միւսները լրացում եւ լրացումի լրացումներ են:

§92. Կոչականը կրնայ կրկնուիլ կամ երեքկնուիլ՝ անուանելով նոյն առարկան կամ այդ առարկան բնորոշող տարբեր անուններով: Այս պարագային անոնք ընդհանրապէս նախադաս են: Կրկնուող կոչականները իրարմէ կը տրոհուին ստորակետով կամ կը շաղկապուին եւ կամ ու շաղկապներով, որոնց առջեւ ստորակետ չի դրուիր. օրինակ՝

- Լորի՛կ, լորի՛կ, այս տարի
Արտս ցաներ եմ գարի...:

- Անծրե՛ւ, անծրե՛ւ, ցա՛ծ արի,
Բուսցո՛ւր ցորեն ու գարի:

- Յայրի՛կ, հայրի՛կ, քո հայրենիք...
Վարդի փոխան քեզ փուշ բերաւ (Յ. ճանիկեան):

- Լեռնե՛ր, լեռնե՛ր հայրենի, անմահակա՛ն դշխոներ,
Որոնց արփին կը դնէ թագ, եւ մշուշն ալ պատմուճան (ԴԿ):

- Բարձր սարեր, ա՛յ սարեր, ձէն եմ տալի, վա՛յ սարեր...
Դուք էլ ինձ հետ ձէն տուէք, իմ դարդերի թա՛յ սարեր... (ՅԹ):

- Օրինեա՛լ ըլլաք, ո՛վ լեռներ, օրօրոցնե՛ր ադամանդ...:

- Աղջի՛, աղջի՛, ա՛լ աղջի, եարո՛ ջան,
Իմ սրտի սէ՛ր, ջա՛ն աղջի, եարո՛ ջան (Ժող.):

- Երկի՛ր Յայաստան, իմ գագա՛թ, իմ լո՛յս,
Յողմերին տրուած դարաւոր իմ ձի՛ւն¹ (Վ.Դաւթեան):

Վերջին երկու օրինակները կազմուած են միայն կոչականներէ՝ առաջինը թիւով եօթը, երկրորդը՝ երեք:

- Ափ մը ցորեան, ափ մը ցորեան,
Ա՛յ իմ պառաւ, ա՛յ իմ Աննա,
Մեր գլխուն ալ թող որ տեղայ... (ԴԿ):

1. Երբ կրկնուող կոչականը տարբեր բառ է, այս վերջինը միաժամանակ բացայայտիչն է նախորդ կամ առաջին կոչականին. օրինակ՝
Լա՛ց անմեղութեան արցունքը անդարձ,
Լա՛ց չգիտնալով, խեղճ, անգե՛տ տղաս,
Խե՛ղճ որսը կեանքին, ա՛հ, լա՛ց,
որ մեծնաս (ՎԹ, «Կ'անծրեւէ, տղաս»):

«Խեղճ որսը կեանքին» երկրորդ կոչականը նաեւ բացայայտիչն է «խեղճ, անգետ տղաս» առաջին կոչականին:

- Է՛հ, մնաք բարով, **Աստուած** եւ **արե՛ւ**,
Որ կը պլպլաք իմ հոգւոյս վերեւ (ՊԴ):
- **Չայո՛ց աշխարհ, հայո՛ց երկիր, հայո՛ց հող**,
Լայն աշխարհում քո գրկի մէջ ապրեմ թող (ՍԿ):

ՇԱՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

§93. Կոչականին դիրքը նախադասութեան մէջ շարժական է. ան կրնայ ըլլալ նախադաս, միջադաս կամ վերջադաս, թէեւ նախադաս կոչականները թիւով կը գերազանցեն միւսները: Եթէ վերընթերցենք վերի օրինակները, կ’անդրադառնանք շարադասական այս ազատութեան:

Օրինակ՝

Նախադաս՝ **Կռո՛ւնկ**, ուստի՞ կու գաս, ծառայ եմ ծայնիդ:

Երկնքի՛ աստղեր, հոգւոյս մէջ ընկէ՛ք:

Միջադաս՝ Չարթի՛ր, **որդեա՛կ**, յո՛ւշ բեր, վե՛ր կաց...:

Արեւ ելաւ, **զեյթունցիներ՛**, դէ շո՛ւտ ելէք, թամբէ՛ք ձիեր...:

Կ’անձրեւէ, **տղա՛ս**, աշունը թաց է:

Յետադաս՝ Դուն լայն ճամբէն գնա՛, **աղուո՛ր**,

ես կ’երթամ նեղ արահետես... (ԳԶ)

Ինչո՞ւ ապշած ես, **լճա՛կ**...:

Մի՛ վախենայ, նրա կրծքին

Չես թառամի, **քնքո՛ւշ վարդ**:

Չսկայ լեռինք քեզ ապաստան, **Անդրանի՛կ**:

§94. Իսկական կոչականը նախադասն է, այն որ կը ծառայէ խօսակիցին ուշադրութիւնը կեդրոնացնելու խօսողին վրայ, ինչ որ կոչականին բուն գործառոյթն է հաղորդակցութեան շղթային մէջ, եւ այս պատճառով ալ այդ ուժգին շեշտին կը յաջորդէ յարաբերաբար աւելի երկար դադար մը: Միւսները աւելի կամ պակաս **հռետորական** նկարագիր ունին. այսպէս է մանաւանդ երբ կոչականը անշունչ իր է կամ անասուն: Միւս կողմէ՝ զաւկին գլխուն վերեւը կեցած մայրը երբ «զարթի՛ր» կ’ըսէ, այլեւս այնքան ալ պետք չունի յիշելու ու շեշտելու «որդեակ» բառը, մանաւանդ երբ մէկ հոգի կը բնորոշէ կոչականը, այս վերջինը առանց ատոր ալ գիտէ, թէ խօսքը իրեն ուղղուած է: Կամ թէ երբ փաղաքշական ու սիրալիր շեշտով ու բառերով կ’արտայայտուի կոչականը, շատ աւելի կ’իյնայ անոր շեշտն ու կարեւորութիւնը. օրինակ՝ «Այո՛, **սիրելիս**, միայն դո՛ւն տեղեակ ես այս բոլորին»: Թէեւ կրնայ այս ալ պատահիլ, որ խանգարիչ տարրը սաստելու համար՝ ուսուցիչը ըսէ. «Կը բաւէ՛ շատախօսես, **Կարո՛**», – բայց բոլորս ալ գիտենք, որ այս պարագային ան պիտի նախընտրէր ըսել. «**Կարո՛**, կը բաւէ շատախօսես»:

Չակառակ շեշտի այս անկումին, ընդունուած է, որ կոչականը գրաւոր խօսքի մէջ շեշտուի բոլոր դիրքերու վրայ:

Կոչականի շեշտի անկում տեղի կ'ունենայ նաեւ երբ իրեն կը կանխէ ուրիշ շեշտակիր բառ մը, որովհետեւ շեշտի առիւծի բաժինը ա՛ն կը խլէ. Պարոնեանէն ստորեւ բերուած օրինակներէն ոչ մէկը շեշտած է հեղինակը.

- Այո՛, **պարոն**, ձեր սիրոյ կապը ամրապնդելու եկայ:
- Է՛հ, **պարոն Մարգար**, խօսէ՛ նայինք:
- Է՛հ, **բարեկամ**, գիտէ՞ք ինչպէս կ'ազդէ այս օդին:
- Գիտէ՞ք, **պարոն**, որքան դժուար է ակռայ քաշել:
- Գիտէ՞ք, **հայրիկ**, առանձին կ'ուզէի գտնել ձեզ:
- Ապրի՛ս, **Պաղտասար աղբար**, ապրի՛ս:

Վարուժանի՝ «Պատգամաւորներս» գրութենէն առնուած հետեւեալ օրինակներուն մէջ թէեւ շեշտուած կը գտնենք կոչականները, այսուհանդերձ կ'ետադրական աւանդոյթի մը տրուած տուրք է այդ, քանի նման դիրքի մէջ կոչականը չի կրնար շեշտուած արտասանուիլ. ահաւասիկ՝

- Ա՛խ, գնա՛, **ծիծա՛ռ**, համբոյրս կտուցիդ...:
- Ա՛խ, գնա՛, **կռո՛ւնկ**, յոյսը կտուցիդ...:
- Ա՛խ, գնա՛, **արագի՛լ**, սիրտս կտուցիդ...:

Երբ ընթերցողը կը հասնի **ծիծառ**, **կռունկ**, **արագիլ** կոչականներուն, ան արդէն սպառած է իր շունչը եւ շեշտելու յաւելեալ ճիգ չի կրնար բանեցնել:

Շատ մտերմիկ խօսակցութեան առթիւ, մանաւանդ երբ խօսողն ու կոչուողը ֆիզիքապէս մօտ են իրարու, շեշտը յաճախ կ'իյնայ առաջին կամ յաջորդ վանկին վրայ. օրինակ՝ «**Ա՛տ, սի՛րելիս**, ի՞նչ պետք ունէիր յիշեցնելու իրեն»: Բացառուած չէ նաեւ՝ «**Ա՛տ, սիրե՛լիս**, ի՞նչ պետք ունէիր յիշեցնելու...»:

ՇԵՇՏ ԵՒ ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

§95. Ամեն կոչական շեշտակիր է, միայն թէ այս շեշտը ունի իր աստիճանները. ամենազօրաւոր շեշտը կ'իյնայ նախադաս կոչականին վրայ, միջադասին հետ ան կը նուագի, իսկ վերջադասին հետ կը նստմանայ: Կոչականի արտասանութենէն ետք՝ եթէ ան նախադաս է, առաջ եւ ետք՝ եթէ միջադաս է, եւ միայն առաջ՝ եթէ վերջադաս է, կ'առնենք արտասանական **փոքրիկ դադար մը**. այս դադարը, որ բոլորովին իւրայատուկ է կոչականին եւ առանց որուն՝ գոյութիւն չի կրնար ունենալ կոչականը¹, կ'առնենք բոլորովին բնական հակումով՝ առանց որեւէ գիտակցուած ճիգի: Ան կը ծառայէ աւելի արժեւորելու նախադասութեան այս բաղադրիչը, իսկ սա ալ իր կարգին կը ծառայէ աւելի ուշադրութիւն գրաւելու, ձեւով մը նախապատրաստելու

1. Այս դադարի կարեւորութիւնը ըմբռնելու համար բաղդատենք՝

ա) **Չայրենիք սիրելը կ'ազնուացնէ մեզ**, բ) **Չայրենի՛ք, սիրելը կ'ազնուացնէ մեզ**:

Բաղդատենք նաեւ՝ **Աստուած օրինէ այս տունը**, բ) **Աստուա՛ծ, օրինէ՛ այս տունը**: Նկատելի է, որ երբ դադարը չկայ, ապա կը չքանայ կոչականը եւս, որովհետեւ շեշտը առանձինն չի կրնար կոչականի զգացողութիւնը յառաջացնել:

Ըստ այսմ շեշտը եւ դադարը մէկ ամբողջութիւն կը կազմեն եւ միասնաբար կը կերտեն կոչականը:

մեր հաղորդակիցը, որ ականջ տայ մեր խօսքին: Այս դադարներեն իւրաքանչիւրին կը համապատասխանէ տրոհութեան նշան մը՝ ստորակէտ, միջակէտ կամ վերջակէտ:

Նախադաս կոչականէն ետք կը դնենք ստորակէտ մը:

Միջադասին երկու կողմերէն կը դնենք մէկական ստորակէտ:

Իսկ վերջադաս կոչականէն առաջ կը դնենք ստորակէտ մը, ետեւը՝ ստորակէտ, միջակէտ կամ վերջակէտ, նայած խօսքի կառոյցին: Տեսնել՝ օրինակները:

Անշուշտ իւրաքանչիւր կոչական իր բոլոր լրացումներով միատեղ կը համարուի մէկ ձոյլ ամբողջութիւն, որ չ'ընդմիջուի կետադրական ոչ մէկ նշանով:

Բազմակի կոչականները իրարմէ կը տրոհուին ստորակէտով, եւ իւրաքանչիւր կոչական կ'առնէ իր սեփական շեշտը՝ նայած կազմին: Եթէ առկայ է նախադաս լրացում, ապա շեշտը կ'անցնի այս վերջինին:

ԿՈՉԱԿԱՆ ԵՒ ԵՆԹԱԿԱՅ

§96. Կոչական բովանդակող նախադասութեան բայը կրնայ կրել բոլոր երեք դեմքերը՝ եզակի թէ յոգնակի:

Երբ երկրորդ դեմքի է բայը, ընդհանրապէս հակամէտ ենք կոչականը շփոթելու նախադասութեան ենթակայով: Ճիշտ է, որ կոչականը ենթադրուած է ըլլալ միշտ **երկրորդ** դեմքը՝ մեր խօսակիցը բնորոշող գոյական մը, այսուհանդերձ տուեալ նախադասութեան ենթական չէ անօրինակ՝

«Ա՛յ ծերուկ Կաղանդ պապա, ո՞ր էիր մինչեւ հիմա»:

Նման նախադասութեան մը ենթական «դուն» դերանունն է, որ սակայն զեղչուած է, քանի անոր ներկայութիւնը անհրաժեշտ չէ: Երբ խօսակիցիդ կ'ուղղես խօսքդ, հայերէնը ա՛լ պետք չի տեսներ զայն բնորոշող դերանունով ծանրաբեռնելու խօսքը, այս պատճառով ալ շատ գրողներ կը զեղչեն զայն. որքան ալ այս զեղչումը պայման չըլլայ:

Նաեւ՝

- Կանչէ՛, **կռունկ**, կանչէ՛, քանի գարունն է...:

- Ի՞նչ ունիս, **տղա՛ս**, ըսէ շուտ, մի՛ լար:

Չեղչուած է «դուն» ենթական, որ շատ անախորժ պիտի հնչէր, եթէ ըսուէր:

- Է՛հ, մնաք բարով, **Աստուա՛ծ** եւ **արեւ՛**...

Այստեղ ենթական է «դուք», որ նմանապէս զեղչուած է՝ նոյն պատճառով:

Սակայն, եթե տուեալ գործողութիւնը կրնայ վերաբերիլ կոչականին եւ ուրիշ մէկուն հաւասարապէս, այդ պարագային կը դնենք անձնական դերանունը՝ յատուկ շեշտելով զայն, յատկապէս երբ կոչականը նախադասութեան սկիզբն է. օրինակ՝

«**Յակոբ, դո՛ւն** առ հօրդ օրհնութիւնը»:

Այսպէս թելադրեց իրեն Յակոբի մայրը, որովհետեւ հայրերին՝ Իսահակը, որոշած էր միւս զաւակին՝ Եսաւին տալ իր օրհնութիւնը:

Նաեւ՝ «**Լճա՛կ, դո՛ւ** ես թագուհիս»:

Ենթակայ դերանունը կրնայ դրուիլ նոյնիսկ եթէ շեշտուած չէ ան. օրինակ՝ «**Իմ սո՛ւրբ հայրենիք, դուն** սրտիս մէջ ես»:

Երբ կոչականը նախադասութեան սկիզբը չէ, երկրորդ դեմքի դերանունին կիրարկութիւնը շատ աւելի յաճախական է. օրինակ՝

- **Դու** զո՞վ խնդրես, **մայր իմ անուշ**...:

- **Դու** պիտի ծաղկես, **երկի՛ր հայկական**...

Դու պիտի հնչես, **իմ հի՛ն հայ լեզու** (Աւ. Իսահակեան):

Իսկ երբ նախադասութեան բայը առաջին կամ երրորդ դեմքի դերանունն է, ան չի զեղչուիր երբեք: Օրինակ՝

- Եղբա՛յր, **ես** քեզի բան մը ըրի՞...:

- Բարեկա՛մ, **ան** յանցանք չունի...:

Ես եւ **ան** դերանունները զեղչելու որեւէ պատճառ չկայ, եւ չեն ալ զեղչուիր:

Ուշադրութի՛ն. ենթակայ դերանուններուն հետ պէտք չէ շփոթել կոչականին իբրեւ դիմային ցուցիչ կցուող **դուն** եւ **դուք** թարմատար դերանունները, որոնք ենթակայ չեն բնաւ, այլ բուն կոչականին ու ասոր միւս լրացումներուն հետ կը կազմեն մէկ բաղադրեալ ամբողջութիւն. օրինակ՝

- **Ո՛վ մեծասքանչ դու լեզու**, ո՛վ հեշտ բարբառ մայրական, Քաղցրահնչիւն բառերուդ նման արդեօք այլ տեղ կա՞ն...:

- **Ո՛վ դու գուսան**, չես իմանում, Թէ քո սիրած եարն ո՞ւր է... (Ժող.):

- **Մեր բոլորիս դուն ուխտավայր ճեմարան**, Կու գանք քեզի՝ ծարաւ լոյսիդ մայրենի... (Մ. Իշխան):

- Օշականի անհո՛ւն մեռեալ,

Դուն քիւրաւոր ճիւղերով ոսկեհոս գե՛տ գիտութեան,

Մտքի՛ փրկիչ, յոյսի՛ հսկայ, կեանքի՛ կեդրոն,

Դուն անվախճա՛ն փոշիացեալ

Դուն քահերու անմարելի՛ շտեմարան,

Ուրկէց ուղեդս մանկութեանս օրերուն

Ես՝ աղքատօրէն եկայ վառել... (Սիամանթոն):

Սիամանթոյի հատուածի առաջին հինգ տողերը կը բովանդակեն եօթը կոչական: Պարզ է, որ «դու» դերանունը իբրև դիմային ցուցիչ կցուած է կոչականներուն՝ առանց որեւէ շարահիւսական պաշտօնի, եւ այս ամբողջ հատուածին, որ բարդ նախադասութիւն մըն է, միակ ենթական առաջին դեմքի եզակի **ես** դերանունն է՝ **ես եկայ**:

Աւետիք Իսահակեանի ստորեւ բերուած քառեակը բաղկացած է միայն կոչականներէ՝ թիւով եօթը եւ անոնց լրացումներէն.

- **Դու** երկնամէ՛րձ իմ հայրենիք, **դու** հինաւո՛րց իմ Յայաստան,
- Անմահ բանին սպասարկո՛ւ, խորհուրդ խորի՛ն իմ Յայաստան,
- Դու** ալեւոր տեսիլքների աստեղագո՛ծ իմ Յայաստան
- Եւ նոր խօսքի աւետաբե՛ր, հազարավե՛րք իմ Յայաստան:

Այսպիսիները կոչականի սովորական հասկացութիւնը կը զանցեն ու կը վերածուին հռետորական-ոճական-գեղարուեստական հզօր հնարքի: Ան շատ աւելի տպաւորիչ կը դառնայ յարմար ձայնարկութեան ներկայութեան. օրինակ՝

Ա՛խ, մնաք բարեւ չեմ ասում ես ձեզ,
Իմ հօ՛ր գերեզման, օրո՛ցք մայրական,
 Իմ հոգին յաւերժ խոով է ձեզ հետ,
Յայրենական՝ յարկ, յուշե՛ր մանկական. (ԱԻ):

Արեւմտահայերէն գրութեանց մեջ կոչականը ընկալելու լաւագոյն միջոցը՝ բնագրերու ուշադիր եւ արտայայտիչ ընթերցումն է, այլապէս աչքը շատ յաճախ բաւարար չէ զայն որոշելու համար, եւ բացատրեցինք վերը, թէ ինչո՛ւ: Եւ այս պարագային մեր լաւագոյն առաջնորդը այն յատուկ **դադարն** է՝ **չեշտով** հանդերձ, որոնցմով օժտուած է կոչականը: Այս դադարը վստահելի առաջնորդ մըն է մեր սեփական գրութեանց համար եւս, ուր բացառուած չէ, որ կոչականը վրիպի մեր ուշադրութենէն եւ մոռնանք պատշաճօրէն ընկալել ու մանաւանդ կետադրել զայն:

Պատմ. ծանօթութիւն

Արսէն Բագրատունի կոչականը կետադրած է մեր արդի ըմբռնումներուն հետ բոլորովին համահունչ. օրինակ՝

- Ծառա՛յք, հնազանդ լերուք տերանց ձերոց:
- Բարերա՛ր **սէր**... - Տէ՛ր բարերար... (§1369):

Արսէն Այտընեան երկծեւ կը կետադրէ. օրինակ՝

- Ո՛րդեակ, լե՛ր դու ողորմած...
- Սի՛մոն, ննջե՛ս...
- Թե՛րահաւատ, ընդէ՛ր երկմտեցեր...
- Բայց նաեւ՝ - Սիմո՛ն, Սիմոն... - Որդեա՛կ իմ Դաւիթ... (§964):

Մանուկ Աբեղեան բոլորովին ազատ կը կետադրէ.

- Կա՛րապետ, արի մեզ մօտ:
- Կարա՛պետ, արի մեզ մօտ:
- Կարապե՛տ, արի մեզ մօտ
- Սի՛րելի Կարապետ...
- Սիրելի՛ Կարապետ... («Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն»):

ԱՆՈՒՆ, ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՓՈԽԱՆՈՒՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՈՒՆ

§96ա. Անուն կը կոչուին այն բոլոր բառերը, որոնք կը կշեն առարկայ եւ առարկայի ու գործողութեան յատկանիշ: Առարկայ ըսելով կը հասկնանք անձ, անասուն, իր, այլազան երեւոյթներ:

Ըստ այս սահմանումին, ուրեմն, անուն են՝

- գոյականները, օրինակ՝ **տղայ, աղանի, մատիտ, ամառ, ցաւ, ուրախութիւն** եւ այլն: Ասոնք բոլորը կը պատասխանեն **ո՞վ կամ ի՞նչ** հարցումներէն մեկուն. **ո՞վ՝ տղայ, ի՞նչ՝ աղանի, ցաւ, ուրախութիւն:**

- ածականներն ու թուականները. օրինակ՝ **ուրախ** (մարդ), **բարձր** (ծառ), **լեռնային** (կլիմայ), **երկու** (գիրք), **չորրորդ** (շարք), **մեկական** (խնձոր): Ասոնք կը պատասխանեն **ո՞ր, ինչպիսի՞, քանի՞, քանի՞երորդ, քանիակա՞ն** հարցումներէն մեկուն:

- բայանունները. օրինակ՝ **վազք, խօսք, յաջք:**

- մակբայները. օրինակ՝ **արագ** (վազել), **դառնօրէն** (ողբալ):

Գոյականները, ածականները, թուականները, բայանուններն ու մակբայները կը կոչուին «խօսքի անուանական մասեր»: Այս ցանկէն դուրս կը մնան դերանունները, քանի որ ըստ ինքեան անուանողական յատկութիւն չունին անոնք. օրինակ՝ «ան» դերանունը ինքնին ոչինչ կ'անուանէ այնքան ատեն, որ նախապէս չէ յիշուած անձ մը, անասուն մը, իր մը, երեւոյթ մը եւ այլն, որուն փոխարէն հանդէս կու գայ ինք: Ըստ այսմ դերանունը առարկայ կամ յատկանիշ ցոյց կու տայ միայն յարաբերաբար միւս անուններուն: Անուանողական յատկութիւն չունին նաեւ շաղկապը եւ կապը՝ նախադրութիւն ու յետադրութիւն, ինչպէս նաեւ ձայնարկութիւնն ու եղանակաւորող բառերը:

Խօսքի անուանական մասերը կը հակակշռեն բայերը, որոնք գործողութիւն ցոյց տուող բառեր են:

Գոյականը, ածականը, թուականը, դերանունը, բայն ու մակբայը կը կազմեն մարդկային խօսքի հիմնական ատաղձը, կը դառնան նախադասութեան անդամ եւ միասնաբար կը կոչուին «խօսքի նիւթական մասեր»: Շաղկապն ու կապը միայն քերականական իմաստ ունին եւ կը կոչուին «խօսքի յարաբերական մասեր», քանի ասոնք կը ծառայեն յարաբերելու նախադասութիւններ կամ նախադասութեան անդամներ: Իսկ ձայնարկութիւնն ու եղանակաւորող բառերը, որոնք ո՛չ նիւթական ու ո՛չ ալ քերականական իմաստ ունին, կը կոչուին «խօսքի վերաբերական մասեր», քանի կը ծառայեն ցոյց տալու, առաջինը՝ խօսողի զգացական վերաբերումը, երկրորդը՝ անոր դատողական վերաբերումը:

ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ամեն բառ սկզբնապես ստեղծուած է նշելու համար իւրայատուկ առարկայ մը, յատկանիշ մը կամ գործողութիւն մը. օրինակ՝ **ոսկի, ջերմ, բանալ**: Այս մակարդակին՝ անոնք տակաւին «մենիմաստ» են: Սակայն ժամանակի ընթացքին շատ բառեր կը նշեն յարակից այլ հասկացութիւններ եւս ու կը դառնան **բազմիմաստ**. օրինակ՝ հիմնուելով ոսկիի ազնուութեան յատկութեան վրայ «ոսկի» կը կոչենք մարդկային էակներ եւս՝ «Ոսկի մարդ է», կամ իրեր՝ «Ոսկի սիրտ ունի»: Հիմնուելով նոյն ոսկիին գոյնին վրայ՝ կ'ըսենք «ոսկի աշուն» կամ հիմնուելով անոր շուկայական արժէքին վրայ՝ քարիւղը կը կոչենք «սեւ ոսկի»: Այսպէս ալ՝ **ջերմ խօսքեր, ջերմ վերաբերում, ջերմ ընդունելութիւն**: Այլեւ՝ **աչքերը բանալ, սիրտը բանալ, ժողովը բանալ, համագումարը բանալ**: Բառերու սկզբնական՝ **բուն** իմաստին վրայ աւելցող նոր իմաստները կը կոչենք «**փոխաբերական իմաստ**»: Բազմիմաստութիւնը կամ փոխաբերութիւնը լեզուի պատմական զարգացումի անխուսափելի բարեշրջումն է: Քիչ բառեր կան, որոնք չունին փոխաբերական իմաստ(ներ): Կան բառեր, որոնք ունին մինչեւ տասը, տասնհինգ, քսան, – երբեմն շատ աւելի, – փոխաբերական իմաստներ: Կարելի է ասկէ ալ հետեւցնել, թէ ինչպիսի տաժանքի մը պիտի վերածուէր մեր կեանքը, եթէ իւրաքանչիւր փոխաբերութեան փոխարէն ստիպուէինք հնարել նոր բառ մը եւ լեզուն «օժտել» բառային անկրելի ու անհեթեթ բեռով մը:

Բազմիմաստութիւնը կամ փոխաբերական իմաստը պատճառ մը չեն, որ տուեալ բառը անպայման փոխէ իր սկզբնական իմաստը: Մեծաթիւ բառեր կը շարունակեն հազարամեակներու ընթացքին կայուն պահել իրենց բուն իմաստը: Սակայն, միւս կողմէ, մեծ է նաեւ թիւը այնպիսիներուն, որոնք ժամանակի ընթացքին կը դադրին այլեւ կրելէ իրենց բուն կամ սկզբնական իմաստը եւ կը նոյնանան իրենց մէկ փոխաբերութեան հետ. օրինակ՝ **մորթել** դասական հայերէնի մէջ կը նշանակէր մորթագերծ ընել ու այդպէս սպանել ենթական, իսկ այժմ այն կը նշանակէ գլուխը կտրել: **Ապրիլ** նախապէս կը նշանակէր ազատիլ, փրկուիլ, իսկ ներկայիս կը նշանակէ գոյութիւնը պահպանել, շնչել, ողջ ըլլալ: **Կարդալ** կը նշանակէր բարձրաձայն կանչել, աղաղակել, իսկ այժմ կը նշանակէ ընթերցել: Ինչպէս կը նկատենք, պատմականօրէն յառաջացող այս նոր իմաստները պատահականօրէն կամ կամայականօրէն չեն յառաջացած, այլ անոնք յառաջացած են բառերու բուն իմաստի մէկ ներքին թելադրականութեամբ կամ իմաստային ինչ որ պատուաստումի մը բերումով. այսպէս՝ մորթագերծումը կ'աւարտէր ենթակային գլխատումով, որեւէ աղետէ կամ փորձանքէ ազատումի բնական արդիւնքը կ'ըլլար այն, որ ենթական ողջ մնար, կամ առաջին գրաւոր բնագրերու, ըսենք՝ հրովարտակներու, ընթերցումները, յատկապէս հրապարակային բնոյթի, տեղի կ'ունենային աղաղակելով, որպէսզի մարդիկ դիւրին լսէին:

ՓՈԽԱՆՈՒՆՈՒԹԻՒՆ

Ունիկս փոխաբերության ուրոյն տեսակ մը, որ է **փոխանունությունը**:

Փոխանունություն կը յառաջանայ ամեն անգամ, որ բառի մը նշած հասկացությունը կ'արտայայտենք ուրիշ բառով մը. այսպէս՝

- Պարունակեալը կ'արտայայտենք պարունակիչով. օրինակ՝ «Մտան գինետուն մը ու մէկական **բաժակ** խմեցին»,– ուր **բաժակ**-ը կը նշանակէ բաժակ մը «գինի»: Կամ թէ՛ «**Աման** մը ինք կերաւ, **աման** մըն ալ ես կերայ»,– ուր **աման**-ը «կերակուր» կը նշանակէ:

- Չափը առարկայի փոխարէն. օրինակ՝ երկու քիլոկրամ գնեցի, մէկ քիլոմէթր քալեցի:

- Յատկանիշը առարկայի փոխարէն. օրինակ՝ ան սեւեր կապեց:

- Գործիքի անունը՝ գործողութեան ու արդիւնքին փոխարէն. օրինակ՝ փայլուն գրիչ ունի:

- Ստեղծագործություն մը՝ հեղինակին անունով. օրինակ՝ «Սեղանին վրայ դրուած էր Նորայր մը»,– կը գրէ Երուխան՝ ակնարկելով Նորայր Բիւզանդացիի հանրածանօթ բառարանին: Կամ թէ՛ «Այսօր **Վարուժան** կարդացի»,– որ է Դանիէլ Վարուժանի «գործերը»:

- Տեղանունը՝ անոր բնակիչներուն կամ բնակչութեան կամ անոր մէկ հատուածին անունով. օրինակ՝ «**Անգլիա** բաժնուեցաւ Եւրոպական Միութենէն»,– ուր բաժնուողը անգլիացիներն են: «Վաթերլոն պատճառեց Նափոլէոնի կորուստը»,– ուր կորուստը պաճառողը Վաթերլոյի դաշտին վրայ 1814-ին տեղի ունեցած ճակատամարտն է: «Մանչեսթր յաղթեց Պայեռն Միւնիսթին»,– ուր յաղթողն ու յաղթուողը մարզական խումբեր են:

- Ամբողջությունը միաւորով մը. օրինակ՝ «Այս օդին **շունն** ալ փողոց չ'ելլեր»,– այսինքն **բոլոր շուները** չեն ելլեր: «**Թուրքին** խօսքին մի՛ հաւատար»,– որ է **բոլոր թուրքերուն**:

ԲԱՌԱԿՎՊԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ ԶԻՄՆՈՒԱԾ ՓՈԽԱՆՈՒՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Չայերէնի մեջ շատ լայն կիրարկություն ունին որոշիչ-որոշեալ եւ յատկացուցիչ-յատկացեալ բառակապակցություններու վրայ հիմնուած փոխանունությունները, որ քիչ մը աւելի մանրամասն պիտի տեսնենք ստորեւ:

1. Որոշիչ-որոշեալ

Ամեն կարգի որոշիչ կրնայ յօդ մը առնելով բնորոշել իր որոշեալը. օրինակ՝ «անդրանիկ զաւակը» ըսելու փոխարէն կրնանք ըսել «անդրանիկը».
«Մարդ մը երկու զաւակ ունէր, օր մը **անդրանիկը** ըսաւ հօրը...» (Նոր կտակարան): «Ունէր կարմիր ու մոխրագոյն փողկապներ. կապեց **կարմիրը**»: «Առաջին հարուածին տոկաց, սակայն **երկրորդը** (այսինքն՝ երկրորդ հարուածը) ցնցեց զինք»: Փոխանուններ են **շատը, քիչը, եփածը, այսքանը, որքանը, այսպիսին, նոյնը, ուրիշը, քանին** եւ այլն:

Քանակական թուականներու փոխանուններն են՝ մէկ-**մէկը**, երկու-**երկուքը**, երեք-**երեքը**, չորս-**չորսը**, հինգ-**հինգը**, վեց-**վեցը**, եօթը-**եօթն**, ութ-**ութն**, ինը-**ինն**, տասը-**տասն**: Յատուկ ուշադրութեան արժանի են **եօթն**, **ութն(ս)- ինն** եւ **տասն** փոխանունները, որոնք գրաբարեան բացարձակ կամ քանակական թուականներ են, եւ ոմանք անզգուշաբար նոյնութեամբ կը մտցնեն աշխարհաբարի մէջ ալ, ուր անոնք փոխանուններ են եւ ոչ թէ բացարձակ կամ քանակական թուականներ: Այլ խօսքով՝ թոյլատրելի չէ ըսել «Յոն **ինն** օր մնացի», – որ աշխարհաբար հայերէն չէ. պետք է ըսել «**ինը** օր», մինչ գրաբարը պիտի ըսէր՝ «Կեցի անդ զաւուրս **ինն**», ուր **ինն** բացարձակ թուական է:

Ծանօթ.– Մէկը միաժամանակ անորոշ դերանուն է:

ա. Փողոցէն կ’անցնէի, երբ **մէկը** մօտեցաւ ու հարցուց...: (անորոշ դեր.)

բ. Երկու գնդակ ունէր, **մէկը** ընկերոջը տուաւ: (փոխանուն թուակ.)

Որոշչային փոխանունը կ’անուանուի իր խօսքի մասային պատկանելութեամբ, ինչպէս՝ **փոխանուն ածական, փոխանուն թուական, փոխանուն դերանուն, փոխանուն դերբայ** եւ այլն:

Կարգ մը բառեր միաժամանակ գոյական են ու ածական. օրինակ՝ **տաք, պաղ, մուր, սուր** եւ այլն: Այսպիսիները կրնան վերլուծական որոշ շփոթի տեղիք տալ. օրինակ՝

- Ամառը հասաւ, **տաքը** հետը բերաւ:

- Սեղանին վրայ կար տաք ու պաղ թէյ. նախընտրեց **տաքը**:

Առաջին կիրարկութեամբ՝ **տաքը** հասարակ գոյական է: Իսկ երկրորդ կիրարկութեամբ՝ **տաքը** փոխանուն ածական է:

Նաեւ՝

- **Մուրը** վրայ հասաւ, եւ մարդիկ քաշուեցան տուները:

- Սենեակին մէկը լուսաւոր էր, միւսը՝ մուր. ան նախընտրեց **մուրը**:

Առաջին **մուրը** հասարակ գոյական է, երկրորդը՝ փոխանուն է:

Կարգ մը դերանուններ նմանապէս գոյականական ու ածականական յատկութիւն ունին. օրինակ՝ **այս-այդ-այն, սա, աս, ինչ, ոմն**.

փոխանունական կիրարկութեան մեջ ասոնք անփոփոխ կը մնան. օրինակ՝

- **այս ծառը** տնկեցի եւ **այս** տնկեցի,
- **սա գիրքը** կ'ուզեմ եւ **սա** կ'ուզեմ,
- **աս ճամբով** գնաց եւ **ասկէ** գնաց,
- **ի՛նչ ձանձրոյթ** եւ **ի՛նչ** մնաց,
- **ոմն** ճամբորդ եւ **ոմն** հարցուց:

2. Յատկացուցիչ-յատկացեալ

Յատկացուցիչը իր կարգին յօդ մը առնելով կը փոխարինէ յատկացեալը. օրինակ՝ **Յակոբին գիրքը-Յակոբինը, շապիկին կոճակը-շապիկինը, ակնոցին ապակին-ակնոցինը, մարդուն գլխարկը-մարդունը** եւ այլն¹:

1. Նկատենք, որ գոյական յատկացուցիչ մը, փոխանուն դառնալու համար, միայն մէկ յօդ չ'առնէր, այլ երեւութապէս կ'առնէ «երկու» յօդ. օրինակ՝ **Յակոբին-ն-ը, մարդու-ն-ը**, ուր ունինք «ն» եւ «ը» յօդերը: Հայ լեզուաբաններէն ոմանք առաջին՝ **ն** բաղաձայնը **յօդ** կ'անուանեն, ուրիշներ՝ **ձայնակապ**: Շատ անելի տրամաբանական է այս վերջինը, քանի որ հոն, ուր սեռական մը կը վերջանայ բաղաձայնով, օրինակ՝ **իր**, ան իր փոխանունը կը կազմէ պարզ «ը»-ով մը. օրինակ՝ **իր-իրը**: Այս ալ կը նշանակէ, թէ «ը» որոշիչ յօդը ինքնին առանձին բաւարար է փոխանունի մը կազմութեան, եւ երկրորդ «յօդ» մը անհրաժեշտութիւն չէ: Գրաբարն ալ շատ դիւրաւ «ն» յօդով կը կազմէր փոխանուններ. օրինակ՝ «Տո՛ւք **զկայսերն՝ կայսեր, զԱստծոյն՝ Աստուծոյն**»: Այդ «երկրորդ յօդ» կոչուածը կը մտնէ միայն հոն, ուր սեռականը կը վերջանայ ձայնաւորով, իսկ ձայնաւորի մը ետեւ «ը»-ի, – որ նմանապէս ձայնաւոր է, – արտասանութիւնը անկարելի է. եւ ճիշտ այս անկարելիութիւնը յաղթահարելու համար է, որ հայու բերանը կը դիմէ «ն» ձայնակապին, այսինքն՝ յաջորդական երկու ձայնաւորներ արտասանելի դարձնող բաղաձայնի մը, որ պատահաբար «ն» որոշիչ յօդ կը ձեւացնէ: Թէ այդ բաղաձայնը յօդ չ'է՝ կարելի է հաստատել (երկու)-**երկու-ք-ը**, (քու)-**քու-կ-դ** փոխանունները կազմող **ք** եւ **կ** ձայնակապերով: Մինչ **իմ-ս** փոխանունը կը գոհանայ միայն **ս** դիմորոշ յօդով, – որովհետեւ բաղաձայնով կը վերջանայ, – իսկ **քուկդ** պահանջած է միջանկեալ ձայնակապ մը՝ **կ**, որովհետեւ ձայնաւորով կը վերջանայ:

Փոխանունութիւնը յատուկ է բոլոր այն բառերուն, որոնք կրնան սեռական հոլով ունենալ, եւ առաջին հերթին՝ դերանուններուն. այսպէս՝ **իմ անունս-իմս**, այդպէս ալ՝ **քուկդ, իրը, անորը, մերը, ձերը, իրենցը, անոնցը**:

Նաեւ՝ **ասոր երեսը-ասորը, ատորը, անորը, ասոնցը, ատոնցը, անոնցը**:

Այլեւ՝ **առաջ, հիմա, վաղը** բառերու փոխանունութիւնները.

-առաջուանը	-առաջուանին	-առաջուանէն	-առաջուանով
-հիմակուանը	-հիմակուանին	-հիմակուանէն	-հիմակուանով
-վաղուանը	-վաղուանին	-վաղուանէն	-վաղուանով

Բերուած փոխանունները կը կոչուին «**փոխանուն սեռական**»:

Ծանօթ.– Նկատենք, որ փոխանուն մը ըստ ինքեան անուանողական որեւէ յատկութիւն չունի, ճիշտ դերանունին պէս. օրինակ՝ **մեծը** կամ **անորը**

խօսքի ծիրեն դուրս ոչինչ կը նշանակեն: Միայն խօսքի ծիրեն ներս է, որ ասոնք կ'իմաստաւորուին, երբ նախապէս յիշուած է տուեալ փոխանունին իբրեւ հէնք ծառայող առարկան, ինչպէս տեսանք զանազան օրինակներով: Ե՛հիշտ նոյն է պարագան դերանունին ալ, որ խօսքէն դուրս ոչ մէկ նշանակութիւն կամ անուանողական ոչ մէկ յատկութիւն ունի, ինչպէս վերը ըսինք:

3. Ինքնանուանողական փոխանուն

Խօսքի մէջ որեւէ հնչիւն, բառ կամ նախադասութիւն պարպուելով իր իմաստէն, կրնայ կիրարկուիլ իբրեւ իր սեփական անուանումը. օրինակ՝ «**Կարմիր**-ը երկվանկ բառ է», – այս նախադասութեան մէջ այլեւս նկատի առնուած չէ **կարմիր**-ին ո՛չ բառային նշանակութիւնը, ո՛չ խօսքամասային պատկանելութիւնը. այլ ան նկատի առնուած է իբրեւ սոսկական անունը տուեալ բառին, անոր միայն արտասանութիւնը՝ հաստատելու համար, որ ան երկու վանկ ունի: Ասի **ինքնանուանողական** փոխանունի օրինակ մըն է: Այս նոյն ձեւով փոխանուն կրնան դառնալ լեզուի բոլոր բաղադրիչները անխտիր. օրինակ՝ «**ծառ**»-ը երեք հնչիւնով կ'արտասանուի», «**համար**»-ը յետադրութիւն է», «**բէն**»-ը հայերէն այբուբենի երկրորդ տառն է»: Կամ որեւէ նախադասութիւն. օրինակ՝ «**Ծանիր զքեզ**»-ը Սոկրատի նշանաբանն էր» եւ այլն, «**Յո՛վ արեք, սարե՛ր ջան, հո՛վ արեք**»-ը Կոմիտասի յօրինումն է:

«**Բէն**-ը մտարոպեան այբուբենի երկրորդ տառն է», «**Բ**-ն երկշրթնային ձայնեղ պայթական մըն է»:

Ինքնանուանողական փոխանունը կա՛մ չափերտներու մէջ կ'առնուի, կա՛մ կը թաւագրուի, իսկ իր եւ իր կրած յօդին միջեւ կը դրուի միութեան գծիկ մը. տեսնել օրինակները: Բացարձակ թուականները, այսինքն՝ մաքուր թիւերը, այս կանոնէն զերծ են. օրինակ՝ «Երկուքը չորսին կէսն է», – ուր նկատի առնուած են **երկու** եւ **չորս** թիւերը, ուստի ո՛չ չափերտ, ո՛չ թաւագրում ունինք¹:

1. Տեսնել նաեւ §§32 եւ 33:

Ամեն փոխանուն, ինչ ծագում ալ ունենայ ան, կը վարուի իբրեւ գոյականական սկզբնաձեւ՝ **ուղղական** կամ **ուղղական-հայցական** հոլովով օժտուած: Ըստ այսմ ան կրնայ տեղին համեմատ թիւ փոխել, հոլովուիլ եւ նախադասութեան անդամ դառնալ:

ՓՈԽԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԶՈՒՆՎՈՒՄԸ

1. Փոխանուն որոշիչներ

Օրինակ՝ **մեծը-մեծին-մեծէն-մեծով՝
մեծերը-մեծերուն-մեծերէն-մեծերով**

Նոյն ձեւով կը հոլովուին թուականները, դերբայները եւ դերանունները:

2. Փոխանուն սեռականներ

Օրինակ՝ **ակնոցինը-ակնոցինին-ակնոցինեն-ակնոցինով
ակնոցինները-ակնոցիններուն-ակնոցիններեն-ակնոցիններով
ակնոցներունը...
ակնոցներունները...**

Անձնական դերանուններու եզակի առաջին եւ երկրորդ դեմքերը սեռական փոխանուն կը կազմեն դիմորոշ յօդերով. այսպէս՝

**իմս¹-իմինիս-իմինես-իմինովս
իմիններս-իմիններուս-իմիններես-իմիններովս**

**քուկդ-քուկինիդ-քուկինեդ-քուկինովդ
քուկիններդ-քուկիններուդ-քուկիններեդ-քուկիններովդ**

Մնացեալները՝ **իրը-անորը, մերը, ձերը, իրենցը-անոնցը** կը հետեւին անուանական կանոնաւոր հոլովումի.

**իրը-իրենին-իրենեն-իրենով
իրենները-իրեններուն-իրեններեն-իրեններով**

**անորը-անորինին-անորինեն-անորինով
անորինները-անորիններուն-անորիններեն-անորիններով**

**մերը-մերինին-մերինեն-մերինով
մերինները-մերիններուն-մերիններեն-մերիններով**

**ձերը-ձերինին-ձերինեն-ձերինով
ձերինները-ձերիններուն-ձերիններեն-ձերիններով**

**իրենցը-իրենցինին-իրենցինեն-իրենցինով
իրենցինները-իրենցիններուն-իրենցիններեն-իրենցիններով**

**անոնցը-անոնցինին-անոնցինեն-անոնցինով
անոնցինները-անոնցիններուն-անոնցիններեն-անոնցիններով**

Ասոնք կը դնենք իրենց յարացուցային արժեքին համար. այլապէս ասոնց կիրարկութիւնը միշտ յանձնարարելի չէ²:

Ծանօթ.– Ասոնք գոյութիւն ունեն գրաբարի մեջ եւս՝ **իմ-իմք, քոյ-քոյք, իւր-իւրք, մեր-մերք, ձեր-ձերք...** եւ ասոնց հոլովեալ ձեւերը. եզակի՝ **իմ-զիմ-իմոյ-իմում-իմմէ-իմով**, եւ յոգնակի՝ **իմք-զիմս-իմոց-իմոց-իմոց-իմովք:**

Բոլոր սեռականները ընդունակ չեն փոխանուն տալու. կան անկանոն սեռականներ, որոնք զրկուած են այդ յատկութենէն (տեսնել ստորեւ «Ու Յոլովում» գլուխը, §100):

*** **Ու** հոլովումը կրնայ տալ **մարդու-մարդունը, ծովու-ծովունը:**

*** **Ան** հոլովումը կու տայ **առտու-առտուանը, թոռ-թոռանը**, սակայն չի կրնար տալ **ուսում-ուսմանը:**

1. **Իմս, քուկդ, իրը-անորը, մերը, ձերը, իրենցը-անոնցը** ունին հետեւեալ տարբերակները՝ **իմինս, քուկինդ, իրենինը-անորինը, մերինը, ձերինը, իրենցինը-անոնցինը,**– որոնք ընտիր չեն,– իրենց յոգնակներով հանդերձ՝ **իմիններս, քուկիններդ, իրենները** եւ այլն: Գրական արեւմտահայերէնը կը խուսափի եզակի տարբերակներու ուղղական-հայցական հոլովի կիրարկութենէն: Սակայն պէտք է գիտնալ, որ միայն այս վերջինները օժտուած են թեք հոլովներով, որոնց հարկատու է մեր բարբառը, ինչպէս բերուած են անոնք յարացոյցին մեջ՝ **իմինիս-իմինես-իմինովս** եւ այլն, մինչ **իմս, քուկդ, իրը...** հոլովելի չեն:

2. Կը գտնենք հետեւեալ զուգահեռ ձեւերը եւս՝ **մերոնք-ձերոնք, այլեւ՝ մերայինները, ձերայինները:**

*** **Ուան** հոլովումը ազատօրէն կու տայ **գիշեր-գիշերուանը, վաղը-վաղուանը, օր-օրուանը** եւ այլն:

*** **Եան** հոլովումը ոչ մէկ փոխանուն կրնայ տալ. չենք կրնար ըսել՝ **յարութիւն-յարութեանը, քաջութիւն-քաջութեանը** եւ այլն: Ունինք մէկ-երկուքը, որոնք սեռականէ աւելի ածականական բնոյթ ունին, ինչպէս՝ **ամանորեան, առաւօտեան, ծննդեան**, որոնք կու տան **ամանորեանը, առաւօտեանը** եւ **ծննդեանը**:

*** **Ոջ** հոլովումը ոչ մէկ փոխանուն կու տայ. փոխանուն չեն՝ **ընկերոջը, տիրոջը, քրոջը**:

*** **Օ** հոլովումը իր կարգին զուրկ է փոխանունէ. **հօրը, մօրը, եղբօրը** եւ այլն փոխանուններ չեն:

*** **Ոյ** հոլովումը գրաբարի մէջ կրնար փոխանուն տալ. օրինակ՝ Աստուծոյ-Աստուծոյն (օրինակ՝ տո՛ւք **զԱստուծոյն՝** Աստուծոյ), սակայն աշխարհաբարը չունի այդ յատկութիւնը. **Աստուծոյ, եկեղեցւոյ** փոխանուն չեն տար:

Ծանօթ.– Հասարակ գոյական **աստուած**-ը, որ կը հետեւի **ի** հոլովումին, ազատօրէն կու տայ՝ **աստուած-աստուածի-աստուածինը**:

*** **Եր** հոլովումին տակ գացող հատուկեւտ գոյականները՝ **դասեր** եւ **կայսեր**, գրաբարի մէջ կրնային փոխանուն տալ. օրինակ՝ «Տո՛ւք **զկայսերն՝** կայսեր»,– սակայն աշխարհաբարը չունի այս յատկութիւնը:

Բոլոր այն անկանոն հոլովումները, որոնք զրկուած են փոխանունէ, կանոնաւոր հոլովումով կրնան փոխանուն տալ. օրինակ՝ **ուսում-ուսումինը, յարութիւն-յարութիւնինը, քոյր-քոյրինը, հայր-հայրինը, եկեղեցի-եկեղեցիինը, կայսր-կայսրինը** եւ այլն:

3. Որոշչային սեռական փոխանուններ

Ոչինչ կ'արգիլէ, որ փոխանուն որոշիչը, որ կը հոլովուի, յակացուցիչի պաշտօնի բերումով իր կարգին ունենայ սեռական փոխանուններ. օրինակ՝

մեծինը-մեծինին-մեծինէն-մեծինով
մեծիները-մեծիներուն-մեծիներէն-մեծիներով
մեծերունը-մեծերունին-մեծերունէն-մեծերունով
մեծերունները-մեծերուններուն-մեծերուններէն-մեծերուններով

Ասոնք կրկնակ փոխանուններ են, որոնց գործածութիւնը միշտ եւ միահամուռ յանձնարարելի չէ, միւս կողմէ կը պահանջէ խոր փորձառութիւն եւ ուշադրութիւն:

Իսկ բազմավանկները, շատ խժալուր, այլեւ դժուարըմբռնելի ըլլալուն, շատ աւելի խոցելի են. **պատանիներունը...պատանիներունները-պատանիներուններուն-պատանիներուններէն-պատանիներուններով** եւ նմանները:

ՈՒՂՂԱԿՈՍՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՂԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ¹

Այս խորագիրին տակ կ'երթան մասնաւորաբար ձեւաբանական, ինչպէս նաեւ շարահիւսական կարգ մը գիտելիքներ, որոնց իւրացումը ընդհանրապէս թերի կը կատարուի արեւմտահայ դպրոցներու մէջ եւ որոնք մեծ յաճախականութեամբ կը մտնեն խօսքի կազմութեան մէջ: Այս եզրը, նշեալ իմաստով, առաջին անգամ օգտագործած է Նահապետ Ռուսինեանը 1853-ին լոյս տեսած իր աշխատութեան մէջ: Արեւելահայերէնի մէջ եզրս ունի ակելի նեղ իմաստ մը, որ է «ընդհանուրի կողմից ընդունուած բանաւոր խօսքի արտասանութեան միասնական համակարգ, որ յատուկ է տուեալ գրական լեզուին» «Ժամանակակից հայոց լեզուի բացատրական բառարան», դ. հատոր, Երեւան, 1980):

1. Արեւմտահայերէնը այս եզրով կը բնորոշէ խօսքի քերականօրէն եւ շարահիւսօրէն ճիշտ կազմութիւնը, մինչ արեւելահայերէնին համար ան բառերու ուղիղ եւ ճիշտ շեշտադրումով արտասանութիւնն է:

ՇԱՐԱՅԻՒՍՈՒԹԻՒՆ

ՄՏԱԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՕՍՔ

§97. Մարդը, ի տարբերություն այլ արարածներու, օժտուած է բանականութեամբ, այլ խօսքով՝ բանաւոր էակ է, այսինքն՝ օժտուած է **բանով**: «Բան» հաւասարապէս կը նշանակէ **մտածութիւն** եւ **խօսք**: Մտածութիւնը մեր միտքերու ամբողջութիւնն է, իսկ խօսքը՝ միտքերու բառային թարգմանութիւնը, որ կրնայ ըլլալ բանաւոր կամ գրաւոր: Ուրեմն մարդը կրնայ մտածել եւ իր միտքերը արտայայտել խօսքով:

1. Միտք եւ նախադասութիւն

Մտածութեան միաւորը միտքն է, խօսքի միաւորը՝ նախադասութիւնը:

Նախադասութիւնը, ուրեմն, բառերով արտայայտուած **միտք** է:

Միտքը մեր գիտակցութեան ոլորտին մէջ ինկած առարկայի մը (անձ, անասուն, իր, երեւոյթ...) եւ անոր վերագրուող գործողութեան մը կամ եղելութեան մը կամ վիճակի մը միասնական ընկալումն է:

Օրինակ՝

- Արագիլները աշնան գաղթեցին:
- Կրտսեր մանչս անհանգստացաւ:
- Նշենիները դեղնեցան:

Նախադասութեան կազմութեան մասնակցող իւրաքանչիւր բառ տուեալ նախադասութեան **անդամ** է: Ամեն նախադասութիւն անհրաժեշտօրէն օժտուած է արտասանական յատուկ ելեւեջով մը, որ **հնչերանգ** կը կոչուի:

Աւարտուն նախադասութիւնը կ'ունենայ **աւարտուն հնչերանգ** մը, որ կը բնորոշուի ձայնի յատուկ անկումով եւ պզտիկ դադարով մը: Գրաւոր խօսքի մէջ այս անկումի աւարտին կը համապատասխանէ վերջակետը:

2. Ենթակայ եւ ստորոգիչ

Նախադասութեան այն անդամը, որ բան մը կ'ընէ կամ կ'ըլլայ, կը կոչուի **ենթակայ**, որ գոյական մըն է ընդհանրապէս, կամ որեւէ առարկայանիշ բառ՝ դերանուն, փոխանուն ածական, թուական, դերբայ, այլեւ ինքնանունում մը (այս եզրերուն համար տեսել նախորդ գլուխը՝ «**Անուն, փոխաբերութիւն եւ փոխանունութիւն**»):

Օրինակ՝

- Ջանասեր **աշակերտը** պարգեւատրուեցաւ:
- **Դուք** հողմերու պէս խուժեցիք վայրագ:
- **Փոքրերը** թող առաջ անցնին:
- Տասը գնդիկներէս **երկուքը** կորսուեցան:
- Միայն **աշխատողը** պիտի վարձատրուի:

- Անոր **ախը** չի վերջանար:
- **ԵԼ**-ը համարժեք է **ՈԼ**-ին:

Իսկ նախադասության այն անդամը, որ ցոյց կու տայ ենթակային գործողութիւնը, եղելութիւնը կամ վիճակը կը կոչուի **ստորոգիչ**, որ սովորաբար դիմաւոր բայ մըն է, ինչպէս վերը բերուած օրինակներուն մէջ՝ **գաղթեցին եւ անհանգստացաւ, դեղնեցան**: Այլեւ՝ **պարգեւատրուեցաւ, խուժեցիք, անցնին, կորսուեցան, պիտի վարձատրուի, չի վերջանար**: Այսպիսիները, որոնք կ'արտայայտուին մէկ **համադիր** կազմով, կը կոչուին «պարզ ստորոգիչներ»:

Պարզ ստորոգիչ կը կազմեն նաեւ յարադրաւոր բայերը. օրինակ՝ «Պատառը հապճեպով **կուլ տուաւ**»: Ինչպէս նաեւ զուգադրական բայերը. օրինակ՝ «Մէկ շունչով **վազեց-հասաւ** գողին ետեւէն»: Այլեւ պատճառական բայերը. օրինակ՝ «Այս միսը **ծեծել տո՛ւր**, յետոյ աղէ՛» (տեսնել **§198, §199, §199ա, §200**):

Ստորոգիչը կրնայ նմանապէս կազմուած ըլլալ վերացական բայէ մը եւ անուանական բաղադրիչէ մը, որ կ'իմաստաւորէ այդ բայը: Օրինակ՝

- Մարդը **մահկանացու** է:
- Հետագային ան **դարձաւ** մեծ **արուեստագետ** մը:
- Շրջապատը **անմարդաբնակ կը թուի**:
- Դուն այլեւս **փորձառու կ'երեւիս**:
- Արամը մեր լաւագոյն **ուսուցիչներէն կը համարուի**:
- Հայկի սերունդները **կոչուեցան** հայ:
- Այդ քաղաքը **անուանուեցաւ** Վաղարշապատ:

Ընդգծուած բայածեւերը (**մահկանացու** է եւ միւսները) կը կոչուին «բաղադրեալ ստորոգիչ»: Ուր՝ **Է**-ն, որ վերացական անբովանդակ բայ մըն է, կը կոչուի հանգոյց, իսկ **մահկանացու**-ն՝ ստորոգելի:

Բաղդատել՝ **տերեւները դեղնեցան** եւ **տերեւները դեղին դարձան**, ուր բացարձակ համարժեքութիւն կայ **դեղնեցան** պարզ ստորոգիչին եւ **դեղին դարձան** բաղադրեալ ստորոգիչին միջեւ:

Եթէ ստորոգելին գոյական է, ան կրնայ առնել ուղղական, սեռական, բացառական եւ գործիական հոլովները. օրինակ՝

- ուղղական՝ Ան իսկական **հերոս** մըն է:
- սեռական՝ Քու տոմսդ երկրորդ **կարգի** է:
- բացառական՝ Պարոնը **ձերիներէն** կը թուի ըլլալ:
- գործիական՝ Յանցագործը **ձեռնակապով** էր:

3. Գլխավոր անդամներ եւ լրացումներ

Ենթական եւ ստորոգիչը կը կոչուին նախադասութեան **գլխավոր անդամներ**՝ այն տրամաբանութեամբ, որ այս երկու առանցքներուն վրայ կը հիմնուի միտքը: Միայն մէկ ենթակայէ ու մէկ ստորոգիչէ կազմուած նախադասութիւնը կը կոչուի **պարզ ամփոփ նախադասութիւն**:

Սակայն ենթական ու ստորոգիչը կրնան ունենալ զիրենք լրացնող բառեր եւս՝ **լրացումներ**, որոնք կը կոչուին **երկրորդական անդամներ**:

ա) Ենթակայի լրացումներ

Ասոնք պարզապէս գոյականի լրացումներն են՝ որոշիչը, յատկացուցիչը եւ բացայայտիչը (մանրամասն տե՛ս §§288–313):

Օրինակ՝

–**Պարտաճանաչ տղան** յաջողեցաւ:

Պարտաճանաչ՝ որոշիչ, տղան՝ որոշեալ:

–**Դրացիիս** պարտաճանաչ **տղան** յաջողեցաւ:

Դրացիիս՝ յատկացուցիչ, տղան՝ յատկացեալ:

–Դրացիիս պարտաճանաչ **տղան՝ Բաբգէնը**, յաջողեցաւ:

Բաբգէնը՝ բացայայտիչ, տղան՝ բացայայտեալ:

Կրնայ պատահիլ, որ այս լրացումները ունենան իրենց սեփական լրացումները եւս. օրինակ՝ «**Այս դրացիիս շատ** պարտաճանաչ տղան՝ **փոքրիկ** Բաբգէնը, յաջողեցաւ:

Ենթական իր լրացում(ներ)ով եւ լրացումի լրացումներով միասին կը կազմէ «ենթակայի խումբը» (groupe sujet):

բ) Ստորոգիչի լրացումներ

Կը զանազանենք **խնդիրները**, որոնք հոլովառու բառեր են եւ ցոյց կու տան առարկաներ, որոնք անմիջական մասնակցութիւն ունին ստորոգիչի ցոյց տուած գործողութեան մէջ, եւ **պարագաները**, որոնք ցոյց կու տան այդ գործողութեան զանազան հանգամանքները՝ ժամանակը, տեղը, ձեւը, չափը, պատճառը, նպատակը, հիմունքը եւ այլն:

Օրինակ՝

Արան **այսօր իր տեղը սիրով** զիջեցաւ **ընկերոջը**:

Այսօր՝ ժամանակի պարագայ:

Իր՝ յատկացուցիչ:

Տեղը՝ ուղիղ խնդիր:

Սիրով՝ ձեւի պարագայ:

Ընկերոջը՝ յանգման անուղղակի խնդիր:

Բացառուած չէ, որ այս լրացումները ունենան իրենց սեփական

լրացումները. օրինակ՝ «Արան իր տեղը **ամենայն** սիրով զիջեցաւ **աւագ** ընկերոջը»:

Ստորոգիչը իր լրացումներով եւ լրացումի լրացումներով կը կազմէ «ստորոգիչի խումբը» (groupe verbe):

Երկրորդական անդամ ունեցող պարզ նախադասութիւնը կը կոչուի **պարզ ընդարձակ նախադասութիւն**:

Ուշադրութի՛ւն. նկատել, որ ենթակայի (որ է գոյականի) եւ ստորոգիչի լրացումներէն մի՛այն բացայայտիչն է, որ բուրձով կը տրոհուի իր լրացումէն, այսինքն՝ բացայայտեալէն, եւ ստորակետով՝ իրեն յաջորդող բառէն. ուրիշ ոչ մէկ բառ կամ անդամ տրոհումի տեղիք կու տայ:

գ) Նախադասութեան ոչ-անդամ բառեր

Նախադասութեան մէջ կրնան մտնել նաեւ բառեր, որոնք նախադասութեան անդամ չեն, այսինքն՝ ո՛չ ենթակայ են, ո՛չ ստորոգիչ, ո՛չ ալ ենթակայի կամ ստորոգիչի լրացում են, նոյնիսկ եթէ այս կամ այն ձեւով կը ծառայեն նախադասութեան ձեւաւորման:

Այսպէս են՝

- կապերը՝ **պէս, մէջ, համար, առաջ, ետք** եւ այլն, որոնք կը կապեն ստորադաս անդամ մը իր լրացեալ գոյականին, ածականին, բային, մակբային. օրինակ՝ **վագրի պէս գազան, վագրի պէս վայրենի, վագրի պէս յարձակի, վագրի պէս արագ** եւ այլն:

- շաղկապները՝ **եւ, ու, իսկ, կամ, որ, թէ, որպէսզի, որովհետեւ** եւ այլն, որոնք կը շաղկապեն համադաս, համարժեք բառեր, օրինակ՝ հաց **ու** պանիր, կամ նախադասութիւններ. օրինակ՝ «Արագիւները արդէն գաղթեցին, **իսկ** սարեակները տակաւին կը տնտնան»:

- եղանակաւորող բառերը՝ **նոյնիսկ, գոնէ, դժբախտաբար, առնուազն** եւ այլն, որոնք ցոյց կու տան խօսողին մտածական կամ դատողական մէկ վերաբերումը. օրինակ՝ **Կարծես** պիտի անձրեւէ: **Յաւանաբար** այլեւս չվերադառնայ: **Արդեօք** պիտի ընդունի՞ր այս առաջարկը:

- ձայնարկութիւնները՝ **ա՛, օ՛, ա՛խ, ո՛հ, հեյ, օ՛ն, ծո՛, վա՛յ, աւա՛ղ** եւ այլն¹, որոնք ցոյց կու տան խօսողին զգացական կամ կամային վերաբերումը:

4. Նախադասութեան տեսակները ըստ կազմութեան

Ըստ կազմութեան՝ նախադասութիւնները կրնան ըլլալ **երկկազմ, միակազմ** եւ **բառ-նախադասութիւն**:

ա) Երկկազմ նախադասութիւն. Երկկազմ կը կոչուի այն նախադասութիւնը, որ ունի ենթակայ մը եւ ստորոգիչ մը. այսպէս էին այն բոլոր նախադասութիւնները, որ տեսանք. օրինակ՝ «Արագիւները

1. Նախադասութեան անդամ չդարձող խօսքի այս չորս մասերուն մէջ պէտք է ընել հետեւեալ ճշգրտումը. կապը առանձին չի կրնար նախադասութեան անդամ դառնալ, սակայն ան անդամ կը դառնայ իր խնդիրին հետ միասնաբար. օրինակ՝ «Ան նստաւ **ծառին տակ**», – ուր «ծառին տակ» տեղի պարագայ է: Նաեւ՝ **տան մէջ, թշնամիին դէմ, քեզի համար, յանձին Արայի** եւ այլն: Միւս կողմէ՝ կան քանի մը եղանակաւորող բառեր, որոնք տեղին համեմատ բառ-նախադասութիւն են. օրինակ՝ ա. – Դասերդ պատրաստեցի՞ր: – Այո՛:

բ. – Դասերդ պատրաստեցի՞ր: – Այո՛, դասերս պատրաստեցի:

Առաջինին մէջ «այո» բառը ամբողջ նախադասութիւն մըն է իր աւարտուն հնչերանգով եւ կը նշանակէ «դասերս պատրաստեցի»: Երկրորդին մէջ ան պարզապէս կ'եղանակաւորէ, կը հաստատէ խօսողին միտքը, ուրիշ նշանակութիւն չունի:

Բաղդատել այս երկուքին հնչերանգները. աւարտուն է առաջինը, անաւարտ է երկրորդը:

Երկրորդին մէջ նոյն «այո»-ն մաքուր եղանակաւորող բառ է, որ միայն հաստատում մը կը կատարէ, չունի աւարտուն հնչերանգ, իսկ բուն միտքը արտայայտուած է շարունակութեան մէջ՝ թերի նախադասութեամբ մը:

1. Միակազմ նախադասության շքեղ օրինակ կը հայթայթէ Մովսէս Խորենացիի «Ողբ»-ը՝ անոր պատմութեան աւարտին, ուր Պատմահայրը երկար հատուածներով մանրամասն կը նկարագրէ Հայաստանի վիճակը՝ առանց որեւէ դիմաւոր բայ կիրարկելու. օրինակ՝ «Վարդապետք տխմարք եւ ինքնահաճք, անձամբ առեալ պատիւ եւ ոչ յԱստուծոյ կոչեցեալ. արծաթով ընտրեալք եւ ոչ Յոգևով. ոսկեսէրք, նախանձոտք, թողեալ զհեզութիւն... եւ գայլք եղեալ՝ զիւրեանց հօտս զիշատելով», - եւ այսպէս ընդերկար: Միակազմ նախադասութիւնը, երբ հմտութեամբ ու արուեստով կառուցուած է ան, նոյնքան տպաւորիչ է, որքան երկկազմ նախադասութիւնը: Արդարեւ, Պատմահօր նշեալ հատուածներուն ակնարկելով՝ Մանուկ Աբեղեան կը գրէ. «Այդ լոկ թուարկութիւններով, առանց խօսքերի (այսինքն՝ առանց դիմաւոր բայի - ԱԵ), նա ինչպէս քարով քարկոծում է ամենքին եւ քարերը մէկ-մէկ ընկնում են կորովի սաստկութեամբ: Ծանր տպաւորութիւն է գործում այդ եւ իր ծանրութեամբ ճնշում ընթերցողին» (ՀՀԳՊ, էջ 303):

աշխան գաղթեցին»: Մարդիկ կը խօսին գերազանցապէս երկկազմ նախադասութիւններով:

Կրնայ պատահիլ, որ այս երկու անդամներէն մէկը արձանագրուած չըլլայ, բայց ըլլայ վերականգնելի կամ զօրութեամբ իմացուող. օրինակ՝ «Թորոսը թատրոն գնաց, իսկ Մարկոսը՝ համերգի» (զեղչուած է **գնաց** ստորոգիչը, որ զօրութեամբ կ'իմացուի): «Դուն՝ քուն, բախտդ՝ արթուն» (զեղչուած է **ես** Եական բայը): «Օր մըն ալ Աւագը եկաւ, թէ՛ ե՛լ ձկնորսութեան երթանք» (զեղչուած է **ըսաւ** ստորոգիչը): «Մինակ մնացի ցանկին վրայ» (զեղչուած է **ես** դերանուն-ենթական): «Ինչո՞ւ լրած էք» (զեղչուած է **դուք** դերանուն-ենթական): Այսպիսիները երկկազմ ըլլալէ չեն դադրիր, միայն թէ **թերի** են, այդպէս ալ կը կոչուին՝ **«երկկազմ թերի նախադասութիւն»**:

Չեղչումները կրնան աւելի ծաւալուն եւս ըլլալ. օրինակ՝

- Դուն ի՞նչ նպատակով կը ճամբորդես Ֆրանսա:

- Ուսանելու... (զեղչուած են՝ **ես... նպատակով կը ճամբորդեմ Ֆրանսա** բառերը):

Նախադասութեան այս ընդհանրական՝ երկկազմ տիպարին կը հակադրուի **միակազմ նախադասութիւնը**:

բ) Միակազմ նախադասութիւն. միակազմ կը կոչուի այն նախադասութիւնը, որ, ինչպէս անունը ցոյց կու տայ, միաբեւեռ կառոյց մըն է, ուր ենթակայի ու ստորոգիչի զանազանութիւն չկայ, այլ միակի բառ մըն է ան կամ բառակապակցութիւն մը, որ իր մէջ միաժամանակ կը խտացնէ առարկան ու ստորոգումը, օժտուած է շատ զանազանելի աւարտուն հնչերանգով եւ այդպէս ալ կ'արտայայտէ ամփոփ հասկնալի միտք մը: Այսպիսիները կրնան ըլլալ խօսքի անուանական մասեր՝ իրենց լրացումներով. օրինակ՝ **Կողպո՞ւտ, առեւանգո՞ւմ, համատարած կոտորա՞ծ...**, կամ անորոշ դերբայ, օրինակ՝ **Զծիխէ՛լ: Բջջայինները անջատե՛լ: Անմիջապէս լռե՛լ: Լինե՞՞լ, թե՞ չլինել**: Կրնան ազատօրէն ունենալ իրենց լրացումները: Ասոնք անուանական ու բայական միակազմ անդամ նախադասութիւններ են¹:

Բայական միակազմ նախադասութիւնը անորոշ դերբայի փոխարէն երբեմն դիմաւոր բայ մըն է, որ ընդհանրապէս կը վերաբերի բնութեան երեւոյթներուն. օրինակ՝ **Մթնեց: Արդէն կամաց-կամաց կը լուսնայ: Լուսցաւ: Կ'անձրեւէ: Այսօր պիտի ձիւնէ** եւ այլն: Այս վերջինները այսուհանդերձ որեւէ ենթակայ չեն ենթադրեր, - ինչպէս կ'ենթադրեն զեղչուած ենթակայով կամ թերի նախադասութիւնները, - այս պատճառով ալ կը կոչուին **«դիմաւոր միակազմ անենթակայ նախադասութիւններ»**, որոնց բայական անդամը կրնայ նաեւ կազմուած ըլլալ անունական բառէ մը եւ հանգոյցէ մը (Տեսնել վերը՝ 3). օրինակ՝ **Մուկ է: Գիշեր է, ցուրտ ու խաւար:**

Անենթակայ են նմանապես այն նախադասութիւնները, ուր բայը երկրորդ դեմք կը ձեւացնէ, եւ սակայն խօսակիցին չի վերաբերիր եւ որուն ենթական վերականգնելի չէ. օրինակ՝ «Մէկ ալ դուռդ **կը գարնեն**, թէ՛ այսօր աղքատներուն համար պիտի **տասս**, վաղը՝ որբերուն, ուրիշ օր մը՝ աղետեալներուն. **տո՛ւր**, միայն **տո՛ւր**». ո՞վ է գարնողը, ո՞վ է տուողը՝ յայտնի չէ: Ասոնք անվերականգնելի ենթակայով կամ աւելի ճիշտը ընդհանրական բնոյթի ենթակայով նախադասութիւններ են: Այսպիսիներուն կը հանդիպինք նաեւ առածներու մէջ. օրինակ՝ «Տա՛սը **չափէ**, մե՛կ **կտորէ**». ո՞վ է չափողը, ո՞վ է կտորողը, – կատարելապէս անորոշ է, հաստատելի չեն այդպիսիները: «Ճուտերը աշնան կը հաշուեն». ո՞վ է հաշուողը...:

Անենթակայ են նաեւ կրաւորապէս գործածուող չէզոք սեռի բայերը. օրինակ՝

-Այստեղ չի **նստուիր**:

-Անոր հետ չ'աշխատցուիր:

-Այս քուրին մէջ չի լողացուիր:

-Այդպիսիներուն հետ չի խօսուիր:

գ) Բառ-նախադասութիւն. այսպէս կը կոչուին կարգ մը սոսկական բառեր՝ անպայման օժտուած ակարտուն հնչերանգով, որոնցմով հաստատում, ժխտում, համաձայնութիւն կամ անհամաձայնութիւն կ'արտայայտենք. օրինակ՝

– Դուն հա՛յ ես:

– Այո՛:

– Եկուո՞ր ես:

– Ո՛չ:

– Որոշած ես մնա՞լ:

– Ի հարկէ:

– Պիտի չզղջա՞ս:

– Դժուար թէ...:

– Ընտանիքդ ալ պիտի բերե՞ս:

– Ինչպե՞ս չէ:

Բառ-նախադասութիւն են՝ **այո՛, հա՛, ո՛չ, չէ՛, ի հարկէ, դժուար թէ, ինչպե՞ս չէ:** Նմանապէս՝ ո՞վ, իսկապե՞ս, հապա՞, բարե՛, ցտեսութիւն եւ այլն:

Այսպիսիները միակազմ նախադասութիւններէն կը զանազանուին անով, որ ընդունակ չեն լրացում ստանալու եւ միայնակ միտք կ'արտայայտեն:

Եզրաբանութիւն՝

***Երկկազմ նախադասութիւն՝ **Արագիլները գաղթեցին:**

***Պարզ ստորոգիչ՝ Արագիլը կը գաղթէ:

***Բաղադրեալ ստորոգիչ՝ Մարդը մահկանացու է:

***Թերի նախադասութիւն՝

– Ո՞ր կը մեկնիս (դուն):

– Երեւան (կը մեկնիմ ես):

***Միակազմ անուանական նախադասութիւն՝ Կոտորած անգութ...

***Միակազմ բայական նախադասութիւն՝ Գօտիները ամրացնել...
չծիսել...

***Միակազմ անենթակայ նախադասութիւն՝ Մթնեց: Պիտի անծրել:

***Բառ-նախադասութիւն՝ Այո՛: Ո՛չ: Հարկա՛ւ: Ցտեսութի՛ւն:

ՊԱՐԶ ԵՒ ԲԱՐԴ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

§97ա. Մենք տեսանք, որ նախադասութիւնը բառերով արտայայտուած միտք է, իսկ միտքը սահմանեցինք իբրեւ «մեր գիտակցութեան ոլորտին մէջ ինկած առարկայի մը եւ անոր վերագրուող գործողութեան մը միասնական ընկալումը»:

Այս տուեալներով ստացուած նախադասութիւնը կը կոչուի «պարզ նախադասութիւն». օրինակ՝ «Արագիլները աշնան գաղթեցին», – որուն բոլոր հանգամանքները տեսանք:

Մեր գիտակցութեան ոլորտի ընկալումը կրնայ սահմանափակուիլ միայն մէկ առարկայով ու անոր մէկ գործողութեամբ, որուն բառացի թարգմանութիւնը կը հանդիսանայ պարզ նախադասութիւնը, բայց այնտեղ կրնան ընկալուիլ մէկէ աւելի առարկաներ իրենց մէկէ աւելի գործողութիւններով, որոնց բառացի թարգմանութիւնը կը հանդիսանայ բարդ նախադասութիւնը. օրինակ՝

«Աշունը իր ոսկի պատմուճանը փռեց բնութեան վրայ, եղանակը սկսաւ ցրտել, արագիլներուն մէջ զգալի էր աննախընթաց տագնապ մը: Օր մըն ալ անոնք մէկտեղուեցան մեծ իրարանցումով, քանի մը շրջան գործեցին դաշտին վերել, յետոյ կանոնաւոր երամներ կազմեցին ու հեռացան»:

1. Պարզ նախադասութիւն

Միայն մէկ ենթակայէ ու մէկ ստորոգիչէ կազմուած նախադասութիւնը կը կոչուի «պարզ համառօտ նախադասութիւն». օրինակ՝ «Արագիլները վերադարձան»: Իսկ երբ ենթական կամ ստորոգիչը ունին մէկ կամ մէկէ աւելի լրացումներ, ան կը կոչուի «պարզ ընդարձակ նախադասութիւն». օրինակ՝ «Արագիլները գարնան հետ վերադարձան»:

2. Միաւորեալ Նախադասութիւն

Արդ, բացառուած չէ, որ ընկալենք այլազան առարկաներ, որոնք կը կատարեն Նոյն գործողութիւնը կամ դրսեւորեն Նոյն եղելութիւնը. օրինակ՝ «**Արագիլները եւ կռունկները** գարնան հետ վերադարձան»․ այսպիսիները կը կոչուին «**Ենթակայով միաւորեալ Նախադասութիւն**»։ Կրնայ պատահիլ, որ Նոյն առարկան կատարէ տարբեր գործողութիւններ կամ դրսեւորէ տարբեր եղելութիւններ. օրինակ՝ «**Արագիլները վերադարձան ու շինեցին իրենց բոյները**»․ այսպիսիները կը կոչուին «**ստորոգիչով միաւորեալ Նախադասութիւն**»։ Եւ վերջապէս կրնայ պատահիլ, որ այլազան առարկաներ հաւասարապէս կատարեն տարբեր գործողութիւններ կամ դրսեւորեն տարբեր եղելութիւններ. օրինակ՝ «**Արագիլները եւ կռունկները վերադարձան ու շինեցին իրենց բոյները**»․ այսպիսիները կը կոչուին «**Ենթակայով ու ստորոգիչով միաւորեալ Նախադասութիւն**»։

Ուշադրութիւն. միաւորեալ Նախադասութեան ծիրէն ներս, **եւ** շաղկապի ներկայութեան, ոչ մէկ ստորակետ կը դրուի։ Տե՛ս բերուած օրինակները։

3. Բարդ Նախադասութիւն

Բարդ կը կոչուի այն կառոյցը, որ կազմուած է մէկէ աւելի բաղադրիչ պարզ Նախադասութիւններէ, որոնք միասնաբար օժտուած են մէ՛կ աւարտուն հնչերանգով եւ կը ծառայեն արտայայտելու բարդ միտք մը։

Կը զանազանենք բարդ Նախադասութեան երկու մեծ տիպեր՝ բարդ **համադասական** Նախադասութիւն եւ բարդ **ստորադասական** Նախադասութիւն։

ա) Բարդ համադասական Նախադասութիւն

Համադասական է այն բարդ Նախադասութիւնը, որուն բաղադրիչները անկախաբար ընկալուած առարկաներ ու համապատասխան գործողութիւններ կամ եղելութիւններ ցոյց կու տան. օրինակ՝ «Գարունը հասաւ, բնութիւնը սկսաւ արթննալ իր խոր քունէն, **եւ** արագիլները վերադարձան»։ Քերականօրէն՝ գարնան գալուստը, բնութեան զարթնումն ու արագիլներու վերադարձը այս կառոյցով ընկալուած են իբրեւ իրարմէ անկախ երեւոյթներ։ Նաեւ՝ «Արան պատմութիւնը կը սորվի, Աշոտը կը նկարէ, **իսկ** մայրիկը ընթրիքը կը պատրաստէ»։ Նաեւ՝

Յէ՛յ ջան Երեւան,
Օրերդ անցնին ծափով ու երգով,
Օրօրոցներիդ վերեւ ապագան
Լինի գարնային մեղմ ու անուշ հով,
Քրտինքդ հողիդ օրհնութիւն դառնայ,
Հողդ ոսոխիդ դառնայ գերեզման,
Ու վիշտը՝ սրտեդ ընդմիշտ հեռանայ,
Յէ՛յ ջան Երեւան։

Բարդ համադասական նախադասութեան բաղադրիչները կրնան կապակցուիլ զանազան համադասական շաղկապներով, ինչպես՝ **եւ, ե՛ւ... ե՛ւ, ու, այլ, իսկ, բայց, մանաւանդ, կամ, կա՛մ... կա՛մ, թէ, թէ՛... թէ՛, ո՛չ... ո՛չ** եւ այլն:

բ) Բարդ ստորադասական նախադասութիւն

Երբ առարկայի մը գործողութեան կամ եղելութեան ընկալումը կը ծառայէ այլ առարկայի մը գործողութեան կամ եղելութեան պարզաբանումին կամ ընկալումի խորացման, ստացուած նախադասութիւնը կը կոչուի բարդ ստորադասական: Օրինակ՝ «Արագիլները վերադարձան, որովհետեւ գարունը հասաւ»: Այս կառոյցով՝ արագիլներու վերադարձը **պատճառաբանուած է** գարնան գալուստով. եթէ գարունը չհասներ, ապա ուրեմն արագիլները պիտի չվերադառնային: Քերականօրէն՝ «որովհետեւ գարունը հասաւ» բաղադրիչը կը ստորադասուի «Արագիլները վերադարձան» բաղադրիչին. ուրեմն՝

- **Արագիլները վերադարձան, որովհետեւ գարունը հասաւ**՝ ստորադասական բարդ նախադասութիւն:
- **Արագիլները վերադարձան**՝ գլխաւոր նախադասութիւն:
- **որովհետեւ գարունը հասաւ**՝ երկրորդական նախադասութիւն:

Այս պարագային բաղադրիչներուն միջեւ իմաստային կախեալութենէ բացի, կը գտնենք նաեւ զանոնք կապակցող եւ տուեալ իմաստը բնորոշող ստորադասական շաղկապներ, ինչպես՝ **որ, թէ, եթէ, որպէսզի, որովհետեւ, մինչ, մինչդէռ** եւ այլն, եթէ երկրորդական նախադասութիւնը բայական լրացում է:

Նոյն բաղադրիչները կարելի է կապակցել շարահիւսական այլ իմաստով եւս. օրինակ՝ «Արագիլները կը վերադառնան, երբ գարունը հասնի»: Ուր արագիլներու վերադարձը ժամանակագրական առումով **պայմանաւորուած է** գարնան գալուստով: Համապատասխան շաղկապական բառն է **երբ**:

- Բայական լրացում հանդիսացող երկրորդական նախադասութիւնը՝ յարաբերաբար գլխաւորին, կրնայ կիրարկուիլ նախադաս եւս. օրինակ՝
- **Որովհետեւ** գարունը հասաւ, արագիլները վերադարձան:
 - **Երբ** գարունը հասնի, արագիլները կը վերադառնան:

Բերուած օրինակներուն մէջ երկրորդական նախադասութիւնը թէեւ կը լրացնէ ամբողջ գլխաւոր նախադասութիւնը, սակայն քերականօրէն ան կը ճանչցուի իբրեւ բայական լրացում¹, այս պարագային՝ **վերադարձան եւ կը վերադառնան** ստորոգիչներուն: Առաջինը իբրեւ պատճառի պարագայ, երկրորդը իբրեւ ժամանակի պարագայ:

Լրացումներու տեսակները սահմանափակում չեն ճանչնար. երկրորդական նախադասութիւնը կրնայ ստանձնել պարզ

1. Անշուշտ ան կրնայ լրացնել դերբայ մը եւս, քանի դերբայը բայ ըլլալէ չի դադորի. օրինակ՝ «Քահանան սանձեց իր գայրոյթը՝ **վախնալով**, որ այս անհաւատները կրնային վտանգել իր կեանքը». հարցում վախնալով ի՞նչ բանէ,– «որ այս անհաւատները կրնային...»: «Ատենախօսը պահ մը կանգ առաւ՝ **զարմացած**, թէ ինչո՛ւ այսքան անհանդարտ են ունկնդիրները». հարցում զարմացած ի՞նչ բանէ,– «թէ ինչո՛ւ այսքան անհանդարտ են ունկնդիրները»:

Նախադասութեան մէջ սովորական գոյականի մը կատարած բոլոր պաշտօնները. ան կրնայ ըլլալ ենթակայ, ենթակայի լրացում, որեւէ խնդիր կամ պարագայ: Ան կրնայ կատարել մինչեւ անգամ ստորոգելիի պաշտօնը: Ան զուրկ է միայն բայական գործառոյթէ:

Երկրորդական նախադասութիւնը կրնայ լրացնել գլխաւոր նախադասութեան ենթական եւս կամ գոյականական որեւէ անդամ. օրինակ՝

– Գարնան հետ վերադարձան արագիլները եւս, **որոնք այնքան սիրուած են մեր ժողովուրդէն:**

– Այն ճիւղն ուռի, **զոր քու ձեռքովդ տնկեցիր**, վրաս կ'ընէ հովանի:

Թաւազրուած երկրորդական նախադասութիւնները յաջորդաբար իբրեւ որոշիչ կը լրացնեն **արագիլները** եւ **ճիւղն** ենթակաները: Այս պարագային երկրորդական նախադասութիւնը գլխաւորին կը կապակցուի յարաբերական դերանունով մը՝ **որ** (որոնք, զոր), **երբ**, **ուր**, **ինչ որ**, **որքան**, **ինչպէս**, **ինչպիսի** եւ այլն:

Ի տարբերութիւն ստորադասական շաղկապներուն, որոնք միայն կապակցական գործառոյթ ունին եւ քերականական ուրիշ ոչ մէկ պաշտօն կը կատարեն, յարաբերական դերանունը երկրորդական նախադասութեան մէջ ունի իր սեփական պաշտօնը. **որոնք**՝ ենթական է «սիրուած են» ստորոգիչին, իսկ **զոր**՝ ուղիղ խնդիրն է տնկեցիր ստորոգիչին:

Արագիլները եւ **ճիւղն** լրացեալ գոյականները կը կոչուին **յարաբերեալ:**

Յարաբերական դերանունին քերականական ձեւաւորումը կախեալ է իր այս գոյգ գործառոյթներէն. ա) ան թիւով կը համաձայնի լրացեալ գոյականին հետ, միւս կողմէ կ'առնէ այն հոլովը, որ իր պաշտօնը կը թելադրէ իրեն երկրորդական նախադասութեան մէջ: **Որոնք**՝ յոգնակի է, որովհետեւ յոգնակի է լրացեալ գոյականը՝ **արագիլները**, դրուած է ուղղական հոլով, քանի ենթական է «սիրուած են» ստորոգիչին, ինչ որ ուղղական հոլով կը պահանջէ: **Չոր**՝ եզակի է, քանի եզակի է **ուռին** լրացեալ գոյականը, եւ դրուած է հայցական հոլով, քանի ուղիղ խնդիրն է **տնկեցիր** ստորոգիչին: Գոյականը լրացնող նախադասութիւնը միշտ յետադաս է լրացեալ գոյականին եւ պարտի անմիջապէս յաջորդել անոր (աւելի մանրամասն տեսնել «**Որ յարաբերական դերանունը**» գլուխը, յատկապէս §173):

Գոյականի լրացում երկրորդական նախադասութիւնը բարդ նախադասութեան կազմին մէջ կրնայ յետադասուիլ գլխաւորին կամ միջադասուիլ անոր՝ նայած լրացեալ գոյականի դիրքին: Առաջին օրինակին մէջ ան յետադաս է գլխաւորին, քանի **արագիլները** յարաբերեալը իր կարգին գլխաւորին վերջին անդամն է, իսկ միջանկեալ է երկրորդին մէջ, քանի միջանկեալ է նաեւ **ճիւղն** յարաբերեալը:

Բարդ նախադասության բաղադրիչները կը կետադրուին հետեւեալ կանոններով (տեսնել օրինակները)․

– Նախադաս գլխաւոր նախադասութիւնը յետադաս երկրորդականէն կը տրոհուի ստորակետով, որ կը դրուի շաղկապէն կամ յարաբերական դերանունէն առաջ։

– Նախադաս երկրորդական նախադասութիւնը գլխաւորէն նմանապէս կը տրոհուի ստորակետով։

– Միջանկեալ երկրորդական նախադասութիւնը ստորակետով կը տրոհուի սկիզբէն ու վերջէն։

4. Բարդ ստորադասական նախադասութեան տեսակները

Բարդ ստորադասական նախադասութիւնը կը ներկայացնէ հետեւեալ տարբերակները․

ա) Ենթաստորադասական նախադասութիւն

Այսպէս կը կոչենք այն բարդ ստորադասական նախադասութիւնը, որուն երկրորդական բաղադրիչը իր կարգին ունի իրեն ստորադասուած լրացական նախադասութիւն(ներ)․ օրինակ՝

● (1) Գարնան հետ վերադարձան արագիլները եւս, (2) **որոնք** այնքան սիրուած են մեր ժողովուրդէն, (3) **որուն** առօրեային մաս կը կազմեն անոնք։

Ուրեմն 1-ը գլխաւոր նախադասութիւնն է։

2-ը ստորադասուած է 1-ին։

3-ը ստորադասուած է 2-ին։

Այս պարագային բարդութեան բաղադրիչները կը ստանան հետեւեալ զուգահեռ անուանումները․ 1-ը գերադաս է 2-ին, 2-ը ստորադաս է 1-ին եւ գերադաս է 3-ին, 3-ը ստորադաս է 2-ին։

Այս ստորադաս նախադասութիւնները գոյականական լրացումներ են․ 2-ը որոշիչն է «արագիլները» յարաբերեալին, իսկ 3-ը որոշիչն է «ժողովուրդէն» յարաբերեալին։

Անշուշտ իրարու ենթաստորադասուող բաղադրիչները կրնան տարբեր պաշտօններ ալ ունենալ։ Ստորեւ օրինակներ․

● (1) Գործընկերս խնդրեց, (2) որ քանի մը ժամ փոխարինեմ գիւք, (3) որովհետեւ բժիշկին պիտի այցելէր։

Գլխաւորն է 1-ը, ստորադասական են 2-ն եւ 3-ը, որոնք բայական լրացումներ են։

2-ը ուղիղ խնդիրն է 1-ին (ի՞նչ խնդրեց)։

3-ը պատճառի պարագան է 2-ին (ինչո՞ւ ի՞նչ պատճառով փոխարինեմ)։

- (1) Այն խոյը, (2) որ Սուրբ կարապետ տարաւ, (3) որպէսզի մատաղ ըներ, (1) նուէր ստացեր էր գիւղապետէն:

Գլխաւորն է 1-ը՝ «Այն խոյը...նուէր ստացեր էր գիւղապետէն»:

Ունինք երկու ենթաստորադաս՝ 2-ը եւ 3-ը, որոնք միջանկեալ են 1-ին:

2-ը որոշիչ է «խոյը» գոյականին:

3-ը նպատակի պարագայ է 2-ին (ինչո՞ւ-ի՞նչ նպատակով տարաւ):

Տեսականօրէն ենթաստորադաս բաղադրիչները թուային սահմանափակում չեն ունենար. կարելի է յաջորդաբար երրորդ կարգի, ապա չորրորդ կարգի ու աւելի բարձր կարգի ենթաստորադասներով ալ օժտել կառոյցը, բայց եւ այնպէս որքան աւելնան նման բաղադրիչները, նոյնքան կ'աւելնայ ծանծաղումի վտանգը, ինչպէս է պարագան հետեւեալին՝

- (1) Կը հիմնէ «Սեւան» հրատարակչատունը, (2) **որուն** արգասիքը կ'ըլլայ 500 անուն գիրք, (3) **որոնց** զուգահեռ կը հրատարակէ «Սփիւռք» շաբաթաթերթը, (4) **որուն** շուրջ կը բոլորուին հայ ծանօթ մտաւորականներ եւ երիտասարդ գրողներ, (5) **որոնց** քաջալեր հանդիսանալով՝ կը հրատարակէ «Սփիւռք-գարուն» ամսական յաւելումը (Յակոբ Միքայէլեան, «Ազգ»):

բ) Համաստորադասական նախադասութիւն

Այսպէս կը կոչենք այն բարդ նախադասութիւնը, որուն գլխաւորը լրացուած է երկու կամ աւելի այնպիսի ստորադաս նախադասութիւններով, որոնք իրարու հանդէպ ոչ մէկ կախեալութիւն ունին, այսինքն՝ պարզապէս համադաս են. օրինակ՝

- (1) ճամբորդները կը նկատէին, (2) **թէ** ինչպէ՛ս նաւաստիները կը պայթարէին փոթորիկին դէմ **եւ** (3) **թէ** ինչպէ՛ս անոնց բազուկները աստիճանաբար կը թուլանային:

1-ին գերադասին հաւասարապէս ստորադասուած են 2-րդ եւ 3-րդ բաղադրիչները, որոնք իրարու հանդէպ համադաս են եւ կապակցուած են **եւ** համադասական միաւորիչ շաղկապով (աւելի մանրամասն տեսնել **համանուն գլուխին մէջ**): Այս պարագային **եւ**-էն առաջ ստորակետ չի դրուիր, նոյնիսկ երբ այդ համադաս բաղադրիչները ունենան տարբեր ենթականեր, ինչպէս է պարագան մեր բերած օրինակին:

- «Ա՛յս էր ահա իսկական փրկութիւնը, **որին** ձգտում էին զօրեղ ոգիները **եւ որ** խորը ցնցում է մեր բանաստեղծի ամբողջ ետեւիւնը» (Մ. Աբեղեան, ՀՀԳՊ.1, էջ 562):

- Պատահած է, **որ** կայծակը հարուածէ ոչխարներու հօտը **եւ որ** հօտին կէսը այրած է:

Նման կառույցներու մեջ կարելի է դիտարկել գեղարվեստական բաղադրիչները ստորադասական շաղկապը կամ յարաբերական դերանունը, անշուշտ պահելով **եւ** համադասական շաղկապը. օրինակ՝ «ճամբորդները կը նկատէին, **թէ** ինչպէ՛ս նաւաստիները կը պայթարէին փոթորիկին դէմ **եւ** անոնց բազուկները աստիճանաբար կը թուլանային»: Ինչպէս նկատելի է, կարելի եղաւ գեղարվեստական ստորադաս բաղադրիչին ոչ միայն **թէ** շաղկապը, այլեւ կրկնուած **ինչպէս**-ը: Նոյն ձեւով կարելի է վերաշարադրել երկրորդ օրինակը **եւս**. այսպէս՝ «Պատահած է, **որ** կայծակը հարուածէ ոչխարներու հօտը **եւ** հօտին կէսը այրած է»:

«Ես գիտեմ, **թէ** երկրագունդի մարդոց երեք քառորդը իր մանկութիւնը կը փնտռէ **եւ** միւս քառորդը դեռ մանկութիւն կ'երագէ... Ես գիտեմ, **թէ** բոլոր սրտերը կառչած են իրենց մանկութեան **ու** բոլոր աչքերը գաղտնի արցունքով կը նային...» (ԱԾ, «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ», յառաջաբան):

Յաճախ ոճական նկատառումով՝ կարելի է շարունակել **ինչպէս**-ը, **եւ** գրողը կը գոհանայ ջնջելով միայն շաղկապը. օրինակ՝

● Պապուկը կը պատմէր, **թէ** **ինչպէ՛ս** օձը խաբէց Եւան... **ինչպէ՛ս** **Կայէնը** սպանեց իր Աբել եղբայրը, **ինչպէ՛ս** Աբրահամը կ'ուզէր գոհել իր Իսահակ որդին, **ինչպէ՛ս** փարաւոնին աղջիկը Նեղոսի ջուրերէն ազատեց Մովսէս մանուկը **եւ** այլն (Սարգիս Ոսկերչեան):

Ինչպէս նաեւ կը պատահի, որ բազմաթիւ շաղկապներէն միայն մէկը ջնջէ գրողը. օրինակ՝

● Շատ եմ թիավարել ես ծանծաղուտներում, **որ** ամրանայ հոգիս, **որ** թելերս մարզեմ, **որ** աննկուն մնամ գալիք փորձանքներում **եւ** (**որ**) հողմերի դիմաց առագաստս պարզեմ (Համո Սահեան):

Սահեան զեղչած է միայն չորրորդ բաղադրիչի շաղկապը:

● Բացառուած չէ, որ վերջին բաղադրիչէն առաջ երբեմն ջնջուի թէ՛ **եւ** համադասական շաղկապը, թէ՛ ստորադասական շաղկապը. օրինակ՝ «Պետին գնաց, **որ** ջուր խմէ մօտակայ աղբիւրէն, (**եւ** **որ**) ցրուած նախիրը հաւաքէ ձորին մօտ» (Ակսել Բակունց):

Կրնայ պատահիլ, որ համաստորադաս նախադասութիւնները ընդմիջեն գլխաւոր նախադասութիւնը ու միջանկեալ դիրք գրաւեն. օրինակ՝ «(1) Հին օրերուն, (2) **երբ** դեռ սիրտս վարդի մը վէս փթթումս ուներ **ու** (3) երազը դեռ աչքերուս հոյլ-հոյլ քերթուած կը ծորեր, (1) ես կ'երթայի Պապուկի աներակները դիտելու» (ՄՁ):

(1) Գլխաւոր նախադասութիւն՝ «Հին օրերուն... Ես կ'երթայի Պապուկի աներակները դիտելու»:

(2), (3) Համադաս որոշիչ ստորադասներ՝ «երբ դեռ սիրտս վարդի մը վէս

փթթումն ուներ ու երազը դեռ աչքերուս հոյլ-հոյլ քերթուած կը ծորեր», որոնք կը լրացնեն «օրերուն» գոյականը. ընդմիջած են (1) գլխաւորը:

գ) Տարաստորադասական նախադասութիւն

Այսպէս կը կոչենք այն բարդ նախադասութիւնը, որուն ստորադաս բաղադրիչները կը լրացնեն գլխաւորին տարբեր անդամները. օրինակ՝

- Այդ երինջը, (1) **որ անցեալ տարի գնած էի**, չդիմացաւ ցուրտին, (2) **որովհետեւ շատ տկար էր**:

Գլխաւոր նախադասութիւնն է՝ «Այդ երինջը չդիմացաւ ցուրտին»:

1-ը կը լրացնէ «երինջը» ենթական (որոշիչ):

2-ը կը լրացնէ «չդիմացաւ» ստորոգիչը (պատճառի պարագայ):

- Ձիւնին վրայ մնացած հետքերը, (1) **որոնք գիւղ կ'առաջնորդէին**, յտակօրէն կը մատնէին, (2) **որ սոված գայլերը վերադարձած են որս փնտռելու**:

Գլխաւոր նախադասութիւնն է՝ «Ձիւնին վրայ մնացած հետքերը յտակօրէն կը մատնէին»: 1-ը կը լրացնէ «հետքերը» ենթական, 2-ը՝ «կը մատնէին» ստորոգիչը:

- (1) Երբ որ բացուին դռներն յուսոյ
(2) Եւ մեր երկրէն փախ տայ ձմեռ,
(3) Չքնաղ երկիրն մեր Արմէնիոյ
Երբ փայլէ իւր քաղցրիկ օրեր,
(4) Երբ որ ծիծառն իր բոյն դառնայ,
(5) Երբ որ ծառերն հագնին տերեւ,-
(6) Ցանկամ տեսնել զիմ Կիլիկիա,
Աշխարհ, (7) որ ինձ ետուր արեւ:

Ուրեմն գլխաւոր նախադասութիւնն է «Ցանկամ տեսնել զիմ Կիլիկիա»:

Առաջին հինգ նախադաս համաստորադաս նախադասութիւնները կը լրացնեն «ցանկամ» ստորոգիչը՝ իբրեւ ժամանակի պարագայ, իսկ 7-ը կը լրացնէ «Կիլիկիա» գոյականը՝ իբրեւ որոշիչ:

«Աշխարհ»-ը ձեւական յարաբերեալ է, բուն յարաբերեալն է «Կիլիկիա»:

Ուշադրութիւն. պէտք է նկատել, որ **եւ** շաղկապէն առաջ ստորակետ չենք դրած, ինչպէս ըսինք վերը. համաստորադաս բաղադրիչները կապակցող **եւ**-էն առաջ ստորակետ չի դրուիր:

(տեսնել նաեւ **§176բ**-ի եւ **§176գ**-ի օրինակները):

5. Բազմաբարդ նախադասութիւններ

Այսպէս կը կոչենք նախորդներու բարդումով յառաջացած կառոյցները, որոնք անշուշտ մասնաւոր կայուն ծաւալ ու կաղապար մը չունին. օրինակ՝

- (1) Կարելոր է, (2) որ ուսուցիչը զգայ, (3) թէ ինքը դպրոցին մէջ ունի մէկը, (4) որուն կրնայ հաւատալ, (5) որուն կրնայ յենիլ, (6) որուն հետ կրնայ հաղորդակցիլ, (7) որուն հետ կրնայ ճանապարհ երթալ:

Առաջին երեքը կը կազմեն ենթաստորադասական բարդութիւն մը՝ 1-ի գլխաւորութեամբ. 2-ը ենթական է գլխաւորին, իսկ 3-ը ուղիղ ինդիքն է 2-ին (զգայ որ...): Մնացեալները՝ 4, 5, 6, 7 համաստորադասուած են 3-ին եւ կը կատարեն «մէկը» անորոշ դերանունի որոշիչի պաշտօնը:

Ծանօթ.– Մեր բոլոր օրինակներուն մէջ կիրարկեցինք որ կամ թէ ստորադասական միաւորիչ շաղկապները եւ **որ-որոնք** յարաբերական դերանունները միայն: Արդ, որեւէ այլ համադասական եւ ստորադասական շաղկապի, ինչպէս նաեւ յարաբերական դերանունի կիրարկութիւնը բացառուած չէ:

1. Մանուկ Աբեղեան, «Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն», Վաղարշապատ 1912: Գուրգէն Սեւակ, «Յայոց լեզուի շարահիւսութիւն», (դասագիրք): Վարագ Առաքելեան, «Յայերէնի շարահիւսութիւն», ք. հատոր, Երեւան 1964, եւ «Յայերէնի պարբերոյթը», Երեւան 1968: Նուարդ Պառնասեան, «Ստորադասական կապակցութիւնը արդի հայերէնի բարդ նախադասութիւններում», Երեւան 1968: Արա Պապոյեան, «Կախեալ շարայարութեամբ բարդ նախադասութիւնները արդի հայերէնում», Երեւան 1968: Բոգդան Վերդեան, «Բարդ ստորադասական նախադասութեան շարահիւսութիւն», Երեւան 1970:

Նախադասութեան եւ անոր տարբեր տեսակներու իմացումը կը կազմէ շարահիւսական գիտելիքներու այն նուազագոյն օժիտը, որ պարտի ունենալ ամեն գրող՝ ճիշտ շարադրելու համար իր միտքերը ու ճիշտ կետադրելու համար զանոնք: Գրողական թերութիւններու մեծագոյն տոկոսը հետեւանք է նախադասութեան ընդհանուր կառոյցի չիմացութեան:

Գիտնանք միայն, թէ վերոբերեալներով չեն սպառիր նախադասութեան տեսակները. լեզուն իսկական ովկիանոս մըն է, որուն պարզագոյն ալբերով գոհացանք մենք, վասնզի անդին կը մնան տակաւին «բազմաբարդ» կոչուած կառոյցները, ուր զանազան կաղապարներ կը միաձուլուին եւ որոնց բոլորին կարելի չէ անդրադառնալ: Պիտի գոհանանք քանի մը պարզագոյն նմուշներով, աւելի հետաքրքիր ընթերցողը յղելով կարգ մը մասնագիտական աշխատութեանց¹, որոնց մէջ իր յատուկ տեղը ունի Գրիգոր Լ. Գարեգինեանի «Ժամանակակից հայոց լեզու» մենագրութիւնը (Երեւան 1984), որ նուիրուած է հայերէնի բարդ նախադասութեան ու անոր մեծաթիւ տարատեսակներու ձեռնհաս ուսումնասիրութեան:

ՇՏԵՄԱՐԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՈՒ

§97բ. Նախադասութեանց օրինակներ

*** (1) Մօրը ձեռքերը կը դողդոյային (2) ու աչքերը կը մթնեին, (3) երբ վերյիշէր պանդուխտ որդին:

Բարդ ստորադասական նախադասութիւն մըն է այս՝ զոյգ

համադաս գլխաւորով՝ 1 եւ 2, որոնք ունին հասարակաց ստորադաս նախադասութիւն մը՝ 3 (ժամանակի պարագայ):

*** (1) Իսկ թէ կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ
 Յոս՝ մառախուղի մէջ համր, անշունչ,
 (2) Այժմէն թող որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար,
Պլուկիմ անուանդ, **մոնչեմ** անդադար,
 Թող անեծք մ'ըլլամ ու կողդ **խրիմ**,
 Թող **յորջորջեմ** քեզ՝ Աստուած ոխերիմ:

Ունի նախորդին կաղապարը՝ շրջուած շարադասութեամբ:

2-ը՝ վերջին չորս տողերը, կը կազմէ բազմակի գլխաւոր նախադասութիւն՝ վեց համադաս բաղադրիչներով:

1-ը՝ առաջին երկու տողերը, կը կազմէ մէկ ստորադաս նախադասութիւն, որ պայմանի պարագայ է վեց գլխաւորներուն հաւասարապէս:

*** Ստորեւ բարդ ստորադասական նախադասութիւն մը՝ նմանապէս համադաս բազմակի գլխաւորներով, որոնց համապատասխանող միակ ստորադաս նախադասութիւնը ունի երեք տարբեր բնոյթ. «(1) Ա՛լ չէինք կասկածեր, (2) շուտով ալ հաստատուեցաւ (3) եւ ցաւով ընդունեցինք, (4) թէ այս խզումը վերջնական էր», – ուր 1, 2, 3 համադաս գլխաւորները իբրեւ հասարակաց ստորադաս ունին 4-ը, որ՝

- վերաբերութեան խնդիր է 1-ին համար,
- ենթակայ է 2-ին համար,
- ուղիղ խնդիր է 3-ին համար:

*** (1) **Քանի** շատ յոգնած էինք, (2) վերջ տուինք կրակոցին, (3) **որպէսզի** կարենանք հոգալ մեր անմիջական կարիքները, (4) **որոնք** արդէն կը նեղէին մեզ:

Տարաստորադասական բարդ նախադասութիւն, որուն գլխաւորն է 2-ը՝ «վերջ տուինք կրակոցին», 1, 3 եւ 4 ստորադասներով, որոնցմէ առաջինը նախադաս է գլխաւորին (**քանի որ**... պատճառի պարագայ), երկրորդը՝ յետադաս է գլխաւորին (**որպէսզի**... նպատակի պարագայ), երրորդը՝ յետադաս է ըստ կանոնի (**որոնք**... որոշիչ «կարիքները» գոյականին):

Ոչինչ կ'արգիլէ, որ նոր բաղադրիչներով օժտենք տուեալ կառոյցը՝ ստանալու համար աւելի բարդ կառոյց մը, որ չի դադրիր սակայն պահելէ իր համաստորադասական սկզբնական կաղապարը. այսպէս՝ (1) Քանի շատ յոգնած էինք, (1') անօթութիւնը դարձած էր անտանելի եւ (1'') անքնութիւնը կը խանգարէր մեր տեսողութիւնը, (2) վերջ տուինք կրակոցին եւ (2') ամփոփուեցանք խրամին յատակը, (3) որպէսզի քիչ մը հանգստանանք եւ (3') կարենանք հոգալ մեր անմիջական կարիքները, (4) որոնք արդէն կը նեղէին մեզ եւ (4') անտանելի կը դարձնէին մեր կացութիւնը:

Համադասուած են՝ ա) 1, 1', 1'' . բ) 2, 2'. գ) 3, 3'. դ) 4, 4':

*** (1) Մօրը տրամադրութիւնը փոխուեցաւ, (2) երբ զաւակը, (3) որ մինչ այդ կը տատամսէր, (4) յայտնեց, (5) թէ պիտի վերադառնայ Ռուսաստան, (6) ուր աշխատանքի աւելի նպաստաւոր պայմաններ կը տիրէին:

Ենթաստորադասական բարդ նախադասութիւն՝ 1-ի գլխաւորութեամբ:

2-ը ստորադասուած է 1-ին, գերադասուած է 3-ին եւ 4-ին:

3-ը ստորադասուած է երկրորդին՝ իբրեւ որոշիչ «զաւակը» գոյականին:

4-ը ստորադասուած է 3-ին, գերադասուած է 5-ին:

5-ը ստորադասուած է 4-ին:

*** (1) Երբ վարժապետը, հազիւ ումպ մը խմած, մէկդի շարտեց բաժակը, (2) որ փշրուեցաւ, (3) եւ ուղղուեցաւ դէպի թշնամի դիրքերը, (4) բոլորս անդրադարձանք, (5) թէ անոր մէջ ծնած է նոր մարդ մը, (6) որ պատրաստ է իր կեանքը զոհաբերելու հայրենիքի պաշտպանութեան սուրբ գործին:

Տարաստորադասական բարդ նախադասութիւն՝ 4-ի գլխաւորութեամբ՝ **բոլորս անդրադարձանք**:

1-ը եւ 3-ը համաստորադասուած են 4-ին (ժամանակի պարագայ):

2-ը ստորադասուած է 1-ին (որոշիչ «բաժակը» գոյականին):

5-ը ստորադասուած է 4-ին (յանգման անուղղակի խնդիր):

6-ը ստորադասուած է 5-ին (որոշիչ «մարդ մը» գոյականին):

*** (1) Ուշադիր մտիկ կ'ընես զինք եւ (2) պահ մը իրաւունք կու տաս իրեն, (3) բայց ահա յանկարծ վերապահութիւն մը կը ծագի Էութեանդ խորը, (4) որ կ'անհանգստացնէ քեզ, (5) թէ ինչպէ՛ս չես անդրադարձած այնքան պարզ իրողութեան մը, (6) որ խօսակիցդ հազիւ թէ ծածկած էր քեզմէ:

Բարդ համադասական կառոյց մըն է այս, ուր համադասուած են 1, 2, 3:

3-ին ենթաստորադասուած են 4, 5, 6:

Ուշադրութիւն. երբեմն դժուար է զանազանել համաստորադասութիւնն ու ենթաստորադասութիւնը, եւ անհրաժեշտ է մանր վերլուծումի ենթարկել կառոյցը. առ այս բաղդատենք հետեւեալ երկուքը.

ա) Աճապարէ՛, որպէսզի դպրոց հասնիս, որովհետեւ կրնայ անձրելել:

բ) Աճապարէ՛, որպէսզի դպրոց հասնիս, քանի գրաւոր ունիս:

Ասոնցմէ առաջինը համաստորադասական է, քանի որ երկու ստորադասները հաւասարապէս կը լրացնեն գլխաւորը եւ իրարմէ կախեալութիւն չունին: Մինչդեռ երկրորդը ենթաստորադասական է, ուր «քանի գրաւոր ունիս»-ը կը բացատրէ դպրոց հասնելուն պատճառը, մինչ «որպէսզի դպրոց հասնիս»-ը կը բացատրէ աճապարելուն նպատակը.

այլ խօսքով՝ աճապարանքը կը հասցնէ դպրոց, դպրոցը կը թոյլատրէ գրաւորին մասնակցութիւնը: Պատճառահետեւանքային այս կապը չենք գտներ առաջին կառոյցի բաղադրիչներուն միջեւ. աճապարանքը կը հասցնէ դպրոց, նոյն աճապարանքը կը կանխէ նաեւ անձրեւը, իսկ անձրեւին տեղումը կախեալ չէ դպրոց հասնելէն:

Ուրեմն գոհանանք այսքանով՝ եզրակացնելու համար, թէ որքան ճկուն է մարդկային լեզուն, իր կարգին՝ հայերէնը, եւ խօսքային ինչպիսի հնարներ կը դնէ ան բանական էակի տրամադրութեան տակ: Կը մնայ, որ մարդ հետեւողական ճիգերով փորձէ իւրացնել եւ ի բարին օգտագործէ զանոնք:

ՀՈԼՈՎՈՒՄ

ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

1. Միայն սեռ.-տրականը բոլորովին ներքին է, մինչ բաց. եւ գործ. հոլովները խառն են, քանի անոնց վրայ կ'աւելնան հոլովակազմիչ արտաքին մասնիկներ՝ **հօր, հօր-մէ, հօր-մով** եւ այլն:

§97գ Հոլովումը գոյականին կամ որեւէ առարկայանիշ բառի՝ խօսքի մէջ ըստ պաշտօնի կրած փոփոխութիւններու ամբողջութիւնն է: Փոփոխութիւնը կրնայ տեղի ունենալ երկու միջոցներով՝ ա) հոլովիչ մասնիկներու յաւելումով բառին վերջը. օրինակ՝ **սեղան, սեղան+ի, սեղան+է, սեղան+ով**. այս կարգի հոլովումը կը կոչուի **արտաքին**, եւ բ) բառին կազմէն ներս տեղի ունեցող հնչիւնափոխութեամբ. օրինակ՝ **հայր-հօր, քաջութիւն-քաջութեան, կայսր-կայսեր**. այս կարգի հոլովումը կը կոչուի **ներքին**¹:

Բառի մը հոլովումով ստացուած իւրաքանչիւր ձեւ կը կոչուի **հոլով**. արեւմտահայերէնը ունի վեց հոլով՝ **ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական** եւ **գործիական**, որոնք անպայման վեց տարբեր ձեւեր չեն ենթադրեր, քանի որ հոլովներու կայացումին մէջ նկատի կ'առնուի ձեւին հետ նաեւ անոր իմաստը: Ըստ այնմ ալ՝ կան հոլովներ որոնք ձեւով նոյնն են: Գոյականներու պարագային ձեւով նոյնն են ուղղականն ու հայցականը եւ սեռականն ու տրականը, ուրեմն ըստ ձեւի՝ գոյականը կրնայ ունենալ միայն չորս տարբերակուած հոլովներ, մինչ անդին կան հատ ու կենտ դերանուններ, որոնք ունին հինգ կամ վեց տարբերակուած հոլովներ:

Օրինակ՝

Ուղղ.-հայցական	սեղան	հայր	կայսր
Սեռ.-տրական	սեղան+ի	հօր	կայսեր
Բացառական	սեղան+է	հօր+մէ	կայսր+է
Գործիական	սեղան+ով	հօր+մով	կայսր+ով

§98. Բոլոր գոյականները նոյնաձեւ հոլովում չունին, մասնաւորաբար եզակիի մէջ, ինչպէս այդ ցոյց կու տան արտաքին հոլովումի **սեղան**-ը եւ ներքին հոլովումի **հայր**-ն ու **կայսր**-ը, մինչ յոգնակիի մէջ անոնք զգալիօրէն աւելի նոյնաձեւ են՝ չհաշուած քանի մը զարտուղի բառեր, որոնց կ'անդրադառնանք իրենց տեղին²: Ըստ այսմ կը զանազանենք արտաքին ու ներքին ութ տարբեր հոլովումներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կ'անուանենք անոր եզակի սեռականը բնորոշող հոլովիչով:

§99. Աշխարհաբարի հոլովումները ժառանգուած են գրաբարէն, բացի **ուան** բաղադրեալ հոլովումէն (**ու+ան > ուան**): Ասոնցմէ առաջինը՝ **սեղան-ի**, աշխարհաբարի,– ինչպէս նաեւ գրաբարի,– համար ամենաբնորոշն է, երբ գոյականին անփոփոխ, իսկ հազուադէպ հնչիւնափոխուած, եզակի բունին վրայ կու գան աւելնալու **ի-է-ով** հոլովիչները. անոր կը հետեւին մեր լեզուի գոյականներուն աւելի քան 99 տոկոսը: Ըստ այսմ ալ այս հոլովումը պիտի կոչենք «կանոնաւոր» կամ «ընդհանրական», մինչ մնացեալ բոլորը, որոնք գրաբարեան

2. Գրաբարի մէջ յոգնակի հոլովումը շատ աւելի բազմաձեւութիւններ կը ներկայացներ. օրինակ՝ **երամ-երամաց-երամոց-երամից** եւ շատ ուրիշ այսպիսիներ:

վերապրուկներ են, կը նկատուին «անկանոն» կամ «զարտուղի»:

Կանոնաւոր հոլովուող բառերու ուղղագրութիւնը կը պարզէ հետեւեալ պատկերը.

1. Ի, Է, ով հոլովումները

Ի, Է, ով հոլովիչները կ'աւելնան բաղաձայնով վերջացող բառերուն անփոփոխ ձեւին վրայ: Իսկ ձայնաւորով վերջացող գոյականները կը ներկայայացնեն հետեւեալ պարագաները.

- **Ա**-ով եւ **ո**-ով վերջացող բառերը հոլովիչին կը կապուին յ ձայնակապով. օրինակ՝ **Արա-Արայի, զերո-զերոյի:**

- **Է, ի, ու** ձայնաւորներով վերջացող բառերը ուղղակի կը կապուին հոլովիչներուն. օրինակ՝ **բազէ-բազէի, այգի-այգիի, կատու-կատուի:**

- **Ե, ը, օ** ձայնաւորներով հայերէն բառ չի վերջանար:

- Քմային **իւ** եւ **եօ** ձայնաւորներով հայերէն բառ նմանապէս չի վերջանար:

Այս ձայնաւորներով վերջացող օտար բառերը անփոփոխ կը կապուին հոլովիչներուն. օրինակ՝

Քամիւ Քամիւ-ի Քամիւ-է Քամիւ-ով

Մոնրեօ Մոնրեօ-ի Մոնրեօ-է Մոնրեօ-ով

Անփոփոխ կը մնան բառավերջի երկբարբառները, որոնց վրայ ուղղակի կ'աւելնան հոլովիչները. օրինակ՝ **խոյ-խոյի, ճայ-ճայի, վկայ-վկայի, կրիայ-կրիայի, հրեայ-հրեայի:**

§99ա. Արեւմտահայերէնի հոլովումը բաւական համապարփակ տրուած է արեւմտահայ դասագիրքերու մէջ, թէեւ ոչ բոլորովին միօրինակ: Այստեղ երբեմն կը գտնենք հոլովաձեւեր, որոնք արդէն հինգած ու ժամանակավրէպ են, բայց եւ այնպէս անոնք կը շարունակեն մտնել մեր դասագիրքերուն մէջ, յատկապէս երբ կը հետեւին այնպիսի աղբիւրներու (Գազանճեան, Ասատուր եւ այլն), որոնց վրայէն աւելի քան հարիւր տարի անցած է (փոխանակ հիմնուելու կենդանի արեւմտահայերէնի վրայ), եւ բնական էր որ այդ ժամանակամիջոցին տեղի ունենային հոլովական տեղաշարժեր: Ակնբախ է յատկապէս կարգ մը անկանոն հոլովաձեւերու կանոնաւորումը՝ ի նպաստ «ի» ընդհանրական հոլովումին: Բաւական կարեւոր թիւ մը կը կազմեն նաեւ այնպիսիները, որոնք «ի» հոլովումին հակելով հանդերձ՝ բաւականաչափ չեն կտրուած գրաբարեան ձեւերէն, որով կը յառաջանայ բնական երկձեւութիւն մը, որ մտահոգիչ չէ երբեք, այլ պարզապէս ժամանակի կը կարօտի նախընտրութիւն կայացնելու եւ բիւրեղանալու համար:

Չարտուղի եւ անկանոն հոլովումները կը վերաբերին եզակի թիւին եւ ընդհանրապէս սեռական հոլովին, երբեմն՝ բացառականին, հազուադէպ նաեւ՝ գործիականին:

1. Անթոյլատրելի խորթութիւն Ե դարուան ձեւը. «Կէս դարուան վերքը բացուած էր» («Ազգակ», 15-11-18, էջ 1):

2. Ու հոլովում

§100. Այս հոլովումին տակ կ'երթան՝ **դարու¹, ժամու, իշու, ծովու, կովու, հայու, հաւու, հովու, ձիու, մարդու, նաւու, պահու:** Երբ այս արմատները կը բարդուին, ապա հոլովումը հակում ունի երկփեղկուելու ի նպաստ կանոնաւոր հոլովումին՝ **ոսկեդարի-ոսկեդարու, հնդկահաւի-հնդկահաւու, գետածիի-գետածիու, օդանաւի (որուն օդանաւու ձեւը այլեւս ընդունելի չէ), դասապահի-դասապահու:**

Երկձեւ կը հոլովուին՝ **արեւ-արեւի-արեւու, գլուխ-գլուխի-գլխու, Է2-Է2ի-իշու, ժամ-ժամի-ժամու-ժամուան, հով-հովի-հովու, շահ-շահի-շահու (Պարսկաստանի գահակալին համար կ'ըսուի միայն շահի), պահ-պահի-պահու:**

Բոլորովին կանոնաւորուած են՝ **արջ-արջի, գահ-գահի, թի-թիի, մանչ-մանչի, պապ-պապի.** այլեւս ընդունելի չեն՝ **արջու, գահու, թիու, մանչու, պապու** (մեծհայր ըլլայ թէ Զոռմի քահանայապետը) ձեւերը: Իսկ **ամիս, մահ** եւ **շաբաթ**, որոնք կու տային **ամսու, մահու, շաբթու**, հիմա հոլովում փոխած են եւ կու տան՝ **ամսուան, մահուան, շաբթուան**, եւ միայն կայուն բառակապակցութեանց մէջ կը կիրարկուին **մահու, ամսու, շաբթու** ձեւերը, ինչպէս՝ **կենաց եւ մահու, հինգ ամսու մանուկ, շաբթու վերջը** եւ այլն:

Ու հոլովումին տակ կ'երթան բոլոր անորոշ դերբայները՝ **քալել-քալելու, խօսիլ-խօսելու, կարդալ-կարդալու, գալ-գալու, երթալ-երթալու** եւ այլն:

Սեռական-տրականի մէջ **ու** հոլովիչը կ'առնեն **որ** եւ **իրար** դերանունները եւս՝ **որու, իրարու:**

Այլեւ գոյականներու յոգնակի թիւը՝ **ծառեր-ծառերու, քաղաքներ-քաղաքներու:**

Բերուած բոլոր գոյականներուն բացառական ու գործիականը կանոնաւոր են:

3. Ան հոլովում

§101. Այս հոլովումը գրաբարի մէջ ներքին էր՝ իբրեւ հոլովիչ ունենալով **ա** ձայնաւորը, եւ յատուկ էր բոլոր **ումն** վերջացող բայանուններուն, օրինակ՝ **ուսումն-ուսման, հատուցումն-հատուցման, հոլովումն-հոլովման:** Այս բայանունները աշխարհաբարի մէջ կորսնցուցած են իրենց բառավերջի **ն** բաղաձայնը ու դարձած են **ուսում, հատուցում** եւ **հոլովում**, սակայն հոլովական աւանդոյթը մնացած է՝ **ուսում-ուսման, հատուցում-հատուցման, հոլովում-հոլովման, երդում-երդման** եւ այլն, ուստի արտաքին հոլովումի տպաւորութիւն կը ձգէ ան: Բացառականը կանոնաւոր է՝ **ուսումէ:** Մօտիկ անցեալին այսպիսիներուն գործիականը կը կազմուէր սեռ.-տրականէն՝ **ուսմամբ, հատուցմամբ, հոլովմամբ** եւ այլն,

սակայն հիմա այս հոլովածեղը սկսած է նահանջել, եւ նախընտրութիւնը կը տրուի կանոնաւոր ձեւին՝ **ուսումով, հատուցումով, հոլովով**: անհպելի կը մնան միայն քանի մը քարացած ձեւեր՝ **դիտմամբ, մասամբ, հիմամբ, ձեռամբ** եւ այլն, որոնք այլեւս իբրեւ գործիական չեն ընկալուիր, այլ բառային ինքնուրոյն միտորներ են: Աւելցնենք նաեւ, որ այս բայանունները բոլորն ալ ունին երկակի հոլովում՝ **ուսումի** եւ **ուսման, հատուցումի** եւ **հատուցման, երդումի** եւ **երդման**: պետք է այս ալ ըսուի, որ կանոնաւոր հոլովումը շատ յաճախ աւելի բարեհունչ եւ աշխարհաբարի ոգին հետ աւելի հաշտ է:

Գրաբարի մէջ ներքին հոլովում ունէին նաեւ **ամառն-ամրան, ձմեռն-ձմրան, դուռն-դրան, լեռն-լերին, մատուռն-մատրան**, մինչ աշխարհաբարի մէջ ասոնք կը հետեւին արտաքին հոլովումի՝ **ամառ-ամռան, ձմեռ-ձմռան, դուռ-դռան, լեռ-լեռան, մատուռ-մատռան**, նախընտրել՝ **մատուռի** ձեւը: Նաեւ՝ **բեռ-բեռան, թոռ-թոռան, նուռ-նռան**, որոնք այլեւս ճոռոմ կը հնչեն, եւ արդի արեւմտահայը հետզհետէ կը նախընտրէ կանոնաւոր հոլովումը՝ **բեռին, թոռին, նուռին**: Ասոնց միւս հոլովները բոլորովին կանոնաւոր են՝ **ամառէ-ամառով... բեռէ-բեռով** եւ այլն:

Գրաբարը ունէր **ան** արտաքին հոլովում մըն ալ, որուն կը հետեւէին սակաւաթիւ գոյականներ, օրինակ՝ **մարդիկ-մարդկան, մոզպետ-մոզպետան, շահ-շահան** (ինչպէս՝ **շահան շահ**, որ է արքայից արքայ), ինչպէս նաեւ **-իկ** վերջաւորութիւնը ունեցող գոյականներ, ինչպէս՝ **աղջիկ-աղջկան, աստղիկ-աստղկան, մարդիկ-մարդկան, յուսիկ-յուսկան, փոքրիկ-փոքրկան** եւ այլն, որոնց հետեւողութեամբ յառաջացած պետք է ըլլան աշխարհաբարի մէջ **աղջիկ-աղջկան, էրիկ-էրկան, կնիկ-կնկան, մանուկ-մանկան, առտու-առտուան, հերու-հերուան** (անցեալ տարի, մինչ **հեռու**՝ կու տայ **հեռուի**), ինչպէս նաեւ՝ **ամառ, ձմեռ, լեռ, դուռ** գոյականներու սեռականները, որ տեսանք նախորդ պարբերութեան մէջ, այլեւ՝ **աշուն-աշնան-աշունէ-աշունով, գարուն-գարնան-գարունէ-գարունով**:

Ամառ եւ **ձմեռ** գոյականները ունին **ամառուան** եւ **ձմեռուան** տարբերակները եւս:

Առտու գոյականի բացառականը աւանդաբար կու տայ **առտուընէ**, սակայն ոչինչ կ'արգիլէ, որ ան հետեւի կանոնաւոր՝ **առտուէն-առտուով** ձեւին:

4. Ուան հոլովում¹

§102. Այս հոլովումին տակ կ'երթան յատկապէս ժամանակ ցոյց տուող բառեր՝ **ամիս, այսօր, անգամ, առաջ, ատեն, գիշեր, երբ, երէկ, ժամ, ժամանակ, իրիկուն, կէսօր, հերու, հիմա, մահ, շաբաթ, վաղը, տարի, ցերեկ, օր**. օրինակ՝ **ամսուան վերջը, այսօրուան դէպքերը, տարուան**

1. Գրաբարի մէջ հազուադիւս հոլովում մըն էր, ինչպէս՝ **մահ-մահուան-մահուանէ-մահուամբ**:

հաշիւը եւ այլն: **Ամառուան** եւ **ձմեռուան** գոյականները, ինչպէս տեսանք վերը, ունին **ամռան** եւ **ձմռան** տարբերակները: Իսկ **անգամուան** ունի **անգամի(ն)** եւ **անգամու(ն)**, ժամ՝ **ժամի-ժամու-ժամուան**:

Ասոնք ընդհանրապէս ունին կանոնաւոր սեռ.-տրական եւս, իսկ ոմանք ունին հետեւեալ առանձնայատկութիւնը. **ուան**-ով կը կազմեն իսկական սեռականը, որ յատկացուցիչի հոլովն է. օրինակ՝ **ամսուան վերջը, այսօրուան շահը, կէսօրուան ճաշը, վաղուան գործը** եւ այլն: Սակայն երբ կարգը կու գայ այս գոյականները կիրարկելու տրական հոլով ժամանակի պարագայի պաշտօնով, ասոնցմէ ոմանց համար ահա պետք կ'ըլլայ դիմել **ի** կանոնաւոր հոլովումին կամ **ու** հոլովումին. օրինակ՝

- Նպաստը ճիշտ **ատենին** հասաւ (չ'ըսուիր՝ **ատենուան**):
- Նոյն **ժամուն** (թէկուզ՝ **ժամին**) մեկնեցան երկուքը (ո՛չ **ժամուան**):
- ժամը-ժամին** (թէկուզ՝ **ժամուն**) տեղեկացուցին (բնա՛ւ **ժամուան**):
- Գնացքը նոյն **ժամուն** հասաւ (բացառուած է **ժամուան**):
- Մէկ **ժամուան** մէջ մագրիկ ցեղը ջնջուեցաւ (ո՛չ **ժամի** կամ **ժամու**):
- **ժամանակին** արջեր ապրած են այստեղ (ոչ՝ **ժամանակուան**):
- **Կէսօրին** կը վերադառնամ (ոչ՝ **կէսօրուան**):

Բայց՝ **կէսօրուան** դադարը:

- **Տարիէ-տարի** (կամ՝ **տարուէ-տարի**) անեցաւ ու զօրացաւ:

Բայց երբեք **տարուանէ-տարի...**:

Ծանօթ.– Ուրեմն անկիրարկելի է «կէսօրուան կը վերադառնամ»-ը, ուր **կէսօրուան**-էն կ'ակնկալուի ժամանակի պարագայի պաշտօնը: Բայց ահա լեզուն կը թոյլատրէ, որ ըսենք. «Մեկնումը **կէսօրուան** մնաց»,– ուր **կէսօրուան** կը կատարէ ժամանակի պարագայի այդ զլացուած պաշտօնը: Նաե՛ւ «Մեկնումը **կէսօրուան** զուգադիպեցաւ»: Ինչպէ՞ս բացատրել այս առեղծուածը,– չենք գիտեր, բացատրութիւն չունինք¹:

- Այս ի՛նչ **օրի** մնացինք (բացառուած չէ՝ **օրուան**):
- Օրը-օրին** (երբեք **օրը-օրուան**): **Օրուան** ուշ ժամերուն (ոչ՝ **օրի**):
- Մէկ **անգամուան** (կամ՝ **անգամի**) համար...
- Առաջին **անգամին**² (բայց ոչ՝ **անգամուան**) ձախողեցաւ:
- **Չատկուան** հաւկիթները: (սեռ. յատկացուցիչ)
- Չաւկիթները վերապահենք **Չատկուան**: (տրակ. ժամ. պարագայ)
- Բոլորով հանդիպինք **Չատկուան**: (մերժելի պարագայ)
- Չանդիպումը տեղի պիտի ունենայ **Չատկուան**: (մերժելի պարագայ)
- Բոլորով հանդիպինք **Չատիկին**: (ընդունելի պարագայ)
- Չանդիպումը տեղի պիտի ունենայ **Չատիկին**: (ընդունելի պարագայ)

1. Լեւոն Շանթ հետեւեալ բացատրութիւնը տուած է կացութեան. «**Ուան**-ով ձեւը ժամանակի տեւողութիւնը, երկարութիւնը աչքի առաջ ունի, իսկ **ի**-ով, **ու**-ով ձեւը՝ ժամանակի միայն անունը. օրինակ՝ **ամսուան** մը գործ է (ո՛չ ամսի), ստացայ **ամսու** (կամ ամսի) հինգին գրած Նամակդ (ո՛չ ամսուան)» («Քերականութիւն արեւմտեան հայերէնի», 1932, Պեյրուզ, էջ 21):

2. Այս հոլովումին տակ գացող որոշեալ սեռ.-տրականներէն ոմանք սկսած են կորսնցնել իրենց հոլովական արժէքը, ինչպէս՝ **կէսօրին, անգամուն, առաւօտուն** եւ այլն, որոնք անորոշ առումով ու իբրեւ յատկացուցիչ չեն կրնար կիրարկուիլ եւ մակբայանալու ընթացքի մէջ են իբրեւ քարացած տրականներ՝ որոշեալ առումով միշտ:

Բացառականը անցեալին կը կազմուէր այս վերջինին հիմամբ՝ **օր-օրուան-օրուրնէ, ամիս-ամսուան-ամսուրնէ**, որ հիմա նահանջի մէջ է, եւ նախընտրելի կը մնայ **օրէ(ս), ամիսէ(ս), ատենէ(ս)**, այնպէս ալ միւսները: Գործիականը կանոնաւոր է՝ **ամիսով, օրով, ատենով**: Բացառութիւն են՝ **առաջ-առաջուրնէ, հիմա-հիմա+կ+ուրնէ** (ուր արմատին եւ հոլովակերտ մասնիկին միջեւ մտնող **կ** բաղաձայնը պարզ ձայնակապ է), **վաղը-վաղուրնէ**: այս երեքը յօդով չեն կրնար գործածուիլ. մերժելի են **առաջուրնէն, հիմակուրնէն, վաղուրնէն**, իսկ գործիական չունին:

Ծանօթ.– Պէտք է այս վերջիններէն զանազանել **առաջուանը, հիմակուանը** եւ **վաղուանը** բառերը՝ երեքն ալ **ը-ով**, որոնք սեռականէ յառաջացած փոխանուն (տեսնել **§96ա, 3**) ուղղականներ են եւ իբրեւ սովորական գոյական կը կիրարկուին. ասոնց հոլովումը բոլորովին կանոնաւոր է. այսպէս՝

առաջուանը	-առաջուանին	-առաջուանէն	-առաջուանով
հիմակուանը	-հիմակուանին	-հիմակուանէն	-հիմակուանով
վաղուանը	-վաղուանին	-վաղուանէն	-վաղուանով¹

1. Տեսնել նաեւ (**§96ա, 5, բ** եւ **§107բ**):

Ամիս, ժամ, մահ, շաբաթ վաղ անցեալին պատկանած են **ու** հոլովումին՝ **ամսու, ժամու, մահու, շաբաթու** կամ **շաբթու**. ասոնք, որքան ալ շիջած ըլլան, այսուհանդերձ կարգ մը կայուն կապակցութեանց մէջ մերթ ընդ մերթ կը յայտնուին, ինչպէս՝ **ամսու կեսին, ուշ ժամու, կենաց-մահու, շաբթու վերջը**:

Շաբաթ բառին համար տեսնել նաեւ **§128ա**:

Ծանօթ.– Արեւելահայերէնը կը զանազանէ **-ուայ** (օրուայ) եւ **-ուան** (օրուան) հոլովածեւերը՝ առաջինը իբրեւ սեռական, երկրորդը՝ իբրեւ տրական: Արեւմտահայերէնի քերականները աւանդականօրէն կը մերժեն նման զանազանութիւն մը՝ չընդունելով առաջինի՝ **օրուայ** ձեւի մը գոյութիւնը: Այսպէս է Այտընեանէն ի վեր: Բայց ահա ժամանակին հետ զանազանութիւն մը սկսած է հաստատուիլ արեւմտահայերէնի մէջ եւս, սակայն տարբեր հիմունքներով. **օրուայ** ձեւը կը շարունակէ բնորոշել սեռական-տրական զոյգ հոլովները՝ սակայն անորոշ առումով, մինչ **օրուան** ձեւը կը բնորոշէ այդ նոյն հոլովներուն որոշեալ առումը: Այսպէս՝ արեւմտահայը շատ դիւրաւ կրնայ հաւասարապէս ըսել՝ **օրուայ** մէջ եւ **օրուան** մէջ՝ առանց բոլորովին գիտակցելու, թէ ի՞նչ տարբերութիւն կ'ուզէ ղնել այս երկուքին միջեւ: Պէտք է ենթադրել, թէ իսկական տարբերութեան մը գիտակցումէն կամ զգացողութենէն չէ մղուած ան նման այլաձեւ կիրարկումի մը առթիւ, եւ այս այլաձեւութիւնը պարզապէս հետեւանք է բառավերջի **ւ-ի** կորուստի ձգտումին, ճիշտ այն քանի մը բառերուն պէս, որոնք հակամետ են կորսնցնելու իրենց բառավերջին **ւ-ն**, օրինակ՝ **ապարանջան-ապարանջայ**:

Տեսնել այս վերջինը վերը՝ «**Բազմաձեւ գրուող բառեր**» գլուխին մէջ, **§1**:

5. (Ե)ա(ն) հոլովում

§103. Ներքին հոլովում մըն է այս, որուն տակ կ'երթան **ուրթին** ածանցը

կրող բոլոր գոյականները՝

Ուղղ.-հայց.	քաջութիւն
Սեռ.-տրակ.	քաջութեան
Բաց.	քաջութենէ
Գործ.	քաջութեամբ

Բացառականը, ինչպէս նկատելի է, կը մեկնի սեռ.-տրականէն, այնպէս ալ գործիականը: Գործիականը տրամաբանօրէն պէտք է տար՝ **-եանք**, այսինքն՝ **քաջութեանք**, սակայն **ք** երկշրթնային պայթականէն առաջ **և** վերածուած է **մ**-ի, եւ առաջացած է **քաջութեամբ**:

Այս հոլովումը բաւական տոկոսն է, այսուհանդերձ ասոնց կանոնաւոր հոլովումն ալ՝ **քաջութիւնի** եւ **քաջութիւնով**, ունի որոշ կիրարկութիւն մը, որ հետզհետէ աւելի մեծաթիւ հետեւորդներ կը գտնէ: Այս նոյն հոլովումին տակ կ'երթային նաեւ **արիւն** եւ **անկիւն**՝ **արեան** եւ **անկեան**, որոնք այլեւս գործածութիւն չունին, յատկապէս ժամանակավրէպ է ասոնց գործիականը՝ **արեամբ** ու մանաւանդ **անկեամբ**:

Հաւանաբար համաբանութեամբ՝ այս հոլովումին տակ գացած են կամ երբեմն կ'երթան **առաւօտ**, **գալուստ**, **երեկոյ**, **ժողովուրդ**, **ծնունդ**, որոնք հաւասարապէս կու տան՝ **առաւօտ-առաւօտեան-առաւօտու(ն)**, **գալուստ-գալստեան-գալուստի**, **երեկոյ-երեկոյեան-երեկոյի**, **թաքուստ-թաքստեան-թաքուստի**, **ժողովուրդ-ժողովրդեան-ժողովուրդի**, **ծնունդ-ծննդեան-ծնունդի**, **կորուստ-կորստեան-կորուստի**, **հանգիստ-հանգստեան-հանգիստի**, որոնցմէ **առաւօտեան**, **երեկոյեան**, **ծննդեան** այլեւս կ'ըմբռնուին իբրեւ ածական, շատ հաւանաբար հիմնուելով ասոնց սեռական հոլովէ ծագումին վրայ, ինչպէս՝ **առաւօտեան ցօղ**, **երեկոյեան դադար**, **ծննդեան տօն**: Իսկ երբ պէտք կ'ըլլայ կիրարկել ասոնք իբրեւ բայական լրացում, կը դիմենք կամ աւելի պատշաճ է դիմել կանոնաւոր ձեւերու տրականին. օրինակ՝

- «**Առաւօտուն** ճամբայ պիտի ելլենք», - եւ ոչ՝ **առաւօտեան**:
- «Հանդիպումը **իրիկուան** մնաց», - եւ ոչ՝ **երեկոյեան**:
- «Որոշեցի **Ծնունդին** հաղորդուիլ», - եւ ոչ՝ **Ծննդեան**:

Գալստեան եւ **ժողովրդեան** գրեթէ անգործածական են այլեւս արդի արեւմտահայերէնի մէջ: **ժողովրդեան**-ը փոխարինուած է **ժողովրդական** ածականով: Գոյականական կիրարկութեան պարագային երկուքն ալ կը հետեւին կանոնաւոր հոլովումի՝ **գալուստի(ն)** եւ **ժողովուրդի(ն)**:

Այլեւս խորթ ու ժամանակավրէպ է՝ «Անոր **գալստեան** կը սպասենք», - այլ կը նախընտրենք ըսել՝ «Անոր **գալուստին** կը սպասենք»:

Տեսնել նաեւ «ուան» հոլովումի տակ **\$102** պարբերութիւնն ու հետեւող ծանօթութիւնը:

6. Ոջ հոլովում

§104. «Գրաբարում միայն կին բառն է, որ իր սեռականը կը կազմե -ոջ մասնիկով¹. այդ միակ ձեւը սակայն աշխարհաբարի մէջ իրեն է քաշել բազմաթիւ բառեր, ինչպէս՝ **քոյր, տեր, կեսուր, աներ, ընկեր** եւ այլն» (Յ. Աճառեան, «Լիակատար քերականութիւն», գ., Էջ 683):

Այս հոլովումը սեռ.-տրականը կը կազմե ուրեմն -ոջ արտաքին մասնիկով բացառականը՝ **-ոջմէ**, գործիականը՝ **-ոջմով**². այսպէս՝ **տեր-տիրոջ-տիրոջմէ-տիրոջմով, ընկեր-ընկերոջ-ընկերոջմէ-ընկերոջմով**: Նոյնպէս կը հոլովուին ազգականութիւն ցոյց տուող գոյականները՝ **կին** (կնոջ), **քոյր** (քրոջ), **ներ** (ներոջ), **տալ** (տալոջ), **աներ** (աներոջ), **տագր** (տագրոջ), **կեսուր** (կեսորոջ), ինչպէս նաեւ **տեր, կին** եւ **քոյր** բառերով վերջացող բարդութիւնները՝ **տանտեր, տիկին, տանտիկին, հորաքոյր, մորաքոյր** եւ այլն:

1. Այսուհանդերձ Բագրատունի կը թուէ հետեւեալները եւս՝ **ամսոջ, բարոջ, գիշերոջ, դալարոջ, եկեղեցոջ, թշնամոջ, ծիրանոջ, կաղնոջ, ձայնոջ, ձիոջ, մարդոջ, միայնոջ, միաշաբաթոջ, միոջ, մորենոջ, նաւասարդոջ, ջերմոջ, ջորոջ, սակաւոջ, տարւոջ, տեղոջ, տնկոջ, քարայրոջ, քրոջ** եւ ուրիշներ (§93):

2. Այս եւ գոյականական հետագայ երկու հոլովումներու, ինչպէս նաեւ կարգ մը դերանուններու բացառականին մէջ երեւցող **մէ** հոլովիչը բաղադրեալ է՝ **մ+է**: Այս **մ** բաղաձայնը կը գտնենք գրաբարի մէկ-երկու գոյականներու եւ յատկապէս դերանուններու հոլովումին մէջ, ուր ան կը դրուէր սեռականի կամ տրականի վրայ՝ կազմելու համար մի՛այն բացառականը, օրինակ՝ **իմ-իմում-իմմէ, քոյ-քոյում-քումմէ, իւր-իւրում-իւրմէ, մեր-մերում-մերմէ, ձեր-ձերում-ձերմէ, որ-յորում-յորմէ**, այլեւ՝ **յաջմէ, ի ձախմէ, յայլմէ, ի յառաջմէ...**: Ոչ մէկ լիարժէք գոյական գրաբարի մէջ իր բացառականը կը կազմէր այս բաղաձայնով: Ուրեմն աշխարհաբարը ոչ միայն պահած է զայն դերանուններու վրայ, այլեւ համանունաբար տարածած է զայն բազմաթիւ գոյականներու վրայ եւ կազմած է ոչ միայն բացառական հոլովը, այլեւ գործիականը. օրինակ՝ հոն ուր գրաբարը կ'ըսէ **ի հորէ** եւ **հարբ**, աշխարհաբարը կ'ըսէ **հորմէ** եւ **հորմով**:

Լեռ Կամսար ունի **ի՞նչմէ** (Էջ 166), որ ընդունուած չէ եւ ուրիշ տեղ չի հանդիպիր: Նկատել, որ Մխիթար Սեբաստացի, որ հեղինակն է աշխարհաբարի առաջին քերականութեան, ունի **հայր-հոր-հորէ-հորով**: Թող որ չափահաս հայը մինչեւ հիմա ալ մանուկին կը մաղթէ՝ «**հորով-մորով** ապրի»:

Խորքին մէջ այս հոլովումին տակ գացողներէն՝ միակ կենսունակներն են **տեր, կին** եւ **քոյր** գոյականները. մնացեալները ընդհանրապէս կը պահեն սեռականի աւանդական հոլովումը, իսկ բացառականն ու գործիականը կանոնաւորուած են. խորթ կը հնչէ այլեւս **աներոջմէ, տալոջմով** եւ նմանները. այսպէս՝

- ընկեր	ընկերոջ	ընկերէն	ընկերով
- տալ	տալոջ	տալէն	տալով
- աներ	աներոջ	աներէն	աներով
- ներ	ներոջ	ներէն	ներով

Իսկ **տագր** եւ **կեսուր** բոլորովին կանոնաւորուած են՝ **տագր-տագրի-տագրէ-տագրով, կեսուր-կեսուրի-կեսուրէ-կեսուրով**. հնացած են այլեւս **տագրոջ, կեսորոջ** ձեւերը, եւ միայն հնամուլութիւնն է, որ կը մղէ ասոնք հոլովելու աւանդական ձեւով:

1. Խորքին մեջ **հոր** դարձողը **հաւր**-ն է՝ **հաւր-հոր**: Նմանապէս՝ **մաւր-մոր**:

2. Անշուշտ «ծնող» իմաստով: Գրաբարը **մայր** կը կոչէր ծառը եւս ու կը հոլովէր **մայրի**. աշխարհաբարը կ'ըսէ **մայրի-մայրիի-մայրիէ-մայրիով**:

7. Օ հոլովում

§105. Այս ներքին հոլովումին տիպարն է **հայր**, որ տեսականօրէն կու տայ՝ **հայր-հոր-հորմէ-հորմով**¹: Այլ հարց, թէ գործնականին մեջ **հորմէ-հորմով** հոլովները այլեւս սկսած են տեղի տալ ի նպաստ ընդհանրական հոլովումին:

Ասոր տակ կ'երթան **մայր**² եւ **եղբայր** գոյականները եւս: Ինչպէս նաեւ՝ ասոնցմով բարդուողները՝ **աբբահայր**, **կնքահայր**, **սանահայր**, **վանահայր**, **Աստուածամայր**, **կնքամայր**, **սանամայր**, **տիրամայր**, **խաչեղբայր**, **հորեղբայր**, **մորեղբայր** բառերուն սեռ.-տրականները, իսկ բացառականն ու գործիականը այլեւս ծանր կը հնչեն, թէեւ բացառուած ալ չեն. արդի հայր կը նախընտրէ ասոնց կանոնաւոր ձեւերը, ինչպէս՝ **աբբահայրէն** եւ **աբբահայրով**, քան թէ **աբբահորմէն** եւ **աբբահորմով**:

8. Ոյ հոլովում

§106. Այս հոլովակերտ մասնիկով իրենց սեռ.-տրականը կը կազմեն **Աստուած**, **սէր**, **Պոլիս** գոյականները, ինչպէս նաեւ այն տեղանունները, որոնք կը վերջանան **իա**-ով, օրինակ՝ **Կիլիկիա**, **Անգլիա**. այսպէս՝ **Աստուծոյ**, **սիրոյ**, **Պոլսոյ**, **Կիլիկիոյ**, **Անգլիոյ** եւ այլն: Ունինք նաեւ **Բարեյուսոյ** (հրուանդան) եւ **մամլոյ** (ասուլիս) քարացած ձեւերը:

Աստուած գոյականը բացառականի ու գործիականի մեջ կը շարունակէ անկանոն մնալ՝ **Աստուծմէ**, **Աստուծմով**, մինչ միւսները ունին կանոնաւոր հոլովում՝ **սէրէ-սէրով**, **Պոլիսէ-Պոլիսով**, **Անգլիայէ-Անգլիայով**: **Իա**-ով վերջացող անձի յատուկ անունները ունին կանոնաւոր հոլովում՝ **Արաքսիա-Արաքսիայի-Արաքսիայէ-Արաքսիայով**: Նոյնպէս **Եղիա**...: **Ասիա** իբրեւ ցամաքամասի անուն կու տայ **Ասիոյ** կամ **Ասիայի**, իսկ իբրեւ անձի անուն կու տայ մի'այն **Ասիայի**:

Ոմանք համաբանութեամբ կ'ըսեն նաեւ **ակադեմիոյ**, որ ընդունուած հոլով մը չէ եւ շատ խորթ կը հնչէ. պէտք է նախընտրել **ակադեմիայի** ձեւը:

Պատիւ գոյականը կարգ մը կայուն բառակապակցութիւններու մեջ կը պահէ գրաբարեան **պատուոյ(ն)** սեռ.-տրականը, ինչպէս՝ **պատուոյն վրայ երդնով** կամ **պատուոյ խօսք**, **պատուոյ հարց**, **պատուոյ հիւր**, **պատուոյ տեղ** եւ այլն. սակայն այս քարացած նեղ կիրարկութիւններէն դուրս ան ունի կանոնաւոր հոլովում՝ **պատիւ-պատիւի-պատիւէ-պատիւով**. բաւական տարածուած է **պատուի** ձեւը եւս՝ **պատուի-պատուէ-պատուով**:

Հաշիւ գոյականը ունի իր կանոնաւոր հոլովումը՝ **հաշիւի**: Կը պահպանուի գրաբարեան **հաշուոյն** ձեւը եւս՝ իբրեւ յետադրութիւն («Թորոսին հաշուոյն գրեցէ՛ք», «Մարկոսին հաշուոյն կ'ապրի»), որ քարացած տրական մըն է՝ միշտ յօդով օժտուած: Ունինք նաեւ **այս հաշուով**, **այդ հաշուով** կայուն բառակապակցութիւնները, որոնք կը նշանակեն՝ ա՛յս ենթադրութեամբ, հիմնաւորումով, կարծիքով եւ այլն եւ որոնք դադրած են իբրեւ հոլովածէ

ընկալուելէ. օրինակ՝ «Այս **հաշուով**՝ մենք երբեք պիտի չստանանք մեր իրաւունքը»: «Այս **հաշուով**՝ տանտերն է պարտական վարձակալին»: Նկատել **հաշուով**-ին վրայի բուլթը, որ պարտադիր է¹: Բաւական տարածում ունի **հաշուի(ն)** ձեւը եւս **հաշույն**-ի զուգահեռ. օրինակ՝ «**Հաշուին** չի գար»: «Մեր **հաշուին** արձանագրե՛ այդ գումարը»²:

Բաց աստի, **ի** ձայնաւորով վերջացող սակաւաթիւ գոյականներ իրենց սեռականը կը կազմէին **ոյ-ով**, ինչպէս՝ **արժանի-արժանւոյն, բարի-բարւոյն-բարութ, որդի-որդւոյ, եկեղեցի-եկեղեցւոյ, թշնամի-թշնամւոյն, հոգի-հոգւոյ, տարի-տարւոյ, տեղի-տեղւոյն**³ եւ այլն՝ **ի > ւ**⁴ հնչիւնափոխութեամբ մէկտեղ. ասոնք բոլորը հնաբանութիւններ են. այս հոլովումը այլեւս կենսունակ չէ: Բերուած բառերը արդի աշխարհաբարի մէջ եւ կանոնաւորապէս կու տան **որդիի, եկեղեցիի, թշնամիի, հոգիի, տարուան**, սակայն կարգ մը կայուն բառակապակցութիւններու եւ ոճերու մէջ կը քաջքուին անոնք, ինչպէս՝ **ըստ արժանւոյն, մեռելներուդ հոգւոյն, եկեղեցւոյ թաղականութիւնը** եւ այլն:

9. Այլ հոլովումներ

§107. Վերոնշեալներէն դուրս կը հանդիպինք հատ ու կենտ հոլովածներու, որոնք առանց որեւէ կենսունակութեան կը քաջքեն իրենց գոյութիւնը:

ա) Այսպիսիներէն յիշենք վերջավանկի մէջ **ու** ձայնաւորը բովանդակող անունները, ինչպէս՝ **անուն, իրիկուն, շուն, տուն**, որոնք անկանոն են միայն սեռ.-տրականի մէջ եւ ներքին հոլովումով կու տան **անուան, իրիկուան, շան, տան**. միւս հոլովները կանոնաւոր են՝ **անունէ-անունով, իրիկունէ-իրիկունով, շունէ-շունով, տունէ-տունով**: Պետք է այս ալ ըսել, որ շատ տարածուած է ասոնց կանոնաւոր սեռ.-տրականն ալ, յատկապէս **անուն**-ին եւ **շուն**-ին, ինչու չէ նաեւ՝ **տուն**-ին:

բ) Գրաբարը ունէր **եան**-ով սեռական կազմող գոյականներ, ինչպէս՝ **ամիս-ամսեան, առաւօտ-առաւօտեան, գալուստ-գալստեան, երեկոյ-երեկոյեան, թաքուստ-թաքստեան, ժողովուրդ-ժողովրդեան, ծնունդ-ծննդեան, կորուստ-կորստեան, հանգիստ-հանգստեան, տեսիլ-տեսլեան, տիւ-տունջեան, փախուստ-փախստեան** եւ այլն: Ասոնցմէ ոմանք աշխարհաբարի մէջ կը մտնեն կարգ մը կայուն բառակապակցութիւններու եւ յարադրական բայերու մէջ, ինչպէս՝ **երեկոյեան ժամ, ծննդեան տօն, կորստեան մատնել, հանգստեան կոչուիլ, փախստեան դիմել**: Այլապէս կ'երթան «ի» հոլովումին տակ՝ **գալուստի, երեկոյի, թաքուստի, ժողովուրդի, ծնունդի, կորուստի, հանգիստի, տեսիլի, փախուստի**: Իսկ **ամիս** կու տայ **ամսուան**:

Ասոնցմէ ոմանք ածական դառնալու ընթացքին մէջ են, ինչպէս՝ **առաւօտեան, երեկոյեան, ծննդեան, տունջեան...**

եան ածանցով կազմուած ածական են՝ **ամանորեան** (կամ եայ), **այժմեան, աջակողմեան, արամեան, արեւելեան, երեմեան, երկթեւեան,**

1. «Այս **հաշուով**՝ տանտերն է պարտական վարձակալին»,– ուր **հաշուով** կիրարկուած է իր բուն նշանակութեամբ, այսինքն՝ տեղի ունեցած է թուաբանական **հաշիւ** մը, որմէ ի յայտ եկած է, որ տանտերը պարտական է վարձակալին. այստեղ **հաշուով**-ը հասարակ գոյական է եւ կը կատարէ հիմունքի պարագայի պաշտօնը: Իսկ «Այս **հաշուով**, տանտերն է պարտական վարձակալին»,– սա կը նշանակէ յետ երկար խորհրդակցութեանց ի յայտ եկած է, թէ տանտերն է պարտական. այս պարագային **հաշուով**-ը ունի շաղկապական իմաստ, կը նշանակէ՝ **հետեւաբար, ուրեմն, ուստի**:

2. Գ. Չոիրապ ունի **կռուոյն** .«Այն անվերջանալի **կռուոյն** մէջ» («Մասիս», թիւ 3926):

3. **Տեղոյն** (վրայ) քարացած հոլովն է **տեղի**-ին. աշխարհաբարը կ'ըսէ **տեղ-տեղի-տեղէ-տեղով**:

4. Ճիշտը՝ այստեղ երեւցող **ւ**-ը շատ յստակ ու սպառիչ մեկնաբանութիւն մը չէ գտած հայ լեզուաբանութեան մէջ:

խրայելեան, հնադարեան (կամ՝ եայ), ձախակողմեան, նարդեան, նոյեան, վաղորդեան եւ այլն:

Գոյական են՝ **երկոքեան, երեքեան, չորեքեան, ներբողեան, պատեան:**

գ) Ունինք **կայսր, դուստր, ուստր** գոյականները, որոնց երբեմնի սեռ.-տրականն էր **կայսեր, դստեր, ուստեր**. ասոնցմէ վերջինը այլեւս իբրեւ բառ եւս գրեթէ գործածական չէ, իսկ երկրորդը գրքունակ է. ունի հնամուլական կիրարկութիւն միայն, յարաբերաբար աւելի կենսունակ է առաջինը, սակայն շատ աւելի վայելուչ են **կայսրի** եւ **դուստրի**:

դ) Յիշենք նաեւ **Վան-Վանայ (ծով), Սեւան-Սեւանայ (լիճ), Գեղամ-Գեղամայ (լեռներ)**, որոնք գրաբարեան վերապրուկներ են եւ ունին ածականական արժէք: Անկարելի չէ, որ **կնկայ** եւ **աղջկայ** սեռականի տարբերակները, **կնկան, աղջկան** ձեւերու կողքին, յառաջացած ըլլան ասոնց հետեւողութեամբ կամ նմանակութեամբ:

Յոլովական այլազանութիւնը յատուկ է շատ աւելի եզակի թիւին, իսկ յոգնակի գոյականներու հոլովումը ընդհանրապէս միատեսակ է եւ ունի արտաքին բնոյթ. օրինակ՝

Ուղղ.-հայցական	սեղաններ
Սեռ.-տրական	սեղաններ+ու
Բացառական	սեղաններ+է
Գործիական	սեղաններ+ով

Ինչպէս կը նկատենք, հիմնական տարբերութիւնը եզակիէն՝ կը կայանայ սեռ.-տրականի **ու** վերջաւորութեան մէջ: Մնացեալները նոյնն են եզակիին հետ՝ **է** եւ **ով**: **Ութիւն-ով** վերջացող գոյականները ունին կանոնաւոր սեռականի կողքին գրաբարեան **եանց** ձեւն ալ՝ **ուղղութիւններու-ուղղութեանց**, որ աւելի կարճ ու կոկիկ է, սակայն ոչ պարտադիր ու մանաւանդ հաշտ չէ աշխարհաբարի ոգիին հետ:

Կը գտնենք հազուագիւտ զարտուղութիւններ միայն, ինչպէս՝ **մարդիկ-մարդոց-մարդոցմէ-մարդոցմով, տղաք-տղոց-տղոցմէ-տղոցմով**, որոնց զուգահեռ բաւական յաճախական են **մարդերու** եւ **տղաներու** կանոնաւոր ձեւերը: Այլեւ՝ **Գեորգենք-Գեորգենց, Մարկոսենք-Մարկոսենց**:

Երբեմն կը քաշքշուին գրաբարեան հոլովածեւեր, որոնք աշխարհաբարի մէջ այլեւս ածականական կիրարկութիւն ունին, ինչպէս՝ **արքայից, կենաց, ծննդոց, հարսանեաց, յարգանաց, չարեաց, Վարդանանց** եւ այլն:

ԴԵՐԱՆՈՒԱՆԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§108. Կը զանազանենք գոյականական հոլովումը եւ դերանուանական հոլովումը:

Գոյականական հոլովումին տակ կ’երթան բոլոր գոյականները անխտիր, ինչպէս նաեւ խօսքի այն մասերը՝ ածական, թուական, դերբայ եւ այլն, որոնք գոյականաբար կը կիրարկուին, այլ խօսքով՝ փոխանուններ են:

Դերանուանական հոլովումին տակ կ’երթան հայերէնի զանազան դերանունները, եւ ասոնց յաջողապէս ակնարկուած է մեր դասագիրքերուն մէջ:

§108ա. Դերանուններու մէջ, յատկապէս անձնական, ունինք այնպիսիները, որոնք աշխարհաբարի մէջ կը պահեն հոլովական վեց տարբեր ձեւեր, իսկ երբեմն ալ՝ հինգ: Առանց այսպիսիներուն՝ աշխարհաբարը ընդմիջտ պիտի զրկուէր ինքնուրոյն ուղղական ու հայցական եւ սեռական ու տրական հոլովները ունեցող բառերէ¹:

Ուղղ.	ես	դուն	ան	ինք	մենք	դուք	անոնք	իրենք
Հայց.	զիս	քեզ	զայն	զինք	մեզ	ձեզ	զանոնք	զիրենք
Սեռ.	իմ	քու	անոր	իր	մեր	ձեր	անոնց	իրենց
Տրակ.	ինծի	քեզի	անոր	իրեն	մեզի	ձեզի	անոնց	իրենց
Բաց.	ինձմէ	քեզմէ	անկէ	իրմէ	մեզմէ	ձեզմէ	անոնցմէ	իրենցմէ
Գործ.	ինձմով	քեզմով	անով	իրմով	մեզմով	ձեզմով	անոնցմով	իրենցմով

1. Արեւելահայերէնի մէջ անձնական եւ կարգ մը ցուցական դերանուններ կը պահեն սեռականի ու տրականի զանազանութիւնը, սակայն բացարձակապէս ոչ մէկ հետք մնացած է հայցական հոլովէն:

Ծանօթ.– Ոմանք այս դերանուններուն բացառականը կ’օժտեն որոշիչ յօդով մը, որ բոլորովին թրքաբանութիւն է, քանի որ թրքերէնի բացառականը կը կազմուի նաեւ **էն**-ով... օրինակ՝ «**Իրմէն** օր մը ետքը ուրիշ կին մըն ալ եկան» (ԱԱ, էջ 125): Նաեւ՝ «Այժմ կրնար... **ինքնիրմէն** փոխառութիւն մը ընել» (անդ, էջ 147):

Գոյականը չունի այս զանազանութիւնը ցուցադրող որեւէ նմուշ:

§109. Գոյականներու ուղղականին ու հայցականին (որոնք յաջորդաբար հոլովն են ենթակային եւ ուղիղ խնդիրին) նոյնացումը, որ խորքին մէջ յառաջացած է հայցականի կորուստով, պատճառ կը դառնայ, որ աշխարհաբարի մէջ շփոթուին **ենթական** (կամ **գործող** առարկան) եւ **ուղիղ խնդիրը** (կամ **կրող** առարկան): Այսպէս, Աբեղեանի օրինակով՝ «Կարոն կը սիրէ Մարոն» նախադասութեան մէջ քերականօրէն շատ ալ յստակ չէ, թէ ո՛վ է սիրողը եւ ո՛վ է սիրուողը: Ճիշտ է, որ ֆրանսերէնի ու անգլերէնի հետեւողութեամբ՝ մենք հակում ունինք այնպէս ըմբռնելու, թէ Կարոն սիրողն է, իսկ Մարոն՝ սիրուողը, քանի որ յիշեալ լեզուներուն մէջ այս երկու պաշտօնները կ’որոշուին կամ կ’ընկալուին բառերու շարադասութեան հիմամբ միայն, ըստ այսմ ալ՝ առաջինը ենթական

Է, իսկ երկրորդը՝ ուղիղ խնդիրը, – սակայն հայերենը, ի տարբերություն ֆրանսերենի ու անգլերենի, կը ներկայացնէ կամ կրնայ ներկայացնել շարահասական ու ոճական շատ այլազան ու բարդ կացութիւններ, որոնց ընկալումը շարահասական ոչ մէկ կանոնով լուծելի է. օրինակ՝ ինչպէ՞ս որոշել հետեւեալներուն մէջ սիրողն ու սիրուողը.

- Կարոն Մարոն կը սիրէ:
- Կարո՞ն Մարոն կը սիրէ:
- Կարոն Մարո՞ն կը սիրէ:
- Կարո՞ն կը սիրէ Մարոն:
- Կարոն կը սիրէ Մարո՞ն:

Այս օրինակներուն մէջ ոչ մէկ շօշափելի հիմնաւորում ունինք ստուգապէս որոշելու ենթական եւ խնդիրը:

§110. Այսպէս է ամեն անգամ, որ ենթական եւ խնդիրը հաւասարապէս օժտուած են նոյն գործողութիւնը կատարելու բնական յատկութեամբ: Երբ այս հաւասարութիւնը խախտի ի նպաստ կողմերէն մէկուն, ապա բոլոր շփոթները կը վերնան. օրինակ՝ «Գայլը կը յօշոտէ գառնուկը». այս նախադասութիւնը ինչպէս ալ շրջենք, ապա միտքը միշտ յստակ է, սակայն ոչ թէ շնորհիւ քերականական տուեալներու, այլ այն պատճառով, որ միայն գայլը կրնայ յօշոտել, եւ յօշոտուողը միշտ պիտի ըլլայ գառնուկը: Սակայն ամեն իսօք միշտ այս պարզութեամբ չի ներկայանար, այդ տեսանք գոնէ Կարոյին ու Մարոյին պարագային, որոնց երկուքն ալ կրնան սիրող ըլլալ եւ սիրուող ըլլալ:

1. Չի՞նչ է, զի՞նչ եղել, զի՞նչ կայ (Բագրատունի, էջ 72), – ասոնք հայցական չեն, այլ կրկնակի ուղղականներ. **զի՞նչ** գումարն է **զի** եւ **ինչ**-ի:

Ծանօթ. – Նման շփոթ գոյութիւն ունի նաեւ ենթակային եւ ստորոգելիին միջեւ, սակայն այս մէկը անչլութիւն չունի հայցականի կորուստին հետ, քանի ո՛չ ենթական, ո՛չ ստորոգելին որեւէ ատեն հայցական հոլովով չեն արտայայտուած¹. ստորոգելին միշտ ալ ուղղականած է, կարելի է նոյնիսկ մտածել, թէ ան հոլով չունի. այս երեւոյթը ընդօժին է հայերէնին եւ կը գործէ անոր բոլոր տարբերակներուն մէջ հաւասարապէս. օրինակ՝

- Այս զանցառութեան հետեւանքը եղաւ բոլորիս աղքատացումը:
- Այս զանցառութեան հետեւանքը բոլորիս աղքատացումը եղաւ:
- Բոլորիս աղքատացումը այս զանցառութեան հետեւանքը եղաւ:

Այս երեք օրինակներուն մէջ այնքան ալ հեշտ չէ զատորոշել ենթական ու ստորոգելին, որ բնական պայմաններու մէջ թեթեւօրէն կը շեշտուի. օրինակ՝ «Մեր ձախողութեան պատճառը **դո՛ւն** եղար»:

§111. Նման շփոթներ, – գոնէ ուղիղ խնդիրի պարագային, – բառնալու համար՝ արեւելահայերէնը բնական հակումով մը հնարած է **տրական հոլով ուղիղ խնդիրի** կարգը անձերու պարագային կամ, ինչպէս կ’ըսուի, «անձի առումի» պարագային: Այսպէս, եթէ բերուած օրինակը շարադրենք հետեւեալ ձեւով՝ «Կարոն կը սիրէ Մարոյին», ապա բոլոր շփոթները իսպառ պիտի վերնան, ինչպէս ալ շարենք այս նախադասութեան բառերը: Կը բաւէ բերուած տարբերակներուն մէջ **Մարոն** փոխարինել **Մարոյին**–

ով՝ հաստատելու համար, որ այլևս ոչ մեկ շփոթ, ոչ մեկ երկուրթին գոյութիւն ունի: Ուղիղ խնդիր տրականացումը արեւելահայերէնի մէջ չէ տարածուած իրի անուններուն կամ իբրեւ իր ընկալուող անուններու վրայ, քանի որ գործողութեան մը առկայութեան, վերջին հաշուով, անձի կատարած գործողութիւնն ու ոչ-անձի կատարածը գուշակելի կամ զանազանելի են, գոնէ ընդհանուր առմամբ. օրինակ՝ «Հովիւը կ'արածէ հօտը» նախադասութեան մէջ յստակօրէն իմանալի է, որ արածողը հովիւն է, իսկ արածուողը՝ հօտը, քանի որ հակառակը չի կրնար պատահիլ, ուստի հոլովական զանազանում մը այլևս անելորդ է: Նոյնպէս ալ՝

- Ուսուցիչը բացատրեց դասը:
- Որսորդին գնդակը վիրաւորեց եղնիկը:
- Պարտիզպանը քրեց անունները:
- Իրաւարարը սուլեց խաղին ակարտը:
- Մենք պիտի պաշտպանենք մեր ազգին դատը:
- Փայտահատը կտրեց բոլոր ծառերը:

Բերուած օրինակները այնքան խօսուն են իրենց իմաստով, որ ոչ մեկ անգամ շփոթ կը յառաջանայ գործող առարկայի եւ կրող առարկայի միջեւ: Կը կրկնենք. այս յստակութիւնը քերականութիւնը չէ, որ կը շնորհէ մեզի, այլ իրերու դրութիւնը. երբ բացատրութիւն մը կը տրուի, ապա միայն ուսուցիչը կրնայ ըլլալ անոր հեղինակը եւ ոչ թէ... դասը, կամ թէ երբ վիրաւորում մը կայ, ապա անոր հեղինակը կրնայ ըլլալ միայն գնդակը եւ ոչ թէ եղնիկը. այսպէս ալ միւսները:

Չանազանելի են ենթական եւ ուղիղ խնդիրը նաեւ այն պարագային, երբ երկրորդը անորոշ առումով (այսինքն՝ առանց որոշիչ յօդի) կը կիրարկուի. օրինակ՝ «Մարկոսը **չուն** կը հալածէ». «Առիւծը **յովագ** խեղդեց»: Այս յստակութիւնը իսկոյն կ'անհետանայ, երբ խնդիրը որոշեալ առումով կիրարկուի. «Մարկոսը **չունը** կը հալածէ», ուր այլևս նոյնքան դիւրին չէ զանազանել հալածողն ու հալածուողը:

§112. Արեւմտահայերէնը, ըլլալով նոյն հայերէնը կամ գրաբարի նոյն ժառանգորդը, որ հաւասարապէս կրած է հայցականի կորուստի հետեւանքները, խորքին մէջ փորձեց հարցին տալ նոյն լուծումը. այսինքն՝ կառչեցաւ տրականաձեւ ուղիղ խնդիրին: Մեր ռամիկը, որ բուն տերն է լեզուին եւ անոր բնական ձգտումներուն, նմանապէս կ'ըսէ. «Կարոն կը սիրէ Մարոյին»: Ականջ տանք համաժողովրդական խօսուածքին՝ դպրոցականին, թէկուզ ուսուցիչին, խանութպանին, փողոցին, ամենուր պիտի գտնենք նոյն կառոյցը՝ «Կարոն կը սիրէ Մարոյին»: Միայն մեր քերականներն են, որ կը պահանջեն ու կը կանոնագրեն՝ «Կարոն կը սիրէ Մարոն» տեսական խնդրառութիւնը, մինչ այսպէս խօսող ժողովուրդ չկայ, եւ աննշան փոքրամասնութիւն մըն է, որ արուեստականօրէն կը կառչի անոր՝ գրաբարի հետեւողութեամբ¹:

1. Արեւմտահայ գրողը, տրականէն խուսափումին մէջ երբեմն նեղի մատուցելով, չի վարանիր վերականգնելու գրաբարեան «**զ**» նախդիրը. «Ան մեղադրեց **զԱստուած**, որ իր միակ սիրեցեալ զաւակը խլած էր... Մենք չենք կրնար **զԱստուած** դատել» (Լէո Թոլստոյ, «Պատմութեան», Անթիլիաս, 2018, էջ 120):

Ծանոթ.– Միակ արեւմտահայ քերականը, որ փորձեց վերջ տալ այդ արուեստական հակասութեան, եղաւ Լեւոն Շանթը, որ 1930-ականներուն ճեմարանին յատուկ պատրաստած դասագիրքերուն մէջ ընդմիջտ ջնջեց հայցական հոլովը իր բոլոր մնացորդներով եւ կիրարկութիւններով: Իրեն համար կար՝ **ես քեզի կը սիրեմ, դուն ինձի կը փնտռես** եւ այլն՝ այսպէսով, քիչ մը անժամանակօրէն, իր ծայրայեղութեան հասցնելով հայցականի վերացումը: ճեմարանէն բացի եւ իր օրով ոչ մէկ ուրիշ դպրոց կիրարկեց անոր դասագիրքերը, իսկ մահէն ետք՝ ճեմարանն ալ դադարեցաւ զայն կիրարկելէ:

§113. Այս անբնական ընթացքը բաւական սուղ կ'արժէ յատկապէս մեր դպրոցականներուն, որոնց կենդանի բարբառին եւ սորվածին միջեւ կը գտնենք մնայուն հակադրութիւն մը, որմէ զերծ է անոր արեւելահայ եղբայրը: Հիմա կարծես այս հակադրութիւնը սկսած է հետզհետէ փուլ գալ, եւ տրական հոլով ուղիղ խնդիրը աւելի համարձակ տեղ կը գտնէ արեւմտահայ գրաւոր խօսքի՝ յատկապէս մամուլի մէջ. այս մասին բաւական խօսուած է սոյն աշխատութեան .«խնդիր եւ խնդրառութիւն» գլուխի բայական խնդրառութեան աւարտին (տե՛ս **§192, բ**): Անշուշտ մերը տակաւին շա՛տ հեռու է նմանելէ արեւելահայերէնի խնդրառութեան, մանաւանդ որ վերոնշեալ ուրիշ հայցական դերանունները, որոնց վրայ կ'աւելնան **զո՞վ** հարցական ու **գիրար** փոխադարձ դերանունները եւս, բաւական վառ կը պահեն հայցականի գիտակցութիւնը, ա՛լ չհաշուած **զոր** եւ **զորս** հայցականները, որոնց մասին նմանապէս խօսուած է «Աշխարհաբարը եւ հայցական հոլով» գլուխին մէջ (**§178** եւ յաջորդք):

§114. Գալով սեռականի ու տրականի նոյնաձեւութեան, ապա այս երեւոյթը այնքան հին է, որքան գրաւոր հայերէնը. փաստօրէն անձանօթ է մեզի հայերէնի այն փուլը,– եթէ երբեւիցէ գոյութիւն ունեցած է այդպիսին,– ուր զանազանուէր գոյականներու սեռականն ու տրականը¹: Այս պարագային եւս արեւելահայերէնն ու արեւմտահայերէնը ունին տարբերութիւններ: Արեւելահայերէնի մէջ գոյականին սեռականը երբեք որոշիչ յօդ չի կրնար առնել (մինչ արեւմտահայերէնի մէջ ան կը կիրարկուի թէ՛ յօդով, թէ՛ առանց յօդի), իսկ տրականը ընդհանրապէս յօդաւոր կ'արտայայտուի, թէեւ անորոշ տրական մըն ալ կայ: Արեւմտահայերէնի մէջ տրականը եւս կրնայ ազատօրէն ներկայանալ յօդով կամ առանց յօդի: Այլ խօսքով՝ արեւմտահայերէնի մէջ սեռականն ու տրականը յօդային որեւէ սահմանափակում կամ զանազանում չունին:

1. Արեւմտահայերէնը ինքնուրոյն սեռականի հինգ դերանունական նմուշ ունի միայն՝ **իմ, քու, իր, մեր, ձեր**: Արեւելահայերէնը մէկ-երկու աւելին ունի: Իսկ գրաբարը շատ աւելին ունէր. արեւմտահայերէնի հինգին վրայ կ'աւելնան՝ **սորա, դորա, նորա, այսր, այդր, այնր, սորին, դորին, նորին, որոյ, ուրումն, ոյր**:

ՀՆՉԻՒՆԱՓՈՒՑ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

§115. Գրաբարի մէջ հնչիւնափոխութիւնը ընդհանուր եւ սովորական երեւոյթ էր, եւ անոր ենթակայ էին հոլովուող գոյականները եւս: Այս երեւոյթը շատ լայն գիծերու մէջ յարգուած ու կայունացած է արեւելահայերէնի մէջ, ուր գոյականին հնչիւնափոխութիւնը կը գործէ

մեծ կանոնաւորութեամբ, մինչ արեւմտահայ աշխարհաբարը ընթացած է այլ ճամբով, մասնաւորաբար ընդհանրական կամ կանոնաւոր հոլովումի պարագային: Նոյն բառը շատ յաճախ կարելի է կիրարկել անհնչիւնափոխ եւ հնչիւնափոխուած, օրինակ՝ **սիրտ-սիրտի-սրտի, միտք-միտքի-մտքի, գիրք-գիրքի-գրքի** եւ այլն. ինչպէս նկատելի է՝ խնդրոյ առարկան յատկապէս արմատական վերջավանկի **ի** ձայնաւորն է, մինչ **ու** ձայնաւորը այս հնչիւնափոխութիւնը ընդհանրապէս չունի¹: Բառամեջի **է** ձայնաւորը իր կարգին անփոփոխ կը մնայ, օրինակ՝ **աղետ-աղետի, պարտեզ-պարտեզի: Ա, Ե, ռ, օ, իւ** ձայնաւորները չեն հնչիւնափոխուիր, օրինակ՝ **մատ-մատի, մեծ-մեծի, հոր-հորի, նարոս-նարոսի, գիւղ-գիւղի** եւ այլն:

Կան հազուագիւտ բացառութիւններ, ինչպէս՝ **ճակատ-ճակտի**:

§115ա. Բնաւ բացառուած չէ, որ նոյն գրողը կիրարկէ հաւասարապէս երկու ձեւերն ալ...նոյն գրութեան, թէկուզ նոյն նախադասութեան մէջ. օրինակ՝ «Հաթեան **նշանագիրներէն** խումբ մը՝ անձուկ նմանութիւն ունի եգիպտական **նշանագրերուն** հետ» (Հ. Աճառեան, «Հայոց գրերը», Վիեննա, 1928, էջ 5). «Անդրեասեան կը մտածէր **սրտով** եւ կը զգար **միտքով**» (Գ. Տէրտրեան, «Դարադարձի անդոհանք», էջ 297), – քանի արեւմտահայ լեզուագագոյութեան համար այս երկուքիւնը խորթ չէ բնաւ, եւ այս զոյգ ձեւերով լեցուած է ամեն արեւմտահայու ականջը հաւասարապէս: Նոյն յաճախականութեամբ արեւմտահայը կը գործածէ նաեւ անկանոն (ուստի՝ հնչիւնափոխ) եւ կանոնաւոր (անհնչիւնափոխ) ձեւերը, ինչպէս՝ **աղջկան** ու **աղջկին, դռան** ու **դուռին, մօրմէն** ու **մայրէն, քրոջմով** ու **քոյրով, զօրութեամբ** ու **զօրութիւնով** եւ այլն: Այս երկձեւութիւնները հեղինակ-հեղինակ կրնան ներկայացնել այլազան համեմատութիւններ, սակայն ոչ մէկ արեւմտահայ գրող ընդմիշտ զերծ է անկէ²:

1. Հատ ու կենտ օրինակներէն թուենք՝ «պիտի վերադառնան իրենց **տները**... պարպուած **տները** կը լեցուէին» (ՊԲ, էջ 92):

- 2. Արեւմտահայ դասականներ կիրարկած են կարգ մը միավանկ բառերու հնչիւնափոխուած հոլովաձեւեր, որոնք այլեւս խորթ են գոնէ արդի արեւմտահայերէնին. օրինակ՝ «Այս վերջինին ընկերակցութիւնը **ջղերուն** կը դպչէր» (ԱԱ, «Հոգու գաւակ»): «Միսիթարը **քթին** տակէն կը խնդար» (անդ): «Նեղոսի **ջրերէն** ազատուած ըլլալուն ի յիշատակ» (անդ): «Անոր գաղափարակից գրողներու **խմբին**» (անդ): «Եւ միտքս շուտ մ'ըշտապեց սրտիս **վիին**» (ԴՎ, «Երագ եւ խո»): «Արին **գրով** մ'ան կը գրէ» (ԴՎ, «Յաւերժութեան սեմին»): «Շուրթին վրայ **ջրերուն** ինկած կու գայ» (ԴՎ, «Արիւնտ ճիւղը»): «Կը շէշտէին նուրբ **գծերը** կողերուն» (Համ., էջ 26): «Յոգնած էր այդ երեւակայական **կռուէն**» (անդ, էջ 28): «Պիտի վերադառնան իրենց **տները**» (ՊԲ, էջ 92): «Բայց **հնէն** բան մը կը պահէ ներսը» (Յ.Տ.Սիրունի, «Յառաջ», 17-11-1929): «Կը նստէի հոգ ժամերով՝ հակած **թղթերուս** վրայ» (Վ. Շուշանեան, «Յառաջ», 3-1-1930):

§115բ. Գալով բառավերջի ձայնաւորներու հնչիւնափոխութեան, այստեղ կը տիրէ բաւական խայտաբղետ կացութիւն մը:

Ի ձայնաւորը ընդհանրապէս անփոփոխ կը մնայ. օրինակ՝ **հոգի-հոգիի-**

հոգիէ-հոգիով, տարի-տարուան-տարիէ-տարիով. անշուշտ չհաշուած գրաբարեան քարացած ձեւերը, ինչպէս՝ **հոգւոյն-հոգւով, տարուան-տարւոյն:**

Ու ձայնաւորին արտասանութիւնը կայուն չէ. օրինակ՝ **կատու-կատուի-կատուէ-կատուով** յարացոյցին մէջ **ու-**ն կը մնայ անփոփոխ հոն, ուր արեւելահայր պիտի արտասանէր **կատվի-կատվից-կատվով:** Մինչ **լեզու-**ն ունի հնչիւնափոխ հոլովում մը՝ **լեզուի-լեզուէ-լեզուով,** որ կ'արտասանուի **լեզվի-լեզվէ-լեզվով:** Սակայն այստեղ ալ անչափահասը կամ գրական հայերէնին անվարժ արեւմտահայր պիտի անփոփոխ պահէ **ու** ձայնաւորը՝ **լեզու-ի, լեզու-է, լեզու-ով:**

§116. Հնչիւնափոխութեան պարագաները, հոն ուր անոնք գոյութիւն ունին, արեւմտահայերէնի մէջ սնուցողը ընդհանրապէս ոճաբանական որոշ «տրամաբանութիւն մըն է», որ շատ յաճախ գրողին կամ խօսողին կողմէ չի գիտակցուիր իսկ, այլ բոլորովին բնական հակումով մը տեղի կ'ունենայ ան, կախում ունի, թէ ո՛վ է խօսողը եւ որո՛ւ ուղղուած է խօսքը կամ ո՛վ է գայն ընկալողը: Ըստ այսմ, երբ իր բնոյթով ակելի պաշտօնական ու վերամբարձ է ընտրուած ոճը, նախասիրութիւնը կը տրուի անկանոն ու հնչիւնափոխեալ ձեւերուն, մինչ ընտանեկան ու առօրեական պարզունակ ոճը շատ ակելի կը կիրարկէ կանոնաւոր ու անհնչիւնափոխ ձեւերը: Այսպէս, իր խօսքը չափահաս ու լեզուական որոշ մակարդակ ենթադրող ընթերցողներու ուղղող խմբագիրը քաղաքական տեսութիւն մը կամ թէկուզ ընթացիկ լուր մը շարադրելու առթիւ ազատօրէն կը դիմէ անկանոն ու հնչիւնափոխ հոլովումներու, մինչ անչափահաս մանուկներու ուղղուած խօսք մը՝ բանաւոր թէ գրաւոր, շատ ակելի հակամետ է կիրարկելու հոլովական կանոնաւոր ձեւերը: Օրինակ՝ արեւմտահայ փոքրիկին հետ խօսողը պիտի վարանէր ըսելու **գրքին, դռան, մօրդ, քրոջմէդ** եւ նմանները, ու տակաւին ան պիտի փնտռէր բառերու փաղաքշական ձեւերն ալ՝ ըսել կարենալու համար **գիրքին, դուռին, մամայիդ, քոյրիկէդ** եւ այլն: Անշուշտ ժամանակը կու գայ, եւ այն ատեն հոլովումներն ալ կը սկսին փոխուիլ: Միայն փոքրերու հանդէպ չէ այս երկուութիւնը. ան ի յայտ կու գայ մեր խօսակիցին ունեցած լեզուական մակարդակի նկատառումով եւս. եթէ այս վերջինը բաւականաչափ չի տիրապետէր գրական հայերէնին, ապա նմանապէս կը փորձենք խուսափիլ անկանոն ձեւերէ: Եւ վերջապէս կանոնաւոր ձեւերը ակելի իշխող են մտերմական խօսակցութեան առթիւ, ուր անկանոն հոլովումները պաշտօնականութեան երանգ մը պիտի տային խօսակցութեան, եւ արդէն ճիշտ այդ պաշտօնականութենէն խուսափելու ճիգն է, որ կը մղէ նախընտրելու կանոնաւոր ձեւերը: Բաց աստի կան հոլովածեւեր, որոնցմէ ընդհանրապէս կը խուսափի արեւմտահայր, օրինակ՝ **-ան** հոլովումի գործիականը՝ **ուսմամբ, հատուցմամբ, -օ** հոլովումին նմանապէս գործիականը՝ **հօրմով, մօրմով, -ոջ** հոլովումի դա՛րձեալ գործիականը՝ **քրոջմով, ընկերոջմով:**

§116ա. Կարգ մը բազմիմաստ գոյականներու, ինչպէս՝ **բերան, գլուխ, ծով, ճակատ, մարմին, շարժում**, փոխաբերական կիրարկութիւնը կը խուսափի ինչիւնափոխ հոլովումէ. օրինակ՝ լեզուն կը մերժէ ըսել. «Չինուորը պատերազմի **ճակտէն** հեռացաւ», – պէտք է ըլլայ **ճակատէն** (մանրամասն տեսնել **§126, §127, §128, §129**):

§117. Բացառուած չէ, որ խօսողը կանոնաւոր հոլովածեւերու եւ փաղաքշական բառերու հետ կիրարկէ նաեւ խոնարհական ժողովրդախօսակցական ձեւեր, ինչպէս՝ **գտնալ** փոխանակ **գտնել**-ի, **դպնալ** փոխանակ **դպչիլ**-ի, **ելլալ** փոխանակ **ելլել**-ի, **մտնալ** փոխանակ **մտնել**-ի, **տեսնալ** փոխանակ **տեսնել**-ի, **փախիլ** փոխանակ **փախչիլ**-ի¹ եւ այլն: Ան մինչեւ անգամ չի վարանիր գործածելու **կոր** բայական մասնիկը՝ **կու գամ կոր, կը վագեր կոր** եւ այլն, որոնցմէ այլապէս պիտի խուսափէր ան:

Այս բոլոր պատշաճեցումները, ինչպէս ըսինք, տեղի կ'ունենան եւ իրենց հունը կը գտնեն բոլորովին բնական հակումով, առանց երկուստեք մասնաւոր ճիգի:

§118. Հոլովական երկծեւութիւններ կը կիրարկուին անձնական դերանուններու յատկապէս հայցականին առթիւ եւս. տրուած ըլլալով որ մեր դպրոցականները, – եւ ոչ միայն դպրոցականները, այլ արեւմտահայութեան բացարձակ մեծամասնութիւնը, – չեն կիրարկեր **զիս, քեզ, զինք, զայն, մեզ, ձեզ, զիրենք, զանոնք** ձեւերը, ինչպէս նաեւ **զո՞վ** հարցականը (իսկ **զոր** եւ **զորս** յարաբերականները ընդմիջտ դադրած են գործելէ կամ բաւական մեծ անկանոնութեամբ կը գործեն միայն գրաւորի մէջ), ապա այս հոլովածեւերուն տիրապետողները կը ստիպուին անոնց պէս խօսելու՝ դիմելով համապատասխան տրականներուն: Միւս դերանուններու պարագային՝ **ցուցական, փոխադարձ, անորոշ** եւ **անդրադարձ**, երկծեւութիւններ, հետեւաբար՝ երկընտրանք, չունինք՝ բացի յարաբերական դերանունէն, որուն յատկացուած է առանձին հատուած մը (տեսնել **«Որ յարաբերական դերանունը»** գլուխը):

§119. Մեր դերանունական հարուստ համակարգին մէջ ամենէն աղքատը, խոցելին ու խնդրայարոյցը **անդրադարձ** կոչուածն է, որուն անվիճելի տիպարը **ինքզինք** հայցական ձեւն է (ուղղական չունի ան): Այս դերանունը կու գայ գրաբարեան «ինքն զինքն» ձեւէն. օրինակ՝ «Բան գրոյն **ինքն զինքն** մեկնէ» կամ «Խօսի իմաստութիւն **ինքն** վասն **ինքեան**»:

Աշխարհաբարը, ջանալով աւելի զարգացնել այս աւանդը, կը փորձէ լրացնել հոլովական յարացոյցը միւս դեմքերով ու թիւերով ալ. եւ կ'ունենանք՝ **ինքզինքս, ինքզինքդ, ինքզինք, ինքզինքնիս, ինքզինքնիդ, ինքզինքնին**, որոնց բոլորն ալ հայցական հոլով են:

Այս յարացոյցին մէջ անվերապահօրէն ընդունուած են առաջին երեքը՝ եզակիները. նոյնը չենք կրնար ըսել յոգնակի դեմքերուն համար,

1. Այս ոչ-գրական տարբերակներու կիրարկումը երկար տեւած է արեւմտահայ գրողներու քով, երբեմն գրականին զուգահեռ. օրինակ՝

«Անոնք խորշ մը **գտնան** ջերմագին» (ԴԿ, «Մոխիրներուն առջեւ»)

«Լքումին տեղ պիտ' **գտնայ** տիեզերական օգնութիւն» (անդ):

«Դեպի վե՛ր կը ջանայ միտքս **ելլալ**» (Նոյն, «Աւագանին ձուկերուն»):

«Ինձմէ հեռո՛ւ. ահաւոր է **տեսնալ** քեզ (Նոյն, «Կշտին»):

Հինգ տող վարը՝ «Հասակս այս չի **տեսներ**»:

որոնք միև կողմէ լայնօրէն հանդուրժուած են: Սակայն այստեղ ալ անախորժութիւնը կը սկսի, երբ կը փորձենք հոլովել զանոնք, այսպէս՝

ինքզինքս-ինքզինքիս-ինքզինքես-ինքզինքովս
ինքզինքդ-ինքզինքիդ-ինքզինքեդ-ինքզինքովդ
ինքզինք-ինքզինքին-ինքզինքէն-ինքզինքով

Ծիշտ ի՞նչն է, որ վիճելի կը դարձնէ ասոնք:

Գրական հայերէնի բերականութիւնը քիչ թէ շատ գիտցողին եւ զգացողին համար ասոնք խորթ կը հնչեն, որովհետեւ այստեղ հոլովուած են բառեր, որոնց մեկնակետը ուղիղ ձեւ մը չէ, ինչպէս է պարագան ուղղական հոլով դրուած գոյականի մը կամ դերանունի մը, այլ փաստօրէն **հայցական հոլով** սկզբնաձեւեր են, որ՝ կը փորձուի հոլովել, եւ ասիա ճիշտ այս կացութիւնն է՝ հայցականէն մեկնելով այլ հոլովներ կառուցելու արարքն է, որ կը բախի մեր լեզուամտածողութեան, այնուհետեւ նաեւ լեզուական ճաշակին: Եւ բնաւ զարմանալի չէ, որ աւելի ռամիկին յատուկ ըլլան այս հոլովումները, քանի որ անոր գիտակցութեան մէջ հայցական սկզբնաձեւի զգացողութիւնը չկայ, եւ ան շատ աւելի ազատ կը հանդուրժէ նման հոլովաձեւեր¹:

Յակառակ այս բոլորին՝ եթէ տակաւին որոշ չափով տանելի են յոգնակի հայցականները եւս՝ **ինքզինքնիս, ինքզինքնիդ, ինքզինքնին**, ապա բոլորովին վանելի են ասոնց թեք հոլովները. ստորեւ՝

ինքզինքնուս ինքզինքնես ինքզինքովնիս
ինքզինքնուդ ինքզինքնեդ ինքզինքովնիդ
ինքզինքնուն ինքզինքնէն ինքզինքովնին

Զմոռնանք, որ ասոնց գոյականական համարժեքներէն, ուրկէ բացակայ է հայցական սկզբնաձեւի անպատեհութիւնն ալ, նմանապէս կը խուսափի արեւմտահայերէնը. օրինակ՝

բաղաբնուս բաղաբնեդ բաղաբովնին

Ուրեմն զարմանալի չէ, որ դերանունական համարժեքը՝ իր հայցական սկզբնաձեւով, բոլորովին անընդունելի մնար ու հետզհետէ դուրս դրուէր գրական հայերէնէն: Ասոնց յոգնակիները պիտի յառաջացնէին բոլորովին այլանդակ ձեւեր, ինչպէս՝

բաղաբներնուս բաղաբներնես բաղաբներովնիս

§120. Վերադառնալով մեր դերանուններուն, ապա ըսենք, որ գոնէ մէկ լեզուաբան՝ հայր Արսէն Ղազիկեանը, փորձած է փրկել ասոնք, եթէ ոչ բոլորը, գոնէ ասոնցմէ պատահիկներ: Ըստ Ղազիկեանի, **ինքզինք** դերանունին մէջ երեւցող **զ** տառը գրաբարեան հայցականի նախդիրը չէ²,– ուրեմն **ինքզինք** ալ հայցական չէ(օրո՞ր),– ինչպէս զայն կը գտնենք շատ ուրիշ

1. Երրորդ դեմքը ունի ուրիշ տարբերակ մը՝ **ինքզինք-ինք(ն)իր-ինք(ն)իրեն-ինք(ն)իրմէ-ինք(ն)իրմով**. այս տարբերակը ոչ մէկ ատեն քննադատութեան առարկայ դարձած է, քանի որ թեք հոլովները այլեւս հայցականի վրայ չեն յենիր, այլ բոլորովին օրինական ճամբով կը յենին սեռականին վրայ՝ **իր-իրեն-իրմէ-իրմով**, եւ ոչ թէ՛ **զինք-զինքին-զինքէն-զինքով**:

2. Արսէն Այտընեան, անդրադառնալով **ինքզինք**-ին եւ անոր հոլովական անպատեհութիւններուն, յատուկ շեշտած էր արդէն. «Մտածելու է, որ **զինք** միշտ հայցական է» (Քնն. քեր., էջ 41), ինչ որ ըսել է՝ առանձին գործածուած ըլլայ թէ մաս կազմէ բարդութեան մը, ան չի դադրիր հայցական ըլլալէ:

բառերու մէջ, ուր այդ տառը նմանապէս հայցականի նախդիրը չէ, օրինակ՝ **գոյնզգոյն, եռուզեռ, ոսկեզօծ, չէզոք** եւ այսպիսիներուն վրայ ալ հիմնուելով կ'եզրակացնէ. «Ուրեմն իմ գաղափարս՝ կարծիքս այն է որ այդ **զ**ան մնայ եւ գործածուի **ինքզինքին, ինքզինքէն** եւն. **զ**ան համարելով սաստկացուցիչ, ինչպէս տեսանք **գոյնզգոյն, թելզթել, չէզոք** եւ միւս բառերուն մէջ («Մի՛ գրէք... այլ գրեցէ՛ք», էջ 205):

Գոյնզգոյն եւ **ինքզինք** բառերուն մէջ երեւցող **զ** տառերը համարժեք չեն. ասոնցմէ առաջինը կարելի է գեղչել, եւ բառս կը շարունակէ պահել իր իմաստը՝ **գոյնզգոյն** եւ **գոյն-գոյն**, սա՛ տարբերութեամբ, որ ածականիս իմաստը քիչ մը նսեմացաւ, ինչ որ իրօք կը հաստատէ առաջինին մէջի **զ**-ին սաստկացուցիչ դերը: Սակայն երբ **ինքզինք**-ին **զ** տառը ջնջենք, այս դերանունը պարզապէս կը դադրի գոյութիւն ունենալէ, վասնզի **ինքինք** բառ գոյութիւն չունի, ինչ որ կը նշանակէ, թէ սաստկացող նախածեւ մը գոյութիւն չունի, որպէսզի սաստկացուցիչ մը գոյութիւն ունենայ: Այսուհանդերձ, եթէ **ինքզինք** բառին մէջ կայ ինչ-որ սաստկական իմաստ մը (տեսնել այս մասին «Սաստկականներ» հատուածը), այդ յատկութիւնը կը պարտինք նոյն ինքն «ինք» դերանունի բնոյթին, եւ ոչ թէ **զ**-ին (տեսնել §265, է):

Ղազիկեան կը բերէ այլ հիմնաւորում մըն ալ՝ ի պաշտպանութիւն **ինքզինք**-ին. «**Ինքզինք**-ին հետ պէտք է դնել նաեւ **մէկզմէկ**, որովհետեւ **մէկզմէկու, մէկզմէկով** ալ գործածողներ կան. եւ եթէ առաջինը կ'ըլլայ, աս ինչո՞ւ չըլլայ... Եթէ սխալ է՝ երկուքն ալ սխալ են. եթէ ուղիղ՝ երկուքն ալ ուղիղ են» («Մի՛ գրէք...», էջ 201): Բաւական հնարամիտ բաղդատութիւն մըն է հայր սուրբին ըրածը, քանի իրապէս ալ **ինքզինք** եւ **մէկզմէկ** (այս վերջինը փոխադարձ դերանուն է) երկու կաթիլ ջուրի պէս կը նմանին իրարու՝ թէ՛ կազմութեամբ, թէ՛ հոլովով, եւ ահա այս վերջինը բոլորովին տարբեր բախտ ունեցած է մեր լեզուին մէջ. անոր եզակի թիւը կանոնաւորապէս եւ առանց որեւէ վարանքի կը կիրարկուի բոլորին կողմէ եւ բոլոր հոլովներով՝ **մէկզմէկ-մէկզմէկու-մէկզմէկէ-մէկզմէկով**. անշուշտ այս մէկն ալ ուղղական չունի, իսկ սեռականն ու տրականը նոյնն են: Ինչո՞ւ այս երկու չափ-երկու կշիռի կացութիւնը: Մեր կարծիքով՝ պատճառը ա՛յն է, որ **մէկզմէկ**-ի երկրորդ բաղադրիչը՝ **զմէկ**, անկախ կիրարկութիւն չունի իբրեւ հայցական, եւ այս պատճառով ալ լեզուամտածողական որեւէ պատուար չեն յառաջացներ ասոր թեք հոլովները. արդի հայը չի գիտակցիր, թէ հայցական սկզբնածեւ մը կը հոլովէ, ճիշտ ինչպէս կը գիտակցի **ինքզինք**-ի պարագային: Այլ խօսքով՝ **մէկզմէկ**-ը քարացած հայցական մըն է, մինչ **ինքզինք**-ը կենդանի, ապրող ու կենսունակ հայցական մըն է: Մանաւանդ որ, միւս կողմէ, **մէկզմէկ**-ը դեմբերու եւ թիւերու խճողում ալ չունի, ինչպէս ունի **ինքզինք**-ը. ան բառային աւելի գողտրիկ միաւոր մըն է, որով հանդուրժուած է լեզուի կողմէ. գաղտնիք մը չէ, որ լեզուն ալ կրնայ ունենալ իր քմայքներն ու... անարդարութիւնները:

Ատկէ բացի, նոյնիսկ եթէ **ինքզինք** դերանունին մէկ-երկու հոլովները ընդունինք, ապա ան երբեք ընդունելի պիտի չդառնայ այն միւս բոլոր

1. Ինքն իրեն-ը սովորական տրական մը (օրինակ՝ «Ան **ինքն իրեն** վնասեց միայն», - այսինքն՝ ոչ ուրիշին) ըլլալէ բացի, ունի նաեւ մակբայական կիրարկութիւն. օրինակ՝ «Այս աղմուկը **ինքնիրեն**(ը) դադրեցաւ», որ կը նշանակէ **ինքնաբերաբար**: Ասոր հետեւողութեամբ վայելչօրէն կ'ըսենք նաեւ **ինքնիրենս, ինքնիրենդ**. օրինակ՝ «Այս ինդիիին լուծումը **ինքնիրենս** գտայ»): Նուազ վայելուչ են, - ընդհուպ վանելի, - յոգնակի ձեւերը՝ **ինքնիրեննիս, ինքնիրեննիդ, ինքնիրեննիս**: Ասոնց փոխարէն գործածական են, - թերեւս ոչ շատ ընտիր, - կցական կազմութիւնները՝ **մենքմեզի, դուքձեզի, իրենքիրենց**. օրինակ՝ «**Մենքմեզի** գտանք ձեր հասցեն», - որ կը նշանակէ մեր սեփական միջոցներով՝ առանց դիմելու այլոց օգնութեան:

Ծանօթ.- Դերանունական **ինքն իրեն, մենք մեզի** եւ մակբայական **ինքնիրեն, մենքմեզի** կառոյցներուն արտասանութիւնը զգալիօրէն տարբեր է. առաջիններուն մէջ փոքրիկ դադար մը կը յաջորդէ **ինքն**-ին եւ **մենք**-ին. իսօտող յստակ ճիգ կը թափէ՝ ըստ կարելոյն անջատելու **բաղադրիչները**, մինչդեռ երկրորդներուն պարագային՝ ան հապճեպ կ'արտասանէ երկու բաղադրիչները, բոլորովին կցելով զանոնք, այս յատուկ արտասանութիւնն ալ մակբայական ձեւերը վերածած է կցական բարդութեան:

բառաձեւերով, որոնց ակնարկեցինք, այս ալ կը նշանակէ, որ **ինքզինք** ձեւը յարացուցային արժէք չի կրնար ունենալ. մեր արդի լեզուն կ'ընդունի միմիայն **ինքզինքս, ինքզինքդ, ինքզինք(ը)** դերանունները՝ իբրեւ եզակի հայցական, որոշ վերապահութեամբ ալ կը հանդուրժէ ասոնց յոգնակիին՝ **ինքզինքնիս, ինքզինքնիդ, ինքզինքնիս**, ու ա՛յսչափ միայն: Ասոնք ո՛չ կրնան հոլովուիլ, ո՛չ կրնան յոգնակի ունենալ: Օրին Յովի. Գազանճեան շատ ճիշտ նկատած է այս պարագան ու կանոնագրած է սապէս. «Խորթ եւ հակաբերականական են հայցական **ինքզինք** ձեւին վրայ կազմուած սեռական-տրականի, բացառականի ու գործիականի կարգ մը ձեւեր զոր ոմանք կը գործածեն, ինչպէս են՝ **ինքզինքիս, ինքզինքես, ինքզինքովը**... եւ ասոնց յոգնաձեւերը» («Բարձրագոյն դասընթացք», էջ 169):

§121. Ինչպէ՞ս լուծել աշխարհաբարի անդրադարձ դերանունի հարցը, աւելի ճիշտը ինչպէ՞ս ինքը՝ լեզուն, լուծած է զայն:

Նախ սա ըսենք, որ ամեն լեզու օժտուած չէ անդրադարձ դերանունով. խեղճ էր գրաբարն ալ, որ միայն **ինքն զինքն** ունէր, իսկ արեւելահայերէնը ընդմիշտ չունի զայն: Շատ խեղճ է անոր տարողութիւնը ֆրանսերէնի (soi-même) ու անգլերէնի (myself...) մէջ: Եւ ահա ասոնց դիմաց թուեցինք արեւմտահայերէնի եզակի երեք դեմքերու հայցականը, ինչ որ արդէն բաւական բան է: Մնացեալ դեմքերու, թիւերու եւ հոլովներու համար արեւմտահայերէնը ինքնաբերաբար կը դիմէ յարադրական կազմութիւններու, որոնք իտեալական կառոյցներ չեն թերեւս, բայց եւ այնպէս բաւական լայն ինքնաբաւութիւն կու տան մեր բարբառին. այսպէս՝

ինքզինքս	- ես իմ	- ես ինծի	- ես ինձմէ	- ես ինձմով
ինքզինքդ	- դուն քու	- դուն քեզի	- դուն քեզմէ	- դուն քեզմով
ինքզինք	- ինք իր	- ինք իրեն	- ինք իրմէ	- ինք իրմով
մենք մեզ	- մենք մեր	- մենք մեզի	- մենք մեզմէ	- մենք մեզմով
դուք ձեզ	- դուք ձեր	- դուք ձեզի	- դուք ձեզմէ	- դուք ձեզմով

իրենք զիրենք - իրենք իրենց - իրենք իրենցմէ - իրենք իրենցմով

Երկրորդ տարբերակ՝

ինքս իմ	ինքս ինծի	ինքս ինձմէ	ինքս ինձմով
ինքդ քու	ինքդ քեզի	ինքդ քեզմէ	ինքդ քեզմով
ինքն իր	ինքն իրեն¹	ինքն իրմէ	ինքն իրմով
ինքներս մեր - ինքներս մեզի - ինքներս մեզմէ - ինքներս մեզմով			
ինքներդ ձեր - ինքներդ ձեզի - ինքներդ ձեզմէ - ինքներդ ձեզմով			

ԱՄԱՌ-ԱՄՌԱՆ, ԼԵՌ-ԼԵՌԱՆ

§122. Կար ժամանակ մը, ուր արեւմտահայ նախակրթարանը աւարտած տղաք կը տիրապետէին լեզուական երկու կանոնի, թէ՛ օրուան եւ ամսուան անունները գլխագիր պետք է գրել, իսկ **ամառ, ձմեռ, լեռ** եւ **դուռ** բառերը՝ **ամրան, ձմրան, լերան, դրան**՝ **ր**-ով. ասոնց վրայ աւելի ուշ աւելցաւ նաեւ **մատուռ-մատրան** ձեւն այլ:

Մահէն կարճ ժամանակ մը առաջ էր, Պօղոս Սնապեան «Ազդակ գրական»-ի մէջ սեւով ճերմակի վրայ կը գրէր, որ **լեռան** ձեւը Աբեղեանի հնարածն է, եւ ասոր «ոսկեդարեան» ձեւը պետք է ըլլայ... **լերան:** **Ոսկեդարեան**... ոչ աւելի, ոչ պակաս, հապա՞: Իսկ ոսկեդարեան հայերէնը, ըսենք՝ գրաբարը, ո՛չ **լեռան** ունի, ո՛չ **լերան**, այլ ունի միայն **լերին**: Գալով **լեռան** աշխարհաբարեան ձեւին՝ ան գրուած է Աբեղեանի ծնունդէն շատ առաջ, գոնէ աշխարհաբարի առաջին քերականութեան մէջ, որ Մխիթար Սեբաստացիի յօրինածն է¹: Այնուհետեւ զայն կը գտնենք Յովի. Չոհրապետանի հրատարակած երկլեզու «Նոր կտակարան»-ին մէջ. «Սատանան մէկ խիստ բարձր **լեռան** մը վրայ տարաւ ու անոր ցոյց տուաւ...» (Էջ 9, Փարիզ, 1828): Չոհրապետանէն ետք **լեռան** գրած է հայր Արսէն Բագրատունի. «**Լեռան** քովը... **լեռան** կողմէն» («Ի պէտս զարգացելոց», Էջեր 107 եւ 110 եւ այլն): Քիչ անց **լեռան** ունի աշխարհաբար առաջին Աստուածաշունչը. «Յոն **լեռանը** մօտ խոզերու մեծ երամակ մը կար» (Մարկոս, Ե/11, 1853): Ապա Աբեղեանը եւ Աբեղեանէն աւելի ուշ՝ Աճառեանը նմանապէս գրած են **լեռան**:

Աստուածաշունչի աշխարհաբար առաջին թարգմանութեան մէջ կիրարկուած են նաեւ՝ **ամռան, ձմռան** եւ **դռան**. աւելի ուշ՝ ասոնք «սրբագրուեցան»՝ չես գիտեր ո՛ր «հայագետ»-ին կողմէ, ու դարձան **ամրան, ձմրան, լերան, դրան**: Նորագոյններէն **ռ**-ն պահած են Լ. Շանթը, Ա. Ծառուկեանը, Գ. Շահինեանը, Յամաստեղը (գոնէ «Գիւղը եւ անձրեւ» հատորին մէջ), Չ. Մելքոնեան, Կրեժ-Արմէն Արթինեան եւ այլն: Կարգ մը թերթեր՝ «Յուսաբեր», «Յորիզոն գրական», «Լուսաբաց», «Նոր Յառաջ» ներկայիս **ռ**-ով կը գրեն ասոնք:

§123. Մեր մէջ հարցին առաջին համապարփակ անդրադարձողը եղած է հայր Արսէն Այտընեանը, որուն համար աշխարհաբարեան **ամառ, ձմեռ, լեռ** եւ **դուռ** բառերը արդի լեզուի մէջ պետք է գրուէին **ռ**-ով՝ **ամռան, ձմռան, լեռան, դռան**², ճիշտ ինչպէս կը գրենք **բեռ-բեռան, փուռ-փռան, նուռ-նռան** եւ այլն, քանի որ աշխարհաբարի մէջ **ռ/ր** հնչիւնափոխութիւն գոյութիւն չունի: Գրաբարի մէջ այս բառերուն սկզբնաձեւերը **ամառն, ձմեռն, լեռն** եւ **դուռն** են, եւ անոնք բոլորովին տարբեր գործօններու բերումով կու տան **ամրան, ձմրան, լերին, դրան**, ուր, խորքին մէջ, նմանապէս **ռ/ր** հնչիւնափոխութիւն մը չկայ:

Հապա ի՞նչ է տեղի ունեցածը, – հարց պիտի տայ ընթերցողը:

§124. Ստորեւ առնենք ասոնցմէ մէկ հատը միայն՝ **ամառն-ամրան** ու բացատրենք անոր երեւութական հնչիւնափոխութեան Էութիւնը՝ այդ բացատրութիւնը տարածելով միւսներուն վրայ եւս:

1. Տեսնել «Դուռն քերականութեան», 1727, էջ 21:

2. Մխիթար Սեբաստացի, որ հեղինակն է աշխարհաբարի առաջին քերականութեան, նմանապէս չի ճանչնար **ռ > ր** հնչիւնափոխութիւն մը. կը գրէ **ամռան, ձմռան, դռան, լեռան, մատռան**:

1. Ասոնց հինգին ալ ուղղականը աւելի ուշ՝ հայերէնի զարգացման հետագայ փուլին, ամփոփուած է, եւ անոնք գրական հայերէն հասած են **աստղ, եգր, կայսր, ուսումն, ոսկր** կազմով՝ բառավերջի գաղտնավանկով մը: **Ուսումն** բառի նախնական ուղղականը եղած է **ուսո՛ւման**, որ **ա-**ի սղումով տուած է **ուսո՛ւմն**, իսկ նախնական սեռականը եղած է **ուսումա՛ն**, որ **ու-**ի սղումով տուած է **ուսմա՛ն**:

Հայերէնի այս բառին հեռաւոր սկզբնաձեւն էր **ամարան** (Գրիգոր Տաթեւացի ունի աշխատութիւն մը, որ կը կոչուի «Ամառան եւ ձմեռան»․ քիչ մը զարմանալի է, որ գրուած է **ռ-ով-Ա.Ե.**), որ հաւասարապէս ուղղական էր եւ սեռական: Պետք չէ զարմանալ այս իրողութեան ի լուր, քանի մենք ունեցած ենք շատ ուրիշ գոյականներ, որոնց ուղղականն ու սեռականը նմանապէս եղած են նո՛յնը, օրինակ՝ **աստեղ, եգեր, կայսեր, ուսուման, ոսկեր**¹ եւ այլն․ ասոնք եղած են հաւասարապէս ուղղական ու սեռական: Սա՛ զանազանութեամբ, որ ուղղականը կը շեշտէր վերջընթեր ձայնաւորը՝ **ամա՛րան**, իսկ սեռականը կը շեշտէր վերջին ձայնաւորը՝ **ամարա՛ն**:

Ուրեմն՝

Ուղղական՝ **ամա՛րան**

Սեռական՝ **ամարա՛ն**

Անշեշտ մնացած ձայնաւորները ընդհանրապէս կը կորսուին ժամանակին հետ․ ըստ այսմ՝ ուղղականի վերջին **այբը** անշեշտ մնալով կը սղի, եւ բառս կը դառնայ **ամա՛րն**, ապա՝ **ամա՛ռն**, քանի որ **ր-ն** **ւ-**ին առջեւը իյնալով կը դառնայ **ռ**: Իսկ սեռականի պարագային անշեշտ մնացողը վերջընթեր այբն է, որ իր կարգին կը սղի, ու բառս կը դառնայ **ամրա՛ն**:

Ահա այսպէս է, որ **ամա՛ռն** ուղղականին **ռ-ն** սեռականին մէջ կը թուի դառնալ **ր**, սակայն խորքին մէջ ուղղականի **ռ-ն** է, որ հնչիւնափոխութեան մը հետեւանք է․ ան սկզբնապէս **ր** մըն էր, որ **ւ-**ի հանդիպելով՝ վերածուած է **ռ-ի**: Այլ խօսքով՝ ըստ ետեւեան տեղի ունեցածը **ր > ռ** հնչիւնափոխութիւն մըն է՝ ուղղականի մակարդակին, եւ ոչ թէ հակառակը՝ **ռ > ր**՝ սեռականի մակարդակին․ սեռականի **ր-ն** իր սեփականն է, որ կը վերայայտնուի:

Այս նոյն գործընթացին ենթակայ են **ձմեռն, լեռն, դուռն** եւ **մատուռն** բարերը եւս, եւ այս բոլորը՝ գրաբարի ծիրէն ներս եւ գրաբարեան բառաձեւերով, ուր նշուած բոլոր գոյականները կ'ենթարկուին **ներքին հոլովումի** (տեսնել՝ այս եզրը §123-ին մէջ):

§125. Արդ, աշխարհաբարի բառային սկզբնաձեւերն են **ամառ, ձմեռ, լեռ, դուռ** եւ **մատուռ**՝ բոլորն ալ **ռ-ով**, եւ քանի որ հայերէնի մէջ **ռ > ր** հնչիւնափոխութիւն մը չի գործեր, ապա ասոնց սեռականները կու տան **ամռան, ձմռան, լեռան, դռան** եւ **մատռան**․ թէեւ այս վերջինը աւելի վայելուչ է հոլովել **մատուռի(ն)** ձեւով եւ ոչ թէ **մատռան**, միւս կողմէ՝ բերուած գոյականներուն հիւնգն ալ ունին արտաքին հոլովում՝ **ամառ+ան > ամռան**, ի հակադրութիւն գրաբարի: Այլ խօսքով՝ չկայ որեւէ պատճառ որ աշխարհաբարեան այս բառերը հնչիւնափոխուին: Տաւալի է նկատել, որ արեւմտահայ քերականական միտքը չէ նկատած այսքանը: Եհիշտ է, ծուղակը այնքան լաւ լարուած էր, որ դժուար թէ կարելի ըլլար խուսափիլ մէջը իյնալէ, բայց նաեւ կարելի էր խուսափիլ, քանի ունեցած ենք Այտընեանի պէս ուղեցոյց մը, ա՛լ չեմ խօսիր Բագրատունիի, Աբեղեանի,

Աճառեանի, այլեւ ամբողջ արեւելահայութեան մասին, որոնք բոլորը կը գրեն **ամռան-ձմռան-լեռան-դռան...**:

Յոլովականին կից՝ կայ տակաւին բառային զառաժում մը եւս. գրաբարը ունի **ամարոց** եւ **ամարանոց**, **ձմերոց** եւ **ձմերանոց** ձեւերը՝ բոլորն ալ **ր**-ով: Պարզ է, որ ասոնց բոլորը օգտագործած են գրաբարեան **ր**-ով արմատները: Արդ, ցաւով կը հաստատենք, որ մեր բառարանագիրները ոչ մէկ ատեն մտածած են, թէ իրենք աշխարհաբարի բառարան կը գրեն, ուր բառերու արմատական ձեւերը **ամառ** եւ **ձմեռ** են, հետեւաբար պարտաւոր էին ասոնց աշխարհաբարեան արմատները օգտագործել եւ ստանալ՝ **ամառ-ամառանոց** եւ **ձմեռ-ձմեռանոց**:

Յիմա ժամանակն է, որ այս բաները կատարուին:

Ի՞նչ կը շահինք այս բարեկարգութեամբ:

Նախ եւ առաջ աշխարհաբարը կը թօթափէ Էապէս հակագիտական ու անհեթեթ կանոն մը, որ բնաւ կապ չունի մեր արդի լեզուի իրողութեանց հետ, եւ կը հիմնուի աւելի բանական ու տրամաբանական կանոններու վրայ. ինչպէ՞ս կ'ուզենք դպրոցականին հասկցնել, որ **ամառ** գոյականը կու տայ **ամարանոց** եւ ոչ թէ **ամառանոց**: Կայ տակաւին մանկավարժական գործօնը. քանի՞ ուսուցիչ կը ճանչնայ հետեւեալ բթացնող յարացոյցը՝ **ամառ-ամրան-ամառուան-ամարանոց-ամառնային**, որպէսզի զայն ուսուցէ նաեւ իր աշակերտներուն՝ առանց ըմբոստացնելու այս վերջինները հանդէպ իրենց մայրենի լեզուին, որ օժտուած է այսքան անհեթեթ կանոններով: Մինչդեռ որքան պարզ ու ըմբռնելի պիտի գտնէին այդ նոյն դպրոցականները **ամառ-ամռան-ամառուան-ամառանոց-ամառնային** յարացոյցը, որ հարազատ աշխարհաբարեան է:

Այս բարեշրջումով մենք նաեւ վերացուցած կ'ըլլանք ուղղագրական անմիօրինակութիւն մը արեւելահայերէնի ու արեւմտահայերէնի միջեւ, ինչ որ ի՛ր կարգին կարելոր ձեռքբերում մըն է:

ՉԱՐՏՈՒՂԻ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐ

1. Անշուշտ պետք է որոշ վերապահութեամբ ընդունիլ այս դատողութիւնը, քանզի գրաբարն ալ բոլորովին զերծ չէր հոլովական բազմաձեւութենէ. մէկ օրինակ՝ **տիկնայք՝ տիկնաց-տիկնայց-տիկնանց**:

§126. Գրաբարի եւ արեւելահայերէնի մէջ գոյականներու հոլովումը ընդհանրապէս կայուն է, այսինքն՝ իւրաքանչիւր գոյական կը հոլովուի մէկ կաղապարով¹. օրինակ՝ **մարմին-մարմնի, տուն-տան** եւ այլն: Դժուար է պատկերացնել դասական կամ արեւելահայ հեղինակ մը, որ շեղի այս ձեւերէն: Արեւմտահայ գրական ու ժողովրդական աշխարհաբարը, սակայն, շատ աւելի ճկուն է. ան կրնայ հաւասարապէս ըսել՝

գլուխի	- գլխի	գլուխէ	- գլխէ	գլուխով	- գլխով
ճակատի	- ճակտի	ճակատէ	- ճակտէ	ճակատով	- ճակտով
մարմնի	- մարմնի	մարմնէ	- մարմնէ	մարմնով	- մարմնով
բերանի	- բերնի	բերանէ	- բերնէ	բերանով	- բերնով
շարժումի	- շարժման	շարժումէ		շարժումով	
տունի	- տան	տունէ		տունով	

Չհաշուած տակաւին այնպիսիները, որոնք ունին երեք տարբերակներ, օրինակ՝ **ամիսի-ամսուան-ամսու**:

§127. Այնուամենայնիւ այս ազատութիւնը համատարած չէ: Բերուած վեց բազմիմաստ բառերը ազատօրէն երկձեւ կը հոլովուին իրենց բուն իմաստով, սակայն այդ ճկունութիւնը կը կորսնցնեն փոխաբերական իմաստի կիրարկութեան պարագային եւ կը հոլովուին միայն մէկ ձեւով. ստորեւ օրինակներ՝

Ինչե՛ր անցան **գլուխէս** (կամ՝ **գլխէս**):

Գիրքին առաջին **գլուխէն** (բայց ոչ՝ **գլխէն**) հատուած մը կարդացի:

Անոր **ճակատին** (կամ՝ **ճակտին**) վրայ լուսապսակ մը կայ:

ճակատի (բայց ոչ՝ **ճակտի**) առաջին գիծին վրայ կրակոցներ կան:

Մարտիկին **մարմնին** (կամ՝ **մարմնին**) վրայ վերքեր կային:

Վերին **մարմնին** (բայց ոչ՝ **մարմնին**) որոշումները գործադրուեցան:

Անոր **բերանին** (կամ՝ **բերնին**) չափը տուող մը պետք է:

Վիզը թշնամիի սուրին **բերանին** (բայց ոչ՝ **բերնին**) հանդիպեցաւ:

Գլուխին **շարժումին** (կամ՝ **շարժման**) կը հետեւէին ձեռքերն ալ:

Ազատագրական **շարժումին** (ոչ՝ **շարժման**) նեցուկ կանգնինք:

Այս **տունին** (կամ՝ **տան**) մուտքը լայն է:

Քերթուածի առաջին **տունին** (բայց ոչ՝ **տան**) ոտքերը կաղ են:

Յարմար է տակաւին ըսել՝ **Սպիտակ տունի** բնակիչները եւ ոչ՝ **Սպիտակ տան, Լորտերու տունին** եւ ոչ՝ **Լորտերու տան**, քանի որ ասոնք սովորական տուներ չեն, այլ պետական-վարչական իշխանութիւններ խորհրդանշող կառոյցներ, սակայն պետք է ըսել, որ երկուքի պարագային

ալ «տան» սեռականը շատ տարածուած է, անշուշտ անգիտութեան հետեւանքով, բայց եւ այնպէս ընդհանրացած **անգիտութիւնը** հետզհետէ եւ անխուսափելիօրէն՝ նորին վեհանճնութիւն լեզուի թոյլտուութեամբ օր մըն ալ կը դառնայ **գիտութիւն**:

Մայր բառը գրեթէ միշտ կու տայ **մօր** այն բոլոր բաղադրութեանց մէջ, ուր ան կը պահէ իր հիմնական՝ էգ ծնողի իմաստը. օրինակ՝ **աստուածամայր-աստուածամօր, եղերամայր-եղերամօր, կնքամայր-կնքամօր, նախամայր-նախամօր, սանամայր-սանամօր**: Մնացեալ պարագաներուն ան կը հետեւի «ի» ընդհանրական հոլովումին. օրինակ՝ **ծովամայր-ծովամայրի, մայր (մայրի ծառը)-մայրի, քաղաքամայր-քաղաքամայրի** եւ այլն:

Ծանօթ.– 1. Երբ **մարմին** բառով կը բնորոշենք նիւթին երեք վիճակները՝ հաստատուն, հեղուկ եւ կազային, այս պարագային եւս անհնչիւնափոխ կը կիրարկենք զայն. օրինակ՝ այս հեղուկ **մարմինին** եւ ոչ՝ այս հեղուկ **մարմինի**: 2. Ակնարկելով սովորական սպիտակ տունի մը՝ կարելի է ըսել. «Այդ **սպիտակ տան** ծխնելոյզը կը ծխայ» կամ ակնարկելով անհատ լորտի մը սեփական տունին՝ կարելի է ըսել. «Այս **լորտին տան** դուռը միշտ բաց է»:

§128. Նոյն տրամաբանութեամբ ալ՝ «Միջերկրական **ծովին** (կամ **ծովուն**) մէջ խեղդուեցաւ», սակայն՝ «Աչքերուդ **ծովին** (ոչ **ծովուն**) մէջ խեղդուեցաւ...»:

Պապ՝ իբրեւ մեծհայր, թէեւ գրական արդի արեւմտահայերէնի մէջ կու տայ **պապի**, այսուհանդերձ երբեմն արեւելահայերէնի, երբեմն ալ բարբառներու թելադրանքով կ'ըսենք նաեւ **պապու**, որ այնքան ալ խրախուսելի չէ. սակայն Հռոմի քահանայապետի պարագային **բոլորովին** բացառուած է **պապու** հոլովածելը, այլ միայն՝ **պապի(ն)**:

Շահ գոյականը՝ «եկամուտ»-ի իմաստով, հաւասարապէս կու տայ **շահի** եւ **շահու**. «Անոր **շահին** (կամ **շահուն**) ու վնասին պատասխանատու չենք»: Իսկ երբ ան կը նշանակէ Պարսկաստանի թագաւորը, կարելի է ըսել միայն **շահի**. Բացառուած է **շահու** տարբերակը. «**Շահին** կենացը բարեմաղթանքներ ըրին ներկաները»:

Երբ **շարժում** կը նշանակէ որեւէ առարկայի ընթացք, երերում, տեղափոխութիւն, որ է այս բառին հնագոյն եւ հանրօրէն ծանօթ նշանակութիւնը, ապա կարելի է հաւասարապէս գրել **շարժումի** եւ **շարժման**. Թէեւ այս վերջինը այնքան ալ այլեւս ընտիր հոլովում մը չէ այս բառին համար, սակայն կան հնամուլներ, որոնք կը շարունակեն ըսել **շարժման**: Իսկ երբ ան կը նշանակէ որեւէ կազմակերպութիւն, հաւաքական գործունեութիւն կամ պայքար, ապա պատշաճ չէ **շարժման** ձեւը, պետք է ըսել **շարժումի(ն)**: Այսպէս, չենք կրնար ըսել. «Լեւոն Տէր Պետրոսեան ղեկավարն էր հայոց համազգային **շարժման**», այլ՝ **շարժումին**:

Երբ **երկիր** կը նշանակէ ազգային, վարչական, պետական տարածք, կրնայ հաւասարապէս տալ **երկրի** եւ **երկիրի**. «Այս **երկրին** (կամ **երկիրին**) սահմանները անպաշտպան մնացած են», կամ «մէկ **երկրէ** (կամ **երկիրէ**) ուրիշ երկիր փոխադրուիլ»: Իսկ երբ ան կը բնորոշէ մոլորակը՝ նախ կը գլխագրուի, ապա չի կրնար սղումով հոլովուիլ. կրնանք ըսել միայն **երկիրի(ն)**, բայց բնաւ երբեք **երկրի**. օրինակ՝ «**երկիրին** հեռաւորութիւնը Արեւէն...», – բայց ոչ՝ «**երկրի** հեռաւորութիւնը Արեւէն», կամ «**երկիրէն** դէպի Զրատ արձակուած տիեզերանաւ մը...», – բայց ոչ՝ «**երկրէն** արձակուած...»:

§128ա. Զոլովական տարբերութիւն կը ներկայացնէ նաեւ **շաբաթ** բառը՝ նայած, թէ ան կը նշանակէ եօթը յաջորդական օրե՞ր (եօթնօրեակ), թէ՞ այդ օրերէն վեցերորդը միայն, որ կը յաջորդէ **ուրբաթ**-ին: Առաջին պարագային կ'ըսենք **շաբաթ-շաբթուան** (շաբթուան մը հացը, շաբթուան մը վաստակը), իսկ երկրորդին՝ **շաբաթ-շաբթուան**, այսինքն՝ **շաբաթ օրուան** (շաբթուան հանդիպումը, շաբթուան այցելութիւնը). թէեւ, ամբողջական յստակութեան սիրոյն, կարելի է նաեւ վերջինին համար ըսել **շաբաթ օրուան**, որովհետեւ չի բաւեր ճիշտ խօսիլ, տակաւին պետք է մտածել, թէ մեր խօսակիցը կը կը ճանչնա՞յ ճիշտը:

§128բ. **Լուսին** բառը, իբրեւ մոլորակի կամ երկնային մարմինի անուն՝ յատուկ կամ հասարակ, հաւասարապէս կու տայ **լուսինի(ն)** եւ **լուսնի(ն)**, **Լուսինի(ն)** եւ **Լուսնի(ն)**, մինչ իբրեւ անձի յատուկ անուն կու տայ միայն **Լուսինի(ն)**. Բացառուած է **Լուսնի(ն)** ձեւը: Այնպէս ալ **գարուն** եղանակի անունը հաւասարապէս կու տայ **գարունի(ն)** կամ **գարնան**, սակայն իբրեւ իգական յատուկ անուն՝ ան կու տայ միայն **Գարունի(ն)**. Բացառուած է **Գարնան** ձեւը: **Չատիկ**, իբրեւ տօնի յատուկ անուն, կու տայ **Չատիկի(ն)** կամ **Չատկուան**, իբրեւ արական յատուկ անուն՝ միայն **Չատիկի(ն)**: **Մանուկ** հասարակ անունը կու տայ **մանուկի(ն)** ու **մանկան**, այս վերջինը շատ աւելի արեւելահայերէնի մէջ, իսկ **Մանուկ** յատուկ անունը կու տայ միայն **Մանուկի(ն)**: **Յարութիւն** հասարակ անունը հաւասարապէս կու տայ **յարութիւնի(ն)** եւ **յարութեան**, նմանապէս **Յարութիւն** տօնի յատուկ անունը. իսկ **Յարութիւն** անձի յատուկ անունը կու տայ միայն **Յարութիւնի(ն)**: **Սեւան** լիճի յատուկ անունը հաւասարապէս կու տայ **Սեւանի(ն)** եւ **Սեւանայ**, իսկ **Սեւան** անձի յատուկ անունը կու տայ միայն **Սեւանի(ն)**:

Իբրեւ ցամաքամասի անուն՝ **Ասիա** կու տայ **Ասիայի** եւ **Ասիոյ**, իսկ իբրեւ անձի անուն՝ միայն **Ասիայի**:

Անձի յիշեալ յատուկ անունները արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի մէջ կը հոլովուին նոյն ձեւով եւ ենթակայ են նոյն սեղմումներուն:

§129. Այս պարագային պետք է ուշադիր ըլլալ արեւելահայերէնէ կատարուած թարգմանութեանց, քանի որ արեւելահայերը այս զանազանութիւնները այս նոյն յաճախականութեամբ չունին, աւելի

Ճիշտը՝ հնչիւնափոխութեամբ (սղումով) հոլովումը գրեթէ պարտադիր օրինաչափութիւն է արեւելահայերէնի մէջ, ուստի շատ սովորական է արեւելահայուն համար ըսել «այս քերթուածի **երկրորդ տան** առաջին տողը...» կամ «վերին **մարմնի** առաջարկով» եւ այլն:

ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՅՈԳՆԱԿԻՆ (ՅՈԳՆԱԿԵՐՏՈՒՄ)

Ըստ մեր քերականության հանրօրեն ծանօթ կանոններուն՝

§130. Միավանկ պարզ բառերը, որոնց թիւը կ'անցնի հազարը, յոզնակի կը կազմեն **եր** մասնիկով՝ **ամպ-ամպեր, արտ-արտեր, գիրք-գիրքեր, զարդ-զարդեր, թուփ-թուփեր, խօսք-խօսքեր, ծառ-ծառեր, ծիլ-ծիլեր:** Արեւմտահայերէնը ընդհանրապէս միավանկ բառերու յոզնակին անհնչիւնափոխ կը կազմէ. այսուհանդերձ կան կարգ մը շեղումներ, օրինակ՝ **գիրք-գրքեր, դուռ-դռներ, միտք-մտքեր, սիրտ-սրտեր** եւ այլն. թելադրելի է, ոչ՝ պարտադիր, որ այսպիսիները եւս անհնչիւնափոխ կազմեն յոզնակին՝ **գիրքեր, դուռեր, միտքեր, սիրտեր**՝ միշտ ականջալուր մնալով բարեհնչութեան:

§130ա. Յատուկ ուշադրութեան արժանի են կարգ մը միավանկ գոյականներ, որոնք անցեալին՝ գրաբարի մէջ, «ն» բաղաձայնը ունէին իրենց վերջը, ինչպէս՝ **ակն, անձն, ափն** (եզերք), **բռն բուրզն, բուռն, գառն, գեղմն, դուռն, եզն, երկն, եօթն, թռն, ինն, լեռն, խաշն, կաթն, կամն, կողմն, հարսն, հիմն, հիւսն, ձեռն, ձուկն, ճիզն, ճուռն, մասն, մատն, մուկն, նուռն, շուրթն, ողն, ոսպն, ոտն, որդն, որմն, ունկն, ցերմն, ռունգն, սերմն, տասն, տուռն, փուռն**¹ եւ այլն: Ասոնց մեծ մասը աշխարհաբարի մէջ կորսնցուցած է բառավերջի «ն» բաղաձայնը եւ յոզնակի կը կազմէ **եր-ով առանց այդ ն-ին.** այսպէս են՝ **ակ, անձ, ափ, բուրգ, գեղմ, դուռ, երկ, կաթ, հիմ, կողմ, ձեռք, ճիզ, ճուռ, մաս, մուկ, ոտք, որդ, որմ, ոսպ, ունկ, ռունգ, սերմ, տուտ, փուռ.** ուրեմն ասոնք պարզապէս կու տան՝ **ակ-ակեր, անձ-անձեր, ափ-ափեր, դուռ-դուռեր**² եւ այլն:

Ուրիշներ եզակիի մէջ նմանապէս կը կիրարկուին առանց **ն-ի,** սակայն յոզնակի կազմութեան ատեն կարգ մը գրողներու քով երեւան կը հանեն իրենց այդ արմատական վաղեմի **ն-ն,** օրինակ՝ **բռն-բռներ, գառ-գառներ, դուռ-դռներ, եզ-եզներ, թռն-թռներ, լեռ-լեռներ, հարս-հարսներ, մատ-մատներ, շուրթ-շուրթներ.** արդ, ասոնք **ն-ով** կամ առանց **ն-ի** յոզնականացնելը որեւէ կայուն կանոնի ենթակայ չէ, հետեւաբար այնքան ատեն, որ ակնբախ անբարեհնչութիւն մը չ'առաջանար, ասոնք պետք է յոզնականացնել **եր-ով,** այսինքն՝ **դուռ-դուռեր, եզ-եզեր, թռն-թռներ, հարս-հարսեր, ձեռք-ձեռքեր, մատ-մատեր, շուրթ-շուրթեր:** Յամենայն դեպս, այստեղ կը գործէ ենթակայական դատողութիւնն ու ճաշակը, եւ կարելի չէ պահանջել կամ ակնկալել, որ բացարձակ միօրինակութիւն տիրէ. օրինակ՝ սովորական են **մատեր-մատներ, հարսեր-հարսներ** եւ նման երկկութիւններ մեր նորագոյն գրողներուն քով, մինչ Դ. Վարուժան, Գրիգոր Չոհրապէս եւ ուրիշներ հարիւր տարի առաջ ազատօրէն գրած են **մատեր, հարսեր**³ եւ այլն: Քանի մը հատը **ն-ն** վերածած է **ը-ի,** օրինակ՝ **եօթը, ինը, տասը,** եւ վերջապէս քանի մը ուրիշներ ալ **ն** բաղաձայնով հանդերձ անցած են աշխարհաբար, ինչպէս՝ **հիւսն, ողն, ստեղն.** ասոնք պարտադրաբար պիտի տան **հիւսն-եր, ողն-եր, ստեղներ**⁴. ուրեմն պետք է գիտնալ, որ այս վերջին խումբի գոյականներուն ետին երեւցող **ներ** հնչիւնախումբին միայն **եր-ն** է յոզնակերտը, իսկ **ն** բաղադրիչը արմատական է:

1. Բառավերջի ն-ի կորուստը յատուկ է բազմավանկ բառերու եւս. օրինակ՝ նախկին գագաթն, որ կու տայ գագաթն-ա-կէտ, աշխարհաբարի մէջ դարձած է գագաթ, այլեւ՝ ատամն-ատամ, ամառն-ամառ, ձմեռն-ձմեռ, ուսումն-ուսում, հատուցումն-հատուցում եւ այլն: Ասոնք բոլորը իրենց յոզնակին կը կազմեն ներ-ով՝ իբրեւ բազմավանկ բառեր՝ գագաթներ, ատամներ եւ այլն:

2. Այս եւ նմանները՝ միավանկ թէ բազմավանկ, բարդութեան ատեն կրնան տարբեր վերաբերում ցոյց տալ բառավերջի **ն-ին** հանդէպ. օրինակ՝ **ակ**, սակայն **բիւրակն. անձ,** սակայն **վեհանձն. մաս,** սակայն **մասնաւոր-մանրամասն** եւ այլն, այսինքն՝ բարդութեան մէջ կրնան վերականգնել «ն»-ն. այսպէս է, որովհետեւ բառակազմութիւնը հակամետ է հիմնուելու գրաբարեան բառաձեւերու եւ կաղապարներու վրայ:

3. Կարգ մը տատանող յոզնակիներ, ինչպէս՝ **հարս, մատ, դուռ...** դառնալով բարդ բառի երկրորդ բաղադրիչ, յոզնակի կը կազմեն միայն **եր-ով.** այսպէս՝ **հարս-նորահարսեր, մատ-բթամատեր, նախադուռ-նախադուռեր:**

4. Այս բառը քիչ մը զարտուղի կարգավիճակ ունի. ան օժտուած է նախադաս եւ յետադաս գաղտնականկերով՝ **(ը)ստեղ(ը) ն** (տե՛ս ստորեւ §132). այսու բնական հակում մը ունինք երկվանկ հաշուելու զայն եւ յոզնակին կազմելու **ներ-ով,** այսինքն՝ **ստեղներ:** Բայց ահա բարեհնչութիւնը արգելք կը հանդիսանայ նման կազմութեան մը, եւ իր ոճը խնամող հայը կ'ըսէ **ստեղներ.** ճիշտ այսպէս ալ բազմիցս մէջբերած են զայն թէ՛ Մալխասեանը, թէ՛ Ակադեմիայի բառահատորը: **եր-ով** յոզնակի կը կազմեն նաեւ՝ **արքայազն-արքայազներ** (սակայն՝ **արքայազուններ), բեւեկն-բեւեկներ, դիւցազն-դիւցազներ** (սակայն՝ **դիւցազուններ), շողակն-շողակներ, հետիոտն-հետիոտներ,** բայց՝ **այծոտն-այծոտներ** (այծի ոտք ունեցող) բառերը:

§131. Բազմազան պարզ բառերը, որոնց թիվը անհամեմատ ավելի մեծ է, յոզնակի կը կազմեն **ներ** մասնիկով՝ **մատիտ-մատիտներ, քաղաք-քաղաքներ, ընտանիք-ընտանիքներ**: **Ն**-ով վերջացող բառերը ուրեմն պիտի ունենան կրկնակի **ն**. ինչպես՝ **աւազան-աւազաններ, սեղան-սեղաններ, պատուհան-պատուհաններ, մատեան-մատեաններ, դասարան-դասարաններ** եւ այլն: Չանց կ'ընենք այստեղ յոզնակերտ միւս մասնիկներու անդրադարձը՝ **աւագ-աւագանի, մատ(ն)-մատուկ, բանջար-բանջարեղէն, դեղ-դեղորայք, մարդ-մարդիկ, կիլիկեցի-կիլիկեցիք, պարոն-պարոնայք, տղայ-տղաք**¹ եւ այլն:

Վերոնշեալներու յոզնականացումի իւրացումն ու կիրարկումը առհասարակ դժուարութեան չի հանդիպիր. թոթովախօս մանուկէն մինչեւ գառամեալ ծերունին, գրաճանաչն ու անգրաճանաչը հաւասարապէս ճիշտ կը կիրարկեն զանոնք: Եւ դժուար է պատկերացնել հայ մը, որ ըսէ գիւղներ կամ քաղաքեր. այդպէս ալ միւսները:

§132. Անդին կը գտնենք խումբ մը գոյականներ, որոնք «մէկուկէս վանկանի» կը կոչուին. ասոնք օժտուած են խուսափուկ արտասանուող ու չգրուող **ը**-ով մը, որ կը կազմէ գաղտնավանկ մը: Այդ գաղտնավանկը կրնայ գտնուիլ բառին սկիզբը, օրինակ՝ **բնագո, բնիկ, բլուր, բրիչ, գնորդ, գրիչ, գրող, դպիր, զրոյց, դպրոց, թրթիռ, թրթուր, թրիք, լճակ, խնջոյք, խրատ, հիւսն, մկան, վկայ, սխալ, սլաք, տնանկ** եւ այլն. այսպիսիները **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոզնակին՝ **բ(ը)նագո-ներ, բ(ը)լուր-ներ, մ(ը)կան-ներ** եւ այլն, կարծես ասոնք լիարժէք երկվանկներ ըլլային: Կարգ մը ուրիշներու գաղտնավանկը կը գտնուի բառին վերջը, օրինակ՝ **ագոյր, անգո, աստղ, արկո, գամփռ, դուստր, եգր, լիտր, ծաղր, կայսր, կուպր, հիւսն, մեղր, ոսկր, որմ, սակր, սանտր, վագր, տագր, տարր, տետր** եւ այլն եւ որոնք **եր**-ով կը կազմեն իրենց յոզնակին. այսպէս՝ **անգ-դեր, աստ-դեր, արկ-դեր, եգ-րեր, դուստրեր, կայսրեր, սանտրեր, վագ-րեր, տետ-րեր, տարրեր**. պէտք է խուսափիլ այս վերջիններէն ոմանց եռավանկ արտասանութենէն՝ **ար-կըղ-ներ, գամ-փըռ-ներ, դուս-տըր-ներ, կայ-սըր-ներ**², **սան-տըր-ներ** եւ այլն: Ասոնցմով բարդուած գոյականները իրենց կարգին **եր**-ով կը կազմեն յոզնակին. օրինակ՝ **դրամարկղեր, ճամբեզրեր, արքայադուստրեր** եւ այլն:

Պարագան նոյնն է այն մէկուկէս վանկանիներուն, որոնց **ը** ձայնաւորը բառին սկիզբն է. այսպիսիները կը սկսին **սկ, սպ, ստ, սթ, սք, սփ, գք, գգ, շտ** բաղաձայններով. օրինակ՝ **(ը)սկիզբ-ներ, (ը)ստիկն-ներ, (ը)սպայ-ներ, (ը)սպունգ-ներ, (ը)զգեստ-ներ, (ը)շտապ-ներ**:

Ուրեմն մինչեւ այստեղ մասնաւոր շփոթ գոյութիւն չունի:

§133. Շփոթը կը սկսի բարդ բառերու յոզնակիի կազմութեան պարագային. սակայն ո՛չ բոլորին:

Բացարձակապէս ոչ մէկ շփոթի առարկայ է եւ ոչ մէկ մտային ճիգ կը պահանջէ յոզնականացումը այն բարդ բառերուն, որոնց երկրորդ

1. Պէտք է խուսափիլ **տղաքներ** ձեւէն, որ կրկնակ յոզնակի մըն է, նոյնիսկ եթէ մեր կարգ մը ընտիր գրողները կիրարկած ըլլան զայն, ինչպէս՝ «Լեզուն անուշ գոր խօսեր էին անուշ **տղաքներ...**» (ՎԹ, «Լեզուն որով գրեցի»), «**Տղաքնե՛ր**,– ըսաւ ուրիշ մը,– վաղը հայոց Կաղանդն է» (ՌՍ, «Կռունկը»), «Այս մարդերն ու **տղաքները** հեւ ի հեւ կը վազէին» (անդ, «Ահաւոր տարակոյսը»),– «Կան **տղաքներ**, որք չգիտեն թէ իրենց հայրն...» (Մ. Կիւրճեան, ՆԳԲ, Էջ 40): «Այս **անձինքներն...** մեծ գումարներ ժողովեցին» (Պօղոս Պոյնուէրիեան, «Առաջին քայլ», Էջ 10): Այլեւս ժամանակավրէպ են ու բեռ մըն են լեզուին **երիկամուկ-երիկամուկներ, ծնողք-ծնողքներ, նախնիք-նախնիքներ, պահանջմուկ-պահանջմուկներ** (Որբա՛ն մեղմ էին մեր **պահանջմուկները**– Օտեան, «Փանջուկի», Ե. Նամակ) եւ նմանները, որոնց փոխարէն արդի արեւմտահայերէնը կը նախընտրէ **երիկամ-երիկամներ, ծնող-ծնողներ, նախնի-նախնիներ, պահանջ-պահանջներ** ըսել:

Ծանօթ.– Կրկնակ յոզնակին բոլորովին խորթ չէր գրաբարին եւս. օրինակ՝ «**Գրեանք** բանային, եւ այլ գիրք բացաւ կենաց» (Յովհ. Յայտ. Ի/12),– ուր **գրեան** յոզնակին կրկնուած է:

2. Մ. Աբեղեան հետեւողականօրէն եռավանկ **ներ**-ով կը կիրարկէ այս գոյականները՝ **արկղներ, դուստրներ** եւ այլն: Մինչեւ իսկ **տարրներ**՝ փոխան **տարրեր**-ու «ՅՅԳՊ.2, Էջ 305): Աճառեան նմանապէս կը գրէ **կայսրներ**. «Ընդունելով իր թագը Ֆրեդերիկոս եւ Յենրիկոս **2. կայսրների** ձեռքից...» (ՀԼՊ.2, Էջ 297): «Յայնազգի **կայսրներու** վրայ... ճշդելու համար դեմքը **կայսրերուն**» (Մեսրոպ ճանաչեան, «Յայ գրականութիւն», Էջ 240):

1. Տարբեր է կացութիւնը հայրենի միջավայրի մէջ, ուր դպրոցական մակարդակին՝ լրջութեամբ ու հետեւողականութեամբ կ'ուսուցուի կանոնը ուսուցիչներու կողմէ, որոնք բաւականաչափ կը տիրապետեն անոր: Ասկէ բացի, այնտեղ կը գտնենք բազմաթիւ բառարաններ, որոնց մէջ մէկ առ մէկ արձանագրուած է իւրաքանչիւր միավանկ վերջաբաղադրիչ ունեցող բարդ բառի յոգնակին. թունեք նման բառարաններէն Էդուարդ Աղայեանի բացատրական երկհատոր բառարանը, Փառանձեմ Մէյթիխանեանի ուղղագրական բառարանը, Աշոտ Ե. Քնարիկ Սուքիասեաններու «Ձեւակազմական բառարան»-ը (2002), իսկ Դաւիթ Գիւրջինեան Եւ Աշոտ Մարութեան իւրաքանչիւրը առանձին գրքոյով համադրած են բոլոր միավանկ վերջաբաղադրիչով բառերը եւ տուած անոնց յոգնականացումի առանձնայատկութիւնները: Արեւելահայ ուսուցիչը, խմբագիրը, գրողն ու քարտուղարը, ըսենք՝ հայերէն գրողը առհասարակ, այս բոլորին օժանդակութեամբ է որ կ'առաջնորդուի՝ անկախ իր ստացած ըստ ամենայնի լայն ծանօթութիւններէն՝ դպրոցական սեղաններու շուրջ: Նման ձեռնարկներու կշռոյն իսկ չունինք արեւմտահայ իրականութեան մէջ, սակայն նման պակասի մը գիտակցութիւնն ալ չունինք:

արմատը բազմավանկ է. ասոնք յոգնակին մեքենականօրէն կը կազմեն **ներ** մասնիկով. օրինակ՝ գիւղա**քաղաք**-գիւղա**քաղաքներ**, ննջաս**ենեակ**-ննջաս**ենեակներ**, ճաշաս**եղան**-ճաշաս**եղաններ** եւ այլն, ճիշտ ինչպէս անսխալ պիտի ըսէինք՝ քաղա**ք**-քաղա**քներ**, սենեակ-սենեակ**ներ**, սեղան-սեղան**ներ**:

Գայթակղութեան քարը կը գտնուի ճիշտ հո՛ն, ուր բարդ բառին երկրորդ կամ վերջին արմատը միավանկ է. այսպիսիները կը կոչուին «միավանկ վերջաբաղադրիչով բարդ բառեր»:

Չենց այստեղ կը սկսին դժուարութիւնները:

Երբ բարդ բառին երկրորդ արմատը միավանկ է, ապա կը ներկայանայ երկու պարագայ. ա) տուեալ բարդ բառը իր յոգնակին կրնայ կազմել **եր**-ով, օրինակ՝ նախամարդ-նախամարդ**եր**, գետածի-գետածի**եր**, մարզադաշտ-մարզադաշտ**եր** եւ այլն. բ) այլ բառեր յոգնակին կը կազմեն **ներ**-ով, օրինակ՝ պատմագիր-պատմագիր**ներ**, հայագետ-հայագետ**ներ**, երկրաչափ-երկրաչափ**ներ**, խոտակեր-խոտակեր**ներ** եւ այլն:

Ահա այս զանազանութիւնն է, որ արդի արեւմտահայը՝ լրագրող, գրող, ուսուցիչ եւ անշուշտ դպրոցական, կա՛մ բոլորովին կ'անգիտանա՛յ, կա՛մ չի յաջողիր ընել՝ տեղիք տալով համատարած սխալագրութեան:

Անոր ակնարկած են ու զայն կանոնակարգել փորձած են արեւմտահայ գրեթէ բոլոր դասագիրքերը, սակայն այն չափով ու ձեւով որ սերտուած է կանոնը, դժուար թէ ան որեւէ օգուտ բերեր մեր լեզուն սորվողներուն ու կիրարկողներուն: Ա՛լ զանց կ'ընեմ անոր երբեմն սխալ, կամայական ու խայտաբղետ բանաձեւումի եւ ուսուցումի պարագաները նո՛յն այդ դասագիրքերուն ճամբով, որոնց որդեգրումը մեր դպրոցներուն կողմէ ոչ մէկ վերահսկողութեան ենթակայ է: Մեր դպրոցականները երբեմն 14 տարի հայկական դպրոց կը յաճախեն՝ առանց դոյզն գաղափար մը կազմելու յիշեալ այլազանութիւնը տնօրինող կանոնի մը մասին, ա՛լ ուր մնաց, որ տիրապետեն անոր: Եւ ոչ միայն դպրոցականները, երբեմն 10-20 հատորի հեղինակներ, այլեւ տասնամեակներու ուսուցիչներ ու խմբագիրներ ոչ մէկ գաղափար ունին նման կանոնի մը գոյութեան մասին, բոլորովին անտեղեակ են հարցին, ա՛լ ուր մնաց, թէ կիրարկեն եւ ուսուցեն զայն իրենց աշակերտներուն եւ շրջապատին. ո՞րք եւ ինչպէ՞ս փնտռել այս առեղծուածին բացատրութիւնը¹:

ՄԻՎՎԱՆԿ ԵՒ ԲԱԶՄՎՎԱՆԿ ԲԱՌԵՐՈՒ ՅՈԳՆԱԿԻՆԵՐԸ

§134. Ի՞նչ կանոնի հիմամբ տեղի կ'ունենայ այս զանազանութիւնը:

1. Ուրեմն **եր**-ով իրենց յոգնակին կը կազմեն միավանկ վերջաբաղադրիչով այն բարդութիւնները, որոնց երկրորդ արմատը առարկայանիշ է, եւ

բարդութեան ընդհանուր իմաստը կը նոյնանայ այդ առարկայանիշ արմատի իմաստով. օրինակ՝ **Նախամարդը մարդ** մըն է (որ կանխած է արդի մարդը), եւ ինչպէս որ **մարդ** կու տայ **մարդէր**, ապա **Նախամարդ** պիտի տայ **Նախամարդէր**. **գետածին ձի** մըն է (այսինքն՝ ձիու նմանցուած անասուն մը, որ գետին մէջ կ'ապրի), եւ քանի **ձի** կու տայ **ձիէր**, **գետածի** ալ կու տայ **գետածիէր**. **մարզադաշտը դաշտ** մըն է (որ մարզումի կը ծառայէ), քանի **դաշտ** կու տայ **դաշտէր**, ապա **մարզադաշտ** ալ կու տայ **մարզադաշտէր**, այսպէս ալ՝ **երգ-երգեր-քայլերգեր**, **հայ-հայեր-արեւմտահայեր**, **գիրք-գիրքեր-դասագիրքեր**, **քար-քարեր-խաչքարեր** եւ այլն: Պէտք է նկատել, որ քանի այս բարդութեանց երկրորդ բաղադրիչը գոյական մըն է, այս պարագային բարդութեան ընդհանուր իմաստը ունի առարկայական՝ գոյականական նշանակութիւն, այսինքն՝ կը պատասխանէ **ո՞վ** կամ **ի՞նչ** հարցումներուն, որոնք յատուկ են գոյականին. **ո՞վ** - **մարդ** (Նախամարդ), **ի՞նչ** - **ձի** (գետածի), **ի՞նչ** - **դաշտ** (մարզադաշտ) եւ այլն: Այս նոյն տրամաբանութեամբ՝ **ազդագանգեր**, **ազդալամբեր**, **ազդալոյսեր**, **ազդանիշեր**, **ահագանգեր**, **աղբակոյտեր**, **բանավեճեր**, **բռնագաղթեր**, **գինեձօներ**, **գինետուններ**, **գլխացաւեր**, **գիւղապետեր**, **գլխագրեր**, **գործադուլեր**, **դաշտավայրեր**, **դասակարգեր**, **դասապահեր**, **դրամատուններ**, **երկրաշարժեր** (շարժում), **տեղաշարժեր**, **զօրաշարժեր**, **զօրագունդեր**, **լրագրեր**, **լեռնանցքեր**, **խաղաթուղթեր**, **ծովափեր**, **ծովախորշեր**, **համակարգեր**, **հողատերեր**, **հողաթումբեր**, **հօրաքոյրեր**, **ձեռագրեր** (ձեռքի գիր), **ճգնաժամեր**, **մօրաքոյրեր**, **յենակետեր**, **նշանաձողեր**, **շիրմաքարեր**, **շքամուտքեր**, **շքերթեր**, **ուղեբեռ(ն)եր**, **ջրհորեր**, **սակաւապետեր**, **սրբավայրեր**, **ստորակետեր**, **սփիւռքահայեր**, **վերջակետեր**, **փաստաթուղթեր**, **քաղաքապետեր**, **օրհներգեր** եւ այլն:

2. Իսկ **ներ**-ով իրենց յոգնակին կը կազմեն այն բարդութիւնները, որոնց ընդհանուր իմաստը ցոյց կու տայ՝ ա) բան մը **ընողի**, կամ բ) բան մը **ունեցողի**, կամ գ) բան մը **եղողի**, կամ դ) կացութեան մը մէջ **գտնուողի** նշանակութիւնը. ասոնց միավանկ բաղադրիչը սովորաբար բայարմատ մըն է, շատ յաճախ ալ գոյական մը, իսկ ստացուած բարդ բառերը, գոյականներ ըլլալով հանդերձ, դերբայական կամ ածականական բաւական շեշտուած իմաստ եւս ունին:

ա) Բան մը ընող, ըրած, եղած

Այս նշանակութիւնը կը ստանանք ընդհանրապէս, երբ վերջին բաղադրիչը բայարմատ մըն է. օրինակ՝ **ականատեսներ**, **արիւնախումներ**, **բանասերներ** (սիրող), **բարձրադիրներ** (բարձր դրուած կամ բարձր դիրք ունեցող), **գիշերապահներ** (պահող), **գնդացիներ**, **գրագիրներ** (գրող), **դասալիքներ** (լքող), **դերբայներ** (բայի դերը կատարող կամ բայը փոխարինող), **դիպուկահարներ**, **դռնապաններ** (դուռը պահող, պահպանող), **հոգեբաններ**, **լեզուագէտներ**, **մակբայներ**, **մենադիրներ**, **երկրաչափներ** (չափող), **ինքնաշարժներ** (ինքնիրեն շարժող սարք),

խանութայաններ, խմբագիրներ (գրող), հողագործներ (գործող), մսակերներ (ուտող), նռնականետներ, նորածիններ (ծնող, ծնած), շաղկապներ (միասին կապող), ուղղաթիռներ, ռմբածիզներ, ջրկիրներ (կրող), սերմնացաններ (ցանող), փայտահատներ (հատող, կտրող), օրինախախտներ (խախտող) եւ այլն:

բ) Բան մը ունեցող

Առիւծասիրտներ, արծուաքիթներ, բազմաձայններ (բազում ձայներով օժտուած), բազմավանկներ, բարեսիրտներ (բարի սիրտ ունեցողներ), բթամիտներ, գեղադէմներ, գերադասներ (բարձր դաս կամ դիրք ունեցող կամ բարձր դասուած), գինեմոլներ, գործազուրկներ, խաժակ(ն)-խաժակ(ն)ներ, խեցեմորթներ, կակղամորթներ, կենդանակերպներ, մեծամիտներ, մեծատուններ¹ (մեծ տուն ունեցող, մեծահարուստ), միավանկներ, նախագահներ (առաջին արժողը՝ գահը ունեցող, գրաւող), բազմավանկներ, վաչկատուններ (վաչը՝ կառքը, իբրեւ տուն ունեցողներ), յովազակերպներ, շիկահերներ, ջլաթեւներ, ուղղաթեւներ, սեւամորթներ, փափկամորթներ եւ այլն: Պէտք է նկատել, որ այս խումբի գոյականներէն շատերուն առաջին արմատը ածական մըն է, եւ ասոնք բոլորը ազատօրէն կրնան գործածուիլ նաեւ իբրեւ ածական:

1. **Մեծատուն** հասկացութիւնը հին եգիպտերէնի մէջ յանգած է թագաւորի, փարաւոնի հասկացութեան (Per-տուն, Aa-մեծ) Per.aa (մեծատուն), որ հետզհետէ արտասանուած է **pharao(ո)-փարաւոն**: Նոյն հասկացութիւնը տարածուած է սպանախօս ժողովուրդներու մէջ եւս **casa grande** ձեւով:

§134ա. Այս կանոններուն տակ կ'երթան բազմահազար բառեր, եւ ակնկալելի չէ, որ անոնք բոլորը եւ բոլորին կողմէ միօրինակ ընկալուին ու կիրարկուին: Շեղումներն ու խախտումները սովորական են՝ ընդհանրապէս կանոնի չիմացութեան, երբեմն ալ անտարբերութեան, անուշադրութեան, անփութութեան ու մանաւանդ դպրոցական անբաւարար ուսուցումի հետեւանքով, որ արեւմտահայերուս մէջ հետզհետէ աւելի կը շեշտուի: Միւս կողմէ՝ կայ նաեւ կանոնին ներկայացուցած կնճռոտութիւնը, որ յարատեւ ուշադրութիւն ու զգօնութիւն կը պահանջէ հայերէն խօսողէն ու մանաւանդ գրողէն: Բայց կարելի է տեղէ մը սկսիլ ու **հետզհետէ** նուազեցնել սխալագրութիւնները, որոնք դժբախտաբար շատ տարածուած են մեր մէջ²:

2. Արեւմտահայերէն՝ Այտընեան չէ անդրադարձած հարցին: Չապել Ասատուր կու տայ հետեւեալ բանաձեւումը. «Երբ իրենց վերջին բառը միավանկ է, բարդ բառերը երբեմն **ներ**-ով եւ երբեմն **եր**-ով յոգնակի կ'ըլան, ինչպէս՝ **յողացաւեր, արժեթուղթեր, գրագետներ, նաւավարներ**» (Բ. գիրք, 1922, էջ 31). ան չի բացատրեր կանոնը, չ'ըսեր, թէ ինչո՞ւ առաջին երկուքը **եր**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին, միւսները՝ **ներ**-ով: Աւելի գիտական մօտեցում ունի Գագանճեան, որ սակայն թերի ըլլալէ չի դադրիր. «**եր**-ով յոգնակի կ'ըլլան այն բազմավանկ բարդ բառերը, որոնց ... բաղադրիչ երկրորդ բառը միավանկ անուն մըն է եւ բարդութեան մէջ կը պահէ իր բուն իմաստը. օրինակ՝ **գետածի-գետածիեր, զօրագունդ-զօրագունդեր, բաժնեթուղթ-բաժնեթուղթեր, ածխահանք-ածխահանքեր, բայց՝ քարասիրտ-քարասիրտներ, մարդասէր-մարդասէրներ, սիրամարգ-սիրամարգներ***, բուսաբան-բուսաբաններ, գինետուն-գինետուններ» («Բարձրագոյն եւ լրացուցիչ», 1924, §209), – եթէ տրուած բանաձեւումին յոյսին տակ կարելի է ըմբռնել, թէ ինչո՞ւ առաջին չորսը յոգնակի կը դառնան **եր**-ով, ապա ոչինչ կ'ուսուցեն մնացեալ հինգ օրինակները, մանաւանդ որ սխալ

յոգնականացուած են **սիրամարգ** ու **գինետուն** բարդ բառերը, որոնք պետք է տային **սիրամարգեր** ու **գինետուններ**:

*Գազանճեան, «Նոր հայկազեան»-ի հետետողութեամբ, **սիրամարգ**-ը ընկալած է իբրեւ «մարգը սիրող»,– միևնչեռ ան կը նշանակէ «չինական թռչուն» (**սինա**-չինական, **մուրգ**-թռչուն, տեսնել «Արմատական»-ի մէջ):

Միավանկ վերջաբաղադրիչ արմատներ

- **ազդ**. այս արմատով աշխարհաբարը կազմած է **գովազդ**, **լուսազդ**, **մահազդ**, **որմազդ** եւ այլն, որոնց մէջ **ազդ** արմատը կը պահէ իր գոյականական իմաստը՝ **գովքի ազդ**, **լուսաւոր ազդ**, **մահուան ազդ**, **որմին կցուած ազդ**, ուրեմն՝ **գովազդեր**, **լուսազդեր**, **մահազդեր**, **որմազդեր**: **Բնազդ** բառին մէջ այդ արմատը բոլորովին տժգունած է, հետեւաբար այս մէկը բնական հակումով պիտի արտասանենք **բնազդներ**:

Ծանօթ.– Աղայեան կը թելադրէ **գովազդեր**, **լուսազդեր**, **մահազդեր**, **որմազդեր**, իսկ Մէյրաբիանեան «բոլոր **ազդ**-ով բարդութիւններու յոգնակին» կը թելադրէ կազմել **ներ**-ով, այսինքն՝ **գովազդներ**, **լուսազդներ**, **մահազդներ**, **որմազդներ**: Գիւրջինեան կը թելադրէ **գովազդներ**, **մահազդներ**. չունի միւս երկուքը:

- **անցբ**. ամենէն շատ շփոթներու տեղիք տուող արմատներէն մէկն է:

Երբ այս արմատով կազմուող բառին մէջ յստակ ընկալելի է **ճեղքի**, **արանքի**, **ծակի** առարկայական գաղափարը, ապա ընդհանրապէս դիւրաւ այսպիսիները յոգնակի կը դարձնենք **եր**-ով, օրինակ՝ **գետանցբ**-**գետանցքեր** (գետի այն կէտը, ուրկէ կարելի է մէկ ափէն միւսը անցնիլ), **շեղանցբ**-**շեղանցքեր**, **ծխանցբ**-**ծխանցքեր**, **ձեղնանցքեր**, **միջանցբ**-**միջանցքեր**, **նրբանցբ**-**նրբանցքեր**, **սողանցբ**-**սողանցքեր**, **քարանցբ**-**քարանցքեր**, **քթանցբ**-**քթանցքեր** (ռունգեր), **օղանցբ**-**օղանցքեր**: Իսկ երբ բարդ բառը ցոյց կու տայ անցնելու շարժումը, գործողութիւնը՝ անցումը, կամ երբ ան խզուած է իր առարկայական նշանակութենէն, հակամետ ենք զայն յոգնականացնելու **ներ**-ով. օրինակ՝ **գետանցքներ**, **լեռնանցքներ** (լեռան մէկ կողմէն միւսը անցնիլը), **նրբանցքներ**, **ջրանցքներ**: Երբ **լուսանցբ** ըսելով նկատի ունինք այն ճեղքը կամ անցքը, ուրկէ լոյսը կը թափանցէ, ապա այս մէկը հեշտութեամբ կու տայ **լուսանցքեր**. իսկ երբ կը հասկնանք էջի մը սպիտակ մասը, ուր ոչինչ գրուած է կամ կը գրենք, ապա կը ստանանք **լուսանցքներ**: Իբրեւ անցք չեն ընկալուիր նաեւ **առանցքը**, **զօրանցքը**, **տողանցքը**, **քղանցքը**, որոնք կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմավանկ բառեր եւ կու տան **առանցքներ**, **զօրանցքներ**, **տողանցքներ**, **քղանցքներ**:

Անց-ով աւարտող գոյականները՝ **գետանց**, **ժամանց**, **շրջանց**, **վազանց**, կու տան **գետանցներ**, **ժամանցներ**, **շրջանցներ**, **վազանցներ**: Ասոնցմէ ոչ մէկը նիւթական անցքի կամ անցակետի նշանակութիւն ունի:

Իսկ **գերազանց, երդմազանց, ուխտազանց** արդեն **ներ**-ով կը կազմեն յոզնակին. ասոնց մէջ շատ զգալի է ածականական իմաստը եւ երեքն ալ բան մը ընող կը նշանակեն: Այս բոլորէն ետք դժուար է ակնկալել, որ **անցք** վերջաբաղադրիչը ունեցող բոլոր գոյականները միակերպ ընկալուին ու կիրարկուին բոլորին կողմէ անխտիր:

- **բան**. արդի հայերէնի մէջ այս արմատի դասական իմաստը գրեթէ լրիւ մթազնած է, եւ ան իրմով կազմուած բոլոր բարդութեանց մէջ կ'ընկալուի իբրեւ վերջածանց, ուստի այդ բարդութիւններն ալ իրենց յոզնակին կը կազմեն **ներ**-ով. օրինակ՝ ա) **աստուածաբաններ, բուսաբաններ, լեզուաբաններ, կատակաբաններ, կոկոզաբաններ, հնաբաններ, հոգեբաններ, ճոռոմաբաններ, միաբաններ** եւ այլն, որոնք ցոյց կու տան տուեալ մարզի մէջ մասնագիտացած անձեր: Պարագան նոյնն է **բնաբան, յառաջաբան, նախաբան, նշանաբան, վերջաբան** բառերուն համար, որոնք մասնագիտական եզրեր չեն թէեւ, միւս կողմէ, սակայն, բան-ի «խօսքի» հասկացութիւնը չեն թելադրեր արդի հայուն, որ ասոնք կը յոզնականացնէ **ներ**-ով՝ **բնաբաններ, յառաջաբաններ, նախաբաններ, նշանաբաններ, վերջաբաններ**:

Ծանօթ.– Եդ. Աղայեան կու տայ՝ (յ)առաջաբան-ներ, նախաբան-ներ, նշանաբան-եր, վերջբան-եր, ինչ որ անըմբռնելի է, քանի որ այս չորսին բառային կաղապարները ամեն տեսակետով կը համընկնին. ուրեմն ինչո՞ւ առաջին երկուքը **ներ**-ով, մինչ միւս երկուքը կը յոզնականանան **եր**-ով: Իսկ ժամանակակիցներէն Գիւրջիսեան եւ Մեյրիխանեան բոլորին համար, ներառեալ **բնաբան**, միահամուռ կը թելադրեն **-ներ յոզնակերտը**: Այս եւ նման մոլորեցուցիչ մօտեցումները, դժբախտաբար, աւելի կը դժուարացնեն միօրինականացումի ճիգերը:

Աշխարհաբարը ունի **բան** անկախ արմատը, որ կ'ընկալուի իբրեւ գոյական եւ կը նշանակէ «անորոշ բնոյթի հասկացութիւն մը՝ իր, առարկայ, երեւոյթ, դէպք, պատահմունք» եւ այլն՝ մօտենալով անորոշ դերանուններուն. օրինակ՝ «Բան մը պիտի ըսեմ»,– իր այս իմաստով ան որեւէ բարդութեան մէջ չի մտներ, ուստի ոչ մէկ նմուշ ունինք համապատասխան բաղադրիչով:

- **բուժ**. այս վերջաբաղադրիչով ստացուած բոլոր բարդութիւնները **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոզնակին, քանի բոլորն ալ **բուժող** կը նշանակեն, այսպէս՝ **ատամնաբուժներ, բեկաբուժներ, հոգեբուժներ, վիրաբուժներ** եւ այլն:

- **գաղթ**. կը հանդիպինք **ներգաղթ** եւ **արտագաղթ** բառերուն մէջ, որոնք կը նշանակեն **գաղթ դէպի ներս** եւ **գաղթ դէպի դուրս**, այլ խօսքով՝ ունին բոլորովին առարկայական իմաստ, ուստի կու տան **ներգաղթեր** եւ **արտագաղթեր**:

- **գար**. այս վերջաբաղադրիչը կրող բոլոր բարդութիւնները **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **խելագարներ** (խելքով հիւանդ), **մտագարներ**, **ջղագարներ**, **սրտագարներ**, **ցաւագարներ** եւ այլն:

- **գիծ**. այս վերջաբաղադրիչով կազմուող բոլոր բարդութիւնները կը պահեն իրենց առարկայական նշանակութիւնը, ուրեմն՝ **յատակագիծեր**, **նախագիծեր**, **ուղեգիծեր**, **ուղղագիծեր**, **ուրուագիծեր**, **սահմանագիծեր**, **վարքագիծեր**, **տրամագիծեր**, **փակագիծեր**, **օրինագիծեր** եւ այլն: Թելադրելի է սղումը՝ **յատակագծեր**, **նախագծեր**, **ուղեգծեր** եւ այլն

- **գիր**, որ հաւասարապէս կը նշանակէ **գիր** ու **գրութիւն**, բայց նաեւ **գրող**. օրինակ՝ **ամսագիր**, որ է ամեն ամիս հրատարակուող գիր կամ գրութիւն, ուրեմն՝ **ամսագրեր**, իսկ **գրագիր** ցոյց կու տայ պաշտօնեայ, որ կը գրէ, կը շարադրէ, ուրեմն՝ **գրագիրներ**:

Յատուկ ուշադրութեան կը կարօտին այն բառերը, որոնք հաւասարապէս կրնան մէկ կողմէ՝ **բան մը** եւ միւս կողմէ՝ **բան մը ընող** նշանակել. օրինակ՝ **կտակագիր**, որ է ա) կտակը, կամքը բանաձեւող գրաւոր փաստաթուղթ, եւ բ) այդ կտակը գրող անձը:

Բաղդատել նաեւ՝

<u>Գիր +եր</u>	<u>Գրող+ներ</u>
ամսագրեր	առակագիրներ
դեղագրեր	գիւղագիրներ
զարդագրեր	գրագիրներ
լրագրեր	խմբագիրներ
ծրագրեր	կենսագիրներ
կանոնագրեր	մատենագիրներ
մեղայագրեր	նամակագիրներ
նկարագրեր	նշանագիրներ ¹
նշանագրեր	նորագիրներ
ճակատագրեր	պատմագիրներ
վաւերագրեր	վիպագիրներ
օրագրեր	տարագիրներ

1. **Նշանագիր**՝ իբրեւ գրային նշաններ, կու տայ **նշանագրեր**, իսկ իբրեւ նշաններ գրող կու տայ **նշանագիրներ**:

Եթէ առաջին սիւնակի բառերուն յոգնակին փորձենք անհնչիւնափոխ կատարել եւ զայն արտասանել **լրագիրեր** ձեւով, ապա հակում պիտի յառաջանայ ըսելու **լրագիրներ**, որ սխալ է. լրագիրը բան մը գրող չէ, գրաւոր լուրերու պատճենն է: Ասոնց հնչիւնափոխ կիրարկութիւնը՝ **լրագրեր**, կը թոյլատրէ մեզի խուսափիլ նման սխալ կիրարկութենէ: Պէտք չէ միւս ծայրայեղութեան մէջ ալ մտնել՝ հնչիւնափոխելով

1. Արեւմտահայը նման կրթանքի չէ տիրացած, բայց նաեւ հաւանաբար կանոնը շատ թերի ուսուցուած կամ յարգուած է, ինչ որ տեղիք կու տայ բոլորովին կամայական կառոյցներու. օրինակ՝ «Յաթեան **նշանագիրներէն** խումբ մը՝ անձուկ նմանութիւն ունի եգիպտական **նշանագրերուն** հետ...» (Յ. Աճառեան, «Յայոց գրերը», Վիեննա, 1928, էջ 8), – որ մէջ մը **նշանագիրներ** է, մէջ մը՝ **նշանագրեր**, եւ նոյն նախադասութեան ծիրէն ներս տիրող այս անմիօրինակութեան հեղինակը Աճառեանն է: Կանոնի անտեսումն ու անուշադրութիւնն ալ իրենց դերը հաւանաբար ունին այստեղ:

երկրորդ սիւնակի բառերը, որպէսզի չստիպուինք ըսել **գրագրներ** եւ այլն, որ նմանապէս սխալ է անշուշտ: Ռ-աֆֆի 135 տարի առաջ կը գրէր «Ինքնախաբեութիւն»-ին մէջ. «Նրանք լինում են... **լրագիրների** եւ **ամսագիրների խմբագիրներ**». այսօր արեւելահայերու բացարձակ մեծամասնութիւնը հեշտութեամբ, հեզասահօրէն ու անթերի պիտի ըսէր՝ «...**լրագրերի** եւ **ամսագրերի խմբագիրներ**¹»:

Ծանօթ.– Զեռագիր բառը ունի հետեւեւալ նշանակութիւնները.

ա) Մեկուն սեփական ձեռքին գիրը, որ կրնայ ըլլալ վարժ կամ անվարժ, գեղեցիկ կամ խառնակ, ընթեռնելի կամ անընթեռնելի եւ այլն: Այս պարագային, ուր կ'ակնարկուի ձեռքով յօրինուած գրային պատկերներու, աներկբայօրէն պիտի ստանանք **ձեռագիր-ձեռագրեր**:

Գրային տեսակ կը բնորոշեն նաեւ՝ **գլխագիր-գլխագրեր, երկաթագիր-երկաթագրեր, մեհենագիր-մեհենագրեր, տպագիր-տպագրեր, մեծատառ-մեծատառեր, փոքրատառ-փոքրատառեր** (տեսնել՝ **տառ**):

բ) Զեռքով գրուած գրութիւն, – ի հակադրութիւն տպագիր գրութեան, – որ կրնայ ըլլալ թերթ մը կամ ամբողջ գիրք մը: Այս վերջին իմաստով կան տարակարծութիւններ: Աբեղեան կը թելադրէ **ձեռագիրներ** (ՅԼՏ), սակայն կիրարկած է նաեւ **ձեռագրեր** ձեւը (ՅՅԳՊ.2, էջ 393): Ստ. Մալխասեան ունի **ձեռագիրներ**: Աղայեան, Մեյթիխանեան եւ Գիւրջինեան առանց մասնաւորելու կու տան՝ **ձեռագիր-ձեռագրեր**: Ակադեմիայի քառահատորը իւրացուցած է հետեւեւալ օրինակը. «Վանքի խոնաւ ու մուր խցերից հանուեցին փոշեծածկ **ձեռագրերը**»:

- **գոյն**.

ա) Այս արմատով կը կազմուին կարգ մը գոյնի անուններ, ինչպէս՝ **մոխրագոյն, նարնջագոյն, սրճագոյն, վարդագոյն**. օրինակ՝ «Գոյներու մէջ նարնջագոյնը իմ նախընտրածն է». այս կիրարկութեամբ՝ ասոնք յոգնակի չեն կրնար ունենալ:

բ) Այս նոյն բառերը՝ կրնան կիրարկուիլ իբրեւ ածական. օրինակ՝ **վարդագոյն ժապաւէն, սրճագոյն պարեգօտ, մոխրագոյն գլխարկ** եւ այլն. ասոնց փոխանունները ինքնաբերաբար պիտի տան **վարդագոյնները, սրճագոյնները, մոխրագոյնները**:

գ) Ան կը կազմէ նաեւ ածականին գերադրականը՝ **բարձրագոյն, լաւագոյն, մեծագոյն** եւ այլն, որոնք փոխանունաբար կիրարկուելու պարագային նմանապէս **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **բարձրագոյնները, լաւագոյնները, մեծագոյնները**:

- **գործ**, որ կը նշանակէ ձեռքի աշխատանքի **արդիւնք, բանուածք**. օրինակ՝ **ձեռագործ-ձեռագործեր, ասեղնագործ-ասեղնագործեր** (ասոնք **գործեր** են). կը նշանակէ նաեւ **գործող, գործ մը ընող, ուրեմն՝**

այգեգործներ, բարեգործներ, դեղագործներ, թիթեղագործներ, կաշեգործներ, հողագործներ:

- **դարձ**. կը նշանակէ՝ ընթացքի մը ընդմիջումը եւ որդեգրումը այդ ընթացքին հակառակ ուղղութեան՝ ընդհուպ մինչեւ կամ դէպի մեկնակետը, եւ այս պարագային՝ **անկիւնադարձեր, անցուդարձեր, արեւադարձեր, գրադարձեր, դարադարձեր, հայրենադարձեր**¹ (դարձ՝ վերադարձ առ հայրենիք), **շրջադարձեր, վերադարձեր, տարեդարձեր, տունդարձեր, տողադարձեր** եւ այլն: **Անդրադարձ** (réflexe) բառը նմանապէս **դարձ** է, ճիշտ է, սակայն շատ խոր վերացականութիւն կայ անոր մէջ, եւ ան դժուար կ'ըմբռնուի իբրեւ սովորական **դարձ**. ասկէ ալ կը յառաջանայ գայն **ներ**-ով յոգնականացնելու բնական հակում մը. միայն լեզուական մանր վերլուծում կատարողն է, որ պիտի կիրարկէ քերականօրէն թելադրուած ձեւը՝ **անդրադարձեր**², նաեւ՝ **հեռուստաանդրադարձեր**: Իսկ հոն, ուր ան կը նշանակէ **դարձող** անձ, օրինակ՝ **հայրենադարձ** (իր հայրենիքը դարձող), **Նորադարձ** (նոր գաղափար մը կամ նոր դաւանանք մը ընդգրկող) բնականաբար կը ստանանք **հայրենադարձներ, Նորադարձներ, այլեւ դիմադարձներ**, որ կը նշանակէ դիմադարձող, հակադրուող անձ:

1. Ա. Տէր խաչատուրեան, ճիշտ կողմնորոշումով մը, երկու իմաստ տուած է այս բառին. ա) հայրենիք դարձող, բ) դարձ դէպի հայրենիք:

2. Ռազմա-քաղաքական իրողություններին եւ շերտերին տարբեր **անդրադարձերի** առիթով («Արմենպրես», 3-10-21):

Անդրադարձ բառը ունի ածականական կիրարկութիւն մը եւս՝ **անդրադարձ**(նող) մակերես, **անդրադարձ**(ող) ճառագայթ, **անդրադարձ**(ող) դերանուն ու բայ եւ այլն. այս ածականին իբրեւ գոյական կիրարկութիւնը նմանապէս կու տայ **անդրադարձներ**, քանի որ **դարձ** արմատը ասոնց մէջ **դարձող**-ի կամ **դարձնող**-ի նշանակութիւն ունի եւ ոչ թէ **վերադարձ**-ի, որոնց վրայ կ'աւելնայ փոխանուանական յատկութիւնը եւս:

- **դիր** վերջաբաղադրիչով կազմուած բոլոր բառերուն մէջ այս արմատը որեւէ ատեն գոյականական իմաստ չ'արտայայտեր, այլ խօսքով՝ **դիրք** չի նշանակեր, այլ կ'արտայայտէ դերբայական իմաստներ՝ **դրուած, դրուող** կամ **դնող**. ուստի՝ **առընթերադիրներ, դաւադիրներ, թագադիրներ, մակդիրներ, մեղայադիրներ, ներդիրներ, ուսադիրներ, պասկադիրներ, վրադիրներ** եւ այլն:

- **դուլ** արմատը, որ կը նշանակէ **դադարեցում**, իր բոլոր կիրարկութեանց մէջ ունի առարկայական նշանակութիւն. ուրեմն՝ **գործադուլեր, դասադուլեր, զինադուլեր, հացադուլեր, հրադուլեր** եւ այլն:

- **երգ**-ով վերջացող բարդ բառերը ունին առարկայական նշանակութիւն. ուրեմն՝ **ասերգ-ասերգեր, զուգերգ-զուգերգեր, թախծերգ-թախծերգեր, ժամերգ-ժամերգեր, խաղերգ-խաղերգեր, խմբերգ-խմբերգեր, կրկներգ-կրկներգեր, մեներգ-մեներգեր, յաղթերգ-յաղթերգեր, յանգերգ-յանգերգեր, ողբերգ-ողբերգեր, պարերգ-պարերգեր, սիրերգ-սիրերգեր, փառերգ-փառերգեր, քայլերգ-**

բայլերգեր, քնարերգ-քնարերգեր, քներգ-քներգեր, օրհներգ-օրհներգեր:

երգող-ի, կատարող-ի, յօրինող-ի իմաստը կը ստանանք «ակ» ածանցով՝ **կատակերգակ, հովուերգակ, ողբերգակ, սիրերգակ, քնարերգակ** եւ այլն:

Կանոնը միշտ միանշանակ չէ ընկալուած. օրինակ՝ Մալխասեան կ'ըսէ **պարերգներ**, իսկ Աղայեան, Գիւրջինեան եւ Մեյթիխանեան՝ **պարերգեր**: Իսկ **համերգ**՝ «երգ» չի նշանակեր, այլ գեղարուեստական ելոյթ, հանդէս, որ միշտ կամ միայն երգով չի սահմանափակուիր. միւս կողմէ՝ իբրեւ ածանցաւոր բառ, սովորաբար կու տայ **համերգներ**:

- **երթ**. հոն , ուր բառս կը պահէ գնացքի իմաստը, յոգնակին կը կազմէ **եր-ով**. օրինակ՝ **խմբերթեր, յաղթերթեր, չուերթեր, քահերթեր, վրայերթ, քայլերթեր**. սակայն **ողջերթ-ողջերթներ**, որովհետեւ **ողջերթ**-ը «երթ» մը չէ, հրաժեշտի առթիւ արտասանուած մաղթանքներու ամբողջութիւնն է, եւ **շքերթներ**, որ տօնական արարողութիւն մըն է:

- **գանց**. բարդութեանց մէջ կը պահէ իր բայական իմաստը, ինչպէս՝ **գերագանցներ, պարտագանցներ, օրինագանցներ**. Նկատելի է այս բառերուն նաեւ ածականական շեշտուած երանգը: Ատնցմէ դուրս կ'իյնայ **չափագանց**-ը, որ մակբայ է:

- **գուրկ** արմատը բոլոր բարդութեանց վերջը կու տայ զրկուածի, զրկանք ունեցողի կամ կրողի իմաստը, ուրեմն՝ **աչազուրկներ, գահազուրկներ, ծնողազուրկներ, հայրենազուրկներ, շնորհազուրկներ, տնազուրկներ** եւ այլն:

- **գօր** կրնայ նշանակել **գօրք**, ուրեմն՝ **աշխարհագօրեր, գրահագօրեր, կայագօրեր, հեծելագօրեր, պահակագօրեր**, սակայն կրնայ նշանակել նաեւ զօրութիւն ունեցող, զօրութեամբ օժտուած, ուրեմն՝ **լիագօրներ, ամենագօրներ, համագօրներ**. Նկատել այս վերջիններուն ածականական շեշտուած բնոյթը:

- **եջք**. **լուսնեջքեր, ջրեջքեր, վայրեջքեր**, բայց՝ **ելեւեջներ**: Այս խտրութիւնը հաւանաբար հետեւանք է **եջք** արմատի անկախութեան եւ **եջ**-ի կախեալութեան:

- **թաղ**. այս արմատը ընդհանրապէս ունի առարկայական նշանակութիւն, օրինակ՝ **դիաթաղ**՝ դի կամ դիակ թաղելու արարողութիւնը, **աշխարհաթաղ**՝ աշխարհական մը թաղելու արարքը, կարգը, այնպէս ալ՝ **տղայաթաղ**՝ տղայ կամ անչափահաս թաղելու արարքն ու կարգը, **քահանայաթաղ** եւ այլն, ուրեմն՝ **դիաթաղեր, աշխարհաթաղեր, տղայաթաղեր, քահանայաթաղեր** եւ այլն. բացառաբար **դիաթաղ** կը նշանակէ նաեւ **դիակ թաղող** եւ առ այս կու տայ **դիաթաղներ**:

- **լար**. հետեւեալ բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական իմաստը՝ **ելեկտրալարեր, կապարալարեր, ձայնալարեր, ուղղալարեր, տրամալարեր**:

- **լոյս**. այս վերջաբաղադրիչով բառերը միշտ **եր**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին. օրինակ՝ **ազդալոյս, աչքալոյս, արշալոյս, իրիկնալոյս, վերջալոյս**:

- **խաղ**. այս արմատը գոյականական իմաստ կու տայ հետեւեալ բառերուն՝ **բախտախաղ, թղթախաղ, մականախաղ, պորտախաղ**, ուրեմն՝ **բախտախաղեր, թղթախաղեր, մականախաղեր, պորտախաղեր**. իսկ դերբայական իմաստ ունի **լարախաղ** (լարախաղաց) բառը, որ լարի՝ պարանի վրայ խաղեր ընողն է. ուրեմն՝ **լարախաղներ**:

- **խոյզ**. արմատն է **խուզել** բային, որ կը նշանակէ որոնել, փնտռել, զննել, պրպտել, ըստ այսմ բայական իմաստ կ'արտայայտեն՝ **հետախոյզ, հնախոյզ, մանրախոյզ, դատարկախոյզ, բազմախոյզ, գանձախոյզ, ժամանակախոյզ, իրախոյզ, լեռնախոյզ, հարցախոյզ** (հարցասեր, հարցեր լուծելու հետամուտ), **քննախոյզ**, որոնք **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **գանձախոյզներ, հետախոյզներ, հնախոյզներ** եւ այլն: **Յարցախոյզ** բառը ունի գոյականական կիրարկութիւն եւս ու կը նշանակէ որեւէ այժմեական հարցի մասին կատարուած քննութիւն, տեսակետներու ու կարծիքներու հաւաքում ու վիճակագրում. ըստ այսմ կու տայ **հարցախոյզներ**:

- **խոտ**. **ծխախոտ** կրնայ նշանակել այն բոյսը, որուն մշակումով պիտի պատրաստուի ծխազլանիկը, եւ այս պարագային դիւրաւ կ'ըսենք **ծխախոտեր**, եւ ասոր հետեւողութեամբ ալ՝ **մուլախոտեր, քթախոտեր** եւ այլն, քանի խոտի գաղափարը առկայ է ասոնց մէջ. սակայն երբ կարգը կու գայ բուն իսկ գլանիկին, որ կը ծխենք, կը դժուարանանք **ծխախոտեր** ըսելու եւ հակամետ ենք ըսելու **ծխախոտներ**, քանի այս վերջինին մէջ խոտի գաղափարը արդէն վերացած է, եւ գլանիկը չենք ընկալեր իբրեւ խոտ:

- **խօս**. **կարգախօս**-ը միակ բառն է, որուն մէջ այս արմատը կը պահէ իր գոյականական **խօսք** իմաստը. ան այսպէս կամ այնպէս բան մըն է, եւ բան մը ընող չէ, խօսող չէ, ուստի **կարգախօսեր**, բայց՝ **ատենախօսներ, գրախօսներ, դասախօսներ, թոթովախօսներ, շատախօսներ, սակաւախօսներ, ստախօսներ** (որոնք խօսողներ են):

Գալով **բարձրախօս** եւ **հեռախօս** սարքերուն, ասոնք ոչ խօսք են, ոչ խօսող են. ուրեմն ինչպէ՞ս յոգնականացնել այս երկուքը: ճիշտ է, խօսող չեն, սակայն խօսքը, ձայնը ընկալելի դարձնող, կողմերու միջեւ հաղորդակցութիւն հաստատող, ուրեմն՝ «բան մը ընող» հնարքներ, սարքեր են, ուստի շատ աւելի պատշաճ է, որ կոչուին **բարձրախօսներ** եւ **հեռախօսներ**:

- **ծիւ**. այս վերջաբաղադրիչը զինք կրող բոլոր բարդ բառերուն մէջ ունի դերբայական՝ **ծնած**-ի կամ **ծնունդ տուող**-ի նշանակութիւն. ուրեմն՝ **բազմածիւններ, բնածիւններ, բորակածիւններ, երկրածիւններ**,

եօթնածիններ, ընդոծիններ, թթուածիններ, ինքնածիններ, հրեշածիններ, միածիններ, նորածիններ, քրածիններ եւ այլն:

- **կազմ**. այս արմատը կրող բառերը երկբնոյթ են. ա) մաքուր գոյականները, եւ բ) դերբայական առում ունեցող, ուրեմն՝ անականին յարող բարդութիւններ:

Յարաբերաբար աւելի մեծ թիւ մը կը կազմեն վերջինները. օրինակ՝ **ամրակազմ, գրակազմ** (գիրք կազմող), **թղթակազմ, թուլակազմ, լաթակազմ, կաշեկազմ, նրբակազմ, տկարակազմ, փափկակազմ, փառակազմ** եւ այլն. ուստի ասոնք իրենց յոգնակին կը կազմեն ներ-ով. օրինակ՝ **ամրակազմներ, գրակազմներ, թղթակազմներ, թուլակազմներ** եւ այլն:

Որոնց դիմաց ունինք հետեւեալ յարաբերաբար սակաւ առարկայանիշ բարդութիւններ, ինչպէս՝ **անձնակազմ, աշխատակազմ, խմբագրակազմ, վարչակազմ**, որոնք կու տան **անձնակազմեր, աշխատակազմեր, խմբագրակազմեր, վարչակազմեր**:

- **կալ**. Շատ կենսունակ արմատ մը, որ բարդութեանց ետեւը միշտ ալ ունի դերբայական նշանակութիւն, որ է՝ բան մը ընող, բռնող կամ ունեցող անձ կամ իր. ուրեմն՝ **անակնկալներ, աշխարհակալներ, առագաստակալներ, բերանակալներ, բռնակալներ, գործակալներ, գրակալներ, դիմակալներ, երախակալներ, զգեստակալ, թերթակալներ, ինքնակալներ, լաթակալներ, խնամակալներ, ծամակալներ, կրծկալներ, հանդերձակալներ, հաշուակալներ, հերակալներ, մագակալներ, մահճակալներ, մաճկալներ, մոմակալներ, ոխակալներ, վարձակալներ, վարսակալներ, տոմարակալներ** եւ այլն:

- **կապ**. եթէ **անկիւնակապ, աչքակապ, բերանակապ, գլխակապ, թեւակապ, կրծկապ, ձեռնակապ, ոտնակապ, վզակապ** (անուր), **վիրակապ, ցոկակապ** բառերուն մէջ թելադրական է նիւթական կապի կամ կապուող պարանի, լաթի, պիտոյթի գաղափարը,– ուրեմն՝ **անկիւնակապեր, բերանակապեր, գլխակապեր, թեւակապեր, կրծկապեր, ձեռնակապեր** (ձեռքերը անշարժացնող ոստիկանական սարք, կապանք, menottes), **ոտնակապեր, վզակապեր** (անուր, օղակ) **վիրակապեր, ցոկակապեր**,– ապա **վզկապը** (սկառուտներու վիզը զարդարող նախշաւոր լաթ) եւ **փողկապը** կը տարբերին նախորդներէն. ասոնք իբրեւ կապ չեն ընկալուիր, այլ՝ զգեստաւորումի բաղկացուցիչ մասեր, եւ առ այդ լեզուն կը թելադրէ **վզկապներ** եւ **փողկապներ** ձեւերը, որպէսզի չշփոթենք զանոնք սովորական կապերու՝ հանգոյցներու հետ: Կ'ըսենք նաեւ **ծայնակապներ** (ծայնաւորները կապող բաղաձայն կամ կիսաձայն հնչիւններ), **շաղկապներ, յօդակապներ**, քանի ասոնք կապող բառեր են: Եւ վերջապէս **աչքակապ** կրնայ նշանակել «աչքը կապուած» եւ տալ **աչքակապներ, բերանակապ** կրնայ նշանակել նաեւ «բերանը կապուած» Եակ՝ մարդ կամ անասուն, եւ առ այդ փոխանունաբար կու տայ

բերանակապներ, այնպես ալ **ծեռնակապ** կրնայ նշանակել նաեւ «ծեռքերը կապուած» եւ տալ **ծեռնակապներ**:

- **կեր**. ա) Կրնայ նշանակել կենդանական **ուտելիք**, օրինակ՝ **թռչնակեր-թռչնակերեր**, **անասնակեր-անասնակերեր**, **գազանակեր-գազանակերեր**. շատ պիտի ռամկանար հայերէնը ու աղաւաղուէր, եթէ ասոնք յոգնականացնէինք **ներ**-ով. օրինակ՝ **թռչնակերներ**, որ այս պարագային պիտի նշանակէր «թռչուն ուտողներ», կամ **գազանակերներ**՝ «գազան ուտողներ», իսկ **անասնակերներ**՝ «անասուն ուտողներ»:

բ) Կը նշանակէ նաեւ **ուտող՝ ամենակերներ, արմատակերներ, գիշակերներ, ընդակերներ, խոտակերներ, մարդակերներ, մսակերներ, շատակերներ** եւ այլն:

- **կերպ**. առարկայանիշ են՝ **գրելակերպ-գրելակերպեր, գործելակերպ-գործելակերպեր, մտածելակերպ-մտածելակերպեր, վարուելակերպ-վարուելակերպեր** եւ այլն. դերբայական նշանակութիւն ունին՝ իբրեւ բան մը ունեցող եւ իրենց յոգնակին **ներ**-ով կը կազմեն կամ պէտք է կազմեն՝ **խեցգետնակերպներ, կենդանակերպներ, ձկնակերպներ, մարդակերպներ, մողէզակերպներ, սագակերպներ, սարդակերպներ** եւ այլն, որոնք տուեալ կերպը կրող կամ ունեցող կենդանաբանական կարգեր կը նշեն:

Վերջիններուն հետ չենք նշեր **կերպ**-ով վերջացող ածականները, որոնք իբրեւ գոյական կիրարկուելու պարագային նմանամապէս **ներ** պէտք է առնեն բոլոր փոխանուն ածականներու պէս. օրինակ՝ **լուսակերպ, իգակերպ, գազանակերպ, կայսերակերպ, բազմակերպ** եւ այլն:

- **կէտ**. բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական իմաստը. այսպէս՝ **անցակէտեր, դարձակէտեր, դիտակէտեր, ելակէտեր, ենթակէտեր, եռակէտեր, ժամկէտեր, ստորակէտեր, բարձրակէտեր, ծայրակէտեր, կրակակէտեր, կրկնակէտեր, հեռակէտեր, մակակէտեր, մեկնակէտեր, միջակէտեր, յենակէտեր, նպատակակէտեր, սկզբնակէտեր, ստուգակէտեր, վերջակէտեր**. ասոնք բոլորը այսպէս կամ այնպէս **կէտեր** են: Սակայն նոյնը չէ **տեսակէտ** բառին պարագան, որուն մէջ **կէտ** արմատը որեւէ թելադրականութիւն չունի. տեսակէտը **կէտ մը չէ**, կամ թէ կէտի գաղափարը չբանալու աստիճան մթազնած է անոր մէջ, այս պատճառով ալ հակում ունինք ամբողջութիւնը ընկալելու իբրեւ սովորական բազմավանկ բառ մը ու անոր յոգնակին կազմելու **ներ**-ով՝ **տեսակէտներ**: Մինչդեռ ասոր հոմանիշ **հայեցակէտ** բառը ընդհանրապէս եւ շատ հեշտութեամբ **հայեցակէտեր** կու տայ («Իսլամական որոշ **հայեցակէտերու** անփոփոխ բնութեան պատճառով...» [«Ազդակ», 19-9-2016]),– թէեւ շատ հազուադէպ կը պատահի **հայեցակէտներ** ձեւը եւս. ինչո՞ւ այսպէս է, ինչպէ՞ս բացատրել այս առեղծուածը,– չենք գիտեր: Ռոպեր Յատտենճեան ունի հետեւեալ բարացուցական կիրարկութիւնը. «Մարդիկ ամեն օր ունին... օրուան վերջակէտներն ու սկզբնակէտերը»

(«Ազգակ», 30-7-2013, էջ 6). Նոյն նախադասության նեղ ծիրեն ներս մեյ մը՝ **կետներ**, ու երկու բառ անդին՝ **կետեր**...: Կարելի՞ է ենթադրել, թե գրագետը կը հետեւի լեզուական ինչ որ «կանոնի մը» ու այսպէս կը տնօրինէ,– քաւ լիցի, այստեղ գործողն ու գրագետին գրիչը առաջնորդողը պարզապէս... կանոնի բացակայութիւնն է, քանի գրուածին մէջ ոչ մէկ բանականութիւն կայ: Հատուցեման,– այլապէս շատ սիրելի անուն մը,– այն տիպար արեւմտահայ գրողն է, որուն ականջին բացարձակապէս ոչ մէկ ուսուցիչ եւ ոչ մէկ առիթով այս բառերը տնօրինող ոչ մէկ կանոն բանածեւած ու թելադրած է. ան ոչ մէկ ուսուցիչ ունեցած է, ինչպէս արեւմտահայ գրողներէն շատեր:

- **կիր**. այս արմատը իր բոլոր կիրարկութեանց մէջ կը պահէ կրողի նշանակութիւնը, ուրեմն՝ **բեռնակիրներ, դրօշ(ակ)ակիրներ, խաչակիրներ, ծիրանակիրներ, համակիրներ, նիզակակիրներ, օղանաակիրներ** եւ այլն:

- **կից**. այս արմատը կրող բոլոր բարդութիւնները **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին, որովհետեւ բոլորն ալ կ'ըմբռնուին իբրեւ նոյն կամ նման բան մը ունեցողներ, բաժնեկցողներ. օրինակ՝ **ազգակիցներ, աթոռակիցներ, անուանակիցներ** (նոյն անունը ունեցողներ), **աջակիցներ** (օգնական), **բախտակիցներ** (նոյն բախտը ունեցողներ), **բանտակիցներ, դոկիցներ** (յարակից կամ իրարու շատ մօտիկ դռներ՝ տուններ ունեցողներ), **զինակիցներ, թղթակիցներ, ժամանակակիցներ, խօսակիցներ, կարգակիցներ, կենակիցներ, կողակիցներ, հասակակիցներ, հեղինակակիցներ, ձայնակիցներ, ուղեկիցներ, սեղանակիցներ, սենեակակիցներ, սրտակիցներ, տարեկիցներ** եւ այլն:

- **հայր, մայր, քոյր**. ընդհանրապէս երկծեւութեան առարկայ չեն, կանոնաւորապէս **եր**-ով կը կազմեն յոգնակին. օրինակ՝ **աբբահայրեր, մեծհայրեր, նախահայրեր, սանահայրեր, կնքահայրեր. եղերամայրեր, մեծմայրեր, սանամայրեր, տիրամայրեր. հօրաքոյրեր, մօրաքոյրեր** («Շատ մը ընտանիքներու մէջ կը հանդիպինք ընտանեզուրկ **հօրաքոյրերու եւ մօրաքոյրերու...**» [Քասիմ, էջ 289]),– այսուհանդերձ բացառուած չեն շեղումները եւս՝ **մօրաքոյրներ, տերհայրներ** եւ այլն:

- **հան եւ հանք**. **հան**-ը բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր դերբայական իմաստը. ուստի՝ **գլխահաններ, ծխաններ, հրահաններ, քրահաններ** եւ այլն. իսկ **հանք**-ը, Էապէս առարկայանիշ ըլլալով, կու տայ՝ **ածխահանքեր, մետաղահանքեր, ոսկեհանքեր, քարահանքեր** եւ այլն:

Ուրեմն այս երկուքին առնչութեամբ շեղումները բացառուած են:

- **հատ** կրնայ նշանակել սերմ, հունդ, հատիկ եւ առ այս կու տայ՝ **գարեհատեր, դեղահատեր, կտաւահատեր, մարգարտահատեր, ցորենահատեր** եւ այլն, կրնայ նշանակել նաեւ հատող՝ կտրող ու գողցող՝ կողոպտող, ըստ այսմ ալ պէտք է տայ՝ **գանձահատներ,**

գերեզմանահատներ, գրպանահատներ, դրամահատներ, եղնգահատներ, փայտահատներ, քսակահատներ եւ այլն:

- **հար.** կը պահէ իր բայական կամ դերբայական իմաստները՝ իբրեւ **զարնող, զարնուած կամ նուագող.** օրինակ՝ **դաշնակահար-ներ, նետահար-ներ, քուլթակահար-ներ, սիրահար-ներ, ցրտահար-ներ:**

- **ծայն.** կը կազմէ սահմանափակ բարդութիւններ՝ ա) առարկայական իմաստով. օրինակ՝ **երգածայն-երգածայներ, կիսածայն-կիսածայներ** (երաժշտական եզր), **ոտնածայն-ոտնածայներ,** նաեւ՝ բ) դերբայական իմաստով՝ իբրեւ բան մը ունեցող. օրինակ՝ **բաղածայն-բաղածայներ, երկծայն-երկծայներ** (քերականական եզր), **կիսածայն-կիսածայներ, հեռածայն-հեռածայներ¹, նմանածայն-նմանածայներ, քառածայն-քառածայներ,** որոնց դերբայական նկարագիրը բացայայտ է եւ որոնք կը նշանակեն տուեալ «ծայնը ունեցող, արտադրող կամ անով օժտուած»:

- **ծիգ.** բոլոր բարդութեանց կու տայ յառաջացնողի, ձգողի, նետողի նշանակութիւն. օրինակ՝ **ականածիգներ, ակօսածիգ-ներ, նետածիգ-ներ, թնդանօթածիգ-ներ, հր(ա)ծիգ-ներ, քաջածիգ-ներ** եւ այլն:

- **մաս.** այս արմատը կրող բոլոր բառերը **եր-**ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **երկրամասեր, զօրամասեր, հողամասեր, մանրամասեր, յառաջամասեր, յետսամասեր, հիմնամասեր, ցամաքամասեր** եւ այլն: Բերուած օրինակներէն **մանրամաս**-ը կը նշանակէ որեւէ սարքի բաղադրիչ նիւթական մասնիկը: Արեւելահայերէնի մէջ ընդհանրացած է **մանրամասներ** յոգնակի մը, երբ ան պարզ ու մեկին կը նշանակէ **մանրամասնութիւններ,** ինչպէս արեւմտահայերս կ'ըսենք. նկատի առած այս վերջինին բոլորովին վերացական նկարագիրը, նկատի առած նաեւ, որ գրաբարի մէջ **մաս** արմատը **մասն** էր, ուրեմն պետք է յարգել այս բառին **ներ-**ով յոգնականացումը: Հիմա որ աւելի ու աւելի կը մօտենանք արեւելահայերէնին եւ արդէն մեր մէջ եւս **մանրամասներ** ձեւը սկսած է կիրարկուիլ,– իսկ հետագային աւելի՛ պիտի կիրարկուի,– պատշաճ է, որ յարգուի այս վերջինին յոգնակիի **ներ-**ով կազմութիւնը:

Անշուշտ **մանրամասն** ածականը՝ **ն-**ով, եւ **մանրամասնութիւն** գոյականը կը պահեն իրենց բոլոր իրաւունքները մեր երկու բարբառներուն մէջ:

- **մատ.** բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական իմաստը, ուրեմն՝ **բթամատեր, մատնեմատեր, միջնամատեր, ցուցամատեր, սանդղամատեր:** Պետք է խուսափիլ **բթամատներ, մատնեմատներ...** արտասանելու եւ գրելու որոշ չափով ըմբռնելի փորձութենէն ու յաղթահարել զայն:

- **մարտ.** բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական՝ կռիւի, պատերազմի նշանակութիւնը, ուրեմն՝ **ազատամարտեր, աքլորամարտեր, բռնցքամարտեր, գոյամարտեր, գօտեմարտեր,**

1. Աղայեան եւ Մեյթիխանեան կու տան **հեռածայն-եր.** Գիւրջինեան՝ **հեռածայն-ներ:** Կը կարծենք, թէ այս վերջինն է տրամաբանականը. **հեռածայն-**ը վերջին հաշուով ձայն մը չէ, ան սարք մըն է, որ լսելի կը դարձնէ հեռուի ձայնը կամ կը փոխադրէ ու հասանելի կը դարձնէ ձայնը: Այլ խօսքով՝ բան մը ընող սարք մըն է:

դիւցազնամարտեր, ըմբշամարտեր, ծովամարտեր, հերոսամարտեր, ճակատամարտեր, մենամարտեր, օդամարտեր, սոււերամարտեր, ցլամարտեր եւ այլն: Ունինք **ընդդիմամարտ**, որ ածական է եւ փոխանունաբար պէտք է տայ **ընդդիմամարտներ**, որ կիրարկուեցին չունի արդի հայերէնի մէջ:

Անձի, ուրեմն՝ բան մը ընողի, անուն դառնալու համար լեզուն կը կիրարկէ **մարտիկ բառածելը**. օրինակ՝ **ազատամարտիկ, յառաջամարտիկ, սոււերամարտիկ**:

Ծանօթ.– Ունինք **ըմբշամարտ**, որ կը նշանակէ «մարտ ընդմէջ երկու ըմբիշներու»: այս պարագային կու տայ **ըմբշամարտեր**: Կը նշանակէ նաեւ **ըմբշամարտիկ**, անդին նաեւ **ընդդիմամարտ**, ոտիս, թշնամի նշանակութեամբ, որոնք աշխարհաբարի մէջ ընդհանրացած չեն եւ բնական է, որ պիտի տան **ըմբշամարտներ** եւ **ընդդիմամարտներ**:

- **մոլ**. այս արմատը կրող բոլոր բառերը ցոյց կու տան բան մը ընողի կամ ունեցողի, բան մը խօլաբար ցանկացողի իմաստը. ունին ածականական շեշտուած իմաստ եւ բոլորն ալ իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ-ով՝ գինեմոլներ, գրամոլներ, երազամոլներ, խաղամոլներ, կնամոլներ, խօսամոլներ, մատենամոլներ, մեծամոլներ, մենամոլներ, տեսամոլներ, ցուցամոլներ** եւ այլն:

- **մուտ**. այս արմատը երեք տարբեր իմաստներով կը կիրարկուի արդի հայերէնի մէջ. 1) կրնայ նշանակել **մտնող, մտցնող** կամ **մտած**, եւ իր այս իմաստով անվերապահօրէն կը ստանանք **դարանամուտներ, եկամուտներ, խելամուտներ, լուսամուտներ** (լոյսը մտցնող, անցընող), **ծակամուտներ, հետամուտներ, հմուտներ, նորամուտներ** եւ այլն. նկատենք այս բոլորին ածականական շեշտուած երանգը եւս, որով աւելի կը բացատրուի ու կ'արդարանայ **ներ-ով** յոգնակին. 2) ան կրնայ նշանակել մտնելու արարքը՝ **սկիզբ** կամ **մուտք**, եւ այս իմաստով ունինք հետեւեալները՝ **ամառնամուտ, (մուտք դէպի ամառ կամ ամռան սկիզբը), արեւամուտ, գարնանամուտ, ելեւմուտ, կիրակնամուտ, ձմեռնամուտ, մայրամուտ, տարեմուտ, վերամուտ** եւ այլն. նաեւ՝ **ելեւմուտք** եւ **կիրակմուտք** (Միսաք Մեծարեւոց գործածած է ա՛յս ձեւը) տարբերակները. 3) ան կրնայ նշանակել նաեւ որեւէ հաստատութեան մատչելու նիւթական **անցքը՝ մուտք**, օրինակ՝ **շէնքին, տան, դպրոցին մուտքը, ուրեմն՝ շքամուտքեր, ճակատամուտքեր, յետնամուտքեր, նախամուտքեր**:

Այս երեք տարբեր իմաստները տնտեսելու համար լեզուն ունի միայն երկու միջոց՝ **եր** կամ **ներ**: Յստակ ու թելադրական են առաջին եւ երրորդ իմաստները, եւ ասոնց պարագային որեւէ տուայտանք կամ շփոթ չունինք: Բայց ո՞ր զետեղել երկրորդ խումբի բառերը: Ասոնք շատ յստակօրէն ունին գոյականական կամ առարկայական իմաստ, բայց եւ այնպէս **մուտ** անկախ արմատի մը չգոյութիւնը՝ մէկ կողմէ, միւս կողմէ՝ այս խումբի բառերուն զգալի վերացականութիւնը պատճառ կը

դառնան, որ բնական հակում ունենանք ասոնք եւս յոգնականացնելու **ներ** մասնիկով՝ **արեւամուտներ, գարնանամուտներ...** եւ այլն: Սակայն որոշ ճիգով մը կարելի է շրջանցել այս հակումը եւ կիրարկել կանոնը՝ գրելով **գարնանամուտեր, կիրակնամուտեր, մայրամուտեր, տարեմուտեր, վերամուտեր** ճիշտ ձեւերը: **Ելեւմուտք, ժամամուտք եւ կիրակմուտք** տարբերակները արդէն ինքնաբերաբար **եր** կ'առնեն՝ **ելեւմուտքեր, ժամամուտքեր եւ կիրակմուտքեր**: Միակ բացառութիւնը պէտք է վերապահել **եկամուտ** գոյականին, որուն մէջ **մուտքի** գաղափարը բոլորովին աղօտած է. եկամուտը՝ մուտք չէ, շահոյթ է, գալով ունեցածիդ վրայ **աւելցող** բարիք է, այլ խօսքով՝ անհատին կամ հաստատութեան գանձը **մտնող** գումար է, ուստի եւ ըսել **եկամուտներ**, ինչպէս նշեցինք վերը:

- **Նետ**. սա **նետել** բային արմատն է, որով կազմուած երկու բարդութիւնները՝ **ականանետ** եւ **նռնականետ**, պէտք է տան **ականանետներ** եւ **նռնականետներ**, եւ որովհետեւ **նետ-նետեր** պարզ յարացոյցը շատ զօրաւոր հաստատուած է մեր գիտակցութեան մէջ, ապա ընդհանուր հակում կայ արտաբերելու սխալ ձեւերը՝ **ականանետեր, նռնականետեր**:

- **Նիշ**. կրնայ նշանակել որեւէ **նիշ** կամ **նշան** եւ առ այդ՝ իր յոգնակին կազմել **եր**-ով. օրինակ՝ **ազդանիշ-ազդանիշեր, ախտանիշ-ախտանիշեր, աստղանիշ-աստղանիշեր, բարենիշ-բարենիշեր, գաղափարանիշ-գաղափարանիշեր, դրամանիշ-դրամանիշեր, դրոշմանիշ-դրոշմանիշեր, էջանիշ-էջանիշեր, թուանիշ-թուանիշեր, խաչանիշ-խաչանիշեր, խորհրդանիշ-խորհրդանիշեր, համարանիշ-համարանիշեր, ձայնանիշ-ձայնանիշեր, մրցանիշ-մրցանիշեր, յայտանիշ-յայտանիշեր, յատկանիշ-յատկանիշեր, նամականիշ-նամականիշեր, ուղենիշ-ուղենիշեր, չափանիշ-չափանիշեր, պայմանանիշ-պայմանանիշեր, սահմանանիշ-սահմանանիշեր, վաճառանիշ-վաճառանիշեր, վարկանիշ-վարկանիշեր, ցուցանիշ-ցուցանիշեր** եւ այլն:

Ան կրնայ նշանակել նաեւ **նշող, ցոյց տուող, նշանակող, ունեցող**. օրինակ՝ **բազմանիշ-բազմանիշներ** (բազում նշանակութիւն ունեցող), **հոմանիշ-հոմանիշներ, հականիշ-հականիշներ, մերձանիշ-մերձանիշներ, միանիշ-միանիշներ, յոգնանիշ-յոգնանիշներ, նոյնանիշ-նոյնանիշներ, վանկանիշ-վանկանիշներ** (վանկ նշող) եւ այլն:

Այս առթիւ ըսենք, որ **նիշ** արմատին մեկնաբանութիւնը միշտ ալ միօրինակ չէ եղած. այսպէս՝ ոմանք **չափանիշ**-ը կ'ընկալեն իբրեւ «չափի նշան», ուրեմն՝ **չափանիշեր**, ուրիշներ զայն կ'ընկալեն իբրեւ «չափ նշող» (ուրեմն՝ բան մը ընող), հետեւաբար՝ **չափանիշներ**: Այս շփոթը շատ խառնակ կը դարձնէ **նիշ** վերջաբաղադրիչը կրող բարդ բառերու յոգնակին: Նման պարագաներու եւ միօրինակութեան համար նախընտրելի է իբրեւ գոյական ընկալել այսպիսիները: Երբեմն նոյնիսկ

1. Աղայեան **չափանիշեր** կը թելադրէ իր բառարանին մէջ, բայց ահա «Ընդհանուր եւ հայկական բառագիտութիւն»-ի մէջ կը գտնենք **չափանիշներ** (Էջ 266):

2. Բազմիմաստ բառ մըն է այս, – գոնէ արեւմտահայերէնի մէջ, – ուր ան կը նշանակէ՝ ա) բնական ատամներու շարքը ծնօտին վրայ, բ) կեղծ ատամներու շարժական շարք (prothèse), գ) այն մասնագետը, որ կը շարէ կեղծ ատամները մոմի վրայ: Առաջին երկու իմաստները կու տան **ատամնաշարեր**, վերջինը կու տայ **ատամնաշարներ**:

անուանի հայագետներ տարբեր մեկնաբանութիւն կու տան. օրինակ՝ Մեյրիխանեան կ'ընէ **դրամանիշներ, ուղենիշներ, չափանիշներ**, մինչ Աղայեան եւ Սուքիասեան՝ **դրամանիշեր, ուղենիշեր, չափանիշեր**¹, իսկ Մալխասեան ունի՝ **չափանիշներ**, եւ սա միակ պարագան չէ, ուր անուանի հեղինակութիւններ կը հակադրուին իրարու:

- **շար** արմատը կրնայ նշանակել **շարք** եւ տալ **ատամնաշարեր**², **դիպաշարեր, զօրաշարեր, կառաշարեր, հաղորդաշարեր, հնչիւնաշարեր, մատենաշարեր, նկարաշարեր, որմնաշարեր, սիւնաշարեր, ստեղնաշարեր**. ան կրնայ նշանակել նաեւ շարող եւ տալ **աղամանդաշարներ, աղիւսաշարներ, գրաշարներ եւ տողաշարներ** (linotype):

- **շարժ** կրնայ նշանակել **շարժում՝ գետնաշարժեր, երկրաշարժեր, զինաշարժեր, զօրաշարժեր, տեղաշարժեր** եւ այլն, բայց նաեւ **շարժող, շարժում կատարող՝ ինքնաշարժներ, հողմաշարժներ** (հովով շարժող), **շոգեշարժներ, վայրաշարժներ**:

- **չափ** կրնայ նշանակել թուային ծաւայ, երկարութիւն, մակերես եւ այլն, ուստի՝ **յարաչափեր** (paramètre), **արժեչափեր, ձեւաչափեր, ոտնաչափեր, պատժաչափեր, տրամաչափեր, քայլաչափեր**. բայց ան կրնայ նշանակել նաեւ չափող՝ **անկիւնաչափներ, բարձրաչափներ, երկրաչափներ, խտաչափներ, ուղեչափներ, ցերմաչափներ, ցրտաչափներ** եւ այլն:

- **պահ** կը նշանակէ որոշ՝ **յարաբերաբար կարճ ժամանակ մը, ըստ այսմ ալ՝ դասապահ-դասապահեր, իրիկնապահ-իրիկնապահեր**. կը նշանակէ նաեւ **պահող, օրինակ՝ աւանդապահներ, գիշերապահներ, կարգապահներ, հերթապահներ**: Ունինք **շաբաթապահ** բառը, որ կը նշանակէ միաշաբաթեայ պահք կամ պաս՝ ի տարբերութիւն մեծ պահոց, որ կը տեւէ եօթը շաբաթ. այս բառը կու տայ **շաբաթապահեր**:

Շաբաթապահ կը կոչուին նաեւ ծանօթ աղանդաւորները, որոնց համար շաբաթ օրը սուրբ է. այս վերջինը կու տայ **շաբաթապահներ**:

- **պաշտ**. բարդ բառերու վերջը կը կիրարկուի մի՛այն իբրեւ բայարմատ եւ բարդութեան կու տայ բան մը ընողի՝ **պաշտողի, դաւանողի, հետեւողի, ծառայողի նշանակութիւնները**. ուրեմն՝ **գեղապաշտ-գեղապաշտներ, իրապաշտ-իրապաշտներ, խաչապաշտ-խաչապաշտներ, կռապաշտ-կռապաշտներ, վիպապաշտ-վիպապաշտներ** եւ այլն:

- **պետ**. շատ քմայթոտ արմատ մըն է, ամենէն շատ բազմաձեւութիւն յառաջացնողներէն մէկը: Ենթադրուած է **իշխողի, մեծաւորի, գլխաւորի** նշանակութեամբ՝ **եր**-ով կազմել յոգնակին հետեւեալ բառերուն՝ **ազարակապետեր, ազգապետեր, ախոռապետեր, անտառապետեր, ատենապետեր, արարողապետեր, աւագակապետեր, աւատապետեր, բանտապետեր, բերդապետեր, բժշկապետեր, բռնապետեր, գաւառապետեր, գիւղապետեր, գնդապետեր, գրադարանապետեր, դիւանապետեր, դպրապետեր, զօրապետեր, թաղապետեր, խմբագրապետեր, կուսակցապետեր, կրօնապետեր,**

հազարապետեր, համայնքապետեր, հարիւրապետեր, հովուապետեր, հրեշտակապետեր, մառանապետեր, յիսնապետեր, նահանգապետեր, նաւապետեր, ոստիկանապետեր, ուսուցչապետեր, պահակապետեր, պահեստապետեր, սեղանապետեր, սենեկապետեր, սպարապետեր, վեհապետեր, տասնապետեր, տոհմապետեր, ցեղապետեր, քահանայապետեր, քաղաքապետեր, քրմապետեր եւ այլն:

Այդ իմաստը անթելադիր կը մնայ **անջրպետ, ասպետ, ատենապետ, հայրապետ, ճարտարապետ, մայրապետ, մարդպետ, մարզպետ, մաքսապետ, միապետ, նահապետ, սակաւապետ (oligarque), վարդապետ, վարժապետ, վարչապետ եւ վարպետ** բառերուն մէջ, քանի որ ասոնք **պետ**-ի իմաստը չեն թելադիր, կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմավանկ գոյականներ եւ բնականօրէն կու տան **անջրպետներ, ասպետներ, ատենապետներ, հայրապետներ, ճարտարապետներ, մայրապետներ, մարդպետներ, մարզպետներ, մաքսապետներ, միապետներ, նահապետներ, սակաւապետներ, վարդապետներ, վարժապետներ, վարչապետներ եւ վարպետներ:**

Իսկ **սակաւապետ** (արմատը՝ **պետ**), որ կը նշանակէ սակաւ՝ քիչ պետքեր կամ կարիքներ ունեցող, կու տայ **սակաւապետներ** եւ այս քննարկումին չ'առնչուիր:

Բարացուցական է պարագան անոնց, որոնք իրարու կից տարբեր ձեւերով կը յոգնականացնեն. օրինակ՝ «Կուսակալները գացին-ինկան **բռնապետներու** գիրկը», – ճիշտ երկու տող վարը՝ «Սկսած է հարստահարողները, **բռնապետերը**, կեղեքողները ճաշի հրաւիրել» (Քասիմ, «Օրուան մտածումները», էջ 430), – իսկ երկու էջ անդին՝ դա՛րձեալ **բռնապետեր**: Նաեւ՝ «Մարզպետները, թաղապետերը, տարբեր օթեւանների սեփականատերերը... նրանց յատուկ զգուշացրել են» («Երկիր», 13-11-20):

- **վար**. բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր դերբայական իմաստը՝ իբրեւ առաջնորդող, կառավարող, ղեկավարող, վարող, քշող. օրինակ՝ **ատենավարներ, ժողովավարներ, ժողովրդավարներ, խմբավարներ, կառավարներ, ղեկավարներ, մեքենավարներ, շարժավարներ, ռազմավարներ:**

- **տառ**. ընդհանրապէս կը պահէ իր առարկայական իմաստը՝ տառ, գիր. ուրեմն՝ **թաւատառեր (bold), լուսատառեր, մեծատառեր, շեղատառեր, փոքրատառեր:** Կը նշանակէ նաեւ տուեալ տառով գրուած. օրինակ՝ **հայատառ-հայատառներ, թրքատառ-թրքատառներ** եւ այլն:

- **տես** արմատը **ականատես, ամենատես, երագատես, լրտես, կարճատես, հանդիսատես, տնտես** բառերուն կու տայ տեսնողի իմաստը. ուրեմն՝ **ականատեսներ, ամենատեսներ...** եւ այլն: Իսկ **աղջիկտես, համտես, հիւանդտես** բառերուն մէջ տեսնողի գաղափարը չի ծագիր հայ լեզուամտածողութեամբ, այլ միայն՝ տեսնելու արարքի գաղափարը, ուստի ասոնք կու տան **աղջիկտեսեր, համտեսեր, հիւանդտեսեր:** Այսպիսիները, սակայն, կանոնի ամբողջական անիմացութեան պայմաններու մէջ,

շատ դիրքաւ կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմաձայն բառեր, որոնց յոգնակին կը կատարուի **ներ**-ով:

1. Կը նշանակէ իր խնայողութիւնը դրամատան մը տոկոսով աւանդ՝ պահ տուող:

- **տու**. սա **տալ** բայի արմատն է եւ իրմով բաղադրուող բոլոր բառերը կ'օժտէ **տուող**-ի իմաստով, հետեւաբար այսպիսիները իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ**-ով. օրինակ՝ **աւանդատուներ**¹, **գովազդատուներ**, **գործատուներ**, **դասատուներ**, **խորհրդատուներ**, **կաթնատուներ**, **հարկատուներ**, **մրգատուներ**, **նուիրատուներ**, **պատասխանատուներ**, **պատուիրատուներ**, **ստնտուներ**, **տեղեկատուներ** եւ այլն:

Տեսնենք **տուն** վերջաբաղադրիչով բարդութիւնները:

2. Այսպէս կը կոչուին եկեղեցւոյ սովորաբար խորանին երկու կողմերը գտնուող խուցերը, ուր կը պահուին արարողական զանազան իրեր, մասնաւորաբար քահանային եւ դպրաց դասին զգեստները, հողաթափերը, հոգեւոր գիրքեր, խաչ ու բուռվառ, առհասարակ նաեւ մկրտութեան աւազանը եւ այլն:

- **տուն** արմատը **աղօթատուն**, **աւանդատուն**², **գերեզմանատուն**, **գրատուն**, **դասատուն**, **դրամատուն**, **զանգակատուն**, **թոնրատուն**, **կաթնատուն**, **հանրատուն**, **հացատուն**, **ծեռագրատուն**, **սեղանատուն**, **վերնատուն** բառերուն մէջ կը պահէ իր բուն իմաստը. ասոնք բոլորը տուներ են, շինութիւններ, հաստատութիւններ, բան մը բովանդակող նիւթական կառոյցներ. ըստ այսմ ալ՝ **աղօթատուներ**, **գերեզմանատուներ**, **գործատուներ**, **գրատուներ**, **դարմանատուներ**, **դրամատուներ**, **թոնրատուներ**, **ծեռագրատուներ**, **կառատուներ**, **հանրատուներ**, **հացատուներ**, **սեղանատուներ**, **վերնատուներ**. իսկ **մեծատուն** արդէն կը նշանակէ **մեծ տուն ունեցող անձ**, ուրեմն՝ **մեծատուներ**, նաեւ՝ **վաչկատուներ** (վաչի՝ կառքի մէջ բնակողներ, վաչը իբրեւ տուն ունեցողներ):

Ծանօթ.– Բերուած ցանկին մէջ կը գտնենք **աւանդատուներ**, **գործատուներ**, **դասատուներ**, **կաթնատուներ** բարդութիւնները (չորսն ալ իբրեւ **տուն**), որոնք այս նոյն ուղղագրութեամբ, սակայն տարբեր կառոյցով եւ իմաստով մտած են վերը՝ նախորդ պարբերութեան մէջ՝ **տուողի** իմաստով: Ձեւաբանական նման զուգադիպութենէ խուսափելու համար է, հաւանաբար, որ օրին Չապել Ասատուր առաջարկած է **տուն** արմատով վերջացող գոյականները յոգնականացնել **ներ**-ով, այսինքն՝ **գրատուններ**, **դարմանատուններ**, **գինետուններ** եւ այլն, որպէսզի տարբեր գրուին զուգահեռ ձեւերը՝ **գործատուներ** եւ **գործատուններ**, **դասատուներ** եւ **դասատուններ**, **կաթնատուներ** եւ **կաթնատուններ** եւ այլն: Գազանճեան իր կարգին ունի **գինետուններ**: Յակոբ Պարոնեան, Արփիար Արփիարեան, Գրիգոր Չոհրապ, Յակոբ Օշական, Յր. Աճառեան, օրինակ, հետեւողականօրէն ունին **գինետուններ**, **դրամատուններ**, **սեղանատուններ**, Օտեան՝ **գարեջրատուններ** («Փանջունի», Նախաբան), Դ. Վարուժան՝ նմանապէս («Նամականի»): **Գործատուններ** կը գրէ Գ. Մենելիշեան: Աւելի ուշ Բենիամին Թաշեան իր կարգին յարուցած է այս նոյն հարցը՝ իր կողմէ առաջարկելով զանազանել **դրամատուներ** եւ **դրամատուններ** տարբերակները, եւ ան ունի հետեւորդներ ալ: Այսպիսի զուգադիպութիւններ կը պատահին ամեն լեզուի մէջ, եւ մարդոց միտքէն բնաւ չ'անցնիր հակականոնական ու բռնագրօսիկ լուծումներով աղաւաղել իրենց ուղղագրութիւնը. օրինակ՝ ֆրանսերէն **որդ** բառի յոգնակին (ver+s) կը նոյնանայ **դէպի** նախադրութեան (vers) եւ **տող** գոյականին հետ (vers), եւ ոչ մէկ ֆրանսացիի միտքէն

անցած է ասոնցմէ մէկուն եւ շատ ուրիշներու ալ ուղղագրութիւնը փոխել՝ բառնալու համար անախորժ գուգադիպութիւնները: Յետեւաբար ընդունելի չէ ուղղագրական երկուութիւնը. մենք գրենք մէկ ու միասնական, բայց մանաւանդ կանոնական ձեւով **գործատուներ, դասատուներ եւ կաթնատուներ**, – որոնք, այո, երկիմաստ են, – այն խոր համոզումով, որ խօսքային միջավայրի մէջ կարելի պիտի ըլլայ շատ դիւրաւ զանազանել բառին իմաստը, այլ խօսքով՝ գործ տուողն ու գործատեղին, դաս տուողն ու դասատեղին, կաթ տուողն ու կաթի մշակումին ծառայող շինութիւնը:

- **ցան** արմատը կրնայ նշանակել **ցանք**, եւ այս պարագային կը ստանանք **աշնանացան-եր, գարնանացան-եր**. ան կրնայ նշանակել նաեւ **ցանող**, ուրեմն՝ **սերմնացան-ներ, հրացան-ներ, մահացան-ներ, որոմացան-ներ, մոխրացան-ներ**:

- **ցոյց**. կը նշանակէ հրապարակային երթ, բողոք, ուրեմն՝ **զօրացոյցեր** (զօրքերու տողանց կամ զօրատես), **հակացոյցեր, նստացոյցեր**. կը նշանակէ նաեւ բան մը ցոյց տուող, ուրեմն՝ **ապացոյցներ, ժամացոյցներ, կողմնացոյցներ, հաշուեցոյցներ, յարացոյցներ, տողացոյցներ, օրացոյցներ**, սակայն տրուած ըլլալով, որ անկենդան առարկաներ են ասոնցմէ ոմանք, խօսողին համար անթելադրելի կը մնայ անոնց բան մը ցոյց տուողի հանգամանքը, եւ ան հակամէտ է ըսելու **ժամացոյցեր, հաշուեցոյցեր** եւ այլն, ինչ որ կը նշանակէ, թէ յատուկ ճիգ ու արթնութիւն պէտք է այսպիսիները ճիշտ կիրարկելու համար, ինչ որ միշտ պարագան չի կրնար ըլլալ մարդկայնօրէն:

- **փոխ**. **լումայափոխ**՝ լումայ, դրամ փոխող, ուրեմն՝ **լումայափոխներ**, այնպէս ալ՝ **անուանափոխներ, դաւանափոխներ, դիմափոխներ, հաւատափոխներ, կրօնափոխներ** եւ այլն. իսկ **հերթափոխ**՝ հերթի փոփոխութիւն, ուրեմն՝ **հերթափոխներ, քայլափոխ**՝ քայլի փոփոխութիւն, ուրեմն՝ **քայլափոխներ**:

- **փող**. այս արմատով ունինք **աւագափող, եղեգնափող, լսափող, խոչափող, խօսափող, շնչափող, որսափող, ջրփող** գոյականները, որոնք իրենց բուն իմաստով՝ **խողովակ** կամ **շեփոր** կը նշանակեն եւ իրենց յոգնակին կը կազմեն **եր-ով, օրինակ՝ աւագափողեր, լսափողեր** եւ այլն:

Ասոնցմէ **լսափող** եւ **խօսափող** փոխաբերաբար միայն կը բնորոշեն յատուկ անձեր, առաջինը՝ իբրեւ լրտես, երկրորդը՝ իբրեւ պատգամաբեր կամ բանբեր, եւ այս պարագային կը ստանանք **լսափողներ** եւ **խօսափողներ**:

- **բաղ**

1. նոխազ, ձագ. ուրեմն՝ **այծաբաղեր, եղջերուաբաղեր, ուղտաբաղեր**:

2. ա) քաղուած, հաւաքուած առարկաներու ամբողջութիւնը, ինչպէս նաեւ ինքնին քաղելու գործողութիւնը, հաւաքումը, քաղումը. ուրեմն՝

բանաբաղեր, ծաղկաբաղեր, հասկաբաղեր, ճռաբաղեր, պտղաբաղեր (ը) իբրեւ բան մը քաղող, հաւաքող. ուրեմն՝ **բանաբաղներ, զօշաբաղներ** (կաշառք ստացող), **ծաղկաբաղներ, հասկաբաղներ, ձկնաբաղներ** (ձկնաբաղ, ձկնկուլ), **ճռաբաղներ, պատառաբաղներ, պտղաբաղներ, վիշապաբաղներ, փայտաբաղներ**:

- **քարափ**. երկձեւ յոգնակի ունեցող բառ է:

Մեյրախանեան եւ Գիւրջինեան ունին **քարափներ**, Աղայեան՝ **քարափեր**: Բառիս աշխարհաբարեան արմատն է **ափ**, որ է գրաբարեան **ափն**, եւ կը նշանակէ եզերք, ուրկէ՝ **ծովափնեայ** կազմութիւնը: Յոգնակին՝ **ափուկ** էր գրաբարի մէջ, մինչ ձեռքի ափը կու տար **ափք**: Պէտք է ենթադրել, թէ ոմանց գիտակցութեան մէջ կը վերապրի գրաբարեան սկզբնաձեւը՝ **ափն**, եւ կը թելադրէ **քարափներ**. Նոյնհետայն նաեւ **գետափներ, դարափներ, լճափներ, լողափներ, ծովափներ**, որոնք անցեալին աւանդուած են **ափն** արմատով, միւս կողմէ, սակայն, շատ սովորական ու բարեհունչ են, այլեւ թելադրելի **ափ**-ով կազմութիւնները՝ **գետափեր, լճափեր, լողափեր** եւ **ծովափեր**՝ աշխարհաբարեան **ափ**-ի թելադրականութեամբ:

Քանի մը յատուկ պարագաներ եւս

Շփոթ կամ երկակի թելադրականութեամբ օժտուած է նաեւ՝ **երկնաքեր**, որ ստուգաբանօրէն կը նշանակէ «երկինքը քերող» (սա բառացի թարգմանութիւնն է ֆրանսերէն gratte-ciel-ին եւ անգլերէն sky-scraper-ին), սակայն միջին հայուն անծանօթ կը մնայ այս ստուգաբանութիւնը, այսինքն՝ քերելու գործողութեան գաղափարը, եւ ան ընդհանրապէս հակամետ է ընկալելու բառս իբրեւ **քեր** միավանկ վերջաբաղադրիչով (թէկուզ իրեն անծանօթ) կառոյց մը եւ ըսելու **երկնաքերեր**՝ փոխանակ **երկնաքերներ**-ի:

Կանոնի խախտում կը յառաջանայ նաեւ, երբ միավանկ արմատը, օրինակ՝ **զէն, կիթ, կութ**, անկախ գործածութիւն չունի (ոչ մէկ առիթ եղած է **զէներ, կիթեր, կութեր** ըսելու), ուստի ասոնցմով ստացուած բարդութիւնները իրենց կարգին կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմավանկ բառեր եւ իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ**-ով՝ **արծակազէններ, հրազէններ, կովկիթներ, հակկիթներ, հողկիթներ** (գերերի, գետնասունկ, truffe), **ձկնկիթներ, այգեկութներ** եւ այլն: Նոյն կացութեան մէջ կը գտնուի **քարայր** բառը. հակամետ ենք ըսելու՝ **քարայրներ**, քանի որ **այր** գոյականը անջատ կամ ազատ կիրարկութիւն չունի արդի արեւմտահայերէնի մէջ, ուստի եւ թելադրական չէ **այրեր** ձեւը, որպէսզի ըսենք՝ **քարայրեր** (ինչպէս կը թելադրեն մեր բոլոր աղբիւրները). ամբողջութիւնը մեզի կը թուի երկվանկ բառ մը, ուրեմն՝ **քարայր-ներ**, մինչ արեւելահայը շատ հեշտութեամբ կ'ընէ **քարայրեր**, որովհետեւ **այր**-ը շատ ընթացիկ բառ է իրեն համար: Նոյնքան անթելադրի է **ակնթարթ** բառը՝ իբրեւ գումարը **ակն** գոյականին եւ **թարթ** բայարմատին. **թարթ** անկախ բառ մը չունինք, որպէսզի վարժ ըլլայինք ըսելու **թարթեր**. միւս կողմէ՝ **ակնթարթ** բառը,–

շատ կարճ պահիկ մը,– շատ ու շատ հեռացած է **թարթել** բայի ցոյց տուած գործողութենէն. ահա թէ ինչու դժուար է ակնկալել, որ ըսենք **ակնթարթեր** (ինչպէս կը թելադրէ Աղայեան), այլ կ’ըսենք՝ **ակնթարթներ** սխալ, սակայն նուիրականացած ձեւը:

Կերպ, տուն, վանկ... ասոնք շատ զօրաւոր անհատականութիւն ունեցող անկախ բառեր ըլլալով, մեզ կը մղեն իրենցմով աւարտող բարդ բառերն ալ **եր**-ով յոգնականացնելուն՝ **յովազակերպեր, մեծատուներ, միավանկեր** եւ այլն. ինչո՞ւ, որովհետեւ շատ սովորական է ըսել՝ **կերպեր, տուներ, վանկեր**: Ուրեմն որոշ կրթանք, որոշ վարժութիւն եւ ուշադրութիւն կը պահանջէ այսպիսիները **ներ**-ով յոգնականացնելը՝ **յովազակերպներ** (յովազի կերպ ունեցող), **մեծատուններ** (մեծ տուն ունեցող, մեծահարուստ), **միավանկներ** (մէկ վանկ ունեցող) եւ այլն, որոնց բոլորն ալ ունեցողի իմաստ կ’արտայայտեն:

Ներ-էն խուսափելու հակամետ են նաեւ **ականանետ** եւ **նոնականետ** բառերը, մէկ կողմէ որովհետեւ **նետ** արմատը շատ հեշտութեամբ կ’ընդունի **նետեր** յոգնակին, միւս կողմէ նաեւ՝ հաւանաբար խուսափելու համար **ն** բաղաձայնի կրկնութենէն:

Ծանօթ.– Ասոնք եւ նմանները «բան մը ընողի» գաղափարը չեն արթնցներ խօսողին մէջ, որովհետեւ ըստ ինքեան իրենք բան մը ընող չեն, անշունչ ու անշարժ առարկաներ են: Բան մը ընելու համար, ըսենք՝ բան մը նետելու համար, պետք է միջամտէ մա’րդը, ձեւով մը մարդը ի՞նք է որ բան մը նետող կը նկատուի: Այնքան ատեն որ ան բացակայ է, ապա սոսկական սարքը ինքնին **ներ**-ով յոգնակի կազմելու թելադրանքը չ’ըներ: Միւս կողմէ, սակայն, նոյն **նոնականետեր** ըսողը շատ դիւրաւ **նոնականետներ** պիտի անուանէ այն **մարտիկները**, որոնք կը գործածեն նոնականետը կամ թէկուզ իրենց սեփական ձեռքով կ’արձակեն նոնակը: Որքան ալ այս վերջինը բնորոշելու համար ունենանք **նոնակաձիգ** յատուկ եզրը, այսուհանդերձ միջին հայուն համար **նոնականետը** (իբրեւ նոնակ նետող անձ) եւ **նոնակաձիգը** այնքան ալ տարբեր չեն ինչեր:

Ինչպէս նկատելի է, կը գտնուինք դեմ-յանդիման շատ փխրուն ու քմայքոտ կանոնի մը, ուստի եւ կարելի չէ գրչի մէկ հարուածով միօրինակ տնտեսել այն բազմահազար բառերը, որոնք պետք է յիշեալ կանոնին ու տրամաբանութեան ենթարկուէին: Մեծ դերակատարութիւն ունին այստեղ ենթակայական գործօնները, մէկ կողմէ հոգեբանական ազդակը, միւս կողմէ՝ սովորութիւնը, յատկապէս ռամիկին քով: Ան շատ անելի շեշտուած է արեւմտահայուն մէջ, որուն լեզուն ոչ մէկ ատեն ձեռնհասօրէն ուսուցուած է դպրոցներու մէջ: Երբ մեր թերթերը եւ գրողները հաւասարապէս կ’ըսեն **ծրագիրներ** ու **խմբագիրներ**՝ առանց դոյզն զգացողութեան, թէ այս երկուքը բոլորովին այլաբնոյթ բառեր են, որոնց առաջինը **գրութիւն** ցոյց կու տայ, իսկ երկրորդը՝ **գրող**– որքան ուրախալի պիտի ըլլայ այսպիսիներուն զգաստացումն ու սրբագրումը, եթէ երբեք իրօք տեղի ունենայ ան: Վերջին հաշուով՝ ընդունելի չէ նաեւ անտարբեր մնալ ի տես մեր լեզուի այն աստիճան

ռամկացումին, ուր կը գտնուի ան: Նոյնիսկ եթէ կարելի չէ բոլոր երկդիմի պարագաներուն միօրինակ ու համընդհանուր լուծում բերել, ապա կարելի է, սկսելու համար, տարրական ճիգով մը ձերբազատիլ շատ ընթացիկ ու նուաստացուցիչ սխալներէ, ինչպիսիք են՝ **ահագանգներ, բանաձեւեր, բնակավայրներ, զօրասիւններ, լրագիրներ, խաչքարներ, համակարգներ, ճակատամարտներ, շրջագիծներ, ստորակէտներ, տանտերներ, քաղաքապետներ, օղանաւներ** եւ այս կարգի այլեւայլ ճիւղաճիւղներ, որոնց ճիշտ կիրարկութիւնը ոչ մէկ դժուարութիւն կը յարուցէ, այլ պարզապէս կը կարօտի կանոնի տարրական իմացութեան: Եթէ մեր գրողները հետզհետէ սրբագրեն իրենց ոճը, ընթերցողներն ալ իրենց կարգին կրնան սրբագրուիլ: Եթէ արեւմտահայ զանգուածները հետզհետէ կը կորսնցնեն իրենց լեզուական որակը, պատճառը մեր թերթերն են, մեր գրողները, մեր հրապարակախօսները, մեր ուսուցիչները, այլ խօսքով՝ մտաւորականութիւնը, որ գլխաւոր թերացողն ու մեղանշողն է արեւմտահայերէնին հանդէպ եւ առաջինը ի՞նչ պէտք ունի սորվելու եւ սրբագրուելու:

ՄԻՎՎԱՆԿ ՎԵՐՋԱԲԱՂԱԴՐԻՉՈՎ ԱԾԱՆՑԱԲՈՐ ԳՈՅԱՎԱՆՆԵՐՈՒ ՅՈԳՆԱԿԻՆ

§135. Գալով միավանկ արմատով կազմուած ածանցաւոր գոյականներուն՝ այստեղ կը զանազանուին նախաձանցաւոր եւ վերջաձանցաւոր բառերը:

1. Նախաձանցաւոր գոյականներ

Ասոնք ընդհանրապէս **ներ**-ով կը կազմեն յոգնակին՝ իրենց իմաստին բերումով:

ան – **անբաններ** (բանականութիւն չունեցող), **անգութներ, անսիրտներ, անտուններ** եւ այլն

ապ(ա) – **ապուշներ** (ուշքէ զրկուած, ուշք չունեցող), **ապաբախտներ, ապագաներ**

առ – **առանցքներ, առդիրներ** (կցուած՝ լրացուցիչ փաստաթուղթ)

բաղ – **բաղաձայններ**

բաց – **բացականեր** (որ հեռուն կը գտնուի), **բացատներ, բացիկներ**

դժ – **դժբախտներ, դժգոհներ, տժգոյններ**

ենթ – **ենթականեր, ենթասպաներ**

ընդ – **ըն(դ)կերներ, ընկերներ**

համ – **համերգներ**

մակ – **մակդիրներ, մակբայներ, մակաբոյժներ, մակարդներ**

յար – **յարադիրներ** (կից, քովը դրուած), **յարատիպներ, յարացոյցներ**

Նախդիր – Նախդիրներտ – **տգետներ, տհասներ**տար – **տարաբախտներ, տարագիրներ, տարակերպներ, տարասերներ**
(տարբեր սերում ունեցող), **տարակոյսներ**տի – **տիկիներ**

Կը գտնենք նաեւ նախածանցաւոր գոյականներ, որոնք յոգնակի կը կազմեն **եր-ով**, ինչպէս՝ **առափեր, արտագաղթեր, ներգաղթեր, ենթագրեր, ենթաճիւղեր, ենթաբուրդեր, ենթահողեր, ենթագանկեր, ենթաշերտեր, ենթագիծեր, ենթադասեր, ենթակետեր, ենթամասեր, ենթապոչեր, ենթատոհմեր, ենթատիպեր, ենթափորեր, մակագրեր, մակաշերտեր, յետսակողմեր, վերադարձեր, վերնագրեր** եւ այլն:

2. Վերջածանցաւոր գոյականներ

Վերջածանցաւոր ամեն գոյական կ'ընկալուի իբրեւ բազմավանկ եւ իր յոգնակին կը կազմէ **ներ-ով**. օրինակ՝ **այգեպաններ, անցորդներ, գառնուկներ, գեղջուկներ, գոգնոցներ, դիակներ, դրսեցիներ, երգարաններ, երգիչներ, էակներ, ընթացքներ, լեռնցիներ, խուժաններ, ծնողներ, ծովայիններ, մատանիներ, նշաններ, շինականներ, չարիքներ, սերուցքներ, վիպասաններ** եւ այլն:

Միայն **ք** վերջածանց (երբեմնի յոգնակերտը) ունեցող միավանկ գոյականները **եր-ով** կը դառնան յոգնակի. օրինակ՝ **աչքեր, բերքեր, գիրքեր, դիրքեր, խելքեր, ծալքեր, կեանքեր, միտքեր, մուտքեր, վազքեր, խօսքեր** եւ այլն:

Այս հատուածի խմբագրման առթիւ մենք շատ լաւ կը գիտակցինք, որ յոգնականացումի իտեալական միօրինականութիւն մը գրեթէ անկարելի կամ գէթ շատ տարտամ երազ մըն է: Առաւելագոյնը, որուն կարելի է իրապաշտօրէն ձգտիլ առայժմ, վերացումն է արեւմտահայ իրականութեան մէջ աղաղակող սխալագրութեանց, որոնք կը գրուին կանոնի մը բացարձակ անգիտացումի պայմաններուն մէջ, եւ ազնիւ ձգտում մը՝ դէպի նուազագոյնը հասցնելու այդ սխալագրութիւնները:

ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ

ԵՒ ԵՒ ՈՒ ՀԱՄԱԴԱՍԱԿԱՆ ՄԻԱԲՈՐԻՉ ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ

§136. Ասոնք արդի հայերենի ամենեն ակտիվ գործածուած համադասական շաղկապներն են՝ լայն չափով համարժեք, այսուհանդերձ ունին նաեւ իրենց առանձնայատկութիւնները: Կը կապեն քերականօրէն համարժեք բառեր եւ նախադասութիւններ հաւասարապէս. օրինակ՝

- Հաց **ու** պանիր, կե՛ր **ու** բանի՛ր:

- Կռունկները երամ կազմեցին **եւ** գաղթեցին մեր երկրէն:

Ոչինչ կ'արգիլէ, որ բերուած օրինակներուն մէջ այս երկու շաղկապները ազատօրէն փոխանակենք իրարու հետ, օրինակ՝ «Հաց եւ պանիր, կե՛ր եւ բանիր»: Եիշտ նոյն տրամաբանութեամբ ալ՝

- Դաշտ **ու** այգի դեղին հագան, ծառ **ու** ծաղիկ մերկացան:

Դաշտ **եւ** այգի դեղին հագան, ծառ **եւ** ծաղիկ մերկացան:

- Հազար բարիք ես տայի...

Ու մեղր **ու** կաթ **ու** գինի (ՄՄ):

Հազար բարիք ես տայի...

Եւ մեղր **եւ** կաթ **եւ** գինի:

- Դուռը անակնկալօրէն բացուեցաւ, **ու** ներս խուժեց տնօրէնը:

Դուռը անակնկալօրէն բացուեցաւ, **եւ** ներս խուժեց տնօրէնը:

- Թրքաց մայրեր թող լան, **ու** դուն ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեյթուն...

Չիս հանգչեցո՛ւր ի հող **եւ** դուն ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեյթուն (Մ.Գ.):

Ինչպէս կը տեսնենք, Պեշկյթաշլեանի տողերը շարահիւսօրէն իրարանման են. ունինք երկու համադասական բարդ նախադասութիւն՝ երկուքական բաղադրիչով, այսուհանդերձ ան մէյ մը **եւ**, մէյ մը **ու** կիրարկած է: Այս տարբերութիւնը լեզուական-քերականական որեւէ անհրաժեշտութենէ չի բխիր, այլ կը բացատրուի, հաւանաբար, կրկնութենէ խուսափելու մտահոգութեամբ:

§137. Այսպէս, ուրեմն, միայնակ գործածութեանց պարագային **եւ** եւ **ու** փոխանակելի են: Կացութիւնը կը փոխուի, երբ նախադասութիւնը ծաւալուն կամ բարդ է եւ կրնայ պահանջել մէկէ ակտիվ շաղկապումներ համադաս բառերու եւ համադաս նախադասութիւններու միաժամանակ: Այս պարագային «**ու** շաղկապը կը գործածուի միեւնոյն խօսքին մէջ բառ բառի հետ կապելու համար, ուր որ նախընթաց **եւ** մը խօսք խօսքի հետ կապելու գործածուած է» (Այտ, Քնն. քեր., էջ 242, §684), – այլ խօսքով՝ համադաս նախադասութիւնները՝ իբրեւ **ակտիվ ծաւալուն** միաւորներ, կը շաղկապուին **եւ**-ով, իսկ համադաս բառերը՝ իբրեւ **ակտիվ փոքր** միաւորներ կամ անդամներ, կը շաղկապուին **ու**-ով. օրինակ՝

- Ան աչքերը բացաւ **եւ** գլխուն վերեւ նշմարեց մօրն **ու** քրոջը ժպտուն դեմքերը:

- Դուև քաջ ես ու առաքինի եւ աշխատանքէ ու պարտականութենէ փախչողն ու ընկճուողը չես:

- Եփրատը կը լեցուեր ղիակներով ու վիրաւորներով, եւ անոր պարզ ու վճիտ ջուրը արիւնի գոյն կը ստանար:

- Գիշերուան վերջին պահերուն լռին Ձայներն ու լոյսերն յանկարծ կը մարին.
Եւ բեհեզներովն կապոյտ կամարին
 Պճնուած՝ աշխարհ կու գայ Նոր տարին (ՄՍ):

- Կարծես աշխարհի բոլոր ջուրերն ու չարիքները մէկտեղուեր էին **եւ** հիմա ցատումով մը կը թափէին մարդոց ու անասուններուն վրայ:

- Ամրոցի պարիսպներէն ու աշտարակներէն զօրքին վրայ կը տեղար նետերու սաստիկ տարափ մը, **եւ** հարիւրաւոր սուլիներ ու գերանդիներ օդին մէջ թռչելով կը մխրճուէին յարձակողներու կուրծքերուն ու կողերուն:

Ընդգծած ենք այն համադասութիւնները կամ միաւորները, որոնք աւելի ամփոփ, բայց նաեւ աւելի սերտ ու մօտիկ բնոյթ ունին, ուստի շաղկապուած են **ու**-ով:

Ճիշտ չեն բաշխուած այս շաղկապները Սիամանթոյի հետեւեալ հատուածին մէջ, ուր բանաստեղծը **եւ**-ով շաղկապած է երկու համադաս ածականներ, իսկ **ու**-ով՝ երկու համադաս նախադասութիւններ.

«Աւա՛ղ, ապարանքի մը պէս մեծ էիր **եւ** շքեղ,
 «**Ու** ես երդիքներուդ սպիտակ կատարէն...
 «վարէն ահեղավագ Եփրատին կ'ունկնդրէի»:

Անոնք պէտք է իրենց տեղերը փոխանակեն.

«Աւա՛ղ, ապարանքի մը պէս մեծ էիր **ու** շքեղ,
 «**Եւ** ես երդիքներուդ սպիտակ կատարէն...
 «վարէն, ահեղավագ Եփրատին կ'ունկնդրէի»:

Ըստ այսմ ալ՝ հետեւեալ երեքը ունին երեք տարբեր նշանակութիւն.

- ա) Արան ու Սուրէնը եւ Վաչէն կը յաճախեն տարբեր դպրոցներ:
 բ) Արան, Սուրէնը եւ/ու Վաչէն կը յաճախեն տարբեր դպրոցներ:
 գ) Արան եւ Սուրէնն ու Վաչէն կը յաճախեն տարբեր դպրոցներ:

Առաջինը կ'ենթադրէ երկու տարբեր դպրոցներ, որոնցմէ մէկուն կը յաճախեն Արան ու Սուրէնը, իսկ միւսին՝ Վաչէն: Երկրորդը կ'ենթադրէ երեք տարբեր դպրոցներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրին կը յաճախէ յիշեալ

տողոցմէ մի՛այն մէկը: Երրորդը կ'ենթադրէ երկու տարբեր դպրոցներ, որոնցմէ մէկուն կը յաճախէ Արան, իսկ երկրորդին՝ Սուրենն ու Վաչէն: Աւելցնենք այսուհանդերձ, որ ասոնք խրախուսելի ու վստահելի չեն. ոչինչ կ'երաշխաւորէ, որ մեզ ընկալողը տեղեակ ըլլայ տուեալ կանոնին ու ճիշտ ըմբռնէ մեզ: Ուստի, մտքի հանգստութեան համար, նախընտրելի է դիմել աւելի պարզ ու բացայայտ շարադրանքի. օրինակ՝ «**Արան ու Սուրենը նոյն դպրոցը կը յաճախեն, իսկ Վաչէն՝ ուրիշ մը**»:

§138. Այս շաղկապները ունին այլ առանձնայատկութիւններ եւս:

ա) Երբ **ու**-ով շաղկապելի համադաս բառերէն առաջինը **ը**-ով կը վերջանայ, այս մէկը պէտք է դարձնել **և**. օրինակ՝ **հացը ու պանիրը > հացն ու պանիրը**: Իսկ երբ ան կը վերջանայ **ու**-ով, պէտք է փոխել **ու** շաղկապը եւ կիրարկել **եւ**-ը. օրինակ՝ **ծիու ու ջորիի > ծիու եւ ջորիի**: Միւս ձայնաւորներուն հանդէպ **ու** շաղկապը անտարբեր է¹:

1. Ոմանք կը փորձեն **և**-ի կիրարկութիւնը տարածել **սպ, ստ, սկ, սք, սթ, սփ, գք, գգ, շկ, շտ, շփ** հնչիւնական կապակցութիւններով սկսող բառերէն առաջ եւս, օրինակ՝
 - Աղջիկներն **ստ**ացան իրենց վիճակացոյցները:
 - Դասերն **սկ**սան:
 - Զիւանդն **սթ**ափեցաւ:
 - Անասուններն **սպ**անդանոց կը տանին:
 - Աշակերտներն **գք**օսանքի գացին:

(տե՛ս «Յայերէն լեզուի դասագիրք», Երեւան, 1968, էջ 137):

Այսպիսի կանոն մը գործած է արեւմտահայ աշխարհաբարի վաղ տասնամեակներուն եւ մինչեւ հիմա ալ կը գործէ արեւելահայերէնի մէջ, սակայն արդի արեւմտահայերէնը բացարձակապէս կը մերժէ **և** յօդի այս կիրարկութիւնը: Ասոնք բոլորն ալ պէտք է փոխարինուին **ը**-ով:

Ծանօթ.– Ը յօդը **և**-ի կը վերածուի նաեւ **ալ** եւ **իսկ** շաղկապներէն առաջ. օրինակ՝ «Թորոսն **ալ** գաղթեց»: «Աստուծոյ ջուրն **իսկ** զլացան մեզի»:

բ) Եթէ շաղկապուող բառերը համադաս չեն, այսինքն՝ նոյն պաշտօնը չեն կատարեր, առաջինը պէ՛տք է պահէ իր վերջի **ը** ձայնաւորը. օրինակ՝ «Տղեկը պարկը դրաւ **կռնակը ու քալեց** դէպի տուն»,– այս կիրարկութիւնն է ընդունելին, որովհետեւ **կռնակը ու քալեց** համադաս չեն, այսինքն՝ նոյն պաշտօնը չեն կատարեր: Արդի արեւմտահայերէնը բացարձակապէս պիտի չընդունէր այս պարագային ըսել. «Տղեկը պարկը դրաւ **կռնակն ու քալեց** դէպի տուն»:

գ) Երբ շաղկապուող երկրորդ բառը կը սկսի **ու** ձայնաւորով, **ու** շաղկապի կիրարկութիւնը անպատեհ է, եւ պէտք է նախընտրել **եւ**-ը. օրինակ՝

«Կայտառ **ու** ուրախ կ'աշխատի»:

«Կայտառ **եւ** ուրախ կ'աշխատի»:

Այլ խօսքով՝ **ու** շաղկապը թէ՛ իրմէ առաջ, թէ՛ իրմէ ետք կը մերժէ ուրիշ **ու**-ի կիրարկութիւնը:

Իսկ միև ձայնաւորներուն հետ ալ շատ հաշտ չէ, որքան ալ տանելի ըլլայ ու դժուար վերահսկելի. օրինակ՝

- Ելքն ու Էջքը հաւասարապէս դժուար են:
- Յօժարեցար ու ընդունեցիր:
- Իմ ու իր միջեւ անդունդ կայ:
- Սուտն ու իրաւը իրար խառնեց:
- Շահ ու օգուտ չունի այս զբաղումդ:

Տարբեր է պարագան **ե**-ին եւ **ո**-ին, քանի ասոնք բաղաձայնով կ'արտասանուին՝ **ե=յէ ... ո=վօ**, եւ իրենց նախորդող **ու** շաղկապին հետ որեւէ անբարեհնչութիւն չեն յառաջացներ. այսպէս՝

- Ձիգ **ու** երկար տարիներ (յերկար):
- Պետք է փնտռել քանակն **ու** որակը (վորակը):

§139. **Ու** շաղկապը իր ամենահեզասահ կիրարկութիւնը կը գտնէ այն պարագային, երբ շաղկապուող համադաս բառերէն առաջինը կը վերջանայ բաղաձայնով, եւ երկրորդն ալ կը սկսի բաղաձայնով: Այլ խօսքով՝ երբ ան շրջապատուած է մի'այն բաղաձայններով: Եւ ճիշտ այս սկզբունքով ալ վարուած է մեր լեզուն **ու** շաղկապով կազմուած յարադիր ու կցական բարդութիւններու պարագային, որոնք ժողովրդախօսակցական ծագում ունին. օրինակ՝ **ազգուտակ, ահ ու դող, թութք ու մուր, աջ ու ձախ, լացուկոծ, լեռ ու ձոր, լուռ ու մունջ, ծուռումուռ, հատուկենտ, մենք ու մերոնք, մէկուկէս, օր ու գիշեր, տուն ու տեղ, փուշ ու տատասկ**¹ եւ այլն: Անշուշտ կարելի է ասոնցմէ մէկ քանին **եւ**-ով ալ կապել՝ առանց քերականական մասնաւոր սխալ գործելու, սակայն բռնազբօսիկ է նման շաղկապում մը:

§140. **Ու** շաղկապը չի կրնար կրկնադիր կիրարկուիլ **եւ**-ին, **թե**-ին ու **ոչ**-ին պէս սաստկական իմաստով, այսինքն՝ շեշտով. այսպէս՝ Ղազարոս Աղայեանի «Ծիծեռնակը բոյն էր շինում, **ե՛ւ** շինում էր, **ե՛ւ** երգում» հատուածին մէջ կարելի չէ գրել՝ «**ո՛ւ** շինում էր, **ո՛ւ** երգում»:
Յետեւեալներուն մէջ մերժելի են **ու**-ով կրկնադիր տարբերակները.

- *** Ան **ե՛ւ** պոետ է, **ե՛ւ** քննադատ:
- Ան **թե՛** պոետ է, **թե՛** քննադատ:
- Ան **ո՛չ** պոետ է, **ո՛չ** քննադատ:
- Ան **ո՛ւ** պոետ է, **ո՛ւ** քննադատ:

- *** Ե՛ւ յանցաւոր է, **ե՛ւ** կը յոխորտայ:
- Թե՛ յանցաւոր է, **թե՛** կը յոխորտայ:
- Ո՛չ յանցաւոր է, **ո՛չ** կը յոխորտայ:
- Ո՛ւ յանցաւոր է, **ո՛ւ** կը յոխորտայ:

1. Այս բոլոր բարդութեանց մէջ **ու** շաղկապը շրջապատուած է բաղաձայններով: Մեր լեզուն բնական հակումով մը այդպէս դասաւորած է, քանի ա՛յդ կը պահանջէ բարեհնչութիւնը:

1. Եղիշէ Չարենց ունի հետեւեալ կիրարկութիւնը, որ հաւանաբար եզակի, – առնուազն հազուագիւտ, – օրինակ է հայերէնի մէջ. «Գործերով ձեր պիղծ **Ո՛Ւ Ժանտ, ո՛Ւ քսու**, դարձաք բռնակալ ցարերին ընկեր» («Դաշնակցականներին»):

*** Այս գործարքէն պիտի օգտուիք **ե՛՛լ դուք, ե՛՛լ ինքը**:
 Այս գործարքէն պիտի օգտուիք **թե՛՛ դուք, թե՛՛ ինքը**:
 Այս գործարքէն պիտի չօգտուիք **ո՛՛չ դուք, ո՛՛չ ինքը**:
 Այս գործարքէն պիտի օգտուիք **ո՛՛լ դուք, ո՛՛լ ինքը**¹:

Ուշադրութեան արժանի է Մեծարենցի հետեւեալ օրինակը.
 «Հազար բարիք ես տայի... **ու** մեղր **ու** կաթ **ու** գինի» (Հիւղը):

Այս օրինակը կը յատկանշուի անով, որ նախ **ու**-երը չեն շեշտուած, – եւ չէին կրնար շեշտուիլ, – ապա՝ այս պատճառով ալ **ու**-երէն առաջ ստորակէտ չէ դրուած: Ուրեմն սա մեր ակնարկած **ո՛՛լ...ո՛՛լ** հակականոնական կրկնադիր տիպին հետ կապ չունի: Այս օրինակին մէջ պարզապէս ունինք **ու** բազմակի շաղկապը, ինչպէս կրնայ գործածուիլ **եւ**-ը՝ առանց սաստկական շեշտի.

2. Եւ եւ **ու** միաւորիչ բազմակի շաղկապներու անշեշտ կիրարկութիւնը կը կոչուի **բազմաշաղկապութիւն**: Իսկ անոնց բացակայութիւնը հոն, ուր սպասելի են, **անշաղկապութիւն**:

Սեղանին վրայ դրուած էր հաց եւ պանիր եւ կարագ եւ պտուղ...:
Սեղանին վրայ դրուած էր հաց ու պանիր ու կարագ ու պտուղ²...:

Ճիշտ այսպիսի կիրարկութիւն մըն ալ ունի Յովհաննէս Ծիրազը:

Ու քայլեցի խայտալով ու շաղ տալով մայթերին
Մանուշակներ ու վարդեր ու շուշաններ ձիւնաթոյր...:

Ծանօթ.– Այս կիրարկութիւնը շատ յաճախական էր գրաբարի մէջ եւս. «**եւ** յիշեաց Աստուած զՆոյ **եւ** զամենայն գազանս **եւ** զամենայն անասունս **եւ** զամենայն թռչունս» (Ծն. Ը/1): «**եւ** ել Նոյ **եւ** կին Նորա **եւ** որդիք Նորա **եւ** կանայք որդւոց Նորա ընդ իմա» (Ծն. Ը/18): «Ազգի-ազգի սողունք **եւ** բոտոտք **եւ** ցեցք **եւ** ճճիք ի Նոցանէ կերակրին» (Այտընեան-Չալիխեան, էջ 457): Եթէ կրկնադիր կիրարկենք **եւ**-ը, ապա պիտի ստացուի. «Ազգի-ազգի **ե՛՛լ** սողունք, **ե՛՛լ** բոտոտք, **ե՛՛լ** ցեցք, **ե՛՛լ** ճճիք ի Նոցանէ կերակրին», – ուր շեշտակիր **եւ**-ով օժտուեցաւ **սողունք** գոյականը եւս, իսկ միւս **եւ**-երը շեշտուեցան եւ ստորակէտ ստացան իրենցմէ առաջ:

Անշուշտ ասոնք շաղկապի կիրարկութեան շատ ընթացիկ պարագայ մը չեն. սեմական ազդեցութեամբ թափանցած է ան հայերէնի մէջ «Աստուածաշունչ»-ի ճամբով, սակայն բացառուած ալ չէ: Մեծարենց յատուկ հակում մը ունէր **ու** շաղկապին հանդէպ, ինչպէս նաեւ Մատթէոս Չարիֆեանը. հաւանաբար ոչ մէկ ուրիշ արեւմտահայ այս երկուքին չափ կիրարկած է **ու**-ն, որուն բոլոր կիրարկութիւնները միշտ արդարացուած չեն քերականական ու ոճական առումներով:

Եթէ պէտք ըլլար շեշտել վերի օրինակներէն առաջինը, հարկադրաբար պիտի գրէինք՝ **ե՛՛լ հաց, ե՛՛լ պանիր, ե՛՛լ կարագ, ե՛՛լ պտուղ**, որուն մէջ նախ աւելցաւ չորրորդ **եւ** մը, ապա աւելցան ստորակէտերը: Ահա այս վերջին կիրարկութիւնն է, որ չի կրնար ունենալ **ու** շաղկապը: Չ՛ըսուիր. «Սեղանին վրայ դրուած էր **ո՛՛լ հաց, ո՛՛լ պանիր, ո՛՛լ կարագ, ո՛՛լ պտուղ**»:

§141. Ու շաղկապը չի կրնար նաեւ՝

ա) միատեղ կիրարկուիլ **թե...թե** կրկնադիր շաղկապին հետ, ինչպես **եւ-ը** կրնայ. օրինակ՝ «**թե՛ կ'աշխատի եւ թե՛** կը զուարճանայ», բայց սովորաբար ոչ՝ «**թե՛ կ'աշխատի ու թե՛** կը զուարճանայ»:

բ) թուարկումի աւարտին փոխարինել **եւ-ը՝ այլն-էն** առաջ. կ'ըսենք՝ «Յաց, պանիր, կարագ **եւ այլն**», բայց ոչ՝ «Յաց, պանիր, կարագ **ու այլն**»:

գ) փոխարինել **եւ-ը** հետեւեալ բաղադիր կիրարկութեանց մէջ՝ **սակայն եւ** կամ **եւ սակայն, բայց եւ, ուստի եւ, թեպէտ եւ, ուր եւ, ինչպէս եւ, այնպէս եւ** եւ այլն. օրինակ՝ «Կալիլէո մոմոաց՝ **բայց եւ** այնպէս կը դառնայ». չ'ըսուիր՝ «**բայց ու** այնպէս կը դառնայ»:

դ) մտնել համաստորադասական բարդ նախադասութեան երկու ստորադաս բաղադրիչներուն միջեւ, ուր առհասարակ կը գտնենք միայն **եւ** շաղկապը. օրինակ՝

* Մայրը կը մխիթարէր զաւակը, **թե** ընկերները այնքան ալ չար չէին, **թե** անոնք շուտով պիտի զոջային իրենց արարքին համար **եւ** **թե** առաջուան պէս պիտի գնահատէին զինք:

* Այսօր արդէն ընդմիջտ հեռացած են մեր լաւագոյն մտաւորականները, որոնցմով այնքան զօրաւոր էինք, որոնք մեր պարծանքն էին **եւ** որոնցմէ տակաւին այնքան ակնկալութիւններ ունէինք:

* Նկատելի էր, **թե** ի՛նչ յամառութեամբ կը պայքարէին նաւաստիները բնութեան տարերքին դէմ, **թե** ինչպէ՛ս աստիճանաբար կը թուլանային անոնց ուժերը **եւ** **թե** ինչպէ՛ս ալիքները կը սպառնային կլանել ամբողջ նաւը:

* Հայրենի գիւղիս կարօտը իր ամբողջ տարողութեամբ կը համակէ զիս, երբ կը հասնի գարունը, երբ կը բացուին գոմերու դռները, երբ դաշտերը կը զարդարուին երփներանգ ծաղիկներով **եւ** երբ կը վերադառնան արագիլները:

§142. Ու շաղկապը իր կարգին ունի ոճական կիրարկութիւն մը, որմէ զուրկ է **եւ-ը**. գործողութեան կրկնութիւն, շարունակականութիւն կամ երկարածգում ցոյց տալու յատկութիւնն է այդ. օրինակ՝ **խօսեցաւ ու խօսեցաւ, խմեց ու խմեց, կերաւ ու կերաւ, գնաց ու գնաց** եւ այլն. չ'ըսուիր կամ սովորական չէ ըսել՝ **խօսեցաւ եւ խօսեցաւ, խմեց եւ խմեց**, այնպէս ալ միւսները:

Այս հատուածը աւարտելէ առաջ ըսենք, որ **եւ** շաղկապը ժառանգած ենք գրաբարէն, ուր միահեծան կ'իշխէր ան, մինչ **ու-ին** անկախ գործածութիւնը կասկածելի է, թէեւ ան կը մտնէր բարդութեանց մէջ: Տրամադրելի հատուկէնտ օրինակներուն համար Աճառեան չի

բացառեր, որ «յետին ժամանակներու» պատկանին անոնք: **Ու**-ի անկախ կիրարկութիւնը նուիրականացաւ միջին հայերէնի մէջ ու անխափան շարունակուեցաւ աշխարհաբարի մէջ: Ասով հանդերձ բացառուած չէ, որ ի վաղուց անտի ռամիկը գործածած ըլլար զայն իր բարբառին մէջ, եւ ան երեւան ելլէր աւելի ուշ՝ ռամկօրէն գրուած երկերու մէջ միայն:

1. Եւ եւ Ու շաղկապներու կետադրութիւնը

§143. Երբ այս երկու շաղկապները կը շաղկապեն միայն բառեր կամ բառակապակցութիւններ, ապա իրենցմէ առաջ որեւէ պարագայի ստորակետ չի դրուիր. օրինակ՝

- Սեղանին վրայ դրուած էին **գինի, պանիր եւ/ու հաց:**
- Սեղանին վրայ դրուած էին **կարմիր գինի, սպիտակ պանիր եւ/ու լաւաշ հաց¹:**

Անհանդուրժելի օտարաբանութիւն է այս պարագային շաղկապէն առաջ ստորակետ դնել. հայերէնը բացարձակապէս կը մերժէ այդ ստորակետը:

Տեսնել նաեւ **§175:**

§143ա. Իսկ երբ անոնք կը շաղկապեն համադասական նախադասութիւններ, կը ներկայանայ երկու կացութիւն.

ա) շաղկապէն առաջ ստորակետ չի դրուիր, եթէ շաղկապուող նախադասութիւնները ունին նոյն ենթական:

Օրինակ՝

- Օդանաւը վերջին պտոյտ մըն ալ գործեց ու ապա աներեւութացաւ (մէկ ենթակայ՝ **օդանաւը**):
- Ուսուցիչը դասարան մտաւ եւ սկսաւ բացատրել դասը (մէկ ենթակայ՝ **ուսուցիչը**):
- Ճամբորդները կերան, խմեցին, յագեցան ու գոհ հեռացան (մէկ ենթակայ՝ **ճամբորդները**):
- Իսա՛չ մը տնկէ վրաս ու դուն Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեյթուն (մէկ ենթակայ՝ **դուն**):

Այս կիրարկութեանց մէջ շաղկապէն առաջ ստորակետ դնելը նմանապէս օտարաբանութիւն է, որ հայերէնը խստիւ կը մերժէ:

բ) շաղկապէն առաջ ստորակետ կը դրուի, եթէ շաղկապուող նախադասութիւնները ունին տարբեր ենթականեր: Օրինակ՝

- Չանգը հնչեց, եւ զբօսանքը վերջ գտաւ (երկու ենթակայ՝ **զանգը եւ զբօսանքը**):
- Թրբաց մայրեր թող լան, ու դուն ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձեյթուն (երկու ենթակայ՝ **մայրեր եւ դուն**):

1. Երբեմն կրնան շաղկապուիլ յարաբերաբար ծաւալուն բառակապակցութիւններ՝ շաղկապական դարձուածներ, որոնք յատուկ ուշադրութիւն կը պահանջեն. օրինակ՝ «Այս պարագային, փոխանակ քահանային զարգացման ինդրով զբաղելու եւ անոր իրագործումին համար գոհողութիւններ ստանձնելու, իրենց աչքը դարձուցին կուսակրօն վանականներու կողմը» (Մ. Սերոբեան, «Բարեկարգութիւն հայ ազգային եկեղեցիի», 1938, էջ 70):

- Այսօր իդձով իմ **հոգիս** է կաթոգներ, եւ վարդի պէս կը բացուի **սիրտս** իբր ընծայ (երկու ենթակայ՝ **հոգիս** եւ **սիրտս**):
- Ձմեռը առատ **ձիւն** կը տեղար, ու կը փակուէին բոլոր **ճամբաները** (երկու ենթակայ՝ **ձիւն** եւ **ճամբաները**):
- Հովեր կ'անցնին, եւ ցորեաններս յուշիկ-յուշիկ կ'արթնան (ԴՎ):

§144. Սեւեռենք հետեւեալ երկու օրինակները եւ փորձենք տեսնել տարբերութիւնը.

ա) Որդիս կը խօսակցեր վարորդի օգնականին հետ, որ **ծամածռութիւններ կ'ըներ եւ կ'ուրախանար ու կը ծիծաղէր**:

բ) Որդիս կը խօսակցեր վարորդի օգնականին հետ, որ **ծամածռութիւններ կ'ըներ**, եւ կ'ուրախանար ու կը ծիծաղէր:

Առաջին տարբերակին մէջ **«ծամածռութիւններ կ'ըներ, կ'ուրախանար ու կը ծիծաղէր»** ունին նո՛յն ենթական, որ «որ» յարաբերական դերանունն է (որուն յարաբերեալը **օգնականն** է), որով կ'ունենանք մէ՛կ ենթակայ, այդ պատճառով ալ ոչ մէկ ստորակետ կը տրոհէ այս երեք ստորոգիչները: Մինչդեռ երկրորդ տարբերակին մէջ **«ծամածռութիւններ կ'ըներ»**-ը տրոհուած է միւս երկու ստորոգիչներէն,– որովհետեւ **ծամածռութիւններ ընողը** վարորդն է,– իսկ **ուրախացողն** ու **ծիծաղողը** այս պարագային **որդիս** ենթական է, որ **«կը խօսակցեր... կ'ուրախանար ու կը ծիծաղէր»**¹:

1. Թերի շարադրուած է հետեւեալ նախադասութիւնը ու մանաւանդ թերի կիրարկուած է **ու** շաղկապը. «[Կարոյին] նետած քարը Նազանի կուժին դպաւ ու կոտրեցաւ» (Համաստեղ, «Առաջին սերը»),– այսպէս կարելի էր գրել միայն այն պարագային, ուր **դպաւ**-ը եւ **կոտրեցաւ**-ը ունենային նոյն ենթական, մինչդեռ անոնք ունին կամ պէտք է ունենան տարբեր ենթականեր. դպչողը **քարն** է, կոտրողը՝ **կուժն** է: Այս կացութիւնը կարելի է արտայայտել հետեւեալ երեք կառոյցներէն մէկով.

- Կարոյին նետած քարը դպաւ Նազանի կուժին ու կոտրեց զայն:
- Կարոյին նետած քարը դպաւ Նազանի կուժին, ու կուժը կոտրեցաւ:
- Կարոյին նետած քարը դպաւ Նազանի կուժին, որ կոտրեցաւ:

ՈՐ ԵՒ ԹԷ ՍՏՈՐԱԴՎԱԿԱՆ ՄԵՎՆԱԿԱՆ ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ

§145. Ասոնք հայերէնի ամենէն աւելի օգտագործուող ստորադասական շաղկապներն են. գրեթէ կարելի չէ խօսք կազմել առանց ասոնցմէ մէկին կամ միւսին անխուսափելի մասնակցութեան: Իսկ այս գործածութիւնը ունի իր օրէնքները, որոնք հետզհետէ աւելի կ'անտեսուին նոր,– եւ ոչ միայն նոր,– սերունդներուն կողմէ:

Շարահիւսօրէն **որ** եւ **թէ** հոմանիշներ են այնքանով, որ կը կատարեն նոյն պաշտօնը՝ ուղիղ կամ անուղղակի խնդիր երկրորդական նախադասութիւնը կը կապեն գլխաւորին՝ մեկնաբանելով, բացայայտելով անոր մէկ անդամին բովանդակութիւնը. Այտընեան չի վարանիր ըսելու,

որ կարգ մը պարագաներու ասոնք Նոյնիսկ **Նոյնանիշ** են՝ զիրար կը փոխարինեն. ահա՛ իր օրինակները՝ «**Ըսաւ թէ պատրաստ է – Ըսաւ որ պատրաստ է: Չըլլայ թէ թոյլնաս – Չըլլայ որ թոյլնաս**» (Քնն. քեր., էջ 243):

Եւ իհարկէ, որ յաճախ ասոնք կը շփոթուին եւ դժուար է վճռել, թէ այս երկուքէն ո՛ր մէկը պէտք է Նախընտրել, այսուհանդերձ ժամանակին հետ ասոնք ստացած են կիրառական ու նրբերանգային զգալի տարբերութիւններ եւս, որոնց գոնէ մէկ քանիին կ'արժէ տեղեակ ըլլալ: Նիւթը անելի լայն ու խոր ըմբռնելու եւ մանաւանդ իւրացնելու համար պէտք է շատ եւ ուշադիր ընթերցում կատարել ընտիր գրականութենէ:

Ծանօթ.– Ուշադրութի՛ւն, պէտք չէ շփոթել **որ** շաղկապն ու **որ** յարաբերական դերանունը. այս վերջինը սերտուած է այլ գլուխի մը մէջ: Միւս կողմէ՛ **թէ**-ն նաեւ համադասական շաղկապ է, եւ այս վերջինին պիտի ակնարկուի ստորեւ: Ուրեմն կը սկսինք այս երկուքին ստորադասական կիրարկութեամբ:

§146. Արդի հայերէնի մէջ **որ** եւ **թէ** շաղկապներուն հիմնական տարբերութիւնը ա՛յն է, որ **որ** շաղկապը կը յատկացուի այնպիսի Նախադասութիւններու, որոնց տուած տեղեկութիւնը հաւաստի, ստոյգ, անվիճելի է, մինչ **թէ** շաղկապը կը յատկացուի այնպիսիներուն, որոնց տուած տեղեկութիւնը ուրիշէն կը ստացուի, ոչ-հաւաստի, ենթադրելի, երկբայական կամ տարակուսելի է կամ այդպէս կը թուի. արդէն **թէ-ական** ածականն ալ,– որ կը նշանակէ ոչ-հաւաստի, երկբայական, վիճելի,– հիմնուած է այս վերջին կիրարկութեան վրայ:

Օրինակներ **որ**-ով՝

- Տնօրէնը յայտարարեց, **որ** դասը յետաձգուած է:
- Պանդուխտը գրած էր, **որ** շուտով կը վերադառնայ:
- Տանտէրը հրաւիրեց օտարականը, **որ** իր տան մէջ գիշերէ:
- Խորապէս կը հաւատանք, **որ** կացութիւնը պիտի բարելաւուի:
- Չեն թելադրեր, **որ** կապ հաստատեմ իրենց հետ:

Ասոնք բոլորը կ'ակնարկեն հաստատ ու հաւաստի կամ խօսողին կողմէ իբր այդպիսին ընկալուած իրողութեանց, այս պատճառով ալ անպատեհ պիտի ըլլար, օրինակ, ըսել՝ «Չեն ուզեր, **թէ** կապ հաստատեմ իրենց հետ»,– քանի որ ամեն ինչ յստակ ու որոշ է:

Ըստ այնմ հակասական են, ուրեմն՝ մերժելի, հետեւեալները.

- «Դուն գիտես, Տէ՛ր, **թէ** ես մեռած եմ արդէն...
- «Ու ես գիտեմ, **թէ** երկնքիդ խորէն գոց...» (ՄԻ, «Մահացում»):
- «Ու հաւատա՛, կրանիտեայ ո՛վ աստուած, **թէ** կը հասնինք կատարիդ» (ԱԾ, «Ուխտ Արարատին»):

Գիտնալ ու **հաւատալ** բայերուն հետ՝ **թէ** շաղկապը համատեղելի չէ:

Առաւել եւս՝ **համոզուած**-ին. «**Համոզուած** ենք մինչեւ այսօր, **թէ** Դուրեան սրբազանին խիղճը երբեք չէր թոյլատրեր...» (Քասիմ, «Օրուան մտածումներ», էջ 87): Այլեւ **վստահ**-ին. «Այո՛, ես նոյնիսկ **վստահ** եմ, **թէ** քիչ մը սեր ունի իր կնոջ հանդէպ» (ՇՇ, «Չաթուսթէ»):

Օրինակներ **թէ**-ով՝

- Կ'ըսեն, **թէ** այստեղ անցեալին արջեր ապրած են:

- Լուրեր կը շրջին, **թէ** ոճիր գործած է:

Ըսողները ուրիշներ են, կա՛մ ճիշտ է, կա՛մ ճիշտ չէ:

- Կը պատմուի, **թէ** ատենօք հսկաներ կային:

Հին ու անստոյգ գրոյց մըն է, եւ պատմողները ուրիշներ են...:

- Կը թուի, **թէ** շատ գոհ չմնաց այս կարգադրութենէն:

Ստոյգ չէ. կը թուի միայն:

- Կը կարծէ, **թէ** շատ դիւրաւ պիտի ընդունուի:

- Այն կարծիքին է, **թէ** պիտի ընդունուի:

Կարծիք մըն է. կա՛մ կը յաջողի, կա՛մ չի յաջողիր:

- Բժիշկը կ'ենթադրէ, **թէ** ջերմութիւնը կրնայ վերադառնալ:

Կրնայ վերադառնալ կամ չվերադառնալ:

- Բոլորս ալ կը յուսայինք, **թէ** ան պիտի յաջողի:

Վերջին նախադասութենէն զօրութեամբ կ'իմացուի, որ խնդրոյ առարկայ անձը չէ յաջողած: Եթէ յաջողած ըլլար, ապա նախադասութիւնը պիտի ստանար հետեւեալ կառոյցը. «Բոլորս ալ կը յուսայինք, **որ** ան պիտի յաջողի» (ինչպէս որ իրապէս ալ յաջողած է):

Ըստ այսմ ալ՝ բացառուած չէ, որ ունենանք սապիսի տարբերակներ.

- Ուսուցիչդ կ'ըսէ, **որ** շատ պարտաճանաչ ես:

- Ուսուցիչդ կ'ըսէ, **թէ** շատ պարտաճանաչ ես:

Առաջին տեղեկագրողը լիովին իւրացուցած է ուսուցիչին վկայութիւնը, երկրորդը որոշ վերապահութիւն ունի անոր հանդէպ: Եւ խօսողը այս զանազանութիւնը գիտակցաբար չի կատարեր, այլ բոլորովին բնական հակումով թարգմանելով իր ներաշխարհը:

Գլխաւոր նախադասութեան նոյն բային հետ շաղկապի ընտրութեան վրայ կրնայ ազդել բային դեմքը եւս. օրինակ՝

- Ես կ'ենթադրեմ, **որ** ձեր զաւակը պիտի յաջողի:

- Ան կ'ենթադրե, **թե** ձեր զաւակը պիտի յաջողի:

Այստեղ կը գործէ անձնական ետը եւս. ենթական իր ենթադրութեան աւելի մեծ հաւաստիք կը վերագրե, քան այն միւսին, որ իրը չէ:

§147. Այս բոլորով հանդերձ, ուրեմն, հոն, ուր խօսողը կամ գրողը համոզուած է ըսածին, ստոյգ գիտէ կամ կը կարծէ գիտնալ, ապա կը կիրարկէ **որ** շաղկապը, իսկ հոն, ուր ստոյգ չի գիտեր, այլ տատանումներ ունի, ապա կը կիրարկէ **թե** շաղկապը: Միայն **թե** պէտք չէ սխալ ըմբռնել այս լուսաբանութեան իմաստը. պէտք չէ կարծել, **թե** խօսողը ամեն ինչով խոր վերլուծումի կ'ենթարկէ իր խօսքը՝ դատելու համար, **թե** որքանով համոզուած է ինք, որպէսզի ըստ այնմ ալ ընտրէ համապատասխան շաղկապը: Նման բան չկայ. խորհելով ու մտածելով չենք կրնար խօսիլ. խօսքը բնական գործողութիւն մըն է, եւ յիշեալ դատողութիւնը իր կարգին բոլորովին բնական կարգով տեղի կ'ունենայ, ներքին թելադրականութեամբ մը, որ յատուկ է բանաւոր Եակին:

Ստորեւ աւելի մօտէն տեսնեմք այդ երկու շաղկապներուն կիրառական բաշխումը արդի հայերէնի մէջ:

§148. Գրեթէ մի'այն **որ** կը կիրարկուի՝

ա) Երբ գլխաւոր նախադասութեան ստորոգիչը **աղաչել, առաջարկել, ըղձալ, թելադրել, խնդրել, հաստատել, հարկադրել, հրամայել, մաղթել, յանձնարարել, ուզել, պահանջել, պատուիրել, պաղատիլ, պարտադրել, ստիպել, ցանկալ** բայերէն մէկն է, ինչպէս նաեւ հետեւեալ բաղադրեալ բայերէն մէկը՝ **անհրաժեշտ է, հարկաւոր է, մաղթելի է, նախատեսելի է, ցանկալի է** եւ այլն. ասոնք կ'արտայայտեն գլխաւոր նախադասութեան ենթակային կամ խօսողին հաստատ կամքն ու ցանկութիւնը եւ իբր այդպիսին՝ չեն կրնար թեական ըլլալ: Այս պարագային ստորադաս նախադասութեան ստորոգիչը կ'արտայայտուի **ըղձական** եղանակով. օրինակ՝

- Կը թելադրեմ, **որ հրաժարիս** այս պահանջէդ:
- Մաղթեմք, **որ** օր առաջ **վերադառնայ** հարազատներուն:
- Պարտադրեցին, **որ ստանձնեմ** գիշերային հերթը:
- Ցանկալի է, **որ** արձակուրդդ **յետաձգես** ամիսով մը:
- Անհրաժեշտ է, **որ** քեզ փոխարինող մը **գտնես**:

Բերուած օրինակները կարելի չէ պատկերացնել **թե** ստորադասական շաղկապով՝ **որ**-ի փոխարէն:

բ) Երբ գլխաւոր նախադասութեան ստորոգիչը **բացայայտել, գիտնալ, զգալ, իմանալ, լսել, համոզուիլ, հասկնալ, հաւատալ, հպարտանալ, նկատել, տեսնել** եւ այս կարգի բայ մըն է, քանի ասոնց իմաստը չի կրնար անստոյգ, անիրական, անորոշ ըլլալ ենթակային համար. օրինակ՝

- Ես լաւ գիտեմ, որ այս փորձը ձախողութեամբ պիտի աւարտի:
- Կամաց-կամաց **համոզուեցաւ, որ** կապանքէն պիտի չազատի:
- Յիմա ալ **կը հպարտանամ, որ** անմնացորդ կը սիրէ զիս:

Որ կը կիրարկուի նաեւ **ցաւալի Է, լաւ Է, ճիշտ Է, յայտնի Է, յստակ Է, բացայայտ Է, որոշ Է, ստոյգ Է** եւ նման բաղադրեալ բայերուն հետ, որոնց իմաստին հետ հաշտ Է եւթական եւ իւրացուցած Է զանոնք, ուստի չի կրնար **թէ**-ով կազմել իր խօսքը. օրինակ՝

- **Ցաւալի Է, որ** նման գեղեցիկ սկիզբ մը այսպիսի վերջ ունենար:
- **Լաւ Է, որ** վերջին պահուն փոխեց իր միտքը:
- **Ճիշտ Է, որ** ես չգիտցայ զինք գնահատել:
- **Ցայտնի Է, որ** ի վերջոյ պիտի ընդունի մեր առաջարկը:

գ) Երբ գլխաւոր նախադասութիւնը կը բովանդակէ **այնպիսի, այնպէս, այնչափ, այնքան, այն աստիճան** յարաբերեալներէն մէկը. օրինակ՝

- Իրեն **այնպիսի** դաս մը տամ, **որ** ամբողջ կեանքը յիշէ:
- **Այնպէս** մը դաստիարակէ զիրենք, **որ** այլեւս չշեղին բնաւ:
- **Այնքան** խմեց, որ ա՛լ չէր կրնար ոտքի մնալ:
- **Այն աստիճան** թախանձեց, **որ** ստիպուեցանք զիջիլ:

Ծանօթ.– Արեւելահայերէնի եւ կարգ մը օտար լեզուներու ազդեցութեան բերումով հետզհետէ արեւմտահայերէն կը թափանցեն **անոր համար, այն բանի համար, այն նպատակով, այն պայմանով, այն պատճառով** յարաբերեալները, որոնց նմանապէս **որ** շաղկապը կը յաջորդէ ստորադաս նախադասութեան մէջ: Ասոնք արեւմտահայերէնին համար Էապէս խորթ կառոյցներ են, որոնց մանրամասն անդրադարձած ենք «Ոճաբանութիւն»-ի «Մակաբոյժ յարաբերեալներ» գլուխին մէջ:

***Այս բոլորը կ'ըսեմ **անոր համար, որ** ծուղակը չիյնաս:

***Այս բոլորը կ'ըսեմ, **որպէսզի** ծուղակը չիյնաս:

Այս չի նշանակեր, որ «անոր համար» (եւ միւս) բառակապակցութիւնը լեզուէն կ'արտաքսուի. քաւ լիցի. օրինակ՝ «Այս բոլորը կ'ըսեմ **անոր համար, որ** չ'ուզեր ծուղակը իյնալ»:

դ) Երբ իբրեւ յարաբերեալ հանդէս կու գան **ամեն անգամ, ափսոս, լաւ, մեղք** բառերը. օրինակ՝

- **Ամեն անգամ, որ** հանդիպէր, ջեղերս թունդ կ'ելլէին:
- **Ափսո՛ս, որ** ծրագիրը աւարտին չհասաւ:

- **Լաւ, որ** սկիզբէն գիտցանք այս բաները:
- **Մեղք, որ** արժանի գնահատանք չէ գտած:

§149. Գրեթէ մի՛ այն **թէ** կը կիրարկուի՝

ա) երբ գործողութիւն մը, որոշում մը, կարգադրութիւն մը ուրիշին կը վերագրուի կամ, ինչպէս կ'ըսենք, «ուրիշին բերնով» կը ներկայացուի. այս պարագային հակում ունինք կիրարկելու **թէ** շաղկապը՝ անկախ բայիմաստէն, քանի որ մեր սեփական միտքերը կամ տեսակէտը չէ, որ կը մեջբերենք, ուստի բոլորովին հաւաստի կամ ստոյգ չեն անոնք մեզի համար. օրինակ՝

- Տիկինը ներողութիւն խնդրեց՝ առարկելով, **թէ** շատ զբաղած է:
- Անակնկալօրէն իմացած է, **թէ** պիտի չհրաւիրեն զինք հանդէսի:
- Ընդհանուր կարծիքը այն է, **թէ** ազնիւ մարդիկ են:
- Գաղթականները կը պնդէին, **թէ** իրենք ողորմութիւն չեն խնդրեր:
- Տիրող տպաւորութիւնը այն է, **թէ** պատերազմը աւարտին կը մօտենայ:

Նման պարագաներու եւս շեղումներ կրնան պատահիլ, նայած թէ խօսողը որքա՛նով կը բաժնէ այդ՝ ուրիշին վերագրուած միտքը կամ կարծիքը. այսպէս՝ վերջին օրինակի տեղեկագրողը, իր կողմէ այնքան ալ յուսալի չի գտներ պատերազմի **աւարտին** վերաբերող տեղեկութիւնը: Սակայն բացառուած չէ, որ ան ըսէ՝ «Տիրող տպաւորութիւնը այն է, **որ** պատերազմը աւարտին կը մօտենայ», – եւ այս պարագային արդէն զգալի է, որ խօսողը իր կարգին համակուած է նման տպաւորութեամբ մը, ձեւով մը համակարծիք է այդպէս մտածողներուն, եւ այս տպաւորութիւնը մեքենականօրէն կը փոխէ շաղկապի ընտրութիւնը՝ **թէ**-ի փոխարէն **որ**:

Ծանօթ.– Մեր լեզուն թեականութիւն, վերապահութիւն, ընդհուպ մինչեւ անհաւանականութիւն արտայայտելու ուրիշ միջոցներ եւս ունի. բաղդատել՝

- **Կ'ըսեն, թէ** անցեալին արջեր կ'ապրէին այստեղ:
- Անցեալին արջեր **ապրած կ'ըլլան** այստեղ:
- Անցեալին արջեր **կ'ապրին եղեր** այստեղ:
- Անցեալին **իբրեւ թէ** արջեր կ'ապրէին այստեղ:

բ) երբ ստորադաս նախադասութեան մեջ կայ հարցական բառ մը՝ **ո՞վ, ի՞նչ, ինչպէ՞ս, ինչո՞ւ, ո՞ւր, ե՞րբ, քանի՞, որքա՞ն...** այս պարագային **թէ** շաղկապին կիրարկութիւնը պարտադիր է. օրինակ՝

- Կարելի չեղաւ հաստատել, **թէ ո՞վ** էր պարագլուխը:
- Իրեն բացատրէ՛, **թէ ի՞նչ** կ'ուզես:

- Յոտ հասկցայ, **թէ ինչի՛** վրայ կը բարձրանայ մեր վարկը:
 - Եւ աշխարհին ջայտնեմ, **թէ** քեզ **ինչպէ՛ս** սիրեցի:
 - Չկրցայ ըմբռնել, **թէ ինչո՛ւ** լացած էր մեր առջեւ:
 - Հասկցած եմ նաեւ, **թէ ինչո՛ւ** չկրցաւ խօսիլ:
 - Ոչ ոք գիտցաւ, **թէ** զինքը **որքա՛ն** սիրեցի:
 - Ոչ ոք անդրադարձաւ, **թէ ո՛ր** անհետացաւ վարժապետը:
 - Չի գիտեր, **թէ ո՛ր** կ'երթայ:
 - Ամեն հայ քաջ կը սպասեր, **թէ ե՛րբ** պիտի նետուի ռումբը:
 - Անհամբեր կը սպասէինք, **թէ ե՛րբ** պիտի ելլէ կոյրը:
 - Պետք է ճշտէք, **թէ քանի՛** հատ կ'ուզէք:
 - Ու գիտե՞ս, գիտե՞ս, **թէ** կան մեր դիմաց...
- Քանի՛** ուղիներ մթին ու խարդախ:

§150. Այս պարագային հարցական բառերուն պարոյկը կը վերածուի շեշտի, որովհետեւ ասոնք **անուղղակի** հարցումներ են: Այս նոյն նախադասութիւն-ներէն ոմանք կարելի է գրել շրջուած շարադասութեամբ՝ պահելով շեշտը, ինչ որ ունի ոճական բաւական կարեւոր նշանակութիւն մը, քանի նախադաս հարցական ստորադաս նախադասութիւնը շատ ակնյայտ կը շեշտէ հարցումին տարողութիւնը՝ յատուկ լուսարձակի տակ առնելով զայն.. օրինակ՝

- Թէ **ո՛վ** էր պարագլուխը, կարելի չեղաւ հաստատել:
- Թէ **ի՛նչ** կ'ուզես, բացատրէ՛ իրեն:
- Թէ **ո՛ր** անհետացաւ վարժապետը, ոչ ոք անդրադարձաւ:
- Թէ **ի՛նչ** շահեցանք Պերլինի վեհաժողովէն....:

Նաեւ՝

- **Թէ** ջլապինդ մշակն ինչպէ՛ս կը փարի իր կոր մաճին, կը պատռէ լանջն հողերուն...
- Թէ** շիկագոյն ցորեանն ինչպէ՛ս կալին մեջ կը բրզանայ, եւ աղօրիք կը մոնչեն...
- Սորվեցո՛ւր ինձ, ո՛վ հայրենի իմ Մուսան (ԴԿ):
- **Թէ** ինչպէ՛ս անցան այդ հինգ-վեց օրերը... (ԱԾ):
- **Թէ** ինչպէ՛ս ՕՆՆիկը կրնար ինձմէ առաջ գիտցած ըլլալ... (ԱԾ):

Կրնայ պատահիլ, որ այս վերջին պարագային ցնջուի **թէ** շաղկապը. օրինակ՝ «[Թէ] ո՛վ է, ի՛նչ է.– չես գիտեր»: «[Թէ] ի՛նչ կը փնտռէ այստեղերը,– ի՛նք ալ չի գիտեր»:

Թէ կը կիրարկենք նաեւ, երբ ստորադաս նախադասութիւնը այլապէս հարցական երանգ ունի. օրինակ՝

«Կը դժուարանամ ճշտել, **թե** մեր հողերը գերուա՞ծ են» (ԲԹ):

«Կը խորհիմ, **թե** աւելի լաւ չէ՞ ամերիկացի ծնիլ» (Լալա Միսկարեան, «Սուրիահայ օրագիր»):

«Եւ կը մտածէի, **թե** պիտի գոհանա՞ր այս համեստ պայմաններով:

Գլխաւոր նախադասութեան բային երանգը իր կարգին կրնայ թելադրել մեր ընտրութիւնը. օրինակ՝

- Դուն **վստահ ես, որ** ան այլեւս պիտի չվերադառնայ:
- Դուն **վստա՞հ ես, թե** ան այլեւս պիտի չվերադառնայ:

«Ի՛նչ փոյթ»-ին լրացումը ընդհանրապէս **թե**-ով կը սկսի.

- **Ի՛նչ փոյթ, թե** ես ազնուական կը թուիմ, Ունիմ ձեռքեր քնքշենի, Եւ **ի՛նչ փոյթ, թե** դուն աղջիկ մ'ես ջլեբաց, Որ բանուորներ կ'ընդունի... (ԴՎ):

- Ինծի **ի՛նչ փոյթ, թե** շրթունքներդ են խածեր Նաւաստիները կոպիտ... (ԴՎ):

Այս բոլոր կիրարկութեանց հասարակաց գիծը ա՛յն է, որ հարցական նախադասութիւնը ինքնին անորոշութիւն, անստուգութիւն, թեականութիւն կ'ենթադրէ, այս պատճառով ալ ան կը սկսի **թե** շաղկապով:

Երբ հարցական բառ բովանդակող մէկէ աւելի համադաս նախադասութիւններ կը յաջորդեն Նոյն գլխաւոր նախադասութեան, հարկ չկայ **թե** շաղկապը ամեն անգամ կրկնելու. այսպիսիները կը կոչուին **համաստորադասական** բարդ նախադասութիւն. օրինակ. «Պապուկը կը պատմեր, **թե ինչպէ՛ս** օձը խաբեց Եւան, որ խնձոր ուտէ, **ինչպէ՛ս** Կայէնը սպանեց իր Աբել եղբայրը, **ինչպէ՛ս** Աբրահամը կ'ուզէր գոհել իր Իսահակ որդին, **ինչպէ՛ս** փարաւոնին աղջիկը Նեղոսի ջուրերէն ազատեց Մովսէս մանուկը եւ այլն (Սարգիս Ոսկերիչեան): «Պէտք է ժամ առաջ որոշենք, **թե ինչպէ՛ս** դուրս պիտի գանք այս ծուղակէն, **զո՛վ** պիտի կաշառենք, **որքա՛ն** պիտի վճարենք եւ **ո՛ր** պիտի իջեւանինք» (ԵՕ):

Ծանօթ.– Երբ հարցական դերանունին երանգը կը կորսնցնէ իր ուժգնութիւնը, ապա **թե** շաղկապը իր տեղը դիւրաւ կը զիջի **որ**-ին. օրինակ՝ «Պատմականօրէն գիտենք, **որ** 4-րդ եւ 5-րդ դարերուն Սասանեան Պարսկաստանը եւ Բիւզանդական կայսրութիւնը **ինչպիսի** ճնշումներու տակ էին պահած Հայաստանը» (Համբիկ Պիլալեան). «Ինչպիսի»-ն արտասանուած է գրեթէ պատմողական երանգով. միւս կողմէ՝ միջամտած է գլխաւորի **գիտենք** բայը եւս:

գ) Երբ **որ** շաղկապով սկսող ստորադաս նախադասութեան կը ստորադասուի ուրիշ նախադասութիւն մը: Այսպիսիները կը

կոչուին **ենթաստորադասական** բարդ նախադասութիւն (տեսնել «Շարահիւսութիւն», §97, 4, ա). օրինակ՝

- Ժաք Ֆոր յայտարարեց, **որ** կը յուսան, **թէ** հարցը կը կարգադրուի դիւանագիտութեամբ (մամուլ):
- Իրեն բացատրեցի, **որ** այլեւս պէտք է ըմբռնէ, **թէ** այսպէս կարելի չէ շարունակել:
- Կ'ուզեմ այնպիսի նուեր մը ընել, **որ** ամեն մարդ համոզուի, **թէ** շատ կը սիրեմ զինք:
- Ես չեմ ուզեր, **որ** ծանօթներս իմանան, **թէ** նիւթական տագնապի մեջ եմ:
- Այնքան տարուած էր ընթերցումով, **որ** չզգաց, **թէ** ճաշի ժամը անցած էր:
- Ժամանակն է, **որ** անոնք անդրադառնան, **թէ** այլեւս չենք կրնար հոգալ իրենց կարիքները:
- Ես համոզուած եմ, **որ** կիսս պիտի անդրադառնայ, **թէ** ամեն կապ խզուած է մեր միջեւ:
- Լեւոն Տէր Պետրոսեան կը մաղթէ, **որ** ժողովուրդը գիտակցի, **թէ** ամեն ինչ կախեալ չէ իրմէ:
- Նաւապետը կը շարունակէր պնդել, **որ** կարելի չէ ակնկալել, **թէ** կը փրկուի նաւը:
- Այնքան պնդեց, **որ** հիւրը խոստովանեցաւ, **թէ** անօթի է:
- Ես շատ լաւ գիտեի, **որ** դուն պիտի առարկէիր, **թէ** ուշացած ենք:
- Երբեք չեմ գարմանար, **որ** չընդունիս, **թէ** սխալ գործած ես:

Այս պարագային **թէ** շաղկապի կիրարկութիւնը թելադրուած չէ միայն զինք կանխող բայի իմաստէն, այլ նաեւ թելադրուած է ոճաբանական մտահոգութենէ. լեզուն պարզապէս կը խուսափի կրկնելէ **որ** շաղկապը. բաղդատել վերջին օրինակը հետեւեալին հետ. «Երբեք չեմ գարմանար, **որ** չընդունիս, **որ** սխալ գործած ես»:

Կրնայ պատահիլ, որ ստիպուինք ենթաստորադասութեան վերջին բաղադրիչը սկսիլ **որ**-ով, այս պարագային կը հարկադրուինք առաջինը վերածել **թէ**-ի. օրինակ՝ «խոստովանիմք, **թէ** առաջին անգամ չէ, **որ** գաղութահայ մեր կեանքին մեջ կ'արձանագրուին նման կացութիւններ» (Համբիկ Պիլալեան): Այստեղ կիրարկուած **որ**-ին փոխարէն կարելի չէ **թէ** դնել, ուստի «խոստովանիմք» ստորոգիչին կը յաջորդէ **թէ** շաղկապը, որ այլապէս խրախուսելի կիրարկութիւն մը պիտի չըլլար:

Ուշադրութի՛ւն. ա) **Որ**-ը չի կրնար **թէ** դառնալ, եթէ յարաբերական դերանունն է. օրինակ՝ «Տղաս յայտարարեց, որ կը փափագեր հրաւիրել ընկերը, **որ** ձկնորսի զաւակ էր (դասագիրք): բ) Կը պատահի, որ **որպէսզի** շաղկապին փոխարէն կիրարկենք **որ** շաղկապը՝ նպատակի պարագայ երկրորդական նախադասութեան սկիզբը. ա՛յս եւս չի կրնար **թէ** դառնալ.

օրինակ՝ «Ան յայտնեց, որ կը փափագեր հրաւիրել ընկերը, որ միասին սերտէին (այսինքն՝ **որպէսզի**) միասին սերտէին»:

- Ծանօթ.**– Յաճախ պայմանի պարագայ երկրորդական նախադասութիւնը կը սկսինք **թէ**-ով՝ **եթէ**-ի փոխարէն, մասնաւորաբար ոտանաւորի մէջ. օրինակ՝
 - **Թէ** հայրենեաց պսակադիր Գողթնի քնարք լռել են, երկնից թող գան անմահ հոգիք՝ հայոց քաջեր պսակել (Գ. Սրուանձտեանց):
 - **Թէ** թեւ ունէի, ո՛հ, կը թռչէի Ազատ Մասեաց սարերն ի վեր... (Ս. Ֆելէկեան):
 - **Թէ** մօրդ անգամ մտքիցդ հանես՝ Քո մայր լեզուն չմոռանա՛ս (ՍԿ):
- Այս կիրարկութեամբ յաճախ **թէ**-ին կը միանայ **որ**-ը. օրինակ՝
 - **Թէ որ** յայտնեմ, բան մը պիտի փոխուի՞ կացութենէն:

§151. Վերոբերեալ բոլոր կիրարկութեանց մէջ **որ** եւ **թէ** ստորադասական շաղկապները կը ծառայէին մեկնելու, լրացնելու գերադաս նախադասութիւնը, ինչ որ կը նշանակէ՝ յատկապէս անոր ստորոգիչը՝ դիմաւոր բայը: **Թէ**-ով սկսող ստորադաս նախադասութիւնը կրնայ լրացնել նաեւ գերադասին մէկ գոյականական անդամը, այլ խօսքով՝ կատարել որոշչային պաշտօն. օրինակ՝

- Ան սովորութիւն ունէր կրկնելու իրեն սիրելի այն **յանգերգը, թէ** գաղթականութիւնը ժամանակաւոր կացութիւն մըն է:
 Հարցում՝ Ո՞ր կամ ի՞նչ **յանգերգ**:
 Պատասխան՝ **թէ գաղթականութիւնը ժամանակաւոր...** եւ այլն:
- Չարագուշակ **լուրը** արագօրէն տարածուեցաւ, **թէ** ընդհանուր տեղահանութիւն տեղի պիտի ունենայ:
 Հարցում՝ Ո՞ր կամ ի՞նչ **լուր**...:
- Առաջ քշեցին իրենց սիրելի **պատճառաբանութիւնը, թէ** ժամանակին տեղեակ չէին պահուած իրենք:
 Հարցում՝ Ո՞ր կամ ի՞նչ **պատճառաբանութիւն**...:
- Ան յայտնեց ի վերջոյ կացութեան **խկութիւնը, թէ** ինք այս դղեակին մէջ պարզապէս ստրուկ մըն է:
 Հարցում՝ Ո՞ր **խկութիւնը**...:
- Ունէր յաւիտենական **հոգ մը, թէ** անկար գաւակը որո՞ւ պիտի մնար:
 Հարցում՝ Ո՞ր կամ ի՞նչ **հոգ**...:
- Կը շարունակուին **ըսի-ըսաները, թէ** ան խեղդուած է Արաքսի մէջ:
 Հարցում՝ Ո՞ր կամ ի՞նչ **ըսի-ըսաները**...:

Այս որոշչային պաշտօնին համար բացառուած չէ **որ** շաղկապին կիրար- կութիւնը եւս, սակայն շատ աւելի նուազ յաճախականութեամբ, հաւանաբար նաեւ նուազ վայելչութեամբ. օրինակ՝

- **Օր** չէր անցներ, **որ** ան չանիծէր բախտը:

Հարցում՝ Ի՞նչ կամ ինչպիսի՞ օր...

Պատասխան՝ **որ ան չանիծէր բախտը:**

- Երբեմն **երազ** կը տեսներ, **որ** պանդուխտը վերադարձած է:

Հարցում՝ Ի՞նչ **երազ**...:

- Անհիմն դուրս եկաւ քու այն **վախդ**, **որ** կոտորած տեղի պիտի ունենայ:

Այս վերջին օրինակը կարելի է փոխարկել նաեւ **թէ**-ի. «...թէ կոտորած տեղի պիտի ունենայ»:

§152. Ոճաբանական մտահոգութենէ թելադրուած՝

ա) **թէ** շաղկապը **որ**-ի կը վերածենք, երբ իրեն կը յաջորդէ կամ պետք է յաջորդէ **եթէ** շաղկապը (կամ որեւէ այլ նմանաձայնութիւն)՝ խուսափելու համար անբարեհնչութենէ եւ կրկնաբանութենէ. օրինակ՝

- Թղթակիցի այն հարցումին, **թէ եթէ** ինք ըլլար վարչապետ...:

Թղթակիցի այն հարցումին, **որ եթէ** ինք ըլլար վարչապետ...:

- Իրեն կը թուէր, **թէ եթէ** վերադառնայ, հայրը պիտի ընդունի զինք:

Իրեն կը թուէր, **որ եթէ** վերադառնայ, հայրը պիտի ընդունի զինք:

- Պատմութենէն մեզի ծանօթ է, **թէ** Նոյնիսկ աղանդաւորներուն... (ՎՎ):

Ուրեմն՝ ...ծանօթ է, **որ** Նոյնիսկ աղանդաւորներուն...:

- Անգամ մը Փիքասոն ըսած է իրեն, **թէ եթէ** ինք ուզէր ներկել...:

Ուրեմն՝ **որ եթէ** ինք ուզէր ներկել:

- Ան ըսաւ, **թէ եթէ** Ֆրանսա չի կրնար առանձին աշխատիլ...:

Ուրեմն՝ **որ եթէ** Ֆրանսա չի կրնար առանձին աշխատիլ...:

- Իշխանը կ'ըսէ, **թէ եթէ** նկատի առնենք, **թէ** անոնք մէկ օրուան մէջ...:

Ուրեմն՝ **որ եթէ** նկատի առնենք, **թէ**...:

- Հիւանդը միամտաբար կը կարծէր, **թէ թերեւս** բուժուի:

Ուրեմն՝ կը կարծէր, **որ թերեւս** բուժուի...:

- Չէր հասկնար, **թէ դէպի** ո՛ւր կ'ընթանար այդ ալիքը (Ազգ):

Պետք է ըլլայ՝ ...**որ դէպի** ո՛ւր...:

- Թէեւ գիտենք, **թէ թերի** են այս գործերը...:

Պետք է ըլլայ՝ Թէեւ գիտենք, **որ թերի** են...:

- Կը կարծեմ, **թէ** գրեթէ տարի մը առաջ հասած է:
Կը կարծեմ, **որ** գրեթէ...:

Օրինակ՝ «Ես վստահ եմ, **թէ, եթէ** այսօր Սահակ եւ Մեսրոպ վերադառնային իրենց գերեզմաններէն...» (Ս. Սերոբեան, «Բարեկարգութիւն Յայ ազգային եկեղեցիի», Էջ 125),– անկախ անբարեհնչութենէն՝ **թէ**-ի կիրարկութիւնը անհամատեղելի է նաեւ «վստահ եմ» բային հետ, ուր անոր ներկայութիւնը հակասական է:

բ) Նոյն կացութեան մէջ գտնուող **որ** շաղկապն ալ կը վերածենք **թէ**-ի կամ կու տանք այլ լուծում մը. օրինակ՝

- Նկատելի էր, **որ որ**եւէ միջամտութիւն անօգուտ էր:
Նկատելի էր, **թէ որ**եւէ միջամտութիւն անօգուտ էր:

Ծանօթ.– Վերջինիս **որեւէ** բառը նախընտրելի է փոխարինել **ամեն**-ով. ուրեմն՝ «Նկատելի էր, **թէ ամեն** միջամտութիւն անօգուտ էր»:

- Նկատելի էր, **որ որ**ակը չէր գոհացներ զիրենք:
Նկատելի էր, **թէ որ**ակը...:

- Օր մըն ալ տեսանք, **որ որ**թատունկը չորցեր է:
Օր մըն ալ տեսանք, **թէ որ**թատունկը...:

- Ի յայտ եկաւ, **որ որոշ** կէտեր սխալ էին:
Ի յայտ եկաւ, **թէ որոշ** կէտեր սխալ էին:

- Ան կ'ըմբռներ, **որ որ**պէս մեծաւոր՝ պարտեր ներել:
Ան կ'ըմբռներ, **թէ որ**պէս մեծաւոր՝ պարտեր ներել:

Վերջին օրինակին անբարեհնչութիւնը կարելի է դարմանել այլապէս եւս. «Ան կ'ըմբռներ, **որ իբրեւ** մեծաւոր՝ պարտեր ներել»: Այսպէս, ուրեմն, տեղին համեմատ լեզուն կը նախընտրէ քերականութեան դեմ մեղանչել՝ յանուն բարեհնչութեան, ոճական նկատառումով:

Այս ծիրէն ներս տակաւին կարելի է տարածուիլ՝ հասնելու համար **եւ** շաղկապին, որ կրնայ իր կարգին անբարեհնչութեան տեղիք տալ. օրինակ՝

- Ան խնոցին հարեց **եւ նաեւ** կրթեց ոչխարները:
- Ան խնոցին հարեց **ու նաեւ** կրթեց ոչխարները:
- Ան խնոցին հարեց **եւ/ու** կրթեց ոչխարները:

§153. Երբեմն առաջին նուազ կ'ունենանք այն տպաւորութիւնը, թէ անելի առջեւ ենք եւ կարելի չէ նման փոխարկում յաջողապէս կատարել. օրինակ՝ «**Քանի որ որքան** ալ եղբայրական՝ այսուհանդերձ Ատրպեյճանը եւ Թուրքիան տարբեր երկիրներ են»: Սակայն շուտով կ'անդրադառնանք, որ լուծումները չեն պակսիր. ահաւասիկ՝

- Քանի որքան ալ եղբայրական՝ այսուհանդերձ... տարբեր երկիրներ են:
- Որքան ալ եղբայրական՝ այսուհանդերձ... տարբեր երկիրներ են:
- Թեկուզ եղբայրական՝ այսուհանդերձ... տարբեր երկիրներ են:
- Եղբայրական ըլլալով հանդերձ՝... տարբեր երկիրներ են... Եւ այլն:

Նաեւ՝ «Երկրին վարկը **այնքան** ինկած է, որ որքան ալ ընկերութիւնները հեղինակաւոր ըլլան, չեն կրնար վերականգնել անոր անունը»:

Այս օրինակին որ շաղկապը պարտադիր է, քանի ան ունի «այնքան» յարաբերեալը: Ուրեմն պէտք է փոխարինել «**որքան**»-ը ուրիշ հոմանիշով մը. օրինակ՝ «...**այնքան** ինկած է, որ **ինչքան** ալ ընկերութիւնները հեղինակաւոր ըլլան...» Եւ այլն:

§153ա. Արդի արեւմտահայերէնի մէջ շատ տարածուած է սխալագրութիւն մը, որ բոլորովին ֆրանսաբանութիւն կամ անգլիաբանութիւն է հաւասարապէս. այդ՝ **եթէ** շաղկապի գործածութիւնն է (անգլ. if, ֆր. si) **թէ**-ի փոխարէն: Ահաւասիկ օրինակներ՝

Հարցուցէ՛ք իրեն, **եթէ** պիտի գայ:

Ask him, **if** he will come.

Demandez-lui, **s'il** viendra.

Պէտք է հաստատէ, **եթէ** կ'ընդունի:

He must confirm, **if** he accepts.

Il doit confirmer, **s'il** accepte.

Այս ազդեցութեան տակ ալ մեր օրաթերթերէն մէկը կը գրէ. «Մենք վստահ չենք, **եթէ** այս ռումբերը Սուրիայէն կը դրկուին», – ուր պէտք էր գրել՝ վստահ չենք, **թէ**...: Նաեւ՝ «Մանաւանդ կ'ուզէր իմանալ, **եթէ** ան սիրական մը ունէր», որ պէտք է տայ՝ իմանալ, **թէ**...: «Միթէ ինծի համար տարբերութիւն ունի՞, **եթէ** սուլթանական գահուն վրայ նստողը Համիտ կը կոչուի կամ Կարապետ» (Փարամագ), – որ պէտք է ըլլայ՝ տարբերութիւն ունի՞, **թէ** սուլթանական գահուն վրայ նստողը...: Նաեւ՝ «Կը հարցնէ, **եթէ** երբեք գրականութեան սեմէն ներս ոտք դրած եմ» (Ե. Քասունի, «Կամար», թիւ 21, էջ 5): Որ պէտք է ըլլայ՝ Կը հարցնէ, **թէ**...:

Բերուած բոլոր օրինակներուն մէջ **եթէ**-ով սկսող ստորադաս նախադասութիւնները ունին մեկնական բնոյթ, հետեւաբար կը պահանջեն **թէ** մեկնական շաղկապը, մինչդեռ **եթէ** շաղկապը աշխարհաբարի մէջ կը կազմէ պայմանի պարագայ երկրորդական նախադասութիւն միայն¹:

1. Գրաբարի մէջ **եթէ** շաղկապը բազմաթեք էր. ան ունէր մասնաւորաբար հետեւեալ չորս կիրարկութիւնները.

ա) **Պայմանի** պարագայի կազմութիւն. օրինակ՝ «Եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի՝ ինքն միայն կայ, ապա եթէ մեռանիցի՝ բազում արդիւնս տացէ»: Նաեւ՝ «Տէ՛ր, եթէ կամիս, կարող ես գիս փրկել»:

բ) **Ժամանակի** պարագայի կազմութիւն. օրինակ՝ «Տէ՛ր, եթէ զշրթունս իմ բանաս, բերան իմ երգեսցէ զօրհնութիւնս քո», – որ կը նշանակէ՝ **եթե** շուրթերս բանամ...:

գ) **Մեկնական** երկրորդական նախադասութեան կազմութիւն. օրինակ՝ «Լաւ է քեզ, եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ», – որ կը նշանակէ՝ Աւելի լաւ է, որ անդամներէդ մէկը կորսուի...:

դ) Համադասական **տրոհական** կիրարկութիւն. օրինակ՝ Դո՞ւ ես, որ գալոցն ես, եթէ այլո՞ւմ անկալցո՞ւք», – որ կը նշանակէ՝ «Դո՞ւն ես այն, որ պիտի գայ, **թէ՞** ուրիշին սպասենք»: Այս վերջինին համար տեսնել ստորեւ **§154, 2.**): Աշխարհաբարը կը պահէ այս կիրարկութիւններէն միայն առաջինը:

Ըստ այսմ պարզ է, որ այս եւ նման կառոյցներու մեջ պէտք է դրուի **թէ** շաղկապը: Ասոնցմէ առաջինը օժտուած է հարցական երանգով մըն ալ, որ հետեւանք է **հարցուցէք** բայի բառային իմաստին: Այս պարագային արեւմտահայերս սովորաբար **գայ** բայը կ’օժտենք պարոյկով մը. «Հարցուցէ՛ք իրեն, թէ պիտի գա՞յ»:

Որ թարմատար

§153բ. Այս բառը կրնայ ընկերանալ խօսքի զանազան մասերու, յատկապէս դերանուններու, շաղկապներու, այլեւ ածականներու եւ այլնի՝ առանց քերականական դեր մը կատարելու՝ խօսքին որոշ եղանակաւորում, որոշ ուժգնութիւն ու հաւաստիութիւն տալու համար հոն, ուր նոյն խօսքերը կարելի է կազմել առանց անոր ալ. օրինակ՝

- **Ով (որ)** դէմը ելաւ, խառնեց խումբին:
- **Ինչ (որ)** ցանես, այն կը հնձես:
- Դուն պիտի յաջողիս, **ինչպէս (որ)** եղբայրդ յաջողեցաւ:
- Վերադարձի՛ր այն դպրոցը, **ուրկէ (որ)** վկայուած էիր:
- **Մինչեւ (որ)** աստղերը սիրտդ այրեն, շարունակէ՛ դուն այդ ճամբան:
- **Չնայած (որ)** հետեւիլ կը ձեւացներ, միտքը ուրիշ տեղ էր:
- Եթէ զաւակը գաղթէ, **անկասկած (որ)** մայրը պիտի հետեւի անոր:
- Այս ձեռագործը **իրաւ (որ)** իր աշխատածն է:
- Պտուղները **իսկապէս (որ)** հասունցած են:

Բերուած բոլոր **որ**-երը կարելի է ջնջել՝ առանց որեւէ քերականական անհարթութիւն յառաջացնելու. հաւանաբար թէթելօրէն կը տուժէ ոճը միայն:

Թէ ՀԱՄԱԴԱՍԱԿԱՆ ՇԱՂԿԱՊ

§154. Իբրեւ համադասական շաղկապ՝ **թէ**-ն ունի միաւորիչ եւ տրոհական յատկութիւններ:

1. Թէ համադասական միաւորիչ շաղկապ

ա) Իր այս կիրարկութեամբ ան ունի **եւ** համադասական միաւորիչ շաղկապին համարժեք կիրարկութիւն մը, որ հետեւեալն է՝ **մեծ թէ փոքր, ծեր թէ երիտասարդ, այր թէ կին, գիշեր թէ ցերեկ, ամառ թէ ձմեռ** եւ այլն, որոնք կը նշանակեն **մեծ եւ փոքր, ծեր եւ երիտասարդ...** եւ այլն: Օրինակ՝

«Ծեր **թե** երիտասարդ փողոց թափած էին»: Այս բոլոր օրինակներուն **թե**-ն փոխարինելի է **եւ**-ով, նոյնիսկ եթէ ոճական նուրբ տարբերութիւն մը զգալի ըլլայ ասոնց միջեւ: Նկատենք, միւս կողմէ, որ **թե**-ի այս կիրարկութիւնը անելի ցայտուն կը դառնայ, երբ համադաստուղ անդամները այնպիսի բառեր են, որոնք որոշ հականշութիւն մը ունին իրարու միջեւ՝ **ծեր-երիտասարդ, մեծ-փոքր, այր-կին**, այլեւ **ծուռ թե շիտակ, վեր թե վար, աջ թե ձախ** եւ այլն: Այս հականշութեան բացակայութեան կարելի չէ կիրարկել **թե**-ն. չ'ըսուիր՝ **խնձոր թե նարինջ** կամ **գիրք թե մատիտ** եւ այլն, ուր անելի պատշաճ է **եւ** շաղկապը: Ըսենք նաեւ, որ այս կիրարկութեան մեջ ստորակէտ չի դրուիր **թե**-էն առաջ¹:

1. Գրաբարը **թե** շաղկապի այս կիրարկութիւնը չունենալուն՝ **եւ**-ով կը կազմէր նման կառոյցները. օրինակ՝ «Դրդեցին-ժողովեցին զբազմութիւն **արանց եւ կանանց, շինականաց եւ ազատաց, զքահանայից եւ զմենակեցաց**» (Եղիշէ, «Վասն Վարդանայ...», Գ.), – ուր պատմիչը բծախնդրօրէն հակադրած է շաղկապուող բաղադրիչները:

բ) **Թե** համադասական միաւորիչ շաղկապը առատութեան, սաստկութեան, չափազանցութեան իմաստ կու տայ, երբ եզակի հրամայական բայը կը կապէ սահմանական բայածելի մը՝ ընդհանրապէս երրորդ դեմքի. օրինակ՝

- Ամեն կողմէ վրայ հասան, տո՛ւր **թե** կու տաս:
- ճոխ սեղանին շուրջ կը բազմին, կե՛ր **թե** կ'ուտես:
- Երբ տեսան, որ տերը կու գայ, փախի՛ր **թե** կը փախչիս:
- Զովը թափեր էր ընկոյզները, ժողվէ՛ **թե** կը ժողվես:

Ծանօթ.– **Թե**-ին այս կիրարկութիւնը իմաստով կը նոյնանայ բարբառային **հա** շաղկապին հետ, որ կը կապէ նաեւ նոյնածել՝ հրամայական եղանակի եզակի երկրորդ դեմքի բայեր. օրինակ՝

- Ամեն կողմէ վրայ հասան, տո՛ւր **հա** տո՛ւր (կամ կու տաս):
- ճոխ սեղանին շուրջ բազմեցանք, կե՛ր **հա** կե՛ր (կամ կ'ուտես):

Սա որոշ չափով համարժեք է **ու** շաղկապի կիրարկութեան՝ **տո՛ւր ու տո՛ւր, կե՛ր ու կե՛ր, փախի՛ր ու փախի՛ր** եւ այլն. նաեւ՝ **տո՛ւր որ կու տաս**: Անշուշտ բարբառային **հա** շաղկապին հմայքը տարբեր է:

Ծանօթ.– Յատկանշական է, որ այս բոլոր կիրարկութեանց մեջ նախադասութեան ենթական ի՛նչ դեմք ալ ունենայ, ապա **թե, հա, ու** շաղկապներով կապուող զոյգ բայերը եզակի երկրորդ դեմք կը ձեւացնեն, ինչ որ սակայն ճիշտ չէ. այս օրինակներուն մեջ երեւցող եզակի բ. դեմքի բայերը ունին ընդհանրական նշանակութիւն եւ չեն վերաբերիր միայն եզակի երկրորդ դեմքին, այլ՝ բոլոր դեմքերուն ու թիւերուն: Օրինակ՝ **կե՛ր ու կե՛ր**-ը կը նշանակէ, որ բոլոր ներկաները կուշտ ու կուռ կերան ու... յղիացան:

2. Թե համադասական տրոհական շաղկապ

Տրոհել կը նշանակէ անջատել, բաժնել, դուրս ձգել, եւ **թե**-ն իր այս յատկութեամբ կը հակադրուի միաւորիչ շաղկապներուն: Բաղդատենք մէկ կողմէ՝ **մեծ թե փոքր. մեծ եւ փոքր. թե՛ մեծ, թե՛ փոքր.** այս կառոյցներուն մեջ **մեծ** եւ **փոքր** յատկանիշերը կը գումարուին, զիրար կը լրացնեն, միւս կողմէ՝ **մե՞ծ, թե՞ փոքր** (սեղանը), **աղջի՞կ, թե՞ տղայ** (ունեցաք)

տրոհական կառույցները, ուր **մեծ** եւ **փոքր** յատկանիշերը գիրար կը վանեն, կը բացառեն: Իր այս կիրարկութեամբ **թէ** շաղկապը ունի հարցական համադաս բառեր եւ նախադասութիւններ շաղկապելու յատկութիւնը. այս պարագային **թէ**-ն կը դրուի միայն վերջին համադասուող բառէն կամ նախադասութենէն առաջ, իր վրայ կը կրէ պարոյկը եւ իր առջեւը կը ստանայ ստորակէտ մը: Նման կիրարկութեանց մէջ **թէ**-ն այլեւս ստորադասական շաղկապ չէ, այլ մաս կը կազմէ համադասական շաղկապներու **տրոհական** ենթատեսակին.. օրինակ՝

Լինե՞լ, **թէ**՞ չլինել...

Լա՞ս, **թէ**՞ ինդաս:

Կը խաղա՞յ, **թէ**՞ կը կարդայ:

Կը խաղա՞յ, կը կարդա՞յ, **թէ**՞ կ'ունկնդրէ:

Ընդունելի չէ հետեւեալը. «Տարեդա՞րձ էր, **թէ**՞ զեկուցական կամ դասախօսական երեկոյ, **թէ**՞ վիճաբանական ասուլիս, – չեմ գիտեր» («Ազդակ», 15-5-2014): Պետք է ըլլայ՝ «Տարեդա՞րձ էր, զեկուցական կամ դասախօսական երեկո՞յ, **թէ**՞ վիճաբանական ասուլիս, – չեմ գիտեր»:

Թէ-ի այս կիրարկութեամբ՝ թուարկուող գործողութիւններէն միայն մէկն է, որ կրնայ հաստատուիլ. միւսները լռելեայն կը ժխտուին, դուրս կը մնան, կը տրոհուին համադասութենէն. այսպէս՝ եթէ **կը խաղայ**, ապա **չի կարդար**, իսկ եթէ **կը կարդայ**, ապա **չի խաղար**: Այնպէս ալ երկրորդ օրինակին մէջ՝ եթէ **կը խաղայ**, ապա **չի կարդար** եւ **չ'ունկնդրեր**, եթէ **կը կարդայ**, ապա **չի խաղար** եւ **չ'ունկնդրէր**, իսկ եթէ **կ'ունկնդրէ**, ապա **չի խաղար** եւ **չի կարդար**: Խօսողին համար հարցական է իւրաքանչիւր թուարկուող փաստ հաւասարապէս. եւ այդպէս ալ կ'արտասանէ արդի հայը: Իսկ գրաւոր խօսքի մէջ այդ հարցադրումը կը ցուանայ իւրաքանչիւր թուարկում օժտելով պարոյկով մը, վերջինին փոխարէն հարցականի տակ կ'երթայ **թէ** շաղկապը եւ ի՞նք կը կրէ պարոյկը: Արտասանական ու հետեւաբար կետադրական յիշեալ երեւոյթները ընդհանրապէս վրիպած են անցեալի գրողներու գիտակցութենէն:

Օրինակներ՝

- Կո՞յր ես, **թէ** խուլ (ՅՕ):

- Նիրհա՞ծ ես, կը խորհի՞ս **թէ** կ'անիծես (ԼԾ, «Շղթայուածը»):

- Արդեօք շարունակե՞ր ճամբան, **թէ** նախ երթար Ազնեսը փնտռելու (հայր Արսէն Ղազիկեան):

- Բարեկամութի՞ւնը կը նախընտրես, **թէ** սէ՛րը (ԿԿ):

- Առասպե՞լ **թէ** իրականութիւն, – ի՞նչ փոյթ (ԿԿ):

- Չառանցա՞նք է սա **թէ** մի սեւ կատակ (ԱԾ):

- Ծե՞ծ **թէ** խրատ տալ իրեն (Վ. Թեթեան):

- Ե՞ս արդեօք քեզ, **թե** դուն զիս կը մեղքնանք... (ՎԹ):
- Հայրի՛կ, ո՞վ կ'անցնի ամենէն արագ. շա՞նթը **թե** փայլակն անոր (Չ. Ասատուր):
- Աղջկա՞ն անուն պետք է դնել, **թե** մանչու (Ն. Պեշիկթաշլեան):
- Աստուածնե՞ր են, **թե** ծնրադիր աղօթողներ (ՊՍ):
- Ինչպե՞ս պետք է գրել,– թուրք, թուրքեր, թուրքերե՞ն **թե** թուրք, թրքեր, թրքերէն (Բ. Թաշեան):
- Արդեօք սխալողը ե՞ս եմ **թե** դասագիրքին հեղինակն է (Բ. Թաշեան):
- Անախրոնի՞զմը ակելի գեղեցիկ է **թե** ժամանակավրէպը, բազա՞ն ակելի հայաշունչ է **թե** հիմը, սեպարատ հաշտութի՞ւնը հասկնալի է **թե** անջատ հաշտութիւնը (Բ. Թաշեան, «Թիւրն ու թերին», էջ 38):
- Յունաց դպրեվանքը կը բացուի՞ **թե** չի բացուիր («Մարմարա»)¹:

Ուրեմն բերուած օրինակներուն **թե**-երը կ'օժտենք պարոյկով մը եւ Նախադաս ստորակետով մըն ալ հոն, ուր կը պակսի այս վերջինը:

Պետք է որոշ շրջահայեցութիւն ունենալ մէկ կողմէ ճիշտ արտասանելու, միւս կողմէ ճիշտ գետեղելու պարոյկները, այլապէս կրնայ շատ փոխուիլ խօսքին իմաստը. օրինակ՝ բաղդատել հետեւեալ երկու բոլորովին տարբեր նշանակութիւն ունեցող հարցականները.

- Դեսպանը չըմբռնեց, **թե** նախագահը զի՞նք կանչած էր, **թե՞** նախարարը:
- Դեսպանը չըմբռնեց, **թե** նախագա՞հը զինք կանչած էր, **թե՞** նախարարը:

Ուրեմն ամփոփենք՝

ա) **Թե** ստորադասական շաղկապ՝ **Կը կարծեմ, թե պիտի անձրեւէ:**

բ) **Թե** համադասական շաղկապ՝

- միաւորիչ՝ **Ծեր թե երիտասարդ փողոց իջան:**
- տրոհական՝ **Գինի՞ պիտի խմենք, թե՞ գարեջուր:**

Կրնայ պատահիլ, որ խօսողը կամ գրողը ինքնավստահ շարադրէ իր միտքը՝ պատրաստուելով ընելու ինչ-որ հաստատում մը, սակայն յանկարծ վարանում մը կ'ընդմիջէ իր մտածութիւնը, եւ ան կը ստիպուի հարցականի տակ առնել առաջին հաստատումը եւ առաջ քշէ երկրորդ հաւանականութիւնը. օրինակ՝ «Մեր անկումը սկսաւ Արշակունիներով, **թե՞** Բագրատունիներով»: Ուրեմն այս շարադրութեան հեղինակը սկզբնապէս համոզուած է, որ մեր անկումը սկսաւ Արշակունիներով, եւ այս իրողութիւնը իրեն համար հարցականի առարկայ չէ, այս պատճառով ալ անոր առաջին նախադասութիւնը պատմողական է: Բայց ահա յանկարծ կը ծագի տարակոյս մը. այդ անկումին պատճառը արդեօք Բագրատունիները չէի՞ն... Եւ իսկոյն ան կը դիմէ ինքնասրբագրման՝ հարցական նախադասութեամբ մը: Նաեւ՝ «Իր պապը, **թե՞** պապի պապը խելամիտ էր եղել» (Գրիգոր Չանիկեան, «Այստեղ հայեր են ապրել»):

1. Գրաբարը **թե**-ի փոխարէն կը կիրարկէ **եթե**: Այս աւանդոյթը շարունակուած է գրաբարին շատ մօտիկ գրողներու քով. օրինակ՝ «Թորո՛ւ աղբար, ո՛ր մէկ կորուստներդ կը խնդրես, արդեօք տաճարի՞ն **եթե** դահլիճին, Լեւոնեա՞նց **եթե** Ներսիսեանց, խո՞յրն **եթե** սաղաւարտն, խա՞չն **եթե** գայիտն... (Գ. Սրուանձտեանց, «Թորոս աղբար»): Այս պարագային, ինչպէս կը տեսնենք, **եթե** շաղկապը չի կէտադրուիր, մասնաւորաբար կը զրկուի պարոյկէ: Այս վերջին աւանդոյթն է, որ ընդհանրապէս տիրապետած է արեւմտահայ գրողներու մէջ, երբ տիրապետող դարձած է **թե** շաղկապը, եւ Նոյնիսկ օժտած են գայն (ո՛չ միշտ) ստորակետով մը:

Նման տարակոյսը կրնայ նաեւ կրկնուիլ. օրինակ՝ «Ով մի քանի տարիներ ապրել է Եւրոպայում, անկարելի է, որ մի քանի անգամ հանդիպած չլինի այդ մարդուն, միեւնոյն է Ֆրանսիայում, թէ՛ Չուիցերիայում, Գերմանիայում, թէ՛ Իտալիայում» (Շիրվանզադէ, Երկեր, 8, էջ 444):

ՀԱՄԱԴԱՍԱԿԱՆ ԿՐԿՆԱԴԻՐ ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ

§155. Այսպէս կը կոչենք **եւ, թէ, ոչ, կամ** շաղկապներու կրկնակի կամ բազմակի կիրարկութիւնները, որոնց իւրայատկութիւնները շատ յաճախ կը խուսափին արդի հայուն գիտակցութենէն:

1. Ե՛Ն... Ե՛Ն, ԹԵ՛... ԹԵ՛, Ո՛Յ... Ո՛Յ

Կրկնադիր շաղկապը կ'օգտագործուի սովորաբար ոճաբանական նկատումներով, որովհետեւ աւելի ազդու կը դարձնէ խօսքը, սաստկական երանգ կու տայ անոր, յատկապէս երբ կը շեշտուի. բաղդատել՝

ա) Յանցաւոր է **եւ** կը յոխորտայ:

եւ յանցաւոր է, **եւ** կը յոխորտայ:

Ե՛Ն յանցաւոր է, **Ե՛Ն** (այ) կը յոխորտայ:

ԹԵ՛ յանցաւոր է, **ԹԵ՛** (այ) կը յոխորտայ:

ԹԵ՛ յանցաւոր է, **ԹԵ՛** (այ) կը յոխորտայ:

բ) Չի գիտեր **եւ** չ'ուզեր (այ) սորվիլ:

Ո՛Յ գիտէ, **Ո՛Յ** (այ) կ'ուզէ սորվիլ:

Ո՛Յ գիտէ, **Ո՛Յ** (այ) կ'ուզէ սորվիլ:

Այս պարագային հոմանիշ են **Ե՛Ն...Ե՛Ն, ԹԵ՛...ԹԵ՛** շեշտուած թէ անշեշտ բոլոր տարբերակներով **եւ** միասնաբար հականիշ են **Ո՛Յ...Ո՛Յ** կրկնադիրին. օրինակ՝

ԹԵ՛ յանցաւոր է, **ԹԵ՛** կը յոխորտայ:

եւ յանցաւոր է, **եւ** կը յոխորտայ:

Ո՛Յ յանցաւոր է, **Ո՛Յ** կը յոխորտայ:

Ծանօթ.– Այս կրկնադիր շաղկապները, նոյնիսկ եթէ շեշտ չեն կրեր, ապա կը շարունակեն որոշ շեշտով արտասանուիլ, ըսենք՝ կէս կամ տկար շեշտով, որուն յատուկ նշան մը չունի արդի աշխարհաբարը: Անցեալին տկար շեշտը կը նշանակէին բուրձով՝ **Ե՛Ն...Ե՛Ն**:

Անշուշտ մեր խօսքը կրնայ երբեմն պահանջել երեք, նոյնիսկ աւելի թուարկում կամ համադասութիւն. օրինակ՝

- **Ո՛Յ** հարստութիւն, **Ո՛Յ** ուսում, **Ո՛Յ** ազդեցիկ կապեր. խեղճ մարդ մը:

- **Ո՛Յ** հարցուց, **Ո՛Յ** փնտռեց, **Ո՛Յ** յիշեց հին ընկերները¹:

1. Քիչ մը արտասովոր է թումանեանի հետեւեալ կառոյցը.
«Ասոնք գարդ **չեն**, **Ո՛Յ** գարդարանք,
Այլ մեր գլխին պատիժ փորձանք» («Պոչատ աղուէսը»):

Ուր կրկնադիր **ո՛չ... ո՛չ** շաղկապին առաջին **ո՛չ** բաղադրիչը փոխարինուած է բային ժխտականով՝ **չեն...:** Այսպիսի շեղումները մեծ հմտութիւն կը պահանջեն գրողէն:

- Ես ազատութիւն կը փնտռեմ **եւ՛** քեզի համար, **ե՛ւ** ինծի համար, **ե՛ւ** ամենուն համար (Լ. Շանթ, «Շղթայուածը»):
- Մենք քաջ կը գիտակցինք, թէ **ե՛ւ** Սուրիոյ, **ե՛ւ** Լիբանանի, **ե՛ւ** հայրենիքի պատասխանատուները պիտի կրկնապատկեն իրենց ճիգերը (Մամուլ):
- Աշնան խաղաղ օրերին նրան հաճելի էր **եւ** սիմֆոնիկ տերեւների խշշոցը, **եւ** վագերի օրօրը, **եւ** հնձանի դռնակի երգը (Ա. Բակունց, «Միրհաւ»):

Պէտք է գիտնալ, սակայն, որ չենք կրնար չարաշահել այսպիսիներուն թիւը. երեք համադասութենէ անդին կը սկսի միօրինակութիւնն ու... ճապարհութիւնը. օրինակ՝ «Նա **ո՛չ** պոետ է, **ո՛չ** քննադատ, **ո՛չ** վիպագիր, **ո՛չ** մտածող...բայց երազում է ուղեղով իր ծոյլ... որ **թէ՛** պոետ է, **թէ՛** քննադատ, **թէ՛** վիպագիր է, **թէ՛** մտածող» (Եղիշէ Չարենց): «Այդ գիտակցութիւնն ալ մեզի թոյլ կու տար արհամարհել **թէ՛** քաղցը, **թէ՛** զրկանքը, **թէ՛** վտանգը, **թէ՛** մահը»:

Նման միօրինակութենէ խուսափելու համար՝ բծախնդիր գրողը կը դիմէ հնարքներու. կը փոխէ կրկնադիր շաղկապին տեսակը. օրինակ՝

- Այդ ժամուն **թէ՛** ծովակը, **թէ՛** Մասիսի կողէն բարձրացող արեւը, **թէ՛** ծաղկազարդ լեռներն **ու** ձորերը գեղեցիկ էին (**թէ՛ ...թէ՛ ...թէ՛ ...ու**):
- Հայ պատրիարքները միշտ յաջողած են հմուտ դիւանագիտութեան միջոցով ամուր կապեր ունենալ **եւ՛** Իսրայէլի, **ե՛ւ** Պաղեստինի, **ե՛ւ** աշխարհի շատ պետութիւններու **ու** եկեղեցիներու հետ» (**ե՛ւ...ե՛ւ...ե՛ւ...ու**):
- Շրջապատուած ենք տարրերով, որոնք տարբեր են **թէ՛** ցեղով, **թէ՛** կրօնով, **թէ՛** նկարագրով, **թէ՛** բարոյականով **ու** մտայնութեամբ (**թէ՛ ...թէ՛ ...թէ՛ ...ու**):

Կրկնաբանութիւնը որոշ չափով մեղմացնելու իւրայատուկ օրինակ են հետեւեալները.

- Մարդը կը վարժուի **թէ՛** գեղեցիկին **եւ թէ՛** տգեղին, **թէ՛** համեստութեան **եւ թէ՛** գոռոզութեան, **թէ՛** անձնուիրութեան **եւ թէ՛** ստորնութեան, **թէ՛** մտքի թռիչքի **եւ թէ՛** տգիտութեան (Մամուլ):
- Քուրդը **թէ՛** իր տնում **եւ թէ՛** դրսում, **թէ՛** խաղաղութեան **եւ թէ՛** կռուի ժամանակ զենքերը իր մարմնից չի հեռացնում (Ռաֆֆի, «Խենթը»):

Այսքան մեծաթիւ **թէ**-երը զգալի խժալրութիւն մը պիտի յառաջացնէին, եթէ անոնք զոյգ-զոյգ ընդմիջուած չըլլային **եւ** շաղկապով¹:

Կրկնադիր շաղկապներու առաջինին առջեւ ստորակէտ չի դրուիր. պարտադիր ստորակէտ կը դրուի յաջորդին կամ յաջորդներուն առջեւ:

1. Նոյն հնարը կիրարկած են մեր հին մատենագիրները եւս. «Եւ ահա յայսմիտէտ ոչ ոք կարացէ կալ հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի եւ ի պատուիրանսն Աստուծոյ՝ ոչ հայրապետ **եւ ոչ** վարդապետ, ոչ արքեղայ **եւ ոչ** կրօնաւոր, ոչ իշխան **եւ ոչ** ժողովուրդ (Մատթէոս Ուռհայեցի, «Ժամանակագրութիւն»):

Սակայն երբ թուարկումը կ'ընդգրկե սոսկական բառեր, ապա մեր գրողները հակում ունին հրաժարելու անկէ. օրինակ՝

- Իրար խառնած խօսիլը ե՛լ տգեղ է ե՛լ անբաղաբավարի:
- Սուրբ պարտքը ե՛լ հեղինակին ե՛լ ունկնդիրներուն հանդէպ:
- Մեծ է միշտ ե՛լ խօսողի ե՛լ երգողի ձայնին ազդեցութիւնը (Լ. Շանթ, «Հայերէնի բառակազմութիւնը», էջ 116):
- Վեպը իր մէջ առնում է եւ վա՛ղ եւ ո՛ւշ ժամանակների տարրեր (Ս. Աբեղեան, ՀՀԳՊ.1, էջ 603):

ԹԵ...ԹԵ եւ **ՈՅ...ՈՅ** կրկնադիր շաղկապները կրնան կիրարկուիլ **ԵԼ** եւ **ԱԼ** շաղկապներու զուգորդութեամբ եւս՝ շեշտուած կամ անշեշտ տարբերակներով. օրինակ՝

- ԹԵ յանցաւոր է **ԵԼ** թէ կը յոխորտայ:
- ԹԵ՛ յանցաւոր է **ԵԼ** թէ՛ կը յոխորտայ:
- ԹԵ՛ յանցաւոր է **ԵԼ** թէ՛ **ԱԼ** կը յոխորտայ:

- ՈՅ գիտէ **ԵԼ** ո՛չ կ'ուզէ գիտնալ:
- Ո՛չ գիտէ **ԵԼ** ո՛չ կ'ուզէ գիտնալ:
- Ո՛չ գիտէ **ԵԼ** ո՛չ **ԱԼ**¹ կ'ուզէ գիտնալ:

Նկատել, որ միջանկեալ **ԵԼ**-ի ներկայութեան այլեւս ստորակէտ չի դրուիր կրկնադիր շաղկապներուն միջեւ, ինչպէս է պարագան վերի վեց օրինակներուն: Միւս կողմէ՝ չենք գիտեր ինչո՛ւ, բազմաթիւ գրողներ միջանկեալ **ԵԼ**-ի կամ **ԱԼ**-ի ներկայութեան երկրորդ **ԹԵ**-ին եւ **ՈՅ**-ին շեշտը կը գեղչեն: Նման կանոն գոյութիւն չունի, տրամաբանական ալ չէ, քանի բերուած բոլոր օրինակներուն մէջ հաւասարապէս շեշտակիր են թէ՛ առաջին եզրերը, թէ՛ երկրորդ եզրերը, եւ այդ երկրորդ շեշտը ո՛չ կորուստ, ո՛չ ալ թուլացում կ'արձանագրէ **ԵԼ**-ին կամ **ԱԼ**-ին յաւելումով: Արեւմտահայերէնի կարկառուն տեսաբանը՝ հայր Արսէն Այտընեանը, ասոնք շեշտադրուած գործածած է, եւ ոչ մէկ տրամաբանական հիմք կայ զանոնք շեշտագրելու. ստորեւ օրինակներ «Քննական քերականութիւն»-էն.

- ԹԵ՛ վնաս տուողը կը նշանակէ **ԵԼ** թէ՛ վնաս կրողը (էջ 316):
- ԹԵ՛ գրաբարի **ԵԼ** թէ՛ աշխարհաբարի մէջ... (էջ 307):
- ԹԵ՛ հին **ԵԼ** թէ՛ նոր նշանակութեամբ... (էջ 314):
- ԹԵ՛ շատ, թէ՛ բաւական **ԵԼ** թէ՛ գոհ կը նշանակէ (էջ 314):
- ԹԵ՛՛ հարկը, թէ՛ վայելչութիւնը **ԵԼ** թէ՛ սովորութիւնը կը բերէ (էջ 326):

Այսպիսիները հետեւողականօրէն կը շեշտադրէ Ս. Աբեղեան եւս. օրինակներ ՀՀԳՊ.1-էն.

- Մեծ համբավ է վայելել **թե** ժամանակակիցների մեջ **եւ թե՛** հետագայում (Էջ 420):
- Հարկաւոր էին առանձին հրահանգներ **թե՛** լեզուի **եւ թե՛** քերթողական ոճի վերաբերեալ (Էջ 462):
- Տեսնում ենք նրա հայեացքը **թե՛** բովանդակութեան **եւ թե՛** ձեւի մասին (Էջ 556):
- Ոչ կարացաք գիտել ո՛չ ի նախնեացդ մերոցըն... **եւ ո՛չ** այլ ուստեք (Էջ 422):

Ուրեմն անընդունելի են սապիսիները, որոնք քաղուած են «Ազդակ գրական»-էն .

- Ո՛չ իր ձայնը գտաւ **եւ ոչ ալ**... ոտնահետքերը:
- Թե՛ մտաւորականութիւնը **եւ թե՛** ընթերցող հասարակութիւնը...:
- Թե՛ ծերունիս... **եւ թե՛** թագաւորը...:

«Ազդակ գրական»-ը այնքան կառչած է իր այս շեշտազրկումի «կանոն»-ին, որ անխնայ կը շեշտազրկէ նաեւ հին ու նոր բոլոր հեղինակներու գրութիւնները, երբ ասոնք լոյս կը տեսնեն իր էջերուն:

Ծանօթ.– Ոչ... ո՛չ կրկնադիր շաղկապի ներկայութեան՝ ստորագիշին ցոյց տուած գործողութեան ժխտումը կը կատարուի դրական խոնարհումով, եթէ բայը դրուած է առաջին կամ երկրորդ **ոչ**-էն ետք, այսինքն՝ ունի միջադաս կամ վերջադաս դիրք մը. օրինակ՝

- «Ո՛չ Արան հաց **կ’ուտէ** **եւ ո՛չ** (ալ) Սուրենը»:
- «Ո՛չ Արան **եւ ո՛չ** (ալ) Սուրենը հաց **կ’ուտեն**»:
- «Արան ո՛չ հացը **կերաւ** **եւ ո՛չ** (ալ) պանիրը»:
- «Ո՛չ հացը **եւ ո՛չ** (ալ) պանիրը **կերաւ** Արան»:

Այս նոյն ժխտումը կը կատարուի ժխտական խոնարհումով, եթէ ստորագիշը նախադաս է առաջին **ոչ**-ին... օրինակ՝

- «Հաց **չեն ուտեր** ո՛չ Արան **եւ ո՛չ** (ալ) Սուրենը»:
- «Հաց **չ’ուտեր** ո՛չ Արան **եւ ո՛չ** (ալ) Սուրենը»:
- «**Չեն ուտեր** ո՛չ Արան **եւ ո՛չ** (ալ) Սուրենը»:
- «Արան **չկերաւ** ո՛չ հացը **եւ ո՛չ** (ալ) պանիրը»:

2. Կամ ու կա՛մ... կա՛մ

Հայերէնի համադասական տրոհական շաղկապներուն մեջ ամենատիպականն են **կամ**-ը եւ ասոր կրկնադիրը՝ **կա՛մ...կա՛մ**. այս երկուքը հոմանիշ են, երկրորդը ըլլալով առաջինին սաստկական ձեւը:

Ասոնցմով թուարկուող իրողութիւններն ու երեւոյթները, առարկաներն ու յատկանիշերը փոխադարձաբար կը ժխտեն կամ կը բացառեն զիրար. այսինքն՝ երբ կ'ընդունինք թուարկուած փաստերէն մէկը, ապա բնականաբար կը մերժենք, կը բացառենք միւսը: Կը շաղկապեն Նախադասութեան անդամներ կամ ամբողջ Նախադասութիւններ. օրինակ՝

- Անդրանիկս որոշած է բժիշկ **կամ** փաստաբան դառնալ:

Անդրանիկս որոշած է **կա՛մ** բժիշկ, **կա՛մ** փաստաբան դառնալ:

- Երբ յաճախորդը մտներ, անոր թէյ կ'առաջարկէին **կամ** մօտակայ սրճեփէն սուրճ բերել կու տային:

Երբ յաճախորդը մտներ, **կա՛մ** անոր թէյ կ'առաջարկէին, **կա՛մ** մօտակայ սրճեփէն սուրճ բերել կուտային:

Այսինքն՝ եթէ «անդրանիկս» բժշկութիւն ընտրեց, ապա բացառուած է, որ ան փաստաբան ըլլայ եւ փոխադարձաբար, կամ եթէ յաճախորդը թէյ ուզեր, ապա սուրճ չէր ապսպրուեր, իսկ եթէ սուրճ ուզեր, թէյ չէր պատրաստուեր:

Նկատել այս պարագային կետադրութիւնը. երբ **կամ**-ը մենադիր կիրարկուած է, ապա ստորակէտէ զերծ է ան, իսկ երբ կրկնադիր կիրարկուած է, երկրորդ **կամ**-էն առաջ պարտադիր ստորակէտ կը դրուի:

Ծանօթ.– Կրկնադիր **կա՛մ**... **կա՛մ** շաղկապի երկրորդ բաղադրիչին փոխարէն յաճախ կը կիրարկուին **կա՛մ ալ, եւ կա՛մ, կամ թէ, կամ թէ չէ՛** առանց որեւէ առաւելութիւն ներկայացնելու, չըսելու համար, որ ասոնք կը խանգարեն տրոհումի ուժգնութիւնը. օրինակ՝ «Անդրանիկս որոշած է կա՛մ բժիշկ, **կա՛մ ալ** փաստաբան դառնալ». **եւ կա՛մ**-ի պարագային **եւ**-էն առաջ ստորակէտը կը վերնայ. «Անդրանիկս որոշած է կա՛մ բժիշկ **եւ կա՛մ ալ** փաստաբան դառնալ»: Բոլոր պարագաներուն երկրորդ **կամ**-ը կը պահէ իր շեշտը, եթէ շեշտուած է առաջին **կամ**-ը:

Տրոհումը միշտ բացարձակ չէ կամ միշտ նոյն ուժգնութիւնը չ'ունենար, օրինակ՝ «Անցորդները կանգ կ'առնէին հաց **կամ** պտուղ գնելու համար», – այսպիսի գործածութեանց մէջ **կամ**-ը գրեթէ փոխանակելի է **եւ**-ով, այլ խօսքով՝ հաց ալ կը գնէին, պտուղ ալ. կամ թէ հաց գնող ալ կար, պտուղ գնող ալ: Այս իմաստին յառաջացումին կ'օգնեն Նախ եւ առաջ տրոհուող առարկաներուն, այս պարագային՝ **հացին եւ պտուղին** բնոյթները, որոնք հակասական բան մը չունին իրարու հանդէպ. միւս կողմէ՝ բային անցեալ անկատար ժամանակի մէջ կիրարկումը, որով կը հասկցուի, թէ այդ գնումը հասարակ արարք մըն էր եւ թէ անցորդները սովորութիւն ունէին հաւասարապէս հաց ու պտուղ գնելու, մերթ մէկը, մերթ միւսը, բայց Նաեւ, ինչո՞ւ չէ, երկուքն ալ:

Տրոհումի տարողութեան տեսակէտէ՝ անշուշտ մենադիր **կամ**-ը ակելի մեղմ է, քան կրկնադիրը, որուն կատարած տրոհումը շատ ակելի կտրուկ

Եւ բացարձակ է: Ուրեմն նպատակայարմար է, որ **կամ**-ը վերապահուի իմաստային աւելի թոյլ տարբերութիւն ունեցող հասկացութիւններու տրոհումին. օրինակ՝ «Յոգնած մշակը տուն կը վերադառնար հետեւելով իր եզին կամ անոր վրան նստած», – այստեղ բացառումը բացարձակ չէ. սա կը նշանակէ՝ երբեմն կը քալէր, երբեմն կը նստէր, այլ հարց թէ նոյն պահուն ան չէր կրնար թէ՛ քալել, թէ՛ նստիլ: Եւ կամ՝ «Տարիներու բաժանումը զինք վերածեց անիրական երագի մը կամ անուշ անուրջի մը», – ուր **երագն** ու **անուրջը** հազիւ թէ կը տարբերին իրարմէ. այսպիսիներուն մէջ անպատեհ է կրկնադիրի կիրարկութիւնը: Տարբեր է պարագան հետեւեալին. «Պետք է ընդառաջել Յազկերտի պահանջին **կամ** պատուով նահատակուիլ» (Դասագիրք), – ուր տրոհուող իրողութիւնները չեն կրնար երբեք համատեղուիլ. նաեւ՝ «Հասած էր վճռական պահը, ուր պետք էր որոշել՝ շարունակել այդ անկարելի կենակցութիւնը **կամ** վեջնականապէս խզուիլ»: այսպիսիներուն շատ աւելի կը յարմարի կրկնադիրը՝ **կամ ընդառաջել... կամ նահատակուիլ, կամ շարունակել... կամ խզուիլ:**

§156. Պետք չէ շփոթել **կամ**-ի բազմակի կիրարկութիւնները կրկնադիրով:

Օրինակ՝ «Տուն դարձին՝ ընթրելէ ետք, կը կարդար վէպ մը **կամ** կը գրէր յետաձգուած նամակ մը **կամ** հեռատեսիլէն կը հետեւէր քաղաքական անցուդարձերուն»: Այստեղ ունինք **կամ**-ի բազմակի կիրարկութիւն մը պարզապէս, որովհետեւ տրոհուած են այնպիսի իրողութիւններ, որոնք սովորական ու յաճախական են եւ այնքան ալ չեն հակադրուիր իրարու կամ չեն վաներ զիրար: Այս օրինակին երկու **կամ**-երը փոխարինելի չեն **կամ... կամ** կրկնադիրով. թող որ, եթէ փոխարինելու մասին մտածուէր, ապա պետք պիտի ըլլար կիրարկել երեք շեշտակիր **կամ կամ... կամ... կամ**, որոնց առաջինը պետք է դրուէր **կը կարդար** բայէն առաջ:

Կամ-երը կրկնադիր ու շեշտուած չեն նաեւ հետեւեալին մէջ.

«Եւ կը խորհիմ, թէ քնատ ես ու նօթի,
Իրանդ հովէն կը դողայ...

Կամ մուճակներդ են պատռուած, փողոցին
Ձուրն անոնց մէջ կը ճողփայ.

Կամ ետեւէդ շուայտօրէն կը սուլէ
Թուրք սրիկայ մ'անոպայ» (ԴՎ, «Բանուորուհին»):

Վարուժանի այս հատուածը խորքին մէջ մէջ զիրար վանող եզրեր չի բովանդակեր, արդէն բանաստեղծին նպատակն ալ այդպիսիներու համատեղումը չէ. քնատ ու անօթի ըլլալը չի վաներ մուճակներուն պատռուածքը, եւ ասոնք երկուքով չեն վաներ թուրքին սուլոցը, այլ խօսքով՝ պատճառ մը չկայ, որ այս չարիքները մերթ անջատաբար պատահին, մերթ միատեղ գոյութիւն ունենան:

§156ա. Երբ **կամ**-ով տրոհուող անդամները ըստ էութեան կը բնորոշեն նոյն առարկան եւ կը տարբերին միայն իրենց անունով, ապա այս պարագային

Կամ-ը կը ստանայ մեկնական-բացայայտական նշանակություն, որ մօտ է **այսինքն**-ին, եւ իրմէ առաջ կը դրուի ստորակէտ. օրինակ՝

Չրագրանը, **կամ Չանգուն**, կ'անցնի Երեւանի մէջէն:

Բարձրագոյն լեռը կը կոչուի Արարատ, **կամ Մասիս**:

Փրկելու համար Չայաստանի գոհարը՝ Սեւանը, **կամ Գեղամայ ծովը**:

Ասոնք խորքին մէջ համադաս կամ համագօր անդամներ չեն, այդ պատճառով ալ երկրորդը առաջինէն կը տրոհուի թեթեւ դադարով մը եւ կ'արտասանուի ձայնի որոշ անկումով մը, ինչ որ յատուկ է մեկնաբան բառերուն, օրինակ՝ բացայայտիչին:

Մենք տեսանք, որ տրոհական դեր կը կատարէ նաեւ **թէ** շաղկապը՝ հարցական կիրարկութեամբ. բաղդատենք՝

- Անդրանիկ որոշած է բժիշկ **կամ** փաստաբան դառնալ:
- Անդրանիկ որոշած է **կամ** բժիշկ, **կամ** փաստաբան դառնալ:
- Անդրանիկ որոշած է բժի՞շկ, **թէ**՞ փաստաբան դառնալ:

Առաջինին մէջ, այո, տրոհում կայ, բժիշկին ու փաստաբանին միջեւ, սակայն յարաբերաբար թոյլ է այդ տրոհումը այն իմաստով, որ երկու եզրերն ալ հաւասարաչափ հաւանականութիւն կը ներկայացնեն յաչս ենթակային, որ տակաւին այնքան ալ կարծես անհամբեր չէ կատարելու նման ընտրութիւն մը. կրկնադիր շաղկապը աւելի կը շեշտէ այդ տրոհումը, իսկ երրորդը, իր հարցական երանգով, անհամեմատ կը փութացնէ, կը զօրացնէ տրոհումի գաղափարը, պարտաւորիչ կը դարձնէ զայն. հարցադրողը կարծես անմիջական պատասխան մը կ'ակնկալէ:

3. Համադասական շաղկապ եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը

Այս համաձայնութիւնը միատեղ կ'ընդգրկէ ստորոգիչին դէմքը եւ թիւը:

§157. Ստորոգիչը առաջին դէմքով կը դրուի, եթէ համադասուող ենթականերուն մէջ կը գտնուի առաջին դէմքի դերանուն մը կամ առաջին դէմքի դիմորոշ յօդ կրող գոյական մը. օրինակ՝ «Ես, դուն եւ Թորոսը պիտի մեկնինք»: «Մեղաւորս, դուն եւ Թորոսը պիտի մեկնինք»: Ստորոգիչը երկրորդ դէմքով կը դրուի, եթէ համադասուող ենթակաները արտայայտուած են երկրորդ եւ երրորդ դէմքերով. օրինակ՝ «Դուն եւ Թորոսը պիտի մեկնիք»: «Մեղաւորդ եւ Թորոսը պիտի մեկնիք»: Ստորոգիչը երրորդ դէմքով կը դրուի, եթէ համադասուող ենթակաները արտայայտուած են միայն երրորդ դէմքով. օրինակ՝ «Ինք եւ Թորոսը պիտի մեկնին»: «Թորոսը եւ իր խումբը պիտի մեկնին», – ուր որոշեալ կամ անորոշ առումով կիրարկուած գոյականները կը համընկնին երրորդ դէմքի դերանուններուն:

Գալով ստորոգիչի թիւին, ան կախեալ է, մէկ կողմէ՝ ենթականերու թիւէն, միւս կողմէ՝ ենթակայ-ստորոգիչ շարահասութենէն:

ա) ԵԼ/ՈԼ համադասական յաւելական շաղկապ

*** Այս շաղկապի ներկայութեան ստորոգիչը յոգնակի կը դրուի՝ նախադաս թէ վերջադաս.

Նշենին եւ սալորենին **ծաղկեցան**:

Ծաղկեցան նշենին եւ սալորենին:

*** Երբ զեղչուած է շաղկապը, կը ներկայանան հետեւեալ պարագաները.

- նախադաս ստորոգիչը կրնայ դրուիլ հաւասարապէս եզակի կամ յոգնակի. օրինակ՝

Ծաղկեցաւ նշենին, սալորենին:

Ծանօթ.– Եթէ համադասուող ենթականերուն մէջ կայ յոգնակի անդամ մը, ստորոգիչը յոգնակի կը դրուի. «**Ծաղկեցան** նշենին, սալորենին, նոնենիները»:

Ծաղկեցան նշենին, սալորենին:

- վերջադաս ստորոգիչը կը դրուի յոգնակի. օրինակ՝

Նշենին, սալորենին **ծաղկեցան**¹:

բ) Ե՛Լ...Ե՛Լ, ԹԵ՛...ԹԵ՛, Ո՛Յ...Ո՛Յ կրկնադիր շաղկապներ

- Միջադաս ստորոգիչ

Ե՛Լ նշենին **ծաղկեցաւ**, Ե՛Լ սալորենին:

Ե՛Լ նշենին **ծաղկեցաւ**, Ե՛Լ սալորենիները:

ԹԵ՛ նշենին **ծաղկեցաւ**, ԹԵ՛ սալորենին:

ԹԵ՛ նշենին **ծաղկեցաւ**, ԹԵ՛ սալորենիները:

Ո՛Յ նշենին **ծաղկեցաւ**, Ո՛Յ սալորենին:

Ո՛Յ նշենին **ծաղկեցաւ**, Ո՛Յ սալորենիները:

Այս պարագային, ուրեմն, տորոգիչը համաձայնած է նախադաս ենթակային թիւով: Յետադաս ենթականերուն թիւը ոչ մէկ դերակատարութիւն ունեցած է այդ համաձայնութեան մէջ:

Նկատել նաեւ, որ **Ո՛Յ... Ո՛Յ** կրկնադիրին հետ միջադաս բայը կը ստանայ դրական խոնարհում, այլ հարց թէ իմաստով ան ժխտական է՝ **Ո՛Յ նշենին ծաղկեցաւ, Ո՛Յ սալորենին**. ստորոգիչը ըստ ձեւի դրական է, սակայն իմաստով ժխտական է ան:

1. «Օր չ'անցնիր, որ... յանկարծ յարձակում մը, ակնարկութիւն մը, զարտուղութիւն մը չըլլուի այդ մատենագրութեան դէմ» (ԳԶ, «Անբարոյական գրականութիւն»): Այս օրինակին մէջ **մը** անորոշ յօդը կ'ընկալուի իբրեւ **կամ** տրոհական շաղկապ, որով համադասութեան իւրաքանչիւր անդամ կը վանէ միւսները եւ կը պարտադրէ ի՛ր թիւը ստորոգիչին:

- Վերջադաս ստորոգիչ

Ե՛Ն նշենին, ե՛Ն սալորենին **ծաղկեցան**:

ԹԵ՛ նշենին, թԵ՛ սալորենին **ծաղկեցան**:

Ո՛Ն նշենին, ո՛Ն սալորենին **ծաղկեցաւ**:

Ո՛Ն նշենիները, ո՛Ն սալորենին **ծաղկեցան**:

Ո՛Ն նշենին, ո՛Ն սալորենիները **ծաղկեցան**:

Առաջին երկու օրինակներուն մէջ ենթակաները նկատուած են իբրեւ բազմակի, եւ ըստ այնմ ալ ստորոգիչը դրուած է յոգնակի. այսուհանդերձ շատ բան կախեալ է գրողին կամ խօսողին ընկալումէն, որով բացառուած չէ, որ համադասուող ենթակաները անջատաբար տպաւորեն, եւ ստորոգիչը դրուի եզակի: Երրորդ օրինակին մէջ, ուր ենթակաները հաւասարապէս եզակի են, չեն յաջողիր ընկալուիլ իբրեւ բազմակի անդամներ եւ պարտադրել իրենց հաւաքական թիւը, հետեւաբար ստորոգիչը դրուած է եզակի: Այսպէս է, քանի որ «ո՛ն» շեշտակիր շաղկապի մեկուսիչ ներգործութիւնը կը յաջողի թուլացնել կապը շաղկապուող անդամներուն միջեւ եւ պատճառ կը դառնայ, որ ստորոգիչը համաձայնի միայն իրեն կից ենթակայի թիւով: Չորրորդ եւ հինգերորդ օրինակներուն մէջ յոգնակի ենթակայի ներկայութիւնը պատճառ կը դառնայ, որ վերոնշեալ ներգործութիւնը չէզոքանայ, եւ համադաս ենթակաները ընկալուին իբրեւ բազմակի, եւ ստորոգիչը դրուի յոգնակի: Այսուհանդերձ, հաւանաբար ամենաթոյլ համաձայնութիւնը չորրորդինն է, եւ բացառուած չէ, որ նման կացութեան մէջ հակում ունենանք ստորոգիչը եզակի կիրարկելու:

- Նախադաս ստորոգիչ

ա) **Ծաղկեցաւ ե՛Ն նշենին**, ե՛Ն սալորենին:

Ծաղկեցաւ թԵ՛ նշենին, թԵ՛ սալորենին:

բ) Ծաղկեցան ե՛Ն նշենին, ե՛Ն սալորենին:

Ծաղկեցան թԵ՛ նշենին, թԵ՛ սալորենին:

Այս տարբեր համաձայնութիւնները կը ներկայացնեն նոյն հաւանականութիւնը, քանի որ կախում ունի, թէ խօսողին կամ գրողին գիտակցութեան մէջ ի՞նչ հերթականութեամբ կը ներկայանան երկու ենթակաները՝ **նշենին եւ սալորենին**, – իբրեւ երկու իրարմէ անջատ ու անհաղորդ առարկանե՞ր, թէ՞ միասնաբար՝ իբրեւ մէկ ամբողջութիւն: Առաջին պարագային նախադաս ստորոգիչը պիտի համաձայնի իրեն կից՝ առաջին ենթակային թիւով՝ եզակի կամ յոգնակի. երկրորդ պարագային՝ իբրեւ միաւորեալ ստորոգիչ՝ պիտի անպայման յոգնակի դրուի:

Ո՛Ն... ո՛Ն կրկնադիրին ներկայութեան՝ համաձայնութիւնները ընդհանուր գիծերու մէջ կը հետեւին նոյն ընթացքին: Միայն յիշենք, որ մինչ այս

կրկնադիրին հետ միջադաս եւ վերջադաս դիրքերով դրական ստորոգիչ կը կիրարկուի (տեսնել՝ վերը այս վերջին երկու շարադասութիւնները), Նախադաս ստորոգիչը միշտ ժխտական կը կիրարկուի. օրինակ՝

Չծաղկեցաւ ո՛չ նշենին, ո՛չ սալորենին:

Չծաղկեցան ո՛չ նշենին, ո՛չ սալորենիները:

Կուլ չգնաց ո՛չ կերածս, ո՛չ խմածս:

Քեզ չհարցուցին ո՛չ հարազատներդ, ո՛չ օտարը:

Բացառուած չէ սակայն՝

Չծաղկեցան ո՛չ նշենին, ո՛չ սալորենին:

Մեզ չեն վախցներ ո՛չ հուրը, ո՛չ սուրը, ո՛չ բանտն ու աքսորը:

Միւս կողմէ՝ այս ստորոգիչը զօրաւոր հակում ունի եզակի կիրարկուելու, եթէ համադասուող ենթականերուն բոլորն ալ եզակի են: Այս հակումը կը չեզոքանայ, երբ առկայ է յոգնակի ենթակայ մը (Տեսնել օրինակները):

Ծանօթ.– Երբ ժխտումը կը կատարուի **ոչ մէկ** ժխտական դերանունով՝ իբրեւ որոշիչ կիրարկուած, միաւորեալ ստորոգիչը միշտ եզակի կը դրուի. օրինակ՝

Ոչ մէկ նշենի, սալորենի կամ տանձենի ծաղկած է:

Ոչ մէկ համալսարան, դպրոց կամ այլ հաստատութիւն կ'ուսուցէ:

Այս երկուքին մէջ յոգնակի ստորոգիչի կիրարկութիւնը բացառուած է:

Մերժելի է հետեւեալ յոգնակին. «Ոչ մէկ խմբագիր, թղթակից-աշխատակից՝ տող մը իսկ **չեն գրեր**» (Ա. Սարուխան, «Յառաջ», 13-6-1975): Միւս կողմէ՝ կ'ակնկալուէր Նաեւ դրական ստորոգիչ մը՝ **կը գրէ**:

Միւս կողմէ, սակայն, ընդունելի է հետեւեալ յոգնակին. «Ոչ մէկը եւ ոչ միւսը **չէին զգար** վայրկեանները, որոնք կ'անցնէին» (Յ. Պալեան, «Արմատներու որոնում», Էջ 184),– պայմանաւ որ ստորոգիչը կիրարկուի դրական՝ **կը զգային**:

Ընդունելի է եզակի տարբերակը եւս. «Ո՛չ մէկը եւ ո՛չ միւսը **կը զգար** վայրկեանները...»:

4. Կամ մենադիր շաղկապ

Այս շաղկապով տրոհուող ենթակաները կը ներկայացնեն դիմային ու թուային հետեւեալ պարագաները.

*** Նախադաս ստորոգիչը կը համաձայնի առաջին ենթակային թիւով ու դեմքով. օրինակ՝

Կը մասնակցիմ ես կամ դուն:

Պիտի որոշես դուն կամ իրենք:

Յանձնառու կը մնայ ինք կամ դուք:

Կը վճարենք մենք կամ եղբայրներդ:

Կը կանչուի միջնեկ **զաւակդ** կամ անոր ընկերները:

Բացառուած չէ սակայն յոգնակի թիւով ստորոգիչի կիրարկութիւնը եւս՝ ըստ նախամեծար դէմքի:

*** Յետադաս ստորոգիչը ենթադրուած է յոգնակի կիրարկուիլ. օրինակ՝

Ես կամ դուն **կը մասնակցինք**:

Դուն կամ իրենք պիտի **որոշէք**:

Ինք կամ դուք յանձնառու **կը մնաք**:

Դուք կամ դրացիդ **կը վճարէք**:

Երեք մեծերը կամ կրտսերը **կը կանչուին**:

Գիշտ է, որ ենթականերու տրոհում կայ, այլ խօսքով՝ բոլոր ենթակաները չեն մասնակցիր գործողութեան, սակայն բոլորը հաւանական ենթականեր են, եւ լեզուն այս տրամաբանութեամբ է, որ կայացած է:

Երբ տրոհուող աջակողմեան ենթական եզակի է, կրնայ նաեւ եզակի թիւով ներկայանալ ստորոգիչը. կախում ունի, թէ այս տրոհումը ո՞ր աստիճան կ'ընկալուի խօսողին կամ գրողին կողմէ: Այս համաձայնութիւնը կրնայ նաեւ մեքենական ըլլալ. եզակի ենթակայ, ուրեմն գաղափարներու պարզ զուգորդութեամբ ալ՝ եզակի ստորոգիչ:

*** Եթէ տրոհուող ենթականերէն մէկը համադասուած է երրորդ (կամ աւելի) ենթակայի մը, եզակի կամ յոգնակի, ստորոգիչը թիւով միշտ յոգնակի կը դրուի եւ կը համաձայնի համադասուող անդամներուն դէմքով: Այս պարագային համադասուող ենթակաները կրնան նախադաս կամ յետադաս դիրք ունենալ յարաբերաբար միակի տրոհուող ենթակային, իսկ ստորոգիչը կրնայ ըլլալ նախադաս կամ վերջադաս: Օրինակ՝

Ես եւ եղբայրս կամ դուն կը մասնակցինք:

Դուն կամ **եղբայրս եւ Արան** կը մասնակցին:

Կը մասնակցինք **ես եւ եղբայրս** կամ դուն:

Կը մասնակցիք **դուն եւ եղբայրս** կամ Արան:

Կը մասնակցին **ան եւ եղբայրս** կամ Արան:

*** Երբ տրոհուող բաղադրիչները կը բնորոշեն նոյն առարկան, եւ **կամ**-ը ունի մեկնական-բացայայտական նշանակութիւն, այս պարագային ստորոգիչը կը համաձայնի միայն առաջինով. օրինակ՝ «**Յրագդանը**, կամ Չանգուն, **կ'անցնի** Երեւանի մեջէն»:

Տեսնել նաեւ **§156ա**:

5. Կա՛մ...կա՛մ կրկնադիր շաղկապ

Ընդհանուր գիծերու մեջ համաձայնութիւնները կը հետեւին նախորդ կրկնադիրներով կառոյցներուն. այսուհանդերձ **կա՛մ... կա՛մ** կրկնադիրին տրոհական դերը շատ զօրաւոր ըլլալուն՝ տատանումները սահմանափակ են:

*** Միջադաս ստորոգիչ

Կա՛մ **ես կը մեկնիմ**, կա՛մ դուն:

Կա՛մ **ես ու դուն կը մեկնինք**, կա՛մ Արան:

Կա՛մ **դուք կը մեկնիք**, կա՛մ **ես ու Արան**:

Ուրեմն այս պարագային տրոհութեան միայն առաջին բաղադրիչն է, որ կը պարտադրէ իր դէմքը առանց որեւէ տատանումի:

*** Վերջադաս ստորոգիչ

Կա՛մ **ես**, կա՛մ **դուն կը մեկնինք**:

Կա՛մ **ես ու դուն**, կա՛մ **Արան կը մեկնինք**:

Կա՛մ **դուք**, կա՛մ **ես ու Արան կը մեկնինք**:

Այս պարագային՝ բացառուած չէ բնաւ, որ վերջադաս ստորոգիչը համաձայնի իրեն կից՝ տրոհութեան երկրորդ բաղադրիչով միայն, այսինքն՝ «Կա՛մ **ես**, կա՛մ **դուն կը մեկնիս**» եւ այլն:

*** Նախադաս ստորոգիչ

Կը մեկնիմ կա՛մ **ես**, կա՛մ դուն:

Կը մեկնինք կա՛մ **ես ու դուն**, կա՛մ Արան:

Կը մեկնիք կա՛մ **դուք**, կա՛մ **ես ու Արան**:

Այս պարագային եւս, ուր ստորոգիչը կը համաձայնի տրոհութեան առաջին բաղադրիչով, որեւէ տատանում ակնկալելի չէ:

ՄԱՍՆԱԿԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

§158. Իրենց համաձայնութեամբ իւրայատուկ պարագաներ կը ներկայացնեն կարգ մը դերանուններ, որոնց կ'ականարկուի ստորեւ:

1. Իւրաքանչիւրս, իւրաքանչիւրդ, իւրաքանչիւրը

Այս հանրական դերանունը փոխանունաբար՝ դիմորոշ յօդով մը, ենթակայ դառնալու պարագային՝ կրնայ հաւասարապէս պահանջել թէ՛ առաջին դէմքի յոգնակի եւ թէ՛ երրորդ դէմքի եզակի ստորոգիչ. օրինակ՝

Իւրաքանչիւրս **պարտինք** վճարել մեր պարտքը:
 Իւրաքանչիւրս **պարտի** վճարել իր պարտքը:

Նաեւ՝

Իւրաքանչիւրդ **պարտիք** վճարել ձեր պարտքը:
 Իւրաքանչիւրդ **պարտի** վճարել իր պարտքը¹:

1. Գրաբարի մէջ այս դերանունը նմանապէս քմահաճ ու արտասովոր կիրարկութիւններ ունէր. բոլորովին ուղիղ ձեւով եւ առանց որեւէ յօդի ան կրնար կիրարկուիլ՝
 ա) որոշչային պաշտօնով. օրինակ՝ **Իւրաքանչիւր ծառ** ի պտղոյ իւրմէ ճանաչի:
 բ) գոյականաբար՝ թե՛ եզակի թիւով, թե՛ յոգնակի թիւով. օրինակ՝ **Բաժանէ իւրաքանչիւր**՝ որպէս եւ կամի եւ **Գնամք իւրաքանչիւր** յօտարութիւն:
 (օրինակները՝ «Նոր հայկազեան»-էն)

Երրորդ դեմքի պարագային, որ կը ներկայանայ որոշիչ յօդով՝ **իւրաքանչիւրը**, ստորոգիչը եւ յարակից դերանունները կը պահանջեն մի՛այն եզակի թիւ՝ «Իւրաքանչիւրը **պարտի** վճարել **իր** պարտքը»:

Նոյն յատկութեամբ օժտուած են ասոնց յոգնակի դեմքերը՝ **իւրաքանչիւրնիս, իւրաքանչիւրնիդ, իւրաքանչիւրնին**, որոնք սակայն ընտիր չեն: Գրական հայերէնը կը նախընտրէ ըսել՝ **մեզմէ** կամ **մեր** իւրաքանչիւրը, **ձեզմէ** կամ **ձեր** իւրաքանչիւրը, **իրենցմէ** կամ **իրենց** իւրաքանչիւրը:

Ծանօթ.– Հանրական դերանուն են նաեւ **ամեն մէկս** եւ **ամեն մէկդ, ոչ մէկս** եւ **ոչ մէկդ**. ասոնք բոլորը կը հետեւին համաձայնական տո՛յն կանոններուն. այսինքն՝ չորսն ալ կը համաձայնին ստորոգիչի եզակի երրորդ դեմքով կամ ստորոգիչի յոգնակի առաջին դեմքով. օրինակ՝ «ամեն մէկս հասկցաւ» կամ «ամեն մէկս հասկցանք», նոյնպէս ալ միւսները:

2. Մէկն ու մէկս, մէկն ու մէկդ...

Այս անորոշ դերանունը ունի ճիշտ նախորդին կիրարկութիւնը, այսինքն՝ երրորդ դեմքի առումով՝ եզակի ստորոգիչ կը պահանջէ, երկրորդ դեմքի առումով՝ կը պահանջէ յոգնակի ստորոգիչ. օրինակ՝

Մէկն ու մէկդ թող **վազէ** օգնութեան հասնի:
 Մէկն ու մէկդ **վազեցէ՛ք** օգնութեան հասէք:

Նաեւ՝

Մէկն ու մէկս թող **վազէ** օգնութեան հասնի:
 Մէկն ու մէկս **վազե՛նք** օգնութեան հասնինք:

Այլեւ՝

Մէկն ու մէկը թող **վազէ** օգնութեան հասնի:
 Մէկն ու մէկը թող **վազեն** օգնութեան հասնին:

3. ՄԵԿՂ ԿԱՄ ՄԻԼՍԴ, ՄԵԿՍ ԿԱՄ ՄԻԼՍՍ

ՄԵԿՂ ԿԱՄ ՄԻԼՍԴ թող **վազե** օգնութեան հասնի:

ՄԵԿՂ ԿԱՄ ՄԻԼՍԴ **վազեցէ՛ք** օգնութեան հասէք:

Նաեւ՝

ՄԵԿՍ ԿԱՄ ՄԻԼՍՍ թող **վազե** օգնութեան հասնի:

ՄԵԿՍ ԿԱՄ ՄԻԼՍՍ **վազե՛նք** օգնութեան հասնինք:

4. ՈՎ ԵԼ ՈՎ ԿԱՄ ՈՎ-ՈՎ

Այս հարցական դերանունը թիւով յոգնակի է եւ ցոյց կու տայ երկու եւ երկուքէ աւելի անձեր: Ան կրնայ ներկայանալ ստորոգիչի երեք դեմքերով հաւասարապէս, որոնք անշուշտ միշտ յոգնակի թիւ կը պահանջեն.

օրինակ՝

Ո՞Վ ԵԼ Ո՞Վ պիտի **երթանք**: Կամ՝ ո՞Վ-ո՞Վ...

Ո՞Վ ԵԼ Ո՞Վ պիտի **երթաք**: Կամ՝ ո՞Վ-ո՞Վ...

Ո՞Վ ԵԼ Ո՞Վ պիտի **երթան**: Կամ՝ ո՞Վ...ո՞Վ...

Ինչ որ կը նշանակէ՝

ա) Առաջին պարագային՝ երթալիքներուն մէջ ես կամ մենք որոշապէս կը գտնուինք. անձանօթը՝ ինծի կամ մեզի ընկերացող(ներ)ն է:

բ) Երկրորդ պարագային՝ երթալիքներուն մէջ ես չեմ գտնուիր, սակայն դուն կամ դուք որոշապէս կը գտնուիք. անձանօթը՝ քեզի կամ ձեզի ընկերացող(ներ)ն է:

գ) Երրորդ պարագային՝ անոնց մէջ ո՛չ ես կը գտնուիմ, ո՛չ ալ դուն, եւ բոլոր գացողները անձանօթ են:

ՅՈՒՆԱԿԻ ՁԵՒԱՑՆՈՂ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

§159. Ասոնք սովորաբար գեղարուեստական երկեր են, որոնց անունները կազմուած են յոգնակի գոյականէ մը. օրինակ՝ «Թշուառները», «Կայծեր», «Մթնշաղի անուրջներ», «Սեմեր» եւ այլն. այսպիսիները սովորաբար դիւրաւ կ'ընկալուին, – կամ պետք է ընկալուին, – իբրեւ եզակի առարկաներ. օրինակ՝ «Թշուառները՝ թարգմանուած է բազմաթիւ լեզուներու» կամ «Ռաֆֆիի “Կայծերը” կը բաղկանայ երկու հատորէ»: Ուրեմն՝ **թարգմանուած է եւ կը բաղկանայ:**

Իսկ երբեմն ալ պետութեան անուններ են, օրինակ՝ **Միացեալ Նահանգներ, Սեյշելեան Կղզիներ, Տիւրքիաներ, Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններ, Ստորին Նահանգներ**, որոնք նմանապէս պետք է եզակի ընկալուին. օրինակ՝ «Միացեալ Նահանգները թեր **քուէարկեց** առաջարկին», ինչ որ միշտ պարագան չէ, որովհետեւ մեր թերթերէն ոմանք յոգնակի կը կիրարկեն ստորոգիչը, քանի որ **ներ** յոգնակերտին ներկայութիւնը

1. Ասոնք բոլորը ձեռով յոգնակի, իսկ իմաստով եզակի անուններ են, եւ նախընտրութիւնը կը տրուի իմաստային համաձայնութեան, որ մեր քերականագիտութեան մէջ կը կոչուի **բակառութիւն** կամ **պարառութիւն**, որոնք շատ սահմանափակ կիրարկութիւն ունին հայերէնի մէջ:

գաղափարներու զուգորդութեամբ ընդհանրապէս յոգնակի ստորոգիչ կը թելադրէ: Շատ անելի դիւրին կ'ըլլայ եզակի ընկալել **Փղոսկրեայ Ափունք**¹ յատուկ անունը, քանի որ **ունք** յոգնակերտ մասնիկը կրող գոյականը այլեւս թելադրական չէ արդի հայուն գիտակցութեան մէջ, եւ **Ափունք**-ը եզակի կ'ընկալուի: Նոյն տրամաբանութեամբ կ'ընկալուին **Ալիներ, Արտեններ, Փիրենեան լեռնաշղթաներ** կամ **Փիրեններ, Կարպատներ, Պալքաններ** եւ այլն: Եւ վերջապէս անձի յատուկ անուններ՝ **Խաչեր, Շողեր, Վարդեր, Տօներ, Տուլեր** եւ այլն:

Կանոնի չկայացման կամ չարմատաւորման կը նպաստէ նաեւ մեզ շրջապատող օտար լեզուներու, մասնաւորաբար ֆրանսերէնի ու անգլերէնի միջեւ տիրող անմիօրինակութիւնը. օրինակ՝ ֆրանսերէնը կ'ըսէ՝ «Միացեալ Նահանգները կը քուէարկեն», իսկ ամերիկերէնը կ'ըսէ՝ «Միացեալ Նահանգները կը քուէարկէ»: Նոյն ձեռով կը վարուին անոնք գեղարուեստական գործերու հետ. օրինակ՝ ակնարկելով Օգոստինոսի «Խոստովանութիւններ»-ուն, ֆրանսացին կ'ըսէ՝ **LES CONFESSIONS SONT...**, մինչ ամերիկացին կ'ըսէ՝ **THE CONFESSIONS IS...**: Արեւելահայերը ընդհանրապէս կը յաջողին այս պարագային եզակի կիրարկել ստորոգիչը, մինչ արեւմտահայերուս մէջ կը տիրէ համատարած անմիօրինակութիւն մը, ընդհանրապէս գրողէ-գրող, – նայած թէ գրողը կամ խօսողը որո՞ւ ազդեցութեան ենթակայ է, – իսկ երբեմն ալ նոյն գրողի նոյն գրութեան, ընդհուպ նոյն պարբերութեան մէջ:

ՈՉ ՄԻԱՅՆ... ԱՅԼԵՒ ԿԱՍ ԱՅԼ ՆԱԵՒ

§160. Աշխարհաբարի համադասական զուգադիր շաղկապներուն մէջ կը թուի ըլլալ ամենախնդրայարոյցն ու փորձանաւորը, քանի ամենաշատ սխալագրութեանց տեղիք տուողն է: Ուստի առանձին գլուխ մը կը յատկացնենք ասոր:

Ոչ միայն... այլեւ-ը (կամ՝ **այլ նաեւ**) համադասական զուգադիր շաղկապ մըն է, որ ըստ բնութեան միաւորիչ է **եւ/ու, ե՛ւ... ե՛ւ, թե՛... թե՛, ո՛չ... ո՛չ** շաղկապներուն պէս եւ որոնցմէ կը տարբերի, սակայն, իր յաւելական իմաստով. եթէ միւս միաւորիչ շաղկապներով կապակցուող միաւորները համագոր կամ համարժեք են, ապա **ոչ միայն... այլեւ**-ով կապակցուող միաւորներուն երկրորդը խօսողին համար ունի անելի մեծ կշիռ, ուստի անելի մեծ արժեք ու շեշտաւորում կը զգենայ:

Բաղդատենք հետեւեալ հոմանիշ կառոյցները, որոնք սակայն նոյնանիշ չեն:

- Ան կողոպտեց անցորդը **եւ/ու** սպանեց զայն:
- Ան **թե՛** կողոպտեց, **թե՛** սպանեց անցորդը:
- Ան **ոչ միայն** կողոպտեց, **այլեւ** սպանեց անցորդը:

Ասոնք, – խօսողին կամ գրողին տեսանկիւնէն դիտած, – կը ներկայացնեն հետեւեալ նուրբ տարբերութիւնները: Առաջինով, – **եւ/ու** շաղկապի

իմաստային բերումով,– կողոպտելու եւ սպանելու արարքները որակական որեւէ տարբերութիւն չեն թելադրեր, կարծես ամենաբնական բանը ըլլար, անցորդ մը կողոպտելէ ետք, զայն սպանելը: Երկրորդ կառոյցը կը պահէ առաջինին իմաստային տուեալները՝ սա՛ տարբերութեամբ միայն, որ ան պարզապէս կը շեշտէ կատարուած գործողութեանց տարողութիւնը՝ **թէ՛ կողոպտեց, թէ՛ սպանեց**, որոնք սակայն կը շարունակեն ըստ իմաստի ընկալուիլ իբրեւ համարժէք ու համատեղելի բնական արարքներ:

Տարբեր է երրորդ հաղորդումին եռութիւնը... այստեղ **այլեւ**-ով մեջբերուած արարքին մեջ՝ **սպանեց**, բոլորովին տարբեր որակ ու հնչեղութիւն կը դնէ խօսողը, որուն հայեցողութեամբ ծանր կը կշռէ **սպանելու** արարքը, որ բնական շարունակութիւնը չի նկատուիր այլեւս կողոպուտին: Կարելի է ընդհուպ ըսել, որ ան ինչ որ չափով գայթակղած է, կը մեղադրէ, կը նախատէ սպանողը: Մեր լեզուն համադաստող միաւորներէն երրորդին իմաստային այս տարբերութիւնը, այս հարստութիւնը կ'արտայայտէ **այլեւ** շաղկապով:

Տեսնել նաեւ հետեւեալները.

- Տնկած ճիւղ **ոչ միայն** արմատակալեցաւ, **այլեւ** ծաղկեցաւ:
- Սանուկդ **ոչ միայն** քեզ կը յիշէ, **այլեւ** օրինակովդ կը գործէ:
- **Ոչ միայն** ճանաչում, **այլեւ** հատուցում պէտք է կատարուի:
- **Ոչ միայն** իր ներկան կը հետաքրքրէ մեզ, **այլեւ** անցեալը:
- **Ան ոչ միայն** չ'աշխատիր, **այլեւ** կը խանգարէ աշխատողները:
- Պոմպեոս **ոչ միայն** չգահագրկեց Յայոց արքան, **այլեւ** բարեկամական դաշինք կնքեց անոր հետ:

Ամեն տնկուած ճիւղ անպայման չ'արմատակալիր, բայց ահա այս մէկը արմատակալած է ու քիչ մըն ալ աւելի՝ ան նաեւ ծաղկած է: Կամ ըստ վերջին օրինակը շարադրողի հայեցողութեան՝ Պոմպեոսի՝ Յայոց արքան չգահագրկելը ինչ-որ չափով անսպասելի վեհանձնութիւն է, իսկ անոր հետ բարեկամական դաշինքի կնքումը՝ իբրեւ հաւասարէ-հաւասարի, կը գլէ-կ'անցնի բոլոր ակնկալութիւնները. ան ուղղակի շնորհ մըն է յաղթական հռոմայեցիին կողմէ:

§161. Սա իր կարգին կը թելադրէ, որ պէտք է խուսափիլ **ոչ միայն...այլեւ**-ով շաղկապելէ այնպիսի առարկաներ, երեւոյթներ, գործողութիւններ, որոնք իրենց տարողութեամբ կամ որակով ըլլան նոյնը կամ գիրար բնականօրէն լրացնող հասկացութիւններ, այլ պէտք՝ է, որ ասոնցմէ երկրորդը իր ուժգնութեամբ, անսպասելիութեամբ կամ որեւէ այլ յատկութեամբ գերազանցէ առաջինը. անակնկալ մը ըլլայ ան: Ըստ այսմ անհեթեթ պիտի ըլլար ըսել՝

- Անոնք **ոչ միայն** քաղեցին պտուղը, **այլեւ** կերան զայն:
- Կոչնականները **ոչ միայն** կերան-խմեցին, **այլեւ** զուարճացան:

- Ան **ոչ միայն** գողցաւ այդ գումարը, **այլեւ** ուրացաւ զայն:

- Ձմեռը **ոչ միայն** հասաւ, **այլեւ** հետը բերաւ ցուրտերը:

Արդարեւ, ինչ կայ աւելի բնական ու սպասելի, քան քաղուած պտուղը ուտելը, կամ կերուիտումի սեղանին շուրջ զուարճանալը, կամ գողցուած դրամը ուրանալը, կամ ձմռան հետ ցուրտին ալ գալը: Ասոնք այնպիսի ճապաղ ու տկար համադասութիւններ են, որոնց հազիւ թէ պատշաճի **եւ/ու** շաղկապը, կամ թէկուզ **թէ՛... թէ՛**, սակայն բնաւ ու բնաւ երբեք **ոչ միայն... այլեւ**:

Կը պատահի, որ իմաստով իրարու շատ մօտիկ միտքեր ունենան տարբեր ձեւաւորում. օրինակ՝ Նոյն դասագիրքին մէջ կը գտնենք հետեւեալ երկու գրեթէ Նոյնիմաստ Նախադասութիւնները, որոնց մէջ սակայն տարբեր շաղկապներ կիրարկուած են.

Ֆաթիհի ոչ միայն պաշարեց Պոլիսը, այլեւ գրաւեց զայն:

Շապուհի պաշարեց Արտագերս բերդը եւ գրաւեց զայն:

Ինչո՞վ կ'արդարանայ կառուցային այս տարբերութիւնը՝ պաշարուած ու ապա գրաւուած երկու առարկաներու շարադրութեան առթիւ:

Առաջին ակնարկով՝ **ոչ միայն... այլեւ**-ի չարաշահում կրնայ թուիլ ասոնցմէ առաջինը: Բայց ահա երբ նկատի ունենանք, որ Ֆաթիհի Նախորդները ամբողջ 100 տարի քանի-քանի անգամ գրոհեցին եւ հազիւ կրցան պաշարել Պոլիսը, բայց չյաջողեցան գրաւել զայն, ապա Ֆաթիհի պարագային լիովին կ'արդարանայ **ոչ միայն...այլեւ** շաղկապի կիրարկութիւնը, քանի ան պաշարեց, առաւել եւս գրաւեց այդ ոստանը, որ այնքան լաւ պաշտպանուած էր ու այնքան երկար դիմադրած թշնամիին: Մինչդեռ Նոյն գործողութիւնը, Նոյն արդիւնքով, բոլորովին բնական նկատուած է Շապուհի պարագային, որուն ահարկու բանակը գրաւեց աներուած Հայաստանի մէկ բերդը, որ պաշտպանուած էր ընդամենը քանի մը հարիւր զինուորներով, որոնց գլուխը կը գտնուէր կալանաւոր թագաւորի մը անփորձ թագուհին: Ճիշտ է, Արտագերսն ալ դիմադրեց, եւ ամբողջ տարի մը, սակայն ելքը որոշ էր. այստեղ **ոչ մէկ** անակնկալ կամ անսպասելի իրողութիւն կը գտնենք, այլ յաջորդական երկու բոլորովին բնական գործողութիւններ, որոնց շաղկապումին համար այնպէս ալ յարմար էր **եւ/ու**-ն: Եւ ճիշտ այդպէս ալ վարուած է հեղինակը:

§162. Ուրեմն շաղկապելի իրերու, յատկանիշերու, գործողութեանց ու երեւոյթներու դատումն ու գնահատումը շատ յաճախ ենթակայական ու յարաբերական բնոյթ ունին: Օդերեւութաբանական տեղեկութիւններ տուող հետեւեալ երկու բառացիօրէն Նոյնական հաղորդումներն ալ կ'ըսեն այդ.

- Փոթորիկը տապալեց ծառեր **եւ/ու** քանդեց առաստաղներ:

- Փոթորիկը **ոչ միայն** տապալեց ծառեր, **այլեւ** քանդեց առաստաղներ:

Այսպես զեկուցողներեն առաջինին համար բնական երեւոյթ ըլլալ կը թուի, որ փոթորիկը տապալէ ծառեր ու միաժամանակ քանդէ առաստաղներ, քանի իր ապրած միջավայրին մէջ եւ զինք ընկալողին համար այդ երկուքը ընդհանրապէս միաժամանակ պատահած բաներ կրնան ըլլալ: Մինչդեռ երկրորդ զեկույցէն կը հասկցուի, որ եթէ փոթորիկի՝ ծառ տապալելը սովորական երեւոյթ է, ապա առաստաղ քանդելը անսովոր է, նման փոթորիկ չէ տեսած ան իր շրջապատին մէջ:

Այսքանը՝ կապակցուող համադաս եզրերու իմաստային տարբերութեան մակարդակին:

§163. Յաջորդ սայթաքումը, որ կը դարպասէ **ոչ միայն... այլեւ**-ի կիրարկութիւնը, անճիշտ գնահատումն է համադասուող միաւորներուն, որոնց վրայ ենթադրուած է դրուիլ այս զուգահօրի շաղկապի իւրաքանչիւր բաղադրիչը. արդարեւ, **ոչ միայն**-ը եւ **այլեւ**-ը պետք է դրուին շարահիւսական նոյն պաշտօնը կատարող անդամներուն վրայ. այդպէս է մեր տեսած բոլոր օրինակներուն մէջ. բացատրենք հետեւեալ օրինակով՝

- Ան կը ղեկավարէ **ոչ միայն երգչախումբը, այլեւ փողերախումբը:**

- Ան **ոչ միայն կը ղեկավարէ** երգչախումբը, **այլեւ փողերախումբը:**

Առաջինին մէջ համադասուող միաւորներն են **երգչախումբը** եւ **փողերախումբը**, որոնց երկուքն ալ **ուղիղ խնդիր** են: Ըստ այսմ ալ ասոնցմէ առաջինին վրայ դրուած է **ոչ միայն**, երկրորդին վրայ՝ **այլեւ**, ինչպէս տրամաբանութիւնն ու քերականութիւնը կը պահանջեն: Մինչդեռ երկրորդին մէջ՝ **ոչ միայն**-ը դրուած է **ստորոգիչին** վրայ, իսկ **այլեւ**-ը՝ **ուղիղ խնդիրին** վրայ, այլ խօսքով՝ կայ շաղկապական անհամաստեղութիւն մը, որ ընդունելի չէ, որովհետեւ լեզուականօրէն թերի ու սխալ հաղորդում մըն է եղածը: Այս սխալը, - որ շատ սովորական ու ընթացիկ թերութիւն մըն է, - է կը սրբագրուի, եթէ **այլեւ**-ին յարադրենք նմանապէս ստորոգիչ մը այսպէս՝

«Ան **ոչ միայն կը ղեկավարէ** երգչախումբը, **այլեւ կը հովանաւորէ** զայն»:

Սա արդէն ուրիշ միտք արտայայտող նախադասութիւն է:

Սխալ է նմանապէս հետեւեալ կառոյցը.

«Ան կը ղեկավարէ **ոչ միայն երգչախումբը, այլեւ կը հովանաւորէ** զայն»:

Ուր այս անգամ համադասուած են **երգչախումբը** ուղիղ խնդիրը եւ **կը հովանաւորէ** ստորոգիչը:

Իսկ այսպիսի սխալ կառոյցներու ծուղակը շատ հեշտ է իյնալ **ոչ միայն** բանաւոր, այլեւ գրաւոր խօսքի մէջ, ուր անհամեմատօրէն անելի ժամանակ ունինք վերանայելու ու վերամտածելու մեր շարադրանքը:

Ստորեւ այլ օրինակներ, ուր զոյգ առ զոյգ թաւագրուած են համասեռ՝ ճիշտ, եւ անհամասեռ՝ սխալ, միաւորները.

- ճիշտ՝ «Ան կը նախագահէ **ոչ միայն Ոստումնական խորհուրդին, այլեւ Շրջանաւարտից միութեան**» (երկու անուղղակի խնդիրներ, ուրեմն՝ համասեռութիւն):

Սխալ՝ «Ան ոչ միայն **կը նախագահէ** Ուսումնական խորհուրդին, այլեւ Շրջանաւարտից **միութեան**» (ստորոգիչ եւ անուղղակի խնդիր, ուրեմն՝ անհամասեռութիւն):

- ճիշտ՝ «Բարեկամները ոչ միայն **չգարմացան** անոր ձախողութեան, այլեւ փստսանքով **արդարացուցին** զայն» (երկու ստորոգիչ):

Սխալ՝ «Բարեկամները չգարմացան ոչ միայն անոր **ձախողութեան**, այլեւ փստսանքով **արդարացուցին** զայն» (անուղղակի խնդիր եւ ստորոգիչ):

- ճիշտ՝ «Ան կ'արածէ ոչ միայն իր սեփական **ոչխարները**, այլեւ բոլոր **գիւղացիներունը**» (երկու ուղիղ խնդիր):

Սխալ՝ «Ան ոչ միայն **կ'արածէ** իր սեփական ոչխարները, այլեւ բոլոր **գիւղացիներունը**» (ստորոգիչ եւ ուղիղ խնդիր):

- ճիշտ՝ «Ան ոչ միայն **կ'արածէ** իր սեփական ոչխարները, այլեւ **կը հոգայ** բոլոր գիւղիները» (երկու ստորոգիչ):

Սխալ՝ «Ան կ'արածէ ոչ միայն իր սեփական **ոչխարները**, այլեւ **կը հոգայ** բոլոր գիւղիները» (ուղիղ խնդիր եւ ստորոգիչ):

- ճիշտ՝ «Ան ոչ միայն **կ'արածէ** իր ոչխարները, այլեւ **կը կրթ** զանոնք» (երկու ստորոգիչ):

Սխալ՝ «Ան կ'արածէ ոչ միայն իր **ոչխարները**, այլեւ **կը կրթ** զանոնք» (ուղիղ խնդիր եւ ստորոգիչ):

- ճիշտ՝ «Ան պատսպարեց ոչ միայն իր սեփական **ոչխարները**, այլեւ բոլոր **գիւղացիներունը**» (երկու ուղիղ խնդիր):

Սխալ՝ «Ան ոչ միայն **պատսպարեց** իր սեփական ոչխարները, այլեւ բոլոր **գիւղացիներունը**» (ստորոգիչ եւ ուղիղ խնդիր):

- ճիշտ՝ «Արծիւը կը յաջողի ոչ միայն **նկատել** իր որսը, այլեւ **յափշտակել** զայն» (երկու ուղիղ խնդիր, երկուքն ալ՝ **կը յաջողի** ստորոգիչին):

Սխալ՝ «Արծիւը կը յաջողի նկատել ոչ միայն իր **որսը**, այլեւ **յափշտակել** զայն» (երկու ուղիղ խնդիր, մէկը՝ **նկատել** բային, միւսը՝ **կը յաջողի** բային):

- ճիշտ՝ «Ան կերակրեց ոչ միայն իր **հարազատները**, այլեւ համայնքի **կարօտեալները**» (երկու ուղիղ խնդիր):

Սխալ՝ «Ան ոչ միայն **կերակրեց** իր հարազատները, այլեւ համայնքի **կարօտեալները**» (ստորոգիչ եւ ուղիղ խնդիր):

- ճիշտ՝ «Ան ոչ միայն **կերակրեց** իր հարազատները, այլեւ **հոգաց** եկեղեցւոյ կարիքները» (երկու ստորոգիչ):

Սխալ՝ «Ան ոչ միայն **դաւաճանեց** հայրենիքին, այլեւ **հարազատներուն**» (ստորոգիչ եւ անուղղակի խնդիր):

- ճիշտ՝ «Ան դաւաճանեց ոչ միայն **հայրենիքին**, այլեւ **հարազատներուն**» (երկու անուղղակի խնդիր):

Սխալ՝ «Այս ընտրութեան արդիւնքէն կախեալ պիտի ըլլայ ոչ միայն Մ. Նահանգներու **ապագան**, այլ նաեւ **պիտի ունենայ** իր ազդեցութիւնը ամբողջ աշխարհի վրայ» («Մասիս» շաբաթաթերթ, 29-10-16, խմբագրական): Ուր համադասուած են առաջինին **ապագան** ենթական եւ երկրորդին ստորոգիչը:

- ճիշտ՝ «Այս ընտրութեան արդիւնքէն կախեալ պիտի ըլլայ ոչ միայն Մ. Նահանգներու **ապագան**, այլ նաեւ ամբողջ **աշխարհին**»: (երկու ենթակայ)

Սպրդող անհամաստեղութիւնը երբեմն այնքան նուրբ ու ծածուկ է, որ դժուար է անդրադառնալ անոր գոյութեան. օրինակ՝ «Նոր տնօրէնը շուտով մեզ համոզեց, որ **ոչ միայն ատակ** մանկավարժ մըն է, **այլեւ արժանի է** վստահութեան»։ այս օրինակը կը ձգէ այն տպաւորութիւնը, թէ ամեն ինչ ճիշտ կիրարկուած է, այսինքն՝ **ոչ միայն**-ը դրուած է **ատակ** ածականին վրայ, իսկ **այլեւ**-ը՝ **արժանի** ածականին վրայ, ածականներ, որոնք հաւասարապէս կը բնորոշեն տնօրէնը: Սակայն այս տպաւորութիւնը խաբուսիկ է, եւ կառոյցը կը բովանդակէ հետեւեալ ցաւագին անհամաստեղութիւնը. **ատակ** ածականը որոշիչի պաշտօն կը կատարէ, մինչ **արժանի** ածականը էական բային հետ կը կազմէ բաղադրեալ ստորոգիչ մը, ուրեմն ստորոգելի է: Ասոր մէկ հաւանական սրբագրութիւնը պիտի տայ. «Նոր տնօրէնը շուտով մեզ համոզեց, որ **ոչ միայն ատակ** մանկավարժ մըն է, **այլեւ վստահելի**»: Այսինքն՝ **ատակ** ու **վստահելի** (մանկավարժ մըն է, ուր **ատակ** ու **վստահելի** հաւասարապէս որոշիչ են **մանկավարժ**-ին): Նաեւ՝ «Կամսարի գրած “Յայոց պատմութիւնից” **ոչ միայն կարող ենք** ճանաչել մեր պատմութիւնը, **այլեւ դասեր քաղել** անցեալի սխալներից» («Յայկագեան հայագիտական հանդէս», հտ. 38, էջ 436),– որ պէտք է ըլլար՝ «“Յայոց պատմութիւն”-ից կարող ենք ոչ միայն **ճանաչել** մեր պատմութիւնը, **այլեւ դասեր քաղել** անցեալի սխալներից»։ Այս վերջին շարադասութեամբ՝ համադասուեցան՝ ա) **ճանաչել մեր պատմութիւնը** եւ բ) **դասեր քաղել անցեալի սխալներից**,– որոնք հաւասարապէս կը լրացնեն «**կարող ենք**» ստորոգիչը:

Ծանօթ.– Նկատելի է, որ **այլեւ**-ին վրայ ոչ մէկ ատեն բութ դրած ենք, եւ պէտք չէ՛ դնել:

Ասոնք, ինչպէս ըսինք, դիւրին կառոյցներ չեն, այլ մեր լեզուի ամենադժուար ընկալուող եւ իւրացուող իրակութիւններն են, որոնք մտային խոր լարում կը թելադրեն եւ որոնց տիրապետումը գրողական աչալրջութիւն, անսայթաք ուշադրութիւն, համբերութիւն, երկար ճիգ եւ յարատեւութիւն կը պահանջէ գրողէն, ուսուցիչէն եւ... աշակերտէն: Որոգայթները շատ ակելի այլազան են բանաւոր խօսքի մէջ, սակայն գրաւոր խօսքի ընձեռած ճիշտ օրինակներն են, որ կը կոփեն ու կը ձեւաւորեն իսկական լեզուամտածողութիւնը. ահա թէ ինչո՛ւ պէտք է զգուշանալ մասնաւորաբար գրաւոր վրեպներէ, անշուշտ առանց անտեսելու բանաւորը:

Մերինին համարժեքները՝ **non seulement... mais aussi, not only... but also**, ֆրանսերենի ու անգլերենի մեջ ակելի դիրին չեն, բայց ահա ֆրանսացին ու անգլիացին, այլև մեր զաւակները շատ ակելի լաւ կ'իւրացնեն այս շաղկապները, որովհետեւ այդ լեզուներու պարագային՝ այս շաղկապները կ'ուսուցուին խորագոյն լրջութեամբ, իսկ նոյնը դժբախտաբար չենք կրնար ըսել հայոց լեզուի ուսուցումին համար:

§163ա. Այս զուգադիր շաղկապին երկրորդ բաղադրիչը կրնայ ստանալ այլազան ձեւեր՝ ոչ միայն...**այլ ալ**, ոչ միայն...**այլ նոյնիսկ**, ոչ միայն...**այլ մինչեւ իսկ**, ոչ միայն...**այլ մանաւանդ**, ոչ միայն...**այլ ընդհակառակը**, որոնք աստիճանաբար ակելի մեծ ուժգնութեամբ կը շեշտեն շաղկապուող միաւորներու անհաւասարութիւնը եւ երկրորդին գերակայութիւնը: Օրինակ՝ «Ան **ոչ միայն** յաղթեց մրցակիցներուն, **այլ մինչեւ իսկ** մրցանիշ կտրեց», – այսինքն՝ ընթացիկ մրցանքին յաղթական ելլելէ բացի՝ ձեռք բերաւ արդիւնք մը, որ տակաւին կը գերազանցէ բոլոր նախորդները: Եւ կամ՝ «Նա ոչ միայն չնչին չափով չէր մոռացել իր նախկին սիրուհուն, **այլ ընդհակառակն** ակելի մեծ սիրով էր լեցուել դէպի նրան» (Սուրեն Սանինեան, «Տասներկու նովելներ...», էջ 43):

Շատ ակելի ժողովրդախօսակցական, քան թէ գրական կիրարկութիւն ունի նաեւ «**ոչ միայն...այլ ալ**»-ը. օրինակ՝ «**Ոչ միայն** գրիչս, **այլ** մատներս **ալ** կը կոտրեմ ու չեմ գրեր» (ԿԿ, «Նամականի», 379): «Պապիկեանի նկարագիրը յայտնութիւն մը եղաւ **ո՛չ միայն** մեզի, **այլ** անշուշտ թուրքերուն համար **ալ**» (Քասիմ, «Օրուան մտածումներ», էջ 67):

Պետք է խուսափիլ սապիսի կուտակումներէ կամ կրկնաբանութենէ. «Տաճիկները այնքան ետ էին մնացած, որ ոչ միայն չէին կարող առաջնորդ հանդիսանալ հայերին, **այլև նոյն իսկ** նրանցից օգտուելու կարիքի մեջ էին գտնուում» (Հ. Աճառեան, ՀԼՊ.2, էջ 569): «Նա կնոջից ոչ միայն յանդիմանանք, **այլև նոյնիսկ** վիրաւորանքի հոգոց չլսեց» (Ռուբեն Յովսէփեան, «Հարիւր տարուան մենութիւն», էջ 251). ակելորդ է **նոյնիսկ**-ը: «Իր պատմած անհեթեթութիւնները **ոչ միայն** պատմութիւն չեն, **այլև մինչեւ իսկ** հեքիաթ չեն» (ԲԹ, «Դեգերումներ», 166). պետք է ըլլայ **այլ մինչեւ իսկ**...: «Կարող երեսփոխան մը ո՛չ միայն իր ձայնը ունի, **այլև** կրնայ յաջողութեամբ յեղաշրջել **նաեւ** ուրիշներու գաղափարներն **ալ**» (Քասիմ, «Օրուան մտածումներ», էջ 280). ակելորդ են **նաեւ** եւ **ալ** շաղկապները: «Ոչ միայն ի զօրու չէ դուրս գալու քարացած ըմբռնումներից, **այլև նոյնիսկ** չի էլ ցանկանում» (Եուրի Խաչատրեան, «Պարզ խօսքեր», էջ 232): «Սոյնը մեզի հնարաւորութիւն կու տայ կազմելու պատկերացում մը ոչ միայն քրիստոնէութեան... այլև միաժամանակ հայոց հոգեւոր դարաւոր մշակոյթին» (Աբել Մանուկեան, «Լուսաբաց», մայիս 2020, յաւելում, էջ 3):

Այլև-էն կամ զինք փոխարինող բառէն առաջ միշտ ստորակէտ կու գայ: Անգլերենի ու ֆրանսերենի ազդեցութեամբ՝ մեր գրողները հետզհետէ

կ'անտեսեն այդ ստորակետը, որ հայերենի համար անզանցառելի է:

Նմանապես ամերիկերենի ու անգլերենի ազդեցությամբ յաճախ հայերենի մեջ մուտք կը գործեն սապիսի արատաւոր կառոյցներ, որոնցմէ պետք է զգուշանալ.

- **Ոչ թէ** կազմակերպուած կամ օրինական հալածանքէ... **բայց** խուժանին հալածանքէն (ԵՔ, «Քնն. տեսութիւն», էջ 334):

Այստեղ բառացի կապկուած է **not that... but** շաղկապը:

- **Ոչ միայն** մեր պարտականութիւնն է, **բայց նաեւ** մեր առանձնաշնորհումը (անդ, 332):

Այստեղ ալ կապկուած է **not only... but also** շաղկապը:

- **Ոչ միայն** գրական աշխարհի դռները կը բանար, **բայց եւ** ամեն օր կը յղկուէր քիչ մը (ԵՔ, «Աւետ. երգարաններ», էջ 14):

Սա իր կարգին նախորդին մէկ տարբերակն է:

- Հաւասարակշռութիւնը հիմք կու տայ **ոչ միայն** լայն հայեացքներու, **բայց նաեւ** մշակութային գործունէութեան (Հրայր ճեպեճեան, «Ազատ խօսք»):

Ոչ միայն... այլեւ-ին մասին լրացուցիչ տեղեկութիւն ունենալու համար, ստորեւ տեսնել նաեւ **§265, 3, Ժգ` «Յաւելական շաղկապ»** հատուածը:

§164. Յաջորդ վտանգը, որ կը դարպասէ այս շաղկապին կիրարկութիւնը՝ **այլեւ**-ի փոխարէն **այլ**-ի կիրարկումն է, որ շատ յաճախական է, օրինակ՝ «Ան **ոչ միայն** կ'աշխատի, **այլ** կը խաղայ». սա արդէն լեզու չէ, շատ ծանր սխալագրութիւն մըն է, որ դժբախտաբար համաճարակի նման տարածուած է արեւմտահայ իրականութեան մէջ, որոշ չափով՝ արեւելահայոց մէջ եւս: Ուրեմն՝ **ոչ միայն**-էն ետք **այլ** չի կրնար գալ, եւ **այլեւ**-ին կիրարկութիւնը պարտադիր է:

Այլ-ը կը կիրարկենք **ոչ թէ**-ի կողքին, որուն հետ կը կազմէ ներհակական զուգահիւր շաղկապ մը. օրինակ՝ «Ան **ոչ թէ** կ'աշխատի, **այլ** կը խաղայ» (տեսնել յաջորդ գլուխը, **§166ա,1**),– այս վերջինի պարագային ալ պետք է խուսափիլ ուրիշ ծուղակէ մը, որ է՝ **ոչ թէ...այլեւ**. օրինակ՝ «Ան **ոչ թէ** կ'աշխատի, **այլեւ** կը խաղայ»,– որ ուրիշ այլանդակութիւն մըն է:

Յաւալի է հաստատել, որ այս թերի կիրարկութիւնները հետզհետէ կ'աւելնան թէ՛ յատկապէս արեւմտահայերէնի մէջ, թէ՛, որոշ չափով, արեւելահայերէնի մէջ:

Համադրենք՝

- կա՛մ **ոչ միայն... այլեւ**,

- կա՛մ **ոչ թէ... այլ**:

§164ա. Իր իմաստով **ոչ միայն...այլեւ**-ին համարժեք կառոյց մը կը ստանանք, եթէ **ոչ** ժխտականը ջնջենք եւ փոխարէնը ստորոգիչը

դարձնենք ժխտական. օրինակ՝

Ան ոչ միայն արուեստագետ է, այլև քաջ մարտիկ:

Ան միայն արուեստագետ չէ, այլև քաջ մարտիկ:

Չգալի է, սակայն, առաջինին ոճական առաւելութիւնը եւ երկրորդին պարզութիւնն ու մեղմութիւնը:

Նաեւ հետեւեալները.

Միայն մենք չսխալեցանք, այլև մոլորեցուցինք ուրիշները:

Միայն դրամագլուխը չէ փճացուցած, այլև պարտքեր ըրած է:

Այս վերջիններուն մէջ իր կարգին փոխանակելի է **այլև-ը այլ...ալ-ով**՝ ոճական նուրբ տարբերութիւններով. օրինակ՝

Ան միայն արուեստագետ չէ, այլ քաջ մարտիկ ալ է:

Միայն մենք չսխալեցանք, այլ մոլորեցուցինք ուրիշներն ալ:

Միայն դրամագլուխը չէ փճացուցած, այլ պարտքեր ալ ըրած է:

Այս պարագային ալ պետք է խուսափիլ **այլև... ալ** կրկնաբանութենէն. օրինակ՝ «Միայն դրամագլուխը չէ փճացուցած, **այլև** պարտք **ալ** ըրած է»:

Այս կիրարկութեան մէջ **միայն-ը** իր կարգին փոխարինելի է **սոսկ-ով**. այսպէս՝ «**Ան սոսկ արուեստագետ չէ, այլև քաջ մարտիկ**»: Իսկ այս վերջինին մէջ **սոսկ-ը** իր կարգին փոխարինելի է **սոսկական-ով**. օրինակ՝ «**Խոճաները սոսկական վաճառականներ չէին, այլև արժանապատիւ բարերարներ**»,– սա՛ տարբերութեամբ, որ **սոսկական-ով** բնորոշուող միաւորը ինչ-որ չափով նուաստ, նսեմ բնոյթ ունի յարաբերաբար երկրորդ՝ **այլև-ը** կրող միաւորին, այնպէս ալ **միայն-ով** եւ **սոսկ-ով** բնորոշուող միաւորները, որոնց իր ամբողջ գերակայութեամբ կը հակադրուի **այլև-ով** բնորոշուող միաւորը՝ «**միայն** կամ **սոսկ** կամ **սոսկական** վաճառական չէին, այլև բարերարներ»:

Հանդիպեցանք սխալագրութեան հետեւեալ օրինակին, որ այնքան ալ սովորական չէ. «Նա բաւարարում է ոչ միայն այդ նիւթի ընձեռած տեսական հետեւութիւններով **միայն**, այլև այդ նիւթն իսկ ենթարկում է յատուկ քննութեան» (Սարգիս Յարութիւնեան, «Մանուկ Աբեղեան», 1970, Երեւան, էջ 601). ուր աւելորդ է երկրորդ **միայն-ը**:

§164բ. Մինչեւ այստեղ տեսնուած օրինակներուն մէջ **Ոչ միայն... այլև-**ով եւ ասոր համարժէք զուգահիւրներով շաղկապուած միաւորները յստակօրէն կը ներկայացնեն երկու տարբեր, անջատ առարկաներ, գործողութիւններ կամ երեւոյթներ, որոնց երկրորդը,– իմաստային որոշ գերակայութեամբ,– կու գայ աւելնալու, գումարուելու առաջինին վրայ: Սակայն կրնայ պատահիլ, որ երկրորդ եզրով ակնարկուի այնպիսի առարկայի, գործողութեան կամ երեւոյթի, որ բոլորովին տարբեր

չէ առաջինէն, այլ իր տարողութեան բերումով իր մէջ կ'ընդգրկէ, կը պարփակէ առաջինը, ունի ընդհանրական բնոյթ. օրինակ՝

- Թշնամին գրաւեց **ոչ միայն** մայրաքաղաքը, **այլ ամբողջ** երկիրը:
- Գողերը կողոպտած են **ոչ միայն** խանութ մը, **այլ ամբողջ** շուկան:
- Կեսար կոտորեց ոչ միայն **ըմբոստները**, **այլ բոլոր** գիւղացիները:
- Ծրագիրը նոր աղետ մը պիտի պատճառէ **ոչ միայն** հիւսիսային Ռուսիոյ, **այլ ամբողջ մոլորակին** («Նայիրի», 15-2-83, էջ 2ա):

Պարզ է՝ երկիրը կ'ընդգրկէ մայրաքաղաքը, շուկան՝ խանութը, գիւղացիներուն ամբողջութիւնը՝ ըմբոստները, մոլորակը՝ Ռուսիան. այս ընդգրկումը կը թելադրուի, կը շեշտուի «ամբողջ» որոշիչով կամ ասոր մէկ հոմանիշով:

Նման պարագաներու երկրորդ միաւորը չենք կրնար առաջինին շաղկապել **այլեւ**-ով, քանի **այլեւ**-ը ցոյց կու տայ առաջինէն տարբեր եւ առաջինին վրայ աւելցող, գումարուող հասկացութիւն մը, իսկ այս օրինակներուն մէջ յաւելումը մասնակի է. երբ թշնամին գրաւած է ամբողջ երկիրը, բանիւ նովին գրաւուած է նաեւ մայրաքաղաքը: Մեր լեզուն այսպիսի յարաբերութիւնը կ'արտայայտէ **այլ** շաղկապով, որուն վրայ կ'աւելնան **ամբողջ**, **ամեն**, **բոլոր**, **առհասարակ**, **ընդհանուր** կամ **ընդհանրապէս** եւ նման բառեր. «Տահեշը սպառնալիք մըն է ոչ միայն Սուրիոյ, **այլ ամբողջ** Միջին Արեւելքին» (Մամուլ),–որուն մաս կը կազմէ նաեւ Սուրիան: «Վնասուած է ոչ միայն յարկաբաժին մը, **այլ ընդհանուր** համալիրը»: «Ան միայն ողորմութեամբ մը չգոհացաւ, **այլ տուաւ ամբողջ** ունեցածը»: «Ո՛չ միայն մեր շրջանը, **այլ ամբողջ** աշխարհը կ'ենթարկուի ահաբեկչութեան»,– իսկ այդ աշխարհին մէկ մասնիկն է մեր շրջանը: «Նոյն կեցուածքը ունի ոչ միայն մեր կուսակցութիւնը, **այլ առհասարակ** պէրութեան հայրութիւնը»: «Անհրաժեշտութիւն էր զգացում այն **ոչ միայն** բարեփոխել, **այլ առհասարակ** հրաժարուել այդ համակարգից»: «Այդ հանգամանքը **ոչ միայն** քաղաքական օրացոյցի, **այլ ընդհանրապէս** հայկական պետականութեան ընթացքի համար նշանակալի օր է» (Առաջին լրատուական): «Չամագումարի ատելութիւնը ակնյայտ է դառնում **ոչ միայն** ուղղագրութեան նկատմամբ, **այլ այն ամենի**, ինչը կրում է “սովետական” մակդիրը»: «Ոչ միայն մեր երեխաների վարժապետն է, **այլ մեր ամենի**» (Ռաֆֆի, «Կայծեր»): «Խորհրդածութիւն մը, որ ոչ միայն ցեղասպանութեան տարելիցներուն, **այլ ամենօրեայ** դրութեամբ պետք է զբաղեցնէ հայ քաղաքական միտքը» (մամուլ):

Նաեւ՝ «[Մաղթելի է հիմնումը] ոչ միայն Պոլսոյ, **այլ համաբարբախայ** դրամատան մը» (Քասիմ, «Օրուան մտածումներ», էջ 10):

Այս վերջին օրինակը յատկանշական է անով, որ համադասութեան

1. Տեսնել այս եզրը «Անհամաստեղություն» գլուխին տակ, §282:

երկրորդ եզրը ընդգրկումն դարձած է շնորհիլ նախածանցի մը՝ **համա**(թրթահայ): Միայն թե կառոյցը անհամաստե¹ է. համադասութեան առաջին եզրը սեռական հոլով մըն է՝ **Պոլսոյ**, մինչ երկրորդը՝ ածական մը՝ **համաթրթահայ**. ուրեմն պետք է ունենայինք՝ **պոլսահայ** եւ **համաթրթահայ**. սապէս՝ «Մաղթելի է հիմնումը ոչ միայն **պոլսահայ**, այլ **համաթրթահայ** դրամատան մը»: Նաեւ՝ «Յետեւաբար եկեղեցին հայուն ո՛չ միայն աղօթավայրն է, այլ անոր **ընդհանուր գոյութիւնն է**» (անդ, էջ 459): «Անոնց կը հանդիպիս ոչ միայն **նման** ձեռնարկներու, այլ **ընդհանրապէս** հայկական ձեռնարկներու» (Կրեժ-Արմէն Արթինեան, «Ոստայն-10»): Նաեւ՝ «Խաղում էին կարծես **ոչ միայն** բեմի մի քանի դերասանները, այլ կալանաւորների **ամբողջ բազմութիւնը, ամբողջ դահլիճը**» (Ե. Չարենց, «Երեւանի ուղղիչ տնից»):

Ճիշտ չեն, ուրեմն, հետեւեալ կառոյցները.

- Նա պիտի լինէր համեստ ոչ միայն վարմունքով, **այլեւ բոլոր** զգացումներով (Շիրվանզադէ, «Քաոս»): Ճիշտը՝ **այլ բոլոր**:

- Նա գրգռուած էր ոչ միայն Սուլեանի, **այլեւ բոլոր** ներկայ եղողների դէմ (անդ): Ճիշտը՝ **այլ բոլոր**:

Ուշադրութի՛ւն. սխալ է նաեւ բերուած օրինակներուն **ոչ միայն**-ը փոխարինել **ոչ թէ**-ով եւ ըսել. «Կեսար կոտորեց **ոչ թէ** ըմբոստները, **այլ բոլոր** գիւղացիները». նման կառոյցը ոչ մէկ շօշափելի իմաստ ունի. քանի որ ըմբոստները գիւղացիներէն տարբեր հաւաքականութիւն մը չեն կազմեր (ոչ թէ...), այլ ամբողջութիւն մը կը կազմեն գիւղացիներուն հետ:

Ըստ այսմ՝ յանձնարարելի չէ հետեւեալ կառոյցը. «Նրան գիտէին եւ գնահատում էին **ոչ միայն** սեղմ շրջանակի մարդիկ, ճանաչում եւ սիրում էր ողջ ժողովուրդը իր փոքրուց մինչեւ մեծը» (Նիկոլա Նիկողոսեան, «Արուս Ոսկանեան»): Այս կառոյցին կը պակսի շաղկապական «այլ» բաղադրիչը, առանց որուն խոցելի է ան:

Բոլորովին իւրայատուկ է հետեւեալ կառոյցը. «Յալեպցիները կը ցանկան իրենց անձնական բանալիներով բանալ ոչ միայն Երեւանի, այլ մեր դարաւոր հայրենիքի քաղաքներուն դռները մէկ առ մէկ» (Մարինա Պերթիզլեան-Ղազարեան), – պահ մը խորապէս կը զգանք **քաղաքներուն** վրայէն «բոլոր» որոշիչի բացակայութեան առթած տհաճութիւնը, սակայն իսկոյն կ'անհետանայ այդ տհաճութիւնը «մէկ առ մէկ» մակբայի տարողունակութեան շնորհիւ. ան ինքնուրոյն թելադրականութեամբ մը կը յաջողի յուշել **ամբողջի, բոլորի** գաղափարը²:

Ոչ միայն... այլեւ ու ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը

§164գ. Երբ շաղկապուող եզրերը նախադասութեան ենթականերն են, կը ներկայանան ստորոգիչ-ենթակայ համաձայնութեան հետեւեալ պարագաները.

2. Յետեւինք. «Այս կացութիւնը պետք է ներկայացնել ամենուրեք, արթնութեան հրաւիրելու համար **զանգուածները**, ոչ միայն **միաւորները**, որոնցմով ազգի հատուած հարազատութեամբ չի պահուիր» (Յ. Պալեան, «Սփիւռքի տատանումներուն հետ»): այս օրինակը յատկանշական է անով, որ կիրարկուած է ակնկալուած գուգադիր շաղկապին միայն առաջին բաղադրիչը՝ **ոչ միայն**, միւս կողմէ՝ համադասութեան երկրորդ՝ ընդհանրացնող եզրը՝ **զանգուածները**, նախադաս կիրարկուած է առաջինին՝ **միաւորները**-ին (որ ընդգրկուած է զանգուածներուն մէջ):

*** Միջադաս ստորոգիչ

Ոչ միայն **դուն պիտի մեկնիս**, այլև Արան ու Վահեն:
 Ոչ միայն **դուն եւ Արան պիտի մեկնիք**, այլև Վահեն:
 Ոչ միայն **դուն եւ ես պիտի մեկնինք**, այլև Արան ու եղբայրը:

*** Վերջադաս ստորոգիչ

Ոչ միայն դուն, այլև **Արան ու Վահեն պիտի մեկնին**:
 Ոչ միայն դուն եւ Արան, այլև **Վահեն պիտի մեկնի**:
 Ոչ միայն դուն եւ ես, այլև **Արան ու եղբայրը պիտի մեկնին**:

*** Նախադաս ստորոգիչ

Պիտի մեկնիս ոչ միայն **դուն**, այլև Արան ու Վահեն:
Պիտի մեկնիք ոչ միայն **դուն եւ Արան**, այլև Վահեն:
Պիտի մեկնինք ոչ միայն **դուն եւ ես**, այլև Արան ու եղբայրը:

Այս նոյնանիշ կառույցներուն մեջ միջադաս եւ նախադաս ստորոգիչները համաձայնած են շաղկապումի առաջին եզրին հետ. իսկ վերջադաս ստորոգիչը համաձայնած է երկրորդ բաղադրիչին հետ, եւ այս համաձայնութիւնները ոչ մէկ տատանում կ'ենթադրեն:

Միայն

§165 Այս բառի առանձին գործածութիւնը իր կարգին բաւական փորձանաւոր է, քանի միշտ չէ, որ ան իր իսկական տեղն է: **Միայն**-ը արեւմտահայ քերականներու եւ բառարանագիրներու կողմէ կոչուած է մերթ ածական, մերթ մակբայ, մերթ շաղկապ. ան սակայն ասոնցմէ ոչ մէկն է: **Միայն**-ը արդի քերականագիտութեան լոյսին տակ՝ **եղանակաւորող** կամ **վերաբերական** բառ է. ցոյց կու տայ խօսողին կամ գրողին վերաբերումը առարկաներու, երեւոյթներու եւ գործողութիւններու տարողութեան հանդէպ. այդ վերաբերումը՝ **միայն**-ի պարագային, սահմանափակմանն է. երբ կ'ըսենք՝ «Ան միայն կը խօսի», – ապա անոր ամբողջ գործունեութիւնը սահմանափակած կ'ըլլանք խօսելով: Շարահասութիւնը այս բառի գործածութեան հիմնական դժուարութիւնն է, որ կը յառաջանայ սահմանափակման բո՛լն առարկան ճանչնալ կարենալու իրողութենէն, ինչ որ ճիշտ տեղի չ'ունենար միշտ¹. օրինակ՝

- Մեծարենց **միայն ապրեցաւ** 22 տարի:

Այսպէս խօսողը կը մտածէ, կը գտնէ, որ Մեծարենց քիչ ապրած է, ունեցած է կարճատեւ գոյութիւն մը, հազիւ 22 տարի, սակայն **միայն**-ը, փոխանակ դնելու 22-ին վրայ, դրած է **ապրեցաւ** ստորոգիչին վրայ: Այլ խօսքով՝ պէտք է ունենայինք. «Մեծարենց ապրեցաւ **միայն 22** տարի»:

Այլ սխալ օրինակներ՝ իրենց յաջորդող սրբագրութիւններով.

- Չղջիկը գիշերուան մութին մեջ **կը տեսնէ միայն**:
 Չղջիկը **միայն** գիշերուան մութին մեջ կը տեսնէ:

1. Կացութիւնը որոշ չափով նոյնն է մնացեալ բոլոր վերաբերականներուն հետ եւս, որոնց կիրարկումը շատ մեծ գգուշութիւն կը պահանջէ յատկապէս գրողէն, քանի բանաւոր խօսքի մեջ կարելի է ձեւով մը պարտկիլ:

- Ձինեալ պայթարը կրնայ **միայն** բարելաւել մեր կացութիւնը:
Միայն զինեալ պայթարը կրնայ բարելաւել մեր կացութիւնը:

- **Միայն սուլթանէն** կը պահանջենք Յամիտիէ գունդերու վերացումը:
 Սուլթանէն կը պահանջենք Յամիտիէ գունդերու **վերացումը միայն**:
 (Այսինքն՝ մեր պահանջը կը սահմանափակուի Յամիտիէ գունդերու վերացումով. ուրիշ պահանջ չունինք Սուլթանէն):

- Վերականգնելու համար **միայն ան** կը կարօտեր չնչին նպաստի մը:
 Վերականգնելու համար ան կը կարօտեր **միայն չնչին** նպաստի մը:

- **Միայն ոչխարին** միսը կ'առնէին, դմակն ու մուշտակը կ'անտեսէին:
 Ոչխարին **միայն միսը** կ'առնէին, դմակն ու մուշտակը կ'անտեսէին:

- Ոչխարին **միայն** միսը կ'ուտէին¹, իսկ այծի ու կովու միսը կ'անտեսէին:
Միայն ոչխարի միս կ'ուտէին, իսկ այծի ու կովու միսը կ'անտեսէին:

Խօսողէն աւելի մեծ ուշադրութիւն կը պահանջուի այն պարագային, ուր **միայն**-ի դիրքի փոփոխութիւնը երկիմաստութիւն կը յառաջացնէ. օրինակ՝

- Ծամբու ամբողջ տեւողութեան **միայն կառապանը** խօսեցաւ:
 Այսինքն՝ ուրիշ խօսող չեղաւ:

- Ծամբու ամբողջ տեւողութեան կառապանը **միայն խօսեցաւ**:
 Այսինքն՝ ան ուրիշ բան չըրաւ:

Միայն-ը կը կիրարկուի նախադաս եւ յետադաս՝ յարաբերաբար եղանակաւորուող բառին: Նախադաս դիրքով՝ ան շեշտուած է, նոյնիսկ եթէ գրողը նկատական շեշտով մը չօժտել զայն. այսպէս՝ «Ոչխարին **միայն միսը** կ'առնէին...»: Յետադաս կիրարկութեան պարագային ան շեշտը կը զիջի եղանակաւորուող բառին, ինչպէս՝ «Ոչխարին **միսը միայն** կ'առնէին», եւ այս շեշտին շնորհիւ է, որ այդ բառը իր ծիրէն ներս կը պահէ, իրեն կը կապէ **միայն**-ը: Այլապէս **միայն**-ը ինքնաբերաբար կը մտնէ իրեն յաջորդող բառի ծիրէն ներս եւ կը վերաբերի անոր:

Ըստ այսմ՝ շարահիւսական նոյնանիշներ են՝

ոչխարի՞ն միայն եւ մի՛այն ոչխարին
երե՛քը միայն եւ մի՛այն երեքը
կ'աղմկե՞ն միայն եւ մի՛այն կ'աղմկեն

Բաղդատել՝

- Ծամբու ամբողջ տեւողութեան **մի՛այն կառապանը** խօսեցաւ:
 Ծամբու ամբողջ տեւողութեան **կառապա՛նը միայն** խօսեցաւ:

- Ծամբու ամբողջ տեւողութեան կառապանը **միայն խօսեցաւ**:
 Ծամբու ամբողջ տեւողութեան կառապանը **խօսեցա՛ւ միայն**:

1. «Ոչխարին միայն միսը կ'ուտէին»՝ կը նշանակէ անոր միւս մասերը կ'անտեսէին, մինչդեռ նախադասութեան մնացեալ մասը ցոյց կու տայ, որ սահմանափակումը ըստ ինքեան միսին չի վերաբերիր, այլ կը վերաբերի միսի ծագումին, տեսակին կամ որակին, ըստ որում՝ ան պէտք է ըլլայ ոչխարի, եւ ոչ թէ այծի կամ կովու:

Բանաւոր խօսքի ընթացքին առհասարակ շեշտադրումի սխալ չի գործուիր: Պարագան նոյնը չէ գրաւոր խօսքին համար, քանի որ ամեն գրող չի յաջողիր ճիշտ վերլուծել իր սեփական արտասանութիւնը եւ ըստ այնմ ալ ճիշտ շեշտադրել: Իսկ նման զառաժում մը կրնայ աղաւաղել խօսքը եւ պատճառ դառնալ շատ անախորժ անակնկալներու:

Պէտք է միշտ ի մտի ունենալ, որ սահմանափակումի եւ եղանակաւորումի առարկայ կրնան դառնալ նախադասութեան այլազան անդամները, եւ ըստ այնմ ընտրել շեշտուող բառը. այսպէս՝

- **Միա՛յն ձիւնհալին** մեր արտերը քիչ մը ջուր կը տեսնէին:
- Ձիւնհալին **միա՛յն մեր** արտերը քիչ մը ջուր կը տեսնէին:
- Ձիւնհալին մեր արտերը **միա՛յն քիչ մը** ջուր կը տեսնէին:

Ասոնք նոյն բառերով շարադրուած, սակայն տարբեր իմաստ ունեցող նախադասութիւններ են կամ գէթ՝ տարբեր հաղորդումներ են:

ՆԵՐՅԱԿԱԿԱՆ ՇԱՂԿԱԳ

§166. Բաղդատենք՝

- Ան գրախանութ գնաց գիրք **եւ** տետրակ գնելու:
- Ան գրախանութ գնաց գիրք **կամ** տետրակ գնելու:
- Ան գրախանութ գնաց գիրք, (այլ) **ոչ թէ** տետրակ գնելու:

Ասոնցմէ առաջինը մեզի ծանօթ **եւ** միաւորիչ շաղկապն է, որով շաղկապուող միաւորները կը գումարուին, կ'աւելնան իրարու վրայ իբրեւ համադաս ու հաւասարաթէք իրողութիւններ, ընդ որում պիտի գնուի թէ՛ մէկը, թէ՛ միւսը: Երկրորդը **կամ** տրոհական շաղկապն է, որով շաղկապուող միաւորները կը տրոհեն, կը վանեն, դուրս կը մղեն գիրար. թէ՛ գնուի մէկը, ապա չի գնուիր միւսը ու փոխադարձաբար: Իսկ երրորդով թուարկուող առարկաներէն մէկը պարզապէս ժխտումն է միւսին. այս պարագային՝ հաստատուած է առաջինը եւ ժխտուած է երկրորդը. այս կացութիւնը յառաջացնողը (այլ) **ոչ թէ** ներհակական շաղկապն է, որ մաս կը կազմէ ներհակական շաղկապներու ժխտական ենթախումբին:

Այս նոյն ժխտումին կը ծառայեն շաղկապական այլ բառաձեւեր:

- ա) Ան գրախանութ գնաց գիրք, **եւ ոչ** տետրակ գնելու:
- Ան գրախանութ գնաց գիրք, **ոչ թէ** տետրակ գնելու:
- Ան գրախանութ գնաց գիրք, **եւ ոչ թէ** տետրակ գնելու:

Նոյն իմաստը կը ստանանք հետեւեալ շրջումով.

- Ան գրախանութ գնաց **ոչ** տետրակ, **այլ** գիրք գնելու:
- Ան գրախանութ գնաց **ոչ թէ** տետրակ, **այլ** գիրք գնելու:

Բերուած օրինակներուն մէջ ժխտումը կրողը նախադասութեան անուանական, այսինքն՝ ոչ-բայական, անդամն է:

Ստորեւ օրինակներ բայական անդամի ժխտումի:

բ) Ան **չի խաղար**, կ'աշխատի:

Ան **չի խաղար**, **այլ** կ'աշխատի:

Ան **ոչ թէ** կը խաղայ, **այլ** կ'աշխատի:

Ան կ'աշխատի, **ոչ թէ** կը խաղայ,

Ան կ'աշխատի, **եւ ոչ թէ** կը խաղայ:

Ան կ'աշխատի, **այլ ոչ թէ** կը խաղայ:

Ասոնք բոլորը հոմանիշ կառոյցներ են, որոնք իրարմէ կը տարբերին ոճական նրբերանգներով, որոնք ցոյց կու տան ժխտումի ուժգնութեան չափն ու աստիճանը: Խօսողին ու գրողին հասունութենէն ու ճաշակէն կախեալ է ասոնց ընտրութիւնը, որ իր կարգին շատ պարտական է լեզուի իմացութեան աստիճանին:

1. Ներհակական շաղկապ եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը

§166ա. Ենթակայ-ստորոգիչի համաձայնութեան պարագայ կրնան ներկայացնել հետեւեալ շաղկապները.

ա) Ոչ թէ... այլ

*** Միջադաս ստորոգիչ

Ոչ թէ **ես պիտի ներկայանամ**, այլ դուն:

Ոչ թէ **Արան ու ես պիտի ներկայանանք**, այլ դուն եւ Վահէն:

Ոչ թէ դուն **պիտի ներկայանաս**, այլ Չարեհը եւ Վահէն:

*** Վերջադաս ստորոգիչ

Ոչ թէ ես, այլ **դուն պիտի ներկայանաս**:

Ոչ թէ Արան ու ես, այլ **դուն եւ Վահէն պիտի ներկայանաք**:

Ոչ թէ դուն, այլ **Չարեհը եւ Վահէն պիտի ներկայանան**:

*** Նախադաս ստորոգիչ

Պիտի ներկայանամ ոչ թէ **ես**, այլ դուն:

Պիտի ներկայանանք ոչ թէ **Արան ու ես**, այլ դուն եւ Վահէն:

Պիտի ներկայանաս ոչ թէ **դուն**, այլ Չարեհը եւ Վահէն:

Ուրեմն նախադաս ու միջադաս ստորոգիչները կը համաձայնին շաղկապումի առաջին բաղադրիչով, իսկ վերջադաս ստորոգիչը կը համաձայնի երկրորդ բաղադրիչով:

բ) Այլ ոչ թէ, եւ ոչ թէ

*** Վերջադաս ստորոգիչ

Ես, այլ ոչ թե **դուն պիտի ներկայանաս:**

Արան ու ես, այլ ոչ թե **Վահեն պիտի ներկայանայ:**

Դուն, այլ ոչ թե **Չարեհն ու Վահեն պիտի ներկայանան:**

*** Նախադաս ստորոգիչ

Ես պիտի ներկայանամ, այլ ոչ թե դուն

Արան ու ես պիտի ներկայանանք, այլ ոչ թե Վահեն:

Դուն պիտի ներկայանաս, այլ ոչ թե Չարեհը ու Վահեն:

Ուրեմն վերջադաս ստորոգիչը կը համաձայնի երկրորդ բաղադրիչով, նախադաս ստորոգիչը՝ նախադաս բաղադրիչով:

Եւ ոչ թե շաղկապի առկայութեան համաձայնական բոլոր պարագաները նոյնն են: Թող որ **այլ ոչ թե եւ եւ ոչ թե** հոմանիշներ են, որոնց առաջինը թերթւորէն աւելի սաստկական երանգ մը ունի:

Աւելցնենք, որ ներհակական շաղկապներու առկայութեան ստորոգիչ-ենթակայ համաձայնութիւնները ոչ մէկ տատանում ունին:

2. Ժխտական դերանուն եւ ենթակայ-ստորոգիչ համաձայնութիւնը

§167. Ժխտական նախադասութեան կազմութեան կը ծառայեն, բային ժխտական ձեւերէն բացի, յատկապէս ժխտական դերանունները՝ **ոչ մէկ(ը)**, **ոչ ոք**, **ոչինչ**: Ասոնք ծանօթ են նաեւ **հանրական դերանուն** անունով:

Ոչ մէկ աշակերտ ներկայացաւ:

Ոչ մէկը ներկայացաւ:

Ոչ ոք ներկայացաւ:

Ոչ մէկ բան ներկայացաւ:

Ոչինչ ներկայացաւ:

Ինչպէս նկատելի է, ամբողջ ժխտումը կը ստացուի շնորհիւ ժխտական դերանուններուն, մինչ նախադասութեանց բայ-ստորոգիչները կը պահեն իրենց դրական իմաստը: Իսկ ժխտական դերանունի բացակայութեան, հարկադրաբար պիտի դիմէինք բայի ժխտական ձեւերուն. այսպէս՝ **ոեւէ աշակերտ չներկայացաւ, ոեւէ մէկը չներկայացաւ, որեւէ բան չներկայացաւ** եւ այլն:

Ընթացիկ սխալը, այս պարագային, ժխտական դերանունին հետ միաժամանակ ժխտական ստորոգիչի կիրարկումն է, որ տեղի կ'ունենայ արեւելահայերէնի ազդեցութեամբ եւ մերժուած է արեւմտահայերէնի մեջ. այսպէս՝

Ոչ մէկ աշակերտ չներկայացաւ:

Ոչ մէկը չներկայացաւ:

Ոչ ոք չներկայացաւ:

Ոչինչ չներկայացաւ:

Արեւմտահայերէնը այս պարագային հաշտ կ'ընթանայ գրաբարին հետ, որ ժխտական դերանունի ներկայութեան նմանապէս դրական կը կիրարկեր բայը. օրինակ՝

Ոչինչ է պիտոյ:

Ամենայն հեթանոսք ոչինչ են:

Ոչ ինչ այնպէս ուրախ առնէ զԱստուած:

Ոչ զոք տեսին:

Մարդասէրն... ոչ զոք անտես առնէ:

§168. Կացութիւնը կը փոխուի, երբ բայը նախադաս է. այս պարագային պայման է բայն ալ ժխտական կիրարկել. այսպէս՝

Չներկայացաւ ոչ մէկ աշակերտ:

Չներկայացաւ ոչ մէկը:

Չներկայացաւ ոչ ոք:

Չյաջողեցաւ ոչինչ:

Չյաջողեցաւ ոչ մէկ բան ընել:

Ո՛չ թիրեցաւ նա, ոչ յաջ եւ ոչ յահեակ (Բ. Մնաց. Լդ/2):

Ուրեմն սխալ է հետեւեալը. «Աղէտի վարչութիւնը կը հանդուրժէ ոչ մէկ արտաքին կամ ներքին աչք» (Գ. Պըլտեան, «Տարմ», էջ 253): Պետք է ունենայինք հետեւեալ երկուքէն մէկը.

- **Աղէտի վարչութիւնը չի հանդուրժեր ոչ մէկ արտաքին կամ ներքին աչք:**

- **Աղէտի վարչութիւնը ոչ մէկ արտաքին կամ ներքին աչք կը հանդուրժէ...:**

Ծանօթ.– Ասոնց տրուած **հանրական դերանուն** անուանումը կը բացատրուի հետեւեալ կերպով. եթէ **ոչ մէկ** աշակերտ ներկայացաւ, ուրեմն **ընդհանուր** կամ **հանուր** աշակերտութիւնը բացակայեցաւ. ընդհանրականութեան այս նոյն գաղափարը կը գտնուի միւս կառոյցներէն իւրաքանչիւրին մէջ եւս:

ՈՐ ՅԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆԸ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

§169. Այս դերանունը իր բոլոր թիւերով ու հոլովներով կը ծառայէ ստորադաս նախադասութիւնը յարաբերելու, այսինքն՝ կապելու, գերադասին՝ ստորադաս նախադասութեան մէջ փոխարինելով այդ նոյն գերադասին մէկ գոյականական անդամը, որուն որոշիչն է ամբողջ ստորադաս նախադասութիւնը. օրինակ՝

- Նոյն տարին լոյս տեսաւ «**Նայիրի**»-ն, որ յափշտակուեցաւ ընթերցողէն:

Որ կը փոխարինէ գերադաս նախադասութեան «**Նայիրի**»-ն գոյականը, որուն որոշիչն է ամբողջ ստորադաս նախադասութիւնը՝ «**որ յափշտակուեցաւ ընթերցողէն**»:

- Անոր կը հետեւէին երկու **նստիկաններ**, որոնցմէ կը զգուշանար:

Որոնցմէ կը փոխարինէ գերադաս նախադասութեան **նստիկաններ**-ը գոյականը, որուն որոշիչն է ամբողջ ստորադաս նախադասութիւնը՝ «**որոնցմէ կը զգուշանար**»:

«**Նայիրի**»-ն եւ **նստիկաններ**-ը կը կոչուին **յարաբերեալ**:

Յարաբերական դերանուն բովանդակող ստորադաս նախադասութիւնը միշտ յետադաս է յարաբերեալը բովանդակող գերադաս նախադասութեան, ինչպէս է պարագան մեր բերած երկու օրինակներուն: Ուրեմն յարաբերական ստորադաս որոշիչ նախադասութիւնը ոչ մէկ ատեն կրնայ նախադաս ըլլալ գերադաս նախադասութեան:

Ստորադաս նախադասութիւնը կրնայ նաեւ միջադաս դիրք ունենալ, այսինքն կիսել գերադաս նախադասութիւնը. օրինակ՝

- Լեզուն, **որով գրեցի**, երկրի երեսը քիչեր կը կարդային... (ՎԹ):

- Եւ քերթուածները, **որոնց մէն մի բառին ու վանկին վրայ ես սիրտ հասցուցի**, գուցէ անկին մը պառկին (ՎԹ):

§170. Յարաբերական դերանունը կը կիրարկուի այն թիւով, որ ունի յարաբերեալը. ուրեմն՝ **որ** եզակի դրուած է, որովհետեւ «**Նայիրի**»-ն յարաբերեալը եզակի է, իսկ **որոնցմէ** յոգնակի դրուած է, որովհետեւ **նստիկաններ** յարաբերեալը յոգնակի է:

Կը պատահի, որ յարաբերեալը, իմաստով յոգնակի ըլլալով հանդերձ, քերականօրէն դրուի եզակի. օրինակ՝ երկու **ոչխար**, երեք **սենեակ**, հինգ **զինուոր** եւ այլն (տեսնել նաեւ **§48,1**),– այսպիսիները կը պահանջեն յոգնակի յարաբերական դերանուն. օրինակ՝

- Ան հօտէն ընտրեց երկու **ոչխար**, **որոնք** պիտի իսկոյն մորթուէին:

- Հայրս վարձեց երեք **սենեակ**, **որոնք** տրամադրուեցան հիւրերուն:

- Կառքը կը փոխադրեր հինգ **զինուոր**, **որոնք** վիրաւորուած էին:

Ոչ-մերժելի, այսուհանդերձ խրախուսելի ալ չէ հետեւեալ համաձայնութիւնը. «Ան հօտէն ընտրեց երկու **ոչխար, որ** պիտի իսկոյն **մորթուէին**»:

Աներկբայօրէն մերժելի է հետեւեալը. «Ան հօտէն ընտրեց երկու **ոչխար, որ** իսկոյն պիտի **մորթուէր**»:

Կը պատահի նաեւ, որ համբալ խօսողներ, **որ** յարաբերական դերանունին կից աւելցնեն ասոր պաշտօնը կրկնող անձնական դերանուն մըն ալ, ինչ որ շատ աւելի յատուկ է ժողովրդախօսակցական ոճին. օրինակ՝ «Հանդիպեր է մէկու մը... **որ ինքն ալ** Պելֆորի կողմերը պիտի երթայ եղեր» (ԳՊ, «Սեմեր», էջ 41), – ուր **ինքն ալ** աւելորդ է, որովհետեւ կրկնաբանութիւն է:

§171. Յարաբերական դերանունը կը դրուի այն հոլովով, որ իր պաշտօնը կը թելադրէ իրմով սկսող ստորադաս նախադասութեան մէջ. **§169**-ի օրինակներուն մէջ **որ** ուղղական հոլով դրուած է, որովհետեւ կը կատարէ ենթակայի պաշտօնը **յափշտակուեցաւ** բային, իսկ **որոնցմէ** բացառական հոլով դրուած է, որովհետեւ կը կատարէ պաշտօնը **կը զգուշանար** բայի անջատման խնդիրին, որ բացառական հոլով կը պահանջէ:

Հայցական հոլովին պիտի անդրադառնանք առանձին:

§172. Երբ յարաբերեալը դերանուն մըն է կամ կոչական մը (տեսնել այս պաշտօնը՝ **§87**), ապա **ենթակայ** յարաբերականը միշտ եզակի կը կիրարկուի. օրինակ՝

- **Մենք, որ** ազատ աշխարհի մէջ կ'ապրինք...
- **Մենք, որ** այնքան համարձակ ներկայացանք...:
- **Մենք, որ** ամեն բան գիտնալ կը յաւակնէինք...
- **Դուք, որ** տեսաք փապարի մէջ կոյսերու ոսկրներ... (ԴՎ):
- **Դուք, որ** երկար դարերու մէջ հսկեցիք ոտքիս առջեւ... (ԴՎ):
- Ո՛վ դուք, հացի՛ **զոհեր, որ** ունիք միշտ արեւու պասուք (ԴՎ):
- Ո՛վ լիճ, ժայռե՛ր անբարբառ, **այրե՛ր, անտա՛ռ** սաղարթուն, **Դուք, որ** անմահ էք, կրնաք վերածնիլ յաւիտեան (Լամարթին, «Լիճը»):
- Է՛հ, մնաք բարով **Աստուած** եւ **արեւ**, **Որ** կը պլպլաք իմ հոգւոյս վերեւ... (ՊԴ):
- Մեռելածին դուք **աստղե՛ր, որ** իմ վրաս կը թափէք... (ՎԹ):
- **Դուք, որ** յաճախ արտասուեցիք եւ **դուք, որ** շատ զուարճացաք, **Դուք, որ** տուիք փուշ ու ծաղիկ՝ Նոյն խաւարին դարձաք բանակ (ՄԻ):
- Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ, եղբա՛յր եմք **մեք**, **Որ** մրրկաւ էինք զատուած... (ՄՊ):

- Կը շնորհաւորեմ **բոլորդ, որ** այսքան լուրջ հետեւեցաք ժողովի աշխատանքներուն (Վրեժ-Արմէն):

Անշուշտ բայը կը շարունակէ համաձայնիլ յոգնակի յարաբերեալին թիւով, այսինքն՝ կը դրուի յոգնակի՝ **Դուք... տեսաք, Դուք... հսկեցիք, Աստուած եւ արեւ... կը պլպլաք, Դուք... ունիք, բոլորդ... հետեւեցաք:**

Իսկ երբ յարաբերական դերանունը կը կատարէ ենթակայէն տարբեր պաշտօն, ան միշտ կը համաձայնի յոգնակի յարաբերեալին թիւով, այսինքն՝ ինք եւս յոգնակի կը դրուի: Օրինակ՝

Դուք, որոնց մէջ ճգնազգեստ քուրձերով են վախճաներ Արքաներ նման տիտանի...» (ԴՎ):

Ծանօթ.– Այս հաշուով՝ **որ** յարաբերական դերանունը եւ **որ** ստորադասական շաղկապը հաւասարապէս շաղկապական դեր ունին՝ կը կապեն, կը շաղկապեն ստորադաս նախադասութիւնը գերադաս նախադասութեան, բայց եւ այնպէս անոնք նաեւ կը տարբերին: **Որ** ստորադասական շաղկապը **որ** յարաբերականէն կը տարբերի անով, որ ո՛չ յարաբերեալ կ'ունենայ, ո՛չ թիւ ու հոլով, ո՛չ ալ ստորադաս նախադասութեան մէջ որեւէ քերականական պաշտօն կը կատարէ: Այդպիսին է, օրինակ, **որ**-ը հետեւալին մէջ. «Մենք բոլորս գիտէինք, **որ** դուն պիտի յաջողէիր»,– ուր ան շաղկապումէ բացի ոչ մէկ դերակատարութիւն ունի:

§173. Խօսքի յստակութիւնը կը թելադրէ, որ ամեն յարաբերական դերանուն յաջորդէ յարաբերեալին, այսինքն՝ յարաբերեալին եւ յարաբերականին միջեւ չմտնէ ուրիշ բառ, ինչպէս վերը բերուած օրինակներուն պարագան է: Նման շարադասութիւն մը մեծապէս կը դիւրացնէ խօսքի ճիշտ ու պայծառ ընկալումը, այլեւ կ'ազնուացնէ զայն: Ըստ այսմ ալ պետք է խուսափիլ սապիսի շարադասութիւններէ.

- «**Նայիրի**»-ն լոյս տեսաւ նոյն տարին, **որ** յափշտակուեցաւ ընթերցողէն:

- **Ջեռացումներ** կան արմատներէն, **զորս** երբեմն չենք ուզեր տեսնել («Ազդակ», 26-1-19, էջ 5):

Որքան ալ յարաբերեալը **հեռացումներ**-ը ըլլայ, միջին ընթերցողին համար այնքան ալ արտասովոր պիտի չըլլար **արմատներէն**-ը կարծել յարաբերեալը:

- Երկու **ոստիկաններ** կը հետեւէին անոր, **որոնցմէ** կը խուսափէր:

- Այն ծիրանի **գօտիները** կը յիշեցնէ ինծի, **որոնք** կը ծածկեն երկնքին տրտմութիւնը (ԳԶ, Ծանօթ դեմքեր, «Արփիար Արփիարեան»):

Ասոնք թերի շարադասուած յարաբերեալներ են:

Վերջին երկուքի պարագային կարելի է մտածել, թէ քանի յարաբերական դերանունը յոգնակի է եւ գլխաւորին մէջ միակ յոգնակին իսկական յարաբերեալն է (**ոստիկաններ-որոնցմէ, գօտիները-որոնք**), հետեւաբար

շփոթի տեղիք չկայ: Սակայն արդար չէ այս մտածումը. կը բաւէ ուղիղ շարադասել ասոնք, ապա փոխնիփոխ կարդալ ճիշտն ու սխալը՝ տեսնելու համար այն մեծ տարբերութիւնը, որ կայ երկուքին միջեւ:

Յայերէնի շարադասութիւնը զգալիօրէն ազատ ըլլալուն՝ կարելի է ընդհանրապէս այնպէս մը դասաւորել գլխաւոր նախադասութեան բառերը, որ յարաբերեալը դրուի գերադաս նախադասութեան վերջը ու ճիշտ իրեն յաջորդէ յարաբերական դերանունը, որ միշտ երկրորդական նախադասութեան սկիզբը կը դրուի. օրինակ՝

- Դիմադրութիւնը պիտի փուշ մնայ բոլոր **անոնց** աչքին, **որոնք** կ'ուզեն...

Դիմադրութիւնը պիտի փուշ մնայ աչքին բոլոր **անոնց**, **որոնք** կ'ուզեն...

- Այսպիսի **ժեսթեր** յաճախ ունէր մեր հերոսը, **որ** իր ըմբոստ խառնուածքը կը յատկանշէին (ԵՕ, կենսագրական):

Մեր հերոսը յաճախ ունէր այսպիսի **ժեսթեր**, **որոնք** կը յատկանշէին իր ըմբոստ խառնուածքը:

Ընդհանրապէս թոյլատրելի է, որ յետադրութիւնը, եթէ յարաբերեալը յետադրութեան ինդիք է, իյնայ յարաբերեալին ու յարաբերականին միջեւ, օրինակ՝

- Ծերունին նստաւ **առուակին** մօտ, **որ** զուարթօրէն կը խոխոջէր:

Սակայն նոյնիսկ այս պարագային կարելի եւ թոյլատրելի է դրափոխել յետադրութիւնը,– ինչ որ ուրիշ պարագաներու թոյլատրելի չէ,– եւ յարաբերեալը տանիլ յարաբերականին առջեւ, թէեւ մտքի գրեթէ որեւէ շփոթ չկայ այստեղ. ուրեմն՝ «Ծերունին նստաւ մօտը **առուակին**, **որ** զուարթօրէն կը խոխոջէր»: Նաեւ՝ «Ան խուսափեցաւ ինչպէս մէջը այն **թակարդին**, **որ** լարուած էր իր առջեւ». փոխանակ ըսելու՝ **թակարդին** մէջը, **որ** լարուած էր...: Այլեւ՝ «Մարդիկ կը վազեն միայն ա՛յն **ճշմարտութիւններու** ետեւէն, **որոնց** ճիշտ հակառակն ալ ճշմարիտ է»,– ետեւէն ա՛յն **ճշմարտութիւններուն**, **որոնց** հակառակն ալ ճշմարիտ է:

Կարելի է ընել շարադասական այլ տեղաշարժեր եւս՝ ըստ իմաստի պահանջներուն. օրինակ՝ յատկացեալի եւ յատկացուցիչի. այսպէս՝

- Ոստիկանութիւնը հրապարակած է այն **զէնքերուն** ցանկը, **որոնք** գտնուած են ոճրագործին տունը:

Ոստիկանատունը հրապարակած է ցանկը այն **զէնքերուն**, **որոնք** գտնուած են ոճրագործին տունը:

- Պարտիզպանը կտրեց ճիւղերը այն **ծառերուն**, **որոնք** փարթամացած էին:

Պարտիզպանը կտրեց ծառերուն այն **ճիւղերը**, **որոնք** փարթամացած էին:

Նկատել, որ առաջինին մէջ փարթամացած են **ծառերը**, երկրորդին մէջ փարթամացած են **ճիւղերը**, թերեւս նոյն բանը կը նշանակեն,

այսուհանդերձ երկու տարբեր եւ ճիշտ կառոյցներ են ասոնք:

- Համակարգիչ մը գնեցինք գրասենեակին համար, որ մեծ գլխացաւանք պատճառեց բոլորին:

Եթէ գլխացաւանք պատճառողը ենթադրաբար համակարգիչն է. ուրեմն. «Գրասենեակին համար գնեցինք **համակարգիչ մը, որ** մեծ գլխացաւանք պատճառեց բոլորին»:

§174. Արեւելահայերէնը զարմանալիօրէն յարաբերեալ-յարաբերականի շարադասութիւնը չի յարգեր. արեւելահային լեզուամտածողութիւնը այս առումով տարբեր է արեւմտահայինէն: Շփումներու աճով՝ մեր մէջ եւս սկսած են խախտումի շատ մերժելի պարագաներ. նորսերնդականներէն շատեր ոչ իսկ ճանչնան **յարաբերական** ու **յարաբերեալ** եզրերը:

Ստորեւ օրինակներ յարաբերելի թերի շարադասութեան. թաւազրուած են յարաբերեալն ու յարաբերականը.

- Պատարագին հնչած են պրոնգէ **գանգերի** ղօղանջները, **որոնցից** իւրաքանչիւրը կը կշռէր 100 քկ:

- **Գրքում** մեջբերուած է հետեւեալ հատուածը Ձեմալ փաշայի յուշերի, **որ** Գերմանիայում է հրատարակուել 1919-ին:

- Դռանը ծաղկեփնջերով հայ գրողին սպասում էին նաեւ այն **վեզիրների** ու **փաշաների** կանայք, **որոնք** Չոհրապի հակառակորդներն էին մեջլիսի մէջ (Հր. Քոչար, «Ուսուցիչը», Բագին, 10, 1964, էջ 20):

Մեր լեզուամտածողութեամբ՝ վերջին օրինակին մէջ Չոհրապի հակառակորդները **կանայք** էին. սակայն խորհրդարանի մէջ կիներ չկային, ուստի չէին կրնար հակադրուիլ Չոհրապին: Մինչդեռ բուն հակառակորդը՝ **վեզիրներն** ու **փաշաներն** էին, եւ նախադասութիւնը պէտք է ըմբռնել հետեւեալ շարադասութեամբ. «Դռանը ծաղկեփնջերով հայ գրողին սպասում էին նաեւ կանայք ա՛յն **վեզիրների** ու **փաշաների, որոնք** Չոհրապի հակառակորդներն էին մեջլիսի մէջ»: Այսքան գեղեցիկ միտք մը խափ-խայտառակ եղած է թերի շարադասութեան բերումով: Ըմբռնելի չէ, թէ նման շարադասութեամբ մը արեւելահայը ինչպէ՞ս կը յաջողի զատորոշել կամ ճանչնալ բուն հակառակորդները, եւ տակաւին հարց է, թէ իրապէս կը յաջողի՞:

- «**Բժիշկները** մահացու կերպով խոշտանգուեցան պատգամաւոր Ռուբէն Հայրապետեանի թիկնապահներէն, **որոնցմէ** մէկը՝ Վահէ Աւետեան, հոգին աւանդեց» (Ռակ մամուլ):

Քերականօրէն մահացողը **թիկնապահներէն** մէկն է, եւ եթէ ընթերցողը պատմութեան այլապէս տեղեակ չըլլայ, ճիշտ այդպէս ալ պիտի հասկնայ կարդացածին իմաստը՝ **թիկնապահներէն, որոնցմէ մէկը...**: Մինչդեռ բո՛ւն մեռնողը, ինչպէս օրին մամուլէն տեղեկացած ենք, մէկն է **բժիշկները** յարաբերեալէն, որ յարաբերականէն եօթը բառ հեռու է:

Մինչև որ **բժիշկները** յարաբերեալն ու **որոնցմէ** յարաբերականը իրարու չյաջորդեն, այդ շփոթը պիտի գոյատևէ. ուրեմն՝ «Պատգամաւոր Ռուբէն Յայրապետեանի թիկնապահներէն մահացու կերպով խոշտանգուեցան **բժիշկները, որոնցմէ** մէկը՝ Վահէ Աւետեանը, աւանդեց հոգին»։ Այս պարագային Նախադասութիւնը աւելի ուժեղ հնչեղութիւն պիտի ունենար, եթէ կրաւորական բայը փոխարինէինք ներգործականով. «Պատգամաւոր Ռուբէն Յայրապետեանի թիկնապահները մահացու կերպով **խոշտանգեցին բժիշկները, որոնցմէ** մէկը.....»։

§174ա. Կարգ մը վարժ գրողներ, դարմանելու համար յարաբերեալին ու յարաբերականին միջեւ ինկած միջոցը, յարաբերականէն առաջ կը կրկնեն յարաբերեալը, որով կ’անհետանայ ամեն շփոթ. օրինակ՝

- Չարաբաստիկ **հանդիպում** մը տակնուվրայ ըրած էր անոր կեանքը, **հանդիպում**, որ տեղի ունեցած էր գիշերային զբօսավայրի մը մէջ։

- Այս **Ահմէդն** էր դատարանին առջեւ զիս դաժանօրէն զրպարտողը, **այն¹ Նոյն Ահմէդը**, որ տասնամեակներով հօրենական տանս հացը կերած էր։

- Նկատելի էր, որ դառն **յուշ մը** կը խռովէր անոր դեռահաս հոգին, **այնպիսի յուշ մը**, որմէ չէր յաջողեր ձերբազատիլ։

Այս կառոյցները յարաբերեալին հեռաւորութեան անպատեհութիւնը չեն դարմաներ միայն, այլ կը ծառայեն միաժամանակ շեշտելու անոր կարեւորութիւնը տուեալ մտքի ձեւաւորումին մէջ, այլ խօսքով՝ ուրոյն սաստկականներ են, որոնց ուժգնութիւնը կ’աւելնայ, եթէ կրկնուող յարաբերեալը օժտենք **այն, այնպիսի** ցուցականներով, կամ այլ որոշիչով, կամ երկուքով միատեղ (բ. եւ գ. օրինակներ)։

Յարաբերեալը բառացի կրկնելու փոխարէն՝ կարելի է տակաւին զայն փոխարինել այլ որակականով մը կամ մակդիրով մը, ինչ որ ոճականօրէն աւելի ընտիր կառոյց է. օրինակ՝ «Այս **Ահմէտն** էր դատարանին առջեւ զիս դաժանօրէն զրպարտողը, այս **ապերախտը**, որ տասնամեակներով հօրենական տանս հացը կերած էր»։

§175. Պետք է զգուշ վարուիլ այն յարաբերեալով, որուն Նախադասուած են համադաս անդամներ. օրինակ՝ «Ամավերջի քննութիւնը յաջողապէս անցուցին Արան, Աշոտը եւ Վահէն, **որ** Նախընթաց օրը ելած էր հիւանդանոցէն»։ Այս երեքէն ո՞րն է Նախընթաց օրը հիւանդանոցէն ելլողը։ Յաւանաբար պիտի պատասխանուի՝ **Վահէն**։ Բայց եւ այնպէս, կարելի չէ երաշխաւորել, որ միշտ եւ ամեն ընկալող մտածէ Նոյնը. պետք չէ զարմանալ, եթէ ոմանք մտածեն Արային մասին, ուրիշներ ալ՝ Աշոտին մասին։

Եթէ իրօք Վահէն է ելլողը, ինչպէս շարադասութիւնն ալ կը թելադրէ այդ, ապա պետք չէ գոհանալ անոր անունը համադասելով բառերուն վերջը եւ զայն յարաբերական դերանունէն առաջ գրելով միայն։ Պատշաճ է, որ գրաւոր խօսքի մէջ **եւ** շաղկապէն առաջ դրուի ստորակէտ մը, որով Վահէն

1. Հեղինակը Նախ ըսած է «այս Ահմէտը», քանի ան իր պատումին անմիջական առարկան է. յաջորդին ըսած է «այն... Ահմէտը», քանի այս անգամ ան փոխադրուած է անցեալ՝ հեռաւոր ժամանակի մը մէջ։

կը տրոհուի Աշոտէն ու Արայէն եւ աւելի սերտ կը կապուի իրեն յաջորդող յարաբերական դերանունին:

Գրաւոր խօսքին համար բաւական կիրարկուած միջոց մըն է այս ստորակէտը, որ այլապէս, յարաբերական դերանունի բացակայութեան, անընդունելի է (տեսնել **§143**): Այսուհանդերձ ապահով միջոց մը չէ:

Իսկ բանաւոր խօսքը այդ ստորակէտի մակարդակին կ'առնէ կարճ դադար մը, որով կ'ընդմիջուի համադասութեան շղթան. փոխարէնը՝ յարաբերեալն ու յարաբերական դերանունը կ'արտասանենք որոշ սերտութեամբ:

Այսուհանդերձ, մտքի պայծառութեան, բայց նաեւ հանգստութեան սիրոյն՝ լաւագոյնն է փոխել նախադասութեան կառոյցը՝ ապահով լուսարձակի տակ առնելով **Վահէն**. օրինակ՝ «Ամավերջի քննութիւնը յաջողապէս անցուցին Արան եւ Աշոտը, **ինչպէս նաեւ Վահէն**, որ նախընթաց օրը ելած էր հիւանդանոցէն»: Եթէ «ինչպէս որ» շաղկապը ծանր թուի, – ինչ որ մեր կարծիքը չէ՛, – ապա կարելի է գոհանալ **նաեւ** կամ **ալ** շաղկապներէն մէկով. այսպէս՝

- Ամավերջի քննութիւնը յաջողապէս անցուցին Արան եւ Աշոտը, **նաեւ**՝ Վահէն, որ...

- Ամավերջի քննութիւնը յաջողապէս անցուցին Արան եւ Աշոտը, Վահէն **ալ**, որ ...

Նաեւ եւ **ալ**, ըլլալով յաւելական շաղկապներ, շաղկապուող բառը մեկուսացնելու, լուսարձակի տակ առնելու յատկութիւնը ունին (մանրամասն տե՛ս **§265, ժբ** եւ շարունակութիւնը), բանիւ նովին՝ ստորադաս նախադասութիւնը կը կապեն Վահէին:

Թերի յարաբերեալները յաճախ կը ստեղծեն շատ աւելի բարդ կացութիւններ, մանաւանդ լրագրողին հապճեպ ոճին բերումով. ահաւասիկ օրինակ մը. «Ներկայիս Ստամբուլում գործում են 22 փոքրամասնական դպրոցներ, որոնցից 5-ը յունական, 1-ը հրեական, 16-ը հայկական, որոնցում սովորում են 3 հազարից աւելի աշակերտներ» (Մամուլ): Եթէ մէկը այլապէս իրազեկուած չէ, ապա քերականական ոչ մէկ երաշխիք ունի հաստատապէս գիտնալու, թէ այդ 3.000 եւ աւելի աշակերտները «սովորում են» հայկական 16 դպրոցներուն մէ՞ջ միայն, թէ՞ մնացեալ դպրոցներն ալ միասին առած:

§175ա. Կրնայ պատահիլ, որ յարաբերեալին յաջորդէ միջանկեալ խօսք մը՝ բառ, բառակապակցութիւն, ամբողջ նախադասութիւն մը եւ այլն, ու ապա միայն գրուի յարաբերական դերանունը. օրինակ՝ «Դասախօսին յատկացուցած էին **յարկաբաժին մը**, – աւելի ճիշտը՝ **յարկաբաժինին մէկ մասը** միայն, քանի ան շատ ընդարձակ էր, – որ համալսարանին մօտ էր». ուշադիր ընթերցողը այս պարագային որեւէ շփոթ պիտի չունենայ՝ կապելու յարաբերեալն ու յարաբերականը, մանաւանդ եթէ միջանկեալ

խօսքը,– որ ընդգծած ենք,– երկու կողմերէն առնուած է ստորակէտ-գիծերու միջեւ, ինչպէս բերուած օրինակն է: Այսպիսիներու բարձրաձայն ընթերցանութեան առթիւ պէտք է այդ միջանկեալ հատուածը արտասանել անկեալ ինչերանգով, որով ունկնդիրը շատ աւելի հեշտ կը կապէ **որ** յարաբերականը իր յարաբերեալին, որ այստեղ **յարկաբաժին մը** գոյականն է:

§176. Շատ յաճախական է հետեւեալ կաղապարէն յառաջացող սխալը. «Մեծարե՛նց մէկն է մեր այն **բանաստեղծներէն, որ** զոհ **գնաց** թոբախտին»։ այստեղ յարաբերեալը **բանաստեղծներ** գոյականն է, որովհետեւ զոհ գացողները բանաստեղծներն են, սակայն խօսողին կամ գրողին մտքին մէջ այնքան տիրական ներկայութիւն է **Մեծարե՛նց** կամ **մէկն**, որ ահա յարաբերականը համաձայնած է ասով ու դրուած է եզակի, նոյնպէս ալ բայը անշուշտ, մինչդէռ պէտք է ունենայինք. «Մեծարե՛նց մէկն է մեր այն **բանաստեղծներէն, որոնք** զոհ **գացին** թոբախտին»:

Ծանօթ.– Ուրիշ բան է. «Մեծարե՛նց մեր բանաստեղծներէն մէկն է, որ զոհ գնաց թոբախտին»,– ուր մնացեալ բանաստեղծները թոբախտի զոհ չեն:

Նաեւ՝

- Խորհրդային Միութիւնը առաջինն է այն **պետութիւններէն, որոնք** ճանչցան Իսրայէլի անկախութիւնը:

- Քուկդ ամենէն առարկայականն էր այն **գրախօսականներուն, որոնք** գրուեցան այս գիրքին մասին:

Այս կառոյցները ունին հետեւեալ բոլորովին համարժէք տարբերակները՝ ոճական շեշտուած առանձնայատկութեամբ.

- Խորհրդային Միութիւնը պետութիւններէն **առաջինն** էր, **որ** ճանչցաւ Իսրայէլի անկախութիւնը:

- Քուկդ գրախօսականներուն ամենէն **առարկայականն** էր, **որ** գրուեցաւ այս գիրքին մասին:

Տեսնե՛ք նաեւ հետեւեալը՝

- Դուն այն **երիտասարդներէն** ես, **որոնք** զուրկ են սորվելու սերէն:

Դուն երիտասարդներէն **ա՛յն** ես, որ զուրկ է սորվելու սերէն:

Առաջին տարբերակին մէջ երիտասարդները եւ դուն հաւասարապէս զուրկ էք սորվելու սերէն: Իսկ երկրորդ տարբերակին մէջ միայն դո՛ւն զուրկ ես այդ սերէն:

- Արան մէկն էր այն **մարտիկներէն, որոնք** բնաւ չնահանջեցին:

Արան մարտիկներէն այն **մէկն** էր, որ բնաւ չնահանջեց:

Առաջին տարբերակին մէջ մարտիկները եւ Արան բնաւ չնահանջեցին: Իսկ երկրորդ տարբերակին մէջ միայն Արան չնահանջեց:

§176ա. Կրնայ պատահիլ, որ նոյն գոյականը իբրեւ յարաբերեալ ծառայէ երկու (նոյնիսկ անելի) տարբեր ստորադաս նախադասութիւններու. օրինակ՝ «Այսօր մեզի այցելեց այն աղախինը, **որ** տարիներ շարունակ ծառայած էր մեր ընտանիքին եւ **որմէ** այնքան գոհ մնացեր էինք»: Այս պարագային երկու ստորադաս նախադասութիւնները կը յաջորդեն իրարու եւ անոնց միջեւ կը դրուի **եւ** շաղկապը, որուն առջեւ ստորակէտ չի դրուիր, ինչպէս ըրած ենք, կամ ալ շաղկապի փոխարէն կը դնենք ստորակէտ մը միայն:

Այս կառոյցը ունեցող նախադասութիւնը, ուր երկու (կամ անելի) ստորադասները կը լրացնեն նոյն գոյականը, – որ այստեղ «աղախինը» յարաբերեալն է, – կը կոչուի «համաստորադասական բարդ նախադասութիւն» (անելի մանրամասն տեսնել **§97ա, 4, բ**):

Նաեւ՝

- Դուն արժանի էիր այս վկայականին, **որ** այնքան զոհողութեամբ ստացար եւ **որուն** կը ձգտէիր պատանի հասակել:

- Զիմա պիտի ծառայէք այն մարդոց, **որոնք** սիրայօժար որդեգրեցին ձեզ եւ **որոնց** կը պարտիք ձեր ամբողջ բարօրութիւնը:

§176բ. Կրնայ պատահիլ նաեւ, որ նոյն նախադասութեան երկու տարբեր անդամները իբրեւ յարաբերեալ ծառայեն երկու տարբեր ստորադաս նախադասութիւններու. օրինակ՝ «Այս **գիրքերը, որոնց** բովանդակութեան ծանօթացաք, գրուած են հինգերորդ **դարուն, որ** հայ մշակոյթի ոսկեդարը կը համարուի»: Գլխաւոր նախադասութիւնն է «Այս **գիրքերը** գրուած են հինգերորդ **դարուն**»: Այս պարագային պէտք է իւրաքանչիւր յարաբերեալէն անմիջապէս ետք զետեղել իր ստորադասը, ինչպէս ըրած ենք բերուած օրինակին մէջ:

Այս կառոյցը ունեցողը կը կոչուի «տարաստորադասական բարդ նախադասութիւն»:

Նաեւ՝

- Այս **բանաստեղծութիւնը, որմէ** դուք այնքան կ'ախորժիք, գրած է **պատանի մը, որ** միայն քսան տարի ապրեցաւ:

- Այս յարաբերական **խաղաղութիւնը, որ** կը վայելենք հիմա, կը պարտինք մեր քաջարի **զինուորներուն, որոնք** անդու կը պաշտպանեն մեր սահմանները:

§176գ. Տեսնենք հետեւեալ օրինակը. «Կաստոնի շրթներուն ճմռթկուք մը կը գծուի **որ** կրնայ “պատռուող ժպիտ” կոչուիլ եւ **որոնց** մէկ անկիւնէն կը յայտնուի ոսկեգօծ շնատամը» (ԳՊ, «Կրկնագիր մարդը», էջ 26):

Այս բարդ նախադասութիւնը կը կաղայ երկու պատճառներով. ա) որովհետեւ անոր ստորադաս բաղադրիչները իրենց տեղը չեն գտնուիր,

բ) միև կողմէ՝ հեղինակը **եւ** շաղկապով կապած է երկու ստորադաս նախադասութիւններ, որոնք որեւէ համադասութիւն չեն ներկայացներ, հետեւաբար գոյութեան իրաւունք չունի ան:

Ուրեմն՝

- որ կրնայ «պատռուող ժպիտ» կոչուիլ, – այս ստորադաս նախադասութիւնը պէտք է յաջորդէր «ճմռթկուք» յարաբերեալին:

- որոնց մէկ անկիւնէն կը յայտնուի ոսկեգօծ շնատամը, – իսկ այս մէկը պէտք է յաջորդէր «շրթներուն» յարաբերեալին:

Սրբագրենք այս թերութիւնները. «Կաստոնի շրթներուն, որոնց մէկ անկիւնէն կը յայտնուի ոսկեգօծ շնատամը, կը գծուի ճմռթկուք մը, որ կրնայ “պատռուող ժպիտ” կոչուիլ»:

1. Յարաբերեալի գեղջում

1. Յարաբերեալի գեղջումը սովորական էր գրաբարի մեջ. օրինակ՝ «Ի միջի ձերում կայ, **գոր** դուքն ոչ գիտէք» (Յովհաննու, Ա/26): «[Սամփոն] ոչ պատմեաց հօր իւրում եւ մօր իւրում, **գոր** արար» (Դատաւորաց, Ժդ/6): «Ահաւասիկ առնեմք, **գոր** ի քսան ամաց հետէ ոչ ոք իշխեաց առնել» («Ճաշակ ոսկեղէն դպրութեան», 1886, թիւ 1): Շատ աւելի սովորական էր նախադասութիւն մը սկսիլ յարաբերական դերանունով. օրինակ՝ «Թարգմանչաց» շարականը. «**Որք** գարդարեցին տնօրինաբար զիմաստս անեղին...»: Նաեւ՝ «Երանի **ում** թողութիւն եղէ մեղաց»: «**Որ** երկայնամիտդ ես առ ամենեսեան, մի՛ անտես առներ գապաւինեալս ի քեզ»: «Դու ոչ մտանես, եւ **գորս** մտանեն՝ ընդդէմ կացեալ արգելուս»: Շարականներու մէջ շատ տարածուած են նաեւ այնպիսի նախադաս յարաբերականներ, որոնց յարաբերեալը, որ կոչական մըն է, դրուած է աւելի անդին. օրինակ՝ «**Որ** գնախամօրն գյանցանս լուծեր ծննդեամբ քո, **Սուրբ կոյս**»:

§177. Բացառուած չէ, որ խօսողը կամ գրողը գեղջէ գերադաս նախադասութեան յարաբերեալը, երբ շատ բացայայտ է ան կամ անոր գեղջումը որեւէ շփոթի տեղիք չի տար: Այդպիսի օրինակներ կը հայթայթէ Պարոնեանի «Մեծապատիւ մուրացկաններ»-ուն այն դրուագը, ուր տիկին Շուշան հարսնացուներ կը բնութագրէ Աբիսողոմ աղային.

«Քու ըսած աղջիկներուդ մէջ անանկներ ալ կան, որ իրենց ուզած մէկը կը սիրեն եւ շատ անգամ անոր հետ գեղ մը կը փախչին:

- Բայց **կան** ալ, **որ** վրադ կը խենթանան...
- Բայց **կան** ալ, **որ** ամիս մը իրենց սիրածին հետ կ'ապրին...
- Բայց **կան** ալ, **որ** վայրկեան մը քովէդ չեն բաժնուիր...»:

Չեղջուած են **կան** ստորոգիչի ենթակաները, որոնք ենթադրուած են ըլլալ **որ** յարաբերականին յարաբերեալները:

Նաեւ՝

«Կը ճանչնամ դեմքերը, միայն թէ **կան, որոնք** այլեւս չեմ յիշեր» (ԳՊ, «Սեմեր», էջ 18):

«Եթէ **գտնուին, որոնք** մերժեն ձեզի միանալ՝ սպառնացէք...» (ԵՕ, «Փանջունի ի Վասպուրական», Է. Նամակ):

«Անց են կացել, **ով** կային, հիմի հերթը կը գայ մեզ» (ՅԹ, «Քառեակներ»):

«Պատուհաններից եւ պատշգամբից դիտողների մէջ **կային, որոնք** դժգոհում էին այդ աղմուկից, **կային, որոնք** միայն դիտում էին, բայց եւ **կային, որոնք** հիանում էին» (Ակսել Բակունց):

2. Յարաբերեալ նախադասութիւն

§177ա. Արդի հայերէնի մէջ շատ տարածուած են այն կառոյցները, ուր

յարաբերեալը սոսկ բառ մը չէ, այլ ամբողջ գերադաս նախադասութիւնն է. այս պարագային «որ» յարաբերականին ուղիղ (ուղ.-հայց.) ձեւին փոխարէն կը կիրարկուի «ինչ որ». օրինակ՝ «Աները ամեն առիթով շրջապատին կը յիշեցներ կատարած օգնութիւնը, **ինչ որ** շատ կը նեղացներ զինք»։ Ուրեմն զինք նեղացնողը օգնութիւնը չէ, այլ այդ օգնութեան՝ ամեն առիթով շրջապատին յիշեցումը, այլ խօսքով՝ ամբողջ գերադաս նախադասութիւնն է։ Նաեւ՝ «Ուսուցիչները գիշերօթիկներուն հետ կ'ընթերին, **ինչ որ** ցոյց կու տար հաստատութեան մէջ տիրող հաւասարութիւնը»։ «Գիւղացիները առուին մէջ կը լուային իրենց գորգերը, **ինչ որ** մեծ առաւելութիւն մըն էր անոնց համար»։ «Աշկերտը մէկ-մէկ շերտ մը միս կը նետեր բերանը, **ինչ որ** չէր վրիպեր վարպետին աչքէն»։

Ինչ որ յարաբերականին փոխարէն յաճախ կը դրուի «բան մը, որ». օրինակ՝ «Աները ամեն առիթով շրջապատին կը յիշեցներ կատարած օգնութիւնը, **բան մը, որ** շատ կը նեղացներ զինք»։ Նկատել, որ «բան մը» ստորակետով կը տրոհուի թէ՛ առջեւէն, թէ՛ ետեւէն։ Նաեւ՝ «Փռապանը կը յօժարէր ամբողջ շաբաթը պարտքով տալ հացը, **բան մը, որ** շատ կը յարմարէր իր նիւթական կացութեան»։

«**Ինչ որ**» եւ «**բան մը, որ**» ընդհանրապէս փոխանակելի են ուղղ.-հայց. կիրարկութեան պարագային, սակայն «**բան մը, որ**»-ը կիրարկելի է բոլոր հոլովներով, յատկութիւն մը, որմէ զրկուած է «**ինչ որ**»-ը. օրինակ՝

*** Ան յօժարեցաւ տարիով մը յետաձգել վճարումն, **բան մը, որ** մեծապէս դիւրացուց գործս։

*** Ան յօժարեցաւ տարիով մը յետաձգել վճարումն, **բան մը, որուն** համար երախտապարտ եմ իրեն։

*** Ան յօժարեցաւ տարիով մը յետաձգել վճարումն, **բան մը, որմէ** շատ օգտուեցայ ես։

*** Ան յօժարեցաւ տարիով մը յետաձգել վճարումն, **բան մը, որով** փարատեց անմիջական մտահոգութիւններս։

Ինչպէս կը նկատենք, «բան մը» լեզուական հոյակապ յենարան մըն է, որմէ կարելի է ազատօրէն օգտուիլ ըստ պատշաճութեան։ Սակայն բացառուած չէ նաեւ փոխարէնը կիրարկել «որ» յարաբերական դերանունի թեք հոլովները. օրինակ՝

«Վերջին յիսունամեակի ընթացքին հայ կեանքի աննպատակ պայթարներուն մէջ մաշեցաւ եւ սպառեցաւ հայութեան աւիւնն ու կրակը, **որուն** հետեւանքով մարդիկ այսօր կը սարսափին անյետաձգելի ու կենսական հարցերու առիթով իսկ հրապարակ իջնելու եւ ճշմարտութիւնները բարձրաձայն յայտարարելու եւ պաշտպանելու» (Վ. Մխիթարեան, «Թափանցիկութիւնն ու հաշուետւութիւնը...», էջ 39)։

Եւ վերջապէս **բան** (մը, որ) անորոշ գոյականը,– որ շատ կը մօտենայ անորոշ դերանուններուն,– կարելի է փոխարինել իմաստակիր

այնպիսի բառով մը, որ ձեռով մը իր մէջ կը խտացնէ ամբողջ գլխաւոր
նախադասութեան միտքը. օրինակ՝

- Թշնամին վերջին գրոհ մըն ալ փորձեց մեր դիրքերուն վրայ, **սխալ մը**, որ
շատ սուղ արժեց իրեն:
- Գիւղի ագարակներէն կարելի էր ճարել թարմ կաթ, հաւկիթ, սեր ու
մածուն, **առաւելութիւն մը**, որմէ զրկուած էինք քաղաքաբնակներս:
- Ընկերները առաջարկեցին փակել իր պարտքերը, **պատեհութիւն մը**,
որմէ չկրցաւ օգտուիլ:
- Տանիքը ծածկեցին կղմինտրով, **սովորութիւն մը**, որ վաղուց
անհետացած էր շրջանին մէջ:
- Անբացատրելի փոյթով մը փակեցին դպրատունը, **լոյսի այդ օճախը**, որով
այնքան կը հպարտանային անցեալին:
- Ան երբեմն իր կոկորդէն իսկ կտրեց՝ օգնելու համար չքաւորներուն,
առաքինութիւն մը, որ ամենուն տրուած չէ:

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԸ ԵՒ ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ¹

ՈՐ ԴԵՐԱՆՈՒՆԻ ՀԱՅՑԱԿԱՆԸ

§178. Մխիթար Սեբաստացի, որ հեղինակն է աշխարհաբարի առաջին քերականութեան², տեղ չէ տուած **զոր** եւ **զորս** հայցականներուն:

Անկէ աւելի քան դար մը ետք՝ 1853-ին, Նահապետ Ռուսինեան Պոլիս հրատարակուած առաջին քերականութեան³ մէջ նմանապէս անտեսած է **զոր** եւ **զորս** հայցականները:

Նոյն տարին հրատարակուած աշխարհաբար առաջին Աստուածաշունչը իր կարգին տեղ չէ տուած յիշեալ հայցականներուն:

Տասը տարի անց Արսէն Այտընեան իր «Քննական քերականութիւն»-ին մէջ (էջ 51) **որ** եւ **որոնք** դերանունները հոլոված է սա՛ կերպ.

որ	որու	որմէ	որով
որոնք	որոնց	որոնցմէ	որոնցմով

Ուր **որ** եւ **որոնք** ձեւերուն առջեւ գրուած է **ուղղական-հայցական**: Այլ խօսքով՝ ան իր կարգին վտարած է **զոր** եւ **զորս** հայցականները:

Ի՞նչ կը նշանակեն այս բոլորը,– պարզ է, կը նշանակեն, որ արեւմտահայերէնի այս առաջին տեսաբանները աշխարհաբարին համար չէին ընդունել յարաբերական դերանունի հայցական հոլովի յատուկ ձեւ մը, եւ ինչպէս է պարագան բոլոր գոյականներուն, բերուած դերանուններն ալ իրենց այս սկզբնաձեւերուն մէջ նկատուած են թէ՛ ուղղական, թէ՛ հայցական: Այսպէս նկատած էին անոնք, որովհետեւ **զոր** եւ **զորս** ձեւերը վաղուց անհետացած էին աշխարհաբար խօսող ռամիկի գիտակցութենէն ու բերնէն,– ճիշտ ինչպէս այսօր ալ անոնք անհետացած են,– եւ յատկապէս բերնէն անոնց, որոնք գրաբարին անտեղեակ են ու գրաբարեան ձեւեր արուեստականօրէն չեն պատուաստել աշխարհաբարի վրայ: Եւ ճիշտ այս վերջին բանն է, որ ըրին հետագայ քերականները՝ յատկապէս Չապել Ասատուրը եւ Յովհաննէս Գազանճեանը, որոնք հայերէնի քերականութիւնը ձեւեցին ֆրանսերէնի վրայ, ուր ուղղականն ու հայցականը խստիւ զանազանուած են: Նոյն ոգիով վարուեցան նաեւ գրողները, որոնք աշխարհաբարին վրայ բռնազբօսաբար պատուաստեցին **զոր**-ը եւ **զորս**-ը. պատուաստ մը, որմէ ոչինչ շահեցաւ մեր արդի լեզուն եւ որուն համար որքան շունչ կը վատնեն մեր ուսուցիչները եւ աշակերտները, չհաշուած այն զուարճալի, այլեւ ծիծաղելի սխալները, որոնք կը գործուին քիչ մը ամեն տեղ ու ամեն առիթով:

Եթէ նման պատուաստի մը քաշքշուքը մասամբ ներելի էր նախաեղեռնեան սերունդներուն, քանի անոնց բոլորին մտքին մէջ տակաւին թարմ էր գրաբարի քերականութիւնը (չմոռնանք, որ աշխարհաբարի քերականութիւնը առաջին անգամ 1893-ին

1. Հայցականի աւելի խոր իմացումին համար նկատի ունենալ նաեւ **§109, §110, §111, §112, §113**:
2. «Դուն քերականութեան աշխարհաբար լեզուին հայոց», Վենետիկ, 1727, էջ 31:
3. «Ուղղախօսութիւն» էջ 19:

մուտք գործած է պոլսահայ դպրոցներուն մէջ), ապա յետեղեռնեան սերունդներուն համար ան պարզապէս անկրելի բեռ մըն էր, որուն ո՛չ տիրացան անոնք, ո՛չ ալ պահպանեցին զայն. արեւմտահայը, – ներառեալ այս տողերը գրողն ու կարդացողներդ, – **զոր** եւ **զորս** չի գործածեր բանաւոր խօսքի մէջ, չըսելու համար, որ նման գործածութիւն մը այսօր նոյնիսկ ծիծաղելի պիտի հնչէր իր ժամանակավրէպութեամբ. այլ հարց՝ թէ շատեր զանոնք կը գործածեն գրաւոր խօսքի մէջ: Սակայն լեզուի մը իրական պատկերը բանաւոր խօսքն է. գրաւորը անոր նուիրագործումն ու յաւերժացումն է միայն:

§179. Եթէ իրապէս համատարած ըմբռնելի ու ընդունելի համեմատութեամբ կիրարկելի ըլլար ան, ապա կարելի էր աչք գոցել՝ յանձնելով զայն պատմութեան դատաստանին, ու այլեւս չխօսիլ այդ մասին. սակայն այս չէ պարագան: Մեր դպրոցականները ոչ մէկ ատեն բաւարար չափով հասկցած ու կիրարկած են այս հայցականները. դասարանին մէջ, ի գին մեծագոյն զոհողութիւններու, մէկ-երկու յառաջադէմ տղաք կը յաջողին քանի մը ճիշտ օրինակներ տալ, սակայն հազիւ զբօսանքի ելած՝ աշակերտ թէ ուսուցիչ կը վերադառնան իրենց սովորական աշխարհաբարին՝ արտաքսելով **զոր**-ն ալ, **զորս**-ն ալ, որոնք այլեւս հարազատ չեն ո՛չ աշակերտին, ո՛չ ալ զանոնք ուսուցող ուսուցիչին: Գալով մամուլին ու գրական կամ գրաւոր երկերու՝ ամենէն անելի այստեղ կը կիրարկուի հայցական հոլովը, սակայն ի գին որքա՞ն ու ինչպիսի՞ ծիծաղելի սխալներու, եւ այս՝ գրիչին տակ այնպիսի գրողներու, խմբագիրներու ու մտաւորականներու, որոնք այլապէս բաւական լաւ կը գրեն մեր լեզուն, բայց կը սխալին հայցականի առթիւ, որովհետեւ հայցական հոլովը խորթ է աշխարհաբարին: Ստորեւ քանի մը օրինակներ՝

- Իւրաքանչիւր անձ պէտք է ունենայ իր անհատական **սննդականոնը**, **զորս** կ'որոշուի բժիշկին կողմէ:
- Կը պատրաստէ գոց-կարմիր **հեղուկ մը**, **զորս** կը գործածուի փայտեր փայլեցնելու նպատակով:
- Ստացած են կարգ մը **բողոքներ**, **զոր** անպայմանօրէն պիտի հետապնդուին:
- Անոնք չեն կրնար արտայայտել իրենց **նեղութիւնն** ու **ջղայնութիւնը**, **զորս** ժամանակի ընթացքին կուտակուելով ենթակաները կ'առաջնորդեն հիւանդութիւններու եւ յաճախ մահուան:
- Տակաւին ոչ ոք գիտէ կեանքի այն բոլոր **տեսակները**, **զորս** կրնան գոյութիւն ունենալ տիեզերքի մէջ:
- Անոնց առջեւ կը գտնուի որբուհի մը, **զոր** տասնեակ մը տարիներ անցուցած էր որբանոցէն ներս:
- Կ'ընդունին շարունակել յարաբերութիւն մը, **զոր** հանգստութիւն, երջանկութիւն եւ ապահովութիւն չի խոստանար:

- Առաջին բանը, **զոր** աչքին զարկաւ... (Չ. Պիպեռեան, «Մրջիւններու վերջալոյսը»):
 - Այն պայմաններուն մէջ, **զորս** կը տիրէր հայրենադարձութենէն առաջ («Մասիս», ԱՄՆ, 2009, էջ 12ա):
 - ...առաջարկ մը, **զոր** մերժուեցաւ մօրս հիւանդութեան պատճառաւ («Կամար», թիւ 19, էջ 63):
 - Վկայուած եմ նախնական կրթութեամբ, **զոր** ստորագրուեցաւ եւ կնքուեցաւ (անդ):
 - Որքա՞ն կը ճանչնանք այն պայմանները, **զորս** Միկոյեանը մղեցին զայն ստորագրելու (Սագո Արեան):
 - Ամբողջ շահը, **զոր** կ'ապահովուի այս գործէն, հաւատարմօրէն պիտի տրամադրուի աւետարանչական նպատակներու (Ե. Քասունի, «Քնն. տեսութիւն...», էջ 524):
 - Բացատրութիւն մը կը գտնենք Լիոն պապին մօտ, **զոր** կը մեջբերուի Միխիթար Սեբաստացիի կողմէ («Հասկ», թիւ 8-9, 2014, էջ 726):
 - Տունը չունէր այն շքեղութիւնը, **զորս** ունէր իր աշխատատեղին (Ռ-Հ, ա., 172):
- Սխալ գործածութեան օրինակներ ունի մինչեւ իսկ Դանիէլ Վարուժանը.
- Առաջ կու գայ այն հանգամանքը, **զոր** ցուցամոլութեամբ եւ այլասիրութեամբ կը մեկնուի (Նամականի, «Վերքը կ'արիւնի»):
 - Երիցս զգուելի էնթրիկներ, **զոր** ի գործ դրուեցաւ... փարախէն ոչխարներ բշտելու համար (անդ):
 - Երկիրը վերականգնեց արդարութիւնը, **զոր** պահ մը մոռացումի էր մատնուած (Յակոբ Աւետիքեան, «Պայթար», թիւ 163, էջ 3):

§180. Արեւմտահայերէնը պէտք չունի այս ամբողջ արուեստականութեան եւ մանաւանդ այս բոլոր սայթաքումներուն. **ծառը, որ կը տեսնես** եւ **ծառը, զոր կը տեսնես**, այնպէս ալ՝ **ծառերը, որ կը տեսնես** եւ **ծառերը, զորս կը տեսնես** զոյգերը իմաստային ու ընկալչական ոչ մէկ տարբերութիւն ունին. տարբերութիւնը երկրորդ ձեւերու ճոռոմութեան եւ ժամանակավրէպութեան, մանաւանդ անուսուցանելիութեան մէջ կը կայանայ միայն: Միւս կողմէ՝ իմաստային ոչ մէկ մթութիւն կամ շփոթ կը ներկայացնեն **ծառը, որ կը բուսնի** եւ **ծառը, որ կը խնամես**:

Մեր լեզուն լիովին կրնայ գոհանալ ուղիղ ինդիքը արտայայտելու համար (complément d'objet direct) մէկ ու միասնական **որ** դերանունով՝ թէ՛ իբրեւ եզակի, թէ՛ իբրեւ յոգնակի, ինչպէս վերը բերուած օրինակներուն մէջ է, պահպանելով միաժամանակ անոր աւանդական կիրարկութիւնը իբրեւ յարաբերական դերանուն՝ ենթակայի պաշտօնով եւ եզակի թիւով:

Ծանօթ.– Անհեթեթ պիտի ըլլար, **որ**-ին կից՝ իբրեւ հայցական յոգնակի կիրարկել **որոնք**-ը, ինչպէս շատեր կ'ընեն. այսինքն՝ «ծառը, **որ** կտրեցիր»

1. Աստուածաշունչի առաջին աշխարհաբար հրատարակության մեջ՝ 1853-ին, **գոր** եւ **գորս** չկայ. օրինակ՝ «Ո՛վ հայր՝ անոնք **որ** դուն ինձի տուիր, կ'ուզեմ որ ո՛ւր որ ես եմ, անոնք ալ իմ հետս ըլլան, որպէսզի տեսնեն իմ փառքս՝ **որն որ** ինձի տուիր» (Յովի., ԺԷ/24) հետագային դարձած է «Յայր, կը փափագիմ ուր որ ես ըլլամ, հետս ըլլան նաեւ անոնք, **գոր** ինձի յանձնեցիր, որպէսզի տեսնեն իմ փառքս՝ **գոր** ինձի տուիր» (Վենետիկ, ս. Ղազար, 1960):

եւ «ծառերը, **որոնք** կտրեցիր»: Նախ շատ ճապարղ է այս **որոնք**-ը իբրեւ ուղիղ խնդիր. երկրորդ՝ **որոնք**-ը բաւական խոր հաստատուած ու գիտակցուած է արդի արեւմտահայուն լեզուագագացողութեան մէջ իբրեւ հոլովը ենթակայի. միւս կողմէ՝ գրաբարի թէ աշխարհաբարի մէջ **եզակի** յարաբերական դերանունը շատ յաճախ կը կիրարկուէր **յոզնակի** յարաբերեալի կից. օրինակ՝ «Սկսաւ խօսել զանձնէ իւրմէ **զանօրէնութիւնս, գոր** իւր չէր գործեալ» (Փաւստոս Բուզանդ, Դ, 3). «Յերիք օտար սանդուղներէն ելլեն վեր **նոքերոյ, գոր** օր մ'ափերուս մէջ տաքցուցի» (ԴՎ, «Կարօտի նամակ»),– այնպէս որ բոլորովին աննախընթաց երեւոյթ մը չէ մեր առաջարկածը: Ֆրանսերէնն ու անգլերէնը, այլեւ արաբերէնը, որոնք այնքան առնչուած են մեր լեզուամտածողութեան, ուղիղ խնդիրին համար միայն մէկ ձեւ ունին՝ եզակի եւ յոզնակի: Իսկ թրքերէնը ունի միայն մէկ ձեւ՝ **քի**, որ հաւասարապէս թէ՛ ուղղական է, թէ՛ հայցական, թէ՛ եզակի, թէ՛ յոզնակի: Պարագան ճիշտ նո՛յնն է արաբերէնին եւս, ուր նոյն դերանունը կը կատարէ թէ՛ ենթակայի, թէ՛ ուղիղ խնդիրի պաշտօնը, թէ՛ եզակի եւ թէ՛ յոզնակի թիւերով¹:

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՀԱՅՏԱԿԱՆ

§181. Իսկ ինչպէ՞ս վարուիլ այն միւս հատուկնտ հայցականներով՝ **զիս, քեզ, զինք, զայն, մեզ, ձեզ, զիրենք, զանոնք**, որ աշխարհաբարը ժառանգած է գրաբարէն. ասոնք կը պահուին, քանի ասոնց գիտակցումը եւ ճիշտ կիրարկումը շատ պարկեշտ սահմաններու մէջ տեղի կ'ունենայ առայժմ, թէեւ տրական հոլով ուղիղ խնդիրի կիրարկութիւնը, յատկապէս անձի անուններու պարագային, սկսած է բաւական գետին շահիլ սփիւռքահայ իրականութեան մէջ՝ մամուլ եւ գեղարուեստական գրականութիւն հաւասարապէս. կարծեք սկսած ենք ուղղուիլ դէպի հոն, ուր արեւելահայերը աւելի քան մէկուկէս դար առաջ կողմնորոշուած էին արդէն:

Կը պահուի **զո՛վ** հարցական դերանունը նմանապէս, որ միայն անձի անունի փոխարէն կը կիրարկուի: Ասոր կը համապատասխանէ **ովքե՛ր** յոզնակին, որ բնութեամբ ուղղական է, թէեւ ի պահանջել հարկին կը կիրարկուի նաեւ իբրեւ հայցական՝ ոչ այնքան վայելչութեամբ, սակայն լեզուն ուրիշ ընտրութիւն չունի. օրինակ՝

- **Չո՛վ** ընտրեցիք:

- **Ովքե՛ր** ընտրեցիք:

Խորշելի է **զորո՞նք**-ը, որ ոմանք կը կիրարկեն բռնագբօսաբար:

Այս ծիրէն ներս ունինք **ո՞րը** եւ **ո՞ր մէկը** եզակի հարցական դերանունները, որոնք նմանապէս ուղղական ու հայցական են եւ կիրարկելի են թէ՛ անձի, թէ՛ իրի համար. հայցականի օրինակներ՝

- Գիրքերէն **ո՞րը (ո՞ր մէկը)** ընտրեց:

- Տղոցմէ **ո՞րը (ո՞ր մէկը)** կանչեմ:

Այս երկուքին կը համապատասխանէ **որո՞նք** յոգնակի հարցական դերանունը, որ ուղղական ու հայցական է հաւասարապէս. հայցականի օրինակներ՝

- Այս գիրքերէն **որո՞նք** ընտրեց:

- Այս տղոցմէ **որո՞նք** կանչեմ:

Ծանօթ.– **Ովքե՞ր** եւ **որո՞նք** հոմանիշ են, սակայն նոյնանիշ չեն եւ չեն կրնար զիրար փոխարինել: **Ովքե՞ր**-ը բացարձակ անծանօթի կ'ակնարկէ. «Ովքե՞ր են եկողները» եւ «Ովքե՞ր ընտրեցիք» հարցումները ուղղողին համար **ովքե՞ր**-ը բոլորովին անծանօթ անձեր են: Մինչդեռ «Որո՞նք են եկողները» եւ «Որո՞նք ընտրեցիք» հարցումները ընողին համար՝ այդ եկողներն ու ընտրուածները յարաբերաբար ծանօթ ամբողջութեան մը կը պատկանին եւ իրենք ալ յարաբերաբար ծանօթ են՝ իբրեւ այդ ամբողջութեան բաղադրիչ անդամներ: «Չաւակներէդ որո՞նք կարգեցիր»,– հարցումը ուղղողը խօսակիցին զաւակներուն բոլորին ծանօթ է, եւ այդ պատճառով ալ չ'ըսեր. «Չաւակներէդ ովքե՞ր կարգեցիր»:

Տեսնել այս դերանունին նաեւ գործիական հոլովածեւերը՝ **որով-որմով**, «**Բազմածեւ գրողդ բառեր**» գլուխին մէջ, §1:

ԽՆԴԻՐ ԵՒ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆ

§182. Լայն առումով **խնդիր** կը կոչենք այն գոյականը կամ առարկայանիշ բառը, որ որեւէ հոլով առնելով կը լրացնէ մասնաւորաբար բայ մը, ինչպէս նաեւ գոյական մը, ածական մը, դերանուն մը, մակբայ մը, կապ մը, վերաբերական մը, ձայնարկութիւն մը. օրինակ՝

- Եղեգնեայ **գրչով** որք տունս **երգեցի**...:
- Այստեղ ինկաւ... **խոցը կուրծքին, զէնքն ափին**...:

Փա՛ռք Աստուծոյ՛:

- Պահ մ'իր **գութին խուլ**՝ կը մղէ ի բաց... :
 - **Ձեզմէ ո՞վ** այս նամակը պիտի տեղ հասցնէ...:
 - **Յրթիռէն արագ** սուրաց:
 - Ամեն խայտանք ջախջախեցի **սրտիս մէջ**...:
 - **Երանի՛ աղբատներուն**...:
 - **Աւա՛ղ փառացս** անցաւորի:
- Վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ:**

Ընդգծուած բառերը խնդիրներ են յաջորդաբար՝ բայի (**երգեցի**), գոյականի (**խոցը**), ածականի (**խուլ**), դերանունի (**ո՞վ**), մակբայի (**արագ**), կապի (**մէջ**), եղանակաւորող բառի (**երանի՛**), ձայնարկութեան (**աւա՛ղ, վա՛յ**):

Ստորեւ պիտի տեսնենք միայն բայական եւ կապական խնդրառութեան կարգ մը պարագաներ, որոնց իմացումը արեւմտահայերուս մէջ սովորաբար թերի կը կատարուի դպրոցական, – ու ոչ միայն դպրոցական, – տարիներուն եւ այդպէս ալ կը մնայ այնուհետեւ:

ԲԱՅԱԿԱՆ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆ

§183. Բային խնդրառութիւնը կախեալ է անոր սեռէն: Եթէ բայը մենիմաստ է, ան կ'ունենայ կայուն սեռ մը եւ կայուն խնդրառութիւն: Իսկ բազմիմաստ բայը կրնայ ունենալ տարբեր սեռեր, – եւ խնդրառութիւն, – իմաստներուն թելադրանքով. օրինակ՝ **զարնել** հարուածել իմաստով չէզոք է (Թորոս զարկաւ Մարկոսին), իսկ որսալ կամ սպանել իմաստով ներգործական է (Որսորդը կաքաւ մը զարկաւ):

Ընդհանրապէս բայը կ'ունենայ մէկ կայուն սեռ՝ **ներգործական** կամ **չէզոք**, եւ ասոնց վրայ կը ձեւաւորուին միւս երկու սեռերը՝ **պատճառականը** (կամ անցողականը) եւ **կրաւորականը**: Օրինակ՝ **երգել**՝ ներգործական, **երգուիլ**՝ կրաւորական, **նստիլ**՝ չէզոք, **նստեցնել**՝ պատճառական:

§184. Ամեն ներգործական բայ կը բնորոշուի հայցական հոլով ուղիղ խնդիր առնելու յատկութեամբ. օրինակ՝ **նամակ** գրել, **հաց** կիսել, **պտուղ** քաղել եւ այլն, ուր **նամակ, հաց, պտուղ** հայցական հոլով ուղիղ խնդիրներ

1. Աստուծոյ փառքը –
Աստուծոյ՝ սեռական հոլով
յատկացուցիչ:
Փառք Աստուծոյ – Աստուծոյ՝
տրական հոլով խնդիր:

են: Ուղիղ խնդիրը կը պատասխանե **ի՞նչ** հարցումին, որ կ'աւելցնենք բային վրայ. օրինակ՝ **ի՞նչ** գրել (**նամակ**), կիսել (**հաց**), քաղել (**պտուղ**): Երբ ուղիղ խնդիրը անձի անուն է, ապա կ'ուղղենք **զո՞վ** հարցումը. օրինակ՝ **բարեկամը** (զո՞վ) տեսնել, **ընկերը** (զո՞վ) հրաւիրել: Ներգործական բայը, ուղիղ խնդիրի կողքին, կրնայ ազատօրէն առնել նաեւ որեւէ անուղղակի խնդիր կամ պարագայ:

Ծանօթ.– Ամեն ուղիղ խնդիր կրնայ ներկայանալ բացառական հոլովով եւս, եթէ տուեալ առարկան մասնատելի է. օրինակ՝ **հացը ուտել** եւ **հացէն ուտել**, **ջուրը խմել** եւ **ջուրէն խմել**, **պտուղը գնել** եւ **պտուղէն գնել** եւ այլն: Բացառական հոլով դրուած խնդիրը կը կոչուի **մասնական ուղիղ խնդիր**, եւ իրօք ալ ան ցոյց կու տայ բուն ուղիղ խնդիրը հանդիսացող առարկային մէկ «մասը». **հացէն** ուտել կը նշանակէ անոր **մէկ մասը** ուտել, **ջուրէն** խմել՝ անոր **մէկ մասը** խմել, այսպէս ալ միւսները: Ատուածաշունչը չէ վարանած անձնական դերանուն ուղիղ խնդիր տալ **լալ** բային. «Եւ անկեալ Յովսէփայ՝ ի վերայ երեսաց հօր իւրոյ ելա՛ց **զնա**» (Ծն., 50/1):

§185. Ասկէ կը հետեւի, որ չէզոք սեռի բայերը ընդհանրապէս ուղիղ խնդիր չեն առներ,– կրնան ազատօրէն առնել անուղղակի խնդիրներ,– այսուհանդերձ լեզուն կը գտնէ զանազան միջոցներ՝ խուսափելու համար նման կայուն կամ կաշկանդիչ օրէնքներէ եւ կը յաջողի երբեմն: Իրօք ալ շատ մը չէզոք բայեր ազատօրէն կրնան իրենց արմատը կամ թէկուզ անորոշ դերբայը կամ արմատին մերձիմաստ բառ մը իբրեւ ուղիղ խնդիր առնել. այսպէս էր գրաբարի մէջ, այնպէս է աշխարհաբարի մէջ եւս. օրինակ՝

- Ան իր վերջին **անկումը ինկաւ**:
- **Լաց** մը **լացաւ**: Նաեւ՝ **Լալ** մը **լացաւ**: Բայց նաեւ՝ **վիշտը, ցաւը լալ**: Այսպէս ալ ծանօթ առածը՝ «Տերը **տարածը կու լայ**, գայլը՝ **մնացածը**»:
- **Մտնել** մը **մտաւ**, որ ամեն մարդ նշմարեց:
- Նաեւ՝ **կռիւը կռուի, քունը քնանալ**¹ եւ այլն:
- Դու գիտես զծառայութիւնն, **զոր ծառայեցի** քեզ (Ծն. 30/26):
- Բարուք **պատերազմ պատերազմեցայ** (2 Տիմոթէոս, 4/7)

Այսպիսի ուղիղ խնդիրները կը կոչուին «ներքին խնդիր»:

Նմանապէս՝ արիւն քրտնիլ, երկար ճամբայ քալել, ճամբան երթալ, ծովեր անցնիլ (Այտ, «Քնն. քեր.», 15): Աւելցնենք՝ ծառ մագլցիլ, ձի հեծնել:

§185ա. Գեղարուեստական գրականութեան մէջ կը հանդիպինք խնդրառական անհատական բոլորովին զարտուղի օրինակներու եւս, որոնք բնաւ ալ ներքին չեն, ինչպէս ստորեւ **հեւալ** չէզոք բայի ուղիղ խնդիրը.

- Աբասիաներ, գինով լոյսէ ու տապէ,
- Օրօրուելով մաքուր **շունչ մը կը հեւան**... (ՄՄ, «Աբասիաներու...»):

1. Դեւոնդ Ալիշան ուղիղ խնդիր տուած է **ննջել** բային. «Այլ դուք ննջէք զանդորրաւետն գայն քուն» («Յիշատակ մահու եւ մեռելոց»):

Նաեւ՝ «Լռութիւնով մը ամբաւ՝ վարդերը **քեզ կը բուրեն...**
 «Լռութիւնով մը ամբաւ՝ ես միայն **քեզ կ'աղօթեմ**»:
 (Մ. Չարիֆեան, «Միայն քե՛զ». նկատել «**ամբաւ**»-ին ուղղագրութիւնը):

Կամ հետեւեալին մէջ **հոսիլ** չէզոք բայի ներգործական կիրառութիւնը.
 «Ամանորի այս գիշերը... ակնթարթ մը **ոսկի կը հոսին** աղբիւրները» (Յ. Պալեան, «Մարդը ժամանակին հետ», էջ 22):

Նոյն **հոսիլ** բայը Դ. Վարուժան ներգործաբար կիրարկած է՝ փոխելով նաեւ լծորդութիւնը. «Թեզաններն ի վար **կը հոսեն** թոքերն **արիւն** մ'անձնուրաց» («Պատգամաւորներս»):

Նաեւ՝ «Երկու հոգիներ, երկու առանձին աշխարհներ... իրար հետ կը
 նոյնանան եւ զիրար **կը ճաճանչեն**» (ՉԵ, «Վերջին բաժակը»):

Այս ծիրէն ներս երբեմն չափազանցութիւններ ալ կը գործուին, օրինակ՝
 «Գիտակցութեան նշոյլներ կ'ունենայի ու **կը խորհէի քեզ**» (ՉԵ, «Վերջին
 բաժակը»), նաեւ՝ «Իրենց մեկնելէն շատ ետքը տակաւին **կը խորհէի
 զիրենք**» (անդ), ուր **խորհիլ** բային հայցական հոլով ուղիղ խնդիրը
 արտասովոր է: Արտասովոր է նաեւ հետեւեալին «քեզ կը տառապիմ»-ը՝
 Յրանդ Նազարեանցի մէկ քերթուածին մէջ («Ծովուն առջեւ»):

- Ծո՛վ, անկարեկի՛ր ծով, կը սիրեմ քեզի,
քե՛զ կը տառապիմ անձանձրոյթ սիրով:

§186. Ուղիղ խնդիր առնելու յատկութենէն զուրկ նկատուած է մանաւանդ
 կրաւորական սեռի բայը. սակայն այստեղ ալ լեզուն խախտած է
 այդ թումբը, եւ գոնէ արեւմտեան աշխարհաբարի մէջ, հաւանաբար
 օտար լեզուներու ազդեցութեամբ, ունինք հատ ու կենտ օրինակներ՝
 կրաւորական կամ թերեւս անդրադարձ բայի ուղիղ խնդրի. այսպէս՝

- Ամբողջ **հարստութիւնս տարուեցայ**:
- Այս **իւղը** ամեն օր պէտք է **քսուիս**:
- Լման **հացը բաժնուեցէ՛ք** ձեր միջեւ:
- **Աշխատանքն ու շահը կիսուեցանք**:
- Տօներուն առթիւ նոր **զգեստ** մը **կարուեցայ**:
- Կ'ատեմ կիներն, որոնք դիմացն հայլիին
Դիմաներկեր կը շաղուեն (ԴՎ, «Տալիթա»):

Ծանօթ.– 1. **Տարուիլ** բային փոխարեն՝ նոյն իմաստով ու խնդրառութեամբ
 կը կիրարկուի նաեւ **պարտուիլ** բայը: 2. Չորրորդ օրինակը կը նշանակէ՝
 աշխատանքը երկու հաւասար մասերու բաժնեցինք, եւ իւրաքանչիւրս
 ստանձնեցինք անոնցմէ մէկը, այնպէս ալ՝ շահը:

Այսպիսիներու այլ կառոյցով փոխարինումը կ'աղաւաղէ մեր միտքը կամ
 լեզուն. օրինակ նոյն բանը չեն՝ այս իւղը ամեն օր պէտք է քսես (որո՞ւ,

ինչի՞) կամ այս իւրը ամեն օր պետք է քսեն (ովքե՞ր, որո՞ւ, ինչի՞): Միայն **քսուկիս** կրաւորականը կրնայ ցոյց տայ, որ դուն քեզի պիտի քսես զայն: Անշուշտ կարելի էր ըսել՝ «այս իւրը ամեն օր պիտի քսես դուն քեզի», – որ քերականօրէն ճիշտ է. բայց սա հայերէն չէ կամ առհասարակ լեզու չէ, այնքան ճապարհ է: Եւ ճիշտ այս ճապարհութենէն խուսափելու համար ալ լեզուն կարգ մը պարագաներու օրինականացուցած է կրաւորականին ուղիղ ինդիր առնելու յատկութիւնը, որ բնորոշ չէ այդ սեռին¹:

1. ա) Կը կիրարկուի նաեւ «պատշաճութեան կրաւորական» ըսուածը, որ յատուկ է մասնաւորաբար չէզոք բայերուն. օրինակ՝ «Այս աթոռին վրայ **չի նստուիր**»: «Այս ժամուն **կը պառկուի**»: «Անանկ մարդու խօսքին **չի վստահուիր**»: «Այդ ոտքի ամաններով վեր **կ'ելլուի**»: «Ատանկ մէկուն **կը հաւատացուի**»: «Այս աննշան բանէն **չի վախցուիր**»: Հնացած է եւ խրախուսելի չէ **ըլլալ** բայի կրաւորականի հետեւեալ կիրարկութիւնները. «[Արամ Սիւմպիւլեան] սրամտութիւն ունի եւ հաճոյքով **մտիկ կ'ըլլուի**» (ԵՕ, «Վարչութեան ծափահարները»): Օտեան ասով փորձած է կրաւորականի վերածել «մտիկ ընել» ներգործական բայը: Նոյնը՝ Օշականի գրիչէն. «Տերտերը կը բողոքէր իրենց **ըլլուած** անիրաւ գրկանքին դէմ... Բայց երբ ուշադրութիւն **ըլլուէր** իրեն...» («Խոնարհները»): Ինչպէս նկատելի է, այսպիսիները պատշաճութիւն մը, յարմարութիւն մը, հանրօրէն ընդունուած իրողութիւն մը կամ անանդոյթ մը կ'արտայայտեն: Պատշաճութեան կրաւորականը կը կիրարկուի ընդհանրապէս սահմանական ներկայի մէջ, շատ աւելի նուազ՝ անկատարի: Միւս եղանակներու ու ժամանակներու մէջ անոր կիրարկութիւնը հազուադէպ է: Նկատենք նաեւ, որ պատշաճութեան կրաւորականը, մասնաւորաբար չէզոք յառաջացածը, անենթակայ կը կիրարկուի, ինչպէս՝ **չի նստուիր, կը պառկուի, չի վստահուիր, կ'ելլուի, կը հաւատացուի, չի վախցուիր** եւ այլն: ք) Հետզհետէ իբրեւ լիարժէք կրաւորական կը գործածուին զանազան չէզոք բայեր. օրինակ՝ «70 զինծառայող **կը կասկածուին** ահաբեկչական կազմակերպութեան հետ կապեր ունենալու մէջ» («Չարթօնք», 11-10-17, էջ 1): «Յանցագործութեան մէջ **կասկածուող** Սաֆարեանը ձերբակալուած է» («Արմէնպրես», 17-8-18): «Մէկ խօսքով մենք միշտ **դաւաճանուած ենք** ու կոտորուած» («Ազդակ», 23-1-19, էջ 4): «Մեր պապերը հաւատացին այս բոլորին, **այցուեցան** ու մենք մեր կարգին **կ'այցուինք** իրենց նման» («Ազդակ», 22-3-19, էջ 5):

§187. Այս նորայայտ երեւոյթներու կողքին մեր արդի արեւմտահայերէնը կը բովանդակէ բայեր, որոնք պատմականօրէն չէզոք եղած են, օրինակ՝ **բարեւել, կարօտնալ, հաճիլ, համարձակիլ, հանդուրժել, մտիկ ընել, յանդգնիլ, սկսիլ², սպասել** եւ որոնք ներկայիս կ'ապրին իսկական սեռափոխութիւն մը, կամ թէ կարելի է առնուազն ըսել՝ դարձած են կրկնասեռ. այսպէս՝ **կարօտնալ մէկուն եւ մէկը, հանդուրժել մէկուն եւ մէկը, բարեւել մէկուն եւ մէկը, սպասել մէկուն եւ մէկը³** եւ այլն. Գ. Չոհրապ «Երջանիկ մահը» պատմուածքին մէջ ունի. «Տոբթօրը ինքը **մտիկ կ'ընէր ամենուս**» (տրական՝ անուղղակի ինդիր), իսկ քանի մը տող անդին՝ «Խելօք կեցող տղոց պէս **մտիկ ըրինք զինքը**» (հայցական՝ ուղիղ ինդիր): Նաեւ՝ «Գեորգ Յովհաննէսեան եւ կողակիցը **մտիկ կ'ընէին զիս**» (Ռ. Հատտեճեան, «Մարդիկ, որոնք...», էջ 42): Խնդրառական այս զանազանութեան մէջ իմաստային նրբերանգներ փնտռելը անելորդ է. նման տարբերութիւն չկայ, եւ բերուած ինդիքները զոյգ առ զոյգ համարժէք են եւ նոյնիմաստ: Թերեւս բացառաբար **հանդուրժել** բայի ինդիքներուն միջեւ կարելի ըլլայ աննշան տարբերութիւն մը գտնել. հայցական հոլով ինդիքը քիչ մը աւելի սաստկութիւն կը բովանդակէ, –

2. Այս բային համար Այտընեան կու տայ հետեւեալ օրինակները՝ **Գրելու սկսաւ ... Սկսաւ գրել**, այլ խօսքով նախադաս դիրքով՝ ինդիքը տրական է, յետադաս դիրքով՝ ան հայցական է: Նաեւ՝ **Կամքերնին կատարելու հաճեցաւ... Հաճեցաւ կամքերնին կատարել** (Քնն. քեր., էջ 222):

3. «Հիւրերը հասած էին արդէն եւ **քեզի կը սպասէինք...** որոշեցինք այլեւս չսպասել **քեզ**» (ՉԵ, «Վերջին բաժակը»):

որովհետեւ այս հոլովը ակելի ընդգրկուն կը դարձնէ իրմով արտայայտուող խնդիրը,– կը դրսեւորէ ակելի զօրաւոր անհանդուրժողութիւն մը:

§188. Կրկնասեռութիւնը կամ այլասեռութիւնը յաճախ կը դրսեւորուի նոյն բայի տարբերակներուն միջեւ. օրինակ՝ **կարօտնալ** ածանցաւոր բային կից ունինք նոյնարմատ **կարօտիլ** բայը, որ միայն տրական հոլով խնդիր կ'առնէ՝ «կարօտիլ բանի մը», եւ իմաստով ալ կը տարբերի նախորդէն: **Կարօտնալ** կը նշանակէ զգացական բաց մը զգալ մէկուն կամ բանի մը հանդէպ. օրինակ՝ կարօտնալ մայրը (մօրը) կամ ծննդավայրը (ծննդավայրին), մինչ **կարօտիլ** կը նշանակէ կարիքը ունենալ բանի մը, օրինակ՝ կարօտիլ խնամքի, կարօտիլ աշխատանքի, կարօտիլ առողջ մենդառութեան, կարօտիլ ճիգի եւ այլն՝ միշտ ու միայն տրական հոլով: Նման պարագայ մը կը ներկայացնէ **զիջիլ** ներգործական բայը, որ կը նշանակէ սեփական կամքովը բան մը ուրիշին տալ եւ հայցական հոլով խնդիր կը պահանջէ՝ զիջիլ տեղը, դիրքը, աթոռը, իրաւունքը, մինչ **զիջանիլ** ածանցաւոր ձեւը, որ կը նշանակէ հարկադրաբար հաւանիլ նուաստացուցիչ համարուած բանի մը, չի կրնար հայցական հոլով ուղիղ խնդիր առնել, այլ կը պահանջէ տրական հոլով խնդիր՝ զիջանիլ մէկուն, կացութեան մը, առաջարկի մը, նպաստի մը եւ այլն:

§189. **Համարձակիլ, յանդգնիլ** եւ **յօժարիլ** պատմականօրէն չէզոք սեռի բայեր են եւ տրական հոլով խնդիր կը պահանջեն կամ կը պահանջէին. օրինակ՝ կը համարձակիմ առարկելու եւ կը յօժարիմ զիջելու, որոնք սակայն այլեւս ծանր կը հնչեն, եւ մենք հակում ունինք կիրարկելու **համարձակիլ առարկել** եւ **յօժարիլ զիջիլ** խնդրային բաղադրեալ ձեւերը:

Զբաղիլ բայը նախաեղեռնեան հեղինակներէն շատերու գրիչին տակ տրական հոլով խնդիր առած է. օրինակ՝

- Գահի մը վրայ, որուն լայն թիկնատեղն է քանդակուած Բագոսը՝ եզ մ'որթերով **պսակելու զբաղած** (ԴԿ, «Հարճը»):
- Ամեն մարդ իր **գործին զբաղելու** երեւոյթ ունէր (ԵՕ, «12 տարի...»):
- Հաստափոր մսագործ մըն էր՝ պանան մը ուտելու զբաղած (ՇՇ, «Նահանջը...»):
- Անոնք շրթունքնին **ներկելու** էին **զբաղած** (անդ):
- Պանդոկապետուհին դեղձանիկին ջուրը **փոխելու** էր **զբաղած** (անդ):

Անշուշտ նոյն օրերուն կանոնական գործիական հոլով կիրարկողներ ալ կային. օրինակ՝ «Ապագային ակելի շահաբեր **գործով** մը **զբաղելու** դիտումով» (Երուխան, «Ձուկի փոխարէն»):

Յիշեալ տրական հոլով խնդիրը ընդմիշտ անհետացած է ներկայիս, եւ բայս միայն գործիական հոլով խնդիր կ'առնէ՝ **զբաղիլ պսակելով, գործով, խաղով, ընթերցումով, քարոզչութեամբ**:

Ծանօթ.– Երբեմն գեղարուեստական մտահոգութեամբ կամ անծանօթ պատճառներով հոլովական փոփոխութիւն կը կրէ շատ կայուն խնդրառութիւն մը. օրինակ՝ «Սիրտս նման է Էն փլած տներ» («Անտունի»), կամ «Հայաստանը այսօր թոնիրի **հաց կը նմանի**» (ԱԾ, «Նոր Հայաստան...», էջ 13), նաեւ մանկական ծանօթ երգը՝ «Կարմիր **խնձոր կը նմանի**...», կամ Նահապետ քուչակի հետեւեալ տողը. «Երեսդ է **լուսին նման**»,– ուր **տներ, հաց, խնձոր եւ լուսին** հայցականները պետք է դրուէին տրական հոլով:

§190. Ասոնց կողքին ունինք բայեր, որոնք նմանապէս կրկնակի սեռ ունին, ընդհանրապէս իրենց հիմնական իմաստին կից Նոր իմաստի մը յառաջացումին բերումով, որ պատճառ կը դառնայ տարբեր հոլով խնդիրի մը պահանջին, իսկ երբեմն ալ տարբեր խնդիր կը պահանջէ՝ առանց սեռը փոխելու:

Վերջացնելու համար աւելցնենք հետեւեալը. քիչ մը զարմանքով կը նկատենք, որ արեւմտահայ բառարաններու մէջ յաճախ նշանակուած են բայասեռեր, որոնք չեն համապատասխաներ մեր բարբառի արդի իրականութեան. միւս կողմէ՝ կը գտնենք նաեւ բառարաններ, որոնք ոչ մէկ սեռ նշանակած են:

*** ամչնալ**

Կ’առնէ բացառական եւ տրական հոլով անուղղակի խնդիրներ, նայած խնդիրի բնոյթին:

Երբ խնդիրը գոյական անուն է, ապա բացառական հոլով կը դրուի ան. օրինակ՝ կ’ամչնամ տնօրէնէն, դրացիներէն, կ’ամչնար ընկերներէն, առած քայլէն, ըսածէն, վերաբերումէն եւ այլն. իսկ երբ անորոշ դերբայ է, տրական հոլով կը դրուի խնդիրը. օրինակ՝ կ’ամչնամ երգելու, խօսելու, կ’ամչնար երեսիս նայելու, բառ մը արտասանելու: Անորոշ դերբային տրականը, խորքին մէջ, հեռաւոր բացառական մըն է (տեսնել այս առնչութեամբ ստորեւ **զգուշանալ** բային խնդրառութիւնը):

Որքան ալ արեւմտահայերէնին խորթ թուի, արեւելահայերէնը կրնայ այս բային տրական հոլով խնդիրը հայցական եւս կիրարկել. օրինակ՝ «Ամաչում եմ կրկին նրան դիմել...» (Ստ. Մալխասեան):

*** այցելել**

Այս բայը չէզոք է¹ եւ ունի երկու տարբեր շատ ծանօթ խնդրառութիւններ:

Անձի անուններու հետ, ան կ’առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր եւ կը պատասխանէ **որո՞ւ** հարցումին. օրինակ՝ այցելել հիւանդի, բարեկամի, ընկերոջ, ուսուցիչի (**որո՞ւ**) եւ այլն: Այս խնդրառութիւնը ենթակայ է յաճախակի խանգարումներու. օրինակ՝ «Չիս առաջին այցելողը եղաւ վիրահատող բժիշկը» («Կամար», թիւ 22, էջ 32). «Սիւլէյման գինք կ’այցելէ

1. Յ. Օշական ազատօրէն կ’օգտագործէ **այցուիլ** եւ **յաճախուիլ** կրաւորականները. իրեն կը հետեւին ուրիշներ եւս: Եւ առ այս՝ ան ունեցած է բազմաթիւ հետեւորդներ:

բանտին մեջ» (Եր. Քասունի, «Քնն. տես.», էջ 482). «Յովհաննես առաջին անգամ զինք այցելեց» (անդ, 508):

Իսկ տեղի անուններու հետ կ'առնէ հայցական հոլով լրացում մը, որ խնդրային չէ, այլ պարագայական եւ կը պատասխանէ ո՞ր հարցումին. օրինակ՝ այցելել դպրոց, եկեղեցի, հիւանդանոց, Հայաստան (ո՞ր) եւ այլն. ընդգծուած վերջին չորս լրացումները տեղի պարագաներ են: Պէտք է նկատել, որ տեղի պարագաները չեն կրնար յօդով կիրարկուիլ. չ'ըսուի որ այցելել **դպրոցը** կամ **եկեղեցին**. այս արգելքը կը վերնայ, եթէ **դպրոց**-ը եւ **եկեղեցի**-ն ունենան իրենց լրացումը. օրինակ՝ այցելել Նոյն դպրոցը, այցելել այս եկեղեցին:

Նկատել, որ բայանունը իր կարգին կը պահէ Նոյն խնդրառութիւնները՝ **այց** (ելութիւն) **հիւանդին** եւ **այց** (ելութիւն) **դպրոց**:

Այցելութիւն տալ յարադրական բային խնդրառութիւնը անձի պարագային բոլորովին կը Նոյնանայ այցելել համադիր ձեւի խնդրառութեան հետ. օրինակ՝ այցելութիւն տալ հիւանդին: Տեղի պարագայի խնդրառութիւնը երկփեղկուած է. օրինակ՝ այցելութիւն տուինք ճեմարան եւ ճեմարանին, հիւանդանոց եւ հիւանդանոցին: Տրական հոլովը խրախուսելի չէ, սակայն **տալ** բային ներկայութիւնը պատճառ կը դառնայ նման խնդրառութեան:

Այցելել-ի խնդրառութիւնը ունին նաեւ **դառնալ** եւ **վերադառնալ** բայերը. իբրեւ անձ մտածուած լրացումը կը դրուի տրական հոլով՝ **դառնալ**-**վերադառնալ սիրելիներուն, ընտանիքին, կողակիցին** եւ այլն, **դառնալ**-**վերադառնալ տուն, գործատեղի, հայրենիք** եւ այլն:

* ապրիլ

Բնութեամբ կամ բուն իմաստով չէզոք է, եւ իբր այդպիսին ի վիճակի է իր արմատը կամ հոմանիշ մը իբրեւ ներքին խնդիր առնելու, ինչպէս՝ «Վն ապրեցաւ երջանիկ կեանք մը»: Սակայն կ'ըսուի նաեւ՝ **ապրիլ** ուրախ **ժամեր, վիշտ, խնդութիւն, յուսախաբութիւն** եւ այլն, որոնք այլեւս ներքին խնդիր ըլլալէ հեռու են եւ կը մօտենան իսկական ուղիղ խնդրի: Նման պարագաներու՝ խօսողը **ապրիլ** բայը կ'ըմբռնէ իբրեւ **զգալ**, եւ այս վերջինին յարմարող խնդիրներն ալ կու տայ անոր, որ մեքենաբար կը մտածուի նաեւ իբրեւ ներգործական բայ՝ **զգալ**-ին պէս: Նաեւ՝ «Չգրեց գիրքերու մասին, բայց **ապրեցաւ զանոնք**» (Մ. Իշխան, «Իմ ուսուցիչներս», էջ 80):

* աջակցիլ, ընկերակցիլ, ձայնակցիլ

Այս երեք բայերը կ'առնեն տրական հոլով անուղղակի խնդիր՝ առանց **հետ** յետադրութեան. օրինակ՝ «Վնդրանիկ մանչը կ'աջակցի հորը»: «Չբօսավարը պիտի ընկերակցի հիւրերուն»: «Հանդիսականները ձայնակցեցան երգիչին»:

Իսկ **խորհրդակցիլ, խօսակցիլ, կենակցիլ, հաղորդակցիլ, նամակցիլ**

կը պահանջեն տրական հոլով խնդիր՝ **հետ** յետադրութեամբ հանդերձ-օրինակ՝ **խորհրդակցիլ տնօրէնին հետ, խօսակցիլ ընկերներուն հետ, կենակցիլ սիրուհիին հետ, հաղորդակցիլ նորակոչիկներուն հետ, նամակցիլ ծնողքին հետ**: «Հետ» կապը անհրաժեշտ է, քանի կ'ականարկուի գործողութիւններու, որոնք չեն կրնար միակողմանի տեղի ունենալ:

*** առնչուիլ**

Գրեթէ մնայուն սխալագրութեան առարկայ է՝ իրեն անտեղի կցուող հետ յետադրութեան պատճառով. արդարեւ՝ շատ-շատեր կ'ըսեն «Կ'առնչուի անոր հետ, այս արարքին հետ, այս սովորութեան հետ»,– ուր **հետ**-ը անելորդ է. այլ խօսքով՝ այս բայը կը պահանջէ մաքուր տրական հոլով խնդիր.

- Ակնարկութիւնս կ'առնչուի վերջին նկատողութեանդ:
- Անոր մտահոգութիւնը կ'առնչուի քու համալսարանական ուսմանդ:

Դերբայական ձեւերը կը պահեն նոյն խնդրառութիւնը. «Այս դասին առնչուող հարցեր ունի՞ք»:

Միւս կողմէ՝ ունինք **առնչութիւն ունենալ** յարադրական կազմութիւնը, որ իրօք կը պահանջէ **հետ** յետադրութիւնը.

- Քու հարցումդ առնչութիւն չունէր օրուան **դասախօսութեան հետ**:
- Մենք որեւէ առնչութիւն չունինք այդ **մարդոց հետ**:
- Անոր առնչութիւնը նման **շրջանակի հետ** կրնայ սուղ արժել իրեն:

Ունինք վերջապէս **առնչել** եւ **առնչակից դարձնել** ներգործական բայերը, որոնք հայցական հոլով ուղիղ խնդիրին կողքին կ'առնեն նմանապէս տրական հոլով անուղղակի խնդիր՝ առանց **հետ**-ի.

- Այս հարցը **մի՛ առնչէք** մեր ունեցած **վեճին**:
- Չեմ ուզեր, որ զինք **առնչակից դարձնէք** մեր **սակարկութիւններուն**:

Յետեւեալին մէջ՝ «Ինք շփումի մէջ է այս **հարցին հետ առնչուած** բոլոր կողմերուն **հետ**» (Մամուլ), առաջին հետ-ը անելորդ է. պէտք է ըլլայ. «Ինք շփումի մէջ է այս **հարցին առնչուած** բոլոր կողմերուն **հետ**»:

*** արգիլել**

Կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր մը, որ ընդհանրապէս անունն է արգիլուած արարքի մը կամ իրի մը, եւ տրական հոլով անուղղակի խնդիր մը, որ անունն է այդ արգելքին ենթարկուողին. օրինակ՝

- Ապահովութեան ուժերը արգիլեցին **ցուցարարին** հրապարակ **մտնել**:
- Բժիշկը արգիլեց **հիւանդին** օդի **խմել**:
- Պետութիւնը **վաճառականներուն** արգիլեց ցորենի **ներածումը**:

- Ուսուցիչը **աշակերտներուն** արգիլեց չոր **մելանը**:

Ուրեմն ճիշտ չէ կիրարկուած հետեւեալը. «Տուցարարները փորձեցին արգիլել **բանակը** այդ դրօշները վար **առնելէ**», – որ մաքուր ֆրանսաբանութիւն կամ անգլիաբանութիւն է, անշուշտ թերի ըմբռնուած՝ երկուքն ալ: Հայեցի մտածողութեամբ՝ պէտք է ունենայինք. «Տուցարարները արգիլեցին (որո՞ւ) **բանակին** (ի՞նչ) այդ դրօշները վար **առնել**»:

Այնպէս ալ՝

- Իմ ամբողջ գուրգուրանքը, յարգանքը՝ այդ յուշագրական հաւաքումներուն գնահատումին շուրջը, **զիս** չեն կրնար արգիլել **արտայայտելու** իմ խորունկ ցաւը (Յ. Օշական, «Սփիւռքը եւ իրաւ բանաստեղծութիւնը»), – ուր պէտք է ունենայինք՝ «**ինծի** չեն կրնար արգիլել **արտայայտել**...»:

- Վախկոտութիւնը **զինքը** արգիլեց շուկայ **երթալէ** (Յ. Օշական, «Խոնարհները», էջ 207):

- Բայց այս չ'արգիլեր **մեզ յայտարարելէ** ինչ որ մեր խիղճին վրայ ճշմարիտ կը հաւատանք» (ԳՁ, Կնոջ իրաւունքները–«Մայտա»)– որ պէտք է տար՝ «չ'արգիլեր **մեզի յայտարարել**»:

- Եւ եթէ չի տար, ո՞վ կ'արգիլէ զինք տալէ (Մ. Թեօլեօլեան, «Դար մը գրականութիւն», էջ 130), – որ պէտք է ըլլայ «կ'արգիլէ իրեն տալ»:

- Բժիշկները արգիլեցին **զիս** դպրոց **երթալէ** (Ենովք Արմեն, «Կինը», 6). Այսինքն՝ «...արգիլեցին **ինծի** դպրոց **երթալ**»¹:

- Կ'ըսէիր թէ անսպասելի պատճառ մը **քեզ** կ'արգիլեր Սկիւտար **գալու** (ՉԵ, «Վերջին բաժակը»):

Կրաւորական սեռը ունի նոյն խնդրառութիւնը.

- **Աշակերտներուն** արգիլուած է ոսկեղէն **կրել**:

- **Հաւատացեալներուն** կ'արգիլուի խոզի միս **ուտել**:

- **Այցելուներուն** կ'արգիլուի միջանցքներուն մէջ **ծխել**:

- **Քրիստոնեային** արգիլուած էր կարմիր **կօշիկը**:

Արգելք հանդիսանալ կամ **արգելք ըլլալ, դառնալ** յարադրական բարդութիւնները կը գործեն երկու կամ մէկ սեռ.-տրական խնդիրներով. այսպէս՝

- Արգելք հանդիսացաւ **աշակերտներուն** ոսկեղէն **կրելու**:

- Արգելք հանդիսացանք **հաւատացեալներուն** խոզի միս **ուտելու**:

Այնպէս ալ՝ **ծխելու**, փողկապ **կրելու** եւ այլն:

1. Ենթադրելի է, որ այս սխալագրութեանց մէջ կարելոր դերակատարութիւն ունին գրաբարը եւ Աստուածաշունչի աշխարհաբար թարգմանութիւնները, ուր բայիս խնդրառութիւնը տարբեր է. այսպէս՝ գրաբարը կ'ըսէ. «Մի՛ արգելուք **զդոսա գալ** առ իս», – ուր **զդոսա** հայցական հոլով է, եւ այս հոլովով ալ կատարուած են աշխարհաբար թարգմանութիւնները. օրինակ՝ «Մի՛ արգիլէք **ատոնք** ինծի **գալէն**» կամ «Մի՛ արգիլէք **զանոնք**, որ գան ինծի», – որոնց երկուքն ալ անընդունելի են: Աշխարհաբարը պէտք է թարգմաներ. «Մի՛ արգիլէք **անոնց** ինծի **գալ**» կամ «...որ ինծի գան»:

-Ի գուր արգելք հանդիսացար **մեկնումին**:

-Հայրը արգելք դարձաւ զաւակին **ընտրութեան**:

-Համայնքը արգելք պիտի հանդիսանայ Թորոսի **ընտրուելուն**:

Աշակերտներուն յանգման անուղղակի խնդիրն է «արգելք հանդիսանալ» բային, իսկ **կրելու**՝ յատկացուցիչն է «արգելք»-ին: Յատկացուցիչներ են նաեւ՝ **ուսելու, ծխելու, կրելու, իսկ Թորոսի** կողմնակի ենթական է **ընտրուելուն**-ի:

*** արտօնել**

Ունի **արգիլել**-ին խնդրառութիւնը:

Ներգործական է եւ իր այս սեռով կիրարկութիւնը գրեթէ ոչ մէկ հարց կը յարուցէ: Սովորաբար կ'առնէ երկու լրացում՝ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր եւ տրական հոլով անուղղակի խնդիր. օրինակ՝ «Այդ **պերճանքը** չեմ արտօներ **քեզի**»: «Հայրը **աղջկանը** չարտօնեց **ամուսնանալ** մաւրին հետ»:

Խնդրայարոյցը այս բային կրաւորական կիրարկութիւնն է. այս պարագային եւ ըստ հայերէնի քերականութեան սեպուհ կանոններուն՝ ներգործական բայի ուղիղ խնդիրը պէտք է դառնայ ենթակայ, մինչ անուղղակի խնդիրը կը շարունակէ մնալ նոյնը. ուրեմն՝ «Այդ **պերճանքը** արտօնուած չէ **քեզի**» եւ «Սիրածին հետ **ամուսնանալ** արտօնուած չէր **աղջկան**»: Այս բոլորը հաշտ են մեր լեզուական բարբերուն հետ, եւ առհասարակ այսպէս ալ կը կիրարկուի բայս:

Սակայն շատ յաճախ կը հանդիպինք ծեփծեփուն եւ ոչ-հայեցի, այլեւ սխալ կիրարկութեան մը, որ է անուղղակի խնդրի ուղղական հոլովին իբրեւ ենթակայ կիրարկութիւնը. այսպէս՝

- **Աղջիկը** չարտօնուեցաւ **ամուսնանալու** մաւրին հետ:
- **Ես** արտօնուած չեմ **ճամբորդելու**:
- **Դուն** արտօնուած ես **մասնակցելու** մրցաշարքին:
- Մեր **աշակերտները** արտօնուեցան **ներկայանալու**:
- **Մենք** արտօնուած չենք ձեզ **ընդունելու** այս հաւաքին:
- Ձեր **ոչխարները** արտօնուած չեն **արածելու** այս արօտին վրայ:

Ասոնք բոլորը մերժելի կառոյցներ են: Բոլոր օրինակներու ուղղական հոլով ենթակաները պէտք է վերածուին տրական հոլով անուղղակի խնդրի. օրինակ՝ «Ձեր **ոչխարներուն** արտօնուած չէ **արածիլ...**» եւ այլն, իսկ տրական հոլով անորոշ դերբայները պէտք է դրուին ուղղական հոլով:

Բոլորովին տարբեր խնդրառութիւն ունի «արտօնութիւն ունենալ» յարադրաւոր ձեւը. վերը մերժուած խնդրառութիւնը կիրարկելի է ահա ասոր հետ. օրինակ՝

- Աղջիկը **արտօնութիւն** ունեցաւ **ամուսնանալու** մաւրին հետ:
- Ես **արտօնութիւն** չունիմ **ճամբորդելու**:
- Դուն **արտօնութիւն** ունիս **մասնակցելու** մրցաշարքին:
- Մեր աշակերտները **արտօնութիւն** ունեցան **ներկայանալու**:
- Մենք **արտօնութիւն** չունինք ձեզ **ընդունելու** այս հաւաքին:
- Ձեր ոչխարները **արտօնութիւն** չունին **արածելու** այս արօտին վրայ:

Տարբեր խնդրառութիւն ունի «արտօնելի ըլլալ» բաղադիր ձեւը, որ բերուած օրինակներուն հետ պիտի տայ.

- Աղջկան արտօնելի է ամուսնանալ մաւրին հետ... Եւ այլն:

Ուրեմն նախորդին ենթական (աղջիկը) վերածուեցաւ տրական հոլով անուղղակի խնդիրի՝ **աղջիկին**, իսկ տրական հոլով անուղղակի խնդիրը (ամուսնանալու) վերածուեցաւ ուղղական հոլով ենթականի՝ **ամուսնանալ**:

Թոյլատրելի հոմանիշը իր խնդրառութեամբ կը նոյնանայ **արտօնելի**-ին հետ, իսկ «թոյլտուութիւն ունենալ»-ը՝ **արտօնութիւն ունենալ**-ին հետ:

*** գոհ-գոհանալ-գոհ ըլլալ, գոհ մնալ**

Գոհ կը նշանակէ հաճ, հաշտ, հաւան, յօժար:

Այս նշանակութեամբ՝ այս ածականը ու իրմով կազմուած բաղադրեալ ստորոգիչները կը պահանջեն բացառական հոլով խնդիր. օրինակ՝ «Ան գոհ էր իր **ունեցածէն**»: «**Ստացածէն** գոհ մնալով՝ շնորհակալութիւն յայտնեց ու հեռացաւ»: «Այս **պաշտօնեայէն** բոլորս ալ գոհ ենք»: «Անոնք շատ գոհ մնացին քու ցուցաբերած **նուիրումէդ**»: Ուր բացառուած է գործիական հոլովը:

Գոհանալ բայը աշխարհաբարի մէջ կրած է որոշ իմաստային նեղացում եւ այլեւս գոհ դառնալ չի նշանակեր, ինչպէս կը նշանակէր գրաբարի մէջ. այլ կը նշանակէ բաւարարուիլ, լիանալ եւ այս նշանակութեամբ կ'առնէ գործիական հոլով խնդիր.

- Դազարոս կը գոհանար մեծատունի սեղանին **փշրանքներով**:
- Մենք գոհացած ենք տրուած **բացատրութեամբ**:
- Գայլը մէկ **ոչխարով** չէր գոհացած, փարատած էր երեք ուրիշներ:

Այս օրինակներուն մէջ բացառականի կիրարկութիւնը ընդունելի չէ:

Ծանօթ.– 1. Գրաբարը համատարած կը կիրարկէր պատմական բացառականը. «Մեծապէս գոհ էր **գառնէս զայսմանէ**»: «Գոհանամք **գքէն**, Տէր Աստուած մեր» կամ «Գոհանամք **զմմանէ**»: 2. Գործիական հոլով խնդիրը կը թուի ընդմիջտ բացառուած չըլլալ. «Ոչ միայն նոքա գովիցին, այլեւ Աստուած գոհ **նովաւ** լինիցի»:

Օրինակները առնուած են «Նոր հայկագէտան»-էն:

*** դժգոհ-դժգոհիլ**

Կ'առնէ երկու տարբեր խնդիրներ՝ վերաբերութեան՝ բացառական հոլով, եւ յանգման՝ տրական հոլով:

Դժգոհ ածականն ու **դժգոհիլ** բայը հաւասարապէս կ'առնեն վերաբերութեան խնդիր. օրինակ՝ «Ան **դժգոհ** է իր **մեծաւորէն**»: «Ան **կը դժգոհի** իր **մեծաւորէն**¹»: Ընթացիկ սխալ մըն է «մասին» կապով կատարուած խնդրառութիւնը. «Ան դժգոհ է իր մեծաւորին **մասին**» ու մանաւանդ «Ան կը դժգոհի մեծաւորին **մասին**»,– աւելի տարածուած է այս վերջին սխալը:

1. Այս բացառականը կը համապատասխանէ գրաբարի պատմական հոլովին՝ **զմեծաւորէ:**

Վերաբերութեան խնդիրին յաճախ կը զուգադրուի յանգման խնդիր մըն ալ. օրինակ՝ «Ուսուցիչը ստացած **արդիւնքներէն** դժգոհեցաւ **տնօրէնին**»:

Տեսնել նաեւ **գոհ-գոհանալ**:

*** զարնել**

Բուն իմաստով կը նշանակէ «հարուած տալ», եւ իր այս իմաստով չէզոք է ու կ'առնէ տրական հոլով խնդիր՝ **զարնել մէկուն, բանի մը, գլխուն, ծունկին, կուրծքին** եւ այլն: Իր չէզոք կիրարկութեամբ կը նշանակէ նաեւ պատահմամբ կամ առանց մասնաւոր ճիգի տեսնել, նկատել եւ կը պահանջէ դա՛րձեալ տրական հոլով անուղղակի խնդիր. օրինակ՝ «Անցորդին փողկապը աչքիս **զարկաւ**»: «Տուցափեղկի պուպրիկը աչքին **զարկաւ**»: Այս իմաստին կամ իմաստներուն կողքին ժամանակի ընթացքին «զարնել» սկսած է ըմբռնուիլ նաեւ իբրեւ «թիրախ դարձնել, որսալ, սպանել», եւ որովհետեւ այս վերջինները ներգործական են, ապա **զարնել** եւս իր այս նոր իմաստով մտածուած է իբրեւ ներգործական, որով դիւրաւ կրնայ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր առնել. օրինակ՝ «Գողը **զարկաւ** զինք հալածող **ոստիկանը** եւ սպանեց զայն»: «Որսորդը **այծեամ** մը **զարկաւ**»: Կ'ըսուի նաեւ՝ **դուռը զարնել**, ինչպէս նաեւ **զանգը զարնել**, ուր բայս մտածուած է իբրեւ **հնչեցնել**: Ան կը նշանակէ նաեւ առարկայով մը հարուած տալ այլ առարկայի մը, եւ այս պարագային դա՛րձեալ ներգործական է եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր մը, բայց ասոր կողքին տրական հոլով անուղղակի խնդիր մըն ալ. օրինակ՝ **ոտքը քարին** զարնել, **ձեռքը գլխուն** զարնել, գլուխը պատին զարնել, մէկ **ձեռքը միւսին** զարնել, **ծնծղաները իրարու** զարնել եւ այլն:

«Խփել» բայը,– որ սակաւ գործածութիւն ունի արեւմտահայերէնի մէջ,– իր լայն գիծերով հոմանիշ է **զարնել**-ին եւ ունի նոյն խնդրառութիւնը՝ զարնել-խփել մէկուն, ծունկին, կուրծքին, զարնել-խփել տատրակ մը, եղնիկ մը, ոտքը զարնել-խփել քարին, ձեռքով զարնել-խփել դռան, պատին եւ այլնի, գամ մը զարնել-խփել կոճղին, գլուխը պատէ-պատ զարնել-խփել. չ'ըսուի սակայն՝ դուռը կամ զանգը խփել:

«Հարուածել» հոմանիշ է նախորդ երկուքին՝ երկփեղկ նշանակութեամբ. ա) **վնասել, պատուհասել, քանդել, կոտորել** նշանակութեամբ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ կայծակը **կը հարուածէ կաղնին**, կարկուտը **կը հարուածէ բուսականութիւնը**, ժանտախտը **կը հարուածէ բնակիչները**, երկրաշարժը **կը հարուածէ քաղաքը**, այլեւ՝ հարուածել թշնամիին յառաջապահ **թելը**, հարուածել **միջնաբերդը**, հարուածել **ամրութիւնները**: բ) Փոխաբերական իմաստով՝ կը նշանակէ բարոյական **վնաս պատճառել, չարախօսել, վատաբանել, բամբասել, նուաստացնել** եւ այլն. այս իմաստով նմանապէս հայցական հոլով խնդիր կ'առնէ. օրինակ՝ հարուածել հակառակորդը, ընդդիմախօսը, գրչակները, ատենապետը եւ այլն: գ) հարուած տալ նշանակութեամբ կ'առնէ տրական կամ բացառական հոլով անուղղակի խնդիր. օրինակ՝ հարուածել գլխուն, թիկունքին կամ թիկունքէն, հարուածել ետեւէն, ճակատէն եւ այլն:

*** զգուշանալ, վախնալ, սարսափիլ**

Վաղ գրաբարեան օրերէն ունեցած է երկու զատորոշ նշանակութիւններ. ա) խուսափիլ, խոյս տալ, վախնալ. բ) ուշադիր ըլլալ, հսկել, գուրգուրալ: Աշխարհաբարը կը պահէ այս զոյգ իմաստները:

ա) Առաջին իմաստով՝ կ'առնէ բացառական հոլով խնդիր թէ՛ անծի, թէ՛ իրի պարագային. օրինակ՝ «Չզուշացի՛ր **անկէ** եւ զզուշացի՛ր անոր **հետեւելէ**, զզուշացի՛ր փողոցի **քսակահատներէն** ու զհշերային **գողերէն**, ճամբու **փոսերէն**, անտառի **ծուղակներէն**». զգուշանալ **ցուրտէն** ու **խոնաւութենէն**: Սակայն անորոշ դերբայի պարագային այս խնդրառութիւնը ցոյց կու տայ երկփեղկումի նշաններ. օրինակ՝ Չապել Եսայեան ունի տրական հոլովի խնդրառութիւն մը. «Կը զգուշանայի քեզի **Նայելու**» («Վերջին բաժակը»): «Անոնք կը զգուշանային մարդոց մէջ **ելլելու**» (անդ):

Այս երկփեղկումը, այսինքն՝ անորոշ դերբայի տրականածել կիրարկութիւնը, ունի իր բացատրութիւնը. այս տրականը, խորքին մէջ, կը համապատասխանէ գրաբարի բացառականին, որ է «**ի Նայելոյ**»¹. այս կառոյցն է, որ ժամանակի ընթացքին կորսնցուցած է **ի** նախդիրը, իսկ **Նայելոյ** իր կարգին դարձած է **Նայելու**: Այտընեան այսպիսիները կը կոչէ «աննախդիր բացառական» (Քնն. քեր., էջ 222): Անդին՝ արեւմտահայերէնին համար խորթ է հայցական խնդրառութիւնը. օրինակ՝ «Պոմպէոս կը զգուշանար պարթեւաց հետ **գարնուհիլ**» («Բազմավէպ», 1912, յունուար, էջ 17ա): Իսկ արեւելահայերէնին համար գրեթէ սովորական է հայցականը. «Նա զգուշացաւ **գովել** Եզնիկին...» (Դերենիկ Դեմիրջեան):

բ) **Ուշադիր ըլլալ** եւ **գուրգուրալ** իմաստներուն շատ ակելի կը յարմարի տրական հոլովը. «Չզուշացի՛ր **առողջութեանդ, ծախսերուդ, Նիստուկացիդ, հագուկապիդ, շրջապատի բամբասանքներուն**»:

Չզուշ ըլլալ յարադրութիւնը կը պարզէ մօտաւորապէս նոյն կացութիւնը:

1. «Ոչ ասաց զզուշանալ ի խմորոյ, այլ յաղանդոյ». «Չզուշանալ ի կռոց **զոհելոյ**» («Նոր հայկազեան»):

- **Խուսափիլ** նշանակութեամբ՝ կ'առնէ բացառական հոլով խնդիր. «Չգո՛ւշ եղիր անառակ **ընկերներէ**». «Չգո՛ւշ եղէք կեղծ **բարերարներէ**»: «Չգուշ էի դրացիիս **շունէն**»:

- Ուշադիր ըլլալ, հսկել, հոգալ նշանակութեամբ կ'առնէ տրական հոլով խնդիր. օրինակ՝ «Չգուշ եղի՛ր **ծախսերուդ**». «Չգուշ էի շրջապատիս **բամբասանքներուն**». «Չգուշ չգտնուեցար սպառնացող **վտանգին**»: Այս տրականը հաւանաբար վաղեմի կապական լրացումի մը յապաւումով յառաջացած է. այսինքն՝ **ծախսերուդ հանդէպ, բամբասանքներուն հանդէպ, վտանգին հանդէպ** դարձած են սոսկական տրականներ: Չգուշ ըլլալ **խօսքերուն, շարժումներուն, նիստ ու կացին** եւ այլն:

Այս երկփեղկեալ խնդրառութիւնը աւելի շեշտուած է **վախնալ** բայի պարագային. անուանական խնդիրը միշտ բացառական է՝ **կը վախնայ ինձմէ, քեզմէ, իրմէ, վախնալ թշնամիէն, փորձանքէ, չարախօսութենէ**, սակայն անորոշ դերբայի հետ տրական հոլովը բացառուած չէ. այսպէս՝ **վախնալ գրելու-գրելէ, ըսելու-ըսելէ, յայտնելու-յայտնելէ, խոստովանելու-խոստովանելէ** եւ այլն. «Կը վախնամ այդ բոլորը քեզի **ըսելու**»: «Ես ալ ասոր համար է, որ **կարգուելու** կը վախնամ» (ՅՊ, «Մեծապատիւ մուրացկաններ»): Անշուշտ այս պարագային եւս անսովոր է հայցական խնդրառութիւնը. օրինակ՝ «Կը վախնամ շատ գէշ ծառայութիւն մը մատուցած **ըլլալ** ձեզի» (ԵՕ, «Փանջունի Թարսուսի մէջ»):

Գալով **սարսափիլ** բային, այս մէկը, որքան ալ հոմանիշ ըլլայ **վախնալ**-ին, միայն բացառական հոլով խնդիր կ'առնէ. օրինակ՝ **սարսափիլ թշնամիէն, սարսափիլ առերեսուելէ**:

Տեսնել նաեւ **ամչնալ**-ին խնդրառութիւնը:

* **ընդօրինակել**

Ներգործական բայ է եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ **ընդօրինակել հատուած մը, նամակ մը, քառեակ մը**. հետեւելու իմաստով՝ **ընդօրինակել շարժուձեւերը, ձայնը, հագուկապը**: Երբ հետեւողութիւնը մէկուն հանդէպ շատ զօրաւոր է կամ ընդհանրական, կարելի է ըսել նաեւ **ընդօրինակել ընկերը, ուսուցիչը, դրացին** եւ այլն: Իսկ ընդօրինակութեան առարկային ծագումնաբանութիւնը կամ աղբիւրը ցոյց տուող խնդիրը կը դրուի բացառական հոլով. օրինակ՝ «Այս նիստուկացը ան ընդօրինակեց դպրոցէն»: «Խոհագիրը ընդօրինակեցի ճաշացուցակէն»: «Նման ոճ մը կարելի էր ընդօրինակել միայն իրմէ»: Բաղդատել՝

- Փոքրը հակամէտ է ընդօրինակելու մեծ **եղբայրը**:

- Փոքրը հակամէտ է ուտելու ձեւը ընդօրինակելու մեծ **եղբօրմէն**:

* **ընտելանալ**

Չեզոք բայ է եւ միայն տրական հոլով խնդիր կ'առնէ, ինչ բնոյթ ալ ունենայ ան. օրինակ՝ ընտելանալ **աշակերտներուն, դպրոցին, կարգ ու կանոնին,**

պայմաններուն, սովորոյթներուն եւ այլն. «Նորապսակները շուտով ընտելացան իրենց նոր հարազատներուն»: Պետք է մասնաւորաբար խոսաւիիլ **հետ** կապի գործածութենէն, ինչպէս՝ «ընտելացայ նոր **խոհարարին հետ**»: Հոն, ուր ընտելացումը փոխադարձ է, բայս կ'առնէ փոխադարձ դերանուն տրական հոլով խնդիր. օրինակ՝ ընտելանալ **իրարու**: Սխալ խնդրառութիւն կիրարկած է Ռաֆֆի հետեւեալին մէջ. «Կարծես թէ նա ընտելացած լինէր իւր անմխիթար վիճակի **դաժանութեան հետ**»:

*** թափանցել**

Ունի այլազան խնդրառութիւններ.

ա) Հասնելու իմաստով՝ ան կ'առնէ հայցական հոլով լրացում. օրինակ՝ «Ան անզգալաբար թափանցեց մեր **շարքերը**»: «Այս խորթ բարքերը թափանցեցին նաեւ մեր **երկիրը**»: «Թշնամին արագօրէն թափանցեց երկրի **խորերը**»: «Ալթուր թափանցեց անոր **ուղեղը**»: «Գաղթականները թափանցեցին երկրագործական **շրջանները**»: «Խոնաւութիւնը շէնքին բոլոր **անկիւնները** թափանցեց»: «Մարախները սկսան թափանցել **տուները**»:

բ) Մէկ կողմէն միւսը անցնելու իմաստով՝ կ'առնէ բացառական հոլով լրացում, երբեմն՝ կապական. օրինակ՝ «Արեւին լոյսը չէր կրնար թափանցել սաղարթներուն **մէջէն**»: «Հովը կը թափանցէր պատուհանին **ճեղքերէն**»: «Փամփուշտը չէր կրնար թափանցել անոր **զրահէն**»: «Կարգ մը մանրէներ **բերնէն** կը թափանցեն»:

գ) Մտնելու, անցնելու, հասնելու իմաստով՝ ան կ'առնէ տրական հոլով խնդրային լրացումներ. օրինակ՝ «Յուրտը **ոսկորներուս** թափանցեց»: «Ի զուր կը փորձէր թափանցել տիեզերքի **գաղտնիքներուն**»: «Ձուրը ամեն **թաղիքի** չի կրնար թափանցել»:

Այս բայը չէզոք սեռի է. այս իրողութիւնը կը հաստատէ Ակադեմիայի քառահատոր բառարանը եւս. այսուհանդերձ ահա կրաւորական սեռի կիրարկութիւններ. «Կը հանեմ ականջի սպունգներս, քաղաքի խժալուր աղմուկով կը թափանցուիմ» (Յակոբ Պալեան, «Մարդը ժամանակին հետ», էջ 679): «Քաղաքները **թափանցուած են** արդիականութիւն համարուող հսկայ շէնքերով» (անոյ, էջ 78): «Յետոյ մոռցայ ամեն ինչ եւ **թափանցուեցայ** Դուրեանի յիշատակով» (Չապել Եսայեան):

*** թոյլատրել**

Ունի **արտօնել-արտօնուիլ** բայերու խնդրառութիւնը:

*** լսել**

Բնութեամբ ներգործական բայ է եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր, օրինակ՝ լսել **ձայն, երգ, աղմուկ**, տրտունջ, **խօսակցութիւն, պատմութիւն**

Եւ այլն, որոնք բոլորն ալ ձայն կ'ենթադրեն: Իբրեւ ուղիղ խնդիր կրնայ առնել անձի անուն եւս. օրինակ՝ «Քեզ չեմ լսեր», որ կը նշանակէ՝ «բու ձայնդ»:

Կը նշանակէ նաեւ **մտիկ ընել, անսալ, հաւանիլ, հնազանդիլ**. այս նշանակութեամբ կ'առնէ տրական հոլով խնդիր. լսել **մէկուն, ծնողքին, ընկերոջ**. այս առումով՝ ճիշտ չէ կիրարկուած հետեւեալը. «Բոլորս ալ պէտք ունինք **զիրար** լսելու» (ՎՎ. «Նամականի», էջ 383),– ուր պէտք է ունենայինք **«իրարու** լսելու»:

Ծանօթ.– Բերուած երկու նշանակութիւնները ունէր բայս գրաբարի մէջ եւս. ա) Լուայ զձայն քո ի դրախտի աստ, բ) Ահա որդիքն Իսրայելի ոչ լուան ինձ («Նոր հայկազեան»): Ասոնցմէ զատ ան կը նշանակէր նաեւ հասկնալ, ըմբռնել. օրինակ՝ «Ոչ գիտէին, թէ լսեր Յովսէփ, զի թարգման կայր ի միջի»:
«Ազգ որոյ ոչ լսիցես զլեզու նորա»:
«Ասէ ցնա հռոմայեցի լեզուաւ, քանզի ոչ լսեր զօրավարն յունարէս» («Նոր հայկազեան»),– աշխարհաբարը չունի այս վերջին նշանակութիւնը:

*** խնայել**

Հիմնական նշանակութիւնն է՝ որեւէ նիւթ կամ նիւթական միջոց ժուժկալութեամբ գործածել՝ զգուշանալով յումպէտս սպառելէ, վատնելէ, մսխելէ: Կամ թէ բնաւ ալ չգործածել եւ մէկ կողմ դնել զայն: Իր այս իմաստներով՝ բայս ներգործական սեռի է եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ **դրամը** խնայել, **հարիւր ոսկի** խնայել, **մէկ պարկ ալիւր** խնայել, **ջուրը** խնայել, **փամփուշտը** խնայել, խնայել **թուղթն** ու **մելանը** եւ այլն. այս կիրարկութիւններուն հոմանիշ է «խնայողութեամբ գործածել» բառակապակցութիւնը:

Ան կրնայ նշանակել նաեւ առկախել որեւէ մտադրութիւն, ի գործ չդնել զայն, հրաժարիլ անկէ, եւ այս պարագային կ'առնէ կրկնակի խնդիր՝ ուղիղ՝ հայցական, եւ անուղղակի՝ տրական հոլով. օրինակ՝ «Դաւիթ առաջին երկու **հարուածները** խնայեց **Մարամելիքին**»,– այսինքն՝ այդ հարուածները չտուաւ անոր: «Այդ **ամօթը** խնայե՛ մեր **անունին**». ասոնք, ինչպէս Աբեղեան կը բնորոշէ, շահի տրական են, այսինքն՝ ցոյց կու տան ի նպաստ մէկուն կամ բանի մը կատարուած գործողութեան պահանջով կիրարկուած տրականներ:

Կրնայ, վերջապէս, նշանակել նաեւ գթալ, ողորմիլ, ներել, ուր խնդրոյ առարկայ է կեանք մը, գոյութիւն մը, կառոյց մը. այս պարագային ան չէզոք սեռի է եւ կ'առնէ տրական հոլով խնդիր. օրինակ՝ «Դահիճը խնայեց **մահապարտին**»: «Ազատամարտիկը խնայեց **հակառակորդին**»: «Գայլը չի խնայեր **գառնուկին**»: «Եղանակը խնայեց **բուսականութեան**»: «Խնայեցե՛ք **մեր պատիւին**»: «Խնայե՛ **կաղնիին**, ուրիշ վառելափայտ ճարէ՛»,– այսինքն՝ մի՛ կտրեր զայն, գոյութեանը վերջ մի՛ տար:

Յատկապէս բանաւոր խօսքի մէջ **խնայել** կը նշանակէ նաեւ «արժանի, պատշաճ, համաչափ չնկատել, չտեսնել», զլանալ բան մը եւ այս

պարագային կ'առնէ հայցական ու բացառական հոլով խնդիրներ. օրինակ՝ «Այդ **պատիւը** կը խնայե՞ս **ինձմէ**»: «Այդ **մխիթարութիւնը** պիտի խնայե՞նք **իրմէ**»: «Չոր հա՞ցն ալ խնայեցին **մեզմէ**»: «Ձուրն ալ խնայեցին **գաղթականներէն**»: Այս կիրարկութեանց մէջ **խնայել** ունի գեղչել, գերծել, գրկել, գլանալ, խլել իմաստները:

Ունինք հետեւեալ կրաւորական կիրարկութիւնը. «Չինախաղերը այդքան ալ դժուար չէին, **մեզմէ** կը խնայուէին ծանր գործողութիւնները» (ՌՅ, բ., էջ 118),– ուր ճիշտ յղացուած չէ բացառական հոլով խնդիրը. աւելի ճիշտ պիտի ըլլար ըսել՝

- **Մեզի կը խնայէին** ծանր գործողութիւնները:

- **Մեզի կը խնայուէին** ծանր գործողութիւնները:

* **խնդրել-հայցել-աղաչել-աղերսել-պաղատիլ**

Այս հինգ բառերը, որոնք շարուած են բարձրացող աստիճանաւորումի կարգով (տե՛ս ստորեւ «Աստիճանաւորում», §266, ա) ըստ ելութեան ներգործական բայեր են, սակայն տեղին համեմատ կը կիրարկուին չէզոքաբար եւս՝ առանց ծանօթ կամ շօշափելի ուղիղ խնդրի. օրինակ՝ «Իր կալուածական հարցերը լուծելու համար հոս-հոն շատ **խնդրեց** ու **աղաչեց**, սակայն արդիւնքի մը չհասաւ»: Բերուած բայերէն որեւէ մէկը կրնայ նոյնութեամբ փոխարինել այս երկուքը: Իրենց այս չէզոք կիրարկութեան պարագային այս բայերը կ'առնեն տրական հոլով յանգման անուղղակի խնդիր եւս. օրինակ՝ «Ան շատ **խնդրեց** ու **աղաչեց** **քաղաքապետին**»:

Իբրեւ ներգործական բայ՝ բոլորն ալ հեշտութեամբ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր կրնան առնել. օրինակ՝ **արտօնութիւն խնդրել, ներում հայցել, նպաստ աղաչել, բժշկութիւն աղերսել, գուրթ պաղատիլ**: Ասոնք կրնան միաժամանակ առնել անուղղակի խնդիր մը, որ այս պարագային բացառական հոլով անջատման խնդիր է. օրինակ՝ **արտօնութիւն խնդրել մեծաւորէն, թողութիւն աղաչել Աստուծմէ, գուրթ պաղատիլ անցորդներէն** եւ այլն: Ընդունելի չեն սապիսիները՝ **արտօնութիւն խնդրել մեծաւորին, գուրթ հայցել անցորդներուն** եւ այլն:

Ասկէ կը հետեւի, որ մինչ բայիս չէզոք սեռը կը պահանջէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր, ներգործական սեռը կը պահանջէ բացառական հոլով անուղղակի խնդիր:

Ուշադրութի՛ւն. կարելի է ներգործական սեռով շարադրել նոյնիմաստ կառոյցներ, օրինակ՝ **մեծաւորին արտօնութիւնը խնդրել** կամ **Աստուծոյ թողութիւնը աղաչել** եւ այլն, ուր **մեծաւորին** եւ **Աստուծոյ** սեռական հոլով յատկացուցիչներ են, ուստի այսպիսիները մեր ըսածին հերքումը չեն:

Ասոնց բոլորին հետեւող ստորադաս նախադասութիւնը կ'ընկալուի իբրեւ ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ «Շատ խնդրեցինք, որ վճիռը յետս կոչէ»: «Վշտագին կը պաղատէր, որ դարմանէին հիւանդ ոտքը»:

* **խփել**. տե՛ս **զարնել**:

* **խօսիլ**

Չեզոք սեռի բայ է, թեև կրնայ մեկ-երկու ներքին խնդիր առնել, ինչպես՝ **բան մը խօսիլ, խօսք մը խօսիլ, ճառ մը խօսիլ, ի՞նչ խօսիլ** և այլն, որոնք շատ թոյլ խնդրառուփուն են: Այս բային բնորոշ լրացումը վերաբերութեան անուղղակի խնդիրն է, երբ ան կը նշանակէ տեղեկութիւններ տալ. այս պարագային խնդիրը կը կազմուի՝ ա) բացառական հոլով գոյականով և բ) **մասին** յետադրութեամբ, որ կը դրուի սեռական հոլով խնդիրի վրայ. օրինակ՝ **խօսիլ անցեալէն** և **անցեալի մասին**, **խօսիլ առօրեայէն** և **առօրեային մասին**, **խօսիլ գործէն** և **գործի մասին** և այլն: Ան կրնայ նաեւ տրական հոլով անուղղակի խնդիր առնել, երբ խօսքը միակողմանի է, և խօսակիցը միայն մտիկ ընողն է, և ան կը նշանակէ խրատել, թելադրութիւններ ընել. օրինակ՝

- Խօսի՛ր **բարեկամիդ**, թող հրաժարի այս քայլէն:
- Տնօրէնը խօսեցաւ **աշակերտներուն**:

Նոյն խնդրառուփունը ունին ասացական կամ պատմողական հետեւեալ բայերը ևս՝ **պատմել, բարբառիլ, զրուցել, ճառել, լուր տալ, լուր առնել, տեղեկութիւն տալ** և այլն: Օրինակ՝ կը ճառէր **գիտցածէն ու չգիտցածէն** և **գիտցածին ու չգիտցածին մասին**, ան տեղեկութիւններ տուաւ իր ընտանեկան **պարագաներէն ու պարագաներուն մասին**:

Երբ **խօսիլ** բայը ունի զրուցելու, խօսակցելու նշանակութիւն, այսինքն՝ խօսելու գործողութիւնը փոխադարձ է, ապա ան կ'առնէ սեռական հոլով խնդիր **հետ** յետադրութեամբ. օրինակ՝ **խօսիլ ընկերոջ հետ, տնօրէնին հետ, զաւակին հետ** և այլն:

Ամփոփենք՝

- ճառ խօսիլ,
- անցեալէն խօսիլ և անցեալի մասին խօսիլ,
- աշակերտին խօսիլ,
- աշակերտին հետ խօսիլ:

* **ծանօթանալ**

Չեզոք բայ է և կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր՝ անձի թէ իրի պարագային. օրինակ՝ **ծանօթանալ ճարտարապետին, դրացիին, շրջապատին, դպրոցին, արհեստանոցին** և այլն: Այս պարագային լռելեայն իմանալի է ծանօթութեանց միակողմանի բնոյթը. «Ծանօթացայ տնօրէնին»,– կը նշանակէ տնօրէնին մասին տեղեկութիւններ քաղեցի, ճանչցայ զայն. առնուազն որեւէ ակնարկութիւն չկայ, թէ տնօրէնը իր կարգին տեղեկութիւններ քաղեց իմ մասին և ինձմէ: Այս

միակողմանիությունը ակնհայտ է իրերու պարագային, օրինակ՝ **ծանօթացայ ճամբաներուն, շուկային, գիներուն** եւ այլն:

Յոն, ուր կ'ուզենք շեշտել ծանօթացումի փոխադարձությունը, սովորաբար կը գործածենք փոխադարձ դերանուն մը՝ «ծանօթացանք **իրարու**» կամ «**մեկմեկու**», եւ այս պարագային պայման է բայը յոգնակի կիրարկել: Այս նոյն իմաստը յաճախ կը ստանանք տրական հոլով խնդիրին վրայ ակնցնելով **հետ** յետադրությունը՝ առանց յոգնականացնելու բայը՝ «ծանօթացայ տնօրէնին հետ», որ կը նշանակէ ես տնօրէնը ճանչցայ, ան ալ զիս ճանչցաւ, այս փոխադարձությունը կը պարտինք **հետ** յետադրութեան: Հաւանաբար փոխադարձ դերանունի կիրարկությունը ակնհայտ արտայայտիչ է. այսուհանդերձ այս վերջին ձեւը բացառուած չէ: Պէտք է խուսափիլ փոխադարձ դերանունին վրայ **հետ** յետադրությունը ակնցնելէ՝ «ծանօթացանք **իրարու հետ**»:

* **Ծափահարել**

Ծագումով չէզոք սեռի է, սակայն հետզհետէ ներգործական դառնալու հակում ունի. այսօր գրեթէ հաւասարապէս կ'ըսուի՝ ծափահարել **մեկուն** եւ **մեկը, երգիչին** եւ **երգիչը, դերասանին** եւ **դերասանը**: Եւ ճիշտ այս ներգործականությունն ալ տուած է **ծափահարուիլ** կրաւորականը, որ փոխաբերաբար կը նշանակէ գնահատուիլ. «Անոր ելոյթը շատ **ծափահարուեցաւ**», – այսինքն՝ շատ գնահատուեցաւ:

* **Կախել եւ կախուիլ**

Այս բայերը հաւասարապէս տրական եւ բացառական հոլով խնդիր կրնան առնել՝ իմաստային գրեթէ անզանազանելի տարբերութեամբ. օրինակ՝ սուրը **մեջքին** կամ **մեջքէն** կախել, նկարը **պատին** կամ **պատէն** կախել, «Յուդա **ծառին** կամ **ծառէն** կախուեցաւ» եւ այլն: Ունինք **կախում ունենալ** յարադրական բայը, որ կարգ մը գործածութեանց մէջ հոմանիշ է երկրորդին եւ միայն բացառական հոլով խնդիր կ'առնէ. օրինակ՝ «Լուծումը կախում ունի (կախուած է) դէպքերու **ընթացքէն**»:

* **Կապել**

Միացնել, երկու առարկաներ իրարու զօդել. կապը կրնայ ըլլալ միակողմանի եւ փոխադարձ:

ա) Միակողմանի կապի օրինակ՝ էշը կապել **ծառին**, ոտքը կապել **գերանին**, սուրը կապել **մեջքին**, ապրուստը կապել **հողին**, յոյսը կապել **եկամուտին**, բախտը կապել **դիպուածին** եւ այլն. այս պարագային բայս հայցական հոլով ուղիղ խնդիրին կողքին կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր եւս՝ **ծառին, քարին, մեջքին, եկամուտին**:

Բերուած օրինակներուն մէջ խնդիրները մտածուած են իբրեւ իր, ուստի փոխադարձութեան հարց չի կրնար ծագիլ: Սակայն կրնայ պատահիլ, որ խնդիրը անձ ըլլայ, եւ փոխադարձությունը նմանապէս բացակայի.

օրինակ՝ «Բարեբաստիկ հանդիպում մը զինք կապեց այդ աղջկան»:
 «Ուսուցչուհին ընկերական վերաբերումը փոքրիկները կապեց իրեն»:
 Բերուած օրինակները թոյլ չեն տար դատելու, թէ ի՞նչ զգացումներ
 ունեցած են աղջիկը եւ ուսուցչուհին, իրենք ալ կապուած են:

բ) Փոխադարձ կապի օրինակ՝ «Ան բախտը կապեց **օտարականի մը հետ**»: «Տղաս սիրտը կապած է **ընկերներուն հետ**»: Ուր կապը փոխադարձ
 է. եթէ ան բախտը կապեց օտարականին, ենթադրելի է կամ ակնկալելի է,
 որ օտարականն ալ իր բախտը կապած է անոր: Այս փոխադարձութիւնը
 կը թելադրուի շնորհիւ **հետ** յետադրութեան, որ այս պարագային
 փոխադարձութիւն ցոյց կու տայ:

Սակայն այս **հետ**-ը միշտ փոխադարձութիւն ցոյց չի տար. օրինակ՝
 «Հողագործը եզները իրարու հետ կապեց», – այսինքն՝ նոյն լուծի երկու
 օղակներուն: «Հայրը եղեգները իրարու հետ կապեց», այսինքն՝ եղեգներու
 խուրձ մը կազմեց. այս օրինակներուն մէջ **հետ**-ը միայն միասնութիւն ցոյց
 կու տայ: Ուրիշ բան է **իրարու** կապելը. օրինակ՝ «Այս կարճ պարանները
 իրարու կապենք, կ'ունենանք երկար պարան մը»:

Կապուիլ կրաւորական բայը կը ներկայացնէ խնդրառական նոյն
 պարագաները. ա) էշը կապուեցաւ **ծառին** եւ բ) մանչը կապուեցաւ
աղջկան (միակողմանի), **աղջկան հետ** (փոխադարձ):

*** կշտանալ**

Չէզոք բայ է, կրնայ առնել երկու տարբեր խնդիրներ:

ա) գործիական հոլով խնդիրը ցոյց կու տայ կշտութիւն յառաջացնող
 առարկան՝ ուտելիքը. օրինակ՝ «Հաց ու պանիրով կշտացաւ»: Այլեւ՝
պտուղով, չոր հացով, ակեղութներով եւ այլն:

բ) բացառական հոլով խնդիրը ցոյց կու տայ այն առարկան, որուն
 յաճախական կամ չափազանցուած սպառումը պատճառ դարձած է, որ
 ենթական չուզէ այլեւ ուտել զայն, զանի բանէ մը. օրինակ՝ «Ամեն օր փիլաւ
 ուտելէն ա՛լ կշտացած եմ»: Այս իմաստի արտայայտութեան կը մասնակցի
 «ա՛լ» մակբայը, որ աւելի կը շեշտէ զայն:

Բացառական հոլովը լայնօրէն կիրարկուած է փոխաբերական առումով,
 ուր ան ցոյց կու տայ զանազան գործողութեանց կամ կացութեանց
 առթած տաղտուկը, տհաճութիւնը, ընդհուպ՝ զգուանքը. այսպէս՝
կշտանալ նոյն խօսքերէն, սուտերէն, կեղծաւորութենէն, ընդհուպ
 մինչեւ... **ապրելէն**:

Յագենալ հոմանիշը ունի նոյն խնդրառութիւնները. ասոր փոխաբերական
 կիրարկութիւնը, սակայն, շատ աւելի խօսուն ու ազդեցիկ է. օրինակ՝
յագենալ մէկուն շոյանքներէն, սուտ խոստումներէն, կեղծ յարգանքէն,
 որոնք ձանձրոյթի, տաղտուկի, ընդհուպ զգուանքի խոստովանութիւններ
 են:

Տեսնել նաեւ «**Իմաստաբանութիւն**» գլուխին մէջ:

*** կռուիլ**

Չեզոք բայ է եւ ունի երկու տարբեր խնդրառուութիւն՝ **դէմ** եւ **հետ** կապերով:

ա) **դէմ** յետադրութեամբ ցոյց կու տայ այն բանական կամ անբան առարկան, որ կը կրէ ենթակային գրոհը. օրինակ՝ կռուիլ Մարամելիքի **դէմ**, կռուիլ ոսոխին **դէմ**, կռուիլ ալիքներուն **դէմ** եւ այլն. սխալ է այս պարագային կիրարկել **հետ** յետադրութիւնը:

բ) **հետ** յետադրութեամբ՝

- ցոյց կու տայ միասնութիւն ընդդէմ հասարակաց թիրախի մը. օրինակ կռուիլ ընկերներուն **հետ** (թշնամիին դէմ), կռուիլ զինակիցներուն **հետ** (նախայարձակին դէմ) եւ այլն: Այս կիրարկութեանց մէջ **հետ** կը նշանակէ ընկերակցութեամբ, տուեալ անձը կամ անձերը ունենալ իբրեւ **զինակից** ընդդէմ հասարակաց ոսոխին:

- ցոյց կու տայ փոխադարձութիւն երկու ենթականերու միջեւ. օրինակ՝ «Այս տղաքը **իրարու հետ** կը կռուին ամբողջ օրը»՝ փոխանակ **դէմ**-ի. հաւանաբար այս ըսելով՝ խօսողը նկատի ունի գզուըտուքը, որ իրապէս ալ **հետ** յետադրութիւնը կը պահանջէ. վերջին հաշուով այդ տղոց միջեւ տեղի ունեցածը շատ ակտիւ գզուըտուքի կը նմանի, չըսելու համար՝ իւրայատուկ խաղի, որ շուտով կրնայ հաշտութեամբ վերջանալ կամ մոռացութեան մատնուիլ, քան թէ ծրագրուած կռիւի, ուստի ծանր պիտի հնչէր ըսել՝ «իրարու դէմ կը կռուին»:

Ծանօթ.– Ունինք «**հոգիին հետ կռուիլ**» դարձուածքը, որ կը նշանակէ մեծ խռովքի, յուսալքումի մատնուիլ:

Ծիշտ նոյն խնդրառուութիւնը ունին **ճակատիլ**, **պայքարիլ** եւ **պատերազմիլ** չեզոք բայերը եւս, որոնք հոմանիշ են **կռուիլ**-ին:

*** համակերպիլ**

Կ’առնէ տրական հոլով խնդիր, որ կրնայ ըլլալ անձ կամ ոչ-անձ. օրինակ՝ համակերպիլ գործատիրոջ, շրջապատին, պայմաններուն: Կը նշանակէ յարմարիլ, նմանիլ, պատշաճիլ, ինչ որ բոլորն ալ միակողմանի արարքներ են այն իմաստով, որ համակերպող կողմն է միշտ զիջողը, տեղի տուողը ի հաշիւ իր տեսակետներուն, ճաշակին, նախասիրութիւններուն եւ այլնի:

*** համաձայնիլ**

Այս բային խնդիրը կրնայ ըլլալ անձ կամ իր:

ա) Անձի պարագային ընդհանրապէս ան կ’առնէ տրական հոլով խնդիր **հետ** կապով հանդերձ. օրինակ՝ համաձայնեցայ **տնօրէնին հետ**: Սակայն այս ալ կ’ենթադրէ, թէ ինչ-որ երկխօսութիւն մը տեղի ունեցած է իմ եւ տնօրէնին միջեւ. բաներ մը ես զիջեցայ կամ ընդունեցի, կարգ մը բաներ ալ ան զիջեցաւ կամ ընդունեց: Սակայն եւ այնպէս կրնայ պատահիլ, որ հաւանութիւնը շեշտուածօրէն միակողմանի ըլլայ երկու անձերու միջեւ. ես տնօրէնին ըսածը ընդունիմ կամ ան իմ առաջարկս ընդունի. այս

պարագային փոխադարձութիւն չկայ, եւ պետք է ըսել համաձայնեցայ **ունօրէնին** կամ ան համաձայնեցաւ **ինծի**:

բ) Իրի պարագային անշուշտ ամեն փոխադարձութիւն բացառուած է, եւ **հետ** կապը չի մտնէր. օրինակ՝ համաձայնեցայ իր **առաջարկին**, **խորհուրդին**, **կարգադրութեանը**, **թելադրանքներուն** եւ այլնի: Սա նոյն խնդրառութիւնն է **համակերպիլ**-ին հետ:

Համաձայն գտնուիլ յարադրական ձեւը հոմանիշ ըլլալ կը թուի **համաձայնիլ**-ին եւ իրօք ալ է. սակայն ունի խնդրառական հետեւեալ պզտիկ զանազանութիւնը. այս յարադրական ձեւին խնդիրը կրնայ միայն անձ ըլլալ եւ կ'առնէ միայն տրական հոլով խնդիր. օրինակ՝ համաձայն գտնուեցայ **իրեն**, համաձայն գտնուեցայ **աշխատակիցիս**, **հրատարակիչին** եւ այլն:

Երբ կողմերուն միջեւ փոխադարձութիւն չկայ, ապա ա. կէտի **համաձայնիլ** բայը հոմանիշ է **հաւանիլ**-ին (տեսնել **ստորեւ այս բայը**), որ կ'ունենայ նոյն խնդրառութիւնը, կարելի է մինչեւ անգամ ըսել, որ անելի վայելուչ է, քան **համաձայնիլ**-ը, քանի որ միակողմանի կատարուած արարք մը արտայայտող բային համար, որուն կը պակսի միասնութեան գաղափարը, **համա**- նախածանցը պատշաճ չէ:

*** հանդիպիլ**

Արեւմտահայերէնի մէջ ունի քանի մը կիրարկութիւններ.

ա. Պատահաբար դէմ-յանդիման գալ մէկուն կամ քանի մը կամ գտնուիլ կացութեան մը մէջ, եւ այս պարագային միայն տրական հոլով կ'առնէ. օրինակ՝ հանդիպիլ **ընկերոջ**, **շունի**, **ծառի**, **շէնքի**, **փորձանքի**, **արկածի**, **գլխացաւի**, **դժուարութեան** եւ այլնի:

բ. Կամովին այցելել անձի մը, օրինակ՝ հանդիպիլ **գրագիրին**, **ուսուցիչին**, **բժիշկին**, **մեծմօր** եւ այլն, ու այս պարագային խնդիրը կը դրուի նմանապէս տրական հոլով, ինչպէս նախորդին էր, միայն թէ սա նրբութեամբ, որ հանդիպելու արարքը այս պարագային միակողմանի բնոյթ կ'ունենայ, միակողմանի նախաձեռնութիւն կը դիտուի. մինչդեռ այս նոյն խնդիրները կարելի է գործածել **հետ** յետադրութեան ընկերակցութեամբ՝ **հանդիպիլ գրագիրին հետ**, որ այս պարագային կը նշանակէ կանխորոշուած հանդիպում մը, որ երկուստեք սպասելի էր, որուն նախաձեռնութիւնը երկուստեք առնուած էր, որուն մէջ հանդիպող կողմերը հաւասար ձայն ունին: Ուրեմն՝ «Դեսպանը արտաքին նախարարին հանդիպեցաւ» եւ «Դեսպանը արտաքին նախարարին հետ հանդիպեցաւ»: Այս վերջինը կը մօտենայ **խորհրդակցիլ** կամ **մտքեր փոխանակել** բայերուն:

գ) Իսկ երբ հանդիպումին կամ այցին թիրախը տեղ մըն է կամ կը մտածուի իբրեւ տեղ, ապա ան կը դրուի հայցական հոլով. օրինակ՝ հանդիպիլ **գրասենեակ**, **դպրոց**, **աշխատատեղի**, **թատրոն**, **խանութ** եւ այլն:

*** հանդուրժել**

Չեզոք եւ ներգործական բայ է միաժամանակ. **դիմանալ, տոկալ, համբերել** իմաստներով ան չեզոք է եւ կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր. օրինակ՝ հանդուրժել վերաբերումի մը, վարկաբեկումի մը, անարգանքի մը կամ վարուելակերպի մը եւ այլն. իսկ **կրել, ընդունիլ, թոյլատրել** իմաստներով ներգործական է եւ կ'առնէ նոյն լրացումները հայցական հոլովով՝ իբրեւ ուղիղ խնդիր, եւ այս պարագային խօսքը կը ստանայ յաւելեալ ուժգնութիւն մը, որովհետեւ ուղիղ խնդիրը ինքնին ակելի ընդգրկուն լրացում է. բաղդատել՝ հանդուրժել **մէկուն** եւ հանդուրժել **մէկը**, հանդուրժել **կացութեան մը** եւ հանդուրժել **կացութիւն մը**:

*** հաշտուիլ**

Չեզոք բայ է եւ ցոյց կու տայ փոխադարձ գործողութիւն. իր այս իմաստով՝ ան կրնայ կիրարկուիլ յոգնակի թիւով առանց որեւէ խնդրի. օրինակ՝

Անոնք կը կռուին ու կը հաշտուին:

Երեկուան թշնամիները այսօր հաշտուած են:

Տրանսա ու Գերմանիա ի վերջոյ հաշտուեցան:

Շատ սովորական է անձի անուններու հետ կապական լրացումի կիրարկութիւնը եւս. օրինակ՝ **հաշտուիլ ընկերոջ հետ, հակառակորդին հետ, թշնամիին հետ**¹:

Իսկ ոչ-անձի պարագային, ուր այլեւս փոխադարձութեան իմաստը կը չքանայ, ան կ'առնէ գործիական հոլով խնդիր. օրինակ՝ **հաշտուիլ կացութեամբ, հաշտուիլ բախտով, հաշտուիլ ձախողութեամբ, կորուստով** եւ այլն: Չմոռնանք, որ գործիական հոլովն ու **հետ** կապը յաճախ շարահիւսական հոմանշութիւն կը ստեղծեն. օրինակ՝ մեկնիլ **ընկերներուն հետ** եւ մեկնիլ **ընկերներով**: Տրուած ըլլալով, որ իրերու պարագային փոխադարձութիւն գոյութիւն չունի, ապա **հաշտուիլ**-ը կը նախընտրէ գործիական հոլով խնդիրը: Այսուհանդերձ **հետ** կապով խնդրառութիւնը լայնօրէն տարածուած է մեր երկու բարբառներուն մէջ ալ. օրինակ՝ «Չեմ հաշտուած այն **միտքին հետ**, թէ չկաս դուն» (ԿԿ, «Նամականի», 442): «Սիրածներիս **կորուստի հետ** չհաշտուեցի ես երբեք» (Ա. Իսահակեան), – ուրեմն ընդունելի է այս վերջինն ալ, քանի վերջին հաշտուով կիրարկութիւնը կ'որոշէ կանոնը:

Գործիականի փոխարէն տրականի կիրարկութիւնը բաւական ընդհանրացած է. օրինակ՝ **հաշտուիլ բախտին, հաշտուիլ ճակատագրին, հաշտուիլ կացութեան** եւ այլն:

Չաշտ ապրիլ եւ **հաշտ ըլլալ** յարադրական ձեւերը ունին մօտաւորապէս նոյն խնդրառութիւնը. օրինակ՝

Երեկուան թշնամիները այսօր հաշտ կ'ապրին (են):

Արան Մինասին հետ հաշտ կ'ապրի (է):

1. Չայերէնը բաւականաչափ իւրացուցած անձը ինքնաբերաբար կ'անդրադառնայ հետեւեալ նրբութեան. եթէ խզումը կամ քէնը բացայայտօրէն միակողմանի է, հակում ունինք բայը եզակի կիրարկելու. օրինակ՝ «Թորոսը հաշտուեցաւ Մարկոսին հետ»: Իսկ եթէ այդ խզումը կամ քէնը փոխադարձ կ'ընկալուի, ապա կ'ըսենք՝ «Թորոսն ու Մարկոսը հաշտուեցան»: Թիւի այս զանազանութիւնը կ'իշխէ փոխադարձութիւն ենթադրող այլ բայերու առթիւ եւս:

Սակայն ոչ-անձի անուններու պարագային գործիական հոլով խնդիրի փոխարեն կը պահանջեն **հետ** կապը. օրինակ՝ հաշտ ապրիլ կամ ըլլալ **սկզբունքներուն հետ, անցեալին հետ, շրջապատին հետ, կենդանական ու բուսական աշխարհին հետ, բնութեան տարերքին հետ** եւ այլն:

Տրական հոլով խնդիրի կիրարկութիւնը այս պարագային բացառուած է:

*** հասնիլ**

Ունի զոյգ խնդրառութիւն՝ հայցական եւ տրական:

Լրացումը հայցական կը դրուի, երբ ան տեղ ցոյց տուող բառ է, ունի պարագայական նշանակութիւն եւ կը պատասխանէ **ո՞ր** հարցումին. օրինակ՝ հասնիլ **տուն, անտառ, քաղաք, ծով, պաշտօնատեղի, երկինք, գետին** եւ այլն (ո՞ր): Նկատել, որ այս լրացումը յօդ չ'առնէր, երբ առանձին գործածուած է. իսկ երբ ան ալ իր կարգին ունի ի՛ր լրացումը, ապա յօդ կ'առնէ. օրինակ՝ հասայ **այս տունը, խիտ անտառը, ձեր քաղաքը...** եւ այլն:

Լրացումը տրական հոլով կը դրուի, երբ ան առարկայ ցոյց տուող բառ է, ուստի ունի խնդրային նշանակութիւն եւ կը պատասխանէ **որո՞ւ** կամ **ինչի՞** հարցումին. օրինակ՝ հասայ **ընկերոջս, զինակիցներուս** (որո՞ւ, որո՞նց), **նպատակիս, թիրախներուս** (ինչի՞, ինչերո՞ւ): Այս պարագային յօդառութիւնը ազատ է. օրինակ՝ հասայ **ծառի, ծառի մը, ծառին**:

Բացառուած չէ, որ նոյն լրացումը կիրարկուի թէ՛ հայցական, թէ՛ տրական հոլովով. օրինակ՝ հասայ **գագաթը** եւ **գագաթին**, կը հասնիմ **ուսդ** եւ **ուսիդ**, ամերիկացիները հասան **լուսին** եւ **լուսնին** եւ այլն: Պատճառը այն է, որ առաջին պարագային **գագաթը, ուսդ, լուսինը** մտածուած եւ պատկերացուած են իբրեւ տեղ եւ հայցական հոլով տեղի պարագայական լրացում են, իսկ երկրորդ պարագային **գագաթին, ուսիդ, լուսնին** մտածուած եւ պատկերացուած են իբրեւ առարկայ եւ տրական հոլով անուղղակի խնդիր են: Այս այլազանութիւնը կրնայ պատահիլ գրողէ-գրող կամ խօսողէ-խօսող, սակայն ան կրնայ պատահիլ նոյն անձին եւս, որ նոյն հասկացութիւնը մերթ մտածէ իբրեւ տեղ, մերթ՝ իբրեւ առարկայ:

*** հարուածել. տեսնել զարնել:**

*** հաւնիլ եւ հաւանիլ**

Այս երկուքը գրաբարեան **հաւանել** չէզոք բայի աշխարհաբարեան տարբերակներն են՝ առաջինը ըլլալով երկրորդին հնչիւնափոխուած, կծկուած հոմանիշը:

Հաւնիլ-ը աշխարհաբարի մեջ շատ կանուխէն իր սկզբնաձեւէն տարբերած է թէ՛ սեռով, թէ՛ իմաստով. **հաւնիլ** ներկայիս ներգործական սեռի բայ է եւ կը նշանակէ նախասիրութիւնը տալ բանի մը, կեդրոնացնել բանի մը վրայ, նախասիրութեան առարկան դարձնել բան մը եւ այլն. **հաւանիլ** մեկը, գիրք մը, պտուղ մը, որեւէ բան:

Մինչ **հաւանիլ**-ը շատ աւելի հարագատ մնացած է իր դասական իմաստին ու սեռին. չէզոք է ան, ինչպէս գրաբարի մէջ էր, կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր եւ կը նշանակէ հաւանութիւն տալ, ականջ դնել, հաւատք ընծայել, համոզուիլ, համամիտ ըլլալ բանի մը, կամ մէկուն, զայն իր ճաշակին ու ցանկութեան համապատասխան նկատել, ախորժիլ, ընդունիլ, համաձայնիլ՝ ճիշտ գրաբարի աւանդոյթով. օրինակ՝ **հաւանիլ առաջարկի, պաշտօնի, խօսքի, երդումի, մեկնաբանութեան** մը եւ այլն. ինչպէս նկատելի է, այս վերջինները ընդհանրապէս վերացական հասկացութիւններ են, մինչ **հաւանիլ**-ի ծիրէն ներս կրնան ազատօրէն մտնել նիւթական կամ թանձրացական հասկացութիւններ եւս:

Յաւանիլ-ի հնագոյն գործածութիւններէն մէկը կը գտնենք Խորենացիի գրիչին տակ, բերնովը ալաններու Սաթենիկ իշխանուհիին, որ մեր Արտաշէս աշխարհակալին կ'ըսէր. «Քեզ ասեմ, ա՛յր քաջ Արտաշէս, ե՛կ **հաւանեաց բանից** (տրակ. հոլով – ԱԵ) աչագեղոյ դստերս Ալանաց...», – ան հայոց արքայէն կը խնդրէր ազատ արձակել իր եղբայրը, որ գերի բռնուած էր հայերու կողմէ, փոխարէնը կը խոստանար... իր սերը: Այդպէս ալ եղաւ, եւ Արտաշէս ամուսնացաւ Սաթենիկի հետ:

* **հոգալ**

Բազմիմաստ բայ է: Ունի հետեւեալ կիրարկութիւնները.

ա) Իբրեւ չէզոք բայ՝ կը նշանակէ հոգեկան անձկութեան մատուցիլ, տազնապիլ, ճնշուիլ եւ որեւէ խնդիր չ'առնել. «Ամուսինին բանտարկութենէն ետք ան շատ կը հոգայ ու կը տառապի»: «Այսքան մի՛ հոգար, այս սեւ օրերն ալ կ'անցնին»: Այս իմաստով՝ բայս յաճախ կը փոխարինուի **հոգ ընել** յարադրաւոր տարբերակով. «Այսքան հոգ մի՛ ըներ, այս սեւ օրերն ալ կ'անցնին»: «Յոգ ընելու պէտք չկայ, ուշ կամ կանուխ պիտի ստանաս իրաւունքդ»:

բ) Կը նշանակէ՝ կարիքները լրացնել կամ նիւթական անհրաժեշտ միջոցներ տրամադրել, յատկացնել, մատակարարել. այս պարագային ան ներգործական սեռի է եւ առ այդ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ զաւակին **սնունդը** հոգալ, ծմռան **պաշարը** հոգալ, որբերուն **հագուստն** ու **կօշիկը** հոգալ, նաեւ՝ **թոշակը** հոգալ, **ճանապարհածախսը** հոգալ եւ այլն:

գ) Դա՛րձեալ իբրեւ ներգործական բայ՝ կը նշանակէ՝ խնամել, ուշադրութիւն դարձնել, հսկել, տնօրինել. օրինակ՝ **զաւակները** հոգալ, **անդամալոյծը** հոգալ, **հիւանդը** հոգալ, նաեւ՝ **տունկերը, անասունները, տուն ու տեղը հոգալ** եւ այլն: Սակայն նկատելի է այստեղ խնդրային երկփեղկում մըն ալ. բացառուած չէ ասոնց տրական հոլովով խնդրառութիւնը. «Տուն ու տեղին հոգալ», այլեւ կապական խնդրառութիւն մը՝ **մասին** յետադրութեամբ. «**Չաւակներուն մասին** կը հոգար»: Իր այս իմաստով՝ ան յաճախ կը փոխարինուի **հոգ տանիլ** տարբերակով, որ միայն տրական հոլով խնդիր կը պահանջէ. օրինակ՝ «Յոգ տանիլ **զաւակներուն**» եւ այլն:

*** ճնշել**

Երբ լրացումը անշունչ առարկայ է, եւ կ'անկարկուի ֆիզիքական ճնշումի, ապա ան կը վարուի իբրեւ չէզոք բայ եւ լրացում կ'առնէ **վրայ** յետադրութեան հետ. օրինակ՝ «Յառաջագեղձը կը ճնշէ **միզանցքին վրայ** ու կը խցէ զայն» (դասագիրք), «Նուաստացումի զգացումը կը ճնշէ **կուրծքիս վրայ**՝ շնչառութիւնս դժուարացնելու աստիճան» (ԿԿ, «Նամականի», 444), «Տրամադրութիւնս [...] այնպէս կը ճնշէ **վրաս**» (Ինտրա, նամակ 13, յունուար 1895): Իսկ երբ լրացումը շնչաւոր էակ է կամ կ'ընկալուի իբր այդպիսին, եւ կ'անկարկուի բարոյական կամ վերացական ճնշումի՝ նեղութեան, զրկանքի, հալածանքի, նուաստացումի, **ճնշել**-ը կը վարուի իբրեւ ներգործական բայ եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ «Մաքուր ու անբիծ խիղճս չէր **ճնշեր զիս**՝ իր ծանրածանր լուծով» (Տ. Կամսարական, «Անդրադարձում»): «Թիթեռնիկները ա՛լ աւելի ճնշեցին զմեզ, աւելի շատցան եւ ստուար քող մը ձեւացուցին հիմա» (ԳԶ, «Թիթեռնիկներ»): «Այս զաւակները հիմա **կը ճնշէին զինքը** իրենց 14-15 տարու ժպիտովը» (ԳԶ, «Ծիտին պարտքը»): «Նախագահը խոստացաւ ճնշել **ըմբոստութիւնը**» (Մամուլ): «Իր հզօր բանակով յաջողեցաւ **ճնշել թշնամիները**»: «Ամայի թաղը կը ճնշէ **հոգիս**»: «Մարդը կապանքներու մէջ խճճող ոստայնները **կը ճնշեն** հոգիս» (Լալա Միսկարեան): «Տնտեսական տագնապը մեզ կը ճնշէ» (Հրայր ճեպեճեան, «Մարդ իր հողին վրայ պէտք է ապրի»): «Միացեալ Նահանգները պիտի շարունակեն **ճնշել Իրանը**» («Ազդակ», 23-3-19):

Այս խնդրառութիւնը հաշտ է գրաբարին հետ. օրինակներ «Նոր հայկազեան»-էն.

- ճնշեին զնոսա:
- Տոկոսեօք ճնշեն զոմանս:
- Եթէ ոք ճնշեալ էր զերինջն իմ:
- ճնշեմ զմարմինս իմ:
- ճնշել սանձին զկզակս:
- ճնշել զանձն պահօք կամ զմարմինս կուսութեամբ:

Ծառուկեան ունի հետեւեալ ոչ-միօրինակ կիրարկութիւնները. «Անոր ընկերացող պաշտօնեան...կը **ճնշեր վրաս**» («Ամերիկեան կողմն աշխարհի», էջ 60,– փոխանակ՝ «կը ճնշեր **զիս**»): «Քունը կը ճնշեր **կոպերուս**» («Նոր երազներ...», էջ 8,– փոխանակ՝ «կը ճնշեր կոպերուս **վրայ**»): «Ինչո՞ւ յոգնիւք եւ յոգնեցնենք ընթերցողը՝ **ճնշելով** մեր **ուղեղը**» («Նոր Հայաստան...», էջ 148):

ճնշում բանեցնել. հոմանիշ է **ճնշել**-ին, սակայն ընդհանրապէս կամ նախընտրաբար կը կիրարկուի փոխաբերական իմաստով: Ունի խնդրառական տարբերութիւն մըն ալ. խնդիրը կապական է միշտ. օրինակ՝ «Ազգային բանակը ճնշում կը բանեցնէր **հակառակորդին վրայ**»: «Փողկապը ճնշում կը բանեցնէր **լծերակին** (artère jugulaire) **վրայ**»:

* մեղքնալ

Նաեւ՝ **գթալ, արգահատիլ, խղճալ, կարեկցիլ**:

Սովորաբար տրական հոլով խնդիր կ'առնէ՝ **մեղքնալ մեկուն**, թէեւ բաւական ընդհանրացած է **վրայ** կապով խնդրառութիւնն ալ՝ մեղքնալ **մեկուն վրայ**. չեն պակսիր սակայն հայցական հոլով ուղիղ խնդրի կիրարկութիւններ եւս. օրինակ՝ «Արդէն կը **մեղքնայի զինքը**» (ԳՁ, «Ռեհան»): «Եւ **մեղքնալով զիս**՝ ոտքին մատներուն վրայ կը քալէր» (ԳՁ, «Թեֆարիկ»): «Վրան մերաք եկաւ,– կ'ըսէին **զինքը մեղքնալով**» (ԳՁ, «Փոթորիկը»): «Ե՞ս արդեօք **քեզ**, թէ՞ դուն **զիս կը մեղքնանք** աւելի» (Վ. Թեքէեան, «Մէկ հատիկս»): «Սկսած էի ո՛չ միայն **մեղքնալ զինքը**, այլ նաեւ տեսակ մը խղճահարութիւն իսկ զգալ» (Ինտրա, «Նամականի»): Ուրեմն կրկնաստեղծութեան նշաններ տուող բայ մըն է. վերջինը՝ հայցականը, հաւանաբար յառաջացած է ֆրանսերէնի եւ անգլերէնի (plaindre եւ to pity՝ երկուքն ալ ուղիղ խնդիր կը պահանջեն) ազդեցութեան տակ: Թէեւ պետք է այս ալ ըսել, որ արդի արեւմտահայերէնի մէջ այս բային հայցական խնդրառութիւնը այլեւս հնաբանութիւն դարձած է:

* միանալ

Չեզոք է եւ կը պահանջէ տրական հոլով խնդիր՝ միանալ **երամին, ընտանիքին, ընկերներուն**: Փոխադարձութիւնը խնդրառական փոփոխութիւն չի պատճառեր. օրինակ՝ «Թորոսն ու Մարկոսը միացան իրարու»: ըստ այսմ ալ պետք է խուսափիլ տրական խնդրին կցելէ **հետ** յետադրութիւնը՝ միանալ **երամին հետ, ընտանիքին հետ, ընկերներուն հետ** կամ **Թորոսը եւ Մարկոսը միացան իրարու հետ**. ասոնք բոլորն ալ սխալ խնդրառութիւններ են:

Տարբեր է **միութիւն կազմել** յարադրութիւնը, որ ազատօրէն կ'ըսէ. «Միութիւն մը կազմեց **անոր հետ**», «Անոնք միութիւն կազմեցին **իրարու հետ**» եւ այլն (տեսնել նաեւ **հանդիպիլ** բայը):

* մտահոգուիլ

Թէ՛ **մտահոգ** ածականը, թէ՛ **մտահոգուիլ** բայը կ'առնեն գործիական հոլով խնդիր. օրինակ՝ իր **առօրեայով** մտահոգ... **առօրեայով** մտահոգուիլ: «Ինչո՞ւ այսքան մտահոգ էք ձեր **անունով**»: «Ան շատ կը մտահոգուի զաւակին **կրթութեամբ**»:

Ընթացիկ սխալները կը վերաբերին բացառական հոլովին. այսինքն՝ մտահոգ **առօրեայէն** եւ մտահոգուիլ **առօրեայէն**:

Նոյն խնդրառութիւնը ունին **հպարտ** ածականը եւ **հպարտանալ** բայը. օրինակ՝ «Ան հպարտ էր իր **զաւակով**» եւ «Ան կը հպարտանար իր **զաւակով**»:

*** յաղթել**

Յնագոյն վկայութեանց հիմամբ կ'առնէ տրական հոլով խնդիր. օրինակ՝ **յաղթել թշնամիին, հակառակորդին, մրցակիցին, ցաւին, չարին** եւ այլնի: Խնդրին ընդգրկումը այնքան զօրաւոր է, որ հին ու նոր քերականները չեն վարանիր այս բայը բացառաբար նկատելու ներգործական եւ անոր տրական հոլով լրացումն ալ կոչելու «ուղիղ խնդիր», մանաւանդ որ ան ունի շատ ընդհանրացած կրաւորական մըն ալ՝ **յաղթուիլ**, որ յատուկ է ներգործական բայի, – ինչ որ, սակայն, անյարիր է ուղիղ խնդրի հոլովական հասկացողութեան, քանի ուղիղ խնդիրը քերականօրէն հայցական հոլով կը դրուի:

Անդին ունեցած ենք մատենագիրներ, որոնք բայիս խնդիրը իրօք ալ հայցական հոլով կիրարկած են. օրինակները կը քաղեմ «Նոր հայկազեան»-էն.

- Յաղթե **զսատանայ** յօրինակ փարաւովնի:
- Յաղթեցից **զամենայն մարտ** պատերազմաց իմոց:
- Ոչ կարեմ յաղթել **զքուն** եւ **զծուլութիւնն** իմ:
- Լինի բազում անգամ, որպէսզի միոյ աւուր անձրել յաղթեսցե **զանձրել** բոլոր ամին:

Աշխարհաբարն ալ կը հայթայթէ նման օրինակներ, որ զանց կ'ընենք:

Գալով **յաղթահարել** բային՝ այս մէկին ներգործականութիւնը բացայայտ է, եւ ան միայն հայցական հոլով խնդիր կ'առնէ. օրինակ՝ **յաղթահարել յոռի բարքերը, ծուլութիւնը, արգելքները, դժուարութիւնները, բնութեան տարերքը, շրջապատին չարականութիւնը, ոսոխին դիմադրութիւնը** եւ այլն: Ինչպէս կը տեսնենք, բերուած խնդիրները ընդհանրապէս վերացական բնոյթ ունին:

*** յառել եւ սեւեռել**

Այս երկուքը հոմանիշներ են իրարու միջեւ, բայց նաեւ **նայիլ**-ին՝ այս վերջինի՝ «հայեացքը ուղղել, դիտել» նշանակութիւններուն միայն:

Յառել կը նշանակէ կեդրոնացած ու շահագրգիռ դիտել բան մը. իր այս իմաստով ան ներգործական է եւ իբրեւ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր կ'առնէ **աչք** եւ **նայուածք** գոյականները, ասոնց կողքին՝ տրական հոլով անուղղակի խնդիր մը. օրինակ՝ «Ան նայուածքը (կամ՝ աչքը) յառեց հեռացող նաւուն»: **Նայիլ** բայի հետեւողութեամբ կամ նմանութեամբ՝ տրականի փոխարէն կրնայ հայցական հոլով խնդիր եւս առնել, երբ լրացումը մտածուած է իբրեւ տեղ. օրինակ՝ «Ան աչքերը **երկինք** յառեց». այսպէս ալ՝ **գետին, հեռուն** եւ այլն:

Սեւեռել-ին մէջ կայ աւելի լարուած ու շեշտակի դիտելու ու կեդրոնանալու ճիգ մը: Ներգործական բայ է եւ իբրեւ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր կ'առնէ **աչք, նայուածք, ուշադրութիւն**... բառերը: Ան միաժամանակ

Կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր մըն ալ, որ կը ներկայացնէ սեւեռումի առարկան. օրինակ՝ «Այսուհետեւ մեր **ուշադրութիւնը** (ուղիղ խնդիր) պարտինք սեւեռել դպրոցաշինական անյետաձգելի **գործին** (անուղղակի խնդիր)»: Ոմանք կ'աւելցնեն **վրայ** յետադրութիւնն ալ՝ **գործին վրայ**: Իր այս խնդրառուբեամբ՝ **սեւեռելը** կը նմանի **յառելի**ն: Սակայն, ի տարբերութիւն **յառելի**ն, ան կրնայ նաեւ զանց առնել **աչք, նայուածք, ուշադրութիւն** խնդիրները եւ իբրեւ ուղիղ խնդիր ստանալ սեւեռումի բուն առարկան, որ այլապէս կը դրուէր տրական հոլով. օրինակ՝ «Այսուհետեւ մենք պարտինք սեւեռել դպրոցաշինական անյետաձգելի **գործը**»: Նաեւ՝ «Պարոն Փերեզ...կը սեւեռէ հեռուի արեւանման **ժամացոյցը**»¹ (ԳՊ, «Կրկնագիր մարդը», էջ 25):

*** Նայիլ**

Հայեացքը մէկուն կամ բանի մը ուղղելու բնախօսական արարքը, բայց նաեւ խուզարկել ու սերտել իմաստներով՝ չէզոք բայ է եւ կ'առնէ տրական հոլով խնդիր. օրինակ՝ **նայիլ մէկուն, ծառին, կառքին, հասակին, նկարներուն, հաշիւին, տոմարներուն** եւ այլն. խնամել, հոգ տանիլ իմաստով՝ դա՛րձեալ տրական հոլով խնդիր կ'առնէ. օրինակ՝ **փոքրիկին** նայիլ, **ծերերուն** նայիլ, տուն ու **տեղին** նայիլ, **պարտեզին** նայիլ եւ այլն²: Սակայն նոյն հայեացքը ուղղել, դիտել իմաստով կը գտնենք հայցական հոլովով խնդրառուբեան բազում օրինակներ եւս, երբ լրացումը իբրեւ տեղ կը մտածուի. այսպէս՝ **երկինք** նայիլ, **գետին** նայիլ (այս երկուքը միշտ անյօդ կը կիրարկուին), **առջեւ-ետեւ** նայիլ, **երեսը** նայիլ, **դուրս** ու **ներս** նայիլ, **մէջը, տակը** եւ **վրան** նայիլ եւ այլն:

Ե. Օտեան այս բայը մտածած ու գործածած է **քննել** իմաստով, հետեւաբար տուած է հայցական հոլով խնդիր. «Բժիշկը քննեց տղան, **լեզուն** նայեցաւ, **կոկորդը** նայեցաւ, **աչքերուն** նայեցաւ եւ վճռաբար ըսաւ...» («Փանջունի», նախաբան),- յատկանշական է, որ **նայիլ** բային մէջ մը հայցական հոլով ուղիղ խնդիր տուած է՝ **լեզուն**, մէջ մը՝ տրական հոլով՝ **աչքերուն**: Ուրեմն համարժեք խնդիրներուն երկուքը **հայցական** հոլով դրուած են, մէկը՝ **տրական** հոլով:

Ունինք **վերանայիլ** վերացական-իմացաբանական բայը, որ այլեւս հայեացքը մէկուն կամ բանի մը ուղղելու բնախօսական արարքը չի նշանակեր, այլ կը նշանակէ կրկին աչքէ անցընել, վերաքննել, բարեփոխել՝ միտք մը, գնահատական մը, վճիռ մը, նոր տեսանկիւնով մօտենալ բանի մը: Իր այս ձեւով եւ այս բոլոր իմաստներով բայս միշտ ներգործական է եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր. «Պէտք է վերանայիլ այս յօդուածին **գաղափարները**»:

դատողութիւն մը

Ան միաժամանակ հոմանիշ է **վերատեսնել** բային (տեսնել **վերատեսնել-վերատեսել** զոյգը «Իմաստաբանութիւն» գլուխին մէջ):

Տես՝ անմիջապէս վերը՝ նախորդ յօդուածով, **յառել** եւ **սեւեռել** եւս:

1. Այլուր նոյն խնդիրը կը գտնենք տրական հոլով գործածուած. «Երբ կ'ընդգծենք տող մը, փաստօրէն կը մոռնանք գրուածքը եւ կը սեւեռենք **իմաստին**» (ԳՊ, «Տարմ», էջ 171):

2. Ծահնուր այս իմաստով ունի հայցական հոլով կիրարկութիւն մը՝ «Իր աղջիկն ու փեսան է որ **զինքը** կը նային» («Մանուկ մը տարեցներուն մէջ»), որ, սակայն, սովորական չէ:

*** Ներել**

Կարգ մը դասագիրքեր չեն վարանիր գրելու, թե «երբ **Ներել** բային խնդիրը ունի անձի առում, ան կը դրուի տրական հոլով, իսկ երբ ունի իրի առում², կը դրուի հայցական հոլով»։ օրինակ՝ կը ներեմ **քեզի**, կը ներեմ **մեղքերդ**, – ինչ որ կը նշանակէ, ըստ յիշեալ տրամաբանութեան, թե **քեզի** եւ **մեղքերդ** հաւասարապէս ուղիղ խնդիր են։

Եւ ի՞նչու քանի որ անոնք մը չէ այս։ Արեւմտահայերէնը անձի եւ իրի առումի զանազանութիւն չունի։ Երկրորդ՝ **քեզի** եւ **մեղքերդ** տարբեր բնոյթի խնդիրներ են. առաջինը **յանգման** խնդիր է (շահի տրական), իսկ երկրորդը՝ **ուղիղ** խնդիր է։ Կրաւորականի կիրարկութիւնը աւելի ցայտուն կը դարձնէ այս կացութիւնը, ուր առկայ է շահի տրականը. այսպէս՝ «Քու **մեղքերդ քեզի** ներուած են» (Մատթ. Թ/2)։ Կը բաւէ ներգործականի վերածել բայը, եւ իսկոյն երեւան կ'ըլլեն ուղիղ եւ անուղղակի խնդիրները. «Քու մեղքերդ կը ներեմ քեզի»։

Ներումի առարկան միշտ արարքի մը կամ գործողութեան մը անունն է, որ կանոնաւորապէս կը դրուի **հայցական** հոլով. օրինակ՝ **մեղք, զանցառութիւն, մոռացում, յանցանք, ուշացում, անկրթութիւն** եւ այլն։ Ներումը միշտ տեղի կ'ունենայ ի նպաստ անձի մը, որուն անունը կանոնաւորապէս կը դրուի **տրական** հոլով։

Երկու խնդիրները կրնան միաժամանակ գտնուիլ նոյն նախադասութեան մէջ, կրնան նաեւ անջատ կիրարկուիլ։

Ներել-ը հոմանիշ է գրաբարեան **թողուլ**-ին, որ ունէր առաջինին զուգահեռ խնդրառութիւն մը. օրինակ՝ «Թող մեզ զպարտիս մեր» (Ներէ **մեզի** մեր **պարտքերը**), – ուր **մեզ** տրական հոլով յանգման խնդիր է, իսկ **զպարտիս**՝ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր է։

*** շնորհակալ**

1. Շնորհակալ (եմ, ըլլամ)

Այս բառը ածական մըն է, որ իբր այդպիսին՝ շատ լայն գործածութիւն ունեցած է գրաբարի մէջ. կը նշանակէ՝ շնորհի ստացած, ընդունած, շնորհի արժանացած։ «Նոր հայկազեան»-ի բառերով՝ «գոհացող, շնորհահատոյց, երախտագէտ», այս առումով ան կու տայ օրինակներ եւս՝ **ծառայ շնորհակալ, կին շնորհակալ, միտք շնորհակալ**... Նկատելի է, որ աշխարհաբարը նման կիրարկութիւն չունի։ Մեր արդի լեզուն որեւէ ատեն **շնորհակալ** չի կոչեր անձ մը, որ շնորհի ստացած է, շնորհի մը արժանացած է։

Մեզի համար գոյութիւն ունի **շնորհակալ ըլլալ** բաղադրեալ բայը՝ «շնորհակալ եմ» կամ «շնորհակալ կ'ըլլամ» ձեւերու տակ, որ իր կարգին լայն գործածութիւն ունէր գրաբարի մէջ։

1. Անձի եւ իրի առումներու պարագային խնդրոյ առարկայ են նոյն պաշտօնը կատարող երկու տարբեր հոլով գոյականներ. օրինակ՝ «**ծառ տեսայ**» եւ «**ընկերոջս տեսայ**». այստեղ նոյն **տեսնել** բայը ունի երկու ուղիղ խնդիրներ, որոնց առաջինը իբրեւ իր կ'ընկալուի եւ կ'առնէ հայցական հոլով, իսկ երկրորդը կ'ընկալուի իբրեւ անձ եւ կ'առնէ տրական հոլով։ Մինչդեռ **Ներել** բային վերագրուող լրացումները տարբեր բնոյթ ունին բերուած օրինակներուն մէջ։

- Յոյժ շնորհակալ լինելը **սմա** եւ **երիցանց**։
- **Այնպիսեացն** եւ ոչինչ եմ շնորհակալ։
- Գովասանական **բանիցոյ** շնորհակալ եմ։
- Ի վերայ **մեծամեծաց** Աստուծոյ շնորհակալ լինել։

Չարցը, որ այստեղ քննութեան կ'ուզենք առնել, այս բային ինդիքն հոլովն է. այդ ինդիքները թաւագրուած են, եւ նկատելի է, որ բոլորն ալ տրական հոլով դրուած են։ «Նոր հայկազեան»-ի բերած բոլոր օրինակներուն մէջ թէ՛ **շնորհակալ** ածականը, թէ՛ **շնորհակալ ըլլալ** բաղադրեալ բայը մի'այն տրական հոլով ինդիքի առած են։ Ուրեմն գրաբարը ինդրառական որեւէ շփոթ կամ երկուութիւն չէր պարզեր։

Ծանօթ.– Յատկանշական է, որ Մատրասի «Ազգարար»-ը իր 17-1796-ի խմբագրականին մէջ ունի՝ «Չարկադրեր մեզ շնորհակալ **ի սմանէ** լինել»,– ուր **սմա** տրականը կ'ակնկալուէր բացառականի փոխարէն։

Բայց ահա կացութիւնը նոյնը չէ... աշխատարարի մէջ, ուր «շնորհակալ ըլլալ» բայը հաւասարապէս տրական եւ բացառական հոլով առնելու հակամետ է.

- Շնորհակալ եմ **քեզի** եւ **քեզմէ**։
- Շնորհակալ եղայ **իրեն** եւ **իրմէ**։
- Ան շնորհակալ պիտի ըլլայ **մեզի** եւ **մեզմէ**։

Թաւագրուած ինդիքները հաւասարապէս տրական են եւ բացառական։

Բացառութիւն չէ այս երկակի ինդրառութիւնը, սակայն ընդհանրացած ալ չէ։

Այս երեւոյթը աւելի կը հաստատուի հայրենի Լեզուի կոմիտէի հրապարակած 24-րդ յորդորակով, ուր արեւելահայերէնի պարագային եւս կը տիրէ ինդրառական նոյն երկուութիւնը. առ այս տրուած է հետեւեալ օրինակը. «Շնորհակալ ենք **ձեզ¹/ձեզկից**, որ հետեւում էք մեր խորհրդներին»։

2. Շնորհակալութիւն (յայտնել)

Սա իր կարգին կու գայ գրաբարէն, ուր ան կը կիրարկուէր մի'այն իբրեւ գոյական։

Մինչդեռ աշխարհաբարը կը թոյլատրէ, որ փոխանակ ըսելու «**շնորհակալ եմ**»՝ ըսենք մի'այն՝ «**շնորհակալութի'ւն**», մանաւանդ եթէ որոշ մտերմութիւն մը կայ խօսակիցներուն միջեւ եւ կը տիրէ ոչ-պաշտօնական, ժողովրդախօսակցական ոճ մը, ուր այլեւս դիմաւոր բայ չկայ, այլ ունինք անդէմ գոյական մը միայն, որ կը կազմէ բառ-նախադասութիւն մը։

1. Արեւելահայերէնի մէջ տրական են՝ **ինձ, քեզ, մեզ, ձեզ**՝ ճիշտ գրաբարի պէս։ Ասոնց կը համապատասխանեն արեւմտահայերէն **ինծի, քեզի, մեզի, ձեզի**։

Այս վերջինը՝ իբրև բառ-նախադասութիւն, չէ կիրարկած գրաբարը:

Աշխարհաբարի յիշեալ երկու կիրարկութիւնները՝ անդէմ եւ դիմաւոր, հետեւողականօրէն կը պահանջեն մի՛այն տրական հոլով.

- Շնորհակալութի՛ւն **քեզի**... շնորհակալութիւն կը յայտնեմ **քեզի**:
- Շնորհակալութի՛ւն **ձեզի**... շնորհակալութիւն կը յայտնենք **ձեզի**:
- Շնորհակալութի՛ւն **իրենց**... շնորհակալութի՛ւն յայտնեցէք **իրենց**:

Օտեան ունի արատաւոր կիրարկութիւն մը՝ «Շնորհակալ եմ ձեր ցոյց տուած **համակրութենէն**» («Թաղականին կնիկը»),– ուր տրական հոլով խնդիր կ’ակնկալուէր:

Սա ի՛ր կարգին հաստատուած է արեւելահայերէնի մէջ, եւ նոյն յորդորակը կու տայ հետեւեալ օրինակները. «Շնորհակալութիւն ենք յայտնում **ձեզ** / շնորհակալութի՛ւն **ձեզ**»:

Ծանօթ.– Թելադրելի է, որ Լեզուի կոմիտէն «Արմենպրես»-ին սորվեցնէ այսբանը, վասնզի անոր 18-6-21-ի թողարկումին մէջ կը կարդանք. «Նախագահը շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր այն **քաղաքացիներից**...»,– փոխանակ՝ **քաղաքացիներին**:

Ուրեմն իրենց պատմական հոլովոյթի ողջ ընթացքին այս բառերն ու բայերը մեր երկու աշխարհաբարներուն մէջ կրած են կառուցային եւ խնդրառական նոյն բարեշրջութիւնը: Ենթադրելի է, որ այս բարեշրջութիւնը տեղի ունեցած ըլլայ մեր երկու բարբառներու ձեւաւորումէն առաջ, թէեւ բացառուած չեն հետագայ ներթափանցումները եւս :

Յատկանշական է, միւս կողմէ, որ Ռուբէն Ղազարեանի «Միջին հայերէնի բառարան»-ին մէջ չենք գտներ սերտուած բառերէն ոչ մէկը. կը գտնենք միայն «**շնորհընկալութիւն**», որ, ճիշտ է, որոշ չափով կը թելադրէ զանոնք, սակայն ո՞ր անհետացած են միւսները եւ ինչպէ՞ս անելի ուշ վերայայտնուեցան անոնք աշխարհաբարի մէջ:

- Ուրեմն՝
- Շնորհակալ եմ **քեզի/քեզմէ**:
- Շնորհակալութի՛ւն **քեզի/շնորհակալութիւն** կը յայտնեմ **քեզի**:

*** ունկնդրել... մտիկ ընել**

Արեւմտեան աշխարհաբարի այն բայերէն է, որոնք կայուն ու բիւրեղացած խնդրառութիւն չունին: Արդի արեւմտահայը հաւասարապէս կ’**ունկնդրէ երաժշտութիւնը** եւ **երաժիշտը**, ինչպէս կ’ունկնդրէ **երաժշտութեան** եւ **երաժիշտին**, նոյնհետայն՝ **երգն** ու **երգին** եւ **երգիչն** ու **երգիչին** եւ այլն: Խնդրառական այս երկձեւութիւնը հաւանաբար հետեւանք է այն իրողութեան, թէ խօսողը որքանո՞վ ի մտի ունի բայիս ստուգաբանութիւնը, որ կու տայ «ունկ-դնել». եթէ ան կը գիտակցի այս

ստուգաբանություն, ապա բնական հակում ունի տրական հոլով խնդիր տալու անոր՝ **ունկնդրել երգին**, քանի որ աշխարհաբարի մեջ յառաջացած **ականջ տալ, ականջ դնել** յարադիր հոմանիշները միահամուռ տրական հոլով խնդիր կ'առնեն, ապա թե ոչ՝ կիրարկության հաւանականութիւն կը ստանայ նաեւ հայցական խնդրառութիւնը՝ **ունկնդրել երգը**: Ասոնց կողքին բացառուած չէ նաեւ խնդրառական այն տկարութիւնը, որով կը յատկանշուի **ունկնդրել**-ը, որ չի յաջողիր իր խնդիրին պարտադրել կայուն հոլով մը:

Գալով **մտիկ ընել** հոմանիշին, ապա այս մէկը իր կարգին զանազանութիւն չի դնէր եւ հաւասարապէս կ'ըսէ մտիկ ընել **երգը** կամ **երգիչը**. **երաժշտութեան** կամ **երաժիշտին**. օրինակ՝

- Տոբթորը ինքը **մտիկ կ'ըներ ամենուս** (ԳՁ, «Երջանիկ մահը»):
- Խելօք կեցած տղոց պէս **մտիկ ըրինք զինքը** (անդ):
- Բայց ո՞վ **մտիկ կ'ըներ ինծի** (անդ):

Պարզ է, որ այս բայը իր կարգին կը յատկանշուի խնդրառական թուլութեամբ՝ նախորդին պէս, որուն հոմանիշն է:

*** պատահիլ**

Կը նշանակէ անակնկալօրէն տեղի ունենալ:

Կրնայ զանազան հոլովներով լրացումներ առնել տեղին ու պարագային համեմատ. օրինակ՝

Ի՞նչ պատահեցաւ քեզի (տրական հոլով):

Ի՞նչ պատահեցաւ երէկ (կամ՝ այսօր, վաղը՝ հայցական հոլով):

Ի՞նչ պիտի պատահի ապագային (տրական հոլով):

Ատենէ մը ի վեր արեւմտահայերէն սկսած է թափանցել այս բային կիրարկութիւնը **հետ** յետադրութեամբ հանդերձ. այսպէս՝

Ի՞նչ կը պատահի քիւրտ ժողովուրդին հետ... (Եր. Քասունի):

Ի՞նչ կը պատահի պաղեստինցի ժողովուրդին հետ (Նոյն):

Այս էապէս խորթ ոճին աղբիւրը արեւելահայերէնն է, ուր ան տարածուած է ցաւագին յաճախականութեամբ մը, բայց նաեւ... անգլերէնը (happen with). բացառուած չէ արաբերէնի ազդեցութիւնը եւս:

Նմանապէս տրական հոլով խնդիր կ'առնէ բայս, երբ ան կը նշանակէ **հանդիպիլ**. օրինակ՝ «Սանդուխներուն վրայ երբ **պատահէինք**, կը հարցնէին տղուս եւ ամուսնոյս մասին: Քիչ-քիչ ա՛լ **չպատահեցանք** իրարու» (ՊԲ, էջ 60):

*** պատմել**

Ներգործական բայ է եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր, օրինակ՝ պատմել **պատմութիւն մը, եղելութիւնը**, առօրեայ **անցուդարձերը** եւ այլն: Ան շատ հակամետ է առնելու նաեւ վերաբերութեան անուղղակի խնդիր մը, որ կրնայ դրուիլ բացառական հոլով՝ պատմել **հայրենիքէն, պատերազմէն, անցեալէն, լեռնէն ու ձորէն**¹ եւ այլն, եւ սեռական հոլով՝ **մասին** կապով հանդերձ. օրինակ՝ պատմել **անցեալի մասին, գործունեութեան մասին, զաւակին մասին** եւ այլն:

1. Այս բացառականը, խորքին մէջ, գրաբարի պատմական հոլովն է՝ **գհայրենիքէ, գպատերազմէ** եւ այլն, որ նախդիրը կորսնցնելով սովորական բացառական կը ձեւացնէ:

*** պարտադրել**

Տեսնել ստորեւ **ստիպել** բառայօդուածին տակ:

*** սպասել**

Չեզոք է եւ տրական հոլով խնդիր կ'առնէ, երբ կը նշանակէ որոշ ժամանակ որեւէ տեղ գտնուիլ՝ մնալ՝ կանգ առնել՝ ակնկալելով մեկուն գալուն, բանի մը տեղի ունենալուն կամ սկսելուն. օրինակ՝ «Յանդիսականները կը սպասէին վարագոյրի **բացուելուն**»: «Այս կալուածները կը սպասեն հմուտ **վերակացուի** մը»: «Կոչնականները կը սպասէին տանտիրոջ **ազդանշանին**»:

Ներգործական է, երբ կը նշանակէ ակնկալել. օրինակ՝ «Իրմէ բառ մը, քայլ մը, **շարժում** մը կը սպասենք՝ մեր գիրկը ընդունելու համար զինք»:
«Յանրութիւնը անհամբեր կը սպասէր ոճիրի ծալքերուն **բացայայտումը**»:
«Իր որոշումին ամբողջական **վերանայումը** կը սպասենք իրմէ»:
«Այսպիսի **մերժում** մը (վերաբերում մը) չէինք սպասեր»:
«Մեր **փրկութիւնը** քեզմէ կը սպասենք»:

Ասոնք շատ զանազանելի կիրարկութիւններ չեն, եւ բայիս խնդրառութիւնը այնքան ալ բիրտդացած չէ հանրօրէն, որքան ալ վաղուց երկփեղկուած ըլլայ ան:

*** ստիպել**

Կարդանք,– ի պահանջել հարկին քանի մը անգամ,– **ստիպել** բայի հետեւեալ կիրարկութիւնը.

- **Անգարային** ստիպեցին բարեփոխումներ **կատարել**:
Ի՞նչ կը նկատենք՝ իբրեւ արեւմտահայ ընթերցող եւ մտաւորական:
Աւելի ճիշտը՝ կը նկատե՞նք անսովոր բան մը...
Եթէ ոչ, վերստին կարդանք:

Օրինակս քաղուած է արեւմտահայ մամուլէն, ուր ընդհանրապէս սխալ կը կիրարկուի եւ կիրարկուած ալ է՝ **ստիպեցին**-ը. սխալ կը կիրարկուին նաեւ անոր կարգ մը հոմանիշները, որոնց պիտի անդրադառնանք ստորեւ:
Ասոնք բոլորը կը յատկանշուին գոյգ խնդրառութեամբ:

Ստիպել-ը սովորաբար կ'առնե երկու խնդիր. այսպես՝ կը ստիպենք **մեկը** (հայցական հոլով)՝ **բանի** մը (տրական հոլով):

ա) Առաջինը ստիպողութեան ենթարկուող, ստիպողութիւնը իր վրայ կրող առարկան է՝ անձը կամ անասունը, որ կը դրուի **հայցական** հոլով եւ կը կատարէ ուղիղ խնդրի պաշտօնը.

- Ստիպեցին **զիս**
- Ստիպեցին **քեզ**
- Ստիպեցին **զինք**
- Ստիպեցին **թշնամին**
- Ստիպեցին **առիւծը**
- Ստիպեցին **գայլը**¹

Բոլոր թաւագրուած բառերը հայցական հոլով ուղիղ խնդիր են:

1. Այս խնդրին հոլովը կը հաստատուի գրաբարեան հետեւեալ օրինակներով եւ՝ «Նոր հայկագեան»-էն քաղուած. «Եթէ մի օր ստիպեմ **զոսա**, մեռանին ամենայն խաշինքը». «Բանն արքային ստիպեաց **զիս**: Ստիպեաց **զնա** եւ ոչ կամեցաւ երթալ»: «Ստիպեաց **գաշակերտսն**»:

Բաց աստի՝ նոյն հոլովներով խնդրառութիւն ցոյց կու տան *ֆրանսերէն* ու անգլերէնը.

-Il a obligé l'élève (հայցական) à s'agenouiller (տրական):

-He obliged the boy (հայցական) to swallow (տրական) the tablet:

բ) Երկրորդը սովորաբար անորոշ դերբայ մըն է, որ կը դրուի **տրական** հոլով եւ ցոյց կու տայ տուեալ անձին կամ անասունին պարտադրուած գործողութիւնը կամ վիճակը.

- Ստիպեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս:
- Ստիպեցին **քեզ մոռնալու** անցեալը:
- Ստիպեցին **զինք հրաժարելու** պաշտօնէն:
- Ստիպեցին **թշնամին նահանջելու** յետին գիծերը:
- Ստիպեցին **առիւծը մտնելու** գառագեղին մէջ:
- Ստիպեցին **գայլը հեռանալու**² ագարակէն:

2. Արեւելահայերէնը, այս պարագային, խոտոր կը համեմատի արեւմտահայերէնին, որովհետեւ ան կը յաջողի այս խնդիրը արտայայտելու ուղղական հոլովով, միւս կողմէ՝ ան շնչաւոր էակներու պարագային ուղիղ խնդիրը կ'արտայայտէ տրական հոլովով. այսինքն՝ կ'ըսէ՝ «Ստիպեցին **գայլին հեռանալ** ագարակից»: Արեւմտահայերէնը այս պարագային եւ գոնէ առայժմ չի թոյլատրեր նման խնդրառութիւն. ուրեմն պարտադիր կը մնան՝ վերոնշեալ թէ՛ հայցականը, թէ՛ տրականը (այս մասին եւ ւելի մանրամասն տեսնել՝ **§192ա**):

Վերը մեջբերուած օրինակին մէջ այս հոլովները գլխիվայր շրջուած են.

- **Անգարային** պետք է դրուէր հայցական հոլով, բայց դրուած է տրական:
- **Կատարել** պետք է դրուէր տրական հոլով, բայց դրուած է հայցական:

Ուրեմն պետք է ունենայինք՝

- **Անգարան** ստիպեցին բարեփոխումներ **կատարելու**։
- Ստիպեցին **Անգարան** բարեփոխումներ **կատարելու**։

Ստիպել-ին խնդրառուփւնը ունի **յորդորել**-ը. «Ան յորդորեց **նորեկը** ավելի համբերատար **ըլլալու**»։

Այս բոլորին մէջ եթէ պարտադիր է հայցական հոլովը, ապա բաւական խախուտ է **ըլլալու** տրականը այն ընդհանուր մաշումին պատճառով, որ արդի հայերէնի մէջ կրած է տրական հոլովը, թէեւ այդ մաշումը իր արմատները ունի գրաբարի մէջ եւս։

Ունինք երկու հոմանիշներ՝ **հարկադրել** եւ **բռնադատել**, որոնց խնդրառուփւնը **բոլորովին** կը նոյնանայ **ստիպել**-ին հետ. այսինքն՝

- Զարկադրեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս... եւ այլն։
- Բռնադատեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս... եւ այլն։

Անդին ունինք տակաւին **պարտադրել** բայը, որ նմանապէս հոմանիշ է վերիններուն, բայց եւ այնպէս ունի **բոլորովին հակառակ** խնդրառուփւն։

Չետեւինք՝

- Պարտադրեցին **ինծի ուրանալ** ինքնութիւնս։
- Պարտադրեցին **քեզի մոռնալ** անցեալդ։
- Պարտադրեցին **անոր հրաժարիլ** պաշտօնէն։
- Պարտադրեցին **թշնամիին նահանջել** յետին գիծերը։
- Պարտադրեցին **առիւծին մտնել** գառազեղին մէջ։
- Պարտադրեցին **գայլին հեռանալ ագարակէն**։

Ուրեմն՝

- Ստիպեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս։ (հայց.-տրական)
- Պարտադրեցին **ինծի ուրանալ** ինքնութիւնս։ (տրակ.-հայցական)

Ունինք, վերջապէս, երկու յարաբերաբար հնացած բայեր՝ **հարկաւորել** եւ **պարտաւորել**, որոնք մօտաւոր հոմանիշներ են բերուած չորս բայերուն, սակայն չունին անոնց գործածութեան յաճախականութիւնը, այլ գրեթէ դուրս մնացած են այլեւս արդի հայուն բառապաշարէն։ Ասոնք իրենց խնդրառուփեամբ կը նոյնանան **ստիպել**, **հարկադրել** եւ **բռնադատել** բայերուն հետ. օրինակ՝

Մոգերը հարկաւորեցին **հայերը** կրակը **պաշտելու**։ Չոհրապ ունի հետեւեալ ճիշտ կիրարկութիւնը. «Գիտես թէ ի՞նչ ծանր **զոհողութիւններու** պարտաւորեց **զիս** այս սերը»։

Իսկ Աստուածաշունչի մէջ կը գտնենք. «Դաւիթ առ քաղցին ելոյժ զօրէնս, եւ ոչ ոք պարտաւորեաց զնա»:

Վերոնշեալ վեց բայերուն իբրեւ հականիշ՝ ունինք **արգիլել** ներգործական բայը, որուն խնդրառութիւնը կը համապատասխանէ **պարտադրել** բային. այսինքն՝ արգելքի առարկան կը դրուի հայցական հոլով՝ **արգիլել ծխել**, իսկ արգելքը կրող առարկան կը դրուի տրական հոլով՝ **արգիլել հիւանդին**. օրինակ՝ «Բժիշկը **հիւանդին** արգիլեց **ծխել**»:

Բաղդատել. «Ան չէր կրցած **ինքզինք** արգիլել անդիմադրելի ցաւ մը **զգալէ**» (Ռ. Յատտեճեան, «Պտոյտ մը հայոց լեզուի բառարանին մէջ», բ., էջ 63).– ուր սխալ կիրարկուած են **ինքզինք** եւ **զգալէ** խնդիրները. պետք է ունենայինք. «Ան չէր կրցած արգիլել **ինքնիրեն** անդիմադրելի ցաւ մը **զգալ**»:

Իսկ սա իր կարգին ունի **արտօնել** ու **թոյլատրել** հականիշները՝ նոյն խնդրառութեամբ.

- Բժիշկը **հիւանդին** արտօնեց **խմել**:
- Բժիշկը **հիւանդին** թոյլատրեց **քալել**:

Յամադրական տախտակ՝

- Ստիպեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս:
- Յարկադրեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս:
- Բռնադատեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս:
- Յարկաւորեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս:
- Պարտաւորեցին **զիս ուրանալու** ինքնութիւնս:
- Պարտադրեցին **ինձի ուրանալ** ինքնութիւնս:
- Արգիլեցին **ինձի ուրանալ** ինքնութիւնս:

Պարտադրել եւ **արգիլել** բայերու հայցական հոլով ուղիղ խնդիրը անորոշ դերբայի փոխարէն կրնայ շատ յաճախ ըլլալ հասարակ գոյական մը. օրինակ՝

- Շատ խիստ **սննդականոն** մը պարտադրեցին ինձի:
- Յիւանդին խստիւ արգիլեցին **ծխախոտն** ու **խմիչքը**:

Մնացեալ հինգ բայերուն հետ **գոյական** խնդրառութիւնը սովորական չէ: Ան միշտ հայցական հոլով **անորոշ դերբայ** մըն է:

Ուրեմն՝ վերջին երկուքը շարահիւսական հոմանիշներ են: Շարահիւսական հոմանշութիւն ունին ասոնց հետ նաեւ **հրահանգել**, **թելադրել**, **մաղթել** եւ այլն, եւ նոյնութիւն կրնան ներկայացնել քիչ մը այն բոլոր բայերը, որոնք անհրաժեշտաբար երկու տարբեր խնդիր կ'առնեն:

* **վախնալ**. տե՛ս **զգուշանալ**:

*** վայելել**

Ունի երկու՝ բաւական տարբեր նշանակութիւններ. ա) ունենայ, ըմբռնել, հաճոյքով ճաշակել, գոհունակութեամբ օգտագործել, արժանանալ՝ պատիւի, սիրոյ, յարգանքի. իր այս իմաստներով ան ներգործական է եւ կ'առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ վայելել **համերգ** մը, **համադամ** մը, **պտոյտ** մը, **կեանքը** եւ այլն. բ) յարմարի, պատշաճի, վայելչութիւն պարգեւել. իր այս իմաստով ան չէզոք է եւ կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր. օրինակ՝ «Գլխարկը վայելած է **քեզի**», «Նման վերաբերում չի վայելեր **անոր**», «Յագուստը շատ վայելած է **հարսին**» եւ այլն:

Կար ժամանակ մը, ուր փորձուեցաւ այս իմաստներէն առաջինին յատկացնել **վայելել** ձեւը¹, հաւանաբար հետեւողութեամբ Գայայեանի, սակայն փաստօրէն նման զանազանութիւն մը չէ նուիրականացուցած մեր լեզուն, իսկ **վայելել** ձեւը ներկայիս փաստօրէն կ'ընկալուի իբրեւ ռամկաբանութիւն կամ ժողովրդախօսակցական տարբերակ մը, որ չի յաջողիր անցնիլ գրական լեզու: Գալով պատճառական սեռին՝ **վայելցնել**, քիչ մը զարտուղի է ան. կ'ակնկալուէր, որ ունենայինք **վայելել-վայելցնել**, բայց ահա տիրական է **վայելցնել** ամփոփ ձեւը, ինչ որ սովորական չէ. բարեհնչութեան սիրոյն՝ սղած է առաջին **ե** ձայնաւորը. օրինակ՝

- քեզի **չեմ վայելցնէր** նման վարմունք մը:
- Ինք **վայելեց** կեանքը, բայց հարազատներուն ալ **վայելցուց** զայն:

*** վարուիլ**

Տե՛ս ստորեւ՝ «վերաբերիլ»-ի աւարտին:

*** վերաբերիլ**

Արդի հայերէնի մէջ ունի երկու բաւական զատորոշ իմաստներ, որոնք իրենց կարգին կ'ենթադրեն երկու տարբեր խնդրառութիւններ:

ա) որեւէ կապ կամ առնչութիւն ունենայ, պատկանիլ, ուղղուիլ. իր այս իմաստով ան կը պահանջէ տրական հոլով խնդիր մը, որ սովորաբար անձի անուն է, յաճախ՝ վերացական հասկացութիւն մը, հազուադիւս՝ իրի անուն. օրինակ՝ «Այս գործիքները կը վերաբերին **ատաղձագործին**»: «**Ինծի՞** կը վերաբերի այդ նկատողութիւնդ»: «Նման սեղմումներ կը վերաբերին միայն **բանակայիններուն**»: «Այս արձակուրդը կը վերաբերի տարրականի **աշակերտներուն**»: «Տարիէն աւելի էր, որ կը տեսնուէի հետը՝ առանց ո՛ր **ընտանիքին** վերաբերիլը գիտնալու»: «Այդ կանոնը կը վերաբերի մասնաւորաբար յատուկ անուններու **ուղղագրութեան**»:

բ) այս կամ այն կերպ վարուիլ որեւէ անձի, առարկայի, երեւոյթի հետ. իր այս իմաստով ան կ'առնէ **հանդէպ** կամ **հետ** յետադրութիւնը՝ տրական հոլով խնդիրով մը. օրինակ՝ «Պարտինք յարգանքով վերաբերիլ մեր **ստորադասներուն հանդէպ**»: «**Բանուորներուն հետ** շատ զգուշ կը վերաբերի»:

1. Այսպէս մտածած է Զ. Աճառեան, որ արեւմտահայ իրականութենէն կտրուած էր 1900-ականներէն սկսեալ. տե՛ս «Յայոց լեզուի պատմութիւն», Բ., էջ 563: **վայելել**՝ կեանքի հաճոյքներն ու բարիքները ըմբռնելու իմաստով, կը գտնենք Մալխասեանի բառարանին մէջ եւս: Սակայն Ակադեմիայի քառահատորը դուրս ձգած է զայն արեւելահայերէնէն, նոյնը ըրած է Էդուարդ Աղայեան, եւ շատ ճիշտ վարուած են անոնք, վասնզի արդի գրական զոյգ աշխարհաբարները հաւասարապէս կը մերժեն այս ձեւը:

Շատ նուրբ տարբերություն մը կայ երկու յետադրութեանց կիրարկութեան միջեւ. ա) **հանդէպ**-ի պարագային վերաբերումը միակողմանի արարքի տպաւորութիւն կը ձգէ. ան որեւէ ձեւով չի յուշեր ստորադասներու վերաբերումին բնոյթը. բ) **հետ**-ի պարագային զգալի է վերաբերմունքային ինչ-որ փոխադարձութիւն մը, ջերմութիւն մը, որ կը թելադրուի **հետ**-ի իմաստէն:

Ծանօթ.– Արեւելահայերէնը բ. իմաստը կ’արտայայտէ **վերաբերուել** բայածեւով, որ կրաւորական չէ, այլ չէզոք, երբեմն առանց որեւէ յետադրութեան, բայց նաեւ **հետ**, **հանդէպ** եւ **դէպի** յետադրութիւններով հանդերձ. օրինակ՝ «Նա **մեզ հետ** շատ զգուշ **վերաբերուեց**»:

Վերաբերում ունենալ. նոյնանիշ է նախորդի բ-ին հետ, ունի նոյն խնդրառութիւնը՝ վերաբերում ունենալ **մէկուն հանդէպ**: Արեւելահայերէնի ազդեցութեամբ՝ բացառուած չէ **դէպի** կապով լրացումը **հանդէպ**-ի փոխարէն. օրինակ՝ «Ուսուցիչները ... ցուրտ **վերաբերում ունին դէպի մեզ**» (ԵՕ, «Փանջունի ի Վասպուրական», Է. Նամակ):

Վերաբերում ցոյց տալ. հոմանիշ է նախորդին, սակայն կը փոխուի խնդրառութիւնը. սա կ’առնէ տրական հոլով խնդիր՝ տալ բայի թելադրանքով. օրինակ՝ «Ան կիրթ վերաբերում ցոյց տուաւ իր **պաշտօնակիցներուն**». «Շատ բիրտ վերաբերում ցոյց կու տայ **ստորադասներուն**»:

Վարուիլ. հոմանիշ է **վերաբերիլ**-ի բ-ին, լրացումը կապական է՝ **հանդէպ** եւ **հետ** յետադրութիւններով, եւ կրնայ ըլլալ որեւէ առարկայանիշ բառ. օրինակ՝ **վարուիլ անոր հետ-հանդէպ, աշակերտներուն հետ-հանդէպ, պաշտօնեաներուն հետ-հանդէպ, կենդանիներուն հետ-հանդէպ, բոյներուն հետ-հանդէպ** եւ այլն, եւ նրբերանգային նոյն տարբերութիւնը երեւան կ’ելլէ **հետ եւ հանդէպ** կապերուն միջեւ: **Յետ**-ի պարագային անելի սերտութիւն մը, մտերմութիւն մը, ջերմութիւն մը կայ ենթակային ու խնդիրին միջեւ, մինչ **հանդէպ**-ի պարագային այդ յատկութիւնները կը բացակային:

Կրնայ կիրարկուիլ առանց խնդիրի եւս, ընդհանուր նշանակութեամբ մը. օրինակ՝ «Չենք գիտեր, թէ ան ինչպէ՛ս կը վարուի տան մեջ կամ պաշտօնատեղին»:

* վկայել

Ներգործական բայ է, ուստի կ’առնէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր, սակայն ասի պատճառ մը չէ, որ առնէ այլ հոլով խնդիր եւս, ինչպէս կը պատահի ասացական բայերու պարագային. օրինակ՝

- Բոլոր ընկերները վկայեցին անոր **ջանասիրութիւնը**:

- Բոլոր ընկերները վկայեցին անոր **ջանասիրութեան մասին**:

Ինչպես կը տեսնենք հոմանիշ կամ համարժեք լրացումներ են ուղիղ խնդիրն ու անուղղակի խնդիրը: Թեև ուղիղ խնդիրը միշտ ալ ակելի ուժգին կ'ընդգրկուի բային կողմէ եւ ակելի ազդու լրացում է:

Լրացական նոյնպիսի զուգահեռութիւն կրնան ունենալ այլ ասացական ու մտածական բայեր եւս, ինչպէս՝ **լսել, երագել, ենթադրել, յայտնել, հարցնել, մտածել**. օրինակ՝ «Կը մտածէ ճամբորդդ» եւ «Կը մտածէ ճամբորդելու մասին»:

Պատմել ասացական բայը կրնայ առնել երեք զուգահեռ հոմանիշ լրացումներ՝ **պատմել անցեալը, պատմել անցեալէն, պատմել անցեալի մասին**:

*** վնասել**

Կը նշանակէ կորսնցնել, եւ իր այս իմաստով ան ներգործական սեռի է, ուրեմն հայցական հոլով ուղիղ խնդիր կ'առնէ. օրինակ՝ հարիւր **ոսկի** վնասել, հինգ **հակկիթ** վնասել, պարկ մը **ցորեն** վնասել եւ այլն: Ուշադրութիւն. երբ այս կապակցութիւններէն զեղչենք առարկայանիշ բառը, մնացեալը այլեւս ուղիղ խնդիր չէ, այլ չափի պարագայ. օրինակ՝ «Ես **հարիւր** կորսնցուցի, դուն **յիսուն**» (որքա՞ն...հարիւր եւ յիսուն չափի պարագաներ են) կամ «Ես մէկ ըսեմ, դուն տասը հասկցի՛ր» (որքա՞ն՝ **մէկ** եւ **տասը** չափի պարագաներ են):

Վն կը նշանակէ նաեւ որեւէ վնաս պատճառել, խեղել, ակերել, եղծել, եւ այս պարագային չէզոք սեռի է եւ կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր. օրինակ՝ կարկուտը վնասեց **ծաղիկներուն**, ծխախոտը կը վնասէ **թոքերուդ**, պայթումները կը վնասեն **շինութեան**, անքնութիւնը կը վնասէ **առողջութեան** եւ այլն: Այս վերջին կիրարկութեամբ՝ **վնասել** համարժեք է **վնաս տալ** ու **վնաս պատճառել** յարադրական բայերուն. այսպէս՝ կարկուտը **վնաս տուաւ** կամ **պատճառեց** ծաղիկներուն. «Արտասուքը վնաս կու տայ աչերուդ»:

*** տատանիլ, տատամսիլ, վարանիլ**

Ասոնք որոշ չափով հոմանիշներ են: Ունին նոյն խնդրառութիւնը. օրինակ՝ կը տատաներ կամ կը տատամսեր կամ կը վարաներ **առնելու**՝ տրական հոլով. «Չոփսիմէ կը վարաներ դուրս **ելլելու**» (ԱԱ, էջ 72):

*** տեղեկանալ**

Զեզոք սեռի բայ է, ուրեմն չի կրնար ուղիղ խնդիր առնել, սակայն կ'առնէ երկու անուղղակի խնդիր՝ բացառական եւ տրական: Բացառական հոլով կը դրուի այն խնդիրը, որ ցոյց կու տայ ստացուած կամ ստացուելիք տեղեկութեան աղբիւրը, ուրկէ ծնունդ կ'առնէ կամ պիտի առնէ տեղեկութիւնը՝ տեղեկանալ **թերթէն**, իսկ տրական հոլով կը դրուի այն խնդիրը, որ ցոյց կու տայ տեղեկութեան ընդգրկած առարկան, այն, որուն մասին տեղեկութիւն կը տրուի կամ պիտի տրուի՝ տեղեկանալ **կացութեան**:

Ունի **ծանօթանալ** բայի խնդրառուբիւնը, որ աւելի հեշտ կը կառավարուի արդի արեւմտահայուն կողմէ:

Օրինակներ`

Մենք **թերթէն** տեղեկացանք **իրավիճակին**:

(Մենք թերթէն **ծանօթացանք** իրավիճակին):

Քեզմէ կ'ուզեմ տեղեկանալ **իրողութեան**:

Յեռատեսիլէն տեղեկացաւ **մանրամասնութիւններուն**:

Ականատեսէ մը տեղեկացայ եղելութեան **խկութեան**:

Ոստիկանէն տեղեկացի՛ր ոճիրի **ծալքերուն**:

Յայրը **զաւակէն** տեղեկացաւ **կացութեան**:

Մելքոն Կիւրճեան կը հայթայթէ հետեւեալ ճիշտ օրինակը. «Արփիա՛ր, իր **պատմութեանը** տեղեկացի՛ր Նոյնիսկ իր **բերնէն**» (ՆԳԲ, էջ 39):

Բարդ Նախադասութեան պարագային, երբ **տեղեկանալ** բայը կը գտնուի գլխաւոր Նախադասութեան մէջ, ապա երկրորդական Նախադասութիւնը կ'ընկալուի իբրեւ անուղղակի խնդիր եւ ոչ թէ ուղիղ խնդիր, ինչպէս կը թուի ոմանց. օրինակ`

«Ուշ երեկոյեան տեղեկացանք, **թէ օդակայանը փակ է**»:

Յարցում` տեղեկացանք ի՞նչ բանի (եւ ոչ թէ՛ ի՞նչ), – «**թէ օդակայանը փակ է**», – ուրեմն` յանգման անուղղակի խնդիր:

Տեղեկանալ-ին հոմանիշ են **տեղեակ դառնալ, տեղեակ ըլլալ, տեղեակ պահուիլ** վերլուծական կառոյցները, որոնք, չէզոք սեռի ըլլալով, ունին Նոյն խնդրառուբիւնը. օրինակ`

- Անձամբ **քեզմէ** կ'ուզեմ տեղեակ դառնալ **կացութեան**:

Անձամբ **քեզմէ** կ'ուզեմ տեղեակ ըլլալ **կացութեան**:

Անձամբ **քեզմէ** կ'ուզեմ տեղեակ պահուիլ **կացութեան**:

- Մայրը **ընկերներէն** տեղեակ դարձաւ զակին **արկածին**:

Մայրը **ընկերներէն** տեղեակ եղաւ զակին **արկածին**:

Մայրը **ընկերներէն** **տեղեակ պահուեցաւ** զակին **արկածին**:

- **Ականատեսէ** մը տեղեակ դարձանք պայթումի **տարողութեան**:

Ականատեսէ մը տեղեակ եղանք պայթումի **տարողութեան**:

Ականատեսէ մը տեղեակ պահուեցանք պայթումի **տարողութեան**:

Ըստ այսմ սխալ է հետեւեալը. «Սուրիա ամեն օր տեղեակ կը դառնար բանակցութեանց **արդիւնքէն**». պետք է ըլլայ **արդիւնքին**: Բացառական հոլովը այս պարագային վերապահուած է տեղեկութիւնը տուող աղբիւրին. այսպէս` «Սուրիա ամեն օր իր **պատուիրակէն**»

տեղեակ կը դառնար բանակցութեանց **արդիւնքին»¹**: Սխալ է հետեւեալ կիրարկութիւնը եւս. «Ինք ալ ուզած էր զիս տեղեակ պահել այդ **հրատարակութենէն»** (ՌՅ, գ., էջ 158), – որ պետք է ըլլայ **հրատարակութեան**:

1. Այս ածականին տրական հոլով խնդրառութիւնը ունի պատմական խոր վաղեմութիւն. ան շատ լայն տարածում ունի աշխարհաբարի մէջ եւս. ստորեւ բնագրային օրինակներ՝

ա) «Նոր հայկազեան»

- ***Եւ ճանապարհին տեղեակ եմ:
- ***Իրաց պատերազմի տեղեակ:
- ***Չէր տեղեակ ծանրածայնին:
- ***Կենաց իմոց տեղեակ ես ամենայն հրեայք:
- ***Այս ամենայնի զնոսա տեղեակս առներ:
- ***Տեղեակ եղեալ մերոյ անբակ միաբանութեան:

բ) Մալխասեան

- ***Նա իր արիեստին լաւ տեղեակ է:
- ***Ես տեղեակ եմ նրա մտադրութեան:
- ***Տեղեկացաւ երկաթուղու բարդ գործին:

գ) Ակադեմիայի քառահատոր բառարան

- ***Շատ կը ցանկանայի տեղեկանալ ձեր աշխատութեան պարունակութեանը:
- ***Այդ աստիճան գործին տեղեակ լինելը նրա վրայ վատ ազդեցութիւն արաւ:
- ***Մեզ անընդհատ տեղեակ պահեն հիւանդի վիճակին:

դ) Յովի. Թումանեան

- ***Ու յաւիտեան էլ մնացին քնած՝
- Դաւին անտեղեակ, ցաւին անտարբեր... («Թմկաբերդի առումը», X,2):

ե) Գ. Չոփրապ

- ***«Ա՛լ տեղեակ է ամեն անցած-դարձածին» («Մամայիդ բարեւ ըրէ»):

զ) Ե. Օտեան

- ***Այս ալ ոչ նուազ զայթակղութիւն կը պատճառէ խնդրին տեղեակ կուսակցականներուն մէջ («Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս»):

է) Շահան Շահնուր

- ***[Սոլժենիցին] տակաւին անտեղեակ իր վիճակի ծանրութեան՝ բարձրէն կը նայի շրջապատին վրայ («Յառաջ», 24-26 փետրուար 1974):

ը) Ս. Վահագն

- ***Իրեն համար ես միշտ անտաշ էի՝ կենցաղագիտական տարրական օրէնքներուն անտեղեակ («Մատանիներ», էջ 49):
- Այսուհանդերձ կը հանդիպին խախտումներ ի նպաստ բացառականին. զանց կ'ընենք օրինակները: Առ այս՝
- Վ. Միրզոյեան չի վարանիր սխալ կոչելու տրական հոլով խնդրառութիւնը («Ճարտասանութիւն», բ. տպ., էջ 233):
- Իսկ Ռաֆայէլ Իշխանեան ճիշտ կը սեպէ երկուքն ալ («Արդի հայերէնի շարահիւսութիւն», էջ 273):

Ունինք **տեղեակ մնալ** չէզոք սեռի յարադրութիւնը, որ զգալիօրէն հոմանիշ է նախորդին, սակայն ունի խնդրառական որոշ տարբերութիւն. օրինակ՝

- Մայրը զաւկին **մահուան** տեղեակ մնաց **ընկերներուն միջոցաւ**:
- Պայթումի **տարողութեան** տեղեակ մնաց **շնորհիւ անցորդի մը**:

Ուրեմն ի զօրու կը մնայ տրական հոլով խնդիրը, իսկ բացառական հոլով անուղղակի խնդիրը կը վերածուի կապական լրացումի, որ

միջոցի անուղղակի խնդիր կը ձեւացնէ: Ի՞նչ միջոցով տեղեակ մնաց, – **ընկերներուն միջոցաւ եւ ընկերներուն շնորհիւ:**

Տեղեկացնել պատճառականը կը փոխէ տուեալները իր բնութեան բերումով. բաղդատել՝

- Ես թերթէն տեղեկացայ եղելութեան:
- Թերթը ինծի տեղեկացուց եղելութիւնը:

Տարբեր խնդրառութիւն ունին **տեղեակ դարձնել** եւ **տեղեակ պահել** յարադրաւոր բայերը, որոնք սեռով ներգործական են. ըստ այսմ՝ հայցական հոլով կը դրուի տեղեկութիւնը ստացող առարկային (իմա՝ անձին) անունը, մինչ տեղեկութեան բովանդակութիւնը կամ առարկան, որուն մասին կը տրուի տեղեկութիւնը, կը շարունակէ մնալ տրական հոլով. օրինակ՝ «Ոստիկանը տեղեակ պահեց **զինք** ոճիրի **ծալքերուն**».

ո՛չ՝ **ծալքերէն**: Կամ՝ «Ընթերցող մը տեղեակ պահեց **զիրենք** գիրքի **բովանդակութեան**».

ո՛չ՝ **բովանդակութենէն**: «Մենք **վարչութիւնը** տեղեակ պահեցինք հաշիւներու **մանրամասնութիւններուն**».

- ո՛չ՝ **մանրամասնութիւններէն**: Այս օրինակներու ուղղական հոլով ենթականերու՝ **ընթերցող**-ի մը եւ **մենք**-ի փոխարէն կամ անոնց կից կրնայ նմանապէս կիրարկուիլ բացառական հոլով լրացում մը՝ իբրեւ տեղեկութեան բխման աղբիւր, ինչպէս տեսանք վերը. օրինակ՝
- **Քարտուղարութենէն** տեղեակ պահեցին **զինք** զակի **թռչակին**:
- **Նախարարութենէն** տեղեակ պահեցին **մեզ** անցագրերու **պատրաստութեան**:
- Ընթերցող մը իր **գրասենեակէն** տեղեակ պահեց **զիրենք** գիրքի **բովանդակութեան**:

Բոլորովին հոմանիշ են եւ ունին նոյն խնդրառութիւնը **տեղեակ պահել** եւ **տեղեակ դարձնել**. այսպէս՝ «Ոստիկանը տեղեակ դարձուց **զինք** ոճիրի **ծալքերուն**»: «Ընթերցող մը տեղեակ դարձուց **զիրենք** գիրքի **բովանդակութեան**»: «Մենք **վարչութիւնը** տեղեակ պահեցինք **մանրամասնութիւններուն**»: Նաեւ՝ «Գրեցի այս բոլորը... տեղեակ պահելու համար **ձեզ իրադարձութիւններուն**» (ԿԿ, «Նամականի», 374):

Ծանօթ.– **Իրազեկ**, հոմանիշ ըլլալով **տեղեակ**-ին, կրնայ ազատօրէն փոխարինել այս վերջինը վերլուծական բոլոր կիրարկութեանց մէջ՝ **իրազեկ դառնալ, իրազեկ պահուիլ, իրազեկ պահել, իրազեկ մնալ:**

Վերոնշեալներուն հետ իմաստային շփման եզրեր ունի **իմանալ** (իմացնել) ներգործական բայը, որ սակայն իր սեռին բերումով ունի տարբեր խնդրառութիւն: Վերոնշեալներուն տրական հոլով յանգման խնդիրը, որ անունն է տեղեկութեան առարկային, այստեղ կը դառնայ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր, մինչ տեղեկութեան աղբիւրը կը շարունակէ պահել իր բացառական հոլովը. բաղդատել՝

- Ես **թերթեն** տեղեկացայ **եղելութան**:
Ես **թերթեն** իմացայ **եղելութիւնը**:

- Անձամբ **քեզմէ** կ'ուզեմ տեղեկանալ **իրողութան**:
Անձամբ **քեզմէ** կ'ուզեմ իմանալ **իրողութիւնը**:

- **Ականատեսէ** մը տեղեկացան **եղելութան իսկութան**:
Ականատեսէ մը իմացան **եղելութան իսկութիւնը**:

- **Ոստիկանէն** տեղեկացաւ ոճիրի **ծալքերուն**:
Ոստիկանէն իմացաւ ոճիրի **ծալքերը**:

Իմացնել պատճառականին խնդրառութիւնը կը նոյնանայ **տեղեկացնել** պատճառականի խնդրառութեան հետ. բաղդատել.

- Թերթը ինձի տեղեկացուց **եղելութիւնը**:
Թերթը ինձի իմացուց **եղելութիւնը**:

- Ոստիկանը հանրութեան տեղեկացուց ոճիրին **ծալքերը**:
Ոստիկանը հանրութեան իմացուց ոճիրին **ծալքերը**:

Ընթացիկ թերացումները անշուշտ կը վերաբերին տրական հոլովի փոխարէն բացառականի գործածութեան. այսպէս՝ **տեղեակ իրողութենէն, տեղեակ մանրամասնութիւններէն, տեղեակ բովանդակութենէն**, որոնք սխալ են. «Մենք այս գիրքին **բովանդակութենէն** տեղեակ ենք», – ո՛չ. տեղեակ ենք **բովանդակութեա՛ն**: Կամ՝ «Ձինք տեղեակ պահեցինք երկրաշարժի **մանրամասնութիւններէն**», – որ պետք է ըլլայ **մանրամասնութիւններո՛ւն**: «**Իրողութենէն** տեղեա՛կ ես», – որ պետք է ըլլայ **իրողութեան**: Նաեւ՝ «Սաշիկ Աֆեան հաւաստած է, թէ ինք տեղեակ չէ նման կառոյցի մը **գոյութենէն**» («Նոր Յառաջ», թիւ 497), – պետք է ըլլայ՝ **գոյութեան**:

Ունինք **տեղեկացնել** բայը, որ ունի կրկնակ խնդրառութիւն. մէկը տեղեակ պահուող կամ տեղեկութիւնը ստացող առարկան է, որ բանական էակ մըն է ընդհանրապէս, եւ կը դրուի տրական հոլով, իսկ միւսը՝ տրուած տեղեկութիւնը, որ ուղիղ խնդիր է եւ կը դրուի հայցական հոլով. օրինակ՝

- **Իրենց** տեղեկացուցինք այս բոլոր **հաշիւները**:

- Այդ լուրը **տնօրէնին** եւս **տեղեկացուր**:

- Այս **սպառնալիքներդ** պիտի տեղեկացնեմ **ոստիկանութեան**:

- Այս **որոշումը** թող տեղեկացնեն իրենց **շարքերուն**:

Ոչինչ կ'արգիլէ, որ այս բայը, ուղիղ խնդրի փոխարէն, ունենայ վերաբերութեան խնդիր մը, որ կը ձեւաւորուի բացառական հոլովով եւ «մասին» յետադրութեամբ. օրինակ՝

- Այս **որոշումին մասին** թող տեղեկացնեն իրենց **շարքերուն**:

Շատ սովորական է ստորադասական նախադասութեան կիրարկութիւնը եւս՝ իբրեւ ուղիղ խնդիր. օրինակ՝

- **Իրենց** տեղեկացուցի, **թէ պաշտօնս պիտի ձգեմ**։
- Տեղեկացո՛ւր **իրեն, թէ վաղն իսկ կը մեկնիս**։
- Թող տեղեկացնեն **հանրութեան, թէ ի՞նչ կը պահանջեն**։
- Անձկագին տեղեկացուց **տանտիրուհիին, թէ շատ անօթի է**։

Ամենաշատ տարածուած սխալը, այս պարագային, գլխաւոր նախադասութեան մէջ, տրական հոլով անուղղակի խնդիրին՝ տրականի փոխարէն հայցական հոլովով կիրարկութիւնն է. օրինակ՝ շատ սովորական է կարդալ արեւմտահայ մամուլի մէջ այսպիսի նախադասութիւններ. «**Չիրենք** տեղեկացուց¹, թէ պաշտօնս պիտի ձգեմ»։ Աւելի յաճախական են սապիսիները. «**Չիրենք** տեղեկացուցինք այն մասին, թէ կրակոցները հանդիպակաց դիրքէն էին»։ Թերեւս բարդ նախադասութեան ծիրէն ներս քիչ մը դժուար է անդրադառնալ գործուած լեզուական համբակութեան, մանաւանդ անվարժ ականջներուն։ Եթէ այս երեւոյթը փոխադրենք պարզ նախադասութեան ծիրէն ներս, սխալը իսկոյն կը նշմարուի. օրինակ՝

- Ճիշտ՝ **իրենց** տեղեկացուցինք այս բոլոր **հաշիւները**։
- Սխալ՝ **Չիրենք** տեղեկացուցինք այս բոլոր **հաշիւները**։

Ամենահամբակ ականջն ալ իսկոյն պիտի անդրադառնայ երկրորդի խնդրառութեան անհարթութեան։

Ուրիշ բան է **տեղեկութիւն ունենալ** յարադրութիւնը. «Մենք տեղեկութիւն չունինք այդ **դէպքերէն**», որ է «այդ **դէպքերու մասին**» կամ «այդ **դէպքերուն վերաբերող**», ուր ընդգծուած լրացումները վերաբերութեան անուղղակի խնդիր են։

Իսկ երբ լրացումը անձի անուն է, այդ պարագային ան կ'ունենայ երկու տարբեր իմաստներ. օրինակ՝ «Մենք տեղեկութիւն չունինք **Մարկոսէն**»՝ կը նշանակէ.

- ա) Մարկոսէն (անջատման խնդ.) տեղեկութիւն չենք ստացած կամ Մարկոսը մեզի տեղեկութիւն չէ դրկած։
 - բ) Մարկոսին մասին (վերաբերութեան խնդ.) տեղեկութիւն չենք ստացած։
- Գրաբարը շատ բացայայտ էր. առաջինը կը թարգմանէր «ի Մարկոսէ», իսկ երկրորդը՝ «զՄարկոսէ»

Համադրական տախտակ՝

- Տեղեկանալ.**– Ոստիկանէն տեղեկացանք ոճիրի ծալքերուն։
- Տեղեակ ըլլալ.** – Մենք տեղեակ ենք ոճիրի ծալքերուն։

1. Այսպիսի խնդրառութիւն մը թելադրողը ֆրանսերէն informer եւ անգլերէն to inform բայերն են, որոնց խնդրառութիւնը տարբեր է մերինէն եւ որոնց սակայն մեքենաբար կը հետեւի յատկապէս թարգմանողը, բայց նաեւ գրողն ու խօսողը։

Տեղեակ դառնալ.– Ականատես մը տեղեակ դարձանք հարցի ետքեան:

Տեղեակ մնալ.– Քու շնորհիւ տեղեակ մնացինք ոճիրի ծալքերուն:

Տեղեկութիւն ունենալ.– Մենք տեղեկութիւն չունինք այս ոճիրէն:

Որ պարզապէս կը նշանակէ՝ «այս ոճիրի մասին» (պատմ. բաց.):

Տեղեկացնել.– Այս սպառնալիքները պիտի տեղեկացնեմ ոստիկանութեան: Իրենց տեղեկացուցի, թէ պիտի լքեմ պաշտօնս:

Տեղեակ պահել կամ դարձնել.– Ականատես մը տեղեակ դարձուց զիրենք դէպքի մանրամասնութեանց:

§191. Բայական խնդրառութիւնը շատ յաճախ ենթակայ է խաչաձեւումի՝ մտքին մէջ անոնց, որոնք բազմալեզուեան են. այդ խաչաձեւումը կրնայ յառաջանալ մէկ կողմէ հայերէնի տարբերակներուն միջեւ, միւս կողմէ՝ հայերէնի ու օտար լեզուներու միջեւ:

Հայերէնի բայերու խնդրառութիւնը ընդհանրապէս կայուն է մեր լեզուի բոլոր ծանօթ դրսեւորումներուն՝ գրաբարի, միջին հայերէնի, արեւելահայերէնի ու արեւմտահայերէնի ընթացքին. այսուհանդերձ կան կարգ մը տեղաշարժեր եւս, որոնք յաճախ շփոթեցուցիչ են. օրինակ՝ գրաբարեան **աշակերտել** եւ **աղաչել** բայերը ներգործական էին, – հաւանաբար՝ երկսեռ, – **աշակերտեցէ՛ք զնոսա¹**, **աղաչեմ զքեզ** եւ այլն, մինչ աշխարհաբարի մէջ ասոնց երկուքն ալ չէզոք բայեր են՝ **աշակերտել մէկուն**, **աղաչել մէկուն**, եւ չեն կրնար հայցական հոլով ուղիղ խնդիր առնել: Տարբերութիւն կայ արեւելահայերէնի ու արեւմտահայերէնի միջեւ եւս. օրինակ՝ արեւելահայը կը ձեռնարկէ² **բան** մը եւ կը գիտակցի **իրողութիւն** մը, արեւմտահայը կը ձեռնարկէ **բանի** մը եւ կը գիտակցի **իրողութեան** մը. օրինակ՝ «Անոնք կը գիտակցին իրենց նախնիներուն **դերակատարութեան**» («Ազգակ», 4-4-15): Տարբերութիւն կայ հայերէնի եւ օտար լեզուներու միջեւ. օրինակ՝ ֆրանսացին կը հայցէ **մէկը** (supplier quelqu’un), մինչ հայը կը հայցէ **մէկէն** (նոյնպէս ալ գրաբարը՝ «Հայցեմք ի քէն, ՏԷ՛ր բարեգութ»), անգլիացին ու ֆրանսացին կը հետեւին **մէկը** (to follow someone, suivre quelqu’un), մինչ հայերէնը՝ արեւելահայերէն թէ արեւմտահայերէն, կը հետեւի **մէկուն**: Այս պայմաններու մէջ յաճախ հակում ունինք շփոթելու ծանօթ լեզուի բային խնդրառութիւնը մէկ ուրիշի հետ, օրինակ՝ հայերէնինը ֆրանսերէնին հետ կամ հակառակը: Նման փոխազդեցութիւններու կամ խաչաձեւումներու առաջքը կ’առնուի մասնաւորաբար ընտիր հեղինակներու ընթերցումով եւ խոր ուշադրութեամբ. այլապէս երեւոյթին ակնարկող տեսական գրականութեան ընթերցումը հազիւ թէ օգտակար կարենայ ըլլայ այս պարագային. ան կրնայ առաւելագոյնը՝ հարցը լուսարձակի տակ դնել միայն եւ զգուշացնել:

§192. Խնդրառական ծիրէն ներս պատշաճ է ակնարկել երկու կարեւոր միտումներու, որոնք այլեւս շօշափելի իրողութիւններ են եւ հետզհետէ անելի զարգանալու բոլոր նշանները ցոյց կու տան:

1. Գրաբարի մէջ **աշակերտել** կը նշանակէ սորվեցնել, կրթել, ինչպէս կ’ընէ վարդապետը կամ ուսուցիչը, եւ ա՛յս իմաստով բերուած է օրինակը: Աշխարհաբարի մէջ ան կը նշանակէ սորվիլ, ինչպէս կ’ընէ աշակերտը՝ յարաբերաբար ուսուցիչին կամ վարպետին*: Գրաբարը կրնար ըսել նաեւ. «Կամեցաւ ուսուցանել **զոգէտան**» (Բ. Մակ., Է, 2): *Ենթադրելի է, որ այս բայը մտածուած է նաեւ իբրեւ «աշակերտ դարձնել», որով կ’արդարանայ հայցական խնդրառութիւնը:

2. Մեր շփումները այնքան դիւրացան ու անեցան արեւելահայերէնի հետ, որ ահա քանի մը տարի է մեր աչքերուն առջեւ իսկ **ձեռնարկել** չէզոք բայը տրական հոլովի չափ ալ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր առնել սկսած է, եւ ոչինչ կ’արգիլէ այս ընթացքով, որ ան բոլորովին սեռափոխ դառնայ: Եւ ոչ միայն այս մէկը:

ա) Ասոնցմէ առաջինը բաղադրեալ բայերու անորոշ դերբայի **ուղղականաձեւ** կիրարկումն է **տրականի**, իսկ երբեմն ալ **բացառականի** փոխարէն. օրինակ՝ փոխանակ ըսելու «կը պատրաստուիմ **երթալու**»՝ հակամետ ենք ըսելու՝ «կը պատրաստուիմ **երթալ**»:

«կը պատրաստուիմ **երթալ**» (ըստ Այտընեանի՝ գրաբարի հետեւողութեամբ – Քնն. քեր. էջ 222)»:

Նոյն ձեւով ալ՝

- Ստիպուեցանք **հրաժարիլ** նման ճամբորդութենէ:
- Պարտաւորուեցան **մերժել** հրաւերդ:
- Յրաւիրեցին **հաշտուիլ** այս կացութեամբ:
- Այս քայլերը կը միտին **խախտել** հաւասարակշռութիւնը:
- Կ'ամչնային **յիշեցնել** անոր պարտքը:
- Ան մտադիր չէ իր խօսքին տերը **ըլլալ**:
- Մեր ընկերները ստիպուած են **պահանջել**:
- Համբարձում աղա ժամացոյցը մեջտեղ կը հաներ, երբ հարկ տեսնուէր գայն **լարել** եւ **ուղղել** (ՅՊ, «Համբարձում աղա»):
- Ադրբեջանը իրաւունք չունի **դառնալ** մրցումներու անցկացման վայր (ՀՀ պրես, 27-5-15):

Ինն ալ պէտք է դրուէին տրական հոլով: Բայց ահա աշխարհաբարը լայնօրէն թոյլատու է հոլովական այս «մեղանչում»-ներուն հանդէպ: Պայմանաւ անշուշտ որ չգործուին սապիսի մերժելի չափազանցութիւններ. օրինակ՝ «Զորս հոգի բաւական չէին **կրել** այնչափ... ծանրաբեռնեալ ննջեցեալն» (ՅՊ, Ազգային ջոջեր, «Խորէն Գալֆայեան»), – ուր **կրել** ուղղականը գոնէ առայժմ անընդունելի է, եւ պէտք է ունենայինք **կրելու** տրականը: Այնպէս ալ՝ «Բնաւ պէտք չունիմ **գիտնալ**, թէ Մարտիրոս աղան որուն տղան է» (Նոյն, «Մեծապատիւ...»):

Մինչդեռ այս նոյն բայերուն ինդիքը հարկադրաբար եւ աներկբայօրէն տրական հոլով կը դրուի մեր զոյգ բարբառներուն մէջ, եթէ ան գոյական մը կամ որեւէ առարկայանիշ բառ է. այսպէս՝ պատրաստուիլ **ճամբորդութեան**, հրաւիրել **հաշտութեան**, միտիլ **հակաճառութեան**, ստիպուիլ **զիջումի**, իրաւունք ունենալ **ժառանգի** եւ այլն:

Արեւմտահայերէնի մէջ առ այժմ թիրախը մի՛այն վերոնշեալ տրական հոլովն է, մինչ արեւելահայերէնի մէջ այլ հոլովներու՝ յատկապէս բացառականի, երբեմն ալ գործիականի չբացումն ալ սովորական է, ինչպէս՝ խուսափել **երգել** (փոխանակ՝ **երգելուց**), զգուշանալ **առարկել** (փոխանակ՝ **առարկելուց**), հրաժարուել **մասնակցել** (փոխանակ՝ **մասնակցելուց**).

- Ես երջանիկ եմ **լսել...** կարեւոր մտքեր (Նիկոլա Նիկոլոսեան, «Արուս Ռսկանեան»)՝ փոխանակ **լսելով**:
- Հրաժարուէ՞ր իր զօրքի վրայ կրակողներին **պատասխանել** («Ազգ», 3-6-16)՝ փոխանակ **պատասխանելուց**:
- Արկատիո երկրորդը դադարել էր **պատկանել** իր ընտանիքին» (Ռուբեն Յովսէփեան, «Հարիւր տարուան մենութիւն», էջ 260)՝ փոխանակ **պատկանելուց**:
- Պաշտպանները խուսափել են այս հարցի վերաբերեալ յատուկ դիրքորոշում **յայտնել**» (Հետք.ամ, 3-9-18)՝ փոխանակ **յայտնելուց**:
- Նա խուսափում էր մի ստոյգ բան **ասել** (ՍԽ)՝ փոխանակ **ասելուց**:

Ծանօթ.– Նոյնիւնքն արեւելահայերէնին խորթ է, կը կարծենք, հետեւեալ կիրարկութիւնը. «Ազատութիւն ռադիոկայանը **չհամաձայնելով** ռուսական իշխանութիւնների **պահանջը...**»,– ուր կ'ակնկալուէր **պահանջին**:

Այսուհանդերձ արեւմտահայ մամուլն ալ մէջ ընդ մէջ կը պարզէ նոյն ձգտումը. օրինակ՝ «Օպամա Էրտողանը կը նկատէ միապետական ղեկավար մը, որ **կը հրաժարի օգտագործել** իր հսկայական բանակը...» («Ազդակ», 12-3-2016, էջ 10),– առայժմ ենթադրելի է, սակայն, թէ այսպիսիները արեւելահայերէնէ փոխադրումի առթիւ անուշադրաբար սարդած զարտուղութիւններ են, սակայն ոչինչ կ'արգիլէ, որ անոնք հետզհետէ գետին շահին ու ընդհանրանան:

Աւելցնենք, որ մեր զոյգ բարբառներուն մէջ հաւասարապէս գոյական կամ առարկայանիչ ինդիքներու հետ բացառական հոլովը իր կարգին անշեղօրէն կը պարտադրէ ինքզինք. այսպէս՝ խուսափիլ **առերեսումէ**(ից), զգուշանալ **վարակներէ**(ից), հրաժարիլ **հատուցումէ**(ից) եւ այլն:

- Կանայք դարձեալ պիտի խուսափին **նրանից** (ԱԲ):
- Դժուարութիւնից մի՛ խուսափէք, ինչպէս սատանան խուսափում է **կրակից** (ՍԽ):

Անդին, յատկապէս արեւմտահայերէնի մէջ, կայ հակադարձ երեւոյթ մըն ալ. կարգ մը ներգործական բայեր տրական հոլով (դերբայական) ինդիք կ'առնեն՝ ենթադրաբար ֆրանսերէնի ազդեցութեամբ. օրինակ՝ հակամետ ենք ըսելու. «Ան մոռցաւ պարտքը **տալու**».– **oublier de...**, միևնչեղ պէտք է ըսել **տալ**՝ հայցական հոլով: Նաեւ՝ «Ասանկ ջերմեռանդ անձ մը քահանայ **ձեռնադրելու** փափագող եպիսկոպոսին հասցէն մեր գրասենեակը թող դրկէ» (ՅՊ, Երկեր, 6, էջ 43): Պարզ է, որ պէտք է ունենայինք **ձեռնադրել**: Այլեւ՝ «Աբիսողով աղա... միտքը դրաւ յիշեալ ճաշարանը **երթալու**» (ՅՊ, «Մեծապատիւ...»): «Մարդիկ... սկսած են ինքզինքնուն ներել քննադատութիւններ **անելու**, մեզի հետ **վիճելու**, մեզի դէմ **ելլելու**» (ԵՕ, «Փանջունի ի Վասպուրական», Թ. Նամակ): «Մարգար Էֆէնտի խոստացած է 100 ստորագրութիւն **հաւաքելու**... Բայց ջանաց

1. Տրականով խնդրառութիւնը յաճախ հետեւանք է տուեալ ներգործական բային համապատասխանող յարադրական հոմանիշի մը, որ տրական հոլով խնդիր կը պահանջէ. Օրինակ՝ **խոստանալ-խոստում տալ, ջանալ-ջանք թափել** – ուր **խոստանալ** եւ **ջանալ** ներգործական համադիր բայերը հայցական հոլով ուղիղ խնդիր կը պահանջեն, մինչ **խոստում տալ** եւ **ջանք թափել** յարադրական ձեւերը տրական հոլով խնդիր կը պահանջեն:

2. Երեւոյթը այնքան ալ նորութիւն չէ կարծես. աւելի քան դար մը առաջ Ա.Արփիարեան կը գրէր. «Ո՛րքան հեռուները կը տանին **ինծի** այս զգացումները» (էջ 87):

իր վրդովումը **ծածկելու**»¹ (ԵՕ, «Թաղականին կնիկը») «Ո՛չ իրենք պիտի կրնան առաջ անցնիլ եւ ո՛չ ալ մեզի թոյլատրեցին առաջ **անցնելու**» (Քասիմ, «Օրուան մտածումներ», էջ 400): Եղիշէի «Վասն Վարդանանց...»-ի նախաբանին մէջ Լ. Խաչիկեան կը գրէ. «Մեր նպատակը չէ այստեղ **տալու** Եղիշէի կենսագրութիւնը» (Երեւան, 1957):

Արտօնել, թոյլատրել եւ **թոյլ տալ** նոյնանիշ ներգործականներ են. մինչ առաջին երկուքը անվերապահօրէն հայցական հոլով ուղիղ խնդիր կ'առնեն կամ պէտք է առնեն՝ **արտօնեցին, թոյլատրեցին մեկնիլ**, երրորդը տատանումներ ցոյց կու տայ, այսինքն՝ հայցական հոլով ուղիղ խնդիրի կողքին կ'առնէ նաեւ տրական հոլով անուղղակի խնդիր, ինչպէս՝ **թոյլ տուին մեկնելու**. այսպէս է, որովհետեւ ասոր մէջ **տալ** բային ներկայութիւնը այդպէս կը թելադրէ, բայց մանաւանդ զայն կը թելադրէ ֆրանսերէնը՝ **permettre de...**:

բ) Յաջորդը, որ ահա մօտաւորապէս երկու տասնամեակէ ի վեր կը ցուցաբերէ արդի արեւմտահայերէնը, մասնաւորաբար **անծի** անուններու, բայց նաեւ **իրի** անուններու՝ տրական հոլովով իբրեւ ուղիղ խնդիր հանդէս գալու երեւոյթն է, որ հետզհետէ ընդհանրանալու շատ զօրաւոր միտում ունի. ստորեւ օրինակներ անծի անուն տրական հոլով ուղիղ խնդիրներու².

- Տարեկից **օրհորդներուն** պարի հրաւիրեցին:
- Անոնք **մեզի** կը մխիթարեն:
- Փորձեց զգուշացնել հայ **ղեկավարներուն**:
- Դիւթեց Երոսպայի ոսկեծարաւ **ղեկավարներուն**:
- Աթաթիւրք կրցաւ հրապուրել ու կաշառել **անոնց**:
- Սպանած է Ալի **Մուհամետին**:
- **Մեզի** զերծ կը կացուցանէ հասկնալու պէտքէն:
- Իշխանութիւնները պատրաստ են **քոնկրետին** համոզելու:
- Ես **ինծի** կը տեսնեմ խորհրդարանի մէջ:
- Գողութիւն կատարած **մարդոց** առեւանգած կամ սպաննած են:
- Քնդապետ մը իր **զինուորներուն** խրախուսելու համար կը յայտարարէ...:
- Վրաստան պատրաստ է իր **մարզիկին** պարգեւատրելու...:
- Ազրպէյճանցիներ պահանջած են **հեղինակին** հանգիստ ձգել:
- **Փոքրիկին** տարին Պաքու:
- Աւագ եղբայրը տասը տարեկան **Կոստանին** տարաւ Փարիզ:
- Նալբանդեան ընդունեց... տնօրէնի **տեղակալին**:
- **Սպառողներուն** կը քաջալերեն:
- Մարզպետ չեկաւ ժամադրութեան՝ փոխարէնը ուղարկելով **այլոց**:

- Ժողովուրդը **իրեն** լաւ չէ հասկցած:
- Պատմութիւնը կը ծաղրէ **մեզի**:
- Այդ **մարդոց** կարելի է օգտագործել:
- Ինչո՞ւ կարելի չէ **անոնց** օգտագործել:
- Ազդեցիկ մարդու մը երիտասարդ որդին **քրոջը** եւ **կնոջը** կ'անարգէ. **մէկուն** հրապարակով կ'ապտակէ, **միւսին** ալ անխնայ կը ծեծէ (Սոնա Չեյթլեան, «Յայ կնոջ կեանքի ուղիներով», էջ 186):

Ուրեմն հոլովի փոփոխութեան միակ թիրախը անձի անունները չեն, այլ նաեւ ոչ անձի անուններն են. օրինակ՝

- Իրաք պիտի հարուածէ բոլոր օտար **օղանաւերուն**:
- Պաղտատ զգուշացուց **Իրանին** եւ **Թուրքիոյ**:
- Ֆրանսա կը քննադատէ **Խորայելին**:
- Նախագահը հրաւիրած է բոլոր **կուսակցութիւններուն**:
- Նախագահը յաջողեցաւ համոզել իր այցելած **պետութիւններուն**:
- ԱՄՆ-ը կը հաշտեցնէ **Թուրքիային** եւ **Խորայելին**...:

Այլ խօսքով՝ մենք կ'ընթանանք արեւելահայերէնի ճամբով,– որոշ տեղ մը գերազանցելով ալ զայն եւ ոչ-անձի անունները եւս տրական կիրարկելով,– որ շատ վաղուց որդեգրած է այս ուղին: Սա աշխարհաբարի վրէժն է պատմական հայցականի կորուստի հաշուոյն: Անձի անուն տրական հոլովի կիրարկութիւնը ուղիղ ինդիքի պաշտօնով արդէն շատ լայնօրէն տարածուած է ռամիկին մէջ. արեւմտահայ քերականագիտութիւնը կեղծ ինդրառութիւն մը փորձեց պարտադրել մեր բարբառին, թէ՛ «ուղիղ ինդիքը հայցական հոլով կը պահանջէ»: Ահա այդ սխալն է, որ կամաց-կամաց, սակայն հաստատ քայլերով կը սրբագրուի, եւ մեր բարբառը կը ջանայ ենթական եւ ուղիղ ինդիքը զանազանել ըստ ձեւի՝ առաջինը ղնելով ուղիղ ձեւով, ըսենք՝ **ուղղական հոլով**, իսկ երկրորդը՝ տրականաձեւ, պարզապէս **տրական հոլով**: Այսինքն՝ փոխանակ ըսելով՝ **Կարոն կը սիրէ Մարոն**, ուր սիրողն ու սիրուողը ունին նոյն հոլովը, ան կը նախընտրէ ըսել՝ **Կարոն կը սիրէ Մարոյին**, ուր սիրողն ու սիրուողը ունին յստակօրէն տարբերակուած հոլովներ: Այս կիրարկութիւնները սխալ անուանելը պարզապէս լեզուական անիրապաշտութիւն է. տեղի ունեցածը ուրիշ բան է:

Փորձենք նաեւ վերծանել հետեւեալը. «Յամագումարը պիտի պատուէ նաեւ Մեծի տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսը»,– ճիշտ ո՞վ պիտի պատուէ զո՞վ...:

Ուշադրութի՛ւն. ինդրառական բազմաձեւութիւն չեն ներկայացներ սապիսիները՝ **ծխալ** եւ **ծխել**, **երերալ** եւ **երերել**, **թուիլ** եւ **թուել**, **շարժիլ** եւ **շարժել** եւ այլն: Ասոնց առաջինները պարզապէս չէզոք են եւ չեն կրնար

ուղիղ խնդիր առնել, իսկ վերջինները ներգործական են եւ կրկան ուղիղ խնդիր առնել:

ԿԱՊԱԿԱՆ ԽՆԴՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Այստեղ նկատի ունինք թե՛ բուն կապերը, թե՛ կապական բառերը:

2. Բացառուած չէ, որ կապը առանձին յօդով մը կատարէ լրացումի պաշտօնը, եթէ խօսքային միջավայրը կը թոյլատրէ լռելեայն ճանչնալ կապի խնդիրը. օրինակ՝ խօսելով Գաբրիէլ Սունդուկեանցի մասին՝ Շիրվանզադէ կը գրէ. «Մօտ վաթսուն տարեկան ծերունի էր, երբ **հետը** ծանօթացայ» (Երկեր, 8, էջ 209):

§193. Բայէն ետք խնդրառական ամենամեծ այլազանութիւնը կը գտնենք կապի¹, այսինքն՝ նախադրութիւններու եւ յետադրութիւններու կիրարկութեան մէջ: Ամեն կապ հանդէս կու գայ գոյականի մը կամ առարկայանիչ բառի մը հետ², որ կ'ունենայ հոլով մը. այս վերջինը կը կոչուի **կապի խնդիր** կամ **կապուող բառ**: Կապը եւ խնդիրը միասնաբար կը կազմեն **կապական լրացում** մը, որ կրնայ ըլլալ խնդրային կամ պարագայական: Արդի հայերէնի մօտաւորապէս 150 կապերու մեծամասնութիւնը ունի միաձեւ ու կայուն խնդրառութիւն. անոնց մէկ փոքր մասը միայն ունի խնդրառական այլազանութիւն. այս այլազանութիւնը ընդհանրապէս ինքնանպատակ չէ, այլ իւրաքանչիւր հոլովի մէջ լեզուն դրած է տարբեր իմաստ մը կամ իմաստային տարբեր նրբութիւն մը: Ստորեւ տեսնենք այդ՝ խնդրառական այլազանութիւն ցուցաբերող կապերը:

* առանց

Այս նախադրութիւնը միայն տրական հոլով խնդիր կ'առնէ. օրինակ՝ **առանց ինծի, առանց քեզի, առանց մեզի, առանց ձեզի** եւ այլն: Ունի այն առանձնայատկութիւնը, որ անորոշ, այսինքն՝ առանց որոշիչ կամ ստացական յօդի, կիրարկուելու պարագային՝ խնդիր գոյականը շատ զօրաւոր հակում ունի եզակի հանդէս գալու. օրինակ՝ **առանց նախապայմանի, առանց այլեւայլի, առանց զէնքի ու զրահի, առանց առարկութեան** եւ այլն: Իսկ երբ խնդիրը որոշեալ է, ապա ան կրնայ նաեւ յոգնակի դրուիլ. օրինակ՝ **առանց այդ նախապայմաններուն, առանց զէնքերուդ, առանց ընկերներուս, բարերարներուն** եւ այլն: Ցուցական եւ յարաբերական դերանունները բնութեամբ որոշեալ ըլլալով կրկան ազատօրէն խնդիր դառնալ յոգնակի թիւով, ինչպէս անձնական դերանուններու պարագան է. օրինակ՝ **առանց որոնց, առանց ասոնց, ատոնց, անոնց, առանց մեզի ու ձեզի** եւ այլն:

Ուրեմն՝

- ճիշտ՝ Առանց **զէնքի** ներկայացաւ:
- Սխալ՝ Առանց **զէնքերու** ներկայացաւ:
- ճիշտ՝ Առանց **զէնքերուն** ներկայացաւ:

Տեսնել **առանց**-ը նաեւ «Անտեղի յոգնակիներ» գլուխին մէջ:

* առաց, ետ(ք)

Կրկան ցոյց տալ թե՛ ժամանակ, թե՛ տեղ, որոնք յաճախ շփոթելի են:

Խնդիրը կրնայ ըլլալ թե՛ բացառական հոլով, թե՛ հայցական հոլով:

ա. բացառական հոլով՝ **մեզմէ** առաջ (կամ ետք), **Քրիստոսէ** (առաջ կամ ետք), **անտառէն** առաջ (կամ ետք կը գտնուի այդ տունը), **դպրոցէն** առաջ (կամ ետք), **գետէն** առաջ (կամ ետք) եւ այլն:

բ. հայցական հոլով. այս հոլովով դրողող խնդիրները ընդհանրապէս քանակ ցոյց տուող բառեր են. օրինակ՝ **օր** մը կամ **օրեր** առաջ կամ ետք, երկու **ամիս** առաջ կամ ետք, երկու **քայլ** առաջ, մէկ **քայլ** ետ, հարիւր **մէթր** առաջ կամ ետք:

Հաւանաբար արեւելահայերէնի ազդեցութեամբ՝ **առաջ** յետադրութիւնը, արեւմտահայերէնի մէջ եւս երբեմն տեղի պարագայ կը կազմէ սեռական հոլովով՝ **առջեւ**-ի իմաստով. օրինակ՝

«Երեխաներու երամներ կը խռնուէին գինետան **առաջ**» (ՉԵ, «Սիլիհտարի պարտեզները»):

«**Մեր առաջ** ցցուեցաւ պահակը» :

«**Անոր առաջ** ելաւ ձիաւոր մը»:

«Արտասուախառն, հոգեբուխ աղօթք ունիմ **քու առջիդ**» (ՎԹ):

«Փոքրիկ տնակներուն դռները բաց են **իր առաջ**» (ՊԲ, էջ 129):

«Ես իմ **հիւրերուս առաջ** քեզ ազատ կ'արձակեմ» (ԼԵՆ Տոլստոյ, «Պատմուածքներ», Անթիլիաս, 2018, էջ 163):

Նաեւ՝ «Վերջին շաբաթները բողոքի ցոյցեր տեղի ունեցան Երեւանի մէջ Ռուսաստանի դեսպանատան **առաջ**, երեւոյթ մը, որ անհնար էր պատկերացնել քանի մը տարի **առաջ**» (Մամուլ): Առաջին **առաջ**-ը տեղ ցոյց կու տայ, երկրորդը՝ ժամանակ. պետք է ենթադրել, թէ այդ առաջինը անուշադիր փոխադրում մըն է արեւելահայերէնէ-արեւմտահայերէն:

Այսպիսիներուն փոխարէն աւելի սովորական ու թելադրելի է **առջեւ** յետադրութեան կիրարկութիւնը:

*** ասդին, անդին, հեռու**

Ասոնք իրենց խնդրառութեամբ համարժէք են **առաջ**-ին:

ա. բացառական հոլով՝ **պատերազմէն** ասդին, Հին քարի **դարէն** անդին (մութ է պատմութիւնը), **առուէն** ասդին, **անտառէն** անդին եւ այլն: **Ինձմէ** հեռու, հեռու **մեզմէ**, **տունէն** հեռու, **ծնողներէ** հեռու:

բ. հայցական հոլով՝ այդ պահէն **ժամ** մը ասդին, այդ օրէն երկու **շաբաթ** անդին, **քայլ** մը ասդին, երկու **մէթր** անդին եւ այլն: Չորս **մղոն** հեռու, երկու **ժամ** հեռու (այսինքն՝ երկու ժամուան տարածութիւն, ճամբայ հեռու):

*** բացի**

Այս յետադրութիւնը արեւմտահայերէնի մէջ միշտ ալ բացառական հոլով

խնդիր առած է. ինչպես՝ **բացի ինձմէ, բացի ձեզմէ, բացի մահէն, բացի սուրճէն** եւ այլն: Ան նոյն խնդրառութիւնը ունեցած է արեւելահայերէնի մէջ եւս: Բայց ահա քանի մը տասնամեակէ ի վեր նոյն արեւելահայերէնի մէջ երկփեղկուած է բացառական հոլով խնդրառութիւնը, եւ շատ զօրաւոր հակում մը կայ հայցական հոլով խնդիր տալու **բացի**-ին, յատկապէս երբ խնդիրը գոյական է. կարելի է նոյնիսկ ըսել, որ այս նոր խնդրառութիւնը սկսած է նսեմացնել ավանդականը: Այս հոսանքը զանազան ճամբաներով, յատկապէս թարգմանութեան, սկսած է թափանցել արեւմտահայերէն եւս, ուր ան առայժմ խորթ կը հնչէ:

*** դէմ, մօտ**

Տեղ ցոյց տուող բառերու պարագային կ'առնեն սեռական հոլով խնդիր. օրինակ՝ **իմ դէմ** կամ **մօտ** (տնկուեցաւ), **քու դէմ** կամ **մօտ** արտասանեց, **անոր դէմ** կամ **դէմը**, **մօտ** կամ **մօտը** (նստաւ), **մեր, ձեր, անոնց** դէմ կամ **դէմը**, **մօտ** կամ **մօտը** (կանգ առաւ), **կրակին** դէմ կամ **դէմը**, **մօտ** կամ **մօտը** (մի՛ կենար) եւ այլն: Ուրեմն եզակի առաջին եւ երկրորդ դէմքի անձնական դերանուններուն հետ այս զոյգ կապերը արեւմտահայերէնի մէջ պարտադրաբար դիմորոշ յօդ կ'առնեն. մնացեալ դէմքերու, ինչպէս նաեւ գոյականներու հետ անոնք կը կիրարկուին **ը/և** յօդով կամ առանց յօդի:

Տրական հոլով խնդիրներու հետ **դէմ** եւ **մօտ** կը կիրարկուին առանց յօդի եւ ցոյց կու տան հոգեկան հակառակութիւն, ընդդիմութիւն, թշնամութիւն կամ հակառակը՝ սրտակցութիւն, մտերմութիւն. օրինակ՝ **ինծի** դէմ կը գործէ, **մեզի** դէմ կը խօսի, **ձեզի** դէմ կը կանգնի. **մեզի** մօտ, **ձեզի** մօտ, **սրտի** մօտ (խօսքեր):

Բաղդատել՝ **Եկաւ իմ դէմս կեցաւ եւ Եկաւ ինծի դէմ կեցաւ:**

Մեր մօտը կանգնեցաւ եւ Մեզի մօտ կանգնեցաւ:

Գոյականներու հետ երբեմն նկատելի է իմաստային անխուսափելի շփոթ մը. օրինակ՝ «Հեղեղին դէմ կանգնեցաւ». սա կը նշանակէ՝ ա. հեղեղին դիմաց կեցաւ (եւ դիտեց զայն) եւ բ. հեղեղին դիմադրեց, միջոցներու ձեռնարկեց:

*** դէպի**

Նախադրութիւն է եւ ցոյց կու տայ առարկային կամ գործողութեան ուղեւորման նպատակակետը՝ առանց նշելու անոր վերջնական յանգումը. օրինակ՝ «Ու ես կ'երթամ դէպի աղբիւրը լոյսի»,– պարզ է, այստեղ աղբիւրին յանգած չէ ան, այլ միայն ուղղուած է դէպի աղբիւրը: Ասով ալ կը տարբերի **մինչեւ** նախադրութենէն, որ պիտի տեսնենք ստորեւ:

Երբ խնդիրը մտածուած է իբրեւ տեղ, ապա ան բացառաբար հայցական հոլով կը դրուի եւ նախընտրաբար անորոշ առումով. օրինակ՝ **դէպի**

երկինք, երկիր, տուն, անտառ, քաղաք, շուկայ, հոս, հոն, այստեղ, այնտեղ եւ այլն: Վերացական գոյականներու հետ նմանապէս կը կիրարկուի հայցական հոլով. օրինակ՝ **դէպի յաւերժութիւն, հաշտութիւն, յաղթանակ, յաջողութիւն, կործանում, սնանկութիւն** եւ այլն: Այնպէս ալ ժամանակի անուններու հետ. օրինակ՝ **դէպի Նոր տարի, կէս գիշեր, առաւօտ, անցեալ, ապագայ, աշուն, գարուն** եւ այլն: Նմանապէս իբրեւ առարկայ մտածուած անուններու հետ. օրինակ՝ **դէպի ծառը, թիրախը, դէպի ամբիոն** եւ այլն:

Երբ խնդիրը անձի անուն է՝ յատուկ կամ հասարակ, ան կը տատանի (ընդհանրապէս) հայցականի ու (նուազ տարողութեամբ) տրականի¹ միջեւ, եւ նախընտրաբար որոշեալ առումով. օրինակ՝ յառաջանալ, դառնալ **դէպի Արան** եւ **Արային, դէպի դասախօսը** եւ **դասախօսին, դէպի ընկերը** եւ **ընկերոջ**: Այս պարագային նկատելի է հետեւեալ տարբերութիւնը. հայցական խնդիրով շատ ակնյայտ կը շեշտուի տեղի եւ ուղղութեան իմաստը, – ուրեմն՝ **դէպի Արան, այսինքն՝ Արային** ուղղութեամբ. իսկ տրական խնդիրը՝ **դէպի Արային**, կը բնորոշէ նոյն ինքը առարկան, որ այստեղ Արան է:

Իսկ երբ խնդիրը հոլովառու դերանունն է, ապա ան բացառաբար կը դրուի տրական հոլով. օրինակ՝ **դէպի ինձի, քեզի, իրեն, անոր, դէպի մեզի, ձեզի, իրենց, անոնց, դէպի ասոր, ատոր, անոր**:

Այս, այդ, այն դերանունները անփոփոխ կը մնան՝ **դէպի այս-այդ-այն**, որովհետեւ ասոնք աշխարհաբարի մէջ չեն կրնար հոլովուիլ:

*** Ետեւ, առջեւ**

Խնդիրը կրնայ ըլլալ սեռական կամ հայցական:

ա. սեռական. **իմ ետեւ-ետեւէս, բլուրին առջեւ(ը)-առջեւէն, դռան ետեւ(ը)-ետեւէն, առջեւ(ը)-առջեւէն**:

բ. հայցական. այս խնդիրը ընդհանրապէս քանակ ցոյց կու տայ. օրինակ՝ **քայլ** մը ետեւ կամ առջեւ, երկու **մեթր** ետեւ կամ առջեւ, **քիչ** մը ետեւ կամ առջեւ եւ այլն:

*** ըստ**

Կ'առնէ տրական հոլով խնդիր, այսպէս՝ **ըստ քեզի, ըստ անոնց, ըստ վերջին լուրերուն, ըստ կարգ մը ըսի-ըսաներու** եւ այլն: Առաջին դէմքին հետ սովորաբար կ'ըսուի **ըստ իս**, սակայն մերժելի չէ **ըստ ինձի-ն** եւս: Ինչ բառ ալ ըլլայ խնդիրը, ան իր խնդիրին հետ նախադասութեան մէջ կ'օժտուի բուրձով մը. օրինակ՝ «Ըստ ուսուցիչներուն վկայութեան՝ ան փայլուն յաջողութիւն պիտի ունենայ»:

*** իբրեւ, որպէս**

Այս երկու կապերը հոմանիշ² են եւ իրենց խնդիրով կը կատարեն մասնական բացայայտիչի պաշտօնը (որ սերտուած է «Շարադասութիւն»

1. Տրական խնդիրը կը պատահի սովորաբար այնպիսի բայերու հետ, որ իրենք այդ հոլովը կը պահանջեն եւ կապը ձեւական ներկայութիւն մը կը դառնայ. օրինակ՝ «Ան ակնարկը ուղղեց **դէպի** վերջին կարգը բազմած **ունկնդիրներուն**», – ուր կարելի է հեշտութեամբ գեղջել **դէպի** կապը, որուն խնդիրը իր հոլովը շատ ակնյայտ կը պարտի **ուղղել** բային: Այլ հարց, թէ այդ նոյն խնդիրը կարելի է կիրարկել նաեւ հայցական հոլով:

2. Այդ հոմանշութիւնը շատ յստակ կ'երեւի հետեւեալ օրինակէն. «**Իբրեւ** փեսայի եղ. ինձ պակ եւ **որպէս** զհարսն զարդարեաց» (Սաղմոս):

գլուխի 3-րդ կետին՝ «բացայայտիչ»-ի առթիվ). անոր խնդիրը այս պարագային պարտի համաձայնիլ բացայայտելին հոլովով, այսինքն՝ առնել այն նոյն հոլովը, որով հանդես եկած է բացայայտելը. օրինակ՝

Ուղղական՝ **Դուն**՝ իբրեւ **աշակերտ**, պարտաւոր ես ենթարկուելու:

Յայցական՝ **Չիս**՝ իբրեւ **հաշմանդամ**, առաջին յարկը զետեղեցին:

Սեռական՝ **Իր**՝ իբրեւ **մեծաւորի**, իրաւունքները յարգուած են:

Տրական՝ **Քեզի**՝ իբրեւ **անդրանիկի**, կը ձգենք այս աւանդը:

Բացառական՝ **Մեզմէ**՝ իբրեւ **յետնորդներէ**, պահանջեցին հաշիւը:

Գործիական՝ **Ձեզմով**՝ իբրեւ մեր լաւագոյն **տարրերով**, հպարտ ենք:

Իւրաքանչիւր նախադասութեան մէջ զոյգ-զոյգ ընդգծուած են բացայայտելն ու բացայայտիչը, որոնք ունին նոյն հոլովը: Բոլոր օրինակներուն մէջ **իբրեւ** նախադրութիւնը փոխարինելի է **որպէս**-ով:

Բացայայտել-բացայայտիչ հոլովական համաձայնութիւնը ի զօրու էր գրաբարի մէջ, եւ ի զօրու է արդի արեւելահայերէնի մէջ եւս. ան հայերէնի լեզուական հարստութիւններէն մէկն է, քանի մեծապէս կը նպաստէ խօսքի յստակութեան. օրինակ՝

Կը քալէր հանդիպակաց մայրէն, եւ իբրեւ ուսուցիչ¹ մօտեցայ անոր:

Կը քալէր հանդիպակաց մայրէն, եւ իբրեւ ուսուցչի՝ մօտեցայ անոր:

Առաջին օրինակին մէջ ուսուցիչը ե՛ս եմ, քանի **ուսուցիչ** բացայայտիչը դրուած է ուղղական հոլով, որ ենթակային հոլովն է: Իսկ երկրորդ օրինակին մէջ ուսուցիչը ա՛ն է, քանի որ **ուսուցչի** դրուած է տրական հոլով, որ **անոր**-ին հոլովն է:

Նաեւ՝ «Տիրան Էֆէնտի... ձեռքը երկնցուց **անոր**՝ իբր մտերիմ **բարեկամի** մը» (ԱԱ, Էջ 103):

Արեւմտահայը ընդհանրապէս կ'անգիտանայ բացայայտել-բացայայտիչ հոլովական համաձայնութիւնը, որովհետեւ մեր դպրոցական բարձրուն մէջ մտած չէ կանոնը. օրինակ՝ «Օտարազգիներն ալ **ինծի** կը դիմէին, իբր **ազգակից**» (ԳԶ, «Արմենիսա»),– ուր **ազգակից** բացայայտիչը չէ համաձայնած **ինծի** բացայայտելի հոլովով: Նաեւ՝ «Մենք պիւյիւին կը մօտենանք իբրեւ բանասիրական **նիւթ**, իբրեւ պարզ պատմական **տուեայ**, այսինքն՝ մեռելալ **տառ**» (ՇՇ, «Մանուկ մը տարեցներու մէջ»): Այլեւ՝ «Ամպիոն մը տրուի **իրեն**՝ **որպէս** հայագիտութեան **դասախօս**» (Ռ. Յատտեճեան, «Պտոյտ մը հայոց լեզուի բառարանին մէջ», Բ., Էջ 283),– **դասախօս** բացայայտիչը դրուած է ուղղական-հայցական, փոխանակ տրականի, ուրեմն՝ **դասախօսի**:

1. Ես դերանուն ենթակայ բացայայտելը գեղջուած ըլլալով՝ գեղջուած է նաեւ բացայայտիչը բացայայտելն տրոհող բուժը:

Լաւագոյն պարագային, ըմբռնած չըլլալով կանոնը, ան **իբրեւ եւ որպէս** կապի խնդիրները հետեւողականօրէն կը դնէ սեռ.-տրական հոլով՝ անկախ բացայայտեալի հոլովէն. օրինակ՝

«**Ինքզինք** օրինակ կու տար՝ **իբրեւ** գործը գիտցող եւ խնայասէր **մարդու**» (Չե, «Սիլիիտարի պարտեզները»): Պետք է ըլլայ **մարդ**,՝ հայցական հոլով:

«Նկարագրել **ՅՅԴ-ն՝ իբրեւ** անհատի ազատութիւններու **պաշտպանի ու պահապանի**» («Ազդակ», 18-8-2011, էջ 4ա),– ուր **ՅՅԴ** բացայայտեալը հայցական է, իսկ **պաշտպանի եւ պահապանի** բացայայտիչները՝ սեռ.-տրակ.: Պետք է ըլլայ, ուրեմն, **պաշտպան ու պահապան**:

«Արդէն **քեզ, իբրեւ մարդու եւ իբրեւ հայու**, կ'օժտեն ցնծութեամբ» (Նորա Բարսեղեան, «Ազդակ», 28.5.2012): Պետք է ըլլայ **մարդ եւ հայ**,՝ հայցական:

«Երբ ազնիւ **գրականութիւնը** կ'ընդունին **որպէս** սպառողական **ապրանքի...**» (Յ. Պալեան, «Ազդակ», 26.6.12),– պետք է ըլլայ՝ **ապրանք** հայցական հոլով:

«**Ակիւլինէ...** ճանապարհին կը ձերբակալուի **իբրեւ յեղափոխականի**» (Ե. Քասունի, «Երգերու եւ երգարաններու մասին», էջ 171),– **յեղափոխականի** պետք է դրուի ուղղական հոլով՝ **յեղափոխական**:

Այսուհանդերձ արեւելահայն ալ բոլորովին գերծ չէ այդ վարակէն.

«Յեղասպանութեան ճանաչումը **մեր** բարոյական պարտականութիւնն է՝ **որպէս ժողովուրդ եւ որպէս հրեայ**» («Հայաստանի Հանրապետութիւն», 15-5-14),– ուր պետք է ունենայինք **որպէս ժողովուրդի եւ որպէս հրեայի**:

*** Ի դէմս ...**

Տեսնել յանձին:

*** Ի վեր, ի վար**

Ասոնք նմանապէս բացառական եւ հայցական հոլով խնդիր կ'առնեն՝ արտայայտելով ժամանակի ու տարածութեան իմաստներ:

ա. բացառական՝ այն **օրէն** ի վեր, վերջին **հանդիպումէն** ի վեր, **գագաթէն** ի վար, **գլուխէն** ի վար¹:

բ) հայցական՝ **հոսանքն** ի վար կամ վեր, **երեսն** ի վար, **կոկորդն** ի վեր կամ ի վար, **բլուրն** ի վեր, **բարձունքն** ի վար:

Բաղդատել՝ «Գլուխն ի վեր», որ կը նշանակէ դէպի կամ մինչեւ գլուխը, եւ «Գլուխէն ի վեր», որ կը նշանակէ գլուխէն անդին, աւելի վեր: Առաջինին մէջ կը շեշտուի **գլուխն** խնդիրը, իսկ երկրորդի պարագային՝ **վեր** յետադրութիւնը:

Ծանօթ.– Արեւմտահայերէնին համար առաջարկ եղած է **իվեր** համադիր ձեւը կիրարկել բացառականի հետ, ուր ան կը նշանակէ **սկսեալ**. օրինակ՝ ժամը ութէն **իվեր**՝ ժամը ութէն սկսեալ: Իսկ պահել **ի վեր** յարադրական ձեւը հայցականի հետ. օրինակ՝ լեռն **ի վեր**: Հականիշը՝ **ի վար**, կը պահպանուի. օրինակ՝ ձորն **ի վար**:

1. Ոմանք կը շարունակեն **ի վայր** գրել, ինչպէս արեւելահայերէնն ալ. բայց այս ձեւը այլեւս ժամանակավրեպ է արեւմտահայերէնի մէջ: Բաց աստի արեւելահայերէնը ունի **բերանքսիվար** կամ **բերանքսիվայր** համադիր ձեւերը, որ արեւմտահայերէնը չ'օգտագործեր. մենք կ'ըսենք՝ **բերանն ի վար**:

Արեւելահայերէնը գիտէ միայն **ի վեր եւ ի վար**:

*** համար**

Յետադրութիւն է. կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր՝ **ինծի** համար, **ձեզի** համար, **աղքատներուն** համար եւ այլն, որոնք նպատակի պարագաներ են. օրինակ՝ «**Յայրենիքին** համար թափեցինք այդ արիւնը»։ Յատկանշական է, որ ասոր գրաբարեան համարժեքը՝ **վասն**, սեռական հոլով խնդիր կ'առնէր՝ **վասն իմ, վասն որոյ** եւ այլն։ Աշխարհաբարի մէջ զարգացած է պատճառի պարագայի պաշտօնով կիրարկութիւն մը եւս՝ դիմորոշ յօդով. օրինակ՝ «Այս քայլը առնելուս **համար** պատժուեցայ» (ի՞նչ պատճառով). «[Չարօն] ձերբակալուած ըլլալուն **համա՞ր** չեկաւ» (ՊԲ, Էջ 224)։ Այս օրինակներուն մէջ **համար**-ը դիւրաւ փոխարինելի է **պատճառով** կապով. օրինակ՝ «Այս քայլը առնելուս **պատճառով** պատժուեցայ»։ Մինչ այդ նոյն **համար**-ը փոխարինելի չէ **նպատակով** հոմանիշով. չ'ըստիր. «Այս քայլը առնելուս **նպատակով** ձերբակալուեցայ», – ինչ որ անիմաստ կառոյց մըն է։ Հայեցի մտածողութիւն ունեցողին համար պատճառի իմաստը աներկբայելի է։ **Համար**-ը արեւմտահայերէնի մէջ իր այս վերիմաստաւորումը կը պարտի կապի խնդրի կրած դիմորոշ յօդին՝ առնելուս, ըլլալուն. առանց այս յօդերուն՝ ան չի կրնար պատճառի իմաստ արտայայտել¹:

1. Արդի արեւելահայերէնը ահա ճիշտ այդ արգելքը շրջանցած է, եւ **համար**-ին խնդիրը շատ հեզասահօրէն կը կիրարկէ առանց դիմորոշ յօդի. օրինակ՝ «Ամբաստանեալը մահուան դատապարտուեց ընկերոջ **սպանելու համար**», – ինչ որ արեւմտահայուն համար անըմբռնելի է։ Բայց եւ այնպէս այս զարմանալի ոճը հիմա գաղտագողի սկսած է թափանցել արեւմտահայերէնի մէջ եւս, որուն դարպասները այլեւս շատ տկար պաշտպանուած են մեր արդի մտաւորականներու, յատկապէս խմբագիրներու կողմէ։ Աւելի մանրամասն տեսնել նաեւ՝ §248-ի «**համար**» հատուածը։

Համար-ը աշխարհաբարի մէջ իբրեւ հոմանիշ ունի **յանուն**

Նախադրութիւնը, որ նմանապէս տրական հոլով խնդիր կ'առնէ։ Պետք է զգուշանալ շատ ընդհանրացած սխալէ մը, որ է այս երկուքին համատեղ կիրարկութիւնը նախադասութեան մէջ նոյն խնդիրին հետ, ինչպէս՝ «**Յանուն** հայրենիքին **համար** թափեցինք այդ արիւնը»։ Պետք է պահուի երկուքէն մէկը միայն՝ **յանուն** կամ **համար**:

*** հանդերձ**

Կրնայ առնել նախադաս թէ յետադաս խնդիրներ գործիական հոլով՝ առանց իմաստային որեւէ տարբերութեան. օրինակ՝ «Պիտի այցելենք **հանդերձ ընտանեօք**» կամ «Պիտի այցելենք **ընտանեօք հանդերձ**»։

*** հետ**

Անձնական դերանուններու հետ սեռական եւ տրական հոլով խնդիր կ'առնէ հաւասարապէս՝ **ինծի** հետ կամ **իմ** հետս, **քեզի** հետ կամ **քու** հետդ, **իրեն** հետ կամ **իր** հետը...։ Խնդրառական այս զանազանութիւնը իմաստային որեւէ տարբերութիւն չ'ենթադրեր. **ինծի հետ** եւ **իմ հետս** հոմանիշներ են։ Անձնական դերանուններէ տարբեր հանդէս եկող խնդիրները պետք է նկատուին սեռական հոլով. օրինակ՝ **ընկերոջ** հետ(ը), **շան** հետ(ը), **գարնան** հետ(ը), **ասոր** հետ(ը) եւ այլն։

Ըստ իմաստի՝ այս կապը ընդհանրապէս ցոյց կու տայ բայական միասնութեան պարագայ. օրինակ՝ «**խաղալ ընկերոջ հետ**», – «ընկերոջ հետ»-ը միասնութեան պարագայ է **խաղալ** բային։ Սակայն խորքին

մեջ տեղի ունեցածը փոխադարձ գործողություն մըն է. եթե ես կը խաղամ ընկերոջս հետ, ան իր կարգին կը խաղայ իմ հետս: Երբ այս փոխադարձությունը կը նսեմանայ կամ կը չքանայ, ապա նոյն բայը իր նոյն նշանակութեամբ կրնայ խնդիր առնել առանց **հետ** կապին. օրինակ՝ «Ան էշը կապեց ծառին» եւ «Ան հակառակորդին **հետ** դաշինք կապեց»: Ինչո՞ւ այս տարբերությունը. ինչո՞ւ առաջինին մեջ բացակայ է **հետ** յետադրությունը, եւ ան ներկայ է երկրորդին մեջ: Այսպէս է, քանի որ **ծառ**-ը որեւէ դերակատարություն, որեւէ մասնակցություն չունի **կապելու** գործողութեան մեջ: Մինչ երկրորդին մեջ **հետ**-ը ներկայ է, քանի փոխադարձություն մը կայ **անոր** եւ **հակառակորդին** միջեւ. դաշինք մը կապելու, այսինքն՝ կնքելու համար անհրաժեշտ է երկու կողմերու համամտությունը, այլ խօսքով՝ փոխադարձություն մը կայ այստեղ:

Այսուհանդերձ հայերէնը կրնայ իմաստային այլ նրբություններ եւս արտայայտել՝ ջնջելով այս վերջինը.

- Քոյրս այդ **մարդուն հետ** կապուեցաւ:

- Քոյրս այդ **մարդուն** կապուեցաւ:

Ասոնք նոյն իմաստը չունին, այլ նրբօրէն կը տարբերին իրարմէ. առաջինին մեջ կապը պարկեշտօրէն փոխադարձ է, մինչ երկրորդին մեջ այդ կապին շատ ակնթի կառչած է **քո՛յրս**, մինչ ոչինչ կ'երաշխաւորէ, որ **մա՛րդն** ալ իր կարգին կապուած է քոջս: Եւ մարդկային շատ սովորական երեւոյթ մըն է այս, ուր յարաբերող կողմերէն միայն մեկին ճիգով է որ կը գոյատեւէ, կը քաշկռտուի այդ յարաբերությունը:

Մեծ է թիւը այն բայերուն, որոնք իրենց խնդրառությունը կը կատարեն **հետ** կապով կամ առանց անոր՝ նայած փոխադարձութեան գոյութեան եւ բացակայութեան. օրինակ՝ հանդիպիլ **մեկուն** եւ **մեկուն հետ**, խօսիլ **մեկուն** եւ **մեկուն հետ**, ծանօթանալ **մեկուն** եւ **մեկուն հետ**¹, **աշխատակցիլ մեկուն** կամ **մեկուն հետ** եւ այլն. օրինակ՝ «Ես երկար աշխատակցեցայ այդ **թերթին**» եւ «Ես երկար աշխատակցեցայ այդ **թերթի խմբագիրին հետ**»:

Երբեմն կը յառաջանան յաւելեալ այլընտրանքներ. օրինակ բաղդատել՝

***Ես եւ Մարկոսը համամիտ ենք:

***Ես համամիտ եմ Մարկոսին հետ:

***Ես համամիտ եմ Մարկոսի առաջարկին:

Խնդրառական այլազանությունը չունին այն բայերը, որոնց ցոյց տուած գործողությունը ինքնին փոխադարձություն կ'ենթադրէ կամ չի կրնար տեղի ունենալ առանց փոխադարձութեան. օրինակ՝ չեմ կրնար ըսել՝ կենակցիլ **մեկուն**, այլ միայն՝ **մեկուն հետ**, համբուրուիլ **մեկուն**, այլ **մեկուն հետ**, ձեռնուիլ **մեկուն**, այլ **մեկուն հետ**, ողջագուրուիլ **մեկուն**, այլ **մեկուն հետ**, թղթակցիլ **մեկուն**, այլ միայն՝ **մեկուն հետ**, բանակցիլ **մեկուն**, այլ միայն՝ **մեկուն հետ** եւ այլն: Այնպէս ալ **խորհրդակցիլ**, **հաղորդակցիլ**,

1. Պէտք չէ մտածել, որ եթե ես անծանօթ էի ու ծանօթացայ մեկուն, ապա ան ալ անծանօթ էր ու ծանօթացաւ ինծի: Պատկերացնենք հանրածանօթ ու համբաւաւոր դեմք մը, որուն հետ պատահաբար նոյն տեղը գտնուելու բախտը կը ներկայանայ պահիկ մը՝ հագիւ գայն քիչ մը մօտէն տեսնելու ու անոր պատկերին, շարժումներուն, ձայնին, ականատես ու ականջալուր ըլլալու, մինչ ան հաւանաբար ոչ իսկ նկատած ըլլայ մեզ. ահա այս ալ միակողմանի ծանօթացումն է: Շատ յաւակնոտ պիտի ըլլար նման պարագայի մը ըսել՝ **ծանօթացայ այսինչին հետ**:

համաձայնի, հաշտուիլ մեկուն հետ:

Տեսնել վերը **հանդիպիլ** բայի խնդրառուբիւնը եւս՝ բ. պարբերութիւն:

*** հետեւողութեամբ**

Կրնայ առնել նախադաս թէ յետադաս խնդիրներ:

Երբ խնդիրը անձնական դերանուն է, նախադաս կիրարկութեամբ ան կը դրուի սեռական հոլով, օրինակ՝ **իմ** հետեւողութեամբս, **ձեր** հետեւողութեամբ եւ այլն, իսկ յետադաս կիրարկութեամբ ան կը դրուի տրական հոլով. օրինակ՝ հետեւողութեամբ **քեզի**, հետեւողութեամբ **մեզի** եւ այլն:

Երբ խնդիրը գոյական է կամ որեւէ այլ առարկայանիշ բառ, ապա գոյգ դիրքերու վրայ կը գտնենք հոլովական նոյն տարբերութիւնը՝ նախադաս դիրքով ան սեռական է, յետադաս դիրքով՝ տրական. օրինակ՝ **ուղեցոյցին** հետեւողութեամբ (սեռ.) եւ հետեւողութեամբ **ուղեցոյցին** (տրակ.):

Համեմատութեամբ կապը ունի ճիշտ նախորդին խնդրառուբիւնը՝ **իմ** համեմատութեամբս եւ համեմատութեամբ **ինձի**, ինչպէս նաեւ՝ **ընկերոջդ** համեմատութեամբ եւ **համեմատութեամբ** ընկերոջդ:

*** մասին, պատճառով**

Սովորաբար սեռական հոլով խնդիր կ'առնեն. օրինակ՝ **իմ** մասին կամ պատճառովս, **մեր** մասին կամ պատճառով, **ասոր**, **ատոր**, **անոր** մասին կամ պատճառով, **ուսուցիչներու** եւ **դասերու** մասին կամ պատճառով: **Այս**, **այդ**, **այն** ցուցական դերանունները խնդիր կը դառնան ուղղական հոլովով. օրինակ՝ **այս** մասին կամ պատճառով, **այդ** մասին կամ պատճառով, **այն** մասին կամ պատճառով, քանի որ այս երեք դերանունները չեն հոլովուիր աշխարհաբարի մէջ: Սակայն կ'ըսենք՝ **ասոր** մասին, **ատոր** մասին, **անոր** մասին, ուր խնդիրները սեռական են, որովհետեւ ասոնք հոլովուած ձեւերն են **աս**, **ատ**, **ան** դերանուններուն, որոնք հոլովառու են:

Երկուքն ալ յետադրութիւն են:

Բացառուած չէ, որ **մասին**-ը կիրարկուի նաեւ իբրեւ նախադրութիւն, յատկապէս յարաբերական դերանունէ մը առաջ. այս պարագային ան կը ստանայ **ի** նախդիրը իբրեւ յենարան. օրինակ՝ «Եւ ան պատմեց **ի մասին** այն բոլոր **անցուդարձերուն**, որոնց ականատես եղաւ իր կեցութեան առթիւ»:

Նպատակով, առթիւ (կամ առիթով), **միջոցին** յետադրութիւնները ունին այս նոյն խնդրառուբիւնը, օրինակ՝ **աշխատելու** նպատակով, **տօներու** առթիւ, **այցելութեան** միջոցին եւ **այս** նպատակով, **այդ** առթիւ, **այն** միջոցին եւ այլն:

*** մեջ եւ միջեւ**

Երկուքն ալ սեռական հոլով խնդիր կը պահանջեն. մինչ **մեջ**-ին խնդիրը կրնայ ըլլալ եզակի կամ յոգնակի, օրինակ՝ **իմ մեջս, մեր մեջ, տուփին մեջ, սենեակներուն մեջ, միջեւ**-ը միշտ ու միայն յոգնակի կամ բազմակի խնդիր կը պահանջէ. օրինակ՝ **մեր միջեւ, իմ եւ քու միջեւ, նշենիին եւ խնձորենիին միջեւ, գայլին ու գառնուկին միջեւ, ծառերուն միջեւ, երկիրներուն միջեւ** եւ այլն:

Սխալ՝ Անոնց **հօր միջեւ** վեճ ծագեցաւ:
Ծիշտ՝ Անոնց **հայրերուն միջեւ** վեճ ծագեցաւ:

Սխալ՝ Մեր **բնակարանին միջեւ** անցք մը կայ:
Ծիշտ՝ Մեր **բնակարաններուն միջեւ** անցք մը կայ:

*** մինչեւ**

Նախադրութիւն եւ ստորադասական շաղկապ է միաժամանակ:

Իբրեւ կապ՝ ան կ'առնէ տարածական, ժամանակային ու առարկայական իմաստ ունեցող հայցական հոլով խնդիրներ՝ մինչեւ **իրիկուն**, մինչեւ ուշ **գիշեր**, մինչեւ **տուն**, մինչեւ **կիրակի**, մինչեւ աշխարհի **վերջը**:

Շատ տարածուած է անորոշ դերբայի հայցականին հետ կիրարկութիւնը.

- Մինչեւ ճաշը պատրաստելը՝ գոհացէք այս աղանդերով:
- Մինչեւ ջուրին հասնիլը՝ գորտին հոգին կ'ելլէ արդէն:
- Մինչեւ երեկոյթին սկսիլը՝ քանի մը գաւաթ ճնկած էին արդէն:

Խնդիրը կրնայ ըլլալ ժամանակի մակբայ եւս. օրինակ՝ **մինչեւ հիմա, մինչեւ վաղը, մինչեւ երեկ** եւ այլն:

Անձնական դերանուններու պարագային կը պահանջէ տրական հոլով խնդիր՝ «Այդ աղմուկը մինչեւ **մեզի** կը հասներ»:

Մինչ տեղ ու ժամանակ ցոյց տուող դերանունները կը կիրարկուին հայցական հոլով. օրինակ՝ **մինչեւ ե՞րբ, մինչեւ հիմա, մինչեւ այստեղ, ո՞ւր...**

Անձի յատուկ անուններու խնդրի գործառոյթով կիրարկութիւնը սովորական չէ, բացի եթէ անոնք գործածուած են փոխանունաբար. օրինակ՝ Պոմպէոսէն **մինչեւ Աստուհոս, Լուսաւորիչէն մինչեւ Մետրոպ** (երկարող ժամանակամիջոցը – ԱԵ)... եւ այլն: Կամ «Փոքրիկնե՛ր, **մինչեւ օր- Մարին** յառաջացե՛ք» (մինչեւ ո՞ւր...):

Թուական որոշիչ ունեցող խնդիրներու հետ **մինչեւ**-ը ցոյց կու տայ մօտաւոր քանակութիւն. օրինակ՝ «Ան քալեց մինչեւ հինգ քիլոմետր»:
«Մինչեւ երեք-չորս քայլ մօտեցաւ»:

Մինչեւ-ը ցոյց կու տայ նաեւ որեւէ գործողութեան, երեւոյթի, իրողութեան այն սահմանը, որ ինչ-ինչ պատճառներով թոյլատրելի չէ, չափազանցուած է, ամօթալի ու նախատելի է. օրինակ՝

- Ան **մինչեւ փոխառութիւն** զիջանեցաւ:
- **Մինչեւ այդ կէտը** հասնելու պէտք չունինք:
- **Մինչեւ հոն** մի՛ հալածեք զինք:
- Այս մոլութիւնն էր ձեզ **մինչեւ այդտեղերը** հասցնողը:

Շաղկապական կիրարկութիւնը սովորական է . «**Մինչեւ** աստղերն սիրտդ այրեն, շարունակե՛ դուն այդ ճամբան» (ԴՎ, «Գուշակը»): Շատ անելի կը կիրարկուի սակայն «որ» թարմատարին հետ. «Եւ ծունկերես վար սրունքներդ օրօրես, **մինչեւ որ** սերս հասունայ» (ԴՎ, «Տալիթա»):

*** յանձին**

Ունի յոգնակի ձեւ մըն ալ՝ **յանձինս**:

Ասոնք գրաբարեան նախադրութիւններ են, տրական հոլով խնդիր կը պահանջեն: Աշխարհաբարի մէջ մնայուն շփոթի առարկայ են արեւմտահայուն (այլեւ արեւելահայուն) քով, որ հակամետ է մէկը գործածելու միւսին փոխարէն: Առաջինը եզակի խնդիր կը պահանջէ. օրինակ՝ **յանձին ուսուցիչին, յանձին այս համեստ մարդուն, յանձին այս գրագետին** եւ այլն: Իսկ **յանձինս** կը պահանջէ յոգնակի խնդիր. օրինակ՝ **յանձինս այս մարդոց, յանձինս այս ուսուցիչներուն, յանձինս այս գրագետին** եւ **այդ գրագիտուհիին** եւ այլն:

Իրենց կառոյցին մէջ այս երկու թիւերը արդէն ներկայ են. **անձ-յանձին՝** եզակի, **անձինք - յանձինս՝** յոգնակի: Իսկ իմաստով՝ կը նշանակէ անձին կամ անձերուն մէջ, շնորհիւ անձին կամ անձերուն: Օրինակ՝ **Յանձին այս ուսուցիչին** դուք պիտի գտնէք մեծ դաստիարակ մը: **Յանձինս այս գրագետներուն** մեր մշակոյթը գրաւեց նոր բարձունք մը:

Ուրեմն պարզ է, որ այս երկու կապերու խնդիրները կրնան միայն անձի անուն կամ անձնանիշ դերանուն ըլլալ:

Ասոնք իբրեւ միասնական հոմանիշ ունին **ի դէմս** նախադրութիւնը, որ որոշ չափով գրքունակ է: Ծագումով անեզական բառ է, այս պատճառով ալ հաւասարապէս եզակի թէ յոգնակի տրական հոլով խնդիր կրնայ առնել. օրինակ՝ **ի դէմս այս ուսուցիչին** եւ **ի դէմս այս ուսուցիչներուն**:

*** յանուն...տեսնել համար:**

*** յետ**

Ունի՝ ա) կապական եւ բ) բառակազմական յատկութիւններ:

ա) Իբրեւ նախադրութիւն՝ կը նշանակէ **ետք**. առ այս կ'առնէ սեռական հոլով ինդիք, ինչպէս գրաբարի մէջ էր. օրինակ՝ **յետ մահու, յետ փնտռողներու, յետ երկար բացակայութեան, յետ անբուժելի հիւանդութեան, յետ թախանձանքներու** եւ այլն:

բ) Իբրեւ բառակազմական բաղադրիչ՝

- նախադաս դիրքով, առանց միութեան գծիկի եւ նմանապէս **ետք** իմաստով, զանազան գոյականներու հետ՝ հասարակ թէ յատուկ, - որոնք իրենց ետին կը պահանջեն **-եան** վերջածանցը, - կը կազմէ անյօդակապ բարդ ածականներ. օրինակ՝ **յետպատերազմեան, յետապրիլեան, յետեղեռնեան, յետսթալինեան** եւ այլն:

- նախադաս դիրքով, առանց միութեան գծիկի, **ետք** կամ **ետել** իմաստով կը կազմէ անյօդակապ թէ յօդակապաւոր այլազան բնոյթի բաղադրութիւններ. օրինակ՝ **յետմիջօրէ, յետագրութիւն, յետոյք, յետկար, յետազնաց, յետադաս- յետադասել, յետադարձ, յետադէմ-յետադիմել, յետադրութիւն, յետազդեցիկ-յետազդեցութիւն, յետաձիգ-յետաձգել** եւ այլն:

Տեսնել նաեւ **հետագայ-յետագայ** զոյգը «**Բազմաձեւ գրողդ բառեր**» գլուխին մէջ, §1:

*** նման**

Իբրեւ յետադրութիւն՝ կ'առնէ տրական հոլով ինդիք. օրինակ՝ **ինծի նման, կրակի նման, հովի նման**. կը կիրարկուի իբրեւ նախադրութիւն եւս, ինչպէս՝ **նման կրակի, նման հովի**: Չարտուղութիւն է հայցական հոլովը. օրինակ՝ «Սիրտս **նման** է Էն փլած **տներ**» (Անտունի)...:

Իբրեւ փոխանունութիւն կու տայ՝ **ինծինմանները, քեզինմանները, իրեննմանները, անորնմանները** եւ այլն: Հաւանաբար արելելահայերէնի թելադրանքով՝ սովորական դարձած եւ ընդունելի են նաեւ՝ **իմմանները, քունմանները, իրնմանները-անորնմանները...** եւ այլն:

*** շնորհիւ**

Այս կապը՝ իբրեւ յետադրութիւն՝ կ'առնէ սեռական հոլով՝ **իմ** շնորհիւս, **քու** շնորհիւդ, **իր-անոր** շնորհիւ(ը), իսկ իբրեւ նախադրութիւն՝ կ'առնէ տրական հոլով. օրինակ՝ շնորհիւ **ինծի, շնորհիւ քեզի, շնորհիւ իրեն-անոր**: Այս նոյն ինդրառութիւնը տեղի կ'ունենայ գոյականներու եւ այլ հոլովառու բառերու հետ. օրինակ՝ **աշխատանքին** շնորհիւ եւ շնորհիւ **աշխատանքին, ասոր** շնորհիւ ու շնորհիւ **ասոր** եւ այլն: Խնդիրին հոլովական փոփոխութիւնը իմաստային որեւէ փոփոխութիւն չի յառաջացներ:

*** փոխանակ, փոխարէն, փոխան**

Ասոնք հոմանիշ են, **փոխանակ-ը**՝ նախադրութիւն է¹ եւ կ'առնէ տրական

1. Մ. Աբեղեանի քով կը գտնենք **իբրեւ** յետադրութեան կիրարկութիւններ, որոնք սովորական չեն. «Այլազգի կառավարիչը թոյլ չի տալիս յունարէն **լեզուի փոխանակ** հայերէն սովորեցնել» (ՀՀԳՊ.Ա., էջ 80): Նաեւ՝ «Քրիստոնէութիւնն եկած էր **Նրա փոխանակ** մի Նոր հոգեւոր կեանք ստեղծելու» (անոյ, էջ 117): Արդի հայը պիտի ըսեր՝ **լեզուի փոխարէն, Նրա փոխարէն**:

հոլով խնդիր, **փոխարեն**-ը յետադրուբիւն է եւ կ'առնէ սեռական հոլով խնդիր. **փոխան**-ը հաւասարապէս նախադաս թէ յետադաս խնդիր կ'առնէ՝ երկուքն ալ տրական հոլով:

Ասոնց կիրարկութիւնները ունին հետեւեալ առանձնայատկութիւնները.

ա) **Փոխանակ** եւ **փոխարեն** համարժեք են, երբ խնդիրը անորոշ դերբայ մըն է. օրինակ՝

- **Փոխանակ անգործ** նստելու՝ **տան ծորակը նորոգեց:**

Անգործ նստելու **փոխարեն տան ծորակը նորոգեց:**

- **Փոխանակ զիս** քննադատելու՝ **փորձե՛ հասկնալ զիս:**

Չիս քննադատելու **փոխարեն փորձե՛ հասկնալ զիս:**

Ուշադրութիւն դարձնել բուրբ կիրարկութեան:

բ) **Փոխան** եւ **փոխարեն** համարժեք են, երբ խնդիրը գոյական մըն է. օրինակ՝

- **Եարի** փոխան զէնք եմ գրկեր:

Եարի փոխարեն զէնք եմ գրկեր:

- **Պտուղի** փոխան արմտիք կը ստանայինք:

Պտուղի փոխարեն արմտիք կը ստանայինք:

Նաեւ՝

- **Փոխան** գրքի ահա սուսեր,

Փոխան գրչի ահա դաշտ... («Չայ մօր երգը»):

- Ու բարեւի մը **փոխան** հազար բարիք ես տայի (ՄՄ):

- Չայրի՛կ, հայրի՛կ, քո հայրենիք՝

Վասպուրական մեր աշխարհ,

Վարդի **փոխան** քեզ փուշ բերաւ... (Յ. ճանիկեան):

գ) **Փոխարեն**-ը կրնայ դիմորոշ յօդով ալ գործածուիլ. օրինակ՝

- Քու **փոխարենդ** եղբայրդ թող գայ:

- Խնձոր չգտայ. **փոխարենը** նարինջ գնեցի:

Ծանօթ.– Այս երկուքին հոմանիշ է **տեղ** բառը՝ յօդով կամ առանց յօդի.

«Ծիտերն ի՛նչ փոյթ թէ հատիկներդ կ'աւարեն,

Տեղը Աստուած պիտի մարգրիտ սերմանէ» (ԴՎ, «Ցան»):

դ) **Փոխան**-ով օրինակները կարելի է նաեւ շրջել՝ **Եարի փոխան-փոխան Եարի, փոխան գրքի-գրքի փոխան, փոխան գրչի-գրչի փոխան:**

Աւելցնենք, որ **փոխան**-ը յարաբերաբար աւելի գրքունակ է, քան միւս երկուքը, որոնք աւելի ժողովրդախօսակցական են:

§194. Կարգ մը կապեր իրենց խնդիրին հետ հաւասարապէս շեշտառու են եւ ըստ շեշտի դիրքին՝ կը փոխեն նախադասութեան իմաստը. այսպէս, հանրօրէն զանազանելի են հետեւեալները.

- Ի՛մ դէմս կեցիր: (ո՛չ ուրիշին)
- Իմ դէ՛մս կեցիր: (ո՛չ ուրիշ տեղ)

Այնպէս ալ՝

- Մեզի՛ հետ մնացէք:
- Մեզի հե՛տ մնացէք:

Առաջինը **մեզի՛** (եւ ոչ ուրիշին) հետ մնալու յորդոր է, իսկ երկրորդը՝ **մեզի հե՛տ** մնալու, ուրեմն՝ մեզ չլքելու, մեզմէ չհեռանալու յորդոր է:

ԲԱՅԻՆ ՇԵՇՏԸ

Թելադրանք.– Յանձնարարելի է, որ այս հատուածին ընթերցումը կատարուի բարձրաձայն, եւ ընթերցողը հանգիստ լսէ իր սեփական ձայնը:

§195. Բայը իր դրական թէ ժխտական կիրարկութիւններով շեշտադրումի ամենաայլազան պարագաները ներկայացնող բառն է, որովհետեւ ան նախադասութեան ամենակարեւոր անդամն է, եւ խօսողին միտք բանին ամենէն ակնյայտ կախեալ է բայէն ու անոր հնչերանգէն, այսինքն՝ բայը շեշտելու ձեւէն: Այս հնչերանգը կ'արտայայտուի բուն շեշտով (´), հարցումով (°) եւ բացազանչութեամբ (˘): Ի՛նչ երանգով ալ արտասանենք բայը կամ որեւէ բառ, այս երեք շեշտերը կ'իյնան միշտ նո՛յն ձայնաւորին վրայ. օրինակ՝ **եկա՛ւ-եկա՞ւ-եկա՛ւ**: Ստորեւ գործնականութեան սիրոյն պիտի նկատի առնենք միայն հարցական շեշտը, որ գրաւոր խօսքի մէջ կ'արտայայտուի պարոյկով: Ուրեմն ինչ որ կ'ըսուի պարոյկին համար, ի զօրու է նաեւ շեշտին ու երկարին համար:

§195ա. Բային շեշտը կ'ունենայ այլազան դիրքեր՝ նայած թէ ի՞նչ կառոյցի բայ է ան՝ **համադիր** (վազել, կանգնիլ, կարդալ), **յարադիր** (փուլ գալ, ձեռք բերել, շաղ տալ), **զուգադիր** (գալ-տնկուիլ, զարնել-մեռցնել, ուտել-խմել), ի՞նչ ժամանակի՝ **պարզ** (կը վազեմ, երգեցիր, ուտե), **բաղադրեալ** (քալած եմ, երգած եղար, կերած ըլլայ) եւ ի՞նչ իմաստի՝ **դրական** (կը սիրեմ, երգեց, թող ուտե) կամ **ժխտական** (չեմ սիրեր, չերգեց, թող չուտե):

ՀԱՄԱԴՐՎԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

§195բ. Համադրական են այն բայերը, որոնք կը ներկայանան բառային մէկ բաղադրիչով, օրինակ՝ **քալել, խօսիլ, խաղալ, փախչիլ, մոռնալ, քարանալ** եւ այլն:

1. Դրական խոնարհում

Պարզ ժամանակներու մէջ,– այս անունով կը բնորոշենք այն ժամանակները, որոնք կը ստացուին բայական **ել, իլ, ալ** լծորդներու փոփոխութեամբ միայն,– շեշտը կ'իյնայ բային վերջին ձայնաւորին վրայ՝ ըստ հայերէնի շեշտադրումի ընդհանուր կանոնին. օրինակ՝ **կ'ուտե՞մ, կ'ուտե՛ի՞, կերա՞յ, կե՛ր, կերե՛ք, պիտի ուտե՞մ, պիտի ուտե՛ի՞, ուտե՞մ, ուտե՛ի՞**:

Բաղադրեալ ժամանակներու մէջ,– այս անունով կը բնորոշենք այն ժամանակները, որոնք կը ստացուին դերբայով մը եւ օժանդակ բայով մը,– եթէ օժանդակ բայը **եմ, ես, է** եական բայն է, շեշտը կ'իյնայ դերբային վրայ, որովհետեւ եական բայը դրական խոնարհումի մէջ չի կրնար շեշտուիլ. օրինակ՝ **կերա՞ծ եմ, կերա՞ծ էի, կերե՞ր եմ, կերե՞ր էի, ուտելո՞ւ եմ, ուտելո՞ւ էի**: Իսկ երբ օժանդակը **ըլլամ, ըլլաս, ըլլայ** բայն է, ապա շեշտը կ'իյնայ օժանդակ բային վրայ. օրինակ՝ **կերած կ'ըլլա՞մ, կերած**

կ'ըլլայի՞, կերած եղա՞յ, կերած պիտի ըլլա՞մ, կերած պիտի ըլլայի՞, բայց հրամայականը՝ կերա՛ծ եղիր, կերա՛ծ եղէք. կերած ըլլա՞մ, կերած ըլլայի՞, ուտելու եղա՞յ, ուտելու պիտի ըլլա՞մ, ուտելու պիտի ըլլայի՞, բայց հրամայականը՝ ուտելո՛ւ եղիր, ուտելո՛ւ եղէք. ուտելու ըլլա՞մ, ուտելու ըլլայի՞:

Ծանօթ.– Կենդանի խօսքի մէջ կրնան յառաջանալ կացութիւններ, ուր կը շեշտուի թէ՛ **եմ-ես-է** օժանդակ բայը, թէ՛ **պիտի** եղանակիչը, որոնք այլապէս ոչ մէկ շեշտադրումի առարկայ կրնան դառնալ. օրինակ՝ «Այս վաճառականը սնանկացած է՝ եւ ոչ թէ **պիտի՛** սնանկանայ». այս նախադասութիւնը իբրեւ պատասխան տրուած է մէկուն, որ ըսած է. «Այս վաճառականը օր մը պիտի սնանկանայ», – այսինքն՝ գալիքին, տեսանելի ապագային եւ այլն. մինչդեռ, պատասխանողը ըսել կ'ուզէ, թէ ան **արդէ՛ն** սնանկացած է: Նման շեշտադրումով խորքին մէջ **սնանկանալ** բային ցոյց տուած գործողութիւնը չէ, որ լուսարձակի տակ առնուած է, այլ բային ժամանակը միայն՝ **ներկայն** (է՛), եւ բացառուած է **ապանին** (պիտի՛):

2. Ժխտական խոնարհում

Սահմանական եղանակի ներկայ եւ անկատար ժամանակները դրական խոնարհումի մէջ պարզ են, սակայն ժխտական խոնարհումի մէջ բաղադրեալ են. ըստ այսմ ալ շեշտը կ'իյնայ օժանդակ բային վրայ. օրինակ՝ **չե՞մ ուտեր, չէի՞ ուտեր**: Հրամայականի մէջ կը շեշտուի **մի՛** մասնիկը՝ **մի՛ ուտեր, մի՛ ուտէք**: Միւս ժամանակները պարզ են, եւ շեշտը կ'իյնայ բային վերջին ձայնաւորին վրայ՝ ճիշտ դրական խոնարհումին պէս. օրինակ՝ **չկերա՞յ, պիտի չուտե՞մ, պիտի չուտէի՞, չուտե՞մ, չուտէի՞**:

Բաղադրեալ ժամանակներու մէջ շեշտը կանոնաւորապէս կ'իյնայ օժանդակ բայերուն վրայ, բացի հրամայականէն, ուր շեշտը կ'իյնայ **մի՛** մասնիկին վրայ. օրինակ՝ **չե՞մ կերած** (կամ **կերած չե՞մ**), **չէի՞ կերած** (կամ **կերած չէի՞**), **չե՞մ կերեր, չէի՞ կերեր, կերած չըլլա՞մ, կերած չըլլայի՞, կերած չեղա՞յ, կերած պիտի չըլլա՞մ, կերած պիտի չըլլայի՞, կերած մի՛ ըլլար, կերած մի՛ ըլլաք, կերած չըլլա՞մ, կերած չըլլայի՞, ուտելու չե՞մ, ուտելու չէի՞, ուտելու չեղա՞յ, ուտելու պիտի չըլլա՞մ, ուտելու պիտի չըլլայի՞, ուտելու մի՛ ըլլար, ուտելու մի՛ ըլլաք, ուտելու չըլլա՞մ, ուտելու չըլլայի՞**:

§196. Շեշտադրումի մէջ բային սեռը որեւէ դեր չի կատարեր, այլ խօսքով՝ բայը իր բոլոր սեռերով կը շեշտադրուի նոյն սկզբունքներով. օրինակ՝

կը սիրե՞մ	կը սիրցնե՞մ	կը սիրուի՞մ
սիրա՞ծ եմ	սիրցուցա՞ծ եմ	սիրուա՞ծ եմ
սիրած ըլլա՞մ	սիրցուցած ըլլա՞մ	սիրուած ըլլա՞մ
սիրելու ըլլա՞մ	սիրցնելու ըլլա՞մ	սիրուելու ըլլա՞մ
չե՞մ սիրեր	չե՞մ սիրցներ	չե՞մ սիրուիր
չե՞մ սիրած	չե՞մ սիրցուցած	չե՞մ սիրուած
սիրած չըլլա՞մ	սիրցուցած չըլլա՞մ	սիրուած չըլլա՞մ
սիրելու չե՞մ	սիրցնելու չե՞մ	սիրուելու չե՞մ

Ձայնաւորով սկսող բայերու դրական խոնարհումը որեւէ զարտուղութիւն եւ ուշագրաւ տարբերութիւն չի ներկայացներ բաղաձայնով սկսողներէն. օրինակ՝ կը սիրե՞մ-կ'առնե՞մ, սիրա՞ծ եմ-առա՞ծ եմ, սիրած ըլլա՞մ-առած ըլլա՞մ...:

Ժխտական խոնարհումի շեշտադրումը իր կարգին միաձել է բաղաձայնով սկսող բայերուն հետ՝ բացառութեամբ սահմանական ներկայի եզակի երրորդ դեմքին, որ կը ներկայացնէ երկու ուշագրաւ պարագաներ:

§197. Տրուած ըլլալով, որ **չի առներ, չի երգեր, չի ըսեր** բայածեւերը ամփոփուելով կու տան **չ'առներ, չ'երգեր, չ'ըսեր**, ասոնց հարցականը պիտի տայ՝ չի՞ առներ, չի՞ երգեր, չի՞ ըսեր, որոնք իրենց կարգին ամփոփուելով պիտի տան՝ **չ'ա՞ռներ, չ'ե՞րգեր, չ'ը՞սեր**:

1. Աչքի առաջ ունենալ նաեւ հետեւեալ պարագան՝ **մի՛ առներ եւ մի՛ առնէք**, որոնք ժողովրդախօսակցական ոճով յաճախ կ'արտասանուին ամփոփ՝ **մ'ա՛ռներ եւ մ'ա՛ռնէք**:

Ուրեմն՝	չի առներ	չի երգեր	չի ըսեր
	չ'առներ	չ'երգեր	չ'ըսեր
	չի՞ առներ	չի՞ երգեր	չի՞ ըսեր
	չ'ա՞ռներ	չ'ե՞րգեր	չ'ը՞սեր¹

Արդի արեւմտահայը պարոյկը կը փոխադրէ բային վերջին ձայնաւորին վրայ. սապէս՝ **չ'առնե՞ր, չ'երգե՞ր, չ'ըսե՞ր**, ինչ որ սխալ է: Հայր Արսէն Ղազիկեան, որ շատ անդրադարձած է այս սխալագրութեան, նկատել կու տայ, որ ամեն արեւմտահայ, նոյնիսկ անչափահաս մանուկը, ճիշտ կ'արտասանէ բայական այս կառոյցը, սակայն սխալը կը սկսի արձանագրութեան պահուն, որովհետեւ չենք յաջողիր ճիշտ վերծանել մեր սեփական արտասանութիւնը:

Ինչպէս կը նկատենք, պարոյկը բոլոր պարագաներու մէջ կ'իյնայ օժանդակ բայի ժխտական ձեւին վրայ եւ ոչ մէկ ատեն ան կ'իյնայ **առներ** դերբայի վերջին ձայնաւորին վրայ: Արդ, երբ հարկ կ'ըլլայ «չի՞ առներ»-ը ամփոփել՝ զեղչելով **ի** ձայնաւորը, պարոյկը, այդ **ի** յենարանը կորսնցնելով, կ'իյնայ ճիշտ յաջորդ ձայնաւորին վրայ, որ է բային առաջին ձայնաւորը՝ **ա**, եւ ոչ թէ կը ցատկէ ու կ'երթայ տեղաւորուելու դերբային վերջին ձայնաւորին վրայ, որ շատ հեռու է: Ուրեմն՝ **չ'ա՞ռներ**: Բանիւ նովին նաեւ՝ **չ'ե՞րգեր, չ'ը՞սեր, չ'ը՞լար, չ'օ՞գներ, չ'ո՞ւզեր, չ'ո՞ւտեր, չ'ի՞ւրացներ** եւ այլն²: Կը բաւէ ասոնք հանդարտօրէն արտասանել եւ ուշի-ուշով հետեւիլ սեփական արտասանութեան՝ անդրադառնալու համար, որ շեշտը կ'իյնայ բային առաջին **ձայնաւորին վրայ**:

2. Երբ բայը կը սկսի **զ, շ, ս** տառերով, որոնց առջեւ կը գտնուի չգրուող **ը** ձայնաւորը, այս պարագային ստիպուած ենք վերականգնել զայն՝ որպէս նեցուկ առգանութեան նշանին. այսպէս՝ **չ'ը՞զգար, չ'ը՞շտապեր, չ'ը՞ստանար** եւ այլն: Բ. ճիշտ կիրարկութեան օրինակներ՝ «Արդեօք առողջութեան վրայ **չ'ա՞զդեր** սրտի գոհունակութիւնը» (ԱԱ, 159): Քիչ անդին սակայն կը գտնենք «Կ'ըլլա՞ր մի, **չ'ըլլա՞ր** մի» (անդ, «Ոսկի ապրջան», էջ 178) սխալ օրինակը: «Օսմանը բան մը **չ'ը՞սեր**» (ԱՀ, էջ 78): «**Չ'ա՞րժեր**... նման վտանգ մը աչք առնել» (անդ, էջ 268): Այս ճիշտ օրինակներուն կողքին Ա. Հայկազ ունի նաեւ՝ «Ով գիտէ, ինչ կ'ըլլայ, ինչ **չ'ըլլա՞ր**» (անդ, 171) եւ «**Խօսք մտիկ չ'ընե՞ր**» (անդ, 246) սխալ ձեւերը: «Միթէ եկեղեցին նոյնը **չ'ը՞ներ**» (Մ. Շարաբխանեան, «Դարձ դէպի հայրենիք», էջ 52): «Ո՛վ

աշնագեղ Լալագե, արտասուել **չ'ա'րժեր** այսօր» (ԴՎ, «Ո՛վ Լալագե»): «Չբմեղանքի ազնիւ ժեսթ մը աւելի **չ'ա'րժեր**, քան բուր յամառութիւն մը» («Նայիրի», 22-3-1953, էջ 1): «Բայց **չ'ա'րժեր** մեռնիլ...» (Մեսրոպ ճանաշեան, «Ծաղկաբաղ» Ա., էջ 418):

Օրինակ՝ Յիմա ամեն աշակերտ **կ'արտասանէ** (ներկայ), դուն **չե՞ս արտասաներ** (ներկայ), եղբայրդ **չ'ե՞րգեր** (ներկայ):

Երբ բայը կը սկսի չգրուող ը(զ), ը(շ), ը(ս) հնչիւններով, ապա ասոնք կը վերականգնին՝ կրելու համար առոգանութեան նշանները. այսպէս՝

չ'ը՞գար - **չ'ը՞շտապեր** - **չ'ը՞սպասեր**

Ուշադրութի՛ն. մենք ունինք **չառնէ՞ր, չերգէ՞ր, չերնէ՞ր** ձեւերն ալ, որոնք ըղծական եղանակի անցեալ ժամանակի ժխտական բայաձեւեր են.

առնէի-առնէիր-առներ ... **առնէի՞-առնէիր՞-առնէ՞ր**
չառնէի-չառնէիր-չառներ ... **չառնէի՞-չառնէիր՞-չառնէ՞ր**

Օրինակ՝ «Երեկ ամեն աշակերտ **արտասանեց** (անցեալ), դուն ալ **չարտասանէի՞ր** (անցեալ), եղբայրդ ալ **չերգէ՞ր** (անցեալ)¹»:

Բոլոր օրինակներուն մէջ տեսնուող պարոյկը կը փոխարինուի շեշտով կամ երկարով, երբ կը փոխուի նախադասութեան հնչերանգը: Այլ խօսքով՝ առոգանութեան երեք նշանները միշտ ու ամեն տեղ կը գրաւեն նոյն դիրքը:

§197ա. 3. Սաստկական ժխտական

1. Բանաւոր խօսքի մէջ զարգացած է շեշտադրական պարագայ մը, ուր շեշտը, յաւելեալ ուժգնութիւն տալու համար խօսքին, ապառնիի մէջ կ'իյնայ ժխտական բայերու առաջին վանկի վրայ:

Օրինակ՝

- Այս տուգանքը պէտք է վճարես, ամօ՛թ է:
- Պիտի չվճարե՛մ:
- Կարելի՞ է, ինչպէ՞ս պիտի նայինք մարդոց երեսը:
- Քեզի ըսի՞ պիտի **չը՛վճարեմ**:

Ծանօթ.– Առ այս՝ ստիպուեցանք ստեղծել շեշտակիր **ը** մը:

Այն պարագային, ուր **պիտի** եղանակիչը դրուած է դիմաւոր բայէն առաջ, ապա ի՛նք է, որ կ'առնէ շեշտը. այսպէս՝

- Քեզի ըսի՛ **չը՛պիտի** վճարեմ:

Իսկ այն պարագային, ուր բայը ձայնաւորով կը սկսի, շեշտակիր «ը» չի կիրարկուիր:

1. Օրին Այտընեան շատ հարեւանցի ակնարկած է այս կանոնին, այս պատճառով ալ ան անշմար անցած է եւ տեղ չէ գտած մեր քերականական ձեռնարկներէն ոչ մէկուն մէջ: Իրմէ 12 տարի ետք բաւական հանգամանալից անդրադարձ եղած է կանոնին «Յոյս» ամսագիրի մէջ (1874, թիւ 8, էջ 454)՝ **Գրամարտ** ստորագրութեամբ. տրուած են շատ խօսուն օրինակներ՝ **չ'ը՛լար, չ'ի՞մանար, չ'ա՞ռնուր**: Մէյ մըն ալ հայր Ղազիկեան անդրադարձած է անոր: Մեր օրերուն կանոնին վրայ բաւական ծանրացած է Չարեհ արք. Ազնաւորեանը, որ նաեւ ազատօրէն կիրարկած է զայն իր գրութեանց մէջ: Սակայն, կը շեշտենք, ան տեղ չէ ըրած արեւմտահայ հանրային գիտակցութեան մէջ, որ հակամէտ է գրելու՝ **չըլար**, լուսագոյն պարագային՝ **չ'ըլար**: Ամեն արեւմտահայ ճիշտ կ'արտասանէ զայն, սակայն...սխալ կ'արձանագրէ: Նաեւ՝ «Բայց **չ'ա'րժեր** մեռնիլ...» (Մեսրոպ ճանաշեան, «Ծաղկաբաղ» Ա., էջ 418):

Օրինակ՝

- Այս վերջին պատառն ալ կե՛ր:
 - Սիրտ չունիմ:
 - Մեղք է, թափե՛նք:
 - Քեզի ըսի՝ պիտի չո՛ւտեմ:
- Բայց՝ **չը՛ պիտի** ուտեմ:

2. Այս նոյն շեշտը, հաւանաբար թեթեւօրէն աւելի մեղմ, կը գտնենք անցեալ կատարեալի բայերու ժխտականին վրայ եւս:

Օրինակ՝

- Համաձայնագիրը ստորագրեցի՞ր:
- Ո՛չ, մերժեցի: Շատ պնդեցին, սակայն **չը՛նդունեցի**:

Ծանօթ.—Ատնք ժամանակաւորապէս կը կոչենք «սաստկական ժխտական»՝ սպասելով աւելի յարմար եզրաբանութեան մը:

1. Այտընեան աստնք **ոճ** կը կոչէ (Էջ 318):

2. Տեսնել այս եզրը **§96ա**:

3. Գրաբարն ալ կ'ըսեր **զանց առնել**, սակայն այստեղ **առնել** կը նշանակէր **ընել**: Հինգերորդ դարու հայը կ'ըսէր **զանց արարի** եւ ոչ թէ **զանց առի**: Աշխարհաբարի **զանց առնել**-ը կ'ենթադրէ գրաբարեան **զանց առնուլ** մը, իսկ գրաբարը նման բայ չունէր: Հետեւաբար աշխարհաբարի մէջ **զանց առնել**-ը նուիրականացած սխալ մըն է (Տեսնել նաեւ Այտընեան, Էջ 318): Նոյնիտայն նուիրականացած սխալ է **զանցառութիւն** բառը եւս, որ պէտք է ըլլար **զանցարարութիւն** կամ **զանցարութիւն**:

4. Նաեւ՝ **ի բաց վանել**, **ի գործ դնել**, **ի դերեւ հանել**, **ի զօրու դառնալ-դարձնել**, **ի լոյս ընծայել**, **ի կատար ածել**, **ի մի բերել**, **ի մի ձուլել**, **ի մտի ունենալ**, **ի յայտ բերել**, **ի չիք դառնալ-դարձնել**, **ի սպաս դնել** եւ այլն:

ՅԱՐԱԴՐՈՒԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

§198. Յարադրական կը կոչուին այն բայերը, որոնք կը ներկայանան բառային երկու անջատ բաղադրիչներով, որոնք, սակայն, կը կազմեն սերտ միութիւն մը եւ ունին մէկ նշանակութիւն. օրինակ՝ **կանգ առնել**, **զարնել-կոտրել**, **վազել տալ** եւ այլն: **Յարադրական** եզրը կը հակադրուի **համադրական**-ին. այս վերջինով կը կոչուին այն բայերը, որոնք կը ներկայանան իբրեւ բառային մէկ ձոյլ միաւոր. օրինակ՝ **կանգնիլ**, **նստիլ**, **կարդալ**, **վազվազել** եւ այլն:

Յարադրական բայերը, ըստ իմաստի ու կառոյցի, երեք տեսակ են՝ 1. Յարադրաւոր, 2. Չուգադրական, 3. Պատճառական:

1. Յարադրաւոր բայեր¹

§199. Այսպէս կը կոչուին այն բայերը, որոնք կազմուած են անուանական² յարադիրով մը եւ համադրական բայով մը. օրինակ՝ **այցելութիւն տալ**, **ապաստան գտնել**, **առիթ տալ**, **աչք տնկել**, **առաջ անցնիլ**, **գլխէ հանել**, **գլուխ հանել**, **դաւ նիւթել**, **դող ելլել**, **դուրս տալ**, **երես առնել**, **երեւան ելլել**, **երես տալ**, **երեւան հանել**, **եփ հանել**, **զանց ընել** կամ **զանց առնել**³, **թափ տալ**, **թունդ ելլել**, **թունդ հանել**, **ի բարին ածել**⁴, **իրար անցնիլ**, **լեզու թափել**, **ծախու առնել**, **ծախու տալ**, **ծունկի բերել**, **ծունկի գալ**, **կարգի հրաւիրել**, **կանգ առնել**, **կծիկը դնել**, **կորստեան մատնել**, **կուլ տալ**, **հանդէս գալ**, **հաւատք ընծայել**, **ծայն տալ**, **ծեռք բերել**, **ճակատ յարդարել**, **միտքը բերել**, **միտքէն անցընել**, **մուտք գործել**, **մտիկ ընել**, **յանձն առնել**, **նկատի առնել**, **նեղ գալ**, **նեղը մնալ**, **նեցուկ կանգնիլ**, **շուռ գալ**, **շուռ տալ**,

սատար կանգնիլ կամ հանդիսանալ, վազ անցնիլ, վրայ հասնիլ, ոտքի կանգնիլ, պահ մտնել, պահ տալ, վարձու տալ, ցոյց տալ, ցրիւ գալ, ցրիւ տալ, փախուստ տալ, փուլ գալ, փուլ բերել, քիթէն-բերնէն բերել եւ այլն: Այս կառոյցներուն մէջ **յարադիր** կը կոչուին առաջին բաղադրիչները՝ **առիթ, աչք, առաջ, գլուխ, դուրս, սատար...** որոնք միշտ բայական բաղադրիչէն առաջ կը դրուին, ընդհանրապէս անորոշ առումով՝ ի՛նչ հոլով ալ ունենան, եւ կը ներկայացնեն խօսքի զանազան մասեր՝ գոյական, ածական, դերանուն, մակբայ եւ այլն: Իսկ բայական բաղադրիչները՝ **տալ, տնկել, անցնիլ, հասնիլ, կանգնիլ, հանդիսանալ...** կը կոչուին **յարադրեալ բայեր**:

Յարադրաւոր բայերը պետք չէ շփոթել բայական խնդրային կամ պարագայական բառակապակցութիւններով. օրինակ՝ տարբեր բաներ են **ծառ տնկել** եւ **աչք տնկել**՝ հակառակ անոր, որ երկուքն ալ կազմուած են մէկական հասարակ գոյականէ եւ Նոյն ներգործական բայէն: Ասոնցմէ առաջինը խնդրային բառակապակցութիւն մըն է, որուն բաղադրիչներէն իւրաքանչիւրը լիովին կը պահէ իր բառային իմաստը եւ մանաւանդ անկախութիւնը, ուր **ծառ** գոյականը պարագայաբար դրուած է **տնկել** բային կից՝ իբրեւ այս վերջինին ուղիղ խնդիրը եւ իբրեւ այդպիսին՝ ան կը պատասխանէ **ի՛նչ տնկել** հարցումին, այլ խօսքով՝ **ծառ** գոյականը եւ **տնկել** բայը կը կազմեն շարահիւսական ժամանակաւոր կապակցութիւն մը: Մինչդէռ երկրորդին **աչք** գոյականը անկախ չ'ընկալուիր **տնկել** բայէն, եւ այս երկուքը, թօթափելով իրենց բառային սեփական նեղ իմաստները կամ գումարելով զանոնք, միասնաբար կ'արտայայտեն բառային մէ՛կ **Նոր իմաստ** եւ կը կազմեն կայո՛ւն յարադրութիւն մը. բաց աստի՛ **աչք**-ը շարահիւսական ինքնուրոյնութիւն չունի, ուղիղ խնդիր չէ եւ որեւէ հարցումի չի պատասխաներ, չենք կրնար ըսել՝ **ի՛նչ տնկել**, քանի **տնկել** բայէն անկախ ըմբռնելի չէ ան¹:

- 1. ա) Բացառուած չէ, որ Նոյն բառագոյգը կազմէ յարադրաւոր բայ մը եւ խնդրային բառակապակցութիւն մը. օրինակ՝ «Ան գրական **հրապարակ իջաւ** դարու վերջին քառորդին» (**հրապարակ իջաւ**՝ յարադրաւոր բայ): «Ամբոխը անցաւ մայր պողոտայէն ու հետզհետէ **հրապարակ իջաւ**» (**հրապարակ իջաւ**՝ պարագայական բառակապակցութիւն):
- բ) Յարադիրը պետք է անփոփոխ կիրարկել, այլապէս կրնայ քանդուիլ յարադրական կառոյցը. օրինակ՝
 - ա. Ան **երես** առաւ վերջերս:
 - բ. Ան կաթին **երեսը** առաւ:
 Առաջինին մէջ **երես առաւ**-ը մէ՛կ յարադրաւոր բայ է, որ միաժամանակ դարձուածք ալ է ու կը նշանակէ **շփացաւ**: Իսկ երկրորդին մէջ **երեսը առաւ**-ը շարահիւսական խնդրային կառոյց մըն է, ուր **երեսը** ունի գոյականական ինքնուրոյն պաշտօն՝ ուղիղ խնդիր է, իսկ **առաւ**-ը իր կարգին ունի բայական ինքնուրոյն պաշտօն՝ ստորոգիչ է:

Ծանօթ.– 1. Յարադրաւոր բայերու իմաստային միութիւնը կը հաստատուի նաեւ այն իրողութեամբ, որ՝ ա) ասոնց առաջին բաղադրիչները շատ յաճախ առանձին չեն ալ գործածուիր, օրինակ՝ **զանց ընել, թափ տալ, մտիկ ընել, շուռ տալ, վազ անցնիլ** եւ այլն, բ) ասոնք ընդհանրապէս ունին

իրենց համադրական տարբերակն ալ. օրինակ՝ **ապաստան գտնել-ապաստանիլ, կանգ առնել-կանգնիլ, գերի առնել-գերել, երդում տալ-երդուիլ, անհանգիստ ընել-անհանգստացնել, մեջ մտնել-միջամտել, միտք բերել-մտաբերել, միտք ընել-մտածել, սատար հանդիսանալ-սատարել, ցրիւ տալ-ցրուել, ցրիւ գալ-ցրուիլ** եւ այլն: 2. Յարադրաւոր բայերով հարուստ էր գրաբարը եւս. օրինակ՝ **ագդ առնել, ակն ածել, ակն արկանել, բողոք արկանել, յանձն առնուլ, խոստովան լինել, ճեմ առնուլ, պատասխանի տալ, վրէժ խնդրել** եւ այլն:

Այսուհանդերձ, իրենց շեշտառութեամբ՝ յարադրական բայերը բոլորովին կը նոյնանան խնդրային կամ պարագայական բառակապակցութիւն կազմող բայերուն հետ. փաստօրէն՝ **հաց ուտել, շուկայ երթալ** եւ **աչք տնկել, դուրս տալ** կառոյցները կը հետեւին նո՛յն շեշտառութեան. ասոր պատճառը այն է, որ յարադրական բային բաղադրիչները վաղ անցեալին ունեցած են շարահիւսական խնդրային կամ պարագայական սովորական կապ մը, որ ժամանակի ընթացքին մթազնած է, եւ այս մթազնումն ալ յառաջացուցած է բայական նոր իմաստ մը. սակայն այդ բաղադրիչներուն շեշտադրումը պահուած է բառային այդ նոր միաւորին մէջ. օրինակ՝ **հա՛ց կ'ուտես-ա՛չք կը տնկես, հաց կ'ուտե՛ս-աչք կը տնկե՛ս, հա՛ց պիտի ուտես-ա՛չք պիտի տնկես, հաց պիտի ուտե՛ս-աչք պիտի տնկե՛ս, հա՛ց ուտես-ա՛չք տնկես, հաց ուտե՛ս-աչք տնկե՛ս, հա՛ց կեր-ա՛չք տնկե** եւ այլն: **Ա՛չք տնկած ես-աչք տնկա՛ծ ես, ա՛չք տնկեր ես-աչք տնկե՛ր ես, ա՛չք տնկած կ'ըլլաս, ա՛չք տնկելու ես, ա՛չք տնկելու կ'ըլլաս. ա՛չք տնկած եղիր, ա՛չք տնկելու եղիր** եւ այլն: Ինչպէս կը նկատենք, շեշտային համապատասխանութիւնը կատարեալ է:

Այնպէս ալ ժխտական ձեւերը՝ սա՛ տարբերութեամբ, որ յարադրաւոր բայերը, ի տարբերութիւն խնդրային բառակապակցութիւններու, ունին միայն մէկ տարբերակ. այսպէս՝ եթէ մէկ կողմէ ունինք **հա՛ց չես ուտեր** եւ **հաց չե՛ս ուտեր** տարբերակները, միւս կողմէ ունինք միայն **աչք չե՛ս տնկեր** ձեւը. ուրեմն՝ **աչք չե՛ս տնկեր** (սահմանական ներկայ)-**չե՛ի՛ր տնկեր-չտնկեցի՛ր, պիտի չտնկե՛ս-չտնկե՛ս. աչք մի՛ տնկեր: Աչք տնկած չե՛ս** (կամ **չե՛ս տնկած**), **աչք չե՛ս տնկեր** (վաղակատար ներկայ), **աչք տնկած չե՛ս ըլլար, աչք տնկելու չե՛ս, աչք տնկելու չե՛ս ըլլար, աչք տնկած մի՛ ըլլար, աչք տնկելու մի՛ ըլլար**: Եթէ **աչք տնկել** յարադրական բայի փոխարէն նկատի առնեինք **ծառ տնկել** խնդրային բառակապակցութիւնը, այս պարագային պիտի ունենայինք ժխտականի երկու տարբերակներն ալ, ինչպէս՝ **ծա՛ռ չես տնկեր-ծառ չե՛ս տնկեր**:

Ինչպէս նկատելի է, դրական թէ ժխտական խոնարհումներու պարագային յարադիրը քերականօրէն կը մնայ անփոփոխ եւ անոր դիրքը կայուն է՝ ան միշտ կը դրուի յարադրեալ բայէն առաջ, եւ այս վերջինն է, որ կը կրէ բայական մասնիկները՝ **կը, չ, մի՛**: Մինչ **պիտի** մասնիկը, ինչպէս միշտ, ազատօրէն կը փոխէ իր դիրքը՝ **աչք պիտի տնկես, պիտի աչք տնկես, աչք տնկես պիտի**, որոնք քերականական ու իմաստային որեւէ տարբերութիւն չունին. տարբերութիւնը միայն ոճական է:

2. Չուգադրական բայեր

§199ա. Այսպես կը կոչուի յարադրական բայերու այն տեսակը, որ բաղկացած կ'ըլլայ ընդհանրապես երկու, իսկ երբեմն ալ երեք համադրական բայերու յարադրութեամբ, ինչպէս՝ **աննել-ծախել, ելլել-իջնել, երթալ-գալ, տանիլ-բերել, աղաչել-պաղատիլ, անցնիլ-երթալ, գալ-անցնիլ-երթալ, գալ-տնկուիլ, գլել-անցնիլ, գրել-կարդալ, երգել-պարել, երթալ-կորսուիլ, եփել-թափել, զարնել-մեռցնել, ծիլի-ծաղկիլ, կապել-կապկպել, կտորել-փշրել, հագուիլ-շքուիլ, հալիլ-մաշիլ, ձգել-երթալ, ձգել-հեռանալ, մեռնիլ-պրծիլ, նստիլ-մնալ, ուտել-խմել, չափել-ծել, վարել-ցանել, փախչիլ-կորսուիլ, քշել-տանիլ** եւ այլն¹:

Ասոնք կազմուած են մերթ երկու լիարժէք, մերթ հականիշ, մերթ հոմանիշ, մերթ մերձանիշ բայերու յարակցութեամբ, կամ ալ իրարու զուգորդուող կամ յաջորդող գործողութիւն ցոյց տուող այնպիսի բայերով, որոնք կ'ընկալուին իբրեւ մէկ միասնական գործընթաց: Այս միասնականութիւնը կը նուիրագործուի արտասանական այն սերտ կապով, որ յատուկ է նման բայերու. այդ կապը գրաւոր խօսքի մէջ ընդհանրապէս կ'արտայայտուի միութեան գծիկով: Եթէ վերնայ բաղադրիչներու միջեւ առկայ արտասանական սերտութիւնը, այլ խօսքով՝ բաղադրիչները արտասանուին միջբառային որոշ դադարով մը (որ գրաւոր խօսքի մէջ կ'արտայայտուի ստորակետով, բայց մանաւանդ **եւ/ու** շաղկապով), ապա կը քանդուի զուգադրութիւնը, եւ կը ստացուին երկու համադաս բայեր. օրինակ՝

*** Դատապարտեալին մայրը **աղաչեց-պաղատեցաւ** դատաւորին»: (զուգադրական բայ)

*** Դատապարտեալին մայրը **աղաչեց** եւ **պաղատեցաւ** դատաւորին»: (համադաս՝ բազմակի ստորոգիչ):

Ծանօթ.– 1. Այսպիսիներէն ոմանց առաջին բաղադրիչը կարելի է փոխարինել նոյնին գործիականով. օրինակ՝ **աննելով ծախել, գալով տնկուիլ, զարնելով մեռցնել** եւ այլն: Այս փոխարինումը միշտ կարելի չէ. օրինակ՝ «Ան կ'երգէ-կը պարէ»՝ կը նշանակէ «մերթ կ'երգէ, մերթ կը պարէ»: Իսկ «Ան երգելով կը պարէ»՝ կը նշանակէ «կ'երգէ ու միաժամանակ կը պարէ». Նկատել, որ այս պարագային միութեան գծիկը կը չքանայ: Երբեմն կարելի է նաեւ առաջին բաղադրիչը փոխարինել յարակատար դերբայով. օրինակ՝ «Ան երկար **նստած մնաց**». «Ամբողջ օրը աշխատելուն՝ **յոզնած** անկողին **մտաւ**». «Սեղանակիցները **քար կտրած մտիկ կ'ընէին**»: Այսպիսիները շատ լայն կիրարկութիւն ունեն զրաբարի մէջ եւս. օրինակ՝ «**Ցարուցեալ գնացից** առ հայր իմ» (Աստուածաշունչ). «**Եւ երթեալ քաղէր** հասկ յանդի զհետ հնձողացն» (անդ): 2. Չուգադրական բայը կրնայ յարադրաւոր բաղադրիչ ունենալ. օրինակ՝ «Միջնորդը գործը **գլուխ հանեց-հանգստացաւ**». «Մահապարտը **ծունկի եկաւ-աղաչեց** դահիճին». «Քանի մը գաւաթ **կուլ տուաւ-տաքցաւ**». «**Թել առաւ-թռաւ**». «**Յովիւր վագեց իմաց տուաւ** գիւղացիներուն». «**Բերաւ ցոյց տուաւ**». «**Երթալ իմաց տալ**».

1. Չուգադրական բային իմաստը ընդհանրապէս գումարն է զինք կազմող երկու բաղադրիչներուն. օրինակ՝ «Ասոնք մինչեւ առաւօտ **կերան-խմեցին**»: Այդ բաղադրիչները երբեմն հոմանիշներ են, եւ այս հոմանշութիւնը կը ծառայէ սաստկացնելու բայիմաստը. օրինակ՝ **կապել-կապկպել, պոռալ-կանչել**: Սակայն ծանրութեան կեդրոնը երբեմն միայն երկրորդ բաղադրիչն է. օրինակ՝ **ինկաւ-մեռաւ**-ին մէջ ոչ մէկ կարեւորութիւն ունի իյնալը, հաղորդումին բո՛ւն առարկան մեռնիլն է: Անդին կան զուգադրական բայեր ալ, որոնց առաջին բաղադրիչը գրեթէ բոլորովին ձեւական է, որովհետեւ ոչինչ կ'աւելցնէ բայիմաստին վրայ. օրինակ՝ նստած էք ճաշարանի մը մէջ, եւ սեղանակիցիդ կ'առաջարկես. «Եկու՛ր-խմենք»,– ուր խօսակիցդ գալու ոչ մէկ շարժում պիտի ընէ, քանի ներկայ է արդէն ու հանգիստ բազմած է դէմը: Կամ երբ քովդ կանգնողին կ'ըսես՝ **ե՛լ-երթանք**. Նաեւ՝ **գլուխը առաւ-գնաց** եւ այլն:

«**Դառնալ երեսին տալ**», – այս պարագային երբ անուանական յարադիրը միջանկեալ է, ստորակետ չի դրուիր բաղադրիչ դիմաւոր բայերուն միջեւ. այսպիսին են վերջին չորս օրինակները: 3. Երբ դիմաւոր բաղադրիչներուն միջեւ կը մտնէ բայական լրացում մը, միութեան գծիկը նմանապէս կը չքանայ. օրինակ՝ «Նաւը **մօտեցաւ** ուղղակի **կանգ առաւ** քարափին կից». «Քիթը կախ **գնաց** անկիւն մը **ծուարեցաւ**»: «Ծերունին **խոնարհեցաւ** խաչը **համբուրեց** երկիւղագին»: «**Վազեց** ընկերոջը **հասաւ**»: Այսպիսիները շատ փխրուն կառոյցներ են, որոնց զուգադրութիւնը շատ դիւրաւ կրնայ խախտիլ աննշան դադարով մը ու անոր համապատասխանող ստորակետով մը. օրինակ՝ «Քիթը կախ գնաց, անկիւն մը **ծուարեցաւ**»:

Չուգադրական բայերով շատ հարուստ էր գրաբարը. օրինակ՝

- **Խախտեցին-խորտակեցին** այլազգիք զորդիսն Իսրայելի:
- **Կրկնեցան-ելին** ընդ ճանապարհն:
- Դու **ելանիցես-պատիցես-պաշարիցես** ինձ զսահմանս նոցա:
- Ահաւասիկ **սատակիմք-կորնչիմք-ծախիմք**. ի սպա՞ռ մեռանիցիմք:
- **Կարգեցաւ-կազմեցաւ-ճակատեցաւ...** (Այտընեան-Չալըխեան, Էջ 458):

Նաեւ արեւելահայերէնը. «Սովետական... մամուլը ոչ թէ **բացայայտումներ կայացնում-պարզաբանում** էր կեանքը, իրականութիւնը, իրողութիւններն ու իրադարձութիւնները, այլ **ծածկում-թաքնում-կորստեան ու մոռացութեան էր մատնում** կեանքի եւ իրականութեան կողմերը՝ անթափանց քողով ծածկելով ամեն բան եւ տօնական տեսք ու գրասենեակային փայլ տալով ամեն ինչի» (Եւրի Խաչատրեան, «Ազգ», 26-1-13):

- Այն, ինչ կոչւում է գրականութիւն, դեսպանատուն չէ, Որ **զգա՛ս-խորհե՛ս-մտածե՛ս** եւ այլ բան ասես (Պ. Սեւակ):
- Թռի-վռի մի ճպուռ... **երգեց-ճռաց-ճոճռաց** (Խնկո-Ապեր):
- Իր անունը **ասում-խօսում-արծարծում** է ամեն օր (Եւրի Խաչատրեան, «Կամար», 32, Էջ 4):

Չուգադրական բայերը կը ներկայացնեն քերականական հետեւեալ առանձնայատկութիւնները.

Կրնայ հոլովուիլ, շեշտուիլ ու յօդ ստանալ միայն երկրորդ բաղադրիչը՝ **աղաչել-պաղատի՞ր, աղաչել-պաղատելի՞ր, աղաչել-պաղատելի՞ր, աղաչել-պաղատելով՞:**

Խոնարհումի առթիւ կը ներկայանան զանազան կացութիւններ:

ա) Դրական խոնարհում

Պարզ ժամանակներու մէջ կը շեշտուի միայն երկրորդ բաղադրիչը, սակայն կը խոնարհուին երկու բաղադրիչները, ինչպէս գրաբար

օրինակներուն մէջ ալ տեսանք՝ **կ'աղաչեմ-կը պաղատի՞մ, կ'աղաչեի-կը պաղատեի՞, աղաչեցի-պաղատեցա՞յ, աղաչեմ-պաղատի՞մ, աղաչեի-պաղատեի՞**: Հրամայականը կը շեշտէ ու կը խոնարհէ երկու բաղադրիչները՝ **աղաչե՛մ-պաղատի՛ր**: Ապառնիի մէջ **պիտի** մասնիկը կը դրուի միայն մէկ անգամ՝ **պիտի աղաչեմ-պաղատի՞մ, պիտի աղաչեի-պաղատեի՞**, մեզի ծանօթ շրջումով հանդերձ, որ յատուկ է բոլոր ապառնիներուն՝ **աղաչեմ-պաղատի՞մ պիտի, աղաչեի-պաղատեի՞ պիտի**:

Բաղադրեալ ժամանակներու մէջ կը փոխուին մերթ երկու դերբայները, մերթ՝ միայն մէկը. միւս կողմէ՝ **եմ-ես-է** օժանդակ բայի պարագային կը շեշտուի միայն երկրորդ դերբայը, իսկ **ըլլամ-ըլլաս-ըլլայ** օժանդակի պարագային՝ շեշտադրութիւնը կրկնակի է՝ կը շեշտուի թէ՛ երկրորդ դերբայը, թէ՛ օժանդակը. այսպէս՝ **աղաչած-պաղատա՞ծ եմ-էի, աղաչեք-պաղատե՛ր եմ-էի. աղաչած-պաղատա՞ծ կ'ըլլամ... աղաչած-պաղատած կ'ըլլա՞մ եւ այլն. աղաչել-պաղատելո՞ւ եմ-էի, աղաչել-պաղատելո՞ւ կ'ըլլամ... աղաչել-պաղատելու կ'ըլլա՞մ եւ այլն**: Հրամայականը կը շեշտէ միայն երկրորդ դերբայը՝ **աղաչած-պաղատա՞ծ եղիր, աղաչել-պաղատելո՞ւ եղիր**:

բ) Ժխտական խոնարհում

Չուգադրական բայերուն համար սովորական չէ հարցական ժխտականի կիրարկութիւնը. այսուհանդերձ բացառուած չէ ան:

Ժխտական խոնարհումի մէջ սահմանական ներկան ու անկատարը բաղադրեալ են. առ այս՝ կը ժխտուի եւ շեշտի տակ կ'իյնայ միայն օժանդակը. այսպէս՝ **չե՞մ աղաչեք-պաղատիր, չեի՞ աղաչեք-պաղատեր** (եզակի երրորդ դեմքը՝ **չ'ա՞ղաչեք-պաղատիր**)²: Պարզ ձեւերու մէջ կը ժխտուին երկու դիմաւոր բայերը, սակայն կը շեշտուի միայն երկրորդը. օրինակ՝ **չաղաչեցի-չպաղատեցա՞յ, պիտի չաղաչեմ-չպաղատի՞մ, չաղաչեմ-չպաղատի՞մ, չաղաչեի-չպաղատեի՞** եւ այլն: Հրամայականը կը շեշտէ մի՛ մասնիկը՝ **մի՛ աղաչեք-պաղատիր**:

Ծանօթ.– Ապառնի եւ ըղձական ժխտականները ունին երկրորդ տարբերակ մը, որ այնքան ալ ընտիր չէ՝ **պիտի չաղաչե՞մ-պաղատիմ...պիտի չաղաչեի՞-պաղատեի, չաղաչե՞մ-պաղատիմ...չաղաչեի՞-պաղատեի**: Նկատել, որ այս պարագային ժխտուեցաւ միայն առաջին բաղադրիչը եւ շեշտն ալ ա՛ն խլեց երկրորդէն:

Բաղադրեալ ժամանակներու մէջ կը շեշտուի միայն **չեմ-չես-չէ** օժանդակը՝ հոն, ուր ան կ'երեւի՝ **չե՞մ աղաչած-պաղատած** (կամ **աղաչած-պաղատած չե՞մ**), **չեի՞ աղաչած-պաղատած** (կամ **աղաչած-պաղատած չեի՞**), **չե՞մ աղաչեք-պաղատեր, չեի՞ աղաչեք-պաղատեր, աղաչած-պաղատած չե՞մ ըլլար, աղաչել-պաղատելու չե՞մ, աղաչել-պաղատելու չե՞մ ըլլար** եւ այլն: Այլապէս կը շեշտուի **ըլլամ-ըլլաս-ըլլայ** դիմաւոր օժանդակը՝ **աղաչած-պաղատած չեղա՞յ-պիտի չըլլա՞մ-պիտի չըլլայի՞, չըլլա՞մ-չըլլայի՞**:

1. Նոյն ձեւով կը վարուէր գրաբարը եւս. օրինակ՝ «Ո՞վ իցէ կին, որոյ իցեն դրամք տասն. եւ եթէ կորուսանիցէ դրամ մի, ո՞չ լուցանիցէ ճրագ եւ ածիցէ անելի տան եւ խնդրիցէ ստեպ, մինչեւ գտանիցէ» (Ղուկ. ԺԵ/8), ուր ժխտուած է միայն առաջին բայը, իսկ միւս երկուքը չեն ժխտուած: Երկու բաղադրիչներուն միատեղ ժխտումը՝ **չե՞մ աղաչեք-չե՞մ պաղատիր**, թէկուզ քերականօրէն սխալ չըլլայ, այսուհանդերձ շատ ծանծաղ է եւ ոճաբանօրէն մերժելի:

Աղաչել-պաղատելու չեղա՞յ-պիտի չըլլա՞մ-պիտի չըլլայի՞-չըլլա՞մ-չըլլայի՞:
 Զրամայականը կը շեշտէ միայն **մի՛** մասնիկը՝ **աղաչած-պաղատած մի՛**
ըլլար, աղաչել-պաղատելու մի՛ ըլլար:

Ուշադրութի՛ւն.

ա) Սահմ.-ներկ.՝	չեմ եփեր-թափեր	չեմ աղաչեր-պաղատիր
Վաղկ.-ներկ.՝	չեմ եփեր-թափեր	չեմ աղաչեր-պաղատեր
բ) Սահմ.-անկտ.՝	չէի եփեր-թափեր	չէի աղաչեր-պաղատեր
Վաղկ.-անկտ.՝	չէի եփեր-թափեր	չէի աղաչեր-պաղատեր

Ինչպէս կը նկատենք, **եւ** լծորդութեան պարզ բայերու սահմանական ներկան եւ վաղակատար ներկան՝ մէկ կողմէ, սահմանական անկատարը եւ վաղակատար անկատարը՝ միւս կողմէ, Նոյնաձեւ են. այս Նոյնաձեւութիւնը կը պարտինք ժխտման դերբայի ու վաղակատար դերբայի Նոյնութեան: Իսկ **իւ** լծորդութեան պարզ բայերու պարագային Նոյնաձեւ են միայն սահմանական անկատարն ու վաղակատար անկատարը, մինչ **իւ** լծորդութեան ժխտման դերբայը սահմանական ներկայի մէջ տարբեր է վաղակատար դերբայէն՝ **խօսիր** եւ **խօսեր**: Այս Նոյնաձեւութիւնները կը փարատին, օրինակ, ածանցաւոր բայերու պարագային, որոնց համապատասխան դերբայները տարբեր են. օրինակ՝ **չեմ մեռնիր** եւ **չեմ մեռեր**, **չէի մեռներ** եւ **չէի մեռեր**. տարբեր են նաեւ **ալ** լծորդութեան պարզ բայերու համապատասխան ձեւերը. օրինակ՝ **չեմ կարդար** եւ **չեմ կարդացեր**, **չէի կարդար** եւ **չէի կարդացեր**:

Ծանօթ,– Չուգադրական բայերու հետ պէտք չէ շփոթել սապիսիները՝ **կարենալ յաղթել, ամչնալ խօսելու, դադրիլ աշխատելէ, խոստանալ հատուցել, համարձակիլ առարկել, յանձն առնել ինամել, յօժարիլ գիջիլ, շարունակել երգել, ուխտել ծառայել, որոշել խզուիլ, ուզել կառուցել, յուսալ իրագործել, ջանալ յաջողիլ, փորձել ներել, փափագիլ տեսնել** եւ այլն, որոնք անցեալին ինդրային ազատ բառակապակցութիւններ եղած են՝ իբրեւ ինդիր ունենալով երկրորդ բաղադրիչը եւ որոնց մէջ այդ յարաբերութիւնը հետզհետէ շիջած է, ուստի գերադաս բայ եւ ինդիր կազմած են մէկ բաղադրեալ բարդ բայ: Այս կառոյցներու բոլոր եղանակներուն ու ժամանակներուն մէջ կը խոնարհուի կամ կը փոխուի մի՛այն առաջին բաղադրիչը, այսինքն՝ գերադասը, որ նաեւ միակ շեշտառուն է, մինչ երկրորդը՝ ինդիրը կամ լրացումը, բացարձակապէս ոչ մէկ կարգի փոփոխութիւն կը կրէ. օրինակ՝ **որոշեցի խզուիլ-չորոշեցի խզուիլ (որոշեցի՞ խզուիլ-չորոշեցի՞ խզուիլ), որոշած եմ խզուիլ-որոշած չեմ խզուիլ (որոշա՞ծ եմ խզուիլ-որոշած չե՞մ խզուիլ), խզուիլ որոշելու պիտի ըլլամ, խզուիլ որոշած պիտի չըլլայի, խզուիլ որոշելէ առաջ, խզուիլ որոշած չըլլալուն պատճառով** եւ այլն. դա՛րձեալ գերադաս բաղադրիչն է որ կրնայ հոլովուիլ կամ յօդ առնել՝ **խզուիլ որոշելու-որոշելէ-որոշելով**, օրինակ՝ **խզուիլ որոշելու համար, խզուիլ որոշելէ առաջ, խզուիլ որոշելով հանդերձ, խզուիլ որոշելը** եւ այլն: Այսպիսիներէն բաւական մանրամասն տեսանք **կարենալ** գերադասով օրինակներ (տեսնել **§51-ի օրինակները**):

Ինչ կը վերաբերի ասոնց շեշտառութեան, ապա ան կը նոյնանայ «**հաց ուտել**» տիպարին հետ, որուն ակնարկուեցաւ նախապէս. օրինակ՝ **հա՞ց կերար-խազուի՞ր որոշեցիր, հաց կերա՞ր-խազուիլ որոշեցի՞ր, հա՞ց պիտի ուտես-խազուի՞ր պիտի որոշես, հաց պիտի ուտե՞ս-խազուիլ պիտի որոշե՞ս, հա՞ց կեր- խազուի՞ր որոշէ:** Ասոնք ունին իրենց շրջուած տարբերակներն ալ՝ **որոշեցի՞ր խազուիլ եւ որոշեցիր խազուի՞ր... որոշէ՛ խազուիլ-խազուի՛լ որոշէ:** Ինչպէս նկատելի է՝ շրջուած ձեւերը կը պահեն ուղիղ ձեւերուն շեշտառութիւնը. այլ խօսքով՝ շրջումը շեշտառական փոփոխութիւն չի յառաջացներ: Շեշտը կը պահպանուի հրամայականի մէջ եւս. խազուի՛լ որոշէ եւ որոշէ խազուի՛լ:

3. Պատճառական բայեր

§200. Այսպէս կը կոչուին երբեմնի **անցողական** բայերը, որոնք կազմուած կ'ըլլան չեզոք կամ ներգործական բայէ մը եւ **տալ** բայէն. օրինակ՝ **բերել տալ, երգել տալ, վազել տալ, քալել տալ**¹ եւ այլն: Առաջին նուազ ասոնք նմանիլ կը թուին զուգադրական բայերուն, սակայն այդ նմանութիւնը խաբուսիկ է, որովհետեւ զուգադրական բայերուն բաղադրիչներէն իւրաքանչիւրը կը պահէ իր իմաստային եւ քերականական ինքնուրոյնութիւնը, ի պահանջել հարկին անոնք կրնան համատեղ խոնարհուիլ, մինչդեռ պատճառական բային մէջ **տալ** բաղադրիչը միայն քերականական արժէք ունի, կը ծառայէ պատճառականութեան արտայայտութեան՝ լրիւ կորսնցուցած ըլլալով իր բառային իմաստը, քանի որ պատճառական բային բառային իմաստը կը նոյնանայ յարադիր բային իմաստով միայն: Միւս կողմէ՝ պատճառական բային մէջ յարադիր բայը կը մնայ անփոփոխ, միայն **տալ** յարադրեալն է, որ կը փոխուի եւ կ'արտայայտէ բային քերականական կարգերը: Նմանութեան եզրեր ունի բայական խնդրային բառակապակցութեանց հետ եւս, որոնց խնդիրը անորոշ դերբայ մըն է. ասոնք տեսանք նախորդ հատուածի 2-րդ ծանօթագրութեան մէջ, ինչպէս՝ **կարենալ յաղթել, որոշել մեկնիլ** եւ այլն: Այս նմանութիւնը եւս խաբուսիկ է, քանի այս վերջիններուն երկրորդ բաղադրիչը կ'ընկալուի, – եւ իրօք ալ է՝, – իբրեւ ուղիղ խնդիրը առաջինին, միւս կողմէ՝ բաղադրիչներէն իւրաքանչիւրը կը պահէ իր բառային ամբողջական իմաստը. այս երկու յատկութիւններէն ոչ մէկը ունին պատճառական բայերը:

1. Չանց կ'ընենք այստեղ **երգեցնել, վազցնել, քալեցնել** համադիր պատճառականները, որոնք մեր սերտողութեան առարկայ չեն:

Այսուհանդերձ իր քերականական յատկութիւններով եւ շեշտառութեամբ պատճառական բայը կը նոյնանայ բայական խնդրային կառոյցներուն հետ, օրինակ՝ **հաց ուտել, աչք տնկել, կարենալ յաղթել** կաղապարներուն հետ, որոնք սերտուեցան նախապէս. այսպէս՝ **հա՞ց կ'ուտէ-բերե՞լ կու տայ, հաց չ'ո՞ւտեր-բերել չի՞ տար, հա՞ց կերած կ'ըլլայ-բերե՞լ տուած կ'ըլլայ, հաց կերած կ'ըլլա՞ր-բերել տուած կ'ըլլա՞ր, հա՞ց կեր-բերե՛լ տուր, հա՞ց կերած եղիր-բերե՛լ տուած եղիր, հա՞ց ուտելու եղիր-բերե՛լ տալու եղիր. բերել մի՛ տար, բերել տուած մի՛ ըլլար, բերել տալու մի՛ ըլլար** եւ այլն:

ԼՐԱՑԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՅՈՒՄ

§201. Երբ բային կը յարադրուի լրացում մը՝ խնդրային կամ պարագայական, օրինակ՝ **հաց ուտել եւ շուկայ երթալ**, կը յառաջանան շեշտադրական զանազան կացութիւններ, որոնց մասին՝ ստորեւ:

1. Դրական խոնարհում

Բաղդատել՝ **Ֆրանսերէն կը խօսիս:**

Ֆրանսերէն կը խօսի՞ս:

Առաջինը կը նշանակէ՝ խօսած լեզուդ ֆրանսերէն է, իսկ երկրորդը կը նշանակէ՝ ֆրանսերէն կրնա՞ս խօսիլ: Ուրեմն շեշտին դիրքը բոլորովին փոխեց հաղորդման իմաստը:

Ըստ այսմ ալ՝ **հա՞ց կ'ուտես**, այս շեշտադրութեամբ՝ հարցականի տակ կ'երթայ լրացուցիչ առարկային բնոյթը միայն եւ ոչ թէ ուտելու գործողութիւնը ինքնին, հետեւաբար կը շեշտուի ա՛յդ առարկան ցոյց տուող բառը. խօսողը կը տեսնէ խօսակիցին ուտելը, – որ խնդրոյ առարկայ չէ, – սակայն կ'անգիտանայ կամ հազիւ թէ մօտաւորապէս կը գուշակէ անոր կերած առարկային բնոյթը, հետեւաբար կ'ուզէ իմանալ կամ ճշտել, թէ խօսակիցին կերածը ճիշտ հա՞ց է, թէ՞ ուրիշ բան է: Նոյնն էր, եթէ հարցներ՝ **հա՞ց է կերածդ**: Ճիշտ նոյն տրամաբանութեամբ՝ **ջո՞ր կը խմես** (թէ՞ այլ բան), **վէ՞պ կը կարդաս** (թէ՞ այլ գրութիւն), **շուկայ կ'երթաս** (թէ՞ այլ տեղ), **վա՞րդ կու գաս** (թէ՞ ուրիշ օր մը), **գնելո՞ւ եկար** (թէ՞ այլ նպատակով) եւ այլն: Այս պարագային բայական լրացումը իր շեշտը կը պահէ միւս բոլոր եղանակներուն ու ժամանակներուն մէջ, որոնք սերտուեցան նախապէս. օրինակ՝ **հա՞ց կ'ուտես**, **հա՞ց կ'ուտէիր**, **հա՞ց կերար**, **հա՞ց պիտի ուտես**, **հա՞ց պիտի ուտէիր**, **հա՞ց ուտես**, **հա՞ց ուտէիր**, **հա՞ց կերած ես**, **հա՞ց կերեր ես**, **հա՞ց կերած կ'ըլլաս**, **հա՞ց ուտելու ես**, **հա՞ց ուտելու կ'ըլլաս** եւ այլն:

Հաց կ'ուտե՞ս, այս շեշտադրումով՝ լուսարձակի տակ կ'առնուի ուտելու գործողութեան կատարելիութիւնը իր լրացումով միասին. հարց տուողը կ'ուզէ գիտնալ, թէ խօսակիցը տրամադի՞ր է տուեալ պահուն (հաց) **ուտելու**, կամ թէ ընդհանրապէս հաց ուտելու սովորութիւն ունի՞, թէ՞ ոչ: Նոյնպէս ալ՝ **շուկայ կ'երթա՞ս**, **կօշիկ կը նորոգե՞ս**, **նամակ կը գրե՞ք**, **թերթ կը կարդա՞ն** եւ այլն: Այս պարագային ամբողջ բառակապակցութեան շեշտադրումը կը նոյնանայ **ուտել** բայի շեշտադրութեամբ, որ սերտուած է վերը՝ այս հատուածին սկիզբը՝ **հաց կ'ուտե՞ս**, **կ'ուտէի՞ր**, **կերա՞ր**, **պիտի ուտե՞ս**, **պիտի ուտէի՞ր**, **ուտե՞ս**, **ուտէի՞ր**, **կերա՞ծ ես**, **կերե՞ր ես**, **կերած կ'ըլլա՞ս**, **ուտելո՞ւ ես**, **ուտելու կ'ըլլա՞ս** եւ այլն, այլ խօսքով՝ կը շեշտուի միայն բայը:

Յատուկ ուշադրութեան արժանի են՝ **ուտելո՞ւ ես** եւ **ուտելու կ'ըլլա՞ս**: Ուր առաջինին մէջ շեշտուած է դերբայը, երկրորդին մէջ՝ օժանդակ բայը:

Հրամայական եղանակը պարզ ժամանակի մեջ կը շեշտէ միայն լրացումը՝ **հա՛ց կե՛ր**. կարելի չէ կիրարկել սապիսի տարբերակներ՝ **հաց կե՛ր, գիրք կարդա՛, շուկայ գնա՛**: Իսկ եթէ լրացումը ընդունակ է որոշեալ առումով կիրարկուելու, ապա կրնայ շեշտուիլ թէ՛ լրացումը՝ **հա՛ցը կե՛ր** (ուրեմն՝ ուրիշ բան մի՛ ուտեր), թէ՛ բայը՝ **հացը կե՛ր** (զայն մէկ կողմ մի՛ դներ, մի՛ թափեր, ուրիշին մի՛ տար եւ այլն): **Դա՛շտը խաղա** (ուրիշ տեղ մի՛ խաղար) եւ **դաշտը խաղա՛** (ուրիշ բան մի՛ ըներ հոն՝ մի՛ նստիր, մի՛ քնանար, մի՛ կարդար եւ այլն, այլ **խաղա՛**): Ասոնց հարցականն է՝ **դա՞շտը խաղացիր** (թէ՞ ուրիշ տեղ) եւ **դաշտը խաղացի՞ր** (թէ՞ ուրիշ բան ըրիր): Բաղադրեալ ժամանակներու մեջ կը շեշտուի թէ՛ լրացումը, թէ՛ բայը՝ **հա՛ց կերած եղիր** եւ **հաց կերա՛ծ եղիր, հա՛ց ուտելու եղիր** եւ **հաց ուտելո՛ւ եղիր**՝ իմաստային մեզի ծանօթ գանազանութեամբ:

Ծանօթ.– Բաղադրեալ երկրորդական բայածէերը կը ծանրացնեն մեր լեզուն, եւ թելադրելի է, որ ըստ ամենայնի խուսափինք անոնց դիմելէ: Հոս գանոնք կը դնենք՝ շատ ակելի գոհացում տալու համար մասնաւորաբար լեզուի տեսութեան:

2. Ժխտական խոնարհում

Ժխտական խոնարհումը իր կարգին կրնայ շեշտել թէ՛ լրացումը, թէ՛ լրացեալը, ինչպէս էր պարագան դրական խոնարհումին:

Հա՞ց չես ուտեր-հաց չե՞ս ուտեր, հա՞ց չէիր ուտեր-հաց չէի՞ր ուտեր, հա՞ց չկերար-հաց չկերա՞ր, հա՞ց պիտի չուտես-հաց պիտի չուտե՞ս, հա՞ց պիտի չուտէիր-հաց պիտի չուտէի՞ր, հա՞ց չուտես-հաց չուտե՞ս, հա՞ց չուտէիր-հաց չուտէի՞ր: **Հա՞ց չես կերած** (կամ **հա՞ց կերած չես**)-**հաց չե՞ս կերած** (կամ **հաց կերած չե՞ս**), **հա՞ց չես կերեր-հաց չե՞ս կերեր, հա՞ց կերած չես ըլլար-հաց կերած չե՞ս ըլլար, հա՞ց ուտելու չես-հաց ուտելու չե՞ս, հա՞ց ուտելու չես ըլլար-հաց ուտելու չե՞ս ըլլար:** **Հա՛ց մի ուտեր-հաց մի՛ ուտեր, հա՛ց կերած մի ըլլար-հաց կերած մի՛ ըլլար, հա՛ց ուտելու մի ըլլար-հաց ուտելու մի՛ ըլլար:**

Ասոնց միջեւ տարբերութիւնը շատ նուրբ է:

- Մասնագետը սննդականոնի հետեւողին կը թելադրէ **հա՛ց չուտել**. «Հա՛ց մի ուտեր», – որ ձեռով մը պատասխանն է «Մասնաւորաբար ի՞նչ չուտեմ հարցումին», եւ լռելեայն կը թելադրէ ուրիշ ուտելիքներու հանդէպ արգելքի չգոյութիւնը:

- Իսկ «Հաց մի՛ ուտեր»-ը ըստ ինքեան հացէ հրաժարելու սոսկական հրահանգ մըն է, որ որեւէ լռելեայն այլ թելադրանք չի բովանդակեր:

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐՈՒ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԱՆՈՆԱԿՈՐ ՇԵՇՏԱԴՐՈՒՄ

§202. Խնդրոյ առարկայ բառերն են **ինչու, ինչպէս, որքան** եւ այլն: Ասոնց առոգանական նշաններու զետեղումը կը կատարուի խառնակ ու խայտաբղէտ ձեւով՝ **ի՞նչու-ինչո՞ւ, ի՞նչպէս-ինչպէ՞ս, ո՞րքան-որքա՞ն** եւ այլն:

Այս բազմաձեւութեան պատճառները երկուք են:

Նախ այն իրողութիւնը, թէ **ինչ** եւ **որ** բառերը ի բնէ հարցական ներուակ երանգ մը ունին՝ **ի՞նչ** եւ **ո՞ր**, եւ այս «տրամաբանութեամբ» ալ այս արմատները իրենցմով բաղադրուող նոր բառերուն մէջ կը շարունակեն մեքենաբար օժտուիլ պարոյկով մը՝ **ի՞նչու, ի՞նչպէս, ի՞նչքան, ո՞րքան**: Կայ սակայն երկրորդ հիմնական պատճառ մըն ալ, որ թրքերէնի ազդեցութիւնն է, որ մենք դարերով կրած ենք՝ իբրեւ լեզուական լուծ, եւ կը պահենք մեր ենթագիտակիցին մէջ: Արդարեւ, թրքերէնը ասոնց համարժեքները կ'արտասանէ՝

նէ՞	նի՞յա	նա՞սըլ	նէ՞քատար	ո՞քատար
ի՞նչ	ի՞նչու	ի՞նչպէս	ի՞նչքան, ո՞րքան	ա՛յնքան

Ինչպէս նկատելի է, համապատասխանութիւնը ամբողջական է:

Այս արտասանութիւնը տիրապետած է համայն հայութեան մէջ՝ արեւելահայ թէ արեւմտահայ: Ռաֆֆի, Թումանեան, Աբեղեան, Ահարոնեան, Մալխասեան **ի՞նչպէս** կը գրէին: Բայց ահա 1920-ականներէն սկսեալ, երբ թրքերէնի ազդեցութիւնը սկսաւ նուազիլ Հայաստանի մէջ, արեւելահայերը հետզհետէ, քանի մը տասնամեակ անց, վերջնականապէս թօթափեցին այս խորթ առոգանութիւնը եւ անցան հայեցի արտասանութեան, որ հարցական շեշտը կը դնէ բառին վերջին վանկին վրայ. ուրեմն սկսաւ ամենուր տիրապետել հետեւեալը՝ **ի՞նչ-ինչո՞ւ-ինչպէ՞ս-ինչքա՞ն-որքա՞ն**:

§203. Ինչ կը վերաբերի արեւմտահայերու, ապա մենք եւս սկսանք կամաց-կամաց թօթափել թրքական ազդեցութիւնը, եւ մեծ է թիւը անոնց, որոնք ներկայիս կը շեշտեն բառերուն վերջին վանկը, սակայն փոքր չէ նաեւ թիւը անոնց, որոնք կը շեշտեն առաջին վանկը, այսինքն՝ կը հետեւին թրքական արտասանութեան, յատկապէս պոլսահայերը. ականջը խօսի Ռ. Հատտեճեանին (որ անբարոյոյթ կը գրէ **ի՞նչպէս, ի՞նչու, ո՞ւրկէ**): Այս հետեւողութիւնը կը հիմնուի քիչ մը սեփական արտասանութեան վերլուծումին վրայ, սակայն մեծ մասով կը հիմնուի անցեալի դասագիրքերու կոյր ընդօրինակութեան վրայ, քանի որ պոլսահայ հին դասագիրքերը կետադրած են թրքական կամ այն օրուան արտասանութեան հետեւողութեամբ, եւ արդի դասագիրք պատրաստողը կուրօրէն կ'ընդօրինակէ այդ շեշտադրումը՝ առանց անդրադառնալու,

թե մեր արտասանութիւնը զգալիօրէն փոխուած է: Չի բաւեր զայն ընդօրինակելը՝ այս թրքաբանութիւնը նաեւ կ'ուսուցուի մեր դպրոցներուն մէջ, կրթական մարմիններու անտարբեր աչքերուն առջեւ:

Ուրեմն ժամանակն է, որ անդրադառնանք այս իրողութեան եւ որոշ ճիգով մը իւրացնենք ու ընդհանրացնենք հայեցի շեշտը՝ **ի՞նչ, ինչո՞ւ, ինչպե՞ս, ինչքա՞ն, որքա՞ն**: Նաեւ՝ **ո՞ր, ուրկե՞, ուրտե՞ղ**:

Ունինք **քանի՞երորդ** հարցականը, որ լրիւ կը համապատասխանէ թրքերէնի **քա՞նչինճի**-ին եւ որուն հայեցի արտասանութիւնը աշխարհաբարի մէջ կարելի չէ եղած հաստատել¹: Միւս կողմէ՝ յատկանշական է, որ **քանիակա՞ն** բաշխական հարցականը առաջին մէկ օրէն հայեցի արտասանութիւն ունեցած է ու անփոփոխ պահած է զայն, այսինքն՝ շեշտը կը կրէ վերջին վանկին վրայ. այսպէս է, քանի որ այս բառին թրքերէն համարժեքը գոյութիւն չունի, հետեւաբար ոչ մէկ ատեն ու ձեւով ան ազդուած է թրքերէնէն:

§204. Երբ այս բառերը այս կամ այն ձեւով աճին, ապա պարոյկը, ըստ հայեցի արտասանութեան, կը տեղափոխուի միշտ դէպի բառին վերջը.

- ո՞վ, ովքե՞ր
- ո՞րը, որո՞ւ, որմե՞, որո՞վ, որո՞նք, որո՞նց, որոնցմե՞, որոնցմո՞վ
- ի՞նչ, ինչի՞, ինչե՞, ինչո՞վ, ինչե՞ր, ինչերո՞ւ, ինչո՞ւ
- ո՞ր, որքա՞ն, որքանի՞, որքանե՞
- ի՞նչ, ինչպե՞ս, ինչպիսի՞, ինչքա՞ն, ինչքանի՞, ինչքանե՞
- քանի՞, քանիի՞, քանիակա՞ն, բայց՝ քանի՞երորդ, ո՞րերորդ
- ո՞ր, ուրկե՞, ուրտե՞ղ, ուրտեղե՞ն

Երբ նախադասութիւնը երանգ կը փոխէ կամ անուղղակի հարցում կ'ուղղուի, պարոյկին փոխարէն կիրարկուող շեշտը կամ երկարը կը դրուի ճիշտ հոն, ուր դրուած է պարոյկը. օրինակ՝

- ի՞նչ-ի՞նչ-ի՞նչ... ինչո՞ւ-ինչո՞ւ-ինչո՞ւ
- ո՞ր-ո՞ր-ո՞ր... որքա՞ն-որքա՞ն-որքա՞ն... եւ այլն

Ծանօթ.– 1. Կարգ մը շեշտուած հոլովածեւեր սովորաբար որոշիչ յօդ չեն կրնար առնել. օրինակ՝ որո՞ւ³, որմե՞, որոնցմե՞, ինչի՞, ինչե՞, որքանի՞, որքանե՞, ուրկե՞... օրինակ՝ որո՞ւ տուիր, որմե՞ ստացար, ինչի՞ կը ծառայէ, ինչե՞ բաղկացած է, որքանի՞ գնեցիր եւ այլն. ասոնց յօդաւոր գործածութիւնը ռամկաբանութիւն է եւ յատուկ է ժողովրդական անմշակ ոճին: 2. Երբ որո՞ւ բառը կը կիրարկուի իբրեւ յարաբերական դերանուն, այդ պարագային ազատօրէն կրնայ որոշիչ յօդ առնել. օրինակ՝ «Այն ծառը, որուն շուքին նստած էիր...»: 3. Այս նոյն բառերը կրնան ազատօրէն ստացական յօդ ստանալ. օրինակ՝ ինչի՞ս-ինչի՞դ-ինչի՞ն, ինչե՞ս-ինչե՞դ-ինչե՞ն, ինչո՞վս-ինչո՞վդ-ինչո՞վը, ասոր որքանի՞ն, անոր որքանե՞ն ... եւ այլն. օրինակ՝ «Անոր ինչի՞ն է պետք»:

3. Անմիօրինակութեան նմուշ մը. «Բնաւ պետք չունիմ գիտնալ, թէ Մարտիրոս աղան որո՞ւն տղան է, թէ Գեորգ աղան որո՞ւ հայրն է» (ՅՊ, «Մեծապատիւ...»),–

1. Արսէն Այտընեան կը վկայէ, որ դասական հեղինակները հաւասարապէս կը կիրարկէին «քաներորդ» եւ «քանի՞երորդ» ձեւերը (Քնն. քեր., էջ 33, §129):

2. Երբ Ա. Արփիարեան կամ Քասիմ եւ ուրիշներ հետեւողականօրէն կը գրեն **ո՞րքան**, օրինակ՝ «Ո՞րքան հեռուները կը տանին ինծի այս զգացումներս» (ՆԳԲ, 5, էջ 86),– ապա չենք կրնար չանճրկիլ, թէ ո՞ր արտասանութեան կը հետեւի ան: Որովհետեւ հայը, եւ ի՞նքը՝ Արփիարեանը յատկապէս, այսպէս չէ արտասանած, այն պարզ պատճառով, որ սա արտասանելի չէ: Արփիարեանին յղուած նամակի մը մէջ, 1888-ին, Մելքոն Կիւրճեան կիրարկած է նոյն կէտադրութիւնը. «Ո՞րչափ ինամով փոյթ ունեցայ...» (ՆԳԲ, 2, էջ 23): Իսկ անելի ուշ՝ 1912-ին կը գտնենք. «Աս որքա՞ն երկար է» (անդ, էջ 198): Բայց մէկ էջ անդին. «Լա՛ւ, ո՞րքան հնար է...»: Համաստեղ ունի՝ «Ի՞նչքան կ'ուզէր բռնել Մարանին ձեռքը» (էջ 60),– իսկ չորս էջ անդին՝ **ինչքա՞ն**: Անշուշտ կարելի չէ համարիլ, թէ տարբեր արտասանութիւններ ունի այս բառը:

առաջինը յօդաւոր, երկրորդը անյօդ: Պարոնեան ունի հետեւեալ կիրարկութիւնը եւս. «Երկու այլանդակութիւններուն որո՞ւն վրայ խնդայ, որո՞ւն վրայ լայ» (Ազգային ջոջեր, «Գր. Արծրունի»),– այս երկութիւն սկզբնաձեւը **ո՞ր** հարցական դերանունը չէ, այլ **ո՞րը** յօդաւոր ձեւը՝ այս **այլանդակութիւններուն ո՞րը-որո՞ւն**: Կ’ըսենք նաեւ՝ այս **այլանդակութիւններէն ո՞րը-որո՞ւն**... ուրեմն ինչպէս ուղղականը, այնպէս ալ սեռականը օժտուած է յօդով: Տրամաբանօրէն պէտք է ունենանք ասոնց բացառականն ու գործիականը եւս՝ **որմէ՞ն-որմո՞վ**, սակայն ասոնք այնքան խժալուր են, որ լեզուն բնական հակումով հրաժարած է ասոնցմէ եւ կը նախընտրէ ըսել՝ այս **այլանդակութիւններէն ո՞ր մէկուն** եւ **ո՞ր մէկով** (տեսնել նաեւ **որով**-ը «**Քազմածեւ գրուող բառեր**» գլուխին մէջ՝ §1):

ՉԱՐՏՈՒՂԻ ՇԵՇՏԱԴՐՈՒՄ

§205. Այսպէս կը կոչենք պարագան այն բառերուն, որոնց շեշտադրումը վերջավանկային չէ: Այսպիսիները կը կազմեն փոքր խումբ մը՝ յարաբերաբար ընդհանուր կանոնին հետեւող, այսինքն՝ վերջին վանկի ձայնաւորին վրայ շեշտուող բառերու:

ա) Երբ բառ մը կը վերջանայ **ը-ով**, շեշտը կ’իյնայ նախորդող ձայնաւորին վրայ. օրինակ՝ **հա՛ցը, պա՛տը, քաղա՛քը, վա՛ղը, եօ՛թը, ի՛նը, տա՛սը** եւ այլն, որովհետեւ **ը** ձայնաւորը չի կրնար շեշտուիլ: Սակայն ան կը շեշտուի, եթէ բառի մը միակ ձայնաւորն է. այս կը պատահի ձայնարկութիւններու մէջ. օրինակ՝ **հը՛, հը՛, հը՞, փը՛թ, պը՛րթ, չը՛խկ, զը՛րթ** եւ այլն:

բ) Կարգ մը եղանակաւորող բառերու, ինչպէս նաեւ քանի մը դերանուններու եւ շաղկապներու շեշտադրումը նմանապէս վերջավանկային չէ. ինչպէս՝ **անդադար, անխտիր, անայաման, գո՛նէ, գրե՛թէ, գո՛ւցէ, մի՛գուցէ, ե՛րբեւէ, ե՛րբեւիցէ, իհա՛րկէ, ի՛նչեւիցէ, մա՛նաւանդ-նա՛մանաւանդ, մի՛թէ, մի՛այն-մի՛միայն, նա՛եւ, նո՛յնիսկ, նո՛յնպէս, նո՛յնքան, որպէ՛սզի, ո՛րեւէ, ո՛վեւէ¹, ո՛րեւէ, ո՛րեւիցէ, ո՛րերորդ, քանի՞երորդ** եւ այլն:

Վերջավանկային չէ նաեւ **-աբար, -ապէս, -օրէն, -ովին** ածանցներով կազմուած մակբայներու շեշտը. օրինակ՝ **քա՛ջաբար, կատարե՛լապէս, դանդա՛ղօրէն, ամբո՛ղջովին, ի՛սկապէս, նմա՛նապէս** եւ այլն: Ասոնք կատարելապէս կը համապատասխանեն ֆրանսերէնի ու անգլերէնի շեշտադրութեան. օրինակ՝ *parfaı́tement* եւ *perfe՛ctly*, ուր շեշտը կ’իյնայ մակբայակերտ ածանցէն առաջ: Դժուար է ենթադրել որեւէ փոխազդեցութիւն այս լեզուներու միջեւ. թերեւս հնդեւրոպական շատ հեռաւոր շեշտադրութեան հասարակաց ցլլացումն են այս բոլորը:

գ) Շեշտը վերջին վանկի վրայ չ’իյնար նաեւ **իա-ով** վերջացող տեղանուններուն, ինչպէս՝ **Արմէ՛նիա, Աւստրա՛լիա, Գերմա՛նիա, Դա՛նիա** եւ այլն², բայց՝ **Լիբանա՛ն, Հայաստա՛ն, Պաղեստին՛ն, Եգիպտո՛ս** եւ այլն:

դ) **Առաջին** միաւոր թուականը վերջաշեշտ է, մնացեալները՝ նախաշեշտ են. այսպէս՝

1. **Ո՛վեւէ**-ն վաղուց դադրած է արդի հայերէնին մաս կազմելէ, կը դնենք պարզապէս առ ի վկայութիւն մօտիկ անցեալի: Մեր թելադրանքն է, որ աշխարհաբարէն դուրս ձգուի նաեւ **որեւէ** դերանունը, որ **որեւէ**-ի ներկայութեան անիմաստ եւ անելորդ բեռ մըն է: Ուրեմն պահենք մի՛այն **որեւէ**-ն. այսպէս՝ **որեւէ մարդ, որեւէ անասուն, որեւէ առարկայ** եւ այլն: Տեսնել «**Ուեւէ եւ որեւէ**» գլուխը, §62):

2. Հաւանաբար օտար լեզուներու ազդեցութեան հետեւանք է այս. նոյնը շատեր կ’ընեն հայերէն մականուններու առթիւ եւս՝ շեշտելով վերջընթեր վանկը՝ **Յակոբ՛բեան, Դանիէ՛լեան, Հալա՛ճեան**...:

*** առաջին

*** Ե՛րկրորդ, Ե՛րրորդ, չո՛րրորդ, հի՛նգերորդ, վե՛ցերորդ, եօ՛թներորդ, ո՛ւթերորդ, տասնմե՛կերորդ, տասներկո՛ւերորդ եւ այլն

Նկատել, որ շեշտը վերջընթեր ձայնաւորին վրայ եւս չ'իյնար, – եթէ ունի, – այլ կ'իյնայ թուային բաղադրիչի վերջին ձայնաւորին վրայ. ճի՛շդ այսպէս է նաեւ թրթրէնի մէջ. օրինակ՝ **օնպի՛րինճի-տասնմե՛կերորդ**¹:

ե) Բայերը պարզ ժամանակներու մէջ կը հետեւին ընդհանուր կանոնին. այսպէս՝ **ունի՛մ-ունէի՛-ունեցա՛յ-ունեցի՛ր-ունեցա՛ծ-ունեցո՛ղ-ունեցե՛ր**:

Կացութիւնը տարբեր է բաղադրեալ ձեւերու եւ ժամանակներու մէջ:

Օժանդակ բայի դրական ձեւերը չեն շեշտուիր, օրինակ՝ **եկա՛ծ եմ, խմա՛ծ եմ, գացա՛ծ ես, խօսե՛ր ենք** եւ այլն, իսկ ժխտական ձեւերը կը շեշտուին. օրինակ՝ **չե՛մ եկած-եկած չե՛մ, չե՛մ խմած-խմած չե՛մ, չե՛ս գացած, չե՛ք գրեր, չե՛նք խաղացեր** եւ այլն (աւելի մանրամասն տեսնել §195բ, 1):

1. Նմանութիւնը ուղղակի գայթակղեցուցիչ է. այստեղ շեշտը ինկաւ **մեկ**-ին վրայ, որովհետեւ թրթրէնը նմանապէս **մեկ**-ով կազմած է իր համապատասխան դասական թուականը: Մինչ հայերէնը բառին վերջին ձայնաւորը կը շեշտէ **առաջին**-ին մէջ, – այսինքն՝ ազգային ոճով, – քանի որ թրթրէնէն տարբեր կառոյց ունի. թրթրէնը **պիր**-ին “մեկ”-ին վրայ դրած է շեշտը, իսկ հայերէնը **մեկ**-ով չէ կազմած իր համապատասխան դասականը:

ԻԼ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐԶ ԲԱՅԻ ԵՉԱԿԻ ՉՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ

§206. Այս լծորդութեան բայերու, օրինակ՝ **դադրիլ, խօսիլ, վիճիլ**, հրամայական եզակի երկրորդ դեմքը մեր դասագիրքերուն մէջ ընդհանրապէս կը ներկայանայ շեշտակիր Է վերջաւորութեամբ, այսպէս՝ **դադրէ՛, խօսէ՛, վիճէ՛**, եւ այսպէս ալ կ'ուսուցուին ասոնք: Այս նոյն վերջաւորութիւնը ունի նաեւ **ԵԼ** լծորդութեան պարզ բայերու եզակի երկրորդ դեմքը՝ դա՛րձեալ հրամայականի մէջ. օրինակ՝ **երգէ՛, պարէ՛, քալէ՛**: Շահեկան չէ այստեղ բացատրել, թէ ինչո՛ւ կամ ինչպէ՛ս պատահած է, որ տարբեր լծորդութիւն՝ **ԵԼ** եւ **ԻԼ**, ունեցող բայեր աշխարհաբարի եզակի հրամայականի մէջ յանգած ըլլան նոյն վերջաւորութեան՝ **երգէ՛** եւ **նայէ՛**, մինչ գրաբարի մէջ կը տարբերէին անոնք՝ **երգեա՛** եւ **նայեա՛ց**: Մեզ հետաքրքրողը ներկայ կացութիւնն է:

Նկատուած իրողութիւն է, որ արեւմտահայը դիւրաւ, առանց ճիգի Է-ով կը կիրարկէ **ԵԼ** լծորդը կրող բայերը՝ **երգէ՛, պարէ՛, քալէ՛**, քանի որ այս բայերուն սկզբնաձեւերը, այսինքն՝ անորոշ դերբայները՝ **երգել, պարել, քալել**, վերջավանկի մէջ ունին նոյն ձայնաւորը, որ թէեւ Ե-ով կը գրուի, սակայն Է կ'արտասանուի (երգել-երգէ՛, Ե=Է): Ուրեմն այս պարագային ունինք գաղափարներու զուգորդութիւն մը, որ գրեթէ անշեղ կը թելադրէ մեր արտասանութիւնը: Սակայն պարագան նոյնը չէ **ԻԼ** լծորդութեան բայերուն համար, որոնց մէջ անորոշ դերբայը ունի վերջավանկի **ի** ձայնաւորը, որ եզակի հրամայականի մէջ պէտք է դառնայ **Է՛** դադրիլ-դադրէ՛: Ահա այստեղ է, որ խոփը կը հանդիպի քարին:

§207. Նմանապէս նկատուած իրողութիւն է, որ մեր մէջ **դադրէ՛, խօսէ՛, վիճէ՛** կ'ըսեն անոնք, որոնք քերականական որոշ կաշկանդուածութիւն մը ունին եւ աղէկ-գէշ կը յիշեն, թէ դպրոցական դասագիրքին մէջ այսպէս գրուած էր կամ թէ ուսուցիչ են եւ իրենց ձեռքերուն մէջ յարատեւ ունին դասագիրք մը, որ այս վերջին ձեւերը կը կիրարկէ, եւ իրենք ալ, իրենց կարգին, կը թելադրեն զանոնք իրենց աշակերտներուն, որոնց համար, սակայն, ժամանակի եւ ուժերու ահագին վատնում է տեղի ունեցածը, եւ բաւական մեծ ճիգ կը պահանջէ ասոնք յիշելը, քանի որ... շատ անելի թելադրական է **իր** վերջաւորութիւնը՝ **դադրիլ-դադրի՛ր, խօսիլ-խօսի՛ր, վիճիլ-վիճի՛ր**: Այսուհանդերձ, եթէ այս դպրոցականներուն մէկ աննշան մասը ապագային հաւատարիմ կը մնայ սորվածին, ապա անոնց մեծամասնութիւնը կը փոխէ իր արտասանութիւնը եւ կը կիրարկէ շատ անելի հարազատ **դադրի՛ր, խօսի՛ր, վիճի՛ր** ձեւերը: Եւ փաստօրէն այս վերջինն է այսօր տիրապետողը արեւմտահայուն բացարձակ մեծամասնութեան բերնին մէջ: Թող որ նաեւ՝ արեւելահայուն, սակայն այս մասին՝ քիչ անդին:

§208. Ինչո՞վ եւ ինչո՞ւ անելի թելադիր է բայական **ի՛ր** վերջը:

- Նախ եւ առաջ թելադիր է իբրեւ նոյն ինքն **ԻԼ** լծորդութեան **ի** խոնարհիչը անորոշ դերբային մէջ՝ **խօսիլ-ի՛ր**:

- Ժխտական խոնարհումը իր կարգին թելադիր է՝ չեմ **խօսիր-մի՛խօսիր-խօսի՛ր**:

- Արեւմտահայերէնը ունի մեծաթիւ բայեր, որոնց հրամայականը կը վերջանայ **իր-ով՝ անցի՛ր, դարձի՛ր, եղի՛ր, հագի՛ր, հասի՛ր, հեծի՛ր, մեռի՛ր, մոռցի՛ր** եւ այլն:

- Թելադիր է տակաւին արեւելահայերէնը, որ յիշեալ բայերը կը խոնարիէ **իր-ով՝ դարձի՛ր, խօսի՛ր, վիճի՛ր**:

Ահա ասոնք բոլորը միացած՝ կը կազմեն գաղափարներու շատ տոկուն զուգորդութիւն մը, որ մեծ նշանակութիւն ունի միտքի ու խօսքի կազմութեան մէջ:

Յիշենք տակաւին դասագիրքեր, որոնք **իլ** լծորդութեան պարզ բայերուն համար որդեգրած են **իր** վեջաւորութիւնը, օրինակ՝ Չարեհ Մելքոնեանի քերականութիւնը, ինչու չէ նաեւ պատահական գրողներու ու խօսողներու կիրարկութիւնները, օրինակ՝ «Չեմ ըսեր՝ **հրաժարի՛ր**, կ'ըսեմ՝ **քաշուի՛ր** բեմէն» (Ա. Ծառուկեան, «Մեծերը եւ միւսները», էջ 80), «Ինծի՛ **նայիր**» (անդ, էջ 99) եւ այլն¹:

1. Ի՛ր-ով կը կազմէ հրամայականը Յակոբ Չոլաքեան եւս:

Այս տուեալներով՝ արեւմտահայերէն խօսող միջին հայր գրական հայերէն խօսողին պիտի հակադրուի հետեւեալ բայերուն առթիւ՝ **աշխատիլ, ապրիլ, բնակիլ, բռնկիլ, գանգատիլ, դադրիլ, դաւանիլ, երեւիլ, խաղաղիլ, խելագարիլ, խոստովանիլ, խորհիլ, խօսիլ, կարօտիլ, հալիլ, հաճիլ, համաձայնիլ, համարձակիլ, հնազանդիլ, հպատակիլ, հրաժարիլ, յոգնիլ, նայիլ, շահիլ, ուշաթափիլ, պակսիլ, պապանձիլ, սթափիլ, սիրահարիլ, սխալիլ, վիճիլ, վիատիլ, փաղփիլ, փայլիլ, փթթիլ, փտիլ** եւ այլն: Շատ սեղմ փոքրամասնութիւն մը, որ իր ձեռքերուն մէջ ունի մամուլը, դասագիրքերը, հրատարակչատունները, այլ խօսքով՝ մասնաւորաբար գրաւոր խօսքի մենաշնորհը, ասոնք պիտի խոնարիէ **աշխատէ՛... կաղապարով, մինչ քերականութեան մտահոգութիւնը չունեցող մեծամասնութիւնը պիտի ըսէ **աշխատի՛ր...:**** Բերուած բայերը, բացի մէկ-երկուքէն, չէզոք են եւ զուրկ են ներգործական սեռէ, չունին **ել-ով** տարբերակ մը:

§209. Բայց անդին կը գտնենք աւելի մեծ խումբ մը բայերու, որոնք ունին իրենց **ել-ով** ներգործական տարբերակը եւ որոնց կիրարկութիւնը մնայուն շփոթի առարկայ է: Ահաւասիկ այդ բայերը.

ազատել	- ազատիլ	մարել	- մարիլ
այրել	- այրիլ	մրկել	- մրկիլ
արածել	- արածիլ	յենել	- յենիլ
թափել	- թափիլ	շփոթել	- շփոթիլ
թեթել	- թեթիլ	շեղել	- շեղիլ
թուել	- թուիլ	պատռել	- պատռիլ
խախտել	- խախտիլ	սպառել	- սպառիլ
խարխլել	- խարխլիլ	տապալել	- տապալիլ
խռովել	- խռովիլ	տոչորել	- տոչորիլ

ծռել	- ծռիլ	ցրուել	- ցրուիլ
կոտրել	- կոտրիլ	փաղաղել	- փաղաղիլ
կտրել	- կտրիլ	փրթել	- փրթիլ
կործանել	- կործանիլ	փարել	- փարիլ
հիւծել	- հիւծիլ	հակել	- հակիլ
մաշել	- մաշիլ	փլել	- փլիլ
յենել	- յենիլ	կանգնել	- կանգնիլ
ընդլայնել	- ընդլայնիլ	պարարել	- պարարիլ
բախել	- բախիլ	վառել	- վառիլ
երկարել	- երկարիլ	վրդովել	- վրդովիլ
ծիւրել	- ծիւրիլ	տարտղնել	- տարտղնիլ
այլայլել	- այլայլիլ	տատանել	- տատանիլ

Այս բայերուն ներգործական եւ չէզոք սեռերը պիտի չշփոթուին հրամայականի մեջ, եթէ երկրորդը դարձնենք **ազատի՛ր**, **այրի՛ր** եւ այլն:

Ուրեմն՝

- **ազատել-ազատե՛լ** եւ **ազատիլ-ազատի՛ր**,
- **այրել-այրե՛լ** եւ **այրիլ - այրի՛ր**:

Ահա ա՛յս յստակութեան է, որ ձգտած է ու կը շարունակէ ձգտիլ աշխարհաբարը եւ որուն բնական ու հարազատ թարգմանն է միջին հայր:

Այս բարեկարգութիւնը պէտք է սկսիլ դպրոցական դասագիրքերէն՝ կամաց-կամաց զայն տարածելու համար թերթերու եւ այլ հրատարակութիւններու վրայ եւս: Տարրական կրթանքի հարց է, որուն կարելի է հասնիլ նուազագոյն ճիգով ու գործակցութեամբ:

ՊԱՐԶ ԵՒ ԱԾԱՆՑԱԿՈՐ ԲԱՅԵՐ

§210. Հայերէնի մօտաւորապէս եօթը հազար բայերը իրենց հնագոյն վիճակով կը ներկայացնեն կառուցային հետեւեալ երկու մեծ կաղապարները՝ **պարզ** եւ **ածանցաւոր**:

ՊԱՐԶ ԲԱՅԵՐ

ա) **Պարզ** կը կոչենք այն բայերը, որոնց **ել, իլ, ալ** բայական լծորդները ուղղակի կցուած են բայարմատին, օրինակ՝ **վազ-ել, խօս-իլ, խաղ-ալ**: Այս պարզ արմատներուն փոխարէն բայը կրնայ ունենալ աւելի բարդ ու բաղադրեալ կազմութիւններ, օրինակ՝ **շատախօս-ել, սիրահար-իլ, պոռպոռ-ալ**, սակայն նման կազմութիւններ բային էութեան վրայ չեն ազդեր, եւ բերուած բայերը կը շարունակեն պահել իրենց պարզ կաղապարը:

Պարզ բայերը կը կազմեն հայերէնի բայական համակարգի բացարձակ մեծամասնութիւնը, եւ ժամանակը ընթացած է միշտ անոնց թիւի աճին ի նպաստ, ինչպէս պիտի տեսնենք ստորեւ:

բ) Ասոնք օժտուած էին ու կը շարունակեն օժտուած մնալ կառուցային եւ խոնարհական մեծ կայունութեամբ: Արդի աշխարհաբարի մեջ անոնց խոնարհական ընդհանուր կաղապարն է՝

կը վազ-եմ	վազ-եցի	վազ-ե՛	վազ-ած	վազ-ող
կը խօս-իմ	խօս-եցայ	խօս-ե՛/ի՛ր	խօս-ած	խօս-ող
կը խաղ-ամ	խաղ-ացի	խաղ-ա՛	խաղ-ացած	խաղ-ացող

Մեր բազմահազար պարզ բայերը կը խոնարհուին այս ընդհանուր կաղապարին հիմամբ, կը շեղին ընդամենը երեք պարզ բայեր՝ **բերել, ըսել** եւ **ծնիլ**, որոնք կու տան՝ **ըսի-ըսե՛, բերի-բե՛ր, ծնայ-ծնի՛ր**, մինչդեռ կ'ակնկալուէր, որ ասոնք տային՝ **ըսեցի-ըսե՛, բերեցի-բերե՛, ծնեցայ-ծնի՛ր**:

ԱԾԱՆՑԱԿՈՐ ԲԱՅԵՐ

Ածանցաւոր կը կոչենք այն բայերը, որոնց **ել, իլ, ալ** լծորդներուն եւ բայարմատին միջեւ մտած են զանազան մասնիկներ, որոնք **բայածանց** կը կոչուին. օրինակ՝ դող-**ացն**-ել, խօս-**եցն**-ել, մեռ-**ցն**-ել, գգ-**ուղտ**-իլ, կոխ-**կոտ**-ել, խառն-**շտկ**-ել, քէն-**ոտ**-իլ, երգ-**ու**-իլ, բարձր-**ան**-ալ, մօտ-**են**-ալ, հեծ-**ն**-ել, փախ-**չ**-իլ. ուրեմն՝ **եցն, ացն, ցն, ուղտ, կոտ, շտկ, ոտ, ու, ան, են, ն, չ**, բայածանցներ են:

Ածանցներուն մէկ մասը կը գտնենք այնպիսի բայերու վրայ, որոնք գոյութիւն ունին առանց այդ ածանցներուն ալ. օրինակ՝ **խօսիլ**-էն յառաջացած է **խօսեցնել** (գրաբար՝ **խօսեցուցանել**), **կոխել**-էն՝ **կոխկոտել**

(որ բարբառային է), **զգել**-էն՝ **զգուղտիլ** (որ նմանապես բարբառային է), **երգել**-էն՝ **երգուիլ** (որ յառաջացած է միջին հայերէնի մէջ): Ասոնք այնպիսի ածանցներ են, որոնք շօշափելի իմաստ մը կ'աւելցնեն զիրենք կրող ածանցազուրկ ձեւին վրայ: Մինչդեռ **բարձրանալ**, **հեծնել**, **փախչիլ** ածանցաւոր բայերը ածանցազուրկ նախատիպերէ չեն յառաջացած, քանի այդպիսիները պատմականօրէն ծանօթ չեն, եւ ասոնց հեռաւորագոյն նմուշները մեզի կը ներկայանան իրենց կրած **ան**, **ն**, **չ** ածանցներով մէկտեղ, որոնք որեւէ ձեւով չեն ազդեր բային իմաստին վրայ:

Ծանօթ.– Պետք չէ շփոթել բայածանցները արմատական բաղադրիչներու հետ. օրինակ՝ **թաւ-ան-ալ** եւ **դաւան-իլ**. առաջինին մէջ **ան**-ը ածանց է, քանի որ բայիս արմատը **թաւ** է, **թաւան** չէ. մինչդեռ երկրորդին մէջ **ան** ածանց մը չկայ, այլ երեւցող **ան**-ը մաս կը կազմէ արմատին, որ է **դաւան**: Կամ բաղադրանք **հեծ-ն-ել** եւ **բռն-ել** բայերը. առաջինին արմատը **հեծ** է, եւ **ն** բաղաձայնը մաս չի կազմեր այդ արմատին, ուրեմն բայածանց է. մինչդեռ **բռնել**-ին արմատը **բռուն** է, հետեւաբար **ն** բաղաձայնը արմատական է, բայածանց չէ, եւ բայն ալ պարզ է: Արմատական **ն** ունին նաեւ՝ **բռնել**, **խառնել**, **ձեռնել**, **մատնել** եւ այլն, որոնք պարզ բայեր են եւ կը պահեն իրենց այդ արմատական **ն** բաղաձայնը բոլոր եղանակներու եւ ժամանակներու մէջ:

§211. Ըստ այսմ կը զանազանենք իմաստակիր ածանցներ եւ իմաստազուրկ ածանցներ:

1. Իմաստակիր ածանցներ

ա. **Ացն**, **եցն**, **ցն**... ածանցները, աւելնալով չէզոք եւ ներգործական սեռի սկզբնաձեւերու վրայ, կը վերածեն զանոնք պատճառական սեռի բայերու. օրինակ՝ **դողալ-դողացնել**, **խօսիլ-խօսեցնել**, **մեռնիլ-մեռցնել**. ասոնք սեռային ածանցներ են: Նկատել, որ այս ածանցներուն յաւելումը բայերու վրայ կը փոխէ նաեւ այդ բայերէն շատերուն լծորդութիւնն ալ. օրինակ՝ **դող-ալ** կը դառնայ **դողացնել** (**ալ > ել**), **խօս-իլ** կը դառնայ **խօսեցնել** (**իլ > ել**):

Ու նմանապես սեռաձանց է, քանի դրուելով ներգործական սկզբնաձեւերու վրայ՝ կրաւորականի կը վերածէ զանոնք. օրինակ՝ **սիրել-սիրուիլ**, **երգել-երգուիլ**, **վերածել-վերածուիլ**: Գրաբարը չուներ այս ածանցը:

բ. **Ոտ**, **ատ**, **տ**, **կոտ**, **ռտ**, **կռտ**, **չտ**, **տ**, **կլտ** աւելնալով զանազան բայերու վրայ ցոյց կուտան այդ բայերու գործողութեան բազմապատիկ կամ փոխադարձ կատարումը՝ ասոնք բազմապատկական ածանցներ են. օրինակ՝ **խոցել** (մէկ անգամ)-**խոցոտել** (բազմաթիւ անգամներ), պատռել-**պատռոտել**, կտրել-**կտրատել**, փշրել-**փշրտել**, թռչիլ-**թռչկոտել**, ճանկել-**ճանկոտել**, կոխել-**կոխկոտել**, պոռալ-**պոռչտալ**, հեծել-**հեծկտալ** եւ այլն:

Բազմապատկական իմաստ ունի նաեւ **ուղտ** կամ **ուղոտ** ածանցը. օրինակ՝ **հոտոտել-հոտուղտալ**, **քսուիլ-քսուղտիլ** կամ **քսուղոտիլ**,

գգել-գգուըտիլ կամ **գգուըռտիլ** եւ այլն: Այս բոլոր ածանցները ունին բարբառային ծագում:

2. Իմաստագուրկ ածանցներ- սոսկածանցներ

Այսպես կը կոչենք այն բայածանցները, որոնք մասնաւոր իմաստ մը չեն աւելցնէր զիրենք կրող բայերուն վրայ, **սոսկ ածանց** են կամ **սոսկածանց**: Այդ ածանցներն են՝ **ան, են, ն, չ**. օրինակ՝ **հարստանալ, մօտենալ, հասնիլ, փախչիլ**: Ասոնց մէջ այսուհանդերձ **ան** եւ **են** ածանցները բոլորովին սոսկածանցներ չեն, քանի որ զիրենք կրող կարգ մը բայերուն կու տան բան մը դառնալու, նոր վիճակ մը ընդունելու իմաստը. օրինակ՝ **գեղեցկանալ՝ գեղեցիկ դառնալ, եղբայրանալ՝ եղբայր կամ եղբօր պէս դառնալ, հարստանալ՝ հարուստ դառնալ, հզօրանալ՝ հզօր դառնալ, մօտենալ՝ մօտիկ դառնալ, պարծենալ՝ պարծենկոտ դառնալ**, սակայն այս երեւոյթը ընդհանրական չէ, քանի որ յիշեալ իմաստը միշտ առկայ չէ այդ ածանցը կրող բայերուն մէջ. օրինակ՝ **զլանալ, ընթանալ, սլանալ, ստանալ, ուրանալ** եւ այլն, որոնք բան մը դառնալու իմաստը չեն բովանդակէր:

Իսկական սոսկածանց են՝ **ն** եւ **չ**, օրինակ՝ **հագնիլ** եւ **դպչիլ**, որոնք ոչ մէկ իմաստ կը հաղորդեն զիրենք կրող բայերուն:

Ան, են, ն եւ **չ** ածանցները մերթ կը մնան բային կազմին մէջ, մերթ կ'անհետանան. ընդ որում՝ անոնք կը մնան ու կ'անհետանան միշտ նոյն ժամանակներու մէջ. օրինակ՝

կը բարկ- ան -ամ	կը մօտ- են -ամ	կը հագ- ն -իմ	կը դպ- չ -իմ
կը բարկ- ան -այի	կը մօտ- են -այի	կը հագ- ն -էի	կը դպ- չ -էի
բարկ-ացայ	մօտ-եցայ	հագ-այ	դպ-այ
բարկ-ացի՛ր	մօտ-եցի՛ր	հագ-ի՛ր	դպ-ի՛ր
բարկ-ացած	մօտ-եցած	հագ-ած	դպ-ած
բարկ- ան -ար	մօտ են ար	հագ- ն -իր	դպ- չ -իր

Եւ այս անյայտացումը որեւէ ձեւով չ'ազդէր բային իմաստին վրայ. մինչդեռ եթէ իմաստակիր ածանց մը ջնջէնք բային կազմէն, ապա բայէն կը նուազի այդ ածանցին բերած իմաստը. օրինակ՝ **խօսեցնել** դառնալով **խօսիլ** կը փոխէ իր սեռը, քանի **եցն** իմաստակիր՝ ածանց է, սեռածանց է:

ԱԾԱՆՑԱԲՈՐ ԲԱՅԵՐՈՒ ՀՈՒՆՎՈՅԹԸ

§212. Ստորեւ պիտի ուրուագծենք մեր ածանցաւոր բայերու ժամանակի ընթացքին կրած կառուցային եւ խոնարհական տեղաշարժերը՝ սկսած վաղ գրաբարէն եւ հասնելու համար արդի (արեւմտա)հայերէնին:

Մեր մատենագրութեան արշալոյսը կը դիմաւորենք բայական համակարգով մը, որ բաւական կայուն ու կանոնակարգուած է շնորհիւ

պարզ բայերու պատկառելի քանակին, բայց զուգահեռաբար կը գտնենք նաեւ բայական անկայուն, եռեւեփող շերտ մը, իմա՝ ածանցաւոր բայերը, ուր շատ սովորական երեւոյթ է բազմաձեւութիւնը եւ որոնք լինելութեան մէջ են ու կը փնտռեն իրենց կայունութիւնը:

Այս բարեշրջումը կը զգենայ այլազան դրսեւորումներ:

1. Անցողական եւ ներգործական բայեր

§213. Մեր անցողական բայերու գրաբարեան նախատիպերը կը բնորոշուին բայավերջի **-ացուցանել**, **-եցուցանել** բաղադրիչներով, որոնք կ'աւելնան բայարմատին վրայ. օրինակ՝ **բազմացուցանել**, **զայրացուցանել**, **մեծացուցանել**, **ամաչեցուցանել**, **արբեցուցանել**, **ապրեցուցանել** եւ այլն:

Իր ամենօրեայ հեւքով ապրող լեզուին, յատկապէս ռամիկին համար, որուն լեզուն դէպի պարզութիւն կ'ուղղուի, նման բարդ կառոյցներ չէին կրնար անվթար գոյատեւել ու չեն գոյատեւած. այսօր մենք փաստօրէն արդէն ունինք՝ **բազմացնել**, **զայրացնել**, **մեծցնել**, **ամչցնել**, **արբեցնել**, **ապրեցնել** ամփոփ ձեւերը: Տեղի ունեցածը իսկական բեռնաթափում մըն է. ամփոփում մը, կծկում մը ինք իր վրայ. **բազմացուցանել** բայը կրճատուած է երկու վանկով եւ երեք հնչիւնով, եւ այս բոլորը՝ գրաբարեան անցողական ածանցէն, որ է **ացուցան**, որմէ պակասած են երկու ձայնաւոր ու մէկ բաղաձայն, մինչ անվթար մնացած են բայարմատը եւ լծորդութիւնը: Նոյնանման կրճատում ու ամփոփում կրած են միւսները եւս: Այլեւ՝ **ամրացուցանել-ամրացնել**, **բնակեցուցանել-բնակեցնել**, **զօրացուցանել-զօրացնել**, **իմացուցանել-իմացնել**, **լսեցուցանել-լսեցնել-լսցնել**, **ննջեցուցանել-ննջեցնել** եւ այլն:

Աշխարհաբարը պարզապէս կոկած է նախկին ձգձգուն կառոյցները՝ առանց իմաստային որեւէ աղաւաղումի կամ շփոթի եւ աւելի վայելուչ կառոյց մը տուած է այդ բայերուն:

Ծանօթ.– Հայր Արսէն Բագրատունի կը թուէ պարագաներ, ուր ածանցաւոր բայերը ունին իրենց պարզ զուգահեռները եւս նոյն ինքն գրաբարի մէջ. օրինակ՝ **ազատել-ազատեցուցանել**, **ազդել-ազդեցուցանել**, **այրել-այրեցուցանել** եւ այլն («Ի պէտս զարգացելոց», էջ 154): Պէ՞տք է ենթադրել, թէ կառոյցներու պարզացումը շատ հեռաւոր՝ նախագրային գործընթաց մըն էր, որ շարունակուեցաւ հետագային ալ՝ մինչեւ մեր օրերը: Յատկանշական է, որ յառաջացող բայերը բոլորովին թօթափած են ածանցական բաղադրիչները հոն, ուր արդի հայերէնը կամ աշխարհաբարը միայն ամփոփած, սեղմած է գանտք:

Տարբեր ընթացք ունեցած են գրաբարեան **ուցան(ել)** ածանցական բաղադրիչով օժտուած ներգործական բայերը. այսպէս օրինակ՝ **ապացուցանել**, **բուսուցանել**, **դարձուցանել**, **զեկուցանել**, **ծանուցանել**, **կառուցանել**, **կացուցանել**, **կեցուցանել**, **հատուցանել**, **մատուցանել**, **մեռուցանել**, **յարուցանել**, **նստուցանել**, **ուսուցանել**, **սնուցանել**, **փախուցանել** եւ այլն:

1. Ասոնց մեկ մասը աշխարհաբարացումի զուգընթաց յաջողած է ամփոփուիլ ու այնպես հասնիլ մեր օրերը ու կայունանալ այդ ամփոփ կառոյցով. օրինակ՝ **բուսուցանել-բուսցնել, դարձուցանել-դարձնել, իջուցանել-իջեցնել, կեցուցանել-կեցնել, հատուցանել-հատցնել, մեռուցանել-մեռցնել, նստուցանել-նստեցնել, փախուցանել-փախցնել**: Ասոնք մեր քերականութեան դասագիրքերուն մեջ ունին շատ կայուն խոնարհական կաղապարներ, որոնք ոչ մեկ շփոթի ու երկուութեան առարկայ են՝ **բուսցուցի-բուսցո՛ւր-բուսցուցած-բուսցնող-բուսցնել** (չեմ բուսցնել):

2. Անդին կը մնան տասը բայեր, որոնք չեն յաջողած ամփոփուիլ եւ աշխարհաբար հասած են իրենց նախնական ծաւալով. ասոնք են՝ **ապացուցանել, զեկուցանել, ծանուցանել, կառուցանել, կացուցանել, հատուցանել, մատուցանել, յարուցանել, ուսուցանել, սնուցանել**:

Ասոնց խոնարհումը արդի հայերէնի մեջ խայտաբղետ է:

Մեր գրեթէ բոլոր դասագիրքերը կը թելադրեն՝ **ապացուցի-ապացուցիր-ապացոյց-ապացուցո՛ւր**¹ կաղապարը, որ ժառանգ մնացած է Այտընեանէն, Գազանճեանէն ու Ասատուրէն եւ որը, սակայն, էապես խորթ ու կեղծ կաղապար մըն է ներկայիս. ոչ մեկ արդի արեւմտահայ կատարելի մեջ **ապացոյց** կամ հրամայականի մեջ **ապացուցո՛ւր** կ'ըսէ: Մեր աշակերտները մեծ դժուարութեամբ կը սորվին նման կաղապարներ, սակայն դուրս կ'ելլեն դասարանէն եւ ռամիկին հետ իրենք ալ կ'ըսեն **ապացուցանեցի-ապացուցանե՛ք** եւ այլն, այսինքն՝ կը հետեւին **ել** լծորդութեան պարզ բայի խոնարհական կաղապարին, որ ներկայ պարագային շատ ճապաղ է: Շատ աւելի ճապաղ է ասոնց կրաւորականը՝ **ապացուցանուիլ, զեկուցանուիլ, ծանուցանուիլ** եւ այլն: Յատկանշական է, որ Չարեհ սրբ. Ազնաւորեան, «Նոր կտակարան»-ի սքանչելի թարգմանութեան մեջ, ինք ալ հետեւած է այս վերջինին:

Աւելի քան տասնամեակէ մը ի վեր, եւ շատ հաւանաբար արեւելահայերէնի թելադրանքով, մեր մամուլի կարգ մը ներկայացուցիչներ մեծ վայելչութեամբ որդեգրած են այս բայերուն ածանցազուրկ ձեւերը՝

ապացուցել (✓) եւ ոչ՝ ապացուցանել

զեկուցել (✓) եւ ոչ՝ զեկուցանել

ծանուցել (✓) եւ ոչ՝ ծանուցանել

կառուցել (✓) եւ ոչ՝ կառուցանել

կացուցել (✓) եւ ոչ՝ կացուցանել

հատուցել (✓) եւ ոչ՝ հատուցանել

մատուցել (✓) եւ ոչ՝ մատուցանել

1. ա) «Պօղոս Էֆէսոյի անձամբ իր հրաժարականը **մատոյց** ատենապետի պաշտօնէն» (ԵՕ, «Թաղականին կնիկը»): բ) Հայր Անդրանիկ Կոանեան իր բառարանին մեջ կը թելադրէ. «Մի՛ ըսեր **կառուցել-կառուցեց**, այլ ըսե՛ **կառուցանել-կառոյց**» (Էջ 759): Եթէ նոյն ոգիով շարունակենք, ապա պիտի ըսենք նաեւ **կառուցանուիլ**. իսկ ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր կատարելալը, հաւանաբար՝ **կառուցանուեցայ-կառուցանուեցար-կառուցանուեցաւ** կամ **կառուցայ-կառուցար-կառուցաւ**. Երկուքն ալ ապաշնորհ, խորթ ու վանելի կառոյցներ են, որոնք կաթուածահար կ'ընեն աշխարհաբարը:

յարուցել (✓) եւ ոչ՝ յարուցանել

ուսուցել (✓) եւ ոչ՝ ուսուցանել

սնուցել (✓) եւ ոչ՝ սնուցանել

որով ասոնք կը վերածուին **ել** լծորդութեան պարզ բայերու՝ իրենց խոնարհական ծանօթ կաղապարով, որ ոչ մէկ երկբայութեան առարկայ է: Եւ այս ալ է իտեալ լուծումը, որ բոլորովին հաշտ է աշխարհաբարի՝ պարզացումի ոգիին, ինչպէս նաեւ բազմաձեւութեան չարաշուք երեւոյթն ալ յաղթահարելու լաւագոյն լուծումը:

Ասոնք օժտուած են նաեւ շատ կոկիկ կրաւորականով՝ **ապացուցուիլ, զեկուցուիլ, ծանուցուիլ** եւ այլն:

2. Ան կամ են սոսկածանցը կրող բայեր

§214. Այս ածանցին ճակատագիրը տարբեր եղած է՝ նայած, թէ զայն կրող բայը ի՞նչ լծորդութեան կը պատկանի՝ **ա՞լ, ե՞լ, թէ՞ իլ**:

ա) Ալ լծորդութեան բայեր (ան-ալ եւ ն-ալ)

Օրինակ՝ **ազնուանալ, ածխանալ, աղբատանալ, ամրանալ, անգթանալ, արագանալ, բարեկամանալ, բարկանալ, գեղեցկանալ, գոհանալ, դառնանալ, եղբայրանալ, զարմանալ, զգաստանալ, զլանալ, զօրանալ, ընթանալ, ընկերանալ, իմանալ, խոստանալ, ծուլանալ, հարստանալ, հզօրանալ, մագնիսանալ, մերկանալ, մուրանալ, յագենալ, յղանալ, նուաստանալ, նրբանալ, շքեղանալ, որբանալ, ուրանալ, չէզոքանալ, պայծառանալ, ստանալ, ցանկանալ, փեսայանալ, օտարանալ** եւ այլն:

Ասոնք շատ մեծ տոկոսով են ու կայունութիւն ունեցող բայեր են, որոնք իրենց այս յատկութիւնը կը պարտին **ան(ալ)** ածանցի ցոյց տուած՝ «բան մը դառնալու, բանի մը վերածուելու» նշանակութեան, եւ անոնք գրաբարէն արդի հայերէն անցած են աննշան ցնցումներով՝ գրեթէ անվթար պահելով գրաբարեան իրենց խոնարհական լրիւ կաղապարը՝ **ազնուացայ-ազնուացի՞ր**: Հատուկէնտ միաւորներ միայն շեղած են այս ընթացքէն. օրինակ՝ **գողանալ** ամփոփուելով տուած է **գողնալ, մեծանալ-մեծնալ, մոռանալ-մոռնալ** (արեւելահայերէնի մէջ չէ ամփոփուած. մնացած է **մոռանալ**), **սեւանալ-սեւնալ**: Կը հետեւին նախորդներու խոնարհական կաղապարին՝ առանց արմատին յաջորդող **ա** ձայնաւորին, ուրեմն՝ ոչ **-ացայ** եւ **-ացիր**, այլ **-ցայ** եւ **-ցիր**. այսպէս՝ **գողցայ-գողցի՞ր, մեծցայ-մեծցի՞ր, մոռցայ-մոռցի՞ր, սեւցայ-սեւցի՞ր**: Այս կաղապարին կը հետեւին նաեւ՝ **ամշնալ, ճանշնալ, դառնալ, բառնալ** եւ այլն:

Կարգ մը միաւորներ բոլորովին նետած են իրենց ածանցը ու դարձած են պարզ կանոնաւոր. օրինակ՝ **անձկանալ-անձկալ, զղջանալ-զղջալ, լողանալ-լողալ, լուանալ-լուալ, մուրանալ-մուրալ, վստահանալ-վստահիլ, ցոլանալ-ցոլալ, ցանկանալ-ցանկալ**:

Ասոնց օրինակով եւ համաբանութեամբ յառաջացած են նաեւ՝ **այրենալ** (այրի-անալ > այրենալ), **արբենալ**, **գիտենալ**, **կամենալ**, **մերձենալ**, **մօտենալ**, **յագենալ**, **ուռենալ** եւ այլն: Աշխարհաբար չեն հասած՝ **առաքինենալ**, **բարենալ**, **երեւենալ**, **խնամենալ**, **կատաղենալ**, **յարենալ**, **շարժենալ**, **ուռենալ**, **վարժենալ**, **քաղցենալ**: ասոնց մէկ մասը մինչեւ իսկ դուրս մնացած է լեզուէն, այլ մաս մը ածանցազուրկ մտած է աշխարհաբար, ինչպէս՝ **արբիլ**, **կատողիլ**, **յարիլ**, **շարժիլ**, **ուռիլ**, **վարժուիլ**, **քաղցիլ**, որոնք բոլորը պարզ կանոնաւոր բայեր են: Իսկ **գիտենալ** տուած է **գիտնալ**, **երեւենալ**, **երենալ**, **խնամենալ**, **խնամիանալ**, **այրենալ**, **այրիանալ**, ածանցաւոր ձեւերը: Ուրեմն **են(ալ)** ածանցը կրող բայերը ընդհանրապէս չեն յաջողած պահել իրենց կայունութիւնը, որովհետեւ վերածման գաղափարը շատ տկար կամ անգոյ է գայն կրող բայերուն մէջ:

Յամենալ ածանցաւոր բայը շատ վաղուց կիրարկուած է **յամել** զուգահեռ պարզ ձեւով եւս. բայց ահա արեւմտեան աշխարհաբարը զարմանալիօրէն որդեգրած է ածանցաւոր ձեւը՝ փոխանակ պարզին. նոյնպէս ալ՝ **մերձենալ** եւ **մօտենալ**, փոխանակ **մօտիլ**-ի եւ **մերձիլ**-ի:

բ) Ել եւ իլ լծորդութեան բայեր (ս-ել եւ ս-իլ)

Աս ածանցը այստեղ եւս ամփոփուած կը գտնենք մօտաւորապէս երկու տասնեակ բայերու մէջ, ինչպէս՝ **անցանել-անցնիլ**, **բուսանիլ-բուսնիլ**, **գտանել-գտնել**, **ելանել-ելլել**, **եղանել-ըլլալ**, **զարկանել-զարկնել**, **թքանել-թքնել**¹, **իջանել-իջնել**, **խածանել-խածնել**², **ծնանիլ-ծնիլ**, **հագանել-հագնիլ**, **հասանիլ-հասնիլ**, **հատանիլ-հատնիլ**, **հարցանել-հարցնել**, **հեծանիլ-հեծնել**, **մեռանիլ-մեռնիլ**, **մտանել-մտնել**, **պագանել-պագնել**, **տեսանել-տեսնել**³: Ասոնք արդի հայերէնի սոսկաածանցաւոր բայերն են, որոնք ունին ածանցական խոնարհում, ինչպէս՝ **անցայ-անցի՛ր**, **ելայ-ել՛ի**⁴ եւ այլն: **Կլանել** բայը դարձած է **կլլել** (որուն **ս** ածանցը դարձած է **լ**, ինչպէս **ելանել** դարձած է **ելլել**, **եղանել**՝ **ըլլալ**) սակայն փոխած է խոնարհական կաղապարը՝ դառնալով պարզ կանոնաւոր՝ **կլլեցի-կլլէ՛ս**⁵:

Աշխարհաբարը ուղիղ գծով գրաբարէն ժառանգած է նաեւ **առնել** (գրաբար՝ **առնուլ**) եւ **յառնել** բայերը: Ասոնցմէ առաջինը կու տայ **զարնել**-ի կաղապարով՝ **առի-ա՛ռ** (**զարկի-զա՛րկ**), մինչ երկրորդը փոխած է իր գրաբարեան ածանցաւոր խոնարհումը, որ է **յարեայ-արի՛**, եւ ներկայիս կու տայ պարզ կանոնաւոր **յառնեցի-յառնեցիր-յառնեց** կատարեալը. հրամայական չունի, եւ ի պահանջել հարկին՝ կը կապկենք արեւելահայերը՝ **արի՛**, որ գրաբար ձեւն ալ է: Միջին արեւմտահայուն նախասիրածը ասոր փոխարէն **ելլել** հոմանիշն է, որ ան կը խոնարհէ առանց որեւէ շփոթի:

Տեսնել **սպաննել** բայի պարագան «**Բազմաձեւ գրուող բառեր**»-ու ցանկին մէջ:

Մեծաթիւ այլ բայեր նետած են իրենց ածանցը ու դարձած են պարզ կանոնաւոր. օրինակ՝ **անիծանել-անիծել**, **անջատանել-անջատել**,

1. Տեսնել **թքնել-թքել** բայը «**Բազմաձեւ գրուող բառեր**»-ու մէջ:

2. Դանիել Վարուժան ունի այս բային ածանցազուրկ մէկ կիրարկութիւնը, որուն այլուր չենք հանդիպած . «**Խածեցի** ձեռքն, որ զինքն ինձմէ կ’անջատեր» («Երագ եւ խոս»): Թող որ Վարուժան ունի նոյնին ածանցաւոր կիրարկութիւնը եւս. «Կը քաղէիր ... **կը խածնէիր** լիաբերան հեշտանքով» («Ո՛վ Լալագէ»):

3. Ասոնց հետ պէտք չէ շփոթել սապիսիները՝ **դարանել**, **թալանել**, **խարանել**, **խցանել**, **կալանել**, **կործանել**, **կռանել**, **սերմանել**, եւ այլն, որոնք ածանցաւոր չեն. ասոնց մէջ երեւցող «**ան**» բաղադրիչը անուանական է եւ կը պատկանի բայաբունին՝ **դարան**, **թալան**, **խարան**, **խցան**, **կալան**, **կործան**, **կռան**, **սերման** եւ այլն:

4. Շատ տարածուած է **եյի՛ր** հակականոնական ձեւը եւս, որ ռամիկին նախընտրածն է, հաւանաբար հետեւողութեամբ «**նստի՛ր**»-ին:

5. Այս խումբէն գտնուած են բայեր, որոնք աշխարհաբարի արշալոյսին կիրարկուած են, սակայն ժամանակին հետ դուրս մնացած են անկէ. այդպիսին է **արկանել** բայը. օրինակ՝ «Բանալով սեւ թիկնոցը՝ **արկաւ** վրան ու ծածկեց իւր վոխտ ուսերն» («Մամուլ», 3 մարտ 1880, էջ 196): «Կանգառ-փշատերեւ բոյս, մէկ տեսակն եղով տապակեն, թանապուրի մէջ **արկանեն**» (Գ. Սրուանձտեանց, Երկեր, 1, էջ 356, Երեւան, 1978): Անշուշտ կարելի է միշտ ալ զարմանալ, թէ ինչո՛ւ նման վայելուչ բառեր չեն կրցած պատշաճիլ ժամանակի հոլովոյթին. այսօր փոխարէնը պիտի ըսէինք «վրան անցնել», «վրան նետել», «մէջը դնել» կամ թէ նման բան մը, որ շատ հեռու է **արկանել** բայի վայելչութիւնը ունենալէ:

բեկանել-բեկել, դիզանել-դիզել, երզիծանել-երզիծել, երկրպագանել-երկրպագել, զառածանել-զառածել (մոլորեցնել), զատանել-զատել, զերծանել-զերծել, լուծանել-լուծել, լքանել-լքել, խցանել-խցել, հատանել-հատել, մուծանել-մուծել, ներկանել-ներկել, ստեղծանել-ստեղծել, տարածանել-տարածել, օծանել-օծել եւ այլն: Այս ալ պետք է ըսել, որ անցանցի կորուստը եւ բայերու պարզացումը սկսած է գրաբարի ծաղկուն օրերուն իսկ. օրինակ՝ **անիծել, անջատել, դիզել, զատել, զերծել, լուծել, ստեղծել, օծել, ներկել, տարածել** եւ այլն գոյակցած են անանցաւոր ձեւերու հետ: Ուրեմն անցանցի թօթափումը շատ հին երեւոյթ է հայերէնի մէջ, շատ անելի հին քան հայ մատենագրութեան սկզբնաւորութիւնը, միւս կողմէ՝ գրաբարն ալ բազմաձեւութիւններէ զերծ չէր. աշխարհաբարը ընդհանրապէս ջնջեց, իսկ երբեմն ալ նուազագոյնի հասցուց այդ բազմաձեւութիւնները:

§215. Աշխարհաբարը իր կարգին կը պահէ սակաւաթիւ բայեր, որոնց անցանցազուրկ կամ ամփոփ ձեւերը կը գոյակցին անանցաւոր կամ անհնչիւնափոխ ձեւերու հետ՝ ճիշտ գրաբարին պէս, սա տարբերութեամբ, որ աշխարհաբարի զուգահեռ ձեւերուն միջեւ կայ իմաստային անելի կամ պակաս շեշտուած տարբերութիւն մը, եւ ճիշտ այս տարբերութեան շնորհիւ կ'ապրին այդ տարբերակները, մինչդեռ գրաբարի մէջ գոյակցող տարբերակները իմաստային տարբերութիւն չեն ունեցած. օրինակ՝ **անիծանել** եւ **անիծել, զերծանել** եւ **զերծել** եւ բազում այսպիսիներ ունեցած են նոյն նշանակութիւնը գրաբարի մէջ:

- **անհետանալ** եւ **անհետիլ**. անցանցազուրկն ու անանցաւորը իմաստային մասնաւոր տարբերութիւն չեն ներկայացներ. շատ անելի կենսունակ է եւ հազուադէպ կիրարկութիւն ունի. «Հին երազներս ամպերու պէս կ'անհետին» (Ռ. Որբերեան, «Գիւղիս ճամբան»): Միւս կողմէ՝ անոր ենթադրեալ անցեալ կատարեալը՝ **անհետեցայ**, եւ հրամայականը՝ **անհետէ՛/հ'ր**, մանաւանդ յոգնակին՝ **անհետեցէ՛ք**, անգործածելի են արդի հայերէնի մէջ՝ արեւմտահայ թէ արեւելահայ, երբ անդին կան **անհետացայ, անհետացի՛ր** եւ **անհետացէ՛ք** ձեւերը՝ **անհետանալ** անանցաւորէն¹:

- **բեկանել** եւ **բեկել**. **բեկանել**-ը գրաբարի մէջ շատ բանուկ եւ ճոխ նշանակութիւններով օժտուած բայ եղած է. շատ ընդարձակ տեղ յատկացուցած է անոր «Նոր հայկազեան»-ը. յիշատակելի են յատկապէս հետեւեալները՝ **խորտակել, մանրել, փշրել, մաշել, սրտաբեկ դարձնել, խորտակել, տրտմիլ, ճմլուիլ, լքուիլ...**

Կարելի է միայն զարմանալ, թէ ինչպէ՛ս աշխարհաբարը հետզհետէ շօշափած է այս բոլորը. արդի հայերէնի մէջ ան ընդամենը կը նշանակէ չեղեալ համարել որոշում մը, վճիռ մը. օրինակ՝ «Նահանգային վերադատատեանը **բեկանեց** ամբաստանեալին մահուան վճիռը»:

1. Գրաբարն ալ, – կը թուի, – շատ չէ գնահատած **անհետիլ** պարզ անցանցազուրկ ձեւը, որքան ալ կոկիկ ու բարեհունչ ըլլայ այս մէկը: «Նոր հայկազեան»-ը կը բերէ ընդամենը մէկ մատենագրական օրինակ հորենացիէն՝ «Խորասոյգ լեալ **անհետի**», – եւ ապա ընթերցողը կը յղէ **անհետանալ**-ին:

Իսկ **բեկել** կը պահէ իր պատմական իմաստը, որ է կտրել. պետք է ըսել, որ շատ յաճախուած չէ այս վերջինին կիրարկութիւնը, սակայն բացառուած ալ չէ ան. երկրաչափութեան մէջ սովորական է ըսել՝ «Ամեն ճառագայթ կը բեկի, երբ ան կը փոխէ իր միջավայրը»:

Շատ յաճախուած է **բեկում** բայանունը՝ **բեկում յառաջացնել, պատճառել, բեկում արձանագրել** եւ այլն

- **հաւանիլ եւ հանիլ** (մանրամասն տեսնել «**խնդիր եւ խնդրառուփիւն**» հատուածին մէջ):

- **երեւնալ եւ երեւիլ**. այս երկուքիւնը գոյութիւն ունեցած է գրաբարի մէջ եւս՝ **երեւենալ եւ երեւիլ** ձեւերով: Աշխարհաբարի մէջ ընդհանրապէս հոմանիշ են, սակայն ունին տարբերութիւն եւս: **երեւնալ**՝ միմիայն **տեսնուիլ** նշանակութեամբ կը կիրարկուի. «Երկար նաւարկութենէ ետք վերջապէս երեւցաւ ցամաքը» (տեսնուեցաւ): «Եղբայրդ մէկ-երկու երեւցաւ ու այնուհետեւ անհետացաւ» (այցելեց, տեսնուեցաւ): «Շէնքին գագաթէն կ'երեւնայ ամբողջ համայնապատկերը» (կը տեսնուի): «Լողորդին միայն գլուխը կ'երեւնար ջուրին մէջէն» (կը տեսնուէր): Այս բոլոր օրինակներուն մէջ **երեւնալ** կատարելապէս հոմանիշ է **երեւիլ** պարզ բային: Սակայն **երեւիլ** կը նշանակէ նաեւ **թուիլ**. օրինակ՝ «Կ'երեւի պիտի ճամբորդես» (կը թուի թէ): «Կ'երեւի պիտի անձրեւէ» (կը թուի թէ): Վերջին երկու օրինակներուն մէջ **կ'երեւնայ եւ կ'երեւի** փոխանակելի չեն: Աւելցնենք հետեւեալը եւս. այս երկու կիրարկութեանց մէջ **կ'երեւի** բառը կորսնցուցած է իր բայական արժէքը եւ վերածուած է եղանակաւորող բառի կամ վերաբերականի, որ հաւանականութիւն ցոյց կու տայ. այս իրողութիւնը կը հաստատուի **կ'երեւի**-ին կից դրուող դիմաւոր բայով: Եթէ **կ'երեւի** պահած ըլլար իր բայական արժէքը, ապա պիտի պարտաւորուէինք յաջորդ բայէն առաջ ստորադասական շաղկապ դնել. օրինակ՝ «Կ'երեւի, **թէ** պիտի անձրեւէ», – որմէ դիւրաւ կրնանք զեղչել **թէ** շաղկապը՝ առանց աղաւաղելու խօսքին իմաստը: Ուրեմն **կ'երեւի**-ն՝ **թուելու** իմաստով, կը կիրարկուի թէ՛ իբրեւ եղանակաւորող բառ, թէ՛ իբրեւ դիմաւոր բայ: Անշուշտ ոճականօրէն **կ'երեւի**-ի իբրեւ եղանակաւորող բառի կիրարկութիւնը ակելի հեզասահ ու ընտիր է: **երեւիլ**-ը արդի արեւմտահայուն համար ունի խոնարհական որոշ խորթութիւն մըն ալ՝ կատարելի մէջ. ամեն ոք չի յաջողիր «**երեւեցաւ**» ըսել, մինչ շատ ակելի դիւրին կ'արտասանէ «**երեւցաւ**»-ը, որ ակելի կարճ ալ է. սա կատարելն է **երեւնալ**-ին:

Արեւելահայերէնի ազդեցութեամբ, թերեւս անկէ անկախ ալ, շատ յաճախ կը շփոթուի **երեւալ եւ երեւիլ**. ուրեմն մեքենականօրէն կ'ըսուի **երեւաց**: Այս հաշուով կը ստանանք բաւական խճողուած ցանկ մը՝ **երեւցայ** (երեւնալ-էն), **երեւեցայ** (երեւիլ-էն), **երեւացի** (երեւալ-էն), բազմաձեւութիւն մը, որ հաւանաբար դժուար է խափանել մեր ներկայ միջոցներով:

Կ'երեւի-ն իմաստային եւ ձեւաբանական նմանութիւն ունի **կարծես**-ին հետ, որ նմանապէս թէ՛ եղանակաւորող բառ է, թէ՛ դիմաւոր բայ է.

օրինակ՝

Կ'երեւի պիտի անձրեւէ:

Կարծես պիտի անձրեւէ: (եղ. բառ)

Կ'երեւի թէ պիտի անձրեւէ:

Կարծես թէ պիտի անձրեւէ: (դիմ. բայ):

Ծանօթ.– Խորքին մէջ այս վերջիններն ալ բոլորովին դիմաւոր ըլլալ չեն թուիր, քանի որ «թէ» շաղկապը շատ ակելի թարմատարի տպաւորութիւն կը ձգէ, քան լիարժէք ստորադասական շաղկապի:

- **կաղանալ եւ կաղալ.** առաջինը՝ անանցաւոր ձեւը, ցոյց կու տայ վերածման մնայուն վիճակ մը, որ այլեւս պիտի չփոխուի, ենթական միշտ կաղ պիտի մնայ, մինչ երկրորդը կ'ակնարկէ ժամանակաւոր եւ անցողակի կաղութեան մը, որ կրնայ ըլլալ հետեւեանքը սխալ շարժումի մը, վիրահատումի մը, ներբանին վրայ յառաջացած վերքի մը եւ այլնի՝ բոլորն ալ **անցողիկ**: Երկրորդը յարաբերութեան մէջ են հետեւեալները՝ **ապշանալ** եւ **ապշիլ**, **խոնարհանալ** եւ **խոնարհիլ**, **յոխորտանալ** եւ **յոխորտալ** եւ այլն:

- **կարօտնալ եւ կարօտիլ.** առաջինը կը նշանակէ զգացական բաց մը զգալ մէկուն կամ բանի մը հանդէպ. օրինակ՝ կարօտնալ **մայրը** (մօրը) կամ **ծննդավայրը** (ծննդավայրին), մինչ **կարօտիլ** կը նշանակէ կարիքը ունենալ բանի մը, օրինակ՝ կարօտիլ **խնամքի**, **ուշադրութեան**:

- **ճապաղիլ եւ ճապաղնալ.** առաջինը բուն իմաստով կը նշանակէ հունէն դուրս գալ, տարածուիլ, խորութիւնը կորսնցնել. կ'ըսուի մասնաւորաբար հոսանքին ընթացքէն դուրս եկող ջուրին համար: Փոխաբերաբար կը բնորոշէ իր միտքերուն խորութիւնը կորսնցնելու, անիմաստ ու անտեղի ընդլայնումներ կատարելու, տարածուելու եւ այս բոլորին հետեւանքով՝ անհետաքրքրական ու ձանձրացուցիչ դառնալու արարքը. օրինակ՝ «Դասախօսը շատ ճապաղեցաւ»: Իր այս զոյգ իմաստներով՝ բուն եւ փոխաբերական, բայս կ'ակնարկէ ընթացքի մէջ գտնուող ու ժամանակաւոր երեւոյթի: Մինչ **ճապաղնալ**-ը, որ ընդհանրապէս փոխաբերական իմաստով կը կիրարկուի, կը բնորոշէ մնայուն յատկանիշ մը, երկրորդ բնութիւն մը դարձած իրողութիւն մը, որ ա'լ մնայուն է ենթակային մէջ ու անբաժանելի է անկէ:

- **նեղանալ եւ նեղնալ.** առաջինը կ'ակնարկէ հոգեկան վիճակներու եւ կը նշանակէ սրդողիլ, բարկանալ, գժտուիլ, մինչ երկրորդը կ'ակնարկէ ֆիզիքական վիճակներու՝ նրբանալ, նիհարնալ, բարակնալ, քաշուիլ (հագուստը նեղցած է, այսինքն՝ քաշուած է):

- **զիջանիլ եւ զիջիլ.** երկուքն ալ կը նշանակեն տեղի տալ, ընդունիլ, հաւանիլ, սա տարբերութեամբ, որ առաջինով կը հաւանինք նուաստացուցիչ կացութեան մը կամ առաջարկի մը. նկատենք, որ այս բայը յառաջացած է գրաբարեան **իջանիլ** բայէն, որ կը նշանակէ խոնարհիլ, նուաստանալ, ստորնանալ. մինչ երկրորդին մէջ՝ այդ հաւանութիւնը տեղի կ'ունենայ ենթակային ամբողջական կամբով, յօժարութեամբ, առանց որեւէ կարգի նուաստացումի:

խնդրառուբեան տեսակետէ՝ **զիջանիլ** կ'առնէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր, օրինակ՝ «Ան **քեզի** չի զիջանիր»։ Իսկ **զիջիլ** կրնայ առնել թե՛ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր, թե՛ տրական հոլով անուղղակի խնդիր. օրինակ՝ «Թշնամին իր **դիրքերը** զիջեցաւ մեր **ջոկատին**»։

- **կլանել եւ կլլել**. առաջինը կը նշանակէ իւրացնել, ընդգրկել, մէջը առնել, օրինակ՝ ծովը կլանեց ցամաքը, մշուշը կլանեց ամբողջ գիւղը, երաժշտութիւնը կլանեց ունկնդիրները եւ այլն. կլանուիլ ընթերցումով, աշխատանքով, առօրեայ հոգերով եւ այլն։ Երկրորդը բոլորովին բնախօսական արարք մըն է, որ է կուլ տալ՝ **պատառը կլլեց**։ Անշուշտ ունի փոխաբերական նշանակութիւն եւս, որ է ամօթալի կամ նուաստացուցիչ վերաբերումի մը կամ խօսքի մը հանդէպ լուռ մնալ, չփոխադարձել՝ **այդ նախատինքը կլլեցի**։

- **ծարանալ եւ ծարալիլ**. առաջինը կ'ակնարկէ ջուր խմելու բնախօսական պահանջին, մինչ երկրորդը կը վերաբերի հոգեմտաւոր պակասի կամ պահանջի, ձգտումի, տենչանքի, ինչպէս՝ անուշ խօսքերու, սիրոյ, ազնիւ վերաբերումի, երաժշտութեան, բանաստեղծութեան եւ այլնի։

Արեւելահայերէնը այս երկու նշանակութեանց համար ունի միայն մէկ միասնական ձեւ՝ **ծարաւել**։

- **վերանալ եւ վերնալ**. առաջինը ցոյց կու տայ հոգեմտաւոր անջատում մը մեզ շրջապատող նիւթական միջավայրէն եւ հոմանիշ է **տարուիլ, յափշտակուիլ** բայերուն. «Շահմուրատեանի անբեկանելի կատարումը իսկոյն վերացուց զինք ու փոխադրեց իր հայրենի աշխարհը», – մինչ երկրորդը կ'ակնարկէ որեւէ նիւթի տեղափոխումին, հեռացումին իր գտնուած տեղէն կամ որեւէ պայմանական կարգի (օրինակ՝ արգելքի մը) դադարեցումին. «Այս յոռի բարքերը, այս կաշկանդիչ մտապաշարումները պէտք է այլեւս վերնան մեր առօրեայէն»։ Վերանալ կու տայ **վերացայ, վերացի՛ր**, իսկ **վերնալ** կու տայ կամ պէտք է տայ **վերցայ, վերցի՛ր**. այս վերջին երկուքը այնքան ալ գործածական բայածեւեր չեն, յատկապէս հրամայականը, որ կը նախընտրէ **ե՛լ** բայածեւը։

Վերանալ-ին պատճառականն է **վերացնել**, որ կու տայ՝ **վերացուցի, վերացո՛ւր**, իսկ **վերնալ**-ին պատճառականն է **վերցնել**, որ կու տայ **վերցուցի, վերցո՛ւր**։

- **ծանծաղանալ եւ ծանծաղիլ**. առաջինը հեղուկի մը տարածումն է հարթ մակերեսի մը վրայ. օրինակ՝ վարար գետի ջուրին՝ հունէն դէպի ափերը հոսելու երեւոյթը. մինչ երկրորդը ունի հոգեբարոյական իմաստ, որ է հետաքրքրութենէ ու արուեստէ զուրկ երկարաբան խօսքի յառաջացուցած տաղտուկն ու ձանձրոյթը ունկնդիրներուն մէջ։

- **քացխանալ եւ քացխիլ**. առաջինը ցոյց կու տայ շաքարոտ պտուղներու ու բոյսերու, մասնաւորաբար խաղողի հիւթին քացախի վերածուելու

գործընթացը, մինչ երկրորդը կ'ակնարկե կարգ մը նիւթերու, մասնաւորաբար խմորի թթուելուն. ունի փոխաբերական կիրարկութիւն եւս, որ է զայրանայ, դառնանայ, նեղուիլ:

§216. Ծանօթ.– Նկատել, որ **բեկանել, զիջանիլ, կլանել** ածանցաւոր բայերը աշխարհաբարի մէջ այլեւս չեն պահեր իրենց ածանցական խոնարհումը, այլ դարձած են պարզ կանոնաւոր. ասոնց գրաբարեան խոնարհումն է՝

բեկ-ի	բեկ-եր	բեկ	բե՛կ
զիջ-այ	զիջ-ար	զիջ-աւ	զիջ-ի՛ր
կլ-ի	կլ-եր	կուլ	կլ-ի՛ր

մինչ աշխարհաբարը կու տայ՝ **բեկանեցի-բեկանե՛, զիջանեցայ-զիջանի՛ր, կլանեցի-կլանե՛:**

Այս անցումը տեղի կ'ունենայ **ան** ածանցի քարացումով ու պատուաստումով բայի արմատին. կարծես այս արմատները ըլլային՝ **բեկան, զիջան** եւ **կլան** եւ ոչ թէ **բեկ, զիջ, կլ** (կուլ):

Ունինք երկու բայեր եւս, որոնց **ան** ածանցը քարացած ու կցուած է արմատին՝ **ուսանիլ** եւ **սնանիլ**: Ասոնք եւս աշխարհաբարի մէջ կու տան **ուսանեցայ-ուսանի՛ր, սնանեցայ-սնանի՛ր**:

Փորձեր եղած են **ուսանիլ** բայը **ուսնիլ** դարձնելու, որպէսզի կարելի ըլլար հաստատել անոր ածանցական խոնարհումը՝ **ուսայ-ուսար-ուսաւ-ուսի՛ր**, ճիշտ ինչպէս կ'ըսենք՝ **բուսայ-բուսար-բուսաւ-բուսի՛ր**: Ն. Ռուսինեան փորձած է նոյնիսկ **ուսնել** ձեւը. «Եւրոպայի մէջ ժողովուրդ մը չը՛ կայ, որ խօսած լեզուովը չը գրէ ու **չ'ուսնէ** իրեն պետք եղած բաները» («Ուղղախօսութիւն», էջ Գ): **Ուսնիլ** կը գտնենք նաեւ «Մեղու»-ի 15-9-1856-ի թիւին մէջ: Չայն կիրարկած է Մ. Մամուրեան եւս. «Անբան միաբաններ բան **ուսնին**» (Երկեր, էջ 396, Երեւան, 1966). սակայն յաջորդ էջը՝ **ուսանին**: Այսուհանդերձ այս փորձերը չեն յաջողած, եւ **ուսանիլ** բայը մինչեւ հիմա չէ ամփոփուած: Իսկ **սնանիլ**-ին փոխարէն ոմանք մեծ վայելչութեամբ կը գործածեն պարզ կանոնաւոր **սնիլ** ձեւը, որ մեծապէս խրախուսելի է. ուրեմն՝ **սնեցայ-սնեցար-սնեցաւ-սնի՛ր-սնած-սնող** եւ այլն: Ասոր ներգործականը պիտի ըլլայ **սնել**, իսկ կրաւորականը՝ **սնուիլ**. կը մնայ, որ ընդհանրացնենք այս ձեւերը:

§217. Ունինք վերջապէս երեք զոյգ բայեր՝ **զիտեմ-զիտնալ, կրնամ-կարենալ, ունիմ-ունենալ**, որոնց առաջինները պակասաւոր են, օժտուած են սահմանական ներկայով ու անկատարով (**կրնալ**-ը ունի նաեւ սահմանական կատարեալը). ասոնք ցոյց կու տան գործողութիւն մը իր բացարձակ իմաստով, մինչ երկրորդները օժտուած են խոնարհական լրիւ տախտակով. ասոնք գործողութիւնը ցոյց կու տան իբրեւ հաւանականութիւն. օրինակ՝ «Հիմա չունիմ, սակայն օր մը կ'ունենամ»:

Փակենք հետեւեալ նշմարով. ընդհանուր աշխարհաբարի մէջ գոյութիւն ունին սակաւաթիւ նոյնանիշ բայեր՝ ծաւալուն եւ ամփոփ

տարբերակներով. օրինակ՝ **բաժանել-բաժնել, դադարել-դադրիլ, թուլանալ-թոյլնալ, հաւանել-հաւնիլ, ճանաչել-ճանչնալ, մոռանալ-մոռնալ** եւ այլն, որոնց առաջինները յատուկ են արեւելահայերէնին, վերջինները՝ արեւմտահայերէնին: Այսպիսի տարբերակներու բայանունները նոյնաձեւ են, օրինակ՝ **բաժանում, դադարում, թուլացում, հաւանութիւն, ճանաչում, մոռացում** եւ այլն:

3. Չ սոսկածանցը կրող բայեր

§218. Աշխարհաբարի մէջ այս սոսկածանցը հակակշիռն է **Ն**-ին՝ այն առումով, որ խոնարհական տախտակի ամբողջ ծաւալին վրայ այս ածանցները հետեւողականօրէն միատեղ կ'երեւին ու միատեղ կ'անհետանան. օրինակ՝

կը հագնի-կը փախչի, հագաւ-փախաւ, հագի՛ր-փախի՛ր, հագնող-փախչող, հագած-փախած, հագեր-փախեր, հագնիր-փախչիր (չեմ հագնիր-չեմ փախչիր), **հագնելիք-փախչելիք, հագնելու-փախչելու, հագնելէն-փախչելէն:**

Պիտի տեսնենք աւելի անդին, որ յաճախ այս երկուքը նաեւ զիրար կը փոխարինեն, այսինքն՝ նոյն բայը ունի թէ՛ **չ**-ով, թէ՛ **ն**-ով բոլորովին համարժէք տարբերակներ: Միւս կողմէ, սակայն, մինչ **ն** սոսկածանցին յառաջացումը՝ աշխարհաբարի մէջ, տեղի ունեցած է, ինչպէս տեսանք, գրաբարեան **ան** ածանցի ամփոփումով, – օրինակ՝ **մեռանիլ-մեռնիլ**, – **չ** սոսկածանցի հեռաւոր նախաձեւը, եթէ երբեք ունեցած է այդպիսին, ծանօթ չէ: Եթէ պահ մը ենթադրենք, որ ան մեզի ծանօթ **իչ** ածանցն է, ապա պետք է ընդունինք, որ անոր ամփոփումը լրիւ տեղի ունեցած է նախագրային հայերէնի օրերուն՝ առանց որեւէ հետք ձգելու:

Այս ածանցով մեր աշխարհաբարը դիմաւորած են հետեւեալ բայերը՝ **այտչիլ-այտնուլ** (ուռիլ), **դպչիլ, երկնչիլ, գատչիլ, գարթչիլ, թաքչիլ, թռչիլ, խրտչիլ, կառչիլ, կպչիլ, կորնչիլ, հանգչիլ, ճանաչել, մատչիլ, մարտնչիլ, մեղանչել, յարնչիլ** (յարմարիլ, վերաբերիլ), **ոստչիլ, ուռչիլ, սառչիլ, փախչիլ, փակչիլ, փլչիլ:** Իր տեղին յատուկ կ'անդրադառնանք նաեւ **ամաչել**-ին:

Ասոնք բոլորը գրաբարի մէջ ունէին ածանցական բաւական կայուն խոնարհում մը, որ էր՝

այտ-եայ	այտ-եար	այտ-եաւ	այտ-ի՛ր
մեղ-այ	մեղ-ար	մեղ-աւ	մեղ-ի՛ր

Նկատենք, որ կարգ մը բայերու մէջ **չ** ածանցին վրայ աւելցած է **ն** եւս. օրինակ՝ **երկ-ն-չ-իլ, կոր-ն-չ-իլ, մարտ-ն-չ-իլ, յար-ն-չ-իլ**, իսկ **մեղ-ան-չ-ել**-ին մէջ ունինք **անչ**:

Չ սոսկածանցին ամենաբնորոշ նկարագիրը անոր փխրունութիւնն է. չէ կրցած ան պահպանել իր ածանցական կայունութիւնը, այլ յարատեւ

հալածուած է մեր լեզուն խօսողներուն կողմէ: Այս վերաբերումը ստացած է հետեւեալ արտայայտութիւնները.

ա) Նախ աշխարհաբարէն դուրս մնացած են **այտչիլ** եւ **յարնչիլ**:

բ) Ուրիշներ կորսնցուցած են ածանցական խոնարհումը՝ **չ**-ին կցումով բայարմատին, եւ դարձած են պարզ կանոնաւոր. ինչպէս՝ **երկնչիլ, խրտչիլ, կառչիլ, հանգչիլ, մատչիլ, մարտնչիլ, մեղանչել**. օրինակ՝ **երկնչեցայ-երկնչի՛ր**, մինչ գրաբարը կ'ըսեր՝ **երկեայ-երկի՛ր**:

գ) **Չ** ածանցը թօթափած են **գատչիլ, ուռչիլ¹, սառչիլ**՝ տալով **գատուիլ, սառիլ, ուռիլ²**: Արեւելահայերէնը կը պահէ վերջին երկուքին ածանցաւոր ձեւերը:

դ) **Չ**-ն փոխարինած են **ն**-ով **թաբչիլ, զարթչիլ** եւ **ոստչիլ**, տալով՝ **թաբնուիլ, զարթնուլ** եւ **ոստնուլ**. ասոնցմէ **թաբնուիլ** դարձած է պարզ կանոնաւոր, միւս երկուքին պիտի ակնարկուի աւելի անդին: Իսկ **ճանաչել**-ին վրայ աւելցած է **ն** ածանցը, փոխուած է բայիս լծորդութիւնը (**ել > ալ**), եւ ան կը պահէ իր ածանցական խոնարհումը՝ **ճանչցայ-ճանչցի՛ր**, գրաբարեան **ճանեայ-ճանի՛ր**-ի փոխարէն, մինչ արեւելահայերէնի մէջ ան պահած է իր գրաբարեան կաղապարը՝ դառնալով **ել** լծորդութեան պարզ կանոնաւոր բայ մը՝ **ճանաչեցի-ճանաչի՛ր**:

ե) **Կորնչիլ** իր այս կազմով եւ իբրեւ պարզ կանոնաւոր բայ շատ հազուագիւտ կիրարկութիւններ ունի վերամբարձ կամ հռետորական ոճի մէջ. **«Թող կորնչին բոլոր աղանդաւորները»...**: Աւելի գործածական է ասոր ամփոփ ձեւը՝ **կորչիլ**, որ յառաջացած է աշխարհաբարի մէջ եւ ունի ածանցական խոնարհում՝ **կորայ-կորար-կորաւ-կորի՛ր**, սակայն ունի կանոնաւոր խոնարհում մըն ալ՝ **կորչեցայ-կորչեցար-կորչեցաւ-կորչի՛ր**: Թէեւ աւելի գործածական է արեւելահայերէնի մէջ, սակայն եւ այնպէս սահմանափակ եղանակներու ու ժամանակներու մէջ արեւմտահայերէնի կիրարկութիւնները անսովոր չեն: Այսուհանդերձ միջին արեւմտահայր շատ աւելի հանգիստ կը զգայ **կորսուիլ** եւ **կորսնցնել** բայածեւերու կիրարկումով. ասոնց երկուքն ալ գրաբարեան **կորնչել** բայի ներգործականէն՝ **կորուցանել** կամ **կորուսանել** տարբերակէն յառաջացած են:

զ) Անդին կը մնան **դպչիլ, թռչիլ, կպչիլ, փախչիլ, փակչիլ, փլչիլ** բայերը:

§219. Օրին Այտընեան այս վեցը կը մատնանշէր իբրեւ աշխարհաբարի մէջ **չ** ածանցը կրող կենսունակ բայեր (Քնն. քեր., 64): ճիշտ չենք գիտեր, թէ որքա՛ն կենսունակ ու մանաւանդ ճիշտ կը հնչէին ասոնք 150 տարի առաջ: Գալով ասոնց ներկայ կացութեան, ապա շատ բան կորսնցուցած են ասոնք իրենց երբեմնի կենսունակութենէն:

Նախ եւ առաջ շատ դժուար է գտնել արեւմտահայ մը, որ ասոնցմէ մէկը կամ միւսը կարենայ անթերի ու հեզասահ խոնարհել խօսքի ընթացքին³: Նոյնիսկ քիչ թէ շատ քերականութեան տիրապետողը եւս շատ յաճախ ստիպուած է պահ մը մտածել, թէ ճիշտ ո՛ր ժամանակներու մէջ պիտի

1. Ատեն մը գործած է **ուռենալ** ձեւը եւս. օրինակ՝ «Ալեկոծ հոգիին մէջը այդ բռնաւոր պետքը տակաւ կ'ուռենար» (Յ. Օշական, «Յօբքուր-Վարդան»):

2. ա) Նման դատողութիւններ անշուշտ պետք է առնել որոշ վերապահութեամբ, որովհետեւ լեզուական բարեշրջումները միշտ կանոնաւոր ու համատարած չեն կրնար տեղի ունենալ. Դանիէլ Վարուժան, օրինակ, ունի՝ «Իբրեւ հեգիկ ալեակին մէջ **ուռչող** ծով» («Յաւերժութեան սեմին») հոն, ուր իր ժամանակակիցները կը գրէին **ուռող**: բ) Արդի արեւելահայերէնը կը պահէ երկու տարբերակները՝ **ուռել-ուռչել** ու **սառել-սառչել**, որոնք կու տան՝ **ուռեցի-ուռայ** ու **սառեցի-սառայ**:

պահե չ ածանցը եւ ո՛ր ժամանակներու մէջ նետե զայն, որովհետեւ այնպիսի մասնիկ մըն է ան, որ ոչ մէկ թելադրականութիւն ունի, մասնաւորաբար արեւմտահայուն համար: Մինչդեռ ասոր հակակշիռը եղող **ն** ածանցը բացարձակապէս ոչ մէկ տատանում կը պատճառէ եւ ոչ մէկ արեւմտահայու: Գրեթէ անկարելի է հանդիպիլ սովորական արեւմտահայու մը, որ հեզասահօրէն չըսէ՝ **չեմ հագնիր, թող հեծնէ, պիտի մեռնիմ, իջնող** եւ այլն, բայց այդ նոյն արեւմտահայը ընդհանրապէս հակում ունի ըսելու՝ **չեմ փախիր** (փոխանակ՝ չեմ փախչիր), **թող փակի** (փոխանակ՝ թող փակչի), **պիտի թռիմ** (փոխանակ՝ պիտի թռչիմ), **փող** (փոխանակ՝ փչող): Ուրեմն ընդհանրապէս չ-ի կիրարկումն է, որ կը վրիպի անոր գիտակցութենէն կամ ուշադրութենէն. իսկ արեւմտահայ մտաւորականին կացութիւնը աւելի փայլուն չէ. գոնէ մէկ լեզուաբան՝ հայր Անդրանիկ Կռանեան, իր բառարանին մէջ կը պնդէ, թէ պետք է ըսել **փախող, թռող**, հոն, ուր պետք է ըսուէր **փախչող, թռչող**: Սակայն կրնայ պատահիլ հակառակն ալ. որ արեւմտահայը չ-ով օժտե բայս հոն, ուր այս ածանցը պետք է իյնայ. օրինակ՝ **փախչեցայ, թռչի՛ր, դայչած** եւ այլն: Մինչ նոյն արեւմտահայը հեզասահօրէն պիտի ըսէ՝ **մեռայ, հագի՛ր, հեծած** եւ այլն:

Այս համատարած դժուարութեան հայը հակադարձած է քայքայելով չ ածանցը կրող բայերու համակարգը, եւ նախորդ տողերուն մէջ տեսանք՝ ինչպէ՛ս: Այդ քայքայումը կը շարունակուի:

- **փչիլ**. գրեթէ լման նետած է ածանցը, եւ մեր բառարաններուն մէջ արդէն ունինք **փլել** եւ **փլիլ**. Գայայեան ունի **փչիլ** բառայօդուածը, որուն իբրեւ հոմանիշ դրած է **փլիլ**¹: Այլ բառարաններու մէջ ուղղակի կը գտնենք **փլիլ** բառայօդուածը: Շատ սովորական է ասոր կատարելի **փլեցաւ**, արտասանութիւնը, թէեւ զուգահեռ կը հանդիպինք նաեւ **փլաւ** ըսողներու: Այլ խօսքով՝ բոլորովին երկ փեղկուած բայ մըն է, որ կը ջանայ ամեն կերպ թօթափել չ ածանցը: Աւելի կանոնաւոր է ասոր ներգործականը, որ այլեւս անարգել կը կիրարկուի՝ **փլեցի, փլե՛**. համապատասխան անցողականով՝ **փլցուցի-փլցո՛ւր**:

- **փակչիլ**. հազուադիւս կ'արտասանուի այս ձեւը, որ արդէն սկսած է խորթ հնչել: Նոյնքան խորթ է ժխտականի **չի փակչիր** կամ անորոշի **փակչող** ձեւերը. այլ խօսքով՝ խորթ են բոլոր ածանցակիր ձեւերը: Բաւական աշխուժ է, սակայն, կատարելի ածանցաւոր խոնարհումը՝ **փակայ-փակար-փակաւ-փակի՛ր**, ճիշտ որովհետեւ ածանցազուրկ է:

- **փախչիլ**. չ ածանցը կրող բայերուն մէջ յարաբերաբար աւելի բարուք վիճակ մը ունի, գոնէ լեզուական որոշ պատրաստութիւն ու բժախնդրութիւն ունեցողներու պարագային: Բայց եւ այնպէս անխոցելի չէ ասոր կիրարկութիւնն ալ, յատկապէս ռամիկին քով: Եւ ինչպէս ըսինք, հայր Կռանեան իր բառարանին մէջ իբրեւ **փախող** կու տայ ասոր ենթակայական դերբայը, որ պետք է ըլլայ **փախչող**, քանի որ **իլ** լծորդութեան բայերը աշխարհաբարի մէջ ներկայի հիմքէն կը կազմեն

1. Վ. Թեքէեան «Կեսարիա» յուշագրութեան մէջ ունի «**կը փախիմ**» (էջ 19), «**չդպիլ**» (էջ 85), «**կը փլի**» (էջ 119), իսկ «Երէկ գիշեր»-ին մէջ «**կը թռիմ**»:

ենթակայական դերբայը, իսկ **փախչիլ**-ին ներկայի հիմքը **փախչ** է: Նոյնպես ալ **թռչող** եւ այլն:

- **կպչիլ**. կը կիրարկուի նախորդին պայմաններուն մէջ. շատ յաճախուած բայ մը չէ, քանի արեւմտահայը կը նախընտրէ **փակչիլ** կամ **փակիլ** բայը:

- **թռչիլ**. կը կազմէ ցանկին յարաբերաբար նուազ խոցելի բայերէն մէկը. առհասարակ անթերի կ'արտասանուի կատարեալը՝ **թռայ-թռար-թռաւ-թռի՛ր**, սակայն շատ թերի կը մնայ ժխտականը՝ **չի թռիր-չէր թռեր**, փոխանակ ըսելու՝ **չի թռչիր-չէր թռչեր**, որովհետեւ արեւմտահայ արտասանութեամբ՝ ասոնք շփոթելի են **չի թրջիր** եւ **չէր թրջեր** բայերուն հետ:

- **դպչիլ**. ենթակայ է նախորդներու բոլոր տատանումներուն. այս բային կիրարկութենէն խուսափելու համար միջին արեւմտահայը կը նախընտրէ կիրարկել **դպնալ** տարբերակը, որ ոչ մէկ շփոթի առարկայ է իր բոլոր ձեւերուն մէջ. միւս կողմէ ան մակաբուծաբար ծնունդ տուած է ածանցազուրկ **դպիլ** ձեւի մըն ալ՝ **կը դպիմ, չեմ դպիր**. սակայն հանգիստ կ'արտասանէ **դպայ** ածանցաւոր կանոնաւոր ձեւը. հրամայականը՝ **դպի՛ր**, եւ ժխտականը՝ **մի դպիր** կամ **մի դպնար** եւ այլն:

Այս բոլորը կը կազմեն խոնարհական իսկական խառնարան մը, ուր կը տապալակին **չ** ածանցը կրող բայերու վերջին նմուշները, որոնց կանոնակարգումը հաւանաբար դեռ շատ երկար ժամանակի պիտի կարօտի:

4. Ուլ լծորդութեան բայեր

§220. Աշխարհաբարը չունի այս լծորդութիւնը (այլ հարց, թէ մեր բոլոր բառարաններուն մէջ կը վիստան զայն կրող բայերը), անշուշտ եթէ չհաշուենք քանի մը քարացած ձեւեր՝ **կը թողու, կը զգենու, կամ թէկուզ կը զքօսնու, կ'երդնում** եւ այլն¹: Սակայն մեր բայական արդի համակարգը այլազան առնչութիւններ ունի այս լծորդին հետ, ուստի յարմար է, որ անդրադառնանք անոր ու սահմանենք անոր տեղը:

Գրաբարի մէջ այս լծորդութիւնը կը ներկայացնէր բաւական ստուար խումբ մը՝ թէ՛ պարզ, օրինակ՝ **արգելում, արծակում, դիզում, կիզում, հերծում, յաւելում** եւ այլն, թէ՛ ածանցաւոր, օրինակ՝ **զքօս-ն-ում, զերծ-ն-ում, երդ-ն-ում, զարթ-ն-ում, ցաս-ն-ում** եւ այլն: Հետաքրքրական իրողութիւնը այն է, որ այս լծորդութեան բայերը տարբերակներ ունէին այլ լծորդութեանց պարզ եւ ածանցաւոր ձեւերուն հետ զուգահեռ, որոնք իրենց կարգին ունէին իրենց ներքին փոխանցումները. օրինակ՝ **արգելել-արգելու, զքօսանիլ-զքօսնու, զենել-զենու, թաքչիլ-թաքնու, թռանիլ-թռչիլ-թռնու, թքնել-թքել-թքնու, լիզել-լիզու, կիզել-կիզու, հեղձանել-հեղձել-հեղձնու, յաւելել-յաւելու, պակչիլ-պակնու, քռանիլ-քռնու, ցասչիլ-ցասնու, փախչիլ-փախնու...** այս միջլծորդական տարբերակները անհամեմատ ակելի են, ուստի կը գոհանանք այս նմուշներով՝

1. Ն. Ռուսինեան 1853-ին կը գրէր իր «Ուղղախօսութիւն»-ի նախաբանին մէջ. «Գրաբարին չորրորդ լծորդութիւն ըսած **ուլ** յանգը մէկդի թողեցինք, ասոր ալ պատճառ՝ արդի լեզուին մէջ հազիւ մէկ երկու բայ կը գտվէր **ուլ** յանգով, որոնք ո՛չ միայն չ'արժէն զատ խոնարհում, այլ մանաւանդ միւս յանգերուն մէկին տակ խիստ վայելուչ կըրնան երթալ. եւ ասով՝ չորրորդ յանգի մը ակելորդ բեռը կը վերնայ» (Էջ 2): Ռուսինեան ոչ միայն իրապաշտ է, այլեւ հետեւողական է, քանի կիրարկած է **թողեցինք** (իմա՝ թողեցինք) կանոնաւոր ձեւը՝ փոխանակ **թողինք**-ի կամ **թողուցինք**-ի:

ընթերցողը յղելով «Ի պետս զարգացելոց»-ի (Էջեր 165-70) եւ «Քննական քերականութիւն»-ի (Էջեր 72 եւ 73):

Այս փոխանցումները, գումարած նախապէս տեսնուածներուն վրայ, յստակ ցուցանիշն են այն լայնածիր տեղաշարժին, որուն ենթակայ էր գրաբարի բայական համակարգը եւ որուն ընթացքին մէջ կարմիր գիծի մը պէս յստակ կը նշմարուի ոչ-պարզ կանոնաւոր բայերու դէպի պարզացում ձգտումը, որուն այլազան դրսեւորումները մեծաթիւ օրինակներով սերտեցինք:

Շատ հազուադէպ բայեր միայն հակադարձ ընթացքի մէջ գտնուած են, այսինքն՝ պարզութենէ անցած են ածանցումի. օրինակ՝ գրաբարեան **ճանաչել** ածանցաւոր ձեւը, աշխարհաբար հասած է երկրորդ ածանցով մըն ալ՝ հետեւեալ հոլովոյթով՝ **ճանաչել-ճանաչենալ-ճանչնալ**: Ուրեմն **ճանաչել**-ը նախ վերածուած է **ճանաչենալ** միջինհայերէնեան ձեւին, այս վերջինն ալ ամփոփուելով դարձած է **ճանչնալ**: Նոյն հոլովոյթին հետեւած է գրաբարեան **ամաչել** բայը, որ նախ տուած է **ամաչենալ**, սա իր կարգին դարձած է **ամչնալ**:

§221. Գալով **ուլ** լծորդութեան բայերուն, աշխարհաբար հասած էին ու կը քաշքշուէին քանի մը ներկայացուցիչներ միայն: Այտընեան ասոնցմէ կը ճանչնայ **թողուլ, զբօսնուլ եւ երդնուլ**, եւ կու տայ ասոնց խոնարհումն ալ՝

կը թողում-թողի	կամ թողուցի	-թո՛ղ կամ թողէք	-թողած
կը զբօսնում-զբօսայ		-զբօսի՛ր	-զբօսած
կ'երդնում-երդուայ		-երդո՛ւիր	-երդուած

Այսուհանդերձ, զգալով, որ նման խոնարհում մը այնքան ալ դիւրին պիտի չընկալուի միջին հայուն կողմէ, կը յանձնարարէ ասոնց աւելի ապահով ու հեզասահ տարբերակները՝ **թող տալ, զբօսանք ընել** եւ **երդուըննալ**:

Կը թելադրէ նաեւ **զենուլ**-ին ու **հեղուլ**-ին եւ նմաններուն «այլեւայլ կանոնաւոր ժամանակները համարձակօրէն գործածել արդի լեզուին մէջ», այսինքն՝ սահմանական ներկան ու անկատարը եւ նմանները, քանի կատարեալն ու հրամայականը անմատչելի են աշխարհաբարին (Քնն. քեր., էջ 65): Աւելի անդին կ'ակնարկէ նաեւ **ընթեռնուլ**-ին եւ **զգենուլ**-ին, որոնք կու տան՝

կ'ընթեռնում	-ընթերցայ	-ընթերցի՛ր	-ընթերցած
կը զգենում	-զգեցայ	-զգեցի՛ր	-զգեցած

Քանի մը տասնամեակ անց՝ Գազանճեան **ուլ** լծորդութեան միայն **թողուլ** բային խոնարհումը կու տայ, թեթեւօրէն տարբեր Այտընեանէն, եւ ուրիշ ոչ մէկ բայի կ'ակնարկէ:

Քիչ մը տարբեր է պարագան Չապել Ասատուրի:

Սա իր կարգին կը խոնարհե **թողուլ** բայը, որոշ չափով տարբեր Այտընեանէն, ապա **գբօսնուլ** բայը, որուն անկանոն ժամանակները կը տարբերին Այտընեանի տուածէն՝

կը գբօսնում-գբօսնեցայ-գբօսնէ՛-գբօսնեցէ՛ք-գբօսնած

Անշուշտ 30-40 տարուան մէջ բայի մը խոնարհումը այսքան փոփոխութիւն չէր կրնար կրել. սակայն Ասատուր ոչ թէ իր ժամանակակիցներուն խօսուածքին կը հետեւի՝ այսպէս որոշելու համար, այլ պարզապէս տեսական լուծում մը կը փնտռէ կացութեան. ան շատ լաւ գիտէ, որ Այտընեանի **գբօսայ-գբօսի՛ր-գբօսած** կաղապարը գործնական չէ:

Ապա մեջբերելով հետեւեալ ցանկը՝ **երդնուլ, լնուլ, հեղուլ, յենուլ, ընթեռնուլ, զարթնուլ, զգենուլ, ոստնուլ, այտնուլ, ցասնուլ, ցածնուլ, զենուլ, յեռուլ**¹, նկատել կու տայ, թէ ասոնց փոխարէն կը կիրարկուին՝ **երդում ընել, լեցնել, թափել, կռթնիլ, կարդալ, արթննալ, հագնիլ, ցատկել, ուռննալ, բարկանալ, խոնարհիլ, մորթել, շարել**:

Անշուշտ ճիշտ բաներ կ'ըսէ Ասատուր, սակայն ան ունի առարկելի կետեր եւս. ոչ մէկ ճիգ կը թափէ փրկելու մեջբերուած բայերը՝ փոխելով անոնց վերջաւորութիւնը:

Սկսինք **թողուլ**-էն, որուն շուրջ գրեթէ տարակարծութիւն չունին մեր տեսաբանները, որ մեր արդի քերականութեանց մէջ ալ հանգիստ տեղ կը գրաւէ: Այսուհանդերձ, արդի հայը ոչ մէկ ատեն լրիւ իւրացուցած է այս բայը: **Թո՛ղ եւ թողէ՛ք** հրամայականները օգտագործող արեւմտահայ չկայ. եթէ մէկը սխալի եւ վերամբարձ ոճով ինչ-որ տեղ մը կիրարկէ զանոնք իր շարադրանքին մէջ, ապա միջին հայը իր առօրեային մէջ ոչ մէկ ատեն կ'օգտագործէ զանոնք: Պարագան նոյնն է անկատարի ձեւերուն՝ **թողուի, թողուինք, թողուին** եւ այլն: Այլ խօսքով՝ ան կը մնայ էապէս խոցելի ու վանելի բայ մը ու պիտի մնայ այդպէս, այնքան ատեն որ պիտի պահէ իր **ուլ** լծորդը²: Լուծո՞ւմը. պետք է զայն քաջաբար պարզել, ինչպէս պարզուած են այնքան ուրիշներ, որոնց ակնարկեցինք: **Թողել**՝ ահա՛ այն իտեալը, որուն գաղտագողի կը ձգտի ան. ըստ այսմ ալ կը ստանանք հանրամատչելի խոնարհում մը, որ է՝

կը թողեմ-թողեցի-թողէ՛-թողեցէք-թողած-թողող-թողեր...

Բացառութեան կարգով կարելի է պահել եզակի հրամայականի **թո՛ղ** ձեւը, քանի այլապէս ալ վարժուած ենք այս **թող**-ին, որ շատ կենդանի է մեր արդի լեզուին մէջ: Այս պայմաններուն մէջ բայս լրիւ կը վերակենդանանայ ու կը փրկուի այն կորուստէն, որուն դատապարտուած է ներկայ ընթացքով: Ոչինչ կ'արգիլէ, որ **ձգել** հոմանիշը շարունակէ իր այնքան հեզասահ ընթացքը³:

3. Յատկանշական է, որ **ուլ** լծորդութեան կառչողներէն ոչ ոք լուծում մը առաջարկած է նման բայերու հոլովումին. օրինակ՝ ինչպէ՞ս ի պահանջել հարկին պիտի հոլովենք անորոշ դերբայ **թողուլ**-ը եւ նմանները: Ըսենք՝ սեռականը ըրիկք

1. Չապել Ասատուր կը մոռնայ **քաղցնուլ** բայը: Նահապետ Ռուսինեան իր «Ուղղախօսութիւն»-ի մէջ 1863-ին արդէն կը նուիրագործէր **քաղցիլ** կանոնաւոր ձեւը (Էջ 48): Յաւալի է նկատել, որ իրմէ 150 տարի ետք Գայայեան ու Կռանեան տակաւին կառչած են **քաղցնուլ**-ին: Իսկ արեւմտահայ աւագանին հրապարակաւ հրկիզեց «Ուղղախօսութիւն»-ը, մինչ Գայայեան եւ Կռանեան մեր օրերուն կ'արժանանան,- այլապէս արդարօրէն,- բազմաթիւ վերահրատարակութիւններու: Ի՞նչ ընել. այսպիսի՛ն է արեւմտահայ ողբալի իրականութիւնը: Ասատուր մոռցած է նաեւ **խնուլ**-ը, որ **խցել** տուած է:

2. Օտեան ունի հետեւեալ անմիօրինակ կիրարկութիւնը նոյն էջին վրայ. «Այս եղելութիւնները ափ ի բերան **թողուցին** մեր հերոսը» («Փանջունի ի Ծալվար», կենսագրական), իսկ քիչ անդին՝ «Իր խօսքերը ցուրտ տպաւորութիւն կը **թողէին** ունկնդիրներուն վրայ» (անդ): Ռոպեր Յատտեճեան իր կարգին՝ նոյն նախաբանի չորս տողերուն մէջ. «հետք մը **թողով**... աւանդ **թողէիլ**» (ա., էջ 5), «ժառանգ կը **թողէին**» (անդ, էջ 219), «պիտի **թողո՞ւր**» (անդ, էջ 224):

թողոյ՝ գրաբարի նմանութեամբ, հապա բացառակա՞նն ու գործիակա՞նը: Մենք պարզապէս անելի առջեւ ենք: Իսկ եթէ պիտի ըսենք **թողել-թողելու-թողելէ-թողելով**,– եւ ուրիշ բան չենք կրնար ըսել,– ապա ոչինչ կ’արգիլէ, որ ըսենք նաեւ՝ **կը թողեմ-կը թողէի-թողցի-թողեր** եւ այլն... եւ այսպէս շարունակ:

§222. Հիմա անցնինք Չապել Ասատուրի ցանկի բնութեան:

- **երդնուլ**–ին փոխարէն Այտընեան արդէն առաջարկած է **երդուըննալ**, որ ունի շատ կանոնաւոր ու մատչելի խոնարհում մը՝ **երդուընցայ-երդուընցի՝ր-երդուընցած**: Ասոր կողքին կարելի է ազատօրէն կիրարկել նաեւ **երդում տալ** յարադրաւոր ձեւը, որ ճիշտ ընտրութիւն մըն է: Բայց այս ալ ըսենք, որ **երդնուլ**–ին սահմանական ներկան շատ խոր նստած է արեւմտահայուն գիտակցութեան մէջ, եւ ան կը նախընտրէ **կ’երդնում** ըսել, քան թէ **երդում կու տամ**: Քարացած խոնարհումի խօսուն օրինակ մըն է այս:

Այս բային,– որ կրողն է շատ ընթացիկ հասկացութեան մը,– տատանումները վերջ չեն գտներ վերոբերեալներով: Մենք ունինք տակաւին **երդուիլ** պարզ կանոնաւոր ձեւը եւս ու մանաւանդ **երդուեալ** յարակատար դերբայը՝ թէկուզ գրաբարեան, որ հանրօրէն արդէն ընդունուած ու կիրարկուած է գոնէ արեւմտահայերէնի մէջ: Արդ, եթէ այս վերջին դերբայը յաջողած է միաձայնութիւն յառաջացնել, այլեւս ի՞նչը կ’արգիլէ, որ միաձայնութեամբ ընդունուի նաեւ անոր համապատասխանող անորոշ դերբայը՝ **երդուիլ**, որ պիտի տայ՝ **կ’երդուիմ-կ’երդուէի-երդուեցայ-երդուի՝ր-երդուած-երդուեր-երդուող** եւ այլն: Եւ ա՛յս ալ կրնայ նկատուիլ բայիս յառաջացուցած բոլոր շփոթներուն ու տատանումներուն մէկ յաջող լուծումը: Աւելցնե՛նք, որ արեւելահայերէնը արդէն վաղուց որդեգրած է այս վերջինը, ուստի լեզուական մերձեցումի տեսակետէ եւս յանձնարարելի է ան:

- **հեղուլ, յենուլ, զենուլ**... ասոնք արդէն փոխարինուած են **հեղել, յենիլ, զենել** պարզ կանոնաւոր ձեւերով. **յենիլ**¹ ունի նաեւ **յենել** ներգործականն ալ. միւս կողմէ՝ ասոնց կողքին, ճիշտ է, ազատօրէն կը գործածուին **թափել, կռթնիլ, մորթել** տարբերակները, ինչ որ որեւէ խաչաձեւումի տեղիք չի տար: Պէտք է ընդունիլ, որ մատաղցու անասուններու համար ներկայիս շատ աւելի հակամետ ենք կիրարկելու **զենել**, քան թէ **մորթել**: Իսկ **զենում** բայանունը հակակշռող **մորթում** բառ մը չունինք: Այլ խօսքով՝ **զենել**–ը լեզուէն դուրս ձգուելիք բառ չէ:

- **ընթեռնուլ**. այս բայը, հակառակ իր **ուլ** լծորդութեան, շատ կենդանի է հայուն գիտակցութեան մէջ, սակայն միւս կողմէ՝ այդ նոյն լծորդութեան բերումով բոլորովին անկիրարկելի է, եւ արդէն երբ կարգը գայ զայն խոնարհելու, ինքնաբերաբար կը դիմենք **կարդալ** պարզ կանոնաւոր բային: Չայն փրկելու միակ միջոցը արեւելահայերէնի մէջ անոր ստացած **ընթերցել** ձեւն է, եւ ուրիշ լուծում չունինք: Մանաւանդ անհետեթ է զայն մեր բառարաններուն մէջ քաշքշել **ընթեռնուլ** ձեւով. աշխարհաբարը նման բայ չունի:

1. Գ. Չոհրապ 1893–ին կը գրէ. «[Օրմանեան] իր սեպիական ուժին **կը յենու...**» («Գեր. Օրմանեան»), իսկ 1898–ին անցաւ խոնարհումէն կ’անցնի պարզ կանոնաւոր խոնարհումի. «Մեր կարծիքները կու տանք՝ անվիճելի բարոյական սկզբունքներու **յենած**» (Գ2, «Յատուկ անուններ»): Ան աւելի կանուխ կիրարկուած ըլլալ կը թուի արեւելահայերէնի մէջ. «Մերուժանը **յենուեցաւ** մի ժայռի վրայ եւ կանգ առեց» (Ռաֆֆի, «Սամուէլ»):

1. Չարթնիր, զգենար
կը ներկայացնեն ժխտման
դերբայները՝ **չեմ զարթնիր, չեմ
զգենար**: Իսկ համապատասխան
վաղակատար դերբայներն են՝
զարթներ եմ, զգեցեր եմ:

- **զարթնուլ**. այս բային լուծումը պետք է փնտռել անոր պարզացումին մեջ՝
զարթնիլ, որով կը ստանանք՝

կը զարթնիմ-զարթնեցայ-զարթնի՛ր-զարթնած-զարթնող-(չեմ) զարթնիր¹

Անոր կողքին **արթննալ** տարբերակը կրնայ ազատօրեն գործածուիլ:
Ասոնք հոմանիշներ են՝ նրբերանգային որոշ տարբերութեամբ, որ ծանօթ
է ամեն հայերէն խօսողի:

- **զբօսնուլ**. այս բայածեւին վրայ Ասատուրէն ի վեր ակելի կամ նուազ
յաճախականութեամբ ակելցած են հետեւեալ չորսը՝ **զբօսանիլ, զբօսնիլ,
զբօսանալ, զբօսնել**, որոնց մեջ ամենայաճախականն են **զբօսնիլ** եւ
զբօսնել, որոնք կ'ենթարկուին պարզ կանոնաւոր խոնարհումի՝ **զբօսնեցի**
եւ **զբօսնեցայ**:

Խոհեմութիւնը կը թելադրէ, որ քաջալերուի ու ընդհանրանայ երկրորդը՝
կը զբօսնեմ-զբօսնեցայ-զբօսնե՛ր-զբօսնած-զբօսնող-(չեմ) զբօսներ

- **զգենուլ**. այս բայը կը փրկուի միայն **զգենալ** կանոնաւոր խոնարհումով.
որով կը ստանանք՝

կը զգենամ-զգեցայ-զգեցի՛ր-զգեցած-զգեցող-(չեմ) զգենար²

որուն կողքին **հագնիլ** տարբերակը կը շարունակէ գործածուիլ իրեն
յատուկ նրբերանգային զանազանութեամբ:

2. Շահնուր կիրարկած է այս ձեւը. «Փոխանակ շնիկի կերպարանք **զգենալուն՝**
զամփռը ներկայացաւ զամփռի տարագով» («Գրական էջ մը»),- սակայն ունի
նաեւ **կը զգենուն**. «Նոր երանգներ **կը զգենուն** պլպլուն արեւին տակ» («Առաջին
բայլեր փապուղիին մէջ»):

Անդին **ոստնուլ, այտնուլ, ցանուլ, ցածնուլ** եւ **յեռուլ** բայերուն համար
կատարուած նկատողութիւնները ճիշտ են: Միայն ըսենք, որ **ոռնեալ** չենք
ըսեր այլեւս, այլ **ոռնիլ**:

Այս բոլորը աչքի առաջ ունենալով՝ դժուար չէ նկատել, որ **ոսլ** լծորդութիւնը
գրեթէ ամբողջութեամբ դուրս ձգուած է արդի լեզուէն, եւ միայն քանի
մը քարացած ձեւեր կ'օգտագործուին հազուադէպ պարագաներու: Այս
տուեալներով՝ պետք է զայն դուրս ձգել մեր հետագայ դասագիրքերէն,
ինչպէս նաեւ ու մա՛նաւանդ՝ բառարաններէն, ուր ներկայիս անոնք
իրենց անհեթեթ ներկայութիւնը քարշ կու տան հրատարակութենէ-
հրատարակութիւն, մինչ կենդանի լեզուն չունի նման բայեր: Միայն այս
ճիգով կարելի կ'ըլլայ աշխարհաբարէն վերջնականապէս ջնջել նման
անիմաստ բեռ մը³:

3. Պետրոս Դուրեան օրին կ'օգտագործէր **յաւելուլ** բայը «Տրտունջք»-ի մէջ՝
Այլ այն Աստծոյն՝ շանթերու արմատ,
Յաւելուն զէնքերն ու զարդերն հրատ...:
Մեր արդի բառարաններէն ոմանք կը շարունակեն դնել **յաւելուլ**՝ առանց
անդրադառնալու, թէ իր այս ձեւին մէջ այդ գեղեցիկ բայը ոչ մէկ կիրարկութիւն
կրնայ ունենայ, մինչ անդին արեւելահայերը ազատօրէն կ'օգտագործեն
յաւելել կանոնաւոր ձեւը, որ բարեբախտաբար հիմա սկսած է թափանցել
արեւմտահայերէն եւս:

Ծանօթ.– Յատկանշական է, որ զանց առնուած է **յեղուկ** «փոխել» բայը, որ իրապէս բացակայ է աշխարհաբարէն եւ որ մեր բառարանագիրներէն միայն ՏԵՐ Խաչատուրեանը ունի: Ճիշտ է, որ այս կազմութեամբ պարզ բայը գործածութիւն չունի, սակայն ան ներկայութիւն է այլապէս. օրինակ՝ ունինք շատ ընթացիկ **յեղեղել** կրկնարմատը, **յեղեղուկ** ածականով: Ասկէ բացի մէկ-մէկ կը հանդիպինք **անյեղի** ածականին եւս, որ գրաբարեան **յեղի** դերբային ժխտականն է: Այս պարագային եւս եթէ որդեգրենք **յեղել** ձեւը, – հետեւողութեամբ **հեղուկ-հեղել** ձեւին, – կրնայ բայս վերակենդանանալ: Ինքնաբերաբար կը վերանայուին **յեղի** եւ **անյեղի** դերբայական ածականները, որոնք կը դառնան **յեղելի** եւ **անյեղելի**, որոնք այս ձեւով գոյութիւն չունին արեւմտահայ աշխարհաբարի մէջ: Մինչդէռ **անյեղելի ձեւը** գործածուած կը գտնենք Լեռ Կամարի օրագրութեան մէջ («Չապրած օրեր», էջ 380). գայն կը գտնենք Ակադեմիայի քառահատորին մէջ եւս՝ **անյեղի**-ի կողքին:

5. Բազմապատկական ածանցներ

223. Այս ածանցները կրող բայերը աշխարհաբարի հետ երեւցան հայերէնի մէջ եւ ունին գաւառաբարբառային ծագում: Անոնք սերտօրէն կառչած են բայարմատին եւ անոր հետ կը կազմեն սերտ ամբողջութիւն մը՝ առանց որեւէ միջամտութիւն ունենալու խոնարհումի կաղապարին վրայ զիրենք կրող բայերուն, որոնց բոլորն ալ կ'ընկալուին իբրեւ պարզ կանոնաւոր. այսպէս օրինակ՝

կը վազվռտեմ-վազվռտեցի-վազվռտէ՛-վազվռտող

կը գզուրտիմ-գզուրտեցայ-գզուրտէ-գզուրտած

Ուրեմն, **կը վազեմ** պարզ կանոնաւոր բայը եւ **կը վազվռտեմ** ածանցաւոր բայը մէկ կողմէն, եւ **կը գզիմ** պարզ կանոնաւոր բայը եւ **կը գզուրտիմ** ածանցաւոր բայը միւս կողմէն՝ կը խոնարհուին նոյն կաղապարով:

Բազմապատկական բայերը արդի հայերէնի մէջ կը գործեն օրինակելի կանոնաւորութեամբ:

6. Կրաւորական ածանց

§224.– Ի նմանութիւն նախորդներուն, կրաւորական բայը իր կարգին կը խոնարհուի **իլ** լծորդութեան պարզ կանոնաւոր բայի պէս, որու արմատին բոլոր եղանակներուն ու ժամանակներուն մէջ կցուած է **ու** կրաւորական ածանցը, որ ոչ մէկ ձեւով կը միջամտէ բայի խոնարհական ընթացքին: Կրաւորական բայերը, իրենց կրաւորական ածանցով հանդերձ, արդի հայերէնի մէջ կը գործեն բացարձակ կայունութեամբ:

կը սիրուիմ սիրուեցայ սիրուի՛ր սիրուող սիրուած

7. Չարտուղի բայեր

§225. Արդի աշխարհաբարի բայական համակարգի կայունութիւնը խանգարող գլխաւոր երեւոյթներէն թուենք՝

ա) (ու)իլ լծորդութեան պարզ կանոնաւոր բայերու անցեալ կատարեալի **եց** բաղադրիչը, որմէ ձերբազատելու ամեն ճիգ կը թափէ մեր լեզուն՝ առանց վերջնականապէս յաջողելու, ըստ հետեւեալ պատկերին.

ցաւիլ ցաւեցաւ ցաւաւ
փոխուիլ փոխուեցաւ փոխուաւ

Ծանօթ է ժողովրդական երգը.

«Արշալոյսը նորէն **բացուաւ**
 Ամպ ու զամպէն թօն կու գայ...»:

Յատկանշական է, որ այս ձգտումը համահայկական է, աւելի լաւ է ըսել՝ համասփիւռքեան: Ան երբեմն մեծ համեմատութիւններու կը հասնի յատկապէս ռամիկին քով, սակայն անկէ զերծ չեն մինչեւ անգամ կրթական կարգ մը շրջանակներ¹: Կայ աւելի յատկանշականը. Հայաստան ուսանած մասնագետներ իրենց կարգին զերծ չեն այս վարակէն, քանի որ հայաստանեան կարգ մը բարբառներ իրենք եւս ենթակայ են անոր: Առայժմ կարելի կ'ըլլայ զսպել զայն ու սահմանափակել բանաւոր խօսքի սահմաններուն մէջ, մերթ զգալիօրէն անշքացնել, սակայն փաստօրէն կարելի չ'ըլլար բոլորովին արմատախիլ ընել, եւ ան շատ ամուր հաստատուած է կարգ մը խաւերու լեզուական բարբերուն մէջ՝ զարմանալի ըլլալու աստիճան, քանի կը հանդիպինք այնպիսիներու, որոնք մօտիկ անցեալին հանգիստ կ'արտասանէին **հանդիպեցայ, վիրաւորուեցայ** եւ այլն, եւ ահա մէկ օրէն միւսը հակում ունին ըսելու **հանդիպայ, վիրաւորուայ**:

1. Ծանօթ է գոնէ մէկ արեւմտահայ հայկաբան, որ օրին հրապարակաւ առաջարկած է նուիրականացնել **եց**-ին զեղչումը. այսպէս՝ **գրուիլ-գրուայ, բացուայ, վառուայ-վառայ, դադրայ, ապշայ** (Խ. Պ. Վեմեան, «Ծիածան», 1946, յուլիս-հոկտեմբեր):

2. «Կարօն ալ **դադրաւ** եւ մրափն առաւ զինքն» (Գեղամ Տէր Կարապետեան, «Հովիւ Կարօն»):

Այտընեան մատենագրական վկայութիւններով կը հաստատէ, որ այս երեւոյթը շատ հին է, կը հասնի խոր միջնադար, եւ կը բերէ օրինակներ՝ **դրուաւ, դրուան, փոխուան** (Քնն. բեր., էջ 73): Սա՛ տարբերութեամբ, որ Այտընեանի օրինակները կ'ընդգրկեն միայն կրաւորական բայեր, մինչ ներկայիս կատարեալի **եց** բաղադրիչի թօթափումի փորձերը ազատօրէն կ'ընդգրկեն **իլ** լծորդութեան պարզ՝ ոչ-կրաւորական բայեր եւս²:

Խոնարհական այս շեղումը սփիւռքի մէջ, բարբառներու նուազումով, շիջած ըլլալ կը թուէր, բայց ահա ան անակնկալօրէն գլուխ ցցեց ու սկսաւ շատ արագ ընդհանրանալ մօտաւորապէս 1980-ական թուականներէն: Սակայն անոր կը հանդիպինք մեր գրականութեան ամբողջ ընթացքին՝ մերթ իբրեւ յատկաբանութիւն, մերթ իբրեւ բարբառային յատկանիշ: Աւետիք Իսահակեանի քերթուածներուն մէջ շատ առատ կիրարկուած են այսպիսիները: Գուրգէն Մահարի «Այրուող այգեստաններ»-ուն մէջ շատ յաճախ իր վանեցի հերոսներուն բերանը կը դնէ զանոնք:

Այս նոյն **եց** բաղադրիչը աշխարհաբարի մէջ ջնջելու փորձին ոչ մէկ ատեն հետեւած է, օրինակ, կրաւորական **ու** ածանցը կամ բազմապատկական ածանցներէն մէկը կամ միւսը. կամ անցողական ածանցը՝ թէկուզ ասոր ամփոփուած ձեւը: Այսպէս է, քանի որ այս ածանցներուն բոլորը իմաստով

մը կ'օժտեն բայր, մինչդեռ **եց** բաղադրիչին նպաստը բայիմաստի կազմաւորումին մէջ ոչ մէկ ձեւով ըմբռնելի է, մանաւանդ որ լեզուի մէջ գոյութիւն ունին բազմաթիւ բայեր, որոնք առանց նման ածանցի ալ հանդէս կու գան, ինչպէս՝ **հագ-ալ, մեռ-ալ, նստ-ալ, փախ-ալ** եւ այլն, ուրեմն՝ ինչո՞ւ ոչ նաեւ՝ **պանկ-ալ, ցալ-ալ, յուզ-ուալ, ազատ-ուալ** եւ այլն: Յամաբանութիւնը եւ վարակը (contamination) այսպէս կը ներմուծուին ու կը հաստատուին լեզուներու մէջ:

Ծանօթ.– Լեզուի հոլովոյթը երբեմն հեզնական կացութիւններ կրնայ ստեղծել: Արդարեւ, երբ մեր լեզուական բարբերուն մէջ կենդանի էին **սառչիլ** եւ **ուռչիլ** բայերը (ինչպէս անոնք են տակաւին արեւելահայերէնի մէջ), ասոնց կատարեալը ըստ կանոնի կու տար անշուշտ **ուռայ-ուռար-ուռալ** եւ **սառայ-սառար-սառալ**: Եւ որովհետեւ արեւմտահայ աշխարհաբարը ջնջած է ասոնց ածանցները եւ զանոնք վերածած է պարզ կանոնաւոր բայի, այլեւս ընդունելի չեն երբեմնի **ուռալ** եւ **սառալ** կանոնական ձեւերը, այլ պետք է ըսել ըստ լեզուական արդի՝ տուեալներու՝ **ուռեցալ** եւ **սառեցալ**, այսպէս ալ կ'ընենք արդէն: Սակայն միշտ չէ, որ պիտի յաջողինք կանոնականին ու հակականոնականին ճիշտ եղութիւնը ըմբռնելի դարձնել ռամիկին, որուն ենթագիտակցութեան մէջ թաղուած՝ երբեմնի **ուռալ** եւ **սառալ** ճիշտ ձեւերը ներկայիս կանոնական չհամարելու որեւէ համոզիչ պատճառ չկայ: Ու չմոռնանք, որ ընդհանրապէս ռամիկն է, որ կը գծէ լեզուի ուղեծիրը:

բ) Բայական յաջորդ խանգարիչ միաւորը **ընդունիլ**-ն է:

Այս բայը իր **իլ** լծորդութեան պարզ կանոնաւոր կազմին թելադրանքով պետք է տար՝ **կ'ընդունիմ-կ'ընդունեի-ընդունեցայ**¹: Բայց ահա արեւմտահայերու բացարձակ մեծամասնութիւնը կ'ըսէ **ընդունեցի-ընդունեցիր-ընդունեց**, եւ ոչ թէ՛ **ընդունեցայ-ընդունեցար-ընդունեցալ**. այս վերջինը կը կիրարկեն այն հատուկեմտ արեւմտահայերը, որոնք կը կառչին քերականական անտեղի ուղղափառութեան մը եւ բռնազբօսաբար կ'ըսեն ու կը գրեն **ընդունեցայ**: Կը թուի թէ այս երկուքիւնը հինէն կու գայ, քանի «Նոր հայկազեան»-ը երկուքն ալ կը թուէ, իսկ Արսէն Բագրատունի իր կարգին երկուքն ալ ընդունելի կը նկատէ: Սակայն, ինչպէս ըսինք, 20-րդ դարուն հետզհետէ միաբեւեռացաւ անոր խոնարհումը, եւ **ընդունեցայ**-ն այլեւս խորթ կը հնչէ:

1. «Եթէ շատեր **ընդունեցան** պաշտպանութիւնը...» (ԳԶ, «ճէյրան»):

գ) Անմիօրինակութեան գրեթէ անյաղթահարելի առարկայ դարձած է **խաղալ** երբեմնի պարզ կանոնաւոր բայը:

Այս բայը արդի հայերէնի մէջ կ'ընթանայ դէպի ածանցում եւ միջին հայուն համար կու տայ **խաղայ-խաղցի՛ր-խաղցե՛ք-խաղցած-խաղցող**, փոխանակ՝ **խաղացի-խաղա՛ր-խաղացե՛ք-խաղացած-խաղացող** (Տես նաեւ **§210**): Գոնէ մէկ հեղինակ՝ Յարութիւն Քիւրքճեանը, օրինաւոր կամ ընդունելի կը սեպէ այս ձեւերը: Արդ, սա կ'ենթադրէ **խաղնալ** ածանցաւոր անորոշ դերբայ մը, ճիշտ **դառնալ**-ին կամ **բառնալ**-ին պէս (**դարձայ-բարձայ-խաղայ**): Մինչ անդին ներկան ու անկատարը եւ ասոնց յարող

Ժամանակները կը պահեն իրենց պարզ խոնարհումը՝ **կը խաղամ-կը խաղայի-պիտի խաղամ-պիտի խաղայի-խաղամ-խաղայի-խաղալով-խաղալէն**: Անդին՝ իբրեւ կրաւորական արդէն նուիրականացած է **խաղցուիլ** ձեւը, որով կը ստանանք **կը խաղցուի-խաղցուեցաւ-խաղցուած** եւ այլն եւ լեզուն գրեթէ թօթափած է **կը խաղացուի-խաղացուեցաւ-խաղացուած** կանոնաւոր ձեւերը:

դ) Եւ վերջապէս արդի աշխարհաբարի մէջ ունինք իրենց կառոյցով չորս պարզ բայեր՝ **նստիլ, պրծիլ, սկսիլ, փրթիլ**, որոնք իրենց լծորդութեան հակասող խոնարհում ունենալ կը ձեւացնեն. այսինքն՝ **նստայ-նստի՛ր, պրծայ-պրծի՛ր, սկսայ-սկսի՛ր, փրթայ-փրթի՛ր**: Ասոնք խորքին մէջ գրաբարէն ժառանգուած բայաձեւեր են, որոնց ծագումնաբանութիւնը այնքան ալ հետաքրքրական չէ միջին արեւմտահայուն համար: Մեր լեզուն շատ վայելչօրէն ասոնք կը խոնարհէ նաեւ կանոնաւոր կարգով՝ **նստեցայ-նստի՛ր, սկսեցայ-սկսի՛ր, փրթեցայ-փրթի՛ր**: Գալով **պրծիլ** բային, սա այնքան ալ կիրարկուած բայ մը չէ արեւմտահայերէնի մէջ. մենք այս բային կը **դիմենք** մասնաւորաբար նմանակելու համար արեւելահայերէնը ու կ'ըսենք՝ **պրծայ, պրծաւ** եւ այլն:

ԻՆՔ, ՉԻՆՔ, ԻՐ, ԻՐԵՆ, ԻՐՄԵ, ԻՐՄՈՎ/ ԱՆ, ՉԱՅՆ, ԱՆՈՐ, ԱՆԿԵ, ԱՆՈՎ

§226. Հայերենը այն հազուագիւտ լեզուներէն է, որոնք երրորդ դեմքի համար ունին երկու տարբեր անձնական դերանուններ՝ **ինք-ան** եւ **իրենք-անոնք**, ասոնց հոլովներով հանդերձ: Այս երկուքիւնը, որ գոյութիւն ունէր գրաբարի մէջ եւս՝ **ինքն-իրեանք** եւ **նա-նոքա** տարբերակներով, աշխարհաբարի մէջ շատ աւելի շեշտուած է, այն աստիճան, որ ան աւելորդ պերճանք մը չէ երբեք, այլ զանազանութեան մնայուն առարկայ մը, որ մեր լեզուին կը շնորհէ յստակութեան այնպիսի որակ մը, որմէ զուրկ են համաշխարհային տարածում գտած լեզուներն անգամ¹. պայմանաւ, անշուշտ, որ ճիշտ տնտեսուին այս զուգահեռ դերանունները, այլապէս ակնկալուած շնորհը կը վերածուի ապաշնորհութեան ցուցանիշի:

1. Դասական լեզուներէն զայն ունեցած են յունարէնն ու լատիներէնը. արդի յունարէնը կը շարունակէ ունենալ զայն:

§227. Երբ նոյն նախադասութեան ծիրէն ներս հանդէս կու գան երկու առարկաներ՝ անձ, անասուն, իր եւ այլն, ապա **ինք-իրենք** կը ծառայէ նշելու մերձաւոր Գ. դեմքը, որ ընդհանրապէս նախադասութեան ենթական է, որ կը գտնուի մեր ուշադրութեան կեդրոնը կամ մեր գիտակցութեան առաջին գիծին վրայ. իսկ երկրորդը՝ **ան-անոնք**, հեռակայ Գ. դեմքը, որ նոյն նախադասութեան մէջ ընդհանրապէս ենթակայէն տարբեր առարկայ մըն է՝ անձ, իր, անասուն, երեւոյթ եւ այլն: Մ. Արեղեանի բանածեւումով. «**ինքն** դրուում է գլխաւոր խօսքի ենթակայի անուան տեղ, իսկ **նա** դրուում է մի ուրիշ անձի անուան տեղ» («Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն»): օրինակ՝ «Արա հասաւ մրցորդին ետեւէն եւ **իր** (Արայի) օղակը անցուց **անոր** (մրցորդին) վիզին»: «Ունկնդիրները շուտ յուսախաբեցան դասախօսէն, եւ **իրենց** ուշադրութեան առարկան դարձաւ **անոր** ապաշնորհ կերպարը միայն»:

§228. Երբ նախադասութեան մը ծիրէն ներս ենթակայէն տարբեր առարկայ չկայ, ապա հայերէնի ընդհանրական անձնական դերանունը **ան** է՝ զանազան հոլովներով. օրինակ՝ «Գրիգոր Չոհրապ ծնած է 1861-ին: **Ան** տարրական եւ միջնակարգ կրթութիւնը ստացած է Պոլսոյ մէջ: **Անոր** առաջին գործը վիպակ մըն է՝ **Անհետացած սերունդ մը**»: Այս հատուածի **ան** եւ **անոր** դերանունները փոխարինելի չեն **ինք** եւ **իր** դերանուններով: «1892-ին **զայն** կը գտնենք «Մասիս»-ի խմբագրական կազմին մէջ»: Այստեղ **զայն** դերանունը սխալ չէ, սակայն արդէն զօրաւոր պահանջ մը ունինք **զինք** ըսելու, որովհետեւ մեր սեւեռակետը դարձած է ան ու կը գրաւէ մեր գիտակցութեան առաջին գիծը. ան ձեւով մը դադրած է մեզմէ դուրս, մեզմէ հեռու ընկալուելէ, **մերձ** է մեզի, եւ մտերմացած ենք իր անձին, եւ **զայն** դերանունին իմաստային հեռաւորութիւնը ճնշիչ կը սկսի դառնալ: Նման գործածութիւն մը կը գտնենք Դ. Վարուժանի գրիչին տակ՝ «Հարճը»-ին մէջ. ուրեմն հարճը իր տիրական ու հրապուրիչ կերպարով կը պարէ պալատականներուն ներկայութեան եւ բոլորին ուշադրութեան կեդրոնն է.

«Կոչնականները, լռիկ հիացումով քարացած,
Մարմնակարկառ, ապշոպեալ, աչուրներով լայնաբաց,
Կը դիտեն **զինք**»:

Քերականորեն պետք է ըսուեր **զայն**, սակայն ըսուած է **զինք**, որովհետեւ ամեն կոչնական ու անոր հետ նաեւ գրողը զայն սկսած է կրել իր հոգիին մէջ ու դարձուցած է իր սեւեռումի անմիջական առարկան, որուն՝ իբրեւ հոգեբանական ենթակայի, աւելի կը յարմարի **զինք**-ը:

Երբ կ'ականարկուի **ան**, **անոր**, **զայն**... դերանուններու մէկ առնչութեան, կը կիրարկենք **ինք** դերանունի հոլովները. օրինակ՝

- **Ան** կը զգար, թէ **իր** կոչումը իրաւաբանութիւնն է (**ան-իր**):

- **Անոր** գործերը մեծ հռչակ բերին **իրեն** (**անոր-իրեն**):

- **Չայն** ճանչցողները մեծ հիացումով կը ներկայացնեն **զինք** (**զայն-զինք**):

Սխալ է՝ «**Չայն** ճանչցողները հիացումով կը ներկայացնեն **զայն**»:

§229. **Ան-անոր**-ի եւ **ինք-իր**-ի զանազանումը անհրաժեշտութեան կը վերածուի, երբ նախադասութեան մէջ մուտք կը գործէ երկրորդ առարկայ մը՝ անձ, անասուն, իր, երեւոյթ եւ այլն, որուն հետ ենթական կրնայ շփոթուիլ.

- «**Ան** (Չոհրապ) կանոնաւոր նամակագրութիւն կը պահեր Չոպանեանի հետ եւ **իր** (Չոհրապի) տեսակետները կը բաժնէր **անոր** (Չոպանեանի) հետ»: **Ան** հանրական դերանունին կիրարկութիւնը պարտադիր է, եւ սխալ է **ինք**-ի գործածութիւնը, քանի որեւէ այլ ենթակայի հետ շփոթ չի ներկայանար: **Իր**-ի ընտրութիւնը նմանապէս պարտադիր է, քանի այս յատկացուցիչը կը ներկայացնէ ենթական՝ մերձակայ Գ. դեմքը (**ան-իր**...): **Անոր**-ի կիրարկութիւնը իր կարգին պարտադիր է, քանի ան կ'ականարկէ ենթակայէն տարբեր՝ հեռակայ Գ. դեմքի մը: «**Անոր** դահիճները սպաննեցին **զինք** (**անոր-զինք**) **իրենց** նախածեռնութեամբ». **անոր**-ը պարտադիր է, քանի Չոհրապ ենթակայէն տարբեր անձ մըն է. **զինք**-ի կիրարկութիւնը պարտադիր է (**անոր-զինք**), այլապէս եթէ **զայն** ըսուեր, ապա այս մէկը պիտի ընկալուեր անկէ՝ Չոհրապէն տարբեր անձ մը. **իրենց** դերանունը պարտադիր է, քանի կ'առնչուի նախադասութեան ենթակային (**դահիճները-իրենց**):

- «Կատաղի գազաններն իսկ կը կերակրեն **իրենց** ձագերը եւ իսկական մօր պէս կը ինամեն **զանոնք** եւ կը հոգան **անոնց** կարիքները»:

- «Ճուտիկները կը դողդոջային **իրենց** վախէն, ուստի մայրը **իր** թեւերուն տակ առաւ **անոնց** վտիտ մարմինները եւ պաշտպանեց **զանոնք**»:

Ըստ այսմ՝ թեքեան սխալ կիրարկած է հետեւեալ երկու դերանունները.

«Եւ քերթուածները, որոնց մէն մի բառին ու վանկին

«Վրայ ես սիրտ հատցուցի, գուցէ անկիւն մը պառկին,

«Առանց որ մէկը դնէ **իրենց** բուն շեշտն **անոնց** վրայ:

Պետք է ըլլայ ճիշտ հակառակը՝ «**անոնց** բուն շեշտն **իրենց** վրայ»:

Ոճաբանութիւնը, ինչպէս նաեւ մտքի յստակութիւնը կը պահանջեն, որ գգուշանանք խօսքը խճողելէ դերանուններով, մասնաւորաբար **ան-ինք** տարբերակներով, այլապէս անոր իմաստը կրնայ մթագնիլ: Ստորեւ օրինակ մը, որ քերականօրէն ճիշտ է, սակայն ոճականօրէն յանձնարարելի չէ.

- «Ուսուցիչը աշակերտին յանձնեց **իր** (ուսուցիչին) գիրքը, որպէսզի **ան** (աշակերտը) կարդայ այն հատուածը, որ օրին **ինք** (ուսուցիչը) յանձնարարած էր **անոր** (աշակերտին), եւ պահանջեց **անկէ** (աշակերտէն), որ քանի մը օրէն վերադարձնէ **զայն** (գիրքը) **իրեն** (ուսուցիչին)»: ՄԷկ նախադասութեան մէջ... եօթը դերանուն. սա ընկալելի բան չէ: Իմացական նման ճամարտակութիւններով կարելի չէ միտք արտայայտել եւ հեզասահ հաղորդակցիլ ուրիշի հետ:

§230. Անշուշտ այս բոլորի ճիշտ տնտեսումը յոգնեցուցիչ ուշադրութիւն եւ վարժութիւն կը պահանջեն խօսողէն ու մանաւանդ գրողէն. այդ ուշադրութիւնը կը պահանջուի ընթերցողէն հաւասարապէս, որպէսզի ճիշտ ընկալէ **ինք** եւ **ան** դերանուններու նշած անձերն ու առարկաները: Սակայն ճիշտ գրելն ու ճիշտ ընկալելը լայնօրէն կ'արդարացնեն նման ճիգ մը ու մեզմէ կը վանեն սա՛յիսի ծիծաղելի կացութիւններ.

- «Մայրիկը... կ'առնէ **իր** ոտքը երկու ձեռքերուն մէջ ու կը փակցնէ դեղին շրթունքները **իր** գարշապարին» (Հրաչ Չարդարեան): Այս շարադրութեամբ ու քերականութեամբ՝ «մայրիկը» ենթական **իր** սեփական ոտքը կ'առնէ **իր** սեփական երկու ձեռքերուն մէջ ու շրթունքները կը փակցնէ **իր** սեփական գարշապարին. ուրիշ ոչ մէկ մեկնաբանութիւն կարելի է տալ այս հատուածին. սակայն կարելի բա՞ն է այս: Եւ իրօք ալ հատուածին շարունակութիւնը ցոյց կու տայ, որ ակնարկութիւնը կ'երթայ զաւակի մը, եւ այս պարագային այդ **իր**-երը կը վերաբերին այդ զաւակին, ուստի պէտք է դառնային **անոր**, այսինքն՝ «Մայրիկը... **անո՛ր ոտքը** կ'առնէ ու (իր) դեղին շրթունքներն ալ կը փակցնէ **անո՛ր գարշապարին**»:

- «Առողջ ծերուկ մըն է, քիչ մը կարճի վրայ: **Իր** աչքերը բոլորովին գոց են» (Յակոբ Օշական): Պէտք է ըլլայ **անոր** աչքերը, քանի որ չկայ երկրորդ անձ մը, որպէսզի ստիպուիք զանազանել **մերձակայ** ենթական եւ **հեռակայ** ենթական:

- «Ելելէջներով հարուստ կեանք մը կ'ապրի Հայրապետ Էֆենտին, ու **իր** կողքին ազատօրէն կը ծառանայ **իր** ուխտին հաւատարիմ Յուսիկ քահանան» (ԱԱ): Նոյն նախադասութեան մէջ երկու տարբեր անձեր բնորոշուած են նոյն **իր**-ով. ուր առաջին **իր**-ը պէտք է ըլլայ **անոր**, քանի որ երկրորդ նախադասութեան ենթական **Յուսիկ քահանան** է, յարաբերաբար որուն Հայրապետ Էֆենտին հեռակայ ենթակայ է: Երկրորդ **իր**-ը պարտադիր է, քանի կ'առնչուի **Յուսիկ քահանան** ենթակային:

- «Ու երբ Բաբգէն կաթողիկոս **իր** (իմա՝ Սիմոն Սիմոնեանի) անուան ակնարկել ուզէր, “փոքրիկ բանասերը” կը կոչէր **գինք**» («Յասկ» ամսագիր, 1969, էջ 134),- հարկ կա՞յ ըսելու, որ պէտք է գրուած ըլլար **անոր** եւ **գայն**, որպէսզի Բաբգէն կաթողիկոսը **ի՛ր** սեփական անունին չակնարկէր եւ **ինքզի՛նք** «փոքրիկ բանասեր» կոչած չըլլար:

- «Այս երկրորդ այցելութեան առիթով էր, որ Մարտիրոս Սարեան կազմեց **իր** դիմանկարը» (Պօղոս Սևապեան): Ենթական Սարեանն է, ուրեմն **իր**-ն ալ «տրամաբանօրէն» պէտք է վերաբերի Սարեանին, որով այնպէս կը ստացուի, թէ Մարտիրոս Սարեան իր սեփական նկարը կազմեց: Մինչդեռ այսպէս չէ. գրութեան բովանդակութենէն կը հասկնանք, որ Սարեան Ուիլիամ Սարոյեանի՛ դիմանկարը գծած է: Պարզ է. պէտք է ըսուէր «**անոր** դիմանկարը»: Բայց Սևապեան ուրիշ անակնկալներ եւս ունի մատուցելիք, որք ահաւասիկ.

- «Յակոբ Օշականին վաստակին քաջածանօթները գիտեն, որ **իր** հարազատները...» (Պ. Ս.),- պէտք է ըլլայ «**անոր** հարազատները»...:

- «Ուսանողները աւարտաճառ կը պատրաստեն, **իր** գրականութեան այս կամ այն կողմը նկատի առած» (Պ.Ս.): Այս նախադասութեան մէջ **իր**-ը կը փոխարինէ Օշականը, որ հեռակայ Գ. դեմք է, եւ կարելի չէ **իր**-ով բնորոշել. պէտք է ըլլայ **անոր**: Ստորակէտն ալ պէտք է փոխարինուի բուրբով, պէտք է փոխուի նախադասութեան շարահասութիւնն ալ. սապէս. «Ուսանողները աւարտաճառ կը պատրաստեն՝ նկատի առած **անոր** գրականութեան այս կամ այն կողմը»:

- «Կա՞յ մէկը **իր** ըլլայիներուն հետ հաղորդակցելէ ետք՝ չըլլայ անոնց անձնատուր, բարութեամբ չտրամադրուի, չվարակուի բաշխուելու տենդով, մարդկային ազնիւ գիծի մը յարուբիւնը չզգայ **իր** արեան բուրաններուն, կա՞յ մէկը» (Պ.Ս.): Ինչպէս նկատելի է, նոյն նախադասութեան մէջ կը գտնենք երկու **իր**-եր, որոնք, սակայն, կը ներկայացնեն երկու տարբեր անձեր. առաջին **իր**-ը՝ Միսաք Մեծարենցը, որ հեռակայ Գ. դեմք է, իսկ երկրորդ **իր**-ը՝ **մէկը** ենթական, որ մերձակայ Գ. դեմք է: Այս երկու Գ. դեմքերը հաւասարապէս **իր**-ով չենք կրնար բնորոշել: Առաջին **իր**-ը ուրեմն պէտք է ըլլայ **անոր**:

Մեր մամուլը կրնակալոյս կը հետեւի իր ուսուցիչներուն օրինակին. չէ՞ որ ծառը իր պտուղով կը յատկանշուի. ահա օրինակներ.

- «Սրբազանը ողջունեց վեհափառին ներկայութիւնը՝ յաջողութիւն մաղթելով **իր** առաքելութեան» («Յայրենիք» շաբաթաթերթ): Այս շարահարութեամբ՝ սրբազանը յաջողութիւն մաղթած կ'ըլլայ ի՛ր իսկ սեփական առաքելութեան եւ ոչ թէ Ամերիկա այցի եկած վեհափառին:

- «Ս. Սարգսեան Մետվետելը շնորհաւորեց՝ **իր** ծննդեան տարեդարձին առիթով» («Ազդակ», 15-9-08): Կը ստացուի այնպէս, թէ Սարգիսեան **ի՛ր** սեփական տարեդարձին առթիւ յանկարծ կը մտածէ շնորհաւորել

Մետվետերը, փոխանակ **զայն** շնորհաւորելու **անոր** տարեդարձին առթիւ:

- «Վեհափառը արուեստագետին լամբակին գետեղեց շքանշանը, իբրեւ արժանի յարգանք **իր** վաստակին» («Նայիրի»): Կը նկատէ՞ք զաւելշտը՝ վեհափառը այս բոլորը ըրած է իբրեւ արժանի յարգանք **ի՛ր** սեփական վաստակին՝ փոխանակ **անոր**՝ արուեստագետին վաստակին ըրած ըլլալու:

«Եօզել Երլմագ կուսակալութիւն կանչած Եր Զրանդ Տինքը եւ ազդարարութիւն ուղղած Եր **իրեն**» («Մարմարա», 23-2-2013): Պարզ է, որ ազդարարութիւնը ուղղուած էր ոչ թէ Երլմագի, որ ազդարարողն է, ինչպէս պէտք է հասկնալ՝ բնագիրը քերականօրէն մեկնաբանելու պարագային, այլ **անոր՝ Զրանդ Տինքին**, որ հեռակայ Գ. դեմքն է:

- «Շարժավարները անուղղակի կերպով իմաց տուած են, թէ **իրենց** կեանքը վտանգուած է ու պէտք է աճապարել **զանոնք** փրկելու համար» («Մարմարա», 12-6-14): Պարզ է, պէտք է ունենայինք **զիրենք**. շարժավարները իրենց սեփական անձերու փրկութեամբ մտահոգ են:

- «Վաչէին (որ երեք տարեկան է–ԱԵ) մեծ հօրեղբայրը՝ Վահրամ, նկարիչ է, **իր** կինը՝ Ալա, երաժշտական դպրոցի մը մէջ մանկավարժ է»: Պարզ է՝ քերականօրէն **Ալա** Վաչէին կինն է, մինչ ակնարկութիւնը կը վերաբերի Վահրամ հօրեղբօր. ուրեմն պէտք է ունենայինք՝ **անոր** կինը: Նոյնքան ճիշտ պիտի ըլլար ըսել՝ «...որուն կինը երաժիշտ է»:

- «Մարզպետը գտնուած է ոճրային հետապնդման մէջ, երբ **իր** թիկնապահները սպանած են Նախկին մրցակից մը եւ վիրաւորած **իր** եղբայրը»: Քերականօրէն այս Նախադասութիւնը կը նշանակէ, որ մարզպետին թիկնապահները սպանած են մարզպետին (**իր**) Նախկին մրցակիցը եւ վիրաւորած են մարզպետին (**իր**) եղբայրը. մինչդեռ այդ թիկնապահները, այո՛, սպանած են մարզպետին մրցակիցը, միաժամանակ վիրաւորած են այդ մրցակիցին եղբայրը, ուրեմն՝ «**անո՛ր** եղբայրը», այլապէս կը կարծուի, թէ վիրաւորուողը Մարզպետին (**իր**) եղբայրն է:

Այլեւ՝ «Շէֆը **իր** մեկնած պահուն գլխարկը **իր** գլխուն դնելով՝ պիտի ըսեր **իրեն**...» (Էլիզ Մեհտերեան, «Չայրենիք ամսագիր», օգոստոս 1954). անշուշտ առաջին երկու **իր**-երը անվերապահօրէն կը վերաբերին **շէֆ** ենթակային, սակայն **իրեն**-ը... այս ալ չէր կրնար վերաբերիլ ենթակային, ան իր սեփական անձին չըսաւ հարկաւ. ուրեմն պէտք է ըլլար **անոր**:

Երբեմն ուղղակի ապշեցուցիչ են գործուող շփոթները, որոնք կը վերաբերին 95-ամեայ խմբագիրի մը, որ ութսուն տարիէ ի վեր հայերէն կը գրէ եւ գոնէ ութսուն հատորի հեղինակ է. օրինակ՝

- Մարթայեան շատ կը ցաւեր, որ պոլսահայ հաւաքականութիւնը չէր ուզած օգտուիլ **անոր** հմտութենէն (ՌՉ, ա., 163),- ուր պէտք է ունենայինք **իր**, քանի կը բնորոշէ Մարթայեան ենթական: **Անոր**՝ այստեղ կը բնորոշէ

երրորդ անձ մը՝ տարբեր թե՛ բուն ենթակայէն, թե՛ հոգեբանական ենթակայէն, որ պոլսահայութիւնն է:

- Ո՞ր հայ գրագետը կրնայ ըսել, որ Մեսրոպ Մաշտոց մը չէ անցած **անոր** կեանքին մէջէն, ո՞ր հայ գրասէրը կրնայ ըսել, որ Յակոբ Պարոնեան մը, Պարոյր Սեւակ մը, Դանիէլ Վարուժան մը չէ անցած **անոր** կեանքին մէջէն (ՌՅ, գ., 287),- պէտք է ըլլար՝ **իր** եւ **իր**:

Յետեւեալ հատուածը շարադրական ու մտածական քառու մըն է. «Այդ ուղին էր, որ գիրենք (Լիզպոնի հինգ նահատակները) կը տանէր հո՛ն, ուր իրենց (Լիզպոնի հինգ նահատակներուն) մտապատկերներուն մէջ քանդակուած հերոսները վաղուց էին հասեր եւ ուր իրենք (Լիզպոնի հինգ նահատակները) պիտի կարենային տեսնել **գիրենք** (հերոսները՝ պէտք է ըլլայ **զանոնք**), գրուցել հետերնին եւ տեղեակ պահել **գիրենք** (հերոսները՝ պէտք է ըլլայ **զանոնք**) այն իրականութիւններու յառաջընթացին մասին, որ իրենք (Լիզպոնի հինգ նահատակները) էին նախածեռներ ի ինդիր հայրենի հողի ազատագրման» («Ազդակ», 27-7-2013, էջ 8): Այս հատուածին վեց դերանունները խառնիխուռն կը ներկայացնեն, մէկ կողմէ՝ **նահատակները**, միւս կողմէ՝ այդ նահատակներու մտապատկերներուն մէջ քանդակուած **հերոսները**: Նահատակներուն վերաբերող չորս դերանունները ընդգծած ենք, իսկ հերոսներուն վերաբերող վերջին երկու **գիրենք** թաւազիր դերանունները պէտք է ըլլային **զանոնք**:

§231. Շատ յաճախ **իր**-ին կիրարկութիւնը կը թելադրուի փոխարինուող բառին շարադասական մերձաւորութեամբ. օրինակ՝

«Բակուր այդ **հիւրն իր** անձէն եւ անունէն կը ճանչնայ» (ԴՎ):

«Տեսի դաշտերն Սիւրիոյ, լեռն **Լիբանան** եւ **իւր** մայրեր,
«Տեսի գերկիրն Իտալիոյ, **Վենետիկ** եւ **իւր** կոնտոլներ» (ՆՌ):

«**Ծառը իր** պտուղէն կը ճանչնանք» (Ժող. ասոյթ):

«Խոսքով հրամայեց սպանել **Անակը իր** ողջ գերդաստանով»:

«Պէտք է վերադարձնէք այս **կալուածները իրենց** տերերուն» («Ազգ»):

«Մոռնանք հին **տարին՝ իր** ցաւերով հանդերձ (ՌԱԿ մամուլ):

«**Թատրոնը** եւ **իր** պահանջները» (Լ. Շանթ, «Թատերական կառուցում»):

«Յեղիակը **դէպքերը** կը ներկայացնէ **իրենց** հարազատութեամբ»:

«Ամփոփելով **հօր** մարմինը **իր** անշուք գերեզմանին մէջ՝ երիտասարդը շարունակեց **իր** ճանապարհը» (Ռաֆֆի, «Ձալալեղդին»):

Բերուած օրինակներէն ոչ մէկուն մէջ **իր** դերանունը կը բնորոշէ ենթակայ մը, այսուհանդերձ իմաստային ոչ մէկ շփոթ յառաջացած է: Այսպէս է, քանի այդ դերանունը դրուած է յատկացեալին անմիջապէս կից՝ դառնալով հօր մրցակից մը ենթակային:

Շփոթ չի յառաջանար նոյնիսկ վերջին օրինակին մէջ, ուր կը գտնենք երկու **իր**, որոնք տեսականօրէն պէտք է բնորոշէին նոյն անձը կամ առարկան, բայց եւ այնպէս ասոնցմէ առաջինը կը վերաբերի **հօր** գոյականին, իսկ երկրորդը կը վերաբերի **երիտասարդը** ենթակային. այս երկուքը նմանապէս շփոթելի չեն, որովհետեւ առաջին **իր**-ը կը գտնուի **հօր** գոյականին կից, ուստի բնական հակումով զայն կը կապենք այս վերջինին, մանաւանդ որ մինչեւ **մէջ** յետադրութիւնը չենք հանդիպիր որեւէ այլ գոյականի, որուն կարենար վերաբերիլ այդ **իր**-ը: Միւս կողմէ՝ եթէ ըսուէր «**անոր** անշուք գերեզմանին մէջ», ապա պիտի ըմբռնէինք հօրմէն տարբեր անձ մը, որ փաստօրէն գոյութիւն չունի: Երկրորդ **իր**-ը արդէն շատ դիւրաւ վերագրելի է **երիտասարդը**-ին, որ նախադասութեան ենթական է ու մանաւանդ **անոր** կից ալ դրուած է:

§232. Նման կառոյցներու մէջ, ուր ընթերցողին ուշադրութիւնը սեւեռուած է ենթակայէն տարբեր առարկայի մը վրայ, այս առարկան, եթէ կարելի է ըսել, կը վերածուի «հոգեբանական ենթակայ»-ի մը՝ քերականական ենթակային հետ հաւասար, որ կը գտնուի ընթերցողի գիտակցութեան առաջին հարթակին վրայ եւ որուն անմիջապէս կից դրուած **իր** դերանունն ալ կը վերագրուի **անոր**՝ այդ հոգեբանական ենթակային: Նկատել, որ եթէ այս օրինակներուն մէջ **իր**-երը փոխարինենք **անոր**-ով, ապա ընթերցողը կամ ունկնդիրը պիտի արդարօրէն մտածէ երկրորդ կամ հոգեբանական ենթակայէն տարբեր առարկայի մը մասին. օրինակ՝ «խոսքով հրամայեց սպանել Անակը **անոր** ողջ գերդաստանովը». **անոր**՝ կ'ընկալուի իբրեւ Անակէն տարբեր անձ մը:

Չոգեբանական ենթակայի հասկացութիւնը յաճախ կը նսեմանայ, երբ հանդէս կու գայ քերականական մրցակից ենթակայ մը. օրինակ՝ բաղդատենք.

- Այս պատկերը զետեղենք **իրեն** յատուկ շրջանակի մը մէջ:

- Նկարիչը պատկերը զետեղեց **իրեն** յատուկ շրջանակի մը մէջ:

Առաջին **իրեն**-ը աներկբայօրէն կը վերաբերի **պատկերը** խնդիրին, որովհետեւ այս խնդիրը որեւէ մրցակից չունի նախադասութեան մէջ եւ ինք կը գրաւէ մեր գիտակցութեան առաջին հարթակը՝ իբրեւ հոգեբանական ենթակայ: Մինչդեռ երկրորդը, ուր արդէն կայ քերականական ենթակայ մը՝ **նկարիչը**, շփոթի կը մատնէ մեզ՝ որո՞ւնն է **իրեն**-ը՝ **նկարիչի՞նը**, թէ՞ **պատկերինը** կամ թէ որո՞ւ **յատուկ** է շրջանակը՝ **նկարիչի՞ն**, թէ՞ **պատկերին**:

Կրնան ներկայանալ կառոյցներ, որոնց մէջ քերականական ենթական եւ հոգեբանական ենթական կը գործեն հաւասար ուժգնութեամբ, եւ ասոնց զանազանումը անկարելի է. օրինակ՝ «Երկու ամիս մահաքունի մէջ գտնուող եղբայրն ասաց, որ նախկին մարզպետը ոչ մի անգամ չի հետաքրքրուել **իր** եղբօր առողջական վիճակով», – որո՞ւ է եղբայրն է խնդրոյ առարկան: «Չայրը զակին թելադրեց վճարել իր պարտքը»:

Նման նախադասութիւն մը, որ այնքան սովորական է հաղորդակցական շղթային մէջ, ըստ ամենայնի երկդիմի է. արդարեւ՝ ա) որո՞ւ կը յանգի վճարելու գործողութիւնը, այսինքն՝ ո՞վ պիտի ըլլայ վճարողը, բ) որո՞ւ՝ հօ՞ր, թէ՞ զաւկին պարտքն է, որ պիտի վճարուի: Բերուած նախադասութիւնը կրնայ բովանդակել հետեւեալ չորս իմաստները.

- Վճարողը հայրն է, եւ պարտքը կը վերաբերի հօրը:
- Վճարողը հայրն է, եւ պարտքը կը վերաբերի զաւկին:
- Վճարողը զաւակն է, եւ պարտքը կը վերաբերի հօրը:
- Վճարողը զաւակն է, եւ պարտքը կը վերաբերի զաւկին:

Նման նախադասութիւն մը գրողը կամ արտասանողը իր մտքին մէջ ունի բերուած չորս մեկնաբանութիւններէն, չորս իմաստներէն մէկը կամ միւսը եւ կը կարծէ, թէ զինք ընկալողը ճիշտ այդ մէկն է որ պիտի իւրացնէ. իսկ ան կրնայ ընկալած ըլլալ բոլորովին ուրիշ իմաստ մը. ահա թէ ինչպէ՛ս կարելի է «նո՛յն լեզուն խօսիլ, սակայն զիրար չհասկնալ»: Իսկ իրողութիւնը ա՛յն է, որ մէկ նախադասութեան սահմաններուն մէջ այս այլազան նրբութիւնները արտայայտելու եւ ըստ այնմ կողմնորոշուելու ի վիճակի չէ լեզուն: Կը մնայ, որ խօսքի յստակութեան սիրոյն՝ նման պարագաներու մէջ դիմենք տարբեր միջոցներու կամ կառոյցներու: Այս ընելու համար ալ՝ պէտք է վերահասու ըլլալ նման կառոյցներու երկդիմութեան, անբաւարարութեան կամ խոցելիութեան:

Քերականական ենթակայի եւ հոգեբանական ենթակայի հաւասար ուժգնութեան օրինակ մըն է հետեւեալը եւս. «Պատմահայրը ըսել կ'ուզէ իր մեկենասին, թէ կեանքի սովորական պահանջներով **ինքն** ալ հաւասար է ուրիշ մարդոց» (Բ. Թաշեան, «Լսարան...», 168): Այս նախադասութեան ծիրէն ներս գրեթէ անկարելի է որոշել, թէ որո՞ւ կը վերաբերի **ինքն** դերանունը, այլ խօսքով՝ ո՞վ է **հաւասար** եղողը. իսկ եթէ անպայման ուզենք որոշել, ապա մեր նախընտրութիւնը կ'երթայ **պատմահայրը**-ին (որ Մովսէս խորենացին է): Ինչ որ, սակայն, ճիշտ չէ. բնագիրին վերլուծումը երեւան կը հանէ, որ **ինքն** կը ներկայացնէ **մեկենասը**, եւ այս վերջինն ալ **հաւասար է...**:

- «Գ. Մահարի համոզուած էր, թէ մօրեղբայրը սպանած էր **իր** քեռայրը»: Որո՞ւ քեռայրը՝ Մահարիի՞, թէ՞ մօրեղբօր,– շփոթը կատարեալ է:
- «Չայրը հարցապնդեց զաւակը, թէ ո՛ւր մտնած էր **իր** դրամը»: Որո՞ւ դրամը,– հօ՞ր, թէ՞ զաւակին:
- «Արծիւը թոյլ չտուաւ ուրուրին, որ մօտենայ **իր** ձագերուն»: Որո՞ւնն են ձագերը,– արծիւի՞նը, թէ՞ ուրուրինը:
- «Չրամանատարը թելադրեց, որ սպան հրաժարի **իր** մշակած ծրագիրէն»: Ո՞վ է մշակուած ծրագիրին հեղինակը,– հրամանատա՞րը, թէ՞ սպան:

- «Արան հասաւ ընկերոջը եւ ըսաւ անոր, թէ **իր** եղբայրը վիրաւորուած է»:

Որո՞ւ է եղբայրը,–Արայի՞ն, թէ՞ ընկերոջը:

- «Տնօրէնը գործը վստահեցաւ աւագ գործակատարին, որովհետեւ ան խորապէս ծանօթ էր դժուարութեանց»: Ո՞վ ծանօթ էր,– տնօրէ՞նը, թէ՞ գործակատարը:

Վերջին եօթը օրինակներու շփոթը հետեւանք է այն սուր մրցակցութեան, որ յառաջացած է հոգեբանական եւ քերականական ենթականերու միջեւ. բոլոր **իր** դերանունները կը գտնուին ստորադաս նախադասութեանց մէջ, որոնց իւրաքանչիւրը ունի իր քերականական ենթական, որուն ալ «տրամաբանօրէն» պէտք է վերաբերի իր ծիրին մէջ գտնուող **իր** դերանունը. բայց ահա գլխաւոր նախադասութեանց ենթակաները այնքան զօրաւոր դրոշմուած են ընթերցողին գիտակցութեան մէջ, որ անոնք հաւասարե-հաւասար կը յաջողին իշխել եւ խլել **իր** դերանունի պատկանելութեան իրաւունքը եւ շփոթի մատնել ընկալողը:

Այսպիսի շփոթներէ խուսափելու համար՝ պէտք է նախ իրազեկ ըլլանք անոնց գոյութեան, որովհետեւ շատ յաճախ չենք անդրադառնար անոր, ապա պէտք է վերաձեւաւորենք մեր նախադասութիւնը. օրինակ՝

- «Տնօրէնը, խորապէս ծանօթ ըլլալով դժուարութեանց, գործը վստահեցաւ աւագ գործակատարին»,– ուր ծանօթ եղողը տնօրէնն է:

- «Տնօրէնը գործը վստահեցաւ աւագ գործակատարին, որ խորապէս ծանօթ էր անոր դժուարութեանց»,– ուր ծանօթ եղողը գործակատարն է:

Փակենք հետեւեալ օրինակով. «Անծանօթներ Պրահիմին **իր** տան մէջ յարձակումի ենթարկեցին եւ **զինք** սպանելէ ետք փախուստի դիմեցին» (Մամուլ): Ըմբռնելի եւ ընդունելի է **իր** դերանունի կիրարկութիւնը, սակայն մերժելի է կիրարկութիւնը **զինք**-ին, որ պէտք է ըլլայ **զայն**: ճիշտ է, որ իմաստային որեւէ շփոթ չկայ, պարզապէս որովհետեւ չէր կրնար ըլլալ, քանի եթէ սպանուող մը կայ, ապա ան կրնար ըլլալ մի՛միայն Պրահիմին. բայց եւ այնպէս քերականութիւնն ալ ունի ի՛ր իրաւունքները, որոնք պէտք է յարգուին:

Արդ, ի՞նչն է, որ մղած է գրողը կիրարկելու **զինք** դերանունը՝ **զայն**-ի փոխարէն: Եթէ ընթերցողը նկատեց, այս հատուածի մեր բոլոր միջամտութեանց մէջ ընդհանրապէս **ինք-իր** դերանունն է, որ փոխարինել պէտք եղաւ **ան-անոր** դերանունով: Այլ խօսքով՝ ընդհանուր ձգտումը այն է, որ արդի արեւմտահայը ունի մեքենական հակում մը՝ անտեսելու **ան-զայն-անոր**... դերանունական յարացոյցը եւ կեդրոնանալու **ինք-զինք-իր** յարացոյցին վրայ: Չենք գիտեր՝ ճիշտ ինչպէ՞ս բացատրել այս բեւեռացումը, որ լեզուական նախընտրութիւն մը ըլլալէ աւելի՝ լեզուական մշակոյթի մը կորուստի ցուցանիշն է, որուն ակունքը դա՛րձեալ մեր դպրոցական տարիներու թերի ուսուցումն է: Եթէ մատողաշ տարիքէն սկսեալ փոքրիկներուն ուշադրութեան յանձնուի՝ բաւարար չափով

ու հետեւողականութեամբ, **ան-ինք** զանազանութիւնը, ապա հասուն տարիքին՝ անոնք անելի դիւրին պիտի տիրապետեն այս երկուքի նրբութիւններուն ու անելի ձեռնհասութեամբ կիրարկեն զանոնք՝ այդպէս ալ տիրանալով լեզուական գոհարի մը, որ այս երկուքին համատեղումն է հայերէնի մէջ:

ՍՏԱՑԱԿԱՆ ՅՕԴ՝ Ս, Դ, Ն/Ը

§232ա. Ասոնք կը նոյնանան դիմորոշներուն հետ, եւ կիրարկուօթիւնն է որ կը զանազանէ գիրենք:

Այս նոյն յօդերը ունին ցուցական եւ որոշիչ կիրարկուօթիւններ եւս:

Առարկայի մը ստացականութիւնը կամ պատկանելութիւնը բնորոշող յօդեր եւ ասոնք:

Հայերէնի մէջ ստացականութիւնը շատ բարդ համակարգ մըն է, որ հնդեւրոպական լեզուներէն կամ բարբառներէն յատուկ է մի՛այն մեր աշխարհաբարին:

Ան կը կայանայ զանազան մասնիկներու կցումով եւ մէկ համադիր կազմով ցոյց տալով՝

1. եզակի ստացողի միավանկ եզակի ստացուածքը. օրինակ՝ **գիրք-ս**

--- գիրքս, գիրքդ, գիրքը ... իմ գիրքս, քու գիրքդ, իր գիրքը

2. եզակի ստացողի միավանկ յոգնակի ստացուածքը. օրինակ՝ **գիրքեր-ս**

--- գիրքերս, գիրքերդ, գիրքերը... իմ գիրքերս, քու գիրքերդ, իր գիրքերը

3. յոգնակի ստացողի միավանկ եզակի ստացուածքը. օրինակ՝ **գիրք-եր-նի-ս**

--- գիրքերնիս, գիրքերնիդ, գիրքերնին...մեր գիրքը, ձեր գիրքը, իրենց գիրքը

4. յոգնակի ստացողի միավանկ յոգնակի ստացուածքը. օրինակ՝ **գիրքեր-նի-ս**

--- գիրքերնիս, գիրքերնիդ, գիրքերնին...մեր գիրքերը, ձեր գիրքերը, իրենց գիրքերը

5. եզակի ստացողի բազմավանկ եզակի ստացուածքը. օրինակ՝ **մատիտ-ս**

--- մատիտս, մատիտդ, մատիտը... իմ մատիտս, քու մատիտդ, իր մատիտը

6. եզակի ստացողի բազմավանկ յոգնակի ստացուածքը. օրինակ՝ **մատիտներ-ս**

--- մատիտներս, մատիտներդ, մատիտները... իմ մատիտներս, քու մատիտներդ, իր մատիտները

7. յոգնակի ստացողի բազմավանկ եզակի ստացուածքը. օրինակ՝ **մատիտ-նի-ս**

--- մատիտնիս, մատիտնիդ, մատիտնին... մեր մատիտը, ձեր մատիտը, իրենց մատիտը

8. յոգնակի ստացողի բազմավանկ յոգնակի ստացուածքը. օրինակ՝ **մատիտներ-նի-ս**

---մատիտներնիս, մատիտներնիդ, մատիտներնին... մեր մատիտները, ձեր մատիտները, իրենց մատիտները:

Ծանոթութիւն

ա) Նկատելի է, որ կը նոյնանան թիւ 3-ը (եզակի) եւ թիւ 4-ը (յոզնակի): Այս շփոթը խոցելի կը դարձնէ այս զոյգ կառոյցները, եւ տուեալ շփոթը բառնալու լաւագոյն միջոցը համապատասխան յարադիր կառոյցն է՝ **մեր գիրքը** եւ **մեր գիրքերը**:

բ) Թիւ 8-ը շատ անբարեհունչ ըլլալուն՝ ճիշտ կողմնորոշումով մը կը դիմենք անոր յարադիր ձեւին՝ **մեր մատիտները**:

Մնացեալ տարբերակները կը կիրարկուին ըստ նախընտրութեան՝ համադիր կամ յարադիր:

գ) Արեւելահայերէնը ունի կարգ մը շեղումներ.

--- հաւասարապէս կ'ըսենք **գիրքս, գիրքդ, գիրքը**, սակայն ստացական դերանուններուն հետ ան կը կիրարկէ որոշիչ յօդ՝ **իմ գիրքը, քո գիրքը, իր գիրքը, մեր գիրքը, ձեր գիրքը, իրենց գիրքը**:

--- Թիւ 3-ը այստեղ կը հնչէ **գիրքներս** (մեր գիրքը),

--- Չի կիրարկէր ասոր յոզնակին՝ թիւ 4-ը՝ **գիրքերնիս** (այլ՝ **մեր գիրքերը**),

--- Թիւ 7-ը այստեղ կը հնչէ **մատիտներս** (մեր մատիտը),

--- Չի կիրարկէր ասոր յոզնակին՝ թիւ 8-ը՝ **մատիտներնիս** (այլ՝ **մեր մատիտները**):

Այս բարդ համակարգը, ինչպէս ըսինք, յատուկ է միայն հայերէն աշխարհաբարին, որ մեծ մասամբ ժառանգած է միջին հայերէնէն. բարեշրջումը հոն սկսած է եւ իր ակարտին հասած է ակելի ուշ:

Այս համակարգը մեզ շրջապատող լեզուներէն ոչ մէկը՝ գրաբար, յունարէն, լատիներն, ասորերէն, պարսկերէն, արաբերէն եւ այլն ունէր. զայն ունէր եւ ունի մի'այն... թրքերէնը, որ կը մնայ միակ բաղդատելին մերինին հետ:

Այսպէս՝
գիրք+ս ... kitab+im

Ասոր հոլովեալ ձեւերը՝ եզակի եւ յոզնակի.

Գիրքիս, գիրքես, գիրքովս ... kitabima, kitabimdan, kitabim ile

Գիրքերուս, գիրքերես, գիրքերովս ... kitablarima-kitablarimdan-kitablarim ile

Թրքերէնը ունի ներգոյական հոլով եւս եւ կրնայ ասոնք հոլովել ներգոյականով:

Տարբերութիւններ

ա) Առաջին տարբերութիւնը կը կայանայ բաղդարիչներու շարքին մէջ: Ասոր համար կ'առնենք մէկ օրինակ միայն՝ **գիրք+եր+ու+ս** եւ **kitab+lar+im+a**:

---Հայերէն՝ գիրք+յոզնակերտ մասնիկ+տրական մասնիկ+ստացական յօդ.

--- Թրքերեն՝ kitab+յոզնակերտ մասնիկ+ ստացական յոդ+**տրական մասնիկ**

Ուրեմն հայերենը հոլովական մասնիկը կը դնէ ստացական յոդէն առաջ, մինչ թրքերենը ստացական յոդը կը դնէ հոլովական մասնիկէն առաջ:

Աւելցնեմ, որ թրքերենը իր այս կառոյցին մէջ ունի բոլորովին ուրոյն սեռական եւ տրական հոլովներ՝ **kitablarimin** (սեռ.), **kitalarima** (տրակ.), մինչ հայերենը այդ երկուքին համար ունի մէկ միասնական հոլովածեւ՝ **գիրքերուս**:

Այս եւ նման տարբերութիւններ բաւական կը գտնենք երկու լեզուներուն միջեւ. սակայն նմանները չեն ծածկեր ծագումնաբանական նոյնութիւն մը, որ ակնբախ է:

բ) Հայերէնի միավանկ գոյականին յոզնակի ստացականութիւնը եզակի եւ յոզնակի թիւերուն մէջ կը նոյնանայ.

Եզակի ա. դեմք՝ գիրք > գիրքս, գիրքերս
Յոզնակի ա. դեմք՝ գիրք > **գիրքերնիս, գիրքերնիս**

Ուր՝ **գիրքերնիս** հաւասարապէս կը նշանակէ **մեր գիրքը** եւ **մեր գիրքերը**:

Այս շփոթին պատճառով ալ արդի հայը կը խուսափի ասոնք կիրարկելէ (տե՛ս վերը՝ թիւեր 3 եւ 4):

Այս շփոթը բազմավանկ բառերուն առթիւ տեսականօրէն կը փարատի. այսպէս՝

Եզակի ա. դեմք՝ մատիտ > մատիտս, մատիտներս
Յոզնակի ա. դեմք՝ մատիտ > **մատիտնիս, մատիտներնիս**

Այս վերջինը սակայն այնքան անճոռնի է (տե՛ս վերը թիւ 8), որ գրեթէ ամեն արեւմտահայ կը նախընտրէ ըսել **մեր մատիտները**:

Արդ, թրքերենը այս երկուութիւնը՝ միավանկի եւ բազմավանկի, չունի. եւ մեր խորթ կառոյցներուն կը համապատասխանեն այնտեղ առոյգ ու կենսունակ, հանրօրէն դիւրամատչելի ու կիրարկելի համադրումներ:

Այսպէս՝

Baş > baş+**im+iz**, baş+**lar+im+iz**
(գլուխ > մեր գլուխը, մեր գլուխները)

Bardak > bardak+**im+iz**, bar+dak+**lar+im+iz**
(կուժ > մեր կուժը, մեր կուժերը)

Ինչպէս նկատելի է, ձեւաբանական բոլոր մասնիկները նոյնն են միավանկ եւ բազմավանկ բառերու պարագային, եւ բոլորովին զանազանելի

են անոնք: Այս յատկութիւններուն ալ կը պարտին անոնք իրենց կենսունակութիւնը: Մինչ մերինները յարացուցային արժէք ունին միայն, իսկ գործնականին մէջ, ինչպէս տեսանք, խոցելի են ու խուսափելի եւ կ'ապրին գրքունակ կեանքով մը:

Աւելցնենք, որ թրթրէնի կցականութիւնը ունի այնպիսի դրսեւորումներ, որոնց համարժեքները անմատչելի կամ ոչ-յանձնարարելի են հայերէնին. ստորեւ յանձնարարելի տարբերակները.

- bardakimdaki ... կուժիս մէջ գտնուողը
- bardaklarimdeki ... կուժերուս մէջ գտնուողը
- bardaklarimdekiler ... կուժերուս մէջ գտնուողները
- bardaklarimdekilerde ... կուժերուս մէջ գտնուողներուն մէջ
- bardaklarimdekilerden ... կուժերուս մէջ գտնուողներէն

Եզրակացութիւն

Մենք գոհացանք շատ հարեւանցի բաղդատական մը ընելով երկու լեզուներուն միջեւ. աւելին կը կարծեմ տաղտկալի պիտի ըլլար: Գալով այս անվիճելի նմանութեանց, ընդհուպ՝ նոյնութեանց, պիտի խուսափինք որեւէ մեկնաբանութիւն տալէ, որովհետեւ հարցը շատ մասնագիտական է եւ բոլոր տուեալները չունինք մեր տրամադրութեան տակ: Ըսենք միայն այսքանը.

1. Հնդեւրոպական ծագումի բազմատասնեակ լեզուներէն միայն հայերէնն է կցողական: Մնացեալները բոլորն ալ համադրական են:

--- Հայերէնը¹ որոշ սահմաններու մէջ, ու թրթրէնը՝ անհամեմատօրէն աւելի լայն տարողութեամբ, Էապէս կցողական (agglutinant) լեզուներ են, եւ յիշեալ բոլոր նմանութիւնները կրնային բնական ճամբով բխիլ իրենց այս հասարակաց բնոյթէն, ուստի ըլլալ պատահական զուգադիպութիւններ, որքան ալ անոնք պատկանին լեզուական տարբեր ընտանիքներու: Միայն թէ պետք է աւելցնել, որ կցականութիւնը իր այս տարողութեամբ յատուկ է մի'այն աշխարհաբարին: Գրաբարը միայն նախնական ձեւեր ունէր (տեսնել §96ա/5, ծանօթութիւն):

--- Իսկ եթէ երկու լեզուներու գոյակցութիւնը որեւէ ձեւով ազդած է միւսի բնոյթի ձեւաւորումին վրայ,– մեր տրամադրութեան տակ չունինք որեւէ հեղինակային ուսումնասիրութիւն նման վարկած մը հաստատող: Հետեւաբար պետք է սպասել ապագայ սերտողութեանց արդիւնքին, եթէ տեղի ունենան այդպիսիները:

Բ Ա Յ Ա Ռ ՈՒ Մ

§233. Բացառումը լեզուական այն երեւոյթն է, որով նախադասութեան անդամներէն մէկը դուրս կը դրուի կամ կ'առանձնացուի անոր ստորոգիչին ցոյց տուած գործողութեան կամ վիճակի ծիրէն. օրինակ՝ «Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **բացի կեռասենիէն**». այստեղ դուրս դրուողը, բացառուողը, առանձնացուողը **կեռասենին** է, որ չէ ծաղկած, մինչ միւս բոլոր ծառերը ծաղկած են: Այսպէս է, եթէ բայը հաստատական իմաստ ունի. իսկ եթէ ժխտական իմաստ ունի, ապա անոր խնդիրը ցոյց տուող առարկան է միայն, որ կ'իյնայ այդ ժխտուող գործողութեան ծիրէն ներս. օրինակ՝ «Ոչ մէկը յաջողեցաւ, **բացի Արայէն**», – որ կը նշանակէ միայն Արան յաջողեցաւ: Այսպիսի խնդիրը՝ **կեռասենիէն-ն, Արայէն-ն** քերականական եզրաբանութեամբ կը կոչուի **բացառման անուղղակի խնդիր**:

Անշուշտ այս նոյն միտքը արտայայտելու համար հայերէնը ունի այլ միջոց եւս. օրինակ՝ «Բոլոր ծառերը ծաղկեցան, **միայն կեռասենին չծաղկեցաւ**», – ուր պարզ նախադասութիւնը վերածուեցաւ բարդ համադասական նախադասութեան, ինչ որ բոլորովին ուրիշ կառոյց է՝ քերականական ու ոճական զգալի տարբերութեամբ:

Բացի նախադրութիւնը (որ նաեւ յետադաս կը կիրարկուի՝ **Արայէն բացի**) փոխարինելի է **զատ**-ով, որ աշխարհաբարի նախընտրածն է, եւ կը ստացուի լեզուական բոլորովին համարժէք կառոյց մը՝ «**Կեռասենիէն զատ** բոլոր ծառերը ծաղկեցան»:

§234. Աշխարհաբարը ընդհանրապէս կը գոհանայ այս երկուքով՝ **բացի... նախադրութեամբ** եւ ... **զատ** յետադրութեամբ: Սակայն գրաբարը բաւական խոր նստած է մեր արդի լեզուին մէջ եւ ըմբռնելի պատճառներով՝ մէջ ընդ մէջ հակամետ ենք դիմելու գրաբարեան տարրերու. օրինակ՝ «Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **ի բաց առեալ կեռասենին**», – ինչ որ իր կարգին կը ստեղծէ երրորդ համարժէք կառոյց մը, որ այնքան ալ ճիշտ տիրապետուած չէ արեւմտահայուն կողմէ, ինչպէս պիտի տեսնենք ստորեւ:

Արդի հայերէնը մեր տրամադրութեան տակ կը դնէ բացառման չորրորդ միջոց մը եւս, որ ահաւասիկ. «Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **բացառելով կեռասենին**»: Խորքին մէջ **բացառելով**-ը աշխարհաբարեան հոմանիշն է **ի բաց առեալ**-ին:

Եւ վերջապէս՝ հինգերորդ միջոց մըն ալ. «Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **բացառութեամբ կերասենիին**»:

Ամփոփենք՝ փակագիծերու մէջ նշելով իւրաքանչիւրի խնդիրին պահանջած հոլովը.

- Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **բացի կեռասենիէն** (բաց.):
- **Կեռասենիէն** (բաց.) **զատ** բոլոր ծառերը ծաղկեցան:

1. Աշխարհաբարի դասականներուն կողմէ, բացառումի համար կիրարկուած է **բայց եթէ** բաղադրեալ շաղկապը եւս, երբ խնդիրը անորոշ դերբայ մըն է, ինչ որ հիմա այլեւս ժամանակավրէպ է. օրինակ՝ «Ա՛լ ընելու ուրիշ բան չուներ, **բայց եթէ մեռնի**, ու մեռաւ» (ԱԱ, էջ 110). Նաեւ՝ «Նաւարեան ուրիշ բան չունէր ընելիք... **բայց եթէ** ամեն կապ **խզել** իրենց հետ» (անդ, էջ 141), – ուր արդի հայերէնը պիտի ըսէր **բացի մեռնելէ** եւ **բացի խզելէ**:

- Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **ի բաց առեալ կեռասենիս** (ուղղ.-հայց.):
- Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **բացառութեամբ կեռասենիիս**: (սեռ.)
- Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **բացառելով կեռասենիս** (հայց.):¹

§235. Տրուած ըլլալով, որ մեր հիմնական մտահոգութիւնը ուղղախօսութիւնն է, ապա պիտի ըսենք, որ այս այլազան կառոյցներուն մէջ ամենայնաճախական սխալագրութիւնը կը վերաբերի երրորդ կառոյցին, որ է «**ի բաց առեալ կեռասենիս**»: Ընթացիկ սխալագրութիւնը կը վերաբերի այս խնդիրի բացառական կիրարկութեան. շատ սովորական են սապիսիները. «Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **ի բաց առեալ կեռասենիէն**»: **Ի բաց** նախադրութիւնը կը շփոթուի **բացի** նախադրութեամբ, – որ բացառական հոլով խնդիր կը պահանջէ, – եւ անվարժ միտքերը այս հոլովն ալ կը կիրարկեն **ի բաց առեալ**-ին հետ, որ խորքին մէջ ուղղական-հայցական հոլով խնդիր կը պահանջէ. «Սեղրակ... տարեր է հրաւերը մեր բոլոր ընկերներուն, **ի բաց առեալ Վարդանը**» (ԵՕ. «Փանջունի ի Վասպուրական», Զ. նամակ): Ուրեմն՝ **բացի, զատ, ի բաց առեալ, բացառելով, բացառութեամբ**:

Օրինակ՝

Սխալ՝ Ամբողջ շաբաթը կ'աշխատի՝ **ի բաց առեալ ուրբաթէն**:
 ճիշտ՝ Ամբողջ շաբաթը կ'աշխատի՝ **ի բաց առեալ ուրբաթը**:

Սխալ՝ Բոլորին մօտեցաւ՝ **ի բաց առեալ տանտերէն**:
 ճիշտ՝ Բոլորին մօտեցաւ՝ **ի բաց առեալ տանտերը**:

Սխալ՝ Չի մտահոգուիր ոչ մէկով՝ **ի բաց առեալ իր անձէն**:
 ճիշտ՝ Չի մտահոգուիր ոչ մէկով՝ **ի բաց առեալ իր անձը**:

§236. Անձնական դերանուններու պարագային, կը յառաջանան հետեւեալ բարդ եւ ըստ ամենայնի ոչ-յանձնարարելի կացութիւնները.

ա) Երբ նախադասութեան ենթական եւ **ի բաց առեալ** նախադրութեան խնդիրը տարբեր անձեր կամ առարկաներ են, ապա նախադրութեան խնդիր կը դառնայ **զիս, քեզ, զինք, զայն, մեզ, ձեզ, զիրենք, զանոնք** հայցականներէն մէկը. օրինակ՝

Ան կը հպարտանայ բոլորով՝ **ի բաց առեալ զիս** (կամ՝ **քեզ, զինք, մեզ, ձեզ, զիրենք, զանոնք**):

Մենք հրաւիրեցինք բոլորը՝ **ի բաց առեալ ձեզ** (կամ՝ **քեզ, զինք, զայն, զիրենք, զանոնք**):

բ) Երբ նախադասութեան ենթական եւ **ի բաց առեալ** նախադրութեան խնդիրը նոյն անձը կամ առարկան են, ապա նախադրութեան խնդիրը կը դառնայ հայցական հոլով անդրադարձ դերանուն մը՝ **ինքզինքս, ինքզինքդ, ինքզինքը, ինքզինքնիս, ինքզինքնիդ, ինքզինքնիս**: Յոգնակի թիւերու համար ազատ ենք կիրարկելու **մենք մեզ, դուք ձեզ, իրենք**

գիրենք վերլուծական տարբերակները. օրինակ՝

Դուն կը հպարտանաս բոլորով՝ ի բաց առեալ **ինքզինքդ** (կամ **դուն քեզ**):

Մենք նկատի առինք բոլորը՝ ի բաց առեալ **ինքզինքնիս** (կամ **մենք մեզ**):

Անոնք յիշատակեցին բոլորը՝ ի բաց առեալ **ինքզինքնին** (կամ **իրենք գիրենք**):

գ) Կրաւորական կամ չէզոք բայերու պարագային **ի բաց առեալ**-ին խնդիրը կը դրուի բացառաբար ուղղական հոլով. օրինակ՝

Բոլորը ընդունուեցան՝ ի բաց առեալ **ես**:

Ընկերներդ պատժուեցան՝ ի բաց առեալ **դուն**:

Այս նորակոչիկները պիտի մեկնին ճակատ՝ ի բաց առեալ **երկուքս**:

Ծանօթ.– Հոլովական այս երկուքիւնը հետեւանք է գրաբարեան **առեալ** դերբայի սեռին, որ հաւասարապէս ներգործական է (**առնելով** կամ **առած**) եւ կրաւորական է (**առնուելով** կամ **առնուած**):

§237. Պէտք է ընդունիլ, որ մէկ կողմէ այնքան ալ դիւրին չէ ասոնց իւրացումը, իսկ միւս կողմէ՝ շատ ալ յաճախուած ձեւեր չեն ասոնք, ուստի **ո՛չ- յանձնարարելի**, եւ աշխարհաբար մտածողութիւնը կը նախընտրէ բացառումի միւս չորս միջոցները, որոնք յարաբերաբար աւելի մատչելի են: Իսկ հոն ուր որոշած ենք անպայման կիրարկել **ի բաց առեալ**-ը, ապա գիտնանք, որ սա կը նշանակէ «ցանկէն դուրս առնելով», այսինքն՝ «ցանկէն դուրս ձգելով», ինչ որ կը նոյնանայ **բացառելով** գործիականով, որ նմանապէս կը պահանջէ հայցական հոլով խնդիր, ինչպէս նշած ենք վերը: Ան կը նշանակէ նաեւ՝ **ցանկէն դուրս առնուելով, ցանկէն դուրս մնալով**, որոնք կը պահանջեն ուղղական հոլով խնդիր:

§238. Բացառումի իւրայատուկ միջոց մըն է **ներառեալ**-ը, որ իմաստով բոլորովին հակահիշն է նախորդ հինգին. օրինակ՝ «Բոլոր ծառերը ծաղկեցան՝ **ներառեալ կեռասենին**»: Առաջին նուազ կրնանք չանդրադառնալ այստեղ թաքնուած բացառումին, բայց ան ներկայ է, միայն թէ քիչ մը տարբեր է նախորդներէն: Արդարեւ, մինչ բերուած օրինակին մէջ միւս բոլոր ծառերուն ակնարկուած է հաւաքաբար, առանց որեւէ մասնաւորումի. ահա անոնցմէ դուրս կը բերուի, կը բացառուի, կ'առանձնացուի կեռասենին, որու ծաղկումին կ'ակնարկուի առանձնաբար, եւ լեզուական յատուկ միջոցով մըն ալ կը յանձնուի ան ընթերցողին կամ ունկնդիրին ուշադրութեան:

Այլ օրինակներ՝

- Դեղարանը բաց է ամեն օր, **ներառեալ կիրակի**:
- Բոլոր անասունները պատուաստուեցան, **ներառեալ ձիերը**:
- Ցուցահանդէսը պիտի տեւէ մինչեւ **մայիսի 8-ը ներառեալ**:
- Կարդացի մինչեւ **15-րդ էջը ներառեալ**:

Ակներել է, որ **Ներառեալ**-ը ձեռնարկ է **ի բաց առեալ**-ի հետեւողութեամբ (ներառել-բացառել) կամ լեզուական նոյն տրամաբանութեամբ, սա՛ տարբերութեամբ, որ **Ներառեալ**-ը հաւանաբար անելի կենսունակ է քան **ի բաց առեալ**-ը (որ շեշտուածօրէն գրքունակ է) եւ առանձին կը հակակշռէ Նախորդ հինգին կիրարկութիւնները: Ան իբրեւ անմիջական հոմանիշ ունի աշխարհաբար **ներառելով** գործիականը, ճիշտ ինչպէս **բացառեալ**-ը ունէր **բացառելով**-ը:

§239. Ներառեալ-ը իր կարգին ենթակայ է մնայուն սխալագրութեան, անհամեմատ անելի քան **ի բաց առեալ**-ը, քանի որ անելի մեծ յաճախականութեամբ կը կիրարկուի. եւ սխալը անշուշտ հոլովական է. օրինակ՝

- Արան սերտեց բոլոր **դասերը**՝ ներառեալ **թուաբանութիւնը**:
- Արան հետեւեցաւ բոլոր **դասերուն**՝ ներառեալ **թուաբանութեան**:
- Արան ձանձրացաւ բոլոր **դասերէն**՝ ներառեալ **թուաբանութենէն**:
- Արան մտահոգուած է բոլոր **դասերով**՝ ներառեալ¹ **թուաբանութեամբ**:

Առաջինէն բացի մնացեալ երեքը սխալ են. սակայն այս սխալները այնքա՛ն հեզասահ կը գործուին, նոյնիսկ վարժ գրիչներու կողմէ:

Ահա թէ ո՛ր է սխալը:

Բոլոր օրինակներուն մէջ **թուաբանութիւնը** մեքենաբար դրուած է այն նոյն հոլովով, որ ունի **դասերը** բառը, եւ ճիշտ այստեղ ալ կը կայանայ սխալը, քանի որ **թուաբանութիւն**-ին հոլովը կախեալ չէ **դասեր**-ին հոլովէն, այլ կախեալ է **ներառեալ**-ի պահանջած հոլովէն, որ հայցականն է, ճիշտ ինչպէս **ի բաց առեալ**-ի պահանջած հոլովն ալ հայցականն էր: Չմոռնանք, որ **ներառեալ**-ը գրաբարեան գործիականն է **ներառել** ներգործական բային, որ հայցական հոլով ուղիղ ինդիք կը պահանջէ. ուրեմն կը նշանակէ **ներառելով**, որ շատ անելի թելադրական, ինչպէս Նաեւ թելադրելի է. եւ հագիւ թէ այս վերջինին պարագային գործուէին հոլովական վերոնշեալ սխալները: Ուրեմն բերուած օրինակներուն չորսին մէջ ալ պէտք է ունենանք «**թուաբանութիւնը**»՝ ուղղական-հայցական: Բաղդատել Նաեւ՝ «Իսլամութիւնը սկսած է թափ առնել ներկայ աշխարհի մէջ՝ ներառեալ **Միջին Արեւելքի**», ուր պէտք է ունենանք **Միջին Արեւելքը**:

Նաեւ՝

- Սխալ՝ Նախարարը անդրադարձած է կովկասեան տաճկապետրուն, ներառեալ լեռնային Ղարաբաղի **խնդիրներուն**:
ճիշտը՝ ... Լեռնային Ղարաբաղի **խնդիրները**:
- Սխալ՝ Ես չեմ նեղուած որեւէ մէկէն, ներառեալ **Յովսէփէն**:
ճիշտը՝ ... ներառեալ **Յովսէփը**:

1. Կոպիտ կրկնաբանութիւն է **ներառեալ**-ին կից **Նաեւ** շաղկապի յաւելումը:

- Սխալ՝ Տարուած էր ազգային կեանքը յուզող **հարցերով**, ներառեալ գաղութային այլ **հոգերով**:
ճիշտը՝ ...գաղութային այլ **հոգեր**:

- Սխալ՝ Հօգօր զԷնքեր կը սպասենք մեր բարեկամներէն ու դաշնակիցներէն, ներառեալ **Գերմանիայէն**:
ճիշտը՝ ...ներառեալ **Գերմանիան**:

- Հրաւերը դրկուած է ամբողջ աշխարհին, ներառեալ **Հայաստանին**:
Հրաւերը դրկուած է ամբողջ աշխարհին, ներառեալ **Հայաստանը**:

Երբեմն բոլորովին անըմբռնելի է սխալագրողին ընտրած հոլովը, քանի ոչինչ կը թելադրէ զայն. օրինակ՝ «Կառավարութիւնը ամբողջ Անատոլուն պարպեց, ներառեալ բազում այն **քաղաքներէն**, որոնք շատ հեռու էին ռազմաճակատէն» («Սիոն», 2015, մայիս..., էջ 55): Մինչդէռ գրողը ամեն պատճառ ունէր՝ գաղափարներու զուգորդութեամբ ըսելու «**քաղաքները**», քանի որ «**Անատոլուն**» դրուած է հայցական հոլով:

Ահաւասիկ ճիշտ կիրարկութիւն մըն ալ. «Ձիհադականները այժմ արդէն կը թակեն Պաղտատի դռները՝ լարուած վիճակ ստեղծելով տարածաշրջանի երկիրներուն մէջ՝ **ներառեալ Թուրքիան, Իրանը, Քիւրդիստանը եւ արաբական երկիրները**»:

Ներառեալ-ը համարժէք է նաեւ ֆրանսերէն y compris եւ անգլերէն including բառերուն. ասոնք եւս, անկախ համադասուող միւս բառերու հոլովէն կամ պաշտօնէն, միշտ իբրեւ խնդիր կ'առնեն գոյականին ուղիղ ձեւը, որ կը համապատասխանէ հայերէնի ուղղական-հայցականին: Ուրեմն պետք չէ տարուիլ **ներառեալ**-ը կանխող միւս համադասութիւններէն՝ որոշելու համար **ներառեալ**-ի խնդիրին հոլովը. գոյականի պարագային ան միշտ ուղղական-հայցական է: Իսկ դերանուններու պարագային հայցական է: Կարելի է մտային որոշ վարժութիւններ ընել՝ փոխարինելով **ներառեալ**-ը աշխարհաբարեան **ներառելով** հոմանիշով, որ շատ աւելի դիւրին կառավարելի ու թելադրական է: Կարելի է մինչեւ անգամ հրաժարիլ գրաբարեան այս ձեւէն եւ կիրարկել միայն աշխարհաբարեանը:

§240. Երբ նախադասութեան ենթական եւ խնդիրները անձնական դերանուններ են, կը յառաջանան այն նոյն կացութիւնները, որոնց հանդիպեցանք վերը **ի բաց առեալ**-ի պարագային:

Այսպէս՝ ա) Երբ նախադասութեան ենթական եւ **ներառեալ** դերբայական խնդիրը տարբեր անձեր կամ առարկաներ են, ապա դերբայական խնդիր կը դառնայ **զիս, քեզ, զինք, զայն, մեզ, ձեզ, զիրենք, զանոնք** հայցականներէն մէկը. օրինակ՝

Ան կը հպարտանայ բոլորով՝ ներառեալ **զիս** (այսինքն՝ ներառելով նաեւ **զիս** կամ **քեզ, զայն, մեզ, ձեզ, զիրենք, զանոնք**):

1. Ընդունիք, որ շատ զորաւոր հակում ունիք ըսելով՝ «Ներառեալ ձեզմով», սակայն անհետք է պիտի ըսէի՞նք՝ «Ներառելով ձեզմով», – անշուշտ ո՛չ, սակայն չէ՞ որ **Ներառեալ** եւ **Ներառելով** նոյն բանն են: Այսուհանդերձ, տրուած ըլլալով, որ այս սխալագրութիւնը շատ լայն տարածում ունի արեւմտահայերէնի մէջ, իսկ արեւելահայերէնը իր կարգին բոլորովին զերծ չէ անկէ, բացառուած չէ, որ ժամանակի ընթացքին **Ներառեալ**-ը կորսնցնէ իր բառային իմաստը եւ դառնայ համադասական շաղկապ մը՝ համազօր **եւ**, **ևաեւ**, **ինչպէս** բառերուն, որոնց շաղկապած առարկայանիշ բառերը պարտին ունենալ նոյն հոլովը:

Մենք կը հպարտանանք բոլորով՝ ներառեալ **ձեզ**¹ (այսինքն՝ ներառելով նաեւ **ձեզ** կամ **քեզ**, **զինք**, **զայն**, **զիրենք**, **զանոնք**):

բ) Երբ նախադասութեան ենթական եւ նախադրութեան ինդիքը նոյն անձը կամ առարկան են, ապա նախադրութեան ինդիք կը դառնայ հայցական հոլով անդրադարձ դերանուն մը՝ **ինքզինքս**, **ինքզինքդ**, **ինքզինքքը**, **ինքզինքնիս**, **ինքզինքնիդ**, **ինքզինքնին**. յոգնակի թիւերու համար ազատ ենք կիրարկելու **մենք մեզ**, **դուք ձեզ**, **իրենք զիրենք** վերլուծական տարբերակները. օրինակ՝

- Դուն կը հպարտանաս բոլորով՝ ներառեալ **ինքզինքդ**:

- Մենք կը հպարտանանք բոլորով՝ ներառեալ **ինքզինքնիս** (կամ՝ **մենք մեզ**):

Ծանօթ.– Ասոնք դիւրին կառավարելի պարագաներ չեն, եւ նախընտրելի է հրաժարիլ **Ներառեալ**՝ ոչ-թելադիր ձեւէն ու կիրարկել **Ներառելով** աշխարհաբարեան շատ անելի թելադիր ձեւը:

ՈՏ ԵՒ ՈՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

*Քերականութիւնը կը միտի խօսքը ճիշտ կազմելու,
Ոճաբանութիւնը կը ձգտի զայն համոզիչ դարձնելու:*

§241. Արեւմտահայերէնը արդի գրողներու գրիչին տակ սկսած է հետզհետէ կորսնցնել իր երբեմնի փայլն ու հրապոյրը եւ կը ստանայ չուսուցուող կամ, լաւագոյն պարագային, թերի ուսուցուող լեզուի կարգավիճակը՝ վերածուելու համար գաւառական խօսուածքի մը, որ նախասահմանուած է առօրեայ հաղորդակցութեան նախնական միջոց մը ըլլալու, ենթակայ՝ անոր բոլոր աղաւաղումներուն, խեղճութեան եւ անշքութեան:

Սփիւռքահայ դպրոցներու մէջ ուսուցման թերացումը կ'ընդգրկէ լեզուի բոլոր ոլորտները անխտիր՝ հնչիւնաբանութիւնը, բառագիտութիւնը, ձեւաբանութիւնը, բայց մանաւանդ շարահիւսութիւնն ու ոճաբանութիւնը¹. շատ թերի կ'ուսուցուի շարահիւսութիւնը, իսկ ոճաբանութիւնը որեւէ ուսուցումի առարկայ չէ. թող որ զայն ուսուցելու ծառայող որեւէ ձեռնարկ ալ գոյութիւն չունի մեր մէջ: Հետագայ շարադրանքով պիտի փորձուի նախնական գոհացում մը տալ այդ մեծ բացին՝ մաղթելով, որ ուրիշներ աւելի հեռուն երթալու փորձեր ընեն այսուհետեւ:

§242. Ոճ-ը արդի ըմբռնումով կը նշանակէ մէկուն աշխատելու եւ արտադրելու ինքնուրոյնութիւնը կամ առանձնայատկութիւնը, այսինքն՝ ամբողջութիւնը այն անձնական՝ իւրայատուկ միջոցներուն եւ հնարքներուն, որոնց գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար կը դիմէ ամեն անհատ՝ զանազանուելով իր նմաններէն եւ ցուցաբերելով իր շնորհքն ու տաղանդը. ոճը տաղանդն իսկ է: Ծատ լայն հասկացութիւն է ոճը եւ ան կ'ընդգրկէ մարդկային գործունեութեան բոլոր ոլորտները անխտիր. կայ ուտելու ոճ մը, հագուելու ոճ մը, ապրելու եւ մեռնելու ոճ մը, այլեւ ստեղծագործելու ոճ մը եւ այլն: Այս բոլորը կը վերաբերին նաեւ լեզուին, մեզմէ իւրաքանչիւրի խօսքին, որ մշտանորոգ արարում մըն է,– որովհետեւ իւրաքանչիւր խօսք ուրոյն ստեղծագործութիւն է, որ անկրկնելի է թէ՛ անհատական եւ թէ՛ հաւաքական կեցութեան շղթային մէջ: Այս բնորոշումը առաջին նուագ կը թելադրէ, թէ ոճը բոլորովին ենթակայական՝ բնատուր յատկութիւն մըն է, որ անփոխանցելի ու անուսուցելի է: Ինչ որ ճիշտ է, եւ **մենք որեւէ արուեստագետի ոճը պիտի չսերտենք այստեղ:** Այսուհանդերձ, որքան ալ ենթակայական ըլլայ ան, ոճը ունի իր արհեստագիտական շերտն ալ եւ հարկատու է կարգ մը ուսանելի գիտելիքներու, որոնք, եթէ չպայմանաւորեն իսկ տաղանդը կամ ոճը, ապա կը կազմեն անոր հիմքը, նիւթական ատաղձը եւ պետք է նեցուկ կանգնին անոր, եւ որոնց բացակայութիւնը կամ անտեսումը մեծապէս կը նսեմացնէ ստեղծագործութիւնը: Առնենք օրինակ մը. կրկնաբանութենէ զերծ գրութիւն մը անհրաժեշտօրէն գեղեցիկ չէ, սակայն կրկնաբանութիւններով ծանրաբեռնուած լեզուն ոճականօրէն անպայման

1. «Նկատուած է, որ լեզուի մէջ ամենաչնչին շեղումը, լինի հնչիւնական, ձեւաբանական, շարահիւսական, բառապաշարի եւ կամ մի այլ՝ մեծ մասամբ բացասաբար է ազդում ոճի վրայ» (Վարագ Առաքելեան, «Տեղեկագիր Հայկ. ՍՍՌ գիտութիւնների ակադեմիայի», 1952, թիւ 2):

տկար է, խոցելի ու վանողական: Յետագայ բաժինին նպատակն է սերտել հայերենի պատմականօրեն ձեւաւորուած ոճաբանական ընդհանուր հնարաւորութիւնները, որոնք կ'օժանդակեն աւելի ողորկ, տպաւորիչ ու հրապուրիչ դարձնելու խօսողական ու գրողական արարքը՝ առանց ընդգրկելու խօսքի մասնաւոր տեսակները՝ ելոյթ, դասախօսութիւն, զեկուցում, զրոյց, պատում... Ինչպէս նաեւ գեղարուեստական ստեղծագործութեան ոճական անհատական իւրայատկութիւնները:

§243. Այս ընդհանուր գիտելիքներու ուսուցումն ու անդրադարձը պէտք է սկսիլ շատ կանուխէն՝ ընտիր հատուածներու մատուցումով եւ այն յարատել հսկողութեամբ, որ պէտք է բանեցուի իւրաքանչիւր անհատի կազմաւորումին ու արտայայտութեան վրայ, մասնաւորաբար, անշուշտ, դպրոցական մատղաշ տարիներուն՝ գրողական յոռի բարքերու սրբագրումով եւ ընտիր կաղապարներու աստիճանական ներարկումով դպրոցականներու արտայայտութեան մէջ: Իսկ աւարտական տարիներուն՝ ոճաբանութիւնը հետեւողականօրէն կ'ուսուցուի արդէն յատուկ դասագիրքի հիմամբ եւ համապատասխան պատրաստութիւնը ունեցող ուսուցիչի կողմէ: Սփիւռքահայերս զրկուած ենք նման պերճանքէ եւ կը գոհանանք քերականական տարրական գիտելիքներու փոխանցումով մը հոն, ուր կարելի կ'ըլլայ հայերէն ուսուցել, իսկ քերականութենէն աւելի անդին անցնելով՝ ոճաբանական նախնական հնարքներու անդրադառնալու առիթ իսկ չի ներկայանար, նաեւ տարրական ուղեցոյցի մը չգոյութեան պատճառով: Ստորեւ, աշխատութեան ներկայ բաժինով, համեստ փորձ մը կ'ընենք այդ բացը լրացնելու՝ վերացնելու գրողական թերիները մեր գրական լեզուէն, մասնաւորաբար՝ դպրոցական եւ հրապարակագրական մակարդակի վրայ. օգնել նաեւ սկսնակ գրողներուն, որ քերականօրէն ճիշտ գրելու մտահոգութեան կողքին՝ կրեն նաեւ գեղեցիկ ու արտայայտիչ գրելու հոգը:

§244. Անոնք, որոնք կ'ուզեն աւելի հեռու երթալ, կրնան դիմել հայրենի հեղինակներու աշխատութեանց (չհաշուած օտար հեղինակները), որոնք կ'ընդգրկեն այլազան դասագիրքեր՝ երկրորդականի թէ բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւններու յատուկ, ինչպէս նաեւ զանազան մենագրութիւններ, որոնց մէկ քանիին կարելի է վերահասու դառնալ այս աշխատութեան աւարտին դրուած ցանկէն, իսկ մնացեալին՝ համացանցի միջոցով:

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՇՓՈԹԵԼԻ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

§245. Խօսիլ կարենալու համար՝ խօսակիցները պարտին կիրարկել նոյն բառերը, եւ այդ բառերը պարտին ունենալ նոյն նշանակութիւնը խօսակիցներուն համար:

Կեանքի մէջ պարագան միշտ այս չէ, սակայն, միշտ գոյութիւն ունին շփոթներ աշխարհի բոլոր ժողովուրդներուն համար ալ:

Չայերէնը ունի բառային շփոթելի զոյգերու բաւական երկար ցանկ մը, ուր իրարու կը նմանին կամ զիրար կը յուշեն մերթ արմատական, մերթ արտասանական, մերթ իմաստային նմանութիւններ: Այս այլազան նմանութիւնները պատճառ կը դառնան, որ տարտամ ու շփոթ ընկալուին եւ սխալ կիրարկուին այդ բառերը: Եթէ նման շփոթներու գլխաւոր պատճառը ընդհանրապէս լեզուի անբաւարար իւրացումն է, միւս կողմէ ինդոյ առարկայ են այնպիսի զոյգեր, որոնց նմանաձայնութիւնը շփոթեցուցիչ է աւելի վարժ ու փորձառու գրողին համար եւս: Իսկ երբեմն ալ անոնց իմաստային տարբերութիւնը զգալիօրէն այնքան նուրբ է, որ աւելի խոր ուշադրութիւն ու լարում կը պահանջուի ամեն հայախօսէ:

Յիշեալներու կողքին արդի հայերէնի մէջ յառաջացած են նոյնարմատ այնպիսի զոյգեր կամ եռեակներ, որոնց բաղադրիչներու իմաստային տարբերութիւնը մթազնաձ է ու բացատրելի չէ այլեւս, – եթէ իրօք գոյութիւն ունեցած է ան, – ինչպէս՝ **արժանի-արժանաւոր, ապաստան-ապաստարան-ապաստանարան, արքունի-արքունական, բաւական-բաւականին, դժուար-դժուարին, դիմակալել-դիմակայել, երեւի-երեւնալ, հայրենի-հայրենական, հիմնել-հիմնարկել, հեռու-հեռաւոր, հնարք-հնարանք, մօտ-մօտիկ, նկար-պատկեր, (ստոր)ստորացուցիչ-(ստորին)ստորնացուցիչ, վերնագիր-խորագիր, վիրաւոր-վիրաւորեալ, տարածք-տարածութիւն, տափակ-տափարակ, տէրունի-տէրունական, տպել-տպագրել ու տպիչ-տպագրիչ, քանակ-քանակութիւն** եւ այլն: Եւ վերջապէս կը գտնենք այնպիսի զոյգեր, որոնք կը տարբերին միայն բառավերջի -**ունք** ածանցով, որ յատուկ է ընդհանրապէս արեւելահայ տարբերակին. օրինակ՝ **զբաղում-զբաղմունք, զգացում-զգացմունք, համոզում-համոզմունք, յուզում-յուզմունք, վերաբերում-վերաբերմունք** եւ այլն եւ որոնք իսկական բեռ մըն են արեւմտահայերէնի ուսերուն. այս վերջիններէն յստակօրէն կը զանազանենք **ուսմունք, սխալմունք, սկզբունք** եւ այլն, որոնք բառային լիարժէք միաւորներ են եւ որոնց այլընտրանք չունինք:

Ստորեւ կը փորձուի ի մի բերել շփոթի տեղի տուող փունջ մը ընթացիկ բառեր, որոնք մեր դատողութեամբ ամենամեծ յաճախականութիւնը ունին արդի մամուլին, ինչպէս նաեւ գրաւոր ու բանաւոր հայերէնի այլազան կիրարկութեանց մէջ: Մաղթելի է, որ հետագային կարելի դառնայ մեր լեզուն կիրարկողներու տրամադրութեան տակ դնել աւելի ծաւալուն ու ամբողջական աշխատութիւն մը:

*** Ազատել-ազատագրել-փրկել**

Կ'ազատենք կամ կ'ազատինք որեւէ վտանգէ, կալանքէ, կաշկանդումէ, գերութենէ, բանտէ եւ այլնէ: Իսկ ազատագրելը, որ նոյն ազատելն է, տեղի կ'ունենայ շնորհիւ անդու պայքարի, կռիւներու ու պատերազմի: Ասոնք մերթ նոյնանիշ են, օրինակ՝ ազատիլ կամ ազատագրուիլ օտարի լուծէն. սակայն ազատիլ, բայց ոչ՝ ազատագրուիլ փորձանքէ, ինչպէս նաեւ ազատագրել, բայց ոչ ազատել, հայրենի հողը:

Ազատել եւ **փրկել** իրենց կարգին հոմանիշ են, տեղին համեմատ՝ նոյնանիշ, սա՛ տարբերութեամբ, որ աշխարհաբարը աւելի ընտելացած է առաջինին, մինչ **փրկել**-ը որոշ չափով գրքունակ է: Միւս կողմէ՝ **ազատել**-ը կ'ակնարկէ շատ աւելի առօրեայ կենցաղային կացութիւններէ զերծ մնալու իրողութեան, ինչպէս՝ հոգէ, պարտքէ, ցաւէ, փորձանքէ, ծուղակէ, բանտէ, մտահոգութենէ եւ այլնէ, մինչ **փրկել**-ը կ'ակնարկէ մասնաւորաբար կեանքին ու հոգիին եւ բարոյական այլ արժէքներու սպառնացող գործօններէ եւ երեւոյթներէ զերծ մնալուն. մեր հոգեւոր գրականութիւնը շատ յստակ կը ցուցնէ այս իրողութիւնը. «Յա՛յր մեր... փրկեա՛ զմեզ ի **չարէ**», «Փրկեա՛ զանձինս ի **փորձանաց**, ի խաւարի շրջող **դիւաց**», «Փրկիչ բոլորից, փութա՛ զիս փրկել (ի) փորձութեանց **մեղաց**», «Մարդասէր Աստուած... ի **մեղաց** փրկեա՛, ի **չարեաց** ազատեա՛»¹, «Աստուած՝ հարցն մերոց, փրկեա՛ զիս ի փորձանացն **պոռնկութեան**» (Վարք հարանց) եւ այլն: Աստուած փրկիչ է, ազատող չէ: Աշխարհաբարը եւ աշխարհաբարեան բարքերը հետզհետէ այս զանազանութիւնը նսեմացուցած են, այսուհանդերձ տակաւին որոշ սահման մը կայ երկուքին միջեւ. հաւանաբար ոչ ոք պիտի ուզէր ըսել «Մուկը փրկուեցաւ ծուղակէն» կամ «Գառնուկը փրկեցինք գայլի երախէն», – փոխանակ ըսելու՝ **մուկը ազատեցաւ, գառնուկը ազատեցինք**, մինչ **փրկել**-ը հեզասահօրէն պիտի առնչենք **պատիւին, կեանքին, հոգիին, դժոխքի կրակին** եւ այլնի:

1. Այստեղ **փրկեա՛** եւ **ազատեա՛** այլազանութեան համար չեն գործածուած միայն. շարականագիրը զանազանութիւն մը դրած է **մեղք** եւ **չարք** հասկացութեանց տարողութեանց միջեւ, ուր շատ աւելի ծանր կը կշռէ մեղքը, քան զինք շրջապատող չարքերը:

*** Ազգային-ազգայնական-ազգայնամուլ-ազգանուէր**

Իբրեւ անական՝ **ազգային** կը նշանակէ տուեալ ազգին կամ ժողովուրդին յատուկ, վերաբերող, պատկանող. օրինակ՝ ազգային հաստատութիւն, ազգային վարժարան, ազգային նկարագիր: Իբրեւ գոյական՝ կը նշանակէ ազգին գործերով զբաղող, ազգային պարտաւորութիւններ ստանձնող անհատ: **Ազգայնական** կը նշանակէ սեփական ազգը եւ ազգային շահերը մնացեալ բոլորէն վեր ու գերադաս համարող. կը համապատասխանէ արեւմտեան nationaliste եզրին: **Ազգայնամուլը** թունդ, մոլեռանդ ազգայնականն է. որ կրնայ մինչեւ ազգային թշնամութիւն հրահրել ուրիշ ազգերու հանդէպ. կը համապատասխանէ արեւմտեան լեզուներու chauviniste-ին: Իսկ իր ազգին շահերուն ու բարօրութեան անձնուրացօրէն ու անշահախնդիր ծառայողը կը կոչենք **ազգանուէր**:

*** Աճիլ ու բազմանալ**

– «Յայաստանում վարակման դեպքերը **աճել են**» (Հ1):

Դեպքերու համար բնորոշ չէ այս կիրարկութիւնը. դեպքերը՝ **կը բազմանան**, չէ՛ն աճիր: Մալխասեանի մեծաթիւ մեկնութեանց առաջին չորսը **աճիլ** բայը կը սահմանեն՝

- Աւելի մեծ ծաւալ ստանալ
- Առաջ գալ, զարգանալ (բոյսի եւ անասունի համար)
- Աւելանալ, մեծանալ (օրինակ՝ լուսինի չափը)
- Ծանրութիւնը աւելանալ

Ինչպէս կը նկատենք միաւորներու բազմացումի չեն ակնարկեր այս մեկնութիւնները, այլ նոյն առարկայի ծաւալին, հասակին կամ քարշի յաւելումին:

Երբ Աստուած միացուց Ադամս ու Եւան՝ «ի մարմին մի», ըսաւ անոնց.

-Աճեցէ՛ք եւ բազմացարո՛ւք:

Եւ Աստուած կրկնաբանութիւն չըրաւ, վասնզի **աճիլ** եւ **բազմանալ** տարբեր են: Եթէ **աճիլ**-ը թուային հասկացութիւն ըլլար, ապա անոր կից պիտի չըսէր՝ **բազմացարո՛ւք**. այս վերջինն է, որ կ'ակնարկէ թուային յաւելումի:

Աճիլ-ը կը վերաբերէր այդ նորակազմ ընտանիքի՝ իբրեւ **մէ՛կ** միաւորի, մեծնալուն, ճիւղաւորուելուն, բազմանդամ դառնալուն, ծառի մը պէս, որուն արմատները կը բազմանան ու կը խորանան, նոր ճիւղեր կ'արձակէ, ու կը խտանան անոր սաղարթները,– բայց եւ այնպէս ան կը մնայ մէ՛կ հաւաքական միաւոր՝ մէ՛կ ծառ: Մինչ **բազմացարո՛ւք**-ը պիտի վերաբերէր թուային վերարտադրութեան, յաւելումի, զաւակներուն՝ իրենց կարգին նոր ընտանիքներ կազմելուն:

Նոյն ծառին համար եթէ ըսեմ **բազմացաւ**, ապա կը նշանակէ մէկէ աւելի ծառերու վերածուեցաւ: Այս բազմացումը կրնայ տեղի ունենալ անոր պտուղներուն հողի մէջ ծլումով, կամ ճիւղերուն տնկումով, կամ արմատներու հողէն դուրս գալովն ու ոստեր արձակելովը:

Մինչ **ծառերը աճեցան**, կը նշանակէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը նոր ու խոր արմատներ տուաւ, նոր ճիւղեր արձակեց, նոր սաղարթներով օժտուեցաւ, սակայն այս բոլորը ծառերուն թիւը չեն փոխեր:

Վերադառնալով վարակին...

Վարակը, այո, կրնայ սկզբնական վիճակին բաղդատած՝ հետագային աւելի բարդ կացութիւններ ստեղծել վարակեալ անձին կամ որեւէ մարմինի մէջ, սա անոր զարգացումն է, խորացումն է, բարդացումն է պարզապէս, թող ըլլայ՝ աճը կամ աճումը: Սակայն այս երեւոյթին չէ որ կ'ակնարկէ մեր ընտրած օրինակը:

Ան կ'ակնարկե,- ի մտի ունի,- իրենց մեջ վարակ ստացող անձերու կամ մարմիններու բազմացումին, թուային յաւելումին, յառաջացումին նոր «պացիենտ»-ներու, ինչպէս պիտի ըսեր իմ մաքրամոլ բարեկամս՝ Մակար Գաղիացին:

Անշուշտ շատ նուրբ է այս զանազանումը, ուստի անխուսափելի են շփոթումի պարագաները եւ հաւանաբար ոչ-այպանելի, բայց միւս կողմէ՝ պէտք է անոնք ըմբռնելի ու թօթափելի դառնան...

Երբ ցոյցի մասնակիցներուն վրայ կ'աւելնան նորերը, այդ ցոյցը կ'աճի՞, թէ՞ կը բազմանայ,- ան **կ'աճի**, պզտիկը կը մեծնայ, տկարը կը զօրանայ, կ'աւելնայ աղմուկն ալ, ուստի որակ կը ստանայ ան:

Բայց... ցուցարարները **կը բազմանան**... հինգը տասը կ'ըլլայ, տասն՝ հարիւր, հարիւրը՝ հազար եւ այլն:

Իսկ ո՞ր բառով պիտի բնորոշենք ցուցարարներուն **թիւը**, - ան անեցա՞մ, թէ՞ բազմացաւ: Շատ պարզ է, ցուցարարներուն **թիւը անեցաւ**, որ է մեծցաւ, ուճացաւ:

Երբ Թորոսը իր երկու զաւակներուն վրայ կ'ունենայ երկու եւս՝

-Թորոսին ընտանիքը **կ'աճի**:

-Մինչ անոր զաւակները **կը բազմանան**:

Նոյնհետայն կը բազմանան նաեւ... **վարակման դէպքերը**, որ կը նշանակէ վարակ ստացողները, վարակ կրողները, որոնք հինգ էին ու դարձան տասը, ապա դարձան հարիւր, հազար եւ այլն: Անոնք չեն աճիր, վիճակագրութիւնները անոնց աճին չեն ակնարկեր, այլ թիւին:

Բայց ահա կարելի է ըսել նաեւ **համավարակը անեցաւ**, - որ այս պարագային կը նշանակէ ծաւալեցաւ, «ճոխացաւ», ընդարձակեց իր տիրոյթը եւ նոր զոհեր խլեց:

Աճիլ բային ամենամօտիկ հոմանիշը **ուճանալ**-ն է, ասոնք գրեթէ նոյնանիշ են: Ասոնց կը յարի **բարգաւաճիլ** բայը, որ նոյնին աւելի ճոխութեամբ օժտումն է: Արդէն յաճախ միատեղ կը գործածենք ասոնք՝ իրբեւ նոյն հասկացութեան սաստկականը. օրինակ կ'ըսենք՝ **անեցաւ եւ ուճացաւ** կամ **անեցաւ ու բարգաւաճեցաւ** եւ այլն:

*** Այլասերութիւն-այլասիրութիւն**

Այլասերութիւն-ը ստուգաբանօրէն կը նշանակէ դաւաճանութիւն իր ծագումին, սերումին, թօթափում մարդկային տոհմիկ ու ազնիւ յատկութիւններու, բարոյական փճացում, ապականութիւն: Մինչ **այլասիրութիւն**-ը բոլորովին դրական հասկացութիւն է. ի գին սեփական անձի ու շահի անտեսման՝ ուրիշներու հոգերուն ու ցաւերուն

մասնակից դառնալու, զանոնք ամոքելու անշահախնդիր ձգտումն ու պատրաստակամութիւնը: Հականիշն է **եսասիրութիւն**-ը:

Ունինք նոր կազմուած **այլասեռութիւն** բառը, որ սեփական սեռը փոխելով՝ հակառակ սեռի որդեգրումն է, սեռափոխութիւն, որ կապ չունի նախորդներուն հետ:

* Անակնկալ գալ-անակնկալի գալ

Առաջինը կը նշանակէ անսպասելիօրէն գալ, մինչ երկրորդը կը նշանակէ կրել որեւէ անակնկալ արարքի մը կամ երեւոյթի մը հետեւանքները. օրինակ՝ «Երկարամեայ բացակայութենէ ետք Անառակ որդին անակնկալօրէն եկաւ հօրենական տունը, իսկ հայրը զայն տեսնելով անակնկալի եկաւ»:

* Անզգայ-անզգամ

Անզգայ է ան, որ ի վիճակի չէ **Ֆիզիքապէս** զգալու, որուն զգայարանները բթացած են. պատճառները կրնան այլազան ըլլալ՝ մարմնական խեղութիւն մը, թմրեցուցիչի գործածութիւն, ցրտահարութիւն, զգայազերծում (anesthésie) եւ այլն. անտարբեր, ուշագնաց, ընդհուպ՝ մեռած, անշնչացած: **Անզգամութիւնը բարոյական** յատկանիշ մըն է, որ կը կայանայ կենցաղավարական կացութիւնները չըմբռնելու, ընկերային ու բարոյական կարգերու ու պարտաւորութիւններու հանդէպ անտարբեր մնալու մէջ. չար, երես առած, անպատկառ, անառակ իմաստով:

* Անհարկի-առհարկի

Ասոնք որոշ չափով հականիշներ են:

Անհարկի կը նշանակէ անտեղի, ի զուր, անելորդ տեղը, անարդարանալի. օրինակ՝ «անհարկի վիճաբանութեանց տեղիք տալ»: Կը նշանակէ նաեւ անպարկեշտ, անպատշաճ. օրինակ՝ «Հոս, հոս, սրտիս մէջն ես, գաղտնի, խորունկ, անհարկի աչքերէ ծածուկ տեղն ես դուն» (ԳԶ, «Կարծեմ թէ»):

Առհարկի կը նշանակէ հարկէ մղուած, հարկի բերումով, ստիպումով, ճարահատ, անհրաժեշտաբար. օրինակ՝ «Տունս առհարկի գրաւի դրած եւ ստորագրած եմ պարտամուրհակները»:

* Անմիջական-անմիջապէս

Սկսելու համար ըսենք, որ ասոնցմէ առաջինը ածական է, ուրեմն՝ ան կը կիրարկուի իբրեւ գոյականական լրացում միայն, իսկ երկրորդը՝ մակբայ, ուրեմն՝ կը կիրարկուի իբրեւ բայական լրացում միայն: Այսուհանդերձ շփման եզրեր ալ ունին անոնք, քանի կարելի է գրեթէ նոյն միտքը արտայայտել թէ՛ մէկով, թէ՛ միւսով. օրինակ՝

- Առաջարկին անմիջական պատասխան մը տուաւ:

- Առաջարկին անմիջապէս պատասխանեց:

Երբ աչքի առաջ ունենանք **անմիջական** ածականի կիրարկությունները, օրինակ՝ անմիջական պատասխան, կապ, անմիջական լուծում, անմիջական կարգադրություն, անմիջական մեկնում, անմիջական անյայտացում, անմիջական հարուած եւ այլն, ապա կը նկատենք, որ բերուած որոշեալները ընդհանրապէս բայանուններ են, եւ մաքուր առարկայանիշ գոյականին այնքան ալ չի յարմարիր այս ածականը:

Բերուած նախադասութիւնները կ'ակնարկեն անընդմիջաբար ու անմիջնորդաբար, իսկոյն, ուղղակի, որոշ չափով անակնկալ տեղի ունեցող արարքներու:

Իր ածականական կիրարկութեանց մէջ **անմիջական** կը նշանակէ նաեւ ուղղամիտ, պարզունակ, սրտաբուխ. օրինակ՝ անմիջական վերաբերում, անմիջական խօսքեր, արտայայտութիւն եւ այլն: Ան կը նշանակէ նաեւ առաջնահերթ, անյետաձգելի. օրինակ՝ անմիջական կարիք, անմիջական լուծում, անմիջական կարգադրութիւն, անմիջական հոգեր եւ այլն: Այլեւ՝ մօտիկ, կից, ձեռնտու, մատչելի. օրինակ՝ անմիջական խօսակից, ուղեկից, օգնութիւն եւ այլն:

Անմիջապէս-ը միայն ժամանակական հասկացութիւն է եւ որեւէ որակական գնահատանք չի բովանդակեր. եթէ «անմիջական պատախանը» ինչ-որ չափով ոչ-գոհացուցիչ, չմտածուած, չղկուած, ժամանակաւոր լուծումն է, ապա «անմիջապէս պատասխանել»-ը ցուցանիշ է միայն արագութեան, պատրաստակամութեան, բարիկամեցողութեան:

*** Անյայտ-անհետ**

Անյայտ է ամեն բան՝ անձ, իր, երեւոյթ, որ անծանօթ է, չէ ճանչցուած, չէ ըմբռնուած. օրինակ՝ անյայտ այցելու, անյայտ ճամբայ, անյայտ նշաններ: Այլեւ ան, որ որեւէ բանով անուանի կամ յիշատակելի չէ, զատորոշելի չէ իր նմաններէն. սովորական ու հասարակ է. օրինակ՝ անյայտ զինուոր, անյայտ բանուոր, անյայտ նախնիներ: Անյայտ է նաեւ ամեն ինչ որ լոյս աշխարհ չի գար, չի յայտնաբերուիր, թաքնուած ու ծածուկ կը մնայ. օրինակ՝ անյայտ զգացումներ, անյայտ ձգտումներ, անյայտ ակնկալութիւններ, անյայտ ուժեր եւ այլն: Անյայտ կը կոչուի նաեւ թուաբանութեան մէջ այն անծանօթ քանակութիւնը, որ սովորաբար x կամ մէկ այլ տառով կը բնորոշուի եւ որուն պէտք է գտնել թուային արժէքը. օրինակ՝ $2x + 4 = 0$, $x + 2y = 7$:

Իսկ **անհետ** է ամեն բան, որ կը հեռանայ, կը վերնայ, կը կորսուի՝ առանց որեւէ հետք ձգելու իր ետին. օրինակ՝ «Ձիւնը անհետ չբացաւ զարնան առաջին շողերուն հետ»: «Աբսորականները անհետ դարձան հիւսիսի սառնամանիք- ներուն մէջ»: «Աբովեան անհետ կորսուեցաւ 1848-ի առաւօտ մը»: «Բնիկները անհետ բնաջնջուեցան եկուորներուն կողմէ»: Անհետ կը նշանակէ նաեւ որեւէ հետք չկրող՝ միօրինակ, միապաղաղ.

օրինակ՝ ջրային անհետ տարածություն, անհետ անապատ, անհետ ճանապարհ եւ այլն:

* Անսովոր-արտասովոր

Ասոնք շատ մերձանիշ ածականներ են, այն աստիճան, որ Ակադեմիայի քառահատորը չի վարանիր գրել՝ **անսովոր=արտասովոր**: Բայց եւ այնպէս ասոնց միջեւ կայ իմաստային շատ նուրբ տարբերություն մը, որ առօրեայ բանաւոր խօսքի մէջ կրնայ անտեսուիլ. ահաւասիկ՝ **անսովոր**-ը կը բնորոշէ սովորականէն բոլորովին դուրս, շատ տարբերող կամ շատ քիչ յաճախականութիւն ունեցող երեւոյթ մը կամ իրողութիւն մը, մինչդեռ **արտասովոր**-ին մէջ այդ շեղումը ակելի մեղմ է: **Անսովոր**-ը կրնայ գայթակղեցնել, մինչ **արտասովոր**-ը կրնայ որոշ շփոթ կամ վերապահութիւն յառաջացնել, սակայն կը դիտուի ակելի հաշտ աչքով եւ ի վերջոյ ան կրնայ ընդունուիլ եւ կրնայ մաս կազմել մեր բարբերուն, ինչ որ պարագան չէ **անսովոր**-ին, որ կը մնայ մերժելի ու վանողական: Օրինակ՝

- Դրացիին տունէն ելելուտքի անսովոր աղմուկներ կը լսուին:

- Երկրաշարժի ցնցումներուն կ'ընկերանային արտասովոր աղմուկներ:

Ուրեմն, եթէ **անսովոր**-ը **սովորական**-ին ժխտումն է, ապա **արտասովոր**-ը **սովորական**-էն շեղում մըն է միայն, որ կը պահէ անոր հիմնական յատկանիշերը: Այս վերջինին նոյնանիշ կարելի է նկատել **տարօրինակ**-ը, որ իր կարգին **օրինակելի**-էն, **տիպար**-էն, **սովորական**-էն շեղում մըն է՝ առանց ըլլալու անոր ժխտումը:

* Անցնիլ-անցընել

Ասոնք նոյն բային երկու տարբեր սեռերն են՝ չեզոքը եւ անցողականը, կամ պատճառականը: Մեր բոլոր պատճառական բայերուն մէջ միակն է, որ արդի արեւմտահայերէնի մէջ կը կրէ ը ձայնաւորը: Այս կանոնակարգումը սկսած է Այտընեանով ու շարունակուած է այնուհետեւ: Այսպէս է, որովհետեւ առանց այդ ը-ին պիտի նոյնանային ու շփոթուէին հետեւեալ բայաձեւերը՝ **կ'անցնէի-կ'անցընէի, պիտի անցնէի-պիտի անցընէի, անցնէի-անցընէի, անցնող-անցընող, անցնելէն-անցընելէն, անցնելիք-անցընելիք, անցնելու-անցընելու, (չէի) անցներ-(չէի) անցըներ, պիտի չանցնէի-պիտի չանցընէի, չանցնէի-չանցընէի, չանցնող-չանցընող, չանցնելէն-չանցընելէն, չանցնելիք-չանցընելիք, չանցնելու-չանցընելու**:

* Անօրինակ-անօրինական

Անօրինակ կը նշանակէ իր նմանը, իր օրինակը չունեցող, անսովոր, եզակի: Ըստ ինքեան՝ չեզոք հասկացութիւն մըն է, որ իր իմաստը կը ստանայ անօրինակ նկատուող առարկայի բնոյթէն, անոր կրած յատկանիշէն, որ կրնայ ըլլալ դրական կամ բացասական: Կը նշանակէ նաեւ անսխալընթաց. օրինակ՝ անօրինակ զոհողութիւն, անօրինակ քաջութիւն եւ այլն, բայց կարելի է ըսել նաեւ անօրինակ ոճիր, անօրինակ յանցագործութիւն եւ այլն: **Անօրինական** կը նշանակէ ոչ-օրինական,

օրենքի՝ օրենքով չթոյլատրուած, ընդունելի սահմաններէն դուրս, անընդունելի, անիրաւացի, ապօրինի. հականիշն է՝ **օրինական**:

*** Աշխարհ-աշխար**

Այս գոյգին առաջին եզրը, որ հասարակ գոյական մըն է՝ անկախ կիրարկութեամբ, որեւէ գաղտնիք չունի արեւմտահայուն համար: Քիչ մը տարբեր է պարագան երկրորդին՝ **աշխար**-ին, որ նախ եւ առաջ անկախ միաւոր մը չէ, ուրեմն իր այս կառոյցով հանդէս գալ չի կրնար: Գրաբարի մէջ ան անկախ բառ էր եւ կը նշանակէր «կոծ, ողբ, լալիւն, ճիչ, կական, սուգ, ցաւ» («Նոր հայկագեան»), օրինակ՝ «Բարձին զՍտեփաննոս եւ արարին **աշխար** մեծ ի վերայ Նորա» (անդ), նաեւ՝ «**լացուկոծ, ողբ, սուգ, բարձրածայն լաց, վայնասուն**» (Ռուբէն Ղազարեան, «Գրաբարի բառարան»): Աշխարհաբարի մէջ ան հանդէս կու գայ միայն բաղադրեալ ձեւով՝ **աշխար-ել** (հազուագիւտ), **աշխար-ահեծ** (հազուագիւտ), **աշխար-անք, ապ-աշխար-ել, ապ-աշխար-անք, ապ-աշխար-ութիւն** եւ այլն:

*** Աչքառու-աչառու**

Աչքառու (կամ **ակնառու**) կը նշանակէ աչքի զարնող, գրաւիչ, հրապուրիչ, վայելլուչ, ուշագրաւ, նշանաւոր. մինչ **աչառու** կը նշանակէ կողմնապահ, կողմնակալ, անարդարամիտ, խտրութիւն դնող, զատողութիւն ընող, անհաւասար, անարդար դատող: Այս վերջին անակնկալի հականիշն է **անաչառ**, որ կը նշանակէ անկողմնապահ, արդարամիտ:

*** Ապուշութիւն-ապշութիւն**

Ապուշութիւն-ը ապուշ ըլլալու թերութիւնն է, ապուշ վերաբերումի ու վարմունքի ցուցադրութիւն, անզարգացածութեան դրսեւորում, որ մնայուն ըլլալու նկարագիր ունի: Մինչ **ապշութիւնը** ժամանակաւոր երեւոյթ է, որ կը յառաջանայ խոր անակնկալի մը դիմագրաւումէն, սաստիկ զարմացումէ, շշմումէ, բարոյական ցնցումէ:

*** Առանձին-առանձին**

Առանձին կը նշանակէ միակ, մենաւոր, նմաններէ անջատ, խումբէ հեռու. օրինակ՝ առանձին քալել, առանձին ապրիլ, առանձին ուտել: **Առանձինն** կը նշանակէ միակը, առանց ուրիշին, իր սեփական միջոցներովը: Օրինակ՝ «Հիւանդը նրբանցքին մէջ՝ ա) **առանձին** կը քալէ», այսինքն՝ իր հետ ուրիշ քալող չկայ, իրեն ընկերացող չունի. իսկ՝ բ) **առանձինն** կը քալէ, այսինքն՝ կը քալէ առանց ուրիշի օժանդակութեան, աջակցութեան, նեցուկին, որ իր կարգին կը նշանակէ՝ ինքնաբաւ է, ապաքինած է եւ այլն: Այնպէս ալ՝ Մեր տղան՝ ա) առանձին կը սերտէ. այսինքն՝ սերտած պահուն ոչ ոք կայ քովը. բ) առանձինն կը սերտէ. սերտելու համար՝ ուրիշին օժանդակութեան կարիք չունի, ինքնաբաւ է:

Այս վերջինին համապատասխան եզակի առաջին եւ երկրորդ դեմքերը կ'ըլլան **առանձինս** եւ **առանձինդ**: Իսկ յոգնակի դեմքերուն համար նմանապէս կ'ըսենք **առանձինս**. օրինակ՝ Մենք առանձինս պիտի լուծենք

այս հարցը (առանց ուրիշի մասնակցութեան կամ միջամտութեան):

*** Առաջանալ եւ յառաջանալ**

Չաւասարապէս կը նշանակեն՝ ա) դէպի առաջ ընթանալ, փոխաբերաբար՝ յառաջդիմել, զարգանալ, առաջնային դիրքերու հասնիլ. բ) ծնունդ առնել, ծագիլ:

Առաջինը կը գտնենք արեւելահայ բառարաններուն մէջ. իսկ երկրորդը՝ արեւմտահայ, եւ նոյնն է գրաբարի մէջ¹, ուր ան կը կրէր նոյն իմաստները:

Ներկայիս, երբ արեւելահայերէնի ազդեցութիւնը հետզհետէ աւելի զգալի կը դառնայ արեւմտահայերէնին վրայ, կարգ մը արեւմտահայ գրողներ կը հետեւին արեւելահայ տարբերակին՝ լքելով **յառաջանալ**-ը: Ուրիշներ կը ջանան տնտեսել երկու տարբերակները. առաջինը յատկացնելով «առաջ երթալու» գաղափարին, իսկ ասոր փոխաբերական իմաստին եւ ծնունդ տալու՝ բ. իմաստին յատկացնելով **յառաջանալ**-ը:

Այս զանազանութիւնը պերճանք մըն է, այլեւ մտային աւելորդ բեռ մը,– կը կարծենք,– եւ թելադրելի է գոհանալ «յառաջանալ» ձեւով՝ արտայայտելու համար բոլոր՝ ա. եւ բ. իմաստները հաւասարապէս:

*** Առաջուան-վաղեմի-երբեմնի**

Այս երեքին միջեւ ժամանակագրական յստակ կարգ մը գոյութիւն չունի եւ անոնք դիւրաւ փոխարինելի են իրարմով. ինչ որ **առաջուան** է, կրնայ վերջին հաշուով նաեւ **վաղեմի** ըլլալ, իսկ ինչ որ վաղեմի է, կրնայ նաեւ **երբեմնի** ըլլալ: Լեզուն, որ է մարդկային միտքը, ընդհանրապէս կը խրտչի ծայրայեղ նրբութիւններէ: Փորձենք այսուհանդերձ նշել իւրաքանչիւրին գոնէ մէկ առանձնայատկութիւնը:

Առաջուան-ը ծագումով նախադրութիւն է, որուն սեռական հոլովը ունի ածականական յատկութիւն եւ կը կիրարկուի իբրեւ որոշիչ այլազան գոյականներու: Ըստ իմաստի՝ ան կը հակադրուի **ներկայ**-ին եւ **հիմակուան**-ին: Ուրեմն ինչ որ անմիջական ներկային կամ հիմակուան չի պատկանիր՝ առաջուան է՝ ընդհանրապէս խօսողին յիշողութեան եւ ծանօթութեան ծիրէն ներս. օրինակ՝ «Առաջուան ամուսինը աւելի խանդակաթ էր», «Առաջուան հացերուն բոյրէն կը կշտանայինք», «Առաջուան հարսերուն ձայնը չէր լսուեր»:

Վաղեմի-ն իր **վաղ** արմատին բերումով կը շեշտէ առարկային ունեցած հնութիւնը. օրինակ՝ վաղեմի բարեկամներ կամ բարեկամութիւն, վաղեմի յիշատակներ, խոստումներ, վաղեմի դաշինք կամ թշնամութիւն, վաղեմի գրոյցներ:

Երբեմնի ածականին յատուկ է անորոշութեան երանգ մը, որ գոյութիւն ունի **երբեմն** մակբային մէջ եւս: Խօսողը կարծես չի յաջողիր ժամանակին մէջ դիւրաւ գետեղել խնդրոյ առարկայ հասկացութիւնը. օրինակ՝

1. Գրաբարը ունէր **յառաջել** եւ **յառաջիլ** պարզ տարբերակները եւս:

«Աչքերուն երբեմնի կրակը», «Երբեմնի ճոխութիւնը չբացաւ», «Երբեմնի լաւատեսութիւնդ չունիս այլեւս»: Ան ունի ուրիշ երանգ մըն ալ, որ անցեալի դրական, հաճելի ու ցանկալի,– իսկ հիմա արդէն ակիստասանքով ոգեկոչուող,– յուշի մը թելադրանքն է. օրինակ՝ «Ո՞ր մնացին երբեմնի շողշողուն խոստումներդ, նուիրումդ ու եռանդդ»: «Ո՞ր են մեր երբեմնի անկեղծ գործիչները»:

Տեսել ստորեւ նաեւ **Նախորդ, Նախկին, Նախնի**:

*** Առողջական-առողջապահական-առողջարար**

Առողջական-ը սահմանափակ հասկացութիւն է եւ կը վերաբերի անհատական ծիրին. մարդ կրնայ ունենալ (կամ չունենալ) առողջական հարցեր, ինչպէս գերճնշումը, սրտանօթային անբաւարարութիւնը, ստամոքսային խիթեր եւ վերջապէս ֆիզիքական այն հազարումէկ տաղտուկները, որոնք յատուկ են մարդ արարածին, մասնաւորաբար չափահասին եւ... մանաւանդ զառամին: **Առողջապահական**-ը շատ ակնթարծակ ու ընդհանրական հասկացութիւն է, որ առանց անտեսելու անհատները՝ կը վերաբերի հանրութեան կամ հաւաքականութեան մը առողջութեան պահպանումի կանխագոյշական ընդհանուր միջոցառումներու բնոյթին. եւ ի զուր չէ, որ համապատասխան նախարարութիւնը կը կոչուի **առողջապահութեան** կամ **առողջապահական** նախարարութիւն եւ ոչ թէ **առողջական** նախարարութիւն, որովհետեւ այդ նախարարութեան նախաձեռնութիւնները կ'ընդգրկեն ամբողջ ժողովուրդի մը առողջութեան պահպանումն ու բարելաւումը: Առողջապահութեան ծիրէն ներս կը մտնեն հիւանդանոցային համակարգը, դեղորայքի արտադրութիւնն ու ներածումը, համաճարակներու դէմ կանխագոյշական պատուաստումները եւ այլն:

Առողջապահական ծիրէն ներս կը մտնեն նաեւ այն բոլոր կանխարգելիչ միջոցառումները, որոնց կը դիմենք անհատական կեանքի մէջ. օրինակ՝ կլիմային թելադրած զգեստաւորումը, ըստ տարիքի կարիքներու սննդառութիւնը, համաճարակներու կամ այլազան հիւանդութեանց դէմ պատուաստները, տարրալուծարանային կանոնաւոր քննութիւնները, սրտաբանին, ատամնաբուծին, ակնաբուծին եւ այլ մասնագետներու տրուած հերթական այցելութիւնները եւ այլն:

Առողջարար կը նշանակէ, ինչպէս բառիս ստուգաբանութիւնը ցոյց կու տայ, առողջ արարող, առողջ դարձնող, առողջութիւն պարգեւող, առողջութեան նպաստող, բուժիչ. օրինակ՝ **առողջարար սնունդ**, **առողջարար կլիմայ** կամ **օդ**, **առողջարար ջուր** (հանքային) եւ այլն: **Առողջարար** կարելի է կոչել նաեւ կարգ մը սովորութիւններ, ինչպէս՝ կանուխ արթննալ (կամ պարզապէս շատ երկար չքնանալ), մարզանքը, քալելը, լուսաւոր միջավայրի մէջ կարդալն ու ապրիլը, կռակը ուղիղ պահելը եւ կենցաղային բազմաթիւ այլ կրկնողական վարժութիւններ ու սովորութիւններ:

* Արդեօք-միթե

Արդեօք-ը եղանակաւորող բառ է, որ կը ծառայէ մեր հարցումին աւելի հանգամանք տալու. բաղդատել՝ **պիտի գա՞յ** եւ **արդեօք պիտի գա՞յ**. Նկատելի է, որ երկրորդին մէջ աւելի տազնապ, աւելի անձկութիւն կայ: Այս բառով ուղղուած հարցումին պատասխանը ընդհանրապէս անձանօթ է հարցումը ուղղողին, մինչդեռ այդպէս չէ պարագան **միթե**-ին (որ շատ հեռաւոր անցեալին «**մի՛ իցե թե**» էր). այս վերջինը բովանդակող հարցական նախադասութիւնը աւելի հոետորական բնոյթ ունի. հարցումը ուղղողին համար պատասխանը ծանօթ է, բայց եւ այնպէս ան կ'ուղղէ հարցումը՝ թելադրելու համար անոր հակառակը. «Միթե չէ՞ր գիտեր, թե վերջը ձախողութիւն մը պիտի ըլլար», – այս նախադասութիւնը արտասանողը պարզապէս ըսել կ'ուզէ, թե «ան շատ լաւ գիտեր կամ պէտք է գիտնար, թե վերջը ձախողութիւն մը պիտի ըլլար»: Այլ խօսքով՝ սա այնպիսի հարցում մըն է, որով կը հաստատուի հարցական նախադասութեան հակառակը: «Մի՞թե դուն ալ պիտի մասնակցիս», – որ կը նշանակէ չես կրնար մասնակցիլ, յարմար չէ մասնակցիլդ եւ այլն:

«Շնե՞ր են նրանք... Եւ շո՞ւն էր **միթե**

Մղձաւանջներում մղձաւանջ դարձած

Սասնոյ վիհերի ոգին երկաթէ...

Եւ շո՞ւն էր **միթե**

Յրայրը թախծոտ-գաղափարի սի՛ւն...» (ԱԾ):

Միթե-ի ներկայութիւնը, երբ հմտութեամբ գործածուած է ան, տակաւին մինչեւ անգամ որոշ նախատինք կ'ենթադրէ տուեալ միտքը արտայայտողին հանդէպ, ինչպէս բերուած հատուածին պարագային է, որուն միտք բանին է՝ ինչպէ՞ս կը համարձակիք «շուն» կոչել անոնք, որոնք «մղձաւանջներու մէջ մղձաւանջ դարձան» եւ «Սասնոյ վիհերու երկաթէ ոգին էին»... Եւ այլն:

Գրեթէ համարժէք է **չըլլա՞յ թե** հարցականին, որ շատ աւելի հաստատում մըն է եւ յստակ ցոյց կու տայ հարցումի բովանդակութեան ժխտումը.

«չըլլա՞յ թե դուն ալ պիտի մասնակցիս», – որ ըսել է՝ չի կրնար ըլլալ կամ անկարելի է, որ դուն ալ մասնակցիս:

Գալով շեշտադրութեան՝ ըսենք, որ արեւելահայերէնի մէջ շեշտը ընդհանրապէս կը կրէ **արդեօք**-ը, եւ համբակ փոխադրողներ կը հետեւին այդ շեշտադրութեան, մինչդեռ արեւմտահայերէնին համար կաշկանդիչ ու խորթ է ան, եւ շատ աւելի արտայայտիչ ու հարազատ է շարժական շեշտը. այսպէս՝

- **Արդեօ՞ք** դուք այսօր պիտի մեկնիք:

- Արդեօք **դո՞ւք** այսօր պիտի մեկնիք:

- Արդեօք դուք **այսօ՞ր** պիտի մեկնիք:

- Արդեօք դուք այսօր պիտի **մեկնի՞ք**:

Գալով **Միթե**-ին, այս պարագային արեւելահայերէնը հետեւողականօրէն կը շեշտէ զայն, մինչ արեւմտահայերէնը չունի այս կաշկանդումը: Պետք է ընդունիլ, սակայն, որ հարցական նախադասութեան կազմութեան մէջ **Միթե**-ին շեշտումը շատ ակնյայտօրէն է ու դիպուկ: Բաղդատել՝

- Միթե վերջին **պոե՞տն** եմ ես...:

- **Մի՞թե** վերջին պոետն եմ ես...:

«Վերջին պոետ»-ը ըլլալու եղերականութիւնը շատ ակնյայտ շեշտուած է երկրորդ՝ Վահան Տերեանի իսկական կետադրութեամբ:

*** Արդէն-այլեւս**

Ասոնք հաւասարապէս ժամանակի մակբայ են, ունին սաստկական թերթեւ երանգ մը եւ յաճախ կը շփոթուին իրարու հետ. չեն պակսիր բառարաններ, որոնք իբրեւ հոմանիշ կը ներկայացնեն զանոնք: Սակայն, որքան ալ իմաստային որոշ շփումներ ունենան, այսուհանդերձ հոմանիշ ըլլալէ բաւական հեռու են:

Արդէն-ը կը լրացնէ այնպիսի գործողութիւն մը կամ վիճակ մը, որ կը հակադրուի անցեալին տեղի ունեցած գործողութեան մը կամ վիճակի մը, որոնք չեն յիշատակուիր, սակայն լռելեայն կ'ըմբռնուին եւ որոնք հիմա, խօսքի պահուն, հասած են իրենց ակարտին. օրինակ՝ **փոքրիկը արդէն կը քալէ, նշենին արդէն ծաղկած է, մենք արդէն ամուսնացանք** (ի հակադրութիւն մեր խօսակիցին ծանօթ ամուրի վիճակին) եւ այլն: Ընդհանրապէս կը լրացնէ դրական բայեր, իսկ ժխտական բայի հետ կիրարկութիւնը բռնագբօսիկ է:

Այլեւս-ը կը լրացնէ այնպիսի գործողութիւն մը կամ վիճակ մը, որ գոյութիւն ունեցած է այս պահէն առաջ եւ որ ասկէ անդին պիտի չշարունակուի. օրինակ՝ **ան այլեւս մեր քով չ'աշխատիր** (ինչպէս կ'աշխատէր ասկէ առաջ) կամ **պիտի չաշխատի, ան այլեւս սին երազներ չի հիւսեր, ան այլեւս պիտի չմասնակցի մեր հաւաքոյթներուն** եւ այլն: Ինչպէս նկատելի է ինդրոյ առարկայ բայը միշտ ժխտական է, իսկ դրականի կիրարկութիւնը բռնագբօսիկ է:

*** Արտակարգ-արտառոց**

Երկուքն ալ կ'ակնարկեն ոչ-սովորական՝ արտասովոր առարկաներու, յատկանիշերու, երեւոյթներու եւ այլնի, սակայն տարբեր որակով:

Արտակարգ-ը այդ կ'ընէ չեզոք կամ դրական իմաստով. օրինակ՝ արտակարգ յիշողութիւն, այսինքն՝ սովորականէն շատ վեր, բացառիկ, գերազանց յիշողութիւն. այնպէս ալ՝ արտակարգ համեստութիւն, արտակարգ ծառայասիրութիւն, արտակարգ աշխատասիրութիւն եւ այլն: Բայց նաեւ հերթէ, կարգէ դուրս, օրինակ՝ արտակարգ ժողով կամ նիստ, արտակարգ իրաւասութիւն կամ լիազօրութիւն, ապահովական

արտակարգ իրավիճակ կամ միջոցառումներ, արտակարգ դրություններ և այլն: **Արտառոց**-ը, ընդհակառակը, յատկացուած է բացասական հասկացութեանց: Կը նշանակէ տարօրինակ, այլանդակ, անհետեթ, անսպասելի: օրինակ՝ արտառոց շպարում, արտառոց հագուստ, արտառոց վերաբերում, խօսքեր ու շարժումներ և այլն:

* **Բազմապատկութիւն-բազմապատկութիւն**

Ասոնցմէ առաջինը թուաբանական չորս գործողութիւններէն մէկն է, միւս երեքը ըլլալով՝ գումարումը, հանումը, բաժանումը: Տոյց կու տայ թիւ մը այլ թիւով բազմապատկելու գործողութիւնը պարզապէս (multiplication): Մինչ **բազմապատկութիւնը** (multiplicity) քանակական յատկութիւնն է այն առարկային, որ բազմապատիկ անելի է այլ առարկայէ մը: Իմաստային ընդլայնումով կրնայ նշանակել նաեւ տեսականի, այլազանութիւն: օրինակ՝ սպառողական ապրանքներու բազմապատկութիւն կամ գինատեսակներու հայթայթման աղբիւրներու բազմապատկութիւն և այլն:

* **Բահ-բրիչ**

Տեսնել՝ **փորել-բրել**

* **Բարդութիւն-բարդոյթ**

Բարդութիւն կը նշանակէ պարզապէս դժուարութիւն, խճճուածութիւն, խառնակութիւն (complication): հակահիշն է՝ **պարզութիւն**: Մինչ **բարդոյթ**-ը հոգեբանական եզր մըն է և կը նշանակէ սեփական ուժերու կամ կարողութեան հանդէպ զգացուած անվստահութիւն, կաշկանդուածութիւն, մտավախութիւն (complexe): ստորակայութեան բարդոյթն է այս (complexe d'infériorité): Բայց կայ հակառակը ևս՝ **գերակայութեան բարդոյթը (complexe de supériorité)**, ուր ենթական կը տառապի մեծամոլութեան ու գերազանցութեան զգացումով և ինքզինք կը կարծէ գերազանցիկ, անմրցելի, ամենազօր ու ամենակարող:

* **Բարձրահասակ և մեծահասակ, տարեկից և հասակակից**

Շատ սովորական է այս երկուքին շփոթումը՝ իբրեւ իրարու հոմանիշ: Իսկ եթէ ասոնք երբեմն հոմանիշ են, ապա միշտ ու ամենուր հոմանիշ չեն:

Բարձրահասակ -ը կ'ակնարկէ մի'այն հասակի չափին՝ անկախ ենթակային տարիքէն: Կրնայ մէկը բարձրահասակ ըլլալ՝ առանց ունենալու տարիքը ուրիշի մը, որ սակայն նուազ հասակաւոր է:

Իսկ **մեծահասակ**-ին մէջ հասակի չափը խաբուսիկ է: այս բառը ընդհանրապէս «մեծ հասակ ունեցող» կը հասկնան անոնք, որոնք հայերէնին բաւականաչափ չեն տիրապետեր: **Մեծահասակ**-ը տարիքոտն է, պատկառելի տարիք ունեցողն է: Այս այսպէս է, նոյնիսկ եթէ շփոթի որոշ տեղիք մը կայ:

Ունինք **հասակակից** բառը, որ...թերեւս առաջին նուազ թելադրէ նոյն կամ իրարու շատ մօտիկ հասակներ, սակայն ան շատ ակտիվ կը նշանակէ **տարեկից**, նոյն կամ մօտաւոր տարիքը ունեցողներ:

Նահապետ Ռուսինեան ունի **հասակ**-ի այս նշանակութիւնը հաստատող գեղեցիկ կիրարկութիւն մը.

«**Հասակ** մը կայ մեր կենաց մէջ,
Ուր ամենայն իղձ կ'աւարտի»...

Ուր **հասակ** կը նշանակէ **տարիք**. «Տարիք մը կայ մեր կեանքին մէջ, ուր ամէն իղձ կ'աւարտի»,– այսինքն կը դադրինք ցանկալէ...

Հարկաւ այս բոլորով հանդերձ **հասակ** չի դադրիր մարմնական բարձրութիւն նշանակելէ:

* **Բեկանել-բեկել**

Բեկել կը նշանակէ կտրել՝ թեթելով, ճկելով, ոլորելով՝ առանց որեւէ գործիք գործածելու. օրինակ՝ բեկել հացը, որ է հացի կտոր մը կամ ամբողջական նկանակ մը վերածել մասերու, բեկել ոտքին կամ ձեռքին ոսկորը, սափորը եւ այլն. վերջին երկու պարագաներուն ան ընդունելի հոմանիշ մըն է **կտորել**-ուն: Փոխաբերաբար կտորել մէկուն տրամադրութիւնը կամ հակառակորդին ուժը, դիմադրականութիւնը, տկարացնել զայն: Յաջորդ կարեւոր իմաստն է լոյսի ուղղութեան՝ միջավայր փոխելու առթիւ կրած փոփոխութիւնը, օրինակ՝ օդէն ջուրին անցնելու առթիւ (réfraction):

Մինչ **բեկանել**-ը, որ նախորդին ածանցաւոր տարբերակն է, դատաւիրաւական եզր մըն է, որ կը նշանակէ չեղեալ դարձնել ատեանի մը տուած վճիռը վերաքննիչ կամ վերադատ ատեանի մը միջոցաւ:

Բեկանել կը կոչենք նաեւ որեւէ կազմակերպութեան տուած մէկ որոշումին չեղարկումը, յետս կոչումը. օրինակ՝ «Յանձնաժողովս բեկանեց ընկեր Մարկոսը շարքերէն հեռացնելու որոշումը»:

Սակաւ կիրարկուող բայեր են: Շատ ակտիվ բեղուն է **բեկ** արմատը. օրինակ՝ **ահաբեկ, բեկաբուժ, դիւրաբեկ, նաւաբեկ, սեղանաբեկ, սրտաբեկ, վարկաբեկ** եւ այլն:

(Տեսնել նաեւ §215)

Բերումով (բերմամբ)-պատճառով (տեսնել նաեւ շնորհիւ-հետեւանքով)

Բերումով-ը ցոյց կու տայ որեւէ դրական կամ բացասական դիպում, որ սկզբնակէտ կը դառնայ պատահարի մը, դեպքի մը, կացութեան մը. օրինակ՝ «Առատ անձրեւին բերումով գետը յորդեցաւ», «Բախտի բերմամբ, թէ պատահմամբ, մի մեծ ագռաւ մի գունդ պանիր դաշտում գտաւ» (Խնկո Ապեր): «Արձակուրդիս բերումով բաւական ընթերցում կատարեցի»: Այսպէս ալ ծնունդ առած են **բախտի բերումով** եւ **բախտի**

բերմունք բառակապակցութիւնները: **Պատճառը** տարբեր է բերումէն կամ դիպուածէն. ան իրերու եւ կացութիւններու ներքին տրամաբանութեամբ թելադրուած այնպիսի գործօն մըն է, որուն կրնայ յաջորդել սպասելի կամ նախատեսելի հետեւանք մը. օրինակ՝ «Ծուլութեան պատճառով ձախողեցաւ». այլ խօսքով՝ հոն, ուր ծուլութիւն կայ, բնականօրէն պիտի հետեւի ձախողութիւնը, առաջինը երկրորդին պատճառն է: Կարելի է մտածել, որ արձակուրդն ալ պատճառն է ընթերցումիս. այսպէս չէ, սակայն, քանի որ արձակուրդին կրնայի ընթերցումի փոխարէն ճամբորդել, բանակում մը կատարել կամ լեռնագնացութեան մը մասնակցիլ. բայց ահա պատահաբար ընթերցում ըրի. այլ խօսքով՝ արձակուրդը ընթերցումի մէկ բնական պատճառը չէ կամ ընթերցումը արձակուրդին մէկ բնական հետեւանքը չէ, մինչդեռ ձախողութիւնը ծուլութեան բնական ու տրամաբանական հետեւանքն է:

* **Բռնկիլ-վառիլ-այրիլ**

Մերձաւոր հոմանիշներ են, սակայն ունին յստակ տարբերութիւններ:

Բռնկիլ կը նշանակէ յանկարծակի, անակնկալօրէն կրակ առնել, այրելու սկսիլ. օրինակ՝ կաղնին բռնկեցաւ կայծակէն, նաւթը բռնկեցաւ կայծէն, մագերը բռնկեցան թոնիրի կրակէն: Ունի փոխաբերական իմաստներ եւս՝ պորթկալ, չափը կորսնցնել, զայրանալ:

Վառիլ կը նշանակէ այրելու ընթացքի մեջ գտնուիլ, վառ դառնալ. օրինակ՝ կազօճախը կը վառի, պատրոյգը կը վառի (կը շարունակէ լոյս տալ), արեւը վառող հսկայ գունդ մըն է: Այրելու յատկութիւն ունենալ. օրինակ՝ փայտը կը վառի, քարը չի վառիր: Ծողշողալ, փայլիլ. օրինակ՝ «Աչքերը կը վառէին ուրախութենէն»: Փոխաբերաբար՝ կարօտնալ, տոչորիլ, տառապիլ, շատ խոր վիշտ ունենալ:

Այրիլ-ը բռնկելուն եւ վառելուն յանգման, վախճանական փուլն է, հետեւանքն է. ընդհուպ՝ կրակի ճարակ դառնալը, ածխանալը, մոխրանալը. բաղդատել՝ կոճըր բռնկեցաւ, վառեցաւ ու այրեցաւ: Նիւթ մը կրնայ այրիլ առանց բռնկելու ու վառելու ալ, սաստիկ ջերմութեան հետեւանքով. օրինակ՝ երեսը կամ ընդհանուր մորթը կ'այրի արեւէն, մատը՝ տաք մետաղէն, լեզուն՝ տաք ապուրէն եւ այլն: Լեզուն այրիլ՝ փոխաբերաբար կը նշանակէ վանողական կամ դառն փորձառութիւն մը ունենալ: Յարատեւ կսկծալ, մղկտալ, մորմոքիլ. օրինակ՝ սիրտը կ'այրի եւ այլն: Նմանապէս փոխաբերաբար՝ նիւթական բարեկեցութենէ զրկուիլ. օրինակ՝ «Այս անվերջանալի պատերազմը այրեց մեզ»:

Կ'ըսենք. «Ձմեռը փայտ **վառեցիկս**» եւ ոչ թէ «այրեցիկս», որովհետեւ մեզ հետաքրքրողը փայտի մոխրացումը չէ, այլ այն միջանկեալ փուլը, ուր այրումը կը տեւէ, կը շարունակուի ու կը ջերմացնէ: Միւս կողմէ կ'ըսենք. «Վտանգաւոր գիրքերը կամ փաստաթուղթերը այրեցիկս», – այլ խօսքով՝ ընդհուպ զանոնք մոխրացուցիկս, որովհետեւ այս վերջին վիճակն էր մեր նպատակակետը:

*** Բրդել-փրթել**

Բրդել կը նշանակէ կտոր-կտոր ընել. օրինակ՝ հացը բրդել կաթին մէջ, միսը բրդել ուտելէ առաջ, այսինքն՝ ուտելի կտորներու վերածել. նման իւրաքանչիւր կտոր կը կոչուի **բրդօս**: Նաեւ **բրդուճ**՝ հացի կտոր մը, պատառ մը, որուն մէջ ուտելի նիւթ մը դրուած է՝ պանիր, միս, երշիկ եւ այլն¹: Փոխաբերաբար կը նշանակէ մեծ-մեծ խօսիլ, պարծենալ. «Մեջերնես ոմանք խոշոր-խոշոր կը բրդէին» (Ռ. Չարդարեան):

Փրթել կը նշանակէ կտրել՝ երկուքի վերածելով, ընդմիջել, պոկել, անջատել. օրինակ՝ կապը ձեռքես փրթաւ, պտուղը ծառէն փրթել, ժայռէն կտոր մը փրթաւ, փոխաբերաբար՝ լեղին փրթել կամ փրթիլ (շատ վախճալ, զարհուրիլ): Փոխաբերաբար՝ անակնկալօրէն ձայն կամ աղմուկ հանել, տարածել. ծայր տալ. օրինակ՝ «Լիահագագ քահ-քահ մը փրթաւ ամենուրեք»: «Յանկարծ լացուկոծ մը փրթաւ ներկաներուն մէջէն»: «Յաւար մը փրթաւ գիւղին մէջ»: «Խժալուր աղաղակ մը փրթաւ մուրթ անկիւնէ մը»: «Բողոքի փոթորիկ մը փրթաւ ժողովասրահին մէջ»:

Ե. Օտեան ունի հետեւեալը. «Բաճկոնիս կոճակը **բրդեր** է, կարել պիտի տայի», – ենթադրելի է, որ պէտք է **փրթեր** ըլլայ:

*** Գդակ-գտակ**

Այս զոյգին վերել շփոթի թանձր մշուշ մը պատած է ի վաղուց անտի...«Նոր հայկագեան»-ի պատճառով: Արդարեւ, այս բառարանը ունի «**գտակ** կամ **գդակ**, իբրեւ՝ **գլխարկ**, **գլխանոց**, եւ **քդակ**. **արախճին**, **թաքեա**, **Ֆէս**», եւ առ այս տրուած են մատենագրական բազմաթիւ օրինակներ երկու ուղղագրութեամբ ալ, ապա վարը ունի երկրորդ յօդուած մը՝ «**գտակ**, իբրեւ՝ **գտիչ**, **գտող**, **հնարող**, **սկզբնապատճառ**», նմանապէս մատենագրական ճոխ օրինակներով:

Ուղղագրական այս շփոթը այնուհետեւ շարունակուած է, այսինքն՝ Նոյն **գտակ** ուղղագրութեամբ բնորոշուած է թէ՛ առաջին, թէ՛ երկրորդ իմաստը: Գայայեան միակն է, որ ճիշտ կողմնորոշումով մը զանազանած է «**գդակ**՝ **գլխարկ**» եւ «**գտակ**՝ **հնարիչ**», այնուհետեւ սակայն ճիզմեճեան, Տէր Խաչատուրեան ունին «**գտակ**՝ փոքրիկ գլխարկ եւ հեղինակ, հնարիչ», բայց նաեւ՝ **գդակ-գլխարկ**, իսկ Կռանեան՝ «**գտակ**՝ առանց եզրի փոքրիկ գլխարկ», բայց նաեւ **գդակ-գլխարկ**, այլ խօսքով՝ այս վերջինը չունի գտակ-հնարիչ իմաստը:

Աճառեան արդի գրական հայերէնին համար կը ճանչնայ **գդակ-գլխարկ** իմաստը՝ անելցնելով, որ հին մատենագրութեան մէջ այս Նոյն իմաստով տարածում ունեցած է նաեւ **գտակ** ձեւը: **Գտակ-հնարիչ** իմաստին Աճառեան շատ հարեւանցի կ’անդրադառնայ «գիւտ» արմատի ծիրէն ներս միայն:

Մալխասեան չունի **գդակ**, այլ ունի միայն **գտակ**, որ հաւասարապէս **գլխարկ** է եւ **հնարող**: Ակադեմիայի բացատրական քառահատորը ունի

1. Ոմանք կը փորձեն **sandwich**-ը **բրդուճ** թարգմանել, ինչ որ ճիշտ պատկերացում չէ, քանի առաջինը գրեթէ կամ մօտաւորապէս լման հաց մըն է, մինչ բրդուճը հազիւ պատառ մըն է՝ ամբողջէն բրդած, թող ըլլայ քիչիկ մը ակելի խոշոր, սակայն լման նկանակ մը ըլլալէ հեռու է: Թէեւ արեւելահայերէնի մէջ այլ ծաւալ ունի ան:

գդակ եւ **գտակ**՝ երկուքն ալ գլխարկ իմաստով, չունի **գտակ-հնարիչ** զոյգը: Կացութիւնը բոլորովին նոյնն է եդ. Աղայեանին պարագային: Այլ խօսքով՝ արեւելահայ բառարանագրութիւնը 20-րդ դարու երկրորդ կեսին այլեւս լեզուէն դուրս ձգած է **գտակ-հնարիչ** իմաստը, որ տակաւին քանի մը տասնամեակ առաջ ընդունուած իրողութիւն էր, ինչպէս տեսանք:

Սաքապետոյեան իր «Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն» բառարանին մէջ (2011) ունի միայն **գտակ**, որ հաւասարապէս **գլխարկ** է եւ **հնարիչ**:

Ինչպէս կը տեսնենք, կարգ մը արեւմտահայերու՝ **գդակ**-ը իբրեւ միայն գլխարկ, իսկ **գտակ**-ը իբրեւ միայն հնարիչ ճանչնալու եւ կիրարկելու ճիգերը այնքան ալ յաջողած ու ընդհանրացած չեն: Այլ հարց, թէ ճիշտ ու խրախուսելի լուծումը ըլլայ այդ, այսինքն՝ **գդակ**-ը յատկացուի գլխարկին, իսկ **գտակ**-ը՝ հնարիչին, եւ արդի բառարաններու մէջ այլեւս չակնարկուի **գտակ-գլխարկ** հոմանշութեան:

*** Գերազանցել-գերակշռել**

Երկուքն ալ ներգործական են եւ ցոյց կու տան ենթակային ունեցած յատկութեան առաւելութիւնը յարաբերաբար ուղիղ խնդիրին: Օրինակ՝

ա) Ձեր զաւակը իր արդիւններով գերազանցեց ընկերները:
 Ձեր արտադրութեան որակը կը գերազանցէ միւսները:

բ) Այս ճամպրուկը իր ծանրութեամբ կը գերակշռէ միւս բոլորը:
 Անոր անձնասիրութիւնը գերակշռեց իր պատուասիրութիւնը:

Առաջինը, ինչպէս կը տեսնենք, կը վերաբերի միայն դրական յատկութեան մը առաւելութեան: Մինչ երկրորդը կ'ակնարկէ նիւթական յատկութեան մը առաւելութեան (առաջին օրինակ). ան կրնայ վերաբերիլ նաեւ վերացական, սակայն բացասական յատկութեան մը (երկրորդ օրինակ):

Կարգ մը հասկացութեանց պարագային օգտագործելի են երկուքը հաւասարապէս. օրինակ՝ «Մեր ուժերը լայնօրէն կը գերազանցեն թշնամիինը», – ուր կարելի է ըսել նաեւ «կը գերակշռեն»: Այս ազատութիւնը արդիւնք է, հաւանաբար, ուժ հասկացութեան երկակի բնութեան. ան առաջին նուազ դիտուած է իբրեւ դրական յատկութիւն մը, իսկ երկրորդին՝ ան դիտուած է իբրեւ նիւթական յատկութիւն:

Գալով **գերազանցել** բայի սեռին, «Նոր հայկագեան»-ին համար չէզոք է ան, եւ բերուած բազմաթիւ օրինակներուն մէջ հայցական հոլով խնդիրի ոչ մէկ նմուշ կը գտնենք: Արեւելահայ հեղինակները զայն կը նկատեն հաւասարապէս չէզոք եւ ներգործական. օրինակ՝

- Իւրաքանչիւրը ճգնում էր իր երգերով գերազանցել **միւսներին**:
- Մեր բանակի հերոսութիւնը գերազանցեց... **երեւակայութիւնները**:
- Նա քաջութեամբ գերազանցեց **բոլորից**:
- Այս չարիքը գերազանցում է **միւսներից**:

Վերջին երկու օրինակները, որոնք Մալխասեանին են, համոզիչ չեն:

Արեւմտահայ բառարանագիրները միահամուռ ներգործական կոչած են զայն, անշուշտ առանց օրինակի: Այս վճռականութեան հաւանաբար նպաստած է ֆրանսերէնի *surpasser* բայը, որ միանշանակ ներգործական է:

Իսկ **գերակշռել**-ը անշուշտ չի կրնար ներգործականէն տարբեր սեռ ունենալ: Յատկանշական է, որ Մալխասեան այս բայը կը կոչէ «չեզոք», սակայն չի վարանիր հայցական հոլով ուղիղ ինդիք մը տալու անոր. օրինակ՝ «Մեր հրանօթների բանակն ու որակը գերակշռեց **թշնամունը**»:

*** Գիտական-գիտնական**

Գիտական կը նշանակէ գիտութեան (ըսենք՝ ոչ պատմութեան, արուեստի, մշակոյթի) վերաբերող, գիտութեան ծալքերը բացատրելու ծառայող, օրինակ՝ գիտական փորձարկութիւն, հետազօտութիւն, գիտական հարց, արշաւանք եւ այլն: Նաեւ՝ գիտութեան պահանջները բաւարարող անհրաժեշտ մակարդակ ունեցող, գիտութեան տուեալներով հիմնաւորուած, փաստարկուած. օրինակ՝ գիտական տեսութիւն, գիտական իրագործում, գիտական աշխատութիւն եւ այլն: **Գիտնական**-ը գիտական պատրաստութիւն, ճանաչում ու վաստակ ունեցող մասնագետն է: Ընթացիկ խօսակցութեան մէջ **գիտնական** կը կոչենք նաեւ շատ գիտելիքներու տիրացած եւ քիչ մը ամեն հարցի մեկնաբանութիւն ունեցող անձը, իսկ այս իմաստով՝ չենք վարանիր գործածելու նաեւ **գիտուն** բառը, որ այս պարագային շատ ծանօթութիւններ ունեցող, **խելացի** կամ **շատ խելացի** կը նշանակէ:

*** Գոչել-կոչել**

Գոչել կը նշանակէ բարձրաձայն կանչել, բարձր ձայն արձակել, բացականչել, աղաղակել, ճչալ. «Ձայն նորա իբրեւ զծով գոչեսցէ» («Նոր հայկազեան»). նոյն արմատով ունինք՝ **գոչիւն, գոչում, երկնագոչ, բարձրագոչ, ահեղագոչ, մեծագոչ** եւ այլն: Իսկ **կոչել** կը նշանակէ անուանել, անուն տալ, յորջորջել, բայց նաեւ՝ կանչել, ձայն տալ, հրաւիրել. այս վերջին իմաստին հիմամբ՝ **կոչունք** կը նշանակէ հանդես, ինչոյք, կերուխում եւ այլն, իսկ հրաւիրեալները կը կոչուին **կոչնական**:

*** Գործօն-գործուն-գործունեայ-գործունակ**

Գործօն-ը որեւէ գործի, աշխատանքի, շարժումի ընթացք տուող կամ զայն պայմանաւորող մղիչ ուժը, ազդակն է (*facteur, factor*). օրինակ՝ «Սնունդը ֆիզիքական ուժի արտադրութեան հիմնական գործօնն է»:
Անյիշելի ժամանակներէ ի վեր այս բառը կիրարկուած է իբրեւ գոյական եւ ածական. մինչեւ հիմա ալ արեւմտահայ բառարանները ունին միայն **գործօն**-ը՝ երկու իմաստով, պարագան նոյնն էր արեւելահայերէնի մէջ եւս մինչեւ 1950-ական թուականները, որմէ ետք՝ վերջին տասնամեակներուն հնարուեցաւ **գործուն**-ը՝ իբրեւ ածական: Ուրեմն **գործուն** է որեւէ

առարկայ՝ անձ, անասուն, իր կամ երեւոյթ, որ գործելու ընթացքի մէջ է, գործել է չէ դադրած, կը գործէ կամ ատակ է գործելու. օրինակ՝ գործուն պաշտօնեայ, գործուն հրաբուխ, ինքնաշարժ, օրէնք, կարգ եւ այլն: Այսպէս, պայման չէ, որ **գործուն** կոչուելու համար՝ հրաբուխ մը տուեալ պահուն լաւա ժայթքէ, այլ ան յարաբերաբար կարճ ժամանակամիջոցի մէջ վերաշխուժացող, վերագարթնող ու լաւա ժայթքող հրաբուխ է, կամ թէ ինքնաշարժ մը, որ կառատան մէջ կը հանգչի, նմանապէս կրնայ **գործուն** կոչուիլ, եթէ դադրած չէ գործել է եւ որեւէ ատեն կարելի է զայն բշել:

Գործուն ածականը ունի բոլորովին հայեցի կառոյց եւ վայելչօրէն կը զանազանուի **գործօն** գոյականէն. բաղդատել՝ **խօսիլ-խօսուն, կպչիլ-կպչուն, հասնիլ-հասուն, հոսիլ-հոսուն, յորդիլ-յորդուն, սահիլ-սահուն, վարարիլ-վարարուն... գործել-գործուն:**

Գործունեայ ածականը կը մօտենայ **գործուն**-ին, սակայն չի նոյնանար անոր հետ: Նախ՝ գործունեայ կարելի է կոչել միայն շնչաւոր էակները, մասնաւորաբար մարդը, մինչ գործուն կրնայ ըլլալ նաեւ իրը: Միւս կողմէ՝ **գործուն**-ը կը բնորոշէ ֆիզիքական յատկութիւն, մինչ **գործունեայ**-ն կը բնորոշէ բարոյական յատկութիւն. գործունեայ է ան, որ կը սիրէ աշխատանքը, չի ծուլանար, չի փախչիր գործելէ, այս պատճառով ալ ընդհանրապէս կը գործէ, գործելու ընթացքի մէջ է, ժիր, փութացան ու եռանդուն է:

Գործունակ-ը գործելու ֆիզիքական եւ մտային ընդունակութիւն, կարողութիւն ունեցողն է, հոմանիշ է **աշխատունակ**-ին:

* Գրգռել-քրքրել

Ասոնց ձայնային ու իմաստային, – գէթ փոխաբերական, – նմանութիւնները որոշ շփոթ կը պատճառեն սկսնակին ու չափահասին հաւասարապէս:

Գրգռել – բունը՝ **գրգռ**, – կը նշանակէ բնախօսական որեւէ տպաւորութեամբ կամ դրդումով ներգործել մէկուն ցիղերուն վրայ եւ մղել զայն դէպի որեւէ գործողութիւն կամ հակազդեցութիւն: Դրդիչ տպաւորութիւնը ընդհանրապէս արտաքին է՝ համ, հոտ, ձայն, շփում, ձեւ ու կերպարանք եւ այլն. ան կրնայ ըլլալ ներքին եւս՝ յուշ, մղում, յոյզ, կիրք, զգայութիւն եւ այլն: Մերձաւոր հոմանիշներն են՝ **դրդել, ազդել, մղել, յուզել:**

Քրքրել – բունը՝ **քրքիր** կամ **քրքուր**, – կը նշանակէ որեւէ խտացած կամ ամբողջական նիւթ քանդել, կազմալուծել, մասնատել, նօսրացնել, փխրել, փափկացնել. օրինակ՝ փորփրել հողը, գզգզել բուրդը, բզկտել կամ պատառոտել միսը, որսը, քչփորել հողը՝ կուտ գտնելու համար. պեղել՝ հնութիւն յայտնաբերելու համար. փոխաբերաբար՝ մանրամասն որոնել, փնտռել (որեւէ տեղեկութիւն գիրքի մը մէջ, որեւէ առարկայ գրպանին կամ տոպրակին մէջ, որեւէ յուշ կամ մանրամասնութիւն սեփական գիտակցութեան մէջ). «Պապը քրքրեց յիշողութիւնը, յետոյ յանկարծ

պայծառանալով հարցրեց» (Ս. Խանգատեան): Մերձաւոր հոմանիշներ են՝ **փորփրել, փափկացնել, քչփորել, պեղել, քննել, հետազօտել, պրպտել, տակն ու վրայ ընել, քայքայել, գգել-գգգգել, պատառոտել, քակել, ցրուել, խառնել-խառնշտկել** եւ այլն:

«Ոմանք կը սիրէին **գրգռել** իր զգացումները, **քրքրել** իր ապրած ու մեր չտեսած տարիներու յիշողութիւնը» (Յակոբ Չուլաքեան):

Կենսունակ չեն եղած բառակազմութեան առումով. առաջինը տուած է **դիւրագրգիռ, շահագրգիռ, չարագրգիռ**, երկրորդը՝ **հետաքրքիր**:

*** Գրական-գրային-գրաբանական**

Գրական կը նշանակէ՝ ա) գեղարուեստական գրականութեան յատուկ կամ վերաբերող. օրինակ՝ գրական աշխատութիւն, գրական թերթ. բ) գրականութեամբ զբաղող, օրինակ՝ գրական գործիչ, գրական դէմք եւ այլն. գ) գրականութեան մէջ կիրարկուող. օրինակ՝ գրական լեզու, գրական յատկանիշ: **Գրային** կը նշանակէ՝ ա) գիրով արտայայտուած. օրինակ՝ գրային հայերէն, որ կը հակադրուի նախագրային հայերէնին, բ) գիրի միջոցով կատարուած. օրինակ՝ գրային հաղորդակցութիւն, որ կը հակադրուի բանաւոր հաղորդակցութեան, այս պարագային կարելի է **գրային**-ն ու **գրաւոր**-ը հոմանիշ նկատել. գ) գիրերու, տառերու յատուկ. օրինակ՝ գրային յատկութիւն... մետրոպեան երկաթագրերուն անջատ գրուիլը գրային յատկութիւն մըն է, մինչ արաբերէնի տառերը, օրինակ, կցական գրութիւն ունին: **Գրաբանական** կը կոչենք այբուբենի մը յղացքային յատկութիւնները. մետրոպեան այբուբենի գրաբանական յատկութիւններն են՝ ա) ձախէն դէպի աջ ընթացքը, այլ խօսքով՝ մեր այբուբենը աջընթաց է. մինչ արաբերէնը, օրինակ, ձախընթաց է, բ) ձայնաւորներով օժտուածութիւնը, մինչ փիւնիկեան այբուբենը, օրինակ, ձայնաւորագուրկ էր, գ) իւրաքանչիւր հնչիւնի մէկ տառի եւ իւրաքանչիւր տառի մէկ հնչիւնի յատկացումը, դ) բառերուն մէջ արտասանուող՝ սակայն չգրուող **ը**-ի պարագան:

*** Գօս-գօշ, քօս-քոշ**

Բառերն ալ մարդոց պէս ժամանակի ընթացքին կը սկսին մոռցուիլ ու դուրս գալ գործածութենէ: Այնուհետեւ անոնք ատեն մը կը քաշքշուին բառարաններու մէջ, օր մըն ալ ասկէ եւս... կ'արտաքսուին. ու վերջ կը գտնեն հազարամեակներու հաւաքական ճիգերով գոյացած, փայփայուած, հաւատարմօրէն ծառայած լեզուական տարրեր:

Յարց է, թէ տուեալ լեզուն կիրարկողները իրապէս կը յաջողի՞ն նորը դնել այդպիսիներուն տեղը:

Օրինակ՝ ինչո՞վ փոխարինած ենք **շրշիւն-շրշել** բառը, որ օրին գոյութիւն ունեցած է դասական հայերէնի մէջ, նշանակած է՝ **շշունջ, սօսափ, սըւսուոց, շնգշնգոց, խշշոց, խշրոոց**, – առանց ասոնցմէ որեւէ մէկուն

հետ բոլորովին նոյնանալու, – ապրած է մինչեւ աշխարհաբարի սեմին ալ, օրինակ՝ Պետրոս Դուրեանի հետեւեալ կիրարկութիւնը «Յուշք» քերթուածին մէջ.

«Երբ շրջագգեստ մը **շոշէ**,
Իմ մաշած սիրտը յիշէ»:

Չայն կիրարկած է Գ. Չոհրապ եւս «Մամայիդ բարեւ ըրէ»-ի մէջ.
«Եւ ահա շրջագգեստի **շոշիւն** մը կը լսեմ ետիս»:

Շրջագգեստի մը շոշիւնը... յատկապէս քիչ մը կարծր կերպասէ կարուած թոյլ փէշին յատուկ այդ զգլխիչ խշրտոցը... ունի՞նք այս մէկը փոխարինող բառ:

Կը կարծեմ, թէ ո՛չ, չունինք:

Ճիշտ ե՞րբ սկսաւ նահանջել ան ու ապա... կամաց-կամաց մոռցուիլ:

Ո՞վ գիտէ. փաստօրէն ան այլեւս չ'ապրիր:

Այլ հարց, թէ կը շարունակէ քաշքշուիլ... գոնէ մէկ-երկու բառարանի մէջ:

Եւ ահա մօտաւորապէս, եթէ ոչ բոլորովին, նոյն ուղիին վրայ գտնուող երեք բառեր, որոնց նշանակութիւնը կը խուսափի միջին հայուն գիտակցութենէն եւ որոնք ենթադրաբար օր մը պիտի ենթարկուին **շոշիւն**-ի բախտին, ուրիշ հեռաւոր օր մըն ալ անետանալու համար.

--գօս

Դասական բառ է. «Նոր հայկազեան»-ը կու տայ «**չոր, ցամաքեալ՝ իրօք կամ նմանապէս, այսինքն՝ փոխաբերական նշանակութեամբ, չորցած, գոլրումուշ**»:

Նաեւ՝ «Նիւթ փայտից յորժամ ցամաք է եւ **գօս** եւ չոր», – ուր **փայտ** կը նշանակէ «ծառ»:

Կը բնորոշէ ջուրի պակասէն կամ երաշտէ չորցած բուսականութիւնը, սակայն փոխաբերաբար նաեւ մարդկային՝ գործածութենէ զրկուած անդամները, յատկապէս ձեռքը կամ ձեռքին մատերը:

«Չիտել եւ զգօս եւ զլուծեալ անդամս», – այսինքն՝ խեղած, գօսացած եւ լոյծ (թուլացած) անդամները»:

Դուրեան ունի հետեւեալ կիրարկութիւնը.

«Յէգ մարդկութեան մէկ ոստը **գօս՝ հայրենիք** մը ունիմ թշուառ...»:

Ուր **գօս** կոչուած է հայրենիքը, այսինքն՝ **տկար, խեղճ, աննեցուկ**:

--գօշ

Նմանապէս աւանդուած է «Նոր հայկազեան»-էն, կը նշանակէ նօսր մօրուք ունեցող կամ մօրուքէ բոլորովին զրկուած. այսպէս կոչուած է ժբ. դարու

«Դատաստանագիրք»-ի հեղինակ՝ իրաւագետ եւ առակագիր Մխիթար Գոշը: Ոմանք կը գրեն օ-ով, ինչ որ յանձնարարելի չէ, քանի որ բառս փոխառութիւն է պարսկերէն **kōsa**-էն, որուն **ō** տառը հայերէն **o** կամ **oy** կու տայ առհասարակ:

Յոմանիշ է **քարց** ածականին, որ իր կարգին շատ գիտակցուած բառ մը չէ:

Ծանօթ.– Գոշը միաժամանակ ամփոփումն է **գորշ** ածականին, որ կը նշանակէ «սեւի ու սպիտակի խառնուրդ», օրինակ՝ **գորշ երկինք**: Ուրիշ բառեր ալ շ-էն առաջ կորսնցուցած են իրենց **o** ինչիւնը. օրինակ՝ **գարշ-գաշ**, **խարշ-խաշ**, **կարշ(սեղ)-կաշ(մբումն)**, **քարշ-քաշ** եւ այլն:

--քոս

Կը նշանակէ՝ ա) թարմ վերքի վրայ կազմուող ու զայն պաշտպանող ժամանակաւոր կեղեւ, որ լման սպիացումէ ետք կը թափի, բ) մորթային վարակ մը, որ պզտիկ բշտիկներ կը կազմէ ու շատ կը քերուի, գ) մանրէ մը, որ կը յարձակի մազոտ մորթին, մասնաւորաբար մօրուքին եւ շրջանակաձեւ կը փճացնէ մազերը:

Ծանօթ.– Ունինք նաեւ **քոշ** բառը, որ կը նշանակէ «արու այծ», այլ անուանումով՝ **նոխագ քաղ**:

Յետաքրքրական է, թէ ինչո՞ւ հայը երեք տարբեր բառերով բնորոշած է նո՛յն անասունը:

*** Դժուար անցնող-դժուար անցանելի**

Դժուար անցնող է կամ կրնայ ըլլալ ցաւ մը, հիւանդութիւն մը, արատ մը, բիծ մը եւ այլն, մինչ **դժուար անցանելի** է կամ կրնայ ըլլալ ճամբան, կիրճը, ճահճախուտը, աւազուտքը, ճահիճը, անտառը, մացառուտը, կամուրջը եւ այլն:

*** Դիտել-դիտարկել**

Դիտել-ը բնախօսական այն արարքն է, որով մեր տեսադաշտին մէջ ինկող առարկաներն ու երեւոյթները կ'ընկալենք առանց մասնաւոր ճիգի. օրինակ՝ դիտել ծովը, լեռը, խաղը, հեռատեսիլը եւ այլն (regarder, to look): **Դիտարկել**-ը մտային յատուկ լարում պահանջող գործողութիւն կամ փորձարկումներու շղթայ մըն է, ընդհանրապէս գիտաշխատանոցային պայմաններու մէջ, որով կ'ուզենք բացատրել իրերու եւ երեւոյթներու յատկութիւնները, էութիւնը, ծագումը, հոլովոյթը, պատճառահետեւանքային կապը եւ այլն. հետազօտել, ուսումնասիրել (observer, to observe):

*** Եզակի-եզական**

Երկուքն ալ ածական են եւ կը բնորոշեն առարկային մէկութիւնը, միակութիւնը, սակայն տարբեր անկիւններէ, տարբեր առումներով:

Իբրեւ քերականական եզր, **եզակի**-ն կը բնորոշէ բառի մը մէկ առարկայ ցոյց տալու կամ անուանելու իրողութիւնը. օրինակ՝ **մանչ, աղաւնի, նարինջ** եւ այլն¹: Փոխաբերական իմաստով՝ եզակի կ'անուանենք նաեւ առարկայի, գործողութեան, երեւոյթի ոչ-ընթացիկ, ոչ-սովորական, բացառիկ ըլլալու, հազուագիւտ պատահելու հանգամանքը. օրինակ՝ **եզակի առիթ, եզակի աշխատութիւն, մանկավարժ** եւ այլն: Գալով **եզական**-ին՝ այս ածականը կը համապատասխանէ **եզակի**-ի փոխաբերական իմաստի սաստկական աստիճանին, շատ աւելի կը շեշտէ ու կ'ընդգծէ զայն. բաղդատել՝ **եզակի առիթ** եւ **եզական առիթ**, երկրորդը առաջինին աւելի շեշտուած իմաստը ունի, կը նշանակէ նմանը չունեցող, անհամեմատելի:

* Եռամեայ-երեքամեայ

Շատ յաճախ իրարու հետ շփոթուող ածականներ են ասոնք:

Եռամեայ կը նշանակէ երեք տարուան տեւողութիւն ունեցած կամ ունեցող, երեք տարուան վրայ երկարած կամ երկարող. օրինակ՝ եռամեայ դասընթացք, եռամեայ ծրագիր, եռամեայ աշխատանք, եռամեայ պատերազմ, եռամեայ վարժարան, եռամեայ քննութիւն, – քննութիւն, որ տեղի կ'ունենայ երեք տարին անգամ մը, – եւ այլն: Միւս միաւորներով կը ստանանք՝ **երկամեայ, քառամեայ, հնգամեայ, ութամեայ, իննամեայ, տասնամեայ** եւ այլն:

Երեքամեայ կը նշանակէ երեք տարուան կեանք ունեցած, երեք տարի ապրած, երեք տարեկան եղած. օրինակ՝ **երեքամեայ** որդի, **երեքամեայ** հորթ, **երեքամեայ** ծառ եւ այլն: Նաեւ՝ **երեքօրեայ** (երեքօրեայ լուսնի նման – ժող. երգ), **երեքամսեայ** եւ այլն: Այլեւ՝ **չորսօրեայ, չորսամսեայ, չորսամեայ**, որոնց կը համապատասխանեն՝ **քառօրեայ, քառամսեայ, քառամեայ**:

Այս ալ պէտք է ըսել, որ միւս թուականներուն հետ այս զանազանութիւնը չունինք. օրինակ՝ հոն, ուր կ'ըսենք **եռամեայ դասընթացք** եւ **երեքամեայ մանուկ**, ապա հաւասարապէս կ'ըսենք **եօթնամեայ դասընթացք** եւ **եօթնամեայ մանուկ**: Ուրեմն միայն **երեք** եւ **չորս** թուականներն են, որ բարդութեանց մէջ կը ցուցաբերեն իմաստային տարբերակներ:

* Ետք-յետոյ-վերջ

Ասոնք հոմանիշներ են այն առումով, որ երեքն ալ կը ծառայեն ցոյց տալու աւելի ուշ, ապագայ, գալիք ժամանակ մը: Այս հասարակաց իմաստն ալ պատճառ կը դառնայ բոլոր շփոթներուն, սխալագրութեանց կամ սխալ կիրարկութիւններու, քանի որ այս երեքը կը պատկանին խօսքի տարբեր մասերու:

Ետք-ը յետադրութիւն մըն է, որ ձեւաւորուած է աշխարհաբարի մէջ, շատ հաւանաբար **յետ** մակբայէն. գրաբարը չունէր զայն: Ունի ժամանակային եւ տեղական իմաստ՝ դասէն ետք (ժամանակ), **անտառէն ետք** (տեղ, որ

1. Տեսնել «Անտեղի յոգնակիներ»՝ §271:

շատ գործածական չէ): **Յետոյ**-ն գրաբարեան մակբայ մըն է եւ այդպէս ալ կը մնայ աշխարհաբարի մէջ: **Վերջ**-ը գրաբարեան գոյական մըն է, որ նմանապէս կը պահէ իր ինքնութիւնը արդի հայերէնի մէջ:

Իրենց բնոյթին բերումով այս երեքը պէտք է կիրարկուէին միայն՝

ա) **տոք**-ը՝ բացառական հոլով խնդիրի մը հետ՝ իբրեւ բայական լրացում. օրինակ՝

- Ներկայացումէն **տոք** կը հանդիպինք:
- Մեզմէ **տոք** ովքե՞ր պիտի ստանձնեն այս գործը:
- Ճաշելէ **տոք** կը մրափէ սովորաբար:
- Այդ շէնքէն **տոք** պիտի տեսնես հրապարակ մը:
- Իրմէ **տոք** նստած էր Արամը:
- Ինձմէ **տոք**՝ ջրհեղեղ:

բ) **յետոյ**-ն, իբրեւ մակբայ, պէտք է կիրարկուէր միայն բայի հետ՝ ժամանակի պարագայական լրացումի պաշտօնով. օրինակ՝

- **Յետոյ** գացի, հեռուն լացի:
- Դուն աւարտե՛ գործը, **յետոյ** կը նայինք:
- Յիմա յարմար չէ, **յետոյ** կը խօսինք այդ մասին:

գ) **վերջ**-ը՝ գոյականի յատուկ բոլոր պաշտօններով. օրինակ՝

- Պատմութեան **վերջը** (յատկացեալ-ենթակայ) կը մօտենայ:
- Սկիզբը լաւ էր, սակայն **վերջը** (ուղիղ խնդիր) չսիրեցի:
- Այսպէսով հասանք պատմութեան **վերջին** (անուղղակի խնդիր):

Սակայն իրականութիւնը տարբեր է:

Չայերէնը, յատկապէս արեւմտահայերէնը, ի տարբերութիւն արեւելահայերէնի ու եւրոպական կարգ մը լեզուներու, դիւրաւ կը թոյլատրէ, որ այս երեք բառերը ներթափանցումներ կատարեն, մէկը գործածուի միւսին փոխարէն. այլ խօսքով՝ կիրառական ամբողջական կայունութիւն չունինք, եւ լեզուն ի՞նչ է այդպէս թոյլատրողը: Այսպէս, շատ սովորական է **վերջ** գոյականի իբրեւ յետադրութիւն, այսինքն՝ **տոք**-ի փոխարէն կիրարկութիւնը. օրինակ՝ «**Ներկայացումէն վերջ** կը հանդիպինք»¹: Նոյն **վերջ**-ին՝ իբրեւ մակբայ կիրարկութիւնը. օրինակ՝ «Դուն աւարտե գործը, **վերջը կը նայինք**»: Իսկ նոյն **տոք** յետադրութիւնը, որոշիչ յօդ մը առնելով, դիւրաւ կը կիրարկուի մակբայաբար, եւ ասի Շանթին շատ սիրած ոճն էր. նոյնը կը գտնենք անոր աշակերտներուն, բայց նաեւ քիչ մը ամեն արեւմտահայու քով. օրինակ՝ «Յիմա յարմար չէ, **տոքը կը խօսինք** այդ մասին»: **Յետոյ** մակբայը շատ դիւրաւ կը կիրարկուի իբրեւ յետադրութիւն. օրինակ՝ «**Ճաշէն յետոյ** քիչ մը քալեցինք»:

1. Յակոբ Օշական գրած է հաւանաբար արտասովոր ոճով մը, սակայն, միւս կողմէ, ան գրած է գրեթէ անթերի քերականութեամբ մը. եւ ահա շատ սովորական են անոր գրիչին տակ սապիսիները՝ «մահէն առաջ ու **մահէն վերջը**» (Յամապատկեր, «Գրիգոր Օսեան»):

Ասոնք այնպիսի ներթափանցումներ են, որ ֆրանսերենը, անգլերենը կամ իտալերենը պիտի չթոյլատրեին խօսողին, հաւանաբար շնորհիւ կանոնակարգումի այն բարձր մակարդակին, որուն հասած են այդ լեզուները:

Այս գրեթէ համատարած շփոթը, – որմէ շատ քիչեր միայն զերծ են, – կարծես չէր բաւեր, կարգ մը արեւմտահայ հեղինակներ կը թելադրեն, որ երբ յետադրութեան խնդիրը բացառական հոլով կիրարկուի, ապա **ետք** յետադրութիւնը փոխարինուի **յետոյ**-ով. այսինքն՝ ըսենք՝ **ուտելէ յետոյ**, **խմելէ յետոյ**, **աշխատելէ յետոյ** եւ այսպէս շարունակ, փոխանակ ըսելու՝ **ուտելէ ետք**, **խմելէ ետք**, **աշխատելէ ետք** եւ այլն: Լեզուական ու մանաւանդ մանկավարժական ոչ մէկ լուրջ հիմնաւորում ունի այս առաջարկը իր կարգին. կը ծառայէ քիչ մը եւս բարդացնելու կացութիւնը եւ աւելի մոլորեցնելու միտքերը...

Արեւմտահայուն շփոթներուն մէջ հաւանաբար որոշ դերակատարութիւն ունի արեւելահայերէնն ալ, ուր կը տիրէ հետեւեալ կացութիւնը:

Արեւելահայերէնը իբրեւ կապ կը գործածէ **յետոյ** բառը, որ միաժամանակ մակբայ է. այսպէս՝ **ներկայացումից յետոյ**, **տարիներ յետոյ** եւ **յետոյ կը գամ**, – եւ ճիշտ այս կիրարկութիւնն է, որ յատկապէս փոխադրութեանց առթիւ կը մտնէ արեւմտահայերէնի մէջ. փոխադրողը բաւարար գիտութիւն կամ զգօնութիւն չունի, որպէսզի **յետոյ**-ի փոխարէն **ետք** դնէ իր փոխադրութեան մէջ:

Աւելցնենք, որ արեւելահայերէնը չունի **ետք** յետադրութիւնը: Վերջապէս՝ արեւելահայը ընդհանրապէս լաւ կը ճանչնայ **վերջ** բառի գոյականական բնոյթը եւ չի գործածեր զայն ո՛չ իբրեւ յետադրութիւն, ո՛չ իբրեւ մակբայ. շեղումները հազուադէպ են:

Տեսնել ստորեւ **նախ**, **ապա**, **յետոյ**, **վերջապէս** բառեակը:

* Երախայ-երեխայ

–Ասոնք հաւասարապէս կիրարկուած են վաղ անցեալին եւ հաւասարապէս նշանակած են մանուկ՝ անխօս նորածինէն մինչեւ պատանութիւն, նաեւ՝ տղայամիտ, մանկամիտ չափահաս: Քրիստոնէութեան հաստատումով՝ **երախայ** դարձած է երկիմաստ եւ սկսած է նշանակել նաեւ **անկնունք**, **անկնիք**, **չմկրտուած**:

Ըստ Աճառեանի՝ գոյութիւն ունեցած է միայն մէկ բառ՝ **երախայ**, որ ունեցած է վերոնշեալ նշանակութիւնները: Գրչագրական վրէպով միայն գրուած է նաեւ **երեխայ**¹:

Այս խորապատկերին վրայ արեւմտահայ բառարանագիրները տուած են հետեւեալ մեկնութիւնները.

1. «Նոր հայկազեան» աւելի հակամէտ է **ա/ե** լծորդութիւն տեսնելու ասոնց մէջ, ինչպէս են նաեւ՝ **արագ-երագ**, **աղտիւր-եղտիւր**, **առասան-երասան**, **փարիսացի-փարիսեցի**, **Արաքս-երասխ** եւ այլն:

- Գայայեան՝ «**Երախայ**–նորածին, մանկիկ, տղայ»:
Չունի «երեխայ», չէ տուած ուրիշ նշանակութիւն եւս:
- Ճիգմեճեան՝ «**Երախայ**–նոր ծնած անխօս մանուկ, անկնունք»:
Չունի «երեխայ»:
- Տէր Խաչատուրեան՝ «**Երախայ**–նոր ծնած անխօս մանուկ, չմկրտուած»:
Չունի «երեխայ»:
- Կռանեան՝ «Երախայ–տե՛ս երեխայ»:
«**Երեխայ** –նորածին մանկիկ, մկրտութեան թեկնածու»:

Ուրեմն՝ առաջին երեքը բոլորովին ուրացած են **երեխայ**-ի գոյութիւնը՝ երկիմաստ նկատելով **Երախայ**-ն, մինչ չորրորդը ուրացած է **Երախայ**-ն եւ ընդունած է երկիմաստ **Երեխայ**-ն:

Ինչպէս կը նկատենք, միօրինակութենէ հեռու են այս չորսը:
Աւելի հետեւողական են, սակայն, մեր գրողները:

Արդարեւ, անոնք ողջամիտ գտնուած են եւ ձեռնհասութեամբ տնտեսած են այս զոյգ եզրերը՝ նպատակասլացօրէն պահելով երկուքն ալ: Այսպէս՝ **Երախայ** կոչուած է անկնունք անձը՝ ի՛նչ տարիք ալ ունենայ ան, իսկ **Երեխայ**՝ նորածինէն մինչեւ պատանեկան տարիքը հասածները, ինչպէս նաեւ տղայամիտ չափահասը:

Շատ հաւասարակշռուած եւ ճիշտ լուծում մըն է տրուածը, ուր հաւասարապէս պահուած են վաղեմի զոյգ եզրերը, որոնցմէ իւրաքանչիւրին յատկացուած են յստակ ու դիւրին զանազանելի նշանակութիւններ, որոնց իւրացումն ու ուսուցումը ոչ մէկ դժուարութիւն կը յարուցեն: Կը մնայ, որ մեր բառարանները սրբագրուին այս կիրարկութեանց հետեւողութեամբ:

Ծանօթ.– Բաւական հետաքրքրական կացութիւն կը տիրէ արեւելահայերէնի մէջ:

- Մալխասեան դուրս կը ձգէ **Երախայ** ձեւը, կ'ընդունի միայն **Երեխայ**, որ է՝ ա) դեռ չմկրտուած, բ) փոքր տարիքի տղայ կամ աղջիկ, գ) տղայամիտ չափահաս, դ) որեւէ տարիքի զաւակ՝ յաչս ծնողներուն:

- Ակադեմիայի քառահատորը եւ Աղայեան չունին Մալխասեանի թիւ 1-ը, մնացեալ նշանակութիւններուն համար համահունչ են անոր: Այս սահմանափակումը հետեւանք է խորհրդային բարբերու թելադրանքին, մինչ Մալխասեան Գեորգեան ճեմարանի սան եղած էր, հետագային՝ դասախօս: Ան այլապէս ալ շատ լայն տեղ տուած է քրիստոնէութենէ թելադրուող բառամթերքի մը, որուն անծանօթ էին խորհրդային բառարանագիրները:

*** Երախտիք-Երախտաւոր-Երախտագիտութիւն**

Երախտիք-ը բարի, գնահատութեան արժանի գործն է, վաստակ, մարդկութեան ժառանգ ձգուած աւանդ: **Երախտաւոր**-ը կամ

Երախտագործ-ը այն անձն է, որ երախտիք ձգած է իր շուրջը կամ ետին: Իսկ **երախտագիտութիւն**-ը յիշեալ երախտիքէն օգտուողներու ցուցաբերած ճանաչումն է, համապատասխան վերաբերումն ու գնահատանքը: Նաեւ՝ **երախտագետ**-երախտիքը ճանչցող, գիտցող, գնահատող, իսկ հականիշը՝ **երախտամոռ**-երախտիքը անգիտացող, մոռցող:

* Երկտող-երկատող

Երկտող-ը կարճ գրութիւն մըն է, ընդհանրապէս նամակ մը, որ անպայման երկու տողէ չի բաղկանար: Կրնայ ութ-տասը տող ալ ըլլալ: Իսկ **երկատող**-ը ոտանաւորի տեսակ մըն է, որուն իւրաքանչիւր տունը բաղկացած է երկու տողէ: Ա. Իսահակեանի Արու-Լալա Մահարին գրուած է երկատողերով, որոնց առաջինն է՝

Եւ կարաւանը Արու Լալայի աղբիւրի նման մեղմ կարկաչելով՝
Քայլում էր հանգիստ, Նիրհած գիշերով, հնչուն զանգերի անուշ ղօղանջով:

* Զգալ-զգայել

Զգալ-ը կը բնորոշէ արտաքին աշխարհէն զանազան տպաւորութիւններու օրինակ՝ տաքի ու պաղի, ընկալումը: Անով կը բնորոշենք նաեւ ներքին՝ հոգեկան ու մտածական զանազան վիճակներու՝ ուրախութեան, տխրութեան, վախի, երանութեան, մտահոգութեան, սիրոյ, համակրանքի ու հակակրանքի ապրումներու յառաջացումն ու ներգործութիւնը. օրինակ՝ **հաճոյք զգալ, ուրախ զգալ, սարսուռ զգալ** եւ այլն: **Զգալ**՝ կը նշանակէ մինչեւ իսկ **նկատել, գիտակցիլ, անդրադառնալ**. օրինակ՝ «Սվան այդ պահուն զգաց, որ Օտեթ այլեւս երբեք պիտի չսիրեր զինք» (Մարսել Փրոստ): **Զգայել** կը նշանակէ արտաքին աշխարհի Նիւթական գոյերը ընկալել զգայարաններու անմիջական միջնորդութեամբ. օրինակ՝ մատերու հպումով կը զգայենք մարմարին պաղութիւնը, քիմքով կը զգայենք օղիին բարկութիւնը, լսողութեան լարումով կը զգայենք շշուկները, ռունգերով կը զգայենք բոյրերն ու այլ հոտեր:

Ճիշտ է, որ այս երկու բայերը ունին նոյն արմատը, ճիշտ է նաեւ, որ զգալու համար ալ անհրաժեշտ է զգայարանը. այսուհանդերձ՝ զգալու առթիւ զգայարաններու անմիջական միջնորդութիւնը անորոշ կը մնայ. ո՞ր զգայարանով կը սիրենք կամ կ'ատենք, կը վախնանք կամ կը խիզախինք: Մինչդեռ կարելի չէ զգայել՝ առանց դիմելու զգայարանի մը ուղղակի միջնորդութեան ու լարումին:

* Զգացուիլ-զգածուիլ

Գրաբարն ու մեր երկու աշխարհաբարները հաւասարապէս ունեցած են այս երկուքը՝ իբրեւ տարբեր բայեր: Արեւելահայ արդի բառարանները մինչեւ 20-րդ դարու առաջին կեսը պահեցին երկրորդը. Մալխասեան ունի **զգածնուլ, զգածումն, զգածուցանել, զգածիլ, զգածուիլ**՝ հանդերձ անձնական ու բնագրային օրինակներով, իսկ Մ. Աբեղեան զայն

1. Հոն, ուր Երուխան գրած է «Կինը **զգածուած** ձայնով ըսաւ Սիրանուշին» («Ձուկին փոխարէն», ՆԳԲ, էջ 246),– երեւանեան հրատարակութիւնը (Երկեր, 1980, էջ 402) դրած է **զգացուած**:

Կիրարկած է 1940-ական թուականներուն (տե՛ս ՀՀԳՊ.2, էջեր 28, 71, 101 եւ այլն): Սակայն անկէ ետք ջնջուեցաւ այս բառը եւ արտաբնական¹ արեւելահայերէնէն, մնաց միայն **զգացուել**, որուն մէջ ամփոփած են երկուքին իմաստները, որոնք խորքին մէջ համատեղելի կամ շփոթելի չեն, նոյնիսկ եթէ հոմանշութեան տարտամ եզրեր ունենան: Այլ հարց, թէ արեւմտահայերուս մէկ կարեւոր մասը, թերեւս մեծ մասը, նմանապէս կը շփոթէ զանոնք:

Առաջինը **զգալ** բային կրաւորականն է. եթէ **զգալ** կը նշանակէ զգայարանով **ընկալել** գործօն մը, օրինակ՝ ցաւը, հաճոյքը, զրկանքը, ապա **զգացուիլ** պիտի նշանակէ **ընկալուիլ**: Արդ, տրամաբանօրէն այս բայը չի կրնար իբրեւ ենթակայ ունենալ անձի անուն մը. անհետեւ թան է ըսել՝ «**Թորոսը շատ զգացուեցաւ**»,– ինչ որ շատ սովորական արտայայտութիւն մըն է մեր մէջ: Եթէ մեկնաբանենք այս անհետեւութիւնը, ապա ան կը նշանակէ՝ «մէկը Թորոսը զգաց իր մէջ կամ Թորոսը զգացուեցաւ մէկուն կողմէ», ուր զգացողը, պարզ է, Թորոսը չէ, մէկն է: Բայց մի՞թէ կարելի է **զգալ մէկը...**, ինչպէս կը զգանք ցաւը, հրճուանքը, կարօտը: Անշուշտ շատ վերամբարձ ոճով կարելի է ըսել՝ «**քեզ իմ մէջս կը զգամ**», բայց սա գեղարուեստական փոխաբերութիւն է, բանաստեղծական խօսք է, ընթացիկ ոճ չէ: Եւ ինչպէս որ կարելի չէ զգալ մէկը, ապա կարելի ալ չէ, որ մէկը **զգացուի**: Այսուհանդերձ շատ ընթացիկ է արեւմտահայուն բերնէն լսել, թէ ինք «շատ զգացուած է» այս կամ այն պատճառով, այս կամ այն առիթով կամ բանէն եւ այլն. ըսել ուզածը, խորքին մէջ, ա՛յն է, որ ինք «շատ ազդուած է», բայց ահա ճիշտ բառը չի գտներ ան:

2. «Մենք՝ կիներս, միշտ նոյնն ենք՝ սրտերնիս փափուկ ու **դիւրազգած**» (ԱԱ, «Սրտի յաղթանակը», ՆԳԲ, էջ 80):

Իսկ ի՞նչ կը նշանակէ **զգածուիլ**. այս ալ կը նշանակէ **իր մէջը կրել, համակուիլ, յուզուիլ, ազդուիլ**,– եւ ահա ճիշտ ա՛յս բառն է, որ վերը կը փնտռուէր **զգացուիլ**-ին մէջ: Մենք **կը զգածուինք** (չենք զգացուիր), այսինքն՝ **կը համակուինք, կը յուզուինք, կ'ազդուինք** անուշ խօսքէ մը, ազնիւ վերաբերումէ մը, գեղարուեստական առինքնող յայտագիրէ մը եւ այլնէ:

3. Մեր թերթերու ցաւակցագրերուն մէջ հաւասարապէս կը գտնենք ոմանց «**խորազգաց** վշտակցութիւնը», իսկ ուրիշներու «**խորազգած** վշտակցութիւնը». այս վերջինին գիտակցութիւնը ունեցողները հետզհետէ կը նուազին:

Մնայուն շփոթի առարկայ են այս երկուքէն ձեւաւորուած ածականները եւս՝ **դիւրազգաց** եւ **դիւրազգած**², **խորազգաց** եւ **խորազգած**³:

4. Էդ. Աղայեան ունի միայն **դիւրազգաց**, որուն տրուած բացատրութիւնը՝ «շատ զգայուն, շուտ տպաւորուող», բոլորովին կը համապատասխանէ ավանդական **դուրազգած**-ին, եւ չի նշանակեր «դիւրաւ զգացող»:

Սկսելու համար ըսենք, որ հայերէնը **դիւրազգաց** բառ չէ ունեցած. ան չկայ «Նոր հայկազեան»-ի (1837), Պետրոս Կարապետեանի (1907), Գաբամաճեանի (1913) ու Գայայեանի (1937) բառարաններուն մէջ: Վերջին երեքը ունին, սակայն, **դիւրազգած** եւ **դիւրազգածութիւն**: Արեւելահայերէն Մալխասեան նմանապէս չունի **դիւրազգաց**, այլ ունի միայն **դիւրազգած** եւ **դիւրազգածութիւն**⁴: Աճառեան ասոնց վրայ կ'աւելցնէ **խաւարազգած, խորհրդազգած, սգազգած, սեւազգած**: Ինչպէս նկատելի է, կատարեալ ներդաշնակութիւն կայ Մալխասեանի ու արեւմտահայ բառարանագիրներու միջեւ մինչեւ 20-րդ դարու կեսը:

Ասոնց հակառակը՝ մեր նորագոյն բառարանները ունին **դիւրազգաց, դիւրազգացութիւն, դիւրազգացականութիւն** եւ այլն, ուր **դիւրազգաց**

պիտի նշանակեր «դիւրաւ զգացող»... Մինչդեռ ըմբռնելի է, որ ունենանք **խորագգաց** հասկացութիւնը, իբրեւ «լաւ, խորապէս զգացած, խորամուխ, խելամուտ» եւ այլն (Մալխասեան)։ այս բառը իր այս իմաստով գործածուած կը գտնենք Աբեղեանի կողմէ։ «Մենք զգում ենք նրա **խորագգաց** սրտի սքանչացումը» (ՀՀԳՊ. 2, 314)։ Անշուշտ այս կիրարկութիւնը չի վաներ **խորագգած**-ը, որ կը նշանակէ «խորապէս ազդուած, համակուած, կլանուած» եւ ուրիշ բան է։

Արդ, արեւմտահայերէնի մեջ ուրկէ՞ բուսան վերոնշեալ անհետեթ բառերը։ Շատ պարզ է, առանց բնական ոգիի անոնք ընդօրինակուեցան արեւելահայ նորագոյն բառարաններէ, ուր նոյնացուած են **զգացուիլն** ու **զգածուիլը**, եւ պահուած է միայն առաջինը, եւ **զգաց** արմատով ալ ածանցուած ու բարդուած են բերուած բառերը՝ բոլորն ալ կեղծ ու թխածոյ։ Պատշաճ է, որ հետզհետէ անդրադառնանք այս նրբութեան։

* Զեկուցում-զեկոյց

Զեկուցում-ը որեւէ գիտական, պատմական, մանկավարժական, մշակութային հարցի կամ բնաբանի մասին բանաւոր կամ գրաւոր ըստ ամենայնի ամբողջական հաղորդում մըն է։ **Զեկոյց**-ը նախորդէն կը տարբերի պարզապէս իր ծաւալով, տարողութեամբ եւ անմիջականութեամբ. ան բանաւոր կամ գրաւոր հակիրճ հաղորդում մըն է, տեղեկութիւն մը՝ տրուած որեւէ (ստորադաս) անդամի կողմէ վերադաս մարմինին. կամ ժողովականի մը կողմէ՝ վարչութեան անդամներուն. ան կրնայ բովանդակել նաեւ գիտական որեւէ հետազօտութեան արդիւնքի մէկ ամփոփ շարադրանքը։

* Զուրկ-զերծ

Երկուքն ալ որակական ածական են, կ'առնեն բացառական հոլով ինդիք եւ ցոյց կու տան բանի մը՝ առարկայի, յատկանիշի, գործողութեան կամ որեւէ երեւոյթի բացակայութիւնը կամ չգոյութիւնը. սա՛ տարբերութեամբ միայն, որ **զուրկ**-ը ցոյց կու տայ դրական իրողութեան մը բացակայութիւնը, օրինակ՝ **ըմբռնումէ զուրկ, ծնողքէ զուրկ, հայրենիքէ զուրկ, ընկերներէ զուրկ, նեցուկէ զուրկ, իրաւունքէ զուրկ** եւ այլն. օրինակ՝ «Այս հողը զուրկ է ոռոգումի ջուրէ»։ մինչ **զերծ**-ը ցոյց կու տայ բացասական իրողութեան մը բացակայութիւնը, օրինակ՝ **ականէ զերծ, թերութենէ զերծ, վնասէ կամ վտանգէ զերծ** եւ այլն. օրինակ՝ «Այս գարնան ծառերը զերծ մնացին կարկուտէ»։ Համապատասխան բայերն են՝ **զրկել** եւ **զերծել**. օրինակ՝ **ազատագրել, իրաւագրել, հայրենագրել** եւ **ականագերծել, զգայագերծել, վարակագերծել, վնասագերծել, ցաւագերծել** եւ այլն։

* Ընկերութիւն-ընկերական-ընկերային

Ընկերութիւն-ը իր պարզագոյն ու վաղեմի իմաստով կը նշանակէ ընկեր ըլլալը, կարգ մը անձերու իրարու միջեւ ստեղծած մտերմական,

բարեկամական յարաբերությունը (amitié, friendship): **Ընկերություն** կը կոչենք նաեւ կարգ մը ազգայիններու կողմէ հաստատուած այն կազմակերպությունը, որ կը ծառայէ զանազան հանրային նպատակներու- օրինակ՝ գրատարած ընկերություն, բարեսիրական ընկերություն, կրթասիրաց ընկերություն եւ այլն: **Ընկերություն** կը կոչուի նաեւ խումբ մը ձեռներեցներու համատեղ ճիգերով ու դրամագլուխով հաստատուած տնտեսությունը՝ գործարան, վաճառատուն, ճամբորդական, հրատարակչական, շինարարական, առեւտրական գրասենեակ եւ այլն: Եւ վերջապէս իր լայն իմաստով **ընկերություն** կը կոչենք համատեղ կեանքի ընդհանուր պայմաններու բերումով միաւորուած մարդոց այն կազմակերպ ամբողջությունը, որ կրնայ ընդգրկել զանազան ծաւալի համայնքներ՝ թէկուզ երկրի մը ամբողջ բնակչությունը իր զանազան շերտերով, ընդհուպ ամբողջ մարդկությունը (société, society): Անշուշտ ասոնք բաւական շփոթեցուցիչ հասկացություններ են, որոնց զանազանումը պարտինք կատարել ըստ խօսքային միջավայրի վերլուծումին:

Ընկերական եւ ընկերային ածականները կը սերին **ընկերություն** հասկացութեան առաջին եւ վերջին իմաստներէն:

Ուրեմն **ընկերական**-ը սահմանափակ հասկացութիւն է եւ կը նշանակէ ընկերներու միջեւ տեղի ունեցող, ընկերներու յատուկ, ընկերներու վերաբերող, բարեկամական, մտերմական (amical, amicable-friendly). օրինակ՝ ընկերական հաւաքոյթ, ընկերական յարաբերություն, հանդիպում, ընկերական ոգի, ընկերական խնդրանք եւ այլն: **Ընկերական** կը կոչենք նաեւ այն անձը, որ ընկերներու շրջանակին մէջ գիտէ պատշաճ վերաբերիլ, յարգել ու գնահատել զանոնք եւ յարգել անոնց հանդէպ պարտաւորությունը՝ ընկերական պարտքը:

Ընկերային-ը կը նշանակէ ընկերութեան, հանրութեան, հասարակութեան յատուկ (social). ընկերային կամ հասարակական,– ինչպէս զայն կ'անուանեն արեւելահայերը,– հարցեր են, օրինակ, կրթությունը, արդարությունը, աշխատանքը, ամուսնությունը, ամուսնալուծումը, խղճի ու մտածումի ազատությունը եւ այլն: **Ընկերային** կը կոչենք նաեւ այն անձը, որ մաս կը կազմէ ընկերութեան մը, կը մասնակցի անոր գործունեութեան եւ իր բաժինը կը բերէ զանազան ծառայութեանց: Ընկերային է նաեւ ան, որ գիտէ պարտ ու պատշաճ վերաբերում ցոյց տալ իր շրջապատին հանդէպ: Այս նոյն հասկացութեան ծիրէն ներս յառաջացած եզրեր են **ընկերաբան, ընկերաբանություն, ընկերաբանական** եւ այլն:

* **Ընտանի-ընտել(ացած)**

Ընտանի կը կոչուի այն անասունը, որ երկար ժամանակի ընթացքին եւ բազմաթիւ սերունդներու ընդմէջէն հետզհետէ կորսնցուցած է իր բնազդական վայրենությունը եւ հաշտ կ'ապրի մարդուն հետ՝ անոր

մերձաւորութեան կամ բնակարանին մէջ. այս պարագային ան այլեւս ոչ միայն վնասակար չէ, այլեւ օգտակար ալ է: Ընտանի անասունի տիպարը շունն է, կատուն, այնպէս ալ ձին, կովը, ոչխարը, այծը եւ այլն: Ընտանիի հականիշն է **վայրի**-ն, որով կը բնորոշենք մարդկային միջավայրէն դուրս ապրող անասունները. օրինակ՝ գայլը, շնագայլը, բորենին, յովազը եւ այլն: Բացառուած չէ, որ իր վարքով ընտանեցած անասնատեսակի մը մէկ ներկայացուցիչը մարդկային միջավայրէ ու հաղորդակցութենէ հեռու մնայ, եւ անոր մէջ վերագարթնին անոր առհաւական բնագոյները, – **վայրի շուն, վայրի կատու** եւ այլն:

Ընտել(ացած) կը կոչուի այն անասունը, որ բնութեամբ վայրի է եւ որը, մատղաշ հասակին կամ երկարօրէն ապրելով մարդու մերձաւորութեան մէջ եւ վայելելով անոր յատուկ խնամքն ու վերաբերումը, անելի կամ պակաս չափով կը կորսնցնէ իր ցեղին յատուկ բնագոյական դրսեւորումները. այսպէս է, որ մարդիկ կը յաջողին ընտելացնել կապիկը, արջը, յովազը, առիւծը եւ այլն:

* ԹԵԹԵԼԱՄԻԻՏ-ԹԵԹԵԼԱՔԱՐՈՅ

Երկու բոլորովին տարբեր հասկացութիւններ են, որոնք զիրար չեն պայմանաւորեր: **Թեթելամիտ**-ը այն անլուրջ, թեթելսովիկ անձն է, որ կը խօսի ու կը գործէ առանց երկար ու խոր կշռադատելու իր խօսքի կամ գործի հետեւանքները: Մինչ **թեթելաքարոյ**-ն թեթել վարք ու բարք ունեցողը, բարոյական անպատշաճ ու անպարկեշտ կեանք վարողն է: Կարելի է թեթելամիտ ու միաժամանակ թեթելաքարոյ ըլլալ, սակայն կարելի է նաեւ թեթելամիտ ըլլալով հանդերձ՝ շատ առաքինի վարք ու բարք ունենալ:

* ԹԵՐԵԼԱ-ԳՈՒԼԵ-ՂԵՌԵԼԱ

Առաջին երկուքը եղանակաւորող բառ են եւ ցոյց կու տան խօսողին դատողութիւնը դէպքերու, անցքերու, երեւոյթներու իրացման հաւանականութեան մասին, սա տարբերութեամբ, որ **թերելս** կը թելադրէ չէզոք կամ դրական հաւանականութիւն մը. օրինակ՝ **թերելս անձրեւէ, թերելս այսօր բանան ճամբաները, թերելս փոթորիկը խաղաղի, թերելս գտնես կորուստդ** կամ **յիշես** եւ այլն: Մինչ **գուլե**-ն կը թելադրէ բացասական հաւանականութիւն. օրինակ՝ **գուլե ապրուստ մը չկարենայ ապահովել, գուլե վիճակը վատթարանայ, գուլե մեր վերջին հանդիպումը ըլլայ այս, գուլե կինը չուզէ ընդունիլ զինք, գուլե մեռած ըլլայ**:

«Ուրիշ շրթներ **գուլե** վաղը կամ հիմա
Կը համբուրեն քո սիրածին կաթոգին» (Ա. Իսահակեան):

«Եւ քերթուածները, որոնց մէն մի բառին ու վանկին
Վրայ ես սիրտ հատցուցի, **գուլե** անկիւն մը պառկին,
Առանց որ մէկը դնէ իրենց բուն շեշտն անոնց վրայ» (ՎԹ):

Բերենք Ստ. Մալխասեանի բանաձեւումն ալ. «“Թերես” աւելի գործ է ածուամ՝ երբ արտայայտում է յոյս, ցանկութիւն՝ որ մի բան լինի, իսկ “գուցէ”՝ երբ արտայայտում է երկիւղ, կասկած, չլինի թէ լինի»:

Գրքունակ են եւ արեւմտահայերէնի մեջ գրեթէ չեն կիրարկուիր այլեւս «մի գուցէ» եւ «գուցէ թէ» տարբերակները:

Քանի որ այս բառերը կ'ակնարկեն ոչ ստոյգ՝ հաւանական պատահարներու, պատշաճ է, որ իրենց հետ կիրարկուի ըղծական եղանակի բայ եւ ոչ թէ սահմանական եղանակի: Ըստ այսմ կիրարկուած է բայը մեր կազմած օրինակներուն մեջ:

Դեռես մակբայը կցական բարդութիւն մըն է՝ **դեռ** ու **ես** բառերու գումարը, որ հոմանիշ է **դեռ, տակաւին** կամ **մինչեւ այս պահը** հասկացութեանց. օրինակ՝ «Այդ յոյսը **դեռես** վառ է անոր հոգիին մեջ»: Պետք է ըսել, որ արեւմտահայ բառարանագրութեան, ինչու չէ նաեւ լեզուին մաս չէ կազմած, որովհետեւ ան յառաջացած է արեւելահայերէնի մեջ: Սակայն մեր բառապաշարները հետզհետէ ներթափանցումի զօրաւոր հակում ցոյց կու տան, յատկապէս արեւելահայերէնէ դեպի արեւմտահայերէն, ինչ որ բնաւ մտահոգիչ չէ, չըսելու համար որ քաջալերելի ալ է, եւ առ այս բարեբախտաբար նկատելի է անոր օգտագործումը կարգ մը արեւմտահայերու կողմէ եւս:

Միայն գիտնանք զանազանել համանուն երկու բառերը. **թերես** կ'արտասանուի **թե-րե-ւըս**, մինչ **դեռես** կ'արտասանուի **դեռ-ե-ւըս**:

*** Թիկնեղ-մարմնեղ**

Թիկնեղ-ին արմատն է **թէկն**, որ կը նշանակէ կռնակ՝ ուսերէն մինչեւ գօտկատեղ երկարող մասը: Իսկ **թիկնեղ** կը նշանակէ լայն թիկունք ունեցող, լայնաթիկունք, թիկնաւետ: **Մարմնեղ** կը նշանակէ ընդհանուր մարմնով մեծոյի՝ հասակով ու լայնքով, փարթամ, խոշորակազմ: Անշուշտ որոշ յարաբերակցութիւն կայ այս երկու հասկացութեանց միջեւ՝ այն իմաստով, որ թիկնեղը սովորաբար նաեւ մարմնեղ է եւ հակառակը, սակայն սա բոլորովին ալ պայման չէ: Մարգիկներ կան, որոնք թիկնեղ են՝ առանց մարմնեղ կամ փարթամ ըլլալու:

*** Ինչ որ... ինչ-որ**

Ինչ որ բաղադրեալ յարաբերական դերանուն մըն է: Բուն դերանունը **ինչ** բառն է, որուն կցուած է **որ** թարմատարը, ճիշտ հետեւեալներուն պէս՝ **ով-ով որ, ուր-ուր որ, երբ-երբ որ, ինչպէս-ինչպէս որ, քանի-քանի որ** եւ այլն: Իր այս կիրարկութեամբ՝ **ինչ որ**-ը կը փոխարինէ ոչ թէ գլխաւոր նախադասութեան մէկ անդամը երկրորդական նախադասութեան մեջ, այլ ամբողջ գերադասը:

- Դուք նոր կ'անդրադառնաք, **ինչ որ** ցաւալի ուշացում մըն է:

- Դո՛ւն ես ըսողը, **ինչ որ** կը հաստատե իրողութիւնը:
- Իր վկայութիւնը զլացած է, **ինչ որ** քաղաքացիական յանցանք է:

Առաջին օրինակին պարզացումը կու տայ՝ «Ձեր նոր անդրադառնալը ցոյց կու տայ, թէ...», – այլ խօսքով՝ գերադաս նախադասութիւնը իր բոլոր բաղադրիչներով համատեղ փոխարինուած է «ինչ որ» յարաբերական դերանունով, որուն միջնորդութեամբ ալ դարձած է **ցոյց կու տայ** ստորոգիչի ենթական:

Ուրեմն այս օրինակներուն մէջ ամբողջական նախադասութիւններ են յարաբերեալները, եւ ոչ թէ առանձին բառեր (Աւելի մանրամասն տե՛ս §177ա):

Ինչ-որ՝ միութեան գծիկով, անորոշ դերանուն մըն է, որ իբրեւ լրացում կը դրուի գոյականին վրայ. համարժեք է ֆրանսերէնի **certain** կամ **un certain** բառին: Ան ցոյց կու տայ խօսողին ունեցած մէկ վերապահութիւնը իր իսկ անուանած առարկային՝ անձին, իրին, երեւոյթին հանդէպ. այս վերաբերումը աւելի կը շեշտուի լրացեալ գոյականին վրայ գրեթէ կանոնաւորաբար աւելցող **մը** անորոշ յօդով. օրինակ՝

- Այնտեղ հանդիպեցանք **ինչ-որ** դասախօսի **մը**:
- **Ինչ-որ** հնագէտ **մը** տուաւ անորոշ բացատրութիւններ:
- **Ինչ-որ** ժառանգորդ **մը** կը պահանջեր իր իրաւունքը:

Այս դերանունին կը յարին նաեւ՝ **դոյզն-ինչ, ինչ-ինչ, փոքր-ինչ**, որոնք որոշ հոմանշութիւն ալ ունին իրարու միջեւ:

Կիրառական նոյնպիսի յարաբերութեան մէջ կը գտնուին նաեւ **ոչ ոքի** եւ **ոչ-ոքի**: Անցատ գրութեամբ՝ **ոչ ոքի** ժխտական առարկայանիշ դերանուն է, եւ կը կատարէ անուղղակի խնդիրի պաշտօնը. օրինակ՝ **Ոչ ոքի հարցուց**: **Ոչ ոքի մօտեցաւ** եւ այլն: Երկրորդը ունի յատկանշային կիրարկութիւն. օրինակ՝ «**Խաղը ոչ-ոքի աւարտեցաւ, իրաւարարը ոչ-ոքի վճռեց**» եւ այլն:

* Իրավիճակ-կարգավիճակ

Իրավիճակ բառացի կը նշանակէ մեր անմիջական շրջապատը ու զայն շրջանցող՝ մեր գիտակցական ամբողջ ծիրը ընդգրկող իրերու, դէպքերու, դեմքերու եւ անցքերու պարզած կացութիւնը: Այսպէս՝ ընտանեկան իրավիճակ, կրթական իրավիճակ, տնտեսական իրավիճակ, ապահովական իրավիճակ, քաղաքական իրավիճակ եւ այլն. օրինակ՝ «Քաղաքական ներկայ իրավիճակը կը թելադրէ վտանգաւոր զարգացումներ» (Մամուլ):

Բոլորովին տարբեր բան է **կարգավիճակ**-ը, որ կը նշանակէ անհատի մը՝ բնութեամբ տրուած կամ գերադաս մարմինի մը կողմէ շնորհուած վարկը, կարգը, իրաւասութիւնը, հանգամանքը, հեղինակութիւնը եւ այլն. օրինակ՝

«Ան այս ժողովին կը մասնակցի պատգամաւորի կարգավիճակով»: «Ո՞ր կարգավիճակովդ դուն կը փորձես արգիլել մեր այս հանդիպումը»: «Ան իր ծնողական կարգավիճակով մերժեց ընդունիլ նման ամուսնութեան մը կայացումը»:

*** Լուծել-լուծարել**

Լուծել կը նշանակէ որեւէ հարցի կամ խնդրի բարուք պատասխան մը գտնել. օրինակ՝ «Ժողովը լուծեց օրակարգի բոլոր հարցերը»: Փարատել ամեն շփոթ կամ մթութիւն. օրինակ՝ «Երկար ճիգերէ ետք լուծեցինք անոր մերժումին առեղծուածը»: Նիւթ մը հալեցնել որեւէ հեղուկի մէջ. օրինակ՝ «Շաքարը լուծեց ջուրին մէջ»: Բայց նաեւ՝ «Մշուշը լուծուեցաւ արեւի առաջին ճառագայթներէն»: Վերջ տալ գործող մարմինի մը կամ վարչութեան մը գործունեութեան, օրինակ՝ լուծել խորհրդարանը, վարչութիւնը, միութիւն մը: Քակել, արծակել. օրինակ՝ ձեռնակապը, գօտին, շղթան, կօշիկին կապերը: Դրժել ուխտ մը, օրինակ՝ ամուսնական կապերը կամ լքել հոգեւոր սքեմը:

Իսկ **լուծարել** կը նշանակէ վերջ տալ որեւէ գործող հաստատութեան, հիմնարկի, ձեռնարկի գործունեութեան: Վերջ տալ զօրքի կամ զօրամասի գործունեութեան. օրինակ՝ «Ամերիկա լուծարեց Իրաքի ամերիկեան ուժերը»: Վճարել, փակել, մարել հաստատութեանց կամ անհատներու հանդէպ ունեցած պարտքերը:

Անշուշտ նկատելի է իմաստային շատ թոյլ նմանութիւն մը երկուքին միջեւ, սակայն զանազանութեան եզրերը շատ աւելի ակնբախ են:

Լուծարել-ին հոմանիշ է **լուծարքի ենթարկել** (liquider):

*** Ծարաւ-ծարաւի**

Ծարաւ-ը գոյական եւ ածական է. իր բուն իմաստով մարդոց եւ անասուններու մարմինին մէջ ջուրի նուազումի յառաջացուցած պահանջի զգացումն է. սակայն իմաստի ընդարձակումով՝ ան ունի փոխաբերական այլազան կիրարկութիւններ եւս՝ բունն սեր, որեւէ կարգի պահանջի իմաստով. օրինակ՝ արուեստի ու գրականութեան ծարաւ, ընթերցումի ծարաւ, հարստութեան ու դիրքի ծարաւ, անուշ խօսքերու ծարաւ, «Շրթունքս են ծարաւ միակ համբոյրին» (ՄՄ), արեան ծարաւ եւ այլն: **Ծարաւի**-ն ածական է, կը ծագի նախորդէն եւ հոմանիշ է անոր ածականական կիրարկութիւններուն, այսուհանդերձ աւելի խոր ու ճիշտ կը բնորոշէ վերացական հասկացութիւնները. կարելի չէ ըսել «ջուրի ծարաւի», բայց կարելի է ըսել «բանաստեղծութեան ծարաւի», մայրական սիրոյ ծարաւի, հայրենի տան ծարաւի, այլեւ՝ «արեան ծարաւի». այս պարագային բառակապակցութեան իմաստը շատ աւելի բունն է, քան «արեան ծարաւ»-ին: Ուրեմն **ծարաւ** ածականի վերացական կամ փոխաբերական կիրարկութեանց պարագային նախընտրութիւնը պէտք է տալ **ծարաւի**-ին:

Համապատասխան բայերն են՝ **ծարաւ-ծարաւնալ, ծարաւի-ծարաւի**:

* Կազմակերպական-կազմակերպչական

Ասոնցմէ առաջինը կը նշանակէ կայացած ու գործուն որեւէ կազմակերպութեան առօրեայ կամ ընթացիկ գործունեութեանը յատուկ (կարգադրութիւններ, աշխատանքներ, նախաձեռնութիւններ, որոշումներ եւ այլն)․ օրինակ՝ կազմակերպական յաջողութիւն, թերացում, կարգապահութիւն, կազմակերպական դժուարութիւններ, կազմակերպական բժախնդրութիւն, կազմակերպական բարձր կամ անորակ մակարդակ, նուիրում եւ այլն: Իսկ **կազմակերպչական** կը նշանակէ կազմակերպողին, կազմակերպիչին յատուկ․ օրինակ՝ «Մեսրոպ օժտուած էր կազմակերպչական բացառիկ տաղանդով, որով ան յաջողեցաւ ոչ միայն հնարել հայոց այբուբենը, այլեւ պատրաստեց ուսուցիչներ ու բացաւ բազմաթիւ դպրոցներ Հայաստանի տարածքին»: Հոմանիշ է **կազմակերպողական**-ին:

Արեւմտահայ բառարանագիրներէն Գայայեան եւ Կռանեան չունին այս բառերը: Ճիգմեճեան ունի միայն **կազմակերպչական**, որ ճիշտ սահմանած է՝ «կազմակերպողին յատուկ»: ան բառացի հետեւած է Մալխասեանին: Իսկ Տէր Խաչատուրեան ունի երկուքն ալ եւ զանոնք հոմանիշ կը նկատէ՝ «կազմակերպական=կազմակերպչական»:

Մալխասեան իր կարգին ունի միայն **կազմակերպչական** եւ չունի **կազմակերպական**:

* Կեսար-Սեզար (César)

Ծանօթ.– Այս բառայօդուածը պէտք է փոխադրել «Տառադարձութիւն» գլուխին մէջ, երբ նման գլուխ մը աւելնայ այս աշխատութեան վրայ:

Մեր արդի լեզուին մէջ գոյութիւն ունին կարգ մը պատմական օտար անուններ, որոնք կը գրուին կամ աւելի ճիշտը պէտք է գրուին երկու տարբեր ուղղագրութեամբ՝ յարգելով տուեալ անունին պատմական արտասանութիւնը եւ արդի արտասանութիւնը: Այսպիսիներուն տիպարն է հռոմայեցի զօրավարին անունը․ պատմականօրէն ան **Կեսար** է, եւ այս ուղղագրութիւնը պէտք է յարգուի այնքան ատեն, որ հայերէն կը գրենք ու կ'ակնարկենք այդ զօրավարին, կամ նոյն ծիրին մէջ գտնուողներուն, եւ զգալի է անոնց պատմականութիւնը, ինչպէս՝ Օգոստոսն է, Ներոնն է, Կոստանդիանոսն է եւ այլն:

Բայց այդ նոյն անունը, իր կարգին որոշ հնչիւնափոխութեամբ, կը գտնենք կարգ մը արդի լեզուներու մէջ՝ իբրեւ յատուկ անուն, ինչպէս ֆրանսերէնի, ուր ան կ'արտասանուի **Սեզար**, անգլերէնի մէջ, ուր ան Սիզըր է, իտալերէնի մէջ, ուր Չեզարե դարձած է եւ այլն եւ որոնք այս նոյն արտասանութեամբ կ'անուանեն թէ՛ պատմական դէմքը, թէ՛ միտով ու ոսկորով ժամանակակից անհատներ: Հայերէնը նման պարագաներու չի կրնար վերադառնալ պատմական արտասանութեան կամ

տառադարձութեան. թոյլատրելի չէ, César անունը կրող ֆրանսացի կամ արաբ դրացիիդ ակնարկելով, **Կեսար** կոչել զայն:

Ֆրանսայի փառքը կերտողներէն Louis XIV-ը ի վաղուց անտի տառադարձած ենք **Լուդովիկոս** (ԺԴ). այսպէս ալ՝ ան մտած է մեր դասագիրքերուն մէջ, թէեւ ֆրանսերէնի հետզհետէ նուազող կարեւորութիւնը շատ յաճախ մոռացութեան մատնել կու տայ այս արտասանութիւնը: Արդ, այդ նոյն անունը կրող ժամանակակից անհատը՝ դրացիդ, պաշտօնակիցդ կամ քաղաքական դէմք մը, չես կրնար պատմական տառադարձութեամբ կոչել, այլ պարզապէս պիտի կոչես **Լուի**, այլ հարց, թէ ինքը՝ ֆրանսացին, երկուքն ալ կոչէ Louis՝ «Լուի»:

Բերենք վերջին օրինակ մըն ալ, որ է պատմական Charles անունը, որ հայերս անցեալին դարձուցած ենք **Կարոլոս**, իսկ արդի արտասանութեամբ Շարլ, Չարլի կամ Քարլոս է, բայց բնաւ երբեք Կարոլոս. ոչ մէկ հայու մտքէն անցած է մինչեւ հիմա «Կարոլոս դը Կոլ» կոչել ֆրանսացի ծանօթ զօրավարը:

Կանոնը քիչ մը աւելի երկփեղկուած, թոյլ ու տատամստ է աշխարհագրական անուններու պարագային, թէեւ այստեղ ալ որոշ սկզբունք մը կը գործէ. օրինակ՝ ունինք պատմական **Եդեսիա** անունը, որ նաեւ Ուռհա էր, իսկ արդի օտար արտասանութեամբ Ուրֆա է: Այնպէս ալ՝ Մելիտինէ-Մալաթիա, Պոլիս-Կոստանդնուպոլիս-Իսթանպուլ, Սեբաստիա-Սուազ, Չորք-Մարզպան-Տէօրթ Եոլ եւ շատ ու շատ այսպիսիները: Պատմական Հայաստանի տեղանուններուն հանդէպ տարբեր զգայնութիւն եւ մօտեցում ունինք. սփիւռքահայը կը խորշի **Իսթանպուլ** թրքական անունէն (որ խորքին մէջ յունական ծագում ունի), որքան ալ աշխարհը այդպէս ճանչնայ զայն, ու կառչած է միւս երկուքին. մինչ թրքահպատակ հայը պարտաւոր է կիրարկել անոր պաշտօնական անունը: Սակայն նոյն արեւմտահայը աւելի թոյլատու է, օրինակ, Մալաթիային ու Տէօրթ-Եոլին հանդէպ, մինչ արտասանական տատանում մը կայ Սեբաստիային ու Սուազին միջեւ. այսպիսիներուն զանազանումը քիչ մըն ալ կախեալ է խօսողին պատմական ծանօթութենէն: Շատ հայեր չեն գիտեր, թէ արդի Ուրֆան անցեալին Եդեսիա էր, եւ առանց բարդոյթի կու տան անոր արդի անուանումը, որ ան կը կրէր նաեւ այն օրերուն, երբ մեր անմիջական մեծհայրերն ու պապերը կ'ապրէին այնտեղ:

Պատմական յիշողութեան հետեւանք են նաեւ այն մանր-մունր շեղումները, որոնք կը յառաջանան այլուր եւս, ուր զգայնութեան գործօն գոյութիւն չունի այլեւս. օրինակ՝ յունահայը եւ ոչ միայն յունահայը՝ տեղաբնակներուն հետեւողութեամբ **Կորինթոս** կ'ըսէ հոն, ուր պատմական անուանումը հայերէն **Կորնթոս** է. ան պարզապէս չի ճանչնար այս վերջին արտասանութիւնը, որ այնքան ալ յաճախուած չէ եւ գրեթէ միայն հոգեւոր գրականութեան մէջ անանդուած է:

Նոր սերունդը ընդհանուր ազգաց պատմութիւնը այլեւս միայն օտար լեզուներով կը սորվի, հետեւաբար չի ճանչնար տառադարձութիւններ,

որոնք շատ սովորական էին մեկ-երկու սերունդ առաջ. օրինակ՝ **Cappadoce** աշխարհագրական անունը տառադարձուած կը գտնեմ **Քափատոցիա**, մինչ մօտիկ անցեալին զայն կը կոչէինք **Կապադովկիա**, որովհետեւ գոյութիւն ունէին պատմութեան եւ աշխարհագրութեան հայերէն դասագիրքեր, ուր նմանները աւանդուած կ'ըլլային հայեցի տառադարձութեամբ: Այսօր շատ սովորական է հանդիպիլ **Թրաժան** կամ **Թրաճըն** ուղղագրութեան՝ Trajan կայսրի անունին դիմաց, ուր **Տրայանոս** կը գրուէր անցեալին: Այսպիսիներուն ցանկը շատ երկար է դժբախտաբար:

Վերջերս շատ քաջբշուեցաւ **Յուսթինիանոս** անունը՝ Այա Սոֆիա տաճարի մզկիթի վերածման առթիւ,– մինչ անկկա ճիշտ գրութեամբ եւ արտասանութեամբ՝ **Յուստինիանոս** է, այդ տաճարը կառուցող կայսրը:

Աւելցնենք, որ արեւելահայերէնը,– ուր տառադարձական երեւոյթները շատ աւելի ուղղափառ հիմերու վրայ դրուած են,– որոշ «սրբագրութիւններ» կատարած է պատմական տառադարձութեան, յատկապէս երբեմնի Ֆ-Փ եւ Լ-Ղ հնչիւններու ծիրէն ներս. արդի արեւելահայը կ'ըսէ Աֆրիկա՝ այն տրամաբանութեամբ, որ այս աշխարհամասին անունին երկրորդ տառը համաշխարհայնօրէն Ֆ է եւ այդպէս ալ եղած է անցեալին: Արդ, հայերս Ափրիկէ տառադարձած ենք, քանի Ֆ տառը չունէինք, սակայն հիմա որ ունինք զայն, հետեւաբար շեղումի տեղիք չի մնար: Նոյն «տրամաբանութեամբ» ալ կ'ըսեն Պլատոն, փոխանակ Պղատոն-ի, քանի որ մեսրոպեան Ղ տառը փոխած է անցեալի իր արտասանութիւնը, որ համարժէք էր լատինական Լ-ին. ուստի, արդի արեւելահայը պարզապէս կը վերականգնէ յոյն փիլիսոփային անունին բնիկ արտասանութիւնը՝ հայկական Ղ-ը փոխարինելով հայկական Լ-ով:

Յամենայն դէպս այս վերանայումները ընդհանուր բնոյթ չեն կրեր. օրինակ՝ Ֆիլոսոֆոս-Փիլիսոփայ, Ֆիլ-Փիդ, Balnea-Բաղնիք եւ այլն:

Զգուշ վերանայումներ փորձուած են մեր մեջ եւս յարաբերաբար գրաբարեան տառադարձութեան. կը բերեմ օրինակներ Զարեհ սրբ. Ազնաւուրեանի «Նոր կտակարան»-ի աշխարհաբար փոխադրումէն՝ **Բեթլեհեմ** փոխան գրաբար բնագրի **Բեթղեհեմ**-ի: Այնպէս ալ՝ **Ղուկիոս-Ղուկիոս**, **Ֆիլատելֆիա-Փիղադեղփիա**, **Ֆիլոլոգոս-Փիլոլոգոս**, **Ֆելիքս-Փելիքս**, **Ակիլաս-Ակիւղաս**, **Նիկեր-Նիւզեր**, **Ռոդոն-Յոդոն**¹ եւ այլն, ուր սակայն նմանապէս շատ ուրիշ օրինակներ մնացած են անփոփոխ: Անշուշտ կարելի չէ ըսել, թէ հետեւողական աշխատանք մըն է եղածը. օրինակ՝ ինչո՞ւ պիտի պահուէր **Փիլիպպոս**-ը ու վերանայուէր **Փելիքս**-ը, կամ թէ պիտի պահուէր **Ղուկաս**-ը ու վերանայուէր **Ղուկիոս**ը:

*** Կերպար-կերպարանք**

Կերպար բառը յարաբերաբար նոր է. ցոյց կու տայ արուեստագետի, գրողի, դերասանի ստեղծած հերոսը՝ իր նկարագրային

1. Առաջինները արդի արտասանութիւնն են, երկրորդները՝ պատմական:

իւրայատկութիւններու ամբողջութեամբ. օրինակ՝ «Վահրամ Փափագեան մեծ տաղանդով կը մարմնաւորէր Օթելլոյի կերպարը»: «Փոստալին կերպարով յուզուած է ամեն ընթերցող»: «Երուխան իր պատմուածքներուն կերպարները միշտ ալ համեստ խաւերէն առած է»: **Կերպարանք** կը նշանակէ մասնաւորաբար մարդկային, բայց նաեւ որեւէ էակի դէմք կամ արտաքին ընդհանուր տեսքը, ձեւը. օրինակ՝ «Ունէր վախազդու կերպարանք մը», «Ամեն առտու այդ պատշգամին վրայ կ'երեւէր կանացի նոյն կերպարանքը», «Տասնամեակներ անց անոր հրէշային կերպարանքը կը շարունակէր հալածել զիս»: Բնոյթ, հանգամանք, յատկանիշ. օրինակ՝ «Դէպքերը նոր կերպարանք ստացան», «Բանավէճը կերպարանքը փոխեց»: «Այնուհետեւ մեր յարաբերութիւնները ստացան նոր կերպարանք մը»:

* Կշտանալ-յագենալ

Երկուքն ալ կը նշանակեն **լիանալ, բաւարարուիլ**. առաջինը՝ միայն ուտելիքով, իսկ երկրորդը՝ ուտելիքով ու խմելիքով հաւասարապէս. օրինակ՝ այնքան շատ կերանք, որ լիովի կշտացանք կամ յագեցանք. «Բոլորը ծալապատիկ կը նստին մարմարիոնի վրայ փռուած սփռոցին քով եւ **անյագաբար** կ'ուտեն զանազան համադամ կերակուրները» (ՊԲ, Էջ 87):

«Քանի մը գաւաթ խմեց ու **յագեցաւ**», – ուր կարելի չէ սակայն ըսել՝ **կշտացաւ**:

- Կերանք ու կշտացանք:
- Կուշտ ու կուռ կերանք ու յագեցանք:
- Կուշտ ու կուռ խմեցինք ու յագեցանք:
- Կուշտ ու կուռ կերանք, խմեցինք ու յագեցանք:

Օրինակներէս (յատկապէս երկրորդէն) կարելի է դատել, որ յագենալը նաեւ բաւարարութեան ակտի բարձր աստիճան մը կը թելադրէ, քան կշտանալը. օրինակ՝

- **Բաներ մը** կերաւ ու կշտացաւ:
- **Այնքան** կերաւ, որ ա՛լ յագեցաւ:

Քանակական ու որակական զգալի թելադրականութիւն կայ **բաներ մը**-ին եւ **այնքան**-ին միջեւ:

Տեսնել ասոնց ինդրառութիւնը «Բայական ինդրառութիւն» գլուխին մէջ:

* Կոչական-կոչնական

Կոչական-ը քերականական եզր մըն է. ցոյց կու տայ այն առարկան, որուն անունը կու տայ խօսողը՝ ուշադրութիւնը գրաւելու եւ իր խօսքը ճիշտ տեղը հասցնելու համար. օրինակ՝ «**Յակոբ**, կարդա՛ դասդ». թաւազիր յատուկ անունը կոչական է: Ներկայ աշխատութեան մէջ այս

հասկացութեան նուիրուած է ամբողջ գլուխ մը (տե՛ս §86):

Կոչնական-ը բոլորովին ուրիշ բան է. **սա** ճաշկերոյթի, հացկերոյթի, խնջոյթի հրաւիրուած անձն է, հիւրն է. բայց ահա ան միաժամանակ այդ ճաշկերոյթը կազմակերպողն է, հիւրերը ընդունողն է, հիւրընկալն է: Իսկ նոյնարմատ **կոչունք** բառը կը նշանակէ տուեալ հանդիպումին՝ ճաշկերոյթի հրաւեր, բայց նաեւ՝ նոյնինքն այդ հաւաքական ճաշկերոյթը, կերուխումը, խնջոյթը:

Այս հաշուով՝ երկիմաստ են թե՛ կոչնականը, թե՛ կոչունքը:

Կոչունք-ին հոմանիշ է **հրաւերք**-ը:

Տեսնել նաեւ **հրաւերք**-ը:

*** Կտակարար-կտակակատար**

Այս երկուքը յաճախ շփոթի առարկայ են իրենց երկրորդ արմատներուն պատճառով, որոնք աշխարհաբարեան ընկալումով որոշ հոմանշութիւն ունին՝ **արարել-կատարել**: **Կտակարար**-ը այն անձն է, որ կտակ մը կը ձգէ՝ ընդհանրապէս գրաւոր եւ պաշտօնական գրանցումով՝ կատարուած նախընտրաբար նոտարի մը ձեռքով եւ երբեմն ալ վկաներու ներկայութեան: Այդ կտակը սովորաբար կը բովանդակէ նիւթական հարստութիւն մը՝ դրամ, կալուած եւ այլն, որ պէտք է յետմահու յատկացուի կտակարարի մատնանշած անձին, անձերուն, հաստատութեան կամ նպատակին: **Կտակակատար**-ը այն անձն է, որ լիազօրուած կ'ըլլայ կտակարարին կողմէ՝ յիշեալ կտակի գործադրութիւնը ի կատար ածելու, այսինքն՝ գործադրելու, աւարտին հասցնելու, հսկելու անոր ճիշտ ու արդար բաշխումին:

*** Կրկնել-երկրորդել**

Կրկնել կը նշանակէ նախապէս ըրած մէկ բանը վերստին՝ երկրորդ անգամ ընել. հիմքն է **կրկին**¹, որ կը նշանակէ **երկրորդ անգամ**. օրինակ՝ «կրկնեփ» կը նշանակէ անգամ մը եփուածը երկրորդ անգամ եփած (biscuit): Այս կրկնուող արարքներուն միջեւ ժամանակային մասնաւոր սահմանափակում չկայ, անոնք կրնան իրարու մօտ կամ իրարմէ հեռու ըլլալ: Արդի հայերէնի մէջ այս բայը կրած է իմաստային ընդարձակում մը, որով **կրկնել** կը կոչենք նաեւ երրորդ եւ աւելի անգամներ կատարուածն ալ. օրինակ՝ «Ան **չորս** անգամ կրկնեց “ո՛չ” բառը», ու տակաւին՝ դառնացած ուսուցիչը չի վարանիր տրտնջալու. «**Յարիւր** անգամ կրկնած եմ այս կանոնը»»: Այս բայով կը բնորոշուի նաեւ նոյն արարքին կամ երեւոյթին կանոնաւոր յաճախականութեամբ տեղի ունենալը. օրինակ՝ «Այս հեղեղը տասներորդ գարունն է, որ կը կրկնուի»: Եթէ մանր մաղենք, ասոնք խորքին մէջ անհերթեթ կիրարկութիւններ են, վասն զի կրկին կամ **երկրորդ** անգամ տեղի ունենալ կը վերագրենք հեղեղի մը, որ **տասներորդ** անգամն է, որ տեղի կ'ունենայ: Սակայն ի՞նչ կարելի է ընել, ա՛յս է իրողութիւնը: Ասոնք իմաստային այնպիսի նուիրականացած ընդարձակումներ են,

1. Կրկին-ը անանցաւոր բառ է, որուն արմատն է **կր**, որ կը նշանակէ երկու:

որոնցմե կարելի չէ ետդարձ կատարել ուղղախօսութեան անունով: Մինչդեռ եր երբեմն, ուր հայերէնը ի վիճակի եղած է շատ ինքնուրոյն զանազանելու երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ... անգամ նոյնին կատարումը, որ է՝ **երեքկնել, չորեքկնել, հնգեկնել, վեցեկնել...** եւ այլն: Ցաւալի է ըսել, որ այս վերջինները մոռացութեան մատնուած են կամ թէ ունին շատ հազուագիւտ կիրարկութիւն. խրախուսելի է, որ ասոնք վերաշխուժանան ու թէկուզ ժուժկալօրէն մտնեն մեր ընթացիկ կիրարկութեանց մեջ:

Կրկնել-ին կը վերապահուի ուրիշ կիրարկութիւն մըն ալ, որուն կ'անդրադառնանք ստորեւ:

Իսկ **երկրորդել** կը նշանակէ բան մը երկրորդ ընողը ըլլալ, այս պարագային՝ ուրիշի՛ն ըրածը ընել. օրինակ՝ ժողովի մը մեջ առաջարկ կը բերուի ինչ-որ թորոսի մը կողմէ. իսկ Մարկոսն ալ, համաձայն գտնուելով այդ առաջարկին, **կ'երկրորդէ** զայն, այլ խօսքով՝ կը յայտարարէ իր համամտութիւնը: Կամ թէ մէկը կ'երգէ, ուրիշ մըն ալ քիթին տակէն կ'երկրորդէ զայն, կը ձայնակցի անոր, այսինքն՝ կը մոլտայ նոյն բառերը: Այսպէս ալ՝ կարելի է **երրորդել, չորրորդել...** որեւէ արարք: Սակայն այս իմաստն ալ կոյս չէ մնացած:

Արեւմտահայ բառարանագիրները, օրինակ՝ ՏԵՐ ԽԱՅԱՏՈՒՐԵԱՆ, հայր Կռանեան, չեն ճանչնար **երկրորդել**-ին այս իմաստը եւ զայն կը նկատեն պարզապէս **կրկնել**-ին անմիջական հոմանիշը. «**երկրորդել-կրկնել, անգամ մըն ալ ըսել՝ ընել**»: Սակայն արեւմտահայը առհասարակ կը գործածէ զայն, միայն թէ երկու իմաստով՝ թէ՛ ուրիշին ըսածը կամ ըրածը ի՛ր կարգին ըսելու կամ ընելու իմաստով, որ ճիշտն է եւ որուն ակնարկեցինք (օրինակ՝ ժողովական կեանքի մեջ), թէ՛ պարզապէս կրկնելու իմաստով. օրինակ՝ «գաւաթս կ'ուզեմ երկրորդել կամ երրորդել»:

Արեւելահայ բառարանագիրները, ի տարբերութիւն արեւմտահայերուն, կը ճանչնան **երկրորդել**-ին՝ մեր տուած իմաստը. սակայն այստեղ ալ կը տիրէ այլ խառնակութիւն մը, քանի միւս կողմէ՝ իրարու հոմանիշ կը նկատեն **կրկնել** եւ **երկրորդել**՝ այս երկուքին վերագրուող բոլոր իմաստներով մեկտեղ: Ահաւասիկ խօսուն փաստը, որ կը հայթայթէ Ակադեմիայի քառահատորը:

«**Կրկնել**- 1. նոյնը նորից՝ երկրորդ անգամ ասել: 2. ուրիշի ասածը՝ մտքերը ընդօրինակելով նոյնութեամբ ասել (այսինքն՝ երկրորդել – ԱԵ)»:

«**Երկրորդել**- 1. երկրորդ անգամ նոյն բանն ասել (այսինքն՝ կրկնել – ԱԵ): 2. ձայնակցել (այսինքն՝ ուրիշի ասածը իւրացնել):»

Այլ խօսքով՝ արեւելահայերուն համար **կրկնել** միաժամանակ **երկրորդել** է, **երկրորդել**՝ միաժամանակ **կրկնել** է:

Կարելի է եզրակացնել, որ խոր շփոթ մը կը պատե վերոբերեալ երկու բայերու կիրարկութիւնը արդի հայերէնի բոլոր խօսուածքներուն մէջ անխտիր:

* Հագնիլ-հագուիլ

Այս երկուքը մնայուն շփոթի առարկայ են արեւմտահայուն համար, որ ընդհանրապէս չի գանազաներ ասոնց տարբերութիւնը:

1. Առաջինը՝ **հագնիլ**, կը համապատասխանէ գրաբարի (h)ագանել, ֆրանսերէնի՝ porter, անգլերէնի to wear բայերուն: Սոսկածանցաւոր բայ է եւ ունի ածանցական խոնարհում՝ **հագայ-հագար-հագաւ-հագի՛ր**: Ներգործական է եւ առ այդ օժտուած է ներգործականութեան երկու հիմնական յատկութիւններով: ա) կրնայ ուղիղ խնդիր ստանալ՝ **հագուստ հագնիլ, տաքատ հագնիլ, կօշիկ հագնիլ** եւ այլն. բ) նաեւ ունի իր կրաւորականը՝ **հագնուիլ**. «Այս կօշիկը դեռ կը **հագնուի**, այդ մէկը այլեւս **չի հագնուիր**»: Ոմանք կ'ըսեն՝ **չի հագցուիր**¹, որ ուրիշ բան է. **չի հագնուիր**-ը կը համապատասխանէ **չի գտնուիր, չի զարնուիր, չի պազնուիր, չի տեսնուիր** ձեւերուն, որոնք անվիճելի են: Բայս օժտուած է նաեւ անցողական կամ պատճառական սեռով՝ **հագցնել**, որ կու տայ **հագցուցի-հագցո՛ւր**. օրինակ՝ «Մայրը զաւակին կօշիկը հագցուց»:

1. Ասի **հագցնել** պատճառականի կրաւորականի ժխտականն է:

2. Գալով **հագուիլ**-ին, ապա այս բայը բոլորովին աշխարհաբարեան ծագում ունի, կը համապատասխանէ ֆրանսերէնի՝ **s'habiller**, անգլերէնի՝ **to get dressed** բայերուն. սեռով չէզոք է (Այտընեան, էջ 65, § 215), հետեւաբար չի կրնար ուղիղ խնդիր առնել, եւ ճիշտ այս կէտին մէջ է, որ ընդհանրապէս կը գործուին սխալները: Կարելի չէ ըսել՝ **հագուստ կը հագուիմ, կօշիկ կը հագուիմ** կամ թէ որեւէ այլ առարկայ յիշել իբրեւ ուղիղ խնդիր: **Հագուիլ** կը նշանակէ իր վրայ կրել օրուան կամ եղանակին թելադրած զգեստները՝ կօշիկէն մինչեւ գլխարկ ու փողկապ ի պահանջել հարկին. այս առումով՝ ան խնդրառական տեսակէտէ մօտաւոր հոմանիշ է **զգեստաւորուիլ** կրաւորական բային, որ նմանապէս ուղիղ խնդիր չի կրնար առնել:

- Ի՞նչ կ'ընես, – կը հագուիմ:

- Հագուեցայ ու ներկայացումի գացի:

- Տակաւին չեմ հագուած:

Ինչպէս նկատելի է, որեւէ առարկայի անուն՝ իբրեւ ուղիղ խնդիրի, չտրուեցաւ: Վերջին նախադասութիւնը չի նշանակեր, թէ ենթական մերկ է, այլ տուեալ պահուն թելադրած պատշաճ իրերը չի կրեր իր վրայ: Բայիս խոնարհումը կու տայ՝ **հագուեցայ-հագուեցար-հացուեցաւ-հագուի՛ր**: Բայս ունի պատճառական սեռն ալ՝ **հագուեցնել**, որ կու տայ **հագուեցուցի-հագուեցո՛ւր**. օրինակ՝ «Մայրը հագուեցուց փոքրիկները», – կը համապատասխանէ **զգեստաւորել** հոմանիշին, ինչպէս նաեւ ֆրանսերէն **habiller** կամ **vêtir**, իսկ անգլերէն **to dress** բայերուն:

Ծանոթ.– 1. Ամեն պատճառական բայ կրնայ ստանալ ուղիղ խնդիր մը, որմէ գուրկ է այդ նոյն բային չէզոքը, այս պարագային՝ **հագուիլ**-ը: Սակայն, ինչ կը վերաբերի **հագուեցնել**-ին, չենք կրնար ասոր իբրեւ ուղիղ խնդիր տալ զգեստի մը անունը. ճիշտ ինչպէս որ չենք կրնար ըսել **հագուստ հագուիլ**, այնպէս ալ չենք կրնար ըսել՝ **հագուստը հագուեցնել, տաքատը հագուեցնել** եւ նմանները. այլ այդ ուղիղ խնդիրը պէտք է ըլլայ զգեստը կրողին անունը, այլ խօսքով՝ **հագուիլ** բայի ենթակա՞ն, այսպէս՝ **հագուեցնել զաւակը, հիւանդը, Թորոսը, Մարկոսը** եւ այլն (օրինակ՝ **Տղաս հագուեցաւ եւ Տղաս հագուեցուցի**): 2. **Հագուիլ** բայը կրնայ ազատօրէն ունենալ իր պարագայական լրացումները՝ **շատ հագուիլ, քիչ հագուիլ, վայելուչ հագուիլ, անճաշակ հագուիլ, հաստ հագուիլ, բարակ հագուիլ, արագ հագուիլ, դանդաղ հագուիլ** եւ այլն, որոնք ածականներ ու մակբայներ են:

Պէտք է լաւ ի մտի ունենալ, որ **հագուիլ**-ը, հակառակ իր **ուիլ** վերջաւորութեան, կրաւորական բայ մը չէ, այլ չէզոք է. այսպիսիները հագուագիւտ են հայերէնի մէջ եւ կը կոչուին **կրաւորակերպ**, այսինքն՝ կերպով, երեւոյթով կրաւորականի կը նմանին, սակայն ըստ էութեան կրաւորական չեն: Կրաւորական բային հիմնական յատկանիշը **ներգործող խնդիր** ունենալն է, իսկ **հագուիլ**-ը չի կրնար ներգործող խնդիր ունենալ: Տեսականօրէն կրաւորական կրնայ ունենալ **հագուեցնել** բայը, որ է **հագուեցուիլ**, որը սակայն շատ ապաշնորհ ու խժալուր բառ մըն է, որ փաստօրէն չի գործածուիր:

3. Ի՞նչ ընկալում ունեցած է մեր մէջ **հագուիլ** բայը:

«Առձեռն»-ը չունի **հագուիլ**: Քիչ անց 1886-ին Սամուէլ վ. Գանթարճեան իր «Գաղիերէն-հայերէն-տաճկերէն բառարան»-ին **s’habiller** բառին կից գրած է **հագուիլ**, մինչ **porter**-ին կից՝ **կրել**, իսկ **se porter**-ին կից՝ **հագնուիլ**: Ուրեմն կատարելապէս ըմբռնուած է **հագուիլ**-ին եւ **հագնուիլ**-ին տարբերութիւնը: Քիչ մը զարմանալի է, բայց ահա Յովի. Գագանճեան ետքայլ մը ընելով **հագուիլ**-ը կը ներկայացնէ իբրեւ **հագնիլ**-ին կրաւորականը (էջ 209):

Աշխարհաբարի բառարաններէն միայն Գայայեան ունի թէ՛ **հագնիլ**, թէ՛ **հագուիլ**. այս վերջինին համար տրուած հոմանիշները՝ **շքուիլ, յարդարուիլ**, մոլորեցուցիչ են: «Շուքի» ու «յարդարանքի» գաղափարը չկայ այս բային մէջ. ծովագգեստ մը վրան եւ գլխարկ մը գլուխը անցընելն ալ **հագուիլ** է, արթայական ծիրանի կրելն ալ **հագուիլ** է:

Հայր ճիզմեճեան ունի միայն **հագնիլ**, որ սակայն խոնարհած է **հագուեցայ** ձեւով, ինչ որ սխալ է. **հագնիլ**-ը, տեսանք, կու տայ **հագայ-հագի՛ր**. իսկ **հագուեցայ**-ն կատարեալն է **հագուիլ**-ին, որ բացակայ է բառարանէն:

Տէր Խաչատուրեան եւ հայր Կռանեան չունին **հագուիլ**:

4. **Հագուիլ** (հագ-ուել) բայը արդի արեւելահայերէնէն ընդմիշտ վտարուած է՝ անցեալի շատ հագուագիւտ կիրարկութեանց փոխարէն, եւ փոխարինուած է **հագնուել**-ով: Արդ, արեւելահայերէնի մէջ **հագնուել**-ը միաժամանակ կրաւորականն է **հագնել**-ին, այս հաշուով՝ նոյն բայածեւը կը խտացնէ իր մէջ թէ՛ չէզոք, թէ՛ կրաւորական սեռերը,

ինչ որ թե՛ արտասովոր չէ, այսուհանդերձ այս պարագային՝ կրնայ դիրքաւ շփոթութեան տեղիք տալ: Մինչդեռ արեւմտահայերէնը կատարեալ պայծառութեամբ կը զանազանէ **հագուիլ** չէզոքը եւ **հագնուիլ** կրաւորականը, ինչպէս վերը տեսանք:

Ուրեմն՝

	<u>Արեւմտահայերէն</u>	<u>Արեւելահայերէն</u>
Ներգործական՝	հագնիլ	հագնել
Կրաւորական՝	հագնուիլ ¹
Չէզոք՝	հագուիլ	հագնուել

*** Համր-յամր**

Համր-ը խօսելու բնախօսական ընդունակութենէ զուրկ անձն է, մոռնջ, անխօս: Իսկ **յամր** կը նշանակէ յուշիկ, դանդաղ, կամաց, ծանր (շարժումով ու քայլերով):

*** Հանապազորդ-հանապազօր**

Ասոնց սակաւ գործածութիւնը եւ գրաբարեան նկարագիրը պատճառ կը դառնան, որ շփոթուին իրարու հետ եւ տեղի տան սխալ կիրարկութեանց:

Սկսելուն համար ըսենք, որ ունին հասարակաց արմատ մը, որ է **հանապազ**, որ մակբայ մըն է եւ կը նշանակէ անդադար, միշտ, շարունակ յարատեւօրէն:

Հանապազորդ-ը ածական մըն է. «**Չհաց** մեր **հանապազորդ** տո՛ւր մեզ այսօր»,– մեր հանապազորդ կամ հանապազորդեան հացը: Մշտական:

Հանապազօր-ը ժամանակի մակբայ մըն է. կ’ըսուի նաեւ **զօրհանապազ**. կը նշանակէ ամեն օր, ամբողջ օրը, օր ըստ օրէ. օր-աւուր. «Իր նպաստը **հանապազօր** բերաւ այս գործին»: Սա իր կարգին կու տայ **հանապազօրեայ** ածականը, որ կը նշանակէ ամենօրեայ. օրինակ՝ «Ան իր հանապազօրեայ օգնութիւնը բերաւ այս գործին»,– գրեթէ նոյնանիշ է **հանապազորդ**-ին, սա՛ տարբերութեամբ, որ **հանապազօրեայ**-ն ժամանակի տեւողութիւնը կը հաշուէ **օր**-ով, մինչ **հանապազորդ**-ը որեւէ միաւորով չի սահմանափակեր անոր տեւողութիւնը:

Ուրեմն՝ ա) **հանապազ** եւ **հանապազօր**՝ մակբայ: բ) **հանապազորդ** կամ **հանապազորդեան** եւ **հանապազօրեայ**՝ ածական:

*** Հանգրուան-փուլ**

Արդի արեւմտահայը չի ճանչնար ասոնցմէ երկրորդը՝ **փուլ**-ը, եւ կը կիրարկէ միայն **հանգրուան**-ը՝ հաւասարապէս նշելու համար տարածական եւ ժամանակային այն զոյգ հասկացութիւնները, որոնք կապուած են այս երկուքին:

1. Արեւելահայերէնի մէջ իբրեւ կրաւորական կը կիրարկուի **հագցուել**-ը, որ կը յառաջանայ ոչ թէ **հագնել** ներգործականէն,– ինչպէս կը պահանջէ մեր քերականութիւնը,– այլ **հագցնել** պատճառականէն:

Ի՞նչ է հանգրուանը: Հանգրուանը՝ որեւէ շարժումի կամ աշխատանքի ավարտը նշող դադարն է, հանգիստն է՝ կարճ, երկար կամ տեւական, կամ կայանը (station):

Իսկ ի՞նչ է փուլը: Փուլը՝ որեւէ միակտուր շարժումի կամ միակտուր աշխատանքի տարածական կամ ժամանակային տեւողութիւնն է (phase), որ կրնայ չափուիլ տարածական կամ ժամանակային միաւորներով:

Այս երկու սահմանումներէն ի յայտ կու գայ, որ ամեն փուլ կ'աւարտի հանգրուանով մը կամ թէ հանգրուանը կը նշէ փուլի մը ավարտը: Սակայն շարժում մը կամ շարժող առարկայ մը, ինչպէս նաեւ աշխատանք մը կրնայ մէկ փուլով չաւարտիլ, այլ պահանջել մէկէ աւելի փուլեր, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կ'ունենայ իր դադարը, ավարտը կամ հանգրուանը:

Պարզ է, որ հանգրուանը իր տեւողութեան ընթացքին ոչ շարժում եւ ոչ ալ աշխատանք կ'ենթադրէ, քանի ինք այս երկուքին դադարն է, առկախումն է, ժխտումն իսկ է. ուրեմն բոլորովին անհեթեթ «միտք» արտայայտած կ'ըլլանք, երբ կ'ըսենք սապիսի բաներ՝

- Կոտորածները տեղի ունեցան երկու հանգրուաններով:

Պետք է ըսել՝ **երկու փուլով**. հանգրուանը այն պահն է, ուր կոտորողը դադար կու տայ իր բազուկին եւ... եաթաղանին:

- Վագքարշաւը բաղկացած էր երեք հանգրուանէ:

Պետք է ըսել՝ **երեք փուլէ**: Հանգրուանին վագք տեղի չ'ունենար:

- Աշխատանքը ավարտեցինք հինգ հանգրուանով:

Պետք է ըսել՝ **հինգ փուլով**: Հանգրուանին՝ դադարին չենք աշխատիր:

- Լիբանանի պատմութիւնը կը յուշէ պայթարի ու զոհողութիւններու տարբեր **հանգրուաններ** («Ազդակ», 22-11-12):

Այս գրողը բնաւ նկատի չունի, որ հանգրուանին ո՛չ կարելի է պայթարիլ, ո՛չ ալ զոհողութիւն յանձն առնել:

- Հանրաքուէին վերջին **հանգրուանը** պիտի սկսի այսօր:

Մինչդեռ սկսողը՝ **փուլն** է:

- Տիկնի դատավարութիւնը թեւակոխած է նոր եւ կարելոր **հանգրուան** մը («Նոր Յառաջ», 17-1-13): Պետք է ըլլայ՝ **փուլ** մը, որովհետեւ հանգրուան կարելի չէ թեւակոխել:

Նոյն սխալը. «Փութին շեշտեց, թէ այդ կապերը կը թեւակոխեն նոր **հանգրուան** մը» («Ազդակ», 21-11-14):

Պատկերացնենք այսպիսի գիտաերեւակայական երթուղի մը. աստղանաւ մը ճամբայ կ'ելլէ Երկիրէն եւ դադար կ'առնէ Լուսնի վրայ (այդ դադարը

կրնայ տեսել մեկ վայկեան կամ մեկ տարի, նշանակութիւն չունի): Ապա Լուսնէն ճամբայ կ'ելլէ ու դադար կ'առնէ Զրատին վրայ: Իսկ Զրատէն ալ ճամբայ կ'ելլէ ու կը հասնի Արեւին: Այս ճամբորդութիւնը ունեցած եղաւ երեք փուլ՝ Երկիր-Լուսին, Լուսին-Զրատ, Զրատ-Արեւ: Ան անցաւ երկու հանգրուաններէ՝ Լուսին եւ Զրատ: Անշուշտ կարելի է հանգրուան կոչել այս պարագային Արեւն ալ, որ խորքին մէջ ուղեւորութեան **վերջնակէտն** է: Մինչ երկիրը այդ ուղեւորութեան **մեկնակէտն** է:

Յիշելի եզրեր՝ **մեկնակէտ, փուլ, հանգրուան, վերջնակէտ**:

Տանք **փուլ**-ին մեկ վերջին սահմանումն ալ՝ փուլը երկու հանգրուաններու միջեւ գտնուող ժամանակային կամ տարածական միջոցն է:

Փուլ կը նշանակէ նաեւ շրջան. օրինակ՝ բանակցութեան **սկզբնական փուլը**, հիւանդութեան **վտանգաւոր փուլը** եւ այլն:

Արեւմտեան լեզուներու եւ ասոնց հետեւողութեամբ հայերէնի մէջ եւս **փուլ** կը նշանակէ նաեւ լուսնի կրած զանազան փոփոխութիւնները, օրինակ՝ **մահիկային փուլ, կիսալուսնային փուլ, լիալուսնային փուլ** եւ բոլոր միջանկեալ փուլերը:

* **Հաջել-հաչել, վայրահաջ-վայրահաչ**

Արեւմտահայ բառարանագրութեան անհամար անհետեւողականութիւններէն մէկն ալ այս երկեակի շփոթումն է՝ **վայրահաջ-վայրահաչ**:

Մեր պատմութեան ողջ տեւողութեան «շան ոռնոցը» բնորոշող արմատը գրուած է **հաջ**, որմէ՝ **հաջել, հաջոց, հաջիւն, հաջան...** վայրահաջ: Այս վերջինը թէեւ «Նոր հայկագեան»-ը չունի, սակայն մեր մատենագրութեան մէջ աւանդուած է **վայրահաջ**-ը (տե՛ս Աճառեան), որ կը նշանակէ պարապ-սարապ խօսող, զրաբանող (անտեղի հաջող շան պէս):

Մեր լաւագոյն բառարանագիրներէն Յարութիւն Գայայեան իր՝ 1938-ին հրատարակած բառարանին մէջ դրած է **վայրահաչ՝ չ-ով**: Իրեն հետեւած է 1968-ին աւանդութեան հանդէպ Նոյնեան Նախանձախնդիր Արտաշէս տէր Խաչատուրեանը: Ուրեմն երկուքն ալ կը յարգեն **հաջ** արմատը՝ **ջ-ով**. Իսկ երբ կարգը կու գայ **վայրահաչ**-ին՝ այս մէկը կը գրեն **չ-ով**:

Ինչո՞ւ, ի՞նչ տրամաբանութեամբ, – չես գիտեր, միայն կը ցաւիս, թէ ինչպէ՛ս այսքան դիւրին ու անհեթեթ կ'աղաւաղուի ուղղագրական 1500 տարուան ամրանիստ աւանդ մը:

Եւ ըսել, որ Գայայեանէն վեց տարի ետք՝ 1944-ին, լոյս տեսած էին Մալխասեանի, իսկ 1954-ին՝ ճիզմեճեանի բառարանները, որոնք պէտք է մատչելի ըլլային տէր Խաչատուրեանին եւ որոնք ունին **հաջ-վայրահաջ**: Սակայն այս երկուքէն առաջ արդէն գոյութիւն ունէր Աճառեանի արմատականը, ուր ամեն ինչ մանրամասն բացատրուած է:

Մեր միև երկու բառարանագիրները՝ ուրեմն ճիգմեճեան ու Կռանեան կը յարգեն աւանդութիւնը, երկուքն ալ ունին **հաջ** եւ **վայրահաջ**:

Ուրեմն 20-րդ դարու երկրորդ կեսին, կարծես չէր բաւեր Աբեղեանի աղանդը, Տերմինաբանական կոմիտէն (Եզրաբանական յանձնաժողովը), չես գիտեր ի՛նչ «տրամաբանութեամբ», փոխեց կարգ մը բառերու հազարամեակներու ուղղագրութիւնը. օրինակ՝ **փնտռել** դարձաւ **փնտրել**, **ճամբայ** դարձաւ **ճամփայ**, **հաջել** դարձաւ **հաչել**, **գծուծ** դարձաւ **գծուծ** եւ շատ ուրիշներ, գոհանանք այսքանով, որոնց չորսն ալ Մալխասեանի մէջ գրուած են աւանդական տոհմիկ ձեւերով՝ **փնտռել**, **ճամբայ**, **հաջել**, **գծուծ**:

Ճիշտ ի՛նչ էր այս խեղաթիւրումին պատճառը...չենք գիտեր, – ո՞ր մէկունը գիտցած ենք, որ այս մէկինը գիտնանք: Օր մ’օրանց երկխօսութիւն հաստատա՞ծ են մեզի հետ:

Եթէ գրաբարի բառարան մը բանաբ՝ «Նոր հայկագեան», «Առձեռն», Գաբամաճեան, Ղազարեան, այնտեղ պիտի գտնէք **հաչել**¹ բայ մը, որ կը նշանակէ «հառաչել, հեծեծել, ախ ու վախ բաշել»:

Այս բայը գրեթէ առանձին չէ գործածուած բնաւ, այլ միշտ ընկերակցած է **հառաչել** բային, որուն հետ երկուորեակ կը կազմեր. օրինակ՝

- Ի փողոցս ելեալ՝ **հաչեալ հառաչէին**:
- **Չաչելով-հառաչելով** զաղօթս մատուցանէին:
- Մեծաւ սրտմտութեամբ **հաչէր** եւ **հառաչէր**:
- **Չաչելով-հառաչելով** հեծեծանօք զմեղս քաւէին:
- Չանէ ի բերանոյն **զհաչիւն** եւ **զհառաչիւն**:

Ինչպէս կը նկատէք, վերջին օրինակը ցոյց կու տայ, որ նոյնիսկ իբրեւ գոյական կիրարկելու առթիւ երկուութիւնը կը պահպանուի:

Այս բառը **հաչ** արմատով եւ «հառաչել» նշանակութեամբ չէ մտած աշխարհաբար:

Եթէ նոյնիսկ զայն ներառող բառարան գտնուի, ապա պետք է գիտնալ, որ ան այլեւս մաս չի կազմեր աշխարհաբարին:

Արեւելահայերէնը զայն վերիմաստաւորելու եւ շան ոռնոցին յատկացնելու մէջ քաջալերուած է՝ հիմնուելով անոր բնիկ իմաստի կորուստին վրայ, եւ իբրեւ անտեր բառ՝ յատկացուցած է զայն շունին: Իսկ թէ ի՛նչ պէտք կար այս ամբողջ արուեստականութեան, – չենք գիտեր: Եթէ իրապէս երբեմնի **հաջել** արտասանութիւնը ներկայիս դարձած է **հաչել**՝ պահելով անշուշտ իր իմաստը, ապա արեւելահայերէնի մէջ կան հազարէ աւելի բառեր, որոնց արդի ուղղագրութիւնը չի համապատասխաներ արդի արտասանութեան, եւ որոնք սակայն կը պահուին՝ իբրեւ թէ... «յարգելով աւանդութիւնը»: Այլ հարց, թէ մէկ-մէկ կը կիրարկուին երկու չափ ու երկու կշիռ:

1. Անշուշտ հոն պիտի գտնէք նաեւ **հաջել**՝ շան ոռնոցին համար:

*** Հասկացողութիւն-հասկացութիւն**

Հասկացողութիւն-ը հասկնալու, ըմբռնելու մտային ընդունակութիւնը, կարողութիւնն է (\$բ. comprehension), ինչպէս նոյն ինքն ըմբռնումը, նաեւ գաղափարը, պատկերացումը. օրինակ՝ «Թիւերու եւ թուաբանութեան հասկացողութիւնը կարողութենէս վեր է»,– այլեւ՝ ծանօթութիւն, տեղեկութիւն:

Հասկացութիւն-ը նոր եւ յարաբերաբար բարդ եզր է, որ մօտ կէս դարէ ի վեր ձեւաւորուած է արեւելահայերէնի մէջ՝ լրացնելով շատ մեծ բաց մը հայերէնի բառային կազմին մէջ: Մալխասեանի քառահատորին մէջ 1943-ին ան չէ մտած տակաւին¹: Այս եզրով կը հասկնանք նոյնանման առարկաներուն եւ երեւոյթներուն՝ իրենց հիմնական յատկանիշերու հիմամբ տրուած բնորոշումը, սահմանումը (concept): Հասկացութիւնը կը ներկայանայ բառով մը, որ ընդհանրապէս գոյական մըն է, ածական մը, բայ մը, մակբայ մը, ինչ որ կը նշանակէ, թէ ամեն բառ, օրինակ՝ դերանունները, շաղկապները, նախադրութիւններն ու յետադրութիւնները, ձայնարկութիւնները հասկացութիւն չեն, քանի ասոնք որեւէ տարբերակուած առարկայ, յատկանիշ, գործողութիւն կամ երեւոյթ չեն անուաներ: Հասկացութեան մէջ ի մի եկած յատկանիշերու ամբողջութեան շնորհիւ է, որ մեր բանականութիւնը կը զանազանէ ու կը ճանչնայ արտաքին աշխարհը կազմող առարկաներն ու երեւոյթները. օրինակ՝ թռչունը չենք շփոթեր ծառով, քանի ասոնցմէ իւրաքանչիւրը մեր գիտակցութեան մէջ տպաւորուած է իր ուրոյն յատկանիշերով, որոնք հասարակաց են նոյն տեսակին պատկանող բոլոր անասուններուն (թռչուններուն) եւ բոլոր բոյսերուն (ծառերուն), եւ տակաւին չենք շփոթեր աղանիսն ու հաւը եւս, քանի ասոնք հաւասարապէս թռչուն ըլլալով հանդերձ, իրենց կարգին ունին զիրենք զանազանող իւրայատուկ յատկանիշեր եւս:

1. Սակայն իրեն ժամանակակից եւ հասակակից Մ. Աբեղեանի գրութեանց մէջ շատ յաճախուած եզր է:

Այս հիմամբ, ուրեմն, պարտինք զանազանել նաեւ եզրաբանական հետեւեալ նրբութիւնները. **հայրենիքը, ցաւը, ատելութիւնը** հասկացութիւններ են, հասկացողութիւն չեն, այսպէս ալ պարտինք ըսել՝ **աղէտ** «հասկացութիւնը», **թշնամի** «հասկացութիւնը» եւ ոչ թէ «հասկացողութիւնը»: Մէկը կրնայ բազմաթիւ այլատեսակ պատկերներու մէջ առանց շփոթելու ճանչնալ միակի շրջանակը. ուրեմն՝ իր մէջ առկայ է շրջանակի հասկացութիւնը, որ իւրացուցած է,– սակայն, միւս կողմէ, չհասկնալ ուսուցիչին բացատրութիւնները, թէ ինչպէ՞ս կը ստացուի այդ պատկերը, ինչպէ՞ս կը չափեն անոր մակերեսը կամ շրջագիծը եւ այլն. ուրեմն ան զուրկ է շրջանակ մը գծելու եւ անոր մակերեսն ու շրջագիծը չափելու հասկացողութենէն, այսինքն՝ իմացական կարողութենէն:

Այսպէս, հասկացութիւնը ճանաչողական բնոյթ ունի, մինչ հասկացողութիւնը՝ իմացական:

Թելադրութիւն.– Աւելի մանրամասն տեսնել է. Աղայեանի «Լեզուաբանութեան ներածութիւն»-ը, էջեր 241–250:

*** Հատուցել-մատուցել**

Երկուքն ալ ներգործական բայեր են եւ կը նշանակեն բան մը տալ:

Հատուցել կը նշանակէ տալ, վճարել պարտաւորութեան մը՝ նիւթական կամ բարոյական, ծառայութեան, պարտքի կամ պատճառուած վնասի մը փոխարէն, օրինակ՝ կը հատուցենք մէկուն աշխատանքը որեւէ բանով, կամ փոխ առնուած գումար մը՝ վերադարձնելով անոր փոխարժէքը, կամ արկածով մը հասցուած վնասի մը փոխարէն: Կը հատուցենք նաեւ յանցանքի մը փոխարէն, օրինակ՝ ոճիրը բանտարկութեամբ եւ այլն: «Որեւէ մարդու համար ապաշխարութեան վերջնանպատակը սխալի, յանցանքի, վնասի հատուցումն է» (Թերթ.ամ, 2-1-14):

Մատուցել ստուգաբանօրէն կը նշանակէ **մօտեցնել**, սակայն այս իմաստով չի գործածուիր այլեւս: Արդի հայերէնի մէջ ան կը նշանակէ կամովին կամ բարոյական պարտաւորութենէ մղուած՝ տալ. օրինակ՝ յարգանք կամ պատիւ մատուցել արժանաւորին, արժանին մատուցել երախտաւորին: Նաեւ՝ աղօթք, պատարագ կամ զոհ մատուցել: Ծառայութիւն կամ բարիք մատուցել: Բայիս չէզոքն է **մատչիլ**, որ կը պահէ իր բնիկ իմաստը, որ է մօտենալ, հասնիլ. օրինակ՝ «մատչիլ ի համբոյր սուրբ աջին», այսինքն մօտենալ՝ սուրբ աջը համբուրելու համար:

Ծանօթ.– Թելադրելի է այլեւս հրաժարիլ **հատուցանել** եւ **մատուցանել** ածանցաւոր տարբերակներէն եւ կիրարկել միայն **հատուցել** եւ **մատուցել** պարզ ձեւերը:

*** Հեղ-յեղ¹**

Հեղ-ը արմատն է գրաբարեան **հեղուլ** եւ աշխարհաբարեան **հեղել** բային, որ կը նշանակէ թափել, լեցնել: Ունինք **հեղեղ** (հեղ-հեղ) կրկնարմատ բառը, որ կը նշանակէ շատ առատ թափող, տեղացող անձրեւ, ջուր, օրինակ՝ **ջրհեղեղ**: Իբրեւ վերջաբաղադրիչ կը գտնենք զայն **արիւնահեղ, բազմահեղ, մշտահեղ, վարդահեղ** կամ **վարդահեղեղ** բառերուն մէջ: Այս **հեղ** արմատը հանդէս կու գայ **զեղ** ձեւով ալ, որ կը նշանակէ շատ առատ, լեցուն. աւելի թելադրական է **զեղուն** ածականը, որ կը նշանակէ առատօրէն ունեցող: Իսկ **յեղ** կը նշանակէ փոխել, մէկ վիճակէ ուրիշ վիճակի անցընել. օրինակ՝ **յեղեղուկ**՝ միշտ փոխուող, **յեղափոխել** կամ **յեղաշրջել**՝ գոյութիւն ունեցող կարգերը փոխել, **ծայրայեղ**՝ իրողութեան մը փոփոխութիւնը չափազանցութեան հասցնող, **խելայեղ**՝ խելքը կորսնցուցած, խենթացած, մոլեգին, բուռն, կատաղի, խելքէ-միտքէ դուրս, այլ խօսքով՝ բանականութենէ դուրս եկած, փոխուած, բանական էակ ըլլալէ դադրած:

Այս երկու արմատներու տիրոյթի ծիրին կից՝ կը գտնենք **փառահեղ** ածականը, որ այնքան ալ քննարկումի առարկայ չէ դարձած: Մալխասեան կ'ենթադրէ, թէ այս բարդ բառը կազմուած է **փառ(ք)** եւ **ահեղ** արմատներէն, եւ ուրեմն **փառահեղ** կը նշանակէ «փառքով ահեղ»,

1. Գաւառական հեղ «անգամ» բառը ոչ մէկ առնչութիւն ունի ասոնց հետ:

ահարկու, տպաւորիչ, ինչ որ այնքան ալ համոզիչ չէ: «Նոր հայկազեան»-ը կը հաստատէ, որ բառս դասական վկայութիւն չունի, այլ ռամիկ է, այսինքն՝ աշխարհաբար, ապա կու տայ երկու մեկնութիւն՝ ա) «Որ հեղու ի դուրս գլխառս իւր»: այսինքն՝ մէկը կամ բան մը, որմէ փառք կը հեղի, կը հոսի, կը ճառագայթէ դէպի դուրս, - ինչ որ շատ անելի տրամաբանական կը գտնենք, բայց նաեւ՝ բ) «Ահեղ փառօք», - որ վայելած է Մալխասեանի հաւանութիւնը:

*** Հիմն-հիմունք, հիմ-հիմեր-հիմք**

Բառիս հնագոյն արտայայտութիւնն է **հիմն** (տե՛ս §130ա). այսպէս կը կոչուէր որեւէ յենարան կամ պատուանդան, որուն վրայ կը յենի ու կը բարձրանայ նիւթական կառոյց մը՝ տուն, շէնք, ամրոց եւ այլն. յոգնակին՝ եղած է **հիմունք**: Աշխարհաբարի մէջ այս երկութիւն ուղիղ կը համապատասխանեն **հիմ** եւ **հիմեր** բառերը. ուրեմն՝ **հիմն > հիմ, հիմունք > հիմեր**:

Աշխարհաբարը կը պահէ **հիմն** կախեալ արմատը **հիմնել, հիմնադրել, հիմնական** եւ ուրիշ բարդ ու ածանցաւոր բառերու մէջ: Սակաւ «հիմէ զուրկ» ածանցաւոր հասկացութիւնը կ'արտայայտէ **հիմ** արմատով՝ **անհիմ. անհիմ սին, պատ, շէնք**: Մինչ **անհիմն** կը նշանակէ այլ բան, որ ստորել:

Գրաբարի մէջ **հիմն** եւ **հիմունք** բառերը ունեցած են կարգ մը փոխաբերական իմաստներ, առանց շատ հեռանալու բառիս բուն՝ նիւթական իմաստէն: Աշխարհաբարը՝ ի դեմս **հիմ** եւ **հիմեր** բառերուն, լիովին կը պահէ այդ իմաստները, սակայն ասոնց կողքին փոխաբերական բոլորովին նոր լիցք է հաղորդած անոնց՝ ստեղծելով նորերը:

Այդ բառերն են **հիմք, հիմունք, հիմնաւոր, հիմամբ, անհիմն...**:

Հիմք կը կոչենք որեւէ տեսակետի, դատողութեան, նախընտրութեան իբրեւ յենարան ծառայող ապացոյցը, շարժառիթը, պատճառաբանութիւնը, արդարացումը. օրինակ՝ «Ի՞նչ **հիմք** ունիս զինք անպարկեշտ անուանելու» կամ «Ի՞նչ **հիմքով** զինք կը գերադասես ընկերներէն»: Սա խորքին մէջ **հիմ** բառի փոխաբերական առումն է, որ սակայն արեւմտահայ աշխարհաբարի մէջ կայունացած է «ք» մասնիկով: Այս նոյն իմաստը կ'արտայայտէ նաեւ **հիմունքով** գրաբարեան յոգնակիի գործիականը¹: Այս վերջին՝ փոխաբերական իմաստին համապատասխանող ածականն է **հիմնաւոր**, հականիշը՝ **անհիմն**, բայն է **հիմնաւորել**, բայանունը՝ **հիմնաւորում**, որ իր կարգին հոմանիշ է **հիմք**-ին ու **հիմունք**-ին (ուրեմն՝ **հիմք-հիմունք-հիմնաւորում**): Այս նոյն ծիրէն ներս լայն կիրարկութիւն ունի նաեւ **հիմամբ** կապական բառը, որ քարացած գործիականն է գրաբարեան **հիմն** սկզբնածէին՝ հիմն-հիման-**հիմամբ**: Այս վերջինին փոխարէն եւ նոյն իմաստով կը կիրարկուի նաեւ «հիման վրայ» բառակապակցութիւնը, որ շատ խրախուսելի չէ:

1. Թէեւ **հիմունք** գոյականը յոգնակին է գրաբարեան **հիմն**-ին, այսուհանդերձ աշխարհաբարի մէջ եզակի է ան, ուստի կարելի է ըսել նաեւ **հիմունքներ**, ճիշտ ինչպէս կ'ըսենք **արցունքներ, սկզբունքներ** եւ այլն:

- Հոմանիշ գոյականներ՝ **հիմք, հիմունք, հիմնաւորում:**

- Հոմանիշ պարզ եւ կապական բառեր, որոնք շարահիւսօրէն կը ծառայեն հիմունքի պարագայի ձեւաւորումին՝ **հիմամբ, հիմքով, հիման վրայ, հիմնաւորումով:**

Ուրեմն այս հատուածով մեջբերուած բառերէն ոչ մէկը արեւմտեան աշխարհաբարի մեջ նիւթական իմաստ ունի:

Ծանօթ.– Արդի արեւելահայերէնը այլեւս չունի **հիմ-հիմեր** ձեւը, այլ կը ճանչնայ միայն **հիմք-հիմքեր**, որ կը կիրարկէ նիւթական ու փոխաբերական իմաստներով հաւասարապէս. այսպէս՝ **տան հիմքերը** եւ **համոզիչ հիմքեր:** Ուրեմն արեւելահայերէնէ կատարուած փոխադրութեանց առթիւ պէտք է արթուն ըլլալ ու նկատի ունենալ այս իրողութիւնը եւ ըստ այնմ ընտրել արեւմտահայերէն համարժէք եզրը՝ **հիմ(եր)** կամ **հիմք(եր):** Մինչ **հիմունք** եւ **հիմնաւորել-հիմնաւորում** ունին նոյն առումներն ու կիրարկութիւնները մեր երկու բարբառներուն մեջ:

*** Հիննալ-հնանալ**

Ակնբախ է անշուշտ այն խոր հոմանշութիւնը, որ կայ այս երկուքին միջեւ, այսուհանդերձ անոնք նոյնանիշ չեն: **Հիննալ** բայը շատ ակտիւ կը յարմարի նիւթական՝ առօրեայ կենցաղային հասկացութեանց. օրինակ՝ կօշիկին, հագուստին, ինքնաշարժին, դուռին ու պատուհանին, վարագոյրին, գիրքին ու գինիին եւ նմաններուն, որոնց հնութիւնը աչքով կամ այլ զգայարանով կը հաստատենք: Իսկ **հնանալ**-ը շատ ակտիւ կը վերաբերի վերացական հասկացութեանց, որոնց հնութիւնը կը կարօտի երկար ժամանակի, ինչպէս՝ աւանդութիւնները, սովորութիւնները, գաղափարները, ըմբռնումներն ու տեսակետները, այլեւ օրէնքներն ու կարգերը, ընկերային ու գեղարուեստական արժէքներ, ժամանակի հետ մաշող վարկն ու հեղինակութիւնը եւ այլն: Հաւանաբար այս իմաստներով **հնանալ**-ը շատ ակտիւ կը մօտենայ **ժամանակավրէպ դառնալ**-ին:

*** Հնաբան-հնէաբան**

Երկուքն ալ հնութիւններ կ’ուսումնասիրեն՝ սա տարբերութեամբ, որ **հնաբանը** (archéologue) կը յայտնաբերէ ու կ’ուսումնասիրէ անշունչ իրերը, առարկաներն ու միջավայրեր՝ բնական թէ արուեստական: Տրուած ըլլալով, որ հնաբան կը նշանակէ նաեւ հին բառեր, ոճեր ու քերականական ձեւեր գործածող, վերոնշեալ առաջին իմաստը ակտիւ յստակ արտայայտելու համար յաճախ կը նախընտրուին **հնախոյզ, հնագետ** եզրերը: Իսկ **հնէաբանը** կը յայտնաբերէ ու կ’ուսումնասիրէ անցեալի շնչաւոր էակներու բրածոները, այսինքն՝ հնագոյն դարաշրջաններուն գոյութիւն ունեցած ու անհետացած կենդանիներու ու բոյսերու տեսակները (paléontologue). նկատել, որ այս վերջինը եռարմատ բառ է, որուն երկրորդ բաղադրիչն է «է», որ է էակ, Էութիւն:

Այս երկուքին կը յարի նաեւ **հնահաւաքը**, որ հին իրեր հաւաքող, ուսումնասիրող, մեկնաբանող մասնագետն է (antiquaire-antiquarian, collectionneur-collector):

* Հնչեղութիւն-հնչողութիւն

Հնչողութիւնը որեւէ նիւթական կամ իբր այդպիսին ըմբռնուող առարկայի հնչելու ուժգնութեան կամ ձայնային սաստկութեան աստիճանն է. օրինակ՝ «Այս փողը ունի բարձր հնչողութիւն», – նոյնը կրնայ ունենալ սուլիչը, մարդկային ձայնը, Գաբրիէլ հրեշտակապետի փողը եւ այլն: Ուրեմն, իր այս իմաստով՝ բառս ոչ մէկ վերացականութիւն կ'ենթադրէ: **Հնչեղութիւնը** գեղարուեստական որեւէ երկի, մարդկային որեւէ արարքի կամ իրագործումի ձգած արձագանգը, գտած ընդունելութիւնը, գործած տպաւորութեան ուժգնութիւնն է մարդոց գիտակցութեան մէջ: Եթէ **հնչողութիւնը** ըստ եղբան ֆիզիքական հասկացութիւն է, ապա **հնչեղութիւնը** ակտիվ վերացական հասկացութիւն է. օրինակ՝ «Անոր պատգամները մեծ հնչեղութիւն ունեցան իր հետեւորդներուն եւ հետագայ սերունդներու մտայնութեան վրայ»:

Գործնականօրէն կարելի է **հնչեղութեան** իբրեւ հոմանիշ առաջարկել **ազդեցութիւն** ու **ներգործութիւն**, բայց նաեւ **ժողովրդականութիւն** ու **ընդունելութիւն** բառերը:

Աւելցնենք, որ բառս յարաբերաբար նոր-նոր է որ կ'արժեւորուի, զգալիօրէն արագ թափով, յատկապէս հրապարակագրութեան մէջ ու ինքզինք կը պարտադրէ. բայց զայն չենք գտներ արդի բոլոր բառարաններուն մէջ:

* Հնչիւն-հնչում-հնչուն

Արեւմտահայը ընդհանրապէս չի զանազաներ առաջին երկուքը, որոնք շփոթելի կը մնան նոյնիսկ մեր կարգ մը դասագիրքերուն մէջ: **Հնչիւնը** արտասանական նուազագոյն միաւորն է, որ կը ներկայացնէ տառի մը ձայնային արժէքը. հնչիւն կը ստանանք, երբ կը փորձենք արտասանել, օրինակ, **ա, գ, զ, ժ** տառերը, որոնցմէ իւրաքանչիւրին կը համապատասխանէ մէկ հնչիւն: Հնչիւնը ձայն է, ուրեմն եւ կ'արտասանուի, մինչ տառը պատկեր է եւ կը գրուի. օրինակ՝ «Ծառ» բառը կը գրուի երեք տառերով՝ **ծ, ա, ռ**, իսկ երբ կ'արտասանենք զայն, կ'արտաբերենք «ծ», «ա», «ռ» հնչիւնները: Նկատենք, որ հնչիւններու անունները առինք չակերտի մէջ. ուրեմն **ծ** կը նշանակէ տառը, իսկ «**ծ**» համանուն հնչիւնը: Գալով **հնչում**-ին՝ այս մէկը բայանունն է **հնչել** բային եւ կը նշանակէ արտասանելը, հնչելը, հնչելու գործողութիւնը. օրինակ՝ «“Ծառ” բառին հնչումը տեղի կ'ունենայ բերնի մէկ շարժումով, եւ **ծառ**-ը կը կոչուի միավանկ. մինչ “քաղաքավար” բառին հնչումը կը պահանջէ բերնի չորս շարժում, ուրեմն ան քառավանկ բառ մըն է»: Գիշտ չէ Ռաֆֆիի հետեւեալ կիրարկութիւնը. «Երեկոյեան հովասուն տարածութեան մէջ լսելի էին լինում նրա քաղցր երգի **հնչումները**», – պետք է ըլլայ «հնչիւնները»: Նկատել, որ **իւն**-ը գոյականակերտ ածանց է, եւ ասով կը կազմուին ձայն նշանակող շատ ուրիշ բառեր, օրինակ՝ **բաբախիւն, գոչիւն, դղրդիւն, խոխոցիւն, կարկաչիւն, հռնդիւն, մռնչիւն, շառաչիւն, շրշիւն**¹, պայթիւն եւ այլն:

1. Պետրոս Դուրեան ունի՝ Երբ շրջագգեստս մը շրշէ / Իմ մաշած սիրտը յիշէ՛:

Գալով **հնչուն**-ին՝ սա ածական մըն է, որ կը նշանակէ հնչելու յատկութեամբ օժտուած կամ պարզապէս **հնչող**. օրինակ՝ **հնչուն զանգ, հնչուն ոսկի** (որ կը հակադրուի թղթոսկիին, որ չի հնչեր), հոմանիշ է **հնչեղ** եւ **զրնգուն** ածականներուն, որքան ալ զիրար միշտ չկարենան փոխարինել: Նոյն ածանցով՝ վերոնշեալ գոյականներուն համապատասխանող ածականներ՝ **բաբախուն, դղրդուն, խոխոջուն, կարկաչուն, շառաչուն, պայթուն** եւ այլն:

Ծանօթ. – Ուն ածանցով կը կազմուին շատ ուրիշ ածականներ, որոնք ձայնի հետ կապ չունին. օրինակ՝ **ագագուն, գործուն, երերուն, ժպտուն, թաթուն, հաստատուն, շրջուն, սահուն** եւ այլն:

*** Հոյգ-յոյգ**

Հոյգ-ը, ըստ «Նոր հայկագեան»-ի, բոյսերէ կաթող մածուցիկ հեղուկն է, յատկապէս երբ կը վիրաւորուին անոնք. հոյգի օրինակ մըն է խեժը: Բերուած է **աւիշ** հոմանիշն ալ: Մախասեան կ'աւելցնէ, որ հոյգ կը պարունակեն բոլոր բոյսերը, յատկապէս անոնց արմատներն ու սերմերը, որոնց համար սնուցիչ է ան: **Հոյգ** կը կոչուի նաեւ քուրի մէջ լուծուած խեժը, որ կը գործածուի յատկապէս թուղթ կամ այլ նուրբ թերթեր փակցնելու: **Հոյգ** արմատը որեւէ բարդ կամ ածանցաւոր բառ չի կազմեր:

Յոյգ-ը, ըստ «Նոր հայկագեան»-ի եւ Աճառեանի, կը նշանակէ՝ ա) որոնում, փնտռտուք, խուզարկութիւն. բ) ծփանք, տակնուվրայութիւն, խռովութիւն, շփոթութիւն, աղմուկ: Ըստ այսմ՝ **յուզել** կը նշանակէ փնտռել, տակնուվրայ ընել, շփոթել, խռովել: Կենսունակ արմատ մըն է, որմէ՝ **յուզում, յուզիչ, յուզական, խռովայոյգ, մտայոյգ, սրտայոյգ** եւ այլն:

Ծանօթ.– Նկատել, որ **յոյգ**-ը իր առաջին նշանակութեամբ շփոթութեան եզրեր ունի **խոյգ** արմատին հետ, եւ արդէն Աճառեան չի վարանիր անոր իբրեւ հոմանիշ տալ **խուզարկութիւն** բառը:

***Հրածիգ-հրծիգ**

Երկուքն ալ կու գան դասական հայերէնէն, ուր անոնք հաւասարապէս գոյական ու ածական էին: Իբրեւ գոյական կը նշանակէին հրկիզութիւն կամ հրկիզում, հուր-կրակ ձգելով յառաջացած հրդեհ: Իբրեւ ածական՝ կը նշանակէին կրակ յառաջացնող անձը: Ասոնցմէ կ'ածանցուէր հրձգութիւն-հրձգումն, որ է կրակ տալով կամ նետելով հրկիզումը, ինչպէս նաեւ նոյն ինքը հրդեհը:

Աշխարհաբարի մէջ կացութիւնը տարբեր է:

Հրծիգ-ը, որ գոյական ու ածական է, կը նշանակէ ուրիշին սեփականութեան մէջ կրակ նետող, հուր ձգող, այդ սեփականութիւնը կրնայ ըլլալ բնակարան մը, մարագ մը, գործարան մը, հացահատիկի ամբար մը կամ արտ մը եւ այլն: Փոխաբերական իմաստով կը նշանակէ

որեւէ վատ արարքի դրդող, հրահրող, մարդոց միջեւ գժտութիւն, ընդհուպ թշնամութիւն յառաջացնող, կացութիւն մը բռնկեցնող:

Յրաձիգ նմանապէս գոյական ու ածական է եւ արդի լեզուին մէջ կը բնորոշէ այն մարզիկը, որ հմտացած է հրացանաձգութեան՝ նշանառութեան մէջ: Յրաձիգ կը կոչուի նաեւ այն բանակայինը՝ հետեւակ կամ օդաչու, որ հրազէնով, գնդացիով կը մասնակցի պատերազմին:

*** Յրատարակել-հրապարակել**

Յրատարակել կը նշանակէ որեւէ գրութիւն լոյս ընծայել մամուլի ճամբով. օրինակ՝ կը հրատարակենք գիրք մը, թերթ մը, թռուցիկ մը եւ այլն: **Յրապարակել** կը նշանակէ որեւէ շարադրանք կամ իրողութիւն հրապարակ հանել, ծանօթացնել, հանրութեան սեփականութիւնը դարձնել **որեւէ** գրաւոր թէ բանաւոր միջոցներով՝ յայտարարութեամբ, բանախօսութեամբ, մամուլով, ձայնասփիւռով ու հեռատեսիլով, որեւէ բեմէ կատարուած ազդով, թէկուզ մուկետիկի մը բերնով:

*** Յրատարակութիւն-հրատարակչութիւն**

Ամեն նիւթ՝ գիրք, թերթ, դասագիրք, թռուցիկ եւ այլն, որ կը տպուի եւ կը դառնայ հանրութեան սեփականութիւնը, կը դառնայ **հրատարակութիւն** մը: **Յրատարակչութիւն**-ը հրատարակութեան հաստատութեանական ձեռնարկութիւնն է. ան կազմակերպուած հաստատութիւն մըն է՝ յատուկ անձնակազմով ու սարքաւորումով, որ կը զբաղի հրատարակութիւններով: Ունինք նաեւ **հրատարակչատուն** եզրը, որ նոյնանիշ է նախորդին:

*** Յրաւեր-հրաւերք**

Յրաւերք-ը,– ոչ այնքան ընթացիկ այս եզրը,– կը բնորոշէ ընկերական որեւէ համատեղում կամ ընդունելութիւն, որ յատկացուած է տօնակատարութեան մը, օրինակ՝ հանդէսի, հարսանիքի, ճաշկերոյթի, խնջոյթի, մեծարանքի, անուանակոչութեան եւ այլնի: Յրաւերք կազմակերպողը կը կոչուի **հրաւիրակ**¹: Յրաւերքին մասնակցելու համար կատարուած գրաւոր կամ բերանացի կոչը, ծանուցումը, առաջարկը, խնդրանքը, յորդորը կամ տեղեկացումը, որ կրնայ ըլլալ նաեւ հրաւիրատոմս մը, հրաւիրաթուղթ մը, հրաւիրագիր մը, կը կոչուի **հրաւեր**: Այդ հրաւերը ստացողը կը կոչուի **հրաւիրեալ**, որ կրնայ արձագանգել կամ ոչ **հրաւիրականչին** եւ մասնակցիլ կամ ոչ **հրաւերքին**:

Տեսնել նաեւ **կոչական-կոչնական** հատուածը:

*** Ճաթիլ-ճայթիլ-ճաթիլ**

Պատմականօրէն **ճաթ** արմատ մը գոյութիւն չէ ունեցած, ունինք **ճայթ**(իլ) արմատը. ենթադրելի է, որ առաջինը յառաջացած է երկրորդին հնչիւնափոխութեամբ, եւ արդէն մեր բոլոր բառարանները **ճաթիլ**-ն ու **ճայթիլ**-ը կը ներկայացնեն իբրեւ նոյնանիշներ: Յաջորդ յատկանշական

1. Ու գիշերներն ալ համբուն, **Յրաւիրակ** զուարթուն, Կանգնէի քովը ճամբուն... (ՄՄ, «Յիւղը»):

իրողութիւնը այն է, որ այս բայերէն իւրաքանչիւրը իր մէջ կը համատեղէ մէկ կողմէ զօրաւոր աղմուկի, միւս կողմէ փշրուելու գաղափարները. օրինակ՝ **շիշը ճայթեցաւ**, կը նշանակէ սուր աղմուկով փշրուեցաւ: Այս նոյն երկուութիւնը կը գտնենք **պայթիլ** բային մէջ եւս, որ նմանապէս կը համատեղէ աղմուկն ու փշրանքը. այսպէս՝ երբ արկ մը կը պայթի, ան միաժամանակ կը փշրուի, մէկը ըլլալով միւսին բնական հետեւանքը: Յարաբերաբար տարբեր է **ճաքիլ**-ը, որ կը նշանակէ կարծր ու պինդ առարկայի մը երկար ու բարակ գիծով պատռիլը, ճեղքուիլը՝ առանց մասերու իրարմէ անպայման զատուելուն, օրինակ՝ ապակիին, ժայռին, յաճախ նաեւ մետաղեայ թերթիկներու եւ այլնի ճաքիլը: **ճաքը** ընդհանրապէս փշրանքներու չ'առաջնորդեր, եւ ճաքած զանգուածը կը պահէ իր ամբողջութիւնը կամ յարաբերաբար սահմանափակ կտորներու կրնայ վերածուիլ՝ երկու-երեք եւ այլն: Ունինք **ճաքճիլ** կրկնարմատը եւս: Միւս կողմէ՝ **ճաք**-ին յատուկ չէ աղմուկը, թէեւ բացառուած չէ, որ աղմուկ մըն ալ ընկերանայ ճաքող առարկային: Փակենք հետեւեալ նկատողութեամբ. արեւմտահայը **ճայթիլ**-ով կը ներկայացնէ թէ՛ բուն **ճայթիլ** բայը, թէ **ճաքիլ** բայը. այլ խօսքով՝ **ճաքիլ**-ը ժողովրդականութիւն չունի, որքան ալ ան մտած ըլլայ մեր բառարաններուն մէջ. օրինակ՝ ան կ'ըսէ. «Ապակին ճայթեր է»՝ ակնարկելով անոր ճաքին:

*** Մանրամաս-մանրամասն-մանրամասնութիւն**

Ի վաղուց անտի մեր զոյգ աշխարհաբարները ունեցած են ասոնցմէ երկրորդն ու երրորդը. **մանրամասն**՝ իբրեւ ածական, իսկ **մանրամասնութիւն**՝ իբրեւ գոյական, երկուքն ալ հանրօրէն շատ ծանօթ բառեր, որոնք ուրեմն բացատրութեան չեն կարօտիր:

Յետագային արեւելահայերէնի մէջ յառաջացան ու նուիրականացան **մանրամաս** եւ **մանրամասներ** եզրերը: Առաջինը կը նշանակէ յատկապէս՝ մանր մաս, մեքենայի, սարքի մասերը, որ «փոխնորդ» կը կոչենք, այսինքն՝ փոփոխելի, փոխարինելի կտորներ: Սակայն տեղին համեմատ կը նշանակէ նաեւ «մանրամասնութիւն»: Երկրորդը, ընդհանրապէս յոգնակի կիրարկութեամբ, կը նշանակէ միայն «մանրամասնութիւն»-ներ. օրինակ՝ «Բոլորին ծանօթ էին անոր արկածին մանրամասները»:

Ասոնց իւրացումն ու կիրարկումը արեւմտահայերէնի մէջ հաւանաբար ժամանակի պիտի կարօտի. սակայն, առնուազն բնագրային փոխադրութեանց առթիւ, որոնք հիմա շատ ընդհանրացած են, պէտք է ի մտի ունենալ իմաստային այս նրբութիւնները:

Թէեւ կարելի է ազատօրէն սկսիլ կիրարկումը **մանրամաս**-ին, յոգնակին՝ **մանրամասեր** (ոչ՝ մանրամասներ):

*** Մարտավարութիւն-ռազմավարութիւն**

Մեր լեզուն այնքան ալ չի զանազաներ **մարտ**-ը եւ **ռազմ**-ը, ուստի ենթադրաբար այս երկուքը պէտք է նոյնանիշներ ըլլային, մանաւանդ

որ ասոնց երկրորդ բաղադրիչը նույնն է: Սակայն եւ այնպէս տնտեսավարական իրեն յատուկ հնարներով՝ լեզուն յաջողած է բաւական յստակ զանազանութիւն մը դնել այս երկուքին միջեւ. գոնէ արեւմտահայերէնի ծիրէն ներս:

Մարտավարութիւն-ը, ուրեմն, թշնամիի դիրքին, շարժումներուն ու գործողութիւններուն ուսումնասիրութիւնը, անոր բոլոր տկարութիւններուն, բայց նաեւ կարելիութիւններուն ճիշտ իմացումն ու օգտագործումը եւ սահմանափակ ճակատամարտ մը յաջողապէս ակարտելու հնարամտութիւնն է (tactique): Իսկ **ռազմավարութիւն**-ը, որ կը կոչուի նաեւ **ռազմագիտութիւն**, – ամբողջ պատերազմ մը վարելու համար պահանջուած հմտութիւնն ու արուեստն է (stratégie): Անշուշտ ասոնք իրարու խորթ հասկացութիւններ չեն, քանի որ ամեն մարտավարութեան մէջ կայ ռազմավարութեան բաժին մը: «**Տակտիկա**-ն, – կը գրէ իրաւաբան Գասպար Տէրտէրեան, – ռազմական ժամանակաւոր քաղաքականութիւն է, մինչ **ստրատեգիա**-ն՝ երկարատեւ ու հետեւողական քաղաքականութիւն: Առաջինը՝ թշնամին քնացնելու, ապակողմնորոշելու ու խաբելու խաղ մըն է, իսկ երկրորդը՝ թշնամին վիատեցնելու եւ ջախջախելու վախճանական նպատակը կը հետապնդէ՝ աւելի համապարփակ ընդգրկումով եւ հաստատ քաղաքականութեամբ» («Կամար», թիւ 20, էջ 116):

*** Մեկնիլ-մեկնել-մեկնարկել**

Մեկնիլ կը նշանակէ պարզապէս ճամբայ ելլել, ուղեւորուիլ ու հեռանալ որոշ ուղղութեամբ եւ որեւէ միջոցով՝ քալելով, գնացքով, ինքնաշարժով. լայն իմաստով՝ ճամբորդել: **Մեկնել** կը նշանակէ անձանօթ կամ դժուարիմանալի բան մը լուսաբանել, բացատրել, պարզաբանել. Յովսէփ Գեղեցիկ մեկնեց փարաւոնին երազը. ուսուցիչը կը մեկնէ գրական հատուած մը, գուշակը կը մեկնէ առեղծուած մը եւ այլն: **Մեկնել** կը նշանակէ նաեւ օգնութեան հասնիլ, ձեռքը երկարել մեկուն. օրինակ՝ «Անտէր որբին ոչ ոք ձեռք մեկնեց». բայց նաեւ ինդրել. օրինակ՝ «Ան ողորմութեան համար ձեռք մեկնեց անցորդներուն»: Մեկնարկ եւ մեկնարկել եզրերը շատ նոր են. ասոնք չկան տակաւին Ակադեմիայի բառահատոր բառարանին մէջ (1974), սակայն առաջինը կը գտնուի Աղայեանի երկհատորին մէջ, ուր կը կարդանք. «Վազքի զանազան արշաւների սկսելու պահը: Թռչող մեքենայի թռիչքն սկսելու պահը: Այն սահմանակետը, որտեղից սկսում է վազքի՝ արշաւի մրցութիւնը: Սկիզբ, ելակետ»: Ակադեմիայի բառահատորը փոխարէնը ունի **մեկնասկիզբ** եւ փակագիծի մէջ դրած է start: **Մեկնարկել** համապատասխան բայն ալ կը նշանակէ սկսիլ, շարժիլ, ճամբայ ելլել մեկնարկէն՝ որեւէ մրցութեան համար՝ վազք, լող, ինքնաշարժ, հեծանիւ եւ այլն:

*** Մէջ-միջեւ-ներս**

Մէջ կը նշանակէ առարկայի մը ներսի մասը. օրինակ՝ շիշին մէջ, գրպանին մէջ, տան մէջ, հոգիին մէջ, սրտին մէջ, գլխուն մէջ: Ան կը նշանակէ նաեւ

իբրեւ սահմանափակ մտածուած որեւէ տարածութեան կամ միջոցի մէկ որեւէ կետը. օրինակ՝ պարտեզին մէջ, դաշտին մէջ, ծովուն մէջ: Ինչպէս նաեւ իրարանման՝ չտարբերակուած առարկաներու ամբողջութեան ծիրէն ներս. օրինակ՝ բանակին մէջ մեծ խանդավառութիւն կը տիրէ, այս աշակերտներուն մէջ ծոյլ չկայ, ծառերուն մէջ թռչուններ կը գիշերեն, ոչխարներուն մէջ հիւանդութիւն մը ինկաւ:

Միջեւ-ը ցոյց կու տայ երկու կամ երկուքէ աւելի տարբերակուած առարկաներ իրարմէ անջատող նիւթական կամ վերացական, տարածական կամ ժամանակային միջոցը. օրինակ՝ «Այս լեռներուն միջեւ կը գտնուի խոր կիրճ մը»: «Ձուրը ցամբած էր երկու ափերուն **միջեւ**»: «Երկու ծառերուն **միջեւ** ձգուած է օրօրոց մը»: «Կայծակին եւ որոտումին **միջեւ** հազիւ ակնթարթ մը անցաւ»: «Դպրոցին եւ բնակարանիս **միջեւ** կը գտնուի գրատուն մը»: «Յօնքերուն **միջեւ** նշմարելի էր խոր կնճիռ մը»: Նման առարկաներու փոխադարձաբար վերաբերող որեւէ երեւոյթ կամ գործողութիւն. օրինակ՝ «Երկու մրցակիցներուն **միջեւ** կը զարգանար լուռ ատելութիւն մը» (որ կը նշանակէ՝ փոխադարձաբար կ'ատէին զիրար): «Ստացուած գումարը բաժնեցիկք մեր **միջեւ**»: «Փոքրիկներուն **միջեւ** վէճերը դիւրին կը հարթուին»: «Թշնամիներուն **միջեւ** խաղաղութիւն կ'նքուեցաւ»: «Անցեալի ատելութեան փոխարէն՝ անոնց **միջեւ** հաստատուեցաւ անկեղծ վստահութիւն մը»:

Միջեւ կապը կիրարկելի չէ հաւաքական այն գոյականներուն հետ, որոնք ձեւով եզակի, եւ միայն իմաստով յոգնակի են, այսինքն՝ կը նշեն մէկէ աւելի առարկաներ. այսպէս՝ բացառուած է իբրեւ կապի խնդիր կիրարկութիւնը՝ **զոյգ, ամուլ, խումբ, ամբոխ, բանակ, ժողովուրդ** գոյականներուն. չենք կրնար ըսել՝ **զոյգին միջեւ**, – այլ՝ ամուսիններուն, կամ **ժողովուրդին միջեւ**, – այլ՝ բնակիչներուն, քաղաքացիներուն, ազգայիններուն եւ այլն: Ասոնց յոգնակիները կրնան ազատօրէն կիրարկուիլ իբրեւ կապի խնդիր. օրինակ՝ **զոյգերուն միջեւ** (այսինքն՝ մէկէ աւելի զոյգերու), **խումբերուն միջեւ** (այսինքն՝ մէկէ աւելի խումբերու) եւ այլն:

Գալով յոգնակի գոյականներու, այստեղ ըստ բայիմաստի կարելի է գործածել թէ՛ **մէջ**, թէ՛ **միջեւ**. օրինակ՝

- Ծառերուն մէջ չորցածներ կան:
- Մեր մէջ ալ տաղանդաւորները չեն պակսիր:
- Միաբաններուն մէջ մեծ եռանդ կը նշմարեմ:
- Ծառերուն միջեւ դժուար է շարժիլ:
- Մեր միջեւ խտրութիւն մի՛ դնէք:
- Միաբաններուն միջեւ իրարամերժութիւնը չբացաւ:

Ծանօթ.– Պետք է իմանալ, որ արեւելահայերէնը յաճախ կը շփոթէ **միջեւ** եւ **մէջ** յետադրութիւնները. օրինակ՝ «Հրդեհի ու մարդկանց **մէջ** բացուած տարածութիւնը ծածկուել էր տիղմի զանգուածով» (ԱԼ. Իսահակեան), – ուր

պետք էր ունենայինք **միջեւ**: «Երբ ամուսինների **մեջ** համերաշխությունը չքացել է...» (Շիրվանզադե),– ուր նմանապես պետք է ունենայինք **միջեւ**:

Գայլով **ներս**-ին՝ սա մնայուն շփոթի առարկայ է **մեջ**-ին հետ: **Ներս**-ը իր իմաստին բերումով հակադրուած է **դուրս**-ին եւ կ'ենթադրէ պատասպարուած, փակ կամ ցանկապատուած միջավայր. այս տրամաբանութեամբ ալ կարելի չէ ըսել. «Այս հանդերէն ներս ծաղիկներ ծաղկած են»,– մինչդեռ **մեջ**-ը նման սահմանափակում չունի, չէ հակադրուած որեւէ տարածութեան. օրինակ՝

- Այս լեռներուն **մեջ** գայլեր կ'ապրին:
- Այս ծառերուն **մեջ** վայրի թռչուններ կը գիշերեն:
- Դաշտերուն **մեջ** այլազան ծաղիկներ աճած են:

Ասոնցմէ ոչ մէկը փոխարինելի է **ներս**-ով այն պարզ պատճառով, որ **լեռը**, **ծառը**, **դաշտը** փակ միջավայրի գաղափարը չեն արտայայտեր:

Միւս կողմէ՝ **ներս**-ը պատշաճ է կիրարկել այնպիսի բայերու հետ, որոնք որոշ շարժում, տեղափոխութիւն, մէկ միջավայրէ մէկ ուրիշը անցում կը թելադրեն. այսպիսիներէն թուենք՝ **բերել**, **խուժել**, **մտնել**, **ներս առնել**, **ներս քշել**, **սողոսկիլ**, **սպրդիլ** եւ այլն. օրինակ՝

- Խոտի դեզերը մարագէն ներս **բերեք**:
- Բարկ օդը ռունգերէս ներս **խուժեց**:
- Գողերը կողմակի դռնէն ներս **մտած են**:
- Ոչխարները փարախէն **ներս առինք**:
- Քաղցը գիւղերէն **ներս քշեց** սոված գայլերը:
- Անօրինակ վախ մը **սողոսկեցաւ** ետքէնէս ներս:
- Անշմար **սպրդեցանք** անոնց շարքերէն ներս:

Անշուշտ բացառուած չէ, որ այս օրինակներէն ոմանք **ներս**-ը փոխարինեն **մեջ**-ով. որքան ալ **ներս**-ը աւելի բնորոշ ըլլայ բերուած բայերուն, օրինակ՝ վերջինը. բաղդատել՝

Անշմար սպրդեցանք անոնց շարքերէն ներս:

Անշմար սպրդեցանք անոնց շարքերուն մեջ:

Այսուհանդերձ **ներս**-ը կը պահէ իր նրբերանգային առաւելութիւնը. միւս կողմէ՝ նման փոխարինում միշտ կարելի չէ, ինչպէս է պարագան առաջին օրինակին: Իսկ երկրորդ օրինակին մէջ՝ **ռունգերէս ներս** եւ **ռունգերուս մեջ** նոյն յարաբերութիւնը ցոյց չեն տար. «Օդը ռունգերուս մեջ խուժեց» կը նշանակէ այնտեղ ալ կայք հաստատեց ու մնաց, մինչ «ներս խուժեց» կը նշանակէ ռունգերուս մէջ մտաւ, բայց թէ ո՞ր յանգեցաւ՝ անորոշ է, ըստ ամենայնի ենթադրելի, թէ ան շարունակեց իր ճամբան:

Պետք է խոսափիլ սապիսի բռնազբօսիկ կիրարկութիւններէ. «Դպրոցին **յարկէն ներս** ան ինքզինք ապահով կը զգայ»,– կարելի չէ՝ ո՛չ **յարկէն ներս** ըսել, ո՛չ **յարկին մէջ**. պետք է ըսել **յարկին տակ**: Կամ թէ՛ «Մեր թերթերէն **ներս** ոչ մէկ նորութիւն կը գտնես»,– պարզ է, որ պետք է ըսուի «թերթերուն մէջ»: Այլե՛ւ՝ «Անոր **մարմնէն ներս** այլազան հիւանդութիւններ բոյն դրած են»,– այս պարագային եւս պետք է ըսել «մարմնին մէջ»: «Անոր միօրինակ կեանքէն **ներս** մեծ փոփոխութիւն մըն էր այս նոր կապը»,– դա՛րձեալ **մէջ**՝ «կեանքին մէջ»:

Կարելի է անդրադառնալ, թէ լեզուական մեղանշումներուն մեծ մասը կը վերաբերի **ներս**-ի սխալ ու անտեղի կիրարկութեանց, մինչ **մէջ**-ը աւելի ճկուն է, աւելի դիւրամատչելի:

* Մինչ-մինչդեռ-մինչել

Մինչ-ը եւ **մինչդեռ**-ը ստորադասական շաղկապներ են. ընդհանրապէս կը ծառայեն ստորադաս նախադասութեամբ ցոյց տալու գլխաւոր նախադասութեան հակադրուող միտք մը. օրինակ՝ «Դուք ձեր բոլոր զէնքերը ուղղեցիք մեր դէմ, **մինչ** (կամ **մինչդեռ**) **մենք** կը պատրաստուէինք հաշտութեան ձեռք երկարել ձեզի»: «Այնպէս անփոյթ, այնպէս հանգիստ անցնում ես իմ տան մօտով, **մինչ** (կամ **մինչդեռ**) ես ուրիշ տներում իսկ քեզ եմ փնտռում կարօտով». ուրեմն մէկուն անփոյթ ու հանգիստ անցքը, միւսին կարօտագին փնտռուութիւնը...: **Մինչ**-ը կարգ մը կայուն բառակապակցութեանց մէջ ունի նախադրութեան արժէք. ասոնք են՝ **մինչ այս**, **մինչ այդ**, **մինչ այն**: Կը պատահի, որ գեղարուեստական կամ գրողական ինչ-ինչ պատճառներով **մինչ** ըսուի **մինչել** նախադրութեան փոխարէն. օրինակ՝ «Ես **մինչ** ի մահ, կախաղան... պիտի գոռամ ազատութիւն» (Միքայէլ Նալպանտեան): Օրինակ մըն ալ Թումանեանէն. «Գիւղից հեռու մինչ էսօր կայ ուռնի մի սգուոր»: Ուրեմն **մինչել**-ը նախադրութիւն մըն է, որ իր առարկայանիշ խնդիրին հետ ցոյց կու տայ որեւէ ժամանակի կամ տարածութեան վախճանական սահմանը. օրինակ՝ մինչել առաւօտ գուարճացան, մինչել կամուրջ քալեցինք: Ան ունի շաղկապական կիրարկութիւն եւս՝ այս պարագային ցոյց կու տայ գործողութեան մը տեւողութեան սահմանը. օրինակ՝ «Ան քեզի պիտի օգնէ, մինչել կատարելապէս սորվիս դասդ»: Բացառուած չէ, որ այս վերջին գործածութեան առթիւ **մինչել**-ին կցուի **որ** թարմատարը, եւ ունենանք **մինչել որ**. «Կե՛ր, **մինչել որ** կշտանաս, ու խմե՛, **մինչել որ** յագենաս»:

* Միտ-մտիկ, մետ-միտիկ

Եկէք խոնարհաբար խոստովանինք, թէ միշտ չէ, որ ասոնք բոլորիս եւ բոլորովին ծանօթ հասկացութիւններ են: Խոնարհութիւնը գիտութեան մատչելու ամենաուղիղ ու ամենակարճ ճամբան է: Ուրեմն հետեւինք այդ լուսաւոր ճամբուն:

Միտ եւ մետ երկու տարբեր արմատներ են, որոնք երբեմն պատահականօրէն կը նոյնանան. օրինակ՝ մետ կու տայ միտիլ, որուն միտ

հնչիւնափոխ արմատը նոյնը չէ վերը բերուած առաջին միտ-ին հետ:

Բացառուած չէ իմաստային համընկնում եւս, որուն պիտի անդրադառնանք:

Վիս այս եւ նման շփոթեր արժանի են որոշ լուսաբանութեան, թէկուզ... վերատեսութեան:

1. Միտ, մտ-ածել, մտ-իկ

Միտ-ը կախեալ արմատ մըն է, որ, ուրեմն, իբրեւ ազատ բառ չի կրնար կիրարկուիլ:

Վն բառի կը վերածուի «բ» մասնիկի յաւելումով՝ **միտ+բ = միտբ**. մարդ արարածին իւրայատուկ բնածին այն ունակութիւնը, որ թոյլ կու տայ մտածելու եւ դատելու եւ այս բոլորը արտայայտելու բառերով՝ խօսքով, բաներ, որոնցմէ զրկուած են կենդանիները:

Գոհանանք այս ամփոփ սահմանումով, այլապէս միտբ-ը շատ ընդարձակ հասկացութիւն է՝ փոխաբերական իմաստներու ահարկու շարանով մը, որ մեզ շատ հեռուները կրնայ տանիլ:

Այս արմատով կազմուած է մտածել բայը՝ «ի» ձայնաւորի կորուստով, որ կը նշանակէ միտբ մը ածել՝ բերել, կազմել, յառաջացնել, ձեւաւորել: Ունինք մտածում կամ մտածութիւն բայանունը, որ կը նշանակէ մէկէ աւելի միտբերու շղթայի մը ծնունդը, յօրինումը:

Այս արմատով կազմուած է մտիկ ձեւոյթը, որ իր կարգին անկախ չէ, այլ հանդէս կու գայ ընել բայով՝ մտիկ ընել, որ կը նշանակէ մտքով հետեւիլ մեր լսածներուն եւ...տեսածներուն:

Լսածներուն՝ ծանօթ է ամեն արեւմտահայ:

Բայց քիչեր տեղեակ են, որ **մտիկ ընել** կը նշանակէ նաեւ աչքով հետեւիլ, աչքով ընկալել արտաքին աշխարհը: Յիշենք գէթ Սայաթ-Նովայի հետեւեալ տողը.

«Ասիր՝ ջեյրան իմ, թուղ քի սեյր անիմ, եա՛ր, **մտիկ անիմ**»:

Այսինքն՝ «Ըսիր՝ եղնիկ եմ, թո՛յլ տուր, որ դիտեմ, եա՛ր, **դիտեմ**»:

Ծանօթ.– Սայաթ-Նովա չէ գոհացած թրքերէն **սեյր անեմ**-ով, որ իր կարգին կը նշանակէ **դիտել**,– աւելցուցած է հայերէնն ալ՝ **դիտեմ**:

Անշուշտ եղնիկը... ականջով մտիկ չեն ըներ, այլ... աչքով, դիտելով, տեսնելով:

Մտիկ ընել՝ դիտել հաւասարութիւնը շատ հինէն՝ Միջին հայերէնէն կու գայ:

Նահապետ Քուչակ՝ ԺՁ. դար, ունի հետեւեալ կիրարկութիւնները.

–«**Մտիկ** իմ եարին **արեք**, զինչ հագեր է ամենն է կանանչ»:

–«**Մտիկ** լեռներուն **արեք**»:

Առաջին տողին մէջ ան շրջապատը կը հրաւիրէ «դիտելու եարին կանաչ հագուստը», երկրորդը ակելի պարզ է՝ լեռները դիտելու հրաւեր մըն է:

Դա՛րձեալ միջինհայերէնեան տող մը. «Սիֆաթին **արա մտիկ** որ է խորին անգիտելի» (Կ. Երզնկացի, ԺԳ. Դար): **Սիֆաթ** արաբերէն կը նշանակէ երես, դէմք, կերպարանք. իսկ **անգիտելի** կը նշանակէ անճանաչելի. ուրեմն՝ «Դիտէ՛ դէմքը, որ շատ անճանաչելի է»:

Մտիկ ընել՝ դիտել շատ տարածուած է արեւելահայերէնի մէջ եւս.

– Երկինքը սկսել է աղքատ մարդկանց վրայ քաղցր աչքով **մտիկ անել** (Վախթանգ Անանեան, «Մայր արջը»):

– Մի ես իշխանուհուս **մտիկ արեք** է՛, տեսէք՝ ոնց է զուգուել, զարդարուել... (Յ. Թումանեան, «Մոխրոտը»):

– Չէ՛, ամա՛ն, – ասում է խորթ մերը, – Նա Էնպես կեղտոտ է, որ վրէն **մտիկ անել** չի լինիլ (անդ):

Ասոնք, անշուշտ, բացատրութեան չեն կարօտիր:

Կարելի է զարմանալ միայն, թէ ինչո՞ւ արեւմտահայերէնը չէ պահած կամ իւրացուցած այս նշանակութիւնը:

2. Մետ, միտիլ, միտում, հակամետ, հակամիտիլ

Մետ-ը անկախ արմատ բառ է, թէեւ ոչ շատ ծանօթ:

Ուրեմն՝ պատկերացուցէք կշիռքի այն տեսակը, որ օժտուած է երկու նժարներով, որոնցմէ մէկուն վրայ կը դրուի կշռաքարը, միւսին վրայ՝ կշռելի ապրանքը՝ հացը, խաղողը, կարագը եւ այլն: Այս երկուքը իրարու կը միանան հորիզոնական ձողով մը, որ **լծակ** կը կոչուի: Այս լծակին կեդրոնը կը գտնենք եռանկիւնաձեւ սուր՝ վերահայեաց ցցուածք մը. ահա այս է **մետը**: Երբեմն մետը բաւական երկար կ'ըլլայ, մինչեւ մէկ-մէկուկէս թիգ, եւ իր աջ ու ձախ շարժումներով հաւասարակշռութիւնը հաստատելու կարելոր ու վստահելի միջոց մըն է:

Մետին աջ-ձախ թեթումները կը նշենք **միտիլ** բայով, որ օժտուած է փոխաբերական շատ կարելոր նշանակութեամբ մը. այս իմաստով՝ **միտիլ** կը նշանակէ յարիլ այս կամ այն ուղղութեամբ՝ ազգային, գաղափարական, քաղաքական եւ այլն:

Ան կը ծառայէ նաեւ բնորոշելու որեւէ հարցի ու կացութեան մէջ որդեգրուած թեթումը, տրամադրութիւնը, ուղղութիւնը.

– «Թորոսը **կը միտի** ունեցածը ծախելու եւ հայրենիք մեկնելու:

–«Մարկոսն ալ **կը միտի** նոր կնիկ մը առնելու»:

Սակայն նոյն բայով կարելի է բնորոշել անշունչ առարկաներու ուղղութիւնը եւս.

– «Ձորի շոճիները **կը միտին** դէպի արեւը»:

– «Ամեն գետ դէպի ծով **կը միտի**»:

– «Բարտիներու գագաթները երկինք **կը միտին**»:

Յոմանիշներ են **միտիլ** եւ **միտում ունենալ** կամ **ցուցաբերել**. այս վերջինը պատշաճ է կիրարկել ընդհանրապէս բանական էակներու համար, թերեւս կարելի ըլլայ նաեւ անասուններու, սակայն ոչ իրերու: Եթէ թոյլատրելի է ըսել. «Արագիւնները միտում կը ցուցաբերեն գաղթելու», – ապա անպատշաճ է ըսել. «Այս ծառը միտում ունի չորնալու»: Ունինք **հակամետ** ածականը, որ նոյն ինքն միտողի, միտում ունեցողի նշանակութիւնը ունի, եւ **ըլլալ**-ին հետ կը կազմէ բաղադրեալ բայ մը: Առ այս բերուած օրինակները կարելի է ներկայացնել այս բաղադրեալ բայով ալ.

–Շոճիները **հակամետ են** արեւուն (հասնելու):

–Բարտիներու գագաթները **հակամետ են** երկինքին (դպնալու):

* Մոլութիւն-մոլորութիւն

Մոլութիւնը որեւէ բանի հանդէպ զգացուած ծայրայեղ կամ չափազանցուած յարատեւ ձգտումն է, որ այլեւս ախտագին բնոյթ ունի եւ իբրեւ ֆիզիքական կամ բարոյական արատ՝ անբաժանելի է ենթակային բնութենէն գէթ անոր առօրեային մէջ. օրինակ՝ ծխախոտի մոլութիւն, ոգելից ըմպելիի մոլութիւն, բայց նաեւ՝ ընթերցումի, թղթախաղի, սեռային հակումներու եւ այլնի:

Մոլորութիւնը յարաբերաբար ժամանակաւոր շեղումն է ուղիղ ճամբէն, կենցաղային առօրեայ բնական բարբերէն՝ ամուսնական, կրօնական, ազգային, բարոյական ու գաղափարական հանրօրէն ընդունուած վարքագիծէն:

* Յաջորդ-յառաջիկայ-միւս

«Յաջորդ տարի յոբելէնական է 109-ամեայ “Ասպարէզ”-ին համար»
(«Ազդակ», 2-10-2017, էջ 5):

Յաջորդ բառին այս կիրարկութիւնը՝ իբրեւ որոշիչ **տարի** գոյականին, յօդուածի մը բոլորովին սկիզբը, սխալ է եւ հայերէն չէ, որովհետեւ ան չի յաջողիր բնորոշել խօսողին ի մտի ունեցած տարին: Այսպէս է, քանի որ չէ նշուած նախապէս իբրեւ հիմք կամ մեկնակէտ ծառայող ծանօթ տարի մը, որուն իբրեւ յաջորդ կը ներկայանայ այս վերջինը: Եւ իրօք ալ, հասկնալի չէ, թէ ո՞ր տարուան կ’ակնարկէ «յաջորդ տարի»-ն, որ յոբելէնական է:

Ուրեմն իմաստաւորուելու համար, **յաջորդ**-ը իրմէ առաջ կը պահանջէ անունը այլ տարուան մը, որ իբրեւ մեկնակետ պիտի ծառայէ իրեն:

Հիմա ըսենք. «Անոնք որոշում կայացուցին 1956-ին եւ յաջորդ տարի գործադրեցին զայն»: Այս պարագային «յաջորդ տարի» կապակցութիւնը իմաստ ունի, որովհետեւ ան կը յենի 1956-ին վրայ՝ իբրեւ մեկնակետի, եւ ինք կը դառնայ 1957-րդ տարին:

Այս սխալ կիրարկութիւնը մեր բարբառին մէջ մուտք գործեց վերջին մէկ-երկու տասնամեակներուն՝ արեւելահայերէնի ճամբով, ուր ան ունի շատ ընթացիկ կիրարկութիւն մը. սա, ենթադրաբար, իր կարգին ռուսաբանութիւն է, քանի նման ոճ չենք գտներ արեւելահայ հին դասականներուն քով:

Բերուած սխալագրութեան պէտք եղած ածականը, այս պարագային, **յառաջիկայ** ածականն է. «**Յառաջիկայ տարի** յոբելեանական է 109-ամեայ “Ասպարեզ”-ին համար»: **Յառաջիկայ** որոշիչը մեկնակետի կարիք չունի. իր մեկնակետը իր մէջն իսկ է, լռելեայն կ’իմացուի: Արդարեւ, **յառաջիկայ**-ն այն է, որ կը յաջորդէ խօսած պահդ պարփակող ժամանակը, նաեւ՝ տեղը. այս պարագային՝ 2017-ը:

Այս պայմաններուն մէջ եւ որեւէ հայերէն գիտցողի համար «յառաջիկայ տարի» բառակապակցութիւնը կը բնորոշէ 2018-ն, քանի որ այս խօսքը արտասանուած է կամ գրուած է հի՛մա՝ այսօ՛ր, թերթի ներկայ՝ թիւին մէջ, 2017-ի՛ն:

ա) **Յաջորդ օրը** պիտի վերադառնան:

Յաջորդ՝ յարաբերաբար ո՞ր օրուան, – չէ մատնանշուած:

Ուրեմն ե՞րբ է այդ վերադարձը, – չենք գիտեր, քանի **յաջորդ**-ը մեկնակետ չունի:

բ) **Ուրբաթ օրը** պիտի մրցին եւ յաջորդ օրը պիտի վերադառնան:

Ե՞րբ է այդ վերադարձը, – **շաբաթ** է, պարզ է, քանի այստեղ **յաջորդ**-ը յենակետ մը, մեկնակետ մը ունի՝ **ուրբաթ**-ը:

գ) **Յառաջիկայ** երեքշաբթի պիտի վերադառնան:

Ե՞րբ է այդ վերադարձը, – այս՝ ներկայ օրուան, – ուր կը խօսինք կամ կը գրենք, – յաջորդող եւ մեր առջեւ գտնուող առաջի՛ն երեքշաբթին է:

Յաջորդ-ին զուգահեռ կիրարկութիւն ունին **միւս** եւ **ուրիշ** դերանունները, որոնք իմաստաւորուելու համար նմանապէս կը պահանջեն յենակետ մը. օրինակ՝ «**Մեծ եղբայրը** ճամբորդած էր, իսկ **միւսը** կը մնար տունը»: Սա լիիմաստ հաղորդում է, քանի **միւս**-ը ունի իր յենակետը, որուն կը յղուի ինք: Նաեւ՝ «**Միւս** շաբաթ խնդիրին շուրջ քննարկում պիտի ունենանք

Փուլթինի հետ» (3-10-17, էջ 1): Այս թիւը կիրարկումը բուլորովին կը նմանի **յաջորդ**-ի նշեալ կիրարկութեան, այսինքն՝ մնացած է առանց յենակետի. չէ յիշուած որեւէ ժամանակային միաւոր, յատկապէս ծանօթ «շաբաթ» մը, յարաբերաբար որուն՝ այս մէկը ըլլար **միւսը**՝ քննարկումի շաբաթը:

Կրնայ պատահիլ, որ **յաջորդ**, **միւս** եւ **ուրիշ** բառերուն կիրարկութեան իբրեւ մեկնակետ ծառայեն ոչ թէ նախապէս յիշուած առարկաներ, այլ այնպիսիները, որոնց գոյութիւնը լռելեայն կ'իմացուի՝ ըստ իրերու դրուածքին ու դասաւորումին. օրինակ՝

- Աշակերտներ շարուած են եւ բուժբոյրը կը պատուաստէ անոնց թելերը. աւարտելով մէկունը՝ կ'ըսէ. «**Յաջորդը** թող գայ», - իրերու դրուածքը այնպիսին է, որ «յաջորդը» ինքնաբերաբար պիտի բնորոշէ աշակերտ մը («նախորդը» աշակերտ մըն էր), եւ ճիշտ այն՝ որ կը գտնուէր պատուաստը ստացողին ետեւը:

- Նոյն պատուաստողը կրնար ըսել. «**Ուրիշ** մը թող գայ», - նորէն եկողը պիտի ըլլար աշակերտ մը, սակայն առանց կարգի պահպանումի. հաւանաբար աշակերտները այս պարագային շաբթ ալ չկազմէին, այլ խառն ի խուռն գտնուէին պատուաստողին շուրջ:

- Եւ կամ՝ յանցաւոր աշակերտը սաստելով՝ ուսուցիչը կ'ըսէ. «**Յաջորդին** (իմա՝ յաջորդ յանցանքը գործելուդ - ԱԵ) դպրոցէն պիտի վտարուիս», - ուր յենակետը այդ աշակերտին գործած յանցանքն է, որուն ծանօթ է աշակերտը:

- Փոքրիկները կը խաղան սենեակի մը մէջ, երբ մայրը կ'ըսէ. «**Միւս** սենեակը գացէք խաղացէք», - ուր լռելեայն կ'իմացուի յենակետ «այս սենեակը», ուր կը խաղան անոնք եւ ուրկէ պարտին դուրս գալ փոքրիկները:

Նման յորդոր մը կը թելադրէ տակաւին ուրիշ բան եւս. որ այդ բնակարանը կը բաղկանայ միայն երկու տրամադրելի սենեակէ, եւ երրորդ մը չկայ: Եթէ գտնուէր երրորդ (կամ աւելի) սենեակ մըն ալ, ապա հրամանը պիտի ունենար տարբեր ձեւաւորում, որ ահաւասիկ. «**Ուրիշ** սենեակ մը խաղացէք»: Ուրեմն, եթէ ընտրելի առարկան միայն մէկ հատ է, ան կ'որոշադրուի «միւս» որոշիչով, մինչ «ուրիշ»-ով կրնայ որոշադրուիլ ընտրելի բազում առարկաներէն մէկը:

Ուրիշ-ին կը յարին նաեւ **այլ** եւ **տարբեր** բառերը:

Եթէ մայրը այդ հրամաններէն մէկը կամ միւսը տար «բակին մէջ» խաղացող փոքրիկներուն, ապա այդ հրամանը ոչ մէկ իմաստ պիտի ունենար, քանի **բակը**, ուր կը խաղան փոքրիկները, չի կրնար իբրեւ մեկնակետ ծառայել «յաջորդ», «միւս» կամ «ուրիշ» **սենեակ** կապակցութիւններուն, եւ ակնկալելի ալ չէ արդէն, որ լեզուն գիտցող մայր մը նման թելադրանք ըներ:

- Այս բոլորը յանձնեց եւ **միւս օրը** վերադարձաւ, – մեկնակետը այս պարագային երկուստեք լռելեայն իմացուող «յանձնումի օրն» է:

Նկատենք, որ նման կիրարկութեան մէջ **միւս** եւ **յաջորդ** հոմանիշ են.

- Այս բոլորը յանձնեց եւ **յաջորդ օրը** վերադարձաւ:

*** Յաղթել-յաղթահարել**

Յաղթել կը նշանակէ որեւէ կարգի ու բնոյթի ճակատումէ՝ պատերազմէ, մրցութենէ, խաղէ (նարտ, թուղթ, շախմատ...), բանավեճէ եւ այլնէ յաղթական դուրս գալ, գերազանցել միւսները. գերակշռել. օրինակ՝ «Սպիտակ մազերը հետզհետէ յաղթեցին սեւերուն»: **Յաղթահարել** շատ մօտիկ հոմանիշ է յաղթել-ին՝ սա տարբերութեամբ, որ յաղթահարումը ակտի երկար պայքար, լարում ու հետեւողականութիւն կ'ենթադրէ, եւ յաղթանակի առարկան ընդհանրապէս վերացական է. օրինակ՝ յաղթահարել ամչկոտութիւնը, բարդոյթը, հիւանդութիւնը, մոլութիւնը, արգելքները, խոչընդոտը, բնութեան զանազան տարերքը՝ ցուրտը, երաշտը, սովը եւ այլն:

Տեսնել ասոնց խնդրառութիւնը «**Խնդիր եւ խնդրառութիւն**» §182 գլուխին մէջ:

*** Յանգիլ-հանգիլ-հանգչիլ**

Յանգիլ ստուգաբանօրէն կը նշանակէ եզրակացութեան մը կամ բանի մը վերջը, ծայրը հասնիլ. օրինակ՝ «Մեր ընտրած ճամբան յանգեցաւ անելի մը»: «Վեճը հետզհետէ յանգեցաւ անձնական վիրաւորանքի, եւ այս ալ իր կարգին՝ ծեծկոտութի»: «Ամուլ սպասումները յանգեցան խոր յուսախաբութեան»: «Տարիներու յամառ հետազօտութիւնը ոչ մէկ արդիւնքի յանգեցաւ»:

Յանգիլ-ը աշխարհաբարի մէջ յառաջացած բայ մըն է, որուն սկզբնաձեւն է **հանգչիլ**. կը նշանակէ վերջ գտնել, սպառիլ, մարիլ. օրինակ՝ կը հանգի մոմը, աչքին լոյսը, կրակը եւ այլն. «Երկինքի վրայ հանգեցաւ վերջին աստղն ալ»: Փոխաբերաբար՝ մեռնիլ. օրինակ՝ «Երկար պայքարելէ ետք մահուան դէմ՝ վերջապէս հանգեցաւ»:

Յանգչիլ-ը հանգիստ առնելն է. օրինակ՝ «Երկար հնձելէ ետք մշակները հանգչեցան, անոնց հետ հանգչեցան գերանդիները եւս»: «Նստի՛ր, թող ոսկորներդ քիչ մը հանգչին»: «Գլուխս տարիք, ձգեց՛ք, որ քիչ մը հանգչիմ»: Փոխաբերաբար՝ կը նշանակէ նաեւ մահուան մէջ հանգիստ գտնել, մեռնիլ. կ'ըսուի անոնց համար, որոնց կեանքը այլեւս չարչարանք մըն է... «Այսբան տառապելէ ետք վերջապէս հանգչեցաւ»: Շիրմաբարերու վրայ գրուած «հանգեալ» բառը ճիշտ այս վերջին իմաստին գրաբարաձեւ խոնարհումն է:

Ուրեմն գրաբարեան **հանգչիլ** ածանցաւոր բայը (տեսնել **Ածանցաւոր բայեր** հատուածը) աշխարհաբարի մէջ երկփեղկուած է՝ տալով. ա)

ածանցազուրկ՝ **հանգիլ** պարզ կանոնաւոր բայը եւ բ) ձեւով ածանցաւոր, սակայն նմանապէս պարզ կանոնաւոր **հանգչիլ** բայը:

Գրաբար՝	հանգեայ	հանգեար	հանգեաւ	հանգի՛ր
Աշխարհ.՝	հանգեցայ	հանգեցար	հանգեցաւ	հանգի՛ր
Աշխարհ.՝	հանգչեցայ	հանգչեցար	հանգչեցաւ	հանգչի՛ր

- Ծանօթ.**– Ուրեմն վերոբերեալ երեքին փոխարեն՝ արեւելահայերէնը, յատկապէս արդի ուղղագրութեան բերումով, ունի միայն **հանգել** եւ **հանգչել**:
- ա) **հանգել-ը մեր յանգիլ-ն է:**
- բ) **հանգչել-ը** հաւասարապէս կը նշանակէ **հանգիլ եւ հանգչիլ**, եւ ունի ածանցական խոնարհում. օրինակ՝
 - Երբ երկնքի մովում վերջին աստղը **հանգաւ...** (ԵԶ):
 - Թոյլ տուր կուրծքիդ շուշանագեղ յոգնած գլուխս **հանգչի** (ՅՅ):

*** Յանկարծակի գալ-յանկարծակիի գալ**

Առաջինը կը նշանակէ անսպասելիօրէն կամ չսպասուած պահու մը գալ- հասնիլ. մինչ **յանկարծակիի գալ-ը** որեւէ անակնկալի պատճառած տպաւորութիւնը կամ զգացողութիւնն է. «Անոր յանկարծակի գալուստով մենք ալ յանկարծակիի եկանք»: «Պանդուխտ որդին յանկարծակի եկաւ, եւ զինք դիմաւորողները յանկարծակիի եկան»:

Կը համապատասխանէ **անակնկալ գալ-անակնկալի գալ** զոյգին:

*** Յաւակնոտ-յաւակնորդ**

Յաւակնոտ-ը այն անձն է, որ օժտուած է սնամեջ յանդգնութեամբ մը եւ համարձակութեամբ մը եւ շատ բարձր համարում ունի իր արժանիքներուն, կարողութեան ու գիտելիքներուն հանդէպ՝ ուրիշները նսեմացնելու հակամետութեամբ: Յաւակնորդը նոր բառ է. սա՛ եւս չենք գտներ Մալխասեանի մէջ, եւ ի տարբերութիւն նախորդին՝ ոչ մէկ բացասականութիւն կը բովանդակէ. **յաւակնորդ** կը նշանակէ թեկնածու որեւէ բանի՝ պաշտօնի, տիտղոսի, մրցանակի, գահի, հարսնացուի եւ այլն: Անշուշտ բացառուած չէ, որ յաւակնորդը միաժամանակ յաւակնոտ ըլլայ, երբ ան կ’անկնկալէ տիրանալ բանի մը, որ իր արժանիքներէն կամ կարողութենէն շատ բարձր է:

*** Յետ-հետ**

Քանի մը տասնամեակ առաջ այս զոյգը շփոթի տեղիք չէր տար արեւմտահայ իրականութեան մէջ, սակայն անկախութենէն ետք, երբ արեւելահայերէնէ փոխադրումները արեւմտահայերէնի բազմացան, հետզհետէ զգալի շփոթ մը սկսաւ յառաջանալ ասոնց կիրարկութեան կամ, աւելի ճիշտը, մեկնաբանութեան մէջ: Ընդհանրապէս գրաբարեան **յետ** նախադրութեան,– որ նաեւ մակբայ է,– արեւելահայերէնի մէջ

Ներկայիս ունեցած կիրարկութիւններն են շփոթի բուն առարկան:

Սկսինք **հետ** յետադրութենէն, որ գրաբարի թէ զոյգ աշխարհաբարներու մէջ կը պահէ իր բնիկ՝ միասնութեան, բան մը միատեղ կամ միաժամանակ ընելու իմաստը. օրինակ՝ «Անոնք իրարու հետ կը խաղան». «Կարոն Մարոյիս հետ կը պարէ». «Գարնան հետ ծիծեռնակները վերադարձան» եւ այլն: Այս կիրարկութիւնը՝ իր ուղղագրութեամբ, որեւէ հարց չի յարուցեր:

Բարդութիւնը կը սկսի **յետ**-ով, որ արեւելահայ արդի ուղղագրութեամբ կը գրուի **հետ** եւ կը նշանակէ՝ ա) **ետ**, այսինքն՝ դարձեալ, վերստին.

բ) **ետել**: Տրուած ըլլալով, որ **յետ** (այսինքն՝ **հետ** գրուող) բառը այս երկու իմաստներէն ոչ մէկը ունի արեւմտահայերէնի մէջ, ահա ոմանք չեն յաջողի կողմորոշուիլ ու վերականգնել ասոնց մեսրոպեան ուղղագրութիւնը եւ կը գրեն **հետ**: Այսպէս, հոն, ուր արդի արեւելահայերէնը կը գրէ «**նա հետ եկաւ**»,– պէտք է հասկնալ «**նա յետ եկաւ**», եւ թարգմանել՝ ա) ան ետ եկաւ, այսինքն՝ վերադարձաւ, բ) ան ետել եկաւ,– ահա այս զատորոշումն է, որ շատ անգամ տեղի չ'ունենար, եւ արդի հայ լրագրողը անճրկած կը գրէ «**ան հետ եկաւ**», որ իմաստ չունի արեւմտահայերէնի մէջ:

Այս դժուարութեան վրայ կ'աւելնան՝ ա) բառասկիզբին **յետ** արմատը ունեցող բառերը, որոնց մէջ ան կը նշանակէ՝ **ետել**, **դէպի ետել** եւ **ետք**, **յետոյ**, բ) **հետ** արմատը ունեցող բառերը, որոնց մէջ ան կը նշանակէ հետք, հետեւողութիւն, յաջորդականութիւն:

Ստորեւ փոքրիկ փունջ մը օրինակներու.

ա) **յետադաս**, **յետադէմ**, **յետահայեաց**, **յետամնաց**, այլեւ՝ **յետմահու**, **յետ խորհրդակցութեան**, **յետ երկար հիւանդութեան** եւ այլն:

բ) **հետազօտել**, **հետախոյզ**, **հետամուտ**, **հետապնդել**, **հետաքննել**, **հետաքրքիր** եւ այլն:

Ասոնց ցանկը երկար է, եւ յաճախ բաւական դժուար է ըստ իմաստի կողմորոշուիլ, եւ այս պատճառով ալ յանձնարարելի է, որ ամեն գրող իր տրամադրութեան տակ ունենայ ըստ ամենայնի ամբողջական բառարան մը, անշուշտ ոչ միայն այս երկու նմանաձայն բաղադրիչներու ստուգումին, այլեւ ընդհանրապէս արեւմտահայերէն գրելու առթիւ:

Ներկայ տուեալներով մեզի լաւագոյն օժանդակողը կրնայ ըլլալ Մալխասեանի քառահատոր բացատրական բառարանը՝ շնորհիւ իր համապարփակութեան եւ անանդական ուղղագրութեան:

* **Յոյլ-հոյլ-բոյլ**

Յոյլ-ը քիչ մը գրքունակ բառ է. կը նշանակէ թոյլ, ծոյլ, տկար, դանդաղկոտ ու ծանրամարմին, բայց նաեւ պարարտ, գէր, թանձր, ստուար.

յատկութիւններ, որոնք կը յառաջանան նախորդներէն: **Յոյլ** կը նշանակէ խումբ, երամ, ամբողջութիւն. սա իբրեւ հոմանիշ ունի **բոյլ** բառը (ուրեմն՝

հոյլ եւ բոյլ․ օրինակ՝ «Այլ եթէ գոգդ ալ թափին **բոյլքն** աստեղաց երկնքին» (ՊԴ, «Լճակ»)։

*** Նախ-ապա-յետոյ-վերջապէս**

Ասոնց չորսն ալ ժամանակի մակբայ են։ Ունին, սակայն, կիրառական որոշ նրբութիւններ, որոնք պէտք է յարգուին։ Այս մակբայները կը բնորոշուին մերձաւոր գործողութիւններու յաջորդականութիւն ցոյց տալու յատկութեամբ։

Իրարու յաջորդող այլազան գործողութեանց առաջինի յիշատակումը կը կատարուի **Նախ**-ով։

- **Նախ** շունչ մը առ։
- Պէտք է **Նախ** տունին հիմերը դնել։

Յաջորդը, ժամանակագրականօրէն, **ապա**-ն է, որ յարաբերաբար կարճ ժամանակով մը կամ անմիջականօրէն կը յաջորդէ առաջինին․ օրինակ՝

- **Նախ** կօշիկներդ հանէ, **ապա** ներս մտիր։
- **Նախ** վճարէ՛, **ապա** պահանջէ՛։
- **Նախ** ստուգենք, **ապա** ամբաստանենք։

Եթէ գործողութիւններու շարքը կ'աւարտի երկուքով, թոյլատրելի է **Նախ** -էն ետք յիշել **յետոյ**-ն․ «**Նախ** կօշիկներդ հանէ, **յետոյ**՝ ներս մտիր»։

Իսկ եթէ այդ շարքը կ'ենթադրէ երկուքէ աւելի գործողութիւններ, այդ պարագային **Նախ**-ին կը յաջորդէ **ապա**-ն, այս մէկին ալ կը յաջորդէ **յետոյ**-ն։ Ինչ որ կը նշանակէ, թէ ժամանակագրականօրէն **ապա**-ն աւելի մօտ է **Նախ**-ի, մեկնակէտին, սկիզբին․ օրինակ՝

- **Նախ** ցանկապատ մը քաշենք այս կալուածին, **ապա** մաքրենք աղբերն ու քարերը, **յետոյ** սկսինք շինարարութեան։

Երբ հարկ կ'ըլլայ թուել այլ գործողութիւն մըն ալ կամ գործողութիւններ, վերջինը կը բնորոշենք **վերջապէս** մակբայով, որ իր բառային իմաստով ալ կը յուշէ, կը թելադրէ վերջինը․ օրինակ՝ «**Նախ** թէթելօրէն ընթրեց, **ապա** սուրճ մը խմեց, **յետոյ** մեծ վարանումով անցաւ գրասեղանին շուրջ ու **վերջապէս** սկսաւ շարադրել այդ անբաղձալի հրաժարականը»։

Երբ թուարկելի գործողութիւններու թիւը կը մեծնայ, կարելի է տնտեսել զանոնք՝ ի մի խմբելով յարակից գործողութիւնները համադասական միաւորիչ շաղկապներու միջոցաւ․ օրինակ՝

- **Նախ** կռնակին վրայ լայն բացին գոմին դուռն ու արծակեցին ամիսներէ ի վեր բանտարկուած եզները, **ապա** վար առին պատէն կախուած լուծը, **յետոյ** ի մի բերին եզներն ու լծեցին զանոնք․ **վերջապէս** խաչ մը հանեցին ճակատնուն ու ճամբայ ինկան դէպի լուսաւոր արտերը։

- **Նախ** շրջեցան փակ շուկայի խանութներն ու աչքե անցուցին վերջին նորոյթները, **ապա** ինամքով կատարեցին իրենց ընտրութիւնն ու սակարկեցին գիները, **յետոյ** համաձայնեցան ու վճարեցին եւ **վերջապէս** վարձեցին կառք մը ու բռնեցին վերադարձի ճամբան:

Վերջապէս-ին գրեթէ բոլորովին նոյնանիշ է **հուսկ** մակբայը, որ կրնայ ամեն գործածութեան մէջ փոխարինել գայն, սա՛ տարբերութեամբ, որ հազուադէպօրէն կը գործածուի՝ կորսնցուցած ըլլալով իր կենսունակութիւնը:

Տեսնել ստորեւ նաեւ «**Աստիճանաւորում**» հատուածը, **\$266**, ա:

*** Նախորդ-նախկին-նախնի**

Ասոնք որոշ ժամանակագրական հիմքով յառաջացած բառեր են:

Յոմանիշ ածականներ են, որոնք ունին գոյականական կիրարկութիւն եւս, քիչ մը ամեն ածականի պէս: **Նախորդ**-ը կը նշանակէ ներկայի որեւէ առարկայէ (անձ, անասուն, իր, երեւոյթ եւ այլն) ոչ շատ առաջ եղած, գտնուած, եկած, ապրած առարկայ, որուն յիշատակը յարաբերաբար թարմ է. օրինակ՝ նախորդ տնօրէնը, այսինքն ան, որ գործած է ներկայի տնօրէնէն առաջ, նախորդ տարի, այսինքն՝ ընթացիկ տարին կանխող, նախորդ հունձքը, այսինքն՝ անցեալ տարուանը եւ այլն: **Նախկին**-ը նախորդէն կը տարբերի իր վաղեմութեամբ. կը նշանակէ աւելի հին՝ քան նախորդը կամ նախորդին նախորդները: Տեղին համեմատ, սակայն, եւ յատկապէս իրերու պարագային, ան կը կիրարկուի առանց միջանկեալ նախորդի մը յիշատակումին. օրինակ՝ «Այս ինքնաշարժս նախկինէն աւելի առոյգ է», «Նախկին բնակարանս աւելի յարմարաւետ էր» եւ այլն: Իսկ **նախնի**-ն իր կարգին կ'ակնարկէ անհամեմատօրէն աւելի հին կամ պատմականօրէն հեռաւոր, սկզբնական հասկացութեանց. օրինակ՝ նախնի մարդիկ, նախնի հայրեր, որ է նախահայրեր. այսպէս կը կոչենք թէ՛ ընտանեկան-արիւնակցական առումով մեր հեռաւոր անցեալի հարազատները, թէ՛ ազգային առումով՝ պատմական հեռաւոր դէմքերը: Այս վերջինը շատ աւելի գոյականական կիրարկութիւն ունի՝ **նախնիք** կամ **նախնիներ** ձեւով. պէտք չէ ըսել **նախնիքներ**:

Տեսնել նաեւ **առաջուան-վաղեմի-երբեմնի**:

*** Նայիլ-վերանայիլ**

Տեսնել «**Խնդիր եւ խնդրառութիւն**» գլուխի (**\$182**) «**Նայիլ**» բառայօդուածը (**\$190**-էն ետք):

*** Նմանակ-տարբերակ**

Ասոնք իրարու հետ շատ շփոթուող բառեր են, որոնք, հակառակ իրենց շատ մակերեսային նմանութեան, կը բնորոշեն տարբեր

հասկացութիւններ: **Նմանակ**-ը ըստ եութեան տարբերելով իր բնորդէն՝ անոր հետ կը նոյնանայ արտաքին ակտի կամ պակաս յատկութիւններով: Նմանակը ըստ ինքեան կեղծ է՝ յարաբերաբար բնորդին: Բայը՝ կը կոչուի **նմանակել**, որ հոմանիշ է **կապկել**-ին: Մինչդեռ **տարբերակ**-ը, ըստ եութեան նոյնանալով իր բնորդին հետ, անկէ կը տարբերի արտաքին ակտի կամ պակաս յատկութիւններով. այսպէս, օրինակ, գեղարուեստական երկի մը սկզբնական կամ հիմնական նկատուած մշակումին՝ բնորդին, մէկ վերամշակուած տարբերակը կամ թէ ինքնուրոյն արժէք ներկայացնող հասկացութեան մը դրսեւորումներէն իւրաքանչիւրը: Զոմանիշներ՝ **այլակ**, **փոփոխակ**: Սասունցի Դաւիթի դիւցազնավէպը, օրինակ, կը ներկայանայ քանի մը տասնեակ տարբերակներով. տարբերակներ ունին Թումանեանի «Անուշ»-ի կարգ մը հատուածները, ինչպէս շատ ուրիշ գրողներու աշխատութիւններ:

* **Նշանակելի-նշանակալի(ց)**

Ասոնցմէ ոչ մէկը ուներ գրաբարը:

Նշանակելի կը նշանակէ պարզապէս նշան մը կրելու, նշուելու, նկատի առնուելու, յիշուելու յատկութիւն ունեցող. օրինակ՝ նշանակելի բառեր (հատուածի մը մէջ, որոնք պետք է բացատրուին), հատուածներ, անցուդարձեր եւ այլն. ուրեմն՝ **նշանակելի** ըստ ինքեան կարելոր կամ ուշագրաւ չի նշանակեր, սակայն տրուած ըլլալով, որ մենք կը նշանակենք ընդհանրապէս բաներ, որոնք իրենց նմաններէն ակտի կարելոր կամ ուշագրաւ են, այս պատճառով ալ **նշանակելի** թարգմանուած է մեր բառարանագիրներուն կողմէ իբրեւ **կարելոր**, **ուշագրաւ**, **նկատելի** եւ այլն (տես Գայայեան, ճիգմեճեան, Տէր Խաչատուրեան): Մինչդեռ **նշանակալի**-ն ուրիշ է. սա պարզապէս կը նշանակէ ըստ ինքեան յատուկ նշանակութիւն ներկայացնող, յատուկ կարելորութիւն, իմաստ, խորհուրդ բովանդակող. օրինակ նշանակալի միտքեր, նշանակալի ժպիտ, նշանակալի շարժում, նայուածք եւ այլն:

Նշանակալի եւ **նշանակալից** նոյնանիշ տարբերակներէն հիմա ակտի այժմեական է առաջինը, որովհետեւ ծանր կը հնչէ **լից** վերջաբաղադրիչը. բաղդատել՝ **ամօթալի-ամօթալից**, **արկածալի-արկածալից**, **իմաստալի-իմաստալից** եւ այլն. թէեւ խօսողը կամ գրողը բոլորովին ազատ է ունենալու իր նախընտրութիւնը:

Նոյն յարաբերութիւնը ունին **բովանդակելի** ու **բովանդակալի** բառերը:

Բովանդակելի է ամեն ինչ որ կրնայ բովանդակուիլ, տեղ մը բանի մը մէջ սեղմուիլ. օրինակ՝ այս քու միտքերդ բովանդակելի չեն, այսինքն՝ չեն ընկալուիր, չեն իւրացուիր, չեն մարսուիր: Մինչ բովանդակալի կը նշանակէ հարուստ բովանդակութիւն կամ իմաստ ունեցող, հետաքրքրութիւն շարժող. սա իր կարգին նոյնանիշ է **բովանդակալից** բառին, որ հաւանաբար շատ ակտի տարածում ալ ունի:

*** Շնորհիլ-հետեւանքով-բերումով**

Երեքն ալ կապեր են. առաջինը նախադրութիւն ու յետադրութիւն է միաժամանակ, երկրորդը՝ յետադրութիւն է, երրորդը՝ նմանապէս: Երեքն ալ կը ծառայեն բայական հետեւանքի պարագայի ձեւաւորումին, սա՛ տարբերութեամբ, որ առաջինը ցոյց կու տայ դրական ելք կամ վախճան, երկրորդը՝ բացասական, իսկ երրորդը՝ չեզոք. օրինակ՝

ա) -Յամառ աշխատանքին **շնորհիլ** յաջողեցաւ քննութեան:
Կամ Շնորհիլ յամառ աշխատանքին՝ յաջողեցաւ...:

- Իր ցուցմունքներուն **շնորհիլ** կրցանք լուծել այս բարդ խնդիրը:
Կամ Շնորհիլ իր ցուցմունքներուն՝ կրցանք...

- Ձեր մշակած առողջ քաղաքականութեան **շնորհիլ**...:
Կամ Շնորհիլ ձեր մշակած առողջ քաղաքականութեան...:

- Դատաւորի անաչառութեան **շնորհիլ** տրուեցաւ արդար վճիռ մը:
Կամ Շնորհիլ դատաւորի անաչառութեան՝ տրուեցաւ...:

Ուշադրութիւն դարձնել բութին՝ նախադաս կիրարկութեան պարագային:

բ) -Անուշադրութեան **հետեւանքով** ինկած է անելի մեջ:

- Մոռացութեան **հետեւանքով** բացակայած է ժողովէն:

- Ինքնահաւանութեանը **հետեւանքով** մտերիմները հեռացան իրմէ:

- Պատերազմի **հետեւանքով** չշարունակեցի ուսումս:

- Աշխատանքի չգոյութեան **հետեւանքով** գաղթեցին արտասահման:

գ) -Յոգնութեանը **բերումով**՝ քիչ մը ակելի քնացաւ:

- Տեղումներուն **բերումով**՝ մօտակայ գետը յորդեցաւ:

- Ցերեկուան երկարացումին բերումով՝ աշխատանքի ժամերը ակելցուց:

Բաղդատել՝

ա. Տեղումներու **բերումով**՝ մօտակայ գետը յորդեցաւ:

Այս գրողը անտարբեր է գետի յորդումին հանդէպ. ան պարզապէս կը տեղեկագրէ իրողութիւնը:

բ. Տեղումներու **շնորհիլ**՝ չբացաւ երաշտի մտավախութիւնը:

Երաշտի չբացումը դիտուած է, արդարօրէն, իբրեւ դրական իրողութիւն:

գ. Տեղումներու **հետեւանքով**՝ քանդուեցաւ գիւղին ամբարտակը:

Տարբեր չէր կրնար ըլլալ. ամբարտակի քանդումը դիտուած է իբրեւ բացասական երեւոյթ:

Ծանօթ.– Արդի սերունդը հակում ունի այս երեքը փոխարինելու **արդիւնքով, իբրեւ արդիւնք, իբրեւ հետեւանք** բառ ու բառակապակցութիւններով,

որոնք մերժելի ռուսաբանություն են եւ կ'ապականեն արդի հայերէնը՝ ի Չայաստան եւ ի սփիւռս. օրինակ՝ «Աշխատանքի չգոյութեան **արդիւնքով** գաղթեցին արտասահման» եւ այլն:

Տեսնել «Մակաբոյժ բառեր»-ու մէջ:

Չետեւանք. հասարակ գոյական է եւ բունն է **հետեւանքով** կապական բառին: Կը նշանակէ արդիւնք, արգասիք, ելք կամ վախճան՝ բացասական իմաստով. օրինակ՝ «Իր յամառութեան **հետեւանքն** (արդիւնքը) էր եղբօրը գործէ արձակումը»: «Մտածեցէ՛ք պահ մը ձեր այս ընթացքի **հետեւանքին** (վախճանին) մասին:

Չետեւութիւն. կը նշանակէ իրերու, երեւոյթներու, անցքերու ընթացքին ու աւարտին վրայ հիմնուած եզրակացութիւն, դատողութիւն, բանաձեւում. օրինակ՝ «Ի՞նչ **հետեւութիւն** կը հանէք դրացի ցեղախումբերու հետ ձեր ունեցած շփումէն»:

Չետեւողութիւն. բանի մը կամ մէկու մը հետեւելու իրողութիւնը. սկզբնօրինակի մը հիմամբ ընթանալու կամ ստեղծագործելու արարքը. օրինակ՝ «Նահապետ Ռուսինեան “Կիլիկիա” երգը գրած է ֆրանսացի բանաստեղծ Bérat-ի “Ma Normandie” երգի հետեւողութեամբ», – ուրեմն տեղի ունեցածը բառացի թարգմանութիւն չէ, այլ բնօրինակի հիմնական գաղափարներու յարգումով ու պահպանումով կատարուած ազատ յօրինում մը: «Քանի սերունդներ կրթուեցան Ռ. Պերպերեանի մանկավարժական ուսմունքին հետեւողութեամբ», – այսինքն յարգելով այդ ուսմունքի հիմնական դրոյթները:

Չետեւողականութիւն. սեփական դատողութեան, սկզբունքներու, համոզումներու եւ գործունեութեան հանդէպ ցուցաբերուած անշեղ հաւատարմութիւն ժամանակի ու տարածութեան մէջ: Չետեւողականութենէ (անգլ. consistency) զուրկ է այն անձը, որ ըստ տեղի ու ժամանակի հակասականօրէն կը փոխէ նաեւ իր համոզումն ու գործելաձեւը:

Չետեւողական (անգլ. consistent). այսպէս կը կոչուի իր ընթացքին մէջ հետեւողականութիւն ցուցաբերող անձը:

* Ուժգին-ուժեղ

Ուժգին-ը մակբայ է, հետեւաբար շատ աւելի կիրարկելի է բայերու կամ բայանուններու հետ՝ բնորոշելու համար վերացական հասկացութիւններ. օրինակ՝ ուժգին հարուածել եւ ուժգին հարուած, ուժգին բողբել եւ ուժգին բողբ, ուժգին հնչել եւ ուժգին հնչիւն, ուժգին թափ, ուժգին միջամտութիւն, ուժգին հակադարձել եւ ուժգին հակադարձ (ուրթիւն) եւ այլն: **Ուժեղ**-ը կը վերաբերի մարմնական, ֆիզիքական ուժին՝ ուժեղ մկաններ, ուժեղ բազուկ, ուժեղ ճիրան, ուժեղ կամք, ուժեղ քիղեղ, բանակ, ալիք, փոթորիկ, քամի եւ այլն:

*** Ուղղել-ուղարկել-ուղեցոյց**

Ուղղել բային արմատն է «ուղիղ»․ ան կը նշանակէ որոշ ուղղութեամբ մը առաջնորդել (օրինակ՝ քայլերը դպրոց ուղղեց)․ դարձնել (օրինակ՝ նայուածքը ուղղեց հեռաւոր լեռներուն)․ կամ պարզապէս՝ ուղիղ ձեւը տալ, սրբագրել (օրինակ՝ «Աշակերտը ուղղեց իր սխալը»)։ **Ուղարկել** բային արմատն է **ուղի**, իսկ **արկ(ել)** կը նշանակէ դնել, հանել, ուրեմն՝ ուղարկել կը նշանակէ ճամբայ դնել, ճամբայ հանել կամ պարզապէս՝ ղրկել։

Վերջին տասնամեակներուն արեւելահայերէնը հնարեց **գործուղել** բայը, որ լայնօրէն որդեգրուեցաւ արեւմտահայերուս կողմէ, միայն թէ շատ յաճախ սխալ կիրարկութեամբ՝ **գործուղել** ձեւով։ Բայիս արմատը **ուղի** է․ **գործուղել** կը նշանակէ յատուկ գործով մը, առաքելութեամբ մը կամ պատգամով մը **ուղարկել** եւ ոչ թէ **ուղղել**։

Նոյնհետայն ունինք **ուղեցոյց** բառը, որ շատեր կը գրեն **ուղղեցոյց**՝ այն տրամաբանութեամբ, թէ ան «ուղիղը ցոյց կու տայ», ինչ որ սխալ է․ **ուղեցոյց**-ը մտածուած է իբրեւ ուղին, այսինքն՝ ճիշտ ճամբան ցոյց տուող․ ուրեմն՝ **ուղեցոյց**։

Նմանապէս արեւելահայերէնի միջոցաւ որոշ կիրարկութիւն ստացած է **ուղղորդել**, յատկապէս արեւելահայերէնէ արեւմտահայերէն փոխադրումներու առթիւ․ արմատն է **ուղիղ**, եւ կը նշանակէ **ուղղել**։ Մեր իրականութեան մէջ հաւանաբար տակաւին բոլորովին իւրացուած եզր մը չէ, ժամանակի կը կարօտի․ ուստի թելադրելի է առայժմ փոխադրումներէ դուրս չկիրարկել զայն։

*** Ուղղահայեաց-ուղղաձիգ**

Արեւմտահայ բառարանագիրներու մէջ կայ հասարակաց հակում մը՝ նոյնացնելու այս երկու հասկացութիւնները, ուրեմն՝ եզրերը եւս։ Չգալիօրէն ակելի լաւ տարրորոշուած են ասոնք արեւելահայ կարգ մը բառարանագիրներու կողմէ՝ առանց, սակայն, բոլորովին յստականալու․ երբ է․ Աղայեան կը գրէ․ «**Ուղղաձիգ**՝ նոյնն է **ուղղահայեաց**», – ան իսպառ կը կորսնցնէ այս երկու հասկացութիւնները ճիշտ բացատրած ըլլալու հաւաստիքը։ Ըստ այսմ մեր՝ արեւելահայ թէ արեւմտահայ բառարանները ամբողջութեամբ կարդացողն ալ պիտի չկարենայ ճիշտ ըմբռնել, թէ ի՞նչ կը նշանակեն այս երկուքը եւ, ուրեմն, ինչո՞վ կը տարբերին իրարմէ։

Ուղղահայեաց (perpendiculaire) կը կոչենք որեւէ գիծ (թող ըլլայ Ա), որ իննսուն աստիճան կը կազմէ որեւէ այլ գիծի հետ (թող ըլլայ Բ)։ Կարելոր չէ, այս պարագային, թէ ի՞նչ դիրք կրնայ ունենալ Բ գիծը՝ ուղիղ, շեղ, հորիզոնական եւ այլն, կարելորը Ա-ին եւ Բ-ին հանդիպման կետին վրայ գոյացած իննսուն աստիճանն է։ Ըստ այսմ՝ իրարու ուղղահայեաց դիրքով կը հանդիպին սեղանի մը, կամ գիրքի մը կամ տուփի մը կողմերով բնորոշուող գիծերը, ի՞նչ դիրքով ալ բռնենք կամ գետեղենք սեղանը, գիրքն ու տուփը միջոցին մէջ։ Բ գիծը կրնայ ըմբռնուիլ իբրեւ միակի,

բայց ան կրնայ մաս կազմել նաեւ հարթութեան մը, որ կ'ըմբռնուի իբրեւ անհաշուելի գիծերու ամբողջութիւն մը: Այս տուեալներով՝ Ա գիծը կրնայ ուղղահայեաց ըլլալ այլ գիծի մը կամ ամբողջ հարթութեան մը, որ է տափարակ մակերեսի մը:

Ուղղաձիգ (vertical) կը կոչենք որեւէ գիծ՝ իրական կամ վերացական, որ անշեղ կ'ուղղուի դէպի Երկրի ձգողութեան կեդրոնը (centre de gravité): Ուղղաձգութեան լաւագոյն ու ծանօթ օրինակը կը հանդիսանայ որմնադիրին կապարալարը՝ այն կծիկը, որուն ծայրը ամրացուած է հովի նմանող մետաղեայ զանգուած մը՝ սուր ծայրով: Որմնադիրը այս սարքը կը գործածէ պատը հիւսելու առթիւ, ազատ ձգելով լարը, որ ծայրի մետաղի ծանրութեան շնորհիւ կը գրաւէ բոլորովին ուղղաձիգ դիրք մը: Նոյն դիրքը կ'ունենանք, երբ աշտարակի մը գագաթէն կամ որեւէ բարձունքէ բաց թողենք առարկայ մը, օրինակ՝ խիճ մը, որուն հետեւած վերացական գիծը ուղղաձիգ է: Եթէ Երկրի մակերեսը արգելք չըլլար անոր ընթացքին, ապա այդ խիճը պիտի երթար հանդիպելու Երկրի ձգողութեան կեդրոնին, ինչպէս, այս պարագային, որեւէ առարկայ, որ կ'իյնայ միջոցին մէջ: Ուղղաձիգ կը ճօճուի կախադանին վրայի մահապարտը, այլեւ խաղողի ողկոյզները որթատունկին վրայ: Միջոցին մէջ ուղղաձիգ կը սլանան բարտին ու արմաւենին եւ շատ ու շատ այլ բոյսեր:

Ուղղահայեաց եւ ուղղաձիգ հասկացութիւնները կը նոյնանան հետեւեալ բոլորովին տեսական կացութեան մէջ, ուր աննշան խիճ մը թող տանք հորիզոնական հարթութեան մը վերեւէն: Իր անկումին մէջ այդ խիճին գծած վերացական գիծը յարաբերաբար տուեալ հարթութեան թէ՛ ուղղաձիգ է, թէ՛ ուղղահայեաց է:

* Ուսում-ուսմունք

Ուսում-ը ամբողջութիւնն է այն գիտելիքներուն, որ որեւէ կրթական հաստատութիւն կամ յատուկ ուսուցիչ, ինչու չէ՛ նաեւ կեանքի փորձառութիւնը կու տան մարդուն. կրթութիւն, զարգացում: **Ուսմունք**-ը իմաստասերի, գիտնականի, կրօնաբարոյական վարդապետութեան մը հիմնադիրի կամ որեւէ մեծ մտածողի հիմնական դրոյթներու եւ հայեացքներու ամբողջութիւնը, համակարգն է. նաեւ՝ գիտութիւն, փիլիսոփայութիւն, կրօնական վարդապետութիւն:

Ծանօթ.– Արեւելահայերէնի մէջ շատ յաճախ **ուսումն** ու **ուսմունքը** կը շփոթուին որպէս տարբերակներ, ինչպէս է պարագան **ում**-ով վերջացող շատ ուրիշ բայանուններու: Այսուհանդերձ պէտք է բժախնդրօրէն գանազանել այս երկուքը:

* Չնչին-ջնչին

Չնչին-ը (աննշան, անկարելոր) հեռաւոր անցեալին եղած է **ոչնչին**, որ իր կարգին **ոչինչ** դերանունին ածանցումն է «ին» մասնիկով: Սակայն ժամանակի ընթացքին ան կորսնցուցած է իր առաջին ձայնաւորը, ու

մնացած է **չնչին**-ը: Ուրեմն այս վերջինի կառույցին իմացումը մեծապես պիտի օգնե մեզի, որ զայն **ջնջին (ջինջ-ին)** չգրենք, ինչ որ կ'ընենք շատ յաճախ: **Ջնջին**-ը բառ ալ չէ. ունինք **ջինջ** արմատ մը, որ կը նշանակե յստակ, մաքուր, պայծառ, օրինակ՝ **ջինջ երկինք, ջինջ աչքեր, ջինջ խօսքեր** եւ այլն: Ասկէ կը յառաջանայ **ջնջել**՝ մաքրել, սրբել, յստակացնել բայը: Ինչպէս կը տեսնենք, սխալելու շատ տեղիք չկայ, եթէ քիչ մը ուշադիր գրենք:

*** Պայթիւն-պայթում**

«Իսրայելը **պայթիւն** է կազմակերպել Նաթանգի օբյեկտում» (Արմէնպրես):

Նաթանգը պարսկական միջուկային հնոց մըն է, իսկ օբյեկտ-ը object բառն է:

«Պաղտատի արեւելքում **պայթիւն** է տեղի ունեցել» (Արմէնպրես):

Այս բառսին մէջ մեզ հետաքրքրողը **պայթիւն** բառն է:

Արդ, Իսրայելի կազմակերպածը **պայթիւն** էր, որ պարզապէս աղմուկի անուն է:

Իր ամպագոռգոռ սպառնալիքները գործադրելու համար աղմուկո՞վ մը գոհացաւ Նեթանիահուն, ինչպէս մանուկները կը գոհանան չինական պայթուցիկներ պայթեցնելով: Հաւատալիք բա՞ն է, այս գրութիւնը կարդալով խաշած հաւն ալ պիտի ծիծաղէր:

Այսպէս է, որովհետեւ արեւելահայերէնը, իմա՝ արեւելահայը ի՞նք, կը շփոթէ, նոյնացուցած է **պայթում** եւ **պայթիւն** բառերը: Ձեւականօրէն երկուքն ալ կը գտնուին բառարաններու մէջ, նոյնիսկ յաճախ կը յիշուի ալ, որ **պայթիւն**-ը աղմուկն է **պայթում**-ի գործողութեան:

<u>Գործողութիւն</u>	<u>Աղմուկ</u>
պայթում	պայթիւն
բախում	բախիւն
հնչում	հնչիւն
շաչում	շաչիւն
գոչում	գոչիւն

Առաջին սիւնակի բառերը՝ բայանունները, գործողութիւն ցոյց կու տան, իսկ երկրորդ սիւնակիները՝ այդ գործողութենէն բխող, յառաջացող աղմուկը, ձայնը:

Գրաբարը զանազանած է նոյնիսկ **հաջում-հաջիւն, հաչում-հաչիւն** զոյգերը: Թերեւս ինչ-որ շփոթելի բաներ մը կան այս զոյգերուն մէջ, սակայն եւ այնպէս կարելի է նաեւ չշփոթել: Առաջին սիւնակի բոլոր բառերը բնախօսական, քիմիական, ֆիզիքական արարքի մը, մղումի մը,

ուժի մը անուան են, երկրորդիկները՝ ատոնց հետեւող, անոնցմէ բխող աղմուկն է: Օրինակ՝ **բախումը** ձեռքերով կամ որեւէ առարկայով տրուած հարուածն է ուրիշ առարկայի մը, **բախիւնը**՝ այդ հարուածէն յառաջացող աղմուկն է: **Յնչումը** ձայնային գործարանի ներքին երկունքն է թոքերէն մինչեւ շուրթերը՝ անցնելով ձայնալարերէն, իսկ **հնչիւնը**՝ շուրթերէն դուրս եկող եւ հնչումի ներգործութեամբ ականջով ընկալուող օդի տատանումն է:

Եզրակացութիւն. Ի սրայելի կազմակերպածը... **պայթում** էր, աչքով ոչ-տեսանելի քիմիական նիւթերու սատանայական բարդ հակազդեցութեամբ տեղի ունեցած տարբադադրութիւններու հրեշային ճնշումը, որ կը ծառայէ ակերելու «Նաթանգի օբյեկտը», այլ ոչ թէ պարսիկ այաթուլաները զուարճացնելու համար հնարուած աղմուկ մը: Ճիշտ Ալիեի կազմակերպածներուն պէս, որոնց **պայթումը** բաժին ինկաւ Արցախին, իսկ **պայթիւնը**՝ Երեւանի հրապարակներուն վրայ վիստացող ամբոխներուն:

*** Պաշտպանել-պահպանել-պահել**

Ասոնք սերտ հոմանիշներ են, սակայն նոյնանիշ ըլլալէ հեռու են:

Պաշտպանել կը նշանակէ համապատասխան ու պատշաճ միջոցներով պայքարիլ որեւէ անմիջական վտանգի դէմ. առ այս՝ կը պաշտպանենք հայրենիքը թշնամիին դէմ, անոր սահմանները՝ հաւանական ներխուժումի կամ այլ ոտնձգութեան դէմ, հօտը՝ գայլերուն դէմ, պտուղները՝ կարկուտին դէմ, դէմքը՝ հարուածներու դէմ, մարմինը՝ ցուրտին կամ տաքին դէմ, տունը՝ գողերուն դէմ եւ այլն: **Պահպանել**-ին, որ իր կարգին հոմանիշ է **պահել**-ին, խորթ չէ պաշտպանելու արարքը, սակայն ան շատ ակելի **երկարաժամկետ** գործընթաց է, որ կը պահանջէ յարատել ուշադրութիւն, հոգածութիւն, նուիրում ու խնամք պահպանելի առարկային հանդէպ. օրինակ՝ պահպանել լեզուն, վարկը, պատիւը, անունը, արժանապատուութիւնը, ազգային երգերը, ավանդութիւններն ու նկարագիրը, նախնիներու յիշատակը եւ այլն: Անշուշտ ան ակելի համեստ տարողութիւն եւս կրնայ ունենայ, ինչպէս՝ պահպանել մաքրութիւնը, կարգն ու կանոնը եւ այլն: Կարելի է ըսել, որ պահպանումը պաշտպանումներու երկար շարք մըն է. օրինակ՝ կը պաշտպանենք սիրուած գիրք մը փոշիի, խոնաւութեան ու արելի դէմ, ցեցերու եւ այլ վնասակար ճճիներու դէմ՝ մերթ ընդ մերթ հականեխելով անոր գտնուած դարանը, կը պաշտպանենք անոր քայքայուող կազմը՝ կաշեպատելով զայն եւ այլն. եւ ահա այս այլազան ու յաճախակի պաշտպանութիւնները կ'երաշխաւորեն այդ գիրքին **պահպանումը**:

Կազմենք այսպիսի նախադասութիւն մըն ալ. «Պաշտպանենք մեր լեզուն անհարկի փոխառութեանց դէմ եւ պահպանենք անոր անաղարտութիւնը ուճացումի դէմ»:

Իսկ գոյութիւնը կը պաշտպանե՞նք, թէ՞ կը պահպանենք:

Երկո՛ւքն ալ. հոն, ուր մեր գոյութեան կը սպառնայ անմիջական վտանգ մը. առ այդ ձեռք առնուած միջոցները կը ծառայեն պաշտպանելու մեր գոյութիւնը: Իսկ այն յարատեւ խնամքները, առողջապահական կանոններու յարգումը, ժուժկալ սննդառութիւնը, փորձանքներէ զգուշացումը եւ այլն՝ ասոնք բոլորը կը ծառայեն պահպանելու մեր գոյութիւնը:

Գալով **պահել**-ին, սա աւելի որոշակի գործողութիւն մըն է. կը նշանակէ որեւէ առարկայ տեսողութենէ ու հասողութենէ հեռու՝ անտեսանելի ու անհասանելի դարձնել: Անշուշտ **պահել**-ն ու **պահպանել**-ը որոշ չափով հոմանիշ են, քանի պահուած բան մը ինքնաբերաբար նաեւ պահպանուած կ'ըլլայ, թէեւ ոչ միշտ. ան կրնայ ցեցի ու խոնաւութեան կամ այլ վթարներու առարկայ ալ դառնալ, եթէ ատենը մէյ մը չզբաղինք իրմով: Ուրեմն նոյնիսկ պահուած առարկան կը կարօտի պահպանութեան: Շատ յատկանշական է այս տեսակէտէ մեր **պահել-պահպանել** զուգադիր բայը:

*** Պաշտօնական-պաշտօնեական**

Պաշտօնական-ի հիմքը (որ նաեւ արմատն է անոր) պարսկերէն **պաշտան-պաշտօն** բառն է, որ իր հնագոյն իմաստով կը նշանակէ **ծառայութիւն**: Այս այն ծառայութիւնն է, որ պարսիկ մոգերը հանդիսաւորապէս կը մատուցէին իրենց կուռքերուն: Արդի իմաստով՝ պաշտօնական է այն, որ կը տարբերի առօրեականէն, սովորականէն, ճիշտ ինչպէս այն պարսիկ մոգը, որ իր պաշտօնին առթիւ՝ կը զգեստաւորուէր, կը պճնուէր, կ'այլափոխուէր ու այնպէս կը մօտենար ատրուշանին ու կուռքերուն, այսինքն՝ իր պաշտօնին: **Պաշտօն** բառը ունի տարբերակ մը, որ է **պաշտամն**, որ կու տայ, օրինակ, **պաշտամունք**:

Պաշտօնեական-ին հիմքն է **պաշտօնեայ**, որուն **եայ** եռաբարբառ բաղադրիչը հայերէնի հնչիւնափոխութեան օրէնքներով կը վերածուի **Է**-ի (եայ > էյ > Է): Ուրեմն **պաշտօնեական** կը նշանակէ նախ եւ առաջ պաշտօնեային յատուկ կամ վերաբերող. օրինակ՝ պաշտօնեական դիրք, պաշտօնեական իրաւունք, պաշտօնեական պարտականութիւն, այլ խօսքով՝ պաշտօնի բերումով յառաջացած, պաշտօնէ բխող եւ այլն: Ան կը նշանակէ նաեւ՝ պաշտօնեաներու, կամ պաշտօնեութեան, կամ որեւէ հաստատութեան անձնակազմին վերաբերող կամ յատուկ. օրինակ՝ **պաշտօնեական վերանայում, պաշտօնեական համալրում, պաշտօնեական վերորակաւորում, պաշտօնեական իրաւունքներու վերահաստատում** եւ այլն: Պէտք է հաւանաբար աւելցնել, որ արեւմտահայերէնը այս պարագային կը նախընտրէ **անձնակազմ** ըսել՝ **անձնակազմի վերանայում** եւ այլն:

*** Պատրաստակամութիւն-պատրաստականութիւն-պատրաստութիւն**

Պատրաստակամութիւն-ը որեւէ աշխատանք ինքնակամ կատարելու կամ ծառայութիւն մը մատուցելու տրամադրութիւնը, յօժարութիւնը,

ցանկությունն է. օրինակ՝ «Բանուորները պատրաստակամությամբ
յայտնեցին անմիջապես գործի սկսելու»: «Ներկաները
պատրաստակամությամբ ցուցաբերեցին սիրայօժար մասնակցելու
հանգանակություն»: **Պատրաստականություն**-ը պատրաստ
կամ պատրաստուած ըլլալու վիճակն է, բայց նաեւ անհրաժեշտ
պատրաստուածությունը, գիտելիքները, վարժությունը, հմտությունը
ունենալն է: Ըստ այսմ՝ չի բաւեր պատրաստակամ ըլլալ՝ գործ մը գլուխ
հանելու համար, պէտք է նաեւ անհրաժեշտ պատրաստականություն,
միւս կողմէ՝ չի բաւեր պատրաստականություն ունենալ, պէտք է
նաեւ անհրաժեշտ պատրաստակամությունը. այլ խօսքով՝ այս երկու
յատկությունները պէտք է սերտօրէն զիրար լրացնեն՝ յաջողութեան
հասնելու համար:

Պատրաստություն-ը պատրաստ վիճակի մէջ գտնուելու իրողությունն է:
Որեւէ առիթ դիմագրաւելու համար նախատեսուած միջոցառումներու
ամբողջությունը. օրինակ՝ ճամբորդելու, հարսանիքի, ձկնորսութեան եւ
այլն: Կը նշանակէ նաեւ մտաւորական պաշար, գիտելիք, հմտություն.
օրինակ՝ «Ան այս պաշտօնը ստանձնելու **պատրաստությունը** ունի»:

* **Պարունակել-բովանդակել**

Երկուքն ալ իր մէջ բան մը կրելու, բան մը ունենալու, բանով մը լեցուած
ըլլալու գաղափարը կ'արտայայտեն:

Պարունակել-ը աւելի կը կիրարկուի նիւթական ու շօշափելի
իրողութեանց համար. օրինակ՝ աւազանը ջուր կը պարունակէ, գանկը կը
պարունակէ ուղեղը, գրպանը դրամ կը պարունակէ, սիրտը ենթադրաբար
զգացումներ կը պարունակէ, խանութը ապրանք կը պարունակէ եւ այլն.
Իսկ **բովանդակել**-ը յատկացուած է աւելի վերացական հասկացութեանց,
ինչպէս՝ գիրքի մը բովանդակած գլուխները, թանգարանին բովանդակած
պատմական հարստությունները, բառին բովանդակած իմաստը,
խօսքերուն բովանդակած անկեղծությունը, ուղեղին բովանդակած
միտքերը, Վերածնունդի բովանդակած հանճարները եւ այլն: Ուրեմն՝
նամակին բովանդակությունը եւ շիշին պարունակությունը:

Կան կացություններ, ուր այս երկուքն ոչ մէկը կը պատշաճի, պէտք է
գիտնալ հրաժարիլ անոնցմէ եւ տարբեր կառոյցի դիմել օրինակ՝ «Դպրոցը
կը **բովանդակէ/կը պարունակէ** 300 աշակերտ». նախընտրել՝ «Դպրոցը
ունի 300 աշակերտ» կամ «Այս երկիրը կը **բովանդակէ/կը պարունակէ**
չորս միլիոն բնակիչ», նախընտրել՝ «Այս երկիրը **ունի** չորս միլիոն բնակիչ»:
Այնպէս ալ՝ «Որբանոցը կը **պատսպարէ** 120 որբ», «Հիւանդանոցը կը
դարմանէ 60 հիւանդ» եւ այլն:

* **Պնտուիլ (պնտանք)-պչրուիլ (պչրանք)**

Երկուքն ալ կը միտին ուշադրություն գրաւելու, հաճոյ թուելու,
հրապուրելու: **Պնտուողը** այդ կ'ընէ՝ ինքզինք զարդարելով զանազան

Նիւթական միջոցներով՝ շպարով, սնգոյրով, գոհարեղէնով, յատուկ հագուստով եւ այլնով. կ'ըսուի բնութեան համար եւս, որ կը պճնուի դալարիքով ու ծաղիկներով. թռչուններու համար ալ, յատկապէս սիրամարգին, փասիանին, բադին, որոնք կը պճնուին իրենց գունագեղ փետուրներով եւ այլնով: **Պչրուողին** անծանօթ չեն յիշեալ նիւթական միջոցները, սակայն պչրուիլ աւելի կը նշանակէ սիգալ, նագել, կոտրտուիլ, ծեփծեփիլ, սեթեւեթիլ, ուշագրաւ շարժումներ ընել ու տեղին համեմատ ձայնը փոխել եւ այլն:

*** Սեղմել-սեղմուիլ-սղմիլ**

Ասոնք նոյնարմատ բառեր են, կը յառաջանան **սեղմ**-էն, որ կը նշանակէ հոծ, խիտ, կուռ, պինդ, ամուր:

Սեղմել կը նշանակէ՝ ա) որեւէ յարաբերաբար նօսր առարկայի վրայ ուժ բանեցնելով՝ անոր մասերը կամ մասնիկները իրարու մօտեցնել, խտացնել. օրինակ՝ նարինջը սեղմել ափին մէջ՝ հիւթը քամելու համար. բ) երկու առարկաներ իրարու կիպ բերել, կպցնել որոշ ուժ բանեցնելով. օրինակ՝ ակօաները կամ շուրթերը սեղմել, ականջը սեղմել մատներուն միջեւ. գ) իր մէջ գտնուող առարկան նեղել, օրինակ՝ կօշիկս կը սեղմէ ոտքս. դ) որեւէ առարկայ պնդացնել ուրիշ առարկայի մը շուրջ. օրինակ՝ գօտիով սեղմել մէջքը, սեղմել կօշիկին կամ քսակին կապը եւ այլն:

Սեղմուիլ կրաւորականն է նախորդին: Լայն կիրարկութիւն ունի իբրեւ չեզոք բայ, որ կը նշանակէ ամփոփ կերպով նստիլ, նեղ տեղ մը տեղաւորուիլ. «Նստարանին վրայ նստողները **սեղմուեցան**, որպէսզի նորեկին տեղ բանան»: Նաեւ՝ փարիլ. օրինակ՝ «Պանդուխտը **սեղմուեցաւ** հօրը կուրծքին»: Հոմանիշ է **խցկուիլ** բային, որ շատ աւելի տարածուած է արեւելահայերէնի մէջ:

Սղմիլ՝ արեւելահայերէնը չունի այս տարբերակը, ան յառաջացած է արեւմտահայերէնի մէջ եւ մտած է մեր բառարանները: Կը նշանակէ «մտնել, ամփոփուիլ, տեղաւորուիլ» (Գայայեան), այլ խօսքով՝ շատ կը մօտենայ **սեղմուիլ** չեզոք բային, սակայն չի նոյնանար անոր հետ: Տէր Խաչատուրեան աւելի ճիշտ կը բացատրէ. «Նեղ տեղ մտնել եւ տեղաւորուիլ¹», նոյնը ունի Կռանեան, – եւ իրօք ալ **սղմիլ**-ը իր սեփական ծաւալէն աւելի նեղ միջոցի մը մէջ տեղաւորուիլը, ամփոփուիլն է: Արեւմտահայ ռամիկը շատ չի ճանչնար այս բայը եւ փոխարէնը կը գործածէ **բաւել**. օրինակ՝ «Ոտքս այս կօշիկին մէջ **չի բաւեր**» կամ «Այսքան ապրանքը գրպանիս մէջ ինչպե՞ս **բաւեցնեմ**», – որոնց երկուքն ալ մերժելի կառոյցներ են, պետք է ըսել «չի սղմիր» եւ «սղմեցնեմ»: «Այնքան գիրցած էր, որ դժուար կը **սղմեր** հագուստին մէջ». «Ձեռքը չէր կրնար **սղմեցնել** ձեռնոցին մէջ»: «Ձեմ հասկնար մուճակ մը, որուն մէջ ամենուն ոտքը **սղմելու** դատապարտուած ըլլայ» (ԳԶ, «Ուսուցչական ժողով»):

*** Սեր(ական)-սեռ(ական) եւ յարակից եզրեր**

Այս երկուքին արմատներն են **սեր**² եւ **սեռ**, որոնց իմաստները բոլորովին

1. Մալխասեան այս նոյն սահմանումը կու տայ **սեղմուիլ** (իմա՝ սեղմուել) բային:

2. Խնդրոյ առարկայ չէ այստեղ **սեր** «կաթի երես» նոյնանունութիւնը, որ առնչութիւն չունի այս երկուքին հետ:

շփոթուած աւելի ճիշտը՝ նոյնացուած են «Նոր հայկազեան»-ի եւ այնուհետեւ գրաբարի, ընդհուպ մինչեւ «Արմատական»-ի ու աշխարհաբարի բոլոր բառարաններուն մէջ, ուր **սեր** եւ **սեռ** հաւասարապէս կը նշանակեն՝ **սերունդ, զարմ, տոհմ, ցեղ, ազգ...**:

Արմատներու իմաստային այս նոյնացումը անխուսափելիօրէն պատճառ դարձած է, որ այդ նոյն բառարաններուն մէջ խոր շփոթներու ենթարկուին նաեւ **սեր-սերական-սերային** եւ **սեռ-սեռական-սեռային** յարացոյցները: Այստեղ զանց կ'ընենք այդ բոլորին քառասյին անդրադարձը՝ ապաւինելով ընթերցողի ներողամտութեան, այլապէս շատ պիտի ծանծաղէր մեր շարադրանքը:

Աշխարհաբարի մէջ արեւելահայ բառարանները մինչեւ Մալխասեան ներառեալ, – որ է 20-րդ դարու առաջին կեսը, – ունէին **սեր** գոյականն ու **սերական** ածականը, որոնք աւելի ուշ արտաքսուեցան հետագայ բառարաններէ: 20-րդ դարու երկրորդ կեսին լոյս տեսած արեւելահայ բառարանները ունին միայն **սեռ-սեռային-սեռական**, ուր համատեղուած են այդ երկու յարացոյցներու վերագրուած երբեմնի իմաստները, որոնք, – ինչպէս պիտի տեսնենք, – այնքան ալ համատեղելի չեն:

Աւելի ճիշտ ուղիի վրայ կը գտնուին արեւմտահայ մէկ-երկու բառարաններ, ուր տարտամօրէն կը զանազանուին, – թերեւս արեւմտեան լեզուներու թելադրանքով, – **սեր-սերական**-ն ու **սեռ-սեռական-սեռային**-ը:

Սեր (genre) արմատը այնքան ալ կիրարկուած չէ մեր մէջ. աւելի ճիշտը՝ չէ յաջողած պարտադրել ինքզինք. օրինակ՝ պէտք է տրամաբանօրէն ըստինք «մարդկային, կենդանական, բուսական **սերերը**»՝ իբրեւ **տեսակներ**, սակայն չունինք նման բառակապակցութիւն¹. **Սեռ**-ը արգելակած է զայն, եւ փաստօրէն Ակադեմիայի քառահատորը այս միակի եզրով կը հասկնայ մէկ կողմէ՝ «արուն եւ էգը զանազանող **յատկանիշերը**», միւս կողմէ՝ «մարդկային **սերունդը, ցեղը**»:

Սակայն մի՞թէ ինչ-որ յատկանիշեր կրնան նոյնանալ ամբողջ սերունդի հետ:

Յարակարծօրէն՝ արտաքսելով **սեր** հասկացութեան մը գոյութիւնը, նոյն արեւելահայ բառարանները չեն վարանիր թուել բազմաթիւ բառեր, որոնք **սեր**-ը ունին իբրեւ արմատ, ինչպէս՝ **սերիլ, այլասերիլ** կամ **ապասերիլ** (\$ր. dégenerer, անգլ. degenerate), **սերում, սերունդ, բազմասեր**², **սերնդակից, սերնդագործել**³, **վերասերիլ՝ վերածնիլ, վերարտադրուիլ** (\$ր. régénérer, անգլ. regenerate) նշանակութեամբ եւ այլն, որոնք աներկբայօրէն կը հաստատեն **սեր**⁴ արմատի մը ինքնուրոյն՝ **սեռ**-էն տարբեր գոյութիւնը: Ասոնք բոլորը կ'ակնարկեն ծնունդի եւ ծննդաբանական իրողութիւններու **սերիլը** կամ **սերումը** ծնունդ առնելն է, **սերունդը**՝ ծնած զաւակներուն ամբողջութիւնն է, եւ բանիւ նովին՝ **սերականը** կը բնորոշէ այն գործարանները, որոնք կը ծառայեն ծնունդ տալու, ինչպէս՝ արգանդը, ձուարանները, յառաջագեղձը, ամորձիքները՝ յարակից մասերով, բոլորը

1. Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան ունի՝ «**սեր – ցեղ, զաւակ, տոհմ, ծնունդ**»:

2. **Բազմասեր**-ին դիմաց Աղայեան կը գրէ «բազմածին», որ է բազում սերունդ՝ զաւակ ունեցող: Ունինք նաեւ **բազմասեռ**-ը, որ կը նշանակէ մէկէ աւելի սեռային հակում ունեցող, սեռային խայտաբղէտութեամբ օժտուած՝ այր կամ կին:

3. Յատկանշական է, որ արեւելահայ բոլոր բառարաններուն մէջ կը գտնենք այս արմատակից բառերը, սակայն անոնցմէ ոչ մէկը կ'ակնարկէ արմատին. իսկ հոն, ուր նշուած կը գտնենք **սեր** արմատը, ապա ան հոմանիշ կը նկատուի **սեռ**-ին. օրինակ՝ «**սեր-սերունդ, ցեղ, սեռ**» (Գեորգ Ջահուկեան):

4. **Այլասերիլ**, օրինակի համար, ստուգաբանօրէն «սեռը փոխել» չի նշանակեր, այլ կը բնորոշէ տուեալ սերին, տեսակին, անոր մէկ ներկայացուցիչին որակական, տեսակարար յատկանիշերու փոփոխութիւնը՝ բարբերու աղաւաղումը, անկումը, օրինակ՝ երբ կ'ակնարկուի սփիւռքի այլասերիչ յատկութեան, մեր սեռը փոխելուն չ'ակնարկուիր. Իսկ բնական ճամբով կամ վիրահատութեամբ «սեռը փոխել»-ուն համար ունինք **սեռափոխութիւն** եզրը:

դիտուած ծննդաբանական, սերնդագործական տեսանկիւնէ (ֆր. organes génitaux):

Գալով **սեռ**-ին, արդի ըմբռնումով՝ ան նախ եւ առաջ արուի եւ էգի բնախօսական զանազանումը բնորոշող եզր է. հոն, ուր պաշտօնական որեւէ փաստաթուղթի վրայ գրուած կ'ըլայ «սեռ» (արեւմտեան լեզուներու մէջ՝ sex[e]), ենթական ենթադրուած է նշել՝ **արու** կամ **էգ** բառը: Այս իմաստը յատուկ է ոչ միայն մարդուն ու անասուններուն, այլ մինչեւ իսկ, իմաստային ընդլայնումով կամ փոխաբերութեամբ, գոյականներուն ու բայերուն¹. բայց սա ուրիշ բան է:

1. Հնդեւրոպական մայր լեզուին մէջ **արական** կը կոչուէին տուեալ տեսակին կամ սերին արուն բնորոշող բառերը, օրինակ՝ **այր, տղայ, մարտիկ, խոյ, եգ, վարուժան** եւ այլն, իսկ իգական կը կոչուէին անոր էգը բնորոշող բառերը, օրինակ՝ **կին, մայր, աղջիկ, կոյս, աղախին, սպասուհի, կով, մաքի** եւ այլն: Մնացեալ բոլորը չէզոք էին: Երեք սեռը պահած են ներկայիս գերմաներէնը, ռուսերէնը, յունարէնը եւ այլն: Բայց ահա ժամանակի հետ կարգ մը լեզուներէ անհետացաւ չէզոք սեռը, եւ այս սեռով բնորոշող բառերը այլազան նկատառումներով բաշխուեցան միւս երկուքին վրայ: Այսպիսին է ներկայիս ֆրանսերէնը, մինչ այլ լեզուներ՝ հայերէնը, անգլերէնը ընդմիշտ կորսնցուցած են սեռի հասկացութիւնը: Անդին կը գտնենք **սեռական հոլով** հասկացութիւնը, որ լատինական génitif-ն է եւ որ է յատկացուցիչի հոլովը: Իսկ բային սեռը՝ ներգործական, չէզոք ու կրաւորական, կը հիմնուի անոր ցոյց տուած գործողութեան՝ առարկաներու հետ ունեցած առնչութեան կամ ընդգրկումի բնոյթին վրայ: **Սեռ** եզրով կը բնորոշուին նաեւ գրական-գեղարուեստական երկերու մշակման այլազան կերպերն ու եղանակները՝ վիպապաշտ, իրապաշտ, ապագայապաշտ եւ այլն: Ասոնք բոլորը քիչ թէ շատ փոխաբերական իմաստով գործածուած եզրեր են, որոնց գիտականութիւնը այնքան ալ վաւերական չէ, ուստի պետք է զանոնք ընդունիլ ինչպէս որ են՝ յարգելով աւանդոյթը:

Իսկ **սեռային** եզրով, որ կը համապատասխանէ արեւմտեան լեզուներու *sexuel*-ին, արեւմտահայերս կ'որոշադրենք միայն արուն եւ էգը զանազանող այն օրկանները, որոնք մերձեցումի՝ զգայական հեշտանքի գործարաններն են:

Եդ. Աղայեան ունի. «**սեռականք**, նոյնն է՝ **ծնունդք**»:

Մինչդեռ **սերականք**-ն է **ծնունդք**-ը, որ է՝ ծնածներու, ծնունդ առածներու ամբողջութիւնը:

Ասոնք՝ **սեռականք**-ն ու **սերականք**-ը, հոմանիշ չեն այն պատճառով, որ սերական կամ ծննդական (*génitaux*) գործարանները եւ սեռային (*sexuels*) գործարանները չեն նոյնանար միշտ, նոյնիսկ եթէ ունին շփման եզրեր: Եթէ վերջինները ընդգրկուած են առաջիններուն մէջ, ապա առաջինները բնախօսական շատ աւելի լայն հասկացութիւն են. օրինակ՝ ծուարանը եւ արգանդը մաս կը կազմեն սերական գործարանին (*organes génitaux*),

սակայն ո՛չ սեռային գործարանին, եւ ոչ մէկ մասնակցութիւն ունին սեռային յարաբերութեան մէջ:

Այսպէսով՝ մեր լեզուն եզրաբանական երկու տարբեր շրջագիծերու մէջ կը պատկերացնէ ու կը զետեղէ **սեր-սերական-սերային** յարացոյցն ու **սեռ-սեռական-սեռային** յարացոյցը:

Ուրեմն՝

սեր - genre

սերական (ք) - ծննդական(ք), ֆր.՝ génital, organes génitaux, անգլ.՝ genitals

սեռ - SEXE

սեռային - sexuel

սեռականք - ORGANES SEXUELS

արական(ք) - ըստ «Նոր հայկազեան»-ի՝ «անդամք առնի», այսինքն՝ արական սեռային անդամ:

իգականք - պատճենուած է Նախորդին վրայ եւ պարտի նշանակել իգական սեռային անդամ:

Ծանօթ.– Մեր բառարաններուն մէջ կը գտնենք **առականք**-ը, որ կը բացատրուի իբրեւ «ամօթոյք», որ կը նշանակէ **ամօթ պատճառող** եւ կը բնորոշէ սեռային գործարաններու **տեսանելի մասը միայն**, – քանի որ մարդ չտեսնուած բանով մը չի կրնար ամչնալ կամ ամօթի առարկայ դառնալ, – առանց այրի ու եգի զանազանութեան: Բառիս արմատն է **առակ**, որ կը գտնենք **խայտառակ** բարդ բառին մէջ եւս եւ կը նշանակէ ծաղր, ամօթ, նշաւակ: Ուրեմն ոչ մէկ կապ ունի **այր** բառին հետ, որու ածանցումներուն ու բարդումներուն մէջ **ր > ռ** հնչիւնափոխութիւն տեղի չ'ունենար:

Մեր բոլոր բառարանագիրներուն մէջ մի՛այն Անդրանիկ Կռանեան այս եզրը մեկնաբանած է իբրեւ «արական սեռային անդամ», այն թիւր տեսակետով, թէ **առական**-ի արմատն է **այր**, ինչ որ ճիշտ չէ. **այր** կու տայ **արական**(ք):

սեռաձիգ, սեռագրաւ - (ած.) որ օժտուած է սեռաձգութեամբ, սեռագրաւչութեամբ:

սեռաձգութիւն, սեռահրապոյր - SEX-APPEAL

Փակելու համար աւելցնենք հետեւեալը եւս. ճիշտ է, որ մենք հաւասարութեան նշան դրինք հայկական **սեռ**-ին ու արեւմտեան լեզուներու **sex(e)**-ին միջեւ. բայց ասի ամբողջ ճշմարտութիւնը չէ, այլ մասամբ միայն ճիշտ է: Որովհետեւ Ֆրեյտտով սկսած եւ յատկապէս 20-րդ դարու երկրորդ կեսին արեւմտեան **sex(e)** եզրը ստացաւ իմաստային այնպիսի լիցք ու բովանդակութիւն մը՝ հաւասարելով ընդհուպ «մերձեցում» ու «հեշտանք» հասկացութեանց հետ, որուն զուգահեռ ու համապատասխան վերիմաստաւորում կամ իմաստային լիցքաւորում չէ ունեցած հայերէն աւանդական **սեռ** եզրը. այս պատճառով ալ՝

մասնաւորաբար Հայաստանի մէջ իշխող դարձած է արեւմտեան sex-ը. պարագան շատ ալ տարբեր չէ արեւմտահայերէնի մէջ:

Ծանօթ.– Պէտք է այս ալ ըսել, որ շփոթ կայ նաեւ ֆրանսերէնի մէջ, որմէ յաճախ ազդուած է արեւմտահայերէնը. օրինակ՝ **genre humain** բառակապակցութեամբ ֆրանսացին կը հասկնայ մարդկային սերը, տեսակը առհասարակ,– այլ խօսքով՝ ամբողջ մարդկութիւնը՝ արու եւ էգ հաւասարապէս առնուած,– որով ալ կը զանազանուի արարչագործութեան միւս տեսակներէն՝ ոչխարէն, աղանիէն, ձուկէն...: Ուրեմն այս եզրը իր այս կիրարկութեամբ սեռային ոչ մէկ զանազանութիւն կ'ենթադրէ:

Բայց ահա նոյն ֆրանսերէնը կ'ըսէ **GENRE DU NOM** կամ **GENRE DU VERBE**, ուր այս անգամ կ'ակնարկուի գոյականի ու բայի **սեռին**, այսինքն՝ ասոնք զանազանող յատկանիշերուն:

*** Սուզուիլ-ընկղմիլ**

Երկուքն ալ չէզոք բայեր են եւ կը նշանակեն (ջուրին) յատակը երթալ: Հետեւեալ տարբերութեամբ.

Մինչ **սուզուիլ**-ը կամաւոր արարք մըն է, օրինակ՝ լողորդը կը սուզուի ջուրին մէջ, սուզանաւը կը սուզուի ծովուն յատակը եւ այլն, ապա **ընկղմիլ**-ը աղէտ մըն է այն նաւուն կամ որեւէ փոխադրամիջոցի համար, որ զանազան պատճառներով չի կրնար այլեւս ջուրին վրայ ծփալ ու անոր յատակը կ'երթայ: Ուրեմն այս վերջինը ունի էապէս բացասական նշանակութիւն:

Այս բայերու փոխաբերական իմաստները կը շարունակեն պահել իմաստային նշեալ հակադրութիւնը. սուզուիլ ընթերցանութեան մէջ, սիրեցեալին աչքերուն կամ սրտին խորը, սուզուիլ գիշերային խաւարին ծոցը.

«Աստուած, խոկն հսկայ փշրէ՛ հիւլէիս,
Որ ժպրիի ձգտիլ՝ **սուզիլ** խորն երկնի...» (ՊԴ):

Միւս կողմէ՝ ընկղմիլ մեղքի տիղմերուն մէջ, պարտքերու կամ մոլութեանց մէջ եւ այլն:

Ծանօթ.– Ինչպէս կը նկատենք, արդի արեւմտահայերէնը ունի միայն սուզուիլ ձեւը, որ չէզոք սեռի բայ է, հակառակ կրաւորական ձեւաւորումին:

*** Վաղ-վաղը**

Վաղ կը նշանակէ կանուխ. **վաղ առաւօտուն**՝ առաւօտ կանուխ, **վաղ աշնան**՝ հազիւ աշունը հասած, աշնան սկիզբը, այնպէս ալ՝ **վաղ գարնան**, **վաղ մանկութեան** եւ այլն: **Վաղ թէ ուշ**՝ «ուշ կամ կանուխ»: Այս իմաստին հիմամբ յառաջացած են՝ **վաղահաս**՝ կանուխ՝ ժամանակէն առաջ հասունցած կամ վրայ հասած, եկած, պատահած, **վաղամեռիկ**՝ կանուխ մեռած, **վաղաժամ**՝ կանուխ՝ առաջին ժամերու յատուկ: Այս նոյն

իմաստի զարգացմամբ՝ կը նշանակէ անցեալի պատկանող, անցեալի մէջ պատահած, երբեմնի. Սայաթ-Նովա կ'ըսէ.

«Չունիմ **վաղուան** քաղցր փառքս», – այսինքն՝ **անցեալի, երբեմնի փառքս**: Այս իմաստի հիմամբ յառաջացած են՝ **վաղեմի** ածականը եւ **վաղուց** մակբայը: Բառս կու տայ **վաղուան** եւ **վաղուընէ** (կամ՝ վաղուց) հոլովները:

Վաղը, որ աշխարհաբարի մէջ յառաջացած բառ է, կը նշանակէ այս՝ ներկայ օրուան յաջորդող առաջին օրը. օրինակ՝ «Այսօր՝ երկուշաբթի, անյարմար է, սակայն վաղը՝ երեքշաբթի, անպայման կը մեկնինք»:
«Այսօրուան գործը վաղուան մի՛ ձգեր»: Հոլովները՝ **վաղուան** եւ **վաղուընէ**: Կը նշանակէ նաեւ մօտիկ ապագային. օրինակ՝

«**Վաղը** նետած հատիկներդ այս պիտ' թափին
Օրինուրթեան պէս թռռնիկներուդ գլխուն վրայ» (ԴՎ):

Նկատենք, որ **վաղուան** սեռական-տրականն ու **վաղուընէ** բացառականը հասարակաց են **վաղ** եւ **վաղը** բառերուն, որոնք ուրեմն երկիմաստ են, որոշ առումով՝ հակահիշներ: Ըստ այսմ ալ պէտք է աչալուրջ ըլլալ՝ չշփոթելու համար այս երկուքը:

* **Վաղորդայն-վաղորդեան**

Վաղորդայն-ը գոյական է եւ կը նշանակէ վաղ առաւօտ, արշալոյս, այգաբաց. անվաղորդայն՝ վաղորդայն, արշալոյս չունեցող, փոխաբերաբար՝ իր առջեւ որեւէ ուրիշ օր, որեւէ տեղողութիւն եւ հեռանկար չունեցող: Դարձեալ փոխաբերաբար՝ կը նշանակէ սկիզբը. օրինակ՝ **համալսարան մուտքի վաղորդայնին, պատերազմի վաղորդայնին, անկախութեան վաղորդայնին, կենակցութեան վաղորդայնին** եւ այլն: Իսկ **վաղորդեան** ածական է եւ կը նշանակէ վաղ առաւօտեան յատուկ. օրինակ՝ «Վաղորդեան զեփիւռը կը շոյէր ճամբորդներուն դէմքերը»: «Վաղորդեան ցօը պատած էր ամբողջ մարգագետինը»:

* **Վայրի-վայրենի-վայրագ**

Վայրի է ամեն անասուն, որ բնակելի տարածքներէ դուրս կամ հեռու կ'ապրի, ուրեմն ընտանի չէ, տուն չի մտներ, տան մէջ բաղձալի չէ անոր ներկայութիւնը. այսպէս է, օրինակի համար, գայլը, աղուէսը, բորենին, առիւծը, վագրը եւ այլն: Կրնայ պատահիլ, որ այս վայրի նկատուած անասունները ընտելացուին եւ մուտք գործեն կրկեսներէ կամ մարդոց տուններէն ներս. օրինակ՝ արջը, վագրը, առիւծը եւ այլն. արեւելեան արքունիքներուն մէջ սովորութիւն էր վագր կամ այլ վայրի կենդանիներ պահել: Նոյն անասունը վայրի է, եթէ դուրսը կ'ապրի, ընտանի է, եթէ ընտելացուած է եւ տան մէջ կ'ապրի. օրինակ՝ շունը, կատուն եւ այլն: Վայրի կը կոչենք նաեւ ամեն բուսական տեսակ, որ ինքնաբոյս է, կը ծլի ու կ'աճի բնութեան մէջ՝ առանց մարդկային խնամքի: Այստեղ եւս բացառուած չէ, որ նոյն բոյսը թէ՛ վայրի, թէ՛ ընտանի տեսակ ունենայ.

օրինակ՝ վայրի եւ ընտանի տանձ, ինձոր, զանազան համեմային բոյսեր եւ այլն: **Վայրենի** է այն էակը, որ իր ըմբռնումներուն մէջ նախնական է, կը գտնուի քաղաքակրթութեան ցած մակարդակի վրայ, յետամնաց է ու բարբարոս: Իր վարմունքին մէջ անկիրթ է, բիրտ, անտաշ, կոպիտ. ի պահանջել հարկին՝ նաեւ վայրագ, անզուսպ, կատաղի:

Վայրենի՝ բառացի կը նշանակէ վայրի տեղերու բնակիչ, այսինքն՝ մարդկային ընկերութեան, հաւաքականութեան անհաղորդ մնացած եւ այս հեռաւորութեան պատճառով ալ՝ քաղաքակրթութեան բարիքներուն ու մանաւանդ վարք ու բարքին անտեղեակ: Այս պայմաններուն մէջ բնակողը անշուշտ բնականաբար պիտի իւրացնէ նաեւ վայրի գազաններու բնազդական յատկութիւնները, յատկապէս բրտութիւնը, անխղճութիւնը, **վայրագութիւնը** եւ այլն:

Վայրագ-ը կը յատկանշուի իր անգթութեամբ, մարդկային քնքուշ զգացումներու բացակայութեամբ, բրտութեամբ, անզսպուածութեամբ, կատաղութեամբ ու կոպտութեամբ:

*** Վատնել-մսխել**

Ատնք հոմանիշներ են եւ ցոյց կու տան նիւթական ու բարոյական միջոցներու գործածութեան, սպառումի զանազան աստիճաններ:

Վատնել կը նշանակէ միջոցներու յաւելեալ սպառում ունենալ, այսինքն անելի՝ քան անհրաժեշտ է. օրինակ՝ երբ ածու մը ոռոգելու համար անհրաժեշտ 50 լիթր ջուրին փոխարէն 100 լիթր ջուր կու տանք, ապա վատնած կ'ըլլանք 50 լիթրը. կամ երբ պատ մը հիւսելու համար անհրաժեշտ մէկ պարկ ցիմենթի փոխարէն կը գործածենք երկու պարկ, ապա վատնած կ'ըլլանք մէկ պարկը: Վատնումը հետեւանք է առհասարակ սխալ հաշիւի, համբակութեան, անձեռնհաս տնտեսումի, երբեմն ալ անբախտութեան եւ այլն:

Մսխել-ը կը տարբերի **վատնել**-էն՝ ի սպաս դրուած միջոցներու ապարդիւն ու աննպատակ սպառումով, փճացումով: Այլ խօսքով՝ վատնումը՝ միջոցներու յաւելեալ սպառում է, մսխումը՝ ապարդիւն կամ աննպատակ:

Առօրեայ խօսակցական լեզուի մէջ այս զանազանութիւնը դժուար կը դրուի, եւ վերոբերեալները անուշադրութեամբ կը կիրարկուին իբրեւ ամբողջական հոմանիշներ. հօրը ձգած հարստութիւնը զեխութեան մէջ սպառողին, որ ոչինչ անելցուցած է ստացածին վրայ, հաւասարապէս կ'ըսուի **վատնեց** եւ **մսխեց**, մինչդեռ անելի ճիշտը՝ երկրորդն է:

*** Վարկ-վարք**

Վարկ-ը այն յարգանքն է, հեղինակութիւնը, պատիւը, որ մէկը կը վայելէ յաչս իր շրջապատին: Այս բոլորէն բնականօրէն բխող հաւատքն ու

վստահությունը, որ մարդիկ կը տածեն, կը զգան նման անձի մը հանդեպ: Վարկ կը կոչենք նաեւ այն գումարը, որ դրամատունը կամ որեւէ փոխատու անձ կամ հաստատություն կը յօժարի տրամադրել մեկուն՝ որոշ երաշխիքի փոխարէն, եւ նայած անոր վայելած վստահութեան եւ համբաւին, որպէսզի ան օգտագործէ այդ գումարը եւ գործի մը ձեռնարկէ: **Վարք**-ը պարզապէս վարուելակերպն է, կենցաղավարութիւնը, նիստուկացը, կեանքը ապրելու անհատական ոճը. լայն իմաստով՝ նաեւ մարդ անհատի ամբողջ գործունէութիւնը: Այս վերջին իմաստին վրայ ալ հիմնուած՝ վարք կը կոչենք նաեւ այն գիրքը, որ կը պատմէ անուանի հոգեւորականի մը, սուրբի մը, նահատակի մը, թագաւորի մը գործունէութիւնը. «Վարք Մաշտոցի» կը կոչուի, օրինակ, Կորիւնի այն գիրքը, ուր ան պատմած է Մեսրոպ Մաշտոցի կեանքն ու գործունէութիւնը, յատկապէս՝ գիրերու գիւտի մանրամասնութիւնները:

* Վերաբերեալ-վերոբերեալ

Վերաբերեալ-ը յետադրութիւն մըն է եւ իբրեւ աշխարհաբար տարբերակ ունի **վերաբերող** դերբայը. իբրեւ հոմանիշ ունի **մասին** եւ **առնչուող** բառերը. օրինակ՝ «Այս ոճիրին վերաբերեալ մանրամասնութիւններուն ծանօթ չեմ»: Այսինքն՝ այս ոճիրին մասին, այս ոճիրին առնչուող:

Վերոբերեալ-ը ածական է եւ կը նշանակէ գրութեանս վերը բերուած, նախապէս յիշուած, քիչ առաջ տեսնուած եւ այլն. «Վերոբերեալ հիմնաւորումը ի զօրու է այս պարագային եւս», – այսինքն՝ քիչ առաջ բերուած հիմնաւորումը...: Կ'ըսենք նաեւ **վերոնշեալ** կամ **վերոյիշեալ**. այս վերջինները հաւանաբար աւելի յաճախական են:

* Վերահաս-վերահասու

Վերահաս կը նշանակէ անսպասելիօրէն վրայ հասնող կամ հասած, սպառնացող, մօտալուտ (իրողութիւն, երեւոյթ). օրինակ՝ վերահաս փոթորիկը, պատերազմը, տարագրութիւնը եւ այլն. «Վերահաս պատերազմը ընդմիջեց համալսարանական ուսումնա»: «Վերահաս խռովութիւնները պատճառ դարձան մեծաթիւ ձերբակալութիւններու»: **Վերահասու** կը կոչենք այն անձը, որ բան մը լաւ գիտէ, բանի մը տեղեակ է, իրազեկ է:

Վերահասու է, խորքին մէջ, այն անձը, որ վերահաս եղած է, – այսինքն՝ բանի մը վրայ հասած է, ականատես եղած է, նկատած է մանրամասնութիւնները, ըմբռնած ու իւրացուցած է զանոնք, – դէպքի մը, անցքի, կացութեան մը եւ այլնի:

* Վերատեսնել-վերատեսել

Վերատեսնել-ը կը նշանակէ որեւէ բան վերստին տեսնելու բնախօսական արարքը կատարել. օրինակ՝ «Ան կուրցած էր, իսկ բուժումէն ետք սկսաւ վերատեսնել». ասոր կը համապատասխանէ **վերատեսողութիւն** բայանունը, որ կ'ակնարկէ տեսնելու բնախօսական կարողութեան:

Կը նշանակէ նաեւ մոռցուած կամ մթազնած բան մը վերստին աչքէ անցընել՝ պարզապէս վերյիշելու համար անոր իսկութիւնը. «Կ'ուզեմ վերատեսնել այդ հին վաւերաթուղթը». «Մեծ գոհունակութեամբ վերատեսաւ մանկութեան ընկերները»: Այս բայը կը խոնարհուի **տեսնել**-ի կաղապարով՝ **կը վերատեսնեմ-վերատեսայ-վերատե՛ս-վերատեսնող-վերատեսած-վերատեսեր- վերատեսներ** (չեմ վերատեսներ):

Վերատեսել կը նշանակէ որեւէ հարց, որեւէ որոշում կամ վճիռ յետ քննութեան սրբագրել, փոփոխել, վերանայիլ. օրինակ՝ «Պէտք է վերատեսել Կարսի դաշնագիրը». «Տարիներ ետք ան վերատեսեց իր երբեմնի վարկածը». «Դիմենք վերադատ ատեան, որպէսզի վերատեսն վճիռը». ասոր կը համապատասխանէ **վերատեսութիւն** բայանունը, որ հոմանիշ է վերաքննութեան: **Ել** լծորդութեան պարզ բայ է՝ **կը վերատեսեմ-վերատեսեցի-վերատեսե՛ր-վերատեսող-վերատեսած-վերատեսեր-վերատեսեր** (չեմ վերատեսեր):

Ուրեմն՝

- վերատեսնել > վերատեսում, վերատեսողութիւն

- վերատեսել > վերատեսում, վերատեսութիւն

*** Տարագիր-տարեգիր**

Տարագիր կը նշանակէ օտարութեան մէջ ապրող, տունէ-տեղէ ու հարազատներէ, այլեւ հայրենիքէ հեռացած կամ արտաքսուած:

Տարեգիր կը նշանակէ պատմական անցուդարձերը, դէպքերն ու դեմքերը ժամանակագրական կարգով նկարագրող ու գրի առնող: Այսպէս ստացուած աշխատութիւնն ալ կը կոչուի **տարեգրութիւն**:

*** Տնօրէնութիւն-տնօրինութիւն**

Տնօրէնութիւն-ը որեւէ հաստատութեան տնօրէնի պաշտօնն է, բայց նաեւ լայն առումով՝ այդ պաշտօնը վարող անձը կամ անձերը հաւասարապէս, որոնք այս վերջին պարագային կը կոչուին «տնօրէն խորհուրդ». «Կրնաս տնօրէնութեան բողոքել» կը նշանակէ՝ անձամբ տնօրէնին բողոքել կամ տնօրէն խորհուրդին բողոքել: Իբրեւ հոմանիշ կը բանին **տեսուչ** եւ **տեսչութիւն** եզրերը: **Տնօրինութիւն** կամ **տնօրինում** բայանունն է **տնօրինել**-ին, որ կը նշանակէ վարել, մատակարարել, կազմակերպել, կառավարել հաստատութիւն մը. ուրեմն **տնօրինում** հոմանիշ է **կառավարում**-ին:

*** Տուգանք-տուրք-հարկ-հատուցում**

Տուգանք-ը քաղաքացիական պարտաւորութիւններու մէջ թերացումի մը փոխարէն՝ քաղաքային իշխանութեան կամ պետութեան վճարուած գումարն է. օրինակ՝ ինքնաշարժը իրաւունքէդ աւելի արագ կը քշես, կամ կալուածիդ վրայ ապօրէն կառոյց մը կ'աւելցնես, կամ չթոյլատրուած վայրի մը մէջ կը ծխես եւ այլն: Ասոնք բոլորը կը հատուցուին արդարօրէն

որոշուած գումարով մը, որ **տուգանք** կը կոչուի. այս բառին արմատն է **տուգ**, որ ունի **տուժ**-ը իբրեւ տարբերակ (յիշել նաեւ՝ **արգ** եւ **արժ** արմատական տարբերակները):

Տուրք-ը այն արդար գումարն է, որ քաղաքային իշխանութիւնը կամ պետութիւնը կը գանձէ իր քաղաքացիներէն՝ ա) փոխարէնը այն զանազան ծառայութեանց, որ քաղաքացին կը ստանայ, օրինակ՝ քաղաքապետական տուրք, ջուրի ու ելեկտրականութեան տուրք, ծովային կամ ծովափային տարածքներու օգտագործման փոխարէն վճարուած տուրք, մաքսային եւ երկաթուղային տուրք եւ այլն. բ) փոխարէնը այն բոլոր եկամուտներուն, որ քաղաքացին կը ստանայ իր աշխատանքէն, կալուածի կամ կալուածներու շահագործումէն, խանութէն, միջնորդութիւններէ եւ այլ ձեռնարկներէ. այս պարագային կը կիրարկենք **շահատուրք**, **կալուածատուրք** եզրերը եւս. գ) փոխարէնը որեւէ սարքի, որ կ'օգտագործէ քաղաքացին, օրինակ՝ ինքնաշարժ, բեռնակառք եւ այլն:

Յարկ-ը քիչ մը հինգած եզր է, քանի մասնաւորաբար կ'ոգեկոչէ պատմութեան այն փուլը, ուր կային յաղթող ու պարտուող, իշխող եւ իշխուող պետութիւններ, բռնակալներ ու ստրուկներ, եւ ասոնց առաջիններուն կողմէ երկրորդներուն պարտադրուած վճարն էր ան: **Յարկ**-ը կը բնորոշուի իր եապէս անարդար ու կամայական բնոյթով: Համաշխարհային Ա. պատերազմի աւարտին՝ Գերմանիոյ պարտադրուեցան պատերազմական առասպելական հարկեր, որոնց քանակը ոչ մէկ օրէնքով սահմանուած էր: Թուրքերը **գլխահարկ** կը գանձէին իրենց իշխած բոլոր ժողովուրդներէն. այսպէս կը կոչուէր այն գումարը, որ ամեն հպատակ կը վճարէր իր գոյութիւնը պահպանելու համար, սակայն գլխահարկին կողքին՝ իշխող տարրին կողմէ կը գանձուէին զանազան կամայական հարկեր եւս: Աւատապետական կարգերու օրով հարկեր դրուած էին նոյն ինքն սեփական ժողովուրդի զաւակներուն վրայ, որոնք պէտք է վճարէին քիչ մը ամեն քայլի համար: Իսկ երբ կը խորանանք պատմութեան վաղնջական փուլերուն մէջ, այստեղ հարկերը կը ստանան շատ աւելի սուր ու ճնշիչ բնոյթ, քանի հարկերը կը դրուէին պետական մակարդակով. յիշել Հայաստանի վճարած հարկերը Ասորեստանին, Պարսկաստանին, աւելի ուշ՝ արաբներուն եւ այլն:

Ծանօթ.– Անկախութենէն ի վեր՝ Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ **հարկ** եզրը վերարժեւորում ունեցաւ ու փոխարինեց **տուրք** եզրը, որուն ծիրը սամանեցինք վերը:

Հատուցում-ը ակամայ կամ դիտումնաւոր հասցուած վնասի մը փոխարէն կատարուած վճարն է, որ կը միտի դարմանել այդ վնասը. օրինակ՝ ինքնաշարժի վթարի հետեւանքով վիրաւորուած անհատի մը բժշկական ծախսերու հոգացումը, ինչու չէ նաեւ անոր անաշխատ օրերուն համապատասխանող եկամուտին վճարումը: **Հատուցում** է նաեւ որեւէ նիւթական փոխառութեան դիմաց կատարուած վճարը՝ առհասարակ

տոկոսով հանդերձ: **Հատուցում** է, վերջապես, որեւէ բարիքի փոխարեն ցուցաբերուած համապատասխան վերաբերումը կամ նիւթական վճարը:

*** Փոխանակել-փոխարինել**

Փոխանակել կը նշանակէ բան մը տալ եւ փոխարենը ստանալ ուրիշ՝ ընդհանրապէս համարժէք բան մը. օրինակ՝ կու տամ ոչխար մը եւ փոխարենը կը ստանամ երկու ուլ: Վաղնջական ժամանակներու մէջ փոխանակումը տնտեսական ուրոյն դրութիւն մըն էր, ուր մարդիկ իրենց արտադրութիւնը կու տային՝ փոխարենը ստանալու համար իրենց պակսողը. սա փոխանակումն է: Կամ թէ ժամանակաւորապէս առարկայ մը տալ ուրիշին՝ ստանալով անոր մէկ առարկան: Կը փոխանակենք նաեւ մեր միտքերը. ես իմ միտքերս կը յայտնեմ զրուցակիցիս, ան իրենները կը յայտնէ ինձի. այս ալ միտքերու փոխանակումն է: Ընդունուած է «բարեւ փոխանակել» բառակապակցութիւնը, որ է՝ բարեւ տալ ու առնել:

Փոխարինում-ը որեւէ բանի փոխարեն ուրիշ մը դնելն է. օրինակ՝ մաշած ծորակի փոխարեն դրուած նոր ծորակ մը, որով հինը փոխարինեցինք նորով՝ այդ հինէն ձերբազատելու պայմանով: Կը փոխարինուի նաեւ վարչակարգ մը՝ ուրիշ մէկ վարչակարգով. օրինակ՝ թագաւորութիւնը կամ միապետութիւնը նախագահական դրութեամբ, կեդրոնաձիգ իշխանութիւն մը՝ ապակեդրոնացեալ իշխանութեամբ: Կրկան ժամանակաւորապէս փոխարինուիլ նաեւ անձերը. օրինակ՝ պաշտօնեայի մը բացակայութեան՝ տնօրէնութիւնը փոխարենը կը նշանակէ ուրիշ մը եւ կամ հաստատութեան մը տնօրէնին փոխարեն՝ հանդիսութեան մը կը ներկայանայ փոխտնօրէնը. ուրեմն այս վերջինը ժամանակաւորապէս կը փոխարինէ բուն տնօրէնը:

Այս յստակ զանազանութիւնը պատմականօրէն չեն ունեցած յիշեալ երկու բայերը, որոնք հոմանիշներ ալ եղած են. օրինակ՝ «Չլոյս տուընջեան գիշեր **փոխանակէ**». «Չսա պայազատեալ փոխանակէ Պտղոմէոս որդի իւր» («Նոր հայկագեան»): Նոյնիս մէկ արտայայտութիւնն է հետեւեալը. «Ս. Կարապետ... այստեղ էլ **փոխանակած է** հին Վահագնին» (ՄԱ, 33ԳՊ, էջ 447),- ուր «փոխանակած է» կը նշանակէ «փոխարինած է»:

«**Կապական խնդրառութիւն**» հատուածին մէջ (**§193**) տեսնել նաեւ **փոխանակ, փոխարեն, փոխան** կապերու կիրարկութիւնը:

*** Փողոցի-փողոցային**

Առաջինը ցոյց կու տայ ամեն ինչ որ կը պատկանի փողոցին կամ կը գտնուի փողոցին մէջ. օրինակ՝ փողոցի մայթերը, փողոցի շուկերը, փողոցի լոյսերը կամ լամբերը եւ այլն. ան զերծ է ամեն վերացականութենէ կամ բարոյական դրսեւորումէ: **Փողոցային** կը նշանակէ փողոցի մէջ տեղի ունեցող եւ գտնուող, օրինակ՝ փողոցային երթեւեկութիւն, փողոցային մարտեր, բայց նաեւ՝ փողոցային զրոյցներ, փողոցային ցոյցեր եւ այլն: Փոխաբերաբար կը նշանակէ անվայել, անկիրթ, անպարկեշտ, լպիրշ.

փողոցային բարքեր ունեցող, անբարոյ: Իր փոխաբերական իմաստով հոմանիշ է **գռեհիկ** ածականին, որուն արմատն է **գռիհ**¹, որ իր կարգին կը նշանակէ փողոց, բայց միայն թէ նեղ ու մուգ փողոց, որ շատ նպաստաւոր է ամեն տեսակ մթին ու անբարոյ արարքներու:

*** Փորել-բրել**

Այս երկուքը շատ կը շփոթուին. ընդհանրապէս երկրորդը կը շփոթուի առաջինին հետ, մանաւանդ որ իրենց իմաստով եւ գործածութեամբ ալ բաւական մօտ են իրարու:

Փորել կը նշանակէ յառաջացնել փոս մը, որ կրնայ ըլլալ այլազան խորութեան՝ թիզ մը, կանգուն մը, քանի մը մեթր կամ ակելի՝ նայած թէ ցի՞ց մը պիտի տնկենք, սի՞ն մը հաստատենք, թէ՞ կառոյցի մը հիմերը պիտի դնենք: **Բրել**-ը հողագործական եզր մըն է, որ կը նշանակէ կարծրացած հողը ցանքէ մը առաջ դարձնել՝ անոր մէջ խրելով **բրիչ** կոչուած գործիքը, որուն շեղքը շատ նման է բոլորիս ծանօթ թիի մը շեղքին, միայն թէ քիչ մը ակելի նեղ է, բոլորովին տափարակ եւ կոթին հետ անկիւն չի կազմեր, մինչ թիին շեղքը յարաբերաբար ակելի խոշոր է, ունի թեթեւ գոգաւորութիւն մը եւ կոթին հետ կը կազմէ մօտաւորապէս 15° անկիւն մը: Գիւղացին բրիչին շեղքը ոտքովը կը մխրճէ հողին մէջ, ապա կը թեքէ բրիչը, որպէսզի հողը խաղայ իր տեղէն ու երես փոխէ: Ընդհանրապէս կը բրեն ծառի մը բունին շուրջի հողը, մինչեւ իսկ թաղարի մը տունկին շուրջը, իսկ երբեմն ալ ակելի տարածուն հողաշերտեր: Արօրով կամ գութանով հերկելը նոյնանման գործողութիւն մըն է, որ սակայն կը տարածուի շատ ակելի ընդարձակ տարածութիւններու վրայ:

***Քաղաքական-քաղաքային-քաղաքացիական**

Քաղաքական կը նշանակէ պետութեան եւ միջպետական մարզին յատուկ. օրինակ՝ քաղաքական կարգեր, քաղաքական որոշում, քաղաքական նպատակ, քաղաքական գործունեութիւն, քաղաքական կուսակցութիւններ, քաղաքական վիճակ (որ կրնայ վերաբերիլ նոյն երկրի պետական իրադրութեան, ինչպէս նաեւ պետութեան մը՝ այլ պետութիւններու հետ ունեցած յարաբերական կացութեան), քաղաքական բանակցութիւններ (որոնք կ'ընդգրկեն մէկէ ակելի պետութիւններ): Քաղաքական ոճիր. ոճիր, որ կը գործուի սեփական երկրի կամ օտար երկրի մէկ քաղաքական անձի կամ անձերու դէմ:

Քաղաքական կը նշանակէ նաեւ ոչ-կրօնական, օրինակ՝ քաղաքական ատեան (ի հակադրութիւն կրօնական ատեանի), քաղաքական ամուսնութիւն (որ եկեղեցական պսակով չէ հաստատուած՝ *mariage civil*)²: Իսկ **քաղաքային** կը նշանակէ քաղաքին յատուկ. օրինակ՝ քաղաքային այգի, քաղաքային հրապարակ, քաղաքային տարագ (որ կը հակադրուի գինուորական կամ որեւէ կազմակերպութեան յատուկ համագգեստի), քաղաքային կեանք ու զբաղումներ: Քաղաքային վարչութիւն (որ փաստօրէն արդի քաղաքապետարաններն են): Քաղաքային՝ լայն

1. Կը գրուի նաեւ «գռեհ» եւ բառակազմական հիմքը ա՛յս է՝ **գռեհիկ**, **գռեհկաբան**, **գռեհկաբարոյ**, **գռեհկարար**, **գռեհկանալ** եւ այլն:

2. Այս եզրը արդարօրէն կը քննադատուի, սակայն զայն փոխարինող եւ հանրօրէն ընդունուած եզր մըն ալ չունիք. կ'արժէ ընդհանրացնել «**քաղաքացիական**» եզրը, քանի նման ամուսնութիւնները կը կնքուին քաղաքապետարանի իրաւասութեան ծիրէն ներս:

իմաստով՝ կը նշանակէ նաեւ պետական. օրինակ՝ քաղաքային ծառայող, որ պետական պաշտօնեան է:

Քաղաքացիական կը նշանակէ առաջին հերթին քաղաքացիի (ոչ քաղաքաբնակին, այլ տուեալ երկրի լիիրաւ զաւակին կամ անդամին) յատուկ. օրինակ՝ քաղաքացիական մտածողութիւն, քաղաքացիական իրաւունքներ ու պարտաւորութիւններ, քաղաքացիական գիտակցութիւն, քաղաքացիական պարկեշտութիւն: «Քաղաքացիական» կը կոչուի նաեւ այն պատերազմը, որ կը մղուի նոյն երկրի քաղաքացիներու կամ քաղաքական տարբեր կազմակերպութիւններու միջեւ. օրինակ՝ Միացեալ Նահանգներու քաղաքացիական պատերազմը (guerre civile, civil war): «Քաղաքացիական» կը կոչուի այն յատուկ ուսմունքը կամ դասընթացքը, որ կ'ուսուցէ պետական-վարչական կարգերու բնոյթն ու տարբերութիւնները, քաղաքացիին իրաւունքները, պարտաւորութիւններն ու պարտականութիւնները, վարչակարգերու գործունեութեան կերպը եւ այլն:

*** Քառատող-քառեակ**

Քառատող կը նշանակէ չորս տողանի, չորս տող ունեցող. սա շատ տարածուած չափ մըն է բանաստեղծութեան մէջ, ուր տունը ընդհանրապէս կ'ունենայ չորս տող: Իսկ **քառեակ**-ը նախ եւ առաջ գրական ուրոյն սեռ մըն է, որ իր կարգին բաղկացած է չորս տողէ, որոնք կը կազմեն ներքին ամբողջութիւն մը. ան սովորաբար ունի փիլիսոփայական, սիրային, իսկ երբեմն աստուածաբանական խորք կամ կը բովանդակէ ժողովրդական իմաստութիւն մը, պատգամ մը եւ այլն: Քառեակի մեծ վարպետ էր պարսիկ բանաստեղծ-փիլիսոփայ Օմար Խայամը: Քառեակ գրած են հայ բանաստեղծներ եւս, ինչպէս Յովհաննէս Երզնկացի, Նահապետ Քուչակը, Յովհաննէս Թումանեանը, Եղիշէ Չարենցը եւ ուրիշներ: Կը կոչուի նաեւ «ռուպայա»: Ստորեւ նմուշ մը Օմար Խայամէն.

Ես որ մեռնիմ ինձ գինիով օծեցէ՛ք,
Սաղմոսի տեղ կուժ ու գինի երգեցէ՛ք,
Օրն յարութեան թէ որ ուզէք զիս գտնել,
Գինետան դրան տակը փնտռեցէ՛ք:

Նմուշ մըն ալ Թումանեանէն.

Ամեն անգամ Քո տուածից երբ մի բան ես Դու տանում,
Ամեն անգամ, երբ նայում եմ, թէ ինչքա՞ն է դեռ մնում,–
Չարմանում եմ, թէ՛ ո՛վ Շռայլ, ինչքա՞ն շատ ես տուել ինձ,
Ինչքա՞ն շատ եմ դեռ քեզ տալու, որ միանանք մենք նորից:

«Քառեակ (մը)» կը նշանակէ նաեւ չորս. քառեակ մը՝ չորս հատ: Կը նշանակէ նաեւ չորս հոգիէ բաղկացած խումբ. կ'ըսուի ընդհանրապէս արուեստագէտներու համար (լարային քառեակ եւ այլն):

* Օրինական-օրինաւոր-իրաւական-կանոնական

Օրինական կը նշանակէ վաւերացուած, հաստատուած ու կիրարկուող օրէնքի մը հետ հաշտ ու համաձայն (légal, legal). նման օրէնքը արձանագրուած կ'ըլլայ օրինագիրքի կամ սահմանադրութեան մէջ: Օրինական է ամեն ինչ, որ տեղի կ'ունենայ ըստ նման օրէնքի մը թելադրութեան՝ անկախ անկէ, թէ որքան արդար է այդ օրէնքը եւ որքան արդար է զայն հաստատող կողմը:

Օրինաւոր է ինչ որ ընդունելի ու համապատասխան է օրէնքին (loyal, faithful). օրինաւոր ամուսնութիւն, օրինաւոր կիս, օրինաւոր վարմունք, օրինաւոր առք ու վաճառք եւ այլն, օրինաւոր կեցութիւն: Օրինաւոր շահ, որ չարաշահութեան արդիւնք չէ: Օրինաւորը օրինականին առօրեայ-կենցաղային այլազան կիրարկութիւններուն կը համապատասխանէ: Օրինաւորութեան սահմաններուն մէջ գործող անձը կը կոչուի **օրինապահ**:

Ուրիշ է **իրաւական**-ը (légitime, legitimate). սա կը վերաբերի բնութեան կողմէ մարդուս արդարօրէն շնորհուած կամ շնորհելի իրաւունքներուն, հաշտ է այդ իրաւունքներուն հետ, կը համապատասխանէ մարդկային իրաւանց հանրօրէն ընդունուած չափանիշներուն. այդ չափանիշերը յարգող, անոնց վրայ հսկող ու անոնց հիմամբ գործող անձը կը կոչուի **իրաւապահ**:

Օրինականը (légal) այնքանով իրաւական է (légitime), որքանով կը յարգէ մարդկային իրաւունքները, որոնց սահմանումը, սակայն, բոլորովին ենթակայական է, քանի որ իրաւունքը (droit, right) հանրօրէն ընդունուած կայուն ու բացարձակ արժէք մը չէ. յարաբերական է:

Կանոնական եզրը մինչեւ մօտիկ անցեալը ունէր եկեղեցական բնոյթ եւ կը նշանակէր եկեղեցւոյ հաստատած, ընդունած, վաւերական նկատած սկզբունքներուն կամ կանոններուն հետ հաշտ. օրինակ՝ **կանոնական** գիրքեր եւ **պարականոն** գիրքեր. այս վերջինները եկեղեցւոյ կողմէ մերժուած աստուածաշնչական պատումներ են: Ներկայիս կանոնական կը նկատուի նաեւ այն ամենը, որ կը համապատասխանէ որեւէ միութեան, կուսակցութեան կամ այլ կարգի հաւաքականութեան մը կողմէ հաստատուած ու ներքին կարգով վաւերացուած դրոյթներուն՝ կանոնագրութեան:

ՆՈՅՆԻՄԱՍ ՏԱՐԲԵՐՎԱՆԵՐ

§246. Վերը սերտուած իրարանման, սակայն ոչ-նոյնանիշ բառերու շարքին արդի հայերէնի մէջ կը գտնենք բառային նոյնարմատ տարբերակներ, որոնք իմաստով բոլորովին նոյնանիշ են: Ասոնք ածանցաւոր բառեր են, որոնց նոյնանշութիւնը յառաջացած է ածանցներու նոյնանշութենէն:

1. ան-դժ-ապ-չ ժխտական նախաձանցներով

Ասոնք կը կազմեն Ա. խումբը, ուր համարժեք են այդ երեք նախաձանցները.

- * անբախտ-դժբախտ-ապաբախտ
- * անգոյն-դժգոյն
- * անկամ-դժկամ-չկամ
- * անշնորհ-ապաշնորհ
- * անարդիւնք- ապարդիւն
- * անօրէն-ապօրինի
- * աներասան-ապերասան

2. եայ եւ Է վերջաձանցներով

Ասոնք կը կազմեն Բ. խումբը, ուր համարժեք են այդ երկու վերջաձանցները.

- * արծաթեայ-արծաթէ
- * երկաթեայ-երկաթէ
- * մարմարեայ-մարմարէ
- * ոսկեայ-ոսկիէ
- * մագաղաթեայ-մագաղաթէ

Կը գոհանանք այս քանի մը օրինակներով, որովհետեւ շարքը շատ երկար է, կը հասնի հարիւրներու, ընդհուպ՝ հազարներու: Պետք է միայն գիտնալ, որ երկրորդ տարբերակներու Է մասնիկը կամ աձանցը արեւմտահայերէնի բացառական հոլովի Է-ն չէ: Այլ ամփոփումն է հնչիւնաբանական բարդ գործընթացի մը, ուր **եայ** եռաբարբառը կը դառնայ **Է (եայ > եյ > Է)**. օրինակ՝ **բազեայ > բազեյ > բազէ, աշտեայ > աշտեյ > աշտէ, ափսեայ > ափսեյ > ափսէ** եւ այլն:

3. արբար-օրէն վերջաձանցներով

Ասոնք կը կազմեն Գ. խումբը, ուր համարժեք են այդ երկու վերջաձանցները.

- * ազահաբար-ազահօրէն
- * դաժանաբար-դաժանօրէն
- * խիզախաբար-խիզախօրէն
- * հայրաբար-հայրօրէն
- * մայրաբար-մայրօրէն
- * մեծամտաբար-մեծամտօրէն

* միամտաբար-միամտորեն

4. արար-վարի-օրեն վերջածանցներով

Ասոնք կը կազմեն Դ. խումբը, ուր համարժեք են այդ երեք վերջածանցները.

* ագահաբար-ագահավարի-ագահօրեն

* գազանաբար-գազանավարի-գազանօրեն

* դաժանաբար-դաժանավարի-դաժանօրեն

* երեխայաբար-երախայավարի-երեխայօրեն

5. բար-պէս համարժեք վերջածանցներով

Ասոնք կը կազմեն Ե. խումբը, ուր համարժեք են այդ երկու վերջածանցները.

* առաւելաբար-առաւելապէս

* բացառաբար-բացառապէս

* մասնաւորաբար-մասնաւորապէս

6. բար-պէս-օրեն վերջածանցներով

Ասոնք կը կազմեն Զ. խումբը, ուր համարժեք են այդ երեք վերջածանցները.

* բացարձակաբար-բացարձակապէս-բացարձակօրեն

* ուժգնաբար-ուժգնապէս-ուժգնօրեն

* հաստատաբար-հաստատապէս-հաստատօրեն

* ակներեւաբար-ակներեւապէս-ակներեւօրեն

247. Նոյնանշուօթիւն կը ցուցաբերեն կարգ մը այլ ածանցներ. օրինակ՝ բերկրանք-բերկրուօթիւն, խրախճանք-խրախճանուօթիւն, սխրանք-սխրագործուօթիւն, ձեռային-ձեռական եւ այլն:

Նոյնանշուօթեան օրինակները յարաբերաբար սահմանափակ են, որովհետեւ ամեն լեզու կը խուսափի նոյնանիշ բառերէ. այդպէս է նաեւ հայերէնը: Նոյնանիշները լեզուական բեռ են պարզապէս, որոնք անտեղի կը խճողեն մարդկային միտքը եւ լեզուն:

ԼԵՉՈՒԱԿԱՆ ՄԱԿԱԲՈՅԾՆԵՐ

ՄԱԿԱԲՈՅԾ ԲԱՌԵՐ ՈՒ ԿԱՌՈՅՑՆԵՐ

§248. Բառը ըլլալով խօսքի հիմնական ատաղձը, ապա բառային միաւորներու ճիշտ ընտրութիւնը մեծապէս կ'ազդէ անոր ընդհանուր որակին վրայ: Ըստ այսմ ալ՝ խօսքը աղարտող գործօններէն են **մակաբոյծ բառերը**. այնպիսիները, որոնք երբեմն ծանօթ, երբեմն ալ անծանօթ ճամբաներով կը մտնեն ու կը հաստատուին լեզուի մէջ՝ ճարակելով անոր բառամթերքը եւ հետզհետէ շնչահեղձ դարձնելով զանազան բնիկ միաւորներ ու ոճեր, որոնք մոռացութեան կը մատնուին այս նոր գրոհին առջեւ: Միւս կողմէ՝ անոնք կը սահմանափակեն լեզուն խօսողներու բառերու հետ՝ նաեւ մտային հորիզոնը, ընդհուպ միօրինակութեան անթափանց շղարշի մը տակ սահմանափակելով անոր ոճական այլազանութիւնը: Այսպէս է, որովհետեւ նոյն բառով կամ եզրով տարբեր հասկացութիւններ արտայայտելը լիովին հաճոյ է մտքով ծոյլին, որ կը խուսափի պատշաճ բառերը փնտռելէ եւ զանոնք իրենց տեղը դնելու մտաւոր ճիգէն:

Այսպիսիներէն են՝

Մօտ: Իսկական մակաբոյծ մը, որ անէծքի պէս նստած է արդի հայուն լեզուին վրայ՝ ամեն օր քիչ մը աւելի ընդարձակելով իր տիրոջն ու աւերը: Անոր չարաշահութիւնը արեւելահայերէնէն ժառանգեցինք¹, բայց նաեւ, միւս կողմէ եւ ըստ մեր սովորութեան, աւելի «զարգացուցինք» զայն: Այս բառը բնութեամբ հաւասարապէս ածական (մօտ ընկեր), մակբայ (մօտ գալ) եւ յետադրութիւն (ծառիւն մօտ) է:

Իմաստով՝ ան ցոյց կու տայ կամ ենթադրուած է ցոյց տալ որեւէ առարկայէ աւելի կամ պակաս հեռաւորութեամբ, սակայն այդ առարկայի շրջագիծէն անպայման **դո՛ւրս** գտնուող կէտ մը կամ տարածք մը, ի հակադրութիւն **մէջ**-ին, որ ցոյց կու տայ որեւէ առարկայի շրջագիծէն **նե՛րս** գտնուող կէտ մը կամ տարածք մը: Բայց ահա իր այս սկզբնական իմաստի կողքին հետզհետէ մակաբուծաբար եկած ու պատուաստուած են տարօրինակ ու այլանդակ «իմաստներ», որոնք օր ըստ օրէ կը բազմանան՝ ամեն օր քիչ մը աւելի խեղճացնելով արեւմտահայերէնն ու անոր արտայայտութեան միջոցներու այլազանութիւնը՝ դուրս ձգելով անկէ բառային քանի-քանի ընտիր միաւորներ, որոնց տեղը ի՛նք կու գայ անիրաւաբար գրաւելու: Աղաւաղումները կ'ընդգրկեն այս բառին մէկ կողմէ՝ դիրքային սխալ վերագրումները, միւս կողմէ՝ անոր տրուած նորանոր իմաստները, որ ան երբեք ալ չէ ունեցած:

Դիրքային սխալ վերագրումի օրինակներ են՝ Յայաստանի **մօտ** Ֆրանսայի դեսպանը, Լիբանանի **մօտ** Սուրիոյ դեսպանը, Անքարայի **մօտ** Միացեալ Նահանգներու դեսպանը եւ այլն. պարզ է, որ յիշեալ դեսպանները, ինչպէս նաեւ անոնց դեսպանատուները Յայաստանի, Լիբանանի կամ Անքարայի **մօտ** չեն գտնուիր, այլ **մէ՛ջը**, ուրեմն՝ **Յայաստանի (կամ Երեւանի) մէջ Ֆրանսայի դեսպանը, Լիբանանի մէջ Սուրիոյ դեսպանը, Անքարայի**

1. «Գուցէ ոչ մի բառ այնքան անախորժութիւն չի պատճառել ու չի պատճառում մեր լեզուին, որքան այս փոքրիկ, ընդամենը երեք հնչիւնից ու երեք տառից բաղկացած **մօտ**-ը» (Մայա Աւագեան, «Խոհեր...», էջ 22):

մէջ Միացեալ Նահանգներու դեսպանը... Եւ այլն: Իսկ եթէ կ'ակնարկուի դեսպանատան, ապա շատ անելի կոկիկ ու վայելուչ է ըսել **Յայաստանի (կամ Երեւանի) ֆրանսական դեսպանատունը, Լիբանանի սուրիական դեսպանատունը, Անքարայի ամերիկեան դեսպանատունը...** Եւ այլն: Դիրքային նոյն սիսալը կը գտնենք հետեւեալներուն մէջ եւս.

- Մեր սերունդի տղոց **մօտ** կը զարգանայ Ամերիկայի պատկերը:
- Հանդիսատեսներուն **մօտ** մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուց:
- Երկու ժողովուրդներուն **մօտ** կը գտնենք նոյն վերաբերումը:
- Անոր **մօտ** ամեն ինչ շփոթ է:
- Այնքան քիչ է անոր **մօտ** կամքը:
- Սերը իւրաքանչիւր անհատի **մօտ** իւրովի կը դրսեւորուի:
- Պոռթկում կը յառաջացնեն իւրաքանչիւր հայու **մօտ**:

Չշարունակենք. ասոնք բոլորը պէտք է ըլլան նմանապէս **մէջ պատկերը**, որ այստեղ կը նշանակէ մտապատկեր կամ գաղափար, **հետաքրքրութիւնը, վերաբերումը, շփոթը, կամքը, սերն ու պոռթկումը** չեն կրնար մէկուն **մօտ** ըլլալ, այլ կ'ըլլան **մէ'ջը** կամ ալ բնաւ չե'ն ըլլար, այսինքն՝ գոյութիւն չեն կրնար ունենալ:

Իմաստային աղաւաղումներու շարքին շատ ընդհանրացած է **մօտ**-ին վերագրուած **տուն** իմաստը. «Ընկերացայ մինչեւ բնակարանը. երբեք իր **մօտ** չէի գտնուած նախապէս», – ուր **մօտ** կը նշանակէ **բնակարան** կամ **տուն**: Պէ՞տք է ենթադրել, թէ այս նախադասութիւնը գրողը խուսափած է կրկնաբանութենէ, ուստի չէ ուզած երկրորդ անգամ կիրարկել **բնակարան** գոյականը, – հազիւ թէ: Եթէ ա՛յս ըլլար պարագան, ապա կարելի էր շատ վայելչօրէն գրել. «Ընկերացայ մինչեւ բնակարանը, **ուր** երբեք չէի գտնուած նախապէս» կամ ալ պարզապէս **մօտ** բառը փոխարինել **տուն**-ով:

Նաեւ՝

- Ընկերներով պիտի հաւաքուինք մեր դասախօսին **մօտ**:
- Ան հարս գնաց տղուն ընտանիքին **մօտ**:
- Նախարարը գացած է զոհուած զինուորին ծնողներուն **մօտ**:
- Մանուկ Մահարի այնուհետեւ ապրեցաւ տատին **մօտ**:
- Կը գիշերէինք ընկերներու կամ ազգականներու **մօտ**:
- Դուն եւ տիկինդ եկէք ու իմ **մօտս** ապրեցէք (Լեո Թոլստոյ, «Պատմուածքներ», Անթիլիաս, 2018, էջ 168):

Մօտ-ին կը վերագրուի նաեւ **կողմէ** յետադրութեան իմաստը. օրինակ՝

- Պետութեան **մօտ** կատարուող քննութիւնները տեղի կ'ունենան ա՛յս դպրոցին մէջ:

- Տարեգիրքը հրատարակուեցաւ նոյն տպարանին **մօտ**:
- Մելիք-Թանգեան բացառիկ պատիւ կը վայելէր պարսիկ պետութեան **մօտ**:
- Այս գիրքը շատ գնահատուած է ընթերցողներուն **մօտ**:
- Արուեստագետը շատերու **մօտ** ճանչցուած է... անունով («Ազգ», 21-11-15):

Առաջին օրինակին մէջ ըսել ուզուածը այն է, որ պետութեան կազմակերպած քննութիւնները տեղի կ'ունենան այնինչ վարժարանին մէջ: Իսկ երկրորդ օրինակին մէջ **մօտ** կը թարգմանուի **կողմէ** կամ **մէջ**. այս պարագային կարելի է ընդմիջտ հրաժարիլ յետադրութենէ մը՝ **մօտ**, **մէջ**, **կողմէ** հաւասարապէս, եւ պարզապէս ըսել **շրջանակներէն**, ու վերջ, որ շատ աւելի կուռ է:

Այսպէս՝ «Մելիք-Թանգեան բացառիկ պատիւ կը վայելէր պարսիկ **պետական շրջանակներէ**»:

Մօտ-ը կիրարկուած կը գտնենք **համար** յետադրութեան փոխարէն եւս. օրինակ՝

- Ուսուցողական չէ ոչ ոքի **մօտ**:
- Բա՞ւ է այս միսիթարութիւնը, – սգաւորին **մօտ**՝ այո՛:
- Այդ նամակը զօրեղ փաստ մըն է անոր **մօտ**:
- Այդ ոսկիները արժէք չունին մեր **մօտ**:
- Անոնց **մօտ** ամեն հարց անլուծելի է:

Ան կը մտնէ **ունենալ** բայի՝ դրական կամ ժխտական ձեւաւորումին մէջ եւս. օրինակ՝

- Իմ **մօտ** ատաղձներ կան վէպի ու տրամայի: (ատաղձներ **ունիմ**...)
- Համեղագոյն մեղրը ծեր մեղուին **մօտ** կ'ըլլայ: (**ունի** կամ **կը գտնուի**...)
- Շատ յոռի սովորութիւններ կան անոր **մօտ**: (**ունի**...)
- Ոչ ոքի **մօտ** ուտելու ախորժակ կայ: (**չունի**...)
- Անոր **մօտ** կը գտնենք գրողական արարքի անսահման լրջութիւն մը: (ան **ունի**...):
- Իրենց **մօտ** ունին հաւաստի տեղեկութիւններ: (անոնք **ունին**...)

Հետեւեալ կիրարկութիւնները կը գլեն-կ'անցնին ամեն երեւակայութիւն՝ հասնելով անհեթեթութեան դռներուն.

- Այս հարցը արծարծուեցաւ բարձրագոյն մակարդակի **մօտ**:
- Չուկցերիա որոշած է Եւրոպական դատարանի լիազումար **նիստին մօտ** բողոքարկել վճիռը:

- [Կարգ մը բաժիններ] քաղաքական սուր բնոյթ ունէին ու հրատարակելի չէին մեր **մօտ** (ՌՅ, բ., էջ 252):

Շատ մը պարագաներու **մօտ** բառը իմաստային ոչ մէկ արժէք ունի, կարծես իբրեւ լեզուական անխուսափելի զարդ կամ պարզապէս մոլութիւն մը դրուած ըլլայ, եւ ան պէտք է պարզապէս ջնջուի. օրինակ՝

- Բժիշկներուն **մօտ** այս յանգերգը բերնի ծամօն եղած է:

Այս յանգերգը բժիշկներուն բերնի ծամօն եղած է:

- Այդ անկրկնելի ոճը բնորոշ պիտի ըլլար Շահան Շահնուրի **մօտ**:

- Կուսակցութիւնը դատական նախարարութեան **մօտ** նոր դիմում կատարեց:

- Այնքան տկար է անոր **մօտ** կամքը:

- Չոհրապ յամառ ու ճարպիկ դիմումներ ըրաւ կառավարութեան **մօտ**:

- Այսօր միջին հայուն **մօտ** աշխարհաբարը այնքան տկարացած է:

- Կրնայ պատահիլ ամենէն ընտիր գրագետին **մօտ**:

- Յիւանդները հերթով ներկայացան բժիշկին **մօտ**:

- Լիբանան կը սպառնայ բողոքել Արաբական լիկային **մօտ**:

Մի՞թէ **մէկուն մօտ** կը բողոքենք, թէ՞ կը բողոքենք պարզապէս **մէկուն**..:

- Ատրպեյճանցիները կը փորձեն ներկայացուցիչներուն **մօտ** ցոյց տալ, որ Ռուսիան բացասական դերակատարութիւն ունի («Չարթօնք», 18-10-17, էջ 2):

Ան գրեթէ ամբողջութեամբ սկսած է փոխարինել **քով** յետադրութիւնը, եւ այս՝ բացայայտ ազդեցութեամբը գրական արեւելահայերէնի, որ **քով** յետադրութիւնը չունենալուն՝ ասոր գործառոյթները յատկացուցած է **մօտ**-ին.

- Այդ գիրքը իմ **մօտս** չէ:

- Հովանոցս իր **մօտ** մնաց:

- Դրամ չմնաց իմ **մօտս**:

- Հօրը մահէն ետք որբը իր **մօտը** առաւ:

Ասոնք բոլորը արեւելաբանութիւն են. արեւմտահայը բերուած բոլոր օրինակները պիտի կազմէր **քով**-ով: Թերեւս մտածողներ ըլլան, թէ նոյն բանն են. ճիշտ այդ նոյնութիւնն ալ կը թելադրեն մեր կարգ մը բառարանները, օրինակ՝ Արտաշէս Տէր խաչատուրեան կը գրէ. «**քով – մօտ, կողքին, կից, առընթեր**». սա ճիշտ մօտեցում չէ. լայնօրէն ընդունելի են վերջին երեքը իբրեւ հոմանիշներ, սակայն ոչ **մօտ**-ը, որ պէտք է չորրորդ տեղը գրաւէր եւ... մեծ վերապահութեամբ: Արդարեւ, ասոնք նոյն բանը չեն եւ չեն կրնար զիրար փոխարինել ալ. օրինակ՝ Լուսինը **մօտ** է Երկրին,

Նոյնիսկ ան **ամենամօտ**(իկ) երկնային մարմինն է (որ...350.000 քմ հեռու է խորքին մեջ), սակայն ան երկիրին **քով** չէ, ոչ ալ **կողքին**, **կից** կամ **առընթեր** է: Ոչ ոք նման բան ըսած է մինչեւ հիմա: Այս չորսը եւ յատկապէս **քով**-ը շատ ակտիւ սերտ մերձաւորութիւն ցոյց կու տան, քան **մօտ**-ը, որ կ'ակնարկէ յարաբերաբար ակտիւ հեռաւոր դիրքի, ընդհուպ մինչեւ 350.000 քմ եւ ակտիւ հեռու գտնուող առարկայի: Բաղդատել՝

ա) ան կ'ապրի մեր տան **մօտ**,

բ) ան կ'ապրի մեր տան **քով** (կողքին, կից, առընթեր):

Արեւմտահայերէն աննախապաշար մտածողութիւն ունեցողին համար ասոնք նոյն բաները չեն: **Քով**-ին մեջ մերձաւորութեան գաղափարը այնքան շեշտուած է, որ յաճախ ան մաս կը կազմէ մեր սեփական մարմինին կամ անոր շարունակութիւնն է. շատ սովորական է ըսել՝ «**քովս** դրամ չունիմ» (կամ ունիմ), որ կը նշանակէ՝ անմիջականօրէն **վրաս**, **գրպանիս մեջ**: Իսկ հոն, ուր արեւմտահայը այս նոյն օրինակին մեջ **քով**-ը կը փոխարինէ **մօտ**-ով, ան պարզապէս կը կապկէ արեւելահայը:

Արեւելահայը առանց վարանելու կը յաջողի ըսել կամ գրել. «Ինձ մօտ ակտիւ լաւ է ստացում երգելը, քան Նուագելը», – սա հայերէն չէ, այլ ռուսերէն, ռուսերէնի կոյր ու բառացի կապկում:

Կը հանդիպինք նաեւ այնպիսի կիրարկութեան, որ բոլորովին անմեկնելի է. օրինակ՝ «Բայց նախ պէտք է ուխտի երթանք Խրիմեան Հայրիկի մօտ՝ Վարագայ վանք» (Մինաս Գոճայեան, «Մորմոքող անցեալի արահետներով», Լոս-Անճելըս, 2013, էջ 220):

Տարբեր: Այս բառը հոմանիշ է **ուրիշ**-ին եւ **այլ**-ին. երեքն ալ ցոյց կու տան Նոր որակ մը՝ յարաբերաբար նախապէս յիշուած կամ լռելեայն իմանալի այլ որակի մը. առանց այս վերջինին, – որ իբրեւ յղման եզր կը ծառայէ, – տրամաբանական չէ գործածել **տարբեր**, **ուրիշ** կամ **այլ** բառերը. օրինակ՝ «Դուն կ'ուզես երկուշաբթի հանդիպիլ, սակայն պէտք է ընտրես **տարբեր** օր մը»: Այստեղ **տարբեր**-ը իմաստ մը ունի, քանի որ ունինք յղման եզր մը, որ **երկուշաբթի**-ն է: **Տարբեր**-ին փոխարէն կարելի է ազատօրէն ըսել **ուրիշ** կամ **այլ**: Բայց չեմ կրնար խօսքս սկսիլ սապէս. «Այս կօշիկը **տարբեր** է», – ինչո՞ւ չեմ կրնար. այն պարզ պատճառով, որ նախապէս չէ ակնարկուած որեւէ կօշիկի՝ յարաբերաբար որուն **տարբեր** ըլլայ այս մէկը: Այնպէս ալ անհեթեթ է ըսել. «Շրջագայութեանս ընթացքին հանդիպեցայ տարբեր մարդոց». չեմ կրնար, քանի նախապէս չեմ ակնարկած մարդերու՝ յարաբերաբար որոնց շրջագայութեանս ընթացքին հանդիպածներս **տարբեր** ըլլային. այստեղ թոյլատրելի է **այլազան** կամ **զանազան** ածականը: Սակայն կարելի է ըսել. «Ճանչցայ թե՛ Եւրոպացիներ, թե՛ ասիացիներ. այս վերջինները տարբեր են», – լռելեայն կ'իմացուի՝ տարբեր են Եւրոպացիներէն:

Արեւելահայերէնի մեջ վաղուց արմատացած է **տարբեր** բառը առանց այդ յղման եզրին կամ անոր բացակայութեան գործածելու սովորութիւնը.

օրինակ՝ «Տարբեր երկիրներ մասնակցեցին տօնավաճառին»: Այս ոճը հետզհետե թափանցեց արեւմտահայերէնի մէջ եւս եւ, փառք Աստուծոյ, օր ըստ օրէ կ'ուռճանայ ան. օրինակ՝

- Մենք ծրագրած ենք հանդիպումներ ունենալ **տարբեր** երկիրներու հետ:
- Անոնց կ'եսը հայրենադարձներ են՝ **տարբեր** երկիրներէ:
- Հայաստանի մէջ եւ արտասահմանի հետ **տարբեր** ծրագրերու շնորհիւ՝ աւելցած է հայրենադարձներու թիւը:
- Հայաստան վերադարձած հայերը կը քննարկեն **տարբեր** ծրագրեր:
- Կայքէջը կը ներկայացնէ աշխարհի **տարբեր** երկիրներու զբօսաշրջական պանդոկները:

Ինչպէս ըսինք բան մը կրնայ **տարբեր** ըլլալ յարաբերաբար այլ բանի մը, այլ եզրի մը, ուրիշ բանի մը, յղման եզրի մը. եւ ահա այդ մէկն է, որ կը պակսի բերուած օրինակներուն: Ճիշտ ինչպէ՞ս թափանցած է այս էապէս խորթ ոճը արեւելահայերէնի մէջ՝ չենք գիտեր: Ֆրանսերէնն ու անգլերէնն ալ ունին այս զայն յանձին **différent** բառին, եւ եթէ բերուած օրինակները թարգմանեինք այս լեզուներուն, ապա ճիշտ այդ **différent**-ն է, որ պիտի կիրարկեինք մեր **տարբեր**-ին փոխարէն: Անշուշտ դժուար է ենթադրել, թէ արեւելահայերը ֆրանսերէնէն ու անգլերէնէն ազդուած են: Պէտք է ենթադրել, թէ ան ունի այլ աղբիւր մը:

Բերուած բոլոր օրինակներուն մէջ հայերէնի ոգիին ու մտածողութեան պատշաճողը **այլազան, այլացեղ** կամ **զանազան** բառերն են, որոնցմով կը բնորոշուի **տարբեր**-ով նշուած որոշեալներուն էութիւնը, եւ եթէ ֆրանսերէնն ու անգլերէնը ունենային մեր բառային այս ճոխութիւնը, վստահաբար անոնք պիտի չկառչէին այդ միակի բառին:

Հիմա, պէ՞տք է ընդմիշտ չէզոքացնել **տարբեր**-ը հայերէնի մէջ, – քաւ լիցի. մենք արդէն սահմանեցինք անոր գործածութեան ծիրը: Կարելի է տակաւին, ակնարկելով երկու անհատներու, ըսել՝ ասոնք տարբեր մարդիկ են, որ կը նշանակէ մէկը՝ յարաբերաբար միւսին եւ փոխադարձաբար. այլ խօսքով՝ յղման առարկան լռելեայն կ'իմացուի: Սակայն կարելի չէ նոյնը ընել՝ ակնարկելով խումբ մը անորոշ մարդոց եւ ըսել՝ ասոնք տարբեր են: Առաջին հարցումը պիտի ըլլայ՝ տարբեր են որմե՞ կամ որոնցմե՞. այլ խօսքով՝ մեր միտքը պիտի փնտռէ յղման առարկայ մը կամ առարկաներ, իսկ այդ առարկան անյայտ է:

Որպէսզի: Այս շաղկապը հազարամեակներ ծառայած է ու կը շարունակէ ծառայել հայերէնի բարդ նախադասութեան կառուցումին՝ կապելով նպատակի պարագայ ստորադաս նախադասութիւնը գերադասին. օրինակ՝ «Եկայ, **որպէսզի** պարտքս հատուցեմ». ի՞նչ նպատակով եկայ, – պարտքս հատուցելու նպատակով: Այսպէս ալ՝ «Ականջը սրեց, **որպէսզի** լաւ լսէ». ի՞նչ նպատակով սրեց, – լաւ լսելու նպատակով եւ այլն: Այս շաղկապին յիշեալ դերը անշեղ բանած է հայերէնի բոլոր

տարբերակներուն մէջ: Բայց ահա արեւելահայերը սկսան խանգարել այս կարգը այն օրէն, երբ սկսան շփուիլ ռուսերէնի հետ եւ այնուհետեւ սկսան **որպէսզի** գործածել նաեւ հոն, ուր պէտք էր կիրարկել **որ**, եւ այս՝ հետեւողութեամբ ռուսերէնի, որ ճիշտ այդպէս կը վարուի, այսինքն **որ**-ին փոխարէն կը կիրարկէ **որպէսզի**. օրինակ՝ արեւելահայը անվրդով ու անբարոյոյթ կրնայ ըսել կամ գրել սապիսի աղճատութիւններ, որոնք լեզուական ողբերգութիւն են.

- Փորձում ենք անել այնպէս, **որպէսզի** մեր հասարակութիւնը պահպանի ազգայինը:

- Մեր ցանկութիւնն է, **որպէսզի** Թուրքիայի քաղաքացիները ապրեն խաղաղ («Ազատութիւն ռադիոկայան», 28-1-15):

- Ժողովուրդը ստիպեց, **որպէսզի** կոմունիստները նշեն մեր այդ սրբազան տարելիցները («Ազգ», 29-9-12):

- Կառավարութիւնը պահանջեց, **որպէսզի** այս տարուանից սկսած՝ պաշտօնապէս տօնուի 33 70-ամեակը (անդ):

- Ուզում եմ, **որպէսզի** բոլորդ մէկ անգամ եւս լսէք, հէնց իմ շուրթերից... (Սերժ Սարգսեան, Ազգային անվտանգութեան խորհուրդի նիստ, 31-8-12):

- Պահանջում եմ, **որպէսզի** Սիրիայից ներգաղթած մեր հայրենակիցներին նկատմամբ դրսեւորէք ամենայն ուշադրութիւն (33, 15-09-12):

- Պահանջում է, **որպէսզի** «առարկայ» բառի ըմբռնումը ճշտուի (Արարատ Ղարիբեան, «3այ մանկավարժական լեզուաբանութիւն», էջ 131):

- Անհրաժեշտ է, **որպէսզի** միեւնոյն լեզուով խօսող անդամների համար պարտադիր լինի բառային կազմը (անդ, էջ 261):

- Իմ նպատակն այն է, **որպէսզի** իւրաքանչիւր դէմքը իր տեղում լինի (Սերոբ Ղազարեան, «3այոց լեզուի պատմութիւն», Անթիլիաս, 2007, էջ 483):

- Շատ կարեւոր է, **որպէսզի** ըմբռնման պրոցեսում աշակերտները չլինեն անտարբեր («Յոգեբանութիւն», էջ 154):

- Ծոյլ մտքի համար ամենաերանելի կացութիւնը այն է, **որպէսզի** քիչ մտածի (անդ, էջ 216):

- Այդ թերութիւնների յաղթահարումը պահանջում է, **որպէսզի** ուսուցիչը յատուկ աշխատանք կատարի այդ ուղղութեամբ (անդ, էջ 245):

- Յանձնարարելի է հասնել այն բանին, **որպէսզի** դպրոցականները հասկանան իրենց գրածի թերութիւնը (անդ, էջ 248):

- Շատ կարեւոր է, **որպէսզի** դպրոցականի մօտ դաստիարակուի նաեւ հոգատար վերաբերմունք (անդ):

- Առողջ բանականութիւնը աղերսում է, **որպէսզի** հայ ժողովրդի «ազատարար» չորջորջուի մի ռուս կայսր (Կարէն Սիմոնեան, «Ազդակ բացառիկ», 2009, էջ 63բ):

- Անշարժ գոյքը ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ է, **որպեսզի** դիմորդը ապրած լինի երեք տարուց ոչ պակաս... («Tert.am», 6-5-13):

- Պարոն Փափազեանը խնդրեց, **որպեսզի** բեմին ետելը երթանք:

Օրինակ մըն ալ Միքայել Նալբանդեանէն. «Իմ նպատակն այն է, **որպեսզի** իւրաքանչիւր դեմքը իր տեղում լինի» (Երկեր, դ., էջ 203):

Ինչպէս նկատելի է, ռուսերէնի ազդեցութեամբ յառաջացած՝ այս աղաւաղ եւ աղաւաղիչ ազդեցութիւնը այնքան խոր նստած է արեւելահայ լեզուամտածողութեան մէջ, որ ան չէ ինչայնչ ո՛չ հեթանոսին, ո՛չ հրեային, եւ ցաւալին ա՛յն է, որ ան տեղի տալու բացարձակապէս ոչ մէկ նշան կը պարզէ, ընդհակառակը, նորանոր ոլորտներ կը գրաւէ: Այսուհանդերձ թոյլատրելի է զարմանալ, թէ ինչպէ՛ս մինչեւ իսկ Արարատ Ղարիբեանի եւ Սերոբ Ղազարեանի տարողութեամբ լեզուաբաններ կը յօժարէին ու կրնային այսպէս գրել: Աւելի ահաւոր է պարագան բարձրագոյն կարգերու «Յոգեբանութիւն» դասագիրքին, որ, ուղղակի ռուսերէնէ թարգմանուած ըլլալով, անյագուրդ տեղ տուած է **որպեսզի**-ի այս այլանդակ ու ապագային կիրարկութեանց շարանի մը, մինչ բերուած օրինակներէն ոչ մէկուն մէջ ունինք նպատակի պարագայ ստորադաս նախադասութիւն, եւ բոլոր **որպեսզի**-ները պետք է դառնան **որ**:

Ահա մասնաւորաբար արեւելահայերէնի այս խորթ կիրարկութեան ազդեցութեամբ, բայց նաեւ հայերէնի քերականութեան անբաւարար իմացութեան, երբեմն ալ անուշադրութեան պատճառով՝ այս սխալ ոճը սկսած է լայն դռներ սողոսկիլ արեւմտահայերէնի սահմաններուն մէջ եւս՝ յառաջացնելով նոր ու խորթ լեզուազգացողութիւն մը: Բացառուած չէ, որ արեւմտահայ մամուլէն քաղուած կարգ մը օրինակներ ուղղակի փոխադրում ըլլան արեւելահայ աղբիւրներէ. օրինակ՝

- Ան համոզեց ցարը, **որպեսզի** հայոց եկեղեցական կալուածները գրաւելու հրամանագիր հանէ (Մ. Իշխան, «Գրականութիւն», Բ., 234):

- Համոզեցի հայրս, **որպեսզի** մէկ տարիով ամբողջացնեմ ուսումս Լոնտոնի մէջ (Վահագն):

- Նախագահ Քենետի կը թելադրէ իր տնտեսագետներուն, **որպեսզի** Ֆրանսա գան... (ԱԾ, «Առկայծող հայեր», էջ 157)

- Ռազմավարութիւնը կը պահանջէ, **որպեսզի** Վարդգէս որոշ թերահաւատութիւն մը ցոյց տայ (անդ, էջ 178):

- Խնդրած էին Լորենսէն, **որպեսզի** եօթը անուններ ճշտէ (ԱԾ, «Սփիւռքի տասնամեակները», էջ 36):

- Այդ փոքրիկ դէպքերը արգելք չեղան, **որպեսզի**... գործը իր բնականոն ճամբով ընթանայ (Ռուբէն, բ., էջ 52):

- Ան յանձնարարեց Հայաստանի ակադեմիային, **որպեսզի** կազմակերպէ գիտաժողով մը («Ազդակ», 5-8-2000):

- Յետոյ պետք եղաւ, **որպէսզի** մարդիկ գրաբարին ոտքը երթան (Սիրունի, «Պոլիսն ու իր դերը», դ., էջ 21):
- Անհամաձայնութիւնը պատճառ հանդիսացած է, **որպէսզի** անոնք ապրին գրեթէ առանձին (Համբ. Մարտիրոսեան, «Արցունք եւ ժպիտ», էջ 96):
- Հայկական կողմը առաջարկած է, **որպէսզի** Թուրքիա ինք ստանձնէ միջնորդի դերը («Մասիս» շաբաթաթերթ, 3-1-09, էջ 30):
- Նման ներարկում մը մղած է, **որպէսզի** վերստին աճին մուկերուն ստեւերը («Ազդակ», 20-9-11, էջ 7):
- Չօրավարը կառավարութենէն պահանջած է, **որպէսզի** աւելի ընդարձակ լիազօրութիւններ տրուին բանակին («Մարմարա», 20-9-12):

1. Ի դէմս այս օրինակին՝ այնքան լաւ քողարկուած է ծուղակը, որ միայն լարուած ճիգ մը կրնայ գրողը փրկել հաւանական գառաձումէ, որպէսզի ընտրէ **որ** շաղկապը՝ **որպէսզի**-ի փոխարէն: Արդարեւ, մեր ունեցածը ուղիղ խնդիր երկրորդական նախադասութիւն մըն է, որ կը պահանջէ **որ** շաղկապը: Հարցում **ի՞նչ** պետք է պարտադրել, եւ ոչ թէ՛ **ինչո՞ւ** պետք է պարտադրել: Եւ ճիշտ այս կաղապարի նախադասութիւններն են, որ իբրեւ օրինակ կը ծառայեն արեւելահայերէնի կապկած ռուսաբանութեան, քանի որ գլխաւորին մէջ **կամք, ցանկութիւն, փափագ** արտայայտող բայերուն հետ ռուսերէնը կը կիրարկէ նպատակի պարագայ երկրորդական նախադասութիւն. սա իր կարգին կը վարակէ արեւելահայ գրողը, որմէ ալ հեգասահօրէն կը վարակուի արեւմտահայերէնը: Իր կարգին խոր կեդրոնացում կը պահանջէ հետեւեալը. «Բախտս օգնեց, **որպէսզի** մեծ թիւով ու անմոռանալի ճամբորդութիւններ ընեմ» (Ռ-Հ, ա., 169),– ուր ոչ մէկ նպատակ գոյութիւն ունի:

- Միջազգային կազմակերպութիւնները առաջարկած են Հայաստանի իշխանութիւններուն, **որպէսզի** հարցը ուսումնասիրեն («Ազդակ», 24-2-99):
- Նախագահի հրաժարականի հարցը կը դրուի այն պատճառով, **որպէսզի** անոր հեղինակութիւնը տկարանայ բանակցութիւններու ժամանակ (անդ):
- Կը պահանջուի հայերէն, **որպէսզի** կոռուղ մարտականները թողուն Վանը («Նոր կեանք», 16-5-13, էջ 31):
- Պետք է պարտադրեն ձեռնարկութիւններուն, **որպէսզի** վճարեն իրենց պարտքը (անդ)¹:

Այս օրինակներուն մէջ եւս նպատակի պարագայ ստորադաս նախադասութիւն գոյութիւն չունի, եւ բոլոր **որպէսզի**-ները պետք է դառնան **որ**:

Լեզուն ունի իր քմայքները, որոնք մեզի անըմբռնելի կը մնան յաճախ, եւ ահաւասիկ. մինչ **որ**-ի փոխարէն **որպէսզի** շաղկապի կիրարկութիւնը անընդունելի է՝ իմաստային թէ ոճական առումներով, աշխարհաբարը՝ արեւմտահայ թէ արեւելահայ, կը թոյլատրէ, որ **որպէսզի** շաղկապին փոխարէն կիրարկենք **որ** շաղկապը, երեւոյթ մը, որ թէեւ ժողովրդախօսակցական կը նկատուի եւ սակայն արդէն նուիրականացած է ու լայնօրէն մուտք գործած է գրական լեզուին մէջ եւս. օրինակ՝

- Աչքերս գոցեցի, **որ** բան մը չտեսնեմ:
- Իրողութիւնը քեզմէ ծածկեցինք, **որ** չնեղուիս:
- Ան այսպէս կը հաջէ, **որ** գողերը չմօտենան:
- Փոքրիկները դաշտ գացին, **որ** ծաղիկ հաւաքեն:
- Գէթ անձնուէր գուր չտուիր մարդերուն, **որ** անոնք հոն կծկուին, **որ** մարդկային սրտերուն մէջ գէթ անոնք խորշ մը գտնան քերմագին (Դ-Կ):

-Միայն աղօթք, աղաչանք,
Արտասուլախառն, հոգեբուխ աղօթք ունիմ քու առջիդ,
Միայն աղօթք, ո՛չ բողոք, **որ** շնորհես իրեն կեանք,
Որ առնէ կեանքն ալ իրմէ շնորհ ու փայլ ու ժպիտ (ՎԹ):
- Կը սպասեիք գոց դռներուն առջեւ եւ կ'աղօթեիք, **որ** անոնք բացուին (ԱԾ):
- Պապաս ճերմակ ու շաքարոտ կաթօներ կը ծախէր, **որ** տունը ընթրիքին կտոր մը սեւ հաց ունենայինք (Մ. Իշխան, «Հացի եւ լոյսի համար»):
- Առաւօտուն ու մը ականջս խաճնելու փորձեր կ'ըներ. երկարեցի ձեռքս, **որ** բռնեմ զինք (Արամ Հայկազ, «Չորս տարի...»):
- Տափան Մարգար գիտեր, թէ ականջներուն ո՞ր տեղը պէտք էր շփել, **որ** ցուլը գառնուկի պէս հանգստանար (Համաստեղ, «Տափան Մարգար»):
- Փաստաբանը իր յուշերը յանձնած է Ծառուկեանին, **որ** անոնք պատշաճ ձեւով մը հրատարակուին («Նայիրի», 28 մայիս 2013, էջ 11բ):

Որ-ը իբրեւ նպատակի շաղկապ յաճախ կը կրկնուի նախադասութեան համադաս անդամներուն հետ՝ ստանալով ոճական-սաստկական նշանակութիւն. օրինակ՝

- Իմ թիթեռ բալիկ, դու աշխարհ եկար,
Որ մանկութեանս կարօտանքն առնեմ:
Որ թիթեռներին, **որ** թռչնակներին,
Որ առուակներին իմ գիրկը կանչեմ (Յ. Շիրազ):

Վերոնշեալ բոլոր **որ**-երը ենթադրուած են **որպէսզի** ըլլայ, բայց ահա որքա՛ն պիտի կորսնցնէր լեզուն իր հեզասահութենէն ու հրապոյրէն, եթէ ծանրանիստ **որպէսզի**-ն բազմեր այդ **որ**-երուն տեղ: Եւ արդէն այս չէ՞ պատճառը, գեղագիտական այս թաքուն գործօնը, որ լռելեայն կը բանի լեզուներու մէջ եւ զանոնք կը կոկէ՝ ձերբազատելով զանոնք անելորդ զարդարանքներէ... հայերէնի պարագային՝ **որպէսզի**-ն վերածելով **որ**-ի:

Որպէսզի օտարաբանութիւն: Աշխարհաբարի մէջ շատ տարածուած է **որպէսզի** շաղկապը բովանդակող բարդ ստորադասական նախադասութեան տեսակ մը, որուն ստորադաս բաղադրիչը ոչ մէկ նպատակ կը բովանդակէ. օրինակ՝

- Ակնարկը շատ բացայայտ էր, **որպէսզի** ես չգուշակէի նպատակը:
- Հարուածը շատ ծանր էր, **որպէսզի** ան կարենար ներել քեզի:
- Փրկագինը այնքան մեծ չէր, **որպէսզի** չկարենային վճարել զայն:
- Ես կոյր չեմ, **որպէսզի** խոփ-խոշոր փոսը չտեսնեմ:
- Ան կեանքէն հրաժարած չէ, **որպէսզի** անզէն մենամարտի:
- Դուն այնքան անխիղճ չես, **որպէսզի** ուրանաս զաւակներդ:

Այս բարդ նախադասութիւններուն մէջ ոչ մէկ նպատակի պարագայ գոյութիւն ունի, եւ ասոնք ըմբռնելու համար՝ պայման է մտովի քննել **որպէսզի** կամ **որ** շաղկապը, ինչ որ ցոյց կու տայ անոնց աւելորդութիւնը, եւ զայն փոխարինել **եւ**, **ուրեմն**, **ուստի**, **հետեւաբար** կամ այլ շաղկապով, ապա փոխել կարգ մը բայերու առումը՝ դրականը դարձնել ժխտական, իսկ ժխտականը դարձնել դրական. ահաւասիկ.

- Ակնարկդ շատ բացայայտ էր, **ուստի** ես կը գուշակեի նպատակդ:
- Հարուածը շատ ծանր էր, **ուստի** ան չէր կրնար ներել քեզի:
- Փրկագինը այնքան ալ մեծ չէր, **եւ** կրնային վճարել զայն:
- Ես կոյր չեմ **եւ** խոփ-խոշոր ծառը կը տեսնեմ:
- Ան կեանքէն հրաժարած չէ, **հետեւաբար** անզէն չի մենամարտիր:
- Դուն զաւակներդ **ուրանալու չափ** անխիղճ չես:

Վերոնշեալ խորթ ու սխալ կառոյցները յաճախ կ'արտայայտուին պարզ նախադասութեամբ ալ, որուն մէջ **որպէսզի**-ին փոխարէն բնականաբար մուտք կը գործէ **համար** յետադրութիւնը, որ պարզ նախադասութեան մէջ իր կարգին նպատակի պարագայ կը կազմէ տրական հոլով անորոշ դերբայի մը հետ. ասոնք նմանապէս խորթ ու ոչ-հայեցի կառոյցներ են՝ հաւասարապէս վանելի.

օրինակ՝

- Ակնարկդ շատ բացայայտ էր՝ նպատակդ չգուշակելու **համար**:
- Հարուածը շատ ծանր էր՝ քեզի ներել կարենալու **համար**:
- Դուն այնքան հարուստ չես՝ այսքան շռայլ ծախսելու **համար**:
- Փրկագինը այնքան մեծ չէր՝ զայն վճարել չկարենալու **համար**:

Նաեւ՝

- Պատառը շատ մեծ էր դիւրին **կլլելու համար**:
(Պատառը շատ մեծ էր, եւ կարելի չէր դիւրին կլլել զայն)
- Օդը շատ ճնշիչ է ազատ **շրջագայելու համար**:
(Օդը շատ ճնշիչ է, եւ կարելի չէ ազատ շրջագայիլ)
- Մրցակցութիւնը շատ սուր է **յաջողելու համար**:
(Մրցակցութիւնը շատ սուր է, եւ դժուար է յաջողիլ):
- Ձուրը շատ պղտոր է ազատօրէն **որսալու համար**:
(Ձուրը շատ պղտոր է, եւ դժուար է ազատօրէն որսալ):

Այս վերջիններուն շատ կը մօտենան հետեւեալ օտարաբանութիւնները, որոնք նմանապէս նպատակի պարագայի խաբկանքը կու տան **համար** յետադրութեամբ՝ ընդհանրապէս ժխտական դերբայով մը.

- Անոնք հեռացան բոյնեն՝ երբեք չվերադառնալու **համար**:
- Հոյակապ կոթողը քայքայուեցաւ՝ այլեւս չվերականգնելու **համար**:
- Այնպէս ալ գժտուեցան՝ բնաւ չհաշտուելու **համար**:
- Նպաստը օրակարգէ հանեցին՝ ընդմիշտ մոռնալու **համար** զայն:
- Այդ ափերը ինկան՝ այնտեղ ալ կնքելու **համար** իրենց մահկանացուն:
- Այդ հսկան տապալեցաւ՝ ա՛լ չվերականգնելու **համար**:

Կարելի՞ է պատկերացնել հսկայ մը, որ կը տապալի՝ ա՛լ չվերականգնելու նպատակով...:

Ասոնք խորքին մէջ համադասական կառոյցներ են եւ իբր այդպիսին ալ պէտք է ձեւաւորուին, որպէսզի հայեցի նկարագիր ստանան. այսպէս՝

- Անոնք հեռացան բոյնեն ու **երբեք չվերադարձան**:
- Հոյակապ կոթողը քայքայուեցաւ ու **այլեւս չվերականգնեցաւ**:
- Այնպէս ալ գժտուեցան ու **բնաւ չհաշտուեցան**:
- Նպաստը օրակարգէ հանեցին եւ **ընդմիշտ մոռցան զայն**:
- Այդ ափերը ինկան եւ այնտեղ ալ **կնքեցին իրենց մահկանացուն**:
- Այդ հսկան տապալեցաւ ու **ա՛լ չվերականգնեցաւ**:

Պարզ է. ան չվերականգնեցաւ, որովհետեւ չէր կրնար...

Այս խորթ ոճը, որ բոլորովին բացակայ է գրաբարի մէջ, գրեթէ հաւասար յաճախականութեամբ գոյութիւն ունի արեւելահայերէնի թէ արեւմտահայերէնի մէջ: Արեւելահայ կարգ մը լեզուաբաններ կը համարին, թէ ռուսերէնի ճամբով ան թափանցած է արեւելահայերէնի մէջ, այլ խօսքով՝ ռուսաբանութիւն մըն է ան¹: Մեր տեսակետը այն է, որ ան մաքուր ֆրանսաբանութիւն է: Պէտք չէ մոռնալ, որ Պետրոս Մեծը շատ լայն բացաւ իր արքունիքին դռները ֆրանսերէնի առջեւ, իսկ իրմէ ետք Կատարինէն Նուիրականացուց ֆրանսերէնի տիրապետութիւնը իր շրջապատին մէջ՝ այն աստիճան, որ ռուս ազնուականութիւնը ամօթ կը սեպեր ռուսերէն խօսիլ եւ որդեգրած էր ֆրանսերէնը: Այս պայմաններուն մէջ մեծաթիւ ֆրանսաբանութիւններ հեզասահ թափանցեցին ռուսերէնի մէջ, որոնցմէ մէկն ալ վերոնշեալն է: Գալով արեւմտահայերէնին՝ գաղտնիք մը չէ, թէ ան ալ իր կարգին ուղիղ գծով որքան խոր ազդուած է ֆրանսերէնէն եւ իւրացուցած է անկէ ոճեր ու ասոյթներ, որոնցմէ մէկն ալ նոյն վերոնշեալն է:

1. Տեսնել Գ. Գարեգինեան, Աշուած աշխատութիւն, §§142, 143:

Պէտք չկայ ըսելու, թէ Էապէս խորթ ոճ մըն է այս մեր լեզուին համար, եւ եթէ կարելի չըլլայ բոլորովին հրաժարիլ անկէ (եւ ինչո՞ւ ոչ), ապա յանձնարարելի է, որքան կարելի է, սահմանափակել անոր կիրարկութիւնը եւ նախընտրել հայեցի պարզ ու վճիտ տարբերակները, ինչպէս անոնք տրուեցան վերը՝ իւրաքանչիւր աղաւաղեալ կիրարկութեան զուգահեռ կամ փոխարէն:

Սխալ մտածողության ու արտայայտության, այլև զառաժուժի մնայուն աղբիւր են հետեւեալ կառոյցները իրենց կարգին.

- **Այնքան մը** գոհացուցին մեզ, **որպէսզի** դժգոհելու տեղիք չմնայ:
- **Այնչափ** պիտի ստանաք, **որպէսզի** ա՛լ անօթի չմնաք բնաւ:
- **Այնպէս մը** ծանրաբեռնեցի զինք, **որպէսզի** առիթ չունենայ ձանձրանալու:
- **Այն** դիտաւորութեամբ պայթարեցանք, **որպէսզի** տիրանանք մեր տարրական իրաւունքներուն:

Բերուած ստորադաս նախադասութիւնները էապէս խաբուսիկ են եւ նպատակի պարագայի տպաւորութիւն կը ձգեն անվարժ խօսողին ու գրողին վրայ. ասոնցմէ առաջին երկուքը պարզապէս չափի պարագաներ են, երրորդը ձեւի պարագայ, իսկ վերջինը՝ որոշիչ երկրորդական նախադասութիւն: Բոլորն ալ պետք է իրենց **որպէսզի** շաղկապը փոխարինեն **որ** շաղկապով՝ **այնքան մը... որ, այնչափ... որ, այնպէս մը... որ, այն... որ:**

*** Արդիւնքով կամ որպէս արդիւնք:** «Չայերէնում այսօր տարածուած որոշ արտայայտութիւններ ու բառեր առանց այլեւայլութեան պետք է արգելել, քանի որ դրանք կա՛մ մակարոյժ են, կա՛մ սխալ իմաստներով են գործածուում: Ժամանակակից **հայերէնն ապականոդ** բառերից մէկը “արդիւնքով”-ն է, որը ռուսերէնի մեքենայական կապկում է եւ ոչ մի առնչութիւն չունի մեր լեզուամտածողութեան հետ: Այդ բառի փոխարէն պետք է գրել “հետեւանքով”, “շնորհիւ”, “պատճառով” եւ այլն: Ըստ որում եթէ ռուսերէնում որակական տարբերութիւն չի դրուում՝ այդ արդիւնքը դրական է, թէ բացասական, հայերէնում շատ որոշակի անջրպետ կայ՝ արդիւնքն արգասիքն է, դրական իմաստ ունի, իսկ հետեւանքը՝ բացասական: “Արդիւնքով”-ից պարզապէս պետք է հրաժարուել, դա հայերէն չէ» (Յրաչուհի Փալանդուզեան, հայրենի հրապարակագիր): Ռուսերէնէն դէպի արեւելահայերէն, իսկ այս վերջինէն ալ դէպի արեւմտահայերէն իր ընթացքին մէջ՝ այս բառը արեւմտահայերէնի պարագային **արդիւնքով** կամ իբրեւ **արդիւնք տարագին** մէջ այնպէս մը հաստատուած է հիմա, որ այլեւս յիշող չէ մնացած մեր ոսկեհատիկ ու միւռնաբոյր **շնորհիւ, հետեւանքով, պատճառով, ներգործութեամբ, բերումով** յետադրութիւնները եւ կապական բառերը: Ահաւոր բան է «լեզուական կապկում» ըսուածը, եւ սա իսկական կապկում մըն է, ստրկացում մը՝ իր բոլոր ապաշնորհ երեսակներով: Կարելի է միայն զարմանալ, թէ մեր գրողները, մասնաւորաբար հրապարակագիրները, ինչպե՞ս կրնային այսքան դիւրին իյնալ նման ծուղակի մը մէջ, եւ այս՝ սփիւռքի ամբողջ տարածքին անխտիր: Եւ ահա անոնք փաստօրէն... ինչպէ՞ են: Ստորեւ օրինակներ՝ համապատասխան փոխարկումներով, որոնք ցոյց կու տան, թէ որքան խոր թափանցած է լեզուական այս աղէտը մեր լեզուական բարբերուն մէջ.

- Նախագիծը մերժեց՝ պատճառաբանելով, թե անոր **իբրեւ արդիւնք** պիտի մեծնայ ստուերային տնտեսութիւնը:

Թե անոր **հետեւանքով** պիտի մեծնայ ստուերային տնտեսութիւնը:

- Ներքին նախարարի միջամտութեան **արդիւնքով** մեզ ազատ արձակեցին:

Ներքին նախարարի միջամտութեան **շնորհիւ** մեզ ազատ արձակեցին:

- Օդանաւին տակ բացուեցաւ ծակ մը, որուն **իբրեւ արդիւնք** խախտեցաւ անոր հաւասարակշռութիւնը:

Օդանաւին տակ բացուեցաւ ծակ մը, որուն **հետեւանքով** խախտեցաւ...:

- Այս որոշումը տրուած էր հայ եւ թուրք կազմակերպութիւններու միացեալ ջանքերուն **իբրեւ արդիւնք**:

Միացեալ ջանքերուն **շնորհիւ**...: Կամ պարզապէս՝ **Միացեալ ջանքերով**:

- Աստղանաւորդները պիտի յաջողին թարմ բանջարեղէն ուտել՝ **իբրեւ արդիւնք** իրենց փոքրիկ «բանջարանոցին»:

Շնորհիւ իրենց փոքրիկ «բանջարանոցին»:

- Կը նախատեսուի մէկ ամիսէն իրականացնել առաջին մրցումը, աստոր **իբրեւ արդիւնք**՝ երեք ընկերութիւններ արդէն մտան շուկայ:

Որուն **շնորհիւ** երեք ընկերութիւններ արդէն մտան շուկայ...:

- Բարեսիրական կեդրոնի մը մօտ պայթումի մը **իբրեւ արդիւնք** զոհուեցաւ չորս հոգի:

Պայթումի մը **հետեւանքով** զոհուեցաւ չորս չոգի:

- Քուէարկութեան **իբրեւ արդիւնք** Ֆրենսիս Ռիքարտօ հաստատուած է այդ պաշտօնին վրայ:

Քուէարկութեան **շնորհիւ** Ֆրենսիս...:

- Վեց մայիսին տեղի ունեցած ընտրութիւններուն **իբրեւ արդիւնք** ձեւաւորուեցաւ նոր խորհրդարան մը:

Ընտրութիւններուն **շնորհիւ** ձեւաւորուեցաւ նոր խորհրդարան մը:

- Եւրոպական ներդրումներու **արդիւնքում** Արցախում կը կառուցուի անասնապահական համալիր (Արցախ. am):

Ներդրումներու **շնորհիւ**...:

Շնորհիւ՝ եթէ երեւոյթը դրական կը գնահատուի: Այլապէս **հետեւանքով**՝ եթէ ան բացասական կը գնահատուի:

- Կատարուած է յատուկ գործողութիւն մը, որուն **իբրեւ արդիւնք** հինգ հազար մարդ ձերբակալուեցաւ:

Որուն **շնորհիւ** ձերբակալուեցաւ հինգ հազար մարդ:

- **Մարտ մեկի արդիւնքով** է, որ այս վարչակարգը կը գոյատեւէ:

Մարտ մեկի **շնորհիւ** է, որ այս վարչակարգը կը գոյատեւէ:

Իսկ եթէ այդ գոյատեւումը բացասական է, ապա՝ **հետեւանքով**:

- Գործողութեան **իբրեւ հետեւանք** գերի բռնուած են թշնամի խումբի բոլոր անդամները («Ազդակ», 14 յուլիս 2014):

Գործողութեան **հետեւանքով**...:

Վերջին օրինակին մէջ գործողութիւնը գնահատուած է թշնամիին տեսանկիւնէն, ուրկէ դիտուած՝ ան իրապէս բացասական է:

- Միտքերու շփոթին **իբրեւ հետեւանք** դեմքիս վրայ անմեղ զարմանք մըն ալ բռնեց («Յորիզոն գրական», 6 յունիս 2013):

իբրեւ-ը աւելորդ է, **հետեւանքով** կը բաւէ:

Նաեւ եզակի գոհար մը. «Եւ ահա այդ իրականութեան **իբրեւ արդիւնք** եւ **շնորհիւ** կարելի եղաւ դատը շահիլ» («Նայիրի», 28 մայիս 2013, էջ 6ա): Այստեղ կը գտնենք թաքուն կրկնաբանութիւն մըն ալ. աւելորդ է **իբրեւ արդիւնք**-ը, իսկ ամբողջ նախադասութիւնը պէտք է ըլլայ. «Ահա այդ իրականութեան **շնորհիւ** կարելի եղաւ դատը շահիլ»:

Եւ որովհետեւ ամեն չարիք հակամետ է աճելու եւ ուռճանալու, կը գտնենք «արդիւնքի մէջ» կապակցութիւնը եւս՝ իբրեւ մեկուսի օրինակ, որ կրնայ սակայն դիւրաւ տարածուիլ. «Չօրամիաւորումը բազմաթիւ սխրանքներ գործած է նաեւ 1826–1828 թուականներու ռուս-պարսկական պատերազմի ընթացքին, որու **արդիւնքին մէջ** Արեւելեան Հայաստանը միացաւ քրիստոնեայ ռուսական կայսրութեան» (Անի Թորանեան, «Արարատ», էջ 257):

Դժուար չէ անդրադառնալ, թէ ասոնք հայերէնի ոգին բոլորովին ներհակ ու խորթ կառոյցներ են, որոնց ծագումը նմանապէս կը վերագրուի ռուսերէնին, որմէ՝ անցումը արեւելահայերէնին, հուսկ ապա արեւմտահայերէնին: Պէտք է այս ալ ըսել, որ մեզ շրջապատող հիմնական լեզուներէն ֆրանսերէնը, անգլերէնն ու արաբերէնը իրենց կարգին նման կառոյցներու մէջ կը մուծեն **արդիւնք** բառը, եւ ասոնք նպաստաւոր գետին մը ստեղծեր էին արդէն **արդիւնք**-ի ընկալումին առջեւ. արեւելահայերէնը լրումին հասցուց այդ գործընթացը:

Հետեւեալը կը գլէ-կ'անցնի ամեն երեւակայութիւն. «Յարձակումը միջադէպի **իբրեւ արդիւնք** չէ, այլ ուղղակի կատարուած հրահրում է». բոլորովին աւելորդ է **իբրեւ** յետադրութիւնը, իսկ **արդիւնք**-ն ալ պէտք է

դառնայ **հետեւանք**. ուրեմն՝ «Յարձակումը միջադեպի մը **հետեւանքը** չէ, այլ ուղղակի կատարուած հրահրում է»։ հաւանաբար պէտք է փոխել **հրահրում** բառն ալ ու դնել **գրգռութիւն**։ Իսկ հետեւեալին մէջ աւելորդ է **արդիւնք**-ը. «Յակագդեցութիւնը պէտք է ահաբեկչական կեդրոններու **չեզոքացման արդիւնքով** աւարտի»։ ինչ որ տարրական հայերէնով կու տայ. «Յակագդեցութիւնը պէտք է աւարտի ահաբեկչական կեդրոններու **չեզոքացումով**», ուր պէտք չկայ ո՛չ **արդիւնք**-ին, ո՛չ ալ զայն փոխարինող այլ բառի։ Նոյնպէս ալ՝ «Նախագահին պաշտօնազրկումը ժողովուրդին կամքին **իբրեւ արդիւնք** տեղի չունեցաւ»։ որ իր կարգին պէտք է պարզ ու մեկին տայ՝ «Նախագահին պաշտօնազրկումը ժողովուրդին **կամքով** տեղի չունեցաւ»։ աւելի սաստկական ոճով կարելի է ըսել՝ «Նախագահին պաշտօնազրկումը ժողովուրդին **կամքովը չէ, որ** տեղի ունեցաւ»։

Նկատելի է, որ երբ կ'ակնարկուի դրական երեւոյթի, կը կիրարկուի **շնորհիւ** նախադրութիւնը, իսկ երբ կ'ակնարկուի բացասական երեւոյթի, ապա կը կիրարկուի **հետեւանքով** յետադրութիւնը։ Ասոնց ծիրէն ներս կը մտնեն երկու ուրիշ հոմանիշ յետադրութիւններ՝ **պատճառով եւ բերումով**։

Ասոնցմէ առաջինը աւելի կը յարի **հետեւանքով**-ին. նոյնն են օրինակ՝

- Կարկուտի **հետեւանքով** բուսականութիւնը փճացաւ։
- Կարկուտի **պատճառով** բուսականութիւնը փճացաւ։

Իսկ **բերումով**-ը աւելի չեզոք իմաստ մը ունի, կը նշէ թե՛ դրական, թե՛ բացասական իրողութիւններ.

- Ջանասիրութեանը **բերումով** գնահատուեցաւ մեծաւորներէն։
- Ծուլութեանը **բերումով** թերացաւ պարտականութեան մէջ։

Գծով եւ կապակցութեամբ։ Լեզուական աղետ մըն ալ այս երկուքն են, որոնք իբրեւ յետադրութիւն՝ ահա վերջին մեկ-երկու տասնամեակներուն ուղիղ գծով արեւելահայերէնի ճամբով թափանցեցին մեր բարբառէն ներս եւ ամեն օր քիչ մը աւելի տեղ կը շահին՝ քիչ մը աւելի բթացնելով միտքերն ու ճաշակները։ Ոմանք ուղղակի սիրահարած են անոր՝ այն յատուկ սիրով, որ կը յարուցէ լեզուական սխալը։

Ահա նմուշներ՝

- Շրջանառութեան պիտի դրուի օրէնքի նախագիծ մը փոխադրամիջոցներու **գծով**։

Պարզ է, որ **գծով**-ը այս կիրարկութեամբ կը փոխարինէ **անչլութեամբ** կամ **մասին** յետադրութիւնները, որոնց երկուքին ալ ծագումնաբանութիւնն ու կապային իմաստը լեզուաբանօրէն ըմբռնելի ու բացատրելի է. թե՛ **մասին**-ը, թե՛ **անչլութեամբ**-ը ինչ-որ վերաբերում ցոյց կու տան, եւ իրօք ալ կ'ակնարկուի՝ **փոխադրամիջոցներու վերաբերեալ** կամ **վերաբերող** նախագիծի մը. սակայն հայեցի մտածողութեամբ՝ ո՛չ

ըմբռնելի, ո՛չ ալ բացատրելի է **գծով**-ին սոյն կիրարկութեան յատկացումը կամ անով փոխարինումը, որովհետեւ հայեցի լեզուամտածողութեան ծնունդ չէ ան, պարզապէս ռուսերէնէ ներածուած ու պատուաստուած է, իսկ մենք այսքան դիւրահաճօրէն կը փաթթենք զայն արեւմտահայերէնի վիզի: Իսկ հոն, ուր չենք ըսեր **գծով**, ապա շատ հեշտութեամբ կ'ըսենք **կապակցութեամբ`** նոյն իմաստով ու կիրարկութեամբ: Երկրորդ է, որ այս վերջինը իր իմաստով որոշ չափով կը մօտենայ մեր բնիկ յետադրութիւններուն, այսուհանդերձ ծանծաղ է ու ապաշնորհ, եւ որեւէ պատճառ չունիսք զայն որդեգրելու:

Այլ օրինակներ`

- Անոնք զարմանք յայտնեցին այդ որոշումի ուշացման **գծով**:

Ուշացման **առնչութեամբ**:

- Կոկորդիլոս բռնելը կը կարօտի որոշ փորձառութեան եւ այս **գծով** հմտութեան:

Այս օրինակին մէջ **գծով** պարզապէս անելորդ է ու պետք է ջնջուի` **որոշ փորձառութեան եւ հմտութեան**:

- Անոր համակիրները խաղաղ ցոյց մը կազմակերպեցին` պահանջելով Ապրոյի դէպքերուն **գծով** արգելափակեալներու ազատ արձակումը:

Գծով-ը պետք է փոխարինուի **պատճառով** յետադրութեամբ:

- Չօրավարին պաշտօնավարութեան **գծով** նախարարաց խորհուրդի նիստը չէ գումարուած:

Այսինքն` **առնչուող, վերաբերող, յատկացուելիք** եւ այլն:

- Նախարարը նշեց, որ այս **գծով** պրպտումներ կը կատարուին:

Այս **ուղղութեամբ, այս մասին**:

- Դիւանագետը Թեհրան ժամանած է պատանդներու **հարցին գծով**:

- Իրան պիտի չուզէր միջնորդութիւն կատարել պատանդներու **հարցին գծով**:

- Վիշինեւսքի Թեհրան ժամանած էր երկու պատանդներու **հարցին գծով**:

Այս երեք կիրարկութիւնները կը պատկանին նոյն գրիչին` նոյն յօդուածին մէջ. նկատելի է **գծով**-ին տիրակալութիւնը յօդուածագիրին մտածողութեան վրայ հոն, ուր կարելի էր պարզապէս ըսել **հարցով`** փոխանակ **հարցին գծով**-ի:

Փոխանցել: Լեզուական իսկական համաճարակ մըն է այս բառը, որ կ'արիւնաքամէ արեւմտահայերէնը համասփիւռքեան առումով. ան յաջողած է մեր լեզուէն ջոկել ու դուրս մղել այնքան տարրական ու

տոհմիկ բառեր, ինչպես՝ **ազդարարել, արտասանել, աւանդել, բաշխել, դաւանիլ, զեկուցել, ընծայել, ընծայաբերել, ըսել, իմացնել, իմաց տալ, խոստովանիլ, ծանուցել, ծանօթացնել, կապել, հաղորդել, հայթայթել, հատուցել, հրամցնել, մատակարարել, մատնանշել, մատնել, մուծել, յայտարարել, յայտնել, յանձնել, յիշեցնել, յղել, ներկայացնել, ներշնչել, նուիրել, շնորհել, ուղղել, ուսուցել, պատմել, պարգեւել, պարգել, տալ, տեղեկացնել, ցուցաբերել, քարոզել** եւ շատ ուրիշներ: Արդի լրագրողը այլեւս գրեթէ չի գործածեր բերուած բառերը, այլ բոլորին փոխարէն ունի մէկ ու միասնական **փոխանցել**-ը: Լրագրողէն ազդուած են լրագիր կարդացողներն ու գրողները,-- ու այսպէս շարունակ:

Արդի արեւմտահայուն համար կաթողիկոսը իր պատգամը այլեւս **չի յղեր** կամ **չ'ուղղեր**, այլ **կը փոխանցէ**. կարծես կաթողիկոսը մէկէ մը կամ տեղէ մը ստացած ըլլայ այդ պատգամը ու հիմա զայն «**փոխանցուցանել**» հաւատացեալներուն: Նախագահը **կը փոխանցէ** բացման խօսքը, սգաւորները **կը փոխանցեն** իրենց ցաւակցութիւնները, տնօրէնը վկայեալներուն **կը փոխանցէ** իր մաղթանքները, հարսնետւորները նորապսակներուն **կը փոխանցեն** իրենց խնդակցութիւնը, մեծարգոյ հիւրը տանտիրոջ **կը փոխանցէ** իր հրաժեշտը, տանտէրն ալ հիւրին **կը փոխանցէ** իր ողջերթը, քարտուղարուհին ձեզ տնօրէնին չի ներկայացներ, այլ **կը փոխանցէ**, հեռախօսավարուհին ձեզ այսինչին չի կապեր, նմանապէս... **կը փոխանցէ**, քաղաքացին իր խնդրանքը **կը փոխանցէ** մարզպետին, «Ն. Աղբալեան քաղցրահունչ “բարի լոյս մը” **կը փոխանցեր** դասարանին» («Ազդակ», 3-11-14): Թղթակից մը չէ վարանած մինչեւ իսկ գրելու, թէ «Կաղանդ պապան ուրախութիւն փոխանցեց փոքրիկներուն»: Արդի արեւմտահայուն միտքը այնքան կլանուած է այս բացուցիչ բառով, որ ան չի վարանիր նոյնիսկ գրելու. «Չգացումներ կը փոխանցէ...» (Ժ. Դանիւլեան, «Ազդակ», 14-6-2016),-- մինչդէռ այսպէս գրողը տարրական ճիգով մը պիտի անդրադառնար, որ զգացումը չի կրնար փոխանցուիլ, ան պատրաստի ապրանք մը չէ, որ առնես ու մէկուն սեփականութիւնը դարձնես. զգացումը հոգեբնախօսական ինչ-որ բոլորովին ներքին գործառոյթով մը յառաջացած եւ էապէս ենթակայական ապրում մըն է: Եւ կամ «Անոր յայտարարութիւնները դիւանագիտական արուեստի տիրացած գործիչի տպաւորութիւն եւ համոզում կը փոխանցեն» («Ազդակ», 25-7-2016): «Այս տեղաշարժը յատուկ դէպի բեկում տանող որեւէ հունաւորում չի փոխանցեր» (անդ),-- թէ ինչպէ՞ս կարելի է փոխանցել **տպաւորութիւնը, համոզումը, հունաւորումը**... ասոնք լեզուական առեղծուածներ են:

Այլ խօսքով՝ արդի արեւմտահայուն հաղորդակցական շղթայի բոլոր մակարդակներուն վրայ ներկայ է այս չարաշուք մակաբոյծը, որ տեղի տալու ու նահանջելու ոչ մէկ նշան ցոյց կու տայ. հակառակը շատ աւելի ճիշտ է: Պատկերը նոյնն է արեւելախայ իրականութեան մէջ եւս. արդէն մերը արծագանգ մըն է միայն, հլու կապկում մը:

Ծանոթ.– Ձայնասփիռն էն քաղուած բարացուցական Նորագոյն օրինակ մըն ալ. «Արտաքին Նախարարութեան **փոխանցումով**՝ Նալպանտեան այսօր Լիբանան կը ժամանէ»,– սա մեր առջեւ կը բանայ բաւական վարդագոյն հորիզոններ, ուր **փոխանցում** բայանունը կը կիրարկուի **ըստ** Նախարարութեան փոխարէն:

Հետեւեալ օրինակը կը գլէ-կ’անցնի ամեն երեւակայութիւն. «Իր հետ բերած փայտէ սնտուկը զաւակէ-զաւակ ձեռք **փոխանցեց**» («Պայթար», թիւ 117, էջ 5),– ուր ան կիրարկուած է **փոխեց** բայի փոխարէն:

Մենք ունինք **անցընել** եւ **փոխանցել** բայերը, որոնցմէ առաջինը կը Նշանակէ ձեռքին կամ անոր անմիջական հասողութեան մէջ գտնուող բան մը բռնել եւ տալ ուրիշի մը. իսկ **փոխանցել** կը Նշանակէ մէկէն ստացուած կամ ստացուող, առնուած կամ առնուող բան մը տալ ուրիշի մը. օրինակ՝ սեղանին վրայ՝ իմ ձեռքիս տակ կամ հասողութեանս մէջ գտնուող աղամանը կը բռնեմ ու կու տամ աջիս կամ ձախիս զայն խնդրողին. աղամանը **կ’անցընեմ**. անշուշտ ոչինչ կ’արգիլէ, որ ըսեի՝ **կու տամ**: Հիմա ենթադրենք, որ այդ աղամանը իմ հասողութենէս հեռու է. կը խնդրեմ յարմար դիրքի վրայ Նստած սեղանակիցէ մը, որ զայն ինծի **անցընէ**, իսկ ես ալ իմ կարգիս զայն **կը փոխանցեմ** զայն ինձմէ խնդրողի մը. այլ խօսքով՝ փոխանցելը ստանալով տալն է, ստացուածը **անցընելն է**: **Ուսուցիչը իր սրբագրած շարադրութիւնները կը յանձնէ, կը վերադարձնէ** աշակերտներուն, **չի փոխանցեր** զանոնք: Նամակաբաշխը Նամակը **կը յանձնէ** հասցէատիրոջ, **չի փոխանցեր** զայն: Պատարագիչ քահանան, սրբազանը կամ կաթողիկոսը **կու տայ** կամ **կը յղէ** իր քարոզը, երբեմն ալ՝ պատգամը, սակայն **չի փոխանցեր** զայն, ինչպէս հիմա սովորութիւն է եղած ըսել ու գրել. վերջին հաշուով քարոզիչ հայրը իր մտովի շարադրածը հաղորդեց հաւատացեալներուն եւ զայն ասկէ-անկէ առնելով չէ որ քարոզեց: Երեսփոխանութեան թեկնածու մը երկու խօսք կը կմկմայ կամ կ’արտասանէ հանրութեան առջեւ, եւ ահա համակիր լրագրողին մեկնաբանութիւնը՝ «Ընկերը իր **պատգամը փոխանցեց** հայրենակիցներուն»: Կամ հոն, ուր դասախօսը յաւուր պատշաճի խօսք կ’առնէ, այս մէկն ալ զայն **փոխանցած** կ’ըլլայ եւ այսպէս շարունակ: Իսկ եթէ խօսողը կուսակցապետ մըն է, կամ երեսփոխան մը, կամ Նախարար մը... շատ աւելի կը շողշողայ փոխանցումը իր բոլոր Նրբութիւններով հոն, ուր ոչ մէկ փոխանցում կայ, այլ սովորական **արտասանութիւն** մը: Ու տակաւին կը փոխանցեն՝ փոխանակ **ասմունքելու**, կը փոխանցեն՝ փոխանակ **երգելու** կամ **կատարելու**, **պահանջ մը կը փոխանցեն** փոխանակ **ներկայացնելու** եւ այլն:

Փոխանցումի տիպար օրինակ մըն է **լեզուն**. մեզմէ իւրաքանչիւրը կամ իւրաքանչիւր սերունդը կը ստանայ **լեզուն** իր Նախորդներէն եւ զայն կը փոխանցէ իր յաջորդներուն: Այսպէս է Նաեւ **ժառանգականութիւնը**, յատկապէս բնախօսական, որ ստացական է եւ փոխանցելի (եթէ անշուշտ ստացողը ամեն բան անձնասիրաբար չմսխէ), **վարակիչ հիւանդութիւնը**, որ Նախ կը ստանանք կրողէ մը, ապա եւ կը փոխանցենք զայն

ուրիշներուն: Փոխանցում կը կատարէ սուրհանդակը, որ հրամանատարի մը, կամ նախարարի մը, կամ թագաւորի մը, կամ որեւէ մեծաւորի նամակը (թէկուզ բանաւոր պատգամ մը) կը հասցնէ իր հասցեատիրոջ՝ այլ բանակայինի մը, նախարարի մը, թագաւորի մը կամ ուրիշին:

Շնդունիլ: Քիչ մը նախորդին ուղիներով հասած եւ հիմա հեզասահօրէն ու համարձակօրէն տուն-տեղ դարձած է այս բայը եւս՝ նախ «**որոշում ընդունիլ**» բառակապակցութեան մէջ, ապա հետզհետէ ընդարձակելով իր տիրոյթը, ինչպէս՝ **յայտարարութիւն ընդունիլ, օրէնք ընդունիլ** եւ այլն: Քանի մը տասնամեակ առաջ ոչ ոք աչքերուն պիտի հաւատար, թէ արեւմտահայ մամուլը կրնար դնել սապիսի գայթակղեցուցիչ խորագիր մը. «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետութեան ազգային ժողովը ցեղասպանութեան 100-ամեակին առիթով **յայտարարութիւն ընդունեց...**» («Ազդակ», 21-4-15) կամ այսինչ երկրի «խորհրդարանը **բանաձեւ** ընդունեց» («Ազդակ», 22-4-15): Կարելի է միայն ապշիլ այս նորագոյացութեան կեղծ ու խորթ կենսունակութեան, որ արեւելահայերէնի մէջ ամբօրէն հաստատուելէ ետք՝ հիմա արդէն վարակած է արեւմտահայ մամուլը, եթէ գոնէ մնայ միայն այնտեղ եւ չթափանցէ գրական հայերէնի բոլոր ոլորտները եւս:

Մինչեւ անյիշելի ժամանակներ մեր երկու բարբառները հաւասարապէս կ'ըսէին՝ **որոշում կայացնել, որոշում տալ**, կամ թէկուզ՝ **որոշում մը իւրացնել, որդեգրել, վաւերացնել**: Եւ իշտ ուրկէ՞ բուսաւ այս «**որոշում ընդունիլ**» եապէս սխալ յղացուած հասկացութիւնը՝ յայտնի չէ, քանի որ մենք կ'ընդունինք բան մը, որ մերը չէ եւ կ'առաջարկուի կամ կը տրուի մեզի **դուրսէն**՝ ուրիշի կողմէ: Արդ, **որոշում**-ը այդպիսին չէ. ան մեր խոր մտածողութենէն, մեր մտքի վերլուծական գործընթացէն, մեր եութեան խորքերէն յառաջացած անխառն դատողութիւն մը, տեսակէտ մը, վճիռ մըն է, որ բոլորովին ենթակայական է: Այդպիսին չէ **յայտարարութիւն**-ը եւս, որ անյիշելի ժամանակներէ ի վեր, նախ՝ **կը շարադրուի, կը բանաձեւուի, կը խմբագրուի, ապա՝ կը կատարուի, կը տրուի, կը հրապարակուի** եւ այլն, բայց **ընդունուի**՞....:

«Վրաստանի խորհրդարանը միաձայնութեամբ ընդունեց նոր օրէնք մը», – բայց խորհրդարանը օրէնք ընդունող կողմ չէ, այն ալ միաձայնութեամբ, այլ իբրեւ օրէնսդիր իշխանութիւն՝ օրէնքին ծնունդ տուողն է, մշակողը, նոյնինքն գայն դնողն է, հաստատողն է, քուէարկողն է, պարտադրողն է:

Խոնարհել: Չես գիտեր ո՞ր լեզուի ազդեցութեամբ՝ ան տուն-տեղ եղաւ արեւելահայերէնի մէջ եւ շատ շուտով ալ որդեգրուեցաւ մերոնց կողմէ. փոխարինած է կամ կը միտի փոխարինել **նուիրել, զետեղել** բայերը **ծաղիկ** կամ **ծածկեփուսջ նուիրել, զետեղել** բառակապակցութեանց մէջ:

Յամար: Հայերէնը այս յետադրութիւնը ի վաղուց անտի կը կիրարկէ՝ դնելով գայն մասնաւորաբար անորոշ դերբայի, բայց նաեւ գոյականի տրականին վրայ՝ արտայայտելու համար գործողութեան մը **նպատակը**.

օրինակ՝

- Մարդ արարածը կը չարչարուի՝ հացը **շահելու համար**:

Ի՞նչ նպատակով կը չարչարուի,– հացը **շահելու համար**:

- Գրասենեակդ հանդիպեցայ՝ հետդ **խօսելու համար**:

Ի՞նչ նպատակով հանդիպեցայ,– հետդ **խօսելու համար**:

- Կանուխ ճամբայ ինկան՝ շուտ **հասնելու համար**:

Ի՞նչ նպատակով կանուխ ճամբայ ինկան,– շուտ **հասնելու համար**:

- Եկած եմ այդ չփակուած **հաշիւին համար**:

Ի՞նչ նպատակով եկած եմ,– **հաշիւին համար**:

Նպատակի իմաստը այնքան նուիրական է **համար** կապին մէջ, որ հայեցի մտածողութիւնը կ'արգիլէ մեզի ուրիշ որեւէ այլ ուղղութեամբ զառածիլ: Եւ այս կիրարկութիւնը, ինչպէս ըսինք, հասարակաց էր մեր երկու բարբառներուն հաւասարապէս: Բայց ահա ականատես կ'ըլլանք, արեւելահայերու կողմէ, լեզուական ահաւոր մոլորանքի մը, որ է նոյն կիրարկութեան **պատճառի** իմաստի յատկացումը եւս. օրինակ՝

- Այնտեղ վագրին մեղադրում էին՝ այծերն **սաստկացնելու համար**:

Ոչ թէ ի՞նչ նպատակով կը մեղադրէին, այլ՝ ի՞նչ **պատճառով**:

- Թուրքիան պետք է պատասխան տայ՝ շարունակ **խաբելու համար**:

Ոչ թէ ի՞նչ նպատակով պատասխան տայ, այլ ի՞նչ **պատճառով**:

- Նորիկ Պետրոսեանը ներողութիւն է ինդրել Պարոյր Յայրիկեանին **վիրաւորելու համար**:

Ոչ թէ ի՞նչ նպատակով է ինդրել, այլ ի՞նչ **պատճառով**:

- [Երգեց նաեւ] Երեւանի հռչակաւոր ծաղիկ ծախողը, որ Ուղղիչ տուն էր ընկել մէկին **դանակով վիրաւորելու համար** (Ե. Չարենց, «Երեւանի ուղղիչ տնից»):

Ինչպէս հաստատելի է, նպատակի իմաստ չունին այս կառոյցները, եւ բոլորն ալ օժտուած են պատճառի իմաստով: Այս այսպէս ըլլալով՝ հարց է, թէ արեւելահայը ինչպէ՞ս կրնայ նմանները իբրեւ պատճառի պարագայ ընկալել ու չչփոթել զանոնք նպատակի պարագայով: Կամ թէ ինչպէ՞ս կը կողմնորոշուի արեւելահայը՝ զանազանելու համար նպատակն ու պատճառը: Օրինակ՝ ի՞նչ մեկնաբանութիւն տանք հետեւեալներուն.

- Անոնք զիրար կ'ամբաստանեն՝ եկամուտը **խլրացնելու համար**:

- Թուրքիա պիտի պատասխան տայ՝ հայերը **խաբելու համար**:

- Որսորդը կածանէն դուրս եկաւ՝ վարազը **տեսնելու համար**:

- Իսահակեանին բերել էին Չայաստան լրտեսական գործունեութիւն **ծաւալելու համար**:

Որսորդը կածանէն դուրս եկաւ՝ վարազը տեսնելու **նպատակով** (որպէսզի որսայ զայն), թէ՞ վարազը տեսած ըլլալուն **պատճառով** (վախնալով անոր գրոհէն): Արեւելահայը ինչպէ՞ս կը յաւակնի զանազանել ու փարատել լեզուական այս ու նման շփոթները: Կամ թէ՛ Իսահակեանը Չայաստան բերած էին որովհետեւ ան լրտեսական գործունեութի՞ւն ծաւալած էր սփիւռքի մէջ, թէ՞ անկէ լրտեսական գործունեութիւն կ'ակնկալէին Չայաստանի մէջ:

Բերուած նախադասութիւններուն չորսն ալ՝ արեւելահայ լեզուամտածողութեամբ երկդիմի են, քանի ասոնց դերբայական դարձուածները կրնան մեկնաբանուիլ թէ՛ իբրեւ նպատակի, թէ՛ իբրեւ պատճառի պարագայ: Արդ, ըլլալիք բա՞ն է, որ լեզուն հանդուրժէ չզանազանել նպատակն ու պատճառը: Սակայն այս երկդիմութիւնը արուեստականօրէն պատուաստուած է հայերէնի ուսերուն՝ չենք գիտեր ի՞նչ ճամբով, քանի պատմականօրէն գոյութիւն չունէր ան այնքան ատեն, որ **համար**-ը կրողն էր մէկ եւ միակի իմաստի, որ է գործողութեան **նպատակը**:

Ահա այս երկդիմութիւնն է, որ հիմա հանդարտ, բայց ամրաբայլ կը սողոսկի արեւմտահայերէնի դարպասէն ներս, որովհետեւ շատ տկարացած է այդ դարպասին պահպանութիւնը:

Օրինակներ՝

- Անգարայի քաղաքապետը հայերը մեղադրած է անկարգութիւններ **հրահրելու համար** («Ազդակ», 17-9-14):

Չարցում՝ ա) քաղաքապետը անկարգութիւններ հրահրելու նպատակով մեղադրած է հայերը, թէ՞ բ) ան հայերը մեղադրած է, որովհետեւ անկարգութիւններ հրահրած են անոնք:

- Ընդունելութեան ընթացքին մրցանակ պիտի շնորհուի Մերձաւոր Արեւելքի հիմնադրամին՝ վերահաս ոչնչացումէ հարիւր հազարաւոր հայեր **փրկելու համար** (անդ):

- Փութին պետական մրցանակ շնորհեց Սիմոնեանին մշակութային մեծ ներդրում **ունենալու համար** (Մամուլ):

- Ալիւշի կուսակիցը Ագրայեճանի ընդդիմութեան հանրահաւաքը **կազմակերպելու համար** կը մեղադրէ հայերը (Մամուլ):

Ասոնք արեւմտահայ մտածողութեան արդիւնք չեն. արեւմտահայը այսպէս չի մտածեր, սակայն ան կրնայ այսպիսիները արեւելահայ մամուլէն փոխադրել ու լեցնել իր սեփական թերթի սիւնակները: Եւ

1. Հետեւեալը արդէն փոխադրում չէ, այլ սեփական՝ աղաւաղուած մտածողութեան հետեւանք. «Սպաները ամբաստանուած են վարկաբեկիչ տեղեկութիւններ **հրապարակելու համար**» («Ազդակ», 20-5-15). Ինչպէս նկատելի է, լեզուական պատուաստը գերազանցօրէն կայացած է:

Ինչո՞ւ չէ, նաեւ կամաց-կամաց...կապկել այդ ոճը եւ օր մըն ալ իւրացնել¹ զայն, ինչպէս իւրացուցած է արեւելահայ մամուլը, ուր այս երեւոյթը գոյութիւն չունէր քանի մը տասնամեակ առաջ: Վարագ Առաքելեանի «Հայերէնի շարահիւսութիւն» կոթողական աշխատութեան մէջ (1958) «համար» յետադրութեան նման կիրարկութիւն չէ վերագրուած: Չայն չունին նաեւ Գիտութիւններու ակադեմիայի «Հայոց լեզու»-ի գ. հատորը՝ «Շարահիւսութիւն» (1976), ինչպէս նաեւ այլազան դասագիրքեր, որոնք լոյս տեսած են ակելի ուշ:

Արդ, ինչպէ՞ս կրնար յառաջացած ըլլալ նման կիրարկութիւն մը ու անոր հետեւող լեզուական շփոթը:

Համար յետադրութիւնը ունի կիրառական ուրիշ ոլորտ մը, որ յատուկ է միայն արեւմտահայերէնին. սա այն պարագան է, երբ յետադրութեան ինդիք անորոշ դերբայը կ'օժտուի դիմորոշ յօդով մը. օրինակ՝

- Ես պատժուցայ **ուշանալուս համար**:
- Դուն պատժուեցար զինք **ցաւցնելուդ համար**:
- Ան պատժուեցաւ դրամը **մսխելուն համար**:

Ծանօթ.– Ասոնց համապատասխանող յոգնակի թիւերը կու տան՝ **ուշանալնուս համար, ուշանալնուդ համար, ուշանալնուն համար**:

Ամեն արեւմտահայու համար ասոնք կ'արտայայտեն մէկ ու միասնական շատ պայծառ միտքեր, բոլորն ալ **պատճառի իմաստով**: Սա այնքան բացայայտ է, որ բերուած երեք օրինակներուն մէջ ալ կարելի է **համար**-ը փոխարինել **պատճառով** յետադրութեամբ. օրինակ՝ «Ես պատժուեցայ **ուշանալուս պատճառով**»,– եւ այսպէս ալ միւսները: Արդ, արեւելահայերէնը չունի այս յատկութիւնը, այսինքն՝ չի կրնար անորոշ դերբայը օժտել դիմորոշ յօդով. մեր բերած օրինակներէն ոչ մէկը կարելի է տառացի արեւելահայերէնի վերածել, այս պատճառով ալ նման կառոյցներու մէջ արեւելահայը անորոշ դերբայը կը գործածէ առանց դիմորոշ յօդի, իսկ այսպիսի գործածութեամբ՝ **համար + անորոշ դերբայ**, կարելի է ստանալ միայն նպատակի իմաստը՝ «Ակնոցս դրի լաւ տեսնելու համար» (ի՞նչ նպատակով):

Բաղդատել հետեւեալները՝

- Ան ուշացաւ գործը **հետապնդելու համար** (ի՞նչ նպատակով):
- Ան ուշացաւ գործը **հետապնդելուն համար** (ի՞նչ պատճառով):

Պարզ է. դիմորոշ յօդի բացակայութիւնը առաջին օրինակը կ'օժտէ նպատակի իմաստով, իսկ անոր ներկայութիւնը՝ երկրորդ նախադասութիւնը կ'օժտէ պատճառի իմաստով: Արեւելահայերէնը չի կրնար այս զանազանութիւնը արտայայտել. այս պատճառով ալ նպատակն ու պատճառը կը շփոթուին արեւելահայերէնի մէջ:

Նաեւ՝ «Այդ երկու անազանները... մեղադրոււմ էին իրար **դաւաճանելու համար**» (Ե. Չարենց, «Երեւանի ուղղիչ տնից»):

Չայերէնի այս կառոյցները կը յատկանշուին ուրիշ յատկութեամբ մը եւս. նման նախադասութեան մը դիմաւոր բայը եւ անորոշ դերբայը ենթադրուած են ունենալ նո՛յն ենթական. այսպէս՝ բերուած երեք օրինակներուն մէջ՝ ա) պատժուողը եւ ուշացողը եւ եմ, բ) պատժուողը եւ ցաւցնողը դուն ես, գ) պատժուողը եւ մսխողը ան է: Սա այնպիսի նուիրական յատկութիւն մըն է, որ խորապէս նստած է հայեցի մտածութեան մէջ, եւ հայը չի կրնար տարբեր մտածել ու ընկալել (աւելի մանրամասն տես **§346ա**):

Բայց ահա հայերէնի այս նուիրական յատկութիւնը եւս կ'ոտնակոխուի արդի արեւելահայերէնի մէջ՝ անկէ թափանցելով նաեւ արեւմտահայերէն. օրինակ՝ «Անգարայի քաղաքապետը հայերը մեղադրած է անկարգութիւններ հրահրելու համար»: Արդ, եթէ այս նախադասութիւնը կարդանք հայեցի մտածողութեամբ, ըստ որուն՝ դիմաւոր բայը եւ անորոշ դերբայը պէտք է ունենան նո՛յն ենթական, ապա ան պիտի նշանակէ՝ քաղաքապետը հայերը կը մեղադրէ անկարգութիւններ հրահրելու նպատակով, այլ խօսքով՝ քաղաքապետը նպատակ ունի անկարգութիւններ հրահրելու, – ինչ որ բոլորովին անհեթեթ «միտք» մըն է. հայերը մեղադրելով անկարգութի՞ւն կը հրահրուի, երկրորդ՝ ո՞ր յիմար քաղաքապետը կը ցանկայ, որ իր տիրոյթէն ներս անկարգութիւն հրահրուի:

Սակայն այս նախադասութիւնը բառացի ու հետեւակային փոխադրոււմ մըն է արեւելահայերէնէ, որուն հեղինակին մտքին մէջ դիմաւոր բայը եւ անորոշ դերբայը տարբեր ենթականեր ունին, ընդ որում՝ մեղադրողը քաղաքապետն է, հրահրողը հայերն են, – ինչ որ արդէն շեղում է հայեցի մտածողութենէ: Միւս կողմէ՝ անորոշ դերբայը իր **համար** յետադրութեամբ միասին ենթադրուած է արտայայտել պատճառի իմաստը, որ այդ անորոշ դերբայը առանց դիմորոշ յօդի չի կրնար ունենալ: Պարզ է, պէտք է ըլլայ՝ «Քաղաքապետը հայերը կը մեղադրէ՝ անկարգութիւններ **հրահրելուն համար**» (նախընտրաբար՝ **հրահրելուն պատճառով**):

Այս բոլորը յստակ ցոյց կու տան, թէ որքա՛ն անյարիր են վերոնշեալ կառոյցները նախ եւ առաջ հայերէնի ընդհանուր լեզուամտածողութեան ու յատկապէս արեւմտահայերէն մտածողութեան տեսակետէ:

Չարց: Այս եւս շատ չարչարուած ու չարաշահուած բառ մըն է, որ մասնաւորաբար հրապարակագրական լեզուի մէջ շատ յաճախ բոլորովին մակաբուծաբար աւելի կամ պակաս կը մտնէ քիչ մը ամեն տեղ, ըսենք՝ հոն, ուր բնաւ ալ «հարց գոյութիւն չունի» կամ թէ անփոխարինելի անհրաժեշտութիւն մը չէ ան. օրինակ՝

- Ահաբեկչութեան դեմ պայքարի **հարցին** շուրջ համաձայնելէ առաջ այլ օրակարգի պիտի չանցնինք:

Բայց ահաբեկչությունը **հարց** չէ, ընկերային չարիք մըն է. եւ ժողով մը միայն անոր դեմ պայքարի **միջոցներուն** շուրջ է, որ պիտի փորձեր համաձայնիլ՝ այլ օրակարգի անցնելէ առաջ: Ուրեմն՝ «Ահաբեկչութեան դեմ պայքարի միջոցներուն շուրջ համաձայնելէ առաջ...»:

- Բրիտանիա պիտի աջակցի Հայաստանին եւ Ազրայէճանին զսպուածութիւն ցուցաբերելու **հարցին** մէջ:

«Չսպուածութիւն ցուցաբերելը» **հարց** չէ. ըստ այնմ ալ՝ կ'աջակցին **ճիգին** մէջ, **փորձին** մէջ, **քայլերուն** մէջ, սակայն ոչ՝ **հարցին** մէջ:

- Յանձնախումբը ցեղապաշտութեան **հարցը** արծարծած է այլազան առիթներով:

- Նախարարը կարեւոր նկատեց մայրենի լեզուի երկու ճիւղերու պահպանման **հարցը**:

- Կիւլի իր աջակցութիւնը բերաւ Էրտողանի՝ ապրիլ 24-ի ուղերձին **հարցով**:

Կարելի է վերջին երեքէն ջնջել **հարց** բառը՝ առանց խաթարելու Նախադասութեանց իմաստը:

Նաեւ՝ «Հայաստանն ու սփիւռքը ողջախոհ մօտեցում չեն ցուցաբերեր այդ **հարցը** քաղաքական **հարց** չդարձնելու, զայն պատմաբաններուն ձգելու **հարցին** մէջ» («Ազդակ», 3-11-2014): Ուր կարելի էր վայելչօրէն ըսել. «Հայաստանն ու սփիւռքը ողջախոհ մօտեցում չեն ցուցաբերեր այդ **հարցը** չքաղաքականացնելու՝ ձգելով զայն պատմաբաններու հայեցողութեան»:

ՄԱԿԱԲՈՅԾ ՅԱՐԱԲԵՐԵԱԼՆԵՐ

§249. Արեւելահայերէնի մէջ աւեր կը գործէ աւելորդ ու անբովանդակ յարաբերեալի դրութիւն մը, որ ընդօրինակութիւն է ռուսերէնէ եւ որը վերջին տասնամեակներուն հետեւողականօրէն կ'արտածուի դեպի սփիւռք, իմա՝ դեպի արեւմտահայերէն: Անբովանդակ յարաբերեալի տիպար մըն է հետեւեալը՝ «Կ'ուզէի ըսել **այն**, թէ այսօր պիտի բացակայիմ հանդիպումէն»: Խնդրոյ առարկան **այն** դերանունն է, որ եկած բազմած է գլխաւոր նախադասութեան աւարտին՝ իբրեւ յարաբերեալ **թէ** շաղկապին, եւ... ոչ մէկ դերակատարութիւն ունի, բացի եղծելէ հայոց լեզուն եւ անտեղի ծանրաբեռնելէ մեր նախադասութիւնը: Այս **այն**-ին իմաստը ենթադրուած է լուսաբանել հետեւող ստորադաս նախադասութիւնը՝ «թէ այսօր պիտի բացակայիմ հանդիպումէն». ուրեմն ըսել ուզուածը այս վերջինն է: Հարց կը ծագի՝ ինչո՞ւ այս ըսելիքը ուղղակի ու հայեցի ոճով չըսել եւ դիմել ծեփծեփուն միջնորդութեանը **այն**-ին, որուն յաճախ կ'ընկերակցի այլ բառ մըն ալ: Արդարեւ, կարելի էր պարզ ու մեկին ըսել. «Կ'ուզէի ըսել, **թէ այսօր պիտի բացակայիմ հանդիպումէն**»:

- Հարցը **այն է**, թե ինչպե՛ս դուրս պիտի գանք այս անելէն:
 Հարց է, թե ինչպե՛ս դուրս պիտի գանք այս անելէն:
 Հարցը այս անելէն դուրս գալն է:
- Ձեր նպատակը **այն է**, որ ես հրաժարիմ պաշտօնէս:
 Ձեր նպատակն է, որ ես հրաժարիմ պաշտօնէս:
 Ձեր նպատակը իմ պաշտօնէ հրաժարումն է:
- Տկարութեան պատճառը **այն է**, որ երեք օրէ ի վեր անօթի է:
 Տկար է, որովհետեւ երեք օրէ ի վեր անօթի է:
 Տկարութեան պատճառը երեք օրուան անօթութիւնն է:
- Այս շփոթդ ցոյց կու տայ **այն**, որ դասդ չես սորված:
 Այս շփոթդ ցոյց կու տայ, որ դասդ չես սորված:
- Ցաւալին **այն է**, որ քեզ դատապարտեցին առանց մտիկ ընելու:
 Ցաւալի է, որ քեզ դատապարտեցին առանց մտիկ ընելու:
- Անոնք կեդրոնացած էին **անոր վրայ**, որ տապալէն Պաշար Ասատը:
 Անոնք կեդրոնացած էին Պաշար Ասատի տապալումին վրայ:
 Անոնք կը փորձէին ամեն գնով տապալել Պաշար Ասատը:
- Հրամանատարին որոշումը **այն է**, որ այս ամառ գրաւենք դիրքերը:
 Հրամանատարը որոշած է, որ այս ամառ գրաւենք դիրքերը:
 Հրամանատարին որոշումն է՝ ամառը գրաւել դիրքերը:
- Ուզում եմ խնդրել **այն**, ինչ որ մնում է դեռ քո վերջին ծառայի համար
 (Ռաբինդրանաթ Տագորի արեւելահայ թարգմանիչը՝ Համիկ Թումանեան):
 Կու գամ խնդրել, ինչ որ վերջին ձեր ծառային կ'իյնայ բաժին (սոյնը՝ Վահէ-
 Վահեանի թարգմանութեամբ):
- Կը վախնանք յատկապէս **այն բանէն**, որ ճամբորդութիւնը յետաձգուի:
 Կը վախնանք յատկապէս, որ ճամբորդութիւնը յետաձգուի:
 Կը վախնանք յատկապէս ճամբորդութեան յետաձգումէն:
- Ան ձերբակալուած է **այն բանէն ետք**, երբ Գերմանիա նոր ապացոյցներ
 ներկայացուցած է:
 Ան ձերբակալուած է, երբ Գերմանիա նոր ապացոյցներ...
- Այցելուները զարմացան **այն բանով**, որ երեխան չափահաս դարձած էր:
 Այցելուները զարմացան, որ երեխան չափահաս դարձած էր:
 Այցելուները զարմացան երեխայի չափահաս դառնալուն:
- Թուրքիոյ սպառնալիքները հնչեցին **այն բանէն յետոյ**, երբ խորհրդարանը
 ընդունեց բանաձեւը:
 Թուրքիոյ սպառնալիքները հնչեցին, երբ խորհրդարանը ընդունեց...:
 Թուրքիոյ սպառնալիքները հնչեցին բանաձեւի՝ խորհրդարանի կողմէ
 ընդունումէն ետք:

- Որոշումը տրուեցաւ **այն բանէն ետք**, երբ հրապարակուած էին ...:
Որոշումը տրուեցաւ, երբ հրապարակուած էին...:
- Պէտք է շեշտել **այն կէտին վրայ**, թէ վճարումը կանխիկ է:
Պէտք է շեշտել, որ վճարումը կանխիկ է:
- Չիս զոհեցին **այն բանին համար**, որ ազատօրէն կողոպտեն խանութը:
Չիս զոհեցին, որ(պէսզի) ազատօրէն կողոպտեն խանութը:
Չիս զոհեցին՝ խանութը ազատօրէն կողոպտելու համար:
- Մեղադրանք է առաջադրուել **այն բանի համար**, որ նա հարկադրել է Նոնային սուտ ցուցմունք տալ:
Մեղադրանք է առաջադրուել, թէ նա հարկադրել է Նոնային...:
- Վաղարշակ Նորենց զարմանում է **այն բանի համար**, թէ ինչու Կոստան Չարեանը չի սիրում թուրքերին (Եուրի Խաչատրեան, «Պարզ խօսքեր», էջ 254):
Վաղարշակ Նորենց զարմանում է, թէ ինչու...
- Կարգ մը թերթեր Երտողանը ամբաստանեցին **այն բանին մէջ**, որ անիշխանական վիճակ հրահրեց թուրքիոյ մէջ («Կամար», թիւ 27, էջ 112):
Կարգ մը թերթեր Երտողանը ամբաստանեցին, թէ անիշխանական...:
- Չինեալ դիմադրութեան **արդիւնքը եղաւ այն**, որ Միացեալ Նահանգներ արագացուց Իրաքէն իր ուժերու դուրսբերումը:
Չինեալ դիմադրութեան շնորհիւ՝ Միացեալ Նահանգներ արագացուց իր ուժերու դուրսբերումը Իրաքէն:
- Շատ տարածուած է **այն մասին** բառակապակցութիւնը այդ նոյն դիրքին վրայ. օրինակներ՝
- Կ'ուզեմ պատմել **այն մասին**, թէ ինչպէս ձիւնամրրիկի բռնուեցայ:
Կ'ուզեմ պատմել, թէ ինչպէս ձիւնամրրիկի բռնուեցայ:
- Դասախօսը զեկուցեց **այն մասին**, թէ ինչու շրջանը հայաթափեցաւ:
Դասախօսը զեկուցեց, թէ ինչու շրջանը հայաթափեցաւ:
- Ոստիկանը յայտնեց **այն մասին**, թէ ցուցարարները հեռացած են:
Ոստիկանը յայտնեց, թէ ցուցարարները հեռացած են:
- Վկայութիւն կայ **այն մասին**, թէ ապաստանած է Չմմառ:
Վկայութիւն կայ, թէ ապաստանած է Չմմառ...:
- Որեւէ փաստ չկայ **այն մասին**, թէ քիմիական զէնք գործածուած է:
Որեւէ փաստ չկայ, թէ քիմիական զէնք գործածուած է:
- Այն տարիներին ես յաճախ էի մտածում **այն մասին**, որ եղել է ժամանակ, երբ Ռուսաստանում շինարարական եւ ճարտարապետական աշխատանք

են կատարել նաեւ հայերը (Չօրի Բալայեան, «Ազգ», 12-10-13):
Այն տարիներին ես յաճախ մտածում էի, որ եղել է ժամանակ...:

- Այս ջղաձիգ քայլերը վկայում են **այն մասին**, որ վարչակարգը զգում էր իր մօտալուտ վախճանը (մամուլ):

Այս ջղաձիգ քայլերը վկայում են, որ վարչակարգը զգում էր...:

- Երաշխիք ստացանք **այն մասին**, որ հացը ապահովուած է:
Երաշխիք ստացանք, որ հացը ապահովուած է:

- Անոնք վստահութիւն յայտնած են **այն մասին**, որ Սուրիա պիտի շարունակէ մնալ համակեցութեան օրինակ մը:

Անոնք վստահութիւն յայտնած են, որ Սուրիա պիտի մնայ...:

- Անոնք կը բանտարկուին պարզապէս **անոր համար**, որ անոնք Սուրիոյ մէջ անիրաւութեան դէմ ճիհատի կը մասնակցին:

Անոնք կը բանտարկուին, պարզապէս **որովհետեւ** Սուրիոյ մէջ անիրաւութեան դէմ ճիհատի կը մասնակցին:

- Չիս կը մեղադրեն **այն պատճառով**, որ ճշմարտութիւնը յայտնեցի:

Չիս կը մեղադրեն, **որովհետեւ** ճշմարտութիւնը յայտնեցի:

- Ձեզի ինչայեցին **այն նպատակով**, որ շահագործեն հետագային:

Ձեզի ինչայեցին, **որպէսզի** շահագործեն հետագային:

- Միքայէլեանին մեղադրել են **այն բանի համար**, որ նա ինքնագլուխ հրաժարուել է ներկայացնել կնիքը («Յետք.ամ»):

Միքայէլեանին մեղադրել են, որ նա ինքնագլուխ...:

- Ես զայրանում եմ **նրա համար**, որ ոչնչով չեմ կարողանում օգնել քեզ:

Ես զայրանում եմ, որ ոչնչով չեմ կարողանում...:

Վերջին օրինակները փոխարկեցինք՝ պարզապէս ջնջելով մակաբոյծ յարաբերեալը, սակայն պահելով բարդ նախադասութեան կառոյցը:

Կարելի է նոյն փոխարկումը կատարել՝ պարզացնելով բարդ նախադասութիւնը. օրինակ՝

- Պատմեցի **անոնց մասին**, որոնք ծառայած էին ինծի հետ:

Պատմեցի ինծի հետ ծառայողներուն մասին:

- Մտածե՛ **այն մասին**, թէ ի՞նչ պիտի ըսես տեսուչին:

Մտածէ տեսուչին ըսելիքիդ մասին:

Գլխաւորի մէջ **այն մասին** բառակապակցութիւնը ունեցող բարդ նախադասութեան ստորադաս բաղադրիչը (**ի՞նչ պիտի ըսես տեսուչին**)

վերաբերութեան անուղղակի խնդիր է: Մինչդեռ այդ նոյն բաղադրիչը, գրկուելով **այն մասին** բառակապակցութենէն, դարձած է ուղիղ խնդիր

երկրորդական նախադասութիւն, ինչ որ որեւէ անպատեհութիւն չի ներկայացնէր հաղորդակցական տեսակետէ¹:

1. Այսուհանդերձ **այն**-ին վերացումը հաւանաբար պետք չէ ծայրայեղութեան հասցնել. օրինակ՝ «Նրանց անհանգստութեան պատճառը **այն** է, որ համայնքների միացման դեպքում գիւղերն անտեսուելու են, հիմնական ներդրումները կ'արուեն համայնքի կեդրոնում» («Չետք.ամ», 22-4-15),– **այն** յարաբերելի վերացման պարագային այլեւս կարելի չ'ըլլար պահել բարդ նախադասութեան կառոյցը, ուստի պիտի ստիպուինք այս ծաւալուն կառոյցը վերածել պարզ նախադասութեան մը, որ ոճականօրէն շատ խոցելի ու ապաշնորհ պիտի դառնայ. ահա այս եւ նման կացութիւններէ խուսափելու համար՝ նախընտրելի է պահել **այն** յարաբերելով: Նաեւ՝ «Չատուածի կարեւորութիւնը **այն** է, որ ապացուցում է գիրքի գոյութիւնը»,– շատ տափակ պիտի ըլլար ըսել՝ «Չատուածի կարեւորութիւնը՝ գիրքի գոյութեան ապացոյցն է»: Ինչպէս կը տեսնենք, ասոնք բռնագբօսիկ կառոյցներ են: Բաղդատել նաեւ՝ «Ես տեսայ, որ ան խոյացաւ ընկերոջը վրայ» եւ «Ես **այն** տեսայ, որ ան խոյացաւ ընկերոջը վրայ»,– ասոնցմէ առաջինը պարզ տեղեկագրում մըն է, մինչ երկրորդը ակելի կը սեւեռէ տեսածը, կը շեշտէ ուրիշ բան տեսած չըլլալը եւ ունի ոճաբանական արժէք: Ուրեմն ինչպէս միշտ, այս պարագային եւս պետք է հետամուտ ըլլալ ոսկի միջինին, որուն ձեռնհասութեամբ հասած է հետեւեալ օրինակը. «Պոլսոյ ողբերգութիւնը զարհուրելի է անով, որ ան հնձեց հայ ղեկավարները, հայ մտաւորականները» (ՊԲ, էջ 94):

Բաղդատել նաեւ հետեւեալներուն ոճական տարբերութիւնները.

- Այս զանցառութեան հետեւանքը եղաւ **այն**, որ տուժեցինք բոլորս:
- Այս զանցառութեան հետեւանքով էր, որ տուժեցինք բոլորս:
- Այս զանցառութեան հետեւանքով տուժեցինք բոլորս:
- Այս զանցառութեան հետեւանքը եղաւ բոլորիս տոյժը:
- Այս զանցառութիւնը պատճառեց բոլորիս տոյժը:

ՍԱԿԱԲՈՅԾ ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ

«Ազերպայճանի տնտեսական անկումը սկսած է արդէն **եւ** որուն պիտի հետեւին քաղաքական եւ ընկերային անկումներ» («Նոր Յառաջ», 12-5-169):

Խնդրոյ առարկան այստեղ **եւ** համադասական միաւորիչ շաղկապի անտեղի ներկայութիւնն է: Այս շաղկապը կը կիրարկուի հոն միայն, ուր կապակցելի են երկու համադասութիւններ, որ կը նշանակէ նոյն պաշտօնը ունեցող բաղադրիչներ՝ բառեր կամ նախադասութիւններ: Արդ, բերուած օրինակը բարդ ստորադասական նախադասութիւն մըն է, որ կը բաղկանայ մէկ գլխաւոր ու մէկ երկրորդական բաղադրիչներէ, այլ խօսքով՝ ոչ մէկ համադասութիւն կայ այստեղ, հետեւաբար **եւ** շաղկապը կիրարկելու ոչ մէկ տեղիք կայ: Ուրեմն կը վերաշարադրենք օրինակը. «Սկսած է արդէն Ազերպայճանի տնտեսական **անկումը**, որուն պիտի հետեւին քաղաքական եւ ընկերային անկումները»:

Նոյնպիսի սխալ կառոյցներ են.

- Վանի կուսակալը հաղորդագրութիւն մը պատրաստեր է **եւ** որուն մէջ նշանակուած է, թէ հայերը խիստ անդորր կեանք մը ունին Վանի մէջ» (Քասիմ, «Օրուան մտածումներ», էջ 449):

- Ճառագայթի մը պես վառ թիթեռնիկ մըն էր, **եւ** որ կը թափահարէր (ՇՇ, «Առաւօտեան շեփոր»):
- Մեծապէս ողջունելի գաղափար մը իրականութիւն կը դառնայ, **եւ** որուն համար շնորհաւորելի են թէ՛...թէ՛... (Լ. Շառոյեան, «Դեգերումներ...», Էջ 131):
- Անոնք կրակած են իրենց վերջին փամփուշտներն ալ **եւ** որոնց փոխարէն չեն ստացած նորերը:
- Ճակատագիրը զիրենք հիմա բերած էր Լոս Անճելոս **եւ** որոնք մաս կը կազմէին հայ եկեղեցւոյ համայնքին («Նայիրի», 15-3-83, Էջ 8գ):
- Այս յաղթանակը մեր անդուլ ճիգերուն արդիւնքն է **եւ** որուն համար ոչինչ կը պարտինք ուրիշներուն:
- Ան խժռեց ամբողջ աւարը **եւ** որմէ ոչ մէկ բաժին հանեց զինակիցին:
- Մոռցան անոր բոլոր յանցանքները **եւ** որոնց յաճախակի կրկնութիւնը սովորական դարձաւ հետագային:

Այս տիպի կառոյցները շատ ընթացիկ են ֆրանսերէնի մէջ՝ հակառակ ֆրանսացի ոճաբաններու յամառ պայքարներուն: Բացառուած չէ, որ արեւմտահայերէնը ազդուած ըլլայ ֆրանսերէնէն, որուն շատ մօտ եղած է պատմականօրէն. սակայն միւս կողմէ՝ չենք կրնար անտեսել նաեւ նման աւելորդաբանութեան մը գոյառումը նոյնիսկ հայերէնի մէջ եւս՝ անկախ արտաքին ազդեցութենէ. վերջին հաշուով կան սխալներ, որոնք համամարդկային են:

Այսպիսիներուն վերաշարադրումը կրնայ տեղի ունենալ երկու ճամբով.

ա) Պարզապէս ջնջելով **եւ** շաղկապը, որով կ'ունենանք բարդ ստորադասական նախադասութիւն մը՝ որոշիչ ստորադասով: Այս պարագային կրնայ անհրաժեշտ ըլլալ խաղալ յարաբերեալի շարադասութեամբ:

բ) Ջնջելով **որ** յարաբերական դերանունը եւ զայն փոխարինելով նոյն հոլովը կրող անձնական դերանունով, որով կ'ունենանք համադասական բարդ նախադասութիւն մը:

***Ան խժռեց ամբողջ **աւարը, որմէ** ոչ մէկ բաժին հանեց զինակիցին:
 Ան խժռեց ամբողջ **աւարը եւ անկէ** ոչ մէկ բաժին հանեց զինակիցին:

***Մոռցան անոր բոլոր **յանցանքները, որոնց** յաճախակի կրկնութիւնը սովորական դարձաւ հետագային:

Մոռցան անոր բոլոր **յանցանքները, եւ անոնց** յաճախակի կրկնութիւնը սովորական դարձաւ հետագային:

Վերջիններէն բոլորովին տարբեր է հետեւեալ կառոյցը, որ նմանութեան միայն ձեւական եզրեր կը ներկայացնէ եւ ուր ոչ մէկ աւելորդաբանութիւն կայ.

***Ան լաւ կը ճանչնայ բնակիչներու հոգերն ու հարցերը, գիտէ նաեւ անոնց լուծման ուղիները **Եւ,- որ ամենակարելորն է,-** պատրաստ է զանոնք լուծելու:

Ան լաւ կը ճանչնայ բնակիչներու հոգերն ու հարցերը, գիտէ նաեւ անոնց լուծման ուղիները **Եւ, որ** ամենակարելորն է, պատրաստ է զանոնք լուծելու:

Աս կառոյցը պէտք է ըմբռնել հետեւեալ շարադասութեամբ. «Ան լաւ կը ճանչնայ բնակիչներու հոգերն ու հարցերը, գիտէ նաեւ անոնց լուծման ուղիները **Եւ** պատրաստ է զանոնք լուծելու, **(հնչ) որ ամենակարելորն է»:** Ուրեմն բնագրին մէջ տեղի ունեցածը հայերէնի համար ոչ-սովորական՝ որոշիչ նախադասութեան շարադասական յառաջածգումն է, որ կատարուած է ոճական նպատակով: Անշուշտ այսպիսի կառոյցը գրողական որոշ հմտութիւն կը պահանջէ կիրարկողէն:

Ծանօթ.- (հնչ) որ ամենակարելորն է՝ ունի յաւելական-միջանկեալ խօսքի արժէք, այդ միջանկեալութիւնը բնագրին մէջ նշանակուած է զոյգ տրոհումներով. բանաւոր խօսքի մէջ ան պէտք է արտասանուի միջանկեալ խօսքի յատուկ անկեալ հնչերանգով:

ՇԱՂԿԱՊԱԿԱՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

§250. Արդի հայերենի զոյգ բարբառներուն մէջ **հակառակ** եւ **առանց`** երկուքն ալ նախադրութիւն են, ինչպէս տեսանք «**Խնդիր եւ ինդրառութիւն**» (**§182**) գլուխին մէջ: Բայց ահա` յատկապէս ֆրանսերէնի ազդեցութեամբ` արեւմտահայերս սկսած ենք ասոնք գործածել նաեւ իբրեւ ստորադասական շաղկապ` **որ** թարմատարի կցումով:

Օրինակ`

- Ընկեր Սարսափունի **հակառակ որ** անկողինի մէջ չէր կարող շարժիլ... հիացումով վեր ցատկեց պառկած տեղէն (ԵՕ, «Ընկեր Փանջունի ի Վասպուրական», նամակ ԺԱ.):
- Հանդիպումը տեղի չունեցաւ, **հակառակ որ** գրեթէ բնաւ չհեռացայ մայրաքաղաքէն (հայր Յարութիւն Պզտիկեան):
- **Հակառակ անոր**, որ իր գործերը գերիրապաշտական բնոյթ ունին, ան իր արուեստը կը նկատէ իրապաշտական (դոկտ. Մովսէս Յերկելեան):
- Նոյնիսկ ինծի հետ չէր խօսեր, **հակառակ որ** մտերիմներ էինք (ԱԾ):
- Եւ քերթուածները, որոնց մէն մի բառին ու վանկին Վրայ ես սիրտ հատցուցի, գուցէ անկիւն մը պառկին, **Առանց որ** մէկը դնէ իրենց բուն շեշտն անոնց վրայ (ՎԹ):
- Խօսակցութիւնը ականջիս կը հնչէր փսփսուքի նման, **առանց որ** կարենամ հետեւիլ բառերու իմաստին (Շ. Շահնուր, «Բաց տոմարը», էջ 28):
- Պատմութիւնը գրի առնուած է, **առանց որ** մէկը անդրադառնայ տնտեսութեան («Մարմարա», 7-9-13):
- Օսմանեան տնտեսութեան պատմութիւնը գրի առնուած է, **առանց որ** մէկը անդրադառնայ ոչ-իսլամներու տնտեսութեան («Ազդակ», 17-9-13):
- Համբուրուեցանք` **առանց որ** կարենայի ճանչնալ զինքը (ՌՍ, «Զմեռնելու համար»):
- Ծծեց իմ աչքերուս ամբողջ ուշադրութիւնը, **առանց որ** ինք անգամ մը իմ կողմն նայէր (ՌՍ, «Ծարաւ մարդը»):
- Երկու դէմքերը իրարու դարձան, **առանց որ** մէկը միւսէն տեղեկութիւն ունենայ (ՇՇ, «Նահանջը...»):
- Իշխանն ու ընկերները կը սպանեն ճաշած պահուն, **առանց որ** ժամանակ ունենան զէնքի դիմելու (Արմենակ Եկարեան, «Յուշեր»):
- Ժողովուրդը կը պատրաստուէր ձգելու իր հայրենիքը, **առանց որ** մարդ մտածէր իր պաշտպանութեան մասին (անդ):

Ասոնք ֆրանսերէնի *malgré que* եւ *sans que* շաղկապներն են, եւ ի զուր չէ որ շատ աւելի յաճախական են ֆրանսական թեքում ունեցող գրողներու

գրիչին տակ: Թեև հիմա կ'երեւին քիչ մը բոլորին քով:

Ասոնք այնքան խոր արմատացած են սփիւռքահայ լեզուական բարբերու մէջ, որ դժուար թէ կարենանք պայթարիլ անոնց կիրարկութեան դէմ, մանաւանդ որ հայերէն բացարձակ համարժեքները չունինք: Գոհանանք թելադրելով, որ գոնէ խուսափինք **անոր**-ին ներկայութենէն ասոնցմէ առաջինին մէջ եւ պարզ ու մեկին ըսենք **հակառակ որ`** դուրս ձգելով **անոր**-ը:

Ծանօթ.– Այսուհանդերձ յիշեալ ստորադաս նախադասութիւնները կարելի է փոխարինել բոլորովին հայեցի դերբայական դարձուածներով. ստորեւ վերջին իննը.

- առանց երբեք իրենց բուն շեշտն ստանալու:
- առանց բառերու իմաստին հետեւիլ կարենալու:
- առանց անդրադառնալու տնտեսութեան:
- առանց անդրադառնալու ոչ-իսլամներու տնտեսութեան:
- առանց զինքը ճանչնալ կարենալու:
- առանց անգամ մը իմ կողմն նայելու:
- առանց մէկը միւսէն տեղեկութիւն ունենալու:
- առանց ժամանակ ունենալու, որ զէնքի դիմեն:
- առանց մտածելու իր պաշտպանութեան մասին:

Որոշ յաճախականութեամբ կ'օգտագործուին նաեւ **բացի եթէ** կամ **բայց եթէ** կապական բառերը, որոնք, ճիշտ է, գրաբարեան վերապրուկներ են, բայց եւ այնպէս խորթ են աշխարհաբարին. օրինակ`

- Որոշած եմ ճամբորդել, **բացի եթէ** առողջական արգելք մը յառաջանայ:
- Կը մերժեմ իսլամ մանուկները, **բացի եթէ** իրենց հայրերուն կողմէ կամովին լքուած են (Յ. Չոլաքեան, Քարէն Եփփէ, «Յայ գողգոթային...»):
- Ուրիշ բան չգտաւ, **բայց եթէ** զգուշութեան խորհուրդներ տալ մեզի:
- Կրօնապաշտամունքային ժամանակն ոչ այլ ինչ հասուցած է մեզ... **բայց եթէ** զպատմութիւն վարուց Մաշտոցի (Նորայր Բիւզանդացի):
- Իրեն ուրիշ բան չէր պակսեր, **բայց եթէ** անելի բարձր կարգի դաստիարակ մը («Բազմավէպ», 1912, յունուար, էջ 42բ):
- Ուրիշ տպաւորութիւններ չի բերեր իրեն հետ... **բայց եթէ** ազգականներու զգուանքներ (անդ, 43ա):
- Ա՛լ ընելու ուրիշ բան չունէր, **բայց եթէ** մեռնիլ, ու մեռաւ (ԱԱ, էջ 110):
- Նաւարեան ուրիշ բան չունէր ընելիք, **բայց եթէ** ամեն կապ խզել իրենց հետ (անդ, էջ 141):
- Այս կարգի յայտնութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մի բնական յատկութիւն (Մ. Աբեղեան, ՅՅԳՊ.2, էջ 54):

Ծանօթ.– Յատկանշական է, որ **բացի եթե**-ի շաղկապական կիրարկության բոլոր օրինակներն ալ հայթայթուած են Վենետիկի միտիթարեաններու կողմէ. հաւանաբար գրաբարին հետ իրենց ունեցած մտերմութեան հետեւանքն է այս:

Այս ոճին կենսունակութիւնը հետեւանք է, հաւանաբար, ոչ այնքան անոր գրաբարեան ծագումին, որքան ֆրանսերէնի համապատասխան շաղկապին՝ **sauf si**, որ ունի շատ բարձր յաճախականութիւն մը: Սա տարբերութեամբ, որ այս վերջինը ֆրանսերէնի մէջ ունի միայն շաղկապական կիրարկութիւն, մինչ **բացի եթե**-ին հայերէնի մէջ փորձուած է տալ հաւասարապէս շաղկապական ու կապական գործառոյթներ: Այս պատճէնումներուն կապական կիրարկութիւնը կարելի է կատարելապէս փոխարինել աշխարհաբարեան **բացի** կապով ալ:

Խորթ են հայեցի մտածողութեան համար 2. Եսայեանի հետեւեալ կառոյցները.

- Ինքզինքս կը զգայի յոգնած, **ինչպէս եթե** հիւանդութենէ մը դուրս ելած ըլլայի (2Ե, «Դուրեանի շիրիմը»):

Ինքզինքս կը զգայի յոգնած, **կարծես** հիւանդութենէ մը դուրս ելած ըլլայի:

- Մռայլ եւ տխուր կ'աշխատեր, **ինչպէս եթե** քէն ըրած ըլլար տնեցիներուն (2Ե, «Տունը»):

Մռայլ եւ թոյլ կ'աշխատեր, **կարծես** քէն ըրած ըլլար...:

- Կը վարուէր, **ինչպէս եթե** անյատակ գանձ մը ունենար իր տրամադրութեան տակ (2Ե, «Սիլիհտարի պարտեզները»):

Կը վարուէր այնպէս մը, որ **կարծես** անյատակ գանձ մը ունենար...:

Ասոնք տիպական օտարաբանութիւններ են՝ պատճէնուած ըլլալով ֆրանսերէնի **comme si** եւ անգլերէն **as if** շաղկապներուն վրայ, որոնց հայեցի համարժեքները չեն պակսիր:

Բանաւոր արեւմտահայերէնի մէջ բաւական յաճախական է **առաջ որ** փոխառութիւնը եւս՝ իբրեւ ժամանակային ստորադասական շաղկապ. օրինակ՝

- Բողբոջները փճացան, **առաջ որ** ծաղկէին:

- Պէտք է տունը գտնուիս, **առաջ որ** հայրդ վերադառնայ:

- Այս պարտքը պէտք է վճարուի, **առաջ որ** քննութիւնները սկսին:

- Փութացին ցորենը կամսել, **առաջ որ** անձրեւները տեղան:

Հայրենի մամուլին մէջ կը հանդիպինք **նախքան որ**-ին եւս. օրինակ՝ «Աղբբեջանը անդամագրուեց այդ կառոյցին, **նախքան որ** տարին աւարտեր» («Ազգ», 12-6-2015):

Ասոնք կապկումն են մասնաւորաբար ֆրանսերէնի **avant que** բառին, որ միայն շաղկապ է: Բայց մեր շրջապատին մեջ ունինք անգլերէն **before** ու արաբերէն قبل բառերը, որոնք հաւասարապէս նախադրութիւն ու շաղկապ են. ահա այս տուեալները կը մղեն, որ արդի հայը, գոնէ ռամիկը, **առաջ** յետադրութիւնը ի՛ր կարգին կիրարկէ որպէս շաղկապ՝ անոր կցելով «որ» թարմատարը: Ուրեմն, առայժմ գրաւոր արեւմտահայերէնը զերծ կը մնայ այս ոճէն, գոնէ այնքան, որքան կրցած ենք հետեւիլ:

Բայց միայն օտարաբանութեամբ չեն բացատրուիր այս կիրարկութիւնները:

Եւ ճիշտ ա՛յս է մեր բարբառին աքիլլէսի կրունկը. աշխարհաբարը միշտ չունի՛ նոյն իմաստը արտայայտող շաղկապ մը, եւ որովհետեւ օտար լեզուները կը ճնշեն մեզ իրենց ամբողջ ծանրութեամբ, ստիպուած կը զգանք տալու լուծում մը, որ հայեցի չէ եւ խորթ է հայերէնին: Իսկ հոն, ուր ունինք հայեցի լուծումը, ապա միշտ ալ նոյն բանը չէ. օրինակ՝ կարելի է վերջին օրինակները վերաշարադրել՝ բարդ նախադասութիւնները վերածելով պարզի. այսպէս՝

- Բողբոջները փճացան ծաղկելէ առաջ:
Կամ՝ «**նախքան** ծաղկիլը», – նմանապէս միւսները...
- Պետք է տունը գտնուիս հօրդ վերադարձէն առաջ:
- Այս պարտքը պետք է վճարես քննութիւններէն առաջ:
- Փութացին ցորենը կամնել անձրեւներու տեղումէն առաջ:
Կամ պարզապէս՝ **անձրեւներէն առաջ**:
- Արբեջանը այդ կառոյցին անդամագրուեցաւ տարուան աւարտէն առաջ:
Ընդունինք, որ ասոնք բոլորովին նոյն բաները չեն:

ԿՐԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կը կոչուի նաեւ «յաւելաբանութիւն»:

§251. Կրկնաբանութիւնը ոճական մեծագոյն արատներէն մէկն է, եթէ ոչ անպայման գլխաւորը, որ շատ անհաճոյ տպաւորութիւն կը ձգէ մեզ ընկալողին վրայ եւ իսկոյն կ'արժեզրկէ մեր խօսքը՝ բանաւոր թէ գրաւոր, յատկապէս գրաւոր, քանի ան շատ աւելի ակնբախ ու դիւրին յայտնաբերելի է գրաւոր խօսքի մէջ. մինչ բանաւոր խօսքի ընթացքին ընդհանրապէս այնքան ալ ժամանակ չենք ունենար կանգ առնելու խօսքի որակին, ալ ո՛ր մնաց թէ կրկնաբանութեան վրայ՝ մեր թէ մեր խօսակիցին, որովհետեւ բանաւոր խօսքը կ'արտասանուի ու կ'անցնի: Թէեւ տարբեր է պարագան այն բանաւոր խօսքին, որ միակողմանի է. օրինակ՝ բանախօսութեան, դասախօսութեան, քարոզին, որոնց կ'ունկնդրենք միայն՝ առանց մասնակցելու խօսքին, հետեւաբար աւելի դիւրին կ'անդրադառնանք խօսքային թերացումներու:

§252. Կրկնաբանութիւնը կրնայ վերաբերիլ խօսքային ամեն բաղադրիչի՝ հնչիւնի, բառի, բառակապակցութեան, շարահիւսական կառոյցի եւ այլնի, որոնք խօսքը ընկալողին համար մտային անհաճոյ ու անկրելի բեռ մըն են, որուն ծանրութեան միայն խօսողը կամ գրողը ի՛նք չ'անդրադառնար, մանաւանդ առաջին նուազ. այլապէս շատ կը պատահի, որ շարադրենք մեր միտքերը եւ երկրորդ ընթերցումի մը առթիւ նկատենք անոր ակնբախ թերիւները, յատկապէս կրկնաբանութիւնները, որովհետեւ բաղադրած ոճաբանական այլ թերիւներու՝ կրկնաբանութիւնը յարաբերաբար դիւրին է նշմարել եւ մանաւանդ դիւրին է սրբագրել գայն. կարելի է ըսել, որ անսրբագրելի կրկնաբանութիւն գրեթէ չկայ:

Կրկնաբանութեան հիմնական պատճառը խօսքի մշակուածութեան ու մասնաւորաբար բառապաշարի պակասն է, որ մեր ոճը մէկ կողմէ դարձդարձիկ կ'ընէ, միւս կողմէ կը ստիպէ, որ կիրարկենք նոյն բառերը: Եթէ կրկնաբանութեան մէջ կարելոր տեղ մը կը գրաւէ անձնական ճաշակի պակասը, ապա միւս կողմէ՝ ան հետեւանք է նաեւ շատ պարզ պատճառի մը, որ է արագագրութիւնը: Հետեւաբար, եթէ ան յատուկ է մասնաւորաբար համբակ գրողին, որոշ չափով ալ բնական չարիք մըն է, որ կրնայ հարուածել որեւէ մէկը. ասկէ՝ մեր խօսքը խնամելու, գայն վերընթերցելու եւ գայն վերամտածելու բացարձակ անհրաժեշտութիւնը: Որեւէ գրողի հիմնական առաքինութիւնը պէտք է ըլլայ սեփական գրութեան վերանայումը: Պէտք կա՞յ ըսելու, որ այս թելադրանքը իր ամբողջ կարեւորութիւնը կը գտնէ հրապարակագրութեան մէջ, որուն ծառայողները միշտ ալ հալածուած են ժամանակի չգոյութենէ եւ մեծագոյն թեկնածուներն են կրկնաբանութեան եւ անոր տարածումին: Տխուր երեւոյթ է նաեւ բանախօսութեան կամ քարոզի ընթացքին կրկնաբանութիւնը, որ յաճախ հետեւանք է պատրաստութեան անբաւարարութեան, այլ խօսքով՝ մտային ծուլութեան:

ԲԱՌԱՅԻՆ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ

§253. Ամենէն աւելի տարածուած են այն տառացի կրկնաբանութիւնները,

որոնք կը գործուին ոճական մտահոգութեան ամբողջական բացակայութեամբ. այսինքն՝ հոն, ուր գրողը կրկնաբանութեան յառաջացուցած տաղտուկին գիտակցութիւնը բացարձակապէս չունի. եւ զարմանալի է, որ եթէ այս կացութիւնը կը պարզէն ընդհանրապէս համբակ գրողները, անոր կը մատնուին շատ աւելի փորձառու եւ գրողական շատ լայն անցեալ ունեցող գրագետներ եւս:

Ստորեւ օրինակներ՝ առաջարկուած փոխարկումներով հանդերձ. այստեղ յաճախ հարկ պիտի ըլլայ երբեմն ընդմիշտ ջնջել կրկնուող բառը, երբեմն փոխարինել զայն մէկ ուրիշով՝ դերանունով, կամ ջնջել ու փոխարինել զայն անոր մէկ որոշիչովը, որ յօդով կ'օժտենք, այսինքն՝ փոխանունութեամբ մը եւ այլն: Տրուած լուծումները կամ բերուած առաջարկները մենաշնորհեալ կառոյցներ չեն եւ կրնան դիւրաւ ունենալ իրենց տարբերակները:

Կ'ընդգծենք մեկէ աւելի կրկնութիւնները:

- **Սէր չունիմ**՝ բացի ալիքներուն հանդէպ ունեցած սէրէս:

Ալիքներէն բացի սէր չունիմ:

- Տեմիրճիպաշեան հակամէտ էր մտային **անհաւասարակշռութեան**, այդ **անհաւասարակշռութեան** մէջ աւելի երջանիկ կը զգար ինքզինք:

Տեմիրճիպաշեան հակամէտ էր մտային անհաւասարակշռութեան, **որուն մէջ** աւելի երջանիկ կը զգար ինքզինք:

Նաեւ՝ **Ուր** աւելի երջանիկ կը զգար...: **Որով** աւելի երջանիկ կը զգար...:

- Անհրաժեշտ է վերադառնալ **Նախաձեռնութեանց**, ինչպէս ռուսամերիկեան **Նախաձեռնութեան**...:

Անհրաժեշտ է վերադառնալ Նախաձեռնութեանց, ինչպէս՝ ռուսամերիկեանին...:

Նաեւ՝ ...ինչպէս ռուսամերիկեանն է:

- Էրտողան այսուհետեւ **ցոյցերուն** պիտի չհանդուրժէ եւ խոստացաւ **ցոյցերուն** վերջ տալ:

Էրտողան այսուհետեւ պիտի չհանդուրժէ ցոյցերուն եւ խոստացաւ վերջ տալ անոնց:

- Որպէսզի աւարտի **Սուրիոյ** պատերազմը, եւ **սուրիացի** գաղթականները վերադառնան **Սուրիա**:

Որպէսզի աւարտի Սուրիոյ պատերազմը, եւ գաղթականները վերադառնան իրենց տունները (կամ՝ հայրենիքը):

- Կառավարութիւնը երկու ուրիշ հանքեր պիտի բանայ Զայաստանի մէջ. մէկը Քաջարանի **մէջ**, միւսը՝ Դաստակերտի **մէջ**:

Հայաստանի կառավարութիւնը պիտի բանայ երկու ուրիշ հանքեր՝ մէկը քաջարանի, միւսը Դաստակերտի մէջ:

- Միշտէլ Աուն իր գրասենեակին **մէջ** կապի **մէջ** մտած է...:

Միշտէլ Աուն իր գրասենեակէն կապի մէջ մտած է... (կամ՝ կապուած է):

- Վերջերս յաճախ **հարցուող հարցումը** հոս եւս հնչած է:

Վերջերս յաճախ **ուղղուող** (կամ՝ **տրուող**) հարցումը հոս եւս հնչած է:

- Երբ հայկական **հարցի** մը **հարցը** ծագի...:

Երբ հայկական հարց մը **արծարծուի**...:

Երբ հայկական հարցի մը **ակնարկուի**:

- Եթէ **օրին** լաւ ըլլային այդ կապերը, մենք այս **օրուան վիճակին** պիտի չհասնէինք:

Եթէ օրին լաւ ըլլային այդ կապերը, մենք այս **վիճակին** պիտի չհասնէինք:

- Պաղեստինեան ահաբեկչութիւնը միջազգային **կարծիքին** առջեւ պիտի ստեղծէ բացասական **կարծիքներ**:

Պաղեստինեան ահաբեկչութիւնը միջազգային կարծիքին մէջ պիտի յառաջացնէ բացասական **տրամադրութիւններ**:

Ստորեւ կը մէջբերենք դերանուանական կրկնաբանութիւններ. ասոնք հետեւանք են ընդհանրապէս օտար լեզուներու՝ ֆրանսերէնի, անգլերէնի եւ այլնի, ուր դերանունի կրկնութիւնը սովորական է եւ անխուսափելի՝ դերանուանական յօդի բացակայութեան պատճառով. մինչդեռ հայերէնը շատ դիւրաւ կրնայ զեղչել դերանուն մը՝ յօդով փոխարինելով զայն:

- **Իր** քարոզին մէջ պատրիարքը **իր** խօսքը ուղղելով ներկաներուն յայտնեց:

Իր քարոզին մէջ պատրիարքը, խօսքը ուղղելով ներկաներուն, յայտնեց:

Խօսքային այս միջավայրը ինքնաբերաբար կը թելադրէ, որ «խօսքը», շնորհիւ իր յօդին, կը պատկանի պատրիարքին, թող որ ուրիշի մը խօսքը պիտի չուղղէր ան անշուշտ: Տակաւին կարելի է հարց տալ, թէ պէ՞տք է պահել «**խօսքը ուղղելով ներկաներուն**» բառակապակցութիւնը. վերջին հաշուով՝ քարոզը ներկաներուն ուղղուած խօսք է:

- **Անոնք** որոնք չէին կրնար հանդուրժել այդ պայմանները, **անոնք** մեկնեցան արտասահման:

Անոնք, որոնք չէին կրնար հանդուրժել այդ պայմաններուն, մեկնեցան արտասահման:

- Ի՞նչ կ'արժէ արդարութիւն մը, **որ** գոցուող ու բացուող գերեզմաններէն պիտի ծագի **անիկա**:

Ի՞նչ կ'արժե արդարութիւն մը, որ պիտի ծագի բացուող ու գոցուող գերեզմաններէն:

- Եթէ հնարաւորութիւն ունենար իր ձայնը միւս աշխարհէն հասցնելու **մեզի, մեզի** պիտի ըսէր անպայման...

Եթէ հնարաւորութիւն ունենար ձայնը միւս աշխարհէն հասցնելու **մեզի**, անպայման պիտի ըսէր...

- Շեշտը կը դնէ **աւարտականներուն**` կեանքի ընթացքին **իրենց** որդեգրելիք կեցուածքին վրայ:

Շեշտը կը դնէ **աւարտականներուն**` կեանքի ընթացքին որդեգրելիք կեցուածքին վրայ:

- Թուրքիոյ Նախագահին հետ **իր** հանդիպումին ընթացքին կատարած **իր** յայտարարութեամբ Ռուսիոյ Նախագահը շեշտեց **իր** եւ **իր** թուրք պաշտօնակիցին միջեւ տիրող վստահութիւնը:

Թուրքիոյ Նախագահին հետ իր հանդիպումին ընթացքին կատարած յայտարարութեամբ Ռուսիոյ Նախագահը շեշտեց իրենց միջեւ տիրող վստահութիւնը:

Բառային կրկնաբանութեանց մէջ ամենէն աւելի տարածուած է այն կաղապարը, ուր Նախադասութեան ենթական եւ ստորոգելին նոյն բառն են, սա՛ տարբերութեամբ, որ ստորոգելին կը կրէ տարբերակիչ որոշիչ մը: Այսպիսիները ընդհանրապէս կը սրբագրուին կա՛մ ջնջելով կրկնուող բառը, կա՛մ որոշիչ-որոշեալ բառակապակցութիւնը փոխարինելով փոխանունով մը. օրինակ՝

- Գործադուլը **միջոց** մըն է, որ սակայն վտանգաւոր **միջոց** մը կը դառնայ քաղաքականացուելու պարագային:

Գործադուլը **միջոց** մըն է, որ սակայն վտանգաւոր կը դառնայ...:

- Խիստ հետաքրքրական **գործ** է ստորեւ մեր հրատարակած **գործը**:

Խիստ հետաքրքրական **գործ** է ստորեւ մեր հրատարակածը:

- Այս **պատերազմը** անջատողական ձգտումներու ծառայող **պատերազմ** է:

Այս **պատերազմը** անջատողական ձգտումներու կը ծառայէ:

- Հիմակուան վարած **կեանքը** աշխարհի երջանկագոյն **կեանքը** կը կարծէ:

Հիմակուան վարած **կեանքը** աշխարհի երջանկագոյնը կը կարծէ:

- Գոյներու **լեզուն** բոլորին կողմէ հասկնալի **լեզու** մըն է:

Գոյներու **լեզուն** բոլորին կողմէ հասկնալի է:

- Իրաւ **հայը** ա՛յն **հայն** է, որ իր ճիգերը կը կեդրոնացնէ...:

Իրաւ **հայր** ա՛յն է, որ իր ճիգերը կը կեդրոնացնէ...:

Իրաւ է ա՛յն **հայր**, որ իր ճիգերը կը կեդրոնացնէ...:

Իրաւը ա՛յն **հայն** է, որ իր ճիգերը կը կեդրոնացնէ...:

- Հարաւային Լիբանանի **հարցը** շրջանային **հարց** է:

Հարաւային Լիբանանի **հարցը** շրջանային է:

- Քաթարի գործածած **զէնքերը** ֆրանսական արտադրութեամբ **զէնքեր** են:

Քաթարի գործածած **զէնքերը** ֆրանսական արտադրութիւն են:

Քաթարի գործածած **զէնքերը** ֆրանսական են:

- Եւրոպական խորհրդարանի տուած **որոշումը** անհիմն **որոշում** է:

Եւրոպական խորհրդարանի տուած **որոշումը** անհիմն է:

- Պապէն աւելի պապական ըլլալու միւսին **պատճառները** շատ հիմնաւոր **պատճառներ** չեն այսօր:

Միւսին՝ պապէն աւելի պապական ըլլալու **պատճառները** շատ հիմնաւոր չեն այսօր:

- Այս **բառարաններու** մէջ զետեղուած **բառերուն** 10–15 տոկոսը օտար **բառեր** են:

Այս **բառարաններու** բովանդակութեան 10–15 տոկոսը օտար է¹:

- 1948 **թուականը** կարեւոր **թուական** մը եղաւ մեր ընտանիքին համար (ՌՀ):

1948-ը կարեւոր **թուական** մը եղաւ...

1948 **թուականը** կարեւոր եղաւ...

- Բայց **օրը** այդ մասին մտածելու **օր** չէր (ՌՀ, ա., էջ 73):

Բայց այդ մասին մտածելու **օրը** չէր:

- Այդ **շրջանները** փոթորկոտ **շրջաններ** էին (Նոյն, գ., էջ 230):

Այդ **շրջանները** փոթորկոտ էին:

Ատոնք փոթորկոտ **շրջաններ** էին:

Շատ տարածուած է կրկնաբանութեան այն տեսակը, ուր բառ մը Նոյնութեամբ չի կրկնուիր, այլ կը զուգադրուին Նոյնարմատ բառեր, սովորաբար դիմաւոր բայ մը եւ Նոյնին մէկ դերբայը կամ բայանուն մը կամ որեւէ այլ բառ. օրինակ՝

- Սրբուհիին **գրուած** նամակներուն մէջ ան **գրած** է...:

Սրբուհիին **գրուած** նամակներուն մէջ ան կ'ըսէ...:

1. Շատ տարածուած են այն կառոյցները, ուր ստորագելին որոշիչ չունի, իսկ հանգոյցը ժխտական կիրարկուած է. օրինակ՝ «Այս ընթացքը **ընթացք չէ**»: «Այս տրամաբանութիւնը **տրամաբանութիւն չէ**» եւ այլն: Այսպիսիներուն ենթական կը բնորոշէ ընթացիկ՝ հանրածանօթ առարկան. օրինակ՝ այն ընթացքը, որ գոյութիւն ունի, ինդրոյ առարկան է եւ որուն կ'ակնարկուի, մինչ ստորագելին, որ անոր բառացի կրկնութիւնն է, նկատի ունի աւելի ընտիր, օրինակելի, ընդունելի ու անառարկելի՝ ցանկալի տարբերակը: «Այս կեանքը **կեանք չէ**», – ըսող անհատը նկատի ունի իր (կամ խօսակիցին) ապրած կեանքի դժնդակ պայմանները, իսկ ստորագելին կը բնորոշէ այն ցանկալի, երագուած, մաղթուած կեանքը, որ մտովի կ'ուրուագծէ:

- Առատաձեռն ձեռածիր կու տային:

Առատ ձեռածիր կու տային:

- Ամեն երեկոյ **հաշուետուութիւն** կու տայի անոր:

Ամեն երեկոյ **հաշուետուութիւն** կը կատարէի:

Ամեն երեկոյ **հաշիւ** կու տայի:

- **Մարդուն** ծնունդէն ի վեր **մարդկային** կեանքը փոխուած է:

Մարդուն ծնունդէն ի վեր անոր կեանքը փոխուած է:

- Լոյսը կը տեղափոխուէր գրադարանի դարաններէն ետ՝ դէպի նկարը:

Լոյսը **գրադարանէն** կը տեղափոխուէր ետ՝ դէպի նկարը:

- Գաղտնիքը **բանալու** առաջին **բանալին** ձեռքս անցաւ:

Գաղտնիքը **լուսաբանելու** առաջին բանալին ձեռքս անցաւ:

Գաղտնիքի առաջին **բանալին** ձեռքս անցաւ:

- Փողոցը ենթակայ էր **արծակազէնին արծակած** փամփուշտներուն:

Փողոցը ենթակայ էր **արծակազէնի** փամփուշտներուն:

- Տոլարի **զգալի** պահանջ մը **զգացուած** է շուկային մէջ:

Տոլարի **զգալի** պահանջ մը կայ շուկային մէջ:

Տոլարի մեծ պահանջ **զգացուած** է շուկային մէջ:

- Յիւսիսը արժանաւոր **ներկայացուցիչներով ներկայացուած** չէ:

Յիւսիսը արժանաւորապէս **ներկայացուած** չէ:

- Յանձնախումբի անդամները նախնական **համաձայնութեան** մը **համաձայն** պիտի այցելէն Յայաստան:

Նախնական **համաձայնութեան** մը հիմամբ պիտի այցելէն...:

Ըստ նախնական **համաձայնութեան** մը պիտի այցելէն...:

- Փոքրամասնութեան մը **որոշումով** տրուած **որոշումը** մտահոգութիւն չի պատճառեր Թուրքիոյ:

Փոքրամասնութեան մը տուած **որոշումը** մտահոգութիւն չի...:

- Այս տեղեկութիւնները կը կազմեն բարի **վկայութեան** լաւագոյն **վկայագիրը**:

Այս տեղեկութիւնները կը կազմեն բարի **վկայութեան** լաւագոյն գրաւականը (փաստը, հաւաստիքը, երաշխիքը):

- Գիրքին սկիզբը մեզի համար կարեւոր **յայտնութիւն** մը ի **յայտ** եկաւ:

Գիրքին սկիզբը մեզի համար կարելուր **յայտնութիւն** մը եղաւ:

- Նախագահը դէպքին **տեղեկանալի** ետք ուղղուեցաւ հիւանդանոց ու **տեղեկացաւ** տրուած **տեղեկութիւններուն**:

Նախագահը դէպքը իմանալի ետք ուղղուեցաւ հիւանդանոց ու վերահասու դարձաւ տրուած **տեղեկութիւններուն**:

- Ամերիկեան օրէնքը **կը պարտադրէ**, որ վիզա պահանջող իւրաքանչիւր **անձ պարտաւոր** է **անձնապէս** ներկայ գտնուիլ:

Ամերիկեան օրէնքը **կը պարտադրէ**, որ ամեն վիզա պահանջող **անձամբ** ներկայանայ:

- Նախագահը շեշտած է **անհրաժեշտ** բարեկարգումները միասնաբար որոնելու **անհրաժեշտութիւնը**:

Նախագահը շեշտած է **անհրաժեշտ** բարեկարգումները միասնաբար որոնելու կարելորութիւնը:

- Իրաքեան մայրաքաղաքէն **գալով** Լառնաքա **ժամանած** միջոցին դիւանագետը ըսաւ լրագրողներուն...:

Իրաքեան մայրաքաղաքէն Լառնաքա **ժամանած** միջոցին դիւանագետը ըսաւ լրագրողներուն:

- Սրբազանը **նօգեւորիչ** եւ զգայացունց ձեւով **նօգեւորեց** ներկաները:

Սրբազանը **նօգեւորիչ** եւ զգայացունց բառերով տոգորեց ներկաները:

Սրբազանը խանդավառ բառերով **նօգեւորեց** ներկաները:

- Տնտեսական հիմնարկը Եւրոպական միութենէն Բրիտանիոյ դուրս գալուն **վերաբերող** լաւագոյն ծրագիրին **վերաբերեալ** մրցանք յայտարարեց:

Տնտեսական հիմնարկը Բրիտանիոյ՝ Եւրոպական միութենէն դուրս գալուն **վերաբերող** լաւագոյն ծրագիրին համար մրցանք յայտարարեց:

- Բեմադրիչը **կը գտնուի** Քալիֆոռնիոյ հարաւը **գտնուող** բանտերէն մէկուն մէջ:

Բեմադրիչը **կը գտնուի** Քալիֆոռնիոյ հարաւային բանտերէն մէկուն մէջ:

- Վերջերս յաճախ **հարցուող հարցումը** հոս եւս հնչած է:

Վերջերս յաճախ տրուող (կամ կրկնուող) **հարցումը** հոս եւս հնչած է:

Բաւական տարածուած է **անգամ** բառին կրկնութիւնը այնպիսի բառերու վրայ, որոնք արդէն չափ ցոյց կու տան. պարզ է՝ այսպիսիները պէտք է ջնջուին:

- Վեհափառը **կրկին անգամ** շնորհաւորեց ներկաները:

1. **Կրկին** եւ **երկիցս** հոմանիշ մակբայներ են, սակայն նոյնանիշ չեն: **Կրկին**՝ ցոյց կու տայ նոյն գործողութեան երկրորդ անգամ տեղի ունենալը կամ կրկնուիլը՝ առանց ակնարկելու այդ երկուքին միջեւ գտնուող ժամանակամիջոցին, մինչդեռ **երկիցս** ցոյց կու տայ իրարու նման երկու այնպիսի գործողութիւններ, որոնք ժամանակով ու տարածութեամբ չեն անջատուած իրարմէ: Նոյնը իմանալ **երիցս** մակբային համար: Նկատել նաեւ՝ **կրկին-կրկնել, երեքին-երեքնել, չորեքին-չորեքնել, հնգեկին-հնգեկնել** եւ այլն, որոնք դժբախտաբար չեն յաջողիր գրական արեւմտահայերէն մուտք գործել:

- Վեհափառը **կրկին**¹ շնորհաւորեց ներկաները:

Վեհափառը **երկիցս** շնորհաւորեց ներկաները:

- Եկանք **կրկին անգամ** փաստելու...:

Եկանք **կրկին** փաստելու...:

Եկանք **երկրորդ անգամ** փաստելու...:

- **Բազմաթիւ անգամներ** ըսած եմ իրեն...:

Բազմիցս ըսած եմ իրեն...:

Վանելի են նաեւ՝ **բազմիցս անգամ, կրկին անգամ, երիցս անգամ...**

աւելորդ է **անգամ-ը**. ուրեմն՝ **բազմիցս, կրկին, երիցս** եւ այլն: Անշուշտ ազատ ենք ըսելու՝ **երկրորդ անգամ** կամ **երկու անգամ** (ըսել, բացատրել) եւ այլն: Ասոնց մէջ միջին տեղ մը կը գրաւէ **բազմաթիւ անգամներ** բառակապակցութիւնը, որ սակայն ծանծաղ է ու այնքան ալ խրախուսելի չէ: Ուրիշ վայելչութիւն ունի **բազմիցս-ը**, որ նոյնանիշ է անոր:

- Ոսկին **գինը տասնապատիկ անգամ** սղեց:

Ոսկին **տասնապատիկ** սղեց:

Ձնջեցինք **գինը** բառը եւս, քանի գինը չէ որ կը սղէ, այլ այդ գինը ունեցող ապրանքը:

- Այդ պաշտամունքը **ակներեւ կերպով կը տեսնուի** այս գիրքին մէջ:

Այդ պաշտամունքը **ակներեւ կը տեսնուի** այս գիրքին մէջ:

Այդ պաշտամունքը **ակներեւ** է այս գիրքին մէջ:

Նուազ վանողական չէ օրուան անունէն ետք աւելցող **օր** գոյականը, որ ուրոյն կրկնաբանութիւն մըն է, ինչպէս՝ **երկուշաբթի օր, երեքշաբթի օր** եւ այլն, հոն, ուր կարելի է պարզապէս ըսել՝ **երկուշաբթի, երեքշաբթի** (...պիտի ճամբորդենք, հաւաքուինք, ծով երթանք) եւ այլն: Այլուր ակնարկուած է, սակայն կրկնելու ի գին աւելցնենք՝ հոն, ուր **շաբաթ** կը նշանակէ ուրբաթին յաջորդող օրը, ապա հաւանական շփոթները բառնալու համար յարմար է, որ ըսենք՝ **շաբաթ օրուան, օրինակ՝ շաբաթ օրուան հանդիպումը, շաբաթ օրուան դասախօսութիւնը** եւ այլն, եւ չըսենք **շաբաթուան** կամ **շաբթուան հանդիպումը, դասախօսութիւնը** եւ այլն: Իսկ հոն, ուր **շաբաթ** կը նշանակէ եօթը օրերու գումարը, այս պարագային ըսենք՝ **շաբթուան վերջը, շաբթուան յոգնութիւնը, շաբթուան շահը** կամ **շաբթականը, շաբթուան տեղեկագիրը, շաբթուան անցուդարձերը** եւ այլն:

Նոյնը պարտինք ըսել **ամիս** բառին համար, որ շատեր կ'աւելցնեն ամսանուններու վրայ. չըսենք՝ **յունուար ամիս** կամ **յունուար ամսուան** մէջ եւ այլն, այլ ըսենք՝ **յունուար, յունուարի, յունուարէ, յունուարով** (յունուարը

հասաւ կամ անցաւ, յունուարին պիտի սկսինք, յունուարէն սկսեալ, յունուարով աւարտեցաւ):

Ծանօթ ու յաճախական աւելորդաբանութիւններ են՝

- Արագիլները այս տարի **նորէն վերադարձան**:

Արագիլները այս տարի **վերադարձան**:

Արագիլները այս տարի **նորէն դարձան**:

-Պերճ ֆազլեանը... յետոյ **դարձեալ վերադարձաւ** (ՌՅ, ա., 108):

- Ներկայացումին ինծի ընկերացաւ **Նաեւ** Արամն **ալ**:

Ներկայացումին ինծի ընկերացաւ **Նաեւ** Արամը:

Ներկայացումին ինծի ընկերացաւ Արամն **ալ**:

Եւ վերջապէս բաւական տարածուած է **ամենա-** գերադրականի կցումը այնպիսի բառերու, որոնք ըստ իմաստի արդէն իսկ կը ներկայացնեն տուեալ հասկացութեան ամենաբարձր աստիճանը. օրինակ՝ **ամենագերագանց ամենագլխաւոր, ամենաառաջին, ամենավերջին, ամենամեծագոյն, ամենայոռեգոյն, ամենավատթարագոյն** եւ այլն: Պարզ է, որ այսպիսիները պէտք է կիրարկել առանց այդ նախածանցին, որուն ներկայութիւնը բացարձակ անճաշակութիւն է եւ ոճաբանական աղետ մը:

Այս ծիրէն ներս կարելի է ակնարկել այնպիսի ածական լրացումներու, որոնց իմաստը արդէն լայնօրէն առկայ է լրացեալ գոյականին մէջ. օրինակ՝

- ամենագէտ իմաստուն,

- սնամէջ աւելորդաբանութիւն,

- ճարտար հանճար,

- չարախորհուրդ եղեռնագործութիւն եւ այլն:

Յետեւեալները կը մէջբերենք Ռուսինեանի «Ուղղախօսութիւն»-էն (Էջ 96).

- մտքով պատկերացնել,

- լրացուցիչ յաւելավճար,

- կարճ համառօտագիր,

- շիկահեր մագեր,

- երկկողմանի երկխօսութիւն:

Պէտք կա՞յ ըսելու, որ եթէ մէկը **իմաստուն** է, ապա բանիւ նովին ենթադրուած է նաեւ **ամենագէտ** ըլլալ, կամ թէ **հանճարը** անպայման **ճարտար** ալ է. եւ վերջապէս **եղեռնագործութիւնը** չի կրնար **չարախորհուրդ** չըլլալ (աչքի առաջ ունենալ թէկուզ Յայկական եղեռնի

յղացումը): Այնպես ալ՝ կարելի է միայն **մտքով** պատկերացնել, եւ պատկերացնելու ուրիշ ճար ու միջոց չկայ:

Շատ տարածուած է «անբան անասուն» բառակապակցութիւնը:

Անբան-ը եւ **անասուն**-ը հոմանիշներ են:

Անշուշտ կարելի է կրկնաբանութիւն նկատել այս մէկը: Ենթական յաճախ բաւարար գիտութիւն չունի, չի ճանչնար բառի ստուգաբանութիւնը, եւ **անասուն**-ը **կենդանի** բառին համարժեք է իրեն համար, ուրեմն ամբողջ բառակապակցութիւնը կ'ընկալէ իբրեւ «անբան կենդանի»:

Բայց կարելի է մտածել նաեւ, որ սաստկական նպատակով գործուած է այս կրկնաբանութիւնը (տեսնել **§265, 1**):

Կրկնաբանութեան կը յարին այն կառոյցները, ուր յիշատակուող հասկացութիւններու ներկայութիւնը լռելեայն կ'իմացուի արդէն, ուստի պէտք չկայ զանոնք մասնաւորելու, վերանուանելու. Օրինակ՝

- Զամազգայինի Կիպրոսի մասնաճիւղի հրաւերով՝ դոկտ. Մարգարեան ժամանած է Կիպրոս՝ իր մենակատարութիւնը ներկայացնելու

Կիպրահայութեան:

Երբ Մարգարեան հրաւիրուած է Կիպրոսի մասնաճիւղի կողմէ՝ ներկայացնելու իր մենակատարութիւնը, պարզ է, որ ան պիտի ներկայացուէր կիպրահայութեան եւ ոչ թէ... **չինացիներուն:**

- Խորհրդարանի նախագահը երէկուան նիստին յայտարարեց **Ներկաներուն**, որ...

Այդ յայտարարութիւնը անշուշտ չէր կրնար ուղղուած ըլլալ... **բացականչերուն**, ոչ ալ փողոցի անցորդներուն կամ հանրախանութի մը յաճախորդներուն:

- Արեւմտեան թեմի առաջնորդը **առաջնորդարանին** մէջ ընդունեց Լոս Անճելըսի մէջ Զայաստանի Նոր Նշանակեալ հիւպատոսը...

Իրապես անհրաժեշտ է մատնանշել, թէ ո՛ր տեղի ունեցաւ ընդունելութիւնը կամ թէ ան տեղի ունեցաւ **առաջնորդարանի** մէջ. առաջնորդ մը ա՛լ ուրիշ ո՛ր կրնար ընդունիլ դեսպանը, մի՞թէ լրագրողը վախ ունի, թէ ընթերցողը այդ հանդիպումը պատկերացնէ ճաշարանի մը, թատրոնի կամ հանրային այլ վայրի մը մէջ:

ՆԵՐԲԱՌԱՅԻՆ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ

Խորհրդային կարգերու հաստատումով՝ արեւելահայերէնի մէջ հետզհետէ յառաջացան այնպիսի բառեր,– ընդհանրապէս բազմաձանցաւոր,– որոնց ածանցները հոմանիշ են եւ յումպէտս կը ծանրաբեռնեն տուեալ հասկացութիւնը. ասոնց տիպար օրինակն է **փոխյարաբերութիւն**-ը:

Ըսելու պետք չկայ, որ յարաբերութիւն մը անհրաժեշտօրէն կ'ենթադրէ կամ կը պահանջէ մէկէ աւելի կողմերու շփումը, առնչութիւնը իրարու միջեւ. երբ այս այսպէս է, իմաստային ի՞նչ նրբութիւն կամ նորութիւն կ'աւելցնէ «փոխ» նախածանցը անոր վրայ: Պարզապէս... ոչինչ, եւ արեւելահայ բառարանները ի զուր կը ճգնին բացայայտել այդ անգոյ տարբերութիւնը:

Իր տեղին որոշ քննադատութիւններու ենթարկուելէ ետք՝ բառս կամաց-կամաց հանդուրժուեցաւ արեւմտահայերէնի կողմէ եւ հիմա արդէն զայն կը գտնենք կարգ մը բառարաններու մէջ. օրինակ՝ հայր Կռանեանի.

յարաբերութիւն - իրար յաճախում, հաղորդակցութիւն, առնչութիւն, աղերս, կապակցութիւն

փոխյարաբերութիւն - փոխադարձ կապ՝ հաղորդակցութիւն

Բերուած զանազանութիւնը հազիւ թէ համոզէ մեզ, որովհետեւ արուեստական է ան: Այս սահմանումներուն տեղերը կարելի է դիւրաւ փոխանակել, եւ իմաստաբանական ոչ մէկ աղաւաղում պիտի յառաջանայ:

Ստորեւ ցանկ մը նման կազմութիւններու, որոնց բոլորը յառաջացած են Նոյն արուեստականութեամբ, կրկնաբանական Նոյն արմատով.

- * փոխհամագործակցութիւն¹
- * փոխհատուցել, փոխհատուցում, փոխհատոյց
- * փոխկապակցել, փոխկապակցում, փոխկապակցութիւն
- * փոխհամաձայնութիւն, փոխհամաձայնեցում
- * համագոյակցիլ, համագոյակցութիւն, համագոյակից
- * համագործակցիլ, համագործակցութիւն
- * համադասակից
- * համալծակից, համալծակցութիւն
- * համալծորդ
- * համախոհակից
- * համակցել, համակցում
- * համակցորդ, համակցորդել
- * համահաւասար
- * համայարաբերակցութիւն
- * համավիճակակից
- * համարուեստակից
- * համացեղակից
- * համընդհանուր

1. Ահաւոր է իբրեւ բառային յղացում, ուր երեք համարժեք հասկացութիւններ՝ **փոխ, համ, կց** (կից), խտացած են, մինչ պարզագոյն **գործակցութիւն** ձեւը առանձին կատարելապէս ինքնաբաւ է:

Բերուած օրինակներուն մէջ **համ-** ածանցը մերթ **նոյն** կը նշանակէ, մերթ՝ **բոլոր, ամբողջ**:

Այս բառերէն մէկ քանին աւելի հին ծագում ունին, ինչպէս, օրինակ, **համագոյակից**-ը, որ դասական հայերէնէն կու գայ: Ռուբէն Ղազարեանի «Գրաբարի բառարան»-ը **համագոյակից**-ը կը յղէ **գոյակից**-ին, այլ խօսքով՝ կը նոյնացնէ այս երկուքը: Անշուշտ միշտ կարելի է հարց տալ, որ եթէ ասոնք կը նշեն նոյն հասկացութիւնը, հապա ինչո՞ւ յառաջացած է ասոնցմէ առաջինը՝ **համագոյակից**-ը, երբ արդէն կար **գոյակից**-ը:

Այս եւ նմաններուն առթիւ գործողը՝ բառերու, արմատներու եւ ածանցներու մաշումի օրէնքն է. **գոյակից**-ին մէջ «կից» ձեւոյթը ժամանակին հետ սկսած է մաշիլ, եւ օր մըն ալ անհրաժեշտ եղած է բառս պատուաստել հոմանիշ «համ» ձեւոյթով՝ վերաթարմացնելու, լիարժեւորելու համար «գոյակից» հասկացութիւնը: Եւ այս վերաթարմացումի, լիարժեւորումի նոյն մարմաջով ալ յառաջացած են ներբառային միւս բոլոր կրկնաբանութիւնները:

ՀՆՉԻՒՆԱԿԱՆ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ

§254. Գալով ինչիւններու մակարդակին գործող կրկնաբանութեան, մենք արդէն տեսանք **որ, թէ, ու** շաղկապներու կիրարկութեանց առթիւ յառաջացող կրկնաբանութիւնը՝ համապատասխան հատուածներուն մէջ (տե՛ս §138 եւ §152): Վերյիշենք զանոնք մեկական օրինակով՝

-Ան կը պնդէր, **թէ եթէ** կ'ուզեմ յաջողիլ, պէտք է ձգեմ գործս:

Ան կը պնդէր, **որ եթէ** կ'ուզեմ յաջողիլ, պէտք է ձգեմ գործս:

-Ես գիտեի, **որ որպէս** տնօրէն՝ ան պէտք է իմանայ ամեն բան:

Ես գիտեի, **թէ որպէս** տնօրէն՝ ան պէտք է իմանայ ամեն բան:

-Ես կը կարծեի, **թէ եթէ** ընդունիմ, կը մեղմացնեն իրենց դիրքը:

Ես կը կարծեի, **որ եթէ** ընդունիմ...:

Առաջին օրինակը ինքնին սխալ յղացուած է, քանի **պնդել**-ին հետ **թէ** շաղկապը անհամատեղելի է. պնդողին մտքին մէջ չի կրնար թեականութիւն գտնուիլ: Ուրեմն **որ**-ի կիրարկութեամբ սրբագրած կ'ըլլանք թէ՛ իմաստային թերութիւնը, թէ՛, միւս կողմէ, ինչիւնական թերութիւնը: Յաջորդ օրինակին մէջ **գիտեի** բայը իրօք ալ իրմէ տք կը պահանջէ **որ** շաղկապը, սակայն ինչիւնական բարեկարգութեան սիրոյն՝ փոխարինեցինք զայն **թէ**-ով, քերականութիւնը զոհելով բարեհնչութեան: Նոյն ոգիով առաջնորդուեցանք երրորդ օրինակի պարագային, ուր **կը կարծեի** բայը կը պահանջէ **թէ** շաղկապը, սակայն անբարեհնչութիւնը բառնալու համար քերականութիւնը այս պարագային եւս զոհեցինք գեղագիտութեան:

- Սուրճ **ու** գրիչը միշտ հաշտ չեն ընթանար:

Սուրճ **ն ու** գրիչը միշտ հաշտ չեն ընթանար:

- Կարթը **ու ու**ռկանը պատրաստեցի:

Կարթը **եւ ու**ռկանը պատրաստեցի:

Շատ անհաճոյ կրկնաբանութիւն մըն է **որ** շաղկապի անտեղի կիրարկութիւնը, որուն ակնարկուած է իր տեղին՝ համանուն հատուածին մէջ. օրինակ՝

- Ան նշեց, **որ** Ամերիկայի պաշտօնատարները կ'ըսեն, **որ** մտադիր են արգելք հանդիսանալ, **որ** Սուրիոյ Նախագահ Պաշար Ասատ իր քիմիական զէնքերը անգամ մը եւս օգտագործէ:

Լեզուն կատարելապէս կը թոյլատրէր, որ այս սխալը չգործուէր, քանի երկրորդ **որ**-ը արդէն անտեղի կիրարկուած է. ան պետք է ըլլար **թէ**, որով ինքնաբերաբար կը վերնար կրկնաբանական խժալութիւնը. «Ան նշեց, **որ** Ամերիկայի պաշտօնատարները կ'ըսեն, **թէ**...»:

Նաեւ՝

- **Ան**ոնք կը բաւտարկուին պարզապէս **ան**որ համար, որ **ան**ոնք Սուրիոյ մէջ **ան**իրաւութեան դէմ ճիհատի կը մասնակցին:

Նախադաս **ան** հնչիւնախումբը կրկնուած է չորս անգամ՝ չհաշուած միջադասները: Իր կարգին՝ անտեղի կրկնուած է **ան**ոնք դերանունը: Հայերէնի ոգիին դէմ է **ան**որ **համար** յարաբերեալ կառոյցն ալ (տե՛ս «Մակարոյժ յարաբերեալներ», §249): Ուրեմն՝ «Անոնք կը բաւտարկուին, պարզապէս, որովհետեւ Սուրիոյ մէջ **ան**իրաւութեան դէմ ճիհատի կը մասնակցին»:

- Միթէ **ան** **ան**ցած ժամանակի եւ մարդոց գործունեութեան արձանագրութիւնը չէ՞ («Ազգ», 1-5-15):

Միայն «ան» դերանունի տեղափոխումը զգալիօրէն բաւարար է մեղմացնելու համար անախորժ կրկնաբանութիւնը. «Միթէ **ան**ցած ժամանակի եւ մարդոց գործունեութեան արձանագրութիւնը չէ՞ **ան**»:

- Կարելի է ենթադրել, **թէ** գրեթէ հասեր էինք աւարտին:

Կարելի է ենթադրել, **որ** գրեթէ հասեր էինք աւարտին:

Երբեմն կը ներկայանան փորձանաւոր պարագաներ, որոնք այնուամենայնիւ անյաղթահարելի չեն. կը բաւէ ունենալ արթնամտութիւնն ու բարի կամեցողութիւնը. օրինակ՝

- Անկախ նրանից, **թէ** դէպի ո՞ր երկիր են արտահանում («Ազգ», 15-11-14):

Անկախ նրանից, **որ** դէպի ո՞ր երկիր են արտահանում:

Անկախ նրանից, **որ** դէպի **ի՞նչ** երկիր են արտահանում:

Ուրեմն երկրորդ տարբերակը իր կարգին կը կրկնէ «որ» շաղկապը: Միայն երրորդն է, որ գերծ է կրկնաբանութենէ:

Վահան Թոթովենցէն ստորեւ մեջբերուած հատուածը կրկնաբանութենէ խուսափումի գեղեցիկ օրինակ մըն է. «Երբ կաթնագոյն աղանիները հանդիպում են բամբակի կոյտերի նման սպիտակ ամպերին, **Է՛լ չեն երեւում**, կարծես **հալչում են**, իսկ երբ ամպերը մթին էին լինում՝ մոխրագոյններն **էին անէանում**, կարծես **լուծում էին** ամպերում» («Կեանքը հին հռոմեական ճանապարհի վրայ»):

Բաղդատել՝ **չեն երեւում-անէանում էին, հալչում են-լուծում էին**:

§254ա. Կրկնաբանութենէ խուսափումը մնայուն մտասելեռումը եղած է մեր առաջին թարգմանիչներուն ու մատենագիրներուն: Անոնք ունէին իրենց ուրոյն հնարքները, որոնք կը կայանային հոլովական վերջաւորութիւններու եւ հոմանիշներու կիրարկութեան այլազանութեան մէջ նոյն նախադասութեան ծիրէն ներս. օրինակ՝ «Եղիցի հաստատութիւն ի մէջ **ջրոցդ** եւ եղիցի մեկնել ի մէջ **ջուրոցդ**» (Ծն., Ա/6): «Թուեր թէ կայցե առ **եգեր գետոյ**...: Արածէին առ **եգերք գետոյն**» (Ծն., Խա/2, 4): «**Արբին** եւ **արբեցան** ընդ նմա» (Ծն., Խգ/34): «Եւ ահա իցեն յետինք, որ **եղիցին** առաջինք, եւ իցեն առաջինք, որ **լինիցին** յետինք» (Ղուկաս, Ժգ/30): «Դու **ո՞** ես...Դու **ո՞վ** ես» (Յովհաննու, Ա/20,23): «Եւ մտին որդիքն Իսրայելի ի մէջ ծովուն ընդ ցամաք. եւ եղել ջուրն պարիսպ ընդ աջմէ **նոցա** եւ ընդ ահեկէ **իւրեանց**» (Ելք, ԺԵ/22): «“Տո՛ւր ինձ բաժին, որ անկանի **յընչիցդ**”,– եւ նա բաժանեաց նոցա **զկեանս**»,– չէ կրկնած **ինչք** բառը, այլ կիրարկած է **կեանք** հոմանիշը: «Աճեցայք եւ բազմացարոյք» (Ծնունդք),– փոխանակ ըսելով՝ **աճեցայք** ու **բազմացայք** կամ **աճեցարուք** ու **բազմացարուք**:

Յատուած մըն ալ «Գողթան երգեր»-»էն.

«Ո՛ւ տայր ինձ զծուխն ծխանի
Եւ զառաւօտն Նաւասարդի,
Չվազելն եղանց եւ **վարգելն** եղջերուաց.
Մեք փող **հարուաք** եւ թմբկի **հարկանեաք**»:

Նկատել **վազել** եւ **վարգել** հոմանիշները, ինչպէս նաեւ **հարուաք** եւ **հարկանեաք**՝ նոյն բային երկու տարբերակները:

Այդ ճիգը յատուկ բժախնդրութեամբ գործադրուած կը գտնենք Եզնիկ Կողբացիի կողմէ: Ստորեւ հատուած մը «Եղծ աղանդոց»-էն (Ա, դ), ուր հեղինակը բնութիւնը խորհրդանշաբար կը նմանցնէ կառքի մը, բնութեան չորս հիմնական տարերքը՝ այդ կառքին լծուած չորս երիվարներու, որոնք կը կառավարուին գերագոյն ծածուկ ուժէ՝ կառավարէ մը, որ անսայթաք կ'առաջնորդէ այս բոլորը.

«Այլ նա, աւասիկ, իբրեւ զկառս իմն լծեալ ի չորից երիվարաց զաշխարհս տեսանեմք, ի ջերմութենէ, ի ցրտութենէ, ի ցամաքութենէ եւ ի

խոնաւութենէ, եւ զօրութիւն իմն՝ ծածուկ կառավար, որ զչորս կագեցողսն ընդ միմեանս՝ ի հաշտութեան եւ ի հաւանութեան պահեալ՝ նուաճեր...
 Եւ այս կառք զարմանալիք, ի հակառակ եւ յաննման երիվարաց լծեալ եւ ծածուկ ձեռամբ ուղղեալք, **ոչ ի մի միայն կողմն՝ ի հանդէպ երեսացն եւեթ** արշաւին, **այլ յամենայն կողմանս** վարգին **եւ ընդ հանուր** արշաւին **եւ ընդ բնաւ** սլանան **եւ ամենայնի բաւական են**: **Յորժամ ընդ արեւելս** ընթանան, **չէ ինչ արգել, թէ ընդ արեւմուտս** ոչ արշաւիցին, **եւ յորժամ ընդ հիւսիսի** վարգին, **չէ ինչ արգել, թէ ընդ հարաւ** ոչ սուրայցեն, **զի ձեռն կառավարին բաւական է յամենայն կողմանս** դիմեցուցանել **եւ ընդ չորս անկիւնս տիեզերաց** արշաւեցուցանել»:

Թաւազրեալ հատուածին մէջ **արշաւել** բառը կը ներկայանայ եօթը տարբեր հոմանիշներով՝ **արշաւին, վարգին, սլանան, ընթանան, սուրայցեն, դիմեցուցանել, արշաւեցուցանել**: Իսկ «ամեն կողմ»-ին համար ունինք **յամենայն կողմանս, ընդ հանուր, ընդ բնաւ, ընդ չորս անկիւնս**:

Այսուհանդերձ կրկնաբանութենէ բոլորովին զերծ չէ մեր մատենագրական լեզուն. օրինակ՝

- **Ի պտղոյն** ծառոյն՝ մի՛ ուտիցէք **ի նմանէ** (Ծնունդք, Գ/3):

Կրկնուած է մասնական ուղիղ խնդիրը՝ **ի պտղոյն եւ ի նմանէ**:

- **Մարդոյ** որպէս խոտոյ են աւուրք **իւր** (Սաղմոս):

Կրկնուած է յատկացուցիչը՝ **մարդոյ եւ իւր**:

- Քանզի ամենայն մարդ **որում** ետ **նմա** Աստուած մեծութիւն (Ժող., 5/18):

Կրկնուող է մատուցման խնդիրը՝ **որում եւ նմա**:

- Եւ էր այր մի, **յորում** այս պիղծ գոյր **ի նմա** (Մարկոս, Ա/23):

Կրկնուած է տեղի պարագան՝ **յորում եւ ի նմա**:

- Չի տեղին, **յորում** կաս դու **ի դմա**՝ երկիր սուրբ է (Ելք, Գ/5):

Նախորդի տարբերուն կրկնութիւնն է:

- Եւ կանեփուկն թուփ ինչ է, **որոյ** սերմն **նորա** դեղ է (Եզկիկ):

Կրկնուած է յատկացուցիչը:

- Եւ ոչ առ թանձրալեզուս, **զորոց** ոչ լսիցես զբանս **նոցա** (Եզեկիէլ, Գ/6):

- Աստուած, **որոյ** ճշմարիտ են գործք **նորա** (Երկրորդումն օրինաց, ԼԲ/4):

- **Որոյ** պատուական մարմին **նորա** եղեալ կայ ի յերկիրն (Յովի. Ծառեցի):

Կրկնուած է յատկացուցիչը:

-Ո՞րք իցէ ի ձեզ յամենայն ժողովրդեան Տեառն, **ընդ որում** է Աստուած Նորա **ի նմա** (Եզր, Ա/3):

- Եւ յարեան իշխանք... **զորոց** զարթոյց Տէր Աստուած զոգիս **նոցա** (անդ, 5):

Ասոնց նմանակութեամբ կը գտնենք նաեւ այնպիսիները, որոնց յարաբերական դերանունը չէ հոլովուած. օրինակ՝

«Ես Մսրայ թագաւորն էի, **որ** չկայր **իսձ** նման վերի քար» («Ֆրիկ դիւան», Էջ 551):

Հաւանաբար այսպիսիներու համաբանութեամբ աշխարհաբարի մէջ ալ յառաջացած են սապիսիները.

«**Լեզուն**, որով գրեցի, երկրի երեսը քիչեր
Կը կարդային **զայն** արդէն, ու պակսեցան անոնք ալ...»:

Ուր **զայն** դերանունն ուղիղ խնդիրը կը կրկնէ **լեզուն** գոյական ուղիղ խնդիրը:

Նաեւ՝ «Ուղեւորը տեսաւ **տողուն**, որ այժմ **իր** անձկութիւնը քիչ մը խաղաղած էր» («Նայիրի», 1-1-1956, Էջ 8բ),– որ պետք է ըլլայ. «Ուղեւորը տեսաւ, որ **տողուն** անձկութիւնը քիչ մը խաղաղած էր այժմ»:

Այլեւ՝ «Դա այն էր, որ **դրանց** բնակչութեան մեծ մասը զուրկ էր ամենատարրական յարմարութիւններից» (Ե. Չարենց, «Երեւանի ուղղիչ տնից»):

Կը բաւեր հոլովել **որ** յարաբերական դերանունը՝ ջնջելով **դրանց** սեռականը:

- Վերջին հանդիպումս էր Լեւոն Քէշիշեանի հետ, **որ** օր մըն ալ **ան** այս աշխարհէն հեռացաւ (Ռ-Յ, «Մարդիկ որոնք անցան...», բ., Էջ 32):

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ

§255. «Կրկնաբանութիւն» խորագիրին տակ մենք ակնարկեցինք այնպիսիներուն, որոնք կ'աղարտեն խօսքը, ուստի եւ ոճական առումով վանելի են. այսպիսիները կարելի է կոչել նաեւ «ախտագին կրկնութիւններ»: Ասոնց կողքին ունինք **գեղարուեստական** կրկնութիւնը, որ կը կոչուի նաեւ **կրկնաբերութիւն** եւ որը ոչ միայն չէ մերժուած ոճաբանութեան մէջ, այլ, ընդ հակառակն, հմտութեամբ ու ճարտարութեամբ կիրարկուելու պարագային՝ մեծապէս գնահատուած է ընկալողին կողմէ: Գեղարուեստական կրկնութիւնը կը ծառայէ անելի ազդու, համոզիչ, յուզական ու տպաւորիչ դարձնելու խօսքը, այս պատճառով ալ ան կը մտնէ վերամբարձ խօսքի բոլոր տեսակներուն մէջ:

Գեղարուեստական կրկնութեան ամենէն անելի տարածուած ու ծանօթ տեսակը յանգերգն է, որ ոտանաւորի մը իւրաքանչիւր տունի ավարտին

կրկնուող մեկ տողն է, երբեմն երկու տող, մերթ բոլորովին անփոփոխ, մերթ թեթեւօրէն փոխուած. ասոր տիպարն է Մ. Պեշկկթաշլեանի «Մահ քաջորդւոյն»-ին մէջ կիրարկուածը.

**Թրքաց մայրեր թող լան, ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձեռքուն:**

Յիշեալ բանաստեղծութեան բոլոր եօթը տուներուն կը հետեւի այս յանգերգը, որուն երկրորդ տողը բառացի կը կրկնուի, իսկ առաջին տողը մասնակի փոփոխութիւններով: Այս կրկնութեամբ՝ բանաստեղծը հայ մայրերուն եւ ընթերցողներուն կը միտի փոխանցել զոհուած պատանիին յետմահու պատգամը, որ է՝ հայրենիքի ազատութեան համար յանձն առնուած նահատակութիւնը պետք չէ սուգի առիթ տայ, այլ միայն ուրախութեան:

Ծաւալուն յանգերգի եզակի օրինակ մը կը հանդիսանայ Ղ. Աղայեանի «Յիշողութիւն»-ը, որուն հինգ տուներուն երեքին վերջին երեք տողերը բառացի կը կրկնուին.

Ծիծեռնակը բոյն էր շինում,
Ե՛ւ շինում էր, ե՛ւ երգում,
Ամեն մէկ շիւղ կայցնելիս
Առաջուան բոյնն էր յիշում:

Ուրեմն թաւագրուած եռատողը կրկնուած է երեք անգամ, որով յանգերգը կը կազմէ ամբողջ քերթուածի քսան տողերուն իննը: Աղայեան այնքան ճարտարութեամբ շարադրած է իր քերթուածը, որ այս կրկնութիւնները ոչ մէկ տաղտուկ կը պատճառեն ընթերցողին եւ ունկնդիրին, այլ ընդհակառակն՝ խորապէս հրապուրիչ մեղեդիի մը քաղցրութեամբ կը շոյեն անոնց ներաշխարհը:

Նման յանգերգերով օժտուած են մեր շարականներէն շատերը, եւ նպատակը միշտ նոյնն է՝ յատուկ գաղափարի մը կամ պատգամի մը տպաւորումը հաւատացեալներուն հոգիին մէջ:

Կրկնութիւնը յաճախ տեղի կ'ունենայ իւրաքանչիւր կամ բազմաթիւ տողերու վերջը՝ շարահիւսական ամբողջ հատուածի մը ծաւալով. «նոյնավերջ» կոչուած տողերն են ասոնք. օրինակ՝

Ամեն վայրկեան սիրով տրտում **ասում եմ ես մնաս բարով,**
Բորբ արեւին իմ բոց սրտում **ասում եմ ես մնաս բարով...** (ԿՏ):

Բանաստեղծութեան տասնչորս տողերու տասն կը կրեն այս նոյնավերջութիւնը: Մօտալուտ մահուան դաժան իրականութիւնը զգացող երիտասարդ Տերեանը մէկ առ մէկ կը յիշէ այն բոլորը՝ բորբ արեւը, ընկերները, բայց նաեւ ոսոխները, մով երկինքն ու կանաչ ծովը, ոսկեշրթայ յուշերն ու փուշերը, բացուելիք ծաղիկներն ու մանուկները եւ այլն, որոնք կապած են զինք այս աշխարհին եւ որոնցմէ պիտի զրկուի

վերջնականապես: Կրկնութեան միջոցով ալ կը շեշտուի այդ բոլորին հանդէպ իր սիրոյ խորութիւնը, ինչպէս նաեւ իր գրկանքին ու կորուստին մեծութիւնը: Չենք կրնար, միւս կողմէ, անտեսել այս կրկնութեանց յառաջացուցած երաժշտականութիւնը, որ կը յածի քերթուածին բոլոր տողերուն վերեւ:

Կրկնութիւնը կրնայ տեղի ունենալ «նոյնասկիզբ» տողերով եւս, ինչպէս տեսանք «Գողթան երգեր»-ու մէկ նմուշէն.

Երկներ երկին,
Երկներ երկիր,
Երկներ եւ ծովն ծիրանի...

Այս տողերը շարադրողը պէտք է զգացած ըլլայ այն խոր երաժշտականութիւնը, որ կրկնութիւնը կը բերեր իր խօսքին, եւ թէ որքան տափակ պիտի ըլլար ան՝ առանց կրկնութեան. փորձենք՝ «**Երկներին երկիր, երկինք եւ ծովն ծիրանի**»: Միւս կողմէ՝ նոյնպէս կրկնութեան շնորհիւ՝ ան յաջողած է շեշտել արարչագործութեան կամ երկունքի դժուարութիւնը, տեւականութիւնն ու ընդհանրականութիւնը:

Այլ տեղ՝ նոյնասկզբութիւնը, որ նաեւ **յարակրկնութիւն** (anaphore) կամ նաեւ **նախաբերութիւն** կը կոչուի, կը ծառայէ անելի շեշտելու միտքը.

Մէկն՝ ի պապանց պարոնորդի,
Մէկն ի հարանց մուրող լինի,
Մէկին՝ հազար ձի ու ջորի,
Մէկին՝ ո՛չ ու, ո՛չ մի մաքի (Ֆրիկ):

Նաեւ՝

Անէծքդ, հա՛յր, գոհար քարերս դարձուց խեցի,
Անէծքդ, հա՛յր, փոխեց կնդրուկս անարգ գուղցի,
Անէծքդ, հա՛յր, փոխեց ոսկիս մութ պղնձի,
 Բայց քանի որ շամփուշ կուռք մը պէտք է ինծի,
 Ես պղինձով ալ պատրանքներս ձուլեցի (Եղիշէ Դուրեան):

«Յարակրկնութիւնը,– կը գրէ Վ. Միրզոյեան,– հնարաւորութիւն է տալիս խօսողին աստիճանաբար մեծացնելու խօսքի յուզական լարուածքը, ուժականութիւնն ու թափը, կուտակելու փաստարկները, անելի ու անելի գրաւելու ունկնդիրներին, վարակելու որոշակի տրամադրութեամբ» («Ճարտասանութիւն», էջ 293):

Յարակրկնութեան ու վերջակրկնութեան ազդու խճանկար մըն է Շիրազի հետեւեալ հատուածը, ուր կրկնուող այլազան տարրերը իրարու կը միահիւսուին իրենց ներքին հակադրութեամբ՝ կերտելով բառային իսկական համանուագ մը.

Մենք խաղաղ էինք մեր **լեռների** պէս,
Դուք հողմերի պէս խուժեցիք **վայրագ**.

Մենք ձեր դեմ ելանք մեր **լեռների** պես,
Դուք հողմերի պես ոռնացիք **վայրագ**·
Դուք հողմերի պես կը կորչեք **վայրագ**։

Ա. Ծառուկեանի «Թուղթ առ Երեւան»-ի հետեւեալ հատուածը իր կարգին կրկնութիւններու բարդ կծիկ մըն է՝ յանգերգի, նոյնասկիզբի ու նոյնավերջի ձեռնհաս համադրութեամբ մը, որ կը ցոլացնէ բանաստեղծին նոյնքան բարդ ու խռոված հոգեվիճակը.

Յէյ ջա՛ն Երեւան,
Լինեմ ես քնած, թէ լինեմ արթուն,
Յէյ ջա՛ն Երեւան,
Չարկերը սրտիս տրոփ առ տրոփ,
Յէյ ջա՛ն Երեւան,
**Կ'երգեն քեզ համար միայն օրհնութիւն...
 Միայն օրհնութի՛ւն, միայն օրհնութի՛ւն
 Եւ սէ՛ր ու կարօտ,
 Սէ՛ր եւ օրհնութիւն,
 Յէ՛յ ջան Երեւան...:**

Այս կրկնութիւններէն ոչ մէկը կը գայթակղեցնէ ընթերցողը, ոչ մէկը տաղտուկի եւ ձանձրոյթի նուազագոյն զգացումը կը յառաջացնէ անոր մէջ։ Բանաստեղծը իր ներաշխարհի փոթորիկին ճարտարօրէն բաժնեկից կը դարձնէ զինք ընկալողը, եւ ահա գրող ու ընթերցող միասնաբար կը նաւարկեն՝ յանձնուած սփիւռքահայու սիրոյ եւ կարօտներու յորձանուտին։

Հատուածական կրկնութիւններուն չափ ազդու են նաեւ բառային կրկնութիւնները. դա՛րձեալ կը դիմենք Ծառուկեանին, որ գեղարուեստական կրկնութեան մեծ վարպետներէն է։

Սարգարապատի հերոսամարտի նախօրեակն է.

«Գալիս էր նորից արիւնոտ դնչով
 Նոյն հրէշը՝ սեւ ժանիքը սրած,
 Որպէսզի անզուսպ թափով մի **վերջին**՝
Վերջին բեկորին տայ **վերջին** հարուած»։

«Վերջին» բառի երեքկնութեամբ բանաստեղծը յաջողած է ընթերցողի գիտակցութեան մէջ պատկերել այդ համազգային ճգնաժամային պայթարի ամբողջ օրհասականութիւնը. պահ մը կ'ունենանք այն տպաւորութիւնը, թէ ուրիշ ոչ մէկ բառ կամ լեզուական ոչ մէկ հնար ի վիճակի պիտի ըլլար այնքան ուժգին տպաւորել մեզ, որքան այս մէկ հատիկ ածականը, որ երեք անգամ կրկնուած է սալին վրայ զրնգացող կռանի սաստկութեամբ։

Սարգարապատին նուիրուած ուրիշ քառատող մը՝ իր կրկնութիւններով.

«Եւ **քարէ** մարդիկ, **քարէ** սրտերով,
Քարէ սրտերով ու կամքով **քարէ**,
 Չայոց լեռներում կռանում էին
 Կեանքի ու մահուան երգը մետաղէ»:
 Գրիշ Դաւթեան, «1918 մայիս 28»

Նոյն տպաւորութիւնը ձգելու համար կատարած է Թէքէեան հետեւեալ կրկնութիւնը՝ աւելի մեղմ քնարականութեամբ մը.

«Ու երբ **վերջին** արեւիս **վերջին** ճաճանչն ալ մարի,
 Անունդ ի շուրթ դեռ կ'ուզեմ ողջունել այգը մահուան»:

Այնպէս ալ Դուրեանի «Լճակ»-ին հետեւեալ հատուածը.

«**Յող**, աստղերը չե՛ն մեռնիր,
 Ծաղիկներն **հող** չե՛ն թոռմիր,
 Ամպերն չե՛ն թրջեր **հող**,
 Երբ խաղաղ էք դու եւ **օդ**»:

Յող-ը լճակն Է. մահէն կրկակոխ հալածուող Դուրեան անոր ջուրերու խաղաղ, քիչ ու յաւիտենական խորքին մէջ պահիկ մը կը տեսնէ իրեն զլացուած կեանքը, ծաղիկներն ու խաղաղութիւնը, որոնց դիմաց իրեն բաժին հասած է հոգին խռովող այն «անհուն բո՛ցը», որ յարատեւ կ'այրէ ու կը մրկէ զինք. ան ո՛չ կը հանգչի, ո՛չ կը հանգի: Տեւականութեան այս զգացումը, որ չի լքեր զինք բնաւ, կը ցոլանայ **հող**-ին կրկնութեամբ: Գեղարուեստական շատ նուրբ զգացողութեամբ, – կամ, եթէ կ'ուզէ՝ հնարամտութեամբ, – Դուրեան բառային կրկնութեան միօրինակութիւնը մեղմացուցած է **հող**-ին տեղափոխութեամբ. զայն դրած է նախ՝ տողին սկիզբը, ապա՝ մէջտեղը, յետոյ՝ վերջը: Այս հնարքին ռճական արժէքի տարողութեան անդրադառնալու համար՝ վերընթերցենք քառատողը Նոյնասկիզբ դարձնելով երկրորդ եւ երրորդ **հող**-երը...:

Իսկ հիմա փոխադրուինք հայրենի անդաստանները՝ հունձքի օրերուն.

«**Ծփանքներ** Նոր **ծփանքներու** ներքեւ ընդմիշտ կը փլուզին,
 Ալիք կ'ըլլան ակօսին մէջ **ծովե՛ր, ծովե՛ր, ծովե՛ր** դեղին» (ԴՎ):

Բանաստեղծը կրկնութիւններու միջոցով տուած է հայ գիւղացիին հոգեկան խիւղն ու հրճուանքը՝ ի տես առատ՝ ծովածաւալ՝ հունձքին, այն աստիճան, որ ընթերցողը ոչ մէկ ձեւով ու չափով կը զգայ ախտագին կրկնութեան մը տաղտուկը, մանաւանդ որ այնքան ճշգրտութեամբ ու հարազատութեամբ նկարագրուած է տեղի ունեցող գործողութիւն(ներ)ը:

Մինչ տակաւին կանգուն են ցորենի ցողունները՝ հովին հետ անոնք իրարայաջորդ **ծփանքներ** կը կազմեն, իսկ երբ գերանդիի հարուածներուն տակ լաս-լաս փուկ կու գան՝ **ալիքներ** կը կազմեն գետնին վրայ, ու արտը կը վերածուի անծայրածիր **դեղին ծովու**: Բոլոր կրկնութիւնները միաժամանակ յոգնակի կիրարկուած են, եւ այս ալ իր կարգին կը մատնէ հունձքին առատութիւնն ու անոր առթած համատարած բերկրութիւնը:

Գեղարուեստական կրկնութեան առարկայ կրնան դառնալ կարգ մը հնչիւններ եւս, եւ այս հնարքին դիմած են ինչպէս օտար, այնպէս ալ հայ բանաստեղծները՝ թէկուզ Նարեկացիէն սկսած:

**Շուշանն շողեր հովտին,
շողշողեր դէմ արեգական...
Շուշանն շաղով լցեալ,
շող շաղով եւ շար մարգարտով (Նարեկացի):**

**Երբ շրջագգեստ մը շրշէ,
իմ մաշած սիրտը յիշէ (ՊԴ, «Յուշք»):**

**Գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագին,
Յաշիշով օծուն ու բալասանով... (ՄՄ):**

**Ծփում է ծովն ալեծածան,
Ծփում է սիրտը տղայի,
Գոռում է ծովն ահեղածայն,
Նա կռում է կատաղի... (ՅԹ):**

**Աշնան մշուշում շշուկ ու շրշիւն,
– Բարդիներն են բաց պատուհանիս տակ...
Անտես ու յուշիկ իմ շուրջը շրջում
Եւ շշնջում ես եւ անուշ շրշում (ՎՏ):**

Անշուշտ այստեղ կրկնուող բաղաձայնները՝ յատկապէս շ, դ, ծ, ջ, պատահականութեան արդիւնք չեն. ուզուած, փնտռուած, սերտուած եւ շատ զգուշութեամբ կատարուած կրկնութիւններ են, որոնք իրենց նմանակութեամբ կը թելադրեն բնութեան զանազան երեւոյթները:

Նաեւ՝

«**Եթէ** աշխատիս, կը յաջողիս»
«**Եթէ** աշխատիս, կը յաջողիս, **եթէ**...»:

Երկրորդին մէջ **եթէ**-ին կրկնութեամբ խօսողը կը յայտնէ իր խոր վերապահութիւնը խօսակիցին աշխատելու տրամադրութեան մասին:

Գեղարուեստական կրկնութիւնը յաճախ լեզուական միօրինակութենէ խուսափելու քերականական հնարք մըն է. այդպիսին է Ռուսինեանի «Կիլիկիա»-ի առաջին ութեակը.

Երբ որ բացուին դռներն յուսոյ
Եւ մեր երկրէն փախ տայ ձմեռ,
Չքնաղ երկիրն մեր Արմէնիոյ
Երբ փայլէ իւր քաղցրիկ օրեր.
Երբ որ ծիծառն իր բոյն դառնայ,
Երբ որ ծառերն հազնին տերեւ,–

Ցանկամ տեսնել զիմ Կիլիկիա՝
Աշխարհ, որ ինձ ետուր արել:

Ուրեմն կ'ակնարկուի **երբ**(որ) յարաբերականի կրկնութեան: Այս պարբերոյթը կազմուած է մէկ գլխաւոր նախադասութենէ, որուն նախադասուած են հինգ համաստորադաս՝ ժամանակի պարագայ երկրորդական նախադասութիւններ (եւ մէկ որոշիչ նախադասութիւն): Եթէ **երբ**-ը չկրկնուէր, ապա մենք պիտի ունենայինք յաջորդաբար համադասուող հինգ տաղտկալի ստորադասներու միօրինակ կուտակում մը, որուն տարողութեան կարելի է անդրադառնալ ջնջելով **երբ**-երը, ինչ որ շատ պիտի արժեզրկէր ութեակը: Կրկնուող **երբ**-երը ահա կը չէզոքացնեն այդ անախորժ զգացողութիւնը: Սակայն կայ աւելին՝ այս կրկնութիւնը կը լարէ մեր հետաքրքրութիւնը, աշխուժ ու բարձր կը պահէ մեր տրամադրութիւնը՝ իրազեկուելու վերջապէս այն գլխաւոր միտքին, որ մեզի կը խոստանան յաջորդական **երբ**-երը եւ որ է՝ «Կիլիկիան տեսնելու ցանկութիւնը»:

Ե. Օտեանէն մեջբերուող հետեւեալ նախադասութիւնը կը ներկայացնէ Նոյն պարագան, Նոյն հնարքը. «**Քանի որ** նրանք չեն ուզեր իրենց պարտականութիւնը ճանաչել, **քանի որ** նրանք կը հեզնեն ժողովուրդի տառապանքը, **քանի որ** նրանք իրենց պաշտօնի գիտակցութիւնը կորսնցուցած են, **քանի որ** նրանք ձեզ սովի կը մատնեն, – այլեւս չպէտք է գլուխ ծռել, պէտք է ծառանալ, կռուել, պայքարել...» («Ընկեր Փանջունի Զալեպի մեջ»):

Ռուսինեանէն եւ Օտեանէն քաղուած օրինակները կը ներկայացնեն համաստորադասական բարդ նախադասութիւններ: Առաջինը՝ հինգ, իսկ երկրորդը չորս համաստորադաս բաղադրիչներով: Նման կառոյցներ իրենց ստորադաս բաղադրիչներու բարձր թիւով ծանր կը հնչեն ու ոճականօրէն ընդհանրապէս խրախուսելի չեն, որովհետեւ քանի ստորադաս բաղադրիչներուն թիւը մեծնայ, միօրինակութեան զգացումին հետ կը յառաջանայ իմացաբանական անպատեհութիւն մըն ալ. ընթերցողը, մա՛նաւանդ ունկնդիրը կը սկսի մոռնալ անդին մնացած բաղադրիչներու բովանդակութիւնն ու իմաստը, եւ կը սկսի անհասկացողութեան տաղտուկը: Ուրեմն շաղկապական բառերու՝ յարաբերական դերանունի կամ ստորադասական շաղկապի, կրկնութիւնը որոշ չափով կը մեղմացնէ յիշեալ թերութիւնը: Անշուշտ հեղինակէ-հեղինակ, գրողէ-գրող ասոնք քիչ մը կրնան տարբերիլ իրարմէ, բայց եւ այնպէս կայ մնայուն վտանգ մը, որմէ թելադրելի է խուսափիլ: Ենթաստորադասական ամենաառոյգ կառոյցը՝ զոյգ ստորադաս բաղադրիչ ունեցողն է. աւելի ծաւալունը՝ գրաւ մըն է, որուն պատասխանատուն արուեստագետն է՝ գրողը, բանախօսը, հռետորը, մանկավարժը եւ այլն:

Ռուսինք բառային կրկնութեան տարբերակ մը եւս, ուր հանդէս կու գան հոմանիշ կամ մերձանիշ զոյգեր. օրինակ՝ **անթիւ-անհամար, անօթի-**

ծարաւ, գող-աւագակ, հաչել-հառաչել, հալիլ-մաշիլ, յոգնած-դադրած, տուն-տեղ, ցանել-ցրուել եւ այլն. ասոնց ակնարկուած է ստորեւ՝ «Սաստկաբանութիւն» հատուածի երկրորդ կէտով (տեսնել նաեւ Այտընեան, էջ 261-262):

Ծանօթ.– Այս սերտողութեան ծիրէն դուրս կ’իյնայ շատ առիւթնող բնաբան մը՝ «**մանկավարժական կրկնութիւնը**», որ, եթէ ճիշտ մշակուի ու առաջ տարուի, ունի ուսուցողական շատ մեծ արժէք ու նշանակութիւն, որ սակայն աւելի ձեռնհասութեամբ կիրարկուելու կարիք ունի արեւմտահայ իրականութեան մէջ:

ԱԲԵԼՈՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

§256. Աւելորդաբանութիւնը, իբրեւ ոճական արատ, որոշ չափով նման է կրկնաբանութեան. ան կը ներկայացնէ լեզուական այնպիսի տարրեր, որոնք աւելորդ բեռ մըն են պարզապէս, ճիշտ ինչպէս կրկնաբանութիւնն էր. թող որ կրկնաբանութիւնը աւելորդաբանութիւն մըն է՝ իւրայատուկ անով, որ կրկնաբանութեան մէջ աւելորդը կրկնուող տարր մըն է. միւս կողմէ՝ կրկնուող տարրը յաճախ դրուած է խօսքի կազմութեան համար անհրաժեշտ անդամի մը փոխարէն, որը սակայն սխալ ընտրուելով, ընդհանրապէս բառամթերքի աղքատութեան բերումով՝ առաջնորդած է կրկնաբանութեան. մինչդեռ աւելորդաբանութեան մէջ կրկնութիւն չկայ, այլ կայ անտեղի ու աւելորդաբար գործածուած լեզուական տարր մը՝ հնչիւն, բառ, բառակապակցութիւն եւ այլն: Աւելորդաբանութիւնները այնքան այլազան ու պատահական են եւ աննախատեսելի, որ իւրաքանչիւր պարագայ ունի իրեն յատուկ սրբագրութիւնը, ուստի կարելի չէ համադրել զանոնք եւ միօրինակ դասակարգումներ կատարել. այսուհանդերձ պիտի փորձենք առաջնորդուիլ որոշ խմբաւորումներով՝ միշտ ալ գտնուելով յանկարծաբանելու հարկադրանքին տակ:

Աւելորդաբանողը ինք չ'անդրադառնար, թէ կարելի է նոյն խօսքը կազմել լեզուական նուազ տարրերով: Միւս կողմէ՝ բոլոր աւելորդաբանութեանց ետին ընդհանրապէս կը գտնենք խօսքի կազմութեան տիրապետումի եւ շարահիւսական բաւարար գիտելիքներու պակասը, իսկ երբեմն ալ մտքի ծանրաբեռնուածութիւնն ու կեդրոնացումի պակասը:

Օրինակ՝ «Չենք մտածեր հեռաձայնային հաղորդակցութեան մարզին վերաբերող սակերը բարձրացնելու մասին»:

Ամբողջ ըսել ուզածն է. «Չենք մտածեր հեռաձայնային սակերը բարձրացնել»:

Անցողակի ըսենք, որ արեւելահայերը կը կիրարկեն **աւելադրութիւն** եզրը մերինին փոխարէն: Պարզ է. աւելորդաբանութեան լուծումը կը կայանայ աւելորդ տարրի վերացումին մէջ: Կու տանք օրինակներ՝ կցելով սրբագրութիւնը:

- **Որեւէ** համաձայնութեան մը պարագային...:

Որեւէ դերանունի որոշեալը չի կրնար որոշիչ կամ անորոշ յօդ առնել. ուրեմն՝ **որեւէ համաձայնութեան** պարագային: Նոյն կացութեան մէջ է **ամեն** բառը. **ամեն օր**, **ամեն մարդ**, **ամեն գիրք**, բայց երբեք՝ **ամեն օրը** կամ **օր մը**: Որոշիչ յօդը կը վանեն նաեւ **այլազան**, **բազմազան**, **զանազան** ածականները, որոնք միշտ յոգնակի եւ անորոշ լրացեալ կը պահանջեն, երբ առանձին կամ այլ ածականի մը յարադրութեամբ կը դրուին գոյականի մը վրայ. օրինակ՝ **այլազան տեսարաններ**, **աւանդական այլազան սովորութիւններ**, **բազմազան ձեռնտու միջոցներ**, **զանազան մարդիկ**, **զանազան կանխարգելիչ միջոցներ** եւ այլն: Սակայն ցուցական դերանունի մը կամ յատկացուցիչի մը յարադրութեամբ՝ որոշեալը յօդ կ'առնէ. օրինակ՝ **այս այլազան միջոցները**, **անոր զանազան**

գանգատները, պարտեզի բազմազան պտուղներն մեկ քանին եւ այլն: Ուրիշ է **ամբողջ**-ը, որ միշտ կը պահանջէ յօդ մը՝ որոշիչ կամ անորոշ. օրինակ՝ **ամբողջ օրը** կամ **ամբողջ օր մը**: Սկզբունքով այս դերանունը եզակի լրացեալ կը պահանջէ, ինչպէս տեսանք. սակայն կ'ըսուի նաեւ **ամբողջ օրեր, ամբողջ ամիսներ, ամբողջ տարիներ**, եւ այս պարագային լրացեալ գոյականը չի կրնար յօդ ստանալ՝ ո՛չ որոշիչ, ո՛չ անորոշ:

- Ստորագրեցին երկու **համաձայնագիրներ, որոնցմէ** առաջինը կը վերաբերի տնտեսական եւ ճարտարարուեստական **մարզին մէջ** գործակցութեան:

Ստորագրեցին երկու **համաձայնագրեր, որոնց** առաջինը կը վերաբերի տնտեսական եւ ճարտարարուեստական գործակցութեան:

- Սփիւռքահայ **մեր** կեանքը եւ համագային **մեր** նպատակներու իրականացման **մեր** ճիգերը որքա՛ն արդիւնաշատ կրնային ըլլալ:

Մեր սփիւռքահայ կեանքը եւ համագային նպատակներու իրականացման ճիգերը որքա՛ն արդիւնաւետ կրնային ըլլալ:

- Սուրիա ցաւակցութիւն յայտնեց Լիբանանի Ժողովուրդին, մեծ հանգուցեալի **իր** կորուստին առիթով:

Սուրիա ցաւակցութիւն յայտնեց Լիբանանի Ժողովուրդին՝ մեծ հանգուցեալի կորուստին առիթով:

Ծանօթ.- Աւելորդ է **իր** յատկացուցիչը, քանի բացայայտ է, որ կորսնցնողը Լիբանանն է:

- Փակ մնացին **նաեւ** լիբանանեան բոլոր **շրջաններու մէջ դպրոցները**:

Փակ մնացին Լիբանանի բոլոր դպրոցները:

- **Ի զուր տեղը** չէ որ կարգ մը երկիրներ յորդոր կարդացին...:

Ի զուր չէ, որ կարգ մը երկիրներ յորդոր կարդացին...:

«Ի զուր տեղ» ռամկաբանութիւն է, որ պատճենուած է թրքերէնի վրայ:

- Նախագահին պաշտօնազրկումը Ժողովուրդին կամքին **իբրեւ արդիւնք** տեղի չունեցաւ:

Ժողովուրդին կամքովը տեղի չունեցաւ:

- **Նիւթական գետնի վրայ** ինքնաբաւ են:

Նիւթապէս ինքնաբաւ են:

- Զիւսեյն թագաւոր **պաշտօնական** ցաւակցութեան հեռագիր մը յղած է Նախագահ ժեմայելին...:

Անշուշտ թագաւորի մը կողմէ՝ Նախագահի մը յղուած հեռագիրը չէր կրնար «անպաշտօն» ըլլալ, եւ ընդհանրապէս թագաւոր մը **անպաշտօն**

հեռագիր չի յղեր, թող որ «անպաշտօն հեռագիր» հասկացուբիւնը այնքան ալ ըմբռնելի չէ:

- Պտուտակները ամրացուցին **ըստ** պետք եղած **չափին**:

Պտուտակները ամրացուցին պետք եղած **չափով**:

- Անոնք հայրենիքի **սիրոյն համար** զոհուեցան:

Անոնք հայրենիքի **սիրոյն** զոհուեցան:

Անոնք հայրենիքի **համար** զոհուեցան:

- Առի՛թ տուէք ժողովրդավար կարգերու հաստատման **ի խնդիր** աշխատելու **համար**:

Առի՛թ տուէք ժողովրդավար կարգերու հաստատման **ի խնդիր** աշխատելու:

Առի՛թ տուէք ժողովրդավար կարգերու հաստատման **համար** աշխատելու:

Ծանօթ.– Ուրեմն պետք է միշտ ու միշտ շեշտել՝ հրապարակաւ թէ դպրոցական սեղաններու շուրջ, թէ՛ **սիրոյն, համար եւ ի խնդիր** հոմանիշներ են, անշուշտ նրբերանգային տարբերութիւններով, որոնք Էական չեն. հետեւաբար կարելի չէ ասոնք կուտակել նոյն նախադասութեան մէջ:

Նաեւ՝ «Դատարանը որոշում է կայացրել Գեորգ Խաչատրեանի կալանքը մէկ ամիսով երկարաձգելու **վերաբերեալ**», – ուր հայերէնը ոչինչ կը կորսնցնէ, եթէ ջնջենք **վերաբերեալ** յետադրութիւնը:

Կերպով, ձեւով, եղանակով: Աւելորդաբանութեան ծիրէն ներս՝ արդի հայերէնը աղարտող ամենայաճախական բառերն են ասոնք, – յատկապէս առաջինը, – որոնք աւեր կը գործեն թէ՛ արեւելահայերէնի, թէ՛ մանաւանդ արեւմտահայերէնի մէջ, երբ մակաբուծաբար կը դրուին որակական ածականի մը կամ ձեւի մակբայի մը վրայ՝ միասնաբար պարագայական լրացում դառնալու համար հոն, ուր ածականը կամ մակբայը կատարելապէս ի վիճակի են նման պաշտօն մը առանձինն կատարելու օրինակ՝

- Կը գործածեն **յաճախակի կերպով**:

- Մարդիկ **յաճախակի կերպով** երաժշտութիւն մտիկ ընելով հանդերձ...:

- Այս առաւօտ արեւը **պայծառ կերպով** ծագեցաւ:

- Անոնք **գործուն կերպով** մասնակցեցան վեճերու:

- **Անսպասելի եղանակով** ծանօթացայ տիկին Սիրանուշին:

- Իր ոտանաւորները **հազուադէպ կերպով** կ'երեւին մամուլի մէջ:

- «Սովետական Հայաստան»-ի մշակած բառերը **աննահանջ կերպով** թափանցում են մեր լեզուի մէջ (Վարագ Առաքելեան):

- Բայց ժողովուրդը **յաճախակի ձեռով** կը գործածէ:
- Հաւանաբար **անցողակի կերպով** ըսենք...:
- **Սիրայօժար կերպով** կը ստանձնեն...:
- Պարոնուհի Կոքս **մնայուն կերպով** օգնած է Արցախին:
- Եթէ **առողջ ձեռով** մտածուի...:
- Պէտքէի եւ Այն-Թինէի միջեւ **մնայուն կերպով** գործակցութիւն կայ:
- Թրքերէնին **զուգահեռ կերպով** գործածուած հայերէն մը...:
- Միջնորդ երկիրները **կտրուկ եղանակով** դէմ են միջամտութեան:
- Արաբական լիկան զգուշացուց **ուղղակի կերպով** միջամտութենէ:
- Կարգ մը գրգիռներ **ուղղակի կերպով** անդրադարձած են վրաս:
- Ոճի փոփոխութիւնը շատ **յստակ ձեռով** տեսանելի է:

Նաեւ՝ **խստիւ կերպով, խստագոյնս կերպով**, մանաւանդ՝ **անընդհատ կերպով**. «Զինեալ գործողութիւնները պիտի շարունակուին **անընդհատ կերպով**» («Մարմարա», 5-11-15). «Կառավարութիւնը առժամեայ **կերպով** ձեռք դրած էր պատերազմի տարիներու **ընթացքին**» (Ռ-Հ, ա., 77) եւ այլն:

Վերջին օրինակին մէջ աւելորդ է նաեւ **ընթացքին**-ը. Ուրեմն՝ բաւարար է ըսել. «Կառավարութիւնը առժամեայ ձեռք դրած էր **պատերազմի տարիներուն**»:

Այս բերուած օրինակներուն մէջ դժուար է պնդել, թէ գտնուի մէկ հատիկ իսկ, որ իրապէս եւ անխուսափելիօրէն կարիքը ունենայ **կերպով, ձեռով** կամ **եղանակով** բառերուն, որոնք շնչահեղձ կը դարձնեն հայերէնը իրենց անկրելի ճապաղութեամբ. փորձենք կարդալ զանոնք առանց այդ երեք մակարոյժ բառերուն եւ այն ատեն պիտի նկատենք, թէ որքա՛ն աւելի առոյգ, կայտառ ու կենսախիհնդ է մեր լեզուն: Կը բաւէ պարզապէս ցնջել այդ բառերը. հազուադէպօրէն միայն այդ ցնջումը շարադասական վերադասաւորում կը պահանջէ. իսկ եթէ պատահի ալ այդպիսին, ապա շատ դիւրաւ դիմագրաւելի է ան. օրինակ՝ այս բոլորէն միայն առաջինն է, որ կը կարօտի շարադասական փոփոխութեան՝ «Յաճախակի կը գործածեն», փոխանակ՝ «Կը գործածեն յաճախակի» ըսելու: Մնացեալներուն մէջ պիտի պարզապէս ցնջուի մակարոյժ բառը: Հաւանաբար աւելի պատշաճ է, միւս կողմէ, որ հինգերորդ օրինակին մէջ **անսպասելի** ածականը հարկ ըլլայ դարձնել **անսպասելիօրէն**, իսկ չորրորդին մէջ **գործուն**-ը՝ **գործնապէս, մնայուն կերպովը** դարձնենք **յարատեւ**, եւ նման աննշան միջամտութիւններ, որոնք դժուար չեն երբեք, պայմանաւ որ աւելորդաբանութեան զգացողութեան մշակոյթը ունենանք եւ տրամադրութիւնը՝ զայն չեզոքացնելու: Բերուած օրինակներուն մէջ կան նոյնիսկ այնպիսիները, որոնք կերպ ցոյց չեն ալ տար, ինչպէս՝ **յաճախակի, հազուադէպ, անցողակի, զուգահեռ** եւ այլն. ասոնք կերպեր չեն, սակայն **ածական + կերպ** զուգադրութիւնը այնքան խոր նստած է

միտքերու մեջ, որ գրողը յաճախ չ'անդրադառնար անգամ իր կատարած ընտրութեան:

Այսուհանդերձ, որքան անելի կուռ, տպաւորիչ, ժուժկալ ու վսեմ է մեր խօսքը, դուք ըսեք՝ հայերէնը, երբ ըսենք՝ **հանդարտ կը խօսի, համարձակ պատասխանեց, անվարան կ'ընդունիմ, արագ մօտեցաւ, ուղիղ նայեցաւ, անյապաղ պետք է մեկնիս, անտեղի կը հակաճառես** եւ այլն, եւ որքան պիտի խեղճանային ասոնք, եթէ բերուած ածականներն ու մակբայները ծանրաբեռնէինք **կերպով, ձեւով կամ եղանակով** մակաբոյժներով. օրինակ՝ «**Հանդարտ կերպով** կը խօսի», – այսպէս է, որովհետեւ ամեն ածական ու մակբայ արդէն «կերպ մը» ցոյց կու տայ, կամ թէ այս կամ այն կերպի գաղափարը կը բովանդակէ ու կը թելադրէ. եւ անոր ծանրաբեռնումը մակաբոյժ բառով մը՝ պարզապէս կը ճապաղցնէ խօսքը:

«Ահա **հանգիստ** հող կը մտնեմ, Յոյսս դուք էք, ընկերներ...»:

Որքա՛ն գեղեցիկ ու տպաւորիչ շարադրուած է:

Պատկերացնենք պահ մը, որ հեղինակը գրած ըլլար՝ **հանգիստ ձեւով, կերպով կամ եղանակով**, – որքա՛ն պիտի ճապաղէր տողը ու փճանար տպաւորութիւնը:

Ա՛յս ալ ի մտի ունենանք, թէ որակական ածականին՝ բայական լրացում դառնալու յատկութիւնը կը բխի հայերէնի եուրթենէն. ի վաղուց անտի մեր լեզուն կը թոյլատրէ, որ ածականը, իբրեւ պարագայական լրացում, անփոփոխ դրուի բային վրայ՝ մակբայական կարգավիճակով, հետեւաբար բնաւ պարտաւոր չենք այսպիսիները օժտելու մակբայակերտ ածանցներով. ստորեւ օրինակներ դասական հայերէնէն՝ Աստուածաշունչէն եւ մեր մատենագիրներէն. կ'ընդգծենք ածականներն ու լրացեալ բայերը.

- **Պարզ ասա՛** մեզ:
- Եթէ **ուղիղ մատուցանես** եւ **ուղիղ ոչ բաժանես**՝ մեղար:
- **Մանր աղայցես** ի նոցանէ:
- **Ծանր լկելով** ճնշեր զմարմին:
- **Ծածուկ ջանայք** զնոյն գործել:
- **Թեթեւ կրիցէք** զաշխատանսն:
- **Ազատ եւ անխտիր մեղանչեն:**
- Իսկ ես աստ **սովամահ կորնչիմ:**
- Թերեւս **ունայն** իսկ **արձակեր** զիս:
- Եւ իբրեւ լուաւ թէ **մեծաբարբառ աղաղակեցի**...:
- Յայտնի լինիցին բանք ձեր, եթէ **արդար խօսիցիք:**

- Ապա իբրեւ մեծ իրքն **համարձակ յայտնեցան** ի լսելիս ամենեցուն:
- Արդ **հաստատ գիտեմ** զոր լուայն թէ ստոյգ է:
- Ի նոցուն հրապարակի **աներկիւղ...** զայսպիսի զգործ **կարաց գործել:**

Այսպիսի բիւրեղեայ մաքրութեամբ ու պարզութեամբ կ'արտայայտուէր մեր բնիկ լեզուն՝ ազատօրէն օգտագործելով ածականը իբրեւ բայական լրացում եւ հետեւողականօրէն կը խուսափէր մակաբոյժ տարրեր աւելցնելէ նման կիրարկութիւն ունեցող ածականներու վրայ: Ածականը մակաբոյժ բառերով կամ յաւելեալ ածանցներով մակբայացնելու աւանդոյթը աշխարհաբարի մեջ շեշտուեցաւ օտար լեզուներու, յատկապէս՝ ֆրանսերէնի, անգլերէնի ու մանաւանդ իտալերէնի ազդեցութեան տակ, որոնց՝ ածականը իբրեւ բայական լրացում կիրարկելու յատկութիւնը չափազանց սահմանափակ է եւ որոնք այդ ընել կարենալու համար՝ կը ստիպուին ընդհանրապէս դիմելու օժանդակ բառերու եւ ածանցներու: Մեր ըրածը կոյր ընդօրինակութիւն մըն է: Կը բաւէ, որ զանոնք կիրարկելու փորձութեան քիչ մը դիմադրենք եւ հետզհետէ պիտի անդրադառնանք ոճական այն անուրանալի ու ակնբախ գերակայութեան, որով օժտուած է մեր լեզուն, որ անհամեմատ աւելի գեղեցիկ է այդ մակաբոյժ բառերու եւ ածանցներու բացակայութեան:

Աւելցնենք, որ ածականը իբրեւ բայական լրացում կիրարկելու մեջ արեւելահայերը լայնօրէն կը գերազանցեն մեզ, սակայն շատ յաճախ՝ միաժամանակ իյնալով բռնագրօսութեան ու չափազանցութեան մեջ. օրինակ՝ «Թուրքիան **ընդգծուած թշնամաբար** է տրամադրուած մեր դէմ» («Ազգ», 27-7-13) եւ կամ «Էնքան ճմարիտ ու Էնքան **գեղարուեստական** ո՞նց են գրել», նաեւ՝ «Կարելի է **պայմանական** ասել» («Ազգ», 9-7-21), – արեւմտահայերէնը պարագայական նման կառոյցներու պիտի չհանդուրժէր երբեք եւ պետք չէ հանդուրժէ՝ հեռու մնալով աղաւաղումի հասնող այսպիսի կիրարկութիւններէ:

Վերոնշեալներուն մօտաւորապէս համազօր է **-օրէն, -աբար, -ապէս** մակբայակերտ ածանցներու չարաշահումը որակական ածականներու ետին, երբեմն մինչեւ իսկ մակբային վրայ. սա ալ ի՛ր կարգին ծանրաբեռնում մըն է եւ լեզուական աղաւաղումի մնայուն սպառնալիք մը: Բաղդատենք՝ **հանդարտ խօսեցաւ** եւ **հանդարտօրէն խօսեցաւ, համարձակ պատասխանեց** եւ **համարձակօրէն պատասխանեց, շռայլ կը ծախսէք** եւ **շռայլաբար կը ծախսէք** եւ այսպէս շարունակ: Այս յաւելումը կրկնակի անտանելի կը դառնայ, երբ ան տեղի կ'ունենայ բնութեամբ մակբայի մը վրայ. օրինակ՝ **ուղղակի+օրէն, անպայման+օրէն, մասնակի+օրէն, յաճախակի+օրէն** եւ այլն, հոն՝ ուր **ուղղակի**-ն եւ **անպայման**-ը, **մասնակի**-ն եւ **յաճախակի**-ն արդէն լայնօրէն բաւարար են մեր միտքը կամ նոյն միտքը նոյն ուժգնութեամբ արտայայտելու. բաղդատենք՝ «**Ուղղակի** տո՛ւն եկուր» եւ «**Ուղղակիօրէն** տո՛ւն եկուր», – ակնյայտօրէն երկրորդը ծանր ու ծանծաղ է:

Նաեւ՝

- Նիւթերու մէկ զգալի մասը **ուղղակիօրէն** կ'առնչուի Հայաստանին:

Նիւթերու մէկ զգալի մասը **ուղղակի** կ'առնչուի Հայաստանին:

- Այս վնասը **անպայմանօրէն** պիտի հատուցես:

Այս վնասը **անպայման** պիտի հատուցես:

- Հակադարձութիւնը **յանկարծակիօրէն** կրնայ ի յայտ գալ:

Հակադարձութիւնը կրնայ **յանկարծակի** ի յայտ գալ:

- **Անցողակիօրէն** ըսած ըլլանք:

Անցողակի ըսած ըլլանք:

Այս բոլորով հանդերձ կրնան պատահիլ պարագաներ, ուր ածականի մը առանձին կիրարկութիւնը գոհացուցիչ կամ վայելուչ չըլլայ. օրինակ՝

«Ամբողջ պարբերութիւնը գունազարդուած է **ճաշակաւոր կերպով**»:

Կերպով-ին ջնջումը թերի պիտի դարձնէր մեր խօսքը, քանի որ **ճաշակաւոր** ածականը առանձին չի գոհացներ զայն: Ուրեմն կա՛մ կը պահենք **կերպով**-ը, կա՛մ **ճաշակաւոր**-ը կը դարձնենք **ճաշակով**:

Այլ օրինակ մըն ալ. «Հեղինակին կուտակած լայն պաշարը **ակնբախ կերպով** կը ցոլանայ իր գրիչէն»: Անպատեհութիւնը նոյնն է. **ակնբախ** ածականը չի յաջողիր առանձինն լրացնել **կը ցոլանայ** ստորոգիչը: Այս ածականին մակբայի վերածումը՝ **ակնբախօրէն**, գոհացուցիչ լուծում մըն է:

Անպայմանօրէն: Սա իր կարգին **անպայման**-ին վրայ իմաստային ոչ մէկ ուժգնութիւն կամ այլ կարգի առաւելութիւն կ'աւելցնէ: **Անպայման** կը նշանակէ առանց պայմանի, իսկ **անպայմանօրէն**-ը աւելի բան մը չի կրնար նշանակել. պարզապէս աւելի ծանրաբեռնուած, ճոռոմ ու ապաշնորհ բառ մըն է, որ շատ ալ հաշտ չէ հայերէնի բառակազմութեան կանոններուն հետ: Տաւալի է նկատել, որ այս ձեւերը եւ յատկապէս **անպայմանօրէն**-ը վերջերս շատ լայն՝ համաճարակային տարածում գտած են յատկապէս մեր մամուլին, բայց նաեւ մեր գրողներու երկերուն մէջ: Իսկ նորահաս սերունդները կուրօրէն կ'ընդօրինակեն իրենց երեցները:

Այսուհանդերձ կան կարգ մը ածանցուած մակբայներ, օրինակ՝ **արագօրէն**, **առանձնաբար**, **առանձնապէս**, **դանդաղօրէն**, **միասնաբար**, **մշտապէս**, **շարունակաբար** եւ այլն, որոնք շատ լայն կիրարկութիւն ունին արդի հայերէնի մէջ. կարելի չէ արմատախիլ ընել այս կառոյցները: Իբրեւ պարագայական լրացում դրուելով բային վրայ՝ այսպիսիները կարծես աւելի ընդգրկուն կը դարձնեն բային գործողութիւնը. օրինակ՝ «Անոնք **միասին** սերտեցին» եւ «Անոնք **միասնաբար** սերտեցին»

քիչ մը տարբեր են իրարմե. երկրորդը զգալիորեն ավելի կը շեշտե միասնութեան գաղափարը կամ իրողութիւնը. կամ թէ՛ «Ան միշտ կը սխալի» եւ «Ան մշտապէս կը սխալի» գոյգէն՝ երկրորդին մէջ սխալելու յաճախականութիւնն ու տեւողութիւնը ավելի ընդգծուած են: Ահա այս եւ նման նրբերանգային տարբերութիւններ պատճառ կը դառնան յիշեալ ածանցաւոր մակբայներու պահպանումին, լեզուի մէջ պայմանաւ, որ անոնք մասն այս նեղ սահմաններուն մէջ:

Կը հետեւի, որ այս ածանցներու կիրարկումը կարելի չէ ընդմիշտ վանել մեր լեզուէն, չըսելու համար՝ որ բաւական կենսունակ են անոնք:

Առաջին հերթին՝ կարելի չէ զանոնք վանել այն մակբայներէն, որոնց արմատը գոյական մըն է. օրինակ՝ **հայրօրէն** կամ **հայրաբար**, **թշնամբար**, **անձնապէս**, **ընկերաբար**, **հերոսաբար**, **գազանօրէն**, **ստրկօրէն**, **դաւադրաբար**, **աղուէսաբար**, **արմատապէս**, **վայրկենապէս**, նաեւ՝ **նախապէս** եւ այլն. այսպիսիները չեն կրնար բայական լրացում դառնալ առանց համապատասխան ածանցներուն. օրինակ՝ **հայրօրէն խրատել**, **թշնամբար վարուիլ**, **անձնապէս մասնակցիլ**, **ընկերաբար ընդունիլ**, **հերոսաբար զոհուիլ**, **ստրկօրէն ծառայել**, **աղուէսաբար խաբել** եւ այլն. օրինակ՝ «Ես **հայրօրէն**, լայնաբաց՝ երկու թելս պարզեի...» (Մեծարենց): Կրնայ պատահիլ, որ ածանցաւոր եւ ածանցազուրկ ձեւերը հաւասարապէս կիրարկուին՝ իմաստային նուրբ տարբերութեամբ. օրինակ՝ «**Նախ** դո՛ւն պիտի խօսիս»... «Դուն **նախապէս** խօսած ես», ուր **նախ** եւ **նախապէս** փոխանակելի չեն: Այս ալ կայ, որ նոյն ածականը կրնայ բայի մը հետ ուղղակի կիրարկուիլ, իսկ այլ բայի մը հետ մակբայակերտ ածանց պահանջել. օրինակ՝ «**Մեծ** կը խօսիս»...«**Մեծապէս** կը յարգեմ զայն». բերուած օրինակներուն մէջ **մեծ** եւ **մեծապէս** նմանապէս փոխանակելի չեն: Նաեւ՝ «Այս կերպասը **լայն** ձեւուած է» եւ «Այդ հարցին **լայնօրէն** պիտի անդրադառնանք», նաեւ՝ **լայնօրէն գոհացնել**, **լայնօրէն կիրարկել**, **լայնօրէն տարածել** եւ այլն, բայց **լայն կտրել**, **լայն չափել**, **լայն ձեւել**, **լայն բանալ** եւ այլն:

Կան ածականներ, որոնք բայական լրացում դառնալու յարմարութիւն չունին՝ առանց բերուած ածանցներուն. օրինակ՝ չ'ըսուի «կոյր հետեւիլ», այլ պարտաւոր ենք ըսելու **կուրաբար** կամ **կուրօրէն**. Վայելչօրէն եւ որոշ սաստկական իմաստով կ'ըսուի սակայն **կոյր-կոյր** հետեւիլ կամ **կոյրզկուրայն** հետեւիլ: Վայելուչ չէ նաեւ «**քաջ կռուիլ**» կապակցութիւնը, այլ կ'ըսենք **քաջաբար** կամ **քաջօրէն**. ուրիշ է **քաջ-քաջ** կրկնաւորը, որովհետեւ սա ինքնին մակբայ է արդէն (Կռուեցէ՛ք, տղէ՛րք, կռուեցէ՛ք **քաջ-քաջ**): Չ'ըսուի «**նենգ մատնել**», այլ՝ **նենգաբար** կամ **նենգօրէն**, այնպէս ալ՝ **ազաօրէն խմել**, **արդարօրէն արժանանալ**, **առատածեռնօրէն վարձատրել**, **դաժանօրէն պատժել**, **դառնօրէն ողբալ**, **խոնարհաբար խնդրել**, **համեստօրէն ընդունիլ**, **յայտնապէս գոհանալ**, **մեծահոգաբար ներել**, **մտերմաբար առաջարկել**, **պարբերաբար այցելել**, **անսպասելիօրէն հարուածել**, **փարթամօրէն աճիլ** եւ այլն:

Ասոնց դիմաց կան եւ այնպիսի ածականներ, որոնք բայական լրացում դառնալու համար ընդմիջտ կը մերժեն **-օրէն, -աբար, -ապէս** ածանցները. օրինակ՝ **բարձր խօսիլ, ցած արտասանել, ճիշտ կամ սխալ դատել, շիտակ նստիլ, ուղիղ մեկնել, ժիր աշխատիլ, լուռ մտիկ ընել, լուռ ու մունջ հետեւիլ, անձայն մօտենալ, անուշ նիրհել, անհոգ ծիծաղիլ** եւ այլն. բացառուած է, օրինակ, «**բարձրօրէն** խօսիլ» ձեւը:

Եւ վերջապէս կան այնպիսիները, որոնք կրնան առանց ածանցի եւ ածանցով հաւասար վայելչութեամբ լրացում դառնալ. օրինակ՝ **ինքնավստահ** պատասխանել եւ **ինքնավստահօրէն** պատասխանել, **անշեղ** հետեւիլ եւ **անշեղօրէն** հետեւիլ, **ծանր** վիրաւորուիլ եւ **ծանրօրէն** վիրաւորուիլ, **սերտ** առնչուիլ եւ **սերտօրէն** առնչուիլ, ուր քիչ մը դժուար է նախընտրութիւն գոյացնել կամ նախընտրութիւն պարտադրել, քանի ասոնք հաւասարապէս ընդունելի ու բարեհունչ են: Անշուշտ այս վերջին գնահատումը կամ դատողութիւնը քիչ մըն ալ անհատական նկարագիր ունի եւ կրնայ տարբերիլ գրողէ-գրող ու խօսողէ-խօսող:

Եւ վերջապէս լեզուն ունի ածանցաւոր մակբայներ, որոնց ածանցազուրկ ձեւերը գոյութիւն չունին իբր այդպիսին, ուստի չեն ալ կրնար բայական պարագայական լրացում դառնալ առանց ածանցի. օրինակ՝ **գործնականօրէն, տեսականօրէն, քերականօրէն, անամօթաբար, գազանաբար, գիտակցաբար** կամ **գիտակցօրէն, արմատապէս, գերազանցապէս** կամ **գերազանցօրէն, ընդհանրապէս, ստուգապէս** (նաեւ՝ **ստուգիւ**), **վայրկենապէս, վերջապէս, վճռապէս** եւ այլն:

Կարգ մը պարագաներու, ուր կը թուի, թէ կարելի չէ խուսափիլ մակաբոյծ բառէ, կամ թէ տուեալ ածականը կարելի չ'ըլլար առանձին կիրարկել իբրեւ պարագայական լրացում, յանձնարարելի է, որ **կերպով, ձեւով, եղանակով** կիրարկելու փոխարէն դիմենք **-օրէն, -աբար, -ապէս** ածանցներուն, որոնք շատ աւելի հեշտ կ'ընկալուին լեզուի մէջ. տեսանք արդէն **անսպասելի կերպով-անսպասելիօրէն** գոյգը. այլ օրինակներ՝ **հանդիսաւոր կերպով-հանդիսաւորապէս, մասնաւոր կերպով-մասնաւորապէս** կամ **մասնաւորաբար, անվերադարձ կերպով-անվերադարձօրէն, փառաւոր կերպով-փառաւորապէս** եւ այլն. որովհետեւ ածանցաւոր ձեւերը շատ աւելի վայելուչ են: Բաղդատել՝

- Մենք **կատարեալ ձեւով** ի վիճակի ենք հակադարձելու:
- Մենք **կատարելապէս** ի վիճակի ենք հակադարձելու:

Իսկ երբ կը սպառնք մեր բոլոր կարելիութիւնները, ապա կը դիմենք **կերպով**-ին. օրինակ՝ «Ան յոյս յայտնեց, որ մենք շատ **օգտակար կերպով** պիտի աշխատէինք» (ՊԲ, էջ 28),– ուր կարելի չէ ըսել **օգտակար աշխատէինք**, կարելի չէ ըսել նաեւ «**օգտակարօրէն** (-աբար, -ապէս) պիտի աշխատէինք». ահա այս եւ նման պարագաներու ստիպուած ենք դիմել **կերպով**-ի օժանդակութեան:

Այս բոլորին պատշաճ տնտեսումը բաւական շրջահայեցութիւն կը պահանջէ խօսողէն, բայց մանաւանդ՝ գրողէն: Ընդհանրապէս դժուար է բանաւոր խօսքի ընթացքին ցանկալի չափով խնամել մեր ոճը, ինչ որ աւելի դիւրին է գրաւոր խօսքի մէջ, քանի այստեղ կարելի է վերընթերցել գրութիւնը, անդրադառնալ անոր խորթութիւններուն եւ յղկել զայն. պայմանաւ անշուշտ որ տեղի ունենայ՝ երկրորդ կամ երրորդ ընթերցում մը. այս կրթանքն ալ (discipline) իր կարգին կրնայ մեծապէս օգնել բանաւոր խօսքի ձեւաւորումին ու յղկումին: Կարելորդ՝ ոճականօրէն ընդունելի խօսքի մնայուն նախանձախնդրութիւնն է, որ պետք է զարգացնել նոր սերունդներուն մէջ՝ մատղաշ տարիքէն:

Յիշենք վերջապէս **համար** յետադրութեան անտեղի ու աւելորդ կիրարկութիւնը կարգ մը կառոյցներու մէջ, ուր անոր ներկայութիւնը կը յարի աւելորդաբանութեան:

- Ասիկա շատ տարօրինակ ու անմիտ հարցում մը կրնայ թուիլ այսօրուան մարդոց **համար** (ՌՅ, բ., էջ 125):

- Դպրոցը աւարտելը վերջակէտ մը եղաւ բազմաթիւ դասընկերներու հետ իմ ունեցած կապին **համար** (անդ, էջ 199):

- Առիթներ կը ստեղծէինք տարին մէկ կամ երկու անգամ գիրար տեսնելու **համար** (անդ):

- Տէր Բարդողին հոն ծառայելը օգտակար եղաւ թէ՛ հաւատացեալ պոլսեցիներուն **համար**, թէ՛ իրեն՝ տէր Բարդողին **համար** (անդ, էջ 207):

Այս օրինակներուն մէջ կարելի է ազատօրէն քննել **համար**-ը՝ առանց որեւէ իմաստային աղաւաղումի. այլ հարց, թէ ան խոր արմատներ ունի արեւմտահայերէնի մէջ եւ կրնայ հանդիպիլ մեզմէ որեւէ մէկուն գրիչին տակ:

ՍԱԿԱԲԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

§257. Կը կոչուի նաեւ «նուազասացութիւն»:

Սակաւաբանութիւնը լեզուական այն յարատեւ ու համատարած օրէնքն է, որ խօսողը կը մղէ թօթափելու լեզուէն այնպիսի բաղադրիչներ, որոնք անհրաժեշտ չեն կամ իբր այդպիսին չեն ընկալուիր հաղորդակցութեան շղթային մէջ եւ առանց անոնց ալ՝ խօսքը կը շարունակէ պահել իր իմաստը:

Ան յատուկ է աշխարհի բոլոր լեզուներուն:

Այս գործընթացը կրնայ ընդգրկել ամբողջական նախադասութիւններ, բառեր, վանկեր ու հնչիւններ՝ ա) երբեմն առանց վնասելու խօսքի հաղորդակցական արժեքին, նոյնիսկ աւելի կուռ, հեզասահ ու տպաւորիչ դարձնելով զայն¹, բ) իսկ երբեմն ալ աւելի կամ պակաս վնասելով անոր՝ իմաստային ու ոճական զոյգ հարթակներու վրայ: Բոլոր պարագաներուն՝ ան թելադրուած է ուժերու տնտեսումի այն մնայուն օրէնքն, որ կը մղէ մեզ նուազագոյն ճիգով եւ խօսքային նուազագոյն ատաղծով շարադրելու մեր միտքերը:

Կը զանազանենք՝

- ա) պատմական սակաւաբանութիւնը,
- բ) Յաւաքական սակաւաբանութիւնը,
- գ) Անհատական սակաւաբանութիւնը:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՍԱԿԱԲԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

§257ա. Պատմական սակաւաբանութեան հնագոյն ակունքներուն կը գտնենք մեր բաղադրեալ բառերը՝ բարդ եւ ածանցաւոր, որոնք սկզբնապէս եղած են շարահիւսական ազատ բառակապակցութիւններ եւ հետագային, լեզուի զարգացումին զուգահեռ, ամփոփուած են՝ ձերբագատելով իրենց կարգ մը տարրերէն, խտանալով ու կազմելով մէկ բաղադրեալ բառ:

§257բ. Այս ալ կը նշանակէ, որ այսպիսիներուն իմաստը աւելին է քան իրենց բաղադրիչներու թուաբանական գումարը: Օրինակ՝ «գետածի» գետի ձի չի նշանակեր, այլ կը նշանակէ «գետի մէջ իր ժամանակը անցընող եւ ձիու նմանող անասուն մը»: Բաղդատենք այս երկուքը. նկատելի է, որ երկրորդը որքան հարուստ է այլազան հասկացութիւններով, որոնք զեղչուած են առաջինէն եւ որոնք սակայն լռելեայն կ'իմացուին: Նաեւ՝ պատրաստակամ «պատրաստ կամ(ք)» չի նշանակեր, այլ՝ «տուեալ քայլը յօժարութեամբ ստանձնելու տրամադրութիւն ունեցող»: Պարագան աւելի կամ պակաս նոյնն է գրեթէ բոլոր **իսկական** կոչուած բարդ բառերուն:

Քիչ մը տարբեր են կցական բարդութիւնները, որոնց բառիմաստը շատ

1. «Հայերէնի մէջ շատ մը եական մասունք կը զեղչուին խօսքին մէջէն, եւ դեռ քերականական զեղչում կամ ձեւ չեն համարուիր. գործրինակ՝ երբ ըսեմ «Ողորմութիւն խնդրեցի՝ չտուիր»: Այսինքն՝ «Ես քեզմէ ողորմութիւն խնդրեցի, եւ դուն ինծի զանիկա չտուիր», - ուր ինը բառին մէջէն միայն երեքն հերիք է ամբողջ եւ բնական ձեւով խօսք մը կազմելու... Կան լեզուներ, որոնց մէջ այն ինը բառն ալ անհրաժեշտ հարկ է ներգործութեամբ դնել» (Այտընեան, էջ 256):

յաճախ հակամետ է նոյնանալու իրենց բաղադրիչներու թուաբանական գումարով. օրինակ՝ **այսօր** բարդ բառին իմաստը գրեթե հաւասար է **այս օր** շարահիւսական ազատ կապակցութեան իմաստին. այնպէս ալ՝ **նոյնպէս-նոյն պէս**, **այսքան-այս քան** եւ այլն. սակայն նոյնիսկ ասոնց պարագային շատ յաճախ նկատելի է իմաստային որոշ անհամապատասխանութիւն մը. «**այսքան**» կը նշանակէ «ասոր քանակութեամբ¹» կամ «այս քանակութիւնը ունեցող», ուր երկու բացատրութիւններն ալ իրենց ծաւալով կը գերազանցեն բացատրեալ բարդութիւնները:

1. Այս ուղղականը դարձած է սեռական **ասոր, իսկ **քան** արմատը դարձած է **քանակութեամբ**:**

§257գ. Ածանցաւոր բառերուն մէջ կը գանազանենք նորագոյն ածանցները, եւ պատմական ածանցները, որոնց ծագումնաբանութիւնը մթազնաձ է:

Նորագոյն ածանցով օժտուած բառերը շատ կը մօտենան սովորական բարդ բառերուն, որոնց բաղադրիչները ծանօթ են. օրինակ՝ «**հանդարտ-օրէն**» կը նշանակէ «**հանդարտ** ընթացքը կամ գործելաձեւը իբրեւ **օրէնք** ընկալելով»: Մինչ «**իւղ-ոտ**» ածականը բացատրելու համար ստիպուած ենք ծանօթ բառով մը փոխարինել անոր ածանցը, օրինակ՝ «**իւղ-ունեցող**» կամ «**շատ իւղ պարունակող**»:

Չարկ չկայ ըսելու, թէ մեր խօսքը որքան պիտի խեղճանար, եթէ կարելի չըլլար բարդ ու ածանցաւոր բառերով արտայայտել շարահիւսական վերոնշեալ ազատ կապակցութիւնները. ժամանակի ու ճիգերու որքան մեծ կորուստ պիտի պահանջէր մարդկային հաղորդակցութիւնը, չհաշուած տակաւին հարցին գեղագիտական երեսը, որ իր կարգին շատ պիտի տուժէր:

Այս շարքէն մեզի ծանօթ հնագոյն տարրերը կը կազմեն մեծաթիւ բայեր, որոնք հետզհետէ զգալիօրէն ամփոփուած են. յատկանշական են մասնաւորաբար անցողական բայերը. օրինակ՝ **մեծացուցանել** հնգավանկ բայը դարձած է **մեծցնել**, որ կ'արտասանուի երեք, իսկ երբեմն մինչեւ իսկ երկու վանկով, նոյնպէս ալ՝ **բնակեցուցանել-բնակեցնել**, **դառնացուցանել-դառնացնել**, **զօրացուցանել-զօրացնել** (աւելի մանրամասն տե՛ս **§213**) եւ այլն, որոնք երկուքական վանկ կորսնցուցած են առանց իմաստային որեւէ աղաւաղումի: Կը գտնենք նոյնիսկ այնպիսիները, որոնք ընդմիջտ վերածուած են պարզ բայի՝ թօթափելով մինչեւ երեք վանկ. օրինակ՝ **ազատեցուցանել-ազատել**, **ազդեցուցանել-ազդել**, **արբեցուցանել-արբել** (տե՛ս անդ, ծանօթ.): Յաճախական են մէկ վանկ կորսնցնող բայերը եւս. օրինակ՝ **տեսանել-տեսնել**, **մեռանիլ-մեռնիլ**, **հագանել-հագնիլ**, **հեծանել-հեծնել**, **հրամայել-հրամմել-հրամել**, **սովորել-սովորիլ-սորվիլ**, **ժողովել-ժողվել**: Կարգ մը բայեր կորսնցուցած են միայն ածանցը ու դարձած են պարզ բայեր. օրինակ՝ **անիծանել-անիծել**, **անջատանել-անջատել**, **դիզանել-դիզել**, **լքանել-լքել** եւ այլն (աւելի մանրամասն տե՛ս **§214ա**): Այտընեան շատ ճիշտ եզրաբանութեամբ մը այս երեւոյթը կ'անուանէ «ամփոփմունք», որուն ենթակայ են գոյականներ եւս, ինչպէս՝ **ճանապարհ-ճամբայ**, **առաւօտ-առտու**, **երեկոյ-իրկուն** եւ այլն:

1. Յունարեն **կենդրովն**-ը արեւմտահայերենի մէջ դարձած է **կեդրոն**, արեւելահայերենի մէջ ան **կենտրոն** է:

Ամփոփումի ուրոյն օրինակ մըն է **որպէսզի** շաղկապի **որ**-ով փոխարինումը՝ յատկապէս ժողովրդախօսակցական, բայց նաեւ զգալի յաճախականութեամբ՝ գրական աշխարհաբարի մէջ:

Ամփոփումի առարկայ դարձած են հնչիւններ եւս, յատկապէս բառավերջի «ն» բաղաձայնը. օրինակ՝ **ուսումն-ուսում, գագաթն-գագաթ. դուռն-դուռ, լեռն-լեռ**¹ (աւելի մանրամասն տեսնել վերը՝ §1, **ապարանջան**-ին տակ), նաեւ՝ «ր» բաղաձայնը՝ յատկապէս վերջընթեր դիրքի վրայ եւ **ժ, շ ու ս** շփականներէն առաջ. օրինակ՝ **բարշ-բաշ, մրսիլ-մսիլ, գորշ-գոշ, զոհր-զոհ, խարշել-խաշել, կարշն-կաշն, հարշիլ-հաշիլ, մարշիլ-մաշիլ, նիրի-նիի, շարժիլ-շաժիլ-ժաժիլ, վերի-վեի, վիրճիլ-վիճիլ, քարշել-քաշել**. այլեւ ներքին ձայնաւորներ. ինչպէս՝ **ատեան-ատեն, գեհեան-գեհեն, պատճեան-պատճեն, ցորեան-ցորեն** եւ այլն: Կարգ մը բառավերջի ձայնաւորներ, օրինակ՝ **արծուի-արծիւ, տեղի-տեղ, պատասխանի-պատասխան, հիւսիսի-հիւսիս** եւ այլն:

Սակաւաբանութիւնը չէ խնայած մինչեւ իսկ քերականական տարրերու. այսպէս՝ աշխարհաբարը կորսնցուցած է գոյականին հայցականը, որով նոյնացած են ուղղականն ու հայցականը, իմանալ՝ ենթակային եւ ուղիղ խնդիրին ձեւերը, օրինակ՝ **Կարոն** կը սիրէ **Մարոն** (աւելի մանրամասն տե՛ս §109 եւ §110), ան զեղչած է բացառականի նախդիրը՝ **ի բաղաքէ > բաղաքէ**:

Ան ջնջած է կարգ մը այլ նախդիրներ եւս. օրինակ՝ «Երգէ թռչուն **ի վերայ ծառոյն**- Կ'երգէ թռչունը **ծառին վրայ**», – ուր ջնջուած է **ի** նախդիրը: Այս նախդիրները երբեմն փոխարինուած են պարզ հոլովով. օրինակ՝ «Եհար զգլուխ իւր **ընդ սիւն**-Գլուխը **սիւնին** զարկաւ»: «Յարուցեալ զնացից **առ հայր իմ**-Ելլեմ **հօրս** երթամ» (**առ հայր իմ-հօրս**): Նկատենք վերջապէս աշխարհաբարի դիմորոշ յօդի կիրարկութիւնը հոն, ուր գրաբարը պարտաւոր է ստացական դերանուն գործածել, ինչպէս կը գտնենք վերջին օրինակին մէջ՝ **հայր իմ-հայրս**:

Արեւմտահայերէնը ջնջած է ամբողջ ներգոյական հոլովը, որ աշխարհաբարի մէջ կ'արտայայտուի կապով ու սեռական հոլովով կամ պարզապէս հայցական հոլովով. օրինակ՝ «Խաղան մանկունք **ի պարտիզին**-Մանուկները կը խաղան **պարտեզը**»:

Գրաբարը ուներ գոյականին յոգնակին կազմելու բազմաթիւ ձեւեր, ինչպէս՝ **վարձկան-վարձկանք, ակն-ակունք, մարդ-մարդիկ, մանուկ-մանկտի, Էշ-իշեան, նամակ-նամականի, աղախին-աղախնայք, ոսկր-ոսկերք**, որոնց կիրարկութիւնը միշտ չէ, որ կայուն օրէնքի կը հետեւէր: Աշխարհաբարը զգալիօրէն պարզացուցած է յոգնակի կազմութիւնը՝ որդեգրելով (**ն**)**եր** հանրական մասնիկը, որ ժողովրդախօսակցական շատ հին ակունքներ ունի. **եր**՝ միավանկ բառերու համար, օրինակ՝ **ծառ-ծառեր, ներ**՝ բազմավանկ բառերու համար, օրինակ՝ **բաղաք-բաղաքներ**: Բացառութեան կարգով ունինք նաեւ **տղայ-տղաք, մարդ-մարդիկ**:

Այսուհանդերձ հոն, ուր մտքի յստակութիւնը պահանջած է, աշխարհաբարը չէ վարանած դիմելու նորանոր՝ աւելի ծանրաբեռնեալ միջոցներու, որոնք կը պակսէին գրաբարին. օրինակ՝ ան ստեղծած է կրաւորականի «ու» ածանցը, որով հայերէնը ձերբազատած է շփոթելի ձեւերու հսկայ բեռէն¹: Սահմանական ներկան ու անկատարը օժտած է «կը» եղանակիչով եւ «կոր» յետադաս մասնիկով, օրինակ՝ **վազեմ-կը վազեմ կոր** (արեւելահայերէն՝ **վազեմ-վազում եմ**): Ան ստեղծած է դերբայական չորս տարբեր եւ ուրոյն ձեւեր՝ **երգած-երգուած, երգելով, երգուելով** հոն, ուր գրաբարը կը գոհանար միայն մէկով՝ **երգեալ**: Նոյն յստակութեան սիրոյն՝ չէ վարանած գրաբարի պատմական հոլովը փոխարինելու կապական կառոյցով, օրինակ՝ **գբաղաբէ-բաղաբի մասին**. Նմանապէս՝ պարարական հոլովը, օրինակ՝ **գբաղաբաւ-բաղաբի շուրջ**: Եւ վերջապէս՝ աշխարհաբարի խոնարհական տախտակը՝ իր պարզ ու բաղադրեալ ժամանակներով, անհամեմատ աւելի հարուստ՝ քան գրաբարինը:

1. Նոյն բայի ծիրէն ներս՝ յաճախ տասնեակներով բայաձեւեր հաւասարապէս ներգործական ու կրաւորական կրնային ըլլալ. օրինակ՝ **սիրեցաք** հաւասարապէս կը նշանակէ **սիրեցինք** ու **սիրուեցանք**, **սիրեալ եմ** **սիրած եմ** ու **սիրուած եմ** եւ այլն:

Սակաւաբանութեան ուրոյն պարագայ մը կը ներկայացնեն միաւորեալ նախադասութիւնները.

ա) Ենթակայով միաւորեալ

- Արագիւները գարնան վերադարձան:

- Կռունկները գարնան վերադարձան:

***Արագիւները եւ կռունկները գարնան վերադարձան:

բ) Ստորոգիչով միաւորեալ

- Արագիւները վերադարձան:

- Արագիւները նորոգեցին իրենց բոյները:

***Արագիւները վերադարձան եւ նորոգեցին իրենց բոյները:

գ) Ենթակայով եւ ստորոգիչով միաւորեալ նախադասութիւն

- Արագիւները վերադարձան:

Արագիւները նորոգեցին իրենց բոյները:

- Կռունկները վերադարձան:

Կռունկները նորոգեցին իրենց բոյները:

***Արագիւներն ու կռունկները վերադարձան եւ նորոգեցին իրենց բոյները:

Այս բոլորը՝ «ամփոփմունք» թէ յաւելումներ, յառաջացուցած են լեզուական նոր որակ մը, որ իր հաղորդակցական յատկութիւններով լայնօրէն կը գերազանցէ գրաբարը:

ՀԱՎԱՔԱԿԱՆ ՍԱԿԱԲԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

§258. Ասոնք կառոյցներ են, որոնք յառաջացած են ժամանակի ընթացքին՝ անցնելով հաւաքականութեան բովէն, ընկալելի դառնալով անոր բոլոր անդամներուն, կոփուելով ու յղկուելով անկէ եւ մեծապէս նպաստելով լեզուի որակին:

Այսպիսիներուն շարքին կը գտնենք նախ եւ առաջ ենթակայ-դերանունները, որոնք հայերէնի մէջ ընդհանրապէս չեն գրուիր, եթէ մասնաւոր շեշտելու հարկը չներկայանայ. օրինակ՝ ո՞ւր կ'երթաս (**դուն**), չեմ գիտեր (**ես**), ի՞նչ պիտի ընենք հիմա (**մենք**), թող արագ որոշեն (**անոնք**) եւ այլն. հայը հարկ չի տեսներ կիրարկել փակագիծերու մէջի ենթակայ-դերանունները, քանի որ իւրաքանչիւր բայ արդէն իր սեփական վերջաւորութեամբ կը թելադրէ իր թե՛ դեմքը, թե՛ թիւը. մինչդեռ ֆրանսացին կամ անգլիացին պիտի չկարենային զեղչել զանոնք, օրինակ՝ *où vas-tu?, where do you go?* եւ այլն: Հայերէնի պարագային՝ զեղչուած ենթակայ-դերանունները ոչ միայն չեն աղաւաղեր խօսքը, այլ, ընդհակառակը, կը թօթափեն զայն անելորդ բեռէ մը. եւ իրօք ալ այդ ենթակայ-դերանուններու հետեւողական անուանումը շատ պիտի ճապարհներ հայերէնը:

§259. Գրեթէ նոյնքան սովորական է նախադասութեան զանազան այլ անդամներու զեղչումը. օրինակ՝

- «- Որքա՞ն պիտի մնաս (**դուն**) այս քաղաքը»:
- «- Երկու օր (**պիտի մնամ ես այս քաղաքը**)»:
- «- Չե՞ս կարծեր (**դուն**), թէ անբաւարար է (**երկու օր մնալ այս քաղաքը**)»:
- «- Աւելի չեմ կրնար (**մնալ ես այս քաղաքը**)»:

Թաւազրուած են բոլոր զեղչումները:

Այս օրինակին հետեւողութեամբ ալ՝ կարելի է դատել սակաւաբանութեան այն անսպառ օժիտը, որ հայերէնը կը դնէ մեր լեզուն կիրարկողներու տրամադրութեան տակ:

Պետք է նկատել, որ նման սակաւաբանութիւն մը միայն ձեւական է, քանի որ բերուած նախադասութեանց միտքը կամ իմաստը որեւէ թերութիւն չունի ընկալողին՝ ունկնդիրին կամ ընթերցողին համար: Ընդհակառակը, – եթէ տակաւին պետք կայ շեշտելու, – այդ զեղչուած տարրերու վերականգնումը պիտի զգալիօրէն ծանծաղեցներ մեր լեզուն՝ առաջացնելով ոճաբանական շատ անհաճոյ կացութիւններ:

§260. Այս շարքին մէջ կարելի է թուել նաեւ այն բարդ նախադասութիւնները, որոնց ստորադաս բաղադրիչը զեղչուած է. անկէ պահուած է միայն «որ» շաղկապը կամ յարաբերական դերանունը. օրինակ՝

- Այդ Ատուրը ըսուածը ո՞վ է, որ...
- Այս ընթացքով ո՞ր պիտի հասնի, որ...
- Հօրմէն ի՞նչ տեսանք, որ...
- Ուզածիդ չափ ըսէ՛, լսողը ո՞վ է որ...

Այսպիսիներու պարագային խօսքային միջավայրը ընկալողին կը թելադրէ զեղչուած նախադասութեան իմաստը. կարելի է բոլորովին ենթադրաբար եւ ենթակայօրէն սապէս վերականգնել զանոնք.

- Այդ Ատուրը ըսուածը ո՞վ է, որուն **այդքան կարեւորութիւն կու տաս**:
- Այդ Ատուրը ըսուածը ո՞վ է, որ **այդքան կը հրապուրէ քեզ**:
- Այդ Ատուրը ըսուածը ո՞վ է, որուն **այնքան կը վստահիս**:
- Այդ Ատուրը ըսուածը ո՞վ է, որուն **այսքան յոյսեր կապած ես**:
- Այդ Ատուրը ըսուածը ո՞վ է, որ **այսքան անսխալական կը թուի քեզի**...

Այսպիսիները միշտ հարցական երանգ չունին. օրինակ՝ «Այդ դատաւոր ըսուածը այսօր դատարան եկած չէ, որ... (ծեր հարցին լուծում մը տրուի):»

Ուրեմն սակաւաբանութեան վերոբերեալ տեսակները, ինչպէս ըսինք, կ'ենթադրեն այնպիսի զեղչումներ, որոնք մէկ կողմէ վերականգնելի են, միւս կողմէ... ոճականօրէն մաղթելի:

§260ա. Սակաւաբանութեամբ յառաջացած են այլեւայլ՝

- ասացուածքներ ու ասոյթներ, ինչպէս՝ **գող՝ սիրտը դող, ներսէն՝ խնամի, դուրսէն՝ թշնամի, գայլի աւետարան.**
- գովազդներ, ինչպէս՝ **կատարելութիւն ամեն բանի մէջ, ընտրէ՛ ճիշտը, եղի՛ր առաջինը.**
- նախընտրական լոզունգներ, ինչպէս՝ **աշխատիւնք միասին, հին ընկերները չեն դաւաճաներ, միասին կառուցենք հայրենիքը** եւ այլն:

§260բ. Սակաւաբանական մտահոգութենէ յառաջացած են լեզուներու մէջ նաեւ յապաւումները, ինչպէս ՄԱԿ, ԶԲԸՄ, ԶՀՇ եւ այլն: Ասոնք նախապէս յղացուած են՝ գոնէ բանաւոր խօսքի մէջ լման արտասանուելու համար, սակայն ժամանակի ընթացքին, հետզհետէ հանրածանօթ դառնալով, կ'արտասանուին ըստ յարմարութեան. ՄԱԿ-ը կ'արտասանուի մէկ վանկով՝ **մակ**, ԶԲԸՄ-ը՝ կ'արտասանուի **հորենըթմեն**, ԶՀՇ-ն՝ **հոհոշա**: Ասոնց մէկ տարբերակն են կրճատումները՝ գրաւոր խօսքի մէջ, ինչպէս՝ ս., տ., օր., պ. եւ այլն՝ **սուրբ, տեր, օրհորդ, պարոն** բառերուն փոխարէն:

Խորհրդային կարգերու հաստատումով՝ միութենական բոլոր լեզուներուն մէջ յառաջացաւ սակաւաբանութեան տեսակ մը, որ կը կայանար բաղադրեալ յատուկ անուններու բաղադրիչներու սկզբնատառերը կամ

առաջին վանկերը մեկ համադիր բարդ բառի վերածելու մեջ՝ բուլորովին մեքենականորեն կրճատելով անոնց բաղադրիչները. օրինակ՝

Բուհ – բարձրագույն ուսումնական հաստատություն

Համկկ – համամիութենական կոմունիստական կուսակցություն

Լկեմ – լենինեան կոմունիստական երիտասարդական կուսակցություն

բնակվարձկոոպ – բնակարանային վարձակալական կոոպերատիվ (ընկերություն)

լուսժողկոմ – լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիսար

ծանրարդժողկոմ – ծանր արդիւնաբերութեան ժողովրդական կոմիսար

Հայպետհրատ – Հայաստանի պետական հրատարակություն

սոցդասվար – սոցիալական դաստիարակութեան վարիչ

Այսպիսիները, որքան ալ յատուկ ըլլային մասնաւորաբար գրաւոր խօսքին, այսուհանդերձ անխուսափելիօրէն կը թափանցէին նաեւ բնաւոր խօսքի մեջ: Ասոնք հայ լեզուաբանութեան պատմութեան մեջ կը կոչուէին «**նոր յայպաւումներ**»: Այսպիսիներուն յաճախականութիւնը այնքան մեծ էր, որ ամբողջ բառարան մը կրնային լեցնել անոնք¹:

1. Տեանել, օրինակ, Ալ. Ս. Մարգարեան, «Հայոց լեզուի յայպաւումների բառարան», Երեւան, 1979:

Ասոնցմէ հազուադիւտ օրինակներ միայն ու ժամանակաւորապէս մտան արեւմտահայ բարբերու մեջ: Եապէս խորթ ըլլալով հայերէնի բառակազմութեան աւանդական սեպուհ օրէնքներուն, բայց նաեւ հայերէնի ոգիին, անոնք օրին յառաջացուցին լեզուական անշրջանցելի վիճի մը հայերէնի երկու բարբառներուն միջեւ: Բարեբախտաբար այսպիսիներուն բեռը հետզհետէ նուազեցաւ՝ նոյնինքն խորհրդային կարգերու հետագայ տարիներուն, իսկ Հայաստանի անկախութենէն ետք գրեթէ բուլորովին լքուեցան անոնք. մնացին հազուադիւտ կառոյցներ, ինչպէս՝ **բուհ, արտգործնախարար, զինծառայող, շինմաս, շինհրապարակ, պետդումա, պետթատրոն, քաղբանտարկեալ** եւ սակաւ ուրիշներ ալ, որոնք որոշ յաճախականութեամբ քարշ կու տան իրենց գոյութիւնը: Թերեւս վարժութեան բերումով՝ ասոնք զգեցած են որոշ վայելչութիւն մըն ալ. այսուհանդերձ իրախուսելի ըլլալէ հեռու են:

Շատ տարածուած է բարդ նախադասութիւնը պարզով փոխարկելու հնարքը, որ աւելի ժողովրդախօսակցական է. օրինակ՝

- Գայլերը գիւղերը թափանցեցին, որովհետեւ անօթի էին:

Գայլերը գիւղերը թափանցեցին անօթութեան պատճառով:

- Շատ կ'աշխատէր, որպէսզի կերակրէր բազմանդամ ընտանիքը:

Շատ կ'աշխատէր՝ կերակրելու համար բազմանդամ ընտանիքը:

§260բ. Սակաւաբանական երեւոյթ է նաեւ անշաղկապութիւնը, որ յատուկ է մասնաւորաբար ժողովրդախօսակցական լեզուին, ուր կը զեղչուին

ա) համադասական միաւորիչ շաղկապները եւ բ) ստորադասական շաղկապները:

ա) Անտառ, լեռ (**ու**) ձոր ոտքի տակ տուաւ, (**եւ**) ձեռնունայն վերադաձաւ: Եկայ, տեսայ, (**եւ/ու**) յաղթեցի:

բ) Եւ զայրացած հարցուց` (**թէ**) ինչպէ՞ս մեջէն պիտի ելլեն:

Ես ալ հետաքրքիր էի` (**թէ**) ովքե՞ր են եկողները:

Ողջագուրուեցէ՛ք, (**որովհետեւ**) այլեւս պիտի չհանդիպիք իրարու:

ԱՆՅԱՏԱԿԱՆ ՍԱԿԱԲԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

§261. Ասոնք կը ներկայացնեն այնպիսի կառոյցներ, որոնցմէ ի բաց կը ձգուին, առհասարակ անվարժութեան, իսկ շատ յաճախ ալ մոռացութեան բերումով, այնպիսի տարրեր, որոնք անհրաժեշտ են խօսքի ճիշտ ձեւաւորումին ու ընկալումին: Ան ճիշտ հակասիշն է ակելորդաբանութեան՝ սա տարբերութեամբ, որ հաւանաբար չունի այս վերջինին տարողութիւնն ու յաճախականութիւնը:

Ստորեւ օրինակներ`

- Գողթան երգերու քերականութիւնը գրեթէ տարբեր չէ **գրաբարէն**:

Այստեղ գործուած է անուշադրութեան շատ ընթացիկ սխալ մը, որուն հիմքը սակաւաբանութիւնն է, մէկ բառի անտեղի զեղչումը, որ սակայն աննշմար կ'անցնի, թէ՛ խօսողին, թէ՛ ընկալողին ուշադրութենէն:

Արագաբանութեան, բայց նաեւ անտաշութեան բերումով՝ խօսողը չ'անդրադառնար, որ կը բաղդատէ **քերականութիւնը գրաբարին** հետ, որոնք ըստ եութեան բաղդատելի չեն, փոխանակ բաղդատելու գրաբարի քերականութեան հետ: Ակնկալուած կառոյցը ուրեմն պէտք է ըլլար. «Գողթան երգերու **քերականութիւնը** գրեթէ տարբեր չէ գրաբարի **քերականութենէն**», ուր քերականութիւնը բաղդատուած է քերականութեան հետ. կամ «Գողթան երգերու քերականութիւնը գրեթէ տարբեր չէ գրաբարի**նէն**», – **գրաբարինէն** փոխանունը գումարն է երկու բառերու՝ **գրաբարի քերականութենէն**:

- Մեր կացութիւնը **ձեզմէ** շատ ակելի դժուար է:

Այսինքն՝ «Մեր կացութիւնը ձեր **կացութենէն** շատ ակելի դժուար է»:

Ուրեմն՝ «Մեր կացութիւնը ձեր**ինէն** շատ ակելի դժուար է»:

- Ան օրուան կեսը կը քնանայ եւ հաճոյքներուն ետեւէն կը վազէ:

Եթէ օրուան կեսը կը յատկացնէ քունի, ապա հաճոյքներուն պիտի յատկացնէ միւս կեսը. ուրեմն՝ «Ան օրուան կեսը կը քնանայ, իսկ **միւս կեսը** կը վազէ հաճոյքներուն ետեւէն»:

- Բանագնացեն պահանջուեցաւ, որ գրաւոր ու բանաւոր **զեկոյց մը** տայ իր առաքելութեան մասին:

Չեկոյց մը չի կրնար միաժամանակ թէ՛ **գրաւոր** ու թէ՛ **բանաւոր** ըլլալ. ուրեմն՝ ճշգրտաբանութիւնը կը պահանջէ, որ ըսենք. «Բանագնացեն պահանջուեցաւ գրաւոր **զեկոյց մը** եւ բանաւոր **զեկոյց մը...**» կամ «մէկական գրաւոր եւ բանաւոր **զեկոյց**»: Խրախուսելի չէ «Գրաւոր ու բանաւոր զեկոյցներ» տարազը, քանի որ այս տարազին տակ կ'երթան թուային այլազան կացութիւններ (տեսնել՝ «**Որոշիչ որոշեալ համաձայնութիւնը**», §294, 2, դ):

- Վառ կարմիր եւ վառ կանաչ **փէշը** արգիլուած է հաստատութենէն ներս:

Վառ կարմիր եւ վառ կանաչ **փէշերը** արգիլուած են...:

Ի նմանութիւն նախորդին՝ փէշը չի կրնար միաժամանակ թէ՛ վառ կարմիր, թէ՛ վառ կանաչ ըլլալ. ուրեմն կ'ակնարկուի տարբեր փէշերու:

Այսպիսի սակաւաբանութիւններ կը գոյատեւեն ու կը հանդուրժուին, որովհետեւ խօսակիցներուն համար այլապէս կամ ի յառաջագունէ ծանօթ կամ վերծանելի է խօսքին իմաստը: Սակայն կան եւ այնպիսիները, որոնք այնքան ալ յստակ չեն. օրինակ՝ հետեւեալին մէջ յստակ չէ, թէ խօսողը իր սեփական ա՞նձը՝ խօսակիցին եղբայր կը նկատէ, թէ՞ խօսակիցին անձը՝ իրեն եղբայր կը նկատէ:

- Ես քեզ եղբօր մը պէս կը սիրեմ:

Այսպէս է, որովհետեւ այս եւ նմանները լեզուի մէջ շատ մաշած ու ամփոփուած կառոյցներ են, որոնց բովանդակած շփոթը այնքան ալ չի ցաւցներ, չի զգացուիր, մանաւանդ որ անոր սրբագրումը բաւական երկարապատում ու տաղտկալի է, ինչպէս՝

ա) Ես քեզ կը սիրեմ, ինչպէս կը սիրեմ հարազատ եղբայրս:

բ) Ես քեզ կը սիրեմ, ինչպէս կը սիրեմ հարազատ եղբայր մը:

Երկդիմի է հետեւեալը եւս, որ շատ տարածուած է մեր բարբառին մէջ.

- Քեզ եղբօրս պէս կը սիրեմ:

Որ նմանապէս ունի երկու տարբեր նշանակութիւններ.

ա) Ես քեզ կը սիրեմ, ինչպէս կը սիրեմ հարազատ եղբայրս:

բ) Ես քեզ կը սիրեմ, ինչպէս հարազատ եղբայրս կը սիրէ քեզ:

- Ես քեզ կը սիրեմ իբրեւ հարազատ եղբայր:

ա) Ես ինքզինքս կը նկատեմ քու հարազատ եղբայրդ:

բ) Ես քեզ կը նկատեմ իմ հարազատ եղբայրս:

Հաւանաբար նուազ երկդիմի է հետեւեալը. «Ես քեզ կը սիրեմ իբրեւ հարազատ եղբայրս»,– ուր սիրողը՝ ենթական, հարկադրաբար է՛ս եմ,

մինչ սիրուողը՝ ուղիղ խնդիրը, հարկադրաբար դո՛ւն ես, իսկ «եղբայրս» պարզապես բացայայտիչն է «բեզ» դերանունին:

Այսպիսի ճիշտ կառույցները իրենց դանդաղության ու ծանծաղության բերումով դժբախտաբար չեն գոհացներ լեզուական այն բնական կշռոյթը, որ գրողին ու մանաւանդ խօսողինն է. այդ պատճառով ալ տեղիք կու տան սակաւաբան կառույցներու, որքան ալ թերի ու շփոթ ըլլան այս վերջինները, քանի անոնք «լռելեայն կը հասկցուին» խօսակիցներուն կողմէ՝ գոհացնելով անոնց հաղորդակցական անմիջական կարիքները:

Սակաւաբանութեան մերժելի նմուշներ են հետեւեալները.

- Էլիզապեթի ընտանիքը հարուստ էր, դրամատուն, հանքեր, հողեր՝ Ամերիկաներ, Ափրիկէ (Յ. Պալեան, «Ամերիկա», էջ 88):

Գոնէ «Էր»-ին կից դրուած ըլլար միջակետ մը, որպէսզի զգուշացներ ընթերցողը, թէ կը գտնուի սակաւաբանութեան մը առկայութեան. արդարեւ, հատուածը պէտք է կարդացուի կամ հասկցուի սա՛յես. «Էլիզապեթի ընտանիքը հարուստ էր. ան ուներ դրամատուն, հանքեր ու հողեր՝ Յիւսիսային ու Յարաւային Ամերիկաներու եւ Ափրիկէի մէջ»:

- Անոնցմէ մին բազմաճիւղ էր, բնակութեան շէնքեր, գործարաններ, ճանապարհներ, կամուրջներ (անդ, էջ 60):

Այս հատուածը կ'ակնարկէ ճարտարապետական բազմաճիւղ ընկերութեան մը, որ կը կառուցէ շէնքեր, գործարաններ, ճանապարհներ ու կամուրջներ:

Եւ վերջապէս. «Ադրբեջանական զինուժի կողմից ձեռնարկուել են ութ հետախուզական փորձեր, որոնք ժամանակին հաւաստանշուել են եւ կորուստներ կրելով յետ են շարտուել» («Յետք.ամ», 21-1-15): Սա կը ձեւացնէ համաստորադասական բարդ նախադասութիւն մը, որուն երկու ստորադաս բաղադրիչները ունին նոյն յարաբերեալը՝ **փորձեր**, եւ ճիշտ այստեղ է անհեթեթութիւնը. եթէ **փորձերը** կարելի է հաւաստանշել, ապա կարելի չէ «յետ շարտել». յետ կը շարտենք այդ փորձերը կատարող անձերը, որոնց ոչ մէկ ակնարկութիւն կայ, ուրեմն մոռցուած անդամ(ներ) կայ նախադասութեան մէջ. վերականգնենք զայն. «Ադրբեջանական զինուժի կողմից ձեռնարկուել են ութ հետախուզական փորձեր, որոնք ժամանակին հաւաստանշուել են եւ որոնց **ձեռնարկողները** յետ են շարտուել»:

Նաեւ՝ «Իրան հրաժարեցաւ **խզելէ** կամ գոնէ **նուազեցնելէ** Սեուտական Արաբիոյ հետ դիւանագիտական յարաբերութիւններու **մակարդակը**», – ուր կարելի է, ըսենք, **նուազեցնել** յարաբերութեան **մակարդակը**, սակայն կարելի չէ զայն **խզել**: Ուրեմն հեղինակը փորձած է միաւորեալ ուղիղ խնդիր մը՝ **մակարդակը**, տալ երկու այնպիսի բայերու, որոնցմէ առաջինին՝ **խզել**-ին, չի պատշաճիր ան: Ան մտքին մէջ հաւանաբար

ուներ հետեւեալը՝ «Իրան հրաժարեցաւ խզուելէ Սեուտական Արաբիայէն կամ Նուազեցնելէ անոր հետ դիւանագիտական յարաբերութիւններու մակարդակը»: Այսպէսով առաջին բայը օժտեցիւք ուրոյն լրացումով մը, որ կը պակսէր բնագրին մէջ:

Այլեւ՝ «Անոնց քեռիները արեւելեան փչողական գործիքներէն **կաւալ, զուռնա եւ սազ** կը նուազէին», – համադասուած երեք նուագարաններէն առաջին երկուքը փչողական են, այո, սակայն սազը փչողական չէ, այլ լարային է: Ուրեմն պարտինք սրբագրել. «Անոնց քեռիները արեւելեան փչողական գործիքներէն կաւալ ու զուռնա եւ լարային գործիքներէ սազ կը նուազէին»:

§262. Սակաւաբանութեան ուրոյն ենթատեսակ մը կը կազմեն այն կառոյցները, որոնց մէջ դերանունը կամ որեւէ փոխանուն զուրկ է անհրաժեշտ յղումէ: Ծանօթ իրողութիւն է, որ դերանուն մը կամ փոխանուն մը ըստ ինքեան իմաստ չունի. օրինակ՝ «**Ան** արագ կը վազէ»... ո՞վ է վազողը, – ոչ ոք գիտէ: Այսպէս է, քանի չկայ նախապէս յիշուած գոյական մը կամ վազելու ատակ առարկայ մը, որպէսզի **ան**-ը յղենք այդ առարկային. օրինակ՝ «Այս **ծին** կայտառ է, **ան** արագ կը վազէ», – այս վերջին կիրարկութեամբ արդէն գիտենք, որ վազողը ծին է: Եւ կամ «Ես նախընտրեցի **կարմիրը**», – կարմիր ի՞նչը: Չանազան պատճառներով՝ ահա այս յղումը, – որքան ալ ան ներկայ ըլլայ ենթակային գիտակցութեան մէջ, – կը բացակայի խօսողի կամ գրողի շարադրանքէն՝ պատճառելով զանազան շփոթ ու երկդիմի ընկալումներ. օրինակ՝

- «Ամբողջ օրը անցուցիւք ծովուն վրայ՝ առանց **մէկ հատ** իսկ որսալու», – մէկ հատ ի՞նչ:

Ամբողջ օրը անցուցիւք ծովուն վրայ՝ փորձելով որսալ քանի մը **ծուկ**, սակայն **ոչ մէկ հատ** որսացիւք:

- «Հանրութիւնը կը մաղթէ ունենալ պարկեշտ գործիչներ, բայց **ան** գործիչներու առաքինութիւնը չէ եղած միշտ», – ի՞նչը:

Հանրութիւնը կը մաղթէ ունենալ պարկեշտ գործիչներ, բայց **պարկեշտութիւնը** գործիչներու առաքինութիւնը չէ եղած միշտ:

- Ան ամբողջ կեանքը գրեց, սակայն **անոնցմէ** ոչ մէկը արժանացաւ հրատարակութեան », – ի՞նչն է հրատարակութեան չարժանացողը:

Ան ամբողջ կեանքը գրեց, սակայն անոր **գրութիւններէն** ոչ մէկը արժանացաւ հրատարակութեան:

- Վաճառորդը ցոյց տուաւ **այնպիսիները**, որոնք մեր քսակին չէին պատշաճեր», – ի՞նչը կամ ինչպիսիներ՞ը:

Վաճառորդը ցոյց տուաւ այնպիսի **կառքեր**, որոնք մեր քսակին...

- «Բարեկամութիւնը լաւ բան է, որովհետեւ կրնաս միշտ պետք ունենալ **անոնց**», – որո՞ւ:

Բարեկամութիւնը լաւ բան է, որովհետեւ կրնաս միշտ պէտք ունենալ **բարեկամներու**:

- «Ամբողջ օրը հեռաձայնեցի, սակայն միշտ ալ զբաղած էր», - ո՞վ կամ ի՞նչը:

Ամբողջ օրը հեռաձայնեցի, սակայն միշտ ալ զբաղած էր **բարեկամս** (հետեւաբար ժամանակ չգտաւ զրուցելու հետս) կամ **հեռախօսը** (հետեւաբար չկրցայ կապուիլ բարեկամիս հետ):

- Յնագետը յայտնեց, որ ամբողջը պատմական եզակի նմուշ մըն էր, բայց կը պահանջէր ամբողջ օր մը», - ո՞վ կամ ի՞նչն է պահանջողը:

Յնագետը յայտնեց, որ ամբողջը եզակի նմուշ մըն էր, որուն **ծանօթացումը** կը պահանջէր ամբողջ օր մը:

- Գեղեցիկ էր ան, գեղեցիկ ոչ այն տափակ իմաստով, որ շատ անգամ տղամարդիկ կ'ունենան (ՊԲ, էջ 24):

Կ'ունենան ի՞նչ, - մոռցուած է այն ուղիղ խնդիրը, որ իբրեւ յարաբերեալ պէտք է ծառայէր «որ» յարաբերական դերանունին: Հեղինակը ի մտի ունի «գեղեցկութիւն» բառը, որ անծանօթ պատճառներով չէ արձանագրուած:

Սակաւաբանութեան ուրոյն օրինակներ են այն նախադասութիւնները, որոնց կազմը մոռացումի կամ անձեռնհասութեան բերումով չ'ամբողջանար. օրինակ՝ «**Այն անձը**, որ Քրիստոսը չունի իր կեանքի ընթացքին, իր գործերը կրնան յաջողութեամբ չպսակուիլ», - ուր «այն անձը» բառակապակցութիւնը մոռացութեան տրուած է եւ մաս չի կազմեր կառոյցի շարունակութեան, խզուած է անկէ: Այս խզումը պարտկելու համար՝ հեղինակը ստիպուած եղած է անելցնել «իր» դերանուն մը (իր գործերը)- բնորոշող՝ «անձը» գոյականը: Թող որ այդ շարունակութիւնը իր կարգին թերի է. պէտք է ըսուէր. «Կրնան յաջողութեամբ չպսակուիլ գործերը այն անձին, որ Քրիստոսը չունի իր կեանքի ընթացքին»:

Յ. Օշական կիրարկած է սակաւաբանութեան տեսակ մը, որ կը թուի յատուկ ըլլալ իրեն, քանի ուրիշ տեղ չհանդիպեցանք անոր. այսպէս՝

«Այդ կերպարանքին մերժել իր իրաւութիւնը՝ **սովեստութիւն**: Այդ կերպարանքը դաւանիլ հայ հոգիի ամբողջութեան պատկեր՝ **միամտութիւն**» («Հայաստանի կոչնակ», 1948, թիւ 24, էջ 587):

Չեղչուած են հանգոյցները:

Դ. Աղայեանի «Տորք Անգեղ»-ին նկարագրութեան մէջ կը գտնենք.

«Ահռելի էր նա եւ այնքան ուժեղ,
Որ յիսուն գոմէշ չունէին մէկտեղ»:

Իսկ թէ ճիշտ ի՞նչ էր չունեցածնին, - չէ՛ յիշուած, թէեւ ան ներկայ է գրողին գիտակցութեան մէջ, եւ ամեն ընթերցող ալ կը ճանչնայ զայն՝ «**ուժեղ**» անձականի արմատին մէջ:

Սակաւարանութեան արտասովոր օրինակ մըն է հետեւեալը.
«Քարափների կողերին ամեն տեսակ փոքրիկ խեցեմորթիներ տեսանք,
բոլորն էլ՝ շատ մանր, որ հաւաքէինք, տուն տանէինք ու դրանց վրայ
ժամանակ ծախսէինք» (Ու. Սարոյեան, «Չայրի՛կ, դու խենթ ես», Երեւան,
2019, էջ 47):

Պարզ է, որ խեցեմորթիները, իրենց ծաւալին պատճառով,
արհամարհուած են, չեն հաւաքուած, բայց ահա այս իրողութիւնը
մատնանշող ոչ մէկ բառ գործածուած է. առաջարկ. «Քարափների
կողերին ամեն տեսակ փոքրիկ խեցեմորթիներ տեսանք, բոլորն էլ՝ շատ
մանր, **այնքան մանր, որ չէր արժի**, որ հաւաքէինք, տուն տանէինք ու
դրանց վրայ ժամանակ ծախսէինք»:

ՊԱՐԶ ՈՃ ԵՒ ԶԱՐԴԱՐՈՒՄ ՈՃ

§263. Ասոնք պետք չէ շփոթել սակաւաբանութեան ու աւելորդաբանութեան հետ, որքան ալ գաղափարներու զուգորդութեամբ անոնք յիշեցնեն զիրար:

Ամեն գրասեր պետք է նկատած ըլլայ, որ կան հեղինակներ, որոնք պարզ կը գրեն՝ խուսափելով գոյականական ու բայական լրացումներէ, յատկապէս շողշողուն լրացումներէ, ինչպէս է օրինակ՝ Երուխանը. մինչ անդին կը գտնենք հեղինակներ, ինչպէս Վարուժանն է, որոնք բաւական առատ կը կիրարկեն այդ լրացումները. այլ խօսքով՝ աւելի ճոխ ու պատկերաւոր լեզու ունին:

Յեղինակներու ոճական այս տարբերութիւններու սերտողութիւնը գրականագետին գործն է. ուստի չենք ծանրանար: Ստորեւ պարզ եւ զարդարուն ոճերու մէկ-երկու նմուշներ.

ՊԱՐԶ ՈՃ

«Եփրեմ պապը ծերացեր էր, եւ անոր աչքերը դժուար կը տեսնէին ու ականջները դժուար կը լսէին, իսկ գլուխը կ'երերար: Անոր ձեռքերը կը դողային, եւ կերած թանապուրը կը կաթկթէր մօրուքին վրայ: Թափեր էին նաեւ ակռաները, եւ ոչ միս կրնար ուտել, ոչ չոր հաց: Ան այլեւս չէր կրնար պտտիլ ու հեռու տեղ երթալ. միայն տաք օրերուն կ'իջներ տան առջեւի պարտեզը եւ գաւազանին օգնութեամբ կը շրջէր ծառերուն տակ» (Մեր տարբերակը):

ԶԱՐԴԱՐՈՒՄ ՈՃ

«Եփրեմ պապը **շատ** ծերացեր էր, եւ անոր աչքերը դժուար կը տեսնէին ու ականջները **ծանր** կը լսէին, իսկ գլուխը **շարունակ** կ'երերար **հասուն արեւածաղիկի պէս**: Կը դողային անոր **պաղ ու չոր** ձեռքերը, եւ կերած թանապուրը **միշտ** կը կաթկթէր **սպիտակ** մօրուքին վրայ: Թափեր էին **վերջին** ակռաները եւս, եւ **այդ պատճառով** ոչ միս կրնար ուտել, ոչ չոր հաց: Ան այլեւս չէր կրնար **երկար** պտտիլ ու հեռու տեղ երթալ, այլ միայն տաք օրերուն կ'իջներ տան առջեւի պարտեզը եւ գաւազանին օգնութեամբ **կամաց-կամաց** կը շրջէր ծառերուն տակ» (Յեղինակին բնագիրը):

Ստեփան Զօրեանէն առնուած այս հատուածին առաջին տարբերակը կը յատկանշուի ածականներու եւ մակբայներու բացակայութեամբ. ան պարկեշտ, անպաճոյճ, այլեւ քիչ մը «չոր» նկարագրութիւնն է առարկաներու, երեւոյթներու եւ գործողութիւններու, մինչ երկրորդը համեմուած, զարդարուած է զանազան լրացումներով՝ որոշիչ ածականներու եւ մակբայական պարագաներու յաւելումով: Աւելցած են նմանապէս մէկ-երկու շաղկապական բառեր, ինչպէս նաեւ կատարուած են շարադասական աննշան փոփոխութիւններ: Զօրեան, շատ զուսպ

ու կիրթ գրող ըլլալով, յաջողած է կատարելապես մնալ արուեստի պատշաճութեան սահմաններուն մէջ՝ առանց տպաւորելու մասնաւոր ճիգի, եւ անոր ոչ մէկ բառը բռնագքօսութիւն կամ արուեստականութիւն կը մատնէ. բոլոր ածականներն ու մակբայները բերուած են գոյականներու եւ բայերու (առարկաներու եւ գործողութեանց) անմիջական ու անաշխատ թելադրութեամբ:

Նոյնը չենք կրնար ըսել Վարուժանի «**Յարճը**»-էն ստորեւ բերուած հատուածին համար, ուր մտնող գոյականական ու բայական լրացումները իրերու անմիջական թելադրանքով չեն յառաջացած, այլ որոշ փնտռտուքի, որոշ ճիգի արդիւնք են. Վարուժան բառերու կախարդ մըն է, եւ ընթերցողը տպաւորելու ձգտումն ու հմտութիւնը ակներեւ են.

«**Գարնանամուտ** երեկոյ մ'իր պալատին մէջ **մարմար** Բակուր՝ Սիւնեաց Նահապետ, **չքեղ** հանդէս մը կու տար, Երբ ուղեւոր մը յանկարծ **մորկարշաւ** կը հասնի **Լուսնկափայլ** ճամբայէն՝ մեծ դռան քով **արքենի**»:

Այսպէս, պալատը **մարմար** է, հանդէսը՝ **չքեղ**. ձիաւորը արագ չի հասնիր, այլ **մորկարշաւ**, ճամբան պարզապէս լուսաւոր չէ, այլ **լուսընկափայլ**, դուռը միայն մեծ չէ, այլեւ **արքենի**, արքայավայել, նոյնիսկ եթէ Բակուր արքայ մը չէ: Եւ վերջապէս տարբեր հնչեղութիւն ունին գարունն ու **գարնանամուտը**: Այսուհանդերձ, իր տպաւորելու մարմաջին մէջ Վարուժան իրեն նեցուկ ունի իր հզօր տաղանդը, որ ամենուն տրուած չէ. ան չի սայթաքիր, չի զառաժիր:

ՃՈՌՈՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

§264. Այսպէս կը կոչենք լեզուն ըմբռնելու եւ կիրարկելու այն ուռուցիկ ու փքուն ոճը, ուր տպաւորելու մարմաջին նեցուկ չի կանգնիր այլեւս տաղանդը, այլ բռնագքօսիկ կրկնաբանութիւններու եւ տափակութիւններու վրայ կը յենի ան:

Ստորեւ ճոռոմ ոճի օրինակներ.

- Կը դիտէինք մեծ ու հսկայական սեւ ամպը, որ վեր կը բարձրանար մարգագետնի մակերեսէն եւ կը ծածկեր արեւուն դէմքը:

Այդ ամպը պէտք է **մեծ** կամ **հսկայական** ըլլար, սակայն ոչ երկուքը միաժամանակ: Ամպը անշուշտ **վեր** պիտի բարձրանար, քանի կարելի չէ այլ ուղղութեամբ բարձրանալ, եւ մարգագետնին **երեսէն** պիտի բարձրանար եւ ոչ թէ մէկ ա՛յլ տեղէն. ուրեմն՝ կը բաւէ ըսել **մարգագետնինէն**: Եւ վերջապէս ակերորդ է **դէմքը** բառը եւս, եւ կը բաւէ ըսել «**կը ծածկեր արեւը**». ուրեմն՝ «Կը դիտէինք հսկայական սեւ ամպը, որ կը բարձրանար մարգագետնինէն եւ կը ծածկեր արեւը»:

- Երբ խօսնակին յայտարարութիւնը լսելի չէր մեր ականջներուն, կը խնդրէինք իրմէ, որ դարձեալ կրկներ, ինչ որ ըսած էր:

Երբ խօսնակին **յայտարարութիւնը** լսելի չէր... անշո՛ւշտ թէ **մեր ականջներուն է որ լսելի պիտի չըլլար ան**, քանի այլ օրկանով մը պիտի չլսէինք զինք: **Դա՛րձեալ**-ը կրկնելու պէտք չկայ, եթէ միայն **կրկնէ՛** կը բաւէ: **Ինչ որ ըսած էր**... անշուշտ ըսածը պիտի կրկնէր եւ ոչ թէ ուրիշ բան մը պիտի հնարէր. ուրեմն՝ «Երբ խօսնակին յայտարարութիւնը լսելի չէր, կը խնդրէինք, որ կրկնէր»:

- Աշխարհը իր այժմու վիճակին ու կացութեան մէջ մեծ եւ անյետաձգելի կարիքը ունի անկեղծ առաջնորդներու, որոնք յամառօրէն պիտի ճգնին՝ կանխելու վերակրկնութիւնը համաշխարհային աղետալիօրէն քանդիչ պատերազմի մը:

Պէտք է պահել այս երկուքէն մէկը միայն՝ **վիճակ կամ կացութիւն**, քանի ասոնք հոմանիշ են: Նմանապէս անիմաստ է միատեղ պահել **մեծ եւ անյետաձգելի՛** բնորոշելու համար կարիքին տարողութիւնը: **ճգնումը՝ յամառութիւն** կ'ենթադրէ արդէն: **Կրկնութիւնը՝** փոխան վերակրկնութիւն-ի: **Քանդումը** ինքնին արդէն մեծագոյն աղետն է, ուստի ոչ-աղետալի քանդում մը ըմբռնելի չէ. ուրեմն՝ «Աշխարհը իր այժմու վիճակին մէջ մեծ կարիքը ունի անկեղծ առաջնորդներու, որոնք պիտի ճգնին կանխելու կրկնութիւնը համաշխարհային քանդիչ պատերազմի մը»:

- Նախագահին ընտրապայքարը՝ իր մրցակիցներուն դէմ, աւարտեցաւ նախագահին մէկ նոր յաղթանակովը, երբ ժողովուրդը նոյեմբերին քուէարկեց դա՛րձեալ վերընտրելու համար զինք հնգամեայ նոր շրջանի մը համար:

Ընտրապայքարը միշտ ալ մրցակիցներու դէմ կ'ըլլայ. ուրեմն աւելորդ է յիշատակել այս եզրը: Պէտք չկայ կրկնելու **նախագահին** գոյականը, կը բաւէ ըսել **անոր**: Ընթերցողները լա՛ւ գիտեն, թէ «ժողովուրդը **նոյեմբերին** քուէարկեց»: Աւելորդ է **դարձեալ**-ը: Ընթերցողը գիտէ նմանապէս, թէ նոր շրջանը «հինգ տարուան» է: Եթէ փորձենք վերախմբագրել հատուածը՝ թօթափելով զայն աւելորդ պաճուճանքներէ, ապա պիտի ունենանք. «Նախագահին ընտրապայքարը աւարտեցաւ անոր յաղթանակովը, եւ ան վերընտրուեցաւ նոր շրջանի մը համար»:

ՍԱՍԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

§265. Մեր խօսքը ավելի ազդու, հաւաստի ու տպաւորիչ դարձնելու համար յաճախ կը դիմենք կարգ մը սաստկացուցիչ հնարքներու, որոնց ժուժկալ կիրարկութիւնը միշտ ալ փնտռուած է ոճականօրէն եւ որոնց դիմած է մեր լեզուն անյիշելի ժամանակներէ սկսեալ:

ԲԱՌԱՅԻՆ ՍԱՍԿԱՅՈՒՑԻՉՆԵՐ

Յնագոյն սաստկացուցիչներ եղած են բառային այն տարբերակները, որոնք իրենց բնորոշներէն կը տարբերին բառասկզբի «զ» բաղաձայնի յաւելումով. օրինակ՝ **անցանել** եւ **զանցանել**, **առածիլ** եւ **զառածիլ**, **արթուն** եւ **զարթուն**, **եղծել** եւ **զեղծել**, **եռալ** եւ **զեռալ**, **իջանել** եւ **զիջանել**: Կարգ մը բառերու սկիզբը **զ**-ն կը վանէ անոնց **հ**-ն եւ **յ**-ն. օրինակ՝ **հարկ** եւ **զարկ**, **հեղուկ** եւ **զեղուկ**, **հով** եւ **զով**, **յանցանք** եւ **զանցանք**, **յօղ(ել)** եւ **զօղ(ել)**, **փռել** եւ **սփռել**, **քողել** եւ **սքողել**¹ եւ այլն: Կարգ մը բառերու սկզբնաձեւերը անհետացած են լեզուէն կամ պարզապէս նմանները գոյութիւն չեն ունեցած, եւ գոյատեւած են սաստկական ձեւերը. օրինակ՝ **զահանդիլ**, **զայրանալ**, **զանցառել**, **զառամիլ**, **զառանցել**, **զարգանալ**, **զգետնել** եւ այլն: Ասոնք վերջին հաշուով հոմանիշներ են, այո, ուր սակայն «զ» կրող տարբերակը ունի ավելի վերացական բովանդակութիւն ու հարուստ տարողութիւն: Այս բաղաձայնին, որ հայցական հոլովի նախդիրը կը ձեւացնէ, սաստկացուցիչ յատկութիւնը այնքան գնահատուած էր մեր նախնիներէն, որ անոնք չէին վարաներ զայն մինչեւ անգամ ուղղական հոլովի վրայ դնելու. օրինակ՝ «Ուր չէր **զոք** բնաւ եղեալ» (Ղուկ., ԻԳ-53): **Չի՞նչ** (իբրեւ ուղղական, տես Ա. Բագրատունի, Էջ 71): Իսկ կարգ մը բարբառներու մէջ զայն կը գտնենք ուղղական հոլով ենթակային վրայ՝ **զինքն եկաւ**, **զինքն գնաց** եւ այլն (տե՛ս Ե. Դուրեան, «2 տառը»):

1. **Սփռել** եւ **սքողել** նախապէս եղած են **զփռել** եւ **զքողել**:

Կարգ մը ուրիշ բառեր իրենց սաստկականը կը կազմեն **հ**-ով, որ պատմական **հու** մըն է. օրինակ՝ **ամայն-համայն**, **ամբառնալ-համբառնալ**, **անդ-հանդ**, **ատել-հատել**, **արբիլ-հարբիլ**, **զօր-հզօր**, **լու-հլու**, **մուտ-հմուտ**, **ոգի-հոգի**, **պարտ-հպարտ**, **սկայ-հսկայ** եւ այլն:

Սաստկաբանութեան արդիւնք են նաեւ այն կրկնաւոր բարդութիւնները, որոնց ծագումը կը հասնի մինչեւ գրաբար եւ որոնք շատ ավելի մեծ յաճախականութեամբ յառաջացած են միջին հայերէնի ու աշխարհաբարի մէջ. այսպէս, օրինակ, **դողալ** եւ **դողդղալ**, որոնց երկրորդը կը գերազանցէ առաջինը թէ՛ իր իմաստով, թէ՛ իր տարողութեամբ՝ թուային կամ քանակական. նոյնպէս ալ՝ **թափել-թափթփել**, **չափել-չափչփել**, **ծակել-ծակծկել**, **հեծել-հեծեծել**, **վազել-վազվզել**, **բարձրաբերձ**, **մեծամեծ**, **մաքրամաքուր**, **չարաչար**, **կաս-կարմիր**, **միս-մինակ** կամ **մէն-մինակ**, **չոփ-չոր**, **սեփ-սեւ**, **խաժամուժ**, **խառն ի խուռն**, **արդուզարդ**, **գոյնզգոյն**, **հազիւ հազ**, **հետզհետէ** եւ այլն:

Նախադասութեան զանազան անդամներու համադասական կրկնութիւնը իր կարգին շատ յաճախուած հնարք մըն է, որուն կը դիմէ գրաւոր, բայց

շատ անելի բանաւոր խօսքը. այս պարագային եւս ստացուած արդիւնքը թէ՛ որակական է, թէ՛ քանակական. օրինակներ՝

- **Խօսեցաւ, խօսեցաւ ու լռեց:**
- **Շատ (կամ երկար) խօսեցաւ ու լռեց:**

Ասոնք իմաստային հոմանիշներ ըլլալ կը թուին, սակայն խորքին մէջ առաջինը **շատ** կամ **երկար** խօսելէն բացի կը բովանդակէ նուրբ հեզանք մըն ալ խօսողին հանդէպ. ան երկար խօսեցաւ, սակայն անոր խօսքը իր ակնկալած տպաւորութիւնը չձգեց, ուստի հարկադրուած եղաւ լռելու: Այսինքն՝ ոչ միայն խօսքի քանակական գնահատում մը կայ այստեղ, այլեւ որակական, եւ այդ որակը բացասական է:

- Նաեւ՝
- **Փնտռեց, փնտռեց ու գտաւ:**

- **Ան շատ (կամ՝ երկար) փնտռեց ու գտաւ:**

Առաջինով կատարուած հաղորդումին մէջ թաքնուած է մեղմ գնահատանք մը՝ ի նպաստ փնտռող կողմի յարատեւութեան, մինչ երկրորդը պարզ, առարկայական հաղորդումն է եղելութեան մը, որուն հանդէպ անտարբեր է խօսողը: Շնորհիւ կրկնութեան՝ կարծես խօսողը կը մտնէ փնտռողի մորթին մէջ, կը մասնակցի անոր տազնապին:

Այլ խօսքով՝ բառացի կրկնութիւնը միշտ ալ անելի կ'առնչէ խօսողը իր մատնանշած առարկային, երեւոյթին կամ գործողութեան. եւ արդէն ճիշտ այդ առնչութիւնն է, որ կը մղէ զինք կրկնութեան:

- Նաեւ՝
- **Ես ոչինչ տեսայ...: Ես ոչինչ, ոչինչ տեսայ:**
 - **Ա՞յս մնաց ունեցածես...: Ա՞յս, ա՞յս մնաց ունեցածես:**
 - **Գնա՛, ննջե՛ ըսի...: Գնա՛, գնա՛, ննջե՛ ըսի:**

Վերջին օրինակը՝ միակի ստորոգիչով, պարզ թելադրանք ցոյց կու տայ միայն, մինչ ստորոգիչի կրկնութեամբ՝ զգալի է խօսողին թախանձանքն ու խանդաղատանքը, այլեւ շահագրգռութիւնը: Այնպէս ալ միւսները:

Կրկնուող տարրերը յաճախ կը հեռանան իրարմէ՝ այլապէս սաստկացնելով հաղորդումը. օրինակ՝ «**Ամբո՛ղջ** հարստութիւնը անձնական հաճոյքին համար մսխեց, **ամբո՛ղջ**»: «**Չուզե՛ց** ըմբռնել, որ այս զոհողութիւնը իր սիրոյն էր, **չուզե՛ց**»:

Սաստկական զգալի երանգով օժտուած են այն կրկնադիր բայերը, որոնց երկրորդը ժխտական է. օրինակ՝

- Ի՛նչ **ըրինք**-ինչ **չըրինք**, գլուխ չհանեցինք:
- Ի՛նչ **ըրինք-չըրինք**...

- Որո՞ւ **դիմեց**-որո՞ւ **չդիմեց**, բոլորեն մերժուեցաւ:

- Ինչ **ուզեց**-ինչ **չուզեց**, բոլորը ստացաւ:

Ինչ **ուզեց-չուզեց...**

- Ինչ **ունեի**-ինչ **չունեի**, բոլորը տուի:

Ինչ **ունեի-չունեի...**

- **Ունիմ-չունիմ**, միայն քեզ ունիմ:

Կրկնուող տարրերը յաճախ քերականական մասնիկներ են. օրինակ՝ **մի՛, մի՛** յիշեցներ այդ բանը. **չեմ, չեմ** կրնար թոյլատրել նման արարք մը. **ո՛չ, ո՛չ** այսպէս... Եւ այլն:

Կրկնութիւնը յաճախ կը փոխարինուի մերձիմաստ կամ հոմանիշ բառերու բաղիիւսական բարդութեամբ. օրինակ՝

Արար-աշխարհի իմացաւ պատմութիւնդ:

Եկաւ-տնկուեցաւ գլխուս վերել:

Այլեւ՝ **գող-աւազակ, լռիկ-մնջիկ, յոգնած-դադրած, գոռում-գոչում, հաշիլ-մաշիլ, մեռաւ-գնաց** Եւ այլն:

Տեսել նաեւ «Գեղարուեստական կրկնութիւն» հատուածը՝ **§255:**

ՇԱՐԱՅԻՄԱԿԱՆ ՍԱՍԿԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

Տեսնել, լսել, ընել... բայերը, իբրեւ միջոցի խնդիր առնելով համապատասխան զգայարաններու անունները, նոր լիցք եւ ուժգնութիւն կը ստանան. այսպէս՝ **աչքովը տեսնել, ականջովը լսել, ձեռքովը ընել...**:

Այս շատ ընթացիկ ոճերուն ի լուր՝ կարելի է չոփ-չոր տրամաբանութեամբ հակադարձել, թէ հապա ուրիշ ինչը՞ կարելի էր **տեսնել, լսել ու ընել**: Բայց կարելի է նաեւ մտնել ասոնք կիրարկողին հոգեբանութեան մեջ. «աչքովս տեսայ» ըսողը ոչ այնքան տեսողութեան գործողութեան ու գործարանին կ'ակնարկէ, որքան կ'ուզէ երաշխաւորել տեսածին հաւաստիութիւնը եւ ականատեսի վկայութեան հարազատութիւնը. նոյնն է պարագան «ականջովս լսեցի» ըսողին: Այս նոյն ծիրէն ներս կը կիրարկուին նաեւ՝ **ձեռքովը ընել, դնել, տալ**, այլեւ **նոտքովը երթալ** կամ **իյնալ**. ասոնք ցոյց կու տան գործող ենթակային ամբողջական գիտակցութիւնն ու յօժարութիւնը. օրինակ՝ «Ես նոտքովս ինկայ այդ փոսին մեջ»¹:

Խօսքը սաստկացնելու ուրոյն յատկութիւն ունի՝

ա) դրական նախադասութեան փոխարինումը համապատասխան ժխտական հարցական նախադասութեամբ. օրինակ՝

Վրադ գլուխդ քիչ մը կոկէ... > Վրադ գլուխդ քիչ մը չկոկէ՞ս...:

1. Տեսնել նաեւ Այտընեան՝ «Զնն. քերականութիւն», էջ 259, §742
Եւ յաջորդք:

Երթանք գալաթ մը խմենք... > Չերթանք գալաթ մը չխմենք...:

Երկու խօսք ալ դո՛ւն ըսէիր...> Երկու խօսք ալ դուն չըսէի՞ր...:

բ) Ժխտական նախադասութեան՝ դրական հարցականով փոխարինումը. այս վերջինը ձեռով միայն դրական է, ըստ իմաստի՝ նոյն ժխտականն է՝ անելի սաստկացած. օրինակ՝

Ես պիտի չմասնակցիմ... Ո՞վ ըսաւ, որ պիտի մասնակցիմ...:

Այս կօշիկով մի՛ մտներ... Այս կօշիկո՞վ պիտի մտնես...:

Քեզմէ բան մը չուզեցինք... Քեզմէ բան մը ուզող եղա՞ւ...:

Այս թռչակով չեմ կրնար ապրիլ... Այս թռչակով կ'ապրուի՞ր...:

Չձգեց, որ կարօտս առնէի... Ձգե՞ց, որ կարօտս առնէի...:

գ) դրական նախադասութեան ժխտական ձեւաւորումը. օրինակ՝

Ես պիտի խենթանամ... Եկո՛ւր եւ/ալ մի՛ խենթանար...:

դ) ուղղակի հարցումի փոխարինումը հռետորական հարցումով¹. օրինակ՝

Ինչո՞ւ եկար... Ո՞վ ըսաւ, որ գաս...:

Այս ժամո՞ւն կ'երթաս... Այս ժամուն կ'երթցուի՞:

Ասոնց առաջինը պարզապէս կը նշանակէ մի՛ գար կամ պիտի չգաս. իսկ երկրորդը կը նշանակէ այս ժամուն կարելի չէ երթալ:

Բաղդատել նաեւ՝ **Չըլլայ, որ գաս... Չըլլայ, որ երթաս:**

Նաեւ պատմողական երանգի ձեւաւորումը հռետորականով. օրինակ՝

Ապուշ մարդ մըն է ան... Մարդ այսքան ապուշ կ'ըլլա՞յ:

Առիւծ է ու պիտի մռնչէ... Առիւծը կրնա՞յ չմռնչել:

Այս բոլոր գրկանքներուն այլեւս չենք կրնար հանդուրժել... Մինչեւ ե՞րբ պիտի հանդուրժենք այսքան գրկանքներու:

ե) ուղղակի հարցումին թէ ոչ, թէ չէ, միթէ բառ-մասնիկներու յաւելումը. ասոնք որոշ սպառնական շեշտ ալ կու տան խօսքին. օրինակ՝

- **Այս պարտքդ պիտի վճարե՞ս... Այս պարտքդ պիտի վճարե՞ս, թէ՞ ոչ:**

- **Ի վերջոյ պիտի խոստովանի՞ս... Ի վերջոյ պիտի խոստովանի՞ս, թէ՞ չէ:**

- **Չտեսանքներուն ծանօթ չէի՞ր առաջուց... Մի՞թէ հետեսանքներուն ծանօթ չէիր առաջուց...:**

զ) բայական կրկնակ ժխտականը, որ իմաստով դրական է եւ շատ անելի հարկաւորիչ, քան բուն դրականը. օրինակ՝

- Այս յանցագործը պիտի յանձնենք: **Այս յանցագործը չենք կրնար չյանձնել**,– որ կը նշանակէ անպայման պէտք է յանձնենք:

1. Հռետորական կը կոչենք այն հարցումը, որուն հեղինակը ուրիշէն պատասխան չ'ակնկալէր, քանի որ նման հարցումը անուղղակի հաստատում մըն է արդէն հարցնողին կողմէ. այսպէս՝ «Մարդ այսքան ապուշ կ'ըլլա՞յ» հարցնողին համար յստակ է, որ մարդ այդքան ապուշ չի՛ կրնար ըլլայ, այդ մարդէն անելի ապուշը չկայ. ա՛յս է հարցումին միտք բանին:

- Լաւ կ'ընես ներկայանալով: **Զփորձուիս չներկայանալու**, - որ կը նշանակէ անպայման ներկայացի՛ր:

- Պետք է ստորագրես այս փաստաթուղթը: **Իրաւունք չունիս չստորագրելու այս փաստաթուղթը**, - որ կը նշանակէ անպայման պիտի ստորագրես:

Ե) Գրիգոր Նարեկացի ունի սաստկականի ինքնուրոյն հնար մը, որ կը կայանայ՝ այլոց կողմէ իրեն տրուած կոչումներուն եւ իր անձին հանդէպ ունեցած իր սեփական տեսակետներու բախումին մէջ. այսպէս՝

- Պետ վարժից կոչեցայ, -
յանձինս դատախազ...

- Ռաբբի, ռաբբի անուանեցայ, -
եւ զգովեստն առ Աստուած եղծի...

- Բարի ասացայ, -
առ եղկութեանն ժառանգութիւն...

- Սուրբ վկայեցայ ի մարդկանէ, -
որ եմ անմաքուր առաջի աստուծոյ...

- Արդար դաւանեցայ, -
ամենայն իրօք ամբարիշտս...

- Չեշտացայ ի գովեստ մարդկան, -
զի ծաղր եղեց յատենէն Քրիստոսի...

- Յաւազանէ կոչեցայ արթուն, -
եւ ես ի քուն մահու ննջեցի...

- Ի փրկութեանն աւուր հսկող յորջորջեցայ, -
բայց զգաստութեանն աչս կափուցի (Բան ՅԱ):

ը) **Ինք**: Այս դերանունը, **իրենք** յոգնակիով, յարաբերաբար **ան**-ին ունի ենթական շեշտելու նուրբ զօրութիւն մը. մանաւանդ երբ կ'աւելնայ գոյական ենթակային վրայ, ուր ան աւելորդաբանութիւն չէ. բաղդատել.

Ա՛ն ըսաւ այս բոլորը.. **Անո՛նք** ըսին այս բոլորը:

Ի՛նք ըսաւ այս բոլորը... **Իրե՛նք** ըսին այս բոլորը:

Մարկոսը ի՛նք ըսաւ այս բոլորը... **Մարկոսնք իրե՛նք** ըսին...:

Շեշտումի նոյն սաստկութիւնը կը գտնենք առաջին եւ երկրորդ դեմքերուն հետ եւս, եզակի թէ յոգնակի:

Ի՛նքս ըսի այս բոլորը... **Ես ի՛նքս** ըսի այս բոլորը:

Ի՛նքդ ըսիր այս բոլորը... **Դուն ի՛նքդ** ըսիր այս բոլորը:

Ինքնե՛րս ըսինք այս բոլորը... **Մենք ինքնե՛րս** ըսինք այս բոլորը:

Նկատելի է անշուշտ սաստկութեան աստիճանի բարձրացումը՝ **ես ըսի- ե՛ս ըսի-ի՛նքս ըսի-ես ի՛նքս ըսի**:

Ու տակաւին **ինք**-ին կից, բոլոր թիւերով ու դեմքերով, կարելի է ակեցնել **անձամբ** գործիականը՝ ստանալու համար քիչ մը ակելի սաստկական, հաւանաբար նաեւ՝ ճոռոմ, ձեւեր. այսպէս՝ «**Դուն ինքդ անձամբ** հրակիրէ զինք», նաեւ՝ **մենք ինքներս անձամբ, դուք ինքներդ անձամբ** եւ այլն:

Ինք-ին փոխարէն յաճախ կը կիրարկուի **ինքնին** ձեւն ալ բոլոր դեմքերու եւ թիւերու հետ՝ Մարկոսը **ի՛նքնին...**, **դուն ի՛նքնին**, **մենք ի՛նքնին** եւ այլն, որ իր կարգին առաջինին քիչ մը ակելի սաստիկ տարբերակն է:

Սաստկական նպատակով կը կիրարկուի նաեւ **բոլոր** դերանունը՝ ակելնալով գոյականի զանազան հոլովներուն վրայ, ուր ան ակելի կը շեշտէ ամբողջութեան իմաստը. օրինակ՝

Մենք պիտի յաջողինք...: **Մենք բոլորս** պիտի յաջողինք¹:

Նաեւ՝ **մեզ բոլորս, մեր բոլորին, մեր բոլորէն, մեր բոլորով**, այլեւ՝ **դուք բոլորդ, ձեզ բոլորդ, ձեր բոլորին, ձեր բոլորէն, ձեր բոլորով**:

Բաղդատել՝ **Ձեզ** պիտի ընդունին...: **Ձեզ բոլորդ** պիտի ընդունին:

թ) **Ե... որ...**: Այս շաղկապական թարմատարը, ակելնալով պարզ նախադասութեան որեւէ անդամի վրայ, զգալիօրէն կը սաստկացնէ, կը շեշտէ անոր իմաստը. բաղդատել՝

- Եղբայ՛րդ ցոյց տուաւ ձեր թաքստոցը:
- Եղբայ՛րդ **Ե որ** ցոյց տուաւ ձեր թաքստոցը:

Յառաջացած կառոյցը կը ձեւացնէ ստորադասական բարդ նախադասութիւն մը, մինչդեռ տեղի ունեցածը **շեշտողական հնարք** մըն է միայն:

Այս ոճը գրեթէ համազօր է **ինք** դերանունի վերոնշեալ յատկութեան, սակայն ունի այն առակելութիւնը, որ կարելի է ասով շեշտել զանազան անդամներ. օրինակ՝

- Այս ձեռքը քեզ պաշտպանեց կործանումէ:
- Այս **ձե՛ռքն Ե որ** քեզ պաշտպանեց կործանումէ:
- Այս ձեռքը **քե՛զ Ե որ** պաշտպանեց կործանումէ:
- Այս ձեռքը **կործանումէ՛ Ե որ** պաշտպանեց քեզ:

Այս պարագային **որ**-էն առաջ ստորակետը ակելորդ ու սխալ է, այլ հարց թէ սովորամոլութեամբ քիչ մը բոլորս ալ կը տարուիկնք դնելու այդ ստորակետը:

Ակեցնենք, որ ոչ մէկ պարագայի **որ**-ը պէտք է յոգնակի կիրարկել. օրինակ՝ «Այս ձեռքերն **են որ** քեզ պաշտպանեցին կործանումէ». սխալ է ու մերժելի

1. Նկատենք, որ երկուքին մէջ յաջողողներուն թիւը նո՛յնն է:

այս պարագային «որոնք քեզ պաշտպանեցին» ըսել, քանի որ «որ» բառը յարաբերական դերանուն չէ, այլ շաղկապ է, եւ ոչ մէկ համաձայնութիւն կրնայ ունենալ զինք կանխող յոգնակի գոյականին կամ դերանունին հետ¹: Կայ ուրիշ նրբութիւն մըն ալ. առաջին բաժինին մէջ պայման չէ յոգնակի կիրարկել Եական բայը, թոյլատրելի է զայն եզակի պահել՝ «Այս **ծեռքերն է որ** քեզ պաշտպանեցին...»², քանի «է որ» թարմատարը քերականօրէն չի կապուիր **ծեռքեր**-ուն հետ. բայց ահա՝ անոր կրած զօրաւոր շեշտը կը յաջողի իր թիւը պարտադրել «է» Եական բային ու զայն յոգնականացնել: Նկատել նաեւ, որ **է** բայը ժամանակային կախեալութիւն եւս չունի նախադասութեան ստորոգիչէն, այսինքն՝ պարտաւոր չէ կրելու անոր ժամանակը. այս մէկը կրնայ անցեալ կիրարկուի, իսկ Եական բայը կրնայ մնալ անփոփոխ. օրինակ՝

Դուն ես որ կ'ըսես: Դուն ես որ կ'ըսէիր: Դուն ես որ պիտի ըսես:

Դուք էք որ կ'ըսէք: Դուք էք որ կ'ըսէիք: Դուք էք որ պիտի ըսէք:

Սակայն այս պարագային եւս՝ խօսողը հակամետ է ժամանակային եւ թուային համաձայնութիւն գոյացնելու, ըսելով. «Դուն էիր որ կ'ըսէիր» եւ «Դուք էիք որ կ'ըսէիք», – ինչ որ հանդուրժելի է, սակայն պայման չէ:

1. Երբեմն յիշեալ թարմատարը այնքան գաղտագողի կը սպրդի խօսքին մէջ, որ դժուար է անդրադառնալ անոր բնոյթին եւ խուսափիլ համաձայնութենէ. օրինակ՝ «Չետզհետե սաստկացող այս ներքին օրէնքներն **են, որոնք** ուղղակիօրէն իրենց ազդեցութիւնը ունին շուկայական յարաբերութեան վրայ»: Նաեւ՝ «Ահաւասիկ այս բոլորն **են, որոնք** գեղեցիկ եւ հրապուրիչ լեզուով մը կը հրամցուին» (Վահէ Թաշճեան, «Նոր յառաջ», թիւ 959): Կը գտնենք նաեւ ճիշտ գործածութեան օրինակներ. ահաւասիկ՝ «Անոնք **է որ** ընկերութեան կեանքը կը դնեն զարգացման ընթացքի մէջ... Անոնք **է որ** տուեալ ընկերութիւնը կը բանան Նոր զարգացումներուն» («Չասկ», 2017, թիւ 6-7, էջ 484): «Միայն գրական-գեղարուեստական խնդիրներ **չէ որ** կը յուզէ Շ. Շահնուր» (Շ. Միսաքեան, «Յառաջ», 29-1-1932):

Բաղդատել՝

ա) ճիշտ կառոյց՝

- Այս մարդուն **է որ** հակադրուած ենք: Այս մարդէն **է որ** կը խուսափինք: Այս մարդով **է որ** կը հպարտանանք:

բ) Սխալ կառոյց՝

- Այս մարդն **է որուն** հակադրուած ենք: Այս մարդն **է որմէ** կը խուսափինք: Այս մարդն **է որով** կը հպարտանանք:

Այս վերջինները սխալ, բայց շատ տարածուած, – չըսելու համար՝ Նուիրականացած, – կիրարկութիւններ են, ուր **որ** բառը ընկալուած է իբրեւ յարաբերական դերանուն եւ ենթարկուած է զանազան «համաձայնութիւններու»՝ **որուն, որմէ, որով**: Ճշգրտաբանութիւնը պիտի պահանջէր՝ «Աս **մարդուն** է որ հակադրուած ենք». այնպէս ալ՝ միւսները:

2. Բնագրային օրինակներ՝ «Մենք **չէ՞** արդեօք **որ** կը թերանանք մեր պարտականութիւններէն» (Լալա Միսկարեան): «Բոլոր հայերը **չէ որ** վստահութեամբ կը մօտենային իրեն» (Նոյն): «Այս անգամ մրջիւններն **է որ** պիտի յօշոտեն զինք» (Նոյն): «Միայն դուք **չէ, որ** պատճառներ ունէք յուսահատուելու» (Ս. Վրացեան, «Հին թղթեր Նոր պատմութեան համար», Պէյրութ, 1962, էջ 41): Բայց ահա դժբախտաբար Նոյն տեղը՝ «Մեր ազգային մարմիններն **են, որոնք** հազար ու մի թերութիւններ ունեն» (անդ, էջ 194): Նաեւ՝ «Միայն մեծերն **են, որոնք** կրնան ցաւալի էջերը դարձնել» («Ազդակ», 15-11-18, էջ 1):

Կը պատահի, որ զուգադրենք այս երկու սաստկականները՝ ստանալու համար ոճական անելի ուժգին կառույց մը. բաղդատել.

Եղբայրդ ցոյց տուաւ ձեր թաքստոցը:

Եղբայրդ **էր որ** ցոյց տուաւ ձեր թաքստոցը:

Եղբայրդ **ի՛նքն էր որ** ցոյց տուաւ ձեր թաքստոցը:

Եղբայրներդ **իրե՛նք էին որ** ցոյց տուին:

Շատ անգամ պահապանները **իրե՛նք էին որ** կողոպուտը կը կազմակերպէին (ՊԲ, էջ 61):

Է... որ ասոյթը կարելի է մուծել վերոնշեալ միւս սաստկական կառուցներուն մէջ եւս, որով կը ստացուի շատ անելի հռետորական ու ճոռոմ ոճ մը. այսպէս՝ **ես ինքս եմ որ...**, **դուն ինքդ ես որ...**, **մենք ինքներս ենք որ...**, **դուք ինքներդ էք որ...** եւ այլն:

Մենք **բոլորս ենք որ** պիտի յաջողինք:

Դուք **բոլորդ էք որ** պիտի մասնակցիք:

Իրենք **բոլորն են որ** պիտի հրաւիրուին:

Է որ-ը ունի ոճաբանական-սաստկական այլ կիրարկութիւն մըն ալ. դրուելով գոյականներու եւ բայերու վրայ՝ ան կը համատեղէ **շատ** բառին թէ՛ որոշչային, թէ՛ պարագայական իմաստները. օրինակ՝ անձրեւ **է որ** տեղաց (այսինքն՝ շատ տեղաց), պտուղ **է որ** տուաւ, գինի **է որ** խմեց, քուն **է որ** քնացաւ, փախչիլ **է որ** փախաւ: Իբրեւ բայական սաստկական՝ ան ոչ մէկ պարագայի թիւ կամ դեմք կը փոխէ.

Փախչիլ **է որ** կը փախչիմ...

Փախչիլ **է որ** փախար...

Փախչիլ **է որ** փախաւ...

Փախչիլ **է որ** փախանք...

Փախչիլ **է որ** փախաք...

Փախչիլ **է որ** փախան...

Ժ) **Իսկ, անգամ, ոչ իսկ, նոյնիսկ, մինչեւ իսկ**: Ասոնք՝ իբրեւ խօսքի մաս, եղանակաւորող բառերն են եւ կը պատկանին սաստկական ենթախումբին. օրինակ՝

Չոր հացը զլացան մեզի:

Չոր հացն **իսկ** զլացան մեզի:

Չոր հացն **անգամ** զլացան մեզի:

Նոյնիսկ չոր հացը զլացան մեզի:

Մինչեւ իսկ չոր հացը զլացան մեզի:

Ոչ իսկ չոր հաց տուին մեզի:

Ծանօթ.– Այս բառերեն ոմանք շեշտումի, սաստկութեան իմաստին զուգահեռ կը թելադրեն նաեւ որոշ զիջականութիւն մը. օրինակ՝ «Չոր հացով ալ պիտի գոհանայինք, այդ եւս չունեցանք...»:

ժա) **Անորոշի գործիական:** Ստորոգիչին իմաստը սաստկացնելու համար յաճախ անոր կը կցենք նոյնին անորոշի գործիականը. օրինակ՝

Մերծելով կը մերծեմ այս առաջարկը:

Անիծելով կ'անիծեմ անոր ծնունդը:

Փառաւորելով պիտի փառաւորենք քու յիշատակը:

Սաստկական այս հնարքը աշխարհաբարը ժառանգած է եբրայերէնէ՝ մասնաւորաբար Աստուածաշունչի ճամբով, ուր բազում կիրարկութիւններ ունի ան. օրինակ՝

Եւ եղիցի եթէ **ուսանելով ուսանեցին** զճանապարհ... (Եր. ժբ. 16):

Գիտելով գիտաստիք, զի ոչ սա յաւելուցու տեր... (Յես. Իգ. 12):

Եւ **փրկելով** ոչ **փրկեսցեն** զնոսա... (Եր. ժա. 12):

Այլեւ՝ **սաստկացուցանելով սաստկացուցից, երդմնեցուցանելով երդմնեցուցից, բազմացուցանելով բազմացուցից զտրտմութիւն քո** եւ այլն:

Գործիականը կը փոխարինէ երբեմն յարակատար դերբայը. օրինակ՝

- Չի ահա ձմեռն անց, անձրեւք անցին
Եւ **զնացեալ մեկնեցան** («Երգ երգոց», Բ/11):

- Եւ ետ նմա փուշտիպան մի հաւատարիմ,
Եւ հրովարտակ՝ արքունի մատանեան,
զի **զնացեալ երթիցէ** նա ի բերդն յԱնդմըշն (Փ. Բուզանդ):

ժբ) Կրկնադիր շաղկապներ՝ **եւ... եւ, թէ'... թէ', ո՛չ... ո՛չ, կա՛մ... կա՛մ**

Իրենց տեղին բաւական ներկայացուեցան այս շաղկապներու զանազան հանգամանքները, ներառեալ անոնց սաստկական արժէքը. օրինակ՝

- Հայրը եւ զաւակները մասնակցեցան:

Ե՛ւ հայրը, **ե՛ւ** զաւակները մասնակցեցան:

Թէ՛ հայրը, **թէ՛** զաւակները մասնակցեցան:

- Չխօսեցաւ ու չբարեւեց:

Ո՛չ խօսեցաւ, **ո՛չ** բարեւեց:

- Ընդունի՛ր կամ հրաժարի՛ր,

Կա՛մ ընդունիր, **կա՛մ** հրաժարիր:

Ժգ) Յաւելական շաղկապ

Այսպէս կը կոչուին համադասական միաւորիչ այն շաղկապները, որոնք կը փակեն համադասուող առարկաներու, յատկանիշերու կամ գործողութեանց շարքը՝ յատուկ արժեւորելով եւ լուսարձակի տակ առնելով իրենցմով շաղկապուող վերջին առարկան, յատկանիշը կամ գործողութիւնը. օրինակ՝ «Արամը եւ Թորոսը յաջողեցան, **Աշո՛տն ալ** յաջողեցաւ»։ Նկատելի է, որ այս երեք յաջողութիւններէն Աշոտինը տարբեր հնչեղութիւն մը ունի, կայ բան մը, որ այս յաջողութիւնը առանձնայատուկ կը դարձնէ եւ կը բնորոշուի խօսողին ու լսողին ծանօթ պատճառաբանութեամբ մը. կա՛մ այն է, որ չէր ակնկալուեր Աշոտին յաջողութիւնը, կա՛մ այն է, որ ցանկալի չէր այդ յաջողութիւնը: Այս իրողութեան աւելի դիւրին կ'անդրադառնանք՝ զուգադրելով **եւ ու ալ** շաղկապները.

Արամը, Թորոսը եւ Աշոտը յաջողեցան:

Արամը եւ Թորոսը յաջողեցան, **Աշո՛տն ալ** յաջողեցաւ:

Առաջին օրինակը առարկայական հաղորդումն է իրողութեան մը, ուր համադասուող անձերուն միջեւ ոչ մէկ զանազանութիւն դրուած է, այլ կը տիրէ ամբողջական համագօրութիւն ու հաւասարութիւն: Մինչ երկրորդով՝ զանազանութիւն մը կայ, մէկ կողմէ՝ Արամին ու Թորոսին, միւս կողմէ՝ Աշոտին միջեւ. խօսողը զինք ընկալողին յատուկ ուշադրութեան առարկան կը դարձնէ Աշոտին յաջողութիւնը, եւ այս նրբութիւնը կը պարտինք **ալ** շաղկապին: Եւ արդէն հայը բնական հակումով մը կը շեշտէ **ալ**-ին շաղկապած եզրը՝ **Աշո՛տն ալ**, նոյնիսկ եթէ այդ շեշտը անպայման չդրուի գրաւոր խօսքի մէջ:

Յաւելական շաղկապներով կապակցուող եզրերը կրնան գտնուիլ նոյն նախադասութեան ծիրէն ներս, ինչպէս է պարագան վերը բերուած օրինակին. բայց կրնայ պատահիլ, որ անոնցմէ միայն մէկը գտնուի տուեալ նախադասութեան մէջ. օրինակ՝ հաստատութեան մը մէջ ծառայող պաշտօնեայ մը իր մէկ պաշտօնակիցին դիմելով ըսէ. «**Ատոմն ալ գործէ արձակեցին**», – եւ այսքան միայն: Սա կը նշանակէ, թէ ուրիշ(ներ) ը նախապէս արդէն արձակուած է գործէ, եւ ահա հիմա կարգը հասաւ Ատոմին: Այսպէս խօսողը ձեւով մը վստահ է, որ իր խօսակիցին ծանօթ են գործէ արձակման միւս պարագաները, կամ թէ հանրօրէն ակներեւ են այդ արձակումները:

Բաղդատել նաեւ՝ «**Այդ աղանդը սկսաւ թափանցել գիւղական շրջանները եւս**», – ինչ որ կը նշանակէ թէ ոչ-գիւղական շրջանները արդէն թափանցած էր, եւ այդ թափանցումը ծանօթ իրողութիւն է:

Ալ եւ **եւս** բոլորովին նոյնանիշ են:

Ծանօթ– **Ալ** շաղկապը, յաւելական կիրարկութենէն բացի, ունի սաստկական շեշտուած կիրարկութիւն մըն ալ հարցական նախադասութեանց մէջ. բաղդատել.

Դուն հրաւիրեցիր, **եւ** մերժե՞ց քեզ:

Դուն հրաւիրեցիր **այլ** մերժե՞ց քեզ:

Առաջինը սովորական հարցում մըն է, որ լուսաբանութիւն ստանալու կը ծառայէ: Բոլորովին ուրիշ բան է երկրորդը, որ ոչ մէկ լուսաբանութիւն կը պահանջէ, այլ հռետորական բնոյթ ունի եւ պարզապէս այսպէս ու կշտամբանք է ան հանդէպ խօսակիցին, որուն հրաւերին չի հաւատար ենթական. սա համազօր է ըսելու. «Դուն չես հրաւիրած զինք, այդ պատճառով չեկաւ ան» կամ թէ «Երբ չես հրաւիրած զինք, ինչպէ՞ս կ'ուզէիր, որ գար»:

Յաւելական միւս շաղկապներն ու շաղկապական բառերն են՝ **եւս, այլեւ, ինչպէս եւ, ինչպէս նաեւ, նաեւ, նոյնպէս եւ, մանաւանդ, մասնաւորաբար, յատկապէս, նմանապէս, նմանապէս այլ** (այլ) **մինչեւ իսկ, ինչպէս... այնպէս այլ, ոչ միայն... այլեւ:**

Այս բերուած շաղկապներուն բոլորը փոխարինելի են վերը բերուած օրինակներու **այլ** շաղկապով: Ասոնք, անշուշտ տարբեր յաճախականութեամբ, կը կատարեն նոյն դերը՝ իմաստային աւելի կամ պակաս նուրբ տարբերութեամբ. օրինակ՝

Այդ կոչին ընդառաջեցին մեր ընկերները, համակիրներ՝ **եւս:**

Այդ կոչին ընդառաջեցին մեր ընկերները, **նոյնպէս եւ** համակիրները:

Այդ կոչին ընդառաջեցին մեր ընկերները, **մասնաւորաբար...**

Այդ կոչին ընդառաջեցին ոչ միայն մեր ընկերները, **այլեւ** համակիրները:

Այդ կոչին ընդառաջեցին **ոչ միայն** մեր ընկերները, **այլ մինչեւ իսկ...**

Ասոնցմէ «**ոչ միայն... այլեւ**»-ին այս աշխատութեան մէջ յատկացուած է յատուկ գլուխ մը (տեսնել **§161** եւ յաջորդք):

Նկատենք, որ այս շաղկապներու ցանկէն կը բացակային **եւ** եւ **ու** շաղկապները. այսպէս է, որովհետեւ այս երկուքին յաւելական իմաստները վաղը՛ւց մաշած ու նսեմացած են. եւ այս իրողութեան կարելի է դիւրաւ անդրադառնալ զուգադրելով ասոնք յաւելական շաղկապի մը. օրինակ՝

Սեղանին վրայ դրուած էին հաց, պանիր, մածուն **եւ/ու** կարագ:

Սեղանին վրայ դրուած էին հաց, պանիր, մածուն, **նաեւ** կարագ:

Սեղանին վրայ դրուած էին հաց, պանիր, մածուն, **մինչեւ իսկ** կարագ:

եւ/ու միաւորիչ շաղկապի պարագային **կարագը** բոլորովին հաւասար համադասուած է առաջին երեք առարկաներուն՝ առանց որեւէ յատուկ հնչեղութեան, իբրեւ բոլորովին համարժէք իրակութիւն: Տարբեր է **կարագ**-ին հնչեղութիւնը եւ ստացած կարեւորութիւնը երկրորդին մէջ, ուր ան շաղկապուած է **նաեւ** յաւելական շաղկապով: Սակայն շատ աւելի շեշտուած է ան երրորդին մէջ: Այսպէս է, որովհետեւ **եւ/ու** համադասական միաւորիչ շաղկապները արդի հայերէնի մէջ բոլորովին զրկուած են յաւելական իմաստէ:

Աւելցնենք, որ **եւ/ու** շաղկապներէն առաջ ստորակէտ չի դրուիր. իսկ միւսներէն առաջ պարտադիր է ստորակէտը:

Յաւելական շաղկապներուն կը յարի **ներառեալ** բառը, որ իր կարգին օժտուած է սաստկական բաւական շեշտուած երանգով մը. բաղդատել՝

- Կ'ակնկալենք, որ յաջողին Արան, Գրիգորը, Աշոտն ու Մակարը:
- Կ'ակնկալենք, որ յաջողին Արան, Գրիգորն ու Աշոտը, **ներառեալ** Մակարը (տեսնել **§238**):

Ժդ) **Շարադասութիւն**: Խօսքի կամ նախադասութեան որեւէ մէկ անդամի պաշտօնը սաստկացնելու ազդու միջոց է նաեւ շարադասութիւնը. ըստ այսմ՝ նախադասութեան սկիզբը դրուող անդամը ինքնաբերաբար աւելի՛ կը տպաւորէ ընկալողը. այս մասին աւելի ընդարձակ խօսուած է ստորեւ «Շարադասութիւն» գլուխին մէջ. օրինակ, բաղդատել՝

Այսօրուան զոհը **Աշո՛տն է...**:

Աշո՛տն է այսօրուան զոհը...:

Թէեւ նոյն շեշտն է երկուքին մէջ ալ, այսուհանդերձ երկրորդին մէջ ան շատ աւելի առոյգ, առողջ ու տպաւորիչ է:

ԱՍՏԻՃԱՆԱԿՈՐՈՒՄ

§266. Աստիճանաւորումը կրկնաբանութեան կը յարի անով, որ իր կարգին կը կուտակէ գործողութիւնն ու առարկան բնորոշող յատկանիշեր՝ սատարբերութեամբ, որ այս վերջինները նոյն բառը չեն, այլ մերձաւոր հոմանիշներ, որոնց իմաստը ըստ ուժգնութեան կը սաստկանայ կամ կը տկարանայ՝ ծառայելով նոյն նպատակին, որ է աւելի տպաւորել ընկալողը: Ըստ այսմ ալ կը զանազանենք **բարձրացող** աստիճանաւորումը եւ **իջնող** աստիճանաւորումը:

ԲԱՐՁՐԱՑՈՂ ԱՍՏԻՃԱՆԱԿՈՐՈՒՄ

Այս պարագային ունինք խօսքի այնպիսի կառոյցներ, ուր իւրաքանչիւր յատկանիշ կամ արտայայտութիւն չափով մը կը գերազանցէ նախորդը իր ուժգնութեամբ:

Օրինակ՝

- Արթին ամուճան քանի մը օր [կը մնար] մեր տունը, որու ընթացքին **կը հրամայէր, կը պահանջէր, կը սպառնար**, վերջապէս ամենուն հետ **կը կռուէր**, նոյնիսկ մայրիկիս հետ... (ՉԵ, «Սիլիհտարի պարտեզները»):

Աստիճանուած են **ամենուն** եւ **մայրիկիս**, քանի մայրիկին հետ կռուիլը բանով մը աւելի ծանրակշիռ է. ասոր կ'օժանդակէ **նոյնիսկ** շաղկապը:

- Դեմեն՝ լոյսը **կ'աւելնայ, կը զեղու, կը շռայլուի**. արշալոյսն է (ԳՁ, «Ռեհան»):

- Սրտիս մէջն ես՝ **գաղտնի, խորունկ**, անհարկի աչքերէ **ծածուկ** տեղն ես դուն (ԳՁ, «Կարծեմ թէ»):

- Ծնողքը ահա որ **կը միջամտեն**. բռնի **կը բաժնեն** զայն, **կը յափշտակեն** թեւերուս մէջէն. մագերէն **քաշելով**, գետինները **քսկռտելով** կը տանին ոճրագործի մը պէս (անդ):

- Կը սպասէի, որ **յանկարծակիի** գար, **կայծակէ զարնուածի** պէս մնար զիս տեսնելուն, **գոյնը նետեր** ու **ծունկերը կթոտէին** քիչ մը (անդ):

- Անտա՛ռ անհուն, անտա՛ռ սրտի,
Որուն մէն մի հաստատաբուն ծառերն հսկայ
Մէկ-մէկ **քնար**, մէկ-մէկ **փանդիռ** են մեր շունչին,
Մէկ-մէկ **շեփոր** մեր հագագին ռազմական... (Սիամանթո):

Որքա՛ն անպատեհ պիտի ըլլար, եթէ Մեսրոպը նմանցուէր նախ շեփորի, ապա փանդիռի կամ թէ՛ նախ փանդիռի, ապա քնարի: Սիամանթո բծախնդրօրէն աստիճանած է նախ քնարը, ապա փանդիռը, հուսկ՝ շեփորը՝ հիմնուելով անշուշտ ասոնց արծակած ձայնի ուժգնութեան վրայ:

Ըստ այսմ՝ թերի է Գեղամ Բարսեղեանի հետեւեալ կառոյցը.

«Ուրկէ՞ հաւաքած էր այդքան **վիշտ**, այդքան **տառապանք**, այդքան **մեղամաղձութիւն** («Դարձը»): **վիշտ**ն ու մանաւանդ **տառապանք**ն

ետք **մելամաղձուկիւնը** այլեւս չի տպաւորեր ընթերցողը, չըսելու համար՝ կը հիասթափեցնէ զայն:

«Ոչ մի ազգ ու ցեղ չի կարող մեզ յանդիմանել որեւէ մէկի **տունը քանդելու**, որեւէ մէկի **գերեզմանոցը գբօսայգի դարձնելու**, որեւէ մէկին **դաւանափոխելու**, որեւէ մէկին **բռնի ձուլելու** յանցանքին մէջ» (Պարոյր Սեւակ):

Սեւակ կը թուարկէ յանցանքի տեսակներ՝ վատէն աստիճանաբար անցնելով վատթարագոյնին:

Բարձրացող աստիճանաւորումի վարպետ մեծ մըն է Ռուբէն Սեւակը, որ շատ մեծ յաճախականութեամբ օգտագործած է զայն. միայն թէ անոր աստիճանաւորումները ընդհանրապէս թուային ու ծաւալային բնոյթ չունին, այլ շատ աւելի նուրբ՝ վերացական, հոգեբանական են: Ստորեւ քանի մը հրաշալի նմուշներ.

- Զինուորական վարժարանները զինուորին կու տան **անձնուիրութիւն, վեհանձնութիւն, զոհողութեան** ամբողջ դաստիարակութիւն մը («Յրաշալի բժշկութիւն»):

- Իհրանդին փնտռածը միայն թուղթի կտոր մը չէ, այլ ապրելու **յո՛յս**, հոգեկան **ուժ**, տառապելու **քաջութի՛ւն**... (անդ):

- Չորս բոլորս կեանքը **կ'եռար, կը գեղուր** ու **կը պոռթկար** ամեն տեղէ («Ահաւոր տարակոյսը»):

- Այս ընդարձակ տիեզերքին մէջ ո՞վ **իրաւունք**, ո՞վ **իշխանութիւն**, ո՞վ **գօրութիւն** ունի ծագող արեւ մը խաւարելու... (անդ):

- Ինչո՞ք կան ցաւեր կան, որ հիւանդին ցաւերը **կը բիւրապատկեն**, կը **թունաւորեն**, **մահացու** կը դարձնեն («Անիծուած գանձը»):

- Այն ատեն այդ պարզ նախաճաշը **փոխուեցաւ**, **աննիւթացաւ**, աղօթքի մը **շնորհքն** ու արքայութեան մը **երանութիւնը** ստացաւ («Ստամոքսին զոհը»):

- Ժամը չորսին սենեակէն դուրս կ'ելլէր. բայց այս անգամ **թեթեւցած, կազդուրուած, զուարթացած, լուսաւորուած**, բոլորովին **ուրիշ մարդ** եղած (անդ):

- Այս յառաջաբանին կը յաջորդէին **անվերջանալի, աներեւակայելի, անկարելի** պատմութիւններ... (անդ):

- Նափուլէն իր խուցին մէջ կը բանտուէր **շաբաթներով, ամիսներով, տարիներով**... աչքերը չէր կրնար գոցել. **կը հիւժեր, կը սպառէր, կը մեռնէր** («Նափուլէնի մահը»):

Բարձրացող աստիճանաւորումի իւրայատուկ նմուշ մը կը հայթայթէ Յ. Պարոնեան «Ազգային ջոջեր»-ու առաջին՝ հորէն Գալֆայեանի նուիրուած գլուխին մէջ. «Ազգային հիւանդանոցի մոմերուն պէս կարգերու

կը բաժնուէին իւր դամբանականները. մէկ ոսկի **տուող** մեռեալն **բարեսիրտ** կ'ըլլար, երկու **դրկողը բարեսիրտ** եւ քիչ մ'ալ **ագգասէր** կը հռչակուէր, երեք **նուիրողը ազնիւ** սրտով եւ վսեմ գգացումներով կը զարդարուէր, չորս **համրողը հանրածանօթ ագգասէր** կը ծանուցուէր, հինգ **տուողն** կենդանութեանը ժամանակ այնքան գաղտնի ողորմութիւն տուած կ'ըլլար աղքատներուն, որ մարդ տեսած չէր ըլլար, **հայրենեաց բարերար** կը յորջորջուէր, եւ ասանկներուն դագաղը ութը հոգի կը կրէր, որովհետեւ չորս հոգի բաւական չէին կրել այնչափ գովեստներով ծանրաբեռնեալ ննջեցեալն»:

Ծանօթ.– ա) Պարոնեան թուային-բանակական աստիճանաւորումին զուգահեռ համապատասխանօրէն աստիճանաւորած է ստորոգելի-մակդիրները եւս, որոնք ընդգծուած են: բ) Նկատել նաեւ, թէ այս փոքրիկ հատուածին մէջ Պարոնեան ոճաբանական ինչպիսի՛ բծախնդիր նախանձախնդրութեամբ ու ձեռնհասութեամբ խուսափած է կրկնաբանութենէ՝ մէկ կողմէ օգտագործելով **տուող, դրկող, նուիրող, համրող** հոմանիշ կամ մերձանիշ դերբայները, միւս կողմէ օգտագործելով **կ'ըլլար, կը հռչակուէր, կը զարդարուէր, կը ծանուցուէր, կը յորջորջուէր** հոմանիշ կամ մերձանիշ բայերը:

Աստիճանաւորումի դժուարորսալի օրինակ մըն է հետեւեալը, ուր ձեռնհասօրէն համադրուած են չկայացած մտերմութեան մը նուրբ պահերը. «Ինչպէ՞ս խօսիլ մէկու մը մասին... որուն հոտը չեմ առած, չեմ շօշափած անոր ձեռքը, որ զիս գիրկը չէ առած, ձայնը երբեք չեմ լսած եւ որմէ որեւէ պատկեր չէ մնացած մտքիս մէջ» (Գ. Պըլտեան, «Սեմեր», էջ 74):

ԻՋՆՈՂ ԱՍՏԻՃԱՆԱԿՈՐՈՒՄ

Սա բարձրացողին հակառակ երեւոյթն է, ուր բառերը դասաւորուած են իրենց ուժգնութեան թուլացումի կարգով, որը սակայն հաղորդումի ուժգնութեան տեսակետէ նոյնքան տպաւորիչ է, որքան բարձրացող աստիճանաւորումինը:

- **Գերանդին** ալ, **բրիչն** ալ եւ երկաթ **կոթն** արօրին Կրնան զմեզ յաղթանակին մօտեցնել (Սիամանթո):
- Ստամոքսին ցաւը եկաւ ու Հալեպին **առիւծը** քարիւղի **պաշտօնեայի** մը վերածեց (ՌՍ):
- Ու տեսայ նկարիչը, որ **կ'ոգեւորուէր, կը ցնցուէր**, յետոյ **կը դողդոջէր** (Գեղամ Բարսեղեան, «Դարձը»):
- Երիտասարդը Էապէս փոխուեցաւ... կարծես ան **կը հաւաքուէր** ինքն իր վրայ, **կը կծկուէր, կը խտանար** (ՇՇ, «Նահանջը...»):
- Նենեթի այն **սպառող, հարցաքննող, հայցող** ակնարկը տղուն հոգիին ճշմարիտ վերքը եղաւ (անդ):

- Յեռաւո՛ր, **չարաշո՛ւք հաջոցներ**, աբաղաղի **խուկ կանչեր**, մսկոտ **սօսափիւնը** պարտեզներու, **թախծոտ սոյլեր** հարաւի (անդ):

- Յիմա քաղցկեղը նրան հիւծում է **շաբաթ առ շաբաթ, օրըստօրէ**, գուցէ եւ **ժամ առ ժամ** (Արամ Սարոյեան, «Վերջին արարները»):

Խօսքը աւելի ազդու կը դառնայ, երբ բարձրացող աստիճանաւորումին կը յաջորդէ հակադիր հաղորդում մը, որ ի չիք կը հանէ նախորդին կուտակած տպաւորութիւնը, ինչպէս կը գտնենք հետեւեալին մէջ.

«Ա՛լ իր արմատը թող ուզածին չափ **ուռճանար**, թող կրցածին չափ խորը **մխրճուէր**, թող ստորերկրեայ **ահագին** աշխատութիւններ կատարէր, թող **լաւագոյն** հիւթերը ծծէր, **անօգո՛ւտ, այդ ծառը պտուղ պիտի չտար...**» (ՌՍ, «Ծերերը»):

Նոյնպիսի խառն աստիճանաւորումի օրինակ մըն ալ կը հայթայթէ Շիրվանզադէն՝ ոգեկոչելով Դ. Աղայեանի եւ Ռաֆֆիի յարաբերութիւնները. «[Աղայեանը] **վրդովում** էր, **բորբոքում** էր եւ երբեմն խօսքը աւելի համոզիչ դարձնելու համար կա՛մ **խփում էր** խօսակցի կրծքին, կա՛մ **ամուր բռնում** նրա թելը եւ **ուժգին թափահարում**: Միմեանց մի լաւ **զգզելուց** յետոյ, երկու վիպասանները նորից, ի հարկէ, **հաշտում** էին եւ սկսում **գուարճաբանել**» (Շիրվանզադէ, երկեր, 8, էջ 482):

Ուրոյն հրապոյր մը ունի այն խառն աստիճանաւորումը, ուր բարձրացողին զուգահեռաբար կը համապատասխանէ իջնողը. օրինակ՝ «Եօթ ձիերով լծուած կառքը արագ-արագ բարձրանում է գետի ձախ կողմով վեր, եւ գիւղը հետզհետէ հաւասարում է մեզ, յետոյ ցածրանում եւ մնում մեր ոտների տակ» (Շիրվանզադէ, երկեր, 9, էջ 81):

Աստիճանաւորումի առարկայ են նաեւ այն ժամանակն ու տարածութիւնը, ուր տեղի կ'ունենան գործողութիւններն ու երեւոյթները, որոնց յառաջացման ժամանակագրութիւնը իր կարգին պէտք է յարգուի: Շատ յաճախ ժամանակն ու տարածութիւնը սերտօրէն ընդելուզուած են ու անբաժանելի:

Ստորեւ օրինակներ՝

- **Լեռնե՛ր, լեռնե՛ր հայրենի, անմահական դշխոներ,**
Որոնց արփին կը դնէ թագ եւ մշուշն ալ պատմուճան...

Վարուժանի այս հատուածին մէջ նրբանկատօրէն յարգուած են ժամանակի ու տարածութեան աստիճանումները. ան կ'ակնարկէ արփիի՝ արեւածագի առաջին շողերուն, որոնք իբրեւ թագ կը զարդարեն հայրենի լեռներու բարձրագոյն մասերը՝ գագաթները, մինչ տակաւին յամեցող մշուշը, որ աւելի ցած դիրքի վրայ կը գտնուի, պատմուճանի մը պէս կ'ընդգրկէ լեռան մարմինը, ընդհուպ մինչեւ փէշերը:

- **Այստեղ ու այնտեղ որոտում էր որսկանի հրացանի ձայնը, անտառը թնդում, արծազանգ էր տալիս** (Յ. Թումանեան):

Պարզ է՝ նախ կ'որոտայ հրացանը, որուն որոտէն կը թնդայ անտառը, եւ այդ թնդիւնն ալ արծագանգ կու տայ: Անշուշտ գործողութեանց այս կարգը անխախտելի է, քանի որ անոնք պայմանաւորուած են իրարմով:

Ժամանակագրական նոյն տրամաբանական յաջորդականութիւնը՝ աստիճանաւորումը կը գտնենք Ա. Իսահակեանի հետեւեալ հատուածին մէջ.

**- Ձմեռն անցաւ, եկաւ գարուն,
Չալուեց բարձրիկ սարերու ձիւն,
Ճամբայ բացաւ դարիքներուն...**

**- Տնկած ճիւղդ ոչ միայն արմատակալեցաւ, այլեւ սաղարթ կապեց,
Ծաղկեցաւ ու պտղաւորուեցաւ:**

Ժամանակային ու տարածական կարգերը ցայտուն դարձնելու համար յաճախ կը գործածուին **նախ, ապա, յետոյ, վերջապէս** մակբայները՝ այս բերուած շարքով, ինչպէս նաեւ **քիչ առաջ, քիչ ետք** ու նման բառակապակցութիւններ (աւելի մանրամասն տեսնել «Իմաստաբանութիւն» գլուխի մէջ):

**- Քանի առաւօտեան մշուշը կը փարատեր, աւելի յստակ կը
զանազանեինք գիւղին համայնապատկերը: Նախ երեւցան բլուրին
լերկ գլուխը եւ բարտիներուն սլացիկ գագաթները, որոնց շուրջ
արագիլներ պտոյտ կու տային: Քիչ ետք մեր առջեւ պարզուեցան
գիւղին միայարկ հողաշէն տուները՝ նեղ փողոցներով եւ մարդկային
հատուկենտ կերպարանքներով: Արեւին առաջին ճառագայթներուն
հետ զանազանուեցան ցորենի հերկուած գորշ արտերը, որոնք կը
տարածուէին գիւղէն անդին ու կը հասնէին բլուրի փէշերուն:**

Աստիճանաւորումը կ'ենթադրէ նաեւ իրերու եւ երեւոյթներու կարեւորութեան կարգը, որ նմանապէս պէտք է յարգուի: Ստորեւ օրինակ մը.

**Դժուար է երեւակայել անասուն մը, որ այնքան օգտակար ըլլայ, որքան
կովը: Անոր գլխաւոր բարիքն է ամենօրեայ կաթը, որ մարդուս լաւագոյն
սնունդներէն մէկն է. զայն կը սպառենք թարմ կամ փոշի վիճակի
մէջ, ինչպէս նաեւ անկէ կը պատրաստենք մածուն, պանիր, կարագ,
չորթան եւ այլն: Անոր միսը շատ համեղ ու անվնաս է. զայն կ'ուտենք
նոյնութեամբ կամ անկէ կը պատրաստենք ապուխտ, երշիկ եւ այլ
պահածոներ: Անոր կաշին շատ գնահատուած է կօշկակարութեան
եւ պայուսակագործութեան մէջ: Մեծ բարիք մըն է անոր աղբը, որ կը
գործածուի իբրեւ բուսական պարարտացուցիչ, իսկ մօտիկ անցեալին
կը գործածուէր իբրեւ վառելանիւթ: Անոր կճղակներն ու եղջիւրները
կ'օգտագործուին սոսինձի, սանտրի եւ գեղօրներու պատրաստութեան
մէջ (Դասագիրք):**

Կարելորութեան կարգը մեծ բժախնդրութեամբ յարգուած է այս հատուածի բոլոր մակարդակներուն վրայ. ա) Կովուն բարիքները՝ **կաթը, միսը, կաշին, աղը, եղջիւրները**, որոնք դասաւորուած են ըստ իրենց հանրօրէն գտած արժեւորումի ծաւալին ու յաճախականութեան. բ) Միւս կողմէ՝ այդ կարգը յարգուած է այս բարիքներէն իւրաքանչիւրին գործածութեան հիմամբ եւս. օրինակ՝ կաթին պարագային նախ կը յիշուի անոր սպառումը բնական վիճակով, ապա հետզհետէ նուազ կարելորութիւն ունեցող գործածութիւնները. նախ մածունը, ապա պանիրը, կարագը, ընդհուպ չորթանը, որ այլեւս շատ այժմեական չէ: Այս նոյն աստիճանաւորումով ալ ներկայացուած է միւս բարիքներուն օգտագործումը. օրինակ՝ կաշին շատ աւելի գործածուած է կօշիկի ճարտարարուեստին մէջ, քան թէ պայուսակի եւ այլն: Անշուշտ կարելորութեան կարգը կրնայ անձէ-անձ որոշ տարբերութիւն կրել. օրինակ՝ եթէ մեր պարբերութիւնը շարադրողը գիւղացի մըն է, ան կրնայ կովուն աղբին կարգը խախտել՝ աւելի կարելորելով զայն իբրեւ պարարտացուցիչ ու վառելիանիւթ, եւ կաշիէն առաջ թուել զայն, քանի կաշին նուազ դեր կը խաղայ իր առօրեային մէջ:

Ստորեւ բերուած պարբերոյթին մէջ առկայ են աստիճանումի բոլոր կարգերը՝ տեղի, ժամանակի ու կարելորութեան:

- Տարիներ ետք, երբ պապենական տունս վերադարձայ, ամեն ինչ փոխուած գտայ: Ծառուղիին, որ դէպի տուն կ'առաջնորդէր, ծառերը աւելի աճած էին եւ գլխուս վերեւ կը կազմէին կանաչազարդ կամար մը: Մեր միայնակ տունին վրայ աւելցած էր երկրորդ յարկ մը: Պատուհաններուն եւ դռներուն ներկերը փոխեր էին. գոց սրճագոյնը վերածեր էին բաց սրճագոյնի, որ շատ աւելի կը յարմարէր միջավայրին: Շնկկա մեծցեր էր ու դարձած էր անճանաչելի գամփռ մը: Դռնէն հազիւ մտած՝ նկատեցի, որ նախասենեակը աւելի փոքրացած էր: Կարօտով մտայ սենեակս, որ նոյնպէս փոքր թուեցաւ ինծի: Մօտեցայ հայելիիս, որուն առջեւ երկար վայրկեաններ կ'անցընէի, եւ հին օրերուն պէս դիտեցի դէմքս. հայելիին մէջէն զիս դիտող աչքերն ալ նոյնը չէին: Ափսո՛ւս, ե՛ս եւս փոխուեր էի:

Յեղինակը նախ կ'ակնարկէ ծառուղիին, քանի տան շրջապատին մատչելիւ առաջին միջոցն է ան (որ... կ'առաջնորդէր) եւ ժամանագրականօրէն առաջին երեւոյթը, որ կը նկատէ, զայն եզերող ծառերուն աճն է:

Տան արտաքին փոփոխութիւններէն՝ կը նկատէ նախ յաւելումը յարկի մը, որ իր ծաւալով աւելի ակնբախ է. եւ մինչ կը շարունակէ յառաջանալ եւ աւելի մօտեցած ըլլալով՝ կը նկատէ անոր ներկին՝ գոց սրճագոյնի եւ բաց սրճագոյնի տարբերութիւնը:

Ապա կը նկարագրէ շունը, որ հաւանաբար հոտ կամ աղմուկ զգալով դուրս ելաւ:

Տան ներքնամասեն՝ նախ կը նկարագրե նախասենեակը, քանի որ առաջին անգամ կարելի է հո՛ն մտնել: Ան պզտիկ կը թուփ իրեն, որովհետեւ ինք մեծցած է այլեւս:

Առաջին սենեակը, որ կը փնտռե կամ կ'ուզե տեսնել, ննջասենեակն է, եւ ոչ թէ հիւրանոցը, խոհանոցը կամ բաղնիքը, քանի ննջասենեակը անոր ամենասիրելի ու հաճելի անկիւնն է, եւ հեղինակը կարօտցած է զայն (կարօտով մտայ...): Ննջասենեակը եւս փոքր կը թուփ իրեն (ճիշտ նախասենեակին պէս):

Ննջասենեակի իրերէն նախ կը փնտռե հայելին, քանի որ «երկար վայրկեաններ» կ'անցըներ անոր առջեւ, եւ ան մտերիմ առարկայ մըն էր իրեն համար:

Յեղինակը իր անձին կրած փոփոխութիւնը կը զգայ այդ հայելիին մէջ (որքան ալ անցնող տարիներուն եւ իր տունէն հեռու՝ շատ նայած ըլլայ հայելիներու), քանի որ կը յիշէ այն աչքերը (եւ դէմքը անշուշտ), որոնք տարիներ առաջ կը նայէին իրեն այդ նո՛յն հայելիէն եւ խորապէս դրոշմուած են իր յիշողութեան մէջ, եւ կը զգայ այդ երկուքին տարբերութիւնը:

ՉԱՓԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆ

§267. Այսպես կը կոչենք ոճական այն հնարքը, որ կը կայանայ առարկաները՝ անձեր, անասուններ, իրեր, երեւոյթներ կամ անոնց յատկանիշերը չափազանցուած ներկայացնելու մէջ, որով անելի խոր ու ազդու կը դառնայ խօսքին ձգած տպաւորութիւնը յատկապէս ունկնդիրին, բայց նաեւ ընթերցողին վրայ:

Չափազանցութիւնը (hyperbole) ի գործ կը դրուի առօրեայ կենցաղային ամենասովորական անցքերու ու երեւոյթներու առիթով ալ. օրինակ՝ հինգ-տասը վայրկեան կը սպասենք, մինչեւ որ մեզի ժամադիր անձը տեղ հասնի ու գտնէ մեզ. զայն տեսնելով՝ բացառուած չէ, որ իսկոյն ըսենք.

– Եղբայր, ո՞ր մնացիր, **ժամ մըն** է կը սպասեմ...

Մինչդեռ ժամացոյցն ալ կը հաստատէ, որ միայն **հինգ-տասը վայրկեան** անելի սպասած ենք: Այս պարագային ոչ՝ ունկնդիրը, ո՛չ ալ խօսողը հարկ կը տեսնէ ճշտում կատարելու, որովհետեւ նման չափազանցութիւններ ընդունուած են մարդկային յարաբերութեան մէջ, եւ շատ մը իրականութիւններ մենք կը դիտենք չափազանցութեան պրիսմակին մէջէն:

Չափազանցութիւնը խօսողական շատ հին հնարք է եւ շատ լայն տեղ ունեցած է ժողովրդային բանահիւսութեան մէջ, որուն հնագոյն նմուշներէն մէկը՝ Վահագնի ծնունդը, ներկայացուած է գունագեղ չափազանցութեամբ.

**Նա հուր հեր ուներ,
Ապա թէ բոց ուներ մօրուս,
Աչքունքն էին արեգակունք:**

Այստեղ չափազանցութիւնը հիմ ունի հերոսին գեղեցկութիւնը, այլ տեղ՝ անոր ուժն ու քաջութիւնը. արժանիքներ, որով մարդիկ, տարուած հերոսապաշտական զգացումներով, իրենց պատկերացումներուն ու գրոյցներուն մէջ մէկ կողմէ կ’օժտեն սիրուած հերոսը, միւս կողմէ՝ կը վարկաբեկեն, կը նսեմացնեն թշնամին. եւ որքան մեծ ըլլայ տարբերութիւնը երկուքին միջեւ, այնքան անելի փնտռուած է չափազանցութիւնը: Այսպիսիները միայն տպաւորելու միջոց չեն. նաեւ հաճոյքի ու վայելքի անսպառ աղբիւր են: Այս տեսակետով ուշագրաւ է Սասունցի Դաւիթի դիւցազնավէպը, որ Յովհաննէս Թումանեան գեղարուեստական վառ գոյներով վերապատմած է՝ պահելով բնագրի չափազանցութեանց տարողութիւնը.

**Բարկացաւ Դաւիթ, չափը շարտեց,
Տուաւ Կոզբաղնի գլուխը ջարդեց,
Չափի փշրանքը պատն անցաւ գնաց,
Մինչեւ օրս էլ դեռ գնում է թռած... (ՅԹ):**

Բայց նաեւ Դաւիթի ու Մարայ Մելիքի մենամարտը. Մարայ Մելիք հնարքներ կը մտածէ մորթը փրկելու համար. բայց անօգուտ.

**Գնաց խորունկ մի հոր փորեց,
 Իջաւ, մտաւ վիհն Էն խաւար,
 Վրէն քաշեց քառսուն կաշի,
 Ու քառասուն ջաղացի քար:**

Եւ Դաւիթի միակ հարուածը, որով Թուր-Կեծակին՝

**.Անցաւ քառսուն գոմշի կաշին,
 Անցաւ քառսուն քարերը ցած,
 Միջից կտրեց ժանտ հրէշին,
 Օխտը գազ էլ դէնը գնաց:**

Հայ բանահիւսութեան պատառիկներէն գրական մշակում ստացած նիւթերէն հանրածանօթ է նաեւ Դազարոս Աղայեանի Տորք Անգեղը՝ իր համով չափազանցութիւններով:

**Շատ դարեր առաջ՝ հին Հայաստանում
 Տորք-Անգեղ անուամբ մի մարդ էր կենում:
 Տորքը չէր նման հասարակ մարդու,
 Այլ մի աժդահա եւ շատ ահարկու-
 Աչքերը կ'ասես մի-մի կապոյտ ծով՝
 ճաճանչաւորուած արեւի լոյսով-
 Սեւ-սեւ ունքերը, մութ ամպի նման,
 Բարդ-բարդ կուտակուած աչքերի վրան-
 Քիթը կորընթարդ, իբրեւ մի բլուր,
 Ատամներն ուրագ, եղունգները թուր-
 Կուրծքը կ'ասենաս մի լանջ է լեռան,
 Մէջքը սարածայռ, կռները գերան,
 Մի խօսքով՝ մի դեւ եւ ոչ թէ հսկայ...
 Ահռելի էր նա եւ այնքան ուժեղ,
 Որ յիսուն գոմէշ չունէին մէկտեղ:**

Չափազանցութիւնը, իբրեւ ոճական հնարք, շատ սովորական է գտնել գեղարուեստական գրականութեան մէջ. օրինակ՝ Համաստեղի «Տափան Մարգար»-ի կերպարի նկարագրութեան մէջ. «Արտի չափ լայն իր կռնակը մեզի դարձուցած գիւղ կ'իջներ... ճամբուն վրայ իր խոշոր, ծանր կօշիկներէն արտերուն հողը կը մաքրէր... այնքան մեծ, որ նապաստակ մը հոն շատ դիւրութեամբ կրնար իր տունը տեղաւորել... ճակատը միշտ փոթ-փոթ, ինչպէս հերկուած արտ մը... Ունէր տափանի չափ լայն, սերմնացանի թելեր»:

Գրիգոր Չոհրապ Եղիա Տեմիրճիպաշեանի կերպարի նկարագրութեան մէջ ունի հետեւեալը. «Դիւահար ոգի մը. արծուի մը եթերային ճախրանքը սարէ ի սար, երբեմն աւելի անդին, ուր պարապութիւն մը կը տիրէ ա՛լ. կամ օդապարիկի մը ոստոստուկ ելեւէջները...» («Ծանօթ դէմքեր»): Իսկ Մաղաքիա Օրմանեանի ուսերուն վրայ ան կը տեսնէ «վաղահաս

ալեւորումով ճերմկած առիւծի գլուխ մը», այլեւ նոյնին **«կաղնիի մը ամբարձիկ ուղղութիւնը»** (անդ):

Շառուկեան, որուն զգացումները այնքան ալ ջերմ չեն եղած Շանթի հանդէպ, իր ճեմարանականի օրերէն կը յիշէ անոր մէկ սաստը. **«Եկաւ Շանթը, մտաւ դասարան եւ... շանթահարեց... ուրուական մը մտած էր դասարան, փոթորիկ մը մեկնեցաւ»** («Մեծերը եւ միւսները», էջ 17):

Եւ Սայաթ-Նովայի ծանօթ տողը. **«Սիրտս լորի պէս խորվեցիր, Էշխիդ կրակով, աչքի՛ լոյս»:**

Շատ ընդհանրացած է թուային չափազանցութիւնը. **«Յովուութիւնը հազար անգամ աղէկ է արտ քաղելէն... երկու հազար անգամ աւելի աղէկ՝ գոմերու աղտեղութիւնը մաքրելէն»** (ԱՅ, էջ 45): Կամ աշխարհագրական երեւոյթներու հետ բաղդատութիւնը. **«Յարդի ու խարի բլուր մը կը բարձրանար մինչեւ տանիք»** (անդ, էջ 97): **«Արջը մտեր էր արտ, կերեր էր, աղբէ՛ր ալ... լեռան պէս դիգեր էր»** (անդ, 146-7):

Երգիծաբանութեան մէջ լայն տեղ կը գրաւէ չափազանցութիւնը, որու շնորհիւ երգիծողը աւելի ցայտուն ու տպաւորիչ, այլեւ համոզիչ դարձնել կը փորձէ երգիծանքի առարկան. օրինակ՝ **«Թաղիս փողոցները այնչափ նեղ են, որ մարդս անցած ժամանակը կը կարծէ, թէ քորսէ (իմա՛ սեղմիրան) հազած է, շունչ առնելու համար նեղութիւն կը զգայ»** (ՅՊ, «Պտոյտ մը...») **«[Քում Քաբուի մէջ] հազար երկու հարիւր տուն հայ կայ եւ երկու հազար չորս հարիւր գինետուն... որոշուած է հազար գինետուն եւս աւելցնել»** (անդ):

Ինչպէս ըսինք, առօրեայ խօսակցական լեզուի մէջ մեծ տեղ ունի չափազանցութիւնը, եւ առ այդ՝ լեզուի մէջ յառաջացած են չափազանցութեան կայուն տարազներ, օրինակ՝ **բան մը հազար անգամ ըսել, հարիւր տարի ալ մնամ չեմ ընդունիր, խնդալէն մեռնիլ, գայլի պէս անօթենալ, քառասուն օր-քառասուն գիշեր հարսանիք ընել, երկինք-երկիր իրար անցընել** եւ այլն:

Չափազանցութիւնը յաճախ կ'արտայայտուի բոլորովին բառային միջոցներով՝ առանց ծաւալի կամ յաճախականութեան ակնարկութեան. օրինակ՝ **«Միւսները, որ ա՛լ գինովցած էին, կ'ոռնային, կը կաղկանձէին»** (ԱՅ, էջ 209): **«Քիւրտը միսի համար հոգի կու տայ»** (անդ, էջ 109):

Կան, վերջապէս, պատկերաւոր խօսքեր ու դարձուածքներ, որոնք հիմնուած են չափազանցութեան վրայ, ինչպէս՝ **պոռալէն ոռը պատռել, փուշ ու տատասկ քաղել, լեղին փրթիլ, հոգին հանել, սիրտը կոտրել, աչքը ծակել, թոյն խմել, շուքէն վախնալ** եւ այլն:

ՆՈՒԱԶԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

1. Կը կոչուի նաեւ
Նուազասոյթ:

ՆՈՒԱԶԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ¹

§268. Սա նախորդին հակառակ երեւոյթն է, որ իր կարգին չափազանցութիւն մըն է, ուր առարկաներն ու անոնց յատկանիշերը տարապայմանօրէն կը նուազին կամ կը փոքրանան: Օրինակ՝ «**Կատուի ձագերու նման** ես ու փոքրիկ եղբայրներս կը թափառէինք թրքական գիւղակներու մէջ» (ՇՆ, «Գրական ցոյքեր», էջ 158), «Առնաուտները փայտ կը ջարդէին՝ **լուցկիի կոթ** կոտորելու նման» (անդ, էջ 160): «Իր դէմքը հազիւ **ափի մը չափ** մնացեր էր» (ԱՅ, էջ 53): «Մեր մայրը կը լացնէն, ամենէն մեծ կտորնիս **ականջնիս** կը ձգեն» (անդ, էջ 272):

Կառոյց մը շատ անելի տպաւորիչ է, երբ ան կը համատեղէ չափազանցութիւնն ու նուազաբերութիւնը. օրինակ՝ «**Եզան մը չափ կ'ուտէ, բայց հաւու մը չափ չ'աշխատիր**» (անդ, էջ 40): Խառն ոճի հոյակապ օրինակներ ունի միջնադարեան բանաստեղծ Ֆրիկը.

Մէկն ապրի տասն տարի,

Մէկն հարիւր այլ անելի:

Մէկին հազար ձի ու ջորի,

Մէկին ոչ ուլ, ոչ մի մաքի:

Առօրեայ խօսակցական լեզուն կը սիրէ կիրարկել կարգ մը պատկերաւոր խօսքեր ու դարձուածքներ, որոնք հիմնուած են նուազաբերութեան վրայ, ինչպէս՝ **հաւու խելք ունենալ, խօսքը մատնոց մը չի լեցներ, քիթէն անդին չտեսնել, թռչունի չափ ուտել, կաշի-ոսկոր մնալ, թիզ մը հասակ, պատառ մը հաց, ումպ մը ջուր** (գինի, օղի...), **մէկ շունչով պատմել, քայլ մը տեղ եւ այլն:**

§269. Եթէ չափազանցութիւնն ու նուազաբերութիւնը նմանցնենք համեմի, ապա պիտի ըսենք, որ պարտինք գիտնալ չափաւոր, այլեւ ճիշտ տեղին գործածել զանոնք, ինչպէս կը գործածենք համեմալ. այլապէս մեր խօսքին կը սպառնայ ճապաղութիւնը՝ կրկնաբանութեան ու միօրինակութեան մոռալ ստուերով, նոյնիսկ եթէ խօսքային նոյն հնարքներուն չդիմենք: Այս չափաւորութիւնը կը վերաբերի թէ՛ ծաւալին, թէ՛ յաճախականութեան:

Ծաւալային տեսակետէ՝ պետք է որ չափազանցութիւնն ու նուազաբերութիւնը շատ չհեռանան իրականութենէն. երբ, օրինակ, կ'ուզենք շեշտել կարկուտի հատիկներուն խոշորութիւնը, ապա թոյլատրելի է ըսել **ընկոյզի չափ** հատիկներ, թող ըլլայ **բռունցքի չափ**, սակայն թոյլատրելի չէ ըսել **ձմերուկի չափ** հատիկներ. նման ոճ մը շատ պաղ կ'անցնի: Իսկ ինչ կը վերաբերի յաճախականութեան, ապա այս պարագային ալ պետք է խուսափիլ ամեն քայլի չափազանցութեամբ

մը կամ նուազաբերութեամբ մը օժտելէ խօսքը, այլապէս կրնանք
ձանձրացուցիչ դառնալ: Իսկ թէ ճիշտ որչա՞փ՝ մնացած է գրողին կամ
խօսողին ճաշակին ու հայեցողութեան:

ԱՆՏԵՂԻ ՅՈՉՆԱԿԻՆԵՐ

Աւելորդաբանութեանց մէջ իր պատկառելի տեղը ունի յոգնակիի անտեղի կիրարկութիւնը, որ չարաշահութենէ աւելի չիմացութեան, ընդհուպ տգիտութեան հետեւանք է: Եւ այս երեւոյթը հետզհետէ կը տարածուի մեր նոր հասնող սերունդներու լեզուական բարբերուն մէջ:

§270. Այստեղ իրենց յատուկ բաժինը ունին այնպիսի յոգնակիներ կամ յոգնակերտներ, որոնց գիտութիւնը չունի սխալագրողը: Այսպիսիներէն թունէք, օրինակ, գրաբարեան «**ք**» եւ «**ուևք**» յոգնակերտները կրող բառերու աշխարհաբարի մէջ երկրորդ յոգնականացումը, ինչպէս՝ **ծնող-ծնողք-ծնողքներ, տղայ-տղաք-տղաքներ, նախնի-նախնիք-նախնիքներ, ափ-ափուևք-ափուևքներ, մանկտի-մանկտիք, երիկամ-երիկամուևք-երիկամուևքներ, ռունգ-ռնգուևք-ռնգուևքներ**, բայց նաեւ՝ **մարդ-մարդիկ-մարդիկներ** եւ այլն: Այսպիսիներու վերայոգնականացումին պատճառ կը դառնան այնպիսի գոյականներ, որոնք **ք** եւ **ուևք** ածանցով հանդերձ՝ նուիրականացած են իբրեւ եզակի, օրինակ՝ **աչք, ձեռք, ոտք, բարձուևք, սկզբուևք, լորձուևք, հիմուևք**, մինչեւ իսկ... **շրթուևք**, թէեւ շատ ճիգ կը թափենք այս վերջինին համար հաստատելու **շուրթ-շուրթեր** կաղապարը՝ առանց սակայն մասնաւոր յաջողութիւն արձանագրելու:

§270ա. Այլ յոգնակերտներ, նուազ ցայտուն ու նկատելի, իրենց կարգին կ'անգիտացուին ու պատճառ կը դառնան վերայոգնականացումի. օրինակ՝

- Ասղանաւորդները պիտի յաջողին թարմ **բանջարեղէններ** ուտել...:

Պէտք չկայ ըսելու, որ **բանջարեղէն** բառը ինքնին այլատեսակ բանջարներ կը նշանակէ, քանի **եղէն** ածանցը իմաստով յոգնակի է. այսպէս ալ՝ **ամանեղէն, գոհարեղէն, հագուստեղէն, ուտեստեղէն** եւ այլն, հետեւաբար տեղի ունեցածը կրկնակի յոգնականացումի պարագայ մըն է:

Յաճախ կը հանդիպինք մեր թերթերու մէջ **նամականիներ** կրկնակ յոգնակիին, որով կ'անկարկուի ստացուած մէկէ աւելի նամակներու եւ որուն **նամականի** ձեւը արդէն կը նշանակէ **նամակներ**, այսինքն՝ ունի յոգնակի նշանակութիւն. այսպէս ալ՝ **ազատանի, աւագանի, երիցանի, զանգականի, ընկերանի, լակոտանի, կամարանի, կանանի, հիւանդանի, նշանանի, պատգամանի, ստուերանի** եւ այլն, որոնք բոլորն ալ յոգնակի նշանակութիւն ունին եւ վերստին յոգնականալու կարիք չունին:

§271. Մեծ յաճախականութեամբ կը հանդիպինք որոշիչ-որոշեալ այնպիսի բառակապակցութիւններու, որոնց որոշեալը անտեղի կը յոգնականացուի. օրինակ՝

- Ազգային ընդհանուր ժողովը պիտի տեւէ երկու **օրեր**:

- Չանսացողները 5-200.000 լիրա **տուգանքներու** պիտի ենթարկուին:

- Լոնտոն մնացի հինգ **ամիսներ** միայն¹:

1. Տեսնել նաեւ «Թուական որոշիչի ու որոշեալի համաձայնութիւնը» **§48, 1.**:

Գրողը շատ յաճախ կ'անգիտանայ, որ անորոշ առումով գործածուած գոյականը կրնայ հաւասարապէս եզակի եւ յոգնակի ըմբռնուիլ՝ ըստ խօսքային միջավայրի թելադրանքին. օրինակ՝ «Արամը ինքնաշարժ գնեց» եւ «Արամը նարինջ» գնեց: Այս նախադասութիւնները ընկալողը, խօսքային միջավայրէն թելադրուած, շատ լաւ կը հասկնայ, որ գնուած է **մէկ** ինքնաշարժ եւ գնուած են **մեկէ աւելի**՝ նարինջներ, հակառակ այն իրողութեան, որ **ինքնաշարժ** եւ **նարինջ** հաւասարապէս եզակի են (անորոշ եզակի): Կը բաւէ, որ **նարինջ**-ը օժտենք որոշիչ յօդով մը. արդէն ան ինքնաբերաբար եզակի կ'ըմբռնուի. «Արամը **նարինջը** գնեց¹»: Ուրեմն անորոշ առումով գործածուող գոյականի յոգնակի կիրարկութիւնը ընդհանրապէս աւելորդաբանութիւն է: Առնենք այլ օրինակ մը. «Ամբողջ երկրի տարածքին **ծառ** պիտի տնկուի» եւ «Ամբողջ երկրի տարածքին **ծառեր** պիտի տնկուին»: Ասոնք Նոյն հաղորդումը կը կատարեն, եւ ճիշտ այս պատճառով ալ երկրորդը՝ յոգնակիի կիրարկութիւնը, աւելորդաբանութիւն է, աւելորդ ծանրաբեռնում է, որովհետեւ երբ իմաստային աղաւաղում չկայ, ապա պետք է միշտ, իբրեւ ոճաբանական մնայուն կանոն, նախընտրել եզակին: Ահա այս բացատրութեան լոյսին տակ կարդանք հետեւեալ օրինակները.

- Զրթիռները ինկան առանց **վնասներ** պատճառելու:

Ենթադրենք պահ մը, որ **վնաս**-ը բոլորովին եզակի է եւ մէկ առարկայ միայն ցոյց կու տայ. արդ, եթէ հրթիռները «մէկ վնաս» ալ չկրցան պատճառել, չէ՞ որ ինքնաբերաբար աւելին եւս չէին կրնար հասցուցած ըլլալ. հետեւաբար դա՛րձեալ կ'արդարանայ անոր եզակի կիրարկութիւնը: Զայերէնը բերուած ձեւով գրողը մեքենականօրէն հետեւած է ֆրանսերէնին կամ անգլերէնին, որովհետեւ այս երկու լեզուները այս Նոյնը յոգնակի կը կիրարկեն: Մինչ հայեցի մտածողութեան մէջ՝ **վնաս** եզակի ձեւը կ'ակնարկէ ընդհանուր հասկացութեան մը՝ անկախ անոր թիւէն:

- Զանդիպումին ընթացքին **խօսքեր** պիտի արտասանեն շարք մը երեսփոխաններ:

Պետք է ըլլայ՝ «խօսք պիտի արտասանեն»: Նոյն տրամաբանութեամբ՝ **միս** պիտի խորովեն, **հաց** պիտի ուտեն, **օղի** պիտի խմեն, **անկողին** պիտի մտնեն... շարք մը ազգայիններ:

- Երկրի շուրջը 43 **ընտանիքներու** տրամադրած է **բնակարաններ** ունենալու առիթը՝ գումարները ի՛նք վճարելով... որոնց մէկ մասը արդէն իսկ դարձած են **տանտերեր**:

Առաջին յոգնակին ազատ է, չենք կրնար սխալ կոչել. թէեւ կարելի էր աւելի վայելչութեամբ եզակի գործածել՝ **ընտանիքի**: **Բնակարաններ** յոգնակին բացարձակ սխալ է եւ ոչ մէկ արդարացում ունի: Սխալ է **տանտերեր** յոգնակին եւս: Ինչպէս որ ունինք «տեր դառնալ» յարադրաւոր բայը, որ ոչ մէկ ատեն «տերեր դառնալ» ձեւով կիրարկելի է. Նոյնն է **տանտեր դառնալ**-ը, որուն **տանտեր** բաղադրիչը չի կրնար յոգնակի կիրարկուիլ:

1. Սակայն, Նոյնիսկ այս պարագային, խօսքային միջավայրին կ'իյնայ վերջին խօսքը. օրինակ՝ «Այս պարտեզին նարինջը համով է», - սա մէկ նարինջի չ'ակնարկեր, այլ պարտեզի նարինջներուն՝ ընդհանուր առմամբ:

Եթե հարթենք այս հատուածի շարահիւսական թերիներն ալ, ապա կ'ունենանք. «ճինիշեան, ինք վճարելով գումարները, **բնակարան** տրամադրած է 43 **ընտանիքի**, որոնց մէկ մասը արդէն իսկ **տանտէր** դարձած է»: Այստեղ **բնակարան` մէկ բնակարան** չի նշանակեր բացարձակապէս. եւ **բնակարաններ** գրողը թուային այս մշակոյթը, այս կրթանքը չունի եւ այդ պատճառով ալ յոգնակի կը կիրարկէ. իսկ այդ կրթանքը ներկայ տուեալներով` ո՛չ հայ դպրոցը կու տայ, ո՛չ հայ մամուլը, ո՛չ ալ հայ գրողը:

- Ան հինգ **տարիներ** առաջ դարձեալ այցելած էր:

Արդի արեւմտահայը այս պարագային **տարիներ** չ'ըսեր, եթէ անկաշկանդ խօսի. մեր լեզուամտածողութիւնը կ'արգիլէ այդ եւ նմանները. ինչպէս կ'ըսենք` **հինգ քիլո, քսան մեթր**, այնպէս ալ կ'ըսենք **հինգ տարի**: Սակայն այստեղ թարգմանողը ազդուած է օտար բնագիրէ, որուն մէջ **տարի** գոյականը յոգնակի դրուած է` **cinq ans** կամ **five years**, թերեւս այլ լեզուէ մը: Ան կրնայ տարուած ըլլալ մինչեւ իսկ գրաբարէն, որ նմանապէս կ'ըսէ **հինգ ամս** կամ **ամս հինգ**` յոգնակի:

- Ցուցարարները պէտք է առանց **նախապայմաններու** ազատ արձակուին:

§272. Առանց նախադրութիւնը կը վանէ անորոշ առումով գործածուած յոգնակի խնդիրը, որովհետեւ եզակին այս պարագային լայնօրէն բաւարար է: Եթէ «առանց պայմանի» կապակցութեան մէջ **պայմանի** կ'ընկալուի իբրեւ եզակի (ինչ որ ճիշտ չէ), աւելի լաւ. մէկ պայման մերժողը ինքնաբերաբար մերժած կ'ըլլայ մէկէ աւելին ալ. հոն, ուր մէկը չկայ, հոն չի կրնար մէկէ աւելին գոյութիւն ունենալ: «Առանց զենքի եկած էք»` կը նշանակէ «ոչ մէկ զէնք բերած էք»,` ալ այստեղ եզակիի ու յոգնակիի հարց չի կրնար ծագիլ:

Յետեւաբար սխալ կառոյցներ են`

- Ցուցարարները **առանց նախապայմաններու** պէտք է արձակուին:

- Իսրայէլ պատրաստ է առանց **նախապայմաններու** բանակցելու:

- Այսպիսով խորի. Միութիւնը 70 տարի գոյատեւեց առանց ներքին **ապստամբութիւններու**:

Երբ **առանց** նախադրութեան խնդիրը որոշեալ առումով կիրարկուած է, այսինքն` օժտուած է յօդով մը` որոշիչ կամ դիմորոշ, ապա եզակին եւ յոգնակին շատ յստակ կը գանազանուին.

- Ան առանց **զենքի** եկած է:

Ան առանց **զենքին** եկած է:

Ան առանց **զենքերուն** եկած է:

- Առանց **պայմանի** չենք կրնար յանձնել:

Առանց այդ **պայմանին** չենք կրնար յանձնել:

Առանց այդ **պայմաններուն** չենք կրնար յանձնել:

- Առանց **անթացուպի** չեմ կրնար քալել:

Առանց **անթացուպին** չեմ կրնար քալել:

Առանց **անթացուպերուն** չեմ կրնար քալել:

272ա. Դերանուններու յոգնակիին հետ կարելի է կիրարկել **առանց**-ը, քանի ասոնք բնոյթով որոշեալ են. օրինակ՝ առանց **մեզի, ձեզի, անոնց, առանց ասոնց, առոնց, առանց այսպիսիներու(ն)** եւ այլն:

Այլ օրինակներ՝

- Անոնք **թմբուկներ** զարնելով եւ **պաստառներ** բարձրացուցած՝ քայլարշաւ կազմակերպեցին:

Առաջին յոգնակին՝ **թմբուկներ**, սխալ է, որովհետեւ «թմբուկ զարնել» ունի յարադրաւոր բայի արժէք, որով յարադիրը յոգնակի չի կիրարկուիր, իսկ **պաստառներ**-ը՝ ճիշտ:

Յայերէնը ի վաղուց անտի ունի **թմբուկ հարկանել** յարադրաւոր բայը, որ արդի եզրաբանութեամբ կու տայ **թմբկահարել**: Յիշել առ այս մեր Արտաշէս արքային վերջին բառերը. «Մեք **փող** հարուաք եւ **թմբկի** հարկանեաք», – ուր **մէկ փողի** ու **մէկ թմբուկի** չ'ակնարկուիր:

- Թուրքիա իր **հանքածուխներու** պահեստները կ'օգտագործէ:

Մեծ սխալ է **հանքածուխներու**. պետք է ըլլայ **հանքածուխի**. այս սեռականը՝ իր այս կիրարկութեամբ, ունի որոշիչի արժէք եւ ոչ թէ յատկացուցիչի, արդ, ինչպէս որ ածականը յոգնակի չենք կիրարկեր, նման սեռականներն ալ յոգնակի չեն կիրարկուիր. ուրեմն՝ **ածուխի հանքերը, նաեւ՝ փիղի կնճիթները, զէնքի պահեստները, հողի բարիքները, ցորենի քիստերը** եւ այլն: Իսկ եթէ որոշեալները առանց որոշիչ յօդի կիրարկուին, ապա ասոնք ալ կարելի է եզակի կիրարկել՝ յոգնակի իմաստով՝ **փիղի կնճիթ, զէնքի պահեստ, հողի բարիք, ցորենի քիստ** եւ այլն, որոնք բոլորն ալ յոգնակի իմաստ ունին. ւաւելի ճիշտը՝ ասոնք թիւի հանդէպ անտարբեր կառոյցներ են: Օրինակ՝ «Այս մարդիկ **փիղի կնճիթի** մաքսանենգութիւն կ'ընեն», – որով յետին խօսակիցն ալ կը հասկնայ, որ նախ մաքսանենգուած առարկային քանակութեան չ'ակնարկուիր, այլ բնոյթին, միւս կողմէ՝ **մէկ փիղի** ու **մէկ կնճիթի** չ'ակնարկուիր:

- Կը պատժուին անոնք, որոնք **անարդարութիւններ** կը գործեն:

Մի՞թէ ըսել ուզուածը այն է, թէ պատժուելու համար պետք է մէկէ ւաւելի անարդարութիւններ գործել: Բնա՛ւ երբեք: Ըստ այս նախադասութիւնը գրողին՝ քանի որ գործողները մէկէ ւաւելի են, հաւանաբար գործուած

անարդարությունն ալ մեկե անելի պիտի ըլլայ, որով ան բնական հակումով գրած է «անարդարություններ»: Այստեղ յոզնակի ինդիր թելադրողը ոչ այնքան իմացական զառաժումն է, որքան քերականագիտական:

- Պատգամաւորին վրայ **լուիկներ** նետեցին:

Յատկանշական է. մենք շատ դիրաւ կ'ըսենք՝ «լուիկ գնեցի», որով կը հասկնանք երկուստեք, որ անշուշտ **մեկ հատ** չգնեցի, այլ պարագային թելադրութեան չափով. իսկ երբ կարգը կու գայ զայն նետելու՝ հակում կ'ունենանք **լուիկներ** ըսելու հոն, ուր նմանապէս պէտք է ըսել միայն **լուիկ**:

- Թուրքիա յարաբերութիւնները խզելու **ծրագիրներ** չունի:

Յարաբերութիւն խզելու համար բազմաթիւ ծրագրեր չեն մշակուիր, այլ միայն մեկ. կամ անելի ճիշտը՝ ծրագրի քանակութեան հարց չի ծագիր այստեղ:

- Սեւամորթներու մէջ **ոճրագործութիւններն** ու **գողութիւնները** անելի են:

- **Պատճառներ** չունեինք զուարթ ըլլալու (ՌՅ, ա., 156):

- Նուպարը առաջնորդն էր մեր **չորսերուն** (անդ, 160):

Իսկ հետեւեալը կը գլե-կ'անցնի բոլոր չափերն ու սահմանները. ակնարկութիւնը կ'երթայ հին Աթէնքի մարզական բարքերուն. «Ողիմպիական խաղերէն առաջ մարզիկներուն կը կերցնէին **գառնուկներու** եւ **հորթերու միսեր** ու հիւթերէ պատրաստուած **ապուրներ**, անոնց **ուժերը** անելցնելու համար»: Սա անելորդաբանութեանց իսկական խճանկար մըն է, որ բառացի օտարաբանութիւն է:

§273. Այս բոլորը կարելի է խտացնել երկու դիտարկումով. ա) հոն, ուր նուազագոյն հաւանականութիւնը կը ներկայանայ եզակի թէ յոզնակի հաւասարապէս կիրարկելու, ապա պէտք է նախընտրել եզակին. բ) անորոշ առումով կիրարկուող գոյական մը հաւասարապէս կ'անուանէ թէ՛ մեկ, թէ՛ մեկե անելի առարկաներ, ուստի պէտք է խուսափիլ ընդհանրապէս յոզնակի թիւէն, որ այս պարագային հազուագիւտ կիրարկութիւն ունի:

§274. Վերջացնելու համար ըսենք, որ կարգ մը գոյականներ օտար լեզուներու մէջ միշտ յոզնակի կը կիրարկուին, ինչպէս՝ **մկրատներ**, **ակնոցներ**, **արձակուրդներ** եւ այլն, որոնք հայերէն պէտք է ըլլան **ակնոց**, **մկրատ**, **արձակուրդ**:

- **Մկրատս** բե՛ր... ո՛չ թէ **մկրատներս**,– այս վերջինը օտարաբանութիւն է:

Սակայն բացառուած չէ, որ խանութեանը ցուցափեղկին մէջ **մկրատներ** շարած ըլլայ՝ առ ի վաճառք: Կամ «թուղթի եւ կերպասի մկրատները»... եթէ ասոնք տարբեր առարկաներ են:

- **Ակնոցս** դրի կարդալու համար... ոչ թէ **ակնոցներս**,– ինչպէս պիտի ըսէին ֆրանսացին ու անգլիացին:

Անշուշտ այս պարագային ալ յոգնակին ընդմիշտ բացառուած չէ. հաստատութիւն կայ, որ տեսակ-տեսակ **ակնոցներ** կ'արտադրէ:

- Ֆրանսերէնի մէջ **արձակուրդը** միշտ յոգնակի կը կիրարկուի՝ *vacances*. մեր լեզուն նման հարց չունի, եւ որքան ալ երկարի արձակուրդը, ան թիւով եզակի է:

Սակայն ուրիշ բան է ըսել՝ «Նոր տարուան եւ Չատկուան **արձակուրդները**...»: Կամ՝ «Կնոջ եւ ամուսինին **արձակուրդները** իրարու չէին զուգադիպեր»:

Չարկաւ ըմբռնելի է սխալին աղբիւրը՝ մկրատին զոյգ շեղբերը, ակնոցին զոյգ ապակիները: Միւս կողմէ՝ կարելի է ըսել եւ պէտք է ըսել «հագայ գուլպաներս». թէեւ ոճիր մը չէ «գուլպաս» ըսելն ալ, քանի որ կարելի չէ պատկերացնել միայն մէկ գուլպայ հագնող մը: Նոյնհետայն նաեւ՝ **կօշիկ** կամ **կօշիկներս**, **ձեռնոց** կամ **ձեռնոցներս**:

ԱՆՏԵՂԻ ՅՕԴԵՐ

§275. Լեզուական ակտիվության ակտիվացմանը շարքին իր ոչ-արհամարհելի տեղը ունի յօդը եւս, որ ակտիվ դիրքին ու գաղտագողի կը սպրդի լեզուի մեջ՝ յառաջացնելով իւրայատուկ խժալուրդներ մը եւ ոճական ծանծաղուրդներ մը, որոնք առհասարակ կը խուսափին անվարժ գրողի ու ընթերցողի ուշադրութենէն եւ որոնցմէ ձերբազատելու համար կը պահանջուի յարատեւ ուշադրութիւն: Հարցը կը վերաբերի մասնաւորաբար «ն» որոշիչ յօդի անտեղի կիրարկութեան. օրինակներ՝

- Չայրոյթը շարտեց ճակատագիր կոչուած մեծ անծանօթին երեսին:

Վերջին երկու բառերը կ'աւարտին «ին» հնչիւնախումբով՝ անբարեհնչութեան այն ամբողջ օժիտով, որ կրկնաբանութիւն մը կրնայ յառաջացնել: Լեզուն կատարելապէս կը թոյլատրէ, որ ջնջենք ասոնցմէ առաջինին յօդը, **անծանօթի երեսին**, եւ իսկոյն շնորհք մը կու գայ խօսքին վրայ:

- Պիտի մտածէին գործին հասութեամբ պայմաններուն մասին:

Այստեղ ակներեւ են յօդառու երեք տարրեր՝ իրենց **ին, ուն, ին** աւարտով, որոնց վրայ կ'աւելնայ «պիտի մտածէին» ստորոգիչի **ին** վերջն ալ, – եւ որոնց բոլորն ալ ակտիվ կամ պակաս կը մասնակցին անբարեհնչութեան յառաջացումին: Սակայն ինդրոյ բո՛ւն առարկաները առաջինն ու վերջինն են՝ **գործին** եւ **մասին**, որոնք, ճիշտ է, չեն յարադրուած, այսուհանդերձ հեռակայ կարգով ալ դիրքաւ կրնան սրել կրկնութեան զգացումը: Եթէ ջնջենք առաջինին յօդը, արդէն կը ստանանք զգալիօրէն ակտիվ ախորժալուր կառոյց մը՝ **գործի...** պայմաններուն մասին: Թեւ թոյլատրելի է յօդագրկել երկրորդը եւս՝ **գործի...** **պայմաններու մասին**, սակայն այս պարագային կառոյցին իմաստը կը փոխուի. հետեւաբար պետք է գոհանալ առաջինով: Իսկ **մասին** յետադրութեան յօդը կայուն է, կարելի չէ գայն որեւէ փոփոխութեան ենթարկել:

Ճիշտ նոյն ձեւաւորումին կը կարօտի հետեւեալ օրինակը.

- Խօսելով ճիւղիչեան յիշատակի ձեռնարկին մարտահրաւերներուն մասին (**ին, ուն, ին > ի, ուն, ին**):

- Ուսումնասիրութեան նպատակն է՝ լաւագոյն ձեւով տեղեկութիւններ քաղել արեւմտահայերէնի **իրավիճակին** մասին Ֆրանսայի տարածքին:

Հետադարձաբար կարելի է զեղչել առաջին երկու յօդերը՝ «արեւմտահայերէնի **իրավիճակի** մասին Ֆրանսայի տարածքին»:

§276. «Կու գան ըսելու, թէ սփիւռքին կեանքը շարունակելի է»:

Այս օրինակին մեջ այլեւս կրկնաբանութեան հարց չկայ. կայ լեզուական ակտիվ մեծ մեղանչում մը. **ինչու՞**, – որովհետեւ այս սեռականը որոշիչ մըն է, ո՛չ իսկական յատկացուցիչ մը, իսկ որոշիչ սեռականը արեւմտահայերէնի մեջ անորոշ կը կիրարկուի՝ առանց յօդի. օրինակ՝ **սեղանի օրացոյց, պատի ժամացոյց, երեսի անձեռոց, հացի դանակ** եւ... **սփիւռքի կեանք**. այսպիսի

սեռականները գոյականի կամ առարկայի պատկանելութիւնը չէ, որ կը բնորոշեն, այլ անոր տեսակը, որակը, որպիսութիւնը, ճիշտ սովորական ածականի պէս: Անորոշ սեռականը այս պարագային իմացական պահանջ է վարժ ականջին համար, իսկ համբակ ականջին ոչինչ կ'ըսէ ան (տեսնել նաեւ՝ §303գ, 2, Ծանօթ. 2):

- Որո՞ւն յառաջաբանին «Երկու խօսք»-ին մէջ կ'ըսէ:

Այստեղ կը գտնենք միւսներէն տարբեր կացութիւն մը, որ ահաւասիկ. սկսելու համար՝ **որո՞ւն**-ին յօդը աւելորդաբանութիւն մըն է: Եթէ չունենայինք երրորդ որոշեալ սեռականը, ապա յառաջաբանին-ին յօդը անհրաժեշտութիւն մըն էր, քանի ստացական յօդ է ան. այսպէս՝ «Որո՞ւ յառաջաբանին մէջ». արեւմտահայերէնը չ'ընդունիր, որ ըսենք «Որո՞ւ յառաջաբանի մէջ» (իսկ արեւելահայերէնը կ'ընդունի): Այս՝ ըստ ինքեան անհրաժեշտ յօդը տեղի կու տայ, կը ջնջուի իրեն յաջորդող որոշեալ սեռականին առջեւ. ուստի կը գրենք՝ «**Որո՞ւ յառաջաբանի “Երկու խօսք”ին մէջ**», ոչ թէ քերականական անհրաժեշտութեան բերումով, այլ... գեղագիտական: Խժալուր կրկնաբանութիւն մը թօթափելու հարց կը ծագի պարզապէս, եւ մենք այլուր ըսած ենք, որ գեղագիտութիւնը յաճախ կ'անտեսէ քերականութիւնը. ահա այդպիսի օրինակ մըն է մեր քննածը: Ուրեմն կարելի է ըսել՝ ամեն անգամ, որ երկու որոշեալ համահունչ սեռականներ իրարու կը յաջորդեն, ասոնց առաջինը ընդհանրապէս կարելի է յօդազերծել¹:

Յետեւեալներէն կ'առաջարկենք ջնջել թաւազրուած բառերու յօդերը.

- Ասոնք արդիւնքն են **թագաւորին** կամքին եւ **բանակին** զօրութեան:

- Ա՞յս արդիւնքին պիտի յանգեր քառասուն տարիներու ճիգը՝ **դպրոցներուն, եկեղեցիներուն, թերթերուն, ակումբներուն** եւ **մտաւորականներուն** ամբողջ գործունեութիւնը **աւագին** վրայ քաշուած գիծե՞ր պիտի ըլլային (ԱԾ, «Ամերիկեան կողմն աշխարհի», էջ 219):

- Մարդասիրական **կառոյցներուն** եւ **հաստատութիւններուն** առաքելութիւնն է օժանդակել **կարիքաւորներուն, հիւանդներուն, ընկերային ծանր պայմաններ ղիմագրաւողներուն, ծերերուն** եւ այլ պարագաներու (Նորա Բարսեղեան, «Ազդակ», 4-6-13):

Ընդգծուած չորս բառերու յօդերը կարելի է իրենց կարգին ջնջել կամ պահել՝ ըստ ակնկալուած իմաստային նրբերանգի:

- Վարչապետը հասկացողութիւն կը ցուցաբերէ **բանակայիններուն ընտանիքներուն** կեցուածքներուն նկատմամբ («Ազդակ», 4-10-149):

- Միշտէլ Աուն նախագահեց **համախմբումին** ընթացիկ նիստին:

- Մարդիկ կան որոնք կը սարսափին **քննադատութենէն**:

- Վարչութիւնը հաղորդեց, որ **խորհրդակցութիւններուն** ընթացքին կողմերը քննարկեցին...: **Հանդիպումին** ընթացքին քննարկուեցան սիւննի **համայնքին** ներքին հարցերը:

1. Կամ ընդհանրապէս խուսափիլ յօդէ, եթէ լեզուական յատուկ արգելք մը չի յառաջանար, որովհետեւ «որչափ յօդը պակաս ըլլայ՝ նոյնչափ զօրաւոր եւ ազդու եւ հատու կ'ըլլայ խօսքը (Այտընեան, «Քնն. քեր.», էջ 193):

- Նախընտրաձև տաճարի **ընկուզենիին** հովանիին տակի շիրիմն է:
- Նախագահ **Կիւլին** շրջապտոյտին հետեւած ատենս... լուր եկած է:
- Ժողովականները ներկայ պիտի ըլլան «Շնորհալի» **երգչախումբին** համերգին:
- Կրնայ սահմանափակել **սփիւռքին** կողմէ կատարուող աշխատանքները:
- Հայ դատի հետապնդման **աշխատանքներուն** ճամբան:
- Անանուն ձայնը միջնորդ է **պատմողին** ներկային ու **Էլմոնին** եւ **Վերժինին** կորուսեալ ժամանակին միջեւ» (Շ. Մկրտիչեան, «Սեմեր», էջ 257):

Այս օրինակի ակելորդ յօդերու ջնջումէն բացի՝ պէտք է նաեւ տեղափոխել **ու եւ եւ** շաղկապները՝ «...պատմողի ներկային **եւ** Էլմոնի **ու** Վերժինի կորուսեալ ժամանակին միջեւ» (տե՛ս **§137**):

§277. Այս ալ նկատել տանք, որ երբ կրկնաբանութեան վտանգը չկայ, որոշեալ սեռականին յօդը այնքան ալ չի գայթակղեցներ, ուստի ակելի դիւրահաճութեամբ կ'ընդունուի ան, եւ կարծես կը տատամսինք՝ պահե՞նք, թե՞ ջնջենք, օրինակ՝

- Ժողովը պիտի սկսի վեհափառ հայրապետին պատգամով:
- Շեշտը դնենք առակելաբար քարոզչական աշխատանքներուն վրայ:
- Յիշեալ կառոյցին կանոնագրութեան համաձայն...:
- Կ'ուսումնասիրեմ սիւնակներուն տեղադրութիւնը:

Այսպիսիներու պարագային, յօդի կիրարկութիւնը ակելի կը վճռուի սեռական հոլով դրուած գոյականի որոշեալութեան աստիճանով. եթէ կ'ականարկուի շատ ծանօթ, նախապէս յիշուած, խօսողին ու լսողին (գրողին ու կարդացողին) ծանօթ անձի մը կամ առարկայի մը, ապա կը կիրարկենք որոշեալ սեռականը. հիմնուինք վերջին օրինակին վրայ. եթէ կ'ականարկուի նախապէս արդէն յիշուած ու որոշ սիւնակներու, ապա հակամետ ենք ըսելու **սիւնակներուն**՝ յօդով. իսկ եթէ կ'ականարկուի սիւնակներու ընդհանուր առմամբ, ապա հակամետ ենք ըսելու **սիւնակներու**՝ առանց յօդի: Սակայն այս ալ բացարձակ չէ. այսպէս՝ վերջընթեր օրինակին մէջ **կառոյցին** սեռականը բացայայտօրէն կ'անուանէ ծանօթ առարկայ մը՝ **յիշեալ**, ուրեմն՝ արդէն յիշատակուած, այսուհանդերձ կարելի է այս սեռականը կիրարկել թե՛ յօդով, թե՛ առանց յօդի:

Երբ տուեալ առարկայ(ներ)ին հետ սրտակցութիւնը շատ սերտ է, ենթական այլեւս չի յաջողիր անորոշութեան մէջ ձգել զայն եւ անպայման կ'օժտէ որոշիչ յօդով. այդպիսին է Դուրեանի հետեւեալ հատուածը.

«Ողջո՛յն քեզ, Աստուա՛ծ դողդոջ **Էակին,**
Շողին, փթիթին, ալւոյն ու **վանկին...** («Տրտունջք»):

ՈՐՈՇԻՉ ՅՕԴ ԵՒ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆ

ԱՆԶԻ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

§278. Արեւմտահայերէնը կը թոյլատրէ անձի յատուկ անունները կիրարկել թէ՛ յօդով, թէ՛ առանց յօդի՝ նայած տեղին ու պարագային:

ա) Ենթակայի պաշտօնով՝ **պատմական** կամ **պաշտօնական** անձերու յատուկ անունները յօդ չեն առներ. օրինակ՝

- **Չայկ** հեռացաւ Բաբելոնէն:
- **Նափոլէոն** յաղթեց փրոսիացիներուն:
- **Նիքսոն** հրաժարեցաւ պաշտօնէն:

Ծանօթ.– Շատ սովորական է մեր թերթերուն մէջ հանդիպիլ սապիսի կիրարկութեան. «**Փուլփիւնը** Թրամփին առաջադրած է...»,– այսպէս գրողը կարծես Պուրճ Յամուտի փողոցներուն մէջ ամեն օր գնդիկ կը խաղայ Փուլփիւնին հետ, այնքան մտերմութիւն ու ջերմութիւն կը բուրբ ոճը:

Մինչ նոյն պաշտօնով՝ ենթական յօդ կ’առնէ, եթէ ան խօսողին կամ գրողին համար ոչ-պաշտօնական, սովորական, աւելի եւս՝ **մտերիմ** անձ մըն է. օրինակ՝

- **Արամը** հեռացաւ խաղավայրէն...:
- **Թորոսը** յաղթեց ընկերներուն...:
- **Մարկոսը** հրաժարեցաւ մրցումէն¹...:

Ըստ այսմ ալ՝ եթէ մեզի համար «Նիքսոն»-ը պաշտօնականութեան բերումով անյօդ կիրարկուած է, ապա իր շրջապատին ու մտերիմներուն համար անոր անունը կրնայ հեզասահօրէն կիրարկուիլ որոշեալ առումով: Կրնայ պատահիլ նաեւ, որ նոյն խօսողը կամ գրողը ժամանակի ընթացքին ընտելանայ յիշեալ նոյն պաշտօնական անունին՝ ժամանակակից կամ պատմական, հետզհետէ նուազի կամ չքանայ պաշտօնականութեան անջրպետը անոնց միջեւ, եւ այդ յատուկ անունը իր կարգին սկսի յօդ առնել՝ սովորական, մտերիմ անձի մը անունին պէս²:

Ուրեմն արեւմտահայերէնի մէջ ենթակայ յատուկ անունին յօդառութիւնը ուղիղ կը համեմատի անոր՝ խօսողին ներշնչած պաշտօնականութեան աստիճանին եւ զգացումին³:

§279. Պատմական եւ պաշտօնական անջրպետը կը չքանայ, երբ ենթական շեշտուած է «է որ» սաստկականով. օրինակ՝

- **Չայկն է** որ հեռացաւ Բաբելոնէն:
- **Նափոլէոնն է որ** յաղթեց փրոսիացիներուն:
- **Նիքսոնն է որ** հրաժարեցաւ պաշտօնէն:

1. Արեւելահայերէնի մէջ յատուկ (նաեւ՝ հասարակ) անուն ենթական միշտ որոշեալ առումով կը կիրարկուի:

2. Այս անցումը կը կատարուի անսկաստօրէն, օրինակ, պատմութեան դասերու ընթացքին, երբ պատմական դէմքի մը անունը երկար կը հոլովուի եւ անոր առթած պաշտօնականութիւնը հետզհետէ կը մաշի, կը նուազի ու կը չքանայ, այն աստիճան, որ առաջին հանդիպումին **Չայկ**, **Տիգրան**, **Կեսար** արտասանող փոքրիկը կամ չափահասը, աւելի ուշ կը սկսի ինքնաբերաբար արտասանել **Չայկը**, **Տիգրանը**, **Կեսարը**:

3. Աճառեան հետեւեալ կերպ կը բանաձեւէ կացութիւնը. «Արեւմտահայ լեզուում միայն նշանաւոր մարդկանց անուններն են, որ չեն ստանում որոշիչ յօդ, իսկ սովորական մարդկանց անունները ստանում են» (ՅԼՊ, ք. հատ., էջ 558),– ինչ որ բաւարար չէ:

Կողմնակի ենթակայ յատուկ անունը կը հետեւի նոյն ընթացքին. օրինակ՝

- **Պոմպեոսի** տարած յաղթանակը անակնկալ չէր:

- **Արային** գնած ինքնաշարժը նոր է:

§279ա. Հաւաքական յատուկ ազգանունները, ինչպէս՝ Թորոսեանները, Մարգարեանները, միշտ յօդով կը կիրակուին: Մինչ Վարդանանք, Ղեւոնդեանք, Թորոսենք, Մարկոսենք, Խաչկոնք, Պապոնք ցեղանունները եւ նմանները կը խուսափին յօդէ:

բ) Հայցական, տրական, բացառական հոլով խնդիր յատուկ անունները կը կիրարկուին միայն յօդով. անորոշ կիրարկութիւնը հակականոնական է ու մանաւանդ վայելուչ չէ.

- Բէլ Բաբելոն կանչեց **Հայկը**, սակայն **Հայկ** մերժեց երթալ:

Շապուհ բանտարկեց **Արշակը**...:

Թեղիբեան ահաբեկեց **Թալա՛թը**...:

- Մեսրոպ ներկայացաւ **Վռամշապուհին**:

Վռամշապուհ պատգամաւոր մը դրկեց **Դանիէլին**:

Արան հանդիպեցաւ **Մարկոսին**:

- Յակոբ խուսափեցաւ **Եսաւէն**:

Յիսուս մատնուեցաւ **Յուդայէն**:

Դուն նեղացած ես **Մարիէն**:

գ) Գործիական հոլով յատուկ անունը, ի՛նչ յարաբերութիւն ալ ունենայ ան խօսողին հետ, անորոշ առումով կը կիրարկուի միշտ:

- Ամեն հայ կը հպարտանայ **Թեղիբեանով**:

- Ուղեկիցը խանդավառուեցաւ **Շերենցով**:

Սակայն բացառուած չէ, որ եզակի առաջին եւ երկրորդ դեմքի **ստացական** յօդ ստանայ ան. օրինակ՝

- Ես Յակոբիկովս գոհացած եմ:

- Դուն միայն Արայովդ մտահոգ ես:

դ) Սեռական հոլով յատկացուցիչի պաշտօնով՝ յատուկ անունները կ'ենթարկուին այն նոյն սեղմումներուն, որոնք կը վերաբերին ենթակային՝ **Վարդանի** թոռը...: **Յակոբին** հայրը...:

■ **Ծանօթ.**– Յիշել ծանօթ տողը. «Բաջ **Վարդանի** թոռն եմ ես...»:

Սակայն եթէ ակնարկուէր հանրածանօթ ինչ-որ Վարդանի մը, ապա ան պիտի ըսէր. «**Վարդանին** թոռը...»:

Ծանօթ.– Աստուած յատուկ անունը անսովոր է յօդով կիրարկել ճիշտ այն պատճառով, որ այս հասկացութիւնը միշտ ալ մեզի անմատչելի մնացած է եւ անոր՝ ակնածանքի շղարշով պարուրուած պաշտօնականութիւնը միշտ ալ մնացած է անյաղթահարելի:

ԱՇԽԱՐԻԱԳՐԱԿԱՆ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

§279բ. Աշխարհագրական յատուկ անուններ կ'ըլլան.

- ուղղական հոլով ենթակայի պաշտօնով՝ աշխարհագրական յատուկ անունները կրնան կիրարկուիլ յօդով թէ առանց յօդի՝ **Երեւան (ը)** կը շարունակէ փայլիլ:

- հայցական հոլով ուղիղ խնդիրի պաշտօնով՝ աշխարհագրական յատուկ անունները կը կիրարկուին միայն յօդով՝ Տեսանք **Արարատը...**: Գրաւեցին **Փարիզը...**:

Ծանօթ.– Կողմնակի ուղիղ խնդիրը կրնայ անորոշ կիրարկուիլ. օրինակ՝ «Խօսակիցս **Փարիզ(ը)** տեսած մարդ է»:

- սեռական հոլով աշխարհագրական յատուկ անունները կը կիրարկուին նախընտրաբար առանց յօդի՝ **Արարատի** գագաթը, **Սարդարապատի** հերոսամարտը, **Նեղոսի** ջուրերը...: Խորթ է **Արարատին** գագաթը եւ այլն:

- տրական հոլով աշխարհագրական յատուկ անունները կը կիրարկուին յօդով թէ առանց յօդի՝ **Հայաստանի** հանդէպ, ըստ **Ֆրանսայի**, նպաստը պիտի տրամադրուի **Կիպրոսին**, վերապահուեցաւ **Վրաստանին**...:

- բացառական հոլով աշխարհագրական յատուկ անունները կը կիրարկուին միայն յօդով՝ **Հռոմէն** անդին, **Ամերիկայէն** կու գայ, **Լիբանանէն** անցանք...:

- գործիական հոլով աշխարհագրական յատուկ անունները յօդ չեն առներ:

ԱՆՅԱՄԱՍԵՌՈՒԹԻՒՆ

§280. Անհամաստեղութիւնը խօսքի համարժէք կամ համադաս անդամներու անմիօրինակ ձեւաւորումն է. օրինակ՝ «ճաշի հրաւիրեցին **Թորոսը, Մարկոսը** եւ **Կիրակոսին**». արդ, **Թորոսը, Մարկոսը** եւ **Կիրակոսին** նախադասութեան բազմակի ուղիղ խնդիրներ են, եւ առ այս՝ մինչ առաջին երկուքը դրուած են հայցական հոլով, **Կիրակոսին** դրուած է տրական հոլով, որով անհամաստեղութիւն յառաջացած է **հրաւիրեցին** բայի ուղիղ խնդիրներուն միջեւ:

Անհամաստեղութիւն կրնայ յառաջանալ խօսքի կազմութեան բոլոր մակարդակներուն վրայ:

ԲԱՅԱԿԱՆ ԱՆՅԱՄԱՍԵՌՈՒԹԻՒՆ

§281. Առնենք հետեւեալ օրինակը. «Գրիգոր ստիպուած է յարգել եւ հնազանդիլ այդ վարպետին», – ուր **յարգել** ներգործական բային եւ **հնազանդիլ** չեզոք բային տրուած է նոյն տրական հոլով անուղղակի խնդիրը՝ **վարպետին**. արդ, այս վերջինը կը գոհացնէ միայն **հնազանդիլ** բայը, մինչ **յարգել**-ը կը պահանջէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր: Այս պարագային ուղղախօսութիւնը կը պահանջէ, որ ըսուէր. «Գրիգոր ստիպուած էր յարգել **վարպետը** (հայց. հոլով) եւ հնազանդիլ **անոր** (վարպետին՝ տրակ. հոլով)»:

Նոյն տրամաբանութեամբ՝

- Կը յիշէի այդ հիւրընկալ յարկը, ուր **սիրած** ու **սիրուած** էի **բոլորէն**:

Կը յիշէի այդ հիւրընկալ յարկը, ուր **սիրած** էի **բոլորը** եւ **սիրուած՝ անոնցմէ** (բոլորէն):

- Ան **ծանօթացաւ** եւ շատ **սիրեց** հայկական **երգերը**:

Ան **ծանօթացաւ** հայկական **երգերուն** եւ շատ **սիրեց զանոնք**:

- Ասի փորձանք մըն է, որ պետք է **հեռացնել** եւ ձերբազատիլ շուտով:

Ասի փորձանք մըն է, որ պետք է **հեռացնել**, եւ **ձերբազատիլ անկէ** շուտով:

- Արուեստի **գործի մը հետ հաղորդուելու** կամ **ըմբռնելու** եւ **ըմբռնչիսնելու** համար անհրաժեշտ է որոշ պատրաստութիւն:

Արուեստի **գործի մը հետ հաղորդուելու** կամ **զայն ըմբռնելու** եւ **ըմբռնչիսնելու** համար անհրաժեշտ է որոշ պատրաստութիւն:

- **Ահաբեկչութեան կ'աջակցի** եւ **կ'օգտագործէ** Իսրայելը:

Ահաբեկչութեան կ'աջակցի եւ **զայն կ'օգտագործէ** Իսրայելը:

Իսրայել **կ'աջակցի ահաբեկչութեան** եւ **կ'օգտագործէ զայն**:

- Անոնք **Յիսուսը պաշտելու** եւ **երկրպագելու** կոչ կ'ուղղեն մեզի:

Անոթ **Յիսուսը պաշտելու** եւ անոր **երկրպագելու** կոչ կ'ուղղեն...:

Անոթ կոչ կ'ուղղեն մեզի՝ պաշտելու Յիսուսը եւ երկրպագելու անոր:

- Թրքական **ապրանքով հիացողն** ու **գնողը** հայ էր:

Թրքական **ապրանքով հիացողը** եւ **գայն գնողը** հայ էր¹:

Այս եւ անլի բարդ կառոյցներու համաձայնութիւնները ճիշտ կատարելը կը պահանջէ որոշ հմտութիւն խօսողէն ու գրողէն: Եւ ի գուր չէ, որ անհամասեռութիւնը յատուկ է մասնաւորաբար ժողովրդախօսակցական ոճին, բայց նաեւ անվարժ գրիչին:

Նաեւ՝ «Մեր մէջ ոչ ոքի կ'արտօնուի, եւ ոչ ոք կը համարձակի, եւ ոչ ոքի տեղ կը տրուի մամուկին մէջ ազգային հրատապ հարցի մը շուրջ վերլուծական ազատ յօդուած մը գրել» («Կամար», թիւ 21, էջ 78):

Խառնակ մտածողութեան եւ շարադրանքի տիպար մըն է այս հատուածը, որ համադասական բարդ նախադասութիւն մըն է՝ երեք բաղադրիչով, որոնք ունին հասարակաց անդամ մը, որ **գրել** բայն է: Այս բայը ենթադրուած է ըլլալ՝

- ենթական **կ'արտօնուի** ստորոգիչին,
- ուղիղ խնդիրը **կը համարձակի** ստորոգիչին,
- անուղղակի խնդիրը **կը տրուի** ստորոգիչին:

Ուրեմն՝ իր առաջին պաշտօնին բերումով ան ուղղական հոլով է, երկրորդին բերումով՝ հայցական հոլով է, իսկ երրորդին բերումով՝ տրական հոլով է: Արդ, մեր լեզուն չի թոյլատրեր, որ նոյն գոյականը միաժամանակ թէ՛ ուղղական եւ թէ՛ հայցական ընկալուի, բան մը, որուն անմիջական հետեւանքը այն է, որ նոյն բառը չի կրնար միաժամանակ ենթակայ եւ ուղիղ խնդիր ըլլալ, նոյնիսկ եթէ այս երկու հոլովները աշխարհաբարի մէջ ունին նոյն ձեւը. շարահիւօրէն ասոնք երկուքը անջատ են: Իսկ ան տրականին հետ բնաւ առնչութիւն չունի: Լուծումը այն է, որ **գրել** բայը անջատաբար ծառայէ այս համադասական բարդ նախադասութեան իւրաքանչիւր բաղադրիչին: Հաւանական լուծումներէն կ'առաջարկենք հետեւեալը՝ «**Մեր մէջ ոչ ոքի կ'արտօնուի մամուկին մէջ վերլուծական ազատ յօդուած մը գրել ազգային հարցի մը շուրջ, ոչ ոք կը համարձակի ընել այդ, եւ ոչ ոքի տեղ կը տրուի ատոր** (իմա՝ յօդուածին)»:

Երբեմն ակնկալուած համասեռութիւնը այնքան ճապաղ է՝ բաղադատած անհամասեռութեան, որ կարծես գրողը գիտակցաբար կը հրաժարի առաջինէն՝ ի նպաստ երկրորդին. օրինակ՝ «Ահա իմ հասկցած ու հաւատացած բարեկամութիւնս», – ուր **բարեկամութիւնս** հայցական հոլով ուղիղ խնդիրը կը գոհացնէ **հասկցած** ներգործական դերբայը, սակայն չի գոհացնէր **հաւատացած** դերբայը, որ չէզոք է ու կը պահանջէ տրական հոլով անուղղակի խնդիր: Այս բոլորը կը պահանջեն երկարապատում

1. Այստեղ առկայ է նաեւ սակաւաբանութիւնը՝ **գայն** դերանունը զեղչելու ձգտումը:

կառոյց մը, որ ահաւասիկ. «Ահա այն բարեկամութիւնը, որ ես կը հասկնամ եւ որուն կը հաւատամ»: Անշուշտ այս վերջինը այնպիսի կառոյց մըն է, որուն դժուար թէ իր գրողական ու մանաւանդ խօսողական թափը առած անձը յօժարէր համակերպիլ, մինչ անդին այնքան դիպուկ ու կոկիկ է անհամասեռ կառոյցը, եւ այնքան... ընդհանրացած:

ԱՆՈՒԱՆԱԿԱՆ ԱՆՀԱՄԱՍԵՌՈՒԹԻՒՆ

§282. Անուանական անհամասեռութիւնը կ'ընդգրկէ խօսքիմասային ոչ-բայական շերտը՝ գոյականը, ածականը, թուականը, դերանունը, մակբայը...:

Օրինակներ՝

- Յաջորդ պայմանը բարեկարգումներու **նախաձեռնութիւնն է**, արդարութեան **հաստատումը** եւ օրէնքի հաւասարութեան **գործադրումը**:

Այս նախադասութեան **պայմանը** ենթական ունի երեք ստորոգելիներ, որոնց երեքն ալ բայանուն են. բայց ահա ասոնց առաջինը կը կրէ **ուրիշ** վերջածանցը, միւս երկուքը **ում** վերջածանցը, ինչ որ ոճականօրէն խոցելի կը դարձնէ ընդհանուր կառոյցը՝ չհաշուած իմաստային անհամապատասխանութիւնը, որ կը յառաջանայ այս երկու տարբեր ածանցներէն: Պետք է ունենայինք՝ **նախաձեռնումը... հաստատումը... գործադրումը**:

- Վնասուած են 103 **ոստիկանութեան** եւ 207 **սեփական** ինքնաշարժներ:

Ինքնաշարժ գոյականը իբրեւ լրացում ունի նախ՝ սեռական հոլով գոյական մը, ապա ածական լրացում մը. ասոնք պետք է արտայայտուէին խօսքի նոյն մասով. օրինակ՝ **ոստիկանական** եւ **սեփական**:

- Որբերուն **առողջական** եւ **սնունդի** անմիջական կարիքները հոգացին...:

- Իրար անցեր էին մասնաւորաբար **ձկնորսական** եւ **արհեստաւորներու** թաղերուն մէջ (ՊԲ, 136):

- Տուցարարները կը վստահեցնէին, թէ ասիկա ոչ թէ **կուսակցութիւններու**, այլ **քաղաքացիական** պայքար է:

Ասոնք երեքը նախորդին նմանակն են. նոյն գոյականը ունի սեռական լրացում մը եւ ածական լրացում մը. առաջինը պետք է ըլլայ՝ **առողջական... սննդական**, իսկ երկրորդը՝ (միջ)**կուսակցական... քաղաքացիական**, երրորդը՝ **ձկնորսական** եւ **արհեստաւորական**:

- Բախումները առիթ հանդիսացան վերստին **քննարկումի** եւ նոր գնահատական **ընելու** հանրային կեանքի բոլոր երեսներուն:

Անհամաստեղություն կայ երկու լրացումներուն միջեւ՝ **քննարկումի** եւ **ընելու**. առաջինը բայանուն է, երկրորդը՝ անորոշ դերբայ. պէտք է ունենայինք՝ **քննարկելու** եւ **ընելու**: Այս պարագային կը փրկուէր **վերստին** մակբային կիրարկումը եւս, որ այլապէս սխալ է, քանի «վերստին քննարկում» չ'ըսուիր, մինչդեռ «վերստին քննարկելու» կ'ըսուի:

- Առիթ կ'ընծայեն օտար տերութիւններու **քննադատութիւններուն** եւ միջամուխ **ըլլալուն**:

Նախորդին նմանակն է այս, ուր անուղղակի ինդիքներուն մէկը բայանուն է, միւսը՝ անորոշ դերբայ. մինչդեռ կարելի էր շատ դիւրաւ գոյականացնել այս վերջինը եւս ու ըսել՝ **քննադատութիւններուն** եւ **միջամտութեան**:

- Թուրքիոյ ձեւական **դիմափոխութիւնը** եւ պատերազմ **յայտարարելը**... ոչ մէկուն կրնայ խաբել:

Ըստ էութեան նախորդին մէկ նմանակն է այս անհամաստեղութիւնը եւս, սա տարբերութեամբ, որ աւելի բարդ են անհամաստեղ անդամները. ուրեմն կարելի էր այսպէս դարմանել կացութիւնը՝ **ձեւական դիմափոխութիւնը** եւ **պատերազմական յայտարարութիւնը**: Նաեւ՝ «Այս ողբերգութիւնը կը մատնէ աշխարհի տերերուն **կեղծաւորութիւնը**, խաբեպատիր **ըլլալը** եւ **երեսանցութիւնը**». պէտք է ըլլայ՝ **խաբեբայութիւնը**:

- Իշխանական խաւը կը կարօտի **ինքնամաքման** եւ լեզուական **մաքրագտումի**:

- Մեր դրացիները նպաստած են բարեկամական կապերու **հաստատման** եւ **զարգացումին**:

Այս երկու օրինակներու անհամաստեղութիւնը կը գտնենք հոլովական կաղապարներու մակարդակին. առաջինը հոլովուած է գրաբարեան ոճով, երկրորդը՝ աշխարհաբարեան. պէտք է ունենայինք՝ **հաստատման** եւ **զարգացման** կամ **հաստատումին** եւ **զարգացումին**, այնպէս ալ՝ **ինքնամաքման** եւ **մաքրագտման** կամ **ինքնամաքումի** եւ **մաքրագտումի**, սակայն ոչ ասոնց խառնուրդը: Նոյն նախադասութեան ծիրէն ներս նման այլազանութիւն թոյլատրելի չէ:

- Այդ ձեւակերպումները հետագային հիմք կը դառնան աւելի **կարեւոր** եւ **ուժ ունեցող** փաստաթուղթերու:

Այս երկու որոշիչներէն առաջինը ածական է, երկրորդը՝ դերբայական դարձուած մը. կարելի էր երկրորդն ալ ածականով արտայայտել՝ **կարեւոր** եւ **ուժեղ**:

- Որքա՛ն **լաւ** ու **խորապէս** կը հասկնամ ձեզ» (ԿԿ, «Նամականի», 391):

Լաւ եւ խորապէս տարբեր կառոյց ունին. երկրորդը մակբայակերտ ածանց կը կրէ. պէտք է ըլլայ **խոր**. «Որքա՛ն **լաւ** ու **խոր** կը հասկնամ ձեզ»:

- Ինչո՞ւ **հանդուրժենք** եւ բարեկիրթ **ձեւանալ**, երբ թուրք խուժանը այնքան կը գռեհկանայ:

Համադասուած են դիմաւոր բայ մը եւ անորոշ դերբայ մը, ինչ որ ընդունելի չէ. պէտք է ունենայինք՝ **հանդուրժենք** եւ **ձեւանանք**: Անշուշտ կարելի է նախադասութիւնը կազմել երկու անորոշ դերբայով եւս, ինչ որ նոյնքան վայելուչ եւ ճիշտ է. «Ինչո՞ւ **հանդուրժել** եւ բարեկիրթ **ձեւանալ**, երբ թուրք խուժանը այնքան կը գռեհկանայ»:

- Փորձած եմ... լսել անոնց **սեն ու ճերմակը, հայհոյանքն ու ընդվզումը, հինն ու նորը, ցաւն ու վիշտը, ուրախութիւնն ու ցնծութիւնը**:

Ունինք բազմակի խնդիրներու հինգ զոյգեր, որոնք շաղկապուած են **ու-**ով:

Ասոնցմէ առաջինը՝ **սեն ու ճերմակը**, գումարն է երկու հականիշներու. ոճաբանօրէն՝ մնացեալ զոյգերը պէտք է նմանապէս կազմուած ըլլային հականիշներէ. սակայն այդպէս չէ. հականիշներ են նաեւ **հինն ու նորը**, մինչ միւս երեք զոյգերուն մէջ հականշութիւն չկայ, շատ աւելի՝ հոմանշութիւն կայ:

- Ամպամած **օրը** աւելի նպաստաւոր է ներշնչումին, քան թէ արեգակնային **փայլը**:

- **խաղաղ հոսանքին** մէջ կարելի է աւելի լաւ որսալ, քան թէ **պղտոր ջուրի** մէջ:

(Ամպամած) **օրը** եւ (արեգակնային) **փայլը** զիրար չեն ծածկեր, համասեռ հասկացութիւններ չեն. **օրը** ժամանակային հասկացութիւն է, որուն պէտք էր հակադրել ժամանակային ուրիշ հասկացութիւն մը, որ իր կարգին նպաստաւոր ըլլար ներշնչումի:

Միւս կողմէ՝ **խաղաղ** ածականը կը բնորոշէ հոսանքին կամ ջուրին ընթացքը, մինչ **պղտոր**՝ ածականը կը բնորոշէ ջուրին բաղադրութիւնը կամ բաղադրական մէկ յատկութիւնը:

- Իրեն ուղղեցի նոյնիսկ զինք **վիրաւորող** ու **մտահոգիչ** հարցեր:

Հարցեր գոյականի **վիրաւորող** եւ **մտահոգիչ** որոշիչները համասեռ չեն. առաջինը ենթակայական դերբայ է, երկրորդը, այո, գրաբարեան ենթակայական դերբայ է, սակայն աշխարհաբարի համար ան ածական է. պէտք է ունենայինք՝ **վիրաւորիչ** ու **մտահոգիչ** կամ **վիրաւորող** ու **մտահոգող**:

Նաեւ՝ «**Դրականը դարձաւ բացասականութիւն**»: **Դրականը** փոխանունը եւ **բացասականութիւն** գոյականը զիրար չեն հակակշռեր. պէտք է ըլլայ՝ «Դրականը դարձաւ բացասական» կամ «Դրականութիւնը դարձաւ բացասականութիւն»:

Եւ կամ «**Մարդը բնութիւնն է, իսկ բնութիւնը՝ մարդ**»: Համադասութեան առաջին բաղադրիչին մէջ **մարդը** ենթական եւ **բնութիւնն** ստորոգիչը որոշեալ առումով գործածուած են, մինչ երկրորդ բաղադրիչին մէջ **բնութիւնը** ենթական որոշեալ առումով գործածուած է, իսկ **մարդ** ստորոգելին՝ անորոշ առումով:

«Անշուշտ **երաժշտութիւնն** ալ ունեցած է իր յատուկ տեղը, ինչպէս՝ **փորագրութիւնը, արծանագործութիւնը, նկարչութիւնը, պարարուեստը, երգչախումբը, դերասանութիւնն ու թատրոնը...**» (Մարգար Շարապիսեան, «Ազդակ», 25-8-2014):

Ընդգծուած ութ թուարկումներէն վեցը արուեստի անուններ են, մինչ **երգչախումբը** եւ **դերասանութիւնը** արուեստի **անուններ** չեն:

«Նիւ Եորքի մէջ կան նաեւ **չինական, իրլանտական, գերմանական, սեւերու, դանիացիներու եւ փորթուկալցիներու** կողմէ տիրապետուած շրջաններ» (ԱՀ, «Երջանկութիւն», էջ 87) :

Անհամաստեղութեան շատ բարդ օրինակ մըն է այս, ուր **շրջաններ** գոյականը ունի, մէկ կողմէ՝ երեք համադաս «ածական որոշիչներ»՝ **չինական, իրլանտական եւ գերմանական**, միւս կողմէ եւ այս վերջիններուն բռնագրօսաբար համադասուած «դերբայական շատ ընդարձակ դարձուած որոշիչ մը»՝ **սեւերու, դանիացիներու եւ փորթուկալցիներու կողմէ տիրապետուած**. ոչ մէկ լեզու կրնայ ընդունիլ նման կառոյց մը, որովհետեւ **շրջաններ** գոյականին տրուած այս այլազան լրացումները համատեղելի չեն. ինչպէ՞ս կարելի է փրկել զայն. կը մնայ տարբադարձել զանոնք. ահաւասիկ փորձ մը, որ միակը չէ անպայման. «Նիւ Եորքի մէջ կան նաեւ չինական, իրլանտական եւ գերմանական շրջաններ, որոնք տիրապետուած են սեւերու, դանիացիներու եւ փորթուկալցիներու կողմէ»:

Ծանօթ.– 1. Ածական որոշիչն ու յարակատար դերբայ որոշիչը անհամաստեղութիւն չեն յառաջացներ. օրինակ՝ «Ներս մտաւ **բարկացած ու գունատ** երիտասարդ մը»: «**Վիրաւոր ու չարացած** իշխանուհին հեռացաւ պալատէն»: «**Յոգնած եւ ուժասպառ** ճամբորդը զարկաւ առաջին դուռը»: «**Ձեռքերը** Էլմոնի, **Վերժինի** պնդացած ձեռքերն են՝ **հաստ, կոշտ, լուացքէն, բուրդէն, թելէն պնդացած, մաշած, կոնծած**» (ԳՊ, «Սեմեր», էջ 85): 2. Անհամաստեղութիւնը կարելի չէ միշտ թօթափել. ահաւասիկ օրինակ մը. երկու քանատահայ բարեկամներ կը հանդիպին իրարու քսան տարուան բաժանումէ մը ետք. «Մեր խօսակցութիւնը շուտով կը յանգի **ազգային** ու մանաւանդ **գաղութի** հարցերուն» (Վրէժ-Արմէն, «Ոստայն-7, Համաստեղութիւն», – ուր **հարցերուն** գոյականը ունի երկու որոշիչներ, առաջինը՝ **ազգային**, ածական է, երկրորդը՝ **գաղութի**, սեռական: Այս վերջինը կը բնորոշէ Նոյն ինքը Քանատան, եւ արդէն Քանատայի շուրջ կը դառնայ գրոյցը: Արդ, եթէ հեղինակը փորձեր համաստեղ որոշիչ մը կիրարկելու սիրոյն ըսել՝ **գաղութային**, այս յարաբերական ածականը պիտի դուրս գար իր նեղ շրջանակէն ու ընդգրկեր ամբողջ սփիւռքը, – որ

մեծ գաղութ մըն է,- ինչ-որ հեղինակին մտադրութենէն դուրս է,- մինչդեռ «գաղութի» սեռականը շատ անելի թելադրական է՝ բնորոշելու կամ փոխարինելու համար Քանատա յատուկ անունը:

Անհամաստեղութիւնը կրնայ ընդգրկել մինչև իսկ յօդերը: Տեսնենք ստորեւ յօդային անհամաստեղութեան օրինակներ.

- «Մարիամ... գայն ենթարկեր է **փորձանքի**, դատապարտեր է **ջնջումին**» (ԳՊ, «Սեմեր», Էջ 39),- **փորձանքի** անուղղակի խնդիրը կիրարկուած է անորոշ առումով, իսկ **ջնջումին** անուղղակի խնդիրը, որ ամեն տեսակետով համարժէք է առաջինին, կիրարկուած է որոշեալ առումով:

- Այդ ձախողութիւնը **նշելէն**, թաղումը **կատարելէն** եւ դիակը ժառանգորդներուն **յանձնելէ** ետք միայն պատմագիրը կը ձեռնարկէ սիրողական աշխատանքի (ԳՊ, «Տարմ», Էջ 334):

Նշողը, կատարողը եւ յանձնողը նոյն ենթական է, որ նշուած է «ն» դիմորոշ յօդով, որ կը գտնենք առաջին երկուքին վրայ, մինչ ան կը բացակայի երրորդէն:

«Ամեն գրական գործ վկայութիւն մըն է շրջանի ընդհանուր **տրամադրութիւններէն**, ազգային **մտահոգութիւններէ**, հանրային **հարցերէ**» (Մինաս Թեօլեօլեան, «Դար մը գրականութիւն», Էջ 317):

Համադասուած երեք լրացումներէն առաջինը կիրարկուած է որոշեալ առումով, միւս երկուքը՝ անորոշ:

Այլեւ ուղղագրական անհամաստեղութեան օրինակ մը. «Պիտի ջանաս կոչել... **Մեծ Ոճիրը**, **Մեծ Աղետը**, **Մեծ Եղեռնը**, **Հայկական Ողջակէզը**, **Հայկական Սարսափները** եւ այլն (անդ, Էջ 267),- ուր **Եղեռնը** որոշեալը չէ գլխագրուած, միւս թաւագիր որոշեալները գլխագրուած են, մինչդեռ ասոնք եւս պէտք չէ գլխագրուէին, եւ ունենայինք՝ **Մեծ ոճիրը**, **Մեծ աղետը**, **Հայկական ողջակէզը**, **Հայկական սարսափները**:

ՇԱՐՎՅԻԲԱԿԱՆ ԱՆՅԱՄԱՍԵՌՈՒԹԻՒՆ

§283. Անհամաստեղութեան այս տարբերակը կ'ընդգրկէ բառերէն անդին՝ ամբողջական նախադասութիւններ, որով կը յառաջանան բառ-նախադասութիւն անհամատեղելիութիւններ. օրինակ՝ «**Արկածեալը ուներ կոտրած անրակ մը, ճաթած կողոսկրներ եւ անոր թոքերէն մէկը վիրաւորուած էր**»: Արկածեալին կրած վնասներէն առաջին երկուքը ունին անուանական բնութագրում՝ «կոտրած անրակ» եւ «ճաթած կողոսկրներ», մինչ երրորդը ունի նկարագրական բնութագրում, որ տրուած է ամբողջ նախադասութեամբ մը՝ «անոր թոքերէն մէկը վիրաւորուած էր», մինչդեռ ոճական հետեւողականութեան համար կարելի էր այս վերջինին նմանապէս տալ անուանական բնոյթ եւ ըսել պարզապէս՝ «վիրաւոր թոք մը»:

Նաեւ՝

- Օդերեւութաբանական աղբիւրները ծանուցեցին մօտալուս փոթորիկ մը, հեղեղային տեղումներ եւ թէ ալիքները արտակարգօրէն պիտի բարձրանան:

Օդերեւութաբանական աղբիւրները ծանուցեցին մօտալուս փոթորիկ մը, հեղեղային տեղումներ եւ **ալիքներու արտակարգ բարձրացում:**

Վերջին հատուածը կարելի է բանաձեւել նաեւ այսպէս՝ **եւ արտակարգօրէն բարձր ալիքներ:**

Անշուշտ ոչինչ կ'արգիլէ, որ այսպիսիները ստանան հակառակ լուծում մը, որ ահաւասիկ. «**Օդերեւութաբանական աղբիւրները ծանուցեցին, թէ պիտի փչէ զօրաւոր փոթորիկ մը, պիտի պատահին հեղեղային տեղումներ եւ (թէ) ալիքները արտակարգօրէն պիտի բարձրանան**»: Այս կարգի լուծումը ի զօրու է բերուած բոլոր օրինակներուն համար:

- Ցայտուն օրինակը Էլմար Մահմուտովի **պաշտօնագրկումն** ու կալանքի տակ առնուիլն էր («Ազգ», 20-11-15):

Յամադասուած են **պաշտօնագրկումն** (բայանուն) եւ **առնուիլն** (անորոշ դերբայ). ուրեմն՝ «Ցայտուն օրինակը Էլմար Մահմուտովի պաշտօնագրկումն էր եւ կալանաւորումը»: Կարելի է նաեւ առաջինը դարձնել անորոշ դերբայ. այսպէս՝ «...**պաշտօնագրկուիլն** ու կալանքի տակ **առնուիլն** էր», - որով անհամասեռութիւնը վերցաւ, սակայն կառոյցը ճապաղ ու անհրապոյր է:

- Արկածեալը կը տառապէր կոտրած բազկոսկրէ մը, քանի մը ճաթած կողոսկրներէ, եւ քիթը յարատեւ կ'արիւնէր:

Արկածեալը կը տառապէր կոտրած բազկոսկրէ մը, քանի մը ճաթած կողոսկրներէ եւ **քիթի մնայուն** (կամ անդադրում) **արիւնահոսութենէ:**

- Վաճառորդուհին ունէր համոզիչ շեշտ մը, կիրթ շարժումներ եւ մեծ համբերութեամբ կը պատասխանէր մեր բոլոր հարցումներուն:

Վաճառորդուհին ունէր համոզիչ շեշտ մը, կիրթ շարժումներ եւ մեծ **համբերութիւն:**

- Արագ ակնարկով մը իսկոյն կրցայ զանազանել սեղանին բարիքները՝ ֆրանսական պանիրը, գերմանական նրբերշիկը, գիրուկ վառեակ մը եւ գինի որ իտալական արտադրութիւն էր:

Արագ ակնարկով մը իսկոյն կրցայ զանազանել սեղանին բարիքները՝ ֆրանսական պանիրը, գերմանական նրբերշիկը, գիրուկ վառեակ մը եւ **իտալական գինին:**

- Արտագաղթողները կը դժգոհին աշխատանքի պակասէն, ապրուստի սղութենէն, ազատութեանց բռնաբարումէն եւ կը բողբէին տիրող անարդարութեան դէմ:

Արտագաղթողները կը դժգոհեին աշխատանքի պակասէն, ապրուստի սղութենէն, ազատութեանց բռնաբարումէն եւ **տիրող անարդարութենէն**:

- Անոնք մեկնեցան աշխատանք ճարելու, բաւարար դրամ շահելու եւ աժան ապրուստ գտնելու յոյսով եւ պիտի փորձէին նոր հայրենիք մը կերտել այդ ափերուն վրայ:

Անոնք մեկնեցան աշխատանք ճարելու, բաւարար դրամ շահելու, աժան ապրուստ գտնելու եւ **այդ ափերուն վրայ նոր հայրենիք մը կերտելու յոյսով**:

Թերեւս ոմանք նախընտրեն վերջին բաղադրիչը շարադրել հետեւեալ ձեւով. «...եւ փորձելու՝ **այդ ափերուն վրայ կերտել նոր հայրենիք մը**»:

- Վստահ չէինք, թէ մեր նախագիծը իրապաշտ էր եւ կրնար գործադրուիլ հաստատութեան կողմէ:

Վստահ չէինք, թէ մեր նախագիծը իրապաշտ էր եւ գործադրելի...:

- Ուսուցիչս մատնանշեց շարադրութեանս սահուն լեզուն, սակայն ուղղագրական մեծաթիւ սխալներ ունէի:

- Տնօրէնութիւնը խոստացաւ ամալվերջի նուէր մը հնգամեայ բոլոր պաշտօնեաներուն, եւ թէ արժանաւորները պիտի ստանային ամսականի պատշաճ ու մնայուն յաւելումներ:

- Անոր գրութիւնները շատ աւելի կը փայլին իրենց գաղափարներով, քան թէ հեղինակային ոճի առանձնայատկութիւններով:

Անոր գրութիւնները շատ աւելի կը փայլին իրենց գաղափարներով, **քան թէ իրենց ոճով**:

Աւելորդ է **հեղինակային** որոշիչը, քանի որ ոճը միայն հեղինակային կրնայ ըլլայ, աւելորդ է նաեւ **առանձնայատկութիւնները**, քանի որ առանց առանձնայատկութեան ոճ չ'ըլլար:

- Ուսուցիչս մատնանշեց շարադրութեանս ստեղծագործական փայլուն գաղափարները, **սակայն ուղղագրական շատ սխալներ ունէի**:

Ուսուցիչս մատնանշեց շարադրութեանս ստեղծագործական փայլուն գաղափարները, **բայց նաեւ ուղղագրական մեծաթիւ սխալներս**:

- Որքան մեծ **հմայք ունին** Հայլէպի արդիական ճաշարաններն ու սրճարանները, նոյնքան, եթէ ոչ աւելի **հմայիչ են** հնաոճ ճաշարաններն ու սրճարանները:

Բերուած օրինակին անհամաստեղութիւնը կը կայանայ երկու բայական կառոյցներու մակարդակին՝ ա) **հմայք ունին** (ուղիղ ինդիք + ներգործական բայ), բ) **հմայիչ են** (ստորոգելի + հանգոյց). պէտք էր երկուքը ունենային շարահիւսական նոյն կառոյցը:

ա) Որքան մեծ հմայք ունին Չալեպի արդիական ճաշարաններն ու սրճարանները, Նոյնքան, եթե ոչ ավելի, հմայք ունին հնաոճ ճաշարաններն ու սրճարանները:

Անշուշտ կարելի է նաեւ ազատօրէն փոխել երկրորդ նախադասութեան ուղիղ խնդիրը, օրինակ՝ **գրաւշուփիւն, հրապոյր, քաշողականութիւն** եւ այլն:

բ) Որքան հմայիչ են Չալեպի արդիական ճաշարաններն ու սրճարանները, Նոյնքան, եթե ոչ ավելի, հմայիչ են հնաոճ ճաշարաններն ու սրճարանները:

Այս պարագային նմանապէս կարելի է ազատօրէն փոխել երկրորդ նախադասութեան ստորոգէտին, օրինակ՝ Նոյնքան եւ ավելի **գրաւիչ են, հրապուրիչ են, քաշողական են, առիւթնող են** եւ այլն:

- Կարող է հայաստանցիների մի մասին ամերիկեան երագով **խանդավառելու**, իսկ լոռեցիներին... Նորանոր հասոյթներ **ապահովել** (Մամուլ):

Կարող է բային առաջին լրացումը տրական հոլով **Է՝ խանդավառելու**, երկրորդը՝ հայցական՝ **ապահովել**: Ասոնք պետք է Նոյնանան, տրական կամ հայցական՝ երկուքն ալ ընդունելի են:

Շարահիւսական անհամաստեռութեան ուրոյն օրինակ մըն է Արփիարեանի հետեւեալ կառոյցը. «Ամեն լաւ առարկայ... ավելի ուշագրաւ է **մեծ ցուցահանդեսի մը մեջ**, քան եթէ մնար **գիւղի մը կամ պզտիկ քաղաքի մը ցուցափեղկին ներքեւ**» («Չոգու գաւակը», Էջ 111),– որ պետք է ըլլար. «Ամեն լաւ առարկայ ավելի ուշագրաւ է մեծ ցուցահանդեսի մը մեջ, քան թէ գիւղի մը կամ պզտիկ քաղաքի մը ցուցափեղկին ներքեւ»: Այլեւ՝ «Բժիշկը քննեց տղան, **լեզուն** նայեցաւ, **կոկորդը** նայեցաւ, **աչքերուն** նայեցաւ եւ վճռաբար ըսաւ...» (ԵՕ, «Փանջունի», Նախաբան),– **նայեցաւ** բային տրուած է երեք խնդիր տարբեր հոլովներով՝ **լեզուն եւ կոկորդը՝** հայցական, **աչքերուն՝** տրական:

Իսկ հետեւեալը շարահիւսօրէն անհամաստեռ մտածուած կառոյց մըն է, որուն վրայ կ'աւելնայ շարադրական անբարեկարգութիւնը եւս. «Ո՞ր պատանին պիտի փափագի մտնել հայկական գրականութեան եւ մշակոյթի մարզը, եւ Նոյնիսկ հաւանաբար իր ենթագիտակիցին մեջ պիտի խորշի մայրենի լեզուէն» (Յ. Չեքիճեան, «Ազդակ», 3-6-2015): Այս համադասական բարդ նախադասութեան առաջին բաղադրիչը՝ «Ո՞ր... մարզը», հարցական նախադասութիւն մըն է, մինչ երկրորդը՝ «Նոյնիսկ... լեզուէն», որ նմանապէս պետք է հարցական ըլլար, ունի հաստատական բնոյթ, որ կը շեշտուի **սակայն** եւ **հաւանաբար** բառերով. այս երկու բաղադրիչներուն միջեւ կայ մտածական խոր անհամատեղելիութիւն մը: Յեղինակին միտք բանին այն է, որ հայ գրականութեան եւ մշակոյթի մարզը մտնել ուզող հայ պատանին պիտի խորշի հայ լեզուէն

(հաւանաբար՝ իր հայեցողութենէն եւս – ԱԵ), այնտեղ տիրող «տխուր, մռայլ, ճապաղ» նիւթերու հետեւանքով:

Լուծումներ՝

- Ո՞ր պատանին պիտի փափագի մտնել հայկական գրականութեան եւ մշակոյթի մարզը եւ իր ենթագիտակիցին մէջ պիտի չխորշի մայրենի լեզուէն:

- Ո՞ր պատանին պիտի փափագի մտնել հայկական գրականութեան եւ մշակոյթի մարզը՝ առանց ենթագիտակիցին մէջ խորշելու մայրենի լեզուէն:

Չետեւեալ անհամաստեղութիւնը յատուկ է համբալ շարադրողներուն. «Մայրը այն նուիրական արարածն է, որ **Աստուած** զինք իր փոխանորդը նշանակեց» («Յասկ», 27 տարի, թիւ 8-9, էջ 665):

- Եթէ որ յարաբերականը ենթակայ է, ապա աւելորդ է **Աստուած** գոյականը:

- Եթէ որ յարաբերականը ուղիղ ինդիր է, ապա աւելորդ է **զինք** հայցականը:

Ուրեմն երկու պարագաներուն ալ կան անհամատեղելի բառեր:

Բերուած լուծումներէն առաջինը քերականական թերութիւն չունի, սակայն կառոյցը իմաստ ալ չունի: Շարադրանքի ընդհանուր միտքը կը թելադրէ երկրորդ լուծումը: Գրողը փորձած է ըսել. «Մայրը այն նուիրական արարածն է, **զոր Աստուած** իր փոխանորդը նշանակեց», – սակայն անբաւարար պատրաստութեան հետեւանքով՝ չէ յաջողած ճիշտ բանաձեւել իր միտքը:

Անհամաստեղութիւնը երբեմն այնքան սթողուած է, որ յատուկ ճիգ եւ ուշադրութիւն կը պահանջէ անկէ խուսափումը. օրինակ «Եւրոպական Միութիւնը կը ձգտի Ռուսիոյ մօտ եղող երկիրները դնել ընտրութեան առջեւ՝ **կա՛մ ըլլալ** Ռուսիոյ հետ, **կա՛մ Արեւմուտքի**» («Ազդակ», 13-2-2019, էջ10):

Այս օրինակին մէջ կրկնադիր շաղկապը նախ դրուած է **ըլլալ** դերբային վրայ, յաջորդին ան դրուած է զեղչուած դերբայի լրացումին վրայ՝ **Ռուսիոյ** (հետ): Ըսել կ’ուզէ՝ «կա՛մ ըլլալ Ռուսիոյ հետ, կա՛մ ըլլալ Արեւմուտքի հետ»: Ան պէտք է վերաշարադրուի հետեւեալ կառոյցով. «Եւրոպական Միութիւնը կը ձգտի Ռուսիոյ մօտ եղող երկիրները դնել ընտրութեան առջեւ. ըլլալ՝ **կա՛մ** Ռուսիոյ հետ, **կա՛մ** Արեւմուտքի», – ուր շաղկապները դրուեցան համարժէք անդամներու վրայ:

§283ա. Շարահիւսական անհամաստեղութիւն կը յառաջանայ նաեւ այն պարագային, ուր անորոշ դերբայի գործիական հոլովով կազմուած

դարձուածն ու լրացեալ նախադասութիւնը կ'ունենան տարբեր ենթականեր. օրինակ.

- Ճամբան քարքարոտ ըլլալով՝ կառքին անիւը կոտորեցաւ:
- Անձրեւը սաստկանալով՝ կարաւանը մտաւ իջեւան մը:
- Պտուղը շատ առատ ըլլալով՝ ճիւղերուն տակ խեչակներ դրին:

Աւելի մանրամասն տե՛ս **§346ա**:

Տեսնել նաեւ՝ «Շաղկապական անհամասեռութիւն», **§163**:

ՇԱՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

§284. Շարադասութիւնը նախադասութեան բաղադրիչներով՝ իւրաքանչիւր լեզուի օրինաչափութիւններուն հիմամբ ստացած դասաւորումն է: Ան որոշ չափով շարահիւսական կարգ է, սակայն շատ աւելի ոճաբանական գործօն է, որուն դերը մեծ է միտքերու ճշգրիտ արտայայտութեան ու մանաւանդ վայելուչ շարադրութեան տեսակետէ: Ամեն լեզու ունի իր շարադասական կանոններն ու առանձնայատկութիւնները, որոնք լեզուէ-լեզու աւելի կամ պակաս կը տարբերին: Այդ կանոնները երբեմն շատ խիստ են, երբեմն՝ աւելի թոյլ ու նուազ ճնշիչ: Հայերէնը կը պատկանի շարքին այն լեզուներուն, որոնց շարադասութիւնը մեծ ազատութիւններ կ'ընձեռէ խօսողին ու գրողին, որով կը բացատրուի անոր խաղացած դերը անհատական ոճի կայացման մէջ. այսպէս են բոլոր հոլովառու լեզուները, որոնց շարքին՝ յունարէնը, լատիներէնը, հայերէնը (գրաբար թէ աշխարհաբար), գերմաներէնը եւ այլն, որոնք **կցական** կամ **թեքական** կը կոչուին: Իսկ հոն, ուր այլազանութեան ազատութիւնը կայ, ապա բնականաբար կը միջամտէ անհատական ընտրութիւնը, որ կախեալ է խօսողին կամ գրողին ոճական ճաշակէն եւ ըմբռնումէն:

§285. Որքան կարճ ըլլայ նախադասութիւնը, այնքան աւելի կայուն է անոր անդամներուն շարադասութիւնը. իսկ որքան երկար է ան, ապա կը յառաջանան շարադասական այլազանութեան, այլեւ նախընտրութեան մեծ կարելիութիւններ:

Այսպէս, դժուար է, թէեւ ոչ բացառելի, «Այսօր անձրեւ տեղաց», «Անոնք արագ կը վազեն», «Մենք ծաղիկ քաղեցինք» կաղապարով եւ ծաւալային նեղ սահմաններու մէջ շարադասական մեծ այլազանութիւն կամ ազատութիւն փնտռել, քանի մեր մայրենի լեզուամտածողութիւնը արդէն կատարած է իր կայուն ընտրութիւնները:

§286. Սակայն հարցը կը փոխուի յարաբերաբար ծաւալուն նախադասութեան պարագային:

Այսպէս, օրինակի համար, ազատ ենք գրելու՝

- **Մենք այսօր անպայման շուկայ պիտի երթանք:**
- **Մենք անպայման շուկայ պիտի երթանք այսօր:**
- **Անպայման շուկայ պիտի երթանք մենք այսօր:**
- **Մենք անպայման այսօր շուկայ պիտի երթանք:**
- **Այսօր մենք անպայման շուկայ պիտի երթանք:**
- **Այսօր մենք շուկայ անպայման պիտի երթանք:**

Չենք շարունակել, որովհետեւ այս նախադասութիւնը, որ ունի հինգ անդամ, տեսականօրէն կարելի է գրել 120 տարբեր շարադասութիւններով ($1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 = 120$): Ֆրանսերէնը, իտալերէնն ու անգլերէնը, օրինակ, այս նոյն նախադասութիւնը այսքան այլազան տարբերակներով չեն

կրնար ներկայացնել հայերենը, հոլովառու լեզու ըլլալուն, ձերբազատ է շարադասական այն կաշկանդումներեն, որոնք ոչ-հոլովառու լեզուին պարտադրուած են՝ լրացնելու համար հոլովումի բացակայութիւնը:

Բերուած վեց շարադասութիւնները, ու տակաւին այլովք հանդերձ, ընդունելի են, եւ ամեն հայերէն խօսող կը գործածէ ասոնցմէ մերթ մէկը, մերթ միւսը՝ նայած, թէ իր միտքը կազմող հասկացութիւններէն ո՞ր մէկը կ'ուզէ շեշտել եւ ինչպէ՛ս կ'ուզէ ձեւաւորել զայն: Խօսողը կամ գրողը շատ յաճախ չի գիտեր նոյնիսկ, թէ ինչո՞ւ որդեգրեց տուեալ շարադասութիւնը, որովհետեւ այս ընտրութիւնը բնական գործընթաց մըն է, որ խօսքային միջավայրի մէջ ծնունդ կ'առնէ ու կը ձեւաւորուի: Շարադասական այս ազատութիւնը կամ ընտրութեան այլազանութիւնը ունի ոճական շատ մեծ առաւելութիւններ, որոնցմէ կ'օգտուի հմուտ հայերէն գրողը եւ որոնց պիտի ակնարկուի իր տեղին:

§287. Այսուհանդերձ, պետք է գիտնալ նաեւ, որ շարադասական բոլոր կարելի տարազները օգտագործելի չեն: Եթէ վերը բերուած նախադասութիւնը կարելի է շարադասել 120 ձեւով, ապա ասոնցմէ միայն սահմանափակ թիւ մըն է, որ գոհացում կու տայ արդի հայու իմացական եւ գեղագիտական ճաշակին: Այս սահմանափակումէն բացի՝ հայերէնը ունի շարադասական ըստ ամենայնի կայուն շերտեր եւս, որոնց կ'ակնարկուի ստորեւ:

ՈՐՈՇԻՉ

§288. Որոշիչը նախադասութեան գոյականական կամ առարկայանիշ անդամի այն լրացումն է, որ, դրուելով անոր ընդհանրապէս առջեւը, ցոյց կու տայ նշուած առարկային մէկ որեւէ յատկանիշը:

Որոշիչի պաշտօնը կրնան կատարել՝

- Գոյականը, հասարակ թէ յատուկ, օրինակ՝ **ոսկի** աշուն, **դաշտի** ծաղիկ, **փայտէ** ձի, **գլխարկով** մարդ¹, **Վարդան** քեռի, **Յովնան** վարդապետ, **Արաքս** գետ եւ այլն:

- Ածականը, օրինակ՝ **բարձր** ծառ, **յաջող** գործ, **լեռնային** կածան:

- Թուականները, օրինակ՝ **երկու** մատիտ, **առաջին** դասարան, **հինգական** տետրակ:

- Չանազան դերանուններ, օրինակ՝ **այս** տունը, **քանի մը** տարի, **ամեն** անհատ, **ոմն** լրագրող, **այսպիսի** բաներ:

- Կարգ մը դերբայներ, օրինակ՝ **քնացող** հսկան, **անցած** տարի, **ուտելիք** կամ **ուտելու** հաց:

- Մակբայը, օրինակ՝ **ուշ** աշուն, **վաղ** առաւօտ, **արագ** ընթացք:

1. Հոլովուած գոյականներու որոշչային պաշտօնին համար տեսնել նաեւ **§303գ** եւ **§303դ**:

- Կապը իր խնդիրով, օրինակ՝ **ընկոյզի չափ** կարկուտ, **վարդի պես** այտեր **ճամբուն զուգահեռ** առու:

- Ամբողջ ծառայուն բառակապակցութիւն մը, օրինակ՝ **յանցանքին արժանի պատիժ, անցեալի յաղթանակներով հպարտ ռազմիկ, կեանքի փորձութիւններէն հիասթափ մարդ, ամբողջ Ասիան ոտքի տակ տուած աշխարհակալ** եւ այլն:

Ծանօթ.– Թաւագրուած են որոշիչ ծառայուն բառակապակցութիւնները, ընդգծուած են որոշեալ գոյականները: Այս բառակապակցութիւնները խորքին մէջ կազմուած են բուն ածականէ մը կամ դերբայէ, որ իր կարգին ունի իր սեփական լրացումները, որոնց հետ միասնաբար անոնք կը կազմեն մէկական ծառայուն որոշիչ:

Որոշիչները կը պատասխանեն **ո՞ր, ո՞ր մէկ, ինչպիսի՞, քանի՞, քանի՞երորդ, ո՞րերորդ, քանիակա՞ն** հարցումներէն մէկուն, որ կը դրուի լրացեալ գոյականին վրայ: Օրինակ՝ **ինչպիսի՞ աշուն–ոսկի, քանի՞ մատիտ–երկու, ո՞ր տունը–այս** եւ այլն:

Որոշիչի պաշտօնը կատարող խօսքի մասերուն մէջ ամենէն բնորոշը ածականն է, եւ այս պատճառով ալ ածական որոշիչը շարադասօրէն աւելի սերտ է գոյականին հետ, կը դրուի անոր անմիջապէս կից, միւս կողմէ՝ իր յաճախականութեամբ եւս ածական որոշիչը կը գերազանցէ միւս բոլոր խօսքի մասերը:

Կը զանազանուին ածականի երկու տեսակներ՝ **որակական** եւ **յարաբերական**: Այս երկուքը կը բնորոշուին բազմաթիւ իւրայատկութիւններով, որոնց ամենէն բարացուցականը, պարզն ու վճռականը համեմատութեան աստիճանն է: Ըստ այսմ՝

1. Որակական ածական

ա) «որակական» կը կոչենք այն ածականները, որոնք ընդհանրապէս օժտուած են համեմատութեան աստիճանով՝ առաւելական, նուազական, հաւասարական եւ գերադրական, օրինակ՝

մեծ-աւելի մեծ-նուազ մեծ-մեծագոյն

բարձր-աւելի բարձր-նուազ բարձր-բարձրագոյն

ծանր-աւելի ծանր-նուազ ծանր-ծանրագոյն

այլեւ՝ **ամուր, աշխատասէր, գեղեցիկ, բարի, զօրաւոր, ժլատ, յառաջադէմ, նուրբ, վտանգաւոր, տեսանելի** եւ այլն: Ասոնցմէ ոմանք իրենց գերադրական աստիճանը կը կազմեն **ամենէն**-ով, օրինակ՝ **ամենէն աշխատասէր**: Հաւասարական աստիճանը կը կազմուի **պէս** կամ **չափ** կապերու միջոցով. օրինակ՝ **մահուան չափ/պէս զօրաւոր**: Այլեւս գործածական չէ «զօրաւոր ինչպէս մահը» ոճը: Որակական ածականները իրենց կազմով կրնան ըլլալ պարզ, բարդ կամ ածանցաւոր. տեսնել բերուած օրինակները:

2. Յարաբերական ածական

բ) «յարաբերական» կը կոչենք այն ածականները, որոնք ընդհանրապես զուրկ են համեմատութեան աստիճանէ. օրինակ՝ **արտաքին, լեռնային, մայրական, քաղաքակրթական, երկաթեայ, հայրենի, աղեղնաւոր, հողեղէն, արեւելեան, արեւելագիտական, յունարէն, քաղաքացի** եւ այլն. կարելի չէ ըսել **աւելի կամ նուազ լեռնային, մայրական, երկաթեայ, հայրենի, աղեղնաւոր** եւ այլն: «Յարաբերական» եզրը կը հիմնուի այն իրողութեան վրայ, որ նման ածական մը տուեալ գոյական անդամը կ'որոշադրէ յարաբերաբար այլ առարկայի մը. օրինակ՝ **մայրական սեր-** ուր **սեր** գոյականը որոշադրուած է յարաբերաբար **մօր**: Յարաբերական ածականները իրենց կազմով **միշտ ածանցաւոր** են՝ գոյականական արմատով կամ բունով մը, ուստի չեն կրնար պարզ կամ բարդ ըլլալ, այլ՝ պարզ ածանցաւոր կամ բարդ ածանցաւոր. տեսնել օրինակները:

§289. Գոյականին՝ տարբեր խօսքի մասերէ յառաջացած որոշիչները կը պարզեն շարադասական հետեւեալ պատկերը. անշուշտ կը տրուին պարզագոյն նմուշներ միայն, որովհետեւ շարադասական բոլոր հաւանականութիւնները նախատեսելի ու քննարկելի չեն.

ա) **հովասուն** ծառ

բ) **գետեզերեայ** ծառ

գ) **գետեզերեայ հովասուն** ծառ

դ) **գետեզերեայ երկու հովասուն** ծառ(եր)

ե) **գետեզերեայ այս երկու հովասուն** ծառերը¹

զ) **գետեզերեայ այս ծաղկած երկու հովասուն ծառերը**

Նաեւ՝

քաղաքական այս հինգ անմեղ բանտարկեալները

մանկական այս առաջին ուրախ ճիչը

բժշկական այսպիսի երկրորդ մանրամասն քննութիւն մը²

2. Յարաբերականագիտութեան մէջ, ի տարբերութիւն եւրոպական կարգ մը լեզուներու քերականութեան, ծաւալուն որոշիչը ունի հետեւեալ մեկնաբանութիւնը. որոշչային իւրաքանչիւր անդամ կ'որոշադրէ իրեն յաջորդող բառակապակցութիւնը՝ ընդհուպ մինչեւ որոշադրեալ գոյականը. այսպէս, աչքի առաջ ունենալով վերջին օրինակը՝

- **բժշկական** կ'որոշադրէ «այսպիսի երկրորդ մանրամասն քննութիւն մը»:

- **այսպիսի** կ'որոշադրէ «երկրորդ մանրամասն քննութիւն մը»:

- **երկրորդ** կ'որոշադրէ «մանրամասն քննութիւն մը»:

- **մանրամասն** կ'որոշադրէ «քննութիւն մը»:

Մինչդէռ այլ քերականութիւններ հակում ունին՝

- **բժշկական, այսպիսի, երկրորդ եւ մանրամասն** բառերը նկատելու «քննութիւն մը»

գոյականին համարժէք ու հաւասարագոր եւ ինքնուրոյն լրացումները:

Մենք կը կարծենք, թէ ճիշտը հայ քերականագիտութեան մեկնաբանութիւնն է:

Ուրեմն՝

*** ածական միակի որոշիչը՝ որակական կամ յարաբերական, կը դրուի

1. Այս ցուցական դերանունը իր տեղը կրնայ ազատօրէն զիջիլ այլ ցուցական դերանուններու, ինչպէս՝ **այսպիսի, այսքան, միւս**. իսկ **երկու** բանականական թուականը իր տեղը կրնայ զիջիլ դասական եւ բաշխական թուականներուն՝ **երկրորդ** եւ **երկուբանական**:

գոյականին անմիջապես կից՝ անոր առջեւը, ինչ որ նախապես ալ տեսանք (ա. եւ բ.):

*** Երբ առկայ են որակական եւ յարաբերական ածական որոշիչներ, ապա որակականը կը դրուի գոյականին անմիջապես կից, յետոյ՝ յարաբերականը. այս ալ ցոյց կու տայ որակական որոշիչին՝ որոշեալ գոյականին հետ ունեցած սերտութեան գերակայութիւնը յարաբերաբար յարաբերական որոշիչին (գ.):

*** Թուական որոշիչը աւելի մօտ է որակականին, ըսել է՝ որոշեալին, քան յարաբերականը (դ.): Այս պարագային **երկու-**ին տեղափոխութիւնը դէպի ետ կամ առաջ հաւասարապես բռնագբօսիկ է:

*** ցուցական որոշիչին կապը որոշեալին հետ զգալիօրէն աւելի թոյլ է քան թուականինն ու որակականինը, այսուհանդերձ ան աւելի մօտ կը կանգնի որոշեալին քան յարաբերական որոշիչը (ե.):

*** Դերբայական որոշիչը յարաբերակից է որակականին, կրնայ գրաւել անոր տեղը. օրինակ՝

գետեգերեայ այս երկու **ծաղկած ծառերը**

*** Երբ կը գոյակցին դերբայն ու որակական ածականը, այս վերջինը կը պահէ իր նախապատիւ դիրքը. օրինակ՝

գետեգերեայ այս երկու **ծաղկած հովասուն** ծառերը

*** Որակականին յարաբերակից են գոյականական եւ մակբայական որոշիչները եւս. օրինակ՝

Արարատեան **յամրաքայլ աշուն**

Արարատեան **ոսկի աշուն**

Արարատեան **ուշ աշուն**

*** Երբ կը գոյակցին որակական ու գոյականական կամ մակբայական որոշիչները, որակական որոշիչը իր դիրքը կը զիջի այս վերջիններուն. այսպէս՝

Արարատեան **յամրաքայլ ոսկի աշուն**

Արարատեան **յամրաքայլ ուշ աշուն**

*** Երբ կը գոյակցին դերբայական ու որակական կամ մակբայական որոշիչները, այս վերջինները կը գրաւեն նախապատիւ դիրքը. օրինակ՝

ձմեռնային **սառցակալած մուր** գիշեր մը...

ձմեռնային **սառցակալած ուշ** գիշեր մը

Ուր եթէ մակբայը դերբային նախադաս կիրարկուի, կը փոխուի կապակցութեան իմաստը. այսպէս՝ «ձմեռնային **ուշ սառցակալած** գիշեր

մը», ուր այլևս **ուշ**-ը գոյականի որոշիչ չէ, այլ կը լրացնէ **սառցակալած** դերբայը:

Երկու չենք գիտեր, թե ինչո՞ւ հայերէնի մէջ այս կարգով կը դասաւորուին գոյականի այլազան որոշիչները. իսկ եթէ յանկարծ փորձուինք «բացատրել», ապա նման բացատրութիւն մը ո՛չ ուսուցելի է, ո՛չ ընկալելի, ո՛չ ալ յիշելի: Կարելի է այսքանը ըսել, որ հայերէնը իր հազարամեակներու թաւալքին մէջ կանոնադրած է այս կարգը, որ սերունդէ-սերունդ կը փոխանցուի լեզուական ժառանգականութեան մը՝ մեզի անծանօթ օրէնքներով, որոնց իւրացումը ուղիղ կը համեմատի լեզուի հետ անհատին ունեցած շփումի ու մտերմութեան աստիճանին, անոր տիրելու եւ զայն յղկելու ճիգին, եւ անշուշտ լեզուն կիրարկելու յաճախականութեան ու տարողութեան:

3. Որոշիչին կետադրութիւնը / Բազմակի որոշիչներ

§290. Միակի որոշիչին եւ որոշեալին միջեւ կետադրական որեւէ նշան չի մտներ: Որեւէ նշան չի դրուիր նաեւ այն պարագային, ուր նոյն գոյականը ունի ծաւալուն որոշիչ մը, որ կազմուած է խօսքի տարբեր մասերէ, ինչպէս տեսանք **§289**-ի մէջ սերտուած օրինակներով: Այս որոշիչները գոյականը կ'որոշադրեն տարբեր տեսանկիւնէ, ուստի համազօր չեն անոնք, եւ համադասութիւն չի ստեղծուիր անոնց միջեւ: Այսպիսիներուն բաղկացուցիչները կ'արտասանուին մէկ շունչով, որեւէ դադար չի տրուիր անոնց միջեւ, այս պատճառով անոնք չեն ալ տրոհուիր ստորակէտ(եր)ով:

Իսկ երբ որոշիչները կը յառաջանան խօսքի նոյն մասէն կամ յարաբերակից խօսքի մասերէ եւ կ'որոշադրեն գոյականը նոյն տեսանկիւնէ, ապա անոնք կը կազմեն **բազմակի որոշիչներ**, որոնք կը համադասուին իրարու եւ տրոհելի են ստորակէտով. վերջին երկուքը ստորակէտին փոխարէն՝ կրնան շաղկապուիլ եւ կամ **ու** շաղկապով. օրինակ՝

- **Խոնարհ, հեզ, աշխատասէր, պարկեշտ** մանչ մըն էր:
- **Խոնարհ, հեզ, աշխատասէր ու/եւ պարկեշտ** մանչ մըն էր:

Խոնարհ, հեզ, աշխատասէր, պարկեշտ՝ որակական ածականներ են:

Բանաւոր խօսքի մէջ, բազմակի որոշիչներուն միջեւ դրուող այս ստորակէտերէն իւրաքանչիւրին կը համապատասխանէ պզտիկ դադարի մը: **Եւ** կամ **ու** շաղկապի մակարդակին՝ այդ դադարը կ'անհետանայ: Միւս կողմէ՝ բազմակի անդամները, որոնք փաստօրէն կը ձեւացնեն թուարկում մը, կ'արտասանուին ձայնի նոյն բարձրութեամբ, ուրեմն կը յառաջանայ արտասանութիւն մը, որ կտրատուած է համահունչ, միօրինակ ու համաչափ շերտերով. միօրինակութիւն մը, որ բոլորովին իւրայատուկ է բազմակի անդամներ կազմող համադաս բաղադրիչներու:

Այդ միօրինակութիւնը ոմանք կը բարեխառնեն զոյգ-զոյգ շաղկապելով համադաս բաղադրիչները. այսպէս՝

- **Խոնարհ ու հեզ, պարկեշտ ու աշխատասէր** մանչ մըն էր:

4. Համասեռ եւ տարասեռ որոշիչներ

§290ա. Չի բաւեր, որ որոշիչները, – ըսենք՝ ածականները, – յառաջանան խօսքի նոյն մասէն, որպէսզի կարենան համադասուիլ իրարու եւ բազմակի որոշիչներ կազմել. այս ընելու համար՝ անոնք պէտք է ունենան ներքին ներդաշնակութիւն մը, համասեռութիւն մը, նոյնանան ինչ-որ հասարակաց յատկանիշի մը տակ. այսպէս են **խոնարհ, հեգ, պարկեշտ ու աշխատասէր** ածականները, որոնց չորսն ալ ցոյց կու տան «բարոյական» արժանիքներ, եւ ատով ալ համասեռ են ու կրնան համադասուիլ ու կազմել բազմակի որոշիչներ: Եթէ ուզենք ածականով մը բնորոշել նաեւ այս մանչին, ըսենք, հասակն ալ, օրինակ՝ **պարթեւահասակ**, ինչ որ բարոյական յատկութիւն մը չէ, այլ «ծաւալական», ապա պիտի նկատենք, որ այս վերջինը չի համադասուիր միւս չորսին. տրամաբանական չէ ըսել՝ «**խոնարհ, հեգ, պարկեշտ, աշխատասէր ու պարթեւահասակ** մանչ մըն էր»: Աններդաշնակութիւն մը կայ այս վերջին ածականին ու մնացեալ չորսին կատարած բնորոշումներուն միջեւ, որով կ'արտայայտուի խոցելի միտք մը, եւ այդ խոցը յառաջացնողը **պարթեւահասակ** ածականն է, որ խորթ է մանչին վերագրուած միւս յատկանիշերուն: Մինչ **խոնարհ, հեգ, պարկեշտ ու աշխատասէր** ածականները իրարու միջեւ **համասեռ** են, ապա **պարթեւահասակ** ածականը անոնց նկատմամբ **տարասեռ** է:

Այլ օրինակ մը՝ «**Գանգրահեր, լայնաճակատ, սեւաչուի, ժպտուն ու հետաքրքիր** աշակերտ մը», – ուր առաջին չորս ածականները էապէս բազմակի են, քանի բոլորն ալ կը բնորոշեն պատանին ղիմային-արտաքին բարեմասնութիւնները, մինչ վերջինը՝ **հետաքրքիր**, կը բնորոշէ մտային բարեմասնութիւն մը, հետեւաբար խորթ է այս շարքին ու չի կրնար մաս կազմել համադասութեան կամ բազմակի որոշիչներուն:

§290բ. Երկու տարասեռ ածականներ դիւրաւ կը կազմեն ծաւալուն որոշիչներ, օրինակ՝ **հոլանի նուրբ** թելեր, **մարախլապատ սուր** գագաթներ, **խորաթափանց դաժան** աչքեր, **թափթփած խակ** պտուղներ, **դանդաղաշարժ մանր** քայլեր, **հայրենասէր յանդուգն** պատանի, **պատերազմական երկաթեայ օրէնքներ** եւ այլն: Ուր բերուած ածականները զոյգ-զոյգ կա՛մ որակական են, կա՛մ յարաբերական, սակայն համադասուած չեն անոնք, բազմակի որոշիչներ չեն յաջողիր կազմել, որովհետեւ բոլորն ալ տարասեռ են: Այս կառոյցներէն որեւէ մէկը կրնայ իր վրայ ընդունիլ այլ տարասեռ որոշիչ մըն ալ, ըսենք՝ յարաբերական ածական մը. օրինակ՝ **կանացի հոլանի նուրբ** թելեր, **հաւատաքնական խորաթափանց դաժան** աչքեր, **անտառային թափթփած խակ** պտուղներ, **պատերազմական երկաթեայ ճնշիչ** օրէնքներ եւ այլն, որոնց բաղադրիչները կ'արտասանուին մէկ շունչով, առանց միջանկեալ որեւէ դադարի, եւ կը գրուին առանց տրոհութեան նշանի: Ասոնք յագեցած կառոյցներ են, որոնց վրայ ընդհանրապէս դժուար է նոր ածականներ աւելցնել: Սակայն կարելի է խօսքի այլ մասերէ որոշիչներ ազատօրէն աւելցնել. օրինակ՝

- կանացի **այս** հոլանի **առինքնող** նուրբ թելերը
- հաւատաքննական խորաթափանց **գոյգ մը** դաժան աչքեր
- պատերազմական երկաթեայ **այսպիսի անհամար** ճնշիչ օրէնքներ:

Միշտ դիւրին չէ զանազանել բազմակի համասեռ որոշիչներն ու ծաւալուն տառասեռ որոշիչները, որպէսզի ըստ այնմ արտասանուին ու կէտադրուին անոնք. մանաւանդ որ շատ յաճախ ենթակայ են անհատական ընկալումի ու մեկնաբանութեան, որոնք միօրինակ չեն անպայման: Այսուհանդերձ ուշադիր ու հետեւողական վերաբերումը մեր շարադրանքին հանդէպ՝ կրնայ կանխել շատ թերիներ կամ առնուազն սահմանափակել անոնց յաճախականութիւնը:

§291. Որոշիչ-որոշեալ յարաբերութիւնը կրնայ յառաջացնել շփոթելի կացութիւններ, երբ ունինք բազմակի որոշիչներ եւ կամ որոշեալներ նոյն նախադասութեան մէջ: Այսպիսիները կը պահանջեն յատուկ ուշադրութիւն: Տեսնենք քանի մը պարզագոյն պարագաներ՝ համապատասխան լուծումներով:

ա. Դալար **մարզն** ու **բարտին** կը պսպղային արեւի շողերուն տակ:

Բերուած շարադասութեամբ, ուր **դալար** որոշիչը նախադաս է մարզին եւ բարտիին, այդ որոշիչը կը վերաբերի թէ՛ **մարզ-**ին, թէ՛ **բարտի-**ին:

Եթէ դալար է մի՛այն մարզը, ապա պարտինք գրել. «Բարտին ու **դալար մարզը** կը պսպղային արեւի շողերուն տակ»:

Իսկ եթէ դալար է մի՛այն բարտին, ապա պարտինք գրել. «Մարզն ու **դալար բարտին** կը պսպղային արեւի շողերուն տակ»:

բ. Այցելուները հետզհետէ խուսափեցան այդ **քարքարոտ** ու **անապահով ճամբաներէն** ու **թաղերէն**:

Բերուած շարադասութեամբ քարքարոտ ու միաժամանակ անապահով են թէ՛ **ճամբաները**, թէ՛ **թաղերը**:

Եթէ քարքարոտ են մի՛այն ճամբաները եւ անապահով են մի՛այն թաղերը, ապա պարտինք գրել. «Այցելուները հետզհետէ խուսափեցան այդ **քարքարոտ ճամբաներէն** եւ **անապահով թաղերէն**»:

Եթէ քարքարոտ ու անապահով են մի՛այն ճամբաները, ապա պէտք է գրել. «Այցելուները հետզհետէ խուսափեցան այդ **թաղերէն** եւ **քարքարոտ ու անապահով ճամբաներէն**»:

Իսկ եթէ քարքարոտ ու անապահով են մի՛այն թաղերը, պէտք է գրենք. «Այցելուները հետզհետէ խուսափեցան այդ **ճամբաներէն** եւ **քարքարոտ ու անապահով թաղերէն**»:

5. Յետադաս որոշիչ

§292. Ուրեմն աշխարհաբարի մեջ որոշիչը նախադաս լրացում է: Գրաբարի մեջ անոր շարադասութիւնը ազատ էր. որոշիչը կրնար ըլլալ նախադաս, սակայն շատ անելի յետադաս կը կիրարկուէր ան, յատկապէս ոտանաւորի մեջ: Եւ մեզի՝ աշխարհաբարեաններուս համար գրաբարի այս յատկութիւնը ուրոյն հրապոյրով մը կը պարուրէ մեր ոսկեղէնիկը: Աշխարհաբարի մեջ քերթողական արուեստը պահած է շարադասական այդ ազատութիւնը եւ լայնօրէն կը շարունակէ օգտուիլ մեր հին լեզուի այդ յատկութենէն. օրինակ՝

Սիրում եմ մեր **երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լիճը լուսէ,**
Արեւն ամռան ու ձմեռուան վիշապածայն **բուքը վսեմ...** (ԵԶ)

Կը սիրեմ անոնց **նիւսը բիւրածալ,**
Ռունգերնին տամուկ, բիբերնին խոշոր,
Ուր կայ դաշտերուն **երազն անայլայլ** (ԴՎ):

Լեռներ կային **սեգ,** լեռներ **գեղատես,**
Յեքիաթի կախարդ հսկաներ կարծես...
Սօսի մը կար **ծեր, դարերու ծնունդ,**
Եւ իր **հովանին՝ սրբազան խորհուրդ...**
Տղայ մը կար **խենթ, սիրահար, պարման,**
Սիրով արբեցած՝ աստղերու որսկան... (ՄԻ):

§292ա. Այս շրջումը, ինչպէս ըսինք, ընդհանրապէս ազատ է ոտանաւորին մեջ եւ ունի ոճական ու գեղագիտական նշանակութիւն: Արձակը չունի այդ ազատութիւնը, սակայն բոլորովին ալ զրկուած չէ անոր բարիքներէն:

Արձակի մեջ կարելի է շրջել որոշիչը, եթէ բազմակի է ան կամ պարզապէս արտայայտուած է մէկէ անելի բառերով. օրինակ՝

- Ահա ալեգարդ հայրս՝ **լրջախոհ, մտամփոփ, բարի** ու **պատկառելի:**
- Ա՛խ այդ ձեռքերը՝ **ծիւնի պէս սպիտակ, մարմարի պէս ողորկ:**
- Շրջապատուած էր զաւակներովը՝ **առողջ, կայտառ, կորովի:**
- Ի՞նչ հիւանդութիւն է այս՝ **անծանօթ** եւ **անհանդուրժելի** (ՇՆ):
- Թրիքը ունի երկրաչափական կառուցուածք մը՝ **բարդ** եւ **անլուծելի** (ՇՆ):
- Երէկ դեռ քաղցր պատանի մըն էի՝ **անմեղութեամբ ու բանաստեղծութեամբ լեցուն** (ՄԶ):
- Յայրս՝ **դեռ ամուրի,** կը բնակէր Վլանկա (ՁԵ):
- Յայրս՝ **այն ատեն քառասուն տարեկան,** բարեկամի մը տան մեջ հանդիպեր էր մօրս՝ **տասնութամեայ դեռատի աղջիկ...** (ՁԵ):
- Ձեռքերը Էլմնի, Վերժինի ձեռքերն են՝ **հաստ, կոշտ, լուացքէն, բուրդէն, թելէն պնդացած, մաշած, կռնծած** (ԳՊ, «Սեմեր», Էջ 85):

Արձակի մեջ յետադաս որոշիչը ունի ոճական արժեք. ան աւելի ցայտուն կը դարձնէ առարկային վերագրուած յատկանիշը, ուստի աւելի տպաւորիչ է:

§293. Կետադրական առումով՝ նկատելի է, որ որոշեալը իր յետադաս որոշիչներէն կը տրոհուի բուժով, երբ որոշիչները բազմակի են (առաջին վեց օրինակները) կամ միակի որոշիչը բազմանդամ է (չորրորդ եւ հինգերորդ օրինակները): Իսկ միակի յետադաս որոշիչը չի տրոհուիր որոշեալէն, ինչպէս՝ **երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լիճը լուսէ:**

Տերեանի հետեւեալ օրինակը կ'ամփոփէ երեք պարագաներն ալ.

«Մայրս ունէր ձեռներ **բարակ,**
Մոմէ մատներ՝ **երկար** ու **նուրբ**»:

- **Մոմէ** նախադաս որոշիչը չէ տրոհուած:
- **Բարակ** միակի յետադաս որոշիչը չէ տրոհուած:
- **Երկար** ու **նուրբ** յետադաս բազմակի որոշիչները տրոհուած են:

§293ա. Որոշիչը բուժով կը տրոհուի իրեն յաջորդող բառէն, եթէ այս վերջինը իր որոշեալը չէ. օրինակ՝

- Ան կը պատրաստուէր տալու **երկրորդ**՝ աւելի ուժգին **հարուած մը:**

Երկրորդը-ը որոշիչն է «հարուած մը» որոշեալին, որ չի յաջորդեր իր որոշիչին:

Այս դասաւորումը կրնայ տարբեր կացութիւններ ստեղծել գրաբարի մեջ. օրինակ՝ «Մահ ոչ-իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է»: Ուր **ոչ-իմացեալ** եւ **իմացեալ** որոշիչները յետադաս են՝ կը վերաբերին զիրենք կանխող գոյականներուն՝ **մահ**-ին, որ ենթակայ է, եւ ոչ թէ իրենց յաջորդող «**մահ**» գոյականին, որ ստորոգիչ է: Ուրեմն զոյգ-զոյգ ընդգծուած են որոշիչ-որոշեալ կապակցութիւնները:

6. Որոշիչ-որոշեալ համաձայնութիւնը

§294. Այս համաձայնութիւնը աշխարհաբարի մեջ կ'ընդգրկէ միայն թուային ոլորտը եւ շատ մասնակի տարողութեամբ, մինչ գրաբարը ունէր նաեւ հոլովական համաձայնութիւն, իսկ հեռաւոր հնդեւրոպական մայր լեզուն ունեցած է սեռային համաձայնութիւն եւս, ինչպէս է այսօր ալ պարագան կարգ մը լեզուներու:

Ի տարբերութիւն այս վերջիններուն, ուր որոշեալի՛ պահանջով կը ձեւաւորուի որոշիչին թիւը, հայերէնի մեջ հակառակն է. որոշիչը իր իմաստին բերումով կը ձեւաւորէ որոշեալին թիւը:

1. Եզակի որոշեալ կը պահանջեն՝

ա) **Ամեն, ամեն մէկ, միակ, ամբողջ, իւրաքանչիւր, որեւէ, որեւիցէ,**

1. Միայն անորոշ առումով որոշեալ կը պահանջեն **ամեն** (մարդ), **որեւէ** (պտուղ), **որեւիցէ** (առաջարկ), **ոչ մէկ** (առարկութիւն), **ոմն** (դերասան): Միայն որոշեալ առումով որոշեալ կը պահանջէ **ամբողջ** (օրը): Երկու առումով որոշեալ կրնան ունենալ **ամեն մէկ** եւ **իւրաքանչիւր**: Ընդունելի չէ հետեւեալը. «**Ամեն օգօստոսին** կը բացուէր Իգմիրի մեծ տօնավաճառը» (Ռ. Յատտեճեան, «Մարդիկ, որոնք անցան...», էջ 83):

3. **Ամբողջ**-ը կրնայ որոշադրել նաեւ որեւէ յոգնակի գոյական, որ յօդ չի կրեր. օրինակ՝ **ամբողջ օրեր, ամբողջ տարիներ, ամբողջ էջեր ու հատորներ** եւ այլն:

4. **Քանի մը** անորոշ դերանունը ընդհանրապէս եզակի որոշեալ կը պահանջէ. խորթ ու մերժելի են սապիսի կիրարկութիւնները. «**Մի քանի օրեր մնացին**» (Յամ., էջ 55), – պէտք է ըլլայ՝ «**Մի քանի օր մնաց**» կամ «**Քանի մը օր մնաց**», – այլ հարց, թէ կ'ակնարկուի մէկէ աւելի (սահմանափակ թիւով) օրերու:

ոչ մէկ, ոմն¹ բառերը. օրինակ՝ **ամեն օր, ամեն մէկ բառ², ամբողջ թաղը** կամ **ամբողջ թաղ մը³, որեւէ գիրք, ոչ մէկ առարկութիւն, ոմն Մարկոս, որքան-ինչքան նարինջ** եւ այլն⁴: Այս որոշիչներէն ոմանք օտար լեզուներու մէջ կրնան յոգնակի որոշեալի վրայ եւս դրուիլ, օրինակ՝ **որեւէ** եւ **ոչ մէկ** անգլերէնի մէջ կրնան յոգնակի որոշեալ ունենալ, եւ դժբախատաբար մերթ անուշադրութեամբ, մերթ համբակութեամբ, յատկապէս թարգմանութեանց մէջ, այդ յոգնակի որոշեալները նոյնութեամբ կ'անցնին հայերէնին:

Օրինակ՝ «Պետական պաշտօնեան կը հարցնէր, թէ ես որեւէ **անհասկացողութիւններ** եւ **տարակարծութիւններ** ունեի՞ իմ մեծաւորիս հետ» (Վ. Մխիթարեան, «Վարդապետի մը ողիսականը», էջ 85):

2. Այս դերանունը՝ **ամեն(ը)**, որուն համար Այտընեան կ'ըսէ «եզակի ձայնով յոգնակի է» (էջ 35), թուային այլազան անմիօրինակութեանց տեղիք տուած է աշխարհաբարի մէջ: Իբրեւ որոշիչ՝ որոշադրած է թէ՛ եզակի, թէ՛ յոգնակի գոյականներ, իսկ իբրեւ ենթակայ ունեցած է թէ՛ եզակի, թէ՛ յոգնակի ստորոգիչներ. ստորեւ օրինակներ՝ քաղուած մեր դասականներէն, ուր շեշտուած է զայն յոգնակի ընկալելու հակամետութիւնը.

- Կ'ըլլայ որ **ամենը** մէկէն **կը սխալին** (Այտընեան, էջ 259):
- **Ամեննեդ** աղբատը (անդ, էջ 168): **Ամենուն** միտքը պղտորած էր (անդ, էջ 172): Ուշադրութիւն. մեր բերականագիտութեան տիտանէն առնուած են վերջին երկու օրինակները:
- **Ճիւղերը** տաւիղի թելերու պէս կը թրթռային **ամենը** մէկ (Շաւարշ Նարդունի, «Գրական ցոլբեր», էջ 82):
- Այդ **ամեն նեղութիւնները** պիտի մոռնար (Ա. Արփիարեան, «Սրտի յաղթանակը»):
- **Ամենն** ալ տարին քանի մը անգամ պատկերնին քաշել **կու տան** (ՅՊ, «Մեծապատիւ մուրացկաններ»):
- Արծրունի հուր կը թափէ **ամեն ընթերցողներու** գլխուն (ՅՊ, Ազգային ջոջեր, “Գրիգոր Արծրունի”):
- Այդ մարդը գիւղին մէջ կը յարգուի **ամենէն** (Ե. Օտեան, «Ընկեր Փանջունի», Ա. Նամակ):
- **Ամեն ըսուածները** ընդունած պիտի ըլլամ... ամեն գործողութիւնները (ԵՕ, «Թաղականին կնիկը»):
- Եղբայրները **ամենն** ալ **կարգուած էին** (Յ. Օշական, Խոնարհները, “Մատմագէլ Եւա”):
- **Ամեն բառերը** շեշտ ունին (Արսէն Ղազիկեան, «Մի՛ գրէք... այլ գրեցէ՛ք», էջ 275):
- **Ամենն** ալ կեանքէն **կ'ըմպեն** յորդ ճաճանչ (Մ. Մեծարեան, «Ի՛նչ արբեցութեամբ»):
- **Ամենն** իրենց մեռելները հոն **կը գտնեն** (Դ. Վարուժան, «Ջարդը»):
- **Ամեն հոլովներով** գործողութեան մը պարագաները կը ճշտեն (Ե. Դուրեան, «Ընթացք ի գրոց բարբառ», Ա., էջ 5):
- **Չամեն** տեսած **ափուսս** կարծէ Իթակէ... (ԳՉ, «Նախանձ»): Շփոթէ գերծ չէր գրաբարը եւս. օրինակ՝
- Որ կերակրէ զաշխարհս ամեն («Նոր հայկազեան»):
- Ետ զսրբոցն ամենի նուէրն (անդ):

Չանց ըրինք արեւելահայերէն օրինակները. ըսենք միայն, որ Մանուկ Աբեղեանի երկերուն մէջ համատարած կը տիրէ վերոնշեալ երկուութիւնը, այսինքն՝ **ամեն-ը** որոշեալն է հաւասարապէս եզակի թէ յոգնակի գոյականներու, իսկ **ամենը**՝ ենթական է եզակի թէ յոգնակի ստորոգիչներու:

բ) Այն բազմակի որոշիչները, որոնց որոշեալը միայն իմաստով յոգնակի է, ինչպէս **ամու, զոյգ, քառեակ, երրորդութիւն, եռապետութիւն** եւ այլն.

օրինակ՝ Արամ ու Վարդուհի **ամուլ**, Յակոբ եւ Գրիգոր **զոյգը**, Յայր, Որդի եւ Սուրբ հոգի **երրորդութիւնը** եւ այլն:

Անշուշտ կացութիւնը կը փոխուի, երբ կ'ակնարկուի մէկէ աւելի ամուլներու կամ զոյգերու. օրինակ՝ «Արամ ու Վարդուհի եւ Արա ու Մարի **ամուլները**» (կամ **զոյգերը**):

գ) Այն բազմակի որոշիչները, որոնք զիրար չեն վաներ, այսինքն՝ որոնցմէ իւրաքանչիւրը կը բնորոշէ նոյն առարկան՝ մէկ տարբեր տեսանկիւնէ. օրինակ՝ «Գիւղացիները խանդաղատանքով կը դիտէին այդ **ուշիմ ու կիրթ մանչը**»: «Այսպէ՞ս պիտի վարձատրուէր այդ **խմաստուն, հեզաբարոյ ու պարտաճանաչ ուսուցիչը**»: «Սենեակները իրարու կը կապէր **նեղ երկար ու մութ միջանցք մը**»: «Յեռացո՛ւր այդ **անհամ, անհոտ ու պղտոր հեղուկը**»:

Ծանօթ.– 1. Երբ խնդրոյ առարկայ է մանչ մը, որ ուշիմ է, եւ ուրիշ մը, որ կիրթ է, այս պարագային պիտի ըսուի՝ «**ուշիմ ու կիրթ մանչեր(ը)**»: 2. Երբ մէկէ աւելի մանչեր ըլլան միաժամանակ թէ՛ ուշիմ ու թէ՛ կիրթ, նմանապէս պիտի ըսուի՝ «**ուշիմ ու կիրթ մանչերը**»: 3. Իսկ երբ խումբ մը մանչեր ըլլան ուշիմ, ուրիշ խումբ մը մանչեր ըլլան կիրթ, դա՛րձեալ կ'ըսուի «**ուշիմ ու կիրթ մանչերը**»: Ինչպէս կը տեսնենք լեզուն կրնայ ներկայացնել այնպիսի այլազան կացութիւններ (այս պարագային՝ չորս), որոնց բոլորին տարբերակիչ թարգման չի կրնար ըլլալ քերականութիւնը (որ այս պարագային ունի ընդամենը երկու միջոց):

Բաղդատել **§303**-ով:

դ) Այն բազմակի որոշիչները, որոնց միջեւ ինկած է **կամ** տրոհական շաղկապը. օրինակ՝ «Պետք է յարիլ **այս կամ այն կողմին**»: «Առաջին պահը կը յատկացնէին **գրական կամ պատմական նիւթի մը**»: «Իրեն թելադրեցին ընտրել **բժշկական կամ ճարտարապետական ճիւղը**»: «Յօրը սևարին վերեւ կը տեսնուէր **միջնեկ կամ կրտսեր զաւակը**»: Եթէ տրոհուող որոշեալները տարբեր զոյականներ են, անոնցմէ իւրաքանչիւրը կրնայ ունենալ իր սեփական թիւը. օրինակ՝ «Յօրը սևարին վերեւ կը տեսնուէր **անդրանիկ մանչը կամ երկուորեակ աղջիկները**»,– ուր առաջին որոշեալը եզակի է, երկրորդը՝ յոգնակի. բացառուած չէ, որ ստորագիչը դրուի յոգնակի՝ **կը տեսնուէին**:

Եթէ **կամ** շաղկապով տրոհուող երկու որոշիչներէն առաջ կը գտնուի ուրիշ որոշիչ(ներ) մը եւս, կը ներկայանան հետեւեալ պարագաները.

*** որոշեալը եզակի կը դրուի, եթէ առաջին որոշիչը իր յաջորդէն տրոհուած է ստորակետով. օրինակ՝

«Յօրը կ'ընկերանար **անդրանիկ, միջնեկ կամ կրտսեր զաւակը**»:

Այս պարագային **կամ** տրոհական շաղկապը կը կատարէ **կա՛մ... կա՛մ... կա՛մ** կրկնադիր շաղկապի դերը: Հաւանաբար խօսքի յստակութեան

սիրոյն՝ նախընտրելի պիտի ըլլար գործածել նոյնինքն այս վերջին կրկնադիրը:

*** որոշեալը յոգնակի կը դրուի, եթէ առաջին որոշիչը իր յաջորդին շաղկապուած է **ե/ու** շաղկապով. այսպէս՝

«Յօրը կ'ընկերանային **անդրանիկ ու միջնեկ կամ կրտսեր** զաւակները»:

Պարզ է. ունինք որոշապէս ընկերացող անդրանիկը, որուն վրայ կու գայ աւելնալու միւս երկուքէն մէկը կամ միւսը եւս:

2. Յոգնակի որոշեալ կը պահանջեն՝

ա) Կարգ մը հաւաքական իմաստի որոշիչ բառեր, ինչպէս՝ **բոլոր¹, կարգ, խումբ, շարք, հատուկենտ, թեր ու դէմ, պարապ-սարապ, երկուորեակ** եւ այլն. օրինակ՝ **բոլոր հարցերը, կարգ մը վրեպներ, խումբ մը հեծեալներ, շարք մը սիւներ, հատուկենտ անցորդներ, թեր ու դէմ կարծիքներ, պարապ-սարապ խօսքեր, երկուորեակ քոյրեր** եւ այլն:

բ) Շատուրեան, բազմազանութեան իմաստ ունեցող որոշիչները, ինչպէս՝ **շատ** տարիներ, **բազում** փորձեր, **այլեւայլ** մարզեր, **նաեւ՝ անհամար, անթիւ, բազմաթիւ, բազմազան, բազմապիսի, բազմերանգ, բազմատեսակ, բազմածել, զանազան, տարբեր** եւ այլն. օրինակ՝ **շատ դարեր, բազում տարիներ, անհամար աստղեր, բազմաթիւ հոգեր, բազմապիսի կտտանքներ** եւ այլն: Այսպէս է, երբ որոշեալը թիւով համրելի թանձրացական առարկայ է. վերացական գոյականները ասոնցմէ մէկ-երկուքին հետ կրնան եզակի եւս կիրարկուիլ. օրինակ՝ «Ան **շատ հոգ** պատճառեց տնօրէնութեան»: «Յորթերը **զանազան ուղղութեամբ** փախան»: **Շատ** բառը կրնայ հաւասարապէս եզակի կամ յոգնակի որոշեալ ունենալ. օրինակ՝ **շատ անգամ** եւ **շատ անգամներ**:

գ) Ածականի, գոյականի, դերանունի կրկնութեամբ կազմուած որոշիչները, ինչպէս՝ **ազգի-ազգի, բարձր-բարձր, գոյն-գոյն** կամ **գոյնզգոյն, գունդ-գունդ** կամ **գունդազունդ, զոյգ-զոյգ, մեծ-մեծ** կամ **մեծամեծ, հին-հին, սեւ-սեւ, սուր-սուր, նոր-նոր** կամ **նորանոր, մանր-մանր** կամ **մանր-մուկ, խենթ-խենթ, խենթուխելառ, խումբ-խումբ, պէս-պէս, պէսպիսի, պիշ-պիշ, սուտ-սուտ** կամ **սուտումուտ, տաք-տաք, տեսակ-տեսակ, փունջ-փունջ, ինչ-ինչ. քանի-քանի** (Ու գլխիս տակ **քանի-քանի քարեր** եմ մաշել–Յամո Սահեան) եւ այլն . օրինակ՝ **ազգի-ազգի անասուններ, բարձր-բարձր շէնքեր** (ծառեր, լեռներ եւ այլն), **զոյգ-զոյգ հաւքեր, մեծ-մեծ խօսքեր, մեծամեծ պատիւներ, տաք-տաք համբոյրներ, փունջ-փունջ ծաղիկներ** եւ այլն: Երբ կրկնուող որոշիչը ածական է, եզակի կիրարկութիւնը բացառուած չէ. օրինակ՝ «**Տաք-տաք** հացեր կերանք²», բայց նաեւ՝ «**Տաք-տաք հաց** կերանք³»,– ուր սեւեռուած է ոչ թէ հացի քանակը, այլ որակը:

դ) Այն բազմակի որոշիչները, որոնք զիրար կը վանեն՝

*** իրենց հականշութեամբ. օրինակ՝ **մեծ ու փոքր ծուկեր, նեղ ու լայն պողոտաներ, քաղցր ու դառն յիշատակներ** եւ այլն. զոյգ-զոյգ բերուած

1. Յարաբերաբար **ամեն**-ին՝ **բոլոր**-ին որոշեալը աւելի կայուն թիւ ունի. այսուհանդերձ խախտումներ կը հանդիպին. օրինակ՝ «Այս **բոլորը** նախապէս կազմում էր մի լեզու» (Յ. Աճառեան, «ՅԼՊ.1, էջ 7). «Այս **բոլորը** ցոյց է տալիս...» (անդ, էջ 11):

2. Կերուած հացերը տաք էին բոլորն ալ:

3. Կերուած հացը տաքունկ՝ շատ տաք էր:

որոշիչները հականիշներ են, եւ այս հականշուփիւնս ալ կը պայմանաւորէ որոշեալի յոգնակի կիրարկութիւնը, քանի որ նոյն ձուկը չի կրնար թէ՛ մեծ ըլլալ, թէ՛ փոքր, ուրեմն ինտորոյ առարկայ կրնան ըլլալ մէկէ աւելի ձուկեր միայն՝ ոմանք մեծ, ուրիշներ փոքր:

*** իրենց ինքնուրոյնութեամբ. օրինակ՝ «Այս ու այն կողմերը»: «Աջ ու ձախ թելերը»: «Այս եւ նման հարցեր»: «Անոնք կը գրուցէին ազգային, ընկերային ու քաղաքական հարցերու շուրջ». ասոնք ինքնուրոյն հարցեր են, եւ նոյն հարցը չի կրնար միաժամանակ ազգային ու ընկերային եւ քաղաքական ըլլալ. ինտորոյ առարկայ են տարբեր հարցեր: Շեղում կրնայ պատահիլ, երբ որոշեալը շատ վերացական բնոյթ ունի կամ թէ յոգնակին անսովոր է. օրինակ՝ «Մեր պայքարը պիտի մղենք հաւասարապէս ընկերական, հասարակական, քաղաքական, տնտեսական, ընտանեկան, կուլտուրական, կրթական եւ աշխատաւորական հողի վրայ (ԵՕ, «Փանջուռի ի Վասպուրական», Ե. Նամակ),– փոխանակ՝ հողերու: «Էրտողանի արտաքին ու ներքին քաղաքականութիւնը անելի առջեւ է» (Մամուլ),– փոխանակ՝ քաղաքականութիւնները: «Իմ հոգեկան ու մտային աշխարհս կը թաւալի Քրիստոսի ուսմունքին մէջ» («Գլաձոր», ԺԵ տարի, Էջ 50),– փոխանակ՝ աշխարհներս:

Այլեւ՝ կեդրոնական ու շրջանային վարչութիւնները, գործադիր եւ օրէնսդիր իշխանութիւնները:

Պարագան նոյնն է, երբ որոշիչները գոյական են. օրինակ՝ Տերեան եւ Իսահակեան փողոցները. իշխան եւ ծածան ձուկերը. Արա, Գրիգոր եւ Մարի Բարիբեանները, տեր եւ տիկին Մարգարեանները. Սահակ եւ Մեսրոպ թարգմանիչները, Թադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքեալները եւ այլն: «Յիսուս այլակերպեցաւ Մովսէս եւ Եղիա մարգարէներու ներկայութեան» («Սիրոն»):

Կամ դասական թուական. օրինակ՝ երկրորդ եւ վեցերորդ կարգերը եւ այլն: Աւելի մանրամասն տես §48:

Ծանօթ.– Ունինք «առաջին եւ վերջին» համադասութիւնը, որ երկդիմի է կամ, աւելի ճիշտը, երկարժեք. կրնայ որոշադրել մէկէ աւելի առարկաներ կամ միայն մէկ առարկայ. օրինակ՝

ա) «Առաջին եւ վերջին անգամները փայլուն յաջողութիւն արձանագրեց»: Այստեղ ակնարկուած է ինքնուրոյն երկու տարբեր յաջողութիւններու, որոնք արձանագրուած են երկու տարբեր ժամանակներու մէջ:

«Շարքի առաջին եւ վերջին աշակերտները թող առաջ գան»:

«Ուսմանս առաջին եւ վերջին տարիները դժուարագոյնն էին»:

«Յովսէփն ու Բենիամինը Ռաբելի առաջին ու վերջին գաւազներն էին»:

բ) «Առաջին եւ վերջին անգամ յաղթանակ մը արձանագրեց»:

Այստեղ ակնարկուած է միայն մէկ յաղթանակի, որ չէ կրկնուած. այս պատճառով ալ ան եղած է, այո, առաջինը, բայց նաեւ եղած է վերջինը:

«Մայրդ եղած է առաջին ու վերջին սերս,– կը սիրէր կրկնել հայրս»:

«Քեզի պիտի տրուի առաջին ու վերջին առիթ մը»:

«Այդ եղաւ իր առաջին ու վերջին այցելութիւնը»:

***իրենց ազգային պատկանելութեամբ. օրինակ՝ **հայ ու վրացի բանուորները, եբրայերեն ու արաբերեն լեզուները, անգլիական ու ֆրանսական դրոշակները** եւ այլն:

Չիրար չվանող որոշիչներու պարագան տեսնուած է վերը՝ թիւ 1-ի երրորդ կէտով. օրինակ՝ «**Ուշիմ ու կիրթ մանչ**», «**Լայն ու հանգստաւետ մահճակալ**»:

ՅԱՏԿԱՑՈՒՑԻՉ

§295. Յատկացուցիչը նախադասութեան գոյականական որեւէ անդամի այն լրացումն է, որ ցոյց կու տայ անոր պատկանելութիւնը, յատկացումը, վերաբերումը, ծագումը կամ մէկ այլ առնչութիւնը: Լրացեալ գոյականը կը կոչուի **յատկացեալ**:

Յատկացուցիչը միշտ կը կրէ սեռական հոլովը ու կը պատասխանէ **որո՞ւ** կամ **ինչի՞** հարցումներէն մէկուն, որ կ'ուղղենք յատկացեալին. օրինակ՝ հօրս տունը, – որո՞ւ տունը՝ **հօրս**. գրիչին ծայրը, –ինչի՞ ծայրը՝ **գրիչին**:

Հօրս եւ **գրիչին** յատկացուցիչ են, **տունը** եւ **ծայրը**՝ յատկացեալ:

Յատկացուցիչի պաշտօնը կրնան կատարել՝

- Գոյականը. օրինակ՝ **լեռան ստորոտը, ծառին ճիւղը, Սօսիին քոյրը**:

- Հոլովառու դերանունները. օրինակ՝ **իմ գիրքս, անոր եղբայրը, ասոր վերջը, որուն եզերքը, իրարու տուները, բոլորին իրաւունքները, ոմանց ճաշակը** եւ այլն:

§296. Անձնական դերանուններու ա. եւ բ. դէմքերու պարագային՝ յաճախ կը ջնջուի յատկացուցիչը. օրինակ՝

(Իմ) **հոգիս** քնար մ'է անհուն... (ՄՉ):

Ինչո՞ւ (քու) **անունդ** այստեղ չկարենամ գրել ես... (ԿԹ):

§297. Գրաբարի մէջ յատկացուցիչին շարադասութիւնը ազատ էր, սա տարբերութեամբ, որ յետադաս յատկացուցիչը լայնօրէն կը գերազանցէր նախադասը. օրինակ՝

Յետադաս յատկացուցիչ՝ «**Հոգի Աստուծոյ** շրջեր ի վերայ ջուրց»: **Հայր մեր**...սուրբ եղիցի **անուն քո**:

Նախադաս յատկացուցիչ՝ «**Աստուծոյ բարբառ** է, եւ ոչ մարդոյ»: **«Եթէ գազանք չարի արարածք** էին» (Բագրատունի, Էջ 321):

Մինչդեռ աշխարհաբարի մէջ յատկացուցիչը Էապէս նախադաս լրացում է, ինչպէս կարելի է դատել արդէն բերուած ու հետագայ օրինակներէն՝

-Միջոն կը լսեր **մօր անեծքը**:

-**Դաշտի մշակները** եզները ներս կ'աննեին:

-Անծեղը ուզած էր թառիկ **կովին կռակին** վրայ:

-Ան կը պոռար ճիշտ **իրենց կովին** պես:

Միևս կողմէ՝ ինչպես որոշիչն էր, այնպես ալ յատկացուցիչը ոտանաւորի մէջ պահած է իր շարադասական ազատութիւնը:

Նախադաս յատկացուցիչի օրինակներ՝

- Որ կը պլպլաք **իմ հոգւոյս** վերեւ...:

Երկնքի՛ աստղեր, հոգւոյս մէջ ընկէք...

Ըսիր **մահուան դուռն** ինձ պիտի ժպտիս...

Աստուծոյ ծաղրն է աշխարհն ալ արդէն (ՊԴ):

- **Դաշտի ճամբու** մը վրան...

Ուղեւորի ժամանման

Սպասող հիւղն ըլլայի...

Ծխանիս ծուխն ամպէի... (ՄՄ):

Յետադաս յատկացուցիչի օրինակներ՝

- Կամ **ստորոտը լեռան**...

Ու կ'երկարի լուսարծաթ **ժապաւենն** այդ **բարբառին**...

Դո՛ւք, **շարժուձեւեր կաքաւ ու պարի,**

Յոգիս բանտեցի՛ք **դղեակին** մէջ **ձեր** (ՄՄ):

- Դու որ ճակտիս վարդն ու **բոցն աչերուս,**

Խլեցիր **թրթռումս շրթանց, թռիչն հոգւոյս**...

Կեանք մ'անհուն **շողի, բոյրի, աղօթքի**...

Ո՛հ, ներէ՛ ինձ, **Աստուած իմ**... (ՊԴ):

§298. Սակայն արձակի մէջ յատկացուցիչը, ճիշտ որոշիչին պէս, կրնայ յետադաս դիրք գրաւել, եթէ բազմակի է ան կամ կազմուած է մէկէ աւելի բառերէ. օրինակ՝

- Կը զգայինք ներսէն հասնող սուր **հոտը՝ ապուխտի ու երշիկի:**

- Բոլորին ծանօթ էր այդ **պատմութիւնը՝ սնանկացած վաճառականի:**

Յատկացուցիչը կրնայ յատկացեալէն ետք դրուիլ նաեւ բարդ նախադասութեան գերադաս բաղադրիչին մէջ, յարաբերական դերանունէն անմիջապէս առաջ. օրինակ՝ «Շատ պիտի լայ մայրը այն **գաւակին, որ** վտանգէն խուսափիլ չի գիտեր». «Ի՞նչ են յաղթանակները այդ **հերոսին, որուն** փառքը կը հիւսէք միահամուռ»: Այս շրջումները կատարուած են, որպէսզի յարաբերեալը իյնայ յարաբերականին առջեւ եւ մտքի որեւէ շփոթ չյառաջանայ (տեսնել **որ** յարաբերական դերանունի համապատասխան հատուածը եւս, **§173**):

Վերամբարձ տրամադրութեամբ ու ոճով գրուած արձակի մէջ, որ այս պարագային կը մօտենայ արձակ բանաստեղծութեան, կը հանդիպինք

յետադաս յատկացուցիչի օրինակներու. այդպիսին է, օրինակի համար, Արամ Յայկազի «Չորս տարի Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ»-ը, որուն կարգ մը հատուածները, յիսուն տարուան կարօտով թաթաւուն սիրելի յուշերու վերազարթնումն են, գրուած՝ յատուկ վերացումով. այսպէս՝

- Ի՛նչ պիտի չտայի, եթէ դիմացի լեռնագագաթներուն վրայ կառուցուած ըլլային **ամրոցներն** ու **բերդերը** քաջակորով **պապերուս** (Էջ 210):
- Եւ գիտնայի, որ անոնց քարաշէն ու հաստ պատերուն ետեւ պահակ կը կենան **աղեղները** գրահաւորուած հայ **բանակներուն** (անդ):
- Ես կը յիշեմ կախարդական այդ **գիշերը** Քիւրտիստանի **լեռներուն** (անդ, Էջ 211):

Յետադաս յատկացուցիչի օրինակ մըն ալ Յամաստեղէն. «Դուք տեսա՞՞ծ էք **խրտուիլակներն արտերուն**» («Տափան Մարգար»): Անշուշտ քիչ մը արտասովոր է այս կիրարկութիւնը, քանի նախադասութեան հարցական երանգը հայերէնի մէջ յատկացուցիչ-յատկացեալի շրջում չի յառաջացներ:

§299. Երբ նոյն գոյականը լրացուած է որոշիչով մը եւ յատկացուցիչով մը, ապա արձակի մէջ ունինք յատկացուցիչ-որոշիչ-լրացեալ կայուն շարահասութիւնը. օրինակ՝

- աշնան մէկ տերեւ
- անոր սակաւարիւն շափրակները
- անցեալի մոռցուած խոստումներ
- իմ անուշ Յայաստանի
- Յայաստանի արեւահամ բառը
- մեր հին սագի
- ծմեռուան վիշապածայն բուբը վսեմ
- իմ հարազատ հայրենի տուն
- իմ հուսկ շունչ
- իմ սուրբ հայրենիք
- քու սեւ-սեւ աչքերդ
- անոր ապերասան քննադատութիւնները
- երկինքի բոլոր աստղերը
- մեր երբեմնի զեղումներն ու խոստումները
- կաքաւին երկչոտ թռիչքը
- մօրը աղերսագին բառերը
- հերոսի կասկածելի պատումները
- գիւղապետին սաղարթախիտ ծառերը եւ այլն:

Յատկացուցիչ-որոշիչ-որոշեալ շարադասութիւնը կը պահպանուի նաեւ այն պարագային, ուր առկայ են ծաւալուն որոշիչներ. օրինակ՝ «**Մեր գետեզերեայ այս երկու հովասուն ծառերը**»: Ըստ այսմ խորթ է. «Փաստաթուղթը ստորագրած են Արթուր Պաղտասարեանը եւ **ռուս իր պաշտօնակիցը**», – որ պէտք է ըլլայ՝ **իր ռուս պաշտօնակիցը**. աւելի ճիշտը՝ **անոր ռուս պաշտօնակիցը**: Նաեւ՝ «**Սրտաբուխ ձեր նուէրներով օգնեցէք...**», – որ պէտք է ըլլայ՝ **ձեր սրտաբուխ նուէրներով**. «Յայ աւետարանական քոլեճի 90-ամեակի **փառաշուք ամավերջի հանդէսը**», որ պէտք է ըլլայ՝ **ամավերջի փառաշուք հանդէսը**, մանաւանդ որ ամավերջը չէ, որ փառաշուք է, այլ հանդէսը: Այս կառոյցներուն մէջ շարադասական փոփոխութիւնը կրնայ շատ յաճախ յառաջացնել իմաստային աղաւաղում եւս. օրինակ՝ տարբեր բաներ են՝ «**կաթալին երկչոտ թռիչքը**» եւ «**երկչոտ կաթալին թռիչքը**». առաջինին մէջ երկչոտը թռիչքն է, իսկ երկրորդին մէջ կաթալին է երկչոտը: Այսպէս ալ՝ «**քաղաքին լուսաւոր ճամբաները**» եւ «**լուսաւոր քաղաքին ճամբաները**»:

§300. Կրնայ պատահիլ, որ երկու կամ երկուքէ աւելի սեռական հոլով լրացումներ իյնան նոյն գոյականին առջեւը: Կը յառաջանան երեք տարբեր կացութիւններ:

ա. **Մեր գիւղի տուները** նորոգութեան կը կարօտին:

Այստեղ **գիւղ**-ը յատկացեալն է **մեր** յատկացուցիչին (այսինքն՝ գիւղը կը պատկանի մեզի այնքանով, որ մենք այդ գիւղի բնակիչ ենք կամ մեր բնիկ գիւղն է ան), միւս կողմէ՝ նոյն **գիւղ**-ը յատկացուցիչն է **տուները** գոյականին. այսինքն՝ տուները կը պատկանին գիւղին, ուր մեր սեփական տունը անպայման ներառեալ չէ, այլ անոր տուները ընդհանուր առմամբ կը կարօտին նորոգութեան: Սա «**յատկացուցիչի յատկացուցիչ**» կաղապարն է, ուր երկու յատկացուցիչները կ'արտասանուին մէկ շունչով եւ անոնց միջեւ կ'ետադրական որեւէ նշան չի մտներ:

բ. **Մեր՝ գիւղի տուները** նորոգութեան կը կարօտին:

Այս գրութեամբ՝ **մեր**-ը յատկացուցիչն է **տուները** գոյականին. ուրեմն գիւղին մէջ կան մեզի պատկանող, մեր սեփականութիւնը եղող մէկէ աւելի տուներ: Արդ՝ այդ նոյն տուները իբրեւ յատկացուցիչ ունին նաեւ **գիւղի** գոյականը, որուն կը պատկանին այդ տուները այնքանով, որ անոնք կառուցուած են այդ գիւղին մէջ: Խորքին մէջ, այսպիսի սեռականները յատկացուցիչէ աւելի՝ որոշիչ են: Այս կառոյցը կը թելադրէ նաեւ ուրիշ բան, թէ՛ մենք գիւղէն դուրս ուրիշ տուն(եր) ալ ունինք, եւ նորոգութեան կարօտողը՝ գիւղին մէջ մեզի պատկանող տուներն են, **գիւղական** տուներն են: Ուրեմն այս բոլոր նրբութիւնները կ'արտայայտուին՝ գրաւոր խօսքի մէջ շնորհիւ առաջին յատկացուցիչին վրայ դրուած բութին. այդ բութը մեզի կ'ըսէ, որ **մեր**-ը չի կապուիր իրեն յաջորդող գոյականին, այլ յաջորդին: Իսկ բանաւոր խօսքի մէջ **մեր** յատկացուցիչին մակարդակին կ'առնենք կարճ դադար մը՝ առանց ձայնի անկումի:

Ցաւալի է նկատել, որ մեր արդի գրողները, տիրացած չըլլալով այս վերջին կադապարի գրողական վարժութեան, հակամետ են շրջելու տարազը եւ գրելու՝ «**Գիւղի մեր տունները** նորոգութեան կը կարօտին», ինչ որ հայեցի չէ բնաւ եւ շեշտուած ռամկաբանութիւն է, որ սակայն ընդհանրանալու միտում ունի:

Նաեւ ճիշտ օրինակ մը՝ «Երգը վերջացաւ երգիչին՝ թռչուն ըլլալու եւ սիրածին կտուրին տակ բոյն շինելու բաղձանքով» (Արամ Յայկազ, «Չորս տարի...», էջ 208):

գ. **Մեր, ձեր, դրացիին գիւղի տունները** նորոգութեան կը կարօտին:

Մեր, ձեր, դրացիին՝ գիւղի տունները նորոգութեան կը կարօտին:

Այստեղ պարզապէս ունինք երեք համադաս՝ բազմակի յատկացուցիչներ՝ իրենց ա. եւ բ. տարբերակներով: Այս պարագային բազմակի յատկացուցիչները ըստ կանոնի կ'արտասանուին ձայնի նոյն բարձրութեամբ, իւրաքանչիւրին աւարտին փոքր դադարով մը. բուրբ մակարդակին՝ ընդմիջումը աւելի կտրուկ է: Գրաւոր խօսքի մէջ՝ դադարներուն կը համապատասխանէ ստորակէտ մը:

Ոչինչ կ'արգիլէ, որ յատկացուցիչն ու յատկացեալը միաժամանակ օժտուած ըլլան գոյականական այլ լրացումներով՝ յառաջացնելով բազմաբարդ կառոյցներ. օրինակ՝ «**Սիւնիքի** նախկին մարզպետ Սուրիկ **Խաչատրեանի առանձնատան** մօտերը տեղի ունեցած դէպքի առիթով յարուցուած քրեական **գործի** նախաքննութիւնը կը շարունակուի» (Մամուլ): Նախադասութեան պարզագոյն ձեւն է՝ «Նախաքննութիւնը կը շարունակուի»,– մնացեալ 14 բառերը լրացումի լրացումներ են:

§301. Ասոնք դիւրին ձեռք բերուող կառոյցներ չեն. կը պահանջեն լեզուի խոր ճանաչում, երկար ու տքնաջան վարժութիւններ, գրողական մեծ փորձառութիւն եւ մանաւանդ գիրի ու գրականութեան հետ մնայուն մտերմութիւն մը: Այսպիսի բարդ կառոյցներու ճաշակը զարգացնելու լաւագոյն միջոցն է ուշադիր ըլլալ ստորեւ բերուած ու անոնց տիպի շատ ընդհանրացած սխալագրութեանց եւ իւրացնել ճիշտ կադապարները, ապա հետզհետէ ընդլայնել զանոնք նորանոր բաղադրիչներով.

- Այդ **քու** գեղեցիկ աչքերդ:
- Քաղաքական բոլոր **մեր** կազմակերպութիւնները:
- Չրարփի երկու **անոր** արտերը կրտսերը ժառանգեց:
- Եղբայրական **իրենց** բաժինը զլացան:

Թաւագրուած յատկացուցիչները պէտք է դրուին սկիզբը.

- **Քու** այդ գեղեցիկ աչքերդ:
- **Մեր** քաղաքական բոլոր կազմակերպութիւնները:

- Անոր ջրարփի արտերը կրտսերը ժառանգեց:
- Իրենց եղբայրական բաժինը զլացան:

1. Յատկացուցիչ-յատկացեալ համաձայնութիւնը

§302. Այս համաձայնութիւնը իր կարգին, ի նմանութիւն որոշիչ-որոշեալի, սահմանափակ տարողութեամբ միայն կ'ընդգրկէ թուային ոլորտը, ընդ որում՝ յատկացուցիչը կարգ մը պարագաներու մէջ կը ներգործէ յատկացեալի թիւին վրայ:

Իբրեւ ընդհանուր իրողութիւն՝ եզակի յատկացուցիչը կրնայ ունենալ եզակի յատկացեալ. օրինակ՝ **գիւղին ճամբան**, ինչպէս կրնայ ունենալ յոգնակի յատկացեալ՝ **գիւղին ճամբաները**: Այնպէս ալ յոգնակի յատկացուցիչը կրնայ ունենալ եզակի յատկացեալ. օրինակ՝ **այգիներուն պահակը** (երբ մէկէ աւելի այգիներ ունին նոյն պահակը), ինչպէս կրնայ ունենալ յոգնակի յատկացեալ. օրինակ՝ **այգիներուն պահակները** (երբ իւրաքանչիւր այգի ունի իր սեփականը՝ մէկ կամ մէկէ աւելի): Այս օրինակները ցոյց կու տան, որ յատկացուցիչի ու յատկացեալի միջեւ ընդհանուր առմամբ թուային համաձայնութիւն մը չկայ: Այսուհանդերձ կան պարագաներ, ուր յատկացեալի թիւը պայմանաւորուած է յատկացուցիչով:

1. Յոգնակի կամ բազմակի յատկացուցիչներու հետ յատկացեալը եզակի կը դրուի՝

ա) երբ յատկացեալը հասարակաց է, այսինքն՝ հաւասարապէս կը պատկանի յատկացուցիչի իւրաքանչիւր բաղադրիչին. օրինակ՝ «Մարտիկները մեծ շուքով հողին յանձնեցին **իրենց հրամանատարը**»: «Արան ու Մարին երեկ կնքեցին **իրենց ամուսնութիւնը**»: «Պանդուխտ եղբայրները վերադարձան **իրենց** հօրենական **տունը**»:

բ) երբ յատկացեալը վերացական բառ մըն է կամ փոխաբերական կիրարկութիւն ունի. օրինակ՝ «Չաւակները պարտաւոր չեն կրելու **ծնողներուն մեղքը**»: «Պետութիւնը մեծ գումարներ յատկացուց չքաւոր **ընտանիքներու բարօրութեան**»: «Փախստականները ինկան **գողերուն ձեռքը**»: Այստեղ ձեռքը գոյականը ունի փոխաբերական նշանակութիւն, ուստի գործածուած է եզակի թիւով, իսկ հետեւեալին մէջ ան յոգնակի է, որովհետեւ գործածուած է բուն իմաստով. «**Ոճրագործներուն ձեռքերը** շաղախուած էին արիւնով»:

գ) երբ յատկացեալը անորոշ դերբայ մըն է. օրինակ՝ «Աներոջ ու զոքանչին **գալը** ոչինչ փոխեց կացութենէն»: «Այս տարիքի տղոց **ծխելը** կրկնակ վտանգ կը սպառնայ»: «Նման ազգայիններու **հեռանալը** աղետ մըն է համայնքին»:

դ) երբ յատկացուցիչներուն միջեւ ինկած են **կամ, թէ... թէ, ոչ միայն... այլեւ** շաղկապներէն մէկը. օրինակ՝ «Յանդիպումը տեղի պիտի ունենայ

մեր կամ ձեր տան մեջ» (շատ պարզ է՝ հանդիպում մը չի կրնար տեղի ունենալ երկու տարբեր տեղեր): «Պիտի ընտրուի հարաւի կամ հիւսիսի **Ներկայացուցիչը**»: Բերուած երկու օրինակներուն մէջ լռելեայն կ'իմացուի, որ մենք եւ դուք ունինք մեկական տուն, ինչպէս եւ հարաւն ու հիւսիսը ունին մեկական ներկայացուցիչ, սակայն այս բաշխումը կրնայ տեղին համեմատ խախտիլ. օրինակ՝ «Այս տարի որոշած ենք տպել Չոհրապի կամ Երուխանի **պատմուածքները**», – այս վերջին օրինակը կը յատկանշուի անով, որ Չոհրապ եւ Երուխան՝ իւրաքանչիւրը, ունին մէկէ աւելի պատմուածքներ: «Ոստիկանները արձանագրեցին թէ՛ իմ եւ թէ՛ քու **հասցէդ**»: «Անոնք շահագրգռուած էին ոչ միայն իմ, այլեւ ձեր **հարստութեամբ**»:

2. Յոգնակի կամ բազմակի յատկացուցիչներու հետ՝ յատկացեալը յոգնակի կը դրուի, երբ այս վերջինը բաղկացնող առարկաները համրելի են եւ անոնց ամեն մէկը յատկացուցիչին մէջ ունի իր տերը. օրինակ՝ «Ճամբորդները աղբիւրին ջուրով լուացին **իրենց երեսները**» (իւրաքանչիւրը լուաց իրը): «Զիւարները շրջեցին ձիերուն **դմբերը**»: «Աշակերտները ստացան իրենց **վիճակացոյցները**»: «Փարիզի մէջ հանդիպեցան Յայաստանի ու Ազրպէյճանի **Նախագահները**»: «Երկու ընկերները վերադարձան իրենց **տուները**»: «Երեւանի եւ Մոսկուայի **համալսարանները...**»:

Այսուհանդերձ այս համաձայնութիւնը լայնօրէն կը խախտի, եթէ յատկացեալը վերացական այնպիսի գոյական մըն է, որուն յոգնակի կիրարկութիւնը սովորական չէ. օրինակ՝ «Յեռուէն կը լսուէր զանգերու տխուր **դօղանջը**»: «Ինքնաշարժներուն **երթելեկը** կը խանգարեր իր քունը»: «Անոնք ի գործ դրին իրենց բոլոր **ճիգերը**», – բայց՝ «Անոնք ի գործ դրին իրենց ամբողջ **կարելին**»: «Յիւրերու **ներկայութիւնը** կը մխիթարէր զինք»: «Թնդանօթներու **որոտը** լսելի էր հեռուէն»: «Ալիին վերաբերումը խանգարեց թէ՛ իմ, թէ՛ Շահինի **տրամադրութիւնը**»: «Վեհափառը յայտնեց Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան եւ իր **զօրակցութիւնը**»: «Ազատամարտիկները չվարանեցան վտանգելու իրենց **կեանքը**»: «Թշնամին կ'ուզէ Իրաքի եւ Լիբանանի **կայունութիւնը** քայքայել»:

Տեսնել նաեւ **§302 1 բ.**:

§303. Հայերէնի, ինչպէս նաեւ արեւմտեան այլ լեզուներու մէջ, յատկացուցիչ-յատկացեալ համաձայնութիւնը չի յաջողիր քերականական ուրոյն ձեւաւորում տալ ստացականութեան բոլոր հաւանականութիւններուն.

Այսպէս՝

ա) Թորոսն ու Մարկոսը եղբայր են եւ ունին մէկ քոյր:

- Թորոսին ու Մարկոսին **քոյրը**...:

բ) Թորոսն ու Մարկոսը եղբայր են եւ ունին մէկէ աւելի քոյրեր:

- Թորոսին ու Մարկոսին **քոյրերը**:

գ) Թորոսն ու Մարկոսը եղբայր չեն, եւ իւրաքանչիւրը ունի քոյր մը:

- Թորոսին ու Մարկոսին **քոյրերը**:

դ) Թորոսն ու Մարկոսը եղբայր չեն, եւ իւրաքանչիւրը ունի մէկ եւ մէկէ աւելի աւելի քոյրեր:

- Թորոսին ու Մարկոսին **քոյրերը**:

Ուրեմն մենք փաստօրէն ունինք յատկացուցիչի եւ յատկացեալի չորս տարբեր կացութիւններ, որոնց դիմաց լեզուն կամ քերականութիւնը մեզի կը տրամադրէ ընդամենը երկու տարած՝ **քոյրը** եւ **քոյրերը**: Ընդ որում՝ Էապէս գերբեռնուած է երկրորդը, որ ենթադրուած է արտայայտել ունեցողի եւ ունեցուածքի երեք բոլորովին տարբեր յարաբերութիւններ: Այս շփոթը անխուսափելի է եւ խօսողն ու գրողը կը դնէ պատասխանատուութեան բաւական ծանր բեռի մը տակ: Մտքի յստակութիւնը եւ լեզուական բծախնդրութիւնը կը պահանջեն, որ նկատի ունենանք այս իրողութիւնը եւ ըստ այնմ շարադրենք մեր խօսքը:

Բաղդատել **§294**-ի ծանօթ.-ով:

2. Որոշեալ եւ անորոշ սեռական

§303ա. Արեւմտահայերէնի մէջ յատկացուցիչ-յատկացեալ բառակապակցութեան զոյգ անդամները ընդհանրապէս հակամետ են որոշեալ առումով կիրարկուելու. այս որոշեալութիւնը կ'իրացուի շնորհիւ որոշիչ ու դիմորոշ յօդերու եւ դիմաւոր դերանուններու. օրինակ՝ **ծառին ճիւղը, քաղաքին լամբերը, քու գիրքդ, մեր նախնիները** եւ այլն, ուր բոլոր յատկացեալներն ու յատկացուցիչները որոշեալ են՝ շնորհիւ իրենց կրած յօդերուն եւ շնորհիւ **քու** եւ **մեր** դիմաւոր դերանուններուն¹:

§303բ. Այս երկակի որոշեալութիւնը կրնայ խախտիլ ի նպաստ եզակի անորոշ յատկացեալի մը. օրինակ՝ «Ծառին **մէկ ճիւղը** ծաղկեր է»: Ուշադրութի՛ւն. «մէկ ճիւղը» բառակապակցութիւնը այստեղ կիրարկուած է անորոշ առումով եւ կը նշանակէ «ճիւղ մը»: Սակայն թոյլատրելի չէ ըսել՝ «Ծառին **ճիւղ մը** ծաղկեր է»,– որոշեալ սեռականը, որ հարկադրաբար յատկացուցիչ է, չ'ընդունիր անորոշ յօդ կրող գոյական յատկացեալ մը²: Կարելի է ըսել սակայն՝ «Ծառին ճիւղերէն մէկը ծաղկեր է». ինչպէս նաեւ՝ «Ծառէն ճիւղ մը ծաղկեր է»,– այս վերջինը, թէեւ հոմանիշ նախորդներուն, այսուհանդերձ յատկացուցիչ-յատկացեալ բառակապակցութիւն չէ այլեւս: Անորոշ սեռականով կարելի է ըսել «ծառի ճիւղ մը», բայց այս ուրիշ բան է, պիտի տեսնենք ստորեւ:

Յոմանիշ կառոյցներ են ուրեմն՝

ա) Ծառին **մէկ ճիւղը** ծաղկեր է:

1. Արեւելահայերէնը ազատօրէն կ'ըսէ **ծառի ճիւղը, քաղաքի լոյսերը**, ուր յատկացուցիչները հարկադրաբար անորոշ առումով կիրարկուած են: Այսպէս կը պահանջէ արեւելահայերէնը, ուր գոյականին սեռականը չի կրնար որոշիչ յօդ ստանալ:

2. Սակայն լեզուն կ'ընդունի, որ ըսենք «ծառի ճիւղ մը»՝ այն պարզ պատճառով, որ ծառի սեռականը, անորոշ ըլլալով, այլեւս դադարած է յատկացուցիչ ըլլալէ եւ կը կատարէ որոշիչի պաշտօնը:

Քաղաքին մեկ լամբը մարեր է:

Քու մեկ գիրքդ փոխ առի:

բ) Ծառին ճիւղերէն մեկը ծաղկեր է:

Քաղաքին լամբերէն մեկը մարեր է:

Քու գիրքերէդ մեկը փոխ առի:

գ) Ծառէն ճիւղ մը ծաղկեր է:

Քաղաքէն լամբ մը մարեր է:

Քեզմէ գիրք մը փոխ առի:

Յոգնակի յատկացեալը անորոշ առումով կիրարկուելու յատկութիւն չունի. կարելի չէ ըսել՝ «Ծառին ճիւղեր ծաղկեր են»: Սակայն կարելի է ըսել՝ «Ծառէն ճիւղեր ծաղկեր են»,– ինչպէս եզակի յատկացեալի պարագային էր, եւ այստեղ նմանապէս չքացած է յատկացուցիչ-յատկացեալ յարաբերութիւնը:

3. Անորոշ յատկացուցիչ

§303գ Այս բառակապակցութիւնը արեւմտահայերէնի մէջ կը պարզէ զանազան կացութիւններ.

1. անորոշ յատկացուցիչ՝ որոշեալ յատկացեալով. այս կառոյցը երկիմաստ է. այսպէս՝ «պատի ժամացոյցը» կը նշանակէ՝

ա) ժամացոյց մը, որ ամրացուած է առկայ պատի մը. օրինակ՝ դիմելով քարտուղարուհիին եւ ցոյց տալով պատին ամրացուցած ժամացոյցը. «Այս պատի ժամացոյցը խանգարուեր է»:

Այս պարագային անորոշ սեռականը լիարժէք յատկացուցիչ է: Ան ցոյց կու տայ տեսանելի ու շօշափելի պատ մը, որուն վրայ ամրացուած է ժամացոյց մը:

բ) ժամացոյց մը, որ նախատեսուած է պատի վրայ տեղ գրաւելու. օրինակ՝ դիմելով վաճառորդին ու ցոյց տալով ցուցափեղկին մէջ տեղ գտած ժամացոյցի տեսականիէն մեկը. «Այս պատի ժամացոյցը որքա՞ն կ'արժէ»:

Այս պարագային անորոշ սեռականը կը դադրի յատկացուցիչ ըլլալէ ու կը դառնայ որոշիչ. ան այլեւս պատկանելութիւն ցոյց չի տար, այլ ժամացոյցի տեսակ մը, որակ մը միայն, որուն մէկ ներկայացուցիչը, մէկ նմուշն է ցուցափեղկին մէջ գտնուողը, որ ոչ մէկ պատէ կախուած է: Այստեղ **ժամացոյցը** բառը այլեւս չի պատասխաներ **որո՞ւ** կամ **ինչի՞** հարցումին,– որ յատուկ է յատկացուցիչին,– այլ կը պատասխանէ **ո՞ր ժամացոյցը** կամ **ի՞նչ ժամացոյց** հարցումին,– որ յատուկ է որոշիչին:

2. Անորոշ յատկացուցիչ անորոշ յատկացեալով. սա մենիմաստ կառոյց մըն է, ուր սեռականը անխառն որոշիչ է, եւ ուրեմն ունինք որոշիչ-որոշեալ

բառակապակցությունները մը: Նմանօրինակ կառույցներ են՝ **սեղանի օրացոյց, ճաշի ժամ, որսի շուն, ձմռան պաշար, խորովածի միս, լուացքի մեքենայ, ուտելու հաց, խմելու ջուր** եւ այլն:

Նաեւ՝

«Անշուշտ ինձ **կեանք** մը պահած ես **ետքի**,
Կեանք մ'անհուն **շողի, բոյրի, աղօթքի...**» (ՊԴ):

Անխառն որոշիչ կը կազմէ նաեւ այն սեռականը, որ կարգ, աստիճան, դիրք նշանակող գոյական մըն է, որ ունի իր սեփական որոշիչը. օրինակ՝ **առաջին կարգի** տոմս, **միջակ աստիճանի** տարողություն, **բարձր դիրքի** վաճառական, **չարքաշ աշխատանքի** արդիւնք եւ այլն:

Ուրեմն զանազան են՝

- Պատին ժամացոյցը – անխառն յատկացուցիչ-յատկացեալ յարաբերություն
- Պատի ժամացոյցը – երկփեղկեալ յարաբերություն՝ յատկացուցիչ-յատկացեալի կամ որոշիչ-որոշեալի
- Պատի ժամացոյց – անխառն որոշիչ-որոշեալ յարաբերություն

Ծանօթ.– 1. Ամեն որոշիչի պէս, սեռական որոշիչն ալ չի կրնար յոգնակի կիրարկուիլ. կարելի չէ ըսել՝ **պատերու ժամացոյց, սեղաններու օրացոյց, լուացքներու մեքենայ**, – ասոնք իմաստակիր բառակապակցություններ չեն: Սակայն եթէ յատկացեալը հաւաքական անուն է, լեզուն կը թոյլատրէ, որ սեռական որոշիչը յոգնակի դրուի. օրինակ՝ **ոչխարներու հօտ, փիղերու երամակ, արագիլներու երամ, աստղերու բոյլ, հրացանակիրներու ջուկատ**: 2. Երբ որոշեալ յատկացուցիչ մը օժտուի լրացումներով, ան հակամետ է նետելու իր որոշիչ յօդը, ինչպէս՝ **գիւղին տուները-յաջորդ գիւղի տուները-մեր գիւղի տուները-այս գիւղի տուները, քաղաքին բնակչութիւնը-պաշարուած քաղաքի բնակչութիւնը-ձեր քաղաքի բնակչութիւնը-այն քաղաքի բնակչութիւնը** եւ այլն. յատկացուցիչին վրայ աւելցող լրացումը կարծես անտեղի կը դարձնէ յատկացուցիչին որոշիչ յօդը, որ այլեւս անելորդաբանութիւն մը կը դառնայ:

Տեսնել նաեւ՝ «Անտեղի յօդեր» գլուխը:

§303դ. Փակելու համար այս գլուխը՝ աւելցնենք, որ որոշչային արժէք ունին բացառական ու գործիականը եւս. օրինակ՝ **մետաքսէ գուլպայ, մորթէ գլխարկ, շաքարով հաց, միսով փիլաւ** եւ այլն:

Այսպիսի կապակցությունները անցեալին եղած են «մետաքսէ հիւսուած գուլպայ», «մորթէ կարուած գլխարկ», «միսով եփած փիլաւ» որոնց մէջ բուն որոշիչը յարակատար դերբայն է, իսկ բացառական եւ գործիական հոլով գոյականները՝ կողմնակի լրացումներ. ժամանակի ընթացքին եւ դերբայի չբացումով՝ բացառական ու գործիականը առանձին գրաւած են որոշիչի պաշտօնը: Նման որոշիչներ յաճախ ունին անականային

հոմանիշներ. օրինակ՝ **մետաքսե-մետաքսեայ**, իսկ այս վերջինը իր կարգին հնչիլնափոխուելով պիտի դառնար **մետաքսե**: Այս պատճառով ալ՝ նման պարագաներու դժուար է,– հաւանաբար նաեւ՝ անիմաստ,– որոշել տուեալ որոշիչին ծագումնաբանութիւնը:

ԲԱՅԱՅԱՅՏԻՉ

§304. Գոյականի լրացումներուն մէջ ամենակայունը բացայայտեալ-բացայայտիչի շարադասութիւնն է, որ ոչ մէկ խախտումի կը հանդուրժէ արձակի թէ ոտանաւորի մէջ. օրինակ՝

- Սանանը՝ **դրացուհիս**, հիւրասէր կին մըն է:
- Գարնան ամիսներուն՝ **ապրիլին, մայիսին, յունիսին**, կը բացակայէր:
- Այդ ծոյլերը՝ **խոզը, կատուն եւ բաղը**, չուզեցին աշխատիլ:
- Մենք՝ թուրքիաբնակ **հայերս...**:

Բացայայտիչը, որ միշտ գոյական մըն է՝ յատուկ կամ հասարակ, կամ գոյականաբար կիրարկուած որեւէ այլ բառ, գոյականին յետադաս լրացումն է: Երբ այդ դիրքը փոխենք, ապա կը փոխուի բացայայտեալ-բացայայտիչ յարաբերութիւնը եւս. բացայայտեալը կը դառնայ բացայայտիչ, իսկ բացայայտիչը կը դառնայ բացայայտեալ. օրինակ՝

- Այդ պահուն երեւցաւ **հայ իշխան մը՝ Դրաստամատը**:
- Այդ պահուն երեւցաւ **Դրաստամատը՝ հայ իշխան մը**:

Առաջին օրինակին մէջ բացայայտիչն է **Դրաստամատը**, իսկ բացայայտեալը՝ **հայ իշխան մը**: Երկրորդ օրինակի բացայայտիչն է **հայ իշխան մը**, բացայայտեալը՝ **Դրաստամատը**:

§305. Բացայայտիչը կը բացատրէ, կը բացայայտէ առարկայի մը ինքնութիւնը, ով կամ ինչ ըլլալը. ան ձեւով մը բացայայտեալին կրկնութիւնն է՝ տարբեր բառով կամ բառերով ըսուած:

§306. Բացայայտիչը բացայայտեալէն կը տրոհուի բուրձով, իսկ իրեն յաջորդող բառէն՝ ստորակէտով կամ ալ վերջակէտով, եթէ ինք նախադասութեան վերջին բառն է. տեսնե՛լ օրինակները: Արեւմտահայերս՝ կարգ մը թերի դասագիրքերու եւ մանաւանդ թերի ուսուցումի հետեւանքով, ինչպէս նաեւ ֆրանսերէնի ու անգլերէնի շեշտուած հետեւողութեամբ, ընդհանրապէս ճիշտ չենք կէտադրեր բացայայտիչը, որ բացայայտեալէն կը տրոհենք ստորակէտով՝ փոխանակ բուրձի, ինչ որ շատ մեծ թերացում մըն է. ասոնք նոյն բաները չեն. օրինակ՝

- **Թորոսը, Մարկոսը, Գրիգորը, եղբայրս եւ Յակոբը** ծով գացին:
- **Թորոսը, Մարկոսը, Գրիգորը՝ եղբայրս, եւ Յակոբը** ծով գացին:

Ըստ առաջին օրինակին՝ ծով գացողները հինգ տարբեր անձեր են: Իսկ ըստ երկրորդին՝ անոնք չորս են, քանի որ **Գրիգորը** եւ **եղբայրս** նոյն անձն են. երկրորդը առաջինին բացայայտիչն է. առաջին կետադրութիւնը նման թելադրութիւն չ'ըներ: Ասոնց արտասանութիւնն ալ կը տարբերի. առաջինին մէջ հինգ անձերու անունները՝ այս նախադասութեան հինգ բազմակի ենթակաները, կ'արտասանուին ձայնի նո'յն բարձրութեամբ, մինչդեռ երկրորդին պարագային՝ առաջին երեքը կ'արտասանուին ձայնի նոյն բարձրութեամբ, նախորդ օրինակին պէս. հասնելով **եղբայրս** բացայայտիչին՝ մեր ձայնը կը կրէ կտրուկ անկում մը, այդ անկեալ շեշտով ալ կ'արտասանուի բացայայտիչը, ապա ձայնը կը վերագտնէ իր նախկին բարձրութիւնը, որով կ'արտասանուի յաջորդ թուարկուող գոյականը կամ ենթական, մինչեւ որ հասնինք նախադասութեան աւարտին՝ վերջակետին, եւ վերջնականապէս իյնայ, մարի մեր ձայնը:

§306ա. Բացայայտիչէն ետք ստորակետ չի դրուիր՝

- Եթէ ան դրուած է սեռական հոլով եւ յատկացուցիչն է իրեն հետեւող գոյականի մը. օրինակ՝ «Արշակ ակնդետ սպասեց իր եղբորորդւոյն՝ **Գնէլի ժամանումը**»: «Տղուս՝ **Օննիկին սենեակը** պիտի շտկէ» (Գ2, «Փոստալ»):

- Եթէ ան կը կրէ յետադրութիւն մը. օրինակ՝ «Յիսուս մատնուեցաւ իր իսկ աշակերտին՝ **Յուդայի կողմէ**»: «Սերվինազ հոս կը բնակէր իր ութ տարու տղուն՝ **Լեւոնին հետ**» (Գ2, «Մամայիդ բարեւ ըրէ'»):

- Երբ իրեն կը յաջորդէ Էական բայ մը. օրինակ՝
«Այս գործը խանգարողը զարմիկդ՝ **Յակոբն էր**»:

«Որոշուեցաւ, որ կնքահայրը մեծ եղբայրը՝ **Աշոտը ըլլայ**»:

- Երբ ան անուղղակի խնդիրն է իրեն յաջորդող բայի մը. օրինակ՝
«Այս բոլորը ձեր աւագ գործակատարէն՝ **Արսէնէն իմացանք**»:

«Մեծ եղբորդ՝ Արշակին յանձնեցի գիրքերը»:

Ծանօթ.– Ուշադիր կարդա հետեւեալները. առաջինին մէջ հրաւիրուած եմ **Վահիկի** նշանտութին. երկրորդին՝ հրաւիրուած եմ Վահիկի **տղո՛ւն** նշանտութին:

«Ընկերոջս՝ Վահիկի նշանտութին հրաւիրուեցայ»:

«Ընկերոջս՝ Վահիկի, տղուն նշանտութին հրաւիրուեցայ»:

Եթէ երկրորդին մէջ ստորակետ չընեմ, **տղուն** սեռականը կը դառնայ իմ ընկերս. մինչդեռ ընկերս Վահիկն է, եւ անոր տղուն նշանտութին հրաւիրուած եմ:

§306բ. Երբ բացայայտեալը անձնական դերանուն մըն է, ապա բացայայտիչը կ'օժտուի դիմորոշ յօդով մը. օրինակ՝

- **Մենք**՝ թուրքիաբնակ **քրիստոնեաներս**, ի՞նչ հաշիւ ունինք մեր իսլամ հայրենակիցներուն հետ (Քասիմ, «Օրուան մտածումները», Էջ 406):

- Եթէ **դուք՝ եւրոպացիք** չըլլաք ու ամեն օր մէկ-մէկ տեսակ խնդիր չուզէք... (անդ, Էջ 407):

Երկրորդ օրինակին մէջ՝ բացայայտիչէն ետք ստորակետ չէ դրուած, որովհետեւ իրեն կը յաջորդէ **չըլլաք** Էական բայը, որուն ակնարկուեցաւ Նախորդ պարբերութեան մէջ:

§307. Աւարտելէ առաջ այս հատուածը՝ ակեցնենք, որ բացայայտիչը, ձեւով մը ըլլալով բացայայտեալին կրկնօրինակը, ինքնաբերաբար կ'առնէ այս վերջինին հոլովը. այսպէս Էր գրաբարի մէջ ալ:

Բերուած օրինակներուն մէջ տեսանք արդէն **Դրաստամատը**, որ ուղղական հոլով դրուած է, որովհետեւ ուղղական հոլով ունի Նաեւ **իշխան մը** ենթական: Իսկ **ապրիլին, մայիսին, յունիսին** բազմակի բացայայտիչները դրուած են տրական հոլով, քանի տրական հոլով դրուած է **ամիսներուն** բացայայտեալն ալ:

Բերենք այլ օրինակներ՝

- Նարդունի կարօտով կ'ոգեկոչէ հայրենի **քաղաքը՝ Արմաշը**:

- Ո՞վ չի վախնար կենդանիներու **արքայէն՝ առիւծէն**:

- Ան շատ մտահոգուած է **Արտակով՝** կրտսեր **մանչովը**:

§307ա. Նոյն տրամաբանութեամբ ալ բացայայտիչը կը համաձայնի բացայայտեալին թիւով. եզակի բացայայտեալին կը համապատասխանէ եզակի բացայայտիչ մը, յոգնակիին՝ յոգնակի բացայայտիչ մը. այս համաձայնութիւնը առկայ է բերուած բոլոր օրինակներուն մէջ: Սակայն ան կրնայ քերականօրէն խախտիլ, եթէ խնդրոյ առարկայ է հաւաքական իմաստ ունեցող բացայայտիչ մը կամ բացայայտեալ մը. օրինակ՝ «Ամբողջ **անձնակազմը՝ հիւանդապահուիները, խոհարարը եւ պարտիզպանը**, կը համակրէր այդ տղուն» («Կամար», թիւ 20, Էջ 49),– ուր ունինք **անձնակազմը** եզակի բացայայտեալը եւ բազմակի բացայայտիչներ՝ «հիւանդապահուիները, խոհարարը եւ պարտիզպանը»: Կամ հակառակը՝ «**Մենք՝** Սահմանադրական **Թուրքիա՞ն**, պետք էր մերժեր ամենէն արդար պահանջները աշխատաւորներուն» (Գ. Չոհրապ, «Մեր կեանքէն», Էջ 125),– ուր **մենք** յոգնակի բացայայտեալին կը համապատասխանէ եզակի բացայայտիչ մը՝ **Թուրքիան**:

Թիւի համաձայնութեան խախտումի առկայութեան՝ կրնայ պատահիլ, որ ստորոգիչը համաձայնի ոչ թէ բացայայտեալին թիւով,– ինչպէս կը պահանջէ քերականութիւնը,– այլ համաձայնի բացայայտիչին թիւով. այլ խօսքով՝ բացայայտիչը ստորոգիչին պարտադրէ ի՛ր թիւը. այդպէս է երկրորդ օրինակին պարագան, ուր **մերժեր** ստորոգիչը համաձայնած

Է **Թուրքիան** բացայայտիչին եզակի թիւովը (եւ դեմքովը), փոխանակ համաձայնելու **մենք** դերանունի թիւով (եւ դեմքով): Իսկ նախորդ օրինակին մէջ՝ գրողը յատուկ ճիգ թափած է համաձայնեցնելու **կը համակրէր** ստորոգիչին եզակի թիւը **անձնակազմը** ենթակայի թիւով, մինչդեռ այդ ստորոգիչը շատ զօրաւոր հակում ունի համաձայնելու բազմակի բացայայտիչին թիւովը, որ անշուշտ յոգնակի է:

§308. Եթէ բացայայտեալը յետադրութեան խնդիր է, այսինքն՝ իր ետին կը կրէ յետադրութիւն մը, ապա բացայայտիչը կը խլէ ու կ'իւրացնէ զայն. օրինակ՝

- Հանգիստ ապրեցաւ իր **մայրաքաղաքին մէջ**:

Հանգիստ ապրեցաւ իր մայրաքաղաքին՝ **Վաղարշապատի մէջ**:

- Կրտսեր **տղուս համար** գնեցի այս հեծանիւր:

Կրտսեր տղուս՝ **Վահիկին համար** գնեցի այս հեծանիւր:

Առաջին օրինակի **մայրաքաղաք** բացայայտեալի **մէջ** յետադրութիւնը յաջորդին մէջ խլեց **Վաղարշապատ** բացայայտիչը: Իսկ երկրորդի **համար** յետադրութիւնը անցաւ **Վահիկին**:

Նաեւ՝ «Իսկոյն իսեւ Աւոն դրկեցի մի այրի կնոջ՝ **Սառայի մօտ**» (Օտեան, «Փանջունի»): «Փորձած է կապի մէջ մտնել դուրսի աշխարհին՝ պաշարող բանակի **սպային հետ**» («Ազդակ», 2-9-81): «Կը խօսէին բոլորովին չեզոք նիւթի մը՝ Պոլսոյ **տեղատարափներուն եւ կարկուտներուն մասին**» (Շահնուր, «Դերձակ մը...»): «Կը մտածէի ուրիշ երիտասարդ եւ ընչազուրկ թոքախտաւորի մը՝ **Պետրոս Դուրեանի մասին**» (Շահնուր, «Կրակը կողքիս»):

Ոճականօրէն եւ քերականականօրէն թերի են՝

- Հանգիստ ապրեցաւ իր **մայրաքաղաքին մէջ**՝ Վաղարշապատի:

(Հանգիստ ապրեցաւ իր մայրաքաղաքին՝ **Վաղարշապատի մէջ**)

- Խուլ պայքար մը կար այս երկու **մարդոց միջեւ**՝ տասնապետին եւ աւագակին» (Գ. Չոհրապ, «Ճեյրան»):

(Խուլ պայքար մը կար այս երկու մարդոց՝ **տասնապետին եւ աւագակին միջեւ**)

- Եթէ խօսքը աւելի սարսափելի բանի մը՝ քաղաքական պարտաւորութեան եւ բեմականացուած գործողութեան:

(Եթէ խօսքը աւելի սարսափելի բանի մը՝ քաղաքական **պարտաւորութեան եւ բեմականացուած գործողութեան մասին** չէ)

- Անհամաձայնութիւններ առաջ եկան անոր պարագլուխ եւ մտաւորական անդամներուն միջեւ - տոքթ. Ս. Գաբրիէլեանի, Ա. Նազարբէկի եւ Մ.

Փորթուկալեանի» (Ա. Եկարեան, «Յուշեր», էջ 34):

(Անհամաձայնութիւններ առաջ եկան անոր պարագլուխ եւ մտաւորական անդամներուն՝ **տոբթ. Ս. Գաբրիելեանի, Ա. Նազարբեկի եւ Մ. Փորթուկալեանի միջեւ**)

- Միայն **մի բանի առաջ** էր խոնարհում նրա անկախ ու հպարտ հոգին՝ **ժողովրդի**» (Շիրվանզադէ, Երկեր, 8, էջ 507):

(Միայն **մի բանի՝ ժողովրդի առաջ** էր խոնարհում նրա անկախ ու հպարտ հոգին»: «Բուռն ընդհարում ունեցայ մեր անուանի խմբապետներից **մէկի հետ՝ Սեպուհի**» (Ս. Վրացեան, «Անձինք նուիրեալք», էջ 56):

(... խմբապետներից մէկի՝ **Սեպուհի հետ**):

Այս պարբերութեան օրինակներուն մէջ՝ բացայայտիչէն ետք ստորակետ չէ դրուած, ըստ **§306ա** պարբերութեան:

§309. Իսկ երբ բացայայտեալը նախադրութեան ինդիք է, ան իր առջեւը կը պահէ այդ նախադրութիւնը՝ առանց զայն փոխանցելու բացայայտիչին. օրինակ՝ «Դիպուածը ուզեց, որ ճիշտ այդ օրերուն ձեռք անցընեմ վերոյիշեալ անգտանելի քերթուածը **շնորհիւ** հմուտ **բարեկամի մը**՝ Յայկ Պերպերեանի» (Շահնուր, «Թերթիս կիրակնօրեայ թիւը»): «Ես չէի կրնար պատկերացնել մեր ընտանիքը **առանց Ահմետին**՝ մեր ծառային» (ՅԹ): «Յօժարած էի բոլոր զրկանքներուն, **բացի մէկէն**՝ կանուխ արթննալէն» (ԱԳ):

§310. Միւս կողմէ՝ ինչպէս որ ցանկալի է ըստ կարելոյն որեւէ բառ չմուծել յարաբերական դերանունին եւ յարաբերեալին միջեւ, այնպէս ալ ցանկալի է, որ բացայայտիչը (թէկուզ իր լրացումներով մէկտեղ) դրուի ճիշտ բացայայտեալին ետեւը. այս ընելու համար թոյլատրելի են զանազան շրջումներ. օրինակ՝ «Գրպանին մէկ յատակը ճմռթկուած պահարան մը **կար միայն**՝ իր վերջին շաբթականը» (Բ. Նուրիկեան). ուրեմն **պահարան մը** բացայայտեալին եւ **իր վերջին շաբթականը** բացայայտիչին միջեւ ինկած են **կար միայն** բառերը, որոնք ոճականօրէն ընդունելի չեն եւ որոնք այլապէս կրնային այդտեղ չգտնուիլ. այսպէս՝ «Գրպանին մէկ յատակը կար միայն ճմռթկուած **պահարան մը՝ իր վերջին շաբթականը**»: Նման պարագաներու՝ բացայայտիչը ազատօրէն կը պահէ իր նախադաս լրացումները՝ **իր վերջին**: Յետեւինք նաեւ սա՛ օրինակին. «Ուրիշ մանր-մունր **առարկաներ** կը գտնուէին այդ գարշահոտ խուցին մէջ՝ երկու-երեք մրոտած **սաներ, կրակարան մը**, որմադարանի մը մէջ **կանթեղ մը**, մէկ-երկու **պնակներ**, հին դեղնած **սաղմոս մը** եւ **այլն**» (Երուխան, «Գերագոյն ներումը»): ուրեմն **առարկաներ** բացայայտեալը ունի վեց բացայայտիչ, որոնք ընդգծուած են: **Առարկաներ** բացայայտիչին կը յաջորդէ **«կը գտնուէին այդ գարշահոտ խուցին մէջ»** հատուածը, որ իր տեղը չէ: Այս բոլորը պէտք է վերադասաւորել սա՛ ձեւով. «Այդ գարշահոտ խուցին մէջ կը գտնուէին ուրիշ ման-մունր **առարկաներ**՝ երկու-երեք մրոտած **սաներ**,

կրակարան մը, որմադարանի մը մեջ **կանթեղ մը**, մեկ-երկու **պնակներ**, հին դեղնած **սաղմոս մը** եւ **այլն**»։ այս պարագային եւս բացայայտիչին լրացումները՝ **երկու-երեք մրոտած**, մնացին իրենց տեղը՝ ըստ կանոնի։ Եւ վերջապես՝ «**Սպասածը** ներս մտաւ, **Նաւարեանը**» (ԱԱ, «Հոգու զաւակ», ՆԳԲ, Էջ 135), որ պետք է ըլլայ՝ «**Ներս մտաւ սպասածը՝ Նաւարեանը**»։

1. Բազմակի բացայայտիչ եւ բացայայտեալ, բացայայտիչի բացայայտիչ

§310ա. Շատ սովորական երեւոյթ է, որ գոյական մը ունենայ մեկէ աւելի՝ մասնաւորաբար եզակի, բայց նաեւ յոգնակի բացայայտիչներ, ինչպէս է վերջընթեր օրինակը. «Այդ գարշահոտ խուցին մեջ կը գտնուէին ուրիշ մանր-մուկ **առարկաներ**՝ երկու-երեք մրոտած **սաներ**, **կրակարան մը**, որմադարանի մը մեջ **կանթեղ մը**, մեկ-երկու **պնակներ**, հին դեղնած **սաղմոս մը** եւ **այլն**», – ուր բազմակի բացայայտիչներ են **սաներ**, **կրակարան մը**, **կանթեղ մը**, **պնակներ**, **սաղմոս մը**, **այլն**, որոնց թուաբանական գումարն է «առարկաներ» բացայայտեալը։

Քիչ մը տարբեր է հետեւեալը օրինակը՝ «Մեզմէ յաւետ բաժնուեցաւ **Թորթ Փափուճեանը**՝ իմ շատ սիրելի **քենեկալը**, օրինակելի **մարդը**, ընտանիքի տիպար **հայրը**» (Ռ. Հատտեճեան, «Մարդիկ, որոնք...», Էջ 92), – ուր ընդգծուած բացայայտիչները՝ **քենեկալը**, **մարդը**, **հայրը**, իրարմէ անկախաբար կը լրացնեն նոյն առարկան, որ է **Թորթ Փափուճեանը**։

Նաեւ՝ «Սայաթ-Նովա արտադրած է երեք **լեզուներով՝ հայերէնով, վրացերէնով եւ թրքերէնով**։

Բազմակի բացայայտիչները բացայայտեալէն կը տրոհուին ստորակէտով, իսկ իրարմէ՝ ստորակէտով եւ կամ միաւորիչ շաղկապով։

Բազմակի կրնայ ըլլալ բացայայտեալը եւս եւ ներկայացնել հետեւեալ պարագաները.

ա) Բացայայտեալները ունին մեկ ու միասնական բացայայտիչ մը, որ կրնայ ըլլալ եզակի կամ յոգնակի. օրինակ՝

- **Հայը, եգիտին, քիւրտը, յոյնը**՝ նոյն երկրի **զաւակներ**, կ'ապրէին կատարեալ համերաշխութեամբ։

- Նոյն եաթաղանին գոհ գացին **առաքելականը, կաթողիկէն ու աւետարանականը**՝ ողջ **արեւմտահայութիւնը**։

բ) Բացայայտեալներէն իւրաքանչիւրը ունի իր սեփական բացայայտիչը՝ տարբեր հերթականութեամբ. օրինակ՝

- Մեզ ընդունեցին **տանտերն** ու **տանտիրուհին**՝ պատկառելի **ծերունի մը** եւ անուշիկ **պառաւ մը**։

- Մեզ ընդունեցին **տանտերը**՝ պատկառելի **ծերունի մը**, եւ **տանտիրուհին**՝ անուշիկ **պառաւ մը**։

Այսպիսիները պետք չէ շփոթել բացայայտիչի բացայայտիչով, ուր բացայայտիչ մը իր կարգին բացայայտեալն է իրեն յաջորդող բացայայտիչի մը. օրինակ՝ «Թումանեանը ոչ միայն հայոց բանաստեղծն էր, այլեւ **բոլորիս**՝ Կովկասի այլալեզու **ժողովուրդներու՝ հայերու, վրացիներու եւ ազերիներու** բարեկամը», – ուր **բոլորիս** բացայայտուած է **ժողովուրդներով**, իսկ այս վերջինը բացայայտուած է **հայերով, վրացիներով եւ ազերիներով** բազմակի բացայայտիչներով: «Յակոբ անոնց ետեւէն դրկեց **Յովսէփը՝ Ռաքելի առջինեկը՝ իր ամենասիրելի զաւակը**»:

Անշուշտ ոչինչ կ'արգիլէ, որ **զաւակը** իր կարգին ունենայ ի՛ր բացայայտիչը, ու շարքը այսպէս երկարի, ինչ որ խրախուսելի ոճ մը չէ:

Բացայայտիչին բացայայտիչը իր լրացեալէն կը տրոհուի բուրձով:

2. Մասնական բացայայտիչ

§311. Երբեմն բացայայտիչին վրայ կը դրուի **իբրեւ** կամ **որպէս** հոմանիշ յետադրութիւններէն մէկը. օրինակ՝

- Արան՝ **ուսուցիչս**, շատ կը հաւնիմ:

Արան՝ **իբրեւ ուսուցիչ**, շատ կը հաւնիմ:

Արան՝ **որպէս ուսուցիչ**, շատ կը հաւնիմ:

Բերուած երեք օրինակներուն մէջ Արան բացայայտեալ է, ուսուցիչը՝ բացայայտիչ: Սակայն այս բացայայտիչները նոյն տարողութեամբ չեն ծածկեր կամ չեն ընդգրկեր բացայայտեալը, որ **Արան** յատուկ անունն է:

Ըստ առաջին օրինակին՝ Արա անուն ուսուցիչս կը հաւնիմ իր ամբողջութեան մէջ, առանց կարգավիճակային կամ անհատական որեւէ խտիրի կամ սահմանափակումի. այսպէս է, քանի որ բուն բացայայտիչը ամբողջութեամբ կ'ընդգրկէ, կը ծածկէ բացայայտեալը, անոր հաւասարն է, անոր կրկնօրինակն է: Մինչդէռ երկրորդ եւ երրորդ օրինակներուն մէջ, որոնք հոմանիշներ են, ես Արային մէջ կը հաւնիմ **մի՛այն** ուսուցիչը՝ աչքաթող ընելով Արայի միւս բոլոր յատկութիւնները, այլ խօսքով՝ իմ հաւանութիւնս ինչ-որ մասնակի բնոյթ ունի, եւ ճիշտ այս պատճառով ալ նման բացայայտիչը կը կոչուի «մասնական» (տեսնել **իբրեւ եւ որպէս** հոմանիշ կապերը «Կապական խնդրառութիւն» հատուածին մէջ եւս, **§193**):

Մասնական բացայայտիչին շարադասութիւնը ազատ է. օրինակ՝

- Արան՝ **իբրեւ ուսուցիչ**, շատ կը հաւնիմ:

- **իբրեւ ուսուցիչ՝ Արան** շատ կը հաւնիմ:

- Շատ կը հաւնիմ **Արան՝ իբրեւ ուսուցիչ**:

Հիմա, կրնայ ներկայանալ հետեւեալ պարագան եւս, ուր ե՛ս ըլլամ ուսուցիչը, այս պարագային անշուշտ Արան կ'ըլլայ աշակերտս, եւ ես իմ ուսուցիչի հանգամանքիս կամ կարգավիճակիս բերումով միայն սիրեմ Արան՝ անոր մէջ տեսնելով միայն աշակերտը, ո՛չ ուրեմն իբրեւ դրացի, իբրեւ ազգակից, իբրեւ կուսակցական եւ այլն: Այս կացութիւնը անշփոթ ու աներկբայ արտայայտելու համար պարտաւոր եմ արձանագրելու անձնական դերանունը. այսպէս՝

- **Ես՝ իբրեւ ուսուցիչ**, շատ կը հաւնիմ Արան:

- **Իբրեւ ուսուցիչ՝ Ես** շատ կը հաւնիմ Արան:

- Արան շատ կը հաւնիմ **Ես՝ իբրեւ ուսուցիչ**:

§312. Ասոնք, որքան ալ բերականօրէն (եւ յատկապէս շնորհիւ իրենց շարադասութեան) ճիշտ կառոյցներ ըլլան, այսուհանդերձ, եւ դժբախտաբար, արեւմտեան աշխարհաբարի մէջ առարկայ են երկդիմութեան՝ այն պատճառով, որ գոյական ենթակայի հոլովը՝ **ուղղականը**, եւ ուղիղ խնդիրի հոլովը՝ **հայցականը**, նո՛յնն են: Առաջին երեքին մէջ **ուսուցիչ**-ը ենթադրուած է ուղղական ըլլալ, մինչ վերջին երեքին մէջ նո՛յն **ուսուցիչ**-ը հայցական առումով գործածուած է: Հոլովներու այս համընկնումը պատճառ դարձած է, որ արեւմտահայը մասնական բացայայտիչի ընկալումի մշակոյթը չունենայ, եւ պէտք չէ զարմանալ բնաւ, որ «Արան՝ իբրեւ ուսուցիչ, շատ կը հաւնիմ» նախադասութիւնը ընկալուի երկու տարբեր իմաստներով, այսինքն՝ մէկուն համար **Ե՛ս** ըլլամ ուսուցիչը եւ Արան ըլլայ աշակերտը, իսկ ուրիշի մը համար՝ **Արա՛ն** ըլլայ ուսուցիչը եւ Ես ըլլամ աշակերտը:

Այս շփոթին կը նպաստէ նաեւ բերուած օրինակներու բացայայտեալի ու ենթակայի դիմային տարբերութիւնը: Արդարեւ, յիշեալ շփոթը ինքնաբերաբար պիտի վերնար, եթէ բացայայտեալը ըլլար նաեւ նախադասութեան ենթական. օրինակ՝ «Արան՝ իբրեւ ուսուցիչ, շատ սիրուած է իր աշակերտներէն»,– ուր ոչ մէկ շփոթ մնաց: Շփոթէ գերծ է նաեւ արեւելահայերէնը, քանի որ ենթական եւ ուղիղ խնդիրը ունին իրենց ուրոյն հոլովները եւ շփոթելի չեն. այսպէս՝ «Արային՝ իբրեւ ուսուցչի, շատ կը հաւնիմ»:

3. Մասնաւորող բացայայտիչ

§312ա. Երբեմն բացայայտիչը կը ծառայէ միայն ճշգրտելու, աւելի յստակացնելու, մասնաւորելու բացայայտելի ընդհանուր առարկան. օրինակ՝

«Սայլ մը կեցաւ դռան առջեւ, **հորին քով**» (ԴՎ):

Ենթադրելի է, որ դռան յառաջամասը յարաբերաբար տարածուն միջոց մըն է, եւ «հորին քով» բառակապակցութիւնը կը ճշգրտէ սայլին կանգ առած ճիշտ տեղը:

«Ան մեկնեցաւ Փարիզ, **եղբօրը քով**»:

Ուրեմն **հորին քով, եղբօրը քով** մասնաւորող բացայայտիչներ են:

Մասնական բացայայտիչ կրնան ունենալ նաեւ ժամանակի անունները. օրինակ՝

«Երեկոյթը տեղի պիտի ունենայ երեքշաբթի, **ժամը ութին**»:

«Նոյն օրը դա՛րձեալ հանդիպեցան, **երեկոյեան հինգին**»:

ժամը ութին եւ **երեկոյեան հինգին** մասնաւորող բացայայտիչներն են **երեքշաբթի** եւ **նոյն օրը** գոյականներուն, որոնք աւելի ընդհանուր անուններ են:

Մասնաւորումը, ճշգրտումը շեշտելու համար յաճախ կը կիրարկենք **ճիշտ, մասնաւորաբար, գոնէ, առնուազն, ընդհանրապէս** եւ նման բառեր. օրինակ՝

- Ան վիրաւորուեցաւ գլուխէն, **ճիշտ** քունքէն:
- Գնդակը գլորելով հասաւ ինծի, **ճիշտ** ոտքերուս քով:
- Ան շատ կը սիրէ աղցանը, **մասնաւորաբար** հազարի:
- Բաւական կորսնցուց, **գոնէ** տասը ոսկիի չափ:
- Գոնէ բան մըն ալ իրեն թող մնայ, **առնուազն** ճամբու ծախսը:
- Տարին քանի մը անգամ կ'այցելէր, **ընդհանրապէս** գարնան:

Ուրեմն մասնաւորող բացայայտիչը իր կարգին յետադաս լրացում է, բուն բացայայտիչին պէս: Մինչ մասնաւորող բացայայտիչին շարադասութիւնը, ինչպէս տեսանք, ազատ է՝ նախադաս, միջադաս կամ վերջադաս:

§313. Բացայայտիչ-բացայայտեալ յարաբերութեան առթիւ պէտք է գիտնալ նաեւ հետեւեալը, որուն ոճական կարեւորութիւնը շատ մեծ է: Ուրեմն՝ բացայայտիչ-բացայայտեալ յարաբերութիւնը կարելի է ընդհանրապէս արտայայտել որոշիչ-որոշեալ բառակապակցութեամբ եւս. օրինակ՝

- Երեւանը՝ Զայաստանի մայրաքաղաքը, շատ ընդարձակեցաւ:

Զայաստանի **Երեւան մայրաքաղաքը** շատ ընդարձակեցաւ:

Զայաստանի **մայրաքաղաք Երեւանը** շատ ընդարձակեցաւ:

- Եղբայրս՝ Գրիգորը, պիտի ընկերակցի ձեզի:

Կամ Գրիգորը՝ եղբայրս, պիտի ընկերակցի ձեզի:

Գրիգոր եղբայրս պիտի ընկերակցի ձեզի:

-Այդ պահուն երեւցաւ հայ իշխան մը՝ Դրաստամատը:

Այդ պահուն երեւցաւ **Դրաստամատ հայ իշխանը**:

Այդ պահուն երեւցաւ **հայ իշխան Դրաստամատը**:

- Բակուր՝ Սիւնեաց նահապետ, շքեղ հանդէս մը կու տար:

Սիւնեաց Բակուր նահապետը շքեղ հանդէս մը կու տար:

Սիւնեաց նահապետ Բակուրը շքեղ հանդէս մը կուտար:

Պէտք է լաւ ի մտի ունենալ, թէ այս պարագային բուժը, որ կը դրուէր բացայայտիչէն առաջ, եւ ստորակէտը, որ կը դրուէր անկէ ետք, իսպառ ջնջուած են: Անշուշտ ինքնաբերաբար կը փոխուի նախադասութեան ընդհանուր հնչերանգն ալ. կը վերնայ մասնաւորաբար բացայայտիչի մակարդակին յառաջացող ձայնային դադարն ու անկումը:

Ծանօթ.– Թեւ բերուած գոյգերը համարժէք կը նկատուին մեր քերականագիտութեան մէջ, այսուհանդերձ երբեմն կը յառաջանան շատ նուրբ տարբերութիւններ. օրինակ՝

- **Եղբայրս՝ Յակոբը, պիտի ընկերանայ ինձի:**

- **Յակոբ եղբայրս պիտի ընկերանայ ինձի:**

Առաջին օրինակին մէջ ոչինչ կը յուշէ մեզի, թէ խօսողը Յակոբէն զատ ուրիշ եղբայր ալ ունի, մինչ երկրորդը կը թելադրէ, թէ խօսողը ունի մէկէ աւելի եղբայրներ, որոնցմէ՝ **Յակոբ** կոչուողը պիտի ընկերանայ իրեն:

§313ա. Բացայայտիչը ընդհանրապէս բառ մըն է,– ինչպէս վերի օրինակները,– սակայն ան կրնայ ըլլալ բառակապակցութիւն մը՝ անսահմանափակ ծաւալով:

- Բակուր՝ **Սիւնեաց նահապետ**, շքեղ հանդէս մը կու տար (ԴՎ):

- Կը խօսէին չէզոք նիւթի մը՝ **Պոլսոյ տեղատարափներուն եւ կարկուտներուն մասին** (ՇՇ):

- Այս փաստերը անգամ մը եւս կը հաստատեն ճշմարտութիւն մը՝ **կէտադրական կանոններու հիմնաւոր իմացութեան եւ ճիշտ կիրարկութեան անհրաժեշտութիւնը գրաւոր խօսքի ճիշտ ու նպատակային կառուցման մէջ** (Դասագիրք):

ԿԱՊ ԵՒ ԿԱՊԱԿԱՆ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

§314. Աշխարհաբարի մէջ շարադասական շատ կայուն յաջորդականութիւն մը կը պարզեն նաեւ նախադրութիւններն ու յետադրութիւնները, որոնք միասնաբար կը կոչուին **կապ**: Կապը, դրուելով հոլովուած գոյականի մը կամ որեւէ հոլովառու բառի վրայ, կը կազմէ **կապական լրացում** մը. օրինակ՝ «Փոքրիկները կը խաղան **պարտեզին**»

մեջ». **մեջ**-ը կապ մըն է (այս պարագային՝ յետադրութիւն), որ դրուած է **պարտեզին** գոյականին վրայ, որ հոլովուած է (սեռական հոլով), եւ այս վերջինին հետ միասնաբար կը կազմէ բայական մէկ ձոյլ լրացում (տեղի պարագայ. ո՞ր կը խաղան...,- **պարտեզին մեջ**):

Յոլովուած գոյականը՝ **պարտեզին**, կը կոչուի **կապի խնդիր**: Կապը եւ իր խնդիրը նախադասութեան մեջ կրնան դիրք փոխել՝ առանց սակայն խախտելու իրենց միասնութիւնն ու յաջորդականութիւնը, շարադասական կարգը. օրինակ՝

- Աշակերտները մեկնեցան իրենց **ուսուցիչին հետ**:
- Իրենց **ուսուցիչին հետ** մեկնեցան աշակերտները:
- Աշակերտները իրենց **ուսուցիչին հետ** մեկնեցան:

Յակառակ դիրքային փոփոխութեան **խնդիր-կապ** շարադասութիւնը մնաց անխախտ:

Շատ հազուադէպ կը պատահի, որ խնդիր-կապ կարգը խախտենք բարդ նախադասութեան գերադաս բաղադրիչին մեջ՝ ստորադաս բաղադրիչին յարաբերական դերանունն ու յետադրութեան խնդիրը իրարու կից դասելու համար. այս մասին տեսնել նաեւ **§173**:

§315. Արդի հայերէնը ունի մօտաւորապէս 150 կապ, որոնց՝

ա. մէկ փոքր մասը նախադրութիւններ են, այսինքն կը դրուին իրենց խնդիրէն առաջ, օրինակ՝ **ի, ըստ, առ, առանց, դէպի, ի դէմս, իբրեւ, որպէս, ի հաշիւ, ի հեճուկս, մինչեւ, յանձին(ս), յանուն, նախքան, վասն, ի փառս, փոխանակ.** ասոնք իրենց խնդիրին հետ կը ներկայանան կապ-խնդիր յաջորդականութեամբ. օրինակ՝ **ի գիտութիւն կամ ի սփոփանք, ըստ ըսի-ըսաներու, յանուն խաղաղութեան, առանց զենքի, ի հեճուկս արգելքներու** եւ այլն:

Ուշադրութի՛ւն. նախադրութեան խնդիրի մը նախադաս լրացումները անփոփոխ կը պահեն իրենց դիրքը. օրինակ՝

- **Այս** աթոռը...:

Առանց **այս** աթոռին...:

- **Այս երկու** աթոռները...:

Առանց **այս երկու** աթոռներուն...:

- **Այս երկու ներկուած** աթոռները...:

Առանց **այս երկու ներկուած** աթոռներուն...:

Այնպէս ալ՝

- Բացի **ծեր անցքը խանգարող** արգելքներէն:

- Ի հեճուկս **ձեր առջեւ ցցուելիք հաւանական** արգելքներուն:
- Մինչեւ **այդ անտեսանելի հորիզոնի** երեւումը:
- Նախքան **մօրդ այս գիւղը հարս** գալը:
- Շնորհիւ **ձեր արտասանած երկու քաղցր** խօսքին:
- Փոխանակ **աւելի ուշ տեղի ունենալիք անխուսափելի** զղջումներուն:

բ. մեծամասնութիւնը յետադրութիւններ են, այսինքն՝ կը դրուին իրենց խնդիրէն ետք, ինչպէս՝ **անունով, անց, առաջ, առընթեր, առթիւ, բերումով, դէմ, դիմաց, գատ, ի վար, ի վեր, կողմէ, կից, համար, հանդէպ, հետեւանքով, ձեռքով, մասին, միջոցին, միջոցով, մօտ, նման, նպատակաւ, նպատակով, ներքեւ, շուրջ, չափ, պատճառով, վար, վեր, վերեւ, վրայ, փոխարէն, քով** եւ այլն, որոնք կը ներկայանան խնդիր-կապ յաջորդականութեամբ. օրինակ՝ **տիրոջ անունով** հրամայել, **տարիներ անց, ճամբուն առընթեր, դէպքերու բերումով, Յերովդէսի ձեռքով** գլխատուեցաւ եւ այլն:

գ. իսկ մէկ քանին նախադրութիւն ու յետադրութիւն են հաւասարապէս. օրինակ՝ **բացի, ի տրիտուր, ընդդէմ, հանդերձ, համաձայն, հակառակ, շնորհիւ, փոխան...**: Ուրեմն ասոնք կը ներկայանան կապ-խնդիր եւ խնդիր-կապ յաջորդականութեամբ. օրինակ՝ **բացի մեզմէ եւ մեզմէ բացի, հանդերձ ընկերներով եւ ընկերներով հանդերձ, շնորհիւ ուշիմութեան եւ ուշիմութեան շնորհիւ, ընդդէմ ոսոխներուն եւ ոսոխներուն ընդդէմ** եւ այլն:

§316. Երբ նախադրութեան խնդիրը կ'օժտուի նախադաս լրացում(ներ) ով, նախադաս կապը իր տեղը կը զիջի այդ լրացում(ներ)ին, որ, ուրեմն, կը մտնէ նախադրութեան եւ խնդիրին միջեւ. օրինակ՝

ի սփոփանս - ի մեծ սփոփանս

հանդերձ ընկերներով - հանդերձ բոլոր ընկերներով

դէպի ապագան - դէպի մեր պայծառ ապագան

յանուն ազատութեան - յանուն տանջուած հայրենիքի ազատութեան

ԵՆԹԱԿԱՅ-ՍՏՈՐՈԳԻՉ

§317. Շատ կ'ակնարկուի ենթակայ-ստորոգիչ (այսինքն՝ դիմաւոր բայ) շարադասութեան մը եւս, ինչ որ եթէ ընդհանուր առմամբ արդար է, ապա պէտք է ըսել, որ չափազանց փխրուն ու խախուտ է ան նոյնիսկ արծակի մէջ:

«Սուր **անձրեւ մը կու գար...** Երկու **կառապան** իրենց **կառքին մէջ կը մրափէին...** Մարդ **չկար...** Զբօսավայրերը **շատոնց գոց էին...** Խանութ **մը իր դուռը կը բանար...** Աշկերտները **կը սկսէին** իրենց **աշխատութիւնը...**

Ձայն-ձուն չկար... Գիշերապահը տասներկու կը զարներ... Պատի մը տակ **մարդ մը կծկտած էր...** Քուրջ հաւաքող **մարդիկ** իրենց կողովը **կը լեցնէին...**» (Գ. Չոհրապ, «Այրիս», առաջին երեք պարբերութիւնները): Գրեթէ ոչինչ պիտի արգիլէր գրագետին, որ այս օրինակները առանց բացառութեան գրէր ստորագիշ-ենթակայ շարադասութեամբ. օրինակ՝ **Կու գար սուր անձրեւ մը...** եւ այլն:

§318. Եթէ մեզ շրջապատող կարգ մը եւրոպական լեզուներու մէջ կայ նման ենթակայ-ստորագիշ շարադասական կաշկանդում մը, ապա ան չի վերաբերիր հայերէնին. առնուազն անոր տարողութիւնը շատ թոյլ է հայերէնի մէջ: Ենթակայ-ստորագիշ շարադասութեան կողքին շատ մեծ յաճախականութեամբ գործած է հակառակը՝ ստորագիշ-ենթակայ շարադասութիւնը եւս, եւ այս՝ ի վաղուց անտի:

Հայերէն գրուած առաջին ամբողջական նախադասութիւնը ունի ստորագիշ-ենթակայ շարադասութիւնը՝ «Ի սկզբանէ **արար Աստուած** զերկին եւ զերկիր» («Ծնունդք»): «Եւ **ասէ Աստուած... Եղիցի լոյս, եւ եղեւ լոյս, եւ ետես Աստուած...**» (անդ), Նաեւ՝ «**Թողէ այր** զհայր եւ զմայր իւր...» (անդ): Նոյնը կը գտնենք ակելի վաղ՝ «Գողթան երգեր»-ու մէջ եւս.

- **Երկներ երկին, երկներ երկիր, երկներ եւ ծովն** ծիրանի...
- Ի բոցոյն **վազէր** խարտեաշ **պատանեկիկ**...:
- **Յեծաւ** արի **արքայն** Արտաշէս ի սեան գեղեցիկ...:

Բերուած բոլոր օրինակներուն մէջ ենթակայ-ստորագիշ կարգը շրջուած է: Աշխարհաբարը զրկուած չէ նման օրինակներէ: Մասնաւորաբար ոտանաւորի մէջ. օրինակ՝

- Կարմրաշառայլ լոյսերու մէջ **կը վառի կապելադ**...:
- Կը գրէ մայրս.** «Ո՛վ իմ որդեակս պանդուխտ...»:
- Ձեռքս **բռնեց վիուկը** եւ իր քարայրին քով ինծի ըսաւ Ափիդ մէջ **կայ** երեք **կնճիռ**... (ԴԿ):

- Եւ մերթ **լացաւ** ու մերթ **խնդաց** իմ **հոգիս**...
- Բայց Յարութեան շունչն է այս, ու զայն **զգաս պիտի դուն**... Լեզուն անուշ, զոր **խօսեր էին** անուշ **տղաքներ**... (ՎԹ):

- Կ'ուզեմ, որ **դադրին ձայներն** այս պատիր, Ու նեկտարիդ դողն **ըմպեմ ես** անյագ... Ծաղիկներէն յուշիկ թերթեր **կը թափէ** Բուրումներով օծուն **հովիկն** իրիկուան, Հոգիներուն **կ'իջնէ երագ** մը բուրեան, Ի՛նչ **հեշտին է մթնշաղն** այս սատափէ (ՄՄ):

§319. Անշուշտ նկատելի է, թէ ինչպիսի հզօր զէնք մըն է ստորագիշ-ենթակայ, ըսենք՝ շրջուն շարադասութիւնը բանաստեղծներուն համար,

որոնք անյագուրդ կը դիմեն անոր՝ ավելի կշռոյթ, յուզականութիւն ու երաժշտականութիւն դնելու համար իրենց տողերուն մէջ: Եւ ոչ միայն ստորոգիչ-ենթակայ շրջումը, այլեւ միւսները՝ որոշիչ-որոշեալ, յատկացուցիչ-յատկացեալ... ասոնց մասին պիտի խօսուի ավելի անդին եւս:

§320. Արծակը զուրկ չէ ստորոգիչ-ենթակայ շարադասութենէն: Օրինակները կը քաղենք Շաւարշ Նարդունիի «Գրական ցոլքեր»-ու առաջին միայն վեց էջերէն.

«Երկինքին վրայ կարծես **նետուած ըլլայ** խաղողի ոսկեհատիկ **ողկոյզ մը: Սկսած է** սոխակի **մեղեդին... Խաղա՛ղ է քունդ,** ու **երջանիկ՝** իմ **երագս... Օրինեալ ըլլայ** այս **պահը... Ահա մերկ է կուրծքս... Քու մէջդ բռնել կ'ուզեմ ես... Որքա՛ն աղէկ էր մնալ** արտոնին մէջ... Այժմ չափազանց արագ **կը սահի համայնապատկերը... Կ'անցնին կենդանիները... Կը լսուի մեղեդին** ջուրին... Ծառերուն խորքէն **կ'երեւի** մարդկային **արծան մը...»:**

§321. Երբ նախադասութիւնը օժտուած է բայական լրացումով մը, եւ այս լրացումը տրամաբանական շեշտի բերումով կ'իյնայ ստորոգիչէն առաջ, ապա ենթական ինքնաբերաբար կը յետադասուի ստորոգիչին. օրինակ՝

- Ան **խնձոր** քաղեց:

Խնձո՛ր **քաղեց** ան:

- Անառակ որդին հեռացաւ **հօրենական տունէն:**

Հօրենական տունէ՛ն **հեռացաւ** անառակ որդին:

- Արագիւնները հասան **գարնան:**

Գարնա՛ն **հասան** արագիւնները:

- Հալածական եղնիկը սուրաց **դէպի խիտ անտառը:**

Դէպի խիտ անտա՛ռը **սուրաց** հալածական **եղնիկը:**

Ստորոգիչը կը նախադասուի նաեւ այն պարագային, երբ արտայայտուած է ըղծական եղանակով, քանի խօսողը իր ամբողջ ուշադրութիւնը կեդրոնացուցած կ'ըլլայ այդ իղձը արտայայտող բառին վրայ. օրինակ՝

- Երբ որ **բացուին** դռներն յուսոյ...:

- **Սիրեմ** քեզի պէս ես ալ...:

- Ա՛խ, **ըլլայի, ըլլայի,** դաշտի ճամբու մը վրան...:

- **Թռչէի** մտքով տուն, ուր իմ մայրն է արթուն...:

- **Լինէի** չորան սարերում հեռու,

Գայիր-անցնէիր վրանիս մօտով...:

ՅԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԽՕՍՔ

§322. ՄԵՋԲԵՐՈՒՆՂ ԽՕՍՔԻ ԱՊԱՐԱԳԱՅԻՆ՝

Ենթական սովորաբար նախադաս կը դրուի նախադաս հեղինակային խօսքի մէջ եւ յետադաս կը դրուի յետադաս հեղինակային խօսքի մէջ:

Օրինակ՝

ա. Յոգնած ծերունին **հարցուց**. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»:

բ. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»,– **հարցուց** յոգնած ծերունին:

Յեղինակային խօսքն է՝ **Յոգնած ծերունին հարցուց**:

Ուրիշի մէջբերուած խօսքն է՝ **Ո՞ր կը տանի այս ճամբան**:

Ուրեմն, երբ հեղինակային խօսքը նախադաս է (ա. տարբերակ), ապա ասացական բայը կը դրուի ենթակայէն ետք, նախադասութեան վերջը, ճիշդ ուրիշի խօսքին կից՝ անոր **սկիզբը**, իսկ երբ հեղինակային խօսքը վերջադաս է (բ. օրինակ), բայը պարտադրաբար կը դրուի ենթակայէն առաջ, դա՛րձեալ ուրիշի խօսքին կից, այս անգամ՝ անոր **վերջը**: Յեղինակային խօսքի ենթակային ու ստորոգիչին այս երկու հակադիր շարահասութիւնները անփոփոխելի են:

Ծանօթ.– 1. Երբ նախադաս հեղինակային խօսքը համադասուած է զինք կանխող նախադասութեան մը, ապա ասացական բայը կը դրուի ենթակայէն առաջ. օրինակ՝ «Գլուխը տարակոյսով օրօրեց եւ շուրջիններուն **հարցուց յոգնած ծերունին**. “Ո՞ր կը տանի այս ճամբան”»:

2. Պէտք է ուշադիր ըլլալ նաեւ կետադրութեան. նախադաս հեղինակային խօսքին վերջը կը դրուի միայն միջակետ եւ ոչ թէ միջակետ-գծիկ, իսկ յետադաս հեղինակային խօսքէն առաջ կը դրուի ստորակետ-խօսակցական գիծ: Երկու պարագաներուն ալ ուրիշի մէջբերուած խօսքը կ’առնուի չակերտներու մէջ:

Յեղինակային խօսքի բայը՝ **հարցուց**, ինչպէս ըսինք, կը կոչուի **ասացական**: Ասացական են նաեւ՝ **արձանագրել, առարկել, արտասանել, աւելցնել, բացագանչել, գոռալ, գեկուցել, ընդհատել, ըսել, թախանձել, խնդրել, կանչել, կարգադրել, կմկմալ, հակաճառել, հաղորդել, հրամայել, ճչալ, շարունակել, շշնջել, ճառել, մոթմոթալ, մոմռալ, յայտարարել, յայտնել, շեշտել, շշնջել, պատասխանել, պատմել, պնդել, տեղեկացնել, տոռոռալ, փսփսալ** եւ այլն, որոնք բոլորն ալ բան մը ըսելու եւ առ այս՝ խօսք մը մէջբերելու կը ծառայեն:

Յեղինակային նախադաս խօսքի պարագային՝ ենթակայ-բայ շարահասութիւնը ընդհանրապէս կը յարգուի մեր մէջ, եւ շեղումներու չենք հանդիպիր, որովհետեւ ան ինքզինքն հեզասահօրէն ու առանց ճիգի կը պարտադրէ խօսողին կամ գրողին. կը հանդիպին պատահական շեղումներ, որոնք ընդմիշտ մերժելի չեն, յատկապէս երբ խօսքը

կ'արտասանուի որոշ լարումով եւ հանդիսաւորութեամբ: Մինչ շեղումները շատ սովորական են հեղինակային յետադաս խօսքի պարագային, ուր բայ-ենթակայ պարտադիր շարադասութիւնը միշտ չէ, որ կը յարգուի դժբախտաբար: Բաւական ընդհանրացած է մերժելի, այլեւ տաղտկալի հետեւեալ շարադասութիւնը. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան», – յոգնած ծերունին **հարցուց**»: Նման շարադասութիւնը անընդունելի է:

§323. Բայական այլ լրացումներու յաւելումը հեղինակային խօսքին վրայ՝ ունի իր ազատութիւններն ու կաշկանդումները հաւասարապէս: Տեսնենք քանի մը օրինակներ:

1. Հեղինակային նախադաս խօսք

1. Ծերունին **հարցուց ընկերոջը**. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»:
2. Ծերունին **ընկերոջը հարցուց**. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»:
3. Ծերունին **հարցուց դողդազին**. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»:
4. Ծերունին **դողդազին հարցուց**. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»:
5. Ծերունին **դողդազին հարցուց ընկերոջը**. «Ո՞ր կը տանի...»:
6. Ծերունին **ընկերոջը դողդազին հարցուց**. «Ո՞ր կը տանի...»:
7. Ծերունին **հարցուց ընկերոջը դողդազին**. «Ո՞ր կը տանի...»:

Ուրեմն բայական անհամար լրացումներէն ընտրեցինք միայն երկուքը՝ անուղղակի խնդիր մը՝ **ընկերոջը**, եւ ձեւի պարագայ մը՝ **դողդազին** մակբայը՝ ասոնց միակի թէ երկակի կիրարկութիւններով:

Վռաջին նուագ մեր տպաւորութիւնը ա՛յն է, որ նախադաս հեղինակային խօսքի պարագային բայը անտարբեր է միակի լրացումի շարադասութեան հանդէպ. ան կրնայ ըլլալ նախադաս կամ յետադաս (1., 2., 3., 4.): Այսուհանդերձ, երբ աւելի կը յամենանք տարբերակներուն վրայ, մեզի կը թուի, – եւ ճիշտ այստեղ է անձնական ճաշակի թելադրանքը, – թէ **ընկերոջը** անուղղակի խնդիրին յետադաս շարադասութիւնը (1.) եւ **դողդազին** ձեւի պարագայի նախադաս շարադասութիւնը (4.) թէթեւօրէն աւելի հանգչուկ, բարեհունչ ու ճաշակաւոր են, հաւանաբար ոչ այնքան մը, որ իրենք-զիրենք կարենան հանրօրէն ու աներկբայօրէն պարտադրել:

Իսկ երկակի լրացումի պարագային անվիճելի է 5-րդ տարբերակի գերակայութիւնը մնացեալ երկուքին վրայ. այս տարբերակը կը յատկանշուի ձեւի պարագայի նախադաս կիրարկութեամբ, որ ամեն բայի նախասիրածն է, միւս կողմէ՝ լրացումներու բայով ընդմիջումով, մինչ միւս երկու տարբերակներուն մէջ լրացումները յարադրուած են՝ յառաջացնելով անհաճոյ կուտակում մը, որուն պիտի մանրամասն ակնարկուի ստորեւ:

2. Հեղինակային յետադաս խօսք

1. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»,– **հարցուց** ծերունին **ընկերոջը**:
2. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»,– **հարցուց** **ընկերոջը** ծերունին:
3. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»,– **հարցուց** ծերունին դողդղագին:
4. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»,– **հարցուց** դողդղագին ծերունին:
5. «Ո՞ր կը տանի այս ճամբան»,– **դողդղագին** հարցուց ծերունին:
6. «Ո՞ր կը տանի...»,– **դողդղագին հարցուց** ծերունին **ընկերոջը**:
7. «Ո՞ր կը տանի...»,– **դողդղագին հարցուց** **ընկերոջը** ծերունին:
8. «Ո՞ր կը տանի...»,– **դողդղագին** **ընկերոջը հարցուց** ծերունին:

Նկատելի է, որ բացառած ենք ենթակայի նախադաս կիրարկութեան ամեն պարագայ՝ իբրև ընդմիջտ մերժելի շարադասութիւն եւ պահած ենք միայն ստորոգիչ-ենթակայ շարադասութիւնը բոլոր տարբերակներուն մէջ:

Այս ութին մէջ ակնյայտ գերակայութիւն ունին 1-ը, որ կը յատկանշուի անուղղակի խնդիրի՝ **ընկերոջը**, վերջադաս դիրքով, ապա 5-րդը, որ կը յատկանշուի ձեւի պարագայի՝ **դողդղագին**, նախադաս կիրարկութեամբ, բաւական շնորհալի է 3-րդը եւս, իսկ երկակի լրացումի պարագային մնացեալներուն մէջ ամենաբարեհունչը 6-րդն է, որ իր մէջ կը համախմբէ մէկ կողմէ նախադաս ձեւի պարագան՝ **դողդղագին**, միւս կողմէ՝ վերջադաս անուղղակի խնդիրը՝ **ընկերոջը**:

Ինչպէս կը նկատենք, բայական երկու լրացումները բաւական կնճռոտ կացութիւններ ստեղծեցին. հապա որքա՞ն պիտի բարդանայ հարցը, եթէ լրացումներուն թիւը աւելնայ ու հասնի երեքի, չորսի, հինգի եւ այլն: Այս բոլորը ցոյց կու տան մէկ բան. թէ որքա՞ն դժուար ու պատասխանատու գործ է հայերէն գրել, բայց նաեւ ստեղծագործական որքա՞ն մեծ իրագործումներու խոստում ու մարտահրաւեր է հայերէն գրել:

3. Հեղինակային միջադաս խօսք

Շատ կը պատահի, որ հեղինակային խօսքը կիսէ մեջբերուող կամ ուրիշի խօսքը. օրինակ՝ «Վաղուան ճակատամարտը,– **ըսաւ հրամանատարը յուզուած**,– ենթադրաբար պիտի ըլլայ վերջինը»,– ուր թաւազրուած է հեղինակային միջանկեալ խօսքը: Այս պարագային ստորոգիչը կ'ըլլայ այդ խօսքին առաջին բառը, եթէ անշուշտ բայական նախապատիւ լրացում մը չգայ կանխելու գինք: Թէկուզ մեր օրինակին մէջ կարելի է նախադասել բայական «յուզուած» լրացումը. այսպէս՝ «Վաղուան ճակատամարտը,– **յուզուած ըսաւ հրամանատարը**,– ենթադրաբար պիտի ըլլայ վերջինը»:

***Այս մռայլ աւերակները,– **սկսաւ խօսիլ հնաբանը**,– անխօս վկաներն են այդ լուսաւոր անցեալին:

***ճարտարապետութիւնը,– **ըսած է Կեօթէ**,– քարէ երաժշտութիւն է:

***Այս ոճիրներուն համար,– **հազիւ թոթովեց ճարահատ քահանան**,– օր մը անպայման հաշիւ պիտի տաս:

Ստորեւ աւելի մանրամասն տեսնել բայական լրացումներու շարադասութիւնը՝ **§327**:

§324. Կրնայ պատահիլ, որ ասացական բայը զեղչուի եւ փոխարէնը՝ հեղինակային խօսքին մէջ կիրարկուի այլ բայ մը, որ ցոյց կու տայ ասացական բային ուղեկցող գործողութիւն մը. օրինակ՝ «Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, կուրնային աչքերս»,– կուրծքը **ծեծեց** պառաւ: Այս նախադասութիւնը, որ շատ սովորական է, նախապէս եղած է.

Պառաւը կուրծքը **ծեծելով ըսաւ**. «Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, կուրնային աչքերս»:

«Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, կուրնային աչքերս»,– **ըսաւ** պառաւը՝ **ծեծելով** կուրծքը:

Ասացական բային ուղեկցող գործողութիւնն է **ծեծելով**:

Ասացական բայի զեղչումով ստացուած են հետեւեալները.

- Այս աղետը ո՞ւր պիտի յանգի,–**անհանգստացաւ** տնօրէնը:

- Նայինք քանի՞ դափնի պիտի շահիս,– **հեզնեց** մրցակիցիս մարզիչը:

- Այս լիկած պտուղները կրնար իրեն պահել,– **դժգոհեցաւ** աղախինը:

- Այս ալ՝ բացականերուն կենացը,– ցմրուր **խմեց** թամադան:

Ասոնց բոլորին մէջ զեղչուած է ենթադրեալ ասացական բայ մը, եւ հեղինակային խօսքը ստացած է այլ պատկեր. այսպէս՝ ասոնցմէ առաջինը կրնար եղած ըլլալ սապիսի բան մը. «Այս աղետը ո՞ւր պիտի յանգի»,– **հարց տուաւ** տնօրէնը **անհանգստանալով**: Բայց նաեւ՝ «Այս աղետը ո՞ւր պիտի յանգի,– **անհանգիստ հարց տուաւ** տնօրէնը»: Ուրեմն ասացական բային ընկերացողը մերթ անորոշ դերբայ մըն է՝ **անհանգստանալով**, մերթ բայական անուանական լրացում մը՝ **անհանգիստ**, որ պարզապէս ածական մըն է, որ պարագայական լրացումի պաշտօն կը կատարէ:

Ինչպէս կը նկատենք, այս պարագային անորոշ դերբայը կամ ածականը, որոնք ասացական բային լրացում են, կը վերածուին դիմաւոր բայի՝ **կուրծքը ծեծելով** դարձաւ **կուրծքը ծեծեց**, **անհանգիստ** ածականը դարձած է **անհանգստացաւ**: Այսպէս յառաջացող դիմաւոր բայը կը հետեւի շարադասական այն նոյն կանոններուն, որոնց ակնարկուեցաւ վերը ասացական բայի առթիւ:

§325. Ենթական հակամետ է նախադասութեան սկիզբը իյնալու նաեւ՝ ա) եթէ հարցական-բացազանչական բառով մը արտայայտուած է ան. օրինակ՝

- Ո՛ր տայր ինձ զծուխն ծխանի:
- **Դու** զո՞վ խնդրես, մա՛յր իմ անուշ:
- Ո՞վ պիտի կոտրե այսքան փայտը:
- **Ի՞նչ** մնաց մեր այդ ամբողջ աշխատանքն:
- **Ի՞նչ** ըսես չեկաւ խեղճին գլխուն:

բ) եթե բայը ունի բազմակի լրացումներ. օրինակ՝

- Փափագեան իր մէջ խտացուցած էր **գրողը, հոգեբանը, պատմաբանն ու փիլիսոփան**:
- Ան ուշադիր քննեց **յատակը, առաստաղը, պատերն ու անկիւնները**:
- Անոնք զինուած էին **նիզակով, թուրով, կացինով ու հրացանով**:
- Սովը չխնայեց **ո՛չ ծերին ու ո՛չ երիտասարդին, ո՛չ հիւանդին ու ո՛չ առողջին, ո՛չ աղքատին ու ո՛չ հարուստին**:
- Անոր քունը խանգարուած էր **յուզումներով, կարօտով ու ցաւով**:
- Վանեցին ամբողջ ամիս մը դիմացաւ ոչ միայն կանոնաւոր **բանակի**, այլև թուրք **ամբոխի** յարձակումներուն:

Աւելցնենք, որ հոն, ուր ոճական դիտում չկայ, չկայ խօսքը աւելի ազդու, յուզական ու տպաւորիչ դարձնելու մտահոգութիւնը կամ գեղարուեստական շունչը, ապա ենթակայ-ստորոգիչ շարադասութիւնը գրեթէ օրինաչափութիւն է. օրինակ՝ ի տարբերութիւն գեղարուեստական գրականութեան եւ առօրեայ բանաւոր, թէկուզ գրաւոր կենդանի խօսքին՝ բնագիտութեան, ուսողութեան կամ նոյնիսկ աշխարհագրութեան դասագիրքերու մէջ շատ հազուադէպօրէն տեղ կը գտնէ, – եւ կամ բնաւ չի գտներ, – ստորոգիչ-ենթակայ շրջուն շարադասութիւնը:

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

§326. Շարադասական կայունութիւն ունի նաեւ հարցական նախադասութիւնը, ուր խօսողը հակամետ է խօսքի սկիզբը զետեղել նախադասութեան՝ հարցումի բուն առարկան հանդիսացող կամ շեշտուող անդամը: Օրինակ՝

- Ինչո՞ւ **այսօ՛ր** յիշեցիր այդ միջադէպը (եւ ոչ ուրիշ օր մը):
- Ինչո՞ւ **ա՛յդ** միջադէպը յիշեցիր այսօր (եւ ոչ ուրիշ մը):
- Ինչո՞ւ այդ **միջադէ՛պը** յիշեցիր այսօր (եւ ոչ ուրիշ բան):
- Ինչո՞ւ **յիշեցի՛ր** այդ միջադէպը այսօր (յիշելուն դրդապատճառը):

Առաջին օրինակին համար բացառուած է սապիսի շարադասութիւն մը. «Ինչո՞ւ յիշեցիր այդ միջադէպը **այսօ՛ր**». այսպէս է, քանի որ յիշեցումի

օրուան իրազեկումին կառչած ըլլալով՝ խօսողը նախադասութեան սկիզբը՝ **ինչո՞ւ** հարցական դերանունէն անմիջապէս ետք զետեղած է **այսօր** բառը:

Ուրեմն խօսողը, որ կրնար տեղւոյն վրայ, առանց տեղաշարժի ալ շեշտել իր մտքի առարկան, ինքնաբերաբար, լեզուազգացողական բոլորովին բնական հակումով մը նախադասութեան սկիզբը կը տեղափոխէ զայն ու կը շարադասէ ճի՛շդ հարցական բառին կից՝ շեշտով հանդերձ, որպէսզի գրաւէ խօսակիցին ուշադրութիւնը ու զա՛յն եւս կեդրոնացնէ այդ նոյն առարկային վրայ՝ անկէ ստանալու համար զինք հետաքրքրող հարցումին պատասխանը: Թէեւ բերուած հարցական նախադասութիւնները կազմուած են նո՛յն բառերով եւ իւրաքանչիւրը օժտուած է նո՛յն նախադաս հարցականով, այսուհանդերձ այս տարբերակներէն իւրաքանչիւրը կը բովանդակէ միւսներէն տարբեր թելադրանք մը, ըստ այնմ ալ ունի միւսներէն տարբեր պատասխան մը: Ուրեմն խօսողը իր ամբողջ կարելին պիտի ընէ իր հարցական նախադասութիւնը շարադասելու այնպէս մը, որ ստանայ ճի՛շդ այդ՝ միւսներէն տարբերող եւ զինք գոհացնող պատասխանը:

Ահա այսպէս կը փակուի շարքը շարադասական կայունութեան, սեղմումներու ու պարտաւորութեանց, որոնց իմացումն ու յարգումը լայնօրէն կը նպաստեն մեր խօսքի որակին, իսկ անտեսումը կրնայ շատ խոցելի, ընդհուպ միւսնայնապէս տաղտկալի դարձնել մեր լեզուն եւ աղաւաղել զայն:

ԲԱՅԱԿԱՆ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

§327. Անդին կը մնայ բայը իր քանի մը տասնեակ այլազան լրացումներով՝ խնդրային եւ պարագայական: Մեր լեզուի տեսաբանները միահամուռ կը հաստատեն, որ ասոնց շարադասութիւնը ազատ է, որովհետեւ շարադասելի բառերու տեսակները խայտաբղետ են, որ կարծես լեզուն ու սովորութիւնը չեն յաջողած զգալի միօրինակութիւն մը կամ կայունութիւն մը յառաջացնել իւրաքանչիւրին համար եւ կանոնակարգել զանոնք, գէթ անոնց բոլորը. ըստ այնմ ալ՝ կարելի է զանոնք դասաւորել նայած խօսքի բնոյթին, նախադասութեան իմաստային ու տրամաբանական շեշտին, «այն կարգով, որով գաղափարները ծնուում են խօսողի մտքին մէջ» (Մ. Աբեղեան, «Հայոց լեզուի տեսութիւն»): Եւ իրապէս ալ՝ **գիրքը կարդացի-կարդացի գիրքը, ծառին մօտեցայ-մօտեցայ ծառին, երեկոյեան եկաւ-եկաւ երեկոյեան** եւ այլն հաւասարապէս կանոնաւոր ու յաճախական են եւ ոչ մէկ շրջումի զգացողութիւնը կու տան գրողին ու խօսողին:

Եւ կամ շարադասական հետեւեալ տարբերակներուն միջեւ.

- Արան գիրք մը ստացաւ ուսուցիչէն:
- Արան ուսուցիչէն գիրք մը ստացաւ:

- Արան ուսուցիչէն ստացաւ գիրք մը:

- Ուսուցիչէն գիրք մը ստացաւ Արան:

ղժուար թէ կարելի ըլլայ իմաստային թէկուզ նրբերանգային այլազանութիւն մը նկատել, երբ ասոնք կ'արտասանուին պատմողական չէզոք հնչերանգով: Բնաւ բացառուած չէ, որ նոյն գրողը իր նոյն գրութեան մէջ կիրարկէ շարադասական այս կաղապարներէն մերթ մէկը, մերթ միւսը՝ առանց նոյնիսկ անդրադառնալու, թէ փոխած է իր ոճը. այսպէս է, որովհետեւ ասոնք բոլորն ալ **բնական** ու **ընթացիկ** շարադասութիւններ են, որոնց շատ հանգիստ կը հանդուրժեն (արեւմտա)հայն ու (արեւմտա) հայերէնը:

§328. Այսուհանդերձ, ընդունելով մէկտեղ բայական լրացումներու՝ բային հանդէպ ունեցած շարադասական շատ լայն ազատութիւնը, այստեղ եւս նկատելի են որոշ նախասիրութիւններ, թէկուզ ոչ-անշրջանցելի, որոնք յատուկ են մէկ կողմէ՝ ինդիքներուն, միւս կողմէ՝ պարագաներուն, եւ վիճակագրական ինչ-ինչ տախտակներ ցոյց կու տան, որ բայական ինդիքները աւելի հակում ունին բայէն **յետադաս** շարուելու, մինչ պարագայական լրացումները նախընտրաբար անկէ **նախադաս** կը շարուին, թէեւ ոչ պարտադիր կարգով: Շարադասական այս ընդհանուր ազատութիւնը ունի իր ոճական-ստեղծագործական արժէքը, քանի ան գրողը կը դնէ մնայուն ընտրութեան մը ու գրաւի մը առջեւ եւ հայերէն գրողին կը պարգեւէ այլազանութեան ու ինքնուրոյնութեան անսահման առիթներ, քանի ան ենթարկուած չէ շարադասական կանխակալ կաղապարներու:

§329. Բայական լրացումներու մէջ յատուկ նշանակութիւն ունի ուղիղ ինդիքը, որ շատ աւելի յետադաս լրացում էր գրաբարի մէջ եւ այդպէս ալ կը գտնենք ոտանաւորի մէջ:

- Ի սկզբանէ **արար** Աստուած **գերկին** եւ **գերկիր**...

- Այսուհետեւ **թողցէ** այր **զհայր** եւ **զմայր** իւր...

- Խիստ **ցաւեցոյց զմէջք** փափուկ օրիորդին...

- Սա տղին **պատռենք սիրտը** տրտմագին...

- **Բե՛ր գարեջուրն** ու նստե՛ ծունկիս վրայ...

- **Կը հիւսեմ պատանքս** ա՛լ ծամերովս սպիտակ...

- **Պատրաստել եմ քո զէնքերը**, ահա գլխիդ վերեւ կան...

Աշխարհաբար արծակի մէջ այս նախընտրութիւնը շրջուած է. որքան ալ ուղիղ ինդիքի նախադաս թէ յետադաս կիրարկութիւնները սովորական ըլլան, այսուհանդերձ համեմատութիւնը կը թուի հակիլ ի նպաստ նախադաս ուղիղ ինդիքին: Առ այս՝ կատարեցինք փոքրիկ վիճակագրութիւն մը, որ տուաւ հետեւեալ արդիւնքները.

ԳՁ, «Ռեհան». Նախ.՝ 30, յետ.՝ 25

Երուխան, «Ձուկին փոխարեն». Նախ.՝ 91, յետ.՝ 44

ՄԻ, «Հացի եւ լոյսի համար». Նախ.՝ 70, յետ.՝ 52

(Առաջին երկու գլուխները)

Ընդհանուր. Նախ.՝ 191, յետ.՝ 121

Ինչպէս նկատելի է, այս երեք ցանկերուն միջեւ կը գտնենք անուրանալի համապատասխանութիւն մը. ուղիղ խնդիրի նախադաս կիրարկութիւնը կը գերազանցէ յետադաս կիրարկութիւնները՝ մօտաւորապէս մէկ ու կէս անգամով: Այս երեք հեղինակներու ոճէն՝ ժողովրդականին ամենէն աւելի կը մօտենայ Երուխանի ոճը, ուր այդ համեմատութիւնը երկուքով մէկ է. յաջորդը Մուշեղ Իշխանինն է, ուր համեմատութիւնը երեքով երկուք է: Գեղարուեստականօրէն ամենէն խնամուածը Չոհրապի ոճն է, ուր նախադաս ուղիղ խնդիրի կիրարկութիւնը շատ թեթեւօրէն կը գերազանցէ յետադասինը: Կարելի՞ է ենթադրել, թէ գրողին ոճը որքան մօտենայ ժողովրդախօսակցական անպաճոյճ մտածողութեան ու շարադրանքին, այնքան պիտի գերակշռէ նախադաս ուղիղ խնդիրի կիրարկութիւնը: Հաւանաբար այո՛ւ. ա՛յս ցոյց կու տան մեր ժողովրդական ստեղծագործութիւնները՝ առաձնե՛րը եւս, որոնց մէջ լայնօրէն գերակշռողը նախադաս ուղիղ խնդիրն է. օրինակ՝

- Ագահին **աչքը** ափ մը հողը **կը կշտացնէ:**
- Ագիին տակ **փուշ դրեր են:**
- **Ալիւրը** մաղեր, **մաղը** կախեր է:
- **Ազոխ** չեմ կերեր, որ ակռաներս շլլին:
- Ականջը **բամբակ** խոթել:
- **Ականջները** վարձու տալ:
- Ականջի **միսը** ուտել:
- Ականջին **օղ** ընել:
- **Ականջ** տուլաւ էլուն, **ագին** տուլաւ գիլուն:
- **Ագռաւը** մեծցո՛ւր, որ **աչքդ** հանէ:
- Ահը **էշը** ձիէն աւելի վազուկ **կ'ընէ:**
- **Աղը** սրտէն, **ամօթը** երեսէն հանած է:

Գրիգոր Քարակեօզեանի «Առածանի»-ի առաջին չորս էջերէն քաղուած այս օրինակներուն բոլորին մէջ ուղիղ խնդիրը ունի նախադաս կիրարկութիւն: Իսկ յետադասները հազուադեպ են: Մեր այս տեսակետը կը հաստատուի Յ. Մնձուրիի մէկ հատուածով եւս, որ կը հաշուէ 75 նախադասի դիմաց միայն 10 յետադաս ուղիղ խնդիր (Երկեր, Երեւան, 1984, էջեր 3–8). արդ, Մնձուրին ամենապարզունակ ու անսթեբեթ

լեզուն կիրարկած արդի արեւմտահայ գրագետն է, անոր գործերուն մեջ կարծես հայ գիւղացին կը խօսի ու կը պատմէ. այլ խօսքով՝ ժողովրդական ամենահարազատ ոճը կը կիրարկէ ան:

Անշուշտ լեզուական յատուկ արգելք մը չկայ, որ այսպիսիները ունենան յետադաս ուղիղ խնդիր. օրինակ՝ «Ափ մը հողը **կը կշտացնէ** ագահին **աչքը**» եւ այլն: Բայց արեւմտահայուն լեզուազգացողութիւնը ակելի հեզասահ կ'ընթանայ նախադաս ուղիղ խնդիրով: Գիտնանք, միւս կողմէ, որ նման շրջում մը ընդմիջտ բացառուած է, երբ ուղիղ խնդիրը անորոշ գոյական մըն է, այսինքն՝ զուրկ է որոշիչ յօդէ. օրինակ՝ լեզուն չի թոյլատրեր շրջել հետեւեալներուն ուղիղ խնդիրը.

- **Յունձք** կը ժողվեմ մանգաղով...
- Տանտիրուհին **հաց** բաժնեց հովիւներուն...
- Այդ մորթով **տրեխ** կարեցինք բոլորիս...
- Այն օրը **հաց** ունեցաւ ամեն որբ անխտիր...
- **Ամպ** տուհր աչացս, **հեւք** տուհր սրտիս...

Զ'ըսուիր՝ «Մանգաղով կը ժողվեմ **հունձք**». նոյնպէս ալ՝ միւսները:

Անորոշ ուղիղ խնդիրի նմանողութեամբ՝ անշրջելի են նաեւ յարադրական բայերու յարադիրները, որոնք նմանապէս անորոշ գոյականներ են՝ **առիթ** տալ, **աչք** տնկել, **զուլխ** հանել, **ձեռք** բերել, **ցոյց** տալ եւ այլն. ընդունելի չէ կամ առնուազն սովորական չէ ըսել՝ «**Տուի առիթ** որ սրբագրէ»: Ինչպէս նաեւ անցողական կամ պատճառական բայերու բաղադրիչները՝ **երգել** տալ, **վազել** տալ, **ուտել** տալ եւ այլն. չենք կրնար ըսել՝ «**Տուաւ երգել** շարական մը»:

§330. Երբ նախադասութեան մեջ ուղիղ խնդիրի ներկայութեան մուտք կը գործէ անուղղակի խնդիր մըն ալ, այս պարագային արեւմտահայերէնը հակում ունի երկու խնդիրները **ընդմիջելու դիմաւոր բայով**՝ ստորոգիչով. ասոնցմէ մէկը՝ նախընտրաբար ուղիղ խնդիրը, կը դրուի նախադաս, միւսը՝ յետադաս. սակայն այս բաշխումը պարտադիր չէ. օրինակ՝

- **Ամպ** տուհր **աչացս**, **հեւք** տուհր **կրծքիս** (ՊԴ, «Տրտունջք»):
- Ու **գրգանքիս** կանչէի **ուղեւորներ** պարտասուն (ՄՄ, «Յիւղը»):
- Իմ **աչքերուս** չեմ վստահիր **քեզ** (ԳԶ, «Կարծեմ թէ»):
- **Ինծի** կ'ուղղէր անձկութեամբ լեցուն **նայուածքը** (անդ):
- Անոր նախանձոտ **բնաւորութեան** կը վերագրէին այս տարօրինակ **մենակեցութիւնը** (ԳԶ, «Արմենիսա»):
- Մասնաւոր **խուց մը** յատկացուցեր էի **անոր** (ԳԶ, «Կարծեմ թէ»):
- **Ակռաները** կը կճրտացնէր **երիկմարդոց դէմ** (ԳԶ, «Կապիկը»):
- **Յունձք** կը քաղէմ **մանգաղով** (ԴԿ):

- Կենդանիներու **ծայլերով** կը զուարճացներ **թաղեցիները** (Երուխան, «Ձուկի փոխարէն»):
- Կատուի **թախլիթ մը** ըրէ՛ **մեզի** (անդ):
- Աղջիկը **նամակը** յանձնեց **Յամբիկին** (անդ):
- **Յրապոյր մը** ունէր Սեդրակին **աչքին** (ՄԻ, «Յացի եւ լոյսի համար»):
- **Ինքնավստահութիւն** կը ներշնչէր **իրեն** (անդ):
- Սեդրակ **իրաւունք** տուաւ պարոն **Սարգիսին** (անդ):
- Իրենց **երգով** կը քաղցրացնէին մանկութեան **քուսս** (ԱՅ, էջ 43):
- Եթէ **սերս** յայտնած ըլլայի **իրեն**, իր **տարողութեամբ** ու **քաղցրութեամբ** լեցուցած կ'ըլլար ան իր պզտիկ **սիրտը** (անդ, էջ 206):

§331. Երբ ուղիղ խնդիրին վրայ կ'աւելնայ պարագայական լրացում մը՝ անուղղակի խնդիրին փոխարէն, այս երկուքը նմանապէս կ'ընդմիջուին ստորոգիչով.

- Սպասուհիները **ափսէները** կը բերեն **ներս** (անդ):
- Անվաւեր **ամուսնութիւն** կատարած են իրենց սիրած **կիներով** (ԳԶ, «Կապիկը»):
- Իր **հեզնութիւնը** կը դներ այս **կսկիծին վրայ** (անդ):
- **Քառասուննոց մը** դրաւ ստամբակին **ձեռքը** (Երուխան, անդ):
- Մազիդ ոսկէ **հիւսկերը** թող որ քակես **գաւաթիս մէջ** բիւրեղեայ (ԴԿ):
- **Արցունքները** հրելով աչքերուն **խորը** (ՄԻ, անդ):
- **Եղբայրակից մը** խաչածեւած էր **ճամբուն վրայ** (անդ):
- Ծնողքս իմ մէկ **զարմուհին** ամուսնացուց հայ **երկաթագործի մը հետ** («Մարմարա», 17-7-13):

Ասոնք ցոյց կու տան արեւմտահայ աշխարհաբարի մէջ բայական լրացումներու շարադասութիւնը տնտեսելու բնական հակում մը, որ յատուկ է ընտիր գրողին: Բերուած օրինակներուն վրայ հիմնուելով՝ կարելի է ըսել, որ երբ բայական լրացումները երկուք են՝ ուղիղ խնդիր մը, առաւել անուղղակի խնդիր մը կամ պարագայ մը, արեւմտահայերէնը հակում ունի այդ լրացումները, ինչպէս ըսինք, ընդմիջելու բայով, անկախ անկէ՝ թէ ո՞ր լրացումը կը նախադասուի, եւ ո՞ր լրացումը կը յետադասուի:

§332. Երբ ուղիղ խնդիրի մը կամ պարագայական լրացումի մը կողքին ունինք բայական երկրորդ լրացում մը, որ մակբայ մըն է կամ մակբայական կիրարկութիւն ունեցող բառ մը, որ **ձեւի պարագայի** պաշտօնը կը կատարէ, ապա աւելի վայելուչ կը հնչէ այս վերջինին նախադաս, իսկ միւսներուն յետադաս կիրարկումը. օրինակ՝

- Մեծ **սրտնեղութեամբ** իմացայ այս **լուրը** (ԳԶ, «Կարծեմ թէ»):

- **Յօժարակամ** կը պարզեր լանջքին **կոհակները** (ԳՁ, «Երջանիկ մահը»):
 - **Քաղցրութեամբ** լեցուցած կ'ըլլար ան իր պզտիկ **սիրտը** (ԱՅ, 206):
 - Մեծ **դժուարութեամբ** համոզեցի դեռատի **քրտուհին** (ԱՅ, 208):
 - Մարդիկ որքա՞ն **սխալ** կը դատեն իրենց **նմանները** (ԱՅ, 234):
 - Բուռն **շարժումով** մը նետուեցաւ սենեակին **կեդրոնը** (ԱՅ, 208):
 - **Երկար** թափառեցայ այս **աւերին** ու **խառնակութեան մեջ** (ԱՅ, 227):
- Ձեւի պարագայի նախադաս կիրարկութիւնը աւելի պարտադիր կը դառնայ, երբ ան կրկնարմատ բարդութիւն մըն է. օրինակ՝
- **Քայլ առ քայլ** հետապնդեցինք զինք:
 - **Էջ առ էջ** բաղդատեց հատորները:
 - **Բերնէ-բերան** լեցուցին ավազանները:
 - **Պատէ-պատ** զարկաւ չարախօսները:
 - **Քար առ քար** քանդեցին հսկայ կառոյցը:
 - **Թել-թել** պիտի փրցնենք անոր մազերը:

Ուշագրաւ ու հազուադէպ է Պ. Դուրեանի հետեւեալ հատուածին կառոյցը.

«Դու, որ ճակտիս **վարդն** ու **բոցն** աչերուս
«խլեցիր **թրթռումս** շրթանց, **թռիչն** հոգւոյս...» («Տրտունջք»):

Խլեցիր ստորոգիչը ունի չորս ուղիղ խնդիր, եւ ահա կուտակումի ոճական արատէն խուսափելու համար՝ խոր նրբագագացութեամբ մը ան այդ չորսին երկուքը նախադաս, իսկ միւս երկուքը յետադաս կիրարկած է:

§333. Հոն, ուր լրացումները միայն պարագայական են, վայելչութիւնը կը պահանջէ, որ ասոնք նմանապէս ընդմիջուին բայով. օրինակ՝

- **Վայրկեան մըն** ալ կը կենամ **կապիկին մօտ** (ԳՁ, «Կապիկը»):
- Անսահման **խանդով** մը կը ցատկեր **տեղէն** (անդ):

Այսուհանդերձ կը հանդիպին պարագաներ, ուր երկու խնդիրները հաւասարապէս նախադաս կամ յետադաս կիրարկուած ըլլան՝ յառաջացնելով շարադասական անհաճոյ ու ճնշիչ կշռոյթ մը. օրինակ՝

- Ամենքը **միաբերան զինքը** կը գովէին (ԳՁ, «Կարծեմ թէ»):
- Այս **նամակը** պարոն **Արամին** պիտի տանիմ (Երուխան, «Ձուկի փոխարէն»):
- Ինչո՞ւ **անոր նամակ** կը դրկէ կոր (անդ):
- Կը չափէին **զինք վերէն վար** (անդ):

Ասոնց կշռոյթը աւելի հեզասահ է, եւ խօսքը աւելի առոյգ ու դիպուկ, երբ խնդիրները կամ ընդհանրապէս լրացումները ընդմիջուած են

ստորոգիչով, օրինակ՝ «Ամենքը **միաբերան** կը գովէին **զինքը**» կամ «**Վերէն-վար** կը չափէին **զինք**», քան թէ երբ կուտակուած են անոնք նախադաս կամ յետադաս դիրքով:

Շարադասական այս նոյն անբարեկարգութիւնը կը յառաջանայ երբ կուտակուող լրացումները պարագայական են. օրինակ՝

- Թուրք լրագրող մը **ինծի հետ այս տունը** կը յաճախէր (ԳՁ, «Կապիկը»):

- **Ինծի չափ կապիկին կեանքովը** կը հետաքրքրուէր (անդ):

Նամանաւանդ երբ այդ լրացումները իրենց կարգին ունին իրենց սեփական լրացումները, որով կուտակումը կը վերածուի խճողումի. օրինակ՝

- **Քարեկենդանի գիշեր մը իմ դրացիներես մէկուն տանը մէջ** երեկոյթ մը կար (ԳՁ, «Երջանիկ մահը»):

- Իրանի հոգեւոր առաջնորդը խնդրել է **քրիստոնեաներին օգնել ամերիկացի սեւամորթ բնակչութեանը** («Թերթ.ամ», 29-12-14):

Վերջին օրինակին մէջ բայական կուտակումի յառաջացուցած շփոթին վրայ կը բարդուի խնդրառական ներքին երկբայութիւն մըն ալ, քանի որ «օգնել» բային իբրեւ տրական հոլով անուղղակի խնդիր կրնան ընկալուիլ թէ՛ **քրիստոնեաներին**, թէ՛ **բնակչութեանը** գոյականները, մինչ հանդարտ սերտողութիւնը ցոյց կու տայ, որ այս երկուքէն միայն երկրորդը՝ **բնակչութեանը**, անուղղակի խնդիրն է **օգնել**-ին: Խնամուած ոճը պետք է հետամուտ ըլլայ ցայտուն դարձնելու խնդրային այդ միակութիւնը. առ այս՝ յարմարագոյն միջոցն է **օգնել**-ին ծիրէն հեռացնել իրեն չպատկանող խնդիրը, այսինքն՝ **քրիստոնեաներին**-ը. ահա՛ միջոցներէն մէկը. «Իրանի հոգեւոր առաջնորդը **քրիստոնեաներին** խնդրել է **օգնել** ամերիկացի սեւամորթ **բնակչութեանը**»: Առաջարկուած շարադասութեամբ՝ այլեւս որեւէ վտանգ չկայ, թէ **քրիստոնեաներին**-ը կրնայ իբրեւ խնդիր ընկալուիլ **օգնել**-ին: Պատշաճ է այս պարագային **խնդրել է** բայը օժտել բուրծով մը՝ առանց ձայնի անկում արձանագրելու, ինչ որ համազօր է փոքրիկ դադարի մը, որ կը թոյլատրէ շատ ակտիվ դիւրին ընկալել բո՛ւն խնդիրը:

Ստորեւ բերուած օրինակը բաղկացած է ենթակայէ մը, լրացումէ մը եւ ստորոգիչէ մը. սակայն ենթական եւ լրացումը ունին իրենց սեփական լրացումները եւս, այնպէս որ ամբողջութիւնը կը կազմէ բաւական խճողուած կառոյց մը, որ տաղտկալի կը դառնայ իր յետադաս ստորոգիչով. «Արդարեւ, Դպրոցասերի նոր շէնքի երկար տարիներ շարունակ ձգձգուած շինարարութեան մէջ ճարտարապետական անհաշիւ կոպիտ **սխալներ յայտնաբերուած էին**»:

Նաեւ. «Առաւել, օր. **Ակաթա Աբրահամեան** խաղաղութեան նուիրուած լիակատար նիստի երիտասարդական բաժինին մէջ Իրանի եւ իրանահայութեան մասին **ելոյթ ունեցաւ**» («Հասկ», 11-12, 2013, էջ 1253):

Այլեւ՝ «Շնտանեկան բռնութեան դեմ պայքարի ազգային **օրը** Երեւանի Զանրապետութեան հրապարակի վրայ ի յիշատակ ընտանեկան բռնութեան 60 զոհերին մոմավառութիւն **կատարեց**» (Armnews, 1-10-15): Ուր «**օրը**» ենթական ունի հինգ լրացում եւ 10 բառով անջատուած է «**կատարեց**» ստորոգիչէն, որ ինկած է նախադասութեան բոլորովին վերջը, այսինքն՝ մէկտեղուած են բոլոր թերիները՝ կազմելու համար Էապէս խոցելի կառոյց մը: Սրբագրութեան առաջարկ. «Շնտանեկան բռնութեան դեմ պայքարի ազգային **օրը** Երեւանի Զանրապետութեան հրապարակի վրայ **կատարեց** մոմավառութիւն՝ ի յիշատակ ընտանեկան բռնութեան 60 զոհերին»:

Ուշադրութի՛ւն. կայ մնայուն վտանգ մը, որմէ պէտք է խուսափիլ կուտակումի պարագային, եթէ ուղիղ խնդիրն ու անուղղակի խնդիրը երկուքն ալ գոյական են. օրինակ՝

- Ուսուցիչը **տետրակը աշակերտին** յանձնեց:
- Ուսուցիչը **աշակերտին տետրակը** յանձնեց:

Առաջին տարբերակի անուղղակի խնդիրը՝ **աշակերտին**, երկրորդի խոցելի շարադասութեամբ դարձած է յատկացուցիչ:

Նոյն վտանգը՝ յետադաս կիրարկութեան պարագային. օրինակ՝

- Ուսուցիչը յանձնեց **տետրակը աշակերտին**:
- Ուսուցիչը յանձնեց **աշակերտին տետրակը**:

§334. Շարադասութիւնը շատ անելի խոցելի ու վանողական կը դառնայ, երբ անելնայ կուտակուող լրացումներուն թիւը ու մանաւանդ երբ ասոնք բոլորը նախադասուին բային. օրինակ՝

- Անգամ մը՝ իրիկնադէմին, իր ցուխտ գոմէշներուն հետ գիւղ կը մտնէր (Զամաստեղ, «Տափան Մարգար»): (չորս լրացում)

- Միջոն վարը՝ հովտին մէջ, կովին շուքին ներքեւ ագռաւի մը դիակը կը քաշքշէր (Զամաստեղ, «Միջո»): (չորս լրացում)

- [Ս. Մետրոպ], աջ ձեռքը ձախ կուրծքին վրայ, խոշոր ու բաց աչքերը դէպի երկինք, իր գիւտին համար լոյս կ'աղերսէր (անդ): (չորս լրացում)

- Չօր. Սիսի ուրբաթ օր եգիպտացի ցուցարարներէն բռնարարքներուն եւ ահաբեկչութեան վերջ տալու լիազօրութիւն կը խնդրէ (Մամուլ): (վեց լրացում)

- Օրինապահ ուժերը վերջերս հիւսիսային Սուրիոյ մէջ իսլամական խմբաւորումներու հետ բախումներու ընթացքին որոշ շրջաններ գրաւեցին (Մամուլ): (չորս լրացում)

- Սուրիական ազատ բանակը պարտութեան մատնելէ եւ Թուրքիոյ հետ

սահմանային անցքերուն տիրելէ ետք Քախտան հիւսիսային Սուրիոյ մէջ իսլամական պետութիւն մը յայտարարելու մօտ է: (չորս լրացում)

Ծանօթ.– Անշուշտ տակաւին հարց ալ կը ծագի, թէ ի՞նչ ծաւալ ունի իւրաքանչիւր լրացում:

Երբ նախադասութիւնը այսպէս առաձիգ կ’երկարի իր բայական լրացումներով եւ լրացման լրացումներով՝ առանց երեւան հանելու ստորոգիչը, անոր ուժգնութիւնը հետզհետէ կը նուազի, ընթերցողը իր կարգին կը ձանձրանայ ու կը սկսի շնչահատիլ, ինչպէս մութ փապուղիի մը մէջ մոլորեալը, որ ոչ մէկ լոյս կը տեսնէ առջեւը. ստորոգիչին բերելիք լոյսն է ան, որ կ’ուշանայ: Եւ այս ուշացումը տուեալ խօսքը կը վերածէ անկենդան բառերու խառնակոյտի մը, որուն իմաստաւորումը կը քաշքշուի: Իսկ երբ այսուհանդերձ ընթերցողը կը հասնի ստորոգիչին, հաղորդումը արդէն կորսնցուցած կ’ըլլայ իր ուժգնութիւնը, հրապոյրն ու շահեկանութիւնը:

§335. Նման անախորժութենէ խուսափելու լաւագոյն միջոցը խուսափո՛ւմն իսկ է այդպիսի բարդ կառոյցներէ, ուր զիրար կը հրմշտկեն բայական ինդրային ու պարագայական լրացումները՝ իրենց սեփական լրացումներով հանդերձ: Բայց եւ այնպէս որքան ալ զգուշանանք, նման կառոյցներ պիտի պարտադրուին մեզի մե՛ր իսկ ներքին պահանջով, մեր միտքերու ծաւալին բերումով եւ մեր կամքէն անկախ. եւ, ուրեմն, պիտի յաճախ ստիպուինք կազմել նման բազմանդամ նախադասութիւններ: Այսպիսիները տանելի դարձնելու, զանոնք կենդանի ու աշխուժ պահելու համար՝ պարտինք լրացումներու շարքը ընդմիջել, որքան կարելի է ըստ յարմարութեան, հաւասարակշռուած կէտի մը վրայ, ուր եւ պիտի դրուի ստորոգիչը: Այս տրամաբանութեամբ՝ վերջին երկու օրինակներուն կարելի է տալ շարադասական հետեւեալ լուծումները.

- Հիւսիսային Սուրիոյ մէջ օրինապահ ուժերը վերջերս **գրաւեցին** որոշ շրջաններ իսլամական խմբաւորումներու հետ բախումներու ընթացքին:

Օրինապահ ուժերը իսլամական խմբաւորումներու հետ բախումներու ընթացքին վերջերս **գրաւեցին** որոշ շրջաններ հիւսիսային Սուրիոյ մէջ:

- Սուրիական ազատ բանակը պարտութեան մատնելէ եւ Թուրքիոյ հետ սահմանային անցքերուն տիրելէ ետք Քախտան **մօտ է** հիւսիսային Սուրիոյ մէջ իսլամական պետութիւն մը յայտարարելու:

Հիւսիսային Սուրիոյ մէջ իսլամական պետութիւն մը յայտարարելու **մօտ է** Քախտան՝ սուրիական ազատ բանակը պարտութեան մատնելէ եւ Թուրքիոյ հետ սահմանային անցքերուն տիրելէ ետք:

Կարելի է առաջարկել շարադասական այլ կաղապարներ եւս, միշտ սկզբունք ունենալով՝ լրացումները հաւասարապէս բաշխել ստորոգիչին շուրջ: Միւս կողմէ՝ նկատելի է, որ կետադրական ոչ մէկ նշան մտած է այս կարոյցներուն մէջ՝ բացի բութ մը **Քախտա**-ին վրայ:

Նաեւ՝

- Վարչապետը նիստէն առաջ թղթակիցներուն հետ իր գրասենեակին մէջ **առանձնացաւ** (Մամուլ): (երեք լրացում)

Վարչապետը նիստէն առաջ թղթակիցներուն հետ **առանձնացաւ** իր գրասենեակին մէջ:

Վարչապետը նիստէն առաջ իր գրասենեակին մէջ **առանձնացաւ** թղթակիցներուն հետ:

Նիստէն առաջ **վարչապետը** թղթակիցներուն հետ **առանձնացաւ** իր գրասենեակին մէջ:

Նիստէն առաջ **վարչապետը** իր գրասենեակին մէջ **առանձնացաւ** թղթակիցներուն հետ:

Կարելի է առաջարկել այլ լուծումներ եւս: Ասոնք չորսն ալ աւելի հաւասարակշիռ շարադասուած են քան բնագիրը. իսկ վերջին երկուքը, ուր նախադաս երկու լրացումները իրենց կարգին ընդմիջուած են ենթակայով, անհամեմատ աւելի բարեհունչ ու հեզասահ են: **Պետք է ուշադիր ըլլալ, որ այս վերջին երկու տարբերակներու պարագային առաջ** (կամ **ետք, ընթացքին** եւ այլն) յետադրութենէն ետք ստորակետ չդրուի, ինչ որ օտարաբանութիւն է, որովհետեւ օտար լեզուներու համար սա շրջուն շարադասութիւն է, ահա թէ ինչու ստորակետով մը կը տրոհուի նախադաս լրացումը նախադասութեան մնացեալ մասէն. մինչդեռ հայերէնի համար ոչ մէկ շրջում կայ այստեղ. բոլոր հինգ տարբերակներն ալ օժտուած են սովորական կամ ուղիղ շարադասութեամբ, մեր հետամտածը՝ լաւագո՛յնն է պարզապէս:

Նախադասութեան անդամներու հաւասարակշռուած բաշխումի պահանջը՝ յարաբերաբար բային, կրնայ ներկայանալ տեսականօրէն պարզ կառոյցներու պարագային եւս. օրինակ՝ «Արդարեւ, Դպրոցասերի Նոր շէնքի երկար տարիներ շարունակ ձգձգուած շինարարութեան մէջ ճարտարապետական կոպիտ սխալներ **յայտնաբերուած են**». ճիշտ է, ունինք ընդամենը եռանդամ նախադասութիւն մը, որ կը բովանդակէ տեղի պարագայ մը եւ ենթակայ մը, որոնց ետին՝ նախադասութեան բոլորովին վերջը, դասուած է ստորոգիչը, ուր սակայն այդ լրացումն ու ենթական բաւական խճողուած են իրենց սեփական լրացումներով այնպէս մը, որ մինչեւ ստորոգիչին հասնիլը՝ ընթերցողը պիտի անցնի տասներեք բառերու ծանծաղուտէն եւ Նոր միայն հասնի ստորոգումի լոյսին: Ահա այսպիսիներուն պարագային եւս՝ հարկ է կիսել նախադասութիւնը եւ անդամներէն մէկը դասել ստորոգիչէն առաջ, միւսը՝ ստորոգիչէն ետք. այսպէս՝

- Արդարեւ, Դպրոցասերի Նոր շէնքի շինարարութեան մէջ **յայտնաբերուած են** ճարտարապետական կոպիտ սխալներ:

- Արդարեւ, ճարտարապետական կոպիտ սխալներ **յայտնաբերուած են** Դպրոցասերի Նոր շէնքի շինարարութեան մէջ:

Նաեւ՝ «Հաղորդակցութեան ընթացքին երկու կողմերը Սուրիոյ տագնապին խաղաղ լուծում մը գտնելու կարելորութիւնը **շեշտած էին**»: Ընդգծուած հատուածը ծաւալուն, սակայն ոչ-անդամահատելի ուղիղ խնդիր մըն է իր սեփական լրացումներով, որուն յետադասուած ստորոգիչը շատ մեկուսացած է՝ բոլորովին շնչահեղձելով ընդհանուր կառոյցը, որ օժտուած է նաեւ նախադաս լրացումով մը: Նման պարագայի նախընտրելի է ստորոգիչը նախադասել իր ծաւալուն լրացումին. այսպէս՝ «Հաղորդակցութեան ընթացքին **երկու կողմերը **շեշտած էին** Սուրիոյ տագնապին խաղաղ լուծում մը գտնելու կարելորութիւնը»: Եւ իհարկէ, որ ընդամենը նախադաս ուղիղ խնդիր մը յետադաս դարձուցինք, սակայն այս վերադասաւորումին առաւելութիւնը այն է, որ անշունչ ու անկենդան բառերու երկար շարք մը աշխուժացաւ շնորհիւ նախադաս ստորոգիչին:**

Այլ օրինակներ՝

- Ստրուկներու յատուկ, շատ դիւրաւ համակերպող նկարագիր մը հայ ազգին մեծամասնութեան մէջ բոյն **դրաւ** (Յովհ. Զիլինկիրեան, «Նայիրի»):

Ստրուկներու յատուկ, շատ դիւրաւ համակերպող նկարագիր մը բոյն **դրաւ** հայ ազգին մեծամասնութեան մէջ:

Հայ ազգի մեծամասնութեան մէջ բոյն **դրաւ** ստրուկներու յատուկ, շատ դիւրաւ համակերպող նկարագիր մը:

- Հայ ժողովուրդը միւս բոլոր ժողովուրդներէն աւելի սովետական վարչաձեւի պայմաններուն **համակերպեցաւ** (անդ):

Հայ ժողովուրդը միւս բոլոր ժողովուրդներէն աւելի **համակերպեցաւ** սովետական վարչաձեւի պայմաններուն:

Միւս բոլոր ժողովուրդներէն աւելի՝ հայ ժողովուրդը **համակերպեցաւ** սովետական վարչաձեւի պայմաններուն:

Հայ ժողովուրդը սովետական վարչաձեւի պայմաններուն **համակերպեցաւ** միւս բոլոր ժողովուրդներէն աւելի:

Վերջին երեք տարբերակները հաւասար հեզասահութիւնը չունին. այսուհանդերձ երեքն ալ աւելի ընտիր շարադասուած են յարաբերաբար բնօրինակին:

Ահա խոցելի կառոյցի ցցուն օրինակ մը, ուր ենթական եւ ստորոգիչը ընդմիջուած են երկու ստորադաս նախադասութիւններով, որոնցմէ մէկը միջանկեալ է միւսին. «Վանի մէջ հայ յետադիմական **տարրը**, որ մի քանի ամիս առաջ, երբ նոր հասած էի, գրեթէ գոյութիւն չունէր, այժմ **սկսած է կազմակերպուիլ**» (ԵՕ, «Փանջունի ի Վասպուրական», Ե. Նամակ): Նման կառոյց մը շատ պիտի շահէր, եթէ հեղինակը հրապարակագրական հեւքէն ձերբագատ ըլլար ու աւելի ինսամեր իր ոճը. օրինակ՝ «Վանի մէջ հայ յետադիմական տարրը սկսած է այժմ կազմակերպուիլ, մինչդէռ քանի մը ամիս առաջ, երբ նոր հասած էի, գրեթէ գոյութիւն չունէր ան»:

ՉՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

§336. Ասոնց ակնարկուած է «Յարադրական բայեր»-ու բ. մասին մեջ (§199ա):

Չուգադիր բայը, բաղկացած ըլլալով երկու տարբեր բաղադրիչներէ, կը ներկայացնէ շարադասական կարգ մը իւրայատկութիւններ, որոնք կը բխին անոր բաղադրիչներու խնդրառութենէն: Տեսնենք օրինակներով.

- Որոշեցի **ձգել-հեռանալ** այդ **քաղաքէն**:

Դարոցական քերականութեան մօտեցումով՝ **քաղաքէն** բացառական հոլով խնդիրը կը լրացնէ ամբողջ զուգադիր բայը՝ **ձգել-հեռանալ**, սակայն ակներեւ է, որ ան ընտրուած կամ ձեւաւորուած է **հեռանալ** բաղադրիչի թելադրութեամբ՝ **հեռանալ քաղաքէն**: Եթէ ուզէինք գոհացնել **ձգել** բաղադրիչը, ապա պիտի ըսէինք՝ «Որոշեցի այդ **քաղաքը** ձգել-հեռանալ», իսկ **քաղաքը** հայցական հոլով ուղիղ խնդիր է, մինչ **քաղաքէն**՝ բացառական հոլով անջատման անուղղակի խնդիր է: Մեր այս օրինակը կը յատկանշուի անով, որ զուգադիր բային բաղադրիչներէն իւրաքանչիւրը, առանձնաբար առնուած, կը պահանջէ միւսէն տարբեր խնդիր կամ լրացում: Յաջորդ յատկութիւնը այն է, որ իւրաքանչիւր բայ իրեն կից կը պահանջէ ի՛ր լրացումը, այս պատճառով ալ **քաղաքը** դրինք բային առջեւը կամ նախադասեցինք, իսկ **քաղաքէն** դրինք բային ետեւը կամ յետադասեցինք: Այս շարադասութիւնը կայուն է, եւ լեզուն, ակնով ճիշտը՝ ոճական վայելչութիւնը, կը մերժէ հետեւեալները՝

- Որոշեցի այդ **քաղաքէն** **ձգել-հեռանալ**:

- Որոշեցի **ձգել-հեռանալ** այդ **քաղաքը**:

Ասոնք երկուքն ալ մերժելի ոճեր են, որքան ալ համբակ գրողը չանդրադառնայ նմաններու լեզուա-քերականական անհեթեթութեան:

Անցողակի ըսենք,– եթէ պետք կայ,– որ **քաղաքը** եւ **քաղաքէն** լրացումները միաժամանակ չենք կրնար դնել նոյն նախադասութեան մեջ եւ ըսել. «Որոշեցի այդ **քաղաքը** ձգել-հեռանալ **քաղաքէն**»,– ասի լեզու չէ, այսպէս կարելի չէ խօսիլ, մանաւանդ հայերէն չի խօսուիր: Լաւագոյն պարագային պիտի ըսէինք. «Որոշեցի այդ քաղաքը ձգել եւ հեռանալ անկէ»: Բայց սա բոլորովին ուրիշ բան եղաւ. նախ եւ առաջ զուգադրութիւնը քայքայուեցաւ, զուգադիր բայ չունինք այլեւս. միւս կողմէ՝ պարզ անկախ նախադասութիւնը դարձաւ համադասական բարդ նախադասութիւն: Այսբանը՝ քերականական մակարդակին: Կայ տակաւին ոճական մակարդակն ալ. առաջին՝ զուգադիր բայով կազմուած նախադասութեան ժողովրդախօսակցական ճկուն ու թերեւոտն կշռոյթը յանկարծ թուլացաւ ու ծանրացաւ:

§337. Այժմ վերադառնանք մեր առաջին օրինակին եւ փոխենք բայական լրացումին տեսակը. խնդրի փոխարէն տանք ժամանակի

պարագայական լրացում մը. օրինակ՝

- Որոշեցի **իսկոյն** ձգել-հեռանալ
- Որոշեցի ձգել-հեռանալ **իսկոյն**¹:

Նկատելի է, որ **իսկոյն** լրացումը կարելի եղաւ ազատօրէն նախադասել կամ յետադասել զուգադիր բային՝ առանց շարադասական եւ իմաստային որեւէ կաշկանդումի ու աղաւաղումի: Այսպէս է, որովհետեւ զուգադրութեան **ձգել** եւ **հեռանալ** բաղադրիչներէն իւրաքանչիւրը ի վիճակի է **իսկոյն** մակբայը իբրեւ լրացում ընդունելու: Այս վերջին յատկութիւնն ալ թոյլ կու տայ մեզի, որ ազատօրէն ընտրենք լրացումին դիրքը:

§338. Այսպէսով, ուրեմն, զուգադիր բային խնդրառութիւնը կը ներկայացնէ հետեւեալ երկու պարագաները.

ա) Անոր բաղադրիչները առանձնաբար կրնան ընդունիլ նոյն լրացումը. օրինակ՝ **իսկոյն** ձգել, **իսկոյն** հեռանալ. եւ այս պարագային լրացումին շարադասութիւնը ազատ է յարաբերաբար բային:

Օրինակներ՝

- Փոքրիկը **ամանը** ձգեց-կոտորեց:
- Փոքրիկը ձգեց-կոտորեց **ամանը**:
- Ոստիկանները անոր **ձեռքերը** կապեցին-կապկպեցին:
- Ոստիկանները կապեցին-կապկպեցին անոր **ձեռքերը**:
- Անառակ որդին կերաւ-մսխեց **ժառանգը**:
- Անառակ որդին **ժառանգը** կերաւ-մսխեց:
- Հեղեղը քշեց-տարաւ **ցանքերը**:
- Հեղեղը **ցանքերը** քշեց-տարաւ:
- **Ոսկին** ափովը կշռեց-դատեց ու գրպանը դրաւ:
- Ափովը կշռեց-դատեց **ոսկին** ու գրպանը դրաւ:
- Ծերունին այդ **քարին վրայ** նստաւ-մնաց:
- Ծերունին նստաւ-մնաց այդ **քարին վրայ**:
- Մեր ուշադրութիւնը կը սահի-կ'անցնի այդ **բառին վրայէն**:
- Մեր ուշադրութիւնը այդ **բառին վրայէն** կը սահի-կ'անցնի:
- Իրենց յաջողութիւններով գլեցին-անցան **մեզ**:
- Իրենց յաջողութիւններով **մեզ** գլեցին-անցան:

1. Անշուշտ բացառուած չէ «Որոշեցի ձգել իսկոյն հեռանալ» կառոյցը: Այս պարագային նախ միութեան գծիկը կը չքանայ (տեսնել **199ա, ծանօթ.**). երկրորդ՝ շփոթելի կը մնայ **իսկոյն** մակբայի լրացեալ բայը, քանի լրացումը կրնայ վերաբերիլ երկու բաղադրիչներուն հաւասարապէս:

Յատկանշական է ստորել բերուած օրինակը, ուր ո՛չ **գնաց**, ո՛չ **եկաւ** բայը առանձնաբար կրնան իբրեւ լրացում ընդունիլ «**այս ճամբաներուն վրայ**» բառակապակցութիւնը, բայց եւ այնպէս, երբ անոնք կը զուգորդուին, ապա կարծես տեղի կ'ունենայ վերիմաստաւորում մը, ուր **երթալ** եւ **գալ** բայերը ծովելով իրենց իմաստները՝ ծնունդ կու տան նոր իմաստի մը, որ կատարելապէս հաշտ է իր լրացումին հետ.

- Ան շատ երկար գնաց-եկաւ **այս ճամբաներուն վրայ**:

Այս ճամբաներուն վրայ ան շատ երկար գնաց-եկաւ:

Բացառուած չէ, որ բայական երկու լրացումներ հաւասարապէս տեղափոխելի ըլլան. օրինակ՝

- Ուրկէ՞ այդ **փորձանքը** բերին-փաթեցին **գլխուս**:

Ուրկէ՞ **գլխուս** բերին-փաթեցին այդ **փորձանքը**:

Այսպէս է, քանի որ **փորձանքը** եւ **գլխուս** առանձնաբար կրնան հաւասարապէս լրացնել զուգորդութեան երկու բաղադրիչները:

բ) Անոր բաղադրիչները կը մերժեն նոյն լրացումը, եւ իւրաքանչիւրը կը պահանջէ իր ուրոյն լրացումը. օրինակ՝ ձգել **քաղաքը**, հեռանալ **քաղաքէն**. եւ այս պարագային լրացումը հարկադրաբար կը շարադասուի այն բաղադրիչին կից, որուն հետ հաշտ ու համատեղելի է ինք:

Օրինակներ՝

- Մենք **իրարմէ** առնելիք-տալիք չունինք:

Մենք առնելիք-տալիք չունինք **իրարու**:

Պարզ է, որ **առնելիք** դերբայը կը պահանջէ բացառական հոլով խնդիր՝ **իրարմէ**, իսկ **տալիք** դերբայը՝ տրական հոլով խնդիր՝ **իրարու**:

- Շատ ապրեցայ. ա՛լ մեռնիմ-**ազատիմ այս աշխարհէն**:

- Կ'որոշեմ փախչիլ-**երթալ մօրս քով**:

- Անակնկալօրէն եկաւ-**տնկուեցաւ գլխուս վերել**:

- Խեղճին **գլխուն զարկաւ**-մեռցուց:

- Կ'ուզեմ այս **պարտքս վճարել**-ազատիլ:

Կ'ուզեմ վճարել-**ազատիլ** այս **պարտքես**:

- Ակնթարթի մը մէջ **մանեակը խլեց**-փախաւ:

Ակնթարթի մը մէջ **խլեց-փախաւ մանեակը**:

Առաջինին մէջ ամեն ինչ յստակ է. **խլել** ներգործական բային առջեւը դրուած է **մանեակը** հայցական հոլով խնդիրը՝ ըստ կանոնի: Մինչ երկրորդ օրինակը կեղծ կը հնչէ, ունի կաղ կառոյց մը. այս կաղութիւնը հետեւանք է **մանեակը** խնդրի դիրքին, որ իրեն չի պատկանիր. **փախաւ** չեզոք բայը

իրեն կից հայցական հոլով ուղիղ խնդիր չի հանդուրժեր:

- Ոստիկանը **գողին հասաւ-բռնեց**:

Ոստիկանը հասաւ-բռնեց **գողը**:

Այս երկու տարբերակները՝ անուղղակի խնդրի եւ ուղղակի խնդրի առկայութեամբ, հաւասարապէս ընդունելի են, սակայն հաւանաբար անելի առողջ կառոյց ունի երկրորդը կամ թէ անելի կը կիրարկուի երկրորդը, որովհետեւ ուղիղ խնդիրին հնչեղութիւնը միշտ ալ անելի զօրաւոր է. ան անելի ընդգրկուն լրացում մըն է. ահա թէ ինչո՞ւ հակում ունինք նախընտրելու ուղիղ խնդիր բովանդակող նախադասութիւնը: Անշուշտ իտեալը այն պիտի ըլլար, որ այդ երկու խնդիրները միատեղ արտայայտուած ըլլային. սակայն այդ պարագային պիտի ստիպուէինք քանդել բայական զուգորդութիւնը եւ անկախացնել անոր բաղադրիչները բարդ համադասական նախադասութեան մը ծիրէն ներս, ինչպէս տեսանք այլ օրինակով. «Ոստիկանը հասաւ **գողին** եւ բռնեց **զայն**», – ուր այլեւս զուգադիր բայով կազմուած անկախ նախադասութիւն չունինք, եւ մեր հաղորդումը որակ փոխեց:

ԴԵՐԲԱՅԱԿԱՆ ԴԱՐՁՈՒԱԾ

§339. «Դերբայական դարձուած» կը կոչենք այն բառակապակցութիւնը, որ իբրեւ գերադաս անդամ ունի դերբայ մը՝ իր լրացումներով: Ներկայ պարագային՝ հարցը կը վերաբերի անորոշ դերբայի **գործիական** հոլովին, **տրական** հոլովին՝ ընդհանրապէս «համար» յետադրութեամբ հանդերձ եւ **յարակատար** դերբայի նախադաս թէ վերջադաս կիրարկումներուն՝ իբրեւ բայական, երբեմն ալ գոյականական լրացում. օրինակ՝

«Դատաւորը աչքին ծայրով գաղտագողի կը քններ հայցուորներուն նուէրները՝ **փորձելով որոշել իւրաքանչիւրին արժէքը**»:

«Դատաւորը աչքին ծայրով գաղտագողի կը քններ հայցուորներուն նուէրները՝ **որոշելու համար իւրաքանչիւրին արժէքը**»:

Թաւազրուած հատուածներէն իւրաքանչիւրը դերբայական դարձուած մըն է, որուն կորիզը կամ գերադաս անդամը՝ առաջինին մէջ **փորձելով** դերբայն է, որ ձեւի պարագայ է **կը քններ** ստորոգիչին, իսկ երկրորդին մէջ **որոշելու** դերբայն է, որ **համար** յետադրութեան հետ մեկտեղ կը կազմէ նպատակի պարագայ նոյն **կը քններ** ստորոգիչին: Տրական հոլովը յաճախ բաւարար է՝ առանց **համար**-ին, նոյն պաշտօնը կատարելու համար. օրինակ՝ «Եկած ենք շատ կարեւոր խնդրանքով մը՝ **իմանալու** ձեր տեսակետը յառաջիկայ ընտրութիւններուն մասին»: «Աղջիկները աղբիւր գացին՝ ջուրի պաշարը **նորոգելու**»: Ուրեմն հոն, ուր կարելի է խուսափիլ **համար**-էն, պէտք է անվարան զոհել զայն:

§339ա. Նկատելի է, որ այս դարձուածները մայր նախադասութենէն տրոհուած են բուրձով մը, եւ դարձուածի առաջին անդամը ինքը

դերբայն է: Բերուած օրինակներուն մէջ դերբայներուն յետադասուած են ուղիղ ինդիքները: Ուրիշ ոչ մէկ դիրք կրնան գրաւել կամ պետք է գրաւեն **փորձելով** եւ **որոշելու** դերբայները: Խորթ, տաղտկալի ու մերժելի են հետեւեալ շարահասութիւնները, որքան ալ շատ տարածուած ըլլան նմանները.

- Դատաւորը աչքին ծայրով գաղտագողի կը քննէր հայցուորներուն նուէրները՝ իւրաքանչիւրին արժէքը **փորձելով որոշել**:

- Դատաւորը աչքին ծայրով գաղտագողի կը քննէր հայցուորներուն նուէրները՝ իւրաքանչիւրին արժէքը **որոշելու համար**:

§339բ. Եթէ **փորձելով** եւ **որոշելու** դերբայները ունին պարագայական լրացումներ, ապա ասոնք կրնան կանխել դերբայները, ճիշտ ինչպէս դիմաւոր բայերուն պարագային էր. օրինակ՝

- Դատաւորը աչքին ծայրով գաղտագողի կը քննէր հայցուորներուն նուէրները՝ **խորամանկօրէն փորձելով** որոշել իւրաքանչիւրին արժէքը:

- Դատաւորը աչքին ծայրով գաղտագողի կը քննէր հայցուորներուն նուէրները՝ **ճիշտ որոշելու համար** իւրաքանչիւրին արժէքը:

խորամանկօրէն եւ **ճիշտ** պարագայական լրացումները դրուած են դերբայներէն առաջ¹:

ճիշտ գործածութեան այլ օրինակներ՝

- Անոր համակիրները կազմակերպեցին խաղաղ ցոյց մը՝ **պահանջելով** արգելափակեալներու ազատ արձակումը:

- Այս աշխատասիրութեան ծիրը ընդլայնած ենք՝ **ներառելու համար** անհատական երգարաններ եւս:

Ծանծաղ ու տաղտկալի են հետեւեալները, ուր դերբայը կ'իյնայ նախադասութեան աւարտին.

- Կին մը իր իրաւունքները յափշտակած էր ձեռքէն՝ ամուսնին սերն ու համակրութիւնը ինք **վայելելով** (Երուխան, «Ձուկին փոխարէն»):

- Գործատեղիներ կը բացուին՝ պաշտօնեութիւնն ու գործաւորները կէս աշխատավարձով գործի **հրաւիրելով** (Մամուլ):

- Անդրադրիական կազատարը կը ստեղծէ նաեւ ընդհանուր շահեր եւ փոխկապուածութիւն՝ ռազմավարական համագործակցութեան ամուր հիմք **ստեղծելով** (Մամուլ):

- Ծիծեռնակները վերադարձան՝ իրենց հետ գարնան այցաբարտը **բերելով** (ԱՅ, 195):

- Կը դիմէ զանազան նախաձեռնութիւններու՝ նիւթական գոհացուցիչ աղբիւրներ **ապահովելու համար** (Մամուլ):

- Վատիկան ի՞նչ կանխարգելիչ քայլերու դիմած է՝ հետագային

1. Դերբայական դարձուածի յետադաս կիրարկութիւնը ունի շարահասական այն նոյն յատկութիւնները, որոնք կը վերաբերին հեղինակային յետադաս խօսքին (տեսնել **§303, բ**):

երեխաներու նկատմամբ սեռային բռնություններու **առաջքը առնելու համար** (Մամուլ):

- Եւրոպայէն Կոմիտասը վերադարձաւ Յայաստան՝ իր սիրելի ժողովուրդին **ծառայելու համար** (Մամուլ):

- Տոյցերը խանգարողը ամենայն, վճռակամութեամբ պիտի դիմակայուի՝ եգիպտական հասարակութեան ապահովութիւնը **պահպանելու համար** (Մամուլ):

- «Չէի՞ք գիտեր, թէ աղքատութեան ցուցանիշը պիտի մեծնայ», – հարցուց պատգամաւորը՝ կառավարութեան միջանկեալ մօտեցումը սխալ **համարելով**:

- Ուժգին թաթառ մը հարուածեց Օբլախովան՝ բազմաթիւ տուներ ու երկու դպրոցներ հիմնայատակ **քանդելով**:

- Ոմանց խուճապայինի մօտեցող տրամադրութիւնները հարկ է զուգահեռել՝ այլ գործօններու վրայ հիմնուած իրողութիւնները **փաստարկելով**:

Ասոնց բոլորին հասարակաց թերին կը կայանայ դերբայի **վերջադաս** կիրարկութեան մեջ՝ խորապէս խեղճացնելով հաղորդումին որակը, ճիշտ ինչպէս Էր պարագան դիմաւոր բայի կամ ստորոգիչի վերջադասութեան:

Ասոնք պէտք է ըլլան.

- Կին մը իր իրաւունքները յափշտակած Էր ձեռքէն՝ **ի՛նք վայելելով** ամուսնին սերն ու համակրութիւնը:

- Գործատեղիներ կը բացուին՝ **կէս աշխատավարձով գործի հրաւիրելով** պաշտօնեութիւնն ու գործաւորները:

- Անդրադրիական կազատարը կ'ապահովէ նաեւ ընդհանուր շահեր եւ փոխկապուածութիւն՝ **ստեղծելով** ռազմավարական համագործակցութեան ամուր հիմքեր:

- Ծիծեռնակները վերադարձան՝ **իրենց հետ բերելով** գարնան այցաբարտը:

- Կը դիմէ զանազան նախաձեռնութիւններու՝ **ապահովելու համար** նիւթական գոհացուցիչ աղբիւրներ:

- Վատիկան ի՛նչ կանխարգելիչ քայլերու դիմած է՝ **հետագային առաջքը առնելու համար** երեխաներու նկատմամբ սեռային բռնություններու:

- Եւրոպայէն Կոմիտասը վերադարձաւ Յայաստան՝ **ծառայելու համար** իր ժողովուրդին:

- Տոյցերը խանգարողը ամենայն վճռակամութեամբ պիտի դիմակայուի՝ **պահպանելու համար** եգիպտական հասարակութեան ապահովութիւնը:

- Չէի՞ք գիտեր, թէ աղքատութեան ցուցանիշը պիտի մեծնայ, – հարցուց պատգամաւորը՝ **սխալ համարելով** կառավարութեան միջանկեալ մօտեցումը:

- Ուժգին թաթառ մը հարուածեց Օբլաիման՝ **հիմնայատակ կործանելով** բազմաթիւ տուներ եւ երկու դպրոցներ:

- Ոմանց խուճապայինի մօտեցող տրամադրութիւնները հարկ է գուգահեռել՝ **փաստարկելով** այլ գործօններու վրայ հիմնուած իրողութիւնները:

Յետեւեալին մէջ կը կաղայ հիմնական նախադասութեան շարահասութիւնը եւս. «Սակայն մամլոյ ասուլիսը նախագահը սկսաւ Յայաստան իր այցելութեան նպատակներուն մասին **խօսելով**» (Մամուլ), – որ պետք է ըլլայ. «Սակայն նախագահը մամլոյ ասուլիսը սկսաւ՝ **խօսելով** իր՝ Յայաստան այցելութեան նպատակներուն մասին»:

Նաեւ՝ «Քաղաքապետը գնած է գերեզմանոցին հողը՝ **վերածելու համար** զայն գիշերային զբօսավայրի մը». «Սաստիկ պայթում մը ցնցեց հարաւային արուարձանները՝ **խախտելով** Լիբանանի ապահովական կայունութիւնը». «Տնօրէնը զայրացած դասարան մտաւ՝ **ուղիղ խուժելով** անկիւնը ծուարած ընկերոջս վրայ»: «–Ի՞նչ աղջիկ,– հարցուց պատանին՝ **խորապէս այլայլելով** խօսակիցին հարցումէն»: «Քարտուղարը շարունակեց մեքենագրել՝ **վերոյիշելով** քիչ առաջուան խօսակցութիւնը»: «Իր զգեստներուն տարազը օրինակել կը ջանային՝ **առանց ձեռք բերելու** անոր կատարելութիւնը» (Գ. Չոհրապ): «Սովալլուկ գայլերու պէս կը թափին շոգենաւէն դուրս ելլողներուն վրայ՝ **իրարմէ յափշտակելով** անոնց բեռները» (Երուխան, «Ձուկին փոխարէն»): «Կը փափագեր, որ ճամբան անհունապէս երկար ըլլար՝ **յաւիտենապէս վայելելու համար** զգացած հաճոյքը» (անդ): «Յամբիկ ուրախ կ'անցներ՝ **գաղտնի ակնարկներ նետելով** դէպի պատուհանը» (անդ): «Ծնողքը զինք Այնճար տարեր էին՝ **մեղմացնելու համար** շնչառութիւնը»: «Մարդիկ շարունակ կը փորեն շրջակայքը՝ ոսկի, արուեստի գործեր ու մասունք **գտնելու յոյսով**»: Այս օրինակներուն մէջ ըստ էութեան բծախնդրօրէն յարգուած է յետադաս դերբայական դարձուածներու շարահասութիւնը: Կարգ մը դերբայներ պահած են իրենց նախադաս լրացումը՝ ըստ այն նախասիրութեան, որ բայերը ունին իրենց կարգ մը լրացումներուն հանդէպ. ընդհանրապէս նախադաս ձեւի պարագաներ են ասոնք՝ **խախտելով, ուղիղ** եւ այլն, մերթ նախադաս ուղիղ խնդիր մըն է ան՝ **ակնարկներ**, մերթ նախադրութիւն մը՝ **առանց** եւ այլն: Բային՝ այս նախասիրած լրացումներուն ընտելացումը դիւրին չէ եւ կը կարօտի համբերատար վարժութեան, յարատեւութեան եւ ուշադիր ընթերցանութեան: Վերջին օրինակին մէջ դերբայը՝ «գտնելու յոյսով» նախադասութեան վերջը ինչպէս կը ձեւացնէ, սակայն չենք կրնար զայն աւելի մօտեցնել լրացեալ նախադասութեան, որովհետեւ դերբային նախադասուած են անորոշ առումով ուղիղ խնդիրներ՝ **ոսկի, գործեր, մասունք**, որոնց դիրքը անփոփոխելի է, իսկ ամբողջ դարձուածը որոշիչն է **յոյսով** գոյականին, հետեւաբար իր կարգին անփոփոխելի է:

Բացառուած չէ, որ նոյն նախադասութիւնը օժտուած ըլլայ երկու կամ աւելի դերբայական համադաս դարձուածներով. օրինակ՝ «Ան այս

առիթը կ'ուզեր օգտագործել՝ **հաշտուելու համար** ֆրանսացիներու հետ եւ **արծարծելու** իրենց առօրեայ հոգերը»: Ուրեմն երկու դարձուածները իրարու շաղկապուած են համադասական եւ շաղկապով: Երկուքէ աւելի դարձուածներու պարագային,– որ շատ ալ յանձնարարելի չէ,– միայն վերջին երկուքը կը տրոհենք **եւ** շաղկապով, միւսները՝ ստորակետով. օրինակ՝ «Ան այս առիթը կ'ուզեր օգտագործել՝ **հաշտուելու համար** ֆրանսացիներուն հետ, **արծարծելու** իրենց առօրեայ հոգերը եւ լուծում մը **գտնելու** գաղթականներու կացութեան»:

§340. Դերբայական դարձուածը, երբ բայական լրացում է ան, կրնայ նաեւ **նախադաս** կիրարկուիլ՝ միշտ բուրձով մը տրոհուելով լրացեալ նախադասութենէն. օրինակ՝

- Կտտանքներուն դիմադրել **չկարենալով**՝ ստիպուեցաւ խոստովանիլ:
- **Ջրածարելով** աշխարհիկ փառքերէ՝ ան քաշուեցաւ մենաստան մը:
- Սկզբունքին **չդաւաճանելու համար**՝ մերժեց առաջարկուած կաշառքը:
- Գործին **չուշանալու նպատակով**՝ հրաժարեցաւ նախաճաշէն:
- Ժամադրութեան **հասնելու սիրոյն**՝ մէկ ժամ առաջ մեկնեցաւ:

Նախադաս դարձուածը ընդհանրապէս կարելի է նաեւ յետադաս կիրարկել. օրինակ՝ «Ստիպուեցաւ խոստովանիլ՝ **չկարենալով** դիմադրել կտտանքներուն»:

Նախադաս դերբայական դարձուածի շարադասութիւնը յարաբերաբար աւելի ճկուն է. օրինակ՝ ասոնցմէ առաջինը կարելի է գրել նաեւ. «**Չկարենալով** դիմադրել կտտանքներուն՝ ստիպուեցաւ խոստովանիլ»: Այսուհանդերձ ընդհանրապէս աւելի վայելուչ ու տպաւորիչ է կառոյցը, երբ նախադաս դերբայական դարձուածի դերբայական անդամը անմիջապէս կը կանխէ լրացեալ նախադասութիւնը: Իսկ յետադաս կիրարկութեան մէջ դերբային շարադասութիւնը պարտադիր է. ան պէտք է անմիջապէս յաջորդէ լրացեալ նախադասութեան՝ գտնուելով դարձուածի առաջին դիրքին վրայ, ինչպէս ցոյց կու տայ օրինակը, պայմանաւ անշուշտ, որ այդ դերբային չնախադասուի իր մէկ սեփական լրացումը, որ շարադասական նախապատուութիւն կը վայելէ. օրինակ՝ «Մարան կը զգար այդ բոլորը՝ **առանց տեսելու**» (Համ, էջ 66),– ուր **առանց** նախադրութիւնը բնականաբար չէր կրնար յետադասուիլ իր ինդիքին՝ **նայելու** դերբային, այնպէս ալ **տեսել** տեղի պարագան, որուն նախադաս կիրարկութիւնը շատ աւելի վայելուչ է այստեղ:

§341. Շատ տարածուած են այն նախադասութիւնները, որոնք օժտուած են միաժամանակ նախադաս եւ յետադաս դերբայական դարձուածներով. օրինակ՝

- Խոր հռնդիւն մը **արծակելով**՝ հիւանդը վերջնականապէս անշարժացաւ՝ **թող տալով** ափին մէջ սեղմած գաւաթը:

- Ամեն վտանգ **արհամարհելով**՝ Գեորգ վարժապետը ուղղուեցաւ դէպի թշնամի դիրքերը՝ **ի կատար ածելու համար** իր սրբազան ուխտը:
- **Տեսնելով** հեռաւոր գետը՝ տարագիր բազմութիւնը յանկարծ աշխուժացաւ՝ **արհամարհելով** անքնութիւնն ու յոգնութիւնը:
- Վանքի ուսման մակարդակը **բարձրացնելու նպատակով**՝ բարեպաշտ թագուհին տրամադրեց նիւթական յաւելեալ միջոցներ՝ միաժամանակ ուսուցչութեան **կոչելով** անուանի գիտնականներ ու վարդապետներ:

§342. Դերբայական դարձուած կը կազմէ նաեւ **յարակատար դերբայը** իր լրացումներով՝ նախադաս թէ յետադաս դիրքով. օրինակ՝

- Պատմութեան այս կէտին **հասած**՝ բարեկամս բացաւ փակագիծ մը:
- Ոստիկանին վերաբերումէն **զայրացած**՝ երկար վիճեցաւ անոր հետ:
- Արշալոյսը հազիւ **բացուած**՝ արդէն ճամբայ ինկած էինք երեքով:
- Երեսնամեայ ապարդիւն պատերազմէն **յոզուած**՝ Շապուհ խաղաղութիւն առաջարկեց Արշակին:
- Կրած չարչարանքները **մոռցած**՝ ան վերադարձաւ նախկին մոլութիւններուն:
- Յագիւ հաշտութիւնը **կնքուած**՝ մոռցան պատերազմի արհաւիրքները:
- Պապենական ջերմիկ բոյնը **թողած**՝ ան երկար թափառեցաւ իր պատրանքներուն ետեւէն:
- Յափշտակութեամբ կը դիտէր Մասիսը՝ թելերը կուրծքին **խաչածեւած**:
- Եղերամայրերը երկար ողբացին՝ դագաղին վրայ **հակած**:
- Պապը տարուած էր ընթերցումով՝ կզակը ափին **յենած**:

§343. Իր շարադասական յատկութիւններով յարակատար դերբայով դարձուածը կը նոյնանայ նախորդներուն հետ: Եւ ճիշտ նախորդներուն պէս՝ այս մէկը եւս տեղափոխելի է. օրինակ՝

- Յագիւ հաշտութիւնը **կնքուած**՝ մոռցան պատերազմի արհաւիրքները:
Մոռցան պատերազմի արհաւիրքները՝ հազիւ հաշտութիւնը **կնքուած**:
- Պապը թաղուած էր ընթերցումի մէջ՝ կզակը ափին **յենած**:
Կզակը ափին **յենած**՝ Պապը թաղուած էր ընթերցումի մէջ:

§344. Ինչպէս կը նկատենք, լեզուն կը թոյլատրէ նման շրջումներ. սակայն այս պարագային պէտք է զգուշ ըլլալ եւ որքան կարելի է յարգել դիմաւոր բային ու դերբային ցոյց տուած գործողութեանց ժամանակագրութիւնը, երբ շատ ակնբախ է ան: Առաջին օրինակին մէջ յիշուած է պատերազմին աւարտը, ապա մոռացումը, եւ իրօք ալ պէտք է նախ աւարտէր պատերազմը, որպէսզի անոր յաջորդէր մոռացումը:

Ուրեմն բայական ժամանակագրութիւնը յարգուած է. ան չէ յարգուած շրջուն շարադասութեան մէջ՝ «Մոռցան պատերազմի արհաւիրքները՝ հազիւ հաշտութիւնը աւարտած», – ուր յիշուած է նախ մոռացումը, ապա արհաւիրքներու աւարտը: Երկրորդ օրինակը անտարբեր է նման ժամանակագրութեան հանդէպ, քանի որ այնքան ալ էական չէ, թէ Պապը նախ կարդա՞լ սկսաւ, թէ՞ նախ կգալը ափին մէջ առաւ: Այնպէս ալ՝ «Թեւերը կուրծքին խաչածեւած՝ յափշտակութեամբ կը դիտէր Մասիսը»․ դիտելուն եւ թեւերը խաչածեւելուն միջեւ յատուկ ժամանակագրութիւն մը չկայ: Սակայն պայման է, որ Շապուհ նախ **յոգնէր** երեսնամեայ պատերազմէն, որուն հետեւանքով ալ **խաղաղութիւն** առաջարկէր Արշակին: Ահա այս նրբութեանց նկատառումով ալ պետք է առաջնորդուի դերբայական դարձուածի շարադասութիւնը, ինչ որ, դժբախտաբար, միշտ դիւրին ու կարելի չէ, մանաւանդ երբ նոյն նախադասութիւնը օժտուած է թէ՛ նախադաս, թէ՛ յետադաս դարձուածներով:

§345. Կրնայ պատահիլ, որ նախադասութիւն մը ունենայ բազմակի նախադաս եւ կամ յետադաս դերբայական դարձուածներ. այս պարագային՝ նախադաս դարձուածներէն միայն վերջինը, իսկ յետադաս դարձուածներէն միայն առաջինն է, որ կը տրոհուի բութով, իսկ միւսներուն միջեւ կը դրուի ստորակետ կամ համադասական շաղկապ մը. օրինակ՝ «**Ձին ձգելով դռան առջեւ, արագ ներս վազելով ու տեսնելով կատարուած աւերը՝** իշխանը զայրացած սեղմեց բռունցքը»:

Դերբայական դարձուածը կրնայ միջանկեալ դիրք եւս ունենալ. օրինակ՝
-Պապը, **կգալը ափին յենած**, թաղուած էր ընթերցումի մէջ:

-Բարեկամս, **պատմութեան այս կէտին հասած**, բացաւ փակագիծ մը:

-Իշխանը, **ձին ձգելով դռան առջեւ, արագ ներս վազելով ու տեսնելով կատարուած աւերը**, զայրացած սեղմեց բռունցքը:

Այս պարագային՝ դերբայական դարձուած(ներ)ը ստորակետով կը տրոհուի թէ՛ առջեւէն, թէ՛ ետեւէն:

Ստորեւ՝ դերբայական բարդ կառոյց մը, որ օժտուած է երկու համադաս միջանկեալ դարձուածով եւ մէկ յետադաս դարձուածով.

«Պապս, **նկատելով** դատաւորին կողմնակալութիւնը եւ **խուսափելու համար** յաւելեալ կորուստներէ, որոշեց վերջ տալ հետապնդումներուն՝ **վճարելով** պահանջուած անարդար հատուցումը» (ըստ Բակունցի):

Բերուած օրինակը կարելի է օժտել դերբայական նախադաս ու յետադաս յաւելեալ դարձուածներով. այսպէս՝

«Յերթական ձգձգումներէն **դառնացած՝** պապս, **նկատելով** դատաւորին կողմնակալութիւնը եւ **խուսափելու համար** յաւելեալ կորուստներէ, որոշեց վերջ տալ հետապնդումներուն՝ **վճարելով** պահանջուած անարդար հատուցումը եւ **անիծելով** տիրող կարգերը»:

§346. Յարակատար դերբայով կազմուած դերբայական դարձուածը յաճախ, շատ յաճախ, երկիմաստ է. ան կրնայ ընկալուիլ թէ՛ իբրեւ բայական լրացում, թէ՛ իբրեւ գոյականական լրացում. օրինակ՝

-Թարմ միսի ախորժէն **խենթացած**՝ յովազը կը հալածէր եղնիկը:

-Երկար թափառումէ **սպառած**՝ ան նստաւ առաջին ծառի շուքին:

-Վիրաւոր ծերունին, ցուրտ հողին վրայ **երկարած**, խուլ կը հռնդար:

-Այդ ահեղ ասպատակները, իրենց մրրկարշաւ ձիերու կռնակին **գամուած**, կ'արշաւէին Ասիոյ անծայրածիր տափաստաններու երկայնքին:

Նման պարագաներու այնքան ալ դիւրին չէ կողմնորոշուիլ, թէ ճիշտ ի՞նչ անդամ ենթակա՞ն, թէ՞ ստորոգիչը կը լրացնէ դերբայական դարձուածը: Բայց եւ այնպէս մեկնաբանական այս անորոշութիւնը գործնական ու ճճաբանական ոչ մէկ արժէք ունի: Խօսողն ու գրողը կրնան կատարելապէս անգիտանալ զայն:

Ամփոփենք շարադասական եւ կետադրական տարբերակները.

-**Թարմ միսի ախորժէն խենթացած**՝ յովազը կը հալածէր եղնիկը:

-Յովազը, **թարմ միսի ախորժէն խենթացած**, կը հալածէր եղնիկը:

-Յովազը կը հալածէր եղնիկը՝ **թարմ միսի ախորժէն խենթացած**:

Վերջին տարբերակին մէջ կարելի է շրջել դերբայական դարձուածը. «Յովազը կը հալածէր եղնիկը՝ **խենթացած թարմ միսի ախորժէն**»– ինչ որ թոյլատրելի, սակայն նուազ վայելուչ է հաւանաբար:

Նման կառոյցներ յաճախ կարելի է նաեւ չտրոհել բուրձով. օրինակ՝ «Թարմ միսի ախորժէն **խենթացած** յովազը կը հալածէր եղնիկը»,– սա իր կարգին ու այս պարագային ընդունելի եւ ճիշտ կետադրութիւն է: Կարելի է տրոհումէ զերծ կացուցել երրորդ եւ չորրորդ օրինակները եւս. «Տուրտ հողին վրայ **երկարած** վիրաւոր ծերունին խուլ կը հռնդար»: «Իրենց մրրկարշաւ ձիերու կռնակին **գամուած** այդ ահեղ ասպատակները կ'արշաւէին Ասիոյ անծայրածիր տափաստաններու երկայնքին»: Այս վերջինները կետադրական ոչ մէկ նշան կը կրեն, եւ պէտք է ուշադիր ըլլալ, որպէսզի որեւէ անելորդ նշանով չաղաւաղուին անոնք: Այս տարբերակներուն միջեւ յաճախ կայ ճճաբանական նուրբ տարբերութիւն մը, որ միշտ զգալի չէ. առաջին՝ տրոհուած տարբերակին մէջ պատճառահետեւանքային իմաստը շատ ակնհայտ է, շատ ակնհայտ է ցայտուն շեշտուած է յովազի վազքին դրդապատճառը: Միւս կողմէ՝ ամեն տրոհուած լրացումի պէս, այստեղ եւս նախադասութեան միտքը ակնհայտ ընդգծուած ու տպաւորիչ է: Աւելցնենք, որ տրոհումէ զրկուած դերբայը կորսնցուցած է նոյնհետայն բայական լրացումի ամեն երանգ եւ վերածուած է գոյականական սովորական որոշիչի մը՝ **խենթացած յովազը**:

Բաղդատել նաեւ՝

- Սեղանին դրուած արծանիկը գեղեցիկ կ'երեւէր:
- Սեղանին դրուած՝ արծանիկը գեղեցիկ կ'երեւէր:

Առաջին տարբերակով՝ արծանիկը գեղեցիկ էր ըստ ինքեան: Իսկ երկրորդ տարբերակով՝ արծանիկը գեղեցկացած էր սեղանին վրայ «դրուած ըլլալուն» շնորհիւ:

Յետադաս դերբայական դարձուածի տրոհումը նմանապէս կարելի է քանդել՝ վերցնելով բուբոն, եթէ մայր նախադասութեան վերջին բառը իր կարգին կը կատարէ դերբայական դարձուածի պաշտօնը. օրինակ՝

- Ամուսինը շատ յաճախ տուն կը վերադառնար **հարբած**՝ դժուար **կանգնելով** ոտքերուն վրայ:
- Ամուսինը շատ յաճախ տուն կը վերադառնար **հարբած**, դժուար **կանգնելով** ոտքերուն վրայ:

Ուրեմն բուբոն փոխարինած եղանք ստորակետով, քանի որ երկրորդ կառոյցին մէջ **հարբած** ու **կանգնելով** դերբայները ընկալեցինք իբրեւ բազմակի ձեւի պարագաներ:

Ծանօթ.– Բերուած օրինակներուն մէջ յարակատար դերբայը, յատկապէս նախադաս դիրքով, դիւրաւ փոխարինելի է սովորական ածականով. այս փոխարինումը արդիւնք է ածականի՝ որոշչային եւ պարագայական զոյգ պաշտօնները կատարելու ընդունակութեան. օրինակ՝

- Երկար սպասումէն **յուսախաբ**՝ ան որոշեց առանձին մեկնիլ:
 - Նահատակներու կանչին **ունկնդիր**՝ ան խոյացաւ զինք պաշարող դահիճներուն վրայ:
 - Առաջին յաջողութենէն **գինով**՝ անփորձ նորակոչիկները խուժեցին թշնամի դիրքերը:
 - Մեր տուած խոստումին **հաւատարիմ**՝ տառացի գործադրեցինք կտակին տրամադրութիւնները:
- Կետադրութիւնն ու շարադասութիւնը նոյնն են:

Նոյն կետադրութեան կը հետեւին դերբայական այն դարձուածները, ուր կը բացակայի բուն դերբայը եւ լռելեայն կ'իմացուի ան. օրինակ՝

- Բլուրն ի վեր կը բարձրանար գիւղացին՝ փայլուն մանգաղը ուսին (**դրած**):
- Կ'ապրէր իր պապենական տնակին մէջ՝ անհաղորդ (**մնալով**) շուրջը բարձրացող շքեղ դղեակներուն:
- Աչքը հեռաւոր ճամբուն (**ուղղած**)՝ կը սպասէր որդիին վերադարձին:
- Ականջը հովին (**տուած**)՝ մտիկ կ'ըներ անոր սուր սուլոցին:

Այս գեղչումը կրնայ ըլլալ մասնակի՝ խուսափելու համար կրկնութենէ. օրինակ՝

- Յետոյ տեղի ունեցան անցքեր՝ մեկը քաղցր յիշողութեան հետ **կապուած**, միւսը՝ դառն (**յիշողութեան հետ կապուած**):

- Ան աւարտեց աշխատանքը՝ մերթ զարնելով գամին, մերթ՝ (**զարնելով**) պայտին:

§346ա. Երբ դերբայական դարձուածը կազմուած է անորոշ դերբային **գործիական** հոլովով, պայման է, որ դերբայական դարձուածն ու լրացեալ նախադասութիւնը ունենան նո՛յն ենթական. այսպիսին են այն բոլոր օրինակները, որոնք բերուեցան մինչեւ այստեղ: Ամեն շեղում այս կաղապարէն՝ կ'աղաւաղէ հայերէնը. ստորեւ օրինակներ, ուր այս կանոնը չէ յարգուած. թաւագրուած են տարբեր ենթակաները.

- **Գողերը** ատրճանակ քաշելով, **հայրը** թելէն, **տղան** ալ փորէն կը զարնուին («Մամուկ», 6 մարտ 1880):

Ուր՝ ատրճանակ քաշողը գողերն են, զարնուողները՝ հայրն ու տղան:

Այս օրինակը կը փրկուէր, եթէ գրուած ըլլար. «Գողերը ատրճանակ քաշելով զարկին՝ հայրը թելէն, տղան ալ փորէն»,– ուր քաշողը եւ զարնողը նոյն ենթական է՝ **գողերը**:

- **Մեսրոպ** աղօթքի ապաւինելով, **Աստուած** տասնչորս գիր տուաւ իրեն (Գ. Չարբեհնալեան, «Պատմ. հայ դպրութեան», էջ 54):

- **Սայլը** շատ ցնցուելով՝ **ճամբորդները** կ'իյնային աթոռէն:

- **Մշուշը** պատած ըլլալով միջոցը՝ **ծիաւորը** գայթակղեցաւ ճամբէն:

- **Մահը** վրայ հասնելով՝ **Չամչեան** չկրցաւ աւարտել իր գործը:

- Արծրունեաց **թագաւորութիւնը** փոխադրուելով Սեբաստիա՝ Յայաստանի արեւելեան եւ հարաւային **մասերը** անցան յոյներին (ՀԱ, ՀԼՊ, Բ. հտ., էջ 8):

- **Յոյները** արեւմուտքից եւ **հայերն** էլ արեւելքից խփելով՝ սուլթան **Յամիդն** ու իր **ռեժիմը** ջարդ ու փշուր պիտի լինեն (Տաճատ Թերլեմեզեան, «Կեանքիս յուշերը», էջ 184):

Խփողները յոյներն ու հայերն են, ջարդ ու փշուր եղողները՝ Յամիդն ու ռեժիմը: Պետք է ըլլայ՝ «Յոյները արեւմուտքից եւ հայերն արեւելքից խփելով՝ ջարդ ու փշուր պիտի **անեն** սուլթան Յամիդն ու իր ռեժիմը»:

- Տպագրական **ծախսերը** այս տարի աւելնալով՝ ստիպուեցանք (**մենք**) աւելցնել թերթիս բաժանորդագինը:

- [**Խել Աւո**] տեր Սահակէն փող պահանջելով՝ այդ սեւիզի **կղերամիտը** մերժեր է տալ (ԵՕ, Բ. նամակ):

- Յարօն գտեր էին պողոտայի մը երկայնքը թափառական, իր ապշահար ակնարկը պտտցնելով քաղաքի մարդոց եւ իրերուն վրայ (Տիգրան Կամսարական, «Յարօն»):

Գտնողները եւ պտտցնողը տարբեր են:

-Իրարու ետեւէ կը մեկնին վաղեմի **ծանօթներ`** ամեն մէկուն հետ գերեզման մտնելով ինձմէ ալ **մաս** մը (Յ. Սիրունի, «Նայիրի», 18-1-1970, էջ 1):

Որ պետք է ըլլայ. «Իրարու ետեւէ կը մեկնին վաղեմի ծանօթներ` ամեն մէկը իր հետ գերեզման տանելով ինձմէ մաս մը»,– ուր մեկնողները եւ տանողները նոյն ենթական ունին:

Կամ «Իրարու ետեւէ կը մեկնին վաղեմի ծանօթներ` ամեն անգամ ինձմէ ալ գերեզման տանելով մաս մը»:

-Ու ճամբու կը դնեն [կիւնը]` առանց լուացուած ըլլալու (ՊԲ, 86):

Վերջին օրինակի պարագային` հեղինակի մտքին մէջ չլուացուողը կիւն է. սակայն հայերէնի շարահիւսական սկզբունքներով` այս նախադասութեան մէջ չլուացուողը նոյնիսկն ճամբու դնողներն են, ինչ որ չի համապատասխաներ իրականութեան: Կարելի է այսպէս սրբագրել. «Ու ճամբայ կը դրուի [կիւնը]` առանց լուացուած ըլլալու»: Կամ «Ու ճամբայ կը դնեն [կիւնը]` առանց գայն լուալու»:

-Աբեղեանական ուղղագրութիւնը, 1940-ին մասամբ սրբագրուելով, ստեղծուեց նոր ուղղագրութիւնը:

Սրբագրուողը ուղղագրութիւնն է, ստեղծուողը` նորը: Այս օրինակը կարելի է սրբագրել սապէս`

***Աբեղեանական ուղղագրութիւնը, 1940-ին մասամբ սրբագրուելով, վերածուեցաւ նոր ուղղագրութեան:

***Աբեղեանական ուղղագրութիւնը, 1940-ին մասամբ սրբագրուելով, ծնունդ տուաւ նոր ուղղագրութեան:

***Աբեղեանական ուղղագրութիւնը, 1940-ին մասամբ սրբագրուելով, դարձաւ նոր ուղղագրութիւն:

***Աբեղեանական ուղղագրութեան մասամբ սրբագրումով ստեղծուեց նոր ուղղագրութիւնը:

- Մէկ **դահեկան** չմնալով գրպանը` **ան** գլխիկոր հեռացաւ խաղատունէն:

Չմնացողը դահեկանն է, հեռացողը ան է:

Կարելի լուծումներ`

***Վերջին դահեկանը պարտուած` ան գլխիկոր հեռացաւ...:

***Ան գլխիկոր հեռացաւ, որովհետեւ պարտուած էր վերջին դահեկանը:

- Անոր **գործերը** Փարիզի մէջ ցուցադրուելով` Չաւեն Խտըշեանին շնորհուեցան երկու **մրցանակներ** (Մամուլ):

Ցուցադրուողը գործերն են, իսկ շնորհուողը` մրցանակները:

Կարելի լուծումներ՝

***Անոր գործերը Փարիզի մեջ ցուցադրուելով՝ Չաւէն Խտըշեանին ապահովեցին երկու մրցանակներ:

***Անոր՝ Փարիզի մեջ ցուցադրած գործերը Չաւէն Խտըշեանին ապահովեցին երկու մրցանակներ:

-Մեր աշակերտական լաւագոյն տարիները ճեմարան անցընելով՝ մեր ուսուցիչները կերտած են մեր նկարագիրը:

Անցընողները մենք ենք, իսկ կերտողները՝ ուսուցիչները:

-Քեռիս, նոր տուն մը վարձելով, իր ընտանիքը կազմեց, երբ **մայրս** կրկին ամուսնանալով՝ **մենք** այլ տուն փոխադրուեցանք:

Ասի բարդ նախադասութիւն մըն է, որուն գլխաւորը ունի ճիշտ կառոյց, քանի **քեռիս** գոյականը ենթական է հաւասարապէս **վարձելով** դերբային եւ **կազմեց** դիմաւոր բային, մինչ ստորադաս նախադասութիւնը սխալ կառուցուած է, քանի **ամուսնանալով** դերբայը եւ **փոխադրուեցանք** դիմաւոր բայը ունին տարբեր ենթականեր՝ **մայրս** եւ **մենք**:

-**Ռդիսես** իր հայրենի տունը վերադառնալով՝ Պենելոպէի **թեկնածուները** գլխիկոր հեռացան Իթակայէն (ըստ Յոմերոսի):

Վերադարձողն ու հեռացողը տարբեր անձեր են:

«**Ռդիին** ծնած, աճած ու կրթուած էր նման ընտանիքի մը մեջ, հօրենական-ազգային, հայրենական-գաղափարական դաստիարակութիւնը իր մեջ դառնալով ամբարուող **բոց մը**» (Պարոյր Աղպաշեան, «Պայթար», թիւ 144):

Ծնող, աճող, կրթուողը որդին է, դարձողը բոցն է:

Նաեւ՝

-**Գոմէշներ**, լուծը լքած, ճահիճին մեջ կը պառկին՝
Իրենց բերնէն հոսելով

Թելերն արծաթ շողիքին (ԴՎ, «Միջօրէ»):

Վարուժանի այս հատուածը առաջին նուագ կը ձգէ այն թիւր տպաւորութիւնը, թէ **գոմէշներ** եւ **թելերն** երկու տարբեր ենթականեր են. այսպէս կարծելու իրաւունք կ'ունենանք, եթէ **հոսելով** բայը նկատենք չէզոք, ինչպէս որ իրօք ալ է՝ ան աշխարհաբարի մեջ: Սակայն կը կարծենք, թէ Վարուժան այս դերբայը գործածած է ներգործական իմաստով, եւ այս պարագային՝ **գոմէշներ** գոյականը կը դառնայ ենթական թէ՛ **կը պառկի** ստորոգիչին, թէ՛ **հոսելով** դերբային, որով կ'անհետանայ ոճական-քերականական կարծեցեալ թերութիւնը եւս (աւելի մանրամասն տե՛ս §185ա):

«Կրկեսի հրապարակը գցում էին դատապարտելիներին՝ գազաններին կեր դառնալու համար» (Ռուբէն Ղազարեան):

Այս շարադրանքով՝ գցողներն ու կեր դարձողները կը նոյնանան, մինչդեռ լռելեայն կ'իմացուի, թե «գցողները» եւ «կեր դարձողները» տարբեր անձեր են: Կառոյցը կը սրբագրուի հետեւեալ ձեւով. «Կրկեսի հրապարակը գցում էին դատապարտեալներին՝ գազաններին կեր դարձնելու համար», – ուր **գցողներն** ու կեր **դարձնողները** նոյն անձերն են, սակայն կեր դարձողը տարբեր է գցողէն: Անշուշտ կարելի է ստորադասական բարդ նախադասութեամբ ալ սրբագրել սխալը. «Կրկեսի հրապարակը գցում էին դատապարտեալներին, որպէսզի գազաններին կեր դառնային նրանք»:

«Ցեղասպանութենէն ետք հայերը ցրուելով աշխարհով մէկ՝ գոյացաւ նաեւ լեզուն պահելու խնդիր մը» (Մարալ Տինք, «Ակօս», 19-3- 2017):

Ցրուողը հայերն են, գոյացողը խնդիրն է:

Այս օրինակը կարելի է սրբագրել, – ի շարս այլոց, – սա՛ ձեւով.
«Ցեղասպանութենէն ետք հայերու աշխարհով մէկ ցրումը յառաջացուց լեզուն պահելու խնդիր մը»:

«[Կիւրճեան] 1914-ին հաստատուելով Մոսկուա, իր առաջին ստեղծագործութիւնները կրած են Ռոտէնի ազդեցութիւնը» («Նոր Յառաջ», 7-6-16):

Հաստատուողը Կիւրճեանն է, կրողը՝ ստեղծագործութիւնները:

«Լացի ձայնը հասնելով հաճի Մարկոս աղայի՝ եկաւ-մտաւ ներս եւ սկսաւ գոռալ» (Վահան Թորթվենց, «Հաճի Մարկոս աղա»):

Հասնողը ձայնն է, գոռացողը՝ հաճի Մարկոս աղան:

«1954-ին [Ուլնեցի] կնքելով իր մահկանացուն, կը կատարուի ուսուցչի վայել թաղման արարողութիւն» (Մ. Ուլնեցի, «Պատմութիւն Չէյթունի», յառաջաբան):

Սրբագրենք՝ «1954-ին Ուլնեցի, կնքելով իր մահկանացուն, կ'արժանանայ ուսուցչի վայել թաղման արարողութեան»:

«Երկու բարեկամուհիները իրարու մօտ մնալով՝ ես գրկուեցայ Ֆաննիէս» (ՇՇ, «Չաթոսթէ»):

«Տասնամեակներու թաւալումով եւ Հայոց աշխարհի մէջ շատ բան փոխուելով, մոռցուեր էր Քաջազնունիի այդ պարսաւագիրը» («Նոր Յառաջ», 11-10-16):

Վերջին օրինակի խանգարիչ տարրը երկրորդ գործիականն է՝ **փոխուելով**, որ դերբայ մըն է, մինչ առաջինը գոյական է եւ չի խանգարեր:

Լուծումներ՝

- Տասնամեակներու թաւալումով եւ Հայոց աշխարհի մէջ շատ բաներու փոփոխումով՝ մոռցուեր էր Քաջազնունիի այդ պարսաւագիրը:

- Տասնամեակներու թաւալումը եւ Հայոց աշխարհի մէջ շատ բաներու փոփոխումը մոռցուցեր էին Քաջազնունիի այդ պարսաւագիրը:

«Ես զայն կարդացեր եմ, երբ հագիւ չափահաս էի, մեր ընտանիքի մէկ բարեկամը փոխ տուած ըլլալով...» (անդ):

Սրբագրենք՝ «Ես զայն կարդացեր էի, երբ հագիւ չափահաս էի՝ մեր ընտանիքի մէկ բարկամէն փոխ առած ըլլալով...»:

«Ինքը շուտով սպաննուելով բարբարոս քուրդերէն, իւր աշխատութիւնները կորուստի մատնուեցան» (Հ. Աճառեան, «Հայոց գրերը», էջ 10, Վիեննա, 1928):

- Իւր վաղահաս սպանութեամբ՝ բարբարոս քուրդերու ձեռքով, իւր աշխատութիւնները կորուստի մատնուեցան:

- Իւր վաղահաս սպանութիւնը՝ բարբարոս քուրդերու ձեռքով, կորուստի մատնեց իւր գործերը:

«Հազարներ կ'երթան իրենց գիշերային նինջին՝ անօթի ու ծարաւ, վաղուան տագնապը կլանած իրենց ողջ էութիւնն ու հոգին» (Խ. Տէտեան, «Երազէն անդին» Բ., էջ 184):

Գացողները հազարներն են, կլանողը՝ տագնապը:

Սրբագրենք՝ «Լաւագոյնները կ'երթան իրենց գիշերային նինջին՝ անօթի ու ծարաւ, իրենց ողջ էութեամբ ու հոգիով կլանուած վաղուան տագնապէն» (կամ՝ տագնապով):

«Նոյն գինուորը օր մը գինովութեան մէջ անկարգութիւն մ'ընելով՝ ոստիկանութիւնը զինքը բռնել ուզեց» («Եւրոպա», 1863, թիւ 26, էջ 206):

«Հնդկաստանցիք [փիղը] կ'որսան իբրեւ բեռնակիր գրաստ ծառայեցնելու, հեծնելու, պատերազմներու մէջ օգնական ըլլալու եւ ասոնց նման ուրիշ ծառայութիւններ ընելու համար» (անդ):

Ուր որսացողները, ծառայեցնողներն ու հեծնողները հնդկաստանցիներն են, իսկ օգնական եղողը եւ ուրիշ ծառայութիւններ մատուցողը փիղն է:

§346բ. Նման սխալ կառոյցներ յաճախ կը սրբագրուին՝ մէկէ աւելի միջոցներով. թուենք մէկ քանին:

«Սայլը արագ ընթանալով՝ ճամբորդները կ'իյնային աթոռէն»:

ա) Քանդելով դերբայական դարձուածը եւ վերածելով զայն դիմաւոր՝ համադաս նախադասութեան.

- Սայլը արագ կ'ընթանար, եւ ճամբորդները կ'իյնային աթոռէն:

բ) Ամբողջութիւնը վերածելով ստորադասական բարդ նախադասութեան.

դ) ճամբորդները կ'իյնային աթոռեն, որովհետեւ սայլը արագ կ'ընթանար:

զ) Դերբայական դարձուածը վերածելով գոյականական բառակապակցութեան.

- **Սայլին արագ ընթացքը** պատճառ կը դառնար, որ ճամբորդները իյնային աթոռեն:

- **Սայլին արագ ընթացքը** պատճառ կը դառնար ճամբորդներու՝ աթոռեն անկումին:

Տարբեր ենթականերու ծիրէն ներս եւ այս պարագային բացառական հոլով դերբայով մը՝ նոյնքան թերի է հետեւեալ կառոյցը. «Տիկին Շուշան բանաստեղծութիւնը **կարդալէն** յետոյ, իր մէջ մօր մը ջերմ **զգացումը ստեղծուեցաւ**» (Համ., էջ 64),– ուր կարդացողը Շուշանն է, ստեղծուողը՝ զգացումը:

Այս թերութիւնը կարելի է սրբագրել հետեւեալ կառոյցներէն մէկով.

«Տիկին Շուշան, բանաստեղծութիւնը կարդալէ ետք, իր մէջ ունեցաւ մօր մը ջերմ զգացումը»,– ուր կարդացողն ու ունեցողը նոյն ենթական է՝ Շուշան:

«Բանաստեղծութեան **ընթերցումը** տիկին Շուշանի մէջ **յառաջացուց** մօր մը ջերմ զգացումը»,– ուր այլեւս դերբայական դարձուած չունինք, այլ ունինք գոյական միակի ենթակայով (որ **ընթերցումն** է) ու միակի ստորոգիչով նախադասութիւն մը:

«Երբ տիկին Շուշան **կարդաց** բանաստեղծութիւնը, անոր մէջ **յառաջացաւ** մօր մը ջերմ զգացումը»,– այս ալ բարդ ստորադասական նախադասութիւն մըն է, որուն գլխաւորը ունի իր ենթական ու ստորոգիչը, ստորադասը՝ նմանապէս, ինչ որ բոլորովին օրինաւոր կացութիւն մըն է:

Նաեւ՝ «Շեփորախումբը Ամերիկայի եւ Հայաստանի քայլերգերը հնչեցնելէ ետք կատարուեցաւ բացման խօսքը»:

- Շեփորախումբի՝ Ամերիկայի եւ Հայաստանի քայլերգերը հնչեցնելէն ետք կատարուեցաւ բացման խօսքը:

- Շեփորախումբը հնչեցուց Ամերիկայի եւ Հայաստանի քայլերգերը, ապա կատարուեցաւ բացման խօսքը:

§346գ. Դերբայական որոշչային դարձուած կազմելու յատկութեամբ օժտուած է ենթակայական դերբայը եւս. օրինակ՝

- Մայրամուտին կալերէն **վերադարձող մանչերը** ծաղկեփունջեր կը նետէին թաղերու մուտքին **սպասող պարմանուհիներուն**:

Առաջին դարձուածն է՝ **մայրամուտին կալերէն վերադարձող**, երկրորդը՝ **թաղերու մուտքին սպասող**:

Այսպիսիները շատ ընթացիկ կիրարկութիւն ունին արդի հայերէնի մէջ:

Սակայն նոյն այս կառոյցներուն յետադաս կիրարկութիւնը բոլորովին խորթ է անոր. օրինակ՝ «Մանչերը ծաղկեփունջեր կը նետէին պարմանուհիներուն՝ **թաղերու մուտքին սպասող**»: Այս կիրարկութեան կը հանդիպինք ընդհանրապէս ֆրանսական թեքում ունեցող գրողներու քով, քանի որ ֆրանսերէնը ազատօրէն ու վայելչօրէն կը գործածէ նմանները:

Նաեւ՝ «Տօնավաճառը տարեկան հանդիպում-իրադարձութիւն դարձած է Նոր տարուան սեմին՝ փարիզահայ համայնքին կողմէ անհամբերութեամբ **սպասուող**» («Նոր Յառաջ», 22-11-16, էջ 4):

«Մէկ շունչով գրի կ'առնէ “Գիր եւ ժամեր” արձակը՝ **սկսող** մանկութենէն եւ **հասնող** մինչեւ 1912-1913» (Գ. Պըրտեան, «Տարմ», էջ 277):

«Կոնքերը... կերպասի շոյանքին տակ մատներու ակօսումներ երեւակայել կու տան՝ **յանգող** անոր մէջքի կարմիր գօտիին» (Գ. Պըրտեան, «Սեմեր», էջ 169):

Վայելուչ չէ նաեւ նաեւ՝ «Դիտել հոս թափը զգացումներու գեղումին, սիրոյ ժայթքումէն **պատճառուած**» (Մեսրոպ ճանաչեան, «Ծաղկաքաղ», էջ 431): Պատշաճ կետադրութիւն մը եւ դերբայական դարձուածի շրջումը թերեւս մեղմացնեն կացութիւնը՝ առանց բոլորովին փրկելու զայն. «Դիտել հոս թափը զգացումներու գեղումին՝ **պատճառուած** սիրոյ ժայթքումէն»:

ՇՈՒԱՐԱԾ ԲԱՌԵՐ

§347. Խօսքի յստակութեան սպառնացող մնայուն վտանգը կը կազմեն սխալ տեղադրուած՝ **շուարած բառերը**. պայմանականօրէն այսպէս պիտի կոչենք գրութեան մը որակը ամենէն աւելի աղաւաղող եւ մթազնող գործօնը, որ են իրենց ճիշտ տեղը չգտնուող բառերը, ընդհանրապէս որոշիչներն ու յատկացուցիչները, բայց նաեւ բայական, մասնաւորաբար պարագայական լրացումները. օրինակ՝

- **Երբեմնի Յայաստանի** գրողներու միութիւնը որոշեց...:

Երբեմնի որոշիչը կը վերաբերի **գրողներու միութիւնը** բառակապակցութեան, եւ ոչ թէ **Յայաստան**-ին... բարեբախտաբար. բայց ահա իսկական աղէտի մը չարայուշութեամբ ան ինկած է այս վերջինին վրայ: «Տրամաբանօրէն» պետք է ունենայինք՝ «Յայաստանի գրողներու **երբեմնի միութիւնը**», սակայն ծայրայեղութիւն է այս. նման պարագաներու ակնարկելով՝ Այտընեան կ'ընդունի, որ «Գրողներու միութիւնը» մէկ ձոյլ ամբողջութիւն նկատենք եւ ըսենք **«Երբեմնի գրողներու միութիւնը»**: Ուրեմն՝ նախընտրելի է՝ **Յայաստանի գրողներու երբեմնի միութիւնը**, հանդուրժելի է՝ **Յայաստանի երբեմնի գրողներու միութիւնը**:

-Եգիպտոսը ժամադրավայրը եղաւ մեր բոլոր **նշանաւոր մտքի** ու բազուկի գործիչներուն:

Ըսել կ'ուզուի՝ «Եգիպտոսը ժամադրավայրը եղաւ մտքի ու բազուկի մեր բոլոր **նշանաւոր գործիչներուն**»:

-Պատահածը կը հաստատէ օր ըստ օրէ **աճող հրեաներու** ազդեցութիւնը:

Այսինքն՝ «Պատահածը կը հաստատէ հրեաներու օր ըստ օրէ **աճող ազդեցութիւնը**»: Այլ խօսքով՝ աճողը հրեաները չեն, այլ անոնց ազդեցութիւնը:

-**Պարզապէս օղակայանը** Անբարայի կեդրոնէն 35 քմ հեռաւորութեան վրայ է:

Պարզութեան գաղափարը կը վերաբերի ճամբու կարճութեան՝ **35 քմ**-ին, ուրեմն՝ «Օղակայանը Անբարայի կեդրոնէն **պարզապէս 35 քմ** հեռաւորութեան վրայ է»:

-Աթենքի մէջ **ծերբակալուած թուրքիոյ** քաղաքացիները կը մեղադրուին ահաբեկչութեամբ:

Թուրքիոյ՝ Աթենքի մէջ ծերբակալուած քաղաքացիները...

Աթենքի մէջ ծերբակալուած թուրք քաղաքացիները...

-Գերմանիայում **ոսկեպատ զուգարանի** թուղթ է արտադրուում:

Այսինքն՝ զուգարանի **ոսկեպատ թուղթ** է արտադրուում:

-Գրադարանի մէջ կան **գեղակազմ անգլերէնով** հատորներ:

Այսինքն՝ Անգլերէնով **գեղակազմ հատորներ**...:

Նախընտրաբար՝ Անգլերէն գեղակազմ հատորներ...:

-Դոդ-ը «**լայնաբերան կերակուրի** հողէ մեծ աման»-ն է:

Դոդ-ը կերակուրի հողէ **լայնաբերան** մեծ **աման**ն է:

-Այս ծրագիրը տեսութեան վերածուեցաւ Ռալֆ Փիթըրզ անունով ամերիկեան բանակի հանգստեան կոչուած գնդապետի մը կողմէ» («Ազդակ», 24-12-14):

Ակնբախ է զառածումը. պետք է ունենայինք՝ «Այս ծրագիրը տեսութեան վերածուեցաւ ամերիկեան բանակի հանգստեան կոչուած՝ Ռալֆ Փիթըրզ անունով գնդապետին կողմէ»:

§348. Ասոնք առհասարակ արագագրութեան ու աճապարանքի հետեւանք են եւ այդպէս ալ կրնան սպրոդիլ նոյնիսկ վարժ գրողի գրիչին տակ. նմաններու առաջքը կարելի է ընդհանրապէս առնել՝ երկրորդ կամ երրորդ հանդարտ ընթերցումով, բան մը, որ յաճախ կարելի չ'ըլլար ընել,

յատկապես հրապարակագրության մեջ, ուր ծառայողները միշտ ալ կը բողոքեն, թէ «ժամանակ չունին», ինչպէս իրենք կը խոստովանին: Նման զառաժուժները, անփութութեան կողքին, ունին հոգեբանական պատճառ մըն ալ. այս իրողութիւնը բացատրենք՝ հիմնուելով բերուած օրինակներէն վերջինին վրայ: Այս նախադասութիւնը գրողին հիմնական նպատակն է հաղորդել Ռալֆ Փիթըրզի իրագործումը: Անոր անունը այնքան խոր տպաւորուած է իր մտքին մեջ, որ անհամբեր է գայն արձանագրելու, եւ ճիշտ այդ անհամբերութեան մեջ ալ չ'անդրադառնար, որ քերականօրէն կանուխ է անոր արձանագրումը: Պարագան գրեթէ նոյնն է բոլոր զառաժող բառերուն համար: Բառային նման դեգերումները շատ աւելի կը սպրդին շարադրանքին մեջ յատկապէս գրողական վարժութենէ զուրկ անձերու, որոնք ընդհանրապէս ընթերցող ալ չեն:

- Սակայն **գրեթէ միշտ** հայթայթուած գումարները իրարու չեն համապատասխաներ:

Որ պէտք է ըլլայ. «Սակայն հայթայթուած գումարները **գրեթէ միշտ իրարու** չեն համապատասխաներ:

Աւելի բարեհունչ կը ստացուի, եթէ **իրարու** դերանունը յետադասենք բային՝ «Սակայն հայթայթուած գումարները գրեթէ միշտ չեն համապատասխաներ իրարու»:

- Այս հատորը պէտք է համարել մեսրոպեան ուղղագրութեամբ **Ներկայացող Միսաք Մեծարենցի** ժառանգութեան ամենածաւալուն հրատարակութիւնը:

Ներկայացողը Մեծարենցը չէ, այլ հրատարակութիւնը. «Այս հատորը պէտք է համարել Միսաք Մեծարենցի ժառանգութեան՝ մեսրոպեան ուղղագրութեամբ **Ներկայացող ամենածաւալուն հրատարակութիւնը**»:

- Մայրապետերու կողմէ **գործուած մանուկներու** դէմ բռնութեան ամբողջ թղթածրարը:

Որ պէտք է ըլլայ՝ «Մայրապետերու կողմէ մանուկներու դէմ **գործուած բռնութեան** ամբողջ թղթածրարը»:

Եւ կամ՝ «Մանուկներու դէմ մայրապետերու կողմէ **գործուած բռնութեան** ամբողջ թղթածրարը»:

- Օրերէ ի վեր **համրացած Սիւնիքի** նախկին մարզպետը վերստին լեզու գտաւ եւ հարցազրոյցներ կու տայ:

Պարզ է, որ Սիւնիքը չէ համրացած, այլ անոր մարզպետը, «որ հիմա հարցազրոյցներ կու տայ». ուրեմն՝ «Սիւնիքի՝ օրերէ ի վեր **համրացած** նախկին **մարզպետը** վերստին լեզու գտաւ...»:

- Ողջոյնի խօսքով ելոյթ ունեցաւ **Ներկայիս գործող** Հայաստանի գրողներու միութեան նախագահը:

Ներկայիս գործող Հայաստանը չէ՝ Գրողներու միութեան նախագահն է. ուրեմն՝ «Ողջոյնի խօսքով ելոյթ ունեցաւ Հայաստանի գրողներու միութեան՝ **Ներկայիս գործող նախագահը**»:

- Հրաւիրուած էր Ֆրանսայի **յայտնի պալէի** պարուհի Փրելը:

Հրաւիրուած էր Ֆրանսայի պալէի **յայտնի պարուհի** Փրելը:

Նախընտրելի է այս պարագային ըսել՝ **Ֆրանսական պալէի**...:

- Վարչապետարանը յարգեց Սայտայի մէջ **ինկած բանակի** նահատակներուն յիշատակը:

Ինկողը բանակը չէ, այլ նահատակները. «Վարչապետարանը յարգեց բանակի՝ Սայտայի մէջ **ինկած նահատակներուն** յիշատակը»:

- Սեուտական Արաբիոյ **վերջին քարիւղի** նախարարը ժընեւ կը գտնուի:

Սեուտական Արաբիոյ քարիւղի **վերջին նախարարը** ժընեւ կը գտնուի:

- 160 Էջերու վրայ **տարածուող բանաստեղծին** այս հատորը...:

Բանաստեղծին՝ 160 Էջերու վրայ **տարածուող այս հատորը**...:

- Միլիոններ **արժող արուեստի** գործեր...:

Արուեստի՝ միլիոններ **արժող գործեր**...:

- Խորհրդակցութեանց նիւթերու շարքին պիտի ըլլայ **բարեկարգումներու նախագահ** ժեմայելի ծրագիրը:

Այսինքն՝ նախագահ ժեմայելի՝ **բարեկարգումներու ծրագիրը**:

§349. Աւելցնենք, որ նման սխալներու յաճախականութեան պատճառներէն մէկն ալ նախադասութեան ունեցած ծաւալն է, ինչպէս նաեւ նոյն անդամին՝ մէկէ աւելի լրացումներ ունենալու հանգամանքը, ինչ որ կը դժուարացնէ լրացումները հեզասահօրէն տեղադրելու աշխատանքը: Պետք է այս ալ ըսել, որ բանաւոր խօսքի մէջ այսպիսիները կրնան աննշմար անցնիլ, քանի, եթէ խօսողը առիթ չունի ճիշտ դասաւորելու իր միտքերը, ապա ունկնդիրը իր կարգին գրկուած է այդ նոյն ժամանակէն, եւ յետոյ՝ միայն ճիշտ խօսողները չեն, որ կը հասկնան զիրար, սխալ խօսողներն ալ կը հասկցուին: Բայց այս իրողութիւնը միշտ անպատիժ չի մնար:

§350. Որովհետեւ բացառուած չէ, որ նոյն բառին տարբեր դիրքերը յառաջացնեն տարբեր իմաստներ, տարբեր միտքեր. օրինակ՝

- **Ուրախ** նժոյգը կ'ոստոստեր:

Նժոյգը ուրախ կ'ոստոստեր:

- Ամփոս ծրագիր է,– **տխուր** ժպտեցաւ ծերունին:

Ամփոս ծրագիր է,– ժպտեցաւ **տխուր** ծերունին:

- Ոմանք կը կարդան **Նոր** ստացուած նամակները:

Ոմանք **Նոր** կը կարդան ստացուած նամակները:

- Հիմա ի՞նչ պիտի ընենք,– **շուարած** հարց կու տային մարդիկ:

Հիմա ի՞նչ պիտի ընենք,– հարց կու տային **շուարած** մարդիկ:

- Մէկ տարուան մէջ **Միայն 750** ոճիր գործուած է:

Միայն մէկ տարուան մէջ 750 ոճիր գործուած է:

Ըստ առաջին տարբերակին՝ 750 ոճիրը մէկ տարուան համար շատ չէ, այլ խօսքով՝ առաջին նախադասութեան հեղինակը կը թերզնահատէ գործուած ոճիրներուն թիւը: Մինչ ըստ երկրորդ տարբերակին՝ 750 ոճիրը մէկ տարուան համար շատ է, ուրեմն այս պարագային ալ կայ գերզնահատում մը գործուած ոճիրներու թիւի:

- Նախատեսուած է **Նաեւ վարչապետին** հանդիպումը տեղւոյն հայ համայնքի ներկայացուցիչներուն հետ («Ազդակ», 28-3-19, էջ 1):

Կը կրենք այն տպաւորութիւնը, թէ «տեղւոյն հայ համայնքի ներկայացուցիչներուն հետ» շատեր արդէն հանդիպած են, եւ կարգը եկած է՝ կը նախատեսուի, **Նաեւ վարչապետի** հանդիպումին. մինչդեռ իրողութիւնը այն է, որ վարչապետ Փաշինեան Վիեննայի մէջ պիտի տեսակցի Ալիեւի հետ, ապա Աւստրիոյ նախագահին ու վարչապետին հետ, եւ այս բոլորէն ետք՝ **Նա՛եւ**՝ «տեղւոյն հայ գաղութի ներկայացուցիչներուն հետ»: Ուրեմն հարկ էր **Նաեւ** համադասական յաւելական շաղկապը դնել «տեղւոյն հայ համայնքի ներկայացուցիչներուն հետ» բառակապակցութեան վրայ:

Իսկ երբեմն ալ կը յառաջանան զաւեշտական անհեթեթ կացութիւններ. օրինակ՝ «Ուստա Մկրտիչը կամօրէց բարդիների շարքի մօտ **խաղացող Երանոսի** փոքր եղբոր Այտը» (Մկրտիչ Արմէն, «Հեղնար աղբիւր, էջ 95),– ուր Երանոսը արդէն մեռած է, եւ խաղացողը անոր փոքր եղբայրն է. ուրեմն՝ «Ուստա Մկրտիչը կամօրէց Երանոսի՝ բարդիների շարքի մօտ **խաղացող փոքր եղբոր** Այտը»:

§351. Շուարած բառեր կամ բառակապակցութիւններ կրնան երբեմն տեղափոխուիլ բարդ նախադասութեան ծիրէն ներս եւս՝ անցնելով մէկ բաղադրիչէն միւսը եւ հիմնովին փոխելով հաղորդումին իմաստը. օրինակ՝

- Թալաթ փաշա **անխնայ** կը հրահանգէր, որ հայերը բնաջնջուէին:

Թալաթ փաշա կը հրահանգէր, որ հայերը **անխնայ** բնաջնջուէին:

- Բարեկամս խնդրեց, որ **թատրոնը ձգելէ** առաջ հեռաձայնեմ իրեն:

Բարեկամս **թատրոնը ձգելէ** առաջ խնդրեց, որ հեռաձայնեմ իրեն:

- Ինքնաշարժին մեջէն գտած էր քսակ մը, որ իրեն չէր պատկաներ:

Ինքնաշարժին մեջէն, որ իրեն չէր պատկաներ, գտած էր քսակ մը:

§352. Բաւական տարածուած է որոշիչներու այն կիրարկութիւնը, ուր ածական մը կը լրացնէ բարդ բառի մը միայն մէկ արմատը, այսինքն՝ կէսը, փոխանակ լրացնելու ամբողջ բարդ բառը. օրինակ՝

«Կանգ առինք **համով ապխտավաճառի** մը խանութին դիմացը»:

Գրողին մտքին մէջ **ապուխտն** է համովը, բայց ահա դուրս եկած է, որ **ապխտավաճառը** ըլլայ համովը. ուրեմն ուղղենք. «Կանգ առինք համով ապուխտ վաճառողի մը խանութին դիմացը»:

Շատ տարածուած է «**ոսկիէ մետալակիր**» բառակապակցութիւնը, որով կ'ուզուի բնորոշել մարզիկին, հերոսին կամ արուեստագետին ստացած մետալին բնոյթը՝ «ոսկիէ մետալ», մինչ բերուած բառակապակցութեամբ՝ մետալակիրն է որ կը դառնայ ոսկի: Նոյն ծիրէն ներս տարածուած է նաեւ **նոպելեան մրցանակաւոր**-ը:

Այս նոյն սխալը կը գտնենք Համաստեղի «Սպիտակ ձիաւորը» վէպի անունին մէջ, ուր սպիտակ դարձած է **ձիաւորը**, մինչդէռ հեղինակին մտքին մէջ **ձի՛ն** է սպիտակ:

Լեզուական ճշգրտութիւնը կը պահանջէր, որ Համաստեղ իր վէպը կոչէր «**Սպիտակաձին**», որ մէկ անգամ գործածուած կը գտնենք մեր մատենագրութեան մէջ (տե՛ս «Նոր հայկագէտն»), կամ «**ճերմակաձին**», որ Փաւստոս Բուզանդ դրած է Շապուհի բերնին մէջ¹, բայց ահա ինչ որ ճիշտ է՝ միշտ գեղեցիկ չէ դժբախտաբար. «անճիշտ» **Սպիտակ ձիաւորը** ակելի գեղեցիկ կը հնչէ, իսկ գեղեցիկին հանդէպ լեզուն միշտ ալ տկարութիւն ունի: Պարագան որոշ չափով նոյնն է «ոսկիէ մետալակիր» բառակապակցութեան:

1. Շապուհ, ամեն անգամ, որ գինիի բաժակը բերանը տաներ, սովորութիւն ուներ ըսելու՝ «ճերմակաձին գինի արբցէ», – իսկ այդ ձիաւորը Մուշեղ Մամիկոնեանն էր:

Արսէն Այտընեան կը բերէ հետեւեալ օրինակները (Քնն. քեր., էջ 151).

- Սուտ **ակն**ագործ (այսինքն՝ սուտ, կեղծ ակն կամ գոհար շինող):
- Վտանգաւոր **գր**ավաճառ (այսինքն՝ վտանգաւոր գիրք վաճառող):
- Երկու **եղջեր**աւոր (ուզուած է ակնարկել զոյգ եղջիւր կրող մէկ էակի, սակայն ստացուած է եղջիւր կրող երկու տարբեր էակներու):
- **Օրըստօրական** լրագրապետ (ուր լրագրողն է առօրեան եւ ոչ թէ լուրը):
- **Յանկարծական մահ**աբեր ախտ մը (այսինքն՝ յանկարծական մահ պատճառող ախտ մը):

Թաւագրուած է բառերու այն մասը, որուն պէտք է վերաբերի ածականը, մինչդէռ ներկայ կառոյցներով՝ ան կը վերաբերի ամբողջ բառին. օրինակ՝ ոչ թէ ակը կեղծ է, – ինչպէս կ'ուզուի ըսել, – այլ ակնագործը, ակը պատրաստող վարպետը: Այսպէս ալ միւսները:

Նաեւ՝ «Երիտասարդ գրագետը, տող առ տող համեմատելէ յետոյ հինը եւ նորը՝ **մեծաբանակ ձեռով** ցոյց կու տայ Կ. Չարեանի ծանօթ գիրքին մէջ կատարուած **փոփոխութիւնները**» (Աշոտ Նուրեան): Ուր **մեծաբանակը**՝ փոփոխութիւններն են:

Անգար բառին կից «Նոր հայկազեան»-ը կու տայ հետեւեալ բացատրութիւնը՝ «ցաւ ի կէսն գլխոյ», որ կը նշանակէ գլխու կէսին գտնուող, գլխու կէսը հարուածած ցաւ: Նոյն բառին դիմաց Գայայեան գրած է՝ «կէս գլխացաւ», ուր այլեւ գլուխին կէսը չէ խնդրոյ առարկան, այլ ցաւին կէսը:

ՇՐՋՈՒՄ ԵՒ ԽԱՉԱԶԵՒՈՒՄ

§353. Նախընթաց գլուխներու մէջ արդէն ակնարկեցինք շրջումի հնարքին եւ անոր ոճաբանական արժեքին՝ յատուկ ծանրանալով կարգ մը օրինակներու վրայ, ինչպիսին Էր Տէրեանի մէկ հատուածը՝ «Յիշում եմ դեմքը **քո ծեր**, մա՛յր **իմ անուշ ու անգին**», ուր մէկ տողի մէջ շրջուած են գոյականական հինգ լրացումներ՝ որոշիչներ ու յատկացուցիչներ (տեսնել **§§288-9, 295-96**): Եթէ ոտանաւորի մէջ թոյլատրելի է նման շրջում, ապա պատճառը ա՛յն է, որ ի վաղուց անտի նկատուած է, գրաբարի օրերէն, հայերէնի մէջ շրջումի ներկայացուցած գեղարուեստական արժեքը, եւ հայ գրողները իրենց մնայուն ճիգով ոտանաւորի մէջ գոնէ պահպանած ու նուիրականացուցած են գրաբարի ընձեռած շարադասական այդ ազատութիւնը: Իսկ թէ ճիշտ ինչի՞՞ արդիւնք է շրջումին յառաջացուցած բարեհնչութիւնն ու գեղարուեստական հրապոյրը՝ այդ չենք գիտեր ու չենք կրնար բացատրել, ճիշտ ինչպէս բացատրելի չէ ամեն գեղեցկութիւն, որ կը տպաւորէ ու կ'առնիքնէ. բայց ան՝ շրջումի պարզեւած այդ բարեհնչութիւնը, հանդիսաւորութիւնը, խոր քնարականութիւնն ու համակիչ յուզականութիւնը շօշափելի իրականութիւն են: Դա՛րձեալ մտովի բաղդատենք հետեւեալները իրենց շարադասական ուղիղ տարբերակներով՝ արժեւորել կարենալու համար շրջումի գեղարուեստական կարեւորութիւնը.

- Կանչում է **կրկին**, կանչում **անդադար**,
Էն չքնաղ երկրի կարօտը **անքուն** (ՅԹ):

- Կը գրէ **մայրս**. «Ո՛վ իմ որդեակս **պանդուխտ**»... (ԴԿ):

- Դո՛ւն առաջին վանկ **շրթունքիս**, առաջին ձայն **իմ հոգւոյս**,
Նախկին հնչիւն **իմ մանկական լեզուիս հեզ**... (Սիպիլ):

§354. Հայ անուանի բանաստեղծները շատ լաւ գիտակցած են շրջումի ունեցած գեղարուեստական տպաւորութեան եւ լիարժեք օգտուած են անոր ընձեռած բարիքներէն: Թումանեանի հատուածին մէջ յաջորդաբար շրջուած են՝ ա) ստորոգիչն ու ենթական (**կանչում է կարօտը**),

բ) ստորոգիչի ձեւի պարագան (**կանչում է անդադար**), գ) **կարօտը** ենթակային որոշիչը (**կարօտը վսեմ**): Երկու տողի մէջ՝ երեք շրջում, որոնց վրայ կու գայ անելնալու **կանչել** բայի կրկնութիւնը, որ իր կարգին յատուկ երաժշտականութիւն մը կու տայ խօսքին. ահա այս բոլորին արդիւնքն է այն անկրկնելի տպաւորութիւնը, որ կը գործէ Թումանեանի ծանօթ քերթուածին այս մուտքը: Վերականգնենք պահ մը այդ շրջումները եւ ջնջենք կրկնութիւնն ալ, ապա պիտի նկատենք, որ ամեն հմայք իսկոյն պիտի կորսնցնէ հատուածը, եւ ան պիտի վերածուի շատ սովորական, չըսելու համար՝ անկենդան, նախադասութեան մը:

Կրկին կանչում է, անդադար կանչում է Էն չքնաղ երկրի վսեմ կարօտը:

Յուզական նոյն խորութեամբ ու վեհութեամբ թաթաւուն են Վարուժանի եւ Սիպիլի յիշեալ տողերը, դա՛րձեալ շնորհիւ շրջումներուն:

Միսաք Մեծարենցի քնարականութեան մէջ շատ մեծ բաժին ունին հմտօրէն կատարուած շրջումները. ստորեւ օրինակ մը՝ «Աքասիաներու շուքին տակ»-ը. կը թաւագրենք ակներեւ շրջումները.

«Ծաղիկներէն յուշիկ թերթեր կը թափէ
Բուրումներով օծուն հովիկն **իրիկուան**,
Յոգիներուն կ'իջնէ **երազ մը բուրեան**,
Ի՛նչ հեշտին է **մթնշաղն այս սատափէ**:
Աքասիաներ, **գինով լոյսէ ու տապէ**,
Օրօրուելով մաքուր շունչ մը կը հեւան.
Մինչ կը ձիւնէ **ծաղիկն իրենց հոտեան**,
Չոր **խօլաբար** հովը **գրկել** կը շտապէ:
Ու լոյսն **անոնց, անխօս հուրի՛ դիւթական**,
Յմայագեղ ու վարսքերով **արծաթէ**,
Շատրուանին կ'իջնէ գուռին մէջ **կարթէ**:
Ձուրը ցայտքէն ծաղիկ-ծաղիկ կը կարթէ
Վճիտ, ինչպէս լոյսէ արցունքը **մանկան**,
Նուագն **անոր** կը հեղեղէ **հեշտական**»:

Եթէ պահ մը փորձենք վերականգնել բոլոր շրջումները, հայ քնարերգութեան այս եզակի գոհարներէն մէկը պիտի կորսնցնէր իր ամբողջ յուզականութիւնն ու բանաստեղծականութիւնը եւ վերածուէր հրապարակագրական չոր ու ցամաք, անկենդան տեղեկագիրի մը:

Այս բոլոր շրջումները, որոնք յատուկ են ոտանաւորին, կը վերաբերին, ուրեմն, գոյականի եւ ստորոգիչի լրացումներուն, ինչպէս նաեւ ենթակայ-ստորոգիչ շարադասութեան շրջումին, որոնք յատուկ չեն արձակին կամ թէ հազուադէպօրէն հանդէս կու գան արձակի մէջ:

Անդին, բոլոր լեզուներու մէջ լայնօրէն կը գործէ շրջումի **այլ տեսակ մը** եւս, որ յատուկ է արձակին թէ ոտանաւորին հաւասարապէս եւ ունի

ընդհանրական նկարագիր. **խաչաձեւում** ըստւածն է այդ, յունարէն՝ **χιασμός** (արտասանել՝ **խիասմոս** կամ **քիասմոս**), որուն թարգմանութիւնն է մեր եզրը:

§355. Խաչաձեւումը գրական-գեղարուեստական հնարք մըն է, որ կը կայանայ բառակապակցութեան մը շրջումին, այսինքն՝ հակադիր դասաւորումին մէջ՝ յարաբերաբար իրեն անմիջականօրէն կանխող այլ դասաւորութեան մը: Ան կ'ընդգրկէ ընդհանրապէս երկու, երբեմն երեք, շատ հազուագիւտ պարագաներու մէջ մինչեւ չորս բառեր կամ նախադասութեան անդամներ: Օրինակ՝

Որուն քիւին **կը մնջեն(Ա) աղանիներ(Բ) տարփակեզ(Գ),**
 Եւ պատերու երկայնքին **վառ(Գ) կակաչներ(Բ) կը ծաղկին(Ա):**

Այս երկտողին մէջ խաչաձեւուած են՝ **կը մնջեն աղանիներ տարփակեզ** եւ **վառ կակաչներ կը ծաղկին** բառակապակցութիւնները, որոնք այս պարագային կը կոչուին «շարահիւսական հատուածներ» եւ որոնց մէջ շարահիւսական իւրաքանչիւր բաղադրիչ ունի միւսին հակադիր դասաւորումը՝ **կը մնջեն** ստորոգիչը հակադրուած է **կը ծաղկին** ստորոգիչին, **աղանիներ** ենթական հակադրուած է **կակաչներ** ենթակային, իսկ **տարփակեզ** յետադաս որոշիչը հակադրուած է **վառ** նախադաս որոշիչին: Եթէ ասոնցմէ առաջինը պատկերացնենք ԱԲԳ տարագով (formule), ապա երկրորդը կը պարզէ ճիշտ հակառակը՝ ԳԲԱ տարագը. ԱԲԳ-ԳԲԱ: Ահա ճիշտ ա՛յս է խաչաձեւումը: Խաչաձեւումը (chiasme, chiasmus) ոճական միօրինակութենէ խուսափելու գերազանցօրէն արդիւնաւետ հնարք մըն է, պայմանաւ որ չչարաշահուի ան. անոր արժէքին լիովին պիտի անդրադառնանք, եթէ երկրորդ հատուածին տանք առաջինին շարադասութիւնը, այսինքն՝ որդեգրենք ԱԲԳ-ԱԲԳ տարագը:՝

Որուն քիւին **կը մնջեն աղանիներ տարփակեզ,**
 Եւ պատերու երկայնքին **կը ծաղկին կակաչներ վառ:**

Ինչպէս կը նկատենք, երկտողին հրապոյրը զգալիօրէն նսեմացաւ. այսուհանդերձ ոչ բառամթերք խախտեցինք, ոչ յանգ, ոչ ոտք, այլ խօսքով՝ անփոփոխ պահեցինք ոտանաւորին նիւթական ամբողջ ատաղձը, եւ հակառակ ասոր՝ գեղարուեստականօրէն խեղճացաւ ան. սա՛ խաչաձեւումի պարզեւած հմայքն էր, որուն սքանչելիօրէն կը տիրապետէ Վարուժան:

Բերուած երկտողի երաժշտականութեան մեծապէս կը նպաստեն այլ գործօններ եւս՝ իւրաքանչիւր տողի սկիզբը կազմող տեղի պարագաներու կրկնութիւնը՝ **որուն քիւին** եւ **պատերու երկայնքին**, ինչպէս նաեւ ասոնց յանգերու նոյնութիւնը՝ **քիւին** եւ **երկայնքին**, որ իր կարգին կը նոյնանայ տողի վերջին բառի յանգով՝ **կը ծաղկին**:

§356. Խաչաձեւումը այնքան ակելի տպաւորիչ կը դառնայ, որքան քիչ ընդմիջուին խաչաձեւուող հատուածները այլ բառերով, ընդհուպ՝ անոնք

գտնուին իրարու անմիջականօրէն կից: Ահա յաջող օրինակ մը Գրիշ Դաւթեանէն, որ կ'ակնարկէ Մեսրոպի գիւտին.

**Տառ-տառ(Ա) ծնւում էր(Բ) հրաշքն(Գ) անպատում,
Ու մի կուռ բերդ(Գ) էր յառնում(Բ) բառ առ բառ(Ա):**

Խաչաձեւումի վարպետներէն էր Վահան Տէրեանը, որ գիտէր առաւելագոյնը օգտուիլ գեղարուեստական այս հնարքէն. օրինակ`

**Մնաք բարով(Ա), ասում եմ ես(Բ), բոլոր մարդկանց չար ու բարի(Գ),
Տանջուող ու որբ Աղամորդուն(Գ) ասում եմ ես(Բ) մնաս բարով(Ա):**

Սա անշուշտ անելի բարդ ու ընդգրկուն խաչաձեւում մըն է, ուր Տէրեան անբեկանելի համաչափութեամբ հակադրած է, մէկ կողմէ` ստորոգիչ-հեղինակի խօսք-անուղղակի խնդիր-յետադաս որոշիչ, միւս կողմէ` նախադաս որոշիչ-անուղղակի խնդիր- հեղինակի խօսք-ստորոգիչ հատուածները:

Դա՛րձեալ Տէրեանէն`

**Այս մուտք գիշերում(Ա) այնքան կայ(Բ) թախիծ(Գ),
Այնքան տրտունջ ու գանգատ(Գ) կայ(Բ) հիմա(Ա):**

Օրինակ մըն ալ Սարմէնէն`

**Մեր(Ա) արտերը(Բ) ո՞վ է ցանում(Գ),
ո՞վ է քաղում(Գ) վարդերը(Բ) մեր(Ա)....:**

§357. Բոլորովին ուրոյն խաչաձեւում մը կը գտնենք Թեքեանի «Տաղ հայերէն լեզուին» հնչեակին մէջ: Այս գրութիւնը կը սկսի հետեւեալ տողով`

Քեզ, հա՛յ լեզու, կը սիրեմ մրգաստանի մը նման...:

Երբ կը հասնի երկրորդ տունին, ան բառացի կը կրկնէ այս նոյն նախադասութիւնը` առանց յոժտ մը փոխելու անկէ, սակայն լրիւ շրջելով գայն.

Մրգաստանի մը նման կը սիրեմ քեզ, հա՛յ լեզու...:

Այս շրջումն ալ փրկած է քերթուածը, որ առանց ատոր պիտի ուղղակի խորտակուէր կրկնաբանութեան ծանր բեռին տակ, եւ ոչ միայն փրկած է գայն, այլեւ անոր պարզեւած է մտքի բոլորովին իւրայատուկ ուժգնութիւն մը, որով կը շեշտուի բանաստեղծին` հայոց լեզուի հանդէպ տածած սիրոյ խորութիւնը: Գեղարուեստական կրկնութեան ուշագրաւ օրինակ մըն է այս, որուն անդրադարձանք անելի վերը` «Գեղարուեստական կրկնութիւն» հատուածին մէջ եւս:

Թեքեան շատ լաւ գիտէ օգտագործել խաչաձեւումի սովորական տիպը եւս. օրինակը կը բերուի «Մէկ հատիկս»-էն, որուն իւրաքանչիւր տողը մէկ խաչաձեւում է. ասոնք միասնաբար երկտողին կը պարգեւեն առինքնող կշռոյթ մը.

- Այնուհետև(Ա) չարթնցա՛ւ(Բ), չխօսեցաւ(Բ) ան երբեք(Ա):
- Վերջէն(Ա) տեսար(Բ) զինքը դուն(Գ), ան(Գ) չտեսա՛ւ(Բ) քեզ բնաւ(Ա):

Բանաստեղծի կեանքին հետագայ ընթացքը դրոշմող ողբերգութիւնը առաւելագոյն թելադրականութիւնը կը գտնէ շնորհիւ զոյգ խաչածեւումներուն, որոնց առաջինը՝ ժամանակի պարագայ-ստորոգիչ եւ ստորոգիչ-ժամանակի պարագայ շրջումն է, իսկ երկրորդը՝ անլի ճոխ, ժամանակի պարագայ-ստորոգիչ-ենթակայ եւ ենթակայ-ստորոգիչ-ժամանակի պարագայ շրջումը:

§358. Դանիել Վարուժան իր կարգին յաճախ կիրարկած է նոյն բառերու մասնակի կամ ամբողջական կրկնութեամբ խաչածեւումները. օրինակ՝

- Կու գան-կ'անցնին գիւղին քաջերը համակ.

Մշակը կ'անցնի, կ'անցնի կովարծը վսեմ...:

- **Քնարդ կ'ուզեն, կ'ուզեն քնարդ,** երկնցո՛ւր...:

Ո՛վ սուրբ Մուսա, Մուսա՛ մատաղ, լանջաբաց...:

- Անոր վրայ պիտի հալի խանդն հոգւոյս,

Անոր վրայ պիտի սիրտս յար քրտնի...:

- Յեռատեսէ՛. ապագայդ խիստ մթին է,

Յեռատեսէ՛. գերեզման մ'է ապագայդ:

§359. Խաչածեւումի շատ ուշագրաւ օրինակ մըն է Տէրեանի հետեւեալ հատուածը.

- **Բարակ ամպերը մաղում են ոսկի,**

Ջրերը անուշ հեքիաթ են ասում:

Բանաստեղծը նախ խաչածեւած է իւրաքանչիւր տողի ենթակաները՝ **բարակ ամպերը** (որոշիչ-որոշեալ) եւ **ջրերը անուշ** (որոշեալ-որոշիչ), ապա ստորոգիչ-ուղիղ խնդիր կապակցութիւնները՝ **մաղում են ոսկի** (ստորոգիչ-ուղիղ խնդիր) եւ **հեքիաթ են ասում** (ուղիղ խնդիր-ստորոգիչ): Գեղարուեստական այս հոյակապ կառոյցը պիտի քայքայուէր, եթէ ջնջէինք խաչածեւումները. բաղդատել՝

- **Բարակ ամպերը ոսկի մաղում են,**

Անուշ ջրերը հեքիաթ ասում են:

§360. Մինչեւ այստեղ, ուրեմն, մենք նկատի ունեցանք խաչածեւումող հատուածները կազմող բաղադրիչներուն, որ է՝ բառերու քերականական պաշտօնները. այսպիսիները կը կոչուին **շարահիւսական խաչածեւում**, այսինքն՝ խաչածեւում, ուր հակադրուող բառերը ունին շարահիւսական նոյն պաշտօնը՝ իւրաքանչիւրը ի՛ր հատուածին մէջ: Կայ խաչածեւումի երկրորդ տեսակ մըն ալ՝ **հականշային խաչածեւումը**, որ իբրեւ մեկնակետ կ'առնէ հակադրուող բառերու իմաստը. այլ խօսքով՝ այստեղ

կը խաչածեւուին **հականիշներ**. օրինակ՝ «Մահ ոչ-իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է» (Եղիշէ): Ուրեմն իրարու զոյգ-զոյգ հակադրուած են, մէկ կողմէ՝ **ոչ-իմացեալ** եւ **իմացեալ** հականիշները, միւս կողմէ՝ **մահ** եւ **անմահութիւն** հականիշները:

Յուլիոս Կեսարի կը վերագրուի հետեւեալը. «Կը նախընտրեմ առաջին ըլլալ գիւղի մը մէջ, քան թէ երկրորդ՝ Յռոմի մէջ», – ուր իրարու կը հակադրուին՝ մէկ կողմէ՝ **առաջին** եւ **երկրորդ**, միւս կողմէ՝ **գիւղը** (իր փոքրութեամբ) եւ **Յռոմը** (իր մեծութեամբ): Դժուար թէ լեզուական որեւէ այլ հնարք կարենար այսքան ուժգնութեամբ շեշտել Կեսարի փառասիրութիւնը:

Աւետարանը շատ հարուստ է հականշային խաչածեւումներով. օրինակ՝

- Ամենայն որ **բարձրացուցանէ** զանձն իւր՝ **խոնարհեցոցի**, եւ որ **խոնարհեցուցանէ** զանձն՝ **բարձրացոցի**» (Ղուկաս, ԺԷ/14):

- Եւ ահա իցեն **յետինք**, որ եղիցին **առաջինք**, եւ իցեն **առաջինք**, որ լինիցին **յետինք** (անդ, ԺԳ/30):

Մովիերին կը պատկանի հետեւեալ խաչածեւումը. «Կը նախընտրեմ **հանգստաւէտ մոլութիւն** մը, քան **ձանձրացուցիչ առաքինութիւնը**» (հանգստաւէտ-ձանձրացուցիչ եւ մոլութիւն-առաքինութիւն):

Մեր մամուլէն կը քաղենք հականշային խաչածեւումի հետեւեալ գեղեցիկ օրինակը. «**Ազատութիւնը սփիւռքի** մէջ աւելի հայ **կոտորեց**, քան **չկոտորեց հայրենիքի** մէջ **բռնութիւնը**»: Այս օրինակը միաժամանակ շարահիւսական է, քանի հատուածներու բաղադրիչները քերականօրէն եւս հակադրուած են իրարու: Հակադրուած են՝ **ազատութիւն-սփիւռք-կոտորեց** եւ **չկոտորեց-հայրենիք-բռնութիւն**, – հաւասարապէս ենթակայ են՝ **ազատութիւն-բռնութիւն**, տեղի պարագայ են՝ **սփիւռք-հայրենիք**, աւելի ճիշտ պիտի ըլլար ասոնք կոչել վիճակի պարագայ. ստորագիչ են՝ **կոտորեց-չկոտորեց**:

Այլ օրինակներ՝

- Եւ կեղծ առաքեալի ձեռքերուն թափ տալով՝ **ՄԵկով կ'օրհներ** մեզ եւ **կ'անիծեր միւսով** (Հանրի Մորիէ):

Սա ի՞ր կարգին խառն խաչածեւումի օրինակ է՝ հականշային եւ շարահիւսական միաժամանակ:

Նաեւ՝

«Խաղաղութեան մէջ զաւակները կը թաղեն իրենց հայրերը, իսկ պատերազմի մէջ հայրերը կը թաղեն իրենց զաւակները» (Հերոդոտոս):¹

«Երբեմն ժամն աշխատում է եւ վատերի համար, իսկ ժամանակը՝ միշտ էլ եւ բացառաբար՝ արժանաւորի՝» (Գարեգին Նժդեհ):

1. Լեւոն Շանթ **բանաշրջում** կը կոչէ խաչածեւումի այս տեսակը, որուն յատկացուցած է պարբերութիւն մը («Հայերէնի բառակազմութիւնը»... Պէյրութ, 1950, էջ 141). բերած օրինակներէն՝ «Քաղաքակրթութեան ստորին աստիճանին վրայ ուժն է իրաւունքը, քաղաքակրթութեան վերին աստիճանին վրայ իրաւունքն է ուժը», նաեւ՝ «Խելացի մարդը նախ կը մտածէ, յետոյ կը խօսի, իսկ անխելք մարդը նախ կը խօսի, յետոյ կը մտածէ»: Այս եզրը օգտագործող ուրիշ հայ հեղինակ ծանօթ չէ. մինչդեռ **խաչածեւում** եզրը օգտագործած են խաչատուր Կեչաւեցին, Մխիթար Սեբաստացին, Գեորգ Ջահուկեանը եւ ուրիշներ:

Այս օրինակին մեջ իրարու հակադրուած են **ժամն** (իր կարճութեամբ) ու **ժամանակը** (իր տեւողութեամբ)՝ մէկ կողմէն, եւ **վատերն** ու **արժանաւորները**՝ միւս կողմէն:

Նաեւ՝ «Մի **օտարի** հովանու տակ հայը եզակի եւ **ռազմաշունչ** կռուող է, իր **սեփական** դրօշի տակ՝ յաճախ **անարի, պարտուողական**» (Գ. Նժդեհ):

Չակադրուած են՝ **օտարն** ու **սեփականը** եւ **ռազմաշունչն** ու **անարին, պարտուողականը**:

Չետեւեալը հազուագիւտ օրինակ մըն է եռանդամ խաչաձեւումի.

«Կարելի է տալ առանց սիրելու, սակայն կարելի չէ սիրել առանց տալու»,— ուր հակադրուած են՝

ա) կարելի է-կարելի չէ

բ) տալ-չտալ

գ) սիրել-չսիրել

361. Կայ խաչաձեւումի երրորդ տեսակ մըն ալ, որ բոլորովին բառային է. այսինքն՝ իրարու կը հակադրուին պարզապէս բառեր, որոնք ոչ շարահիւսական նոյն պաշտօնը կը կատարեն, ոչ ալ հականիշ են իրարու՝ նախորդ երկուքին պէս: Օրինակ՝ «Պէտք է ուտել՝ ապրելու համար եւ ոչ թէ ապրիլ՝ ուտելու համար» (Կիկերոն): Խաչաձեւումած են **ուտել** եւ **ապրիլ** բառերը, որոնցմէ առաջինը առաջին հատուածին մեջ ենթակայ է, իսկ երկրորդին մեջ՝ նպատակի պարագայ, մինչ երկրորդը՝ առաջին հատուածին մեջ նպատակի պարագայ է, իսկ երկրորդ հատուածին մեջ՝ ենթակայ: Բաց աստի՝ այս երկուքը ոչ մէկ հականշութիւն կը ներկայացնեն: Այսպիսիները կը կոչուին **իմաստաբանական խաչաձեւում**:

Նիկոլ Աղբալեան կը սիրեր ըսել. «Սուրը չձգեց, որ երգիչ դառնամ, գրիչը չձգեց, որ մարտիկ դառնամ»: Թէեւ չորս տարբեր բառերով՝ **սուր, երգիչ, գրիչ, մարտիկ**, խաչաձեւում մը կը ձեւացնէ այս նախադասութիւնը, սակայն խորքին մեջ սուրը եւ մարտիկը կը խորհրդանշեն պատերազմը, իսկ գրիչը եւ երգիչը՝ արուեստը: Ուրեմն՝ պատերազմը չթոյլատրեց, որ ամբողջութեամբ արուեստին նուիրուիմ, արուեստը չթոյլատրեց, որ ամբողջութեամբ պատերազմին նուիրուիմ: Այս ասոյթը կը խտացնէ Աղբալեանի հոգեկան երկփեղկութիւնը, որ է նաեւ անոր ողբերգութիւնը. ան յաճախ տրտնջացած է, որ չէ կրցած բան մը ամբողջութեամբ ընել եւ կատարելութեան հասցնել գայն:

Նաեւ՝ «Գիտութիւնը առանց կրօնքի կաղ է, իսկ կրօնքը առանց գիտութեան կոյր է» (Ալպեր Այնշտայն): Այլ խօսքով՝ գիտութիւնն ու կրօնքը փոխադարձաբար հարկատու են իրարու եւ կը լրացնեն գիրար:

§362. Ստորեւ հանրածանօթ խաչաձեւումներու փունջ մը.

- Եթե ուզեն՝ արեգակներ կը շարտեն երկինքն ի վեր,
եթե ուզեն՝ երկնքներից վար կը բերեն... արեգակներ (Զարենց):
- Արեւմտահայը կը փորձէ փրկել իր լեզուն եւ չի կրնար,
արեւելահայը կրնայ փրկել իր լեզուն եւ չի փորձեր (Մամուլ):
- Ազատութիւնը սփիւռքի մէջ շատ աւելի հայ կոտորեց,
քան բռնատիրութիւնը հայրենիքի մէջ:
- Երբ հարս դարձայ, ուզած կեսուրս չունեցայ,
իսկ երբ կեսուր դարձայ, ուզած հարսս չունեցայ:
- Օղին կռուի մէջ հաշտութիւն կը ձգէ, իսկ հաշտութեան մէջ՝ կռիւ:
- Երիտասարդ տարիներուս կ'ուզէի ամուսնանալ եւ չէի կրնար,
իսկ հիմա կրնամ ամուսնանալ եւ չեմ ուզեր (Էմ. Կանտ):
- Երիտասարդները պիտի ուզէին հաւատարիմ ըլլալ եւ չեն յաջողիր,
մինչ ծերերը պիտի ուզէին սայթաքիլ եւ չեն կրնար (Օսկար Ուայլը):
- Մեր կեանքի երեք քառորդը կ'անցնի ցանկալով բաներ,
որ չենք կրնար ընել, եւ ընելով բաներ, որ չենք ցանկար» (Անդրէ Մալրո):
- Յոռետեսը դժուարութիւն կը տեսնէ ամեն առիթի մէջ,
իսկ լաւատեսը առիթ կը տեսնէ ամեն դժուարութեան մէջ:
- Մարդկութիւնը պարտի վերջ մը դնել պատերազմին,
այլապէս պատերազմը պիտի վերջ դնէ մարդկութեան (Ջոն Բենեդի):
- Մի՛ հարցներ, թէ ի՛նչ կրնայ տալ հայրենիքդ քեզի,
այլ հարցո՛ւր, թէ ի՛նչ կրնաս դո՛ւն տալ հայրենիքիդ (Ջոն Բենեդի):
- Երբ ազգերը զօրաւոր են, անոնք արդար չեն միշտ,
իսկ երբ կը մաղթեն արդար ըլլալ, զօրաւոր չեն ընդհանրապէս (Զրչիլ):
- Տղամարդիկ կը նախընտրեն շէկերը, որովհետեւ շէկերը
կը ճանչնան տղամարդոց նախասիրութիւնը (Մարիլին Մոնրո):
- Անոնք, որ համոզուած են, թէ դրամը կրնայ ամեն բան ընել,
դիւրաւ պիտի ընեն ամեն բան դրամի համար (Ժորժ Սաւիլ):
- Ինչ որ ճշմարիտ է՝ միշտ ճշմարտանման չէ,
իսկ ինչ որ ճշմարտանման է՝ միշտ ճշմարիտ չէ:
- Սուրը կը մաշեցնէ պատեանը, սակայն պատեանն ալ կը մաշեցնէ սուրը:
- Ինչ որ մէկը կը ստանայ առանց աշխատելու,
ուրիշ մը պիտի աշխատի՝ առանց ստանալու զայն:

- Նախընտրելի է, որ իմաստուն մը առաջնորդէ յիմարները, քան թէ յիմար մը առաջնորդէ իմաստունները:
- Կառավարողը անելի կարիքը ունի իմաստունի մը, քան իմաստունը՝ կառավարողի մը:
- Կարելի չէ ձուածեղ ուտել առանց հաւկիթ կոտրելու, սակայն կարելի է հաւկիթ կոտրել՝ առանց ձուածեղ ուտելու:
- Օրէնքէ հասկցողները չեն կարդար զայն, իսկ կարդացողները չեն հասկնար զայն:
- Կ'ըսեն, թէ սուրճը արգելք է քունին, բայց կը մոռնան, թէ քունն ալ արգելք է սուրճին:
- Եւ **կոչեաց** Աստուած զլոյսն **տիւ** եւ զխաւարն **կոչեաց գիշեր**:

ՉՈՒԳԱՅԵՌՈՒԹԻՒՆ

§363. Չուգահեռութիւնը ոճական այն հնարքն է, որ կը պարզէ խաչածեւումին ճիշտ հակառակ պատկերը. եթէ խաչածեւումի՝ իր բոլոր տարբերակներով, հիմքը շրջումն է, ապա զուգահեռութիւնը կը բնորոշուի շարահիւսական յաջորդական հատուածներու շարադասական նոյնութեամբ. ըսենք՝ հոն, ուր խաչածեւումը կը պարզէ շարահիւսական բաղադրիչներու ԱԲԳ-ԳԲԱ **հակադիր** յարաբերութիւնը, ապա զուգահեռութիւնը կը պարզէ ԱԲԳ-ԱԲԳ **նոյնադիր** յարաբերութիւնը:

Չուգահեռութեան տիպար է, օրինակի համար, մեր «Գողթան երգեր»-էն Վահագնի ծնունդը պատմող հատուածը.

- Երկներ երկին,** (ԱԲ)
- Երկներ երկիր,** (ԱԲ)
- Երկներ եւ ծովն ծիրանի...** (ԱԲ)

§364. Այս հատուածը ժողովրդական բանահիւսութեան պարզունակ օրինակ մըն է, որուն երեք տողերը կազմուած են մէկական պարզ նախադասութենէ, որոնց իւրաքանչիւրը ունի շարադասական նոյն կառոյցը, որ է՝ նախադաս ստորոգիչ-յետադաս ենթակայ (ստորոգիչ-ենթակայ) յաջորդականութիւնը. շարադասական այս նոյնութեամբ ալ կը բնորոշուի զուգահեռութիւնը: Այսուհանդերձ հատուածը գերծ է զուգահեռութեան այլուր պարզած միօրինակութենէն՝ շնորհիւ տողերու կարճութեան, որ զգալի աշխուժութիւն կը պարգեւէ հատուածին:

Այլ օրինակ մը՝

Ո՛տայր ինձ **զծուխն ծխանի**
 Եւ **գառաւօտն Նաւասարդի,**
Չվազելն եղանց եւ զվարգելն եղջերուաց,
 Մեք **փող հարուաք¹ եւ թմբկի հարկանեաք:**

Չորս յատկացուցչային բառակապակցութիւն կայ առաջին երեք տողերուն մէջ, չորսն ալ զուգահեռ՝ **յատկացեալ-յատկացուցիչ** յաջորդականութեամբ, առանց նուազագոյն փոփոխութեան: Չուգահեռ են վերջին տողի հատուածները եւս, ուր ունինք երկու **ուղիղ խնդիր-ստորոգիչ** բառակապակցութիւններ:

Սաղմոսներէն առնուած հետեւեալ օրինակը կը պարզէ նոյն պատկերը.

Տո՛ւր զօրութիւն ծառայի քո,
Կեցո՛ գորդի աղախնոյ քո
 Եւ **արա՛** իս **նշան** բարութեան...:

Ուր երեք տողերուն մէջ ալ միօրինակ տիրապետող է **ստորոգիչ-ուղիղ խնդիր** յաջորդականութիւնը, որ չի փոխուիր:

§365. Եթէ շրջումը, աւելի եւս խաչաձեւումը կը բնորոշուին իրենց պարզեւած առձեռն աշխուժութեամբ, ապա զուգահեռութեան յատուկ է, այո, որոշ երաժշտականութիւն մը, որուն սակայն կրնակալիս կը հետեւի տաղտկալի միօրինակութեան շեշտակի վտանգը. այս պատճառով ալ՝ զուգահեռութիւնը մեծ փորձաքար մըն է արուեստագետին համար, որ պարտի ամեն քայլին ուշադիր ըլլալ՝ չիյնալու համար ծանծաղութեան գիրկը:

Այդ միօրինակութեան վտանգը ակներեւ է Չարենցի «Ես իմ անուշ Յայաստանի»-ի առաջին տունին մէջ.

«Ես իմ անուշ Յայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում,
 Մեր հին սագի ողբանուագ լացակումած լարն եմ սիրում,
 Արնանման ծաղիկների ու վարդերի բոյրը վառման
 Ու նայիրեան աղջիկների հեզաճկուն պա՛րն եմ սիրում»:

Ամբողջ քառատողը գրուած է սովորական շարադասութեամբ, ուր տիրապետող է եօթը յատկացուցիչ-յատկացեալ եւ ութ որոշիչ-որոշեալ բառակապակցութիւններու յաջորդական շարք մը, որոնց միօրինակութիւնը չեն յաջողիր փրկել **սիրում եմ** բայաձեւի՝ երեք անգամ կրկնուած, եւ **վառման** որոշիչի շատ համեստ շրջումները, որոնք ուղղակի ճզմուած են եւ աննկատ կ'անցնին մնացեալին ազդեցութեան տակ: Այս տպաւորութեան կ'օգնէ նաեւ տողերուն չափը, քանի Չարենց ընտրած է տասնվեցոտնեայ սորուն տողերը: Այս միօրինակութիւնը այսուհանդերձ մասամբ տանելի կը դառնայ, քանի ան բանաստեղծութեան սկիզբն է տակաւին, եւ ընթերցողին համբերութիւնը որեւէ ձեւով չարաշահուած կամ սպառած չէ. ասոր վրայ կ'աւելնան բառամթերքի ու պատկերներու՝

1. Յատկանշական է, որ մեր նախնիները ըսած ըլլան «**փող հարուաք**», որ կը նշանակէ **փող զարկինք**, «մինչդեռ,– նկատել կու տայ Աճառեան,– փողը կը փչեն» (ՅԼՊ, ա. հտ., էջ 321), կը զարնեն թմբուկը: Սակայն այսպէս ըսուած է, քանի պարսկերէնը կ'ըսեր **փող զարնել**, իսկ հայերէնը այնքան ազդուած էր պարսկերէնէն, որ ան ալ մեքենաքար ըսած է **փող զարկինք**:

արեւահամ, ողբանուագ, արնանման, հեզաճկուն, առինքնող ճոխութիւնն ու բանաստեղծականութիւնը, որոնք կը վերացնեն ընթերցողը: Եւ ահա բարեբախտաբար եւ ճի՛շտ ժամանակին վրայ կը հասնի յաջորդ տունը, որ խաղաղ ծովու մը համայնապատկերին վրայ անակնկալօրէն փրթող փոթորիկին պէս տակն ու վրայ կ'ընէ կացութիւնը՝ շրջելով բոլոր տուեալները ճիշտ ա՛յն պահուն, երբ քառեակը հասած է տանելիին սահմանակետին.

«Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լիճը լուսէ,
Արեւն ամռան ու ձմեռուան վիշապածայն բուքը վսեմ,
Մթնում կորած խրճիթների անհիւրընկալ պատերքը սեւ
Ու հնամեայ քաղաքների հազարամեայ քա՛րն եմ սիրում»:

Այստեղ այլեւս սովորական շարադասութեան գրեթէ ոչ մէկ հետք մնացած է, ամեն ինչ շրջուած է. եւ այս շրջումը իր հետ կը սրբէ-կը տանի միօրինակութեան կամ թէ սաղմնային ձանձրոյթի մը բոլոր հետքերը, եւ ամբողջ քառատողը ձեւով մը կ'ընկալուի իբրեւ առաջինին շրջումը: Անոր ներքին բազմաթիւ շրջումներուն վրայ կ'աւելնայ սկիզբի **սիրում եմ** բայածեւի վերջաւորութեան (քա՛րն) **եմ սիրում** շրջումն ալ, որ բոլորովին նոր հմայք ու թարմութիւն կը պարգեւէ քառատողին: Եւ այնուհետեւ բանաստեղծութեան յաջորդ երկու տուները կ'ընթանան շատ աւելի բարեխառն ու հաւասարակշիռ շարադասութեամբ մը, ուր զուգահեռութիւնն ու շրջումը համաչափ կշռոյթով՝ փոխն ի փոխ կը հակակշռեն զիրար: Եւ իրօք ալ իր ոճին գուրգուրացող արուեստագետը պարտի գտնել ոսկի միջին մը զուգահեռութեան եւ շրջումի միջեւ՝ հաւասարապէս համեմելով իր գրութիւնը այս երկուքով, ինչպէս յաջողած է գտնել Չարենց:

§366. Այլուր զուգահեռութիւնը, երբ ժուժկալօրէն կիրարկուած է ան, կ'օժտէ գրութիւնը անուրանալի երաժշտականութեամբ մը. այսպէս՝

**Գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագին,
Չաշիշով օծուն ու բալասանով...**

Այստեղ ունինք երկու զուգահեռ կառոյցներ. առաջինը, որ պէտք է կարդալ՝ **գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագին** (է), եւ երկրորդը, որ պէտք է կարդալ՝ **հաշիշով օծուն, բալասանով** (օծուն է). բայց Մեծարենց նրբազգածօրէն խուսափած է կրկնելէ է բայն ու **օծուն** ածականը, որով աւելի շահած է քերթուածը:

Իր «Օրհնութիւն» քերթուածին մէջ Դ. Վարուժան մուծած է զուգահեռութեան այնպիսի օրինակներ, որոնց բաղադրիչները մանեակի մը հատիկներուն ճշգրտութեամբ կը զուգադիպին իրարու. ահա նմուշներ՝

**«Թող ճակատիդ վրայ գրուի հարիւր սաղմոս իմաստութեան,
Եւ ուներուդ վրայ դրուի տապանակը զգաստութեան...:
Թող այտերուդ վրայ շողան ամեն գարուն նո՛ր կակաչներ,
Եւ աչքերուդ մէջը լողան ամեն ամառ նո՛ր ճաճանչներ»...**

Ասոնք գրիչով գրուած չեն միայն, այլեւ մեծագոյն բծախնդրութեամբ ու տքնութեամբ՝ քանդակուած են տառ առ տառ, բառ առ բառ, հատուած առ հատուած: Եւ իրենց շքեղութեան մէջ զարմանալիօրէն կը յիշեցնեն աստուածաշնչական բնագրերը, որոնց պէտք է լաւ ծանօթ ըլլար Վարուժան եւ որոնք անսպառ շտեմարան են խաչաձեւումի եւ զուգահեռութեան: Ստորեւ հատուած մը Եսայիի գիրքէն (ԿԵ/13-14), որուն կամ որուն նմաններուն օրինակով պէտք է երկնած ըլլայ Վարուժան. բաղդատել՝

**Ահաւասիկ որ ծառայենն ինձ՝ կերիցեն, եւ դուք քաղցիջիք,
Ահաւասիկ որ ծառայենն ինձ՝ արբցեն, եւ դուք ծարաւեսջիք,
Ահաւասիկ որ ծառայենն ինձ՝ ուրախ լիցին, եւ դուք ամաչեսջիք.
Ահաւասիկ որ ծառայենն ինձ՝ ցնծացեն ուրախութեամբ սրտից,
Եւ դուք աղաղակեսջիք:**

Ասոնք երկու կաթիլ ջուրի պէս կը նմանին իրարու՝ իրենց լեզուական եւ ոճաբանական յղացքներով ու կաղապարներով. տարբերութիւնը գեղարուեստական որակն է միայն: Եւ կը յատկանշուին անով, որ իւրաքանչիւր տողի (կամ հատուածի) իւրաքանչիւր բաղադրիչը ունի իր նախանձախնդրօրէն արձանագրուած զուգահիւրը յաջորդին մէջ ու այսպէս շարունակ. այս բոլորը պատահականութիւն չեն կրնար ըլլալ, այլ ուզուած, նրբագեղօրէն աշխատուած ու հիւսուած, մշակուած ստեղծագործութիւններ են:

§367. Այսպէս, ուրեմն, զուգահեռութիւնը ոճաբանական այն փորձանաւոր հնարքն է, որ արթնութիւն ու ճաշակ կը պահանջէ՝ առանց միշտ յաջողութեամբ վարձատրելու գրողը: Ան տաղտկալի կրնայ ըլլալ մասնաւորաբար բարդ ստորադասական նախադասութիւններու մէջ. ստորեւ օրինակներ, որոնք կը յատկանշուին **ենթակայ-ստորոգիչ եւ լրացում-ստորոգիչ** զուգահեռութեամբ, ուր ստորոգիչները կանոնաւորապէս դրուած են բաղադրիչ նախադասութիւններու վերջաւորութեան: Նկատել անոնց ծանծաղութիւնը եւ ապա առաջարկուած շրջումներու բերած յարաբերական թարմութիւնն ու աշխուժութիւնը.

***Որպէս ներնահանգային շարժում՝ ան նահանգներու յարաբերութիւնները **կը սերտացնէր** եւ անուղղակիօրէն ամերիկեան յեղափոխութեան **կը սատարէր** («Հասկ», 11-12-13, 2013, էջ 1192):

---Շրջուած՝ «Որպէս ներնահանգային շարժում՝ ան **կը սերտացնէր** նահանգներու յարաբերութիւնները եւ անուղղակիօրէն **կը սատարէր** ամերիկեան յեղափոխութեան»:

***Այս բոլորը պատճառ **կը դառնային**, որ մրցակից նոր եկեղեցիներ **հիմնուէին** (անդ, էջ 1193):

---Շրջուած՝ «Այս բոլորը պատճառ **կը դառնային**, որ **հիմնուէին** մրցակից նոր եկեղեցիներ»:

***Յենրի Մելխիոր... լուտերականութիւնը ամենէն մեծ եկեղեցին **կը դարձներ** եւ լուտերական մնայուն սինոտին **հիմը կը դներ** (անդ, էջ 1194):

---Շրջուած՝ «Յենրի Մելխիոր... լուտերականութիւնը ամենէն մեծ եկեղեցին **կը դարձներ** եւ **հիմը կը դներ** լուտերական մնայուն սինոտին»:

Աւելի ընտիր՝ «Յենրի Մելխիոր... լուտերականութիւնը **կը դարձներ** ամենէն մեծ եկեղեցին եւ **հիմը կը դներ** լուտերական մնայուն սինոտին»:

***Մեծ արթնութիւնը հարաւային նահանգներ եւս **կը տարածուէր** եւ այլախոհական շարժումին **կը նպաստէր** (անդ, էջ 1194):

---Շրջուած՝ «Մեծ արթնութիւնը հարաւային նահանգներ եւս **կը տարածուէր** եւ **կը նպաստէր** այլախոհական շարժումին»:

---Աւելի ընտիր՝ «Մեծ արթնութիւնը **կը տարածուէր** հարաւային նահանգներ եւս եւ **կը նպաստէր** այլախոհական շարժումին»:

***Կառուցումը ո՛չ միայն յետերկրաշարժեան ժամանակահատուածին զուտ շինարարական առաջադրանքներ **կ'ենթադրէ**, այլ նաեւ կրթական, մշակութային, ռազմական, դիւանագիտական եւ յատկապէս բարոյահոգեբանական ուղղութիւններ **կը ներառէ** («Ազդակ», 12-12-2020):

---Շրջուած՝ «Կառուցումը **կ'ենթադրէ** ո՛չ միայն յետերկրաշարժեան ժամանակահատուածին զուտ շինարարական առաջադրանքներ, այլ նաեւ **կը ներառէ** կրթական, մշակութային, ռազմական, դիւանագիտական եւ յատկապէս բարոյահոգեբանական ուղղութիւններ»:

Շատ աւելի ծանծաղ կառոյցներ կրնան կազմել համադասական բարդ նախադասութիւնները. օրինակ՝

***Երկու բլուրներու միջեւ անտառներ **կային**, իսկ աւելի հեռուն բարձր գագաթներով լեռներ **կային**: Ամենաբարձրը ձիւնով **ծածկուած էր**: Արեւելեան եւ արեւմտեան կողմերը ուրիշ լեռներ **կային**, եւ կիրճերուն մէջ գտնուող գիւղերէն ծովսեր **կը բարձրանային**» (Արմէն Տօնոյեան, «Լեւ Տոլստոյ», Անթիլիաս, 2018, էջ 31). հատուածը ինք արդէն գրաւչութենէ զուրկ է, իսկ զայն կազմող նախադասութեանց զուգահեռութիւնը,– որ կը յատկանշուի հինգ վերջադաս ստորոգիչներով,– բոլորովին տաղտկալի ու տափակ կը դարձնէ զայն: Մինչդեռ միայն բայերու տեղափոխութիւնը կրնար ահագին բան փոխել անոր հնչեղութենէն. օրինակ՝ «Երկու բլուրներու միջեւ **կային** անտառներ, իսկ աւելի հեռուն **կային** բարձր գագաթներով լեռներ: Ամենաբարձրը **ծածկուած էր** ձիւնով: Արեւելեան եւ արեւմտեան կողմերը **կային** ուրիշ լեռներ, եւ կիրճերուն մէջ գտնուող գիւղերէն **կը բարձրանային** ծովսեր»:

ԹԵԻՎԻՈՐ ԽՕՍՔԵՐ ԵՒ ԴՎՐՁՈՒՎԾՔՆԵՐ

§368. «Դարձուածք» կը կոչենք սովորաբար երկու,– երբեմն՝ երեք, հազուադէպ՝ աւելի,– բառերէ կազմուած այն կապակցութիւնը, որուն բաղադրիչները կը կորսնցնեն իրենց բառային բուն նշանակութիւնը, որով ամբողջ բառակապակցութիւնը կը վերիմաստաւորովի՝ ստանալով բոլորովին նոր՝ «դարձուածքային» բովանդակութիւն մը¹: Օրինակ՝ դարձուածք մըն է «երես տալ» բառակապակցութիւնը, որ կը նշանակէ «շփացնել», որուն մէջ չկայ ո՛չ **երեսի**, ո՛չ ալ **տալու** նշանակութիւնը: Ըստ այսմ՝ դարձուածքներ են՝ **աչքը մտնել, գլուխը տանիլ, կրակի հետ խաղալ, քունը կորսնցնել** եւ այլն²:

«Դարձուածքները ըստ էութեան ժողովրդական լեզուամտածողութեան արդիւնք են, ձեւաւորուում են հիմնականում խօսակցական տարբերակում, ապա աստիճանաբար թափանցում են գրական լեզու» (Յ. Պետրոսեան, «Հայերէնագիտական բառարան», Էջ 175): Այս ծագումն ալ դարձուածքին կը պարզելէ եապես ազգային յատուկ նկարագիր մը: Ուստի ամեն ժողովուրդ ունի իրեն յատուկ դարձուածքներ, որոնք ընդհանրապէս կամ միշտ փոխադրելի չեն այլ լեզուներ, ուր անոնք կը կորսնցնեն իրենց իմաստը: Սակայն ներթափանցումները, թէեւ հազուադէպ, բոլորովին բացառուած եւս չեն՝ մանաւանդ խառն կենակցութեան պայմաններու մէջ, ինչպէս եղած է հայ-թրքականը՝ օսմանեան տիրապետութեան երկար դարերուն: Բերենք օրինակ մը. **երես առնել**՝ իբրեւ շփանալ, եւ **երես տալ**՝ իբրեւ շփացնել, դարձուածքները, թարգմանուելով ֆրանսերէնի, անգլերէնի, իտալերէնի, արաբերէնի, պիտի դառնային բոլորովին անիմաստ բառախումբեր, որոնք հաւանաբար ծիծաղի առարկայ ալ դառնային համապատասխան ժողովուրդներու կողմէ: Սակայն ասոնք դարձուածքային բոլորովին նոյն իմաստը ունին թրքերէնի մէջ: Անշուշտ ճշգրիտ չենք ալ գիտեր, թէ ո՞վ որմէ՛ փոխ առած է,– հա՞յը թուրքէն, թէ՞ թուրքը հայէն:

Դարձուածքները ընդհանրապէս կը մնան ժողովրդախօսակցական ծիրին մէջ՝ սակաւ թափանցելով գրական լեզուէն ներս: Օրինակ՝ դժուար պիտի պատկերացնէինք, որ Չոհրապ տեղ մը գրած ըլլար «երես տալ», կամ Թէքեան գրած ըլլար «գլուխը տանիլ», կամ Շահնուր գրեր «քունը կորսնցնել» եւ այլն, քանի որ անոնք պիտի նախընտրէին ասոնց գրական համարժէքները՝ **շփացնել, ձանձրացնել, մտահոգուիլ**: Այսուհանդերձ բացառուած ալ չէ անոնց կիրարկութիւնը, մասնաւորաբար յատկաբանութեան նպատակով:

Հայերէնին կը վերագրուին աւելի քան 20.000 դարձուածքներ,– որոնց պիտի չանդրադառնանք այստեղ,– ինչ որ շատ հարուստ ժառանգ մըն է, որուն հմուտ կիրարկումը կը գեղեցկացնէ խօսքը, աւելի ազդու ու տպաւորիչ կը դարձնէ զայն:

Հետաքրքրուողներուն տրամադրութեան տակ կը գտնուին քանի մը յաջող աշխատութիւններ, որոնց կարելի է ծանօթանալ «Նայիրի» կայքի բառարաններու ցանկերուն մէջ³:

1. Ուրեմն պետք չէ շփոթել **դարձուածք**-ը, որ կը սերտուի այս գլուխով, եւ **դերբայական դարձուածք**-ը, որուն ակնարկուած է նախապէս՝ §§ 339–346գ. ասոնք երկու բոլորովին տարբեր բաներ են:

2. Կարգ մը կապակցութիւններ լեզուի մէջ հանդէս կու գան միայն իբրեւ դարձուածք, օրինակ՝ **երես տալ**, սակայն կան կապակցութիւններ ալ, որոնք միաժամանակ շարահիւսական ազատ միաւոր են, այսինքն՝ կը պահեն իրենց բուն իմաստը. օրինակ՝ **կրակի հետ խաղալ**. ա) Այս տղան կրակին հետ կը խաղայ, ունելին ա՛ն ձեռքէն (շար. ազատ միաւոր). բ) Մեր այս հերոսները կրակին հետ կը խաղան, տուժողը նորէն ժողովուրդը պիտի ըլլայ (դարձուածք):

3. Նկատի ունենալ մասնաւորաբար Պետրոս Բեդիրեանի «Ժամանակակից հայերէնի դարձուածաբանութիւն»-ը եւ նոյնին «Հայերէն դարձուածքների ընդարձակ բացատրական բառարան»ը:

§369. Կարգ մը դարձուածքներ, շնորհիւ իրենց դիցաբանական, պատմական, բանահիւսական, աստուածաշնչական ու գրական առանձնայատուկ հէնքին, յաջողած են դուրս գալ իրենց նեղ-ազգային սահմաններէն եւ ստանալ համամարդկային հնչեղութիւն եւ իբրեւ «**թեւաւոր խօսքեր**»՝ կը զարդարեն բոլոր լեզուները: Այս գլուխով պիտի տեսնենք այդպիսիներէն փոքրիկ փունջ մը միայն:

*****Անսիբալ մեր դռներուն է**

Քրիստոսէ առաջ՝ 218 թուին, կը սկսէր պատմութեան մեծագոյն արշաւանքներէն մէկը, որ տեւեց 17 տարի. ան ծայր առաւ հօր Կարթագէնէն, – մօտաւորապէս արդի Թունուզէն, – հասնելու համար Յռոմ. այս արշաւանքին ձեռնարկողը քսանամեայ Անսիբալն էր: Յրաշալի զինուած ու կազմակերպուած, ինքն ալ հրաշալի ու առաքինի հրամանատար մը, ահարկու բանակի մը գլուխը՝ ան կտրեց ամբողջ Հիւսիսային Ափրիկէն, մտաւ Սպանիա, ուր ոչնչացուց հռոմեական լեզուները, շրջանցեց հարաւային Ֆրանսան՝ իր ճամբուն վրայ սրբելով ամեն դիմադրութիւն, անցաւ Ալպեանները եւս եւ անարգել կը մօտենար Յռոմին՝ իր ռիստիմ թշնամիին, որ կ'ուզէր իր որջին մէջ իսկ անակնկալի բերել ու ճգմել: Ոչ մէկ ուժ կը յաջողէր կասեցնել անոր բանակներուն յառաջխաղացքը. իսկ այդ բանակներուն մաս կազմող փիղերու երամակները ահ ու սարսափի կը մատնէին դիմադրող հռոմեացիները:

Գոռոզ Յռոմը իր պատմութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով սարսուաց միջնեւ ողն ու ծուծը:

Սարսափի ու յուսալքումի այս մթնոլորտին մէջ էր, որ ծնունդ առաւ «Անսիբալ մեր դռներուն է» խօսքը, որ հետագային վերածուեցաւ դարձուածքի, որով կը բնորոշուի բիրտ սպառնալիք մը, գերագոյն վտանգ մը, անդիմադրելի թշնամի մը եւ ակներեւ պարտութիւն մը: Դարեր անց՝ այդ դարձուածքը մնաց հռոմեացիներու բերնին մէջ ու իտալական հողի վրայ. իտալացի մայրեր միջնեւ այսօր ալ իրենց չար փոքրիկները սաստելու համար չեն վարանիր ըսելու. «Անսիբալ մեր դռներուն է» (Hannibal ad portas): Իսկ դարձուածքը ինք արդէն համաշխարհային ճանաչում ունի եւ կ'ապրի ժողովուրդներու ու սերունդներու բերնին մէջ¹:

Այս արշաւանքի ծիրէն ներս ծնունդ առած է ուրիշ դարձուածք մըն ալ, որ նուազ ծանօթ է: Ուրեմն այդ տարիներուն Յռոմի մէջ կ'ապրէր պետական ազդեցիկ դէմք մը, որ պատմութեան ծանօթ է Մարկոս Կատոն երեց անունով. ան իր ժամանակի մեծագոյն հռետորներէն էր, որ կը տազնապէր Յռոմի բոլոր հարցերով, յատկապէս Անսիբալի արշաւանքով, որ դամկլէսեան սուրի մը պէս կախուած էր ամեն հռոմեացիի գլխուն վերեւ եւ դարձած էր Կատոնի մղձաւանջը: Ուստի զարմանալի չէր, որ ծերակոյտի բոլոր նիստերուն եւ քիչ մը ամեն առիթով ան արծարծէր ընթացքի մէջ եղող աւերիչ արշաւանքը եւ ամեն անգամ ալ իր ճառը կ'աւարտէր նոյն պատգամով՝ «Պէտք է կործանել Կարթագէնը» (Delenda

1. 1918-ին, ռուսական բանակներու տունդարձի օրերուն, երբ Արեւմտեան Յայաստանի ճակատները կը քայքայուէին, Ա. Ահարոնեան Թիֆլիսի մէջ խօսեցաւ ճառ մը՝ բնաբան ընտրելով «Hannibal ad portas» դարձուածքը. որքա՛ն տեղին, որքա՛ն արտայայտիչ: Ծատ դիպուկ ու տեղին կիրարկութիւն մըն ալ կը գտնենք Վազգէն Շուշանեանի գրիչին տակ. «Այս ճգնաժամային տարիներուն, երբ ողջ ժողովուրդներու, ազգերու եւ պետութիւններու... խաղաղութիւնն ու կեանքը վտանգի տակ են... երբ Անսիբալ մեր դռն առջեւ է...» (Կ'ակնարկէ մօտալուստ Բ. համաշխարհային պատերազմին. «Բագին», 1-2-3, 1995, էջ 127):

Carthago): Այս ալ իր կարգին դարձաւ պատմական դարձուածք մը, որ կը խորհրդանշէ ընդհանրական չարիք մը, որ պէտք է ամեն գնով ոչնչացնել ու վերացնել:

Դարձուածքային արժէք ունի նաեւ «անսիրբալեան երդում»-ը:

Անսիրբալ մանուկ էր տակաւին՝ 8-9 տարեկան, երբ անոր հայրը՝ Ամիլկար Բարկան, Կարթագենի մեծ տաճարին մէջ երդմանեցուց զայն՝ ամբողջ կեանքին մէջ ոխերիմ թշնամի ըլլալու Զոռմի եւ պայթարելու անոր դէմ: Անսիրբալ երդուեցաւ եւ հաւատարմօրէն յարգեց իր խոստումը:

Դարձուածքը կը խորհրդանշէ անզիջում պայթարի որոշում:

Չակառակ իր շռնդալից յաղթանակներուն՝ Անսիրբալ ջաջողեցաւ զգետնել Զոռմը: Ան իր վերջին ճակատամարտը մղեց Ափրիկէի մէջ, Նումիդիոյ Չամա դաշտին վրայ 202-ին (Քա.), ուր պարտուեցաւ դաշնակից զօրքերու ուշացումին կամ դաւաճանութեան հետեւանքով, եւ այնուհետեւ փախստական ապրեցաւ հայրենիքէն դուրս: Չալածական կեանքը անոր քայլերը տարաւ մինչեւ Չայաստան, արքունիքը Արտաշէս աշխարհակալի, որ պատսպարեց զայն սիրայօժար: Այստեղ ալ ան, ըստ յոյն պատմիչ Ստրաբոնի,– որ ժամանակակից էր Քրիստոսի,– հայ արքային թելադրանքով յղացաւ ու կառուցեց Արտաշատ մայրաքաղաքը:

Չայաստանը Անսիրբալի վերջին կայքը չեղաւ սակայն. անկէ անցաւ Պոնտոս, ապա Պիւթանիա, ուր եւ 183-ին թոյն խմելով անձնասպան եղաւ՝ խուսափելու համար հռոմէական հալածանքներէն, որոնք երբեք չէին դադրած:

***Արշակաւան

Քաղաք, որ, ըստ Փաւստոս Բուզանդի, հիմնադրեց Արշակ Բ. թագաւորը հաւանաբար 350-ական թուականներու վերջերուն, Մեծ Չայքի Այրարատ նահանգի Կոզովիտ գաւառին մէջ: Արշակ այս ընդարձակ քաղաքը հիմնեց հայ նախարարներու հետ իր գծողութեան օրերուն, հաւանաբար նաեւ այդ գծողութեան հետեւանքով՝ ի պահանջել հարկին այնտեղ ամրանալով՝ անոնց, բայց նաեւ պարսկական վտանգին դէմ պաշտպանուելու հեռանկարով: Չայն գրաւիչ ու մարդաշատ դարձնելու դիտումով՝ անոր շինութեան եւ այնտեղ բնակութեան համար, եւ զանազան արտօնութիւններով, հրաւիրեց բոլոր յանցապարտներն ու ամեն կարգի փախստական ծառաներ ու պարտապաններ, ինչպէս նաեւ օրինախախտներ, գողեր, աւազակներ, մարդասպաններ՝ ներում շնորհելով բոլորին եւ զերծ կացուցելով զանոնք ամեն հալածանքէ, ինչ որ իր դէմ աւելի գրգռեց ու լարեց նախարարները, որոնք պատկառելի մարդուժ կը կորսնցնէին այսպէսով¹:

Խաղ եպիսկոպոսի, աւելի ուշ Մեծն Ներսէսի խրատներն ու սաստերը որեւէ արդիւնք չտուին, մինչեւ որ այս վերջինը անիծեց Արշակն ու

1. «Իբրեւ ել հրաման յարքայէն, ժողովեցան այնուհետեւ յայն տեղի ամենայն գողք եւ աւազակք, արինահանք, սպանողք, սուտք եւ մարդելոյգք վնասակարք, գանձահատք, զրկողք, ստաղատք, զրախօսք, գերփողք, յափշտակողք, ժլատք» (Փ. Բուզանդ, «Պատմութիւն հայոց», Գ. դպրութիւն). ասոնց վրայ կ'աւելնան տակաւին իրենց ամուսնական օրինաւոր կապերը խզող եւ ապօրէն կապեր հաստատած այրեր ու կիներ եւ ուրիշներ:

անոր քաղաքը, որով ժանտախտ ինկալ այդ ընդարձակ ու մարդաշատ քաղաքին մեջ եւ ամբողջութեամբ կոտորեց անոր բնակչութիւնը: Ըստ Նորագոյն պատմաբաններու՝ Յայաստանի դժգոհ Նախարարներու միացեալ ուժերու հարուածներուն տակ կործանեցաւ ան, եւ սպանուեցան ու տարտղնուեցան անոր բնակիչները:

Փաւստոս Բուզանդ իր այս պատումին մեջ որոշ չափով ազդուած պէտք է ըլլայ Յին կտակարանի՝ Բաբելոնի աշտարակաշինութեան (տեսնել ստորեւ) պատմութենէն, եւ Արշակաւանը կը թուի ըլլալ այդ Նոյն աշտարակաշինութեան հայկական տարբերակը:

Ստեփան Զօրեանի «Յայոց բերդը» վէպը հէնց Արշակաւանը ունի իբրեւ բնաբան. «բերդը»՝ Նոյն ինքն Արշակաւանն է:

Այս բոլորէն կը մնայ «արշակաւան» (փոքրատառ) դարձուածքը, որ կը խորհրդանշէ համատարած անիշխանութիւնը, խառնակութիւնն ու անօրէնութիւնը:

***Աւգեան ախոռներ

Աւգեաս, որ ճանչցուած է իբրեւ «արեւու որդի», թագաւոր էր Յիւսիսային Յունաստանի մեջ: Ան ունէր 3.000 եգ, որոնք օժտուած էին բացառիկ առողջութեամբ եւ ծնելիութեամբ: Ասոնք տնտեսելու համար Աւգիաս կառուցած էր բազմաթիւ ախոռներ, որոնք, սակայն, ոչ մէկ մաքրութեան առարկայ կը դառնային: Գարշահոտութիւնը տարածուած էր ամեն կողմ, իսկ աղբը աւելի քան 30 տարի կուտակուած էր անոր բազմաթիւ ախոռներուն մեջ, ինչպէս նաեւ շրջակայ հանդերուն վրայ, ուր այլեւս մշակելի հողի ոչ մէկ կտոր մնացած էր:

Յերակլէս առաջարկեց Աւգեասի՝ մաքրել անոր ախոռները՝ իբրեւ վարձատրութիւն պահանջելով եզներուն տասը տոկոսը. համաձայնութիւնը գոյացաւ, եւ Յերակլէս անցաւ գործի: Ան երկու անգքեր բացաւ ախոռներու պատերուն վրայ, ապա մօտակայ երկու գետակներու հունը շեղեց դէպի այդ ծակերը: Յորդահոս ջուրը քանի մը ժամէն մաքրեց ու քշեց-տարաւ լեռնակուտակ ու գարշահոտ աղբերը թէ՛ ախոռներուն մեջէն, թէ՛ շրջակայ տարածքներէն: Յետմիջօրեի կիզիչ արեւը չորցուց ամեն կողմ, եւ իրիկուան դէմ արդէն համատարած մաքրութիւն կը տիրեր:

Բայց ահա Աւգեաս դրժեց իր խոստումը, եւ Յերակլէս սպանեց զինք, ինչպէս նաեւ անոր զաւակները՝ ինչպէս միայն մէկ հատին, որ չուրացաւ տրուած խոստումը:

Այս անհաճոյ անձնաւորութենէն,– որ կը խորհրդանշէ իր թերութիւնները անտեսող եւ իր պարտաւորութիւնները զանց ընող կերպարը,– ու անոր պատմութենէն մարդկութեան մնացած է «աւգեան ախոռներ» դարձուածքը, որ իր կարգին կը խորհրդանշէ «իրերու եւ երեւոյթներու լքեալ ու անտեսուած կացութիւնը»:

*****Աֆիլլեսի կրունկ**

Աֆիլլեսը յունական դիցաբանության մեծագույն հերոսներէն էր, որ դաշնակից այլ թագաւորներու հետ արշաւեց Տրովադա՝ ետ դարձնելու գեղեցիկ Յելենը, որ առեւանգուած էր տրովադացի իշխան Բարիսի կողմէ: Աֆիլլես ճանչցուած էր իբրեւ անխոցելի մարտիկ մը, որովհետեւ անոր մայրը զինք վաղ մանկութեանը թաթխած էր Ստիքս գետի ջուրին մէջ, որ ունէր մարդկային մարմինը անխոցելի դարձնելու յատկութիւնը:

Այս թաթախումէն զուրկ մնացած էր, սակայն, մանուկ Աֆիլլեսի կրունկը, ուրկէ մայրը բռնած էր զինք եւ որ չթրջուեցաւ, ուրեմն շարունակեց խոցելի մնալ: Արդ, Բարիս ծանօթ էր այս գաղտնիքին, եւ Տրովադայի մէկ հրապարակին վրայ, մենամարտի մը ընթացքին, ան այդ կետէն ալ վիրաւորեց Աֆիլլեսը, որ մահացաւ ստացած վերքէն: Ասկէ ալ յառաջացած է «Աֆիլլեսի կրունկ» կամ «Աֆիլլեսի գարշապար» (Talon d'Achille) դարձուածքը, որ կը նշանակէ տկար, խոցելի կետ մը կամ կողմ մը:

*****Բաբելոնեան խառնակութիւն**

Ջրհեղեղէն ետք,– երբ Աստուած հաշտուած էր մարդկութեան հետ՝ անոր շնորհելով նաեւ ծիածանը՝ իբրեւ ներումի երաշխիք,– մարդիկ վերստին բազմացան, բայց նաեւ չարացան ու գոռոզացան՝ հեռանալով իրենց տրուած պատուիրաններէն: Անոնք որոշեցին կառուցել քաղաք մը՝ հանդերձ աշտարակով, որուն գագաթը պիտի երկինք հասներ. «Եւ արասցուք մեզ անուն յառաջ քան զսփռել ի վերայ երեսաց ամենայն երկրի» (Ծնունդք, Ժա/4):

Աստուած նման ծրագիր մը խանգարելու լաւագոյն միջոց նկատեց՝ խառնակել լեզուն մարդոց, որոնք մինչ այդ նոյն բարբառով կը խօսէին, կը հաղորդակցէին ու համերաշխ կը գործակցէին: Ու այդպէս ալ ըրաւ: Իսկոյն սկսաւ յառաջանալ համատարած շփոթ մը, ուր մարդիկ այլեւս չէին կրնար հասկնալ զիրար ու չէին կրնար հաղորդակցիլ: Խանգարուեցաւ նաեւ աշխատանքին ներդաշնակութիւնը, անոնք կամաց-կամաց հրաժարեցան աշտարակաշինութենէն ու ցրուեցան աշխարհով մէկ: Անաւարտ քաղաքը կոչուեցաւ Բաբելոն, որ կը յառաջանայ հին եբրայերէն բառէ մը եւ կը նշանակէ խառնել, խառնաշփոթել:

Այդ փորձէն մնացին աներակոյտ մը եւ դարձուածք մը, որ կը խորհրդանշէ համատարած խառնակութիւնն ու անհասկացողութիւնը: Անաւարտ քաղաքը կոչուեցաւ Բաբելոն:

Կ'ըսուի նաեւ «բաբելոնեան աշտարակաշինութիւն»՝ նոյն իմաստով. կը բնորոշէ անկարգութիւն, խառնաշփոթ, քաոս:

*****Բարթոլոմէոսեան գիշեր**

Այսպէս կը կոչուի պատմական այն կոտորածը, որ Ֆրանսայի կաթողիկէները ի գործ դրին բողոքականներու դէմ 1572-ի օգոստոսի

24-ի գիշերը՝ ս. Բարթոլոմեոսի տոսի նախօրեին. ան տեւեց քանի մը օր: Կոտորածի հրահանգը տուած էր Շառլ 9-րդ թագաւորը իր մօր՝ Կատարինէ Մետիչիի (Catherine de Médicis) եւ Գիզ դուքսի (duc de Guise) դրդումով: Չոհուեցան անլի քան 3.000 բողոքականներ. գտնուեցան դաւանափոխ դարձողներ՝ փրկելու համար իրենց կեանքը:

Այս կոտորածը պատճառ դարձաւ կրօնական պատերազմներու, որոնք արդէն սկսած էին 1562-ին, սակայն անլի հրահրուեցան այնուհետեւ՝ պատճառելով քաղաքական այլազան ոճիրներ, որոնց շարքին դուքս Գիզի եւ Յանրի Գ. թագաւորի սպանութիւնը: Անոնք տեւեցին մինչեւ 1598 եւ վերջ գտան Յանրի Դ. թագաւորի շնորհիւ:

«Բարթոլոմեոսեան գիշեր» դարձուածքը կը խորհրդանշէ անպաշտպան մարդոց դաժան ջարդ ու կոտորած:

Ուշադրութիւն. իբրեւ պատմական դրուագի անուն՝ ան կը գլխագրուի՝ **Բարթոլոմեոսեան¹ գիշեր**, իսկ իբրեւ դարձուածք՝ կը գրուի փոքրատառով:

*****Գորդեան հանգոյց**

Ըստ յունական ավանդութեան՝ փոռիւզիացի Գորդիոսը,– որ համեստ գիւղացի մըն էր եւ պատահաբար թագաւոր դարձաւ,– Չեւսի տաճարին կը նուիրէ իր եզին կառքը, որուն լուծը քեղիին, այսինքն՝ յառաջամասի ձողին, կապուած էր այնպիսի հնարամտութեամբ մը, որ կարելի չէր հանգոյցի ծայրերը գտնել ու անջատել լուծը կառքէն: Իսկ ան, որ յաջողէր քակել այդ հանգոյցը, պիտի տիրէր ամբողջ Ասիոյ:

Դարեր անցան այսպէս, եւ այդ հանգոյցը մնաց անլուծելի:

333-ին, Աղեքսանդր Մակեդոնացին, իր աշխարհակալական արշաւանքին սկիզբը, ազատագրեց Փռիւզիան պարսիկներէն, մտաւ յիշեալ տաճարը եւ փոխանակ փորձելու քակել հանգոյցը՝ սուրի հարուածով մը կտրեց գայն, ինչ որ կը խորհրդանշէր Աղեքսանդրի՝ ուժին վերագրած գերակայութիւնը միտքի վրայ:

Այս դրուագը ծնունդ տուած է երկու դարձուածքի.

- ա) «Գորդեան հանգոյց», որ կը նշանակէ անլուծելի, կնճռոտ խնդիր:
- բ) «Աղեքսանդրեան լուծում», որ կը նշանակէ որեւէ անլի առկայութեան՝ տրուած արագ, խիզախ ու անսպասելի լուծում:

*****Դամոկլեսեան սուր**

Կ'ըսուի նաեւ «դամոկլեսեան սուր»:

Սիրակուսա նահանգի Դենիս բռնապետը անգամ մը ընթրիքի հրաւիրեց իր մէկ մտերիմ ընկերը՝ Դամոկլեսը (Դ. դարուն Քա.), որ կը նախանձեր իրեն, եւ գայն կը նստեցնէ իր գահին վրայ՝ անոր գլխուն վերեւ ձիու

1. Մեզի անծանօթ պատճառներով՝ արեւելահայերը **Բարթոլոմեոս**-ը դ-ով կը տառադարձեն: Աստուածաշունչը՝ գրաբար թէ աշխարհաբար, ունի միայն Բարթոլոմեոս. Աճառեան նմանապէս գրած է **թ**-ով («Անձնանունների բառարան»): Յունարէնը գայն կը գրէ **θ**-ով, որ խուլ-շնչեղ է ու կը համապատասխանէ մեր **թ**-ին:

բաշի մեկ հատիկ թելել կախելով ծանր սուր մը: Կարելի է երեւակայել այն ահաւոր տագնապը, որ պատեց խեղճ Դամոկլէսը ընթրիքի տեւողութեան, մինչեւ որ սարսափած վար կ'իջնէ ան վերջապէս գահէն: Իր այս արարքով Դենիս կ'ուզէր իր հիւրին ու բարեկամին տալ պատկերացում մը ի մասին այն ծանր վտանգին ու մտմտութիւն, որոնց ենթակայ են իշխանաւորները իրենց իշխանութեան ամբողջ տեւողութեան:

Եւ այնուհետեւ «դամոկլէսեան սուր» բառակապակցութիւնը դարձաւ ընթացիկ դարձուածք մը, որ կը խորհրդանշէ գերագոյն վտանգ մը, սպառնալիք մը:

Ուշադրութի՛ւն. պէտք չէ գլխագրել դարձուածքին առաջին եզրը:

***Դանայեան նուէր կամ Տրովադայի ձի

Այսպէս կը կոչուի այն փայտե ձին, որ յոյները, կամ դանայացիք,– ինչպէս կը կոչուէին անոնք,– տասը տարուան ապարդիւն պաշարումէ մը ետք լքեցին Տրովադայի պարիսպներուն առջեւ ու հեռացան, իբրեւ թէ նահանջեցին: Այդ հսկայ ձիու որովայնին մէջ պահ մտած էր Ոդիսէսը իր զինուորներով: Պատմութիւնը ծանօթ է. տրովադացիները մեծ հրճուանքով դիմաւորեցին այդ «նուէրը»: Միակ հակառակողը եղաւ քրմապետը, որ ի զուր թելադրեց իր հայրենակիցներուն՝ ներս չառնել այդ փայտե ձին: Իսկ երբ հարցուցին անոր, թէ ինչո՞ւ կը հակառակի, փորձառու քրմապետը, որ լաւ ծանօթ էր հակառակորդներու խորամանկութեան, պատասխանեց, ըստ լատին բանաստեղծ Վիրգիլիոսին. «Ընծայ բերող յոյնէն անգամ կը վախնամ» (TIMEO DANAOS ET DONA FERENTES):

Տրովադացիք մտիկ չըրին քուրմին եւ պարիսպներէն ներս կրեցին ձին, ապա անձնատուր եղան անկաշկանդ ինջոյքի մը՝ առատօրէն ուտելով, խմելով ու հարբելով: Այդ կացութենէն օգտուելով՝ Ոդիսէս եւ ընկերները դուրս եկան ձիուն որովայնէն, բացին քաղաքին դռները, սրախողխող ըրին հարբած տրովադացիները, տիրեցին քաղաքին ու այրեցին զայն:

Այսպէս ալ «դանայեան նուէր կամ ընծայ» դարձուածքը այնուհետեւ խորհրդանշեց խորամանկութեամբ, նենգութեամբ տրուած որեւէ առարկայ, որ կը կործանէ ստացողը:

«Տրովադայի ձի» բառակապակցութիւնը ունի նոյն նշանակութիւնը:

***Դանայեան տակառ

Ըստ յունական դիցաբանութեան՝ Յին Յունաստանի թագաւորներէն մէկը՝ Դանայոսը, ունէր 50 աղջիկ, որոնք կը կոչուէին «Դանայեան քոյրեր»: Ասոնցմէ 49-ն իրենց ամուսնութեան առաջին գիշերն իսկ սպանեցին իրենց ամուսինները: Իրենց այս արարքին համար անոնք գացին դժոխք, որուն չաստուածուհին, իբրեւ գերագոյն պատիժ, անոնց պարտադրեց շարունակ լեցնել տակառ մը, որ յատակ չունէր: Ասկէ ալ կը յառաջանայ «դանայեան տակառ» դարձուածքը, որ կը խորհրդանշէ անօգուտ ճիգը, անպտուղ աշխատանքը, անվախճան յոգնութիւնը:

Նոյնին անմիջական հետեւողութեամբ յառաջացած է նաեւ «դանայեան աշխատանք» դարձուածքը, որ բացատրութեան չի կարօտիր:

Տեսնել նաեւ «սիզիփոսեան աշխատանք» դարձուածքը:

Գրիգոր Չոհրապ իր «ճիտին պարտքը» պատմուածքին մէջ շատ յաջող կիրարկած է այս դարձուածքը՝ «դանայեան տակառ» անուանելով անոր հերոսին՝ Յուսէփ աղային պայուսակը, որ հեգ մարդը ամբողջ երեսուն տարի լեցուցած էր ուտեստեղէնով եւ միշտ ալ ամեն առաւօտ պարապ գտած էր զայն: Այդ պայուսակը լիացնելու հոգէն ան «կը փրկուի» միայն այն օրը, երբ քարով կը լեցնէ զայն ու կը կախէ ճիտին, այսինքն՝ վիզին, եւ այդպէս ալ ջուրը կը նետուի ու խեղդամահ կը դառնայ:

Կայ այս անունին կապուած, սակայն նուազ ծանօթ դարձուածք մըն ալ, որ է «դանայեան նուէր»-ը. տեսնել **Նախորդ հատուածը**:

1. Ներսէս Շնորհալի ունի հոգեպարար շարական մը՝ «Նորահրաշ **պսակաւոր**»-ը. այդ պսակաւորը Վարդան Մամիկոնեանն է, որուն նահատակութեան ալ նուիրուած է շարականը:

2. Միջին դարերուն սովորութիւն դարձաւ դափնիով զարդարել գլուխը նաեւ բարձրագոյն ուսում ստացող ուսանողներու, մասնաւորաբար մարդկային գիտութեանց, յատկապէս աստուածաբանութեան: Այսպիսիները կը կոչուէին **պսակաւոր**: Այսօր դափնին այլեւ արդի բարբերուն մաս չի կազմեր, սակայն համապատասխան եզրը՝ **պսակաւորը**, կը շարունակէ բնորոշել բարձրագոյն ուսման տիրացած ուսանողը:

*****Դափնիներու շուքին քնանալ**

Դափնին գեղեցիկ ու հոտաւետ տերեւներով, միջակ բարձրութեամբ, մշտադալար ծառ մըն է, որ շատ տարածուած է Միջին Արեւելքի եւ Հարաւային Եւրոպայի մէջ: Անոր պտուղով ներկայիս օճառ կը պատրաստեն, իսկ տերեւներն ալ իբրեւ համեմ կը գործածեն ոմանք: Անցեալին, սակայն, անոր տերեւներով պսակ եւս կը կազմէին ու կը զարդարէին արժանաւոր մարդոց գլուխները, սովորութիւն մը, որ շատ տարածուած էր Աթենքի ու Յռոմի մէջ: Երբ կը թղթատենք հին պատմութեան պատկերագարդ գիրքեր, ապա սովորական է անոր էջերուն հանդիպիլ մարզիկներու, բանաստեղծներու, արուեստագէտներու, այլեւ հերոսներու, թագաւորներու ու կայսրերու, մինչեւ իսկ նահատակներու¹, որոնց գլուխները եզերուած են դափնեպսակով: Ան կը համապատասխանէ մեր օրերու շքանշանին՝ իր այլազան կարգերով: Բայց ո՛ր է դափնեկիր գլուխի մը ներշնչած պատկառանքը եւ ո՛ր՝ շքանշանակիր լամբակի մը տափակութիւնը:

Դափնի (LAURIER) կրող անձը կը կոչուի դափնեկիր (LAURÉAT)²:

Անխուսափելի էր, որ դափնին իր այս գործածութեամբ հետզհետէ հոմանիշ դառնար պատիւի, արժանիքի, յաղթանակի ու փառքի՝ մարզական, գեղարուեստական, ռազմական եւ այլն: Բայց պատահած է ու կը շարունակէ պատահիլ, որ մէկ դափնին բերէ ուրիշ դափնիներ, ինչպէս նաեւ՝ հակառակը. այսինքն՝ զայն շահողը իր կեանքի մնացեալ տարիներուն ընդմիշտ կորսնցնէ իր եռանդն ու փառասիրութիւնը եւ այնուհետեւ գոյատեւէ իր յաղթանակին միայն յիշատակովը, – ահա այս վերջիններուն համար կ'ըսուի՝ «Իր դափնիներուն շուքին քնանալ»: Այլ խօսքով՝ դափնեկիրի երբեմնի արժանիքներուն, տաղանդին, յաղթանակին ու պայծառամտութեան համապատասխանող որեւէ նոր գործ չկատարել, այլ պարզ ու մեկին՝ սպառել ինքզինք ու ամլանալ:

Դափնիներուն շուքին քնացողը կը նմանի մօտաւորապէս հանգստեան կոչուած բանուորին, որ այլեւս չ'արտադրեր, օգուտ մը չունի՝ ո՛չ ուրիշին, ո՛չ իրեն, այլ կ'ապրի անցեալի հաշուոյն եւ միայն կենսաթոշակ կը գանձէ:

*****Դրակոնեան օրէնք եւ Դրակոնեան պատիժ**

Դրակոնը անունն է աթենացի օրէնսդրի մը, որ ապրած է 7-րդ դարուն վերջերը Քա.: Սա այնպիսի ժամանակ մըն էր, ուր ոչ մէկ օրէնք կը կանոնակարգէր մարդոց կեանքն ու նիստուկացը, ուր կը տիրէր բացարձակ անիշխանութիւնն ու կամայականութիւնը, իսկ արդարութիւնը կը գտնուէր ազնուականութեան ձեռքը, որ ուզածին պէս կը չարաշահէր զայն՝ անշուշտ միշտ ի նպաստ իրեն:

Ահա այսպիսի ժամանակի մը մէջ է, որ Դրակոնը ստանձնեց իր իշխանութիւնը եւ ուզեց վերջ տալ տիրող անիշխանութեան ու անարդարութեան: Ան մշակեց պարտադիր օրէնքներ, ըստ որոնց՝ ամեն յանցանք, անկախ իր տարողութենէն, նոյնիսկ ամենաաննշանը, պիտի պատժուէր մահուամբ, ով ալ ըլլար զայն գործողը, ի՛նչ դասակարգի ալ պատկանէր ան: Այս խստութեան ի տես՝ ըսուած է, որ «Դրակոնի օրէնքները գրուած են արիւնով եւ ոչ թէ մելանով»:

Դրակոն այսպէսով կը փորձէր քնքել մասնաւորաբար անհատական արդարութիւնն ու վրիժառութիւնը եւ զայն փոխարինել պետական արդարութեամբ:

Դրակոնի մշակած օրէնքները գործեցին մօտաւորապէս երկու դար, որմէ ետք անոնք փոխարինուեցան աւելի մեղմ օրէնքներով. այս վերջինները մշակողներէն գլխաւորը Սոլոնն¹ էր (Solon):

1. Ստորեւ տեսնել այս անունը:

Օրէնքները վերցան, սակայն մնացին դարձուածքները՝ «դրակոնական օրէնք» եւ «դրակոնական պատիժ», որոնց հասարակաց գիծը ծայրայեղ խստութիւնն է, անհամապատասխանութիւնը վճիռին ու պատիժին՝ յարաբերաբար գործուած յանցանքի մը:

***** Լակոնական ոճ**

Լակոնիան Յունաստանի հարաւային մէկ նահանգն էր, որ հետագային դարձաւ հանրածանօթ Սպարտան: Լակոնացիք անուանի էին իրենց փայլուն իմացականութեամբ, խոր ու ճշգրիտ տրամաբանութեամբ ու մանաւանդ բառերու գործածութեան մէջ իրենց ցոյց տուած ճշգրտաբանութեամբ ու... ժուժկայութեամբ: Անոնց մանկավարժական սկզբունքն էր՝ ոչ մէկ աւելորդ բառ օգտագործել:

Պատահեցաւ, որ Փիլիպոս Մակեդոնացին՝ Աղէքսանդր Մեծի հայրը, նուաճելէ ետք հիւսիսային Յունաստանը, հասնէր Լակոնիոյ դռներուն: Փոխանակ պատերազմով նուաճելու զայն՝ ան գրեց սպառնալից երկար նամակ մը, որ կը վերջանար սապէս. «Եթէ չյանձնուիք, կը կործանեմ ձեր

քաղաքը»: Պատգամաւորները այս նամակը յանձնեցին ու սպասեցին... պատասխանի: Իսկ լակոնացիք պատասխանեցին ընդամենը մէկ բառով՝ «Եթէ...», – որ կը նշանակէր՝ «Եթէ կարենաս գրաւել»: Անշուշտ հեզնանքն ու արհամարհանքը իրենց բաժինը ունին այստեղ, սակայն «լակոնական ոճ» դարձուածքը կը բնորոշուի իր ճշգրտութեամբ, հակիրճութեամբ ու յստակութեամբ:

Ծանօթ.– Լակոնական ոճի օրինակ մըն է նաեւ Կեսարի «Եկայ, տեսայ, յաղթեցի»-ն (veni, vidi, vici), որ մեծ ու մեծամիտ զօրավարը իբրեւ պատերազմական տեղեկագիր յղեց Յռոմի ծերակոյտին՝ Պոնտոսի Փառնակէ թագաւորին դէմ, 47 թուին, Չելայի մէջ տարած դիւրին ու արագ յաղթանակին առիթով:

*** Լափալիսեան ճշմարտութիւն

Ներկայիս այս դարձուածքը աշխարհի լեզուներուն մէջ հոմանիշ է «տափակ, ճապաղ, փաստի անկարօտ ճշմարտութեան», որ հանրօրէն ծանօթ է ամենքին, այնպիսի ճշմարտութեան, որ հեզնանք ու ծիծաղ կը պատճառէ: Մինչդեռ պատմականօրէն՝ իր ծագումով ան բոլորովին ուրիշ բան կը նշանակէ:

Լափալիսը ֆրանսացի փայլուն զօրական մըն Էր (1470–1525), որ մարաջախտի տիտղոսով ծառայած Էր Լուի ԺԲ. Եւ Ֆրանսուա Ա. թագաւորներու երկարատեւ պատերազմներուն՝ այս վերջիններուն յատկապէս Իտալիոյ դէմ մղած մարտերու ընթացքին: Իտալական ճակատին վրայ ալ ան զէն ի ձեռին զոհուեցաւ հերոսի մահով: Այս առիթով իր շնորհալի զինուորներէն մէկը գրեց բանաստեղծութիւն մը, որ օրին մեծ ժողովրդականութիւն գտաւ ու կ’երգուէր ամբողջ Ֆրանսայի մէջ: Այդ գրութեան տողերէն մէկը կ’ըսէր. «Մահէն քառորդ ժամ առաջ Լափալիս տակաւին ողջ Էր...»:

«Ողջ» բառը այստեղ կը նշանակէր՝ աշխուժ, եռանդուն, մարտունակ: Իսկ ամբողջ տողը կը նշանակէր՝ Լափալիս մահէն մինչեւ քառորդ ժամ առաջ տակաւին կը կրուէր հերոսաբար, ինչպէս մենք պիտի ըսէինք՝ «մինչեւ վերջին շունչը»:

Այնքան ատեն որ Լափալիսի մահէն ետք անոր կերպարը տակաւին թարմ Էր յետնորդներուն յիշողութեան մէջ, անոնք յարգանքով ու ակնածանքով կ’ընկալէին այդ տողին բովանդակութիւնը. սակայն ժամանակին հետ ռամիկին ու զանգուածին յիշողութենէն սկսաւ վրիպիլ անոր նրբութիւնը, մինչեւ որ վերջնականապէս ջնջուեցաւ ան, Եւ տողս դարձաւ բոլորովին անհեթեթ. չէ՞ որ ամեն մահկանացու ալ իր մահէն քառորդ ժամ առաջ ողջ կ’ըլլայ: Եւ ան տեղի տուաւ հեզնանքի, արհամարհանքի ու ծաղրանքի: Դարձուածն ալ հոմանիշ դարձաւ ճապաղութեան ու տափակութեան: Այսօր երբ «լափալիսեան ճշմարտութիւն» կը կոչենք արտայայտուած միտք մը, ապա պարզապէս կը հասկնանք այնպիսի «ճշմարտութիւն» մը, որ ինքզինք կը բացայայտէ առանց որեւէ ճիգի. ուստի ոչ մէկ

փաստարկումի կը կարօտի ան: Ինչ որ հիմնովին պիտի հերքուէր, եթէ յիշեալ քերթուածին բառերը ճիշտ մեկնաբանուէին:

Իսկ մեր մէջ...

Լեւոն Շանթ ըսած է. «Կ'ուզեմ ապրիլ մինչեւ մահ»,– ինչ որ շատ բաներով կը յիշեցնէ... լափալիսեան ճշմարտութիւնը. անշուշտ թէ մարդ կ'ապրի մինչեւ մահ, եւ ապրելու ու մեռնելու ուրիշ ձեւ գոյութիւն չունի:

Սակայն այսպէս կը մտածէ ռամիկը միայն, բայց ո՛չ Շանթ, որուն համար ապրիլը միայն շնչել չէր, միայն բնախօսական վիճակ մը կամ արարք մը չէր, այլ ստեղծագործութիւն էր, ինքնահաստատում էր, առաքելութիւն էր. իսկ այս բոլորին համար անհրաժեշտ են՝ ամեն բանէ առաջ՝ մտքի՝ առողջութիւնը, իմացական պայծառութիւնը, կամքի՝ տոկոսութիւնը, որոնք միշտ բնախօսականին հետ զուգահեռ ու համատեղ չեն ընթանար. ահա այս յատկութիւններն էր որ Շանթ կը մաղթէր ունենալ իր այնքան պարզ, բայց խորիմաստ ու վսեմ խօսքով:

***Լինե՞լ, թէ՞ չլինել

Շեքսպիրի հերոսին՝ Յամլետի մենախօսութեան (Արար Գ, տես. 1) առաջին տողն է այս, որով երիտասարդ արքայազնին համար հարցադրումի գերագոյն առարկայ է ապրելու եւ չապրելու միջեւ կատարելիք ընտրութիւնը: Յակառակ իր իշխանական կարգավիճակին եւ ունեցած արքունական բարեկեցութեան՝ ան յաջողած է այնքան դառն փորձառութիւն,– յատկապէս մօրը դաւաճանութիւնը հօրը հանդէպ,– կուտակել, որ այլեւս զգուած է ամեն ինչէ, եւ կը պատրաստուի խզելու այս աշխարհի մէջ ունեցած իր վերջին անկեղծ կապն ալ, որ մանկամարդ Օֆելիան է՝ իր գեղեցիկ ու պարկեշտ նշանածը:

–Կուսանո՛ց մը մտիր,– կը թելադրէ անոր,– ինչո՞ւ մեղաւորներ սնուցող մը պիտի ըլլաս:

«Լինե՞լ, թէ՞ չլինել»-ը թարգմանուած պէտք է ըլլայ աշխարհի բոլոր լեզուներուն, որոնց բոլորին մէջ ալ ան կը խորհրդանշէ ճակատագրական ընտրութիւն մը կատարելու հարկադրանքէն յառաջացող տուայտանքները:

***Լինչի ենթարկել եւ Լինչի դատաստան

Չարիզ Լինչը Միացեալ Նահանգներու անկախութեան պատերազմի տարիներուն գումարտակի հրամանատար էր Վիրճինիա Նահանգի մէջ. ան ինքնագլուխ ստեղծած էր յանցագործներն ու մանաւանդ քաղաքական հակառակորդները հաշուեյարդարի ենթարկող դատարան մը, որուն գործունեութիւնը 1782-ին յատուկ հրամանագիրով մը անօրինական նկատուեցաւ եւ վերջ գտաւ: Սակայն Լինչի մեթոտաբանութիւնը եւ ոգին գոյատեւեցին մինչեւ 20-րդ դարու կէսերը՝ ձեռամբ զանազան սպիտակ ցեղամոլ անհատներու եւ կազմակերպութիւններու, որոնց մէջ յատուկ

յիշատակութեան արժանի է Klu-Klux-Klan-ը (KKK): Անոնց գլխաւոր զոհերն էին սեւամորթները, ինչպէս նաեւ ձախակողմեան հակում ունեցող սպիտակամորթներ, որոնք առանց դատի ու քննութեան կ'ենթարկուէին ծաղրուծանակի ու խոշտանգումներու, հուսկ հաշուեյարդարի ու մահուան:

Լինչի ոգին ու մեթոտաբանութիւնը 20-րդ դարու նմանապէս առաջին կէսին գործեցին, այս անգամ պետական մակարդակով, մասնաւորաբար ֆաշիստական Սպանիոյ, նացի Գերմանիոյ ու մանաւանդ Խորհրդային Միութեան մէջ եւ այլուր, ուր զոհերը բազմատասնեակ միլիոններով կը հաշուուէին:

Եւ տակաւին հարց է, թէ այդ ոգին ու մեթոտաբանութիւնը իսկապէս հիմնովին վերջ գտա՞ծ են արդի աշխարհի բարբերուն մէջ:

*****Լուկուլլոսեան խնջոյք**

Լուկուլլոսը հռոմէացի զինուորական մըն էր, որ ապրած է Ա. դարուն Քա.: Սա նոյն այն Լուկուլլոսն է, որ արշաւեց Յայաստան ու ճակատեցաւ Տիգրան Մեծի ու անոր աներոջ՝ Միհրդատի միացեալ բանակներուն դեմ՝ առանց վերջնական յաղթանակի մը, որ միայն Պոմպէոս պիտի յաջողէր տանիլ իրմէ ետք:

Լուկուլլոսի կը վերագրուին ռազմական կարգ մը փայլուն յաղթանակներ, բայց եւ այնպէս անոր անունը շատ ակելի կապուած է կեանքի վայելքներուն, պերճանքներուն, մասնաւորաբար կերուխումի ճոխ սեղաններու,– որոնք իր իսկական նախասիրութիւնն էին եւ որոնց շուրջ ան կը յատկանշուէր իր որկրամոլութեամբ,– քան թէ իր քաջագործութիւններուն ու յաղթանակներուն:

Անգամ մը, երբ իր խոհարարին պատրաստած ճաշը այնքան ալ ճոխ չէր, որքան կ'ըլլային անոնք սովորաբար, Լուկուլլոս նկատել տուաւ խստութեամբ.

– Չէի՞ր գիտեր, թէ Լուկուլլոս այս գիշեր պիտի ընթրէ Լուկուլլոսի տան մէջ:

Պատմութեան կտակած է ան երկու դարձուածքներ՝

- Ուտել Լուկուլլոսի նման,

- Լուկուլլոսեան խնջոյք:

*****Կանոսա երթալ**

Կանոսան հիւսիսային Իտալիոյ մէջ, Ապենինեան լեռներուն գագաթը թառած փոքրիկ բերդաբաղաբ մըն էր:

Դարձուածքը ծնունդ կ'առնէ Գերմանիոյ կայսր Յանրի Դ.-էն, որ 1076-ին, Յռոմի Գրիգոր 7-րդ պապին հետ բախումէ մը ետք, գահագրկեց

գայն: Կանոսայի ամբողջ տիրուհին իր քով հրաւիրեց ու պատսպարեց գահագուրկ պապը, որ իր կարգին բանադրեց Յանրի Դ-ը եւ ազատեց անոր ճորտերը իրենց՝ կայսրին հանդէպ ունեցած հնազանդութեան երդումէն: Ուրեմն կայսրը մէկ օրէն միւսը գտնուեցաւ իր ամբողջ իշխանութիւնը կորսնցնելու վտանգին առջեւ, մանաւանդ որ հպատակները միաբերան կը պահանջէին զիջիլ պապին ու ենթարկուիլ անոր կամքին:

Յանրի կայսրը, յաջորդ տարուան յունուարին, կնոջ եւ անչափահաս զաւակներուն հետ, ճարահատ բռնեց Կանոսայի ճամբան բնակլիմայական շատ խիստ պայմաններու մէջ՝ ճաշակելով խստամբեր ծմռան մը բոլոր դաժանութիւնները, ու հասաւ Կանոսա, ուր կը ձմեռէր պապը: Այս վերջինը հրահանգեց գոցել քաղաքին բոլոր դռները: Եւ կայսրը երեք օր ձիւներուն մէջ ոտաբոսակ սպասեց ու թախանձեց, որ ընդունուի պապէն, որ վերջապէս յօժարեցաւ տեսնել զինք եւ յետոս կոչել բանադրանքը:

Ասկէ ալ՝ «Կանոսա երթալ» դարձուածքը, որ կը խորհրդանշէ հակառակորդին առջեւ զոջողական ծնրադրումը, անձնատուութիւնը, գերագոյն նուաստացումը, ընդհուպ՝ ստորնացումը: Եւ Յանրի Դ. յանձն առաւ այդ բոլորը:

Սակայն անոր համար հարցը փակուած չէր:

Բանադրանքի վերացումով՝ ան վերահաստատեց իր իշխանութիւնը, որմէ ետք վերստին գժտուեցաւ պապին հետ, դա՛րձեալ գահագրկեց գայն, եւ անոր տեղ հաստատեց Կղեմէս հակապապը:

Պատմութիւնը ինքզինք կրկնեց մօտաւորապէս 800 տարի ետք:

1872-ին գերմանա-վատիկան յարաբերութիւնները դա՛րձեալ լարուեցան, եւ Պիոս 9-րդ պապը մերժեց ընդունիլ Գերմանիոյ դեսպանին հաւատարմագրերը: Գերմանիա իր միութիւնը գրեթէ հաստատած էր արդէն եւ կը գտնուէր կայսրութիւնը կերտելու նախօրէին: Պիզմարքի փառքի օրերն էին, եւ ի՛նք ալ, այս մերժումին ի պատասխան, յայտարարեց Ռայխստագի բեմէն.

– Ո՛չ, Կանոսա պիտի չերթա՛նք, – այսինքն՝ կաթոլիկներու կամքին «պիտի չենթարկուինք»:

***Կարմիր գիծ

1928-ին աշխարհի հզօրագոյն տերութիւնները՝ Միացեալ Նահանգները, Անգլիան ու Ֆրանսան ժողով մը կը գումարէին՝ իրենց միջեւ բաժնելու համար Օսմանեան նորոգ պարտուած կայսրութեան կորսնցուցած տարածքներու հարստութիւնը, յատկապէս քարիւղի հանքերը: Բայց ահա ժողովականներէն ոչ մէկը յստակ գաղափար մը ունէր, թէ ճիշտ ո՛ր կը սկսէին եւ ո՛ր կը վերջանային երբեմնի կայրութեան սահմանները, որոնք այլեւս Թուրքիոյ իշխանութեան տակ չէին գտնուէր:

Այնտեղ իբրեւ խորհրդական կը գտնուէր հայազգի Գալուստ Կիւլպէնկեանը, որ, իբրեւ նախկին օսմանեան հպատակ, կարմիր մատիտ մը առնելով, պատին ամրացուած քարտեզին վրայ ցուցական շարժումներով նշանակեց թրքական լուծէն ազատագրուած տարածքներու սահմանները, որոնցմէ անդին կարելի չէր անցնիլ՝ չքախելու համար այլ ժողովուրդներու ազգային շահերուն:

Յատկանշական է, որ այդ ժողովէն ծնաւ Red Line Agreement կոչուած համաձայնագիրը, ինչպէս նաեւ «կարմիր գիծ» դարձուածքը, որ կը խորհրդանշէ սահման մը անցնելու, հատելու արգելքը, նման անցումէ մը յառաջանալիք վտանգը. իսկ կարմիր գոյնը իր կարգին դարձաւ խորհրդանշիչ վտանգի:

***** Կարմիր թել**

16-րդ դարուն, երբ Անգլիա հզօրութեան ամբողջ գրաւը վերջնականապէս դրաւ իր նաւատորմիդին վրայ, ան կառուցեց հսկայական նաւաշինարաններ, որոնց մէջ գործածուող տեսակաւոր ատաղձներուն մէջ պատկանելի բաժին ունէին նաեւ ընտիր պարանի այլազան տեսակներ, որոնք անհրաժեշտ էին մասնաւորաբար առագաստներու հաստատումին:

Ամեն ինչ շատ հեզասահ կ'ընթանար այս ճիշտ մտածուած ու ծրագրուած նախաձեռնութեան մէջ, բացի պարաններէն, որոնք մեծաքանակ գողութեան առարկայ դարձած էին այնտեղ ծառայողներուն կողմէ: Ուշադիր ու հետեւողական հսկողութիւնն ու խուզարկումները, շրջուն պահակներու նշանակումը, խրատներն ու յորդորները ոչ մէկ արդիւնքի յանգեցան. պարանի գողութիւնը անարգել կը շարունակուէր վերանորոգ թափով:

...Մինչեւ որ անգլիական հանճարը գտաւ արմատական լուծում մը. պետութիւնը իր գործածած բոլոր պարաններուն կեդրոնը հաստատեց կարմիր թել մը, որուն շուրջ կ'աշխատեցուէր տուեալ պարանը,– եւ որ անհերքելի կը դարձնէր անոր պետական մենաշնորհեալ պատկանելութիւնը,– ու յայտարարեց հանրութեան, թէ խստիւ պիտի պատժուին բոլոր անոնք, որոնց քով պիտի գտնուի պարանի այդ տեսակը:

Եւ իրօք ալ պետական պարանի տեսականիի գողութիւնը անվերադարձ կանգ առաւ այնուհետեւ ու անհետացաւ: Սակայն «կարմիր թել» դարձուածքը մնաց լեզուներու մէջ: Ան կը բնորոշէ այն հիմնական միտքը, որ իր կրկնութիւններով կը ստեղծէ ներքին առնչութիւնը մեր պատումներուն, դատողութեանց, գաղափարներու միջեւ, շեշտելով այն անհերքելի կապը, որ զանոնք կը զօդէ իրարու եւ յաճախ իրարմով կը բացատրէ՝ պատճառահետեւանքային կարգով ու տրամաբանութեամբ¹:

***** Զինգերորդ շարասիւն**

Կը կոչուի նաեւ՝ «հինգերորդ շարասիւն»:

1. Այս դարձուածքի՝ հայ գրականութեան մէջ կիրարկութիւններէն թուենք հետեւեալները. «Կայ սակայն ուրիշ կարեւոր իրողութիւն մը եւս, որ իրենց վկայութեանց մէջ **թափանցիկ ժապաւենի** մը պէս կ'երկարի» (Բիւզանդ. Եղիայեան, «Յայ յարանուանութեանց բաժանումը», էջ 281). յստակ է, որ մեզի ծանօթ «կարմիր թելն» է, որ դարձած է «թափանցիկ ժապաւեն»: «Գաղափարական այդ ճանապարհը...**կարմիր գծի** պէս անշեղ զարգացել է մինչեւ մեր օրերը» (Վէմ, 1938, նոյեմբեր, էջ 2): «Ֆ. Բախչինեանի դատողութիւնները **կարմիր թելի** պէս անցնում են ամբողջ խոհագրութեան միջով» (Հայարփի հաչատրեան, «Գրական թերթ», 29-09-2015): «“Օրերուս հետ” գրքի էջերուն մէջէն **կարմիր գծով** կ'անցնի Միսաք Թորլաքեանի նկարագիրը յատկանշող մէկ կողմը» (Մալխաս):

1936-ին, երբ Ֆրանսիայի զորքերը շրջապատած էին Մատրիտ մայրաքաղաքը, անոր զորավարներէն մէկը ձայնասփիւռով դիմեց քաղաքի բնակիչներուն՝ դադարեցնելու դիմադրութիւնը եւ խնայելու ակելորդ արհեստագործութիւնը. առ այս ան յայտարարեց, որ քաղաքը չորս կողմէն պաշարուած է չորս զորասիւներով, իսկ հինգերորդ մըն ալ կը գտնուի նոյնինքն քաղաքին մէջ:

Ան այս բառերով կ'ակնարկէր Ֆրանսիայի համակիրներուն, որոնք կը գտնուէին քաղաքին մէջ եւ կը գործէին ի նպաստ ֆաշականութեան յաղթանակին: Այնուհետեւ «հինգերորդ զորասիւն» կապակցութիւնը վերածուեցաւ դարձուածքի՝ ստանալով «ներքին թշնամի»-ի, «հակառակորդին զինակից»-ի, «դաւաճան»-ի նշանակութիւնը, եւ ընդհանուր գործածութիւն ունեցաւ Բ. համաշխարհային պատերազմի տարիներուն եւ կը շարունակէ ունենալ մինչեւ այսօր ալ:

Յինգերորդ զորասիւնի տիպար օրինակ մը տուած են Աւստրիան ներքնապէս քայքայող այն ուժերը, որոնք 1938-ի նախօրեակին հասուն տանձի մը պէս նացիներու երախը նետեցին այդ երկիրը՝ առանց փամփուշտ մը պարպելու, ինչ որ ծնունդ տուաւ Anschluss-ին:

- Այս սպիտակ ջարդի լաւագոյն օգնականը սնապարծութիւնն է, այն **հինգերորդ շարասիւնը**, որ գործում է մեր իսկ ներսում (Պ. Սեւակ, «Երեկոյեան Երեւան»):

- Երեւան հանեց **5-րդ զորասիւնի** կազմակերպութիւն մը եւ ձերբակալեց 19 անձեր, որոնք պիտի օգնէին թշնամիին՝ պատահական ցամաքահանումի պարագային («Չարթօնք» օրաթերթ):

***Ձեռքերը լուալ

Աստուածաշնչական ծագում ունի դարձուածքս:

Յրեաները Յիսուսը սպանելու մոլուցքին մէջ դիմեցին Պիղատոսին, օրուան հռոմայեցի կառավարիչին՝ ստանալու համար անոր համամտութիւնը: Պիղատոս փոխն ի փոխ հարցաքննեց Յիսուսը ամբաստանողները, ապա Յիսուսը եւ եզրակացուց, թէ զայն սպանելու բաւարար հիմքեր գոյութիւն չունին: Այս տրամադրութեամբ ալ դիմեց հրեաներուն եւ անոնց յայտնեց իր վերապահութիւնը, մինչեւ անգամ առաջարկեց Յիսուսի փոխարէն խաչել Բարապպաս կոչեցեալ յանցապարտը:

Սակայն զագագած հրեայ ամբոխը պնդեց Յիսուսը սպանելու պահանջին վրայ.

- Ի խաչ հա՛ն գդա,- կը բղաւէր ան:

Եւ Պիղատոս ի վերջոյ տեղի տուաւ եւ թոյլատրեց, որ Յիսուս խաչուի:

Բոլորովին համոզուած չըլլալով իր արարքի արդարութեան եւ խիղճը հանդարտեցնելու միտումով՝ ան գուռի մը մէջ ձեռքերը լուաց-սրբեց ու յայտարարեց.

– Քաւեալ եմ ես յարենէ արդարոյդ այդորիկ (Մատթ. ԻԵ/24):

Ասկէ ալ՝ «ձեռքերը լուալ» դարձուածքը կը նշանակէ հրաժարիլ, մասնակցութիւնը զլանալ, պատասխանատուութենէ խուսափիլ, նաեւ՝ յոյսը կորսնցնել:

*****Մաւրը կատարեց իր գործը եւ Մաւրը կրնայ հեռանալ**

Այս դարձուածքին ծնունդ տուողը գերմանացի թատերագիր Շիլլերի (1759–1805) մէկ թատերախաղն է, որ կը կոչուի «Ֆիեսկի դաւադրութիւնը»: Այստեղ կը գտնենք գլխաւոր հերոսը՝ ճենովացի ազնուական Ֆիեսկը, որ կը ծրագրէ մեծ դաւադրութիւն մը, որուն մէջ կը ներքաշէ իր արաբ սպասաւորը՝ Մաւրը՝ ամեն ձեւով գոհացնելով զայն ու շլացնելով անոր աչքերը. եւ անոր շնորհիւ ալ գլուխ կը հանուի դաւը:

Անգամ մը որ կը հասնի իր նպատակին, Ֆիեսկ ամենայն սառնասրտութեամբ իրմէ կը վանէ՝ յաջողութիւնը ակետելու եկած Մաւրը.. «Մաւրը կատարեց իր գործը, Մաւրը կրնայ հեռանալ»:

Այս դարձուածքը կը խորհրդանշէ՝ մէկ կողմէ երախտամոռաց անձը, միւս կողմէ՝ ուրիշին ձեռքը կոյր գործիք դարձած գործակալը:

Ծանօթ.– Մեր իրականութեան մէջ շատ հոլովուած դարձուածք մըն էր այս, յատկապէս Յամաշխարհային Ա. պատերազմի աւարտին, երբ դաշնակից պետութիւնները, յատկապէս Ֆրանսան եւ Անգլիան, անկախ պետականութիւն խոստացան իրենց շարքերուն մէջ այնքան նուիրումով կռուող Յայկական լեգեոնին, չվարանելով յատուկ պատիւներ ալ շռայլել անոր, ինչպէս Արարայի ճակատամարտին առթիւ,– բայց եւ այնպէս, իրենց յաղթանակէն ետք, անոնք մոռցան իրենց բոլոր խոստումները, ուստի «Մաւրը կատարած էր իր գործը, Մաւրը կրնար հեռանալ»:

*****Մետասաներորդ ժամ**

Բառացի կը նշանակէ «տասնմէկերորդ ժամ», իսկ դարձուածքային իմաստով՝ «վերջին ժամ»՝ հետեւողութեամբ Քրիստոսի մէկ առակին (Մատթ., Ի/1–16), որ կը կոչուի «Վասն վարձակալութեան մշակացն»:

Ըստ այս առակին՝ տանտէր մը առտուան առաջին ժամուն հրապարակ կ’երթայ իր այգիին համար մշակ վարձելու: Ապա կը վերադառնայ երկրորդ ժամուն ու դա՛րձեալ կը վարձէ, եւ այսպէս մինչեւ տասնմէկերորդ ժամը, որ մշակ վարձելու համար վերջինն է: Երբ այդ մշակները վարձատրելու պահը կը հասնի երեկոյեան, բոլորին հաւասարապէս կը վճարէ նոյն գումարը: Որուն ի տես՝ առաջին վարձուողները կը բողոքեն, որ իրենք կը վարձատրուին վերջին ժամուն եկողներուն չափ միայն, իսկ տանտերը նկատի չ’առնէր անոնց բողոքը. «Եթէ չիցէ՞ ինձ իշխանութիւն յիմաս առնել զինչ եւ կամիմ. կամ թէ ակն քո չա՞ր է, զի ես առատս եմ»:

Առակին բարոյականը այն է, որ նոյնիսկ վերջին պահուն զղջացողն ու դարձի եկողը երկինքի մէջ պիտի արժանանայ այն նոյն սիրալիր

վերաբերումին, որուն կ'արժանանան առաջին դարձի եկողները:

Այս առակը իր լաւագոյն ցոլացումը կը գտնէ այն երկու աւագակներուն մէջ, որոնք Յիսուսին հետ խաչը բարձրացան եւ որոնցմէ մէկը, խաչին վրայ իսկ դարձի գալով, նոյն գիշեր երկինքի թագաւորութեան արժանացաւ:

*****Յուդայի համբոյր**

Վերջին ընթրիքին Յիսուս ըսաւ աշակերտներուն, թէ իրենցմէ մէկը պիտի մատներ զինք: Աշակերտները, մասնաւորաբար Յովհաննէսը, գայթակղեցան եւ հարցապնդեցին Վարդապետը մատնիչի անձին մասին՝ առանց բան մը իմանալու: Եւ երբ Յիսուս Գեթսեմանիի պարտեզը բարձրացաւ աղօթելու ու խորհրդածելու, այնտեղ ուղղութեան նաեւ հռոմէացի զինուորները՝ առաջնորդութեամբ Յուդայի, որ ակնարկուած մատնիչն էր. ան, երեսուն արծաթի փոխարէն, խոստացած էր մատնել Յիսուսը՝ համբոյրով մը զինուորներուն մատնանշելով անոր ինքնութիւնը: Եւ առ այս՝ ան իրօք ալ մօտեցաւ ու համբուրեց Քրիստոսը, եւ զինուորները իսկոյն կալանեցին զայն:

Այս դրուագէն մնացած է «յուդայի համբոյր» դարձուածքը, որ կը խորհրդանշէ հարազատի հանդէպ որեւէ մատնողական, դաւաճանական արարք:

Ուշադրութիւն. պետք չէ գլխագրել դարձուածքին առաջին եզրը:

*****Նոյն պատառաքաղով ուտել**

Այս դարձուածքը յառաջացած է ֆրանսական միջնադարուն, ազնուական դասի բարբերուն ծիրէն ներս եւ կը խորհրդանշէ «ծայրայեղ մտերմութիւնը»: Արդարեւ, այդ երանելի դարերուն սովորութիւն էր, որ կնամեծար ազնուականը, իր սիրուհիին, ընտրեալին կամ կնոջը թոյլ չտար ձեռքը պատառաքաղին դպցնելու ձանձրոյթը կրել, այլ ինք պատառը կը տաներ անոր բերանը՝ իր սեփական պատառաքաղով:

Բանիւ նովին նման զոյգին կը նախատեսուէր միայն մէկ աման. ուստի անոնք նա՛եւ կ'ուտէին նոյն ամանէն, ասկէ ալ յառաջացած է նախորդին բոլորովին հոմանիշ դարձուածք մը, որ է «նոյն ամանէն ուտել»:

*****Շարայի որկոր, Շիրակի ամբարներ**

Ըստ Մովսէս Խորենացիի եւ հետագայ աւանդութեանց՝ Հայկ նահապետի թոռը՝ Արամայիսը, ուներ Շարա անունով որդի մը, որ չափազանց շատակեր էր եւ ուներ բազում զաւակներ: Անոնց բոլորին ախորժակին գոհացում տալու համար՝ հայրը կը յատկացնէ Արագած լեռան շուրջը ընդարձակ, ջրարբի ու արգաւանդ դաշտ մը, որ զաւակին անունով կը կոչուի Շիրակ. հազիւ այսպիսի դաշտի մը արտադրութիւնը կրնար գոհացնել Շարան եւ ընտանիքը:

Այն օրերն զրոյց մը շրջան կ'ընէր,– կ'ըսէ պատմահայրը,– որ՝ «Եթէ դուք Շարայի որկորը ունիք, մենք Շիրակի ամբարները չունինք»:

Այս աւանդութիւնը ծնունդ տուած է հետեւեալ դարձուածքներուն.

- **Շարա՝** որ խորհրդանիշ է շատակերութեան:
- **Շարայի որկոր՝** որ խորհրդանիշ է չլեցուող որկորի, այսինքն՝ ստամոքսի:
- **Շիրակի ամբար՝** որ խորհրդանիշ է առատօրէն լեցուած ամբարի:

*** Ողիսական

Այս դարձուածքին հերոսը Տրովադայի արշաւանքին մասնակցող թագաւորներն Ողիսեւսն է, որ կ'իշխէր Յոնիական կղզիներն Իթակէի վրայ: Անոր անունին հանդիպած ենք նաեւ «Դանայեան նուէր» դարձուածքին մէջ:

Երբ Տրովադայի պատերազմը աւարտեցաւ, մասնակից թագաւորները վերադարձան իրենց տուները: Իր տունը ուղղուեցաւ նաեւ Ողիսեւս. բայց ահա բախտի քմայքները՝ միացած բնութեան տարերքի քմայքներուն եւ ճամբու այլազան արկածներուն՝ մոլորեցուցին զինք, եւ Ողիսեւս ամբողջ 20 տարի դեգերեցաւ ծովերու վրայ, մինչեւ որ վերջապէս հասաւ Իթակէ, ուր կը սպասէին կինը՝ Պենելոպէսն ու միամօր զաւակը:

Ան ուղղուեցաւ իր տունը, ուր կը վիտային իշխաններ ու թագաւորներ, որոնք եկած էին տիրանալու Պենելոպէի ձեռքին եւ... թագաւորութեան: Ոչ ոք ճանչցաւ զինք՝ բացի իր հաւատարիմ շունէն: Այս ամբարտաւան թեկնածուները երկար դարպասած էին Ողիսեւսի կինը, որ զանազան պատրուակներով կրցած էր յետաձգել իր ընտրութիւնը: Երկար ձգձգումներէ ետք, վերջին առիթ մըն ալ խնդրած էր ան՝ հիւսելու համար պատանք մը, որմէ ետք պիտի ընտրէր ներկայացող թեկնածուներէն արժանաւորագոյնը: Բայց ահա հիւսքը անհունօրէն կ'երկարէր, որովհետեւ ցերեկը հիւսածը գիշերը հաւատարիմ սպասուհին ետ կը քակէր, եւ այսպէս շարունակ...

Այս առիթն ալ սակայն սպառեցաւ, եւ վերջապէս հասաւ ընտրութեան ժամը:

Պենելոպէ խոստացաւ ամուսնանալ այն թեկնածուին հետ, որ պիտի յաջողէր պրկել Ողիսեւսի աղեղը, որ կախուած էր պալատին մէկ պատէն: Թեկնածուները յաջորդաբար փորձեցին ու չհաջողեցան, մինչեւ որ Ողիսեւս յառաջացաւ ու առաջարկեց ի՛ր մասնակցութիւնը: Քսանամեայ դեգերումներէն զզգուած հագուստները, անխնամ մազն ու մօրուքը եւ օտարոտի արտաքինը արհամարհանքով ընդունեցին ներկաները, բայց եւ այնպէս Ողիսեւս յաջողեցաւ խլել աղեղը ու իսկոյն պրկեց զայն՝ զարմացնելով բոլորը, բայց նաեւ բացայայտելով իր ինքնութիւնը:

Ողիսեսս այնուհետև վրնտեց այդ ընչաքաղց բազմութիւնը ու վերատիրացաւ կնոջը ու զաւակին:

Այս բոլոր դեգերումներէն ու պայթարներէն,– որոնք կը կազմեն Յոմերոսի դիւցազներգութեան երկրորդ հատորին՝ «Ողիսական»-ին բովանդակութիւնը,– մնաց «ողիսական¹» դարձուածքը, որ կը խորհրդանշէ երկարատեւ, դժուար ու արկածալից թափառումներն ու յամառ պայթարը:

1. Ուրեմն՝ իբրեւ աշխատութեան անուն՝ «Ողիսական», իբրեւ դարձուածք՝ ողիսական:

***Պիւռոսեան յաղթանակ

Պիւռոս (319–272) յոյն զօրավար մըն էր, որ ծնած էր Եպիրէի մէջ՝ հիւսիս-արեւմտեան Յունաստան, ուր եւ թագաւորեց 295-էն մինչեւ մահը: Ան ինքզինք կը դաւանէր Աքիլլէսի մէկ շառաւիղը: Իբրեւ փայլուն զօրականի՝ Պոլուտարքոս իր «Չուգակշիռներ»-ուն մէջ երկար գլուխ մը յատկացուցած է անոր: Իսկ **Աննիբալ** (տեսնել վերը) զինք կը դաւանէր պատմութեան երկու մեծագոյն զօրավարներէն մէկը՝ Աղէքսանդրի հետ:

Պիւռոս մեծ փառամով մըն էր միաժամանակ, եւ իր յաղթանակներէն ոչ մէկը գոհացուց ու կասեցուց զինք. այս պատճառով ալ անոնք մաշեցուցին ե՛լ իր գանձը, ե՛լ բանակները. այլ հարց՝ թէ այս բոլորին մէջ ան առիթ գտաւ հինգ անգամ ամուսնանալու: Ան կռուած է մասնաւորաբար հռոմէացիներու դէմ, բայց նաեւ կարթագէնացիներու եւ... յոյներու: Յատուկ կը յիշատակուին իր Յերակլէայի (279) եւ Ասկուլամի (280) յաղթանակները, որոնք սակայն շատ արիւնալի ու կորստաբեր եղան Պիւռոսի համար: Եւ երբ ծանօթներ ու բարեկամներ կը շնորհաւորէին զինք նման յաղթանակի համար, որ պատճառ դարձաւ իր զինուորներու կէսի կորուստին, Պիւռոս դառնութեամբ ըսաւ. «Եթէ այսպիսի ուրիշ յաղթանակ մըն ալ տանիմ, բանակս լման կ'ոչնչանայ»:

Ան սպաննուեցաւ Արգոսի մէջ՝ յոյներու դէմ մղուած պատերազմի մը ընթացքին:

Պիւռոս կը խորհրդանշէ անյագ ու փառատենչ զինուորականը, որ չի գիտեր սանձ մը դնել իր փառամոլութեան: Իրմէ կը մնայ «պիւռոսեան յաղթանակ» դարձուածքը, որ կը նշանակէ շատ սուղ վճարուած յաղթանակ, որուն պարգեւած փառքը համապատասխան չէ յանձն առնուած կորուստներուն եւ զոհողութեան:

***Պրոկրուստեան մահիճ

Յունաստանի ամայի ճամբաներէն մէկուն վրայ կ'ապրէր անուղղայ աւազակ մը՝ Դամաստէս Պրոկրուստէսը, որ իր տան մէջ հաստատած էր յատուկ մահճակալ մը: Ան կը բռներ անցորդները ու զանոնք կը պառկեցնէր այդ մահճակալին վրայ. եթէ պառկողին հասակը աւելի երկար ըլլար մահճակալէն, ապա կը կտրէր անոր ոտքերը ու մարդուն հասակը կը հաւասարեցնէր մահճակալի երկայնքին. իսկ եթէ պառկողը աւելի կարճ

Եր մահճակալէն, ապա անոր ոտքերէն կը քաշէր մասնաւոր սարքով մը, որպէսզի հասակը նմանապէս հաւասարեցնէր մահճակալին:

Մինչեւ որ Թեսեսը՝ դիցաբանական ուրիշ հերոս մը, յաջողեցաւ այդ նոյն պատիժին ենթարկել Պրոկրուստես աւագակը եւ ազատեց անցորդները նման սարսափելի փորձանքէ մը: Մնաց սակայն «Պրոկրուստեսան մահիճ» դարձուածքը, որ ապրեցաւ այնուհետեւ:

Ան կը խորհրդանշէ տուեալները, փաստերը արուեստական ու բռնագրօսիկ չափանիշերու յարմարցնելու ձգտող մարդու ընթացքը. այսինքն՝ այնպիսիներուն, որոնք ոչ թէ իրենք կ'ենթարկուին իրողական փաստերու թելադրանքին, այլ կը փորձեն փաստերը ենթարկել իրենց մտածողութեան ու տրամադրութեան:

*****Ռուբիկոնը անցնիլ**

Քրիստոսէ առաջ՝ 49 թուին, Յուլիոս Կեսար, Գաղիան վերջնականապէս իրեն ենթարկելէ ետք, պատրաստուեցաւ վերադառնալու Յռոմ. ան թաքուն կը սնուցէր կայսերական նպատակներ: Իտալական թերակղզի մտնելու համար՝ ան պետք է հիւսիսէն հատեր Ռուբիկոն գետը եւ ըստ ընկալեալ սովորութեան՝ այնտեղ ալ պետք է նախ զինաթափեր ու ցրուէր իր բանակը: Յռոմի ծերակոյտին այս կանխազգուշական քայլը կը միտեր զօրավարներու մէջ փարատելու պետական հարուած կատարելու ամեն ախորժակ:

Յուլիոս Կեսար չյարգեց այդ որոշումը. ան զինեալ լեզեւնով մը անարգել անցաւ Ռուբիկոնը ու քալեց Յռոմի վրայ,– որ այն ատեն հանրապետութիւն մըն էր,– որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, ան տարուած էր կայսերական երազներով: Այնպէս ալ ծայր առաւ քաղաքացիական պատերազմ մը՝ ընդմէջ Կեսարի եւ անոր հանրապետական հակառակորդներուն: Կեսար յաջողեցաւ յաղթել ու դառնալ մենակալ (dictateur), տիրակալ (imperator), սակայն չհասցուց կայսր դառնալ ու կրել կայսերական թագը, որովհետեւ վրայ տուաւ իր կեանքը. ան 44 թուին Քա., մարտի 14-ին, սպաննուեցաւ Բրուտոսի ու անոր համախոհ դաւադիր ազգայնականներու ձեռքով:

Ասկէ յառաջացած է «Ռուբիկոնը անցնիլ» դարձուածքը, որ կը նշանակէ՝ օրէնքով դրուած ու հանրօրէն յարգուած արգելքի մը անտեսումը, որ կրնայ ընդհուպ մինչեւ մահ տանիլ:

Նոյն ծիրէն ներս Յուլիոս Կեսարին կը վերագրուի այլ խօսք մը, որ նոյնպէս դարձուածքի կարգ անցած է. երբ Կեսար իր անմիջական համախոհներուն յայտնեց Ռուբիկոնը զինուած անցնելու որոշումը, այս վերջինները իրեն նկատել տուին այն ծանր հետեւանքները, որոնց կրնար ենթարկուիլ ան. Կեսար պատասխանեց. «Վիճակը ձգուած է» (alea jacta est¹):

Այս դարձուածքը հոմանիշ է անդառնալի ու ճակատագրական որոշումի:

1. Այստեղ կը մեջբերենք սոյն դարձուածքին մէկ շատ գեղեցիկ կիրարկութիւնը, որ կը գտնենք Գ. Չոիրապի օրագրութեան մէջ. «Այն ուժը, որ գործերը մինչեւ հոս բերաւ, ծովային եւ ցամաքային ուժերը գերմանացոց յանձնեց, նեղուցները, բերդերը, փոխադրութիւնը, պարենաւորումը՝ ամբողջ օսմանեան կեանքը յանձնեց գերմաններուն,– չի կրնար այլեւս նահանջել. Alea jacta est» («Օրագրութիւն», 30 հոկտ. 1914): Ան կ'ակնարկէ այն շատ մեծ գրաւին, որ իթթիհատականները դրին Գերմանիոյ հետ զինակցութեան վրայ Ա. աշխարհամարտի նախօրեակին:

Դա՛րձեալ նոյն ծիրէն ներս՝ համաշխարհային դարձուածքի համբաւ կը վայելէ «Դո՛ւն ալ, Բրուտոս»-ը, որ եղաւ Կեսարի վերջին խօսքը՝ դաւադիրներու հարուածներուն տակ:

Բրուտոսը Կեսարին դէմ դաւ լարող խմբակի ղեկավարներէն էր: Արդ, ան սիրելին էր Կեսարին, նոյնիսկ կ'ըսուի, թէ Կեսար որդեգրած էր Բրուտոսը, որովհետեւ իր կինը ստերջ էր: Ուրեմն Ծերակոյտէն հազիւ ելած էր Կեսար, երբ դաւադիր խմբակի անդամները մէկ առ մէկ մօտեցան ու դաշունահարեցին զինք. Կեսար տակաւին ոտքի էր եւ կը տոկար, երբ վերջին պահուն տեսաւ Բրուտոսին մօտենալը՝ մերկ դաշոյնը ձեռքին: Վհա այս առիթով է որ ան զարմացած տուաւ իր հարցումը՝ «Դո՛ւն ալ, Բրուտո՛ս»,– եւ հարուածը ստանալէ ետք ու տապալելէ առաջ հազիւ կրցաւ արտասանել. «Ուրեմն ինկի՛ր, Կեսա՛ր»:

Դո՛ւն ալ, Բրուտո՛ս-ը կը խորհրդանշէ բոլորովին անակնկալ,– եւ անշուշտ բացասական,– արարքը կամ վերաբերումը, ընդհուպ ապերախտութիւնը մէկուն, որմէ չէր սպասուեր նման բան:

*****Սիզիփեան աշխատանք**

Իր դաժանութեամբ, վայրագութեամբ ու անազակաբարոյ վարքով հանրածանօթ՝ Կորնթոսի Սիզիփոս թագաւորը մահէն ետք, դժոխքի մէջ, դատապարտուեցաւ յաւիտենապէս դէպի լեռան գագաթը հրելով բարձրացնելու ծանր ժայռ մը, որ, ամեն անգամ տեղ հասնելուն, ետ վար կը գլորէր:

Դարձուածքը կը խորհրդանշէ տաժանակիր, անվերջ, յուսահատեցնող ու ապարդիւն աշխատանքը:

Տեսնել նաեւ «**դանայեան տակառ**»-ը:

Ուշադրութի՛ւն. պէտք չէ գլխագրել «սիզիփեան» եզրը:

*****Սողո՛ն, Սողո՛ն, Սողո՛ն**

Վնունն է յոյն օրէնսդիրի մը¹ (640-559 Քա.), որ այսպէս երեք անգամ խոր զղջումով արտասանուած է Լիւդիայի մեծահարուստ ու ըստ ամենայնի երջանիկ արքային՝ Կրեսոսի կողմէ²: Արդարեւ, Սողոն առիթով մը Կրեսոսը կը զգուշացնէ, թէ «անիմաստ է մարդս իր կենդանութեան օրով երջանիկ անուանել, այնքան ատեն որ ան վտանգներու չէ ենթարկուած»,– իսկ իր հզօրութեան ու փառքի, այլեւ երջանկութեան գագաթին գտնուող արքան կը ծիծաղի իմաստունի այս խօսքին վրայ ու կը ծաղրէ զայն: Բայց ահա կը հասնի օրը, ուր ան կ'անդրադառնայ իր սխալին, երբ Պարսկաստանի Կիւրոս կայսրը կը գրաւէ Լիւդիան եւ խարոյկի վրայ մեռնելու կը դատապարտէ անոր հարուստ ու երջանիկ արքան, որ միայն այդ առիթով կը հասկնայ, թէ որքան իմաստուն ու իրաւացի էր իր բարեկամը, ու խոր ափսոսանքով երիցս կ'արտասանէ անոր անունը՝ «Սողո՛ն, Սողո՛ն,

1. Տեսնել վերը՝ «Դրակոնեան օրէնք» դարձուածքը:

2. Սա այն նոյն Կրեսոսն է, որուն ակնարկած է Խ. Աբովեան «Վերք Յայաստանի»-ի նախաբանի առաջին տողերուն մէջ: Պէտք չէ այս անունը շփոթել Կրասոս-ով, որ հռոմեացի զօրավար մըն էր (115-53 Քա.). սա իր կարգին հռչակաւոր եղած է իր առասպելական հարստութեամբ ու ոսկիի հանդէպ ունեցած մոլուցքով: Կրասոս Զախջախիչ պարտութիւն մը կրեց հայ-պարթեական զօրքերու հրամանատար Սուրենէն, որ անոր բերանը ձոյլ ոսկի հոսեցուց,– որպէսզի յագենայ անով,– ապա գլուխը կտրելով դրկեց Յայաստան, ուր պարթեւներու արքան եւ Յայոց Արտաւազդ արքան կը գտնուէին խնջոյթի մէջ, ուր միաժամանակ կը տրուէր թատերական ներկայացում մը: Այդ գլուխը բերող սուրհանդակը զայն նետեց բեմին վրայ՝ ի ցոյց եւ յուրախութիւն հանդիսականներուն, որոնց այդ պահուն կը ներկայացուէր Եւրիպիտեսի «Բագոսուհիները» (Պղոտարթոս, «Չուգակշիռք»):

Սողո՞ւ»,– ինչ որ այնուհետեւ կը դառնայ դարձուածք մը, որ կը բնորոշէ խոր ափսոսանքն ու զղջումը:

*****Սպանական դղեակ**

Արաբները, աւելի ճիշտը՝ մաւրերը, Սպանիան գրաւեցին 711 թուին ու այնտեղ իշխեցին մինչեւ 1492 թուականը: Բնիկները, սպառնալով զանոնք դուրս քշելու իրենց բոլոր միջոցները ու չկարենալով արգիլել անոնց կեցութիւնը, քանդեցին իրենց բոլոր դղեակները եւ այլ կարգի հաստատուն շինութիւնները, որպէսզի մաւրերը չկարենան հաստատուիլ ու ապահովութիւն ունենալ: Այս միջոցառումը,– ենթադրելի է,– այնքան ալ արդիւնաւետ չէ եղած, քանի մաւրերը յաջողեցան այնքան երկար մնալ Սպանիոյ մէջ, որ քիչ կը մնար անցնելիս Պիրենեան լեռնաշղթան ալ ու Նուաճէին Ֆրանսան, եթէ Շառլ Մարտել զօրավարը պարտութեան չմատնէր զանոնք 732-ին:

Յամենայն դեպս՝ մնաց «սպանական դղեակ» դարձուածքը, որ կը բնորոշէ անիրական, անկարելի եւ անիրագործելի իղծ մը, ցանկութիւն մը, ծրագիր մը:

«Սպանական դղեակ կառուցել» իր կարգին կը նշանակէ մշակել այնպիսի ծրագրեր, որոնք երբեք պիտի չիրականանան:

*****Վերջին մոհիկան**

Մոհիկանները հիւսիսամերիկեան բնիկ ցեղախումբ մըն էին. միւս բնիկներուն պէս, իրենք եւս երկար պայքարեցան եկուոր սպիտակներուն դէմ եւ անոնց պէս ալ ի վերջոյ պարտուեցան ու ենթարկուեցան Նոր աշխարհի օրէններուն: Ամերիկացի վիպասան մը՝ Ֆենիմոր Բուփըր, 19-րդ դարուն գրեց վէպ մը, որ կը կոչուի «Վերջին մոհիկանը» (The Last mohigan) եւ որուն մէջ կը նկարագրէ այս ցեղախումբին պատկանող վերջին կարմրամորթը, որ զէն ի ձեռին եւ առանց յուսահատելու պայքարեցաւ յանուն հայրենի հողին, իր ցեղին ինքնութեան ու ազատութեան. այդ պայքարին մէջ ալ զոհուեցաւ:

Այս վէպը այնքան գնահատուեցաւ, որ հետզհետէ թարգմանուեցաւ բազմաթիւ օտար լեզուներու, հրատարակուեցաւ մեծ տպաքանակներով ու յափշտակուեցաւ ընթերցողներէն: Անոր խորագիրն ալ դարձաւ համաշխարհային դարձուածք մը, որով կը բնորոշուի վսեմ ու նուիրական գաղափարի մը համար աննահանջ, բայց եւ առանձին պայքարողը, որ այլեւս հետեւորդներ չունի իրեն զինակից ու գաղափարակից¹:

***** Քաւութեան նոխագ**

Նոխագ-ը այժին արուն է, որ ընդհանրապէս հօտին առջեւէն կ'երթայ ու կ'առաջնորդէ զայն: Իսկ «քաւութեան նոխագ» դարձուածքը ունի

1. Ա. Ծառուկեան, ակնարկելով իր ամերիկաբնակ մէկ բարեկամին՝ Կ. Ջրբաշեանի օտար լեզուներու դէմ մղած պայքարին՝ ի պաշտպանութիւն հայերէնի, կը գրէ. «Օտար լեզուի դէմ ընդվզող **վերջին մոհիկանը**, որ աւա՞ր, միւսակ է եւ միւսակ պիտի մնայ» («Սփիւռքի տասնամեակները», էջ 91):

պատմական խոր անցեալ մը, որ կ'առնչուի հրեայ ժողովուրդին¹:

Տարին անգամ մը հրեաները իրենց գործած մեղքերը կ'արձանագրէին մագաղաթի մը վրայ, զայն կը կապէին Նոխազի մը վիզէն ու Նոխազը որոշ արարողութեամբ կ'արձակէին դէպի անապատին խորերը, ուր այդ անասունը անօթի-ծարաւ նքթելով կը մահանար: Իրենց այս արարքով հրեաները կը հաւատային, որ հաւաքաբար քաւած կ'ըլլային իրենց մեղքերը. եւ ուրեմն զոհ գացող անասունը՝ **քաւութեան Նոխազը**, իր կեանքի գնով կ'ապահովէր հրեաներուն մեղքերու թողութիւնը: Նոխազը, սակայն, այլապէս եւս կը ծառայէր հրեայ ժողովուրդի մեղքերու թողութեան, քանի որ Երուսաղէմի տաճարի սեղանին վրայ զոհուող մատաղցու այլազան անասուններուն մէջ յատուկ նախասիրութիւն կը տրուէր անոր:

«Քաւութեան Նոխազ» դարձուածքը, ուրեմն, կրնայ խորհրդանշել որեւէ անհատ, հաւաքականութիւն, կազմակերպութիւն, որ կը ծառայէ ուրիշներու յանցանքի քաւութեան կամ զանազան մթին հարցերու ու հաշիւներու լուծումին, որուն մէջ ինք որեւէ շահ չունի: Քաւութեան մեծագոյն Նոխազը, այսպէս ըսած, Աստուածորդին ի՛նքն է, որ «վասն մեր՝ մարդկան... չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ...»:

Իր յուշերուն մէջ 20-րդ դարու անգլիացի մեծ դիւանագետ մը՝ Լոյդ ճորճը, կը պատմէ քաւութեան այլ Նոխազի մը մասին, որ դարձաւ Զայաստանը Պերլինի վեհաժողովին, ուր զանազան պետութիւններ, յատկապէս Թուրքիան, իրենց հարցերը լուծեցին ի հաշիւ Զայկական հարցին ու բարենորոգութեանց: Իրենց շիլ հաշիւներով ու շահերով տարուած պետութիւններու շարքին առաջին տեղը կը գրաւէր Անգլիան, որ իր «մատուցած ծառայութեան» փոխարէն 1878-ին, վեհաժողովի նախօրեակին, Կիպրոսը Նուէր ստացաւ սուլթան Զամիտէն՝ այս վերջինին ի նպաստ կողմնորոշուելու խոստումով:

***** Քրեական յանցանք**

Բառիս արմատն է **քուրայ** (քուրայ > քրայ > քրէ), որ սեմական բառ մըն է. կը նշանակէ «հալոց, բովք, մետաղ հալեցնելու վառարան» (Արմ.):

Քուրան վաղ անցեալին շատ սերտ առնչութիւն ուներ հանքերուն հետ. կը հաստատուէր անոնց կից եւ կը ծառայէր հալեցնելու հանածոն՝ հանքին արտադրածը:

Այս բոլորը տեղի կ'ունենային աշխատանքային շատ աննպաստ, դաժան պայմաններու մէջ, այս պատճառով ալ մարդիկ ընդհանրապէս կը խուսափէին հանքի եւ անոր կից քուրայի մէջ աշխատելէ, որ է՝ **քրեագործութենէ**:

Սակայն պետութիւնները մեծ կարիք ունէին հանքէն քաղուած բարիքին՝ մետաղին, որ ոսկի, արծաթ, պղինձ կամ երկաթ էր սովորաբար:

1. Խորքին մէջ «քաւութեան Նոխազ»-ի ականդոյթը պատմականօրէն գոյութիւն ունեցած է այլ ժողովուրդներու բարքերուն մէջ եւս, մասնաւորաբար յոյներու, սակայն անոր աստուածաշնչական վկայութիւնը պատճառ դարձած է, որ ան ձեւով մը իւրացուի ու վերագրուի մասնաւորաբար հրեայ ժողովուրդին:

Ուստի անոնք սկսան տնօրինել յատուկ պատիժ մը, որ քրեագործութիւնն էր. ուրեմն ծանր յանցանք գործողները, փոխանակ խուցի մը մէջ բանտարկելու, կը դատապարտէին ծառայելու հանքերու մէջ՝ **քրեագործութեան**:

Ասոնք կը կոչուէին **քրեագործներ**:

Իսկ ամբողջ հանքավայրը կը կոչուէր «քրեական մետաղք», երբեմն ալ միայն՝ «մետաղք», որ կ'ընկալուէր իբրեւ պատժավայր, տաժանավայր: Այս իմաստով ալ մեր մատենագրութեան մէջ կը գտնենք սապիսի արտայայտութիւններ. «Արտասահման եղէն ի **մետաղս** մշտնջենաւորս» («Աքսորուեցան մշտնջենական հանքավայրերը»): «Դարձցին ամենայն դատապարտեալք, որ ի քրեական **մետաղս** իցեն» (Թուղթ դաշանց. «Թող վերադառնան այն բոլոր դատապարտեալները, որոնք քրեական հանքավայրերը կը գտնուին»): «Դարձոյց զամենայն հարս սուրբս, որք յաղագս ուղղափառութեան արտասահմանեալ էին ի **մետաղս**» (Խորենացի. «Վերադարձուց այն բոլոր սուրբ հայրերը, որոնք ուղղափառութեան պատճառով աքսորուած էին **հանքավայրերը**»):

Քրեական յանցանք եզրով ալ կը բնորոշուէր այն ծանր յանցանքը, որուն պատիժը հանքերու մէջ ծառայութիւնն էր: Սակայն ժամանակին հետ ան հոմանիշ դարձաւ **տաժանակիր աշխատանքի**, որ անպայման հանքագործութիւնը չէ այլեւս:

Քրեական յանցագործը, պարզ է, կը նշանակէ քրեական յանցանք գործած անձը՝ քրեագործը:

Ունինք մինչեւ անգամ **քրեագետ** եզրը, որ, անշուշտ հանքագետ չի նշանակեր, այլ այն իրաւաբանը, որ մասնագետ է քրեական յանցանքներու մէջ:

Այլեւ՝ **քրեական դատարան**, որ կը դատէ ծանրակշիռ ոճիրները:

Քրեական գործ, հայց, որ ներկայացուած է քրեական դատարանին եւ որուն կը պատկանի տուեալ ոճիրը դատելու իրաւասութիւնը:

Ծանօթ.— Այս պարագային **ոճիր**-ը անպայման մարդասպանութիւն չի նշանակեր, այլ որեւէ ծանրակշիռ յանցանք, որուն ենթադրաբար կը սպասէ խիստ պատիժ:

* *
*

Դարձուածքներու ժուժկալ գործածութիւնը, ինչպէս ըսինք, գեղեցիկ, պատկերաւոր ու տպաւորիչ կը դարձնէ մեր խօսքը. անոնց պատեհ ու տեղին մէջբերումը համ ու հոտ կու տայ գրութեան, պայմանաւ որ մէկ էջնոց յօդուածի մը մէջ չորս դարձուածք չգործածենք, ինչ որ չարաշահութեան ու ճապաղումի կը տանի մեր ոճը: Պետք է մասնաւորաբար խուսափիլ բռնագրօսութենէ. պետք չէ խօսողը կամ

գրողը ի՞նք փնտռե դարձուածքը, այլ դարձուա՛ծքը պէտք է դառնայ գրողին ետեւէն: Եւ վերջապէս պարտինք յարգել տուեալ դարձուածքին տուն տուող պատմական պահին ու հոգեբանութեան շրջագիծը՝ փորձելով որոշ հանգիտութիւն դնել այդ շրջագիծին ու մեր խօսքին միջեւ: Այսպէս, օրինակի համար, թաղապետական աթոռ հետապնդողի մը բերնին մէջ կարելի չէ դնել Կեսարի՝ «վիճակը ձգուած է» խօսքը, ոչ ալ առօրեայ աննշան տաղտուկները կարելի է «դամոկլէսեան սուր» անուանել: Ժողովին կամ դասապահին ուշացած տղեկը թոյլատրելի չէ «վերջին մոհիկանը» կոչել: Նման անտեղի կամ անհամաչափ գործածութիւններ ոչ միայն չեն նպաստեր մեր լեզուի ու ոճի գեղեցկութեան, այլեւ ծիծաղելի ու զաւեշտական կը դարձնեն զանոնք. անոնց հեղինակը նմանապէս:

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱԱ	Արփիար Արփիարեան	<i>Պատմուածքներ ու վիպակներ, ՆԳԲ, 5, Փարիզ, 1931</i>
ԱԾ	Անդրանիկ Ծառուկեան	<i>Թուղթ առ Երեւան, Հայէպ, 1944</i>
ԱՅ	Արամ Հայկազ	<i>Չորս տարի Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ, Պէյրուզ, 1971</i>
Այտ	Արսէն Այտընեան	<i>Քննական քերականութիւն, Վիեննա, 1866</i>
ԲԹ	Բենիամին Թաշեան	
ԳԶ	Գրիգոր Չոհրապ	
ԳՊ	Գրիգոր Պըլտեան	
ԴՎ	Դանիէլ Վարուժան	
ԵԶ	Եղիշէ Չարենց	
Եր	Երուխան	
ԵՔ	Երուանդ Քասունի	
ԵՕ	Երուանդ Օտեան,	<i>Ընկեր Փանջունի, Պոլիս, 1913</i>
ԶԵ	Զապէլ Եսայեան	
Լեռ	Կամսար	<i>Չապրած օրեր, Երեւան, 2016</i>
Համ	Համաստեղ	<i>Առաջին սերը</i>
ՄԱ	Մանուկ Աբեղեան,	<i>- Հայոց լեզուի տեսութիւն (ՀԼՏ), Երեւան, 1931</i> <i>- Հայ հին գրականութեան պատմութիւն (ՀՀԳՊ), Պէյրուզ, 1968</i>
ՄԶ	Մատթէոս Չարիֆեան	
ՄԻ	Մուշեղ Իշխան	
ՄՄ	Միսաք Մեծարենց	
ՄԿ	Մելքոն Կիւրճեան	<i>Ամբողջական երկեր, ՆԳԲ, 2, Փարիզ, 1931</i>
ՄՊ	Մկրտիչ Պեշիկթաշլեան	
ՅԹ	Յովհաննէս Թումանեան	
ՅՊ	Յակոբ Պարոնեան	
ՅՕ	Յակոբ Օշական	
ՇՆ	Շաւարշ Նարդունի	
ՇՇ	Շահան Շահնուր	
ՊԲ	Պերճուհի Բարսեղեան,	<i>Խանձուած օրեր, Պէյրուզ, 2016</i>

ՌՅ	Ռուպեր Հատտեճեան	<i>Մարդիկ, որոնք անցան կեանքիս մէջէն, ա., բ., գ., Պոլիս, 2017-18</i>
ՌՍ	Ռուբէն Սեւակ	<i>Երկեր, ԳՄԳՄ, Պէյրուզ, 1986</i>
ՎԹ	Վահան Թէքէեան	
ՎՕ	Վահէ Օշական	
ՎՎ	Վահէ-Վահեան	<i>Նամականի, Պէյրուզ, 2012</i>
Ֆրիկ		<i>Ֆրիկ դիւան, Նիւ Եորք, 1952</i>

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

- Աբեղեան Մանուկ - Հայոց լեզուի տեսություն (ՀԼՏ), Երեւան, 1931
- Հայ հին գրականության պատմություն, Երեւան, հտ. 1, 1944 (ՀՀԳՊ.1), եւ հտ. 2, 1946, (ՀՀԳՊ.2).
բ. տիպ` Պէյրուֆ, տպ. Սեւան, 1968
- Աբրահամեան Աշոտ Ա. - Հայերէնի դերբայները, Երեւան, 1953
- Բայը ժամանակակից հայերէնում, Երեւան, 1962
- Աթանասեան Խաչիկ - Յանգարան եւ թանգարան հայ լեզուի, Պէյրուֆ, 1961
- Աղբալեան Նիկոլ - Բանասերի յուշագիրը, Պէյրուֆ, 1940
- Աճառեան Հրաչեայ - Հայոց լեզուի պատմություն, Բ. հրատ., Երեւան, 2013
ա. եւ բ. հատորներ, ՀԼՊ.1, ՀԼՊ.2
- Լիակատար քերականություն, Ներած. եւ հտ. 6
- Այտրնեան Հ. Արսէն - Քննական քերականություն աշխարհաբար լեզուի, Վիեննա, 1866
Այտրնեան-Չալըխեան - Քերականություն հայկազնեան լեզուի, Վիեննա, 1885
- Առաքելեան Վարազ - Ակնարկներ հայոց գրական լեզուի պատմության, Երեւան, 1981
- Ժամանակակից հայերէնի հնչիւնաբանություն, Երեւան, 1955
- Ժամանակակից հայերէնի հոլովները եւ կապերը, Երեւան, 1957
- Հայերէնի շարահիւսություն, Երեւան, 1958
- Հայերէնի պարբերոյթը, Երեւան, 1958
- Հինգերորդ դարի հայ թարգմանական գրականության լեզուն եւ ոճը, Երեւան, 1984
- Ասատուր Զ. եւ Հ. - Գործնական քերականություն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Պոլիս, 1953
- Աւագեան Մայա - Խոհեր մայրենի լեզուի մասին, Երեւան, 1988
- Բագրատունի Հ. Արսէն - Ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852
- Բաղիկեան Խ. Գ. - Շարահիւսության ուսուցման մի քանի հարցեր, Երեւան, 1992
- Գազանճեան Յովհաննէս - Նոր քերականություն արդի հայերէն լեզուի,
- Բարձրագոյն դասընթացք, Պոլիս, 1924
- Գալստեան Հենրիկ - Երկուրը եւ սխալը, Երեւան, 2007
- Գարեգինեան Գրիգոր - Հայոց լեզու (բարդ նախադասություն), Երեւան, 1984
- Շաղկապները ժամ. հայերէնում, Երեւան, 1963

- Գիւրջինեան Դաւիթ - Մեծատա՞ն, թէ՞ փոքրատառ, դ. տպ., Երեւան, 2007
 - Անուն խօսքի մասի թուի կարգը արդի հայերէնում, Երեւան, 2007, ք. տիպ
 - Խօսք արուեստի դասագիրք, Երեւան, 2015
- Դուրեան Տ. Եղիշէ - Ընթացք ի գրոց բարբառ, Գ. տարի, Երուսաղէմ, 1928
- Եգեկեան Լեւոն - Ոճագիտութիւն, Երեւան, 2003
- Է. Բ. Աղայեան - Լեզուաբանութեան ներածութիւն, Երեւան, 1967
- Թաշեան Բենիամին - Դեգերումներ տիրոջ այգիին մէջ, Պէյրութ, 1972
 - Թիւրն ու թերին, Պէյրութ, 1968
 - Լեզուական հարցեր, Գահիրէ, 1963
 - Լսարան հայոց լեզուի, Գահիրէ, 1962
- Հախվերտեան Լեւոն - Չրոյցներ լեզուի մասին, Երեւան, 1986
- Ղազիկեան Յ. Արսէն - Մի՛ գրէք... այլ գրեցէ՛ք, Վենետիկ, 1932
- Ղարիբեան Պարիս - Հայոց լեզուի քերականութեան, ուղղագրութեան եւ կետադրութեան ուղեցոյց, Երեւան, 1957
- Մարգարեան Ալ. - Արդի հայերէնի կապերը, Երեւան, 1955
- Միրզոյեան Վալերի - Հայերէնը՝ անաղարտ, Երեւան, 2013
 - Ճարտասանութիւն, Երեւան, 2006, ք. տիպ
 - Հանդուրժող խօսք, Երեւան, 2017
- Մկրտչեան Ներսէս - Բառերի կենսագրութիւնից, Երեւան, 2008, Ե. տիպ
- Նարդունի Շաւարշ - Յանուն Մեսրոպ Մաշտոցի, Ա., Փարիզ, 1967
 - Յանուն Մեսրոպ Մաշտոցի, Բ., Պէյրութ, 1969
- Շանթ Լեւոն - Հայերէնի բառակազմութիւնը եւ յուզական զէնքերը լեզուի, Պէյրութ, 1950
 - Քերականութիւն արեւմտեան հայերէնի, Պէյրութ, 1950
- Չուլաքեան Յակոբ - Գործնական արեւմտահայերէն, Անթիլիաս, 2018
- Ջահուկեան-Խլղաթեան - Հայոց լեզուի ոճաբանութիւն, Երեւան, 2007
- Ռուսինեան Նահապետ - Ուղղախօսութիւն, Պոլիս, 1853
- Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս - Ուղղագրական ուղեցոյց, Պէյրութ, 1988, ք. տիպ

ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ

Աղայեան Է. (Էդուարդ) Բ., ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, երկու հատոր, «Հայաստան» հրատ., Երեւան, 1976

Աճառեան Հրաչեայ, ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, չորս հատոր, Երեւանի համալսարանի հրատ., Երեւան, 1926 (վերահրատ. 4 հատորով, 1971-1980)

Աճառեան Հրաչեայ, ՀԱՅԵՐԵՆ ԳԱԻՈՒԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, Լազարեան ճեմարանի հրատ., Թիֆլիս, 1913

Ամատունի Տ. Սահակ, ՀԱՅՈՑ ԲԱՌ ՈՒ ԲԱՆ, Էջմիածնի հրատ., Վաղարշապատ, 1912

Ալգերեան Հ. Մկրտիչ, ԱՌՁԵՌՆ ԲԱՌԱՐԱՆ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵՁՈՒԻ (Բ. տիպ), Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1865

Գաբամաճեան Ս. (Սիմոն), ՆՈՐ ԲԱՌԱԳԻՐՔ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵՁՈՒԻ, Կ. Պոլիս, 1910, վերանայուած՝ ԲԱՌԱՐԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵՁՈՒԻ, 1953 Պէյրուզ

Գայանեան Յ. (Յովհաննէս) Թ., ԲԱՌԱՐԱՆ-ԳԱՆՁԱՐԱՆ ՀԱՅ ԼԵՁՈՒԻ ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐՈՒ, Գահիրէ, 1938

Երից վարդապետաց (Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեան, Հ. Խաչատուր Սիւրմէլեան, Հ. Մկրտիչ Ալգերեան), ՆՈՐ ԲԱՌԱԳԻՐՔ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵՁՈՒԻ, երկու հատոր, Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1836, 1837 (վերահրատարակուած Երեւանի պետական համալսարանին կողմէ 1979, 1981)

Կարապետեան Պետրոս Չէքի, ՄԵԾ ԲԱՌԱՐԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆԷ ՕՍՄԱՆԵՐԵՆ, Վ. ԵԼ Հ. Տէր Ներսէսեան հրատ., Կ. Պոլիս, 1907

Կռանեան Անդրանիկ վրդ., ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵՁՈՒԻ, Շիրակ հրատ., Պէյրուզ, 1970 (վերամշակուած որպէս ԲԱՌԱԳԻՐՔ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵՁՈՒԻ, 1980, 1998)

ՀՍՍՀ Գիտ. Ակադեմիա, ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅՈՑ ԼԵՁՈՒԻ ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, չորս հատոր, Երեւան, 1969-80

Ղազարեան Ռուբէն Սերոբի, ԳՐԱԲԱՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ, Անթիլիաս 2004

Մալխասեանց Ստ. (Ստեփան), ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, չորս հատոր, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., Երեւան 1944 (վերահրատարակուած Պէյրուզ, Սեւան հրատ., 1955-1956)

Մէյթիխանեան Փառանձեմ, ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐ ԲԱՌԱՐԱՆ, ԵՊՀ հրատ., Երեւան, 2013

Պետրոսեան Հրանդ Չ., ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, «Հայաստան» հրատ., Երեւան, 1987

Ջահուկեան Գեորգ, ՀԱՅԵՐԵՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, «Ասողիկ» հրատ., Երեւան, 2010

Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, ՃԵՐԷՃԵԱՆ ԳՆԵՂ ԱՐՔ., Տօնիկեան Փարամազ Կ., ՀԱՅՈՑ ԼԵՁՈՒԻ ՆՈՐ ԲԱՌԱՐԱՆ, երկու հատոր, (վերանայուած), Կ. Տօնիկեան ԵԼ որդիք հրատ., Պէյրուզ, 1992

Արմենակ Եղիայեան

ԱՐԵՄՏԱԶԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂԱԳՐԱԿԱՆ, ՈՒՂԱԽՕՍԱԿԱՆ, ՈՃԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՂԵՑՈՅՑ

Խմբագիր՝

Վրէժ-Արմէն Արթինեան

Վերստուգող խմբագիր՝

Յարութիւն Քիւրքճեան

Էջադրում եւ ելեկտրոնային օգտագործման նախապատրաստութիւնը՝

Մարինա Զիլ Աբոշեան-Պօղիկեանի

Կողքի եւ գեղարուեստական ընդհանուր ձեւաւորումը՝

Նունէ Խիւղավերդեանի

Արմենակ Եղիայեան

Պէյրուզ - Լիբանան

armenag@gmail.com

Armenag Yeghiayan

A Manual for Western Armenian: An Orthographic, Orthoepic and Stylistic Guide

A Manual for Western Armenian: An Orthographic, Orthoepic and Stylistic Guide by Armenag Yeghiayan is an extensive and detailed guidebook for the Western Armenian language, with a unique approach and format that enables users to easily find and consult information and find answers to questions and doubts through various examples and thorough linguistic applications. The manual sheds light on the richness of the grammar and gives an overview of the current situation of the Western Armenian language, while addressing its problems and the challenges it faces. Besides being a necessary linguistic tool, this manual is a solid foundation for further developments in Western Armenian.

This manual does not work as a traditional grammar textbook, which covers the entirety of all the phenomena regulating the language, it is rather composed from the point of view of applying and using the language correctly and is unique in its approach and ability to update its content, as Western Armenian evolves in the Diaspora, and as it takes on new challenges through usage and changing contexts.

Armenag Yeghiayan

A Manual for Western Armenian: An Orthographic, Orthoepic and Stylistic Guide

Summary of contents

ORTHOGRAPHY

Words with multiple spellings

Capitalization

Names of days and months

Dates

Family relationship names

Numerical names and numbers

Other verifiable cases

Dash and hyphen

Hyphenation

Indenting

Quotation marks

Vocative case

Name, metaphor and metonymy

ORTHOEPY

Syntax

Declension of nouns

Declensions of the words summer, mountain, and more

Irregular declensions of nouns

Plurals of nouns

Conjunctions

The relative pronoun «that / which»

Modern Armenian and the accusative case

Object and according

Verb stress

Pronunciation and spelling of interrogative words

The singular imperative of the infinitive of the verb group «il»

Simple and derivative verbs

Him/her, him/her, his/her, from him/her, with him/her / He/she, him/her, (to) him/her, with him/her

Possessive articles

Exclusion

STYLE AND STYLISTICS

Semantics

Linguistic parasites

Conjunctive loans

Repetition

Redundancy

Pauciloquy, Laconism

Simple style and rich style

Emphasis

Graduation

Overstatement, Exaggeration

Understatement

Redundant plurals

Redundant articles

Definite article and proper names

Heterogeneity

Syntax

Idioms and expressions

Abbreviations

Bibliography

Dictionaries

For a more detailed list of contents consult the manual.